

Földes György
MAGYARORSZÁG,
ROMÁNIA
ÉS A NEMZETI KÉRDÉS
1956–1989

POLITIKATÖRTÉNETI INTÉZET

Földes György

MAGYARORSZÁG,
ROMÁNIA
ÉS A NEMZETI KÉRDÉS
1956–1989

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

Megjelent az

és a

POLITIKATÖRTÉNETI ALAPÍTVÁNY,

valamint a

MÉDIA MAGNET MÉDIAÜGYNÖKSÉG

támogatásával

A borítón:

A Varsói Szerződés tagállamainak
csúcstalálkozóján, 1986. június 10–11.

A képen N. Ceaușescu, Kádár J., W. Jaruzelski,

M. Gorbacsov (háttal) és E. Honecker

Fotó: Rédei Ferenc

Az Életrajzi jegyzetek és a Névmutató

Dorkó Szabolcs munkája

Kiadja a Napvilág Kiadó
1054 Budapest, Alkotmány u. 2.
www.napvilagkiado.hu
Első kiadás: 2007

ISBN 978 963 9350 55 7

© Földes György, 2007

Minden jog fenntartva

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni,
adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel
– elektronikus, fényképeszeti úton vagy más módon –
a kiadó engedélye nélkül közölni.

Printed in Hungary

TARTALOM

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK	9
<i>I. fejezet</i>	
KÉT ORSZÁG – KÉT NEMZETÉPÍTÉSI STRATÉGIA (1957–1964)	27
1. A két nemzeti ideológia 1956 után	27
2. A „hála” évei: 1957–1958	34
3. Fordulat a román nemzetiségi politikában	41
4. A „külön út” felé tartó Románia és Magyarország	50
<i>II. fejezet</i>	
NEMZET ÉS NEMZETKÖZISÉG (1964–1968)	63
1. A konfliktus első szakasza – avagy a nemzeti érdek és az internacionalizmus két értelmezése	63
2. Nyílt külpolitikai konfliktus – a határon túli magyarság helyzete belpolitikai kérdéssé válik	87
3. Erősödő nemzeti tudatok – összeegyeztethetetlen álláspont a nemzetiségi kérdésben	98
<i>III. fejezet</i>	
TEKINTET A NEMZETISÉGEKRE – „NEMZETISÉGÜKRE VALÓ TEKINTET NÉLKÜL”	113
1. Előtérbe kerül a nemzetiségi kérdés	113
2. Szocialista internacionalizmus kontra román nemzeti önállóság	119

3. Távolodás? Közeledés?	128
4. Óvatosság	135
5. Kemény összecsapás	145
6. A bukaresti út: egy lépéssel se előre	160

IV. fejezet

A ROMÁN NACIONALIZMUS, A NEOSZTÁLINIZMUS ÉS AZ ÚJRAÉPÜLŐ MAGYAR NEMZETTUDAT AZ 1970-ES ÉVEK KÖZEPÉN	169
1. Figyelmeztető jelek és üzenetek	169
2. Az „előrelopakodó” nemzeti-nemzetiségi kérdés	173
3. A szocialista nemzet és a nemzetiségi kérdés	178
4. Az európai biztonság és a magyar–román viszony	187
5. Románia és a szocialista országok az 1970-es évek közepén	202
6. Erősödő román nacionalizmus – magyar válasz	206
7. Debrecen–Nagyvárad	214

V. fejezet

A ROMÁN NEMZETISÉGPOLITIKAI HÁTRAARC ÉS A KONFLIKTUS ÁLLANDÓSULÁSA	223
1. Az érem másik oldala: a szereplők 1977-ben	223
2. Illyés és Kádár – az erdélyi magyar értelmiség és Ceaușescu	230
3. 1978 vége: román aktivitás, román ünnep	240
4. „A romlás virágai”	246
5. „Történelmi” nemzetvédelem – szemben az internacionalista nemzetiségvédelemmel	252
6. A lengyel válság hatása a magyar–román viszonyra	260

VI. fejezet

KÜZDELEM – CÉL NÉLKÜL	275
1. Hiábavaló magyar önmérséklet és a történelempolitika	275

2. Ellenpontok	288
3. Új helyzet – több és aktívabb szereplő	294
4. Az MSZMP fellépése a nacionalizmussal szemben – új ajánlat a két ország viszonyának rendezésére	298
5. A Csoóri–Hajdú „vita”	308
6. A két ország viszonyának további romlása és külpolitikájuk aktivizálódása	312
7. A magyar külpolitika útkeresése és a népi-nemzeti irányzat	322
8. Magyar „araszolás” – román aktivitás 1984 végén	331
9. Magyar tudományos összefoglaló a nemzetiségi kérdéstről	336
10. A pártkongresszus és a monori tanácskozás a határon túli magyarságról	339
11. A béke vége	352
<i>VII. fejezet</i>	
A NYÍLT KONFLIKTUS	359
1. Keresztttűzben a magyar politika	359
2. Csata „Erdély” miatt – nemzetközi szintén is	370
3. Szaporodó belső gondok itt és ott	388
4. Egységes nemzetállam versus kultúrnemzet	393
5. Az új nemzetpolitika fogadtatása	401
6. Hidegháború két szomszéd ország között	404
7. Arad	422
8. Arad után	429
<i>VIII. fejezet</i>	
VÁLSÁGBAN IS EGYMÁS ELLEN	437
1. Küzdelem a nemzetközi támogatásért	437
2. Egymás lábán taposva	443
3. A két szükséges rossz	448
4. Menekültek, falurombolás és a magyar külpolitika	453
5. A román politika hazai és nemzetközi környezete 1989 első hónapjaiban	459

6. Románia „segíteni akar”	465
7. Fenyegetés és fenyegetettség	472
8. Ceaușescu bukása és az erdélyi magyarság	478
1989: A KÉTFÉLE RENDSZERVÁLTÁS ÉS A KÉT NEMZET (ZÁRSZÓ HELYETT)	489
FORRÁSOK ÉS IRODALOM	495
RÖVIDÍTÉSEK	505
ÉLETRAJZI JEGYZETEK	507
NÉVMUTATÓ	555

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

Két szomszédos nép, két nemzet, két ország, két állam Európa középső és délkeleti részének találkozásánál: magyarok, románok ezer éve egymás mellett, néha együtt, többször egymás ellen. Közös ellenségek, de ritka összefogás, hasonló sors – sorsközösség nélkül. Több párhuzam, kevesebb hasonlóság, netán azonosság a két nép történelmében. Különböző nemzeti karakterek, hitek, a nyugatias és keleties hatások eltérő arányú hatása a nemzeti kultúrákra. Idővel erősödő konfliktusok, a 19. század közepétől egyre inkább egymásnak feszülő nemzeti ambíciók. A térségi szupremácia megerősítésére, megőrzésére tett kísérlet a magyar oldalon, az egyenjogúság megszerzésére, majd a modern nemzetállam megteremtésére, a nemzet egyesítésére törekvés román részről. Ez a két egymással ellentétes célmegjelölés határozta meg a két ország szerepvállalását az I. világháborúban is. Románia, higgadtan felmérve az esélyeket, az antanthoz csatlakozva hadat üzent a központi hatalmaknak. Szövetségei megnyerték a háborút, és lehetővé tették számára nemzeti céljai elérését.

1918–1919: az összeomló impérium romjai alól menteni a menthetőt. Ez volt az akkor egymást a hatalomban gyorsan váltó magyar politikai irányzatok kötelező feladata, míg a román politikai erők, ráérezve a lehetőségre, igyekeztek megszerezni, ami megszerezhető. Ebben segítette őket a győztes nagyhatalmak azon törekvése, hogy ellenfeleiket megfosszák a reváns lehetőségétől. Ezért az antant államai nemcsak a vesztes országok katonai erejét igyekeztek korlátozni, gazdaságukat jóvátétel-fizetéssel hosszabb időre megterhelni, hanem területüket, lakosságuk számát is csökkenteni akarták. Része volt ennek a politikának az a törekvés is, hogy az új államok között ne jöjjön létre a győztes hatalmak ellen irányuló szövetség, regionális szerveződés, és egyik új állam se kerülhessen olyan középponti helyzetbe, amelynek révén egy esetleges gazdasági, politikai, katonai együttműködés szervezőerejévé válhatna. Ehhez a fő követelményhez képest alárendelt, de valóságos elvárás volt a béke megőrzése a térségben. El kellett kerülni, hogy a térség új államai megkérdőjelez-

hessék az új realitásokat, és azonnal nyílt területi (nemzeti) konfliktusba keveredjenek egymással. Mindez elsősorban a vesztes, a jövő felé vezető utat forradalmakkal kereső és ezért a status quóra kétszeresen is veszélyes Magyarország ellen szólt. Az ellenforradalom győzelemhez segítése román részről megoldotta az egyik feladatot: az „osztálybéke” helyreállítását, a stabilitást, a hatalmat, a nagyhatalmi érdekeket fenyegető forradalmi hullám terjedésének megállítását a térségben. Ez azonban egyrészt azzal járt, hogy a régi politikai-gazdasági elit és a „történelmi középosztály” uralma állt helyre az országban, a nacionalista konzervatívok szilárdíthatták meg hatalmukat. Másrészt viszont megnehezült a másik feladat, az országok közötti béke szavatolása. Éppen mert a területe nagy részének, saját etnikuma jelentős hányadának elvesztésébe belenyugodni nem tudó Magyarországon ettől kezdve a revízió nemcsak külpolitikai kulcskérdéssé, hanem belpolitikai szükségletté is vált.

Kezdetben a vezető román politikai erők céljuk érdekében készséget mutattak a wilsoni elvek és a nemzeti kisebbségek jogainak elfogadására, amikor az Erdély Romániához csatlakozását kimondó gyulafehérvári nyilatkozatban hitet tettek a nemzeti identitást szavatoló intézmények és jogok mellett, majd részt vállaltak a Tanácsköztársaság leverésében. Így lehetővé vált számukra a nemzetegyesítés égisze alatt a szorosan vett Erdélynél nagyobb terület megszerzése, magyar többségű területek bekebelezése is.¹

Trianon hosszú, ma is látható árnyékot vetett a két ország és a két nemzet viszonyára. Hiába hivatkozott a magyar politika a történelmi jogcímre, hiába beszélt a győztesek önkényéről, az aránytalanul nagy büntetésről. Nem sikerült elfogadtatniuk a magyar vezetőknek azt a tételt sem, miszerint ha igaz, hogy Erdély sajátos, soknemzetiségű történeti-politikai táj, akkor jogos az a kérés, amely megkülönböztetett bánásmódot követel lakosai számára. A győztesek nem voltak hajlandók az új országhatárok megállapításánál kellő teret engedni az etnikai szempontnak. Ez azt jelentette, hogy a szülőföldjén élő magyarság harmada az anyaország határain kívülre került, pontosabban azokon kívül rekedt.

Ehhez képest az új Magyarország a korábbinál jóval kisebb területen, etnikailag a Monarchia utódállamai között az egységesebbekhez tartozott. Ez egyszerűbbé tette belső helyzetét, ami azonban – mint később kiderült – nem járt külpolitikai haszonnal, mert a saját területén élő nemzetiségeket nem tekinthette alkuban felhasználható tényezőnek.

¹ A könyv olvasása során az olvasó sokszor találkozik majd Erdély nevével. Az esetek döntő többségében ez mindig a mai szóhasználatnak megfelelően a Magyarországtól Romániához csatolt területeket jelenti a Partiummal és a Bánsággal együtt, az erdélyi magyarság pedig a romániai magyarság szinonimája.

Románia, ha szerzett is néhány ellenséget: Magyarországot, Bulgáriát, a Szovjetuniót, jól, sőt a reméltnél is jobban jött ki az I. világháborúból és az azt követő rendezésből. Közeledett Európához és – méretei okán – a középhatalommá válás lehetőségéhez. E cél elérésére már azért is szüksége volt, mert képesnek kellett lennie arra, hogy megvédje önmagát és szerzeményeit, Észak-Dobrudzsát, Besszarábiát és leginkább Erdélyt, az annak elvesztésébe vélhetően bele nem nyugvó Magyarországtól; azt a területét, amelyet más, a románokkal lényegében együtt azonos nagyságrendet képviselő magyar, német és kisebb számban délszláv nemzetiségek laktak. A győztesektől kapott támogatás ellenére nem tűnt egyszerű feladatnak az elért nagy siker konszolidálása. Számolnia kellett a nemzetközi körülményekkel: a nagyhatalmak a békeszerződésben Romániát is kötelezték a nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletben tartására. Nehézséget jelentett természetesen az is, hogy az erdélyi magyarság nehezen viselte társadalmi-politikai státusának megrendülését. Nem volt könnyű feldolgozni az uralkodó nemzetből a kisebbségi sorsba zuhanás élményét, különösen nem a magát a reváns, az irredentizmus mellett elkötelezett anyaországgal a háttérben.

Mindenesetre Románia a békeszerződés aláírásával garanciát adott a nemzetiségi jogok gyakorlására. Azonban hasonlóan ahhoz, ahogy az új időszak kulcsfigurája, Bethlen István tette Magyarországon, a román közélet legbefolyásosabb politikusa, Ion Brătianu sem vállalt személyes kötelezettséget, közvetlen felelősséget a békeszerződésben vállaltakért. Ez mutatta, milyen akadályok tornyosulnak a román politikában a konszolidálás egyik lehetséges megoldása előtt.

Az 1920-as évek elején a román politika válaszüthöz érkezett. Az egyik lehetőség az volt, hogy Bukarest tiszteletben tartja a történelmileg kialakult helyzetet Erdélyben, megeleghszik a főhatalom kiterjesztésével, nem rendezi át etnikai alapon a gazdasági és társadalmi erőviszonyokat. Szuverenitásának tudatában és birtokában a román állam nem a nemzetiségek asszimilációjára, hanem integrálására törekszik. Ehhez kapcsolódva elismeri a magyarok, szászok politikai érdekképviselőit, és megteremti a kulturális autonómia feltételeit. A főhatalom nem vár el többet az állampolgári lojalitásnál, a többbit az időre, a dolgok természetes menetére bízza. Kétségtelen, hogy nem ez a variáns volt az ez idő tájt általános gyakorlat a világban a nemzetiségi kérdés kezelésében. Sőt. Ráadásul ettől a különben joggal elvárt és hivatalosan is deklarált, „megértő” nemzetiségi politikától sem várhatta a román politikai elit a feszültség megszűnését közte és a magyar elit között, sem a revíziós törekvés feladását. A korrekt nemzetiségi politika nem ígérte Bukarest számára a dolgok visszafordíthatatlanná tételét, az általa elképzelt egységes nemzetállam örökévalóságát. Ahhoz erősebbnek kellett maradnia, több és nagyobb szövetséggel kellett rendelkeznie az ellenfélnél.

Igazi megoldást a román nacionalisták szerint csak a hosszabb időtáv hozhatott, amely módot ad magának a végső hivatkozási alapnak, a nemzetiségek nagy számarányának és koncentrációjának a megszüntetésére, vagyis Erdély etnikai viszonyainak további átrendezésére a román lakosság javára.

A cél érdekében az 1923-as új alkotmány egységes nemzetállamként határozta meg Romániát. Az egy nemzet akkor nem valóság volt, hanem csupán óhaj, amely a francia nemzetépítési folyamat megvalósításának szándékát tükrözte. Ez volt a másik lehetőség. A nemzetiségek jövőjét illetően ez a megoldás integráció helyett az asszimilációt feltételezte, pontosabban: tartalmazta. Így módon világossá vált a stratégiai cél és megfogalmazhatók lettek a taktikai elgondolások is. Amíg azonban e távlati cél alapján az alkotmányt a többség könnyen módosíthatta, az erőszakos asszimilációt nyíltan vállalt politikai programmá már nem tehetette. Mások voltak már az idők és mások a körülmények. Így azután ez a lehetőség sem ígért könnyű sikert, egyszerű megoldást.

Az egységes nemzet építésének szándéka az egyik oldalon, az elvesztett terület legalább magyar etnikum által lakott részének visszaszerzési vágya a másikon. Két egymást erősítő, a másik irreális vagy jogtalan törekvései által önmaga visszaigazolását érzékelő politika *circulus vitiosus*a jött létre, amely politikai-erkölcsi értelemben egyre mélyebbre süllyesztette a két országot az I. világháború után. Az ördögi kör mindkét országot a szakadék, a következő háború felé taszította, amit azonban – szemben azzal, ami logikus lett volna – nem egymással vívtak, hanem egymás mellett, szövetségben a német fasizmussal. Természetesen ebben nem csak a külső körülményeknek, a nemzetközi erőviszonyoknak való alávetettség játszott szerepet. Nem csak a kölcsönös félelmek és az egymással ellentétes nemzeti célok tartották fogságban a két országot. Nagy jelentősége volt a belpolitikai élet alakulásának is, amelyben a hatalmat birtokló pártok a modernizációs és demokratikus követelményeket alárendelték a „nagy” nemzeti célnak. Eközben a gazdasági és társadalmi problémák jórészt megoldatlanok maradtak, ami a nacionalizmust a nemzeti egység megőrzésének eszközévé avatta. Ezzel belül is kialakult egy rossz kör. Németország példát látszott mutatni arra, miként is lehet az erős államot és a kapitalizmust összeházasítani, és hogyan lehetséges gazdasági nehézségekből a politika révén, a nemzeti célok egyedüli prioritássá tételével kitörni. Mindkét országban jócskán akadtak, akik nem bíztak a demokratikus játékszabályokban, nem hittek a piac csodatévő erejében, és az erős államban látták a megoldást; olyan államban, amely az erőkoncentráció segítségével cselekvőképessé teszi a nemzetet.

Az 1920-as–1930-as években a két ország viszonya erősen emlékeztetett az egymással perben-haragban álló szomszédokéra, akik, ha a háziúr kettesben hagyja őket, azonnal verekedni kezdenek. Jött egy mindkettőjüknek erősebb harmadik, bár kicsit

távolabbi szomszéd, hogy igazságot tegyen. Romániának le kellett nyelnie a második bécsi döntés keserű piruláját: Észak-Erdély, Székelyföld visszakerült Magyarországhoz. Mindkettőjüknek nagy árat kellett fizetniük a német közvetítésért: a Szovjetunió megtámadásával be kellett lépniük a világháborúba. Magyarország azonnal követte Romániát, nehogy lemaradjon valamiről, nehogy Bukarest kedvezőbb megítélésben részesüljön a majdani győztes részéről. Románia – szemben Magyarországgal – legalább meg tudott fogalmazni hadicélt a maga számára: az 1940-ben elvesztett Besszarábiát akarta visszaszerezni, ami gyógyírt jelentett volna Erdély egy részének elvesztéséért.

A győztes azonban más lett. Így nem a zsákmányon osztozkodás, hanem a büntetés elkerülése, a saját kincs védelme került a két ország vezetőinek, politikai tényezőinek látókörébe. A következtetések levonása, a belső fordulat végrehajtása Romániának sikerült jobban. Ebben az országban 1944-ben a jobboldal vezető köreiben többen voltak, akik belátták: a vereség elkerülhetetlen. Sokan felismerték a radikális változtatás szükségességét, és képesek voltak helyzetbe hozni azokat a baloldali és polgári, paraszti erőket, amelyek hitelesíthették a száznolcvan fokos fordulatot. Tették ezt a helyzet reális megítélése alapján és nemzeti felelősségük tudatában. A baloldali és polgári pártok, a józan ítéletű politikusok és katonai vezetők pedig élni tudtak a kínáló alkalommal. Másként alakult a helyzet Magyarországon: késői és sikertelen kiugrási kísérlet, az államvezetés teljes csődje. A csőcselék került hatalomra. Menekülés és kihátrálás helyett további bűnök sora és az értük járó büntetőpontok begyűjtése következett.

A II. világháború után a győztesek visszaállították a trianoni határokat, de minden másnak változnia kellett. A térség másik nagyhatalom befolyási övezetébe került. Alapvető társadalmi-gazdasági és politikai átrendeződés zajlott le a kelet-közép-európai országokban. Változniuk kellett a nemzeti stratégiáknak is. A fasizmus után már nem lehetett a korábbi módon nacionalistának lenni. Európában többé nem lehetett más országok területére aspirálni, nemzeti összefogást hirdetni, nemzetközi szövetséget szervezni más országok legyőzése érdekében. Más lett az ideológiai felállás is, amennyiben a térség országainak egy részében a konzervatív jobboldal is kompromittálta magát. A történelem menete megkérdőjelezte a nacionalizmus kizárólagos és minden más ideológiai elköteleződést háttérbe szorító felsőbbrendűségét, hiszen a szélsőjobboldal éppen a nemzeti eszme kizárólagossá tételének jegyében erősödhetett meg. A jobboldali, majd még jobbra tolódó kormányzatok éppen a leszűkített nemzeti céloktól, a baloldali- és a liberalizmusellenességtől elvakulva alakítottak ki együttműködést a fasizmussal, kötöttek szövetséget Németországgal.

Ezekben az országokban a baloldal és ezen belül a kommunista párt a II. világháború alatt mint a nemzeti függetlenség és a nemzet valóságos érdekeinek védelme-

zője igyekezett fellépni. Ily módon alapját látszott veszteni a vele szembeni korábbi vád: közömbös a nemzeti problémák iránt. A háború befejeződése után, a nemzeti elkötelezettség jegyében a magyar kommunista párt jelentős erőfeszítéseket tett a Szovjetunió és a többi szövetséges nagyhatalom meggyőzéséért: az etnikai szempontot figyelembe véve véglegesítsék a határokat. A román kommunisták ugyanakkor minden tőlük telhetőt elkövettek „hajdani” határaik védelme érdekében. Nemzetvédő alapállást foglaltak el, de egyúttal kötelezettséget vállaltak a nemzeti-ségi jogok tiszteletben tartására.

Az 1917 utáni kommunista világmozgalom azt vallotta: a nemzeti kérdés csak internacionalista alapállásból oldható meg. 1945–1946-ban a román kommunisták igyekeztek elhitetni: az erdélyi magyarság Romániában mindent megkaphat, ami nemzeti identitásának és kultúrájának megőrzéséhez szükséges.

Az adott történelmi helyzetben abban hinni, hogy új fejezet kezdődik a népek, a nemzetek kapcsolatában, egyáltalán nem tűnt utópiának. Azok között a nemzetközi, gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyok között, amelyek a világháború befejeződése után kialakultak, nem tűnt szemfényvesztésnek, ha valaki a kiegyezést, a szabadságjogok elismerését, a megbékélést és más népek tiszteletben tartását ígéri. Nem volt feltételezhető, hogy a román baloldal stratégiai célja ugyanannak az egy-séges román nemzetállamnak a megteremtése lenne, mint a konzervatív-liberális áramlatnak. Ezek a kommunisták üldözötként Romániáról mint soknemzetiségű államról beszéltek a két világháború között. A román szociáldemokraták, akik persze joggal aggódtak a szovjet dominancia miatt, a Duna-táji népek együttműködésének gondolatvilágához vonzódtak. Mindkét párt tisztában volt Erdély nemzeti, történelmi sajátosságaival, és mindkét párt sokat köszönhetett a nemzetiségeknek. Innen származott a román és romániai baloldaliak sokasága, akik közül sokan lettek mozgalmuk és az antifasiszta nemzeti összefogás meghatározó személyiségei.

Nem kevés magyar baloldali hitt abban, hogy szocialistaként, kommunistaként, internacionalistaként nemcsak a társadalmi egyenlőség és igazságosság ügyét, hanem az erdélyi magyarság ügyét is szolgálja. Ők joggal bíztak abban, hogy egyfajta közvetítő szerepet tölthetnek be magyarok és románok között. Az előbbieket azok között a feltételek között nem is bízhatták politikai érdekképviselőket másra, mint rájuk. Erdélyben a szovjet hadsereg megfékezte a bosszúszomjas román szélsőségeket. A románok közül is sokan gondolták komolyan, hogy ki kell igazítaniuk nemzetiségi politikájukat, mert nem lehet ott folytatni, ahol 1940-ben abbamaradt. Okkal feltételezhatték: a román kommunista vezetés és Petru Groza komolyan gondolja a nemzetiségi státútumot.

Magyarország háborús vesztesként nem volt abban a helyzetben, hogy érdemi befolyást tudjon gyakorolni a dolgok menetére. Északi szomszédja a német fasizmus áldozataként viselkedett – még ha a csehek több, a szlovákok kevesebb okkal is gondolhatták ezt. Ezért és a szlovák nemzeti felkelésnek köszönhetően, illetőleg a nagyhatalmak jóvoltából Csehszlovákia győztesként viselkedhetett. A csehszlovák politika egyaránt kollektív bűnösként kezelte a szudétanémeteket és a felvidéki magyarságot. A budapesti kormánynak bele kellett egyeznie a lakosságcserébe, annak összes emberi, gazdasági és politikai következményével. Jugoszláviával a magyarok elleni tömeges megtorlások ellenére a vártnál és reméltnél jobban alakultak a dolgok. Ilyen körülmények között nem volt értelme annak, hogy Budapest élezze viszonyát Bukaresttel. Senki nem támogatta volna ebben a konfliktusban, mint ahogy nem akadt senki sem, aki az etnikai helyzet figyelembevételére alapozott, igencsak mérsékelt területi igényeit pártolta volna a béketárgyalásokon.

A párizsi béke megszüntette az átmenetiséget, visszaállította a területi status quót Magyarország és szomszédjai között. A párizsi rendezés azonban egy tekintetben rosszabb, ha tetszik, méltánytalanabb volt még elődjénél is. Trianon, ha nem is szankcionálható formában, de legalább tartalmazott kisebbségvédelmi passzust. Negyedszázaddal később ez elmaradt. Ebben a hiányosságban persze nem csak az iszonyatos áldozatok árán helyreállított rend védelme, a nacionalizmus bármely formájának elutasítása tükröződött. A nemzetközi jog a totalitarianizmussal szemben az emberi szabadságjogok védelmét, a személyes szabadság biztosítását tartotta elsőrendű feladatának. Ebből a szemléletből a korabeli felfogás szerint levezethetők voltak a kisebbségi jogok is. Az akkor érvényesülő szemlélet a nagyhatalmak számára ideológiai alapul szolgált a status quóra is veszélyes nemzetiségi konfliktusok kizárására a nemzetközi életből.

Csakhogy Közép- és Kelet-Európában a győztesek közötti befolyási övezetek rögzítése után a demokratizálás, a szabadságjogok ügye lekerült a napirendről. Hiába volt e térség lemaradásban e területeken is, a politika, az új hatalom figyelmének középpontjába a tőke korlátozása, a modernizáció, a társadalmi-gazdasági viszonyok teljes és erőszakoltan gyors átalakítása került. Az „eredeti szocialista felhalmozás”, az erőltetett iparosítás erőteljes hatalmi központosítást, államosítást feltételezett, és a jövedelmek kiegyenlítésével és nagyarányú újraelosztásával járt együtt. A szocialista modernizáció nem hagyhatta érintetlenül a lakosság életszínvonalát és a mezőgazdaságot sem, hiszen valamiből finanszírozni kellett a gazdaság szerkezetének gyors és radikális átalakítását, a hadiipar fejlesztését. Ez a politika a vele szembeni ellenállás lehetséges gócpontjainak kiiktatásával, mindenekelőtt az ellenzék felszámolásával járt, lett legyen az ellenzék akár rendies jellegű maradvány, akár polgári, esetleg agrár-

érdekképviseleti, akár a demokráciát tevékenysége sine qua nonjának tekintő baloldali (szociáldemokrata) párt. Előbb tehát a parlamentáris demokrácia felszámolása következett, majd a gazdasági és szociális érdekképviselések is elvesztették eredeti szerepüket. Az egyéni és közösségi autonómiák ily módon nem szolgálhattak védelmül sem az egyes társadalmi rétegeknek és csoportoknak, sem a nemzetiségeknek. Még ha lett is volna szándék a kisebbségek jogainak védelmére, tiszteletben tartására a nélkülöndülő iparosítás, a gazdaság és a társadalom átalakítása közben, akkor sem lett volna egyszerű területi, politikai és kulturális autonómiát adni a kisebbségeknek, amikor a társadalom maga teljes egészében függésbe került a politikai hatalomtól.

Az itt leírt folyamat Közép- és Kelet-Európa szovjetizálásának formájában ment végbe 1948 és 1952 között. A szovjet nyomásgyakorlás, beavatkozás az egyes országok politikai életébe döntő segítséget jelentett a kommunista pártoknak. Ha ez a segítség kimerült volna hatalomra segítségükben, akkor még elkerülhetők lettek volna bizonyos konfliktusok, arány- és mértéktevesztések, de nem így történt. A hatalomra jutásnak, illetőleg a hatalom monopolizálásának ára volt. Ez az ár a szovjet modell bevezetése lett, a fegyverkezés és az iparosítás, az életszínvonal fejlesztésének visszafogása. Nem volt könnyű egyik pillanatról a másikra irányt váltani. Még a fegyvermezett, erős vezetésű, központosított kommunista pártokban sem ment könnyen, és messze nem volt konfliktusmentes a fordulat végrehajtása. Viták, megbélyegzések és koncepciók perек voltak a folyamat kísérőjelenségei.

A szovjetizálás átformálta a kommunista pártok és nemzeteik viszonyát is. Egyfelől el kellett fogadtatniuk a társadalommal az új helyzetet, és feszített tempóban végre kellett hajtaniuk a modernizációs programjaikat. Ez nem történhetett a demokrácia játékszabályainak betartásával, a felemás demokráciákat diktatúrák váltották fel. Másfelől e pártoknak, mint a hatalom birtokosainak, értelmezniük és képviselniük kellett a nemzeti érdekeket. Sajátos módon éppen a szoros kötődés a Szovjetunióhoz és rendszeréhez volt az, ami elkerülhetetlenné tette a nemzeti forma hangsúlyozását. Szükség volt a mindenki számára világos külső függés, a kívülről vezéreltség valamiféle ellensúlyozására, annak bizonyítására, hogy az, ami történik, a nemzet történetéből következik, és a fejlődést, az elmaradottság felszámolását, s mint ilyen, a nemzet jövőjét szolgálja.

Külön sajátossága volt ennek a folyamatnak, hogy a Szovjetuniónak arra is ügyelnie kellett, hogy a kelet-közép-európai országok gazdasági függésbe kerüljenek, vagyis tőle szerezzék be az iparosításhoz szükséges beruházási javak nagy részét, nyersanyag- és energiaszükségleteik fedezetét, s cserébe termékeik jelentős részét az ő piacára szállítsák. A nagyhatalmi-birodalmi megfontolás egyfajta autarkias, de mégsem teljesen önálló, saját lábakon álló gazdaság kiépítése irányába tolt a térség országait, és nem adott esélyt az együttműködés lehetőségének kihasználására és

egymáshoz közeledésük számára. Ez a megoldás nem volt gazdaságilag korszerű, és arra sem volt alkalmas, hogy a hirdetett internacionalizmus jegyében közelebb segítse egymáshoz a térség népeit és országait.²

*

Miért lett volna ez másként Magyarország és Románia esetében? A két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok némiképp fejlődésnek indultak ugyan, de nem ütötték meg azt a mértéket, amely igazán jelentősnek lett volna mondható. Magyarország behozatalából Románia 1938-ban 2,54, 1949-ben 4,63, 1958-ban 2,17 százalékkal, kiviteléből 4,01, 5,58, illetve 2,21 százalékkal részesedett.³ Nagyjából ugyanaz hiányzott mindkét országban. Igyekeztek iparcikket szállítani egymásnak, de a románoknak már akkor sem tetszhetett az a helyzet, hogy hosszabb távon is úgy alakuljon a két ország kereskedelme, hogy olajért, nyersanyagért magyar gépeket kelljen vásárolnia. A lakossági kapcsolatok a határokon átnyúló rokonsági viszonyok ellenére rendkívül nehezen alakultak. Utazni nagyon nehezen lehetett. A két ország kulturális egyezményt kötött, de a román fél ragaszkodott a paritáshoz, aminek következtében az anyaországi magyar kultúra nem kaphatott prioritást, nem játszhatott meghatározó szerepet az erdélyi magyarság szellemi igényeinek kielégítésében.

Magyarország és Románia 1948 elején barátsági és együttműködési szerződést kötött. Erről, az akkori viszonyok között a szovjet táboron belül kötelezőnek tekinthető megállapodásról nem mondható el, hogy új fejezetet vagy korszakot nyitott volna a két ország kapcsolattörténetében. Az sem állítható, hogy lezárta volna a múltat, begyógyította volna a korábbi sebeket. Ez nem jelentette azt, hogy a két ország kommunista vezetői ne tettek volna úgy, mintha nem váltak volna „testvérivé”, baráttá a viszonyok. Az sem igaz azonban, hogy a kor szelleméhez, politikai beszédmódjához képest túlhangsúlyozták volna az egymás iránti vonzalmat. A felszín alatt ott húzódott a kölcsönös gyanakvás és elégedetlenség.

² A fentiekhez felhasznált irodalom: Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest, 1988; Berend T. Iván: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában, 1944–1990*. Budapest, 1999; Bibó István: A kisnemzetek nyomorúsága. In: *Válogatott művei*. Budapest, 1987; Eric Hobsbawm: *A szélsőségek kora*. Budapest, 1998; Catherine Durandin: *A román nép története*. Budapest, 1998; Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1939–1945*. Budapest, 1969; Kosáry Domokos: *A magyar és európai politika történetéből*, Budapest, 2001; Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam*. Budapest, 1998; Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Budapest, 1989; Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből*. Párizs, Magyar Füzetek, 1989; *Erdély története*. III. k. Főszerk.: Köpeczi Béla, szerk.: Szász Zoltán. Budapest, 1986; Szász Zoltán: *A románok története*. Budapest, 1993

³ *Külkereskedelmi Évkönyv*, 1938; 1949–1958. Budapest, 1960, 6–9.

Magyar oldalon ott munkált a határmódosítás elmaradása miatti kudarc érzete, a megismételt igazságtalanság miatt érzett megaláztatás és az aggodalom a határon túliak sorsáért. Román oldalon a magyarság politikai magatartásától tartottak elsősorban, ezért kezdettől azon fáradoztak, miként is kezelhetnék a határ két oldalán élő magyarok ügyét. Legkézenfekvőbbnek tűnt számukra a lehető legteljesebb elkülönítésük. Ehhez a két ország határát valóságos választóvonallá kellett tenni. Románia ezt a szándékát a szuverenitásra alapozta. Külügy és belügy nem érintkezhet egymással, a nemzetiségi kérdés pedig, „mint olyan”, tipikus belügy. Ez volt az a tétel, amelyhez a bukaresti vezetés azután negyven éven keresztül rendületlenül ragaszkodott.

Ebből is következően 1948 és 1956 között a hivatalos magyar–román találkozók alkalmával napirend szerint nem került szóba az erdélyi magyarság helyzete. Nehéz ezeket az éveket röviden és egyértelműen minősíteni a román nemzetiségi politikában. Egyik oldalon felszámolták a Magyar Népi Szövetséget, amely egyfajta politikai érdekképviseletként is működött. Másik oldalról az új alkotmány olyan nemzetiségi jogokat deklarált, amelyek alapján tovább működhetett a magyar nyelvű oktatás és kultúra intézményrendszere. Megalakult Székelyföldön a Magyar Autonóm Tartomány. Igaz azonban, hogy Erdély többi területén a kommunista hatalom a valóságos és szimbolikus román jelenlét erősítésén fáradozott.

Összegezve a témával foglalkozó irodalom eddig elért eredményeit, de nem elébe vágva a folyó kutatásoknak, annyi talán megkockáztatható: ebben az időszakban a magyar nemzetiség beillesztése, alárendelése, integrálása és nem erőszakos asszimilálása volt a román nemzetiségi politika célja.⁴

Sztálin halála után mindkét országban megrendült és bizonytalanná vált a politikai vezetés helyzete. Magyarországon szovjet nyomásra valóságos íránymódosítás történt. Nagy Imre miniszterelnökké választásával olyan politikus került kulcspozícióba, aki tisztában volt a nemzeti kérdés jelentőségével, és megnyilatkozásaival hitelesen demonstrálta hazafias elkötelezettségét. Fellépése nyomán másfél éven keresztül váltakozó eredményű éles hatalmi küzdelem zajlott a magyar kommunista párt vezetésében. Ebben a miniszterelnök, nem függetlenül a Moszkvában folyó hasonló csatározásoktól, 1954–1955 fordulóján vereséget szenvedett. Közvetlenül ez előtt Nagy levelet intézett a román vezetőkhez, amelyben tárgyalásokat javasolt a kapcsolatok javítása érdekében.⁵ Gheorghiu-Dej – nem úgy, mint Rákosi Mátyás – meg tudta aka-

⁴ Raphael Vago: *The Grandchildren of Trianon*. New York, 1989; Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások*. Csíkszereda, 1999

⁵ Stefano Bottoni: Románia. In: *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*. Szerk.: Békés Csaba. Budapest, 2007, 158.

dályozni személyes befolyásának meggyengülését. A román párt vezére nem hagyta politikáját külső nyomásra megváltoztatni, és azt még annyira sem tűrte, hogy bárki személyi alternatívája lehessen.⁶

A szovjet kommunista párt 1956. februári XX. kongresszusa azonban újabb kihívást intézett a térség országait irányító pártokhoz és vezetőihez. A magyar párt nem tudta kezelni a helyzetet, előbb súlyos vezetési, majd morális válságba került. Megkezdődött a hibák feltárása, az előző években elkövetett bűnök bevallása és felderítése. Viták folytak az ideológiáról, a sztálinizmusról, a nyilvánosságról, a pártvezetők személyes felelősségéről és érintettségéről a koncepciók perekben – de a gazdaságpolitikáról is. A nemzeti kérdés nem vetődött fel nyilvánosan ezekben a vitákban, sem mint függetlenségi problematika, sem mint a határon túl élő magyarok helyzete és ügye. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy ne lett volna jelen minden egyes vitatéma hátterében. Több oka is volt a nemzeti problémakör „rejtőzködésének”. Egyrészt Magyarországon mindenki tisztában volt a kérdés kényességével. Másrészt sokan gondolták: a demokratizálást, a szocializmus humanizálását nem célszerű megterhelni a nemzeti sérelmek felvetésével, mert az ellenállást válthat ki egyrészt a pártvezetésen belül, de még nagyobb feszültséget teremthet a szövetségesek, a szovjetek és a szomszéd országok körében.

Ettől még a nemzeti kérdés mindkét alakjában kísértett. A sztálinizmus bírálata valójában a szovjetizálás bírálata is volt, és mint ilyen, a függetlenség hiányáról is szólt. 1956 nyarától egyre nyitabb volt az érdeklődés Jugoszlávia és az ott létrejött öngazgatás iránt. Szeptember elején Pándi Pál tárgyalagos, a valóságot leíró cikket írt a romániai magyar nemzetiség helyzetéről.⁷ A *Szabad Nép* e száma eljutott Bukarestbe, ahol nem kis zavart okozott. Bizottság utazott tényfeltárás és ellenőrzés céljából a fővárosból Erdélybe. Nem az volt a fő kérdés, hogy igazak-e a magyar pártlap állításai, hanem az, hogy kíván-e a helyzet valamilyen politikai vagy adminisztratív intézkedést.⁸ Az RKP vezetői nem akartak változásokat, és azt sem, hogy bárki, bármilyen módon megkérdőjelezhesse politikájukat. Tartottak attól, hogy a magyarországi fejlemények fellazító hatást gyakorolnak az erdélyi magyarságra. A nemzeti-nemzetiségi kérdés és a desztalinizáció ügye összekapcsolódott. Pedig

⁶ Bár egy időre átengedte ő is a pártfőtitkári posztot közeli munkatársának, Gheorghe Apostolnak. Lásd erről Vladimir Tismaneanu: *Stalinism for All Seasons. A Political History of Roumanian Communism*. Berkeley–Los Angeles–London, 2003, 131–141.

⁷ A cikket közli: *Magyar–román kapcsolatok 1956–1958. Dokumentumok*. Az iratokat gyűjtötte, válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Lipcsey Ildikó. Szerk.: Pál Lajos–Vida István. Budapest, 2004.

⁸ Lásd erről a témáról például *Az 1956-os forradalom és a magyarság*. Főszerk.: Stefano Bottoni. Csíkszereda, 2006, 126–134.

Gheorghiu Dej azt mindenképpen el akarta kerülni, hogy az új szovjet vezetés nyomást gyakoroljon rá és pártjára.

Magyarországon nem lehetett a kiszabadult szellemet visszatuszkolni a palackba, a varsói fordulat hatására fölpörögtek az események. 1956. október 23-án felkelés robbant ki a diktatórikus hatalommal szemben, amely a szovjet katonai beavatkozás következtében nemzeti szabadságharcba torkollott. A magyar nép a függetlenség visszaszerzését akarta. Ezekben a drámai és tragikus hetekben csak szórványosan és az egyetemi diákság körében fogalmaztak meg követeléseket a határon túli magyarság ügyében.⁹ Az újonnan színre lépő pártok nem formuláltak ezzel kapcsolatos követeléseket. A Szovjetunió és a szomszédos országok vezetőinek olvasatában, akik a szocializmus elleni támadást láttak a felkelésben, a külső és belső ellenség a nacionalizmus révén kapott tömeges támogatást. Adva volt a feladat: a támadást vissza kell verni, a nacionalizmus feléledését meg kell akadályozni. Különösen azok az országok érezték magukat fenyegetve, amelyekben nagyszámú magyarság él.

1956 után a nemzeti-nemzetiségi kérdés akarva-akaratlanul bel- és külpolitikai jelentőségű rangot kapott a kelet-közép-európai térségben. A nemzeti problematika egyrészt áthatotta a Szovjetunió és az egyes európai szocialista országok kapcsolatrendszerét, másrészt megjelent mint a függetlenség és szuverenitás ügye, harmadrészt az egymástól elkülönülő nemzeti érdekek is formálták a térség országainak egymáshoz való viszonyát. Egyes országok esetében a kétoldalú kapcsolatok meghatározó része volt a nemzetiségek helyzete és jövője. Ebben a tekintetben kétségtelenül a magyar–román viszony volt a legérzékenyebb.

*

⁹ Említést érdemel a soproni egyetemisták diáksajnálatjának 1956. október 22-ei határozata, amely felszólította az Országgyűlés Külügyi Bizottságát: „kezdjen tárgyalásokat az erdélyi Magyar Autonóm Terület hovatartozásának, valamint a külföldön élő magyarok helyzetének rendezéséről”. Vö. *1956 vidéki sajtója*. Összeállította: Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert. Budapest, 1996, 354. – A másik ismert eset az 1956. október 23-i debreceni diáktüntetés, ahol „Erdélyt vissza!” kiáltások is elhangzottak. (*Rendőrségi napi jelentések, 1956. október 23. – december 12.* I. kötet. Szerk.: Kajári Erzsébet. Budapest, 1996, 2.) Majd a debreceni diákok 20 pontos követelése között feltűnt egy pont, miszerint „illetékes nemzetközi fórumon foglalkozzanak a romániai és más külföldi államokban élő magyarok ügyével”. *Diák- és ifjúsági mozgalmak 1956–1958. Forradalom – ellenállás – megtorlás*. Válogatott dokumentumok. Felelős szerk.: Vida István. Budapest, 2007, 181. – A keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia 1956. október 24-i felhívása azt javasolta: az Országgyűlés Külügyi Bizottsága „vesse fel a Duna-konföderáció gondolatát Magyarország, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Ausztria és Románia részvételével.” Uo. 195.

Magyarország és Románia három évtizedes kapcsolattörténetének bemutatása és elemzése ennyiben túlmutat önmagán. Túlmutat annyiban, amennyiben betekintést enged a szocialista országok kapcsolatrendszerébe, a szovjet vezetés alatti szövetségi rendszer működési mechanizmusába. Magyarország és Románia csendes, majd egyre több zajjal járó birkózása jelzi azt is, hogy mikor, mennyi belső feszültséget, konfliktust bírt el a Szovjetunió, a Varsói Szerződés és a KGST a tagok, a szövetségesek között. Egyfajta határesetet képezett tehát e két ország viszonyrendszere. Gondot, kihívást más országok is jelentettek a többi szövetségesnek, de ezek a nehézségek elsősorban az egyes államok belső válságaihoz kötődtek. Itt viszont a két ország között állandósult konfliktusról volt szó, amely a nemzeti-nemzetiségi kérdés kezelésében lévő ellentétből fakadt. E specialitás ellenére elmondható, hogy a magyar–román kapcsolatok alakulásának tanulmányozása segít a többi európai szocialista ország külső kapcsolatrendszerének megértésében is.

A nemzeti elkülönülés, az egyes nemzetgazdasági érdekek egyre nyíltabb megjelenése a hatvanas évek elejétől általános jelenség volt a szocialista országokban. Eltérő mértékben ugyan, de mind nyitott szerkezetű gazdasággal rendelkeztek, többségükben leszámoltak az autarkias fejlesztési koncepcióval. Éppen ez, tehát a nemzetközi gazdaságba történő beilleszkedés volt az, ami a nemzetgazdaság, a nemzeti érdek újragondolására ösztönözte a világ országait ebben az időszakban. A szocialista országok esetében fontos volt az is, hogy hitelesíteni tudják önállóságukat, függetlenségüket a Nyugat és a harmadik világ felé. Ezek a kortendenciák és természetes törekvések jelen voltak Magyarország és Románia fejlődésében, így kapcsolatuk alakulásában is. E két ország viszonyát azonban alapvetően a nemzeti-nemzetiségi probléma határozta meg, tette egyedivé ezekben az évtizedekben is. Ezért indokolt ezt a témát a vizsgálódás középpontjába állítani.

Ki kell azonban terjednie a figyelemnek a történet többi szereplőjére is. Magyarország és Románia kapcsolatára nem csak Erdély, illetőleg az ott élő magyarság sorsa, a két államhatalom egymást keresztező nemzetépítési stratégiája hatott. Nem írható le ez a történet kamaradrámaként, egyszerűen úgy, mint egy kényszerházaság szereplőinek hányattatása. Nem pusztá díszlete ennek a színpadnak a külvilág, a Szovjetunió, a többi szocialista ország, a Nyugat. A tárgyalt korszakban sokat emlegetett nemzetközi erőviszonyok, az egyes szereplők külpolitikai stratégiái, diplomáciái kijelölték, és egyúttal erősen lehatárolták azt a teret, amelyben Magyarország és Románia mozoghatott az egymás elleni küzdelem során. Sőt az eszközöket és a stílust is úgy kellett a két állam vezetőinek használniuk, hogy az összeegyeztethető legyen a hidegháború, majd az enyhülés nemzetközi játékszabályaival és normáival. Nem lehet továbbá kihagyni a történetből a nemzetközi közvéleményt és a médiát sem.

Nem volt egyforma karakterű a két főszereplő: a két ország és a két kommunista párt vezetése, az első emberekről nem is beszélve. Kevésbé mondható homogénnek a két ország közvéleménye. Különösen igaz ez Magyarországra, amely egyre sokszínűbb szellemi és politikai életet élt az idők előrehaladtával. E sokszínűségnek egyszerre egyik oka és lenyomata a hatvanas évektől állandósuló vita a határon túli magyarság sorsával kapcsolatos anyaországi teendőket illetően. Romániában a politika és a szellemi élet kapcsolata 1989-ig nem lazult föl, sőt itt a hatalom éppen a magyarok vélt és valóságos szándékaival szemben erős befolyás alatt tudta tartani a saját értelmiségét. Persze ez, ha csak némileg is, de fordítva is igaz. A nemzeti érzésű, a nacionalista hagyományokat tovább ápoló román értelmiség az ötvenes évektől kezdődően képes volt befolyásolni az új kommunista elit magatartását.

Az ott élő magyarság tagoltta tette, már pusztá jelenléte okán is megosztotta a román (romániai) oldalt. Magyarország és az erdélyi magyarság pusztá léte, vélt és valóságos szándékai befolyásolták a román nemzettudatot, egyfelől erősítették abban az összetartozás érzetét, másfelől megnehezítették annak zavartalan megélését. Akkor is, ha szólt, akkor is, ha hallgatott, a romániai magyarság egyértelmű és kitartható ragaszkodása nemzeti identitásához, valamint véleményformálóinak mindenkori álláspontja hatást gyakorolt az ország hangulatára, közvéleményére, és ily módon kihatott a többség magatartására is.

Az erdélyi magyarság korábban is „közös háztartásban” élt a románokkal, de 1918 után, elvesztve addig domináns pozícióját, alárendelt helyzetűvé vált. Bár a magyar nemzetiség a 20. század során nem mozdult el szülőföldjéről, nem nyúlt a lázadás eszközéhez, mégis egyre rosszabb helyzetbe került. Majd a II. világháborút követően, egészen a nyolcvanas évek végéig úgy érezte, hogy egyre távolabb kerül anyanemzetétől. Ezért azonban a határon túli magyarság nem csupán a román nacionalizmust tartotta felelősnek.

Keserű, hol erősebben, hol gyengébben érzett, de mindenképpen évtizedes tapasztalata volt 1945 után az erdélyi magyarságnak, hogy az anyaország politikai vezetése nem tesz semmi kézzelfoghatót az érdekében, érdemben nem szolidáris vele. Sokszor a szavak, a gesztusok is hiányoztak, még kódolt üzenetek se jöttek Budapestről: „tart-satok ki, lesznek még jobb idők”. Nem vélekedik másként erről a magyar történet-tudomány sem, amely e téren sokáig adós maradt az alap kutatásokkal.¹⁰ A folyamat

¹⁰ 1989 óta változóban van a helyzet. Egyrészt a határon túli magyarságtörténet, a kisebbség-történet terén szaporodó számú dokumentum- és tanulmánykötet látott és lát napvilágot. Másrészt egyre több kutató foglalkozik a kisebbségi magyarság politika- és társadalomtörténetével. Ezek jelentős részére a lábjegyzetekben és a bibliográfiában hivatkozom. Az azonban tény, hogy az 1945 utáni magyarságpolitika, a szomszédos országok felé folytatott külpolitika- és a kap-

és még inkább a végeredmény azonban ismert: az 1960-as évektől a romániai magyar kisebbség helyzete folyamatosan romlott, és a hetvenes évektől egyre drámaibbá vált. Joggal állapítja meg a 20. századi magyar történelemről eddig készült legszínvonalasabb összefoglaló: a kommunista politika nem tudott eredményt elérni a határon túl élő magyarok sorsának jobbra fordításában.¹¹

Indokolt a megállapítás: a kádári politika nem tudott érdemlegesen segíteni az erdélyi magyar kisebbségnek. Miért nem? Akart-e egyáltalán? Milyen célokat tűzött ki e téren maga elé a budapesti vezetés? Milyen taktikát, módszereket alkalmazott a célok elérése érdekében? Voltak-e egyáltalán eszközei? S ha merészebb célokat jelöl ki a magyar párt és kormány, ha keményebb magatartást tanúsít, akkor messzebb jutott volna? Akkor többet ért volna el? Miért nem vállalt a magyar politika sokáig konfrontációt Romániával? S ha vállal, milyen következményei lettek volna? Miért szaporodtak mégis konfliktusai a román politikai vezetéssel? Miért vállalta a nyílt sisakos küzdelmet a nyolcvanas évek második felében? Miként változott a magyar külpolitika Románia irányában?

A továbbiakban a fenti kérdésekre igyekszünk választ adni.

*

Mielőtt azonban a válaszadáshoz hozzákezdenék, néhány módszertani problémával kell foglalkoznak. Először is a könyv címével. Reményeim szerint a cím nem téveszti meg az olvasót, nem ígér többet, mint amit a szerző teljesíteni akar. Ez a könyv nem vállalja Magyarország és Románia teljes gazdasági, politikai, kulturális, civil, turisztikai kapcsolatainak bemutatását, nem veti össze, nem hasonlítja össze intézményeiket, gazdaságukat, társadalmukat. E témákat az elemzés – legalábbis szándékaim szerint – annyiban érinti, amennyiben a fő téma megjelenítéséhez, a történet elmondásához szükséges. Ebből a szempontból elsősorban az „ország” a szereplő, még hozzá abban a formában, ahogy hol mint nemzet, hol mint állam, hol mint politikai és szellemi elit vagy mint társadalom a történet többi szereplője felé megjelenik. A főszereplők a nemzeti kérdésről szóló színműben lépnek fel más szereplők társaságában, kapcsolataikat nemzeti identitásuk határozza meg. Ezen az alapon nyerik el az összefüggések, dolgok, témák, események és szereplők súlyukat, helyüket a magyar–román viszony korszakot átívelő történetében. De ha ez a központi kérdés, akkor miért érdemes más témákat is érinteni? Azért, mert nem lehet tisztán

csolattörténet terén még nincs áttörés. Jó példák már akadnak. Egy ilyen a már idézett *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban* című tanulmánykötet, amelyben a környező országokról is sok szó esik.

¹¹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2000, 518.

diplomáciatörténeti vagy ideológiatörténeti alapon megírni a két ország kapcsolat-történetét. Nem lehet nem odafigyelni a belső gazdasági, társadalmi helyzet alakulására, a belpolitikai viszonyokra, a külső környezetre.

Két oka is van annak, hogy e könyv egyszerre alkalmazza a kisebbségi kérdés megközelítéséhez a tágabb nézőpontot, tudniillik a politika tág értelmezésén alapuló kapcsolattörténetit és a szűkebbet, vagyis azt, hogy a kapcsolattörténetet elsősorban nemzeti-nemzetiségi szemszögből elemzi. Az első: maguk a szereplők, a két állam akkori vezetői is így álltak hozzá viszonyaik alakításához. Úgy gondolták, vannak közös ügyek, köztük a szocializmus építése, az imperializmus elleni harc, a kétoldalú kapcsolatok, bennük a gazdaság, amelyek fontosak. Mégis, még ha önmaguk előtt is titkolni igyekeztek, akkor is tisztában voltak azzal, hogy az erdélyi magyarság központi kérdés a két ország kapcsolataiban. Akarták, nem akarták a két ország akkori kommunista vezetői, a kisebbség ügye rányomta bélyegét a két állam és nép közötti viszony egészére.

A másik ok történészi megfontolás. A magam részéről úgy vélem: a politika nem pusztán valamilyen elkülönült tevékenységi forma, jó esetben nem is elsősorban magáról a hatalomról szól. Két ország politikai vezetésének küzdelmét nem lehet csak diplomáciai csatározások sorozataként, találkozó eseménytörténeteként leírni. Meg kell hogy jelenjen a történetben a mögöttes mozgató, az ideológiai háttér, a belső közvélemény, a nemzetközi élet a maga történéseivel és szereplőivel. Ebben az értelmezésben a politika a szellemi, kulturális és gazdasági tényezők egyfajta foglalata. Nem feltétlenül hű mása a társadalomnak, nem feltétlenül pontos kifejeződése a hazai és nemzetközi viszonyoknak, de elemzése révén könnyebben megértjük egy adott kor társadalmát, egy állam mozgásterét, egy szellemi irányzat valóságos jelentőségét és hatását. Éppen a politikai folyamatra és a ráható tényezőkre történő összpontosítás teszi lehetővé, hogy a maga helyén, a maga valóságos súlyával lehessen jelen az elbeszélésben a történet összes főbb szereplője, és ne kapjon nagyobb súlyt a megérdemeltnél a hatalmat közvetlenül gyakorló tevékenysége. Ezzel a módszer-tannal válik lehetségessé a mérés, a mérlegelés, a megítélés a történettudományban.

Vannak gyakorlatias megfontolások is a mögött a döntés mögött, hogy miért a nemzeti kérdés áll a két ország kapcsolattörténetével foglalkozó elemzés homlokterében. Azért is, mert a kutató rendelkezésére állnak a munka elvégzéséhez szükséges magyar források, amelyek kiegészülve a hozzáférhető romániai magyar nyelvű sajtó- és könyvészeti anyaggal, kisebb részben a lassan ugyancsak felszabaduló levéltári anyag segítségével módot adnak a román politika bemutatására és jellemzésére is. Tisztában vagyok azzal, hogy nem teljesen egyenértékű a két főszereplő bemutatása, de bízom abban is, hogy elégséges tényanyag segítségével ábrázolom a román politika működését, és a valóságnak megfelelően mutatom be a román nemzetstratégia meg-

valósulását. A nemzetközi sajtóanyag, a külügyi iratok áttekintése révén valamenynyí ún. „harmadik” szereplő, a Szovjetunió, a Nyugat, a nemzetközi közvélemény, a környező országok állásfoglalásait, hatásukat is értékelhetjük. Ez a könyv nagy teret szentel a nemzetiségi kérdésnek a magyar–román kapcsolatokban, de nem vállalja magára az erdélyi magyarság történetének megírását.

Kétségtelen, hogy olyan dráma volt ez, amelyben egyik főszereplőnek sem volt könnyű, de meggyőződésem szerint a nehezebb helyzetben lévő fél, esetünkben a határon túli magyarság, joggal számíthat a néző együttérzésére. Ettől nem függetlenítheti magát a történész sem, különösen, ha magyar. Emberi együttérzés és a kutatótól megkövetelt beleérzés azonban nem idegen egymástól, és nem teszi lehetetlenné sem a tárgyilagos leírást, sem az objektivitást, sem a kritikai elemzést.*

* Itt szeretnék köszönetet mondani Gálfalvi Zsoltnak, Horváth Andornak, Kántor Lajosnak, Szüts Pálnak, Szokai Imrének, Ősi Istvánnak, a történész kollégáknak és barátoknak kritikai megjegyzéseikért. Ugyancsak köszönet jár Novák Csaba Zoltánnak nagyvonalú segítségéért, aki bukaresti pártlevéltári kutatásainak anyagából a témám szempontjából fontos eredményeit rendelkezésemre bocsátotta. Jelentős segítséget nyújtott Miklós Ágnes Kata és Egry Gábor, valamint Olti Ágoston egyes román nyelvű szövegek lefordításával, illetve az adatok pontosabbá tételével. Sokat tett a könyv minőségének javításáért Dorkó Szabolcs, aki az életrajzi jegyzeteket és a névmutatót összeállította. Köszönöm Horváth Julianna, Zalai Katalin, valamint Némethné Vágyi Karola és Gecsényi Lajos közreműködését, amellyel a levéltári munkámat könnyítették. Megköszönöm Gellériné Lázár Márta alapos szerkesztői munkáját, Sipos Levente mindenre kiterjedő figyelmét. Kiss Anna a szöveggondozásával járult hozzá e könyv elkészültéhez. Végül hálával tartozom szeretteimnek bizalmukért, figyelmükért.

I. fejezet

KÉT ORSZÁG – KÉT NEMZETÉPÍTÉSI STRATÉGIA (1957–1964)

1. A két nemzeti ideológia 1956 után

Úgy alakult, hogy a 20. században Románia – Erdély megszerzését nem számítva – három alkalommal is jelentős szerephez jutott a magyar belpolitikában. Először, amikor a Tanácsköztársaság leverésében az ellenforradalmat segítette. Másodszor a II. világháború végén, amikor a román csapatok – száznyolcvan fokos fordulatot végrehajtva – bekapcsolódtak a fasizmus elleni harcba. Harmadszor 1956 novemberében, amikor a román kommunista párt vezetői helyet biztosítottak a Nagy Imre-csoport deportálásához.

Más megközelítésben úgy is fogalmazhatunk, hogy a román politika a 20. században képes volt a kínálkozó alkalmak, a világpolitikai fordulatok kihasználására nemzeti-politikai céljai érdekében. Az egymással küzdő román politikai erők – éles belső megosztottságuk ellenére – meg tudták ragadni a kívülről is kínált lehetőségeket, és hatalomhoz jutva ki tudták javítani a korábbi külpolitika stratégiai tévedéseit. A kormányra kerülő pártok magatartásukat, stratégiájukat a nemzet mindenkori érdekeinek megfelelően a változó körülményekhez igazították. Bukarest külpolitikájában a kivárástól a harcok kiállásig, a korábbi döntések merész megváltoztatásáig sok eszközt alkalmazott. A világháborúk döntő pillanataiban komoly szolgálatokat tett a győztes nagyhatalmaknak, és meg is kérte ezeknek az árát. Így volt ez az I. világháború végén, amikor a Gyulafehérváron meghirdetett nemzetegyesítésre Trianon ütött pecsétet. 1944 augusztusától az antifasiszta és németellenes felkelés sikeres végrehajtásával és hadserege fegyvereinek megfordításával Románia „jóvátette” szövetségét a német fasizmussal. Ezzel ha Besszarábiát el is veszítette, de meg tudta őrizni Erdélyt.

A román pártvezetés 1956. november legelején sem habozott felajánlani segítségét a szovjeteknek a magyar felkelés leveréséhez. Persze akkor ennek belpolitikai oka is volt: a félelem attól, hogy a lázadás szelleme áttérjed a határon.¹ Gheorghiu-Dej

¹ Nem maradt el az elrettentő célzatú megtorlás a magyarországi események erdélyi szimpatizálóival, a demokratizálásban reménykedőkkel szemben. Dávid Gyula: Az 1956-os forra-

azonnal benyújtotta a számlát, és az 1956. október 30-i moszkvai kormánynyilatkozatot kihasználva gazdasági előnyökhöz igyekezett juttatni országát. Decemberben, Moszkvában új, Bukarest számára igen előnyös gazdasági megállapodást írt alá Románia és a Szovjetunió. Még fontosabb volt, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) deklarálta, érvényben van az októberi kormánynyilatkozat: a nagy és a kis szocialista országok, így a két szövetséges állam kapcsolatai a jogegyenlőség, a belügyekbe való be nem avatkozás, a nemzeti szuverenitás elveire épülnek.² Másfél év múlva következett az igazi siker: a Szovjetunió kivonta csapatait Romániából. Majd az 1960-as évek elejétől kezdve a bukaresti vezetés maradéktalanul igyekezett profitálni az SZKP és a Kínai Kommunista Párt (KKP) között kirobbant vitából. A román kommunista párt saját külön útját egyengette a „nagyok” közötti ellentétek kihasználásával.³

Már 1957–1958-ban jelentős különbségek voltak a két ország helyzetében. Magyarország egy időre a világpolitika fókuszába került, súlyosan csökkent az ország vezetésének presztízse és nemcsak Nyugaton, hanem Keleten is. A szocialista tábor vezetői Magyarországot látták a leggyengébb láncszemnek. Előbb a katonai intervenció, majd a szovjet csapatok berendezkedése tette egyértelművé az ország függő helyzetét. Ez a függőség túlterjedt a politikán, és a szocialista országoktól felvett jelentős összegű hitelek okán a gazdaságban is nyilvánvaló volt.

Magyarország a gazdasági fejlettség tekintetében előbbre tartott Romániánál, de nyitottabb szerkezete, gyengébb nyersanyag- és energetikai bázisa miatt délkeleti szomszédjánál jóval inkább rászorult a külkereskedelemre és a nemzetközi gazdasági együttműködésre. Ezzel szemben Románia gazdasági szerkezete és „gazdaságföldrajza” vérszesen hasonlított a Szovjetunióéra, és az idők folyamán egyre nőtt a félelme attól, hogy beszorul a nála fejlettebb európai szocialista országok mögé. A román vezetők és közgazdászok joggal tartottak attól, hogy országuk a gyarmatokhoz hasonló nyersanyag-beszállítói szerepben marad majd anélkül, hogy kiépülne benne a teljes ipari vertikum. Emiatt a bukaresti vezetés növekvő aggodalommal figyelte azokat a

dalom és a romániai magyarság. *Hitel*, 1991/21.; *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Főszerk.: Stefano Bottoni. Csíkszereda, 2006.

² Lásd ebből az időszakból Gheorghe Gheorghiu-Dej: *Beszéd a Floreasco csarnokban tartott naggyűlésen*. Bukarest, 1957. Később a hivatalos román megnyilatkozásokban a szocialista országok közötti viszonyok említésekor ez a szöveg kiegészült a bandungi elvek (1955) teljességének hangsúlyozásával.

³ A román külön út 1953–1955 között kezdődött körvonalazódni. Vö. Stephen Fischer-Galați: *20th century Roumania*. New York, 1991, 133–155. A szerző áttekinti a koncepció formálódásának 1953 és 1958 közötti állomásait.

szovjet és lengyel törekvéseket, amelyek a KGST-ből valóságos integrációt szerettek volna teremteni.⁴

Nem elég annak megállapítása, hogy különbözött a két ország külgazdasági helyzete, hiszen azonos volt külső környezetük, és gazdaságukban akadtak bizonyos megfelelések, kölcsönösen előnyös kereskedelmet kínáló vonások. E tényezők mégsem készítették kellő mértékben valódi gazdasági együttműködésre a két szomszédot. Nyilván azért, mert nemzeti érdekeik sokban különböztek. Egy ponton, az erdélyi magyarság sorsával összefüggésben pedig – bármennyire leplezték ezt egy ideig önmaguk előtt is a két ország vezetői – a nemzetük távlatairól vallott nézeteik kifejezetten ütköztek egymással. Persze a nemzet, nemzeti érdek értelmezésének módja és erőssége függött a nemzetközi normáktól és körülményektől. A két ország 1956 utáni kapcsolata nem egyszerű folytatása a felsorolt előzményeknek és nem pusztán lenyomata a külső viszonyoknak, a nemzetközi életben akkor érvényben lévő szabályoknak. A két ország egymáshoz fűződő viszonyának alakulásában meghatározó szerep jutott eltérő nemzetépítési stratégiájuknak, külpolitikai doktrínájuknak. Óriási jelentősége volt kapcsolatuk történetében tehát annak, hogy milyen választ találnak belső problémáikra, miként sikerül külső adottságaikhoz alkalmazkodniuk, milyen külpolitikai célokat tűznek maguk elé.

A magyar pártvezetés nemzetépítési doktrínája és külpolitikai stratégiája az 1956. októberi felkelés okainak és következményeinek elemzésén nyugodott. Ennek lényege: sztálinizmus nélkül, de együtt a Szovjetunióval. Kádár szerint a legfőbb tanulság: a szocializmus általános elveit (társadalmazás, proletárdiktatúra, a munkásság és a kommunista párt vezető szerepe, tervgazdaság) érvényre juttatva, de csak a magyar társadalom igényeire, lehetőségeire tekintettel szabad a továbbiakban előrehaladni. Ezeknek a követelményeknek a figyelembevételére a nemzeti sajátosságok elismerése ad lehetőséget. Az eltérő megoldások elismerésére a hivatalos marxizmus-leninizmusban a szovjet–jugoszláv kibékülés és az SZKP XX. kongresszusa teremtette meg a lehetőséget, majd az 1957. évi moszkvai kommunista világtalálkozó deklarálta a szocialista építés általános törvényszerűségeiről és a nemzeti sajátosságokról szóló téziseket. Ez a megoldás elvetette a nemzeti kommunizmust, de teret adott az egyes pártoknak sajátos megoldások kidolgozására és megvalósítására.

Az MSZMP ekkor kialakított felfogása szerint a magyar kommunisták egyidejűleg tartoznak felelősséggel saját munkásosztályuknak, népüknek és a nemzetközi munkásmozgalomnak.⁵ Ütközés esetén a nemzeti érdeket alá kell rendelni a

⁴ Az SZKP XXII. kongresszusa után készültek ilyen elképzeléseket tükröző anyagok, amelyeket, így 1962-ben a közös tervezésre vonatkozót, a KGST-tanácskozás elé terjesztettek.

⁵ Kádár ezt a kommunista és munkáspártok 1957-es moszkvai tanácskozásán fejtette ki. Lásd erről: Kádár János külpolitikai nézetei (1957–1967) c. tanulmányomat. In: *Magyarország helye*

nemzetközinek, mert nem lehet jó saját nemzetünknek sem az, ami a többinek árt. Pillanatnyi előnyökért nem szabad a hosszú távú érdekeket kockára tenni. Szövetséges nélkül a katonailag jelentős erőt nem képviselő, gazdaságilag még gyenge szocialista országok ki lennének szolgáltatva a Nyugat, vagyis az akkori szóhasználat szerint az „imperializmus” kénye-kedvének. Mindenki számára egyértelművé kell tehát tenni, hogy Magyarország a Szovjetunió oldalán áll, a Varsói Szerződés és a KGST az alapvető élettere, ebbe nyugodjon bele mindenki határon innen és túl. A nemzet ebben a nemzetközi keretben, az internacionalista ideológia jegyében és ezáltal védve, segítve létezik és fejlődhet. Nem a látvány a fontos, hanem az eredmény, a jólét és a társadalmi egyenlőség, a belső biztonság.

Bármilyen paradoxnak tűnhet is, de éppen a Szovjetunióhoz igazodás, a szocialista táborhoz simulás és ennek megfelelően a proletár internacionalizmus ideológiájának vállalása adott módot az MSZMP-nek saját nemzeti stratégiája megfogalmazására. Lényeges vonása e stratégiának, hogy nem tűzött maga elé komoly célokat, példának okáért még Magyarország nemzetközi vagy éppen regionális befolyásának növelését sem. Ekkor az országot vezető politikusok legkevésbé sem gondolkodtak valamiféle nemzetegyesítésben. Ezt az ügyet a történelemre, a szocializmusra és az internacionalizmus normáira bízta. A magyar kommunisták azt remélték: egy integrált szövetségi rendszerben a határok veszítenek jelentőségükből. Igazából ez a hazai feladatokra összpontosító gondolkodás aktív külpolitikát csak belső céljai elérése és ezzel együtt belső berendezkedése „másságának” elfogadtatása érdekében feltételezett. Ebben a „redukált” társadalomépítésben és befelé irányuló nemzetstratégiában a külpolitika annyiban volt jelen, amennyiben az új magyar politikai vezetés tisztában volt azzal, hogy elzárkózással sem a hatalmat, sem a gazdaságot nem tudja megszilárdítani, nemhogy modernizálni.

Az 1956 utáni években ebből a belátásból következően a magyar külpolitikában nagy súllyal esett latba a szocialista táboron belüli egyenjogú státus elnyerésére tett erőfeszítés. Ehhez előbb rendet, stabilitást és konszolidációt kellett teremtenie és újraindítania a gazdasági növekedést. Később a kollektivizálás végrehajtásával jelezte az MSZMP, hogy saját lábán áll, és együtt, egy irányban halad a szocialista országok többségével.

Hozzá tartozott a táboron belüli emancipálódás feladatához, hogy a magyar pártnak látványosan ki kellett küszöbölnie a függetlenségi igényt és a nemzeti sérelmek emlegetését mint nacionalizmust – ideértve a nemzeti kommunizmust is – mind a bel-, mind a külpolitikájából. A szövetségesek ilyen irányú elvárásainak teljesítése

a 20. századi Európában. Szerk.: Pritz Pál–Sipos Balázs, Zeidler Miklós közreműködésével. Budapest, 2002, 135–146.

nem esett neheze az új magyar vezetésnek, hiszen hatalmon maradását külső segítségnek köszönhetette.

Kádárék felmérhették a nemzeti érzés vagy, ahogy akkor ők megélték és maguknak lefordították, a nacionalizmus erejét a felkelésben és a szabadságharcban egyaránt. A kommunista párt ezért 1956 után igyekezett tiszteletben tartani a nemzeti érzékenységet, ugyanakkor rendkívüli óvatosságot tanúsított a hazafias-nemzeti érzelmek politikai használatában. Ez a visszafogottság jellemezte az egész Kádár-korszakot. A kommunista párt Magyarországon soha nem nyúlt a nacionalizmus fegyveréhez, még a gazdasági nehézségek megszorodásának idején sem.

Igaz viszont, hogy az ideológiában és a politikában az MSZMP kezdettől fogva igyekezett elkülöníteni egymástól a nemzeti érzületet és a nacionalizmust. 1959 nyarán a magyar párt a nacionalizmus elleni küzdelmet jelölte meg fő feladatának az ideológiai életben, a tömegek „lelkéért” folytatott küzdelemben. Eszerint a cél az kell legyen, hogy „a dolgozó nép hazaszeretete a szocialista hazafiság színvonalára emelkedjék, és eljusson a proletár internacionalizmus eszméjének tudatos vállalásáig. Ezt csak úgy érhetjük el, ha felvesszük a harcot a mai magyar nacionalizmussal, amely alá akarja ásni a munkáshatalmat, a szocialista tábor egységét”.⁶ A hatvanas évektől a magyar kommunista értelmiség is jelentős erőfeszítéseket tett a szocialista nemzetfogalom kialakítására, a hazafiság és a nacionalizmus megkülönböztetésére.⁷ A hivatalos nemzetfogalomba hasonló megfontolások és félelmek miatt csak a korszak végén került be a határon túl élő magyarság.

Nem így állt a helyzet a nemzeti kérdést illetően Romániában. Ott komolyabban, ha tetszik, nagyobb igényűek voltak a klasszikus nemzetépítő ambíciók. Először is azért, mert a román szellemi és politikai elit a nemzeti létet ebben az időben is az egységes nemzetállam kiteljesítésével, megszilárdításával látta beteljesülni. Ez azon-

⁶ Jellemző korabeli példa erre a Politikai Bizottság vitája a nacionalizmusról. Kádár János arról beszélt, hogy milliók sem nem szocialista hazafiak, sem nem burzsoá nacionalisták. „Ilyen tudományos világnézet nélküli hazafias érzésűek. Ez a többség... Egészen bizonyos, hogy sok olyan ember van, akit ha megkérdeznénk, hogy helyesli-e a szovjet–magyar barátságot, azt mondaná, hogy igen. Megkérdeznénk tőle, hogy Kassát szerezzük-e vissza? Azt mondaná, hogy feltétlenül szerezzük vissza. Ezt nem lehet ellenséges elemnek venni.” Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) M-KS 288. f. 5/138. ő. e. A téziseket lásd: A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról. *Társadalmi Szemle*, 1959. augusztus–szeptember.

⁷ A nemzeti kérdés Molnár Erik cikkeivel és az azokat követő vitával került újra vissza a magyar szellemi életbe. A hatvanas évek közepén már a központi kérdések között volt. Lásd Kállai Gyula: *A polgári nemzettől a szocialista nemzetig*. Budapest, 1965; Mód Aladár: *Nemzet és szocialista nemzet*. Budapest, 1974. A hatvanas évek második felétől Mód Aladár tanulmányai foglalkoztak a témával. A hetvenes évek talán legjelentősebb kísérlete Király Istváné, lásd *Hazafiság és internacionalizmus*. Budapest, 1974

ban 1956 után is inkább csak vágy, óhajtott cél volt, mintsem valóság. A nemzetiségek jelentős, semmiképpen nem elhanyagolható részét tették ki az összlakosságnak. Több mint másfél millió magyar, sok százezer német, nem kevés zsidó és délszláv nemzetiségű élt az ország területén tömbben is, szórványban is. Nyitott volt a kérdés: a nemzetiségi jogok gyakorlásának lehetővé tételével a hatalom belenyugszik a tényekbe, elfogadja a külön etnikai-kulturális közösség(ek) létét a területén, és nem törekszik az eredeti cél megvalósítására, megelégszik az integrációval, vagy asszimilálni igyekszik a nemzetiségeket? Ezért a *nemzeti*, úgy is mint *nemzetiségi* kérdés Romániában továbbra is a belpolitika egyik középponti témája maradt, de sokkal intenzívebben, mint Magyarországon, hiszen itt napi oktatási, kulturális és gazdaságpolitikai döntések motiváló elemeként működött.

Közvetlenül 1956 után a román kommunista párt politikáját jobban áthatotta a függetlenség iránti vágy, mint a magyarét. Erre a magyarázatot részben a Hruscsov és Gheorghiu-Dej irányvonala közötti különbség adta. A nagyobb önállóságra, cselekvési szabadságra törekvés részben abból fakadt, hogy a román gazdaság kevés kiaknázható komparatív előnnyel rendelkezett a szocialista országokkal fennálló kapcsolataiban. A román vezetők egyre kevesebb esélyt láttak arra, hogy a KGST keretében felszámolhassák a gazdasági elmaradottságot, és ha lassan tapogatódzva is, de új utakat kerestek.

Románia tehát, szemben Magyarországgal, a szocialista országokkal is konfrontálódva igyekezett érvényt szerezni nemzeti érdekeinek. A „külön út” stratégiája 1957-ben még közel sem volt készen, de évről évre szaporodtak az útkeresés jelei. Bukarest esetében az elkülönülés éppen azt szolgálta, hogy belül ne kelljen változtatnia a politikáján és „klasszikus” berendezkedésén. Úgy is fogalmazhatnánk: Románia azért is igyekezett eltávolodni a hruscsovi olvadás idején a Szovjetuniótól, hogy sztálinista jellegű politizálását folytathassa. A román vezetés az 1950-es évek második felétől nagyon ügyelt a szavakra, majd pedig megszerzett szuverenitására. Különösen igaz volt ez a nemzeti-nemzetiségi kérdésre. Alighogy 1958 tavaszán megszületett a döntés a szovjet csapatok távozásáról, a Román Munkáspárt levelet intézett a Jugoszláv Kommunista Szövetségéhez, amelyben a többi kelet-európai párthoz hasonlóan viszszautasította az akkor revizionistának tekintett párt kongresszusára szóló meghívást. Ebben nem is lett volna semmi különös, de Gheorghiu-Dejék felháborodása jelzésértékű amiatt, hogy Tito a szerb kisebbség kapcsán megpróbál belügyeikbe beavatkozni.⁸

⁸ MOL M-KS 288. f. 11/277. A Román Munkáspárt levele a Jugoszláv Kommunista Szövetségéhez, 1958. május. A szocialista tábor jugoszlávellenes kampányát a Kínai Kommunista Párt indította meg az 1958. május 5-én a *Zsenmin Zsipaóban* közzétett vezércikkkel. Lásd erről Ripp Zoltán: *Belgrád és Moszkva között*. Budapest, 1994, 71–73.

A diktatúra, a központosítás alkalmas eszköznek látszott mind a modernizációs, mind a nemzetépítési stratégia megvalósítására.

Néhány év telt csak el, és a román vezetők a nemzeti szuverenitás védelmében felléptek a szocialista világpiac megteremtése ellen és a KGST nemzetek feletti szervezetté tételével szemben. A hatvanas évek elejétől a román politikai gondolkodásban egyre nagyobb szerepet játszott a gazdasági modernizáció és a függetlenség összekapcsolása, a legfejlettebb, az utolérést lehetővé tévő technika megszerzésének igénye Nyugatról. A nemzetépítésnek fontos része volt a történelem újrakonstruálása is.⁹ Ennek eredményeként a román történelem egésze hősi eposzá nemesedett. Nem maradhatott el a politikusi megnyilvánulásokból az érdemek, a haladást szolgáló cselekedetek felsorolása. Az újraértékelés eredményeként a román kommunista mozgalom egyre inkább mint a nagyromán nemzet megteremtésére irányuló évszázados harc beteljesítője jelent meg. A bukaresti vezetés nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem annak hangsúlyozásában, hogy a román csapatok milyen tevőleges szerepet játszottak Magyarország felszabadításában. (Ceașescu az 1944. augusztusi felkelés 35. évfordulóján tartott beszédében már odáig jutott, hogy negyedik szövetségesként említette országát a német fasizmus ellen vívott küzdelemben.)¹⁰

A nemzetépítő stratégia mindenkori részévé vált a korábban szerzett előnyök rögzítése, a határok megkérdőjelezhetetlenségének elérése. Ennek érdekében a magyarság részleges beolvasztása vagy legalábbis területi elkülönülésének a megszűntetése is napirendre került. Ezt a külső elkülönülést, belső terjeszkedést szolgálta az idők folyamán egyre erősödő román nacionalizmus. Az már a dolog természetéhez tartozik, hogy amikor a hetvenes évek közepére sikerült elérnie az eredeti célokat, vagyis amikor Bukarest a lehető legnagyobb mértékben önállósult Moszkvától és amikor a Székelyföld kivételével Erdély minden régiójában és jelentősebb városában többségbe került a román etnikum, új problémák jelentkeztek. Ekkor már nem a határok megkérdőjelezhetlenné tétele és a nemzetépítési láz tette szükséges eszközzé a nacionalizmust, hanem a hatalom védelme. A román nacionalizmust addig inkább rejtegették, legalábbis visszafogták bizonyos vonásait. Az 1970-es évektől kezdve nem volt szükség effajta önkorlátozásra. Sőt, ahogy egyre komolyabbakká váltak a gazdasági nehézségek és nőtt a szociális elégedetlenség, kéznél volt a bevált és már sokszor alkalmazott fegyver: a nemzeti érzelmek túlfűtése. Ezt egészítette ki az újraélesztett, már anakronisztikus személyi kultusz, amelynek a célja a társadalom hatalmi kontroll alóli emancipálódásának megakadályozása volt.

⁹ Catherine Durandin: *A román nép története*, i. m. 411–417.; Gáll Ernő: A román nemzeti ideológia – tegnap és ma. *Régió*, 1995/1–2.

¹⁰ Nicolae Ceaușescu: *The Making of the Romanian National Unitary State*. Bukarest, 1983, 135.

2. A „hála” évei: 1957–1958

1956 végén, a Moszkvában elért sikerrel a tarsolyában a bukaresti vezetés még arról adott hírt, hogy „különös figyelmet kell fordítani az együtt élő nemzetiségekhez tartozó dolgozók gazdasági, társadalmi és kulturális problémáinak megoldására”.¹¹ Eközben már megindult a megtorlás és a megfélemlítés az erdélyi magyar értelmiséggel szemben a magyarországi antisztálinista fordulat és a felkelés iránt mutatott rokonszenve miatt.¹²

A magyar pártvezetés erre nem figyelt fel, volt gondja elég magának is: 1956 decemberétől erőszakos eszközökkel megtörte a nemzeti ellenállást, majd súlyos megtorlások következtek a felkelés itthon maradt résztvevőivel szemben. És talán nem is akart a budapesti vezetés tisztában lenni a valós romániai helyzettel.¹³ Ebben segítette a kolozsvári magyar írók 1956. november 5-i hűségnyilatkozata a Román Munkáspárt mellett, majd újévi nyílt levelük a Magyar Népköztársaság íróihoz.¹⁴ Kádár inkább arra ügyelt, hogy bizonyítsa: leszámolt az 1956 októberében jelentkező nacionalista törekvésekkel.¹⁵ Azt is egyértelművé akarta tenni, mennyire tudatában van a Románia által nyújtott segítség értékének. Ezzel magyarázható, hogy a magyar miniszterelnök megjelent a két ország közötti barátsági szerződés aláírásának 9. évfordulója alkalmából 1957. január végén rendezett fogadáson. Itt elmondott pohárköszöntőjében a magyar nép örök háláját említette, amelyet a román nép és vezetői a nehéz pillanatban nyújtott segítséggel érdemeltek ki.¹⁶

¹¹ *Közlemény a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének 1956. december 27–29-i plenáris üléséről.* Bukarest, 1957

¹² Az 1956. október–novemberi erdélyi eseményekről lásd Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1862. Az 1956-os forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára.* Budapest, 2002, 26–36.

¹³ Keleti Ferenc bukaresti nagykövet 1957. február elején jelentést küldött haza, amelyben többek között arról írt, hogy Nagyváradon magyarok el akarták kérni a zászlót az autójáról, Marosvásárhelyen megcsókolták. Szerinte ezek a megnyilvánulások „egy és más szempontból sokat mondanak”. MOL XIX-J-1-j. Románia (a továbbiakban Rom.) 1957/30. d.

¹⁴ Lásd *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989.* A válogatást összeállította, sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Vincze Gábor. Csíkszereda, 2003, 202.; *Népszabadság*, 1957. január 4.

¹⁵ Arról nem tudhatott, hogy Bukarestbe olyan jelzés is eljutott, miszerint ő maga a felkelés idején az autonómiát tartotta volna célszerűnek Erdély számára. A magam részéről ezt kevésbé tartom valószínűnek, mint ahogy nem tartja annak Lipcsey Ildikó sem, aki egy Walter Roman által a Román Munkáspárt Központi Bizottságának adott beszámolóra hivatkozott. Lásd *Magyar–román kapcsolatok 1956–1958. Dokumentumok*, i. m. 132.

¹⁶ Uo. 233. Ion Popescu budapesti nagykövet jelentése, 1957. január 25.

Ekkor már közismert tény volt, hogy a budapesti jugoszláv nagykövetségről kicsalt, távozó Nagy Imrét és társait 1956 novemberében elhurcolták. Ezután Snagovban tartották őket házi őrizetben 1957. tavaszi, titokban végrehajtott hazaszállításukig.¹⁷ Az már nem annyira köztudott, hogy az akció lebonyolításakor Gheorghiu-Dej Budapestre utazott, és személyesen vett részt az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. november 22-i ülésén.¹⁸ Beszédében kemény fellépésre, rendkívüli intézkedések egész sorának meghozatalára sarkallta a magyar vezetőket. Nem állítható, hogy ezek hatására, de néhány nap múlva, más megoldást nem látva és a szovjet vezetők növekvő türelmetlenségét tapasztalva, Kádár elszánta magát a harcra, a leszámolásra, a nemzeti ellenállás leverésére.¹⁹

A román vezetők 1957 elején, látva az új kormány és a politikai helyzet stabilizálódását, már nem a magyarországi eseményekre figyeltek. Sokkal inkább foglalkoztatta őket az, miként is aknázhatnák ki azokat a lehetőségeket, amelyeket „internacionalista” szerepvállalásuknak köszönhettek. 1953 után ugyanis a szovjet pártvezetéssel korántsem problémamentesen alakult a kapcsolatuk, most pedig úgy javíthatták azokat, hogy még ők szerezhettek gazdasági előnyöket, és juthattak nagyobb mozgástérhez hazai viszonyaik alakításában. A magyar párt tekintélyének meggyengülése és bizonyos mértékű leköteleződése is alkalmat jelentett pozícióik megerősítésére. Kevésbé kellett attól tartani, hogy Budapest észrevételezi a szigorú fellépést az elégedetlenkedő magyarokkal szemben, vagy szóvá teszi a nemzetiségi gondokat. Nyilvánvaló, hogy az erdélyi magyar értelmiséggel, diáksággal szemben indított bírósági eljárások a többségi nemzet megfegyvelmezését is szolgálták.

Igen jól jellemzi a román belpolitika mozgásirányát a Román Munkáspárt 1957. június végén–július elején tartott központi bizottsági ülése is. Ez az esemény gyakorlatilag egybeesett az MSZMP országos értekezletével és az SZKP KB azon plénu-

¹⁷ *A snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában. Iratok.* Összeállította, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Baráth Magdolna és Sipos Levente. Budapest, 2006.

¹⁸ Erre korábban csak a szovjet pártvezetők, Mihail Szuszlov 1955-ben és Anasztaz Mikojan 1956 júliusában, kaptak lehetőséget. Az októberi felkelés idején Budapesten tartózkodó moszkvai küldöttek „csak” a politikai bizottság néhány ülésére mentek el, majd ezzel is felhagytak. Az újjáalakult MSZMP történetében ezt az egyetlen esetet ismerjük, amikor egy vezető testület ülésén külföldi politikus felszólalt. 1972 őszén Leonid Brezsnyev is felvetette, szívesen találkozna a központi bizottsággal, de Kádár kitért a kérés elől.

¹⁹ Gheorghiu-Dej felszólalásának szövege: *Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei.* I. k. 1956. november 11.–1957. január 14. Szerk.: Némethné Vágyi Karola–Sipos Levente. Budapest, 1993, 107–111. Kádár élete végén, Kanyó Andrásnak adott interjújában úgy beszélt a román vezető szerepléséről, hogy hatására többen ki akartak lépni a pártból. *Végakarát.* Budapest, 1989. A magyar politikus 1956. novemberi magatartásáról szól a „Kádár János és a nemzet (1956. november)” című tanulmányom. In: *Vissza a történelemhez... Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára.* Szerk.: Izsák Lajos–Stemler Gyula. Budapest, 1996, 65–71.

mával, amelyen Hruscsov visszaverte a konzervatív sztálinisták ellene indított támadását. Amíg Budapesten Kádár Révai Józseffel, a Rákosi-korszak vezető ideológusával szemben győzött a vitában, Hruscsov pedig Molotov, Malenkov, Kaganovics „balos” csoportját szorította ki a hatalomból, addig Gheorghiu-Dej azokkal számolt le, akik az SZKP XX. kongresszusából és talán a magyarországi és a lengyel eseményekből azt a tanulságot szűrték le: változtatni kell Romániában is. A román párt központi bizottsági ülésén kizárták a Politikai Irodából Iosif Chişinevschit és Miron Constantinescut. A kiadott közlemény szerint azért, mert „veszélyes irányba” igyekeztek terelni a XX. kongresszus dokumentumainak vitáját. A két politikust megbírálták liberalizmusukért is.²⁰

Azt, hogy mit látott, mit akart látni, és mit szeretett volna láttatni a nemzetközi és hazai közvéleménnyel a román politikai vezetés az új helyzetben, mutatja Chivu Stoica miniszterelnök 1957. március 19-i beszéde a bukaresti parlamentben. Nagy győzelemnek nevezte a magyarországi felkelés (az ő szóhasználatában ellenforradalom) leverését. Azért is, mert szerinte már hallatszott a határrevíziót hirdető bandák hangja, amelyek nemcsak Erdély kapcsán, hanem más szomszéd országok felé is megfogalmaztak területi igényeket. Már ez a szöveg is elég érdekes, minthogy ilyen tartalmú követeléseket egyetlen jelentős politikai szervezet, felkelő csoport sem fogalmazott meg 1956. október végén, november elején. Mint láttuk, csak a vidéki diákok programjaiban tűntek fel a határon túli magyarságot érintő javaslatok.²¹

Még érdekesebb azonban, mert kevésbé tűnt aktuálisnak az a kirohanás, amelyet Stoica az európai föderalizmus ellen intézett. Az apropót erre az európai integráció felé mutató, 1957 márciusában aláírt római szerződés adta. A miniszterelnök az Európai Egyesült Államok eszméjében a revizionizmus köntösét látta. „E formulák profétái szerint megszűnnének, szétesnének az európai államok, amelyek a történelem folyamán a népek évszázados harca révén mint független nemzeti államok jöttek létre és valamennyien az úgynevezett európai föderáció egyszerű tartományaivá válnának.” Stoica leszögezte: a szocialista országok, a nyugat-európai munkásmozgalom, minden hazafias erő a föderáció ellen van. Nem véletlen – mondta a miniszterelnök –, hogy a revizionizmus szószólói Erdély ügyét összekapcsolták az imperia-

²⁰ *Népszabadság*, 1957. július 10. Tóth Sándor szerint az amúgy is hosszú KB-ülést azért szakították meg egy napra, mert Moszkvában nem a vártak megfelelően alakultak az események, vagyis Hruscsovot nem váltották le. Vö. Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből*, i. m., 168–172.

²¹ Persze akadhatott egyes helyeken, a pillanat mámorában olyan megfogalmazás, amely kifejezte és orvosolni akarta a nemzeti sérelmeket. Elhangozhatott ilyen naív, revíziót hangoztató, ezért erős ellenlépéseket provokáló, tehát az adott pillanatban semmiképpen sem hasznos formula, de ez egyáltalán nem volt jellemző a színre lépő új politikai tényezőkre. Lásd előbb, „Történeti előzmények” c. fejezet 5. fejezetét.

lizmus érdekeit kifejező föderációs formulákkal. Minden próbálkozás kudarcra van ítélve, a sok tízezer román katona nem hiába ontotta vérért Erdély felszabadításáért. Stoica hozzátette: „Erdély kérdése igazságosan és végérvényesen megoldódott. Ma, amikor a szabadság és a nemzeti függetlenség megvédése népünk erős kezében van, semmi sem csorbíthatja meg többé hazánk határait. A nacionalistáknak és sovinsztáknak semmiféle engedményt nem lehet és nem szabad tenni, akárhol is ütnék is fel a fejüket.”²²

Az utóbbi mondatok az erdélyi magyaroknak szóltak, még akkor is, ha a gondolatmenet azzal zárult, hogy Romániában a nemzeti kisebbségek „lángoló szocialista hazafiságtól áthatva” testvéri egységben élnek a román néppel.

Nem állítható azonban, hogy a föderatív eszme elutasításának a címzettje csak a Nyugat lett volna. A román miniszterelnök a föderalizmust általában is elvetette, értelemszerűen úgy is, mint Erdély valamiféle köztes kezelését, autonómiáját, úgy is, mint a Szovjetunió vezetésével megvalósuló, nemzetek feletti integrációt és úgy is, mint valamiféle regionális, Duna-táji együttműködést. Ez a fajta merev elzárkózás a nemzet és a nemzeti állam egymásra épülő, egymást feltételező fogalmainak átértelmezésétől szemléletes bizonyítéka annak, milyen jövőkép és ideál vezérelte a kommunista román vezetést stratégiájának, valamint taktikájának alakításában.²³

A vezető román politikusok a független, területileg sérthetetlen, szuverén, egységes, etnikailag homogenizálódó klasszikus nemzetállam létrehozatalán fáradoztak. Ehhez el kellett érniük a szovjet csapatok kivonását országuk területéről, semlegesíteniük, passzivitásra kellett kényszeríteniük Magyarországot és az erdélyi magyarságot. E művelet része volt az is, hogy a lehető legnagyobb távolságban tartsák egymástól a határon túli és a határon inneni magyarságot, elválasszák egymástól a *magyar nemzetet* és a *magyar nemzetiséget*. Ebbe a klasszikus nemzetépítő elgondolásba nehezen fért bele a nemzeti önrendelkezés elfogadása valamilyen formában, az állampolgári lojalitás és az ettől elkülönülő etnikai, kulturális nemzeti identitás kettősségének méltánylása, eltűrése.

²² A beszédet külön brosúrában is megjelentették. Chivu Stoica: *Nyilatkozat a Román Népköztársaság Kormányának bel- és külpolitikájáról*. Bukarest, 1957

²³ Azért érdekes ez a megoldás, mert a térség többi országai közül Jugoszlávia, Csehszlovákia és a Szovjetunió sem engedhette meg magának a nacionalizmus e tiszta formáját. A nemzetiségek alacsony aránya miatt éppen Magyarország hirdethette volna a szocialista nemzetállami formulát. Csakhogy ez az adott helyzetben nem állt volna jól az ország vezetőinek. Ez az adott helyzet sem kényszerítette Kádárt és a többi vezetőt arra, hogy a kisebbségbe szorult magyarok érdekeiről elfeledkezve, a nemzetiségek létevel nem számoló nemzetfelfogást valljon. Kádár ezzel kapcsolatos nézeteit és cselekedeteit külön vizsgálom a „Kádár János és az erdélyi magyarság” című tanulmányomban. In: *Nemzetiség – felelősség. Írások Gáll Ernő emlékére*. Szerk.: Földes György–Gálfalvi Zsolt. Budapest, 2005, 55–108.

Ezt a stratégiát az adott körülmények között nem lehetett nyílt sisakos harcban megvalósítani. Sokkal célszerűbbnek látszott gesztusokkal elaltatni az érintett Magyarország és a befolyását megőrizni igyekvő Szovjetunió figyelmét, és a kiszolgáltatottság érzetét erősíteni az erdélyi magyarok és németek körében. Ez a konstrukció – egyebek között – addig működhetett szabadon, ameddig Magyarország vezetői lekötölelve érzik magukat, illetve amíg a nemzetiségek nem létüket, hanem csak annak politikai formáját látták veszélyeztetve.

1958 a siker éve a román nemzetépítési politikában. Mindhárom irányban jelentős haladást ért el a Gheorghiu-Dej irányítása alatt tevékenykedő bukaresti vezetés. Az ekkor elért eredmények tették lehetővé az egységes nemzetállam megteremtését célzó lépések felgyorsítását, a változtatás hangulati előkészítését, a kifelé és befelé folytatott politika összhangba hozását. Óvatosan, „fontolva haladva” kezdett hozzá a román kommunista párt vezetése ehhez a feladathoz, hiszen szinte önmaga előtt is rejtve kellett terveit kidolgoznia és megvalósítania. Ekkor még jelentős pozíciókat töltöttek, illetve tölthettek be magyar származású párttagok. A román politika műhelyeiben valószínűleg nem született leírt, tételes, hivatalos rangra emelt asszimilációs terv. Nem dolgoztak ki részletes menetrendet. Elég volt a távlatokkal tisztában lenni, a kínálkozó alkalmakat kihasználni, az egyes lépések valódi indítékait leplezni, a gazdasági és közigazgatási szempontokat előtérbe állítani. Modernizáció, növekvő jólét, kölcsönös tisztelet, ésszerűség, a szocializmusba vetett közös hit: ezek voltak a román politika hívószavai a nemzetiségek, az erdélyi magyarság felé. Ki kétkelhetett volna nyíltan akkor ezek szükségességében? Milyen eséllyel lehetett volna ezekkel szembeszállni, s akár reálpolitikai, akár eszmei alapon megkérdőjelezni a hatalmat gyakorlók jóhiszeműségét és a marxista–leninista ideológia igazságát? Ebben az időszakban a kommunista pártnak és ideológiának jelentős volt a befolyása az erdélyi magyarság körében, mértékadó személyiségek hittek abban, hogy a szocializmus, a gazdasági fejlődés hasznát hoz az ott élő magyarságnak is, és felemelkedésüket eredményezi. Sokan bíztak abban, hogy nemzeti identitásuk megőrzésével egyenjogú tagjai lehetnek a román politikai társadalomnak. Volt bizonyos megértés is bennük az elmaradottsággal küzdő, a társadalmi, gazdasági, kulturális forradalmat akaró, a nacionalizmus örökségének terhét cipelő kommunista politika iránt. Naivitás lett volna? Önáltatás? Lehetséges. Az azonban bizonyos, hogy ekkor még nem lehetett tisztán látni, mi is következik. S ha lehetett is, vagy ha lehetett volna, nagyon nehéz még ma is megmondani, milyen gondolkodási és valóságos politikai alternatívát kínált az 1956-os magyar szabadságharc leverése utáni helyzet ezzel a később nem igazolódott optimizmussal, hittel szemben az erdélyi magyarok számára.

Magyarországon az MSZMP túlságosan el volt foglalva a hatalom stabilizálásával, a konszolidációval, a gazdasági problémákkal, megrendült nemzetközi tekinté-

lyének helyreállításával ahhoz, hogy észrevegye, mi is készül a szomszéd konyhájában. Kádár János 1957 márciusában Moszkvába, októberében Pekingbe látogatott, és mindkét helyen megköszönte a felkelés leveréséhez nyújtott segítséget.

Az augusztus 23-i román nemzeti ünnep alkalmat kínált az MSZMP vezetésének a korábbi hibák ostromozására. E szerint az elmúlt években nem folyt elég határozott és következetes küzdelem „a nacionalizmus és a sovinizmus maradványai ellen”, ami megbosszulta magát 1956 októberében. Szirmai István a pártpropagandát irányító és Erdélyből származó politikus utalt a *Szabad Nép* egy évvel korábbi, Pándi Pál tollából származó cikkére is. Ezt nem kellett volna megjelentetni, mert felnagyította a helyes román nemzetiségi politika végrehajtásában mutatkozó hibákat. „Az erdélyi dolgozó magyarok soha még annyi szabadságot nem élveztek, soha még annyi személyi joguk nem volt – nemzeti joguk is, mint most a szocialista Romániában. Ami pedig az erdélyi magyar kizsákmányolókat és fasisztákat illeti, érettük nem fáj a fejünk, ha megrendszabályozzák őket.”²⁴ Ezzel a magyar pártvezető áldását adta a megtorlásokhoz, amit úgy tehetett meg, hogy egy kategóriába sorolta az októberi felkelőket a restaurációt akarókkal, a demokratizálás híveit, a kisebbség érdekében fellépőket a revíziót óhajtókkal. Szirmai köszönetet mondott az „ellenforradalom” után kapott támogatásért. Feltette a kérdést: „A sok testvéri, baráti segítségre mivel válaszoljunk?” Természetesen a népi hatalom erősítésével, a szocializmus ügyének képviselésével, a barátsággal, a közös sors, a közös célok vállalásával.

Több mint egy évnek kellett elteltie, hogy a magyar párt- és kormányküldöttség Bukarestbe látogasson, köszönetet mondjon a támogatásért, és ezzel a gesztussal, viszonzási alapon hozzájáruljon a román pártvezetés tekintélyének emeléséhez. A látogatás előkészítése jól mutatta, mennyire kötelezőnek érezték ekkor a magyar párt vezetői, hogy kimutassák hálájukat a Bukaresttől kapott segítségért. A barátsági szerződés aláírásának 10. évfordulóján, 1958 januárjában Marosán György, aki ez idő tájt a párt második emberének számított, cikket írt „Örök barátok” címmel. Ebben örökre szóló vérszerződésnek nevezte a dokumentumot. A politikus szerint a közös bánat helyére a közös öröm került, ezután kitért arra, milyen aggodalommal figyelték „román testvéreink” a fejleményeket, és miként találták meg „...a hatékony segítség módját is. A mostani évforduló mellett sem lehet úgy elmenni, hogy támogatásukért, a bajban mutatott testvéri szolidaritásért és áldozatkészségükért hálánkat ki ne fejezzük.”²⁵ A román követségnek az évforduló alkalmából rendezett díszvacsoráján szinte az összes legfelső szintű párt- és állami vezető részt vett.

²⁴ *Népszabadság*, 1957. augusztus 22.

²⁵ Uo. 1958. január. 24.

Néhány hét múlva Romániába érkezett a magyar küldöttség, vonattal utazott át Erdélyen. Trianon óta erre magyar miniszterelnök hivatalos minőségében nem kapott lehetőséget. A cél nyilvánvalóan azt volt, hogy a magyar politikusok saját szemükkel győződhesse meg, minden rendben van, nincs ok az aggodalomra az itt élő magyarok miatt.

Kádárék tudták kötelességüket. A delegáció megnyugtatta a román közvéleményt: Magyarország sérthetetlennek ismeri el a (trianoni) határokat. Ez az elköteleződés az adott nemzetközi körülmények között érthető volt. Az azonban már sokkal kevésbé, hogy Kádár Marosvásárhelyen a tiszteletére rendezett díszebéd során így fejezte ki magát: „Itt laknak magyar származású emberek is.” Ezt a szöveget senki sem kényszerítette rá. Tapintatos akart lenni román vendéglátóival, de úgymond a tényt is rögzíteni szeretete volna, ha tetszik, ki akarta mondani az igazat is. Ezzel a nagyon szerencsétlenre sikeredett mondattal azonban Kádár nagyon rosszat üzent a látogatásnak örvendő, a következményeiben bizakodó erdélyi magyarságnak. Köszöntője kimondva-kimondatlanul az alárendeltség elfogadásának szükségességét sugallta, és ezzel mindenképpen a román vezetők malmára hajtotta a vizet. A dologhoz azonban az is hozzátartozik, hogy a *Népszabadság* rövidítve közölte le a köszöntőt.

Az is igaz, hogy a beszéd tartalmazott más, figyelemre érdemes passzusokat is. Egy fontos gondolata arról szólt, hogy a magyar államot érdekli, mi történik a határain túl élő „magyar származásúakkal”, de – persze – érdekli a cseh, a szlovák és a román dolgozók sorsa is. A szocializmus romániai fejlődése jó a magyaroknak, és a nemzeti kérdés is ezúton nyeri el megoldását.²⁶ Kállai Gyula ugyanitt munkásságukról beszélt, s leszögezte: Magyarországnak nincsenek területi követelései. Örömet fejezte ki, hogy a szomszédos szocialista országokban biztosítják valamennyi, és köztük a magyar nemzetiségű dolgozók számára is a „teljes jogegyenlőséget és az önálló fejlődés minden feltételét”. Romániában „lépten-nyomon” lehet találkozni e politika gyümölcseivel.²⁷

Hasonló hangulat jellemezte a látogatás bukaresti szakaszát is. A két párt és állam vezetői demonstrálták ország-világ előtt, mire képes a szocializmus és az eszmei szövetség. Nyomában évszázados szembenállás helyébe az összefogás és a szolidaritás jegyében az együttműködés lépett. A román politikusok semmilyen problémát nem említettek a nemzetiségekkel kapcsolatban, semmilyen ígéretet nem tettek a határok sérthetetlenségét rögzítő kijelentések viszonzásaként.²⁸ Úgy gondolhatták: erre

²⁶ A köszöntő teljes szövege megtalálható: Kádár János: *Szilárd népi hatalom: független Magyarország*. Budapest, 1958, 369–371. Ez a rövidített tudósítás is hozzájárulhatott ahhoz, hogy ennyire rossz lett a végkicsengése Kádár beszédének, és így is rögzült a kollektív emlékezetben.

²⁷ *Népszabadság*, 1958. február 26.

²⁸ A román vezetők beszédei az akkori hivatalos terminológia szerinti internacionalista szellemet tükrözték.

nincs semmi szükség, ők már megfizették az árat, amúgy meg túlságosan messze is mentek a nemzetiségi jogok biztosításában. Onnan előre már nem kell és nem is érdemes menniük.

Tavasszal még egy nagyot lépett a román politika előre. A Szovjetunió kivonta csapatait az országból. Ebben bizonyosan szerepet játszott, hogy Románia katonai stratégiai szempontból már nem jelentett kiemelten fontos területet. A csapatkivonás hivatalos bejelentésére Moszkvában került sor a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének ülésén. Az intézkedés egy nagyszabású, több mint négyszázezer fős szovjet fegyvereserő-csökkentés része volt. A döntés háttere, hogy a szovjet külpolitika, ekkor önbizalmának teljében, ilyen gesztusokkal is jelezni igyekezett, mennyire elkötelezett a békés egymás mellett élés ügyében. Kész volt tárgyalni a leszerelésről, a külföldön állomásozó összes csapat visszavonásáról.²⁹ Hruscsov csúcs-találkozót akart a nyugati hatalmak vezetőivel.

A román pártvezetők jó taktikai érzékkel a román és a szovjet nép barátsága, testvérisége jegyében búcsúztatták a szovjet katonákat. Egy szót sem ejtettek arról, hogy távozásuk kiteljesíti hazájuk függetlenségét, szuverénné teszi a román kommunista párt hatalmát. Elég volt tudni: így van, mert így akarják. Nem is maradt el részükről a helyzetértékelés, a nemzetstratégiára vonatkozó következtetések levonása.

3. Fordulat a román nemzetiségi politikában

Úgy állt tehát a helyzet 1957–1958-ban, hogy a román politikai vezetés joggal építhetett arra: Magyarország a maga részéről hivatalosan belügynek tekinti a nemzetiségi kérdést, és alapjában rendben lévőnek ítéli a határon túl élő magyarok ügyeit és kilátásait. Ezt az alapállást és ezt az értékelést nem lett volna könnyű egyik napról a másikra felcserélni. A magyar politikai vezetésnek nem volt semmilyen kész elgondolása arra vonatkozóan, mit is kellene tennie, és nem számolt a helyzet romlásával. Ebben az időszakban a Szovjetunió vezetői is stabil és számukra elfogadható állapotokról kaptak beszámolókat Romániáról.³⁰

²⁹ *Pravda*, 1958. május 27. A tárgyalási szándék komolyságát az is bizonyítja, hogy az ülésen elhangzott beszédek leközltek. Említést érdemel Kádár János felszólalása. Ő nem méltatta a romániai szovjet csapatkivonás jelentőségét, feledékenységére vélhetően szándékos volt, hiszen éppen egy hónappal korábban egyezett meg Hruscsovval a csapatok Magyarországon maradásáról.

³⁰ A pozitív szovjet értékelést nemcsak a csapatkivonás bizonyítja, hanem a Magyarország és Románia viszonyát elemző külügyi dokumentumok is. Lásd erről: Két szovjet diplomáciai irat a magyar–román kapcsolatokról. (Közreadja Baráth Magdolna.) *Múltunk*, 2003/3. 211–258.

Valami azonban megindult, helyesebben talán kezdett összeállni a román politikai agytrösztben. Tisztább fejjel lehetett a nemzeti problémát értelmezni és szabadabb kézzel hajthatták végre a terveket. 1956 után a román kommunista párt vezető körei egyre rosszabbul viselték a nemzetiségek elkülönülését (amit ők elzárkózásnak láttak) és önálló szellemi életét. Egyre erősebb lett körükben az igény: a magyaroknak el kell sajátítaniuk a román nyelvet, ismerniük kell a román kultúrát, integrálódniuk kell, mert e nélkül nem tudnak részt venni a gazdasági, tudományos és politikai életben. Integráció és identitásörzés, kölcsönös elismerés, állampolgári egyenlőség és pozitív megkülönböztetés, a gazdasági és állami lét követelményeinek és a kisebbség kollektív jogainak méltánylása, összeegyeztetése mind jogos és érthető igény, nehezen vitatható, ha tetszik, ezek egyenértékű igazságok. A többség és kisebbség érdekei, együttélésének követelményei politikai egyeztetésre vártak, ám képviselőjükben nem egyenlő erők álltak szemben egymással.

Jól példázza ezt az új konfliktust, az új helyzet tudatosodását a szereplőkben egy 1958 őszi erdélyi magyar szellemi és politikai életben kiobbant vita. E látszólag csak magyar értelmiségiek között lezajlott polémia a háttérben a kommunista párt állt, amely meg akarta erősíteni befolyását és ellenőrzését az erdélyi szellemi életben.³¹ A kisebbségi értelmiségnek is be kell állnia a sorba. Már csak azért is, mert megkezdődött a romániai magyarság különállásának a felszámolása, integrációjának előkészítése és ennek jegyében a nemzetiségi autonómia meggyengítése.

Mintegy előjátékként, azért, hogy kedvét vegyék azoknak, akik az új politika potenciális ellenzői lehetnek, 1959 februárjában Kolozsváron perbe fogták a Bolyai Egyetem több oktatóját. Február közepén egy kolozsvári magyar diákvezető cikket írt, amelyben a magyar egyetemen folyó ideológiai neveléssel foglalkozott. Ebben a szerző megállapította: az egyetem ki van téve a burzsoá nacionalizmus támadásának.³²

Egy hét múlva Bukarestben, a diákszövetség konferenciáján Gheorghiu-Dej így érvelt: „...az iskola hatékony eszköze annak, hogy a különböző nemzetiségekhez tartozó fiatalok közelebb kerüljenek egymáshoz, hogy felszámoljuk a kizsákmányoló osztályok által szított nemzeti elszigetelődesi kísérleteket és a nemzeti viszálykodás maradványait, hogy az ifjúságot a szocialista hazafiság és nemzetköziség szellemében, a közös célért – a szocializmus felépítéséért – folyó együttes harc szellemében neveljük.” A román párt főtitkára Leninnel támasztotta alá mondanivalóját: „...az oktatásügyben a nemzetek egyesítésére kell törekednünk, hogy az iskola előkészítse

³¹ Lásd Stefano Bottoni: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László-ügy. In: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években. Tanulmányok*. Csíkszereda, Pro Print–Teleki László Intézet, 2005.

³² *Előre*, 1959. február 15.

azt, ami az életben megvalósul.” Nem válaszfalakat kell építeni az oktatásügyben, hanem meg kell teremteni a nemzetek békés együttélésének feltételeit. Majd azt is hozzátette: „... a főiskolásokat segíteni kell abban, hogy megismerjék és becsüljék mindazt, ami értékes és haladó a román tudomány és kultúra múltjából, és hogy szüntelenül fejlesszék látókörüket népünk és a többi nép kulturális alkotásainak megismerése által.”³³ Kétségtelen, az elszigetelődésre tett utalás csak a magyarokra vonatkozhatott. Nekik kellett „segítséget, bátorítást” adni előítéleteik leküzdésére, a lelki válaszfalak leépítésére. Gheorghiu-Dej nem egyensúlyozta ki egyetlen megjegyzéssel sem ezt a feladatmegjelölést. Gondolatmenete bevezetésekor tényként beszélt a nemzetiségek jogegyenlőségéről. Ebből az derült ki: a többségi román nemzet megtette, amit megtehetett, most a magyarokon a sor, ők következnek. Több felszólaló magyar diák az oktatási egység, a közeledés, a közös kollégium és a szerepértelmezés: a szocializmus építésében való részvétel fontosságáról beszélt. Másnap Takács Lajos, a Bolyai Egyetem rektora pedig feltette a kérdést: helyes-e az iskola nemzetiségek szerinti elkülönülése, kell-e két egyetem Kolozsváron? A Babeş Egyetem rektora a kérdést meg is válaszolta: nem. A diákkonferencia zárónapján a román oktatási miniszter egyetértőleg nyilatkozott a javaslatról.³⁴ Csak néhány nap telt el, és Nicolae Ceauşescu, az RMP KB titkára jelenlétében pártaktívák tárgyalták meg a kolozsvári egyetemek összevonásának kérdéseit. Április elején megszületett a döntés: megszűnik a kolozsvári magyar egyetem önállósága, és az összevonás eredményeként létrejön a Babeş–Bolyai Egyetem.

Számításba vették-e a bukaresti vezetők a nemzetközi közvélemény esetleges reagálását erre a döntésre? Gondoltak-e arra, hogy milyen visszhangja lesz ennek a lépésnek Magyarországon? Hiba lett volna mindezt elmulasztaniuk. Annyi bizonyos, hogy készek voltak a válasszal: a nemzetiségi kérdés belügy, és még inkább egy egyetem megszüntetése vagy összevonása egy másikkal.

Persze elhangzottak ígérek is a hatalom részéről. Ezek szerint a magyar nyelvű oktatás nem sérül, ezzel szemben magasabb színvonalú lesz az egyes szakmák román nyelven történő tanítása. A román politikusok meg voltak győződve igazukról, az államnyelv ismerete, a műszaki és gazdasági ismeretek használata nélkülözhetetlen a magyar egyetemisták számára is. Mégis, maguk is tisztában voltak azzal, hogy ha erős belső tiltakozás lesz, akkor az a külvilág figyelmét is jobban felcsigázza majd. Ezért is fordítottak annyi „gondot” az előkészítésre, s ezért is volt olyan kemény és rohamszerű az egész akció.

³³ Gh. Gheorghiu-Dej: *Cikkek és beszédek 1955–1959*. Bukarest, 1959, 641–643.

³⁴ *Előre*, 1959. február 21. Március elején diákgyűlést tartottak Kolozsvárott, amely kérte az egyetemek egyesítését. *Előre*, 1959. február 22., 24. és március 6.

Az önálló magyar egyetem felszámolását és a román nyelv súlyának növelését az alsó és középszintű oktatásban a nacionalizmus elleni kampány „vezette fel”. Mindenkinek, aki nem értett egyet a döntéssel, számolnia kellett azzal, hogy a nacionalizmus gyanújába keveredik, kieshet a közéletből, rosszabb esetben pozícióját, esetleg állását is elveszítheti. Ez a helyzet és a belőle eredő dilemma képezte a hátterét az egyetem egyik oktatója, Szabédi László öngyilkosságának. A román vezetők gondoskodtak arról is, hogy a felsőbb körökhöz tartozó magyar pártemberek se merjenek nyilvánosan szembeszállni az egyetem megszüntetésével. Még kevésbé próbálják a magyar, illetőleg a többi kommunista pártot mozgósítani ez ügyben. 1959 áprilisában a Román Munkáspárt vezetése háromnapos (!) ülést szentelt az olyan „nacionalista elem”, mint a Balogh Edgár vonzaskörébe került, akkor első számú magyar nemzetiségű politikus, Fazekas János megfigyelmezésének. Az ő bűne az volt, hogy fellépett azért, hogy a magyar iskolákban a humán tárgyak és a földrajz oktatása anyanyelven folyjon.³⁵

Kételemek, aggodalmak azért így is voltak a bukaresti vezetők körében. A pártvezetőség 1959. tavaszi üléseinek jegyzőkönyvei azt mutatják: egyfajta „preventív érzékenység” hangulata uralkodott ekkor a vezetők között. A nacionalizmus újraéledésének jegyeit látták Magyarországon. Nem tetszett nekik a követelőző, számon kérő hangvétel, amelyet a magyar partnerek a gazdasági tárgyalásokon használtak. Háborogtak, mert a magyarok jobban élnek annál, mint amit gazdaságuk lehetővé tesz. Sérelmezték azt is, hogy mintha a hivatalos politika kezdene megfedkezni az általuk nyújtott segítségről. Nehezményezték a román vezetők, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulóján Münnich Ferenc, illetve Nemes Dezső rossz színben tüntette fel a románokat. Gheorghiu-Dej élesen bírálta a budapesti román követséget, mert a sajtóügyekért felelős diplomata a Magyar Távirati Irodánál tett látogatásakor felelni igyekezett a kolozsvári magyar egyetemmel kapcsolatban elhangzott, aggodalmat tükröző megjegyzésekre.³⁶

Jól számítottak a bukaresti vezetők: Budapest nem csinált ügyet az egyetem dolgából, ha akadtak is kétségei, „lenyelte a békát”. A Kállai Gyula 1959. júliusi romániai látogatása előtt az MSZMP Politikai Bizottsága ülése elé kerülő tárgyalási elgondolásban már szó esett a kulturális kapcsolatokban tapasztalható negatív jelenségekről, ideértve azt is, hogy a román párt nem küldött véleményt a *Művelődéspolitikai*

³⁵ Lásd *Minoritaii etnoculturale. Marturi documentare. Magharii din Romania 1956–1958*. Ed. Andreea Andreescu, Andrea Varga, Lucian Năstăsă. Cluj, 2003, 460–482.

³⁶ Lásd az 1959. május 20-i ülés jegyzőkönyvét. ANIC CC al PCR Cancelarie dosar 20/1959 f. 1–13., illetve a Kállai Gyula látogatását közvetlenül megelőző beszélgetést, amelyet Gheorghiu-Dej, Stoica és néhány felső vezető folytatott a román nagykövettel, Vasile Pogăceanuval, aki beszámolt magyarországi tapasztalatairól. Uo. Dosar 28/1959. f. 1–26.

irányelvek tervezetéről. (Román részről e mögött már az önállóság egyre erőteljesebb igénye állt, valamint az a megfontolás, miszerint nem szabad alkalmat adni más pártoknak a belügyekbe történő beavatkozásra – érthető okból különösen nem a magyar pártnak.) Sőt az sem került el a figyelmet, amit Gheorghiu-Dej mondott 1959 februárjában a nemzetiségek egységesítéséről a diákegyesületek konferenciáján. Az MSZMP vezetői azonban elnyomták magukban a rossz érzéseket. A két egyetem egyesítése nem sérti a lenini nemzetiségi politikát, nem lehet nacionalista elhajlásnak minősíteni, ha a szakemberképzés a hivatalos nyelven folyik, míg az alap- és középfokú oktatás anyanyelven zajlik – állapította meg az előterjesztés. Kállai ebben a szellemben készült a tárgyalásra Nicolae Ceaușescuval.³⁷

A magyar párt központi bizottságának titkára a pártkapcsolatok intenzívébé tételét javasolta. Az egyetem kérdését az ideológiai témák körében hozta elő – elismerve, hogy az belügy és nem vitatva az összevonás helyességét. Az indok, amiért mégis beszélt róla – szavai szerint – belpolitikai természetű: bizonyos körök Magyarországon emiatt támadják a pártot, igyekeznek zavart kelteni, és azt híresztelik: kezdődik az asszimiláció. Kállai kifogásolta, hogy hiányos a kulturális együttműködés. Ceaușescu helyesnek nevezte a román nemzetiségi politikát, bírálta a magyar tankönyveket, amiért Erdély sorsát a magyar uralkodó osztály hibás politikájával magyarázzák, és nem a tényleges demográfiai helyzetből vezetik le. Ebből a szempontból szerinte a trianoni béke igazságos volt. Kállai Gyula ragaszkodott ahhoz, hogy Trianonban imperialista béke született, de az offenzív román tárgyalási taktikára nem készült fel.³⁸ Ezért sem volt képes kétséget ébresztetni román partnerében az iránt, hogy valóban jó úton jár-e a román nemzetiségi politika és külpolitika a magyarsággal kapcsolatban.

A helyzet az volt, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Román Munkáspárt kis túlzással, de vállt vállnak vetve harcolt a nacionalizmus ellen. Csakhogy egy „kis szépséghibával” mindketten ugyanazzal az ellenséggel, a magyar nacionalizmussal néztek farkasszemet. Ráadásul már korábban legyőzöttnek hitt ellenféllel küzdöttek: a magyar nemesi, polgári nemzet már csak emléknek, ha tetszik rémképnek tűnt az 1950-es évek végén. Akkor mi okból? Miért volt fontos a harc a magyar nacionalizmus ellen? Mi volt a célja, értelme ennek az ideológiai küzdelemnek? Mindenesetre a nacionalizmus elleni küzdelem jelszava nem ugyanazt a szerepet töltötte be a két párt politikájában. Csak akkor lehetett volna hasonlóság közöttük, ha mind a ketten saját országuk, saját népük többségi nacionalizmusát akarták volna legyőzni.

³⁷ MOL M-KS 288. f. 5/140. ő. e.

³⁸ ANIC CC al PCR dosar 30/1959. f. 2–87. Varga Andrea–Vincze Gábor: Kállai Gyula nem hivatalos látogatása Bukarestben 1959 nyarán. *Magyar Kisebbség*, 1999/1.

A jelekből úgy tűnik, a Román Munkáspárt ez idő tájt döntött úgy, hogy vállalja az örökséget, és beteljesíti a klasszikus román nacionalizmus célját, és a szó szoros értelmében vett *egységes nemzeti államot* teremti. Ehhez még mindig létezőnek kellett tartania az ország területi integritását is fenyegető magyar nacionalizmust. Már csak azért is, mert így lehetett védekező pozícióba, passzivitásra kényszeríteni a felemás, látszólagos autonómiáját, kulturális és oktatási intézményeit féltő erdélyi magyarságot.

Az MSZMP esetében egészen más volt a helyzet. Kádárék azért vívták az „eszmei harcot”, hogy megtisztítsák a magyar nemzettudatot „terhes örökségétől”, a nacionalizmustól. Tették ezt azért, hogy így a plebejus baloldali és internacionalizmussal áthatott hagyomány nemzetet formáló történelmi erővé váljon. Ennek az operációnak volt a feladata, hogy egészségessé varázsolja a nemzeti tudatot, és megnyissa az utat a *szocialista nemzetté* váláshoz. A magyar kommunisták ekkor már tisztában voltak azzal, hogy nincs szocialista nemzet sem nemzettudat nélkül. Ahhoz, hogy a nemzeti érzés vállalhatóan ítélt alakzatát, a szocialista hazafiság eszméjét el tudja fogadtatni a társadalommal, a kommunista pártnak újra kellett értelmeznie a magyar történelmi hagyományt. Erre többször kísérletet is tett, de ekkor még nagyon kemény kézzel bánt a múlttal. Ez idő tájt, 1959-ben a kommunista párt ideológusai úgy vélték, hogy a trianoni traumával, a II. világháborús szerepvállalás következményeivel és az 1956-os felkeléssel a hátuk mögött csak akkor lehet esélyük a szocialista nemzetkép kialakítására, ha kritikusan viszonyulnak a nemzeti történelemhez, ha tagadják a nacionalizmust, legalábbis annak 20. századi változatát. A sikerhez azonban ennél többre lett volna szükség. A kommunista ideológia csak akkor számíthatott volna megerősítésre, ha lehetőséget kínál a társadalom számára saját múltjának vállalására, ha ez az ideológia a pártot valamely nemzeti hagyomány folytatójaként tudja megjeleníteni. 1956 egyik tanulsága az volt, hogy mennyire fontosak is a hagyományokból táplálkozó nemzeti érzelmek. A kommunista vezetők és értelmiségiek realista része tudta: a tényeket nem lehet nem tudomásul venni, és a kommunista hatalom legitimitása sem teremthető meg, ha csak eltűri, de nem táplálja maga is a nemzeti érzéseket. Ehhez viszont ki kellett szabadítaniuk a „nemzet lelkét” a nacionalizmus fogságából.

1959 nyarán megjelentek a párt ideológiai folyóiratában, a *Társadalmi Szemlében* a (már említett) tézisek „A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról”. A dokumentum megismételte: Magyarország, uralkodó osztályának eszméi és tehetetlensége miatt, a német fasizmus utolsó csatlósa maradt.³⁹ Ez lett a vég-

³⁹ Ezt a tételt a magyar történettudomány egy évtizeddel később már nem használta, majd árnyalt, a valóságot nem szépítő értékelését adta Magyarország II. világháborús szerepvállalásának.

eredménye a nemzetet és sérelmeit abszolutizáló politikának. Az MSZMP elítélte a magyar nacionalizmus minden eszmei változatát a keresztényitől a polgárin át a harmadikutasságig és a nemzeti kommunizmusig. Mindezek, a testvériség jelszavát hangoztatva, egyesített erővel léptek fel a proletárdiktatúra és a Szovjetunió ellen 1956-ban. A „Tézisek” ezen a vonalon haladva jutott el a „nacionalista demagógia” lényegi témájához, a határkérdéshez. Szerzői nem választottak könnyű megoldást, amikor különbséget tettek a trianoni és a párizsi béke között, és az előbbit imperialistának, az utóbbit demokratikusnak nevezték. Szerintük az első a Duna-menti népek szembeállítását, a második az összefogásukat szolgálta. A „párizsi békeszerződés a határkérdésben a valóságos történelmi helyzetet ítélte meg, s ennek során az egyes országoknak a második világháborúban játszott szerepét is lemérte. Erdélyt illetően, mint döntő tényezőt, figyelembe vette, hogy ezen a területen nagy többségben románok élnek.” Nagy ügybuzgalmában az MSZMP nagyobb megértést tanúsított egyik elődjénél, a Magyar Kommunista Pártnál, amely – koalíciós partnereivel együtt – 1946-ban éppen az etnikai helyzetre való hivatkozással próbált meg engedményeket kicsikarni Erdély ügyében a nagyhatalmaktól.⁴⁰

Mi oka volt, hogy Magyarország 1959-ben igazságosnak ismerje el a nagyhatalmak párizsi döntését a határokról? A magyar politikai vezetés jelezni akarta a nemzetközi élet szereplőinek: az új hatalom elfogadja a helyzetet, nem akar semmi olyat tenni, ami destabilizálhatná a térséget. Ezzel az üzenettel a magyar párt legfeljebb a szovjet elvárásoknak akart megfelelni, de nem a románnak. Nem mondható az sem, hogy Budapest ilyen gesztusoktól remélt hasonló gesztusokat Bukaresttől a határon túl élő magyar kisebbség irányában.

Bár az MSZMP vezetőihez rendszeresen érkeztek aggodalomra okot adó hírek Erdélyből, mégsem hihető, hogy valamiféle tárgyilagossággal, a realitásokba való belenyugvás ismételt kinyilvánításával akartak volna segíteni a határon túl élőkön. Ha reméltek is valamit ebben a tekintetben, az nem lehetett több annál, mint hogy a román politikusok veszélyérzetét kikapcsolják a két ország kapcsolataira és a magyar nemzetiséggel szembeni magatartásukra ható tényezők közül. Reményük illúziónak bizonyult. A bukaresti vezetők nem hagyhatták, hogy ilyen megnyilatkozások altassák el éberségüket.

Ebből következően a „kint” kevés haszonnal kecsegtető megnyilvánulásra „belső” található a magyarázat. A saját nacionalizmussal szembeni harc logikája volt az, ami olyan következtetés levonására készítette az MSZMP ideológusait, miszerint a német fasizmus egykori szövetségesei közül az „utolsó” nagyobb büntetést érdemel,

⁴⁰ Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*, i. m., különösen 159–234.; Romics Ignác: *A párizsi béke*. Budapest, 2007, különösen 155–187.

mint az előbbi, akkor is, ha ezt a magyar nép szenvedni el és meg. A magyar kommunisták nem megalázkodni vagy behódolni akartak a győztesek, a tények előtt ezzel a II. világháború után másfél évtizeddel kiadott megnyilatkozásukkal, hanem mutatni igyekeztek eszmei kérelmelhetlenségüket: nem engedik meg még egyszer, hogy a nemzeti kérdést, a nemzeti érzelmeket bárki eszközként használhassa velük szemben. Ez a szöveg tehát nem annyira a külföldnek, elsősorban nem a románoknak lett címezve, hanem a magyaroknak.

Egy másik mozzanat is szerepet játszott-játszhatott azonban abban, hogy a magyar nemzettudat talán legfájóbb pontjával, Erdéllyel kapcsolatban ilyen keményen fogalmazott a dokumentum. Hruscsov néhány hónappal korábban, 1959 márciusában az NDK-ba látogatott, és felszólalt a IX. Német Munkáskonferencián.⁴¹ Beszédének nagy része klasszikus agitáció, amely a két német állam egyidejű létének elfogadtatását célozta, és érveket sorakoztatott fel a német békeszerződés aláírásának célszerűsége mellett.⁴² A szovjet miniszterelnök hosszasan fejtegette a határok igen csak kényes kérdését. Külön érdekesség azonban, hogy ez alkalommal „saját portája” előtt söpört, és részletesen elemezte a szocialista országok egymás közötti viszonyát. A többrétű áttekintés szerint a Szovjetunió és Lengyelország között nincsenek határviták, pedig a lakosság egy része mindkét országban igazságosabbnak tartaná, ha a határvonalak máshol lennének meghúzva. Romániában is vannak, akik Moldáviát országuk részének tekintik. Jugoszláviában is sok magyar él, Erdélyben a királyi Románia és a horthysta Magyarország közötti konfliktus nyomai „még ma is észlelhetők”. Hruscsov elismerte, hogy ezek a kapitalizmustól öröklött kérdések, a burzsoá normák sokakban, köztük sok kommunistaiban is nyomot hagytak. Ezzel számolni kell, és türelem szükséges a megoldáshoz. Végül a társadalmi haladás oldja meg ezt a problémát is: „Nem képzelhetjük el úgy a dolgot, hogy a kommunista társadalom felépítése után még több karót verünk be határaink mentén, határőrcsapatokat tartunk és hivatalnokokat a határátlépési engedélyek kiadására [...] A kommunizmus világméretű győzelmével az államhatárok, amint azt a marxizmus–leninizmus tanítja, elhalnak. Csupán a néprajzi határok maradnak fenn, de ezek is bizonyára csak feltételesen. Persze az ilyen határokon, ha egyáltalán határoknak nevezhetők, nem lesznek se határőrök, se vámtisztviselők [...] Ezek a határok csupán rögzíteni fogják egy-egy nép vagy nemzetiség történelmileg kialakult elhelyezkedését azon a területen.”

⁴¹ Ny. Sz. Hruscsov: *A békés egymás mellett élésért*. Budapest, 1960, 114–120.

⁴² A szovjet külpolitikának régóta központi kérdése volt, hogy a jaltai megállapodások a nemzetközi jogban elfogadott, államok által aláírt szerződések révén váljanak megkérdőjelezhetetlené. A II. világháború befejezése után másfél évtizeddel a németkérdést még nem sikerült rendezni. Az ideiglenesség rányomta a bélyegét az európai helyzetre és a nagyhatalmak viszonyára.

Ilyen eredményt vetít Hruscsov szerint előre a szovjet gyakorlat és a szocialista tábor országai között kibontakozó gazdasági együttműködés. Az egységes szocialista gazdasági világrendszer fejlődése végül tárgyalanná teszi a határokat.⁴³

Nyilván nagymértékben fokozta a magyar vezetők távlati, a szocializmus teremtő erejével kapcsolatos optimizmusát a nemzetiségi kérdés ebben a hangnemben történő tárgyalása. Ez a beszéd arról tanúskodott, hogy az SZKP létező problémaként, megoldásra váró feladatként kezeli a nemzeti-nemzetiségi ügyet. A magyar vezetők láthatták, a nemzet nem felejtődött el sem a hivatalos ideológiában, sem a politikai gyakorlatban. Sőt a szocialista közösség napirendjén van, és ezen a szinten, ebben a keretben oldódik meg. Nem kelthetett bennük ellenérzést a felvázolt perspektíva sem.

Inkább fájhatott a feje ettől a beszédttől a román párt irányítóinak. Őket éppen a távlatok életközelsége aggaszthatta, mert attól tarthattak, hogy a szovjetek, miután kimentek az ajtón, visszajönnek az ablakon. Ráadásul nem is egyedül, hanem a szomszéd országok lakosságával együtt, és a korábbinál sokkal intenzívebb gazdasági, kulturális együttműködést kényszeríthetnek ki. Mi lesz az egységes államnemzettel? Félték a bukaresti vezetők attól is, hogy nem egyenrangú félként, tehát a többi szocialista országgal azonos fokon fejlett gazdasággal kell integrálódniuk a szocialista közösségbe, és ezért újratermelődhet elmaradottságuk. Végül a román vezetőség, de a román nép döntő többsége is Erdélyt teljes egészében a magáénak tekintette mind területileg, mind nemzeti jellegét illetően. Kellenek a határok.

A román kommunista párt vezetője pont egy évvel később, 1960 márciusában Kolozsvárra látogatott. Itt elmondott beszédében megdicsérte a Babeş–Bolyai Egyetemet. Méltatta azokat a sikereket, amelyeket a nacionalizmus, a nemzeti elzárkózás elleni küzdelemben pártja elért. A főtitkár azonban nem mulasztotta el az alkalmat, és arra figyelmeztetett: a „sovén elemek időnként még próbára teszik hadállásainkat, hogy lássák, erősek-e, vagy gyengék”. Ezekre a próbálkozásokra a román nép és az együtt élő nemzetiségek testvériségének erősítésével határozott választ kell adni.⁴⁴

Gheorghiu-Dej azt is tudta: a határok spiritualizálásának elfogadásával nehéz helyzetbe kerülnének saját közvéleményük előtt. Magától adódott a következtetés, ha az államhatárok a jövőben légiesednek, akkor még indokoltabb Erdély néprajzi helyzetét, státusát egyértelművé tenni.

Ezért-e vagy sem, de a következő év végén a román nemzetgyűlés megváltoztatta több közigazgatási egység területi beosztását, így a Magyar Autonóm Tartományt

⁴³ Hruscsov, i. m.

⁴⁴ Gh. Gheorghiu-Dej: *Cikkek és beszédek 1959–1961*. Bukarest, 1961, 85.

is.⁴⁵ Az intézkedés eredményeként csökkent a magyar többségű közigazgatási régiók száma.

1960 végéig a csendes és „békés egymás mellett élés” jegyében zajlottak a dolgok. Mindkét ország elsősorban belső ügyeivel, a mezőgazdaság kollektivizálásával volt elfoglalva.

Lendületbe jött a szovjet gazdaság: teljesülni látszott az egy évvel korábbi vállalás, amelyet az 1959-es moszkvai pártkongresszus fogadott el, jelentős gazdasági gyorsítást és hasonló ütemű életszínvonal-emelkedést ígérve országának és a világ közvéleményének.

Az enyhülés jelei mutatkoztak a nagyhatalmak között, azután mégis új fordulatot vettek az események: 1960 májusában a Szovjetunió fölötti amerikai kémrepülés nyomán meghíusult a párizsi négyhatalmi csúcs. Röviddel előtte a kínai pártlap leninizmusról írt cikke nyomán napvilágra kerültek a Peking és Moszkva közötti ellentétek. Az először csak ideológiai jellegűnek látszó vita színfalak mögötti folytatására a Román Munkáspárt júniusi kongresszusa szolgáltatott lehetőséget. Itt a többi kommunista párt képviselői tájékozódhattak arról, hogy miről is van szó tulajdonképpen. Valójában, feltehetőleg többségük számára váratlanul, belekeveredtek a „nagyok közötti” vitába. Ebben a csatában Kádár a szovjet álláspontot támogatva igen aktív szerepet játszott.⁴⁶ Témánk szempontjából figyelmet érdemelnek a kongresszus rendezéséről, lefolyásáról tett megjegyzései. Nem tetszettek neki a külsőségek, az előre megírt és előzetesen ellenőrzött felszólalások, hogy nincs semmilyen probléma szóvá téve. Nem került el figyelmét az sem, hogy Gheorghiu-Dejnek előre megírt zárszava volt.⁴⁷

4. A „külön út” felé tartó Románia és Magyarország

Erre a még viszonylag zavartalan időszakra esett a román párt- és kormányküldöttség 1961. szeptember eleji budapesti látogatása. Már az előkészítés során felvetődött, hogy túl a két nép barátságának demonstrálásán vajon mi is lehet az értelme ennek a találkozásnak. Kádár sokallotta a programokat. Joggal, mert egy teljes hetet szántak rá. Annak sem örült különösebben, hogy a tematikába bekerültek a kulturális

⁴⁵ A tartomány új nevet is kapott: Maros–Magyar Autonóm Tartomány.

⁴⁶ Felszólalása a háború vagy békés egymás mellett élés ügyében szinte pacifista szellemű volt. Rövid ismertetése „Kádár János külpolitikai nézetei (1957–1967)” című cikkemben található. (In: *Magyarország helye a 20. században*, i. m. 135–146.)

⁴⁷ Beszámoló a Román Munkáspárt kongresszusáról. Az MSZMP KB 1960. június 29-i ülésén. MOL M-KS 288. f. 4/35. ő. e.

kérdések, a magyar könyvek és filmek romániai terjesztésének nehézségei, tehát lelemetlen ügyeket kell majd szóvá tennie. A külügyesek kiemelték a rokonlátogatás, illetőleg a turizmus előtti akadályokat is. Szirmai István, az erdélyi születésű KB-titkár kifejezetten ebbe az irányba szeretne volna terelni a hivatalos megbeszéléseket. Ő a gazdasági témák sokaságát kifogásolta.⁴⁸

Augusztus végén újra áttekintették a tárgyalási tematikát. Ismételten szembesültek a magyar vezetők azzal, hogy milyen nehéz eleget tenni annak a román igénynek, miszerint a kereskedelem azonos szerkezetben, tehát az „anyagot anyagért, gépet gépért” elv alapján folyjon.⁴⁹ Nem kevesebb fejtörést okozott, hogy miként vessék fel a kulturális és utazási, vagyis az erdélyi magyarságot közvetlenül érintő kérdéseket. A külügyesek a szóvátétel mellett kardoskodtak, Kádár viszont nem akart konfliktust sem a gazdasági, sem a nemzetiségi kérdésben. Úgy látta, előbb azokat az alapelveket kell leszögezni, amelyekben egyetértés van. Nem lehet a vendégekre támadni azzal, hogy adjanak ki húszezer vízumot. Meg kell érteni az ő problémáikat is – mondta. Ezért „úgy tegyük szóvá, hogy megértjük és tudjuk [...] nem lehet egyszerre csodákat csinálni, de ha az ember 20 esztendőre gondol előre, amikor mindkét országban meglesz a szocializmus, s már a kommunizmust fogjuk építeni”, akkor elképzelhetetlen, hogy „ne az legyen a perspektíva, hogy szabadon közlekednek az emberek...” Ezt szem előtt tartva érdemes az utazás ügyét kezelni.⁵⁰ Kádár a távlatokat hívta segítségül, vagy inkább hozzájuk fohászzkodott, mert persze az ő számára sem volt elfogadható a dolgok szomorú állása. Megoldást szeretett volna, ezért azután a tárgyalásokon inkább reálpolitikai érveket használt.

A látogatás az ez idő tájt szokásos külsőségek között zajlott. A román vezetők elégedettnek mutatták magukat, de hazaérkezve megjegyezték: érkezésükkor hűvösnek tűnt a budapesti tömeghangulat. Igazuk lehetett, máshoz szoktak. Kérdés, hogy az MSZMP-vezetők megtették-e mindent azért, hogy a magyar nép megmutassa „igazi érzelmeit”?

Mindenesetre sok eseményre, gyűlésre és találkozóra került sor. A küldöttségek a hét napból csak kettőt szenteltek a tényleges tárgyalásokra. Napirendre kerültek a tájékoztatók a belső helyzetről, a nemzetközi kérdések és a kétoldalú kapcsolatok.

⁴⁸ A PB 1961. június 20-i ülése. MOL M-KS 288. f. 5/233. ő. e.

⁴⁹ A magyar–román külkereskedelem 1958 és 1960 között évről évre dinamikusan bővült, majd éppen 1961-ben visszaesett, de egy év múlva ismét megugrott, hogy azután már csak kisebb mértékű legyen növekedése. A magyar export 1958-ban 13,6 millió rubelt tett ki, 1960-ban 37,4-et, 1962-ben 35,2-t. Ugyanezekben az években a magyar import számai: 12,3; 23,3 és 32,7 millió rubel. MOL M-KS 288. f. 23/1964/69. ő. e. Feljegyzés a magyar–román gazdasági és műszaki tudományos együttműködés, valamint a külkereskedelmi áruforgalom fejlődéséről.

⁵⁰ MOL M-KS 288. f. 5/241. ő. e.

Gheorghiu-Dejéket felkészületlenül érte, hogy a magyarok konkrét kérdések egész sorával jöttek elő. Maga Kádár a kulturális témát nem igazán feszegette, de az utazási nehézségeket annál inkább: „értsék meg, hogy nekünk nagyon nehéz megmagyarázni a széles tömegek felé, hogy egy magyar állampolgárnak könnyebb Párizsba eljutni, mint a baráti Romániába.” Mondanivalóját azzal támasztotta alá, hogy nekünk sem lehet jó, ami nekik rossz, és fordítva. Kérte: vizsgálják felül az ügyet. Gheorghiu-Dej ígéretet tett erre, de nem mulasztotta el megjegyezni, lehetnek olyanok, akik ellenséges propagandát folytatnak majd. A magyar vezető igyekezett érveket felhozni a gazdasági együttműködés bővítése mellett. Elvben ezzel a román tárgyalók is egyetértettek.⁵¹

Amikor a két párt és állam vezetői a pályaúdvarton búcsút intettek egymásnak, nem gondolhattak arra, hogy román részről hasonló jellegű hivatalos látogatásra Budapesten soha többet nem kerül sor. Ez a tény két szövetséges és szomszédos ország esetében a legkevésbé sem volt magától értetődő. De ekkor még messze nem így álltak a dolgok. A feszültségek, az aggodalmak még nem értek el olyan mértéket, amely veszélyeztethette volna a két ország viszonyát.

1961-ben az SZKP „az utolérni és elhagyni” jelszó jegyében újabb jóléti program kidolgozására, a kommunizmus építésének meggyorsításra szánta el magát. Hruscsov elérhető közelségbe akarta hozni a jövőt a szovjet és a vele szövetséges népek számára. Szerette volna, ha gazdasági téren, és minél hamarabb (1980-ra) győzne a szocializmus, ezért magasabb szintre akarta emelni a szövetséges országok közötti gazdasági együttműködést. A szovjet párt ismételten és a korábbinál keményebben, messzebb tekintve fordult szembe a sztálini örökséggel, a személyi kultusszal.

Mind a két téma ismételt kihívást, külső és belső fenyegetést is jelentett a Gheorghiu-Dej-féle vezetés számára, amely nem akarhatott önmaga káros örökségével szembesülni. A KGST-től nem remélt sokat, sőt attól félt, veszít, ha enged annak az elgondolásnak, miszerint az egyes nemzetgazdaságokat a nemzetközi munkamegosztás révén egymáshoz kell illeszteni.⁵² Ez a távlati elgondolás keresztezte volna az RMP-nek az egységes román nemzet építésére irányuló tervét is.

Az MSZMP-nek is meg kellett határoznia viszonyát az új szovjet irányvonalhoz: szorosan követi-e a meredek úton szövetségesét, vagy óvatosan, kellő távolságot tartva halad a nyomában? A válasz ismert. Kádár nem vállalta a sietséggel együtt járó kockázatot, de ezt el is kellett fogadtatnia pártjával. 1961 végén új politikát hirdetett

⁵¹ A látogatás külsőségeit illetően lásd a *Népszabadság* 1961. szeptember 1. és 8. közötti számait. A tárgyalásokról készült jelentés és jegyzőkönyv: MOL XIX-J-1-j Rom. 1961/3. d.

⁵² Vladimir Tismaneanu: *Stalinism for All Seasons. A Political History of Roumanian Communism*, i. m. 174–180.

meg az „aki nincs ellenünk, az velünk van” jelszó jegyében. 1962-ben pedig a személyi kultusz maradványaival való leszámolás címén nagyot ütött balos ellenzékén.⁵³

Kevesebb idő és erő maradt a két ország közötti kapcsolatok ápolására. Sokat rontott a helyzeten az is, hogy igazából csak a magyar fél akarta a viszony javulását. A román fél szerint minden rendben volt, és nem kell annál jobb, mint ami van. Így persze nem volt könnyű közeledni egymáshoz.

A határon túlról különféle hírek jöttek. Püski Sándor szervezésében a magyar írók beadvánnyal fordultak az MSZMP vezetéséhez: lépjenek fel az erdélyi magyarság érdekében. Püskit ezért a tettéért perbe fogták.⁵⁴ Ezzel együtt a pártvezetők közül többen gondolták, tenni kellene valamit, de mit és hogyan? Amikor 1962 májusában a magyar–román kapcsolatok helyzetét tárgyalták, az egyik serpenyőbe a gazdasági kapcsolatok fejlődése és az utazási korlátozások enyhítése került, a másikba a kulturális kérdések megoldatlansága. Kádár, vélhetőleg saját tehetetlensége miatti elkeseredésében, indulatba jött, és egyidejűleg bírálta a realistákat („internationalistákat”) és a határon túli magyarok ügyét kulturális oldalról feszegető politikus társait: „Nemes elvtárs azt mondja, hogy nem vagyunk objektívek. Ki az ördög objektív ebben a kérdésben? Mi erre hajlunk, ők másra. De mégis, miben egyezünk meg?” Majd visszautasította, hogy politikai döntés szülessen arról, milyen irodalmat kell Romániába kiajánlani és mennyit. Szerinte nincs is elegendő kielégítő színvonalú magyar könyv és film. [sic!] „Haladjunk szép lassan.”⁵⁵ Kádár ezzel igyekezett világossá tenni: fontosnak tartja a nemzetiségi kérdést, de nem hiszi, hogy az lenne a megoldás, ha rendszeresen „kellemetlenkedne” Gheorghiu-Dejéknek.

Az élet azonban nem állt meg. Egy bő hónap múlva, a KGST-tanácskozáson a román vezetők szembesültek a szocialista integráció továbbfejlesztésére irányuló konkrét szovjet és lengyel elgondolásokkal, és azzal, hogy a tagok többsége rokonszenvez a közös tervezés, a szorosabb együttműködés, a közös vállalatok létrehozásával. Ők viszont egyaránt féltették önállóságukat és gazdasági érdekeiket. Az év végén egy angol–francia cég kapta a megbízást a Galațiiban tervezett vasmű és acélkombinát fölépítésére, majd az 1963. februári KGST VB- ülésen lezajlott vita után a Román Munkáspárt döntést hozott: ellenzi a KGST nemzetek felettivé tételét.⁵⁶ A KGST júliusi csúcstalálkozóján a román delegátusok ezen az alapon több

⁵³ Ezzel oldotta meg azt a problémát is, amelyet a Rajk-ügyben mutatott saját kérdőjeles szereplése okozott.

⁵⁴ Szesztay Ádám, i. m. 215.

⁵⁵ MOL M-KS 288. f. 5/264. ő. e.

⁵⁶ Fischer-Galați, i. m. 173–174., illetve Közlemény a Román Munkáspárt Központi Bizottságának üléséről. *Előre*, 1963. március. 9. Ebből csak az derül ki, hogy jóváhagyták a román KGST-delegáció tevékenységét.

határozatot is megvétóztak.⁵⁷ Mindez természetesen sem a nagypolitikában, sem a közvéleményben nem maradt következmények nélkül.

A szovjet–román viszony megromlása Nyugaton önmagában is nagy figyelmet keltett, s amikor 1963 nyarán Kádár vezetésével felső szintű magyar küldöttség hosszú heteket töltött a Szovjetunióban, Budapesten különböző híresztelések kaptak lábra. A *The New York Times* július 23-i száma arról írt, hogy a magyar fővárosban szóbeszéd tárgya a határok revíziója. Más források szerint felmerült Besszarábia hovatartozása is.⁵⁸ Ami a hír első részét illeti, igaz. Egy július közepén készült, a Szovjetunióban tett látogatás visszhangjáról készített hangulatjelentésben egyebek között az áll, hogy sokan „a román vezetés magatartásával hozzák összefüggésbe küldöttségünk útját. Románia – mondják – megbízhatatlanná vált, nacionalista politikát folytat, elnyomja a magyar kisebbségeket. Ezért Erdélyt visszacsatolják. Ezt beszélnek meg Moszkvában, állítólag ezért tartózkodik kint egy román küldöttség is.”⁵⁹ E remények, illúziók mindenestre jellemzők és jelzésértékűek voltak a magyar vezetés számára. Világossá vált, hogy a hazai közvéleményben milyen felháborodást és aggodalmat váltott ki a román nemzetiségi politika keményedése, így elsősorban magyarok lakta települések átsorolása román többségű közigazgatási egységekbe, az autonóm terület átnevezése. Úgy tűnt, a magyar közvélemény abban reménykedik, hogy valami hasznot lehetne húzni a szovjet–román kapcsolat romlásából, valamint a Hruscsov és Kádár közötti baráti viszonyból a határon túli magyarok javára vagy talán az ország határait illetően is.

A szocialista táboron belüli újabb konfliktusok jelentkezése, kiterjedése és nyilvánossá válása komoly fejfájást okozott az SZKP vezetőinek. Nem állt érdekükben, hogy ha már vannak ellentétek szövetségeseik között, akkor valamelyik fél oldalára álljanak. Először is a szovjet vezetők tartottak az amerikai „fellazítási” politikától, amely éppen arra az elemzésre és prognózisra épült, hogy a szocialista táboron belül szükségképpen elkülönülnek egymástól a nemzetek. Nekik is látniuk kellett: a bonyolultabbá váló gazdasági folyamatok, a modernizációs törekvések egyrészt fokozzák a kelet-európai országok korszerű technológia iránti éhségét, a fogyasztási igények felerősítik a nemzeti érdekeket. Másodszor a szovjet külpolitika fő célja a II. világháború után kialakult európai status quo rögzítése, nemzetközi szerződésekkel történő megalapozása volt. Más se hiányzott volna, minthogy ő maga járjon

⁵⁷ Lásd a KGST 1963. júliusi első titkári, kormányfői értekezletéről készült jelentést. MOL M-KS 288. f. 11/1158. ő. e.

⁵⁸ Vlad Georgescu: *Roumania: 40 years (1944–1984)*. Washington, 1985, 44. Állítólag Mao Ce-tung élesztgette a román igényeket Besszarábiával kapcsolatban. Lásd erről Dennis J. Doolin *Territorial Claims in the Sino-Soviet Conflict: Documents and Analysis* című munkáját (Stanford, 1965).

⁵⁹ MOL M-KS 288. f. 11/1150. ő. e.

elől rossz példával, ő rúgja fel a status quót, ő legyen ítélőbíró a vitázó felek között, és az egyiket vagy mindkettőt önmaga ellen hangolja. Harmadszor a szovjet vezetőknek éppen elég bajuk volt a maguk „keleti frontján” Kínával. Miért akartak volna épp most bizonytalan kimenetelű lépéseket tenni Európában? Miért kezdeményeztek volna olyan akciót, amely megzavarhatja egyik fő céljuk elérését, az európai befolyási övezetük véglegesítését?

Épp ellenkezőleg jártak el. 1964 első napjaiban az SZKP üzenetet küldött szövetségeseinek, véleményüket és beleegyezésüket kérve egy új kezdeményezésükhöz. Hruscsov olyan egyezményt javasolt, amely kimondaná az európai határok sérthetlenségét, illetve azt, hogy a kontinens országai ellentéteiket békés eszközökkel rendezik. Nem állítható, de nem is zárható ki, hogy a manőver elindításában a magyar–román ellentétekkel kapcsolatos félelmek és híresztelések is szerepet játszottak. Mindenesetre a magyar vezetőket váratlanul érte a dolog, ráadásul Moszkva gyors választ kért, kevés időt hagyva a gondolkodásra.

Január első napjaiban azonban más is történt. Illyés Gyula, a magyar irodalom első számú tekintélye interjút adott a párizsi *L'Express* című hetilapnak. Ebben a saját munkásságáról, nemzetközi tapasztalatairól, a magyar irodalomról és a világ-irodalom hazai fogadtatásáról beszélt. A költő elmondta: fiatalkorában hitt abban, hogy az internacionalizmus az emberiség magatartási normája lesz. Nem így történt. A fasizmus veresége után is dolgozik a türelmetlenség, hat a sovinizmus. A legmélyebb társadalmi változások sem oldják meg az összes problémát. Erre példaként Erdélyt hozta fel, amely „[...] évszázadokon át a magyar civilizáció és irodalom szülőföldje volt. Ebben a provinciában nemrég zártak be egy egyetemet, ami egy több mint kétmillió lélekből álló kisebbségnek volt szánva. A magyar írók és az egész magyar értelmiség helyzete nagyon kényelmetlen.”⁶⁰ Illyés még azt is megengedte magának, hogy jelezze: nem is az ő dolga lenne a kultúra politikát érintő kérdéseivel foglalkozni. Ez a „művészien” megformált szerénység persze csak még hangsúlyosabbá tette a megnyilatkozás mondanivalóját, mert nemcsak a román nacionalizmust bírálta, hanem a hivatalos magyar politika hallgatását is.

Talán éppen ezért, de a szovjet javaslatra adandó válasz ügyében a PB-ben kiszabadult a szellem a palackból. Régóta elfojtott nemzeti indulatok törtek felszínre, és addig elleplezett gondolatok fogalmazódtak meg nyíltan. Nemes Dezső a bevezetőben még csak annyit mondott, nem olyan egyszerű a dolog, mint amilyennek látszik, mert a közvélemény egy részét nagyon foglalkoztatja a határok témája. Gáspár

⁶⁰ Lásd Illyés Gyula: *Szellem és erőszak*. Budapest, 1978, 18–19. A nyilatkozat ekkor, tehát elkészülte után csak másfél évtizeddel jelent meg Magyarországon. Olyan időpontban, amikor Illyésnek egy másik, a határon túli magyarság jelenét, jövőjét drámai megvilágításba helyező nagy jelentőségű cikke kavart vihart.

Sándor már feltette a kérdést: szabad-e örök időkre elköteleződni a határok ügyében anélkül, hogy az MSZMP nem utal a nemzetiségi kérdésre? Szirmai István ennél is tovább ment. Szerinte felesleges azzal gyengíteni a magyar pozíciót, hogy előre leszögezzük: „nincsenek területi vitáink... Leírni különben leírhatjuk, de kinevetnek bennünket. Közismerten vannak ilyen viták, és éppen ezért ezt a részt ki kellene hagyni.” Az ideológiai titkár azt javasolta, hogy Kállai Gyula a parlamentben mondja ki, a párizsi békét tudomásul vesszük, bár megcsonkította határainkat. Hangsúlyozta: Magyarország alárendelte a területi kérdéseket a szocialista országokkal és a Duna menti népekkel ápolt barátságának. Ugyanakkor jogos az igénye, hogy „a kisebbségi sorsban élő magyarság politikai és kulturális jogait biztosíthassa”. Szirmai ezzel világossá tette azon véleményét, miszerint Magyarország akkor csatlakozhat a szovjet kezdeményezéshez, ha garanciát kap a határon túli magyar kisebbségek védelmére és arra, hogy a szomszéd országok a Lenin nevéhez kötődő, a pozitív megkülönböztetésre és a kollektív jogokra épülő nemzetiségi politika elveit alkalmazzák. Ezzel nehéz helyzetbe hozta kollégáit. Ki vitatta volna az általa megfogalmazott és mindenki által vallott követelmény jogosságát? Egyúttal ki gondolta volna, hogy az MSZMP, illetve a magyar kormány ilyen feltételt szabhatna a szovjet javaslat támogatásáért cserébe?

Kádár a vitában egyértelművé tette, ő is tisztában van azzal, hogy ez „a kérdés mindenkit izgat”, nemcsak az értelmiséget, hanem munkást, parasztot egyaránt. Az emberek millióit foglalkoztatja az elvesztett területek ügye, de ők is tudják, háborút nem szabad indítani. Arra a kérdésre viszont, hogy „szabad-e valamit visszaszerezni, arra minden nép tömegei azt mondják, igen, vissza kell szerezni”. Kádár még vallomásszerű fogalmazása során is óvatos volt. Szerinte nem csak a magyarokra jellemző, hogy ragaszkodnak történelmi eredetű vágyaikhoz. Elismerte, őt is sokat foglalkoztatta a párizsi béke. Akkor a szövetségesek helyreállították a status quót: „...de ami helyre van állítva az egy imperialista rablószerződés. Én, mint kommunista teszem fel magamnak a kérdést.” Magyarország vonatkozásában a rablószerződés azt jelenti: „Őt szomszédunk van, mind az ötnél van valami tőlünk, s az öt közül négy szocialista ország.” Kádár egyetértett azzal, hogy súlyos kérdésekkel kell szembenézni. Nagyon különbözött mostani hangja az 1958-astól és a megszokott hivatalos nyelvezettől is. Javaslatai azonban már jóval visszafogottabbak voltak és a régi kerékvágás szerint fogalmazódtak meg. Csak ennyit akart a hivatalos levélben rögzíteni: a magyar nép keserű tapasztalatokat szerzett a nacionalizmusról, a szovinizmusról, és bízik a szocialista fejlődésben, amely megoldja a vitás kérdéseket. Az elküldött hivatalos válaszban egy szó sem esett az imperialista diktátum révén létrejött határokról és a nemzetiségekről.⁶¹

⁶¹ A PB-ülés vitáját lásd MOL M-KS 288. f. 5/324. ő. e.

Ezzel azonban nem lehetett lezárni a dolgot. Már csak a kétoldalú kapcsolatok miatt sem került le a napirendről a határon túli magyarság ügye. Az MSZMP PB 1964. február közepén jelentést hallgatott meg a magyar–román viszony alakulásáról, amelyen Fock Jenő KB-titkár a gazdasági együttműködés stagnálására hívta fel a figyelmet.

Nagy kérdés, hogy a magyar–román gazdasági kapcsolatok változatlan 3% körüli részaránya a teljes magyar külkereskedelemben fejlődést vagy pangást jelentett-e. Nem lehet ebből az egy adatból megítélni azt sem, hogy az árucseré mennyisége és összetétele stratégiai jelentőségű volt-e a két ország számára. Annyi megállapítható, hogy Románia 1963-ban a nyolcadik helyet foglalta el a magyar kivitelben és a kilencediket a behozatalban. Magyarország a nyolcadik helyen állt a román behozatalban, viszont hatodik volt a román kivitel célországainak sorában.⁶² Ez jelzi, hogy ha túlzás is lett volna a két ország gazdasági egymásra utaltságáról, kölcsönös függéséről beszélni, az sem felelt meg a valóságnak, hogy elhanyagolható lett volna számukra az egymással folytatott kereskedelem. Magyar részről gazdasági és politikai megfontolások miatt egyaránt fejlődést, az együttműködés és a kapcsolatok bővülését óhajtották.

Fock hangot adott az utazási korlátozások miatti felháborodásának is. Miért kell az odaautazóknak a végső úticélként megjelölt helységben maradniuk? – tette föl a kérdést. Szirmai István még keményebb hangot ütött meg. Szenvedélyesen szólt arról, hogy a jelentés elhallgatja: a két párt és ország viszonya napról napra romlik, és a „román elvtársak nemzetiségi politikája és más politikája nálunk visszhangot, mégpedig rossz visszhangot kelt”. Intézkedéseik „...Magyarországon felszítják a nacionalizmus hullámát. Véleményem szerint ezt így szó nélkül tudomásul venni, csendben tudomásul venni, hogy két testvérpárt között a viszony romlik, nem normális dolog [...] ezt nekünk valahogyan szóvá kell tennünk.” Szerinte a határok sérthetetlenségével kapcsolatos korábbi nyilatkozat alapot ad a hibás megnyilvánulások kifogásolására. Szirmai utalt azokra a hírekre, amelyek az autonómia teljes megszüntetéséről szólnak. Ez óriási felháborodást vált majd ki itthon, és hozzátette: a magyar emigráció „legfontosabb ütőkártyája Nyugaton a mi politikánkkal szemben az erdélyi magyarság”.

Fehér Lajos Gheorghiu-Dej nem hivatalos meghívását javasolta és azt, hogy a Szirmai által kifejtettek szellemében tárgyaljanak vele. A többi PB-tag egyetértett a

⁶² *Nemzetközi Statisztikai Évkönyv 1965.* 206. és 210. Az egyes években mindig történt valamilyen elmozdulás, amelynek mértékét többek között az szabta meg, hogy melyik oldalon jelentkezett az előző időszakban jelentősebb többlet vagy hiány a külkereskedelemben. Az adott viszonyok közt és az akkor érvényes szemléletben megengedhetetlen volt, hogy egy szocialista ország hosszabb ideig adósa legyen a másiknak. Az sem működött a KGST-ben, hogy az egyes országok egy harmadik országgal szembeni követelésük terhére rendezzék tartozásukat.

meghívás gondolatával, bár visszafogottabban nyilatkozott a nemzetiségi kérdés és a román nacionalizmus feszegetésének szükségességét, célszerűségét illetően.

Kádár összefoglalójában előbb elismerte, gazdasági és kulturális téren lemaradások vannak. Majd úgy foglalt állást, hogy „össze kell szedni valamit abból, amit Szirmai elvtárs mondott”, de rögtön azt is hozzáfűzte: nemcsak magyar dolgokról, hanem a KGST-ről is szó van. Ezzel a megjegyzéssel utalt a románok elutasító magatartására a gazdasági integrációval szemben. Abból, hogy nemcsak a magyarokkal van ellentétük, két következtetést lehetett levonni. Az első, hogy a korábbiaknál alkalmasabb a pillanat a határozottabb fellépésre a magyar érdekek védelmében. A másik: még nagyobb óvatossággal célszerű eljárni, nehogy még jobban eltávolodjanak szövetségeseiktől a románok. Az első titkár-miniszterelnök alapos mérlegelést tartott szükségesnek a tervezett lépéseket illetően: „...nehogy tovább rontsuk a viszonyt. Illyéssel sem azon perlekedtünk, amit mondott, hanem azon, hogy fellépése rontott a helyzeten.”⁶³

Végül a meghívólevél 1964. március elején ment el Bukarestbe. Ebben általánosan utaltak gondokra, kérdésekre, amelyeket hasznos lenne megvitatnia a két pártnak és kormánynak. Egy kötetlen találkozó keretében eszmét lehetne cserélni a nemzetközi munkásmozgalom problémáiról is.⁶⁴

A kezdeményezés mégsem a magyaroknál volt, hanem a román vezetőknél. Nekik pedig eszükbe sem jutott védekezni és főleg nem az MSZMP-vel szemben, hiszen éppen ugyanezekben a napokban lendült „támadásba” a román párt.

1964 első hónapjaiban a Román Munkáspárt szokatlan aktivitást fejtett ki a nemzetközi kommunista mozgalom ügyeiben. Bukarestből küldöttséget menesztettek Pekingbe annak ürügyén, hogy a válság tovább mélyült a kínai és a szovjet párt között. 1964. február közepén az SZKP elveszítette addig mutatott türelmét a kínaiakkal folytatott vitában. Mihail Szuszlov, a párt szürke eminenciása és fő ideológusa a központi bizottsági ülésen többórás beszédben szedte ízekre a KKP politikáját. A hír eljutott a szövetségesekhez, de ekkor még nem hozták nyilvánosságra a szovjet párt választát Maóék napról napra szaporodó vádjaira és támadásaira.⁶⁵ Ezt a pillanatot használták ki az RMP vezetői, hogy jószolgálati, békítő szerepet vállalja-

⁶³ MOL M-KS 288. f. 5/327. ö. e.

⁶⁴ MOL M-KS 288. f. 5/328. ö. e.

⁶⁵ Néhány nappal később Todor Zsivkov vezetésével bolgár küldöttség járt Moszkvában. Az erről a látogatásról kiadott közös közleményben a két párt általános megfogalmazásban, de határozottan elítélte a nemzetközi kommunista mozgalomban jelentkező frakciós kísérleteket. Hasonló vonatkozású, de még többről tanúskodik az a passzus, amelyben a Bolgár Kommunista Párt a maga számára kizárólagos jelentőségűnek minősítette az SZKP tapasztalatait. *Pravda*, 1964. február 21.

nak a két viaskodó kommunista párt között. Kínából visszafelé a román küldöttség megállt Grúziában, ahol Hruscsov Mikojan kíséretében fogadta őket. Ezzel az akcussal a szovjet vezetők tovább emelték a román párt akciójának értékét, növelték frissen szerzett presztízsét.

Az RMP vezetősége meghallgatta a hazatérők beszámolóját, és felismerve a helyzetben rejlő lehetőségeket, elhatározta, hogy addig üti a vasat, amíg meleg. Levelet küldött Hruscsovnak, amelyben figyelmeztette: „a kommunista mozgalom érdekei parancsolóan megkövetelik a nyílt vita megszüntetését” és a nyugodt tisztázáshoz szükséges feltételek megteremtését. Ez sem volt elég. Gheorghiu-Dej javasolta, hogy a szovjet, a kínai és a román párt tegyen közzé hasonló tartalmú felhívást, találkozzanak, és hárman együtt kíséreljenek megoldást találni az áldatlan állapot, az egységromboló vita megszüntetése érdekében.⁶⁶

Beleavatkozni a gigászok harcába nagy, ha nem is kockázatmentes ötlet volt. Kitalálni egy percig sem gondolhatták komolyan, hogy valóságos békítő és közvetítő szerepet tölthetnek be a két ország és párt harcában, de abban bizonyosak lehettek, hogy e lépéssel felhívják magukra a világ figyelmét. A román vezetők joggal gondolták: próbálkozásuk arra mindenképpen jó lesz, hogy senki ne kérdőjelezhesse meg egykönnyen internacionalista elkötelezettségüket és jó szándékukat. Ezzel az akcióval készítették elő a következő lépésüket, a szakítást az alárendelt szövetséges szerepével és függetlenségük demonstrálását.

Április legelején Hruscsov hosszú látogatást tett Magyarországon. Nem állítható, azért jött volna, hogy demonstrálja: ezt a Kárpát-medencei országot előbbre valónak tartja Romániánál, vagy mert támogatni kívánná a vélt és valós magyar követeléseket. Erről útja során sűrű nyilvános szereplései alkalmával egy szót sem szólt a szovjet politikus, sejtetni sem engedett semmit, viszont Kádár dicséretével egyáltalán nem takarékoskodott, mint ahogy nem rejtette véka alá a kínaiakról alkotott véleményét sem.⁶⁷

Mintha a sors rendezte volna így, de Hruscsov Budapestre indulásával egy időben újabb éles kirohanás jelent meg a *Zsenmin Zsipaó*-ban az SZKP ellen. Ekkor már elfogyott a szovjet vezetők türelme és „kövel dobtak vissza a ködobálóra”: közzétet-

⁶⁶ MOL M-KS 288. f. 11/1262. ő. e.

⁶⁷ A két ember kapcsolatáról lásd „Kádár és Hruscsov – barátság felső fokon” című tanulmányomat. In: *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútjáról*. Szerk.: Rác Árpád. Budapest, 2001. A szovjet vezető szerepléseiről a *Népszabadság* 1964. április eleji számai tudósítottak. Témánk szempontjából különösen fontos az április 8-i sportcsarnoki beszéd. Hruscsov ebben egyfelől „megértő” hangnemben szólt a szocialista országok közötti különbségekről, másfelől éppen ezek miatt elengedhetetlennek tartotta a felmerült problémák úgymond internacionalista megközelítését.

ték Mihail Szuszlovnak a februári KB-ülésen elmondott hosszú beszédét, amelyben a maoizmust bírálta, és az akkor hozott határozatot. Ezzel a két nagy kommunista párt és állam közötti küzdelem új szakaszához érkezett. Felértékelődött a magyarországi út, az itt elmondott beszédek jóval nagyobb nemzetközi figyelmet kaptak annál, mint amennyi egy szokványos baráti vizit esetében járt volna.

Mindez nem térítette el a román pártvezetőket tervüktől. Sőt, mintegy válaszul, alig néhány nappal később, április közepén nagy jelentőségű cselekedetre határozták el magukat. Összehívták a párt központi bizottságát. Az ülésen elfogadott határozatot nyilvánosságra hozták, majd mozgósították a pártot, és egy addig még ki nem próbált, hatalmas kampány segítségével az egész román társadalmat igyekeztek maguk mögé felsorakoztatni. Ez a dokumentum elítélte a vitát a sajtóban folytató, egymást negatív jelzőkkel illető pártokat. Ebben a tekintetben kritikusabb volt Pekinggel, mint Moszkvával szemben. Az RMP KB határozata elsősorban mégis a szovjet politikát bírálta. Károsnak nevezett minden olyan törekvést, amely bármely párt részéről a nemzetközi kommunista mozgalom irányítását célozza. Megkérdőjelezte azt a tételt, amely szerint egyetlen párt tapasztalatai általános érvényűek lehetnek, és ekként egy párt előbbre való lehet más pártoknál.⁶⁸ A határozat elfogadhatatlannak minősített minden olyan gazdasági együttműködési formát, amely a nemzeti szuverenitás korlátozásával jár. A román politikusok határozott fellépésükkel kifelé és befelé is egyértelművé tették, hogy a közös érdekek magasabbrendűségére hivatkozva sem tűnnek el semmilyen beavatkozást belügyeikbe, ők egy független állam vezetői, akik egyenjogúak és rendíthetetlenül elkötelezettek a nemzeti érdekek képviselete mellett.⁶⁹ Románia a nemzetközi figyelem középpontjába került, a korábbi súrlódások sem maradtak észrevétlenek, de most új minőségről volt szó. A Varsói Szerződés és a KGST egyik tagállama ország-világ előtt szakított az érvényben lévőnek, sérthetetlennek hitt játékszabályokkal.

Ezzel a lépéssel új – ha nem is előzmények nélküli – helyzet keletkezett a szocialista táboron belüli és értelemszerűen a magyar–román viszonyban is. A szövetségi rendszer egyik tagja nyilvánosan kijelentette, hogy nem hajlandó a proletár internacionalizmus jegyében a közös érdeket a nemzeti érdekei elé sorolni. Románia kilépett a Szovjetunió árnyékából.

A kérdés ettől kezdve úgy merült fel a szovjetekben és legszorosabb szövetségeseik körében: vállalják-e a konfrontációt még egy szocialista országgal, van-e elég erejük és eszközük ahhoz, hogy visszatérítsék a helyes útra az „eltévedt bárányt”?

⁶⁸ Eddig a román párt vezetői is hangsúlyozták az SZKP vezető szerepét a nemzetközi kommunista mozgalomban és a szovjet tapasztalatok jelentőségét a szocialista építésben.

⁶⁹ Az RMP KB határozatának szövegét a kolozsvári *Korunk* is leközzölte 1964. májusi számában.

A konfliktus nem érte el azt a fokot, hogy komoly formában felmerüljön a katonai megoldás. Nem volt értelme gazdasági nyomást sem gyakorolni Romániára, hiszen az egyik oka éppen az lett a román külön útnak, hogy a gazdaságilag nála csak némileg fejlettebb KGST-országok nem tudták őt megfelelően segíteni modernizációs törekvéseiben. Romániának így a világpiacon is értékesíthető nyersanyagait közepes színvonalú technikára kellett cserélnie a KGST-n belül.⁷⁰ Politikai fordulatot a tábor államai csak egy, a román párt élén lezajló személyi változástól várhattak. Csakhogy Gheorghiu-Dej és csapata épp ekkor nyerte meg a román társadalom többségét az azal, hogy vezetőik ki merték maguk ellen hívni a Szovjetuniót. A románok most egy független és szuverén ország büszke állampolgárainak, egy öntudatában erősödő nemzet tagjainak érezhették magukat.⁷¹

A szovjet vezetés és szorosabb szövetségesei számára maradt tehát a csalódás leplezése és a meggyőzés mint politikai eszköz, és a szolid keretek közötti, visszafogott hangerejű, baráti „eszmecsere”. A kínaiakkal folytatott vita viszont megmutatta, milyen nehéz is ez a feladat akkor, ha az elkülönülés nemcsak külpolitikai indítékú, hanem belpolitikai célokat is szolgál. Hiszen az ideológiai megalapozás Románia esetében is arra volt hivatva, hogy egyidejűleg leplezze el, illetőleg juttassa érvényre a valódi szándékot: a román kommunista párt szabad kezet akart kapni nemzeti céljai megvalósításához, nemzeti érdekei érvényesítéséhez.

Nincs tehát abban semmi meglepő, hogy a bukaresti vezetés csak két hónapos késéssel válaszolt a magyar párt 1964. március eleji levelére, és csak akkor, amikor megbizonyosodott arról, hogy belső támogatottsága erősebb, mint valaha. Ezekben a hetekben, hónapokban a bukaresti vezetők valóban el voltak foglalva legitimitásuk és tekintélyük megerősítésével a nemzeti érzelmek felkorbácsolása segítségével. Akciójuk sikerrel járt, számításuk bevált, két legyet ütöttek egy csapásra: hazájukban és Nyugaton is megugrott ázsiójuk. Kiderült számukra az is, hogy a Szovjetunióknak nincsenek politikai eszközei az engedetlen Románia megfegyelmzésére. Ilyen körülmények között a szocialista tábor a kisebb rosszat választotta, ha fanyalogva is, de le kellett nyelnie a dolgot: Romániából szuverén és alig kezelhető szövetséges lett – még mindig jobb eset, mintha Románia egy újabb Jugoszláviává vagy egyfajta európai Kínává válna.

„Tárgyalni, a problémákat szóvá tenni, vitatkozni, de nem összeveszni” – ez az elv lett az irányadó a magyar vezetők Romániával szembeni magatartásában. Ebben a megközelítésben az erdélyi magyarság ügye kakukktojásnak számított. Erről

⁷⁰ Más kérdés, hogy az ország, a társadalom mennyire volt felkészülve a magasabb színvonalú technikai berendezések használatára. Ez azonban már a hetvenes évek gondja volt. Itt most elég annyi: volt alapja a románok ellenérzéseinek a felzárkózás szovjet koncepciójával szemben.

⁷¹ Catherine Durandin, i. m. 370–372.; V. Tismaneanu, i. m. 181–182.

csak összeveszhettek a két ország vezetői. Így Bukarest csak távolabbra kerülhetett Budapesttől. Nem összeveszni annyit jelentett tehát, mint nem beszélni a lényegről. Az adott helyzetben a román vezetőknek muszáj volt érzékenynek maradniuk és ennek is kellett látszaniuk. A határok újrarajzolásának rémképe továbbra is ott lebegett a szemük előtt. Szükségük volt az ösztönző, lélekerősítő konfliktusra, hogy megtehessék a következő lépést integritásuk védelmében. Az így kialakított képletben a nemzetiségi autonómia bármely formája szükségtelen engedménynek, a revízió előszobájának vagy – ha tetszik – hátországának, hídfőállásának minősült. Bármiféle határmódosítás lehetőségének a kizárása az egyik legfontosabb, ámde a nyilvánosság vagy a magyar vezetők előtt bevallhatatlan célját jelentette a román nemzetépítési stratégia szempontjából. Ezért kellett a kérdést teljes egészében belügyként kezelni. A határ két oldalán élő magyarokat ezért igyekeztek egymástól eltávolítani. A májusi romániai pártrendezvényeken többen is szóvá tették az Erdéllyel kapcsolatos magyar reményeket, amelyeket le kell hűteni és el kell utasítani.

Az új helyzet és az abból levont következtetések kihatottak a magyar pártvezetés politikájára is. Számára – szemben szövetségeseinek többségével – nem pusztán külpolitikai témaként jelentkezett a „külön út” meghirdetése, mert a közvéleményt szokatlanul élénken foglalkoztatták a romániai fejlemények.⁷² Sokan aggódtak az ott élő magyarság sorsa miatt, és akadtak olyanok is, akik bíztak abban, hogy a szovjet–román viszony romlása esetleges végkifejletével hozhat valami hasznót a határon túl élő honfitársaiknak. Nem készült közvélemény-kutatás, de vélhetően ez volt az az időszak, amikor 1956 után a legkedvezőbb volt Hruscsov és a Szovjetunió megítélése Magyarországon.⁷³ Lehetek persze biztosan olyanok is, akik más szempontból, a függetlenség iránti jogos igény alapján méltányolták a románok önállósodási törekvéseit. Az MSZMP vezetői nem tartoztak közéjük.

⁷² A magyar közvélemény tartott attól, hogy a románok még jobban eltávolodnak a Szovjetuniótól, és újabb rendszabályokat léptetnek életbe az erdélyi magyarokkal szemben. MOL M-KS 288. f. 11/1269. Tájékoztató jelentés.

⁷³ Ez persze bonyolult kérdés, és ha igaz is a fenti állítás, akkor sem lehet az említett egyetlen tényezővel magyarázni, miként, mennyire és miért változott a magyar közvélemény a Szovjetunióról 1956 után.

II. fejezet

NEMZET ÉS NEMZETKÖZISÉG (1964–1968)

1. A konfliktus első szakasza – avagy a nemzeti érdek és az internacionalizmus két értelmezése

Az újabb fordulat nyomán előállt helyzet tudatosítása Budapesten május közepén kezdődött meg. Nem lehetett halasztani az elemzést, hozzá kellett látni valamilyen cselekvési terv kidolgozásához, hiszen ha késlekedve is, de a román fél elfogadta a két hónappal korábban kapott meghívást. A pártközpontban elkezdtek dolgozni a tárgyalási tematikán és taktikán. Korábbi álláspontjának megfelelően Szirmai István a megbeszélések napirendjére akarta vetetni a nemzetiségi kérdést. Azt javasolta, hogy a magyar válaszlevélbe kerüljön be: eszmecsere az „erdélyi magyarság helyzetével kapcsolatos nacionalista túlzások elleni közös és egységes fellépésünkről és más közös kérdésekről”. Nemes Dezső ezt nem tartotta célszerűnek, mondván, e formula megakadályozhatja magát a találkozót is. Úgy vélte, hogy a nyílt fogalmazás helyett „a két ország viszonyát zavaró nacionalista jelenségek” leküzdését kellene megemlíteni. Fehér Lajos és Nyers Rezső még a Nemes-féle változatot is sokallotta. Nyers ellentmondást látott az 1961-es találkozó sikerességére történő hivatkozás és a felgyülemlett problémák emlegetése között. Szerinte tényként kell kezelni a románok elkülönülését a többi szocialista országtól.

Kádár János is ezt tekintette döntő mozzanatnak, tudniillik azt, hogy a szocialista táboron belül az általános lazulás – ezen a nemzeti érdek erőteljes megjelenítését és a saját megoldások alkalmazását értette – Romániában a legerősebb. A fő ellentét szerinte a szovjetek és a románok között van az utóbbiak „tévedése alapján”. Ezzel az értékeléssel, amely nem nélkülözte az igazságot, de közel sem merítette ki, Kádár szélesebb megvilágításba kívánta állítani a kérdést. Értelmezése tágabb összefüggésbe helyezte a két ország közötti ellentéteket és ezeken belül a kisebbségi kérdést – így, inkább akarva, mint akaratlanul, csökkentette a magyar sérelmek jelentőségét. Elgondolása szerint az általános kérdésekkel érdemes kezdeni, a közös gondokkal, a KGST-vel, azután a kétoldalú kapcsolatokkal folytatni és végül rá lehet térni a legnehezebb témára. Kádár, krédóját mintegy összefoglalva, így fogalmazott: „Az erdélyi nemzetiségi politikáról is tehetünk észrevételt, de az belső ügy. Mi csak a másik

oldalról tehetjük ezt meg. Utána jön egy következő nagyon fogas kérdés: mit akarunk? Ezt a Szirmai elvtárs által javasolt formulát nem helyeslem, az egész beállítását a kérdésnek nem helyeslem. Hogy beolvassunk a románoknak, ez a világ legegyszerűbb dolga, de úgy elronthatjuk ezzel a magyar–román viszonyt, hogy évekig nem tudjuk kijavítani és taszíthatjuk őket olyan irányba, hogy még a Szovjetunióval is és a szocialista országokkal is szembekerüljenek. Régi harci módszer persze, hogy elvi alapokon, nyíltan, de most új viszonyok vannak, államhatalom van a kommunista pártok kezében, és nem úgy megy most, mint régen... Most már nem úgy mennek a dolgok, mint a keresztes háborúk idején, amikor a vesztes lefekszik a földre, a győztes ráteszi a lábát, és azt mondja, győztem. Illyés Gyula nagy »hős«, kiszalad Párizsba és nyilatkozik, hogy milyen disznóság van az erdélyi magyarsággal. Az ilyen dolgot nyilvánosan csak felelőtlen emberek mondhatják, akiknek nem érdeke a nép, az állam sorsa. Mi ezt nem mondhatjuk!”

De ha nem helyes ajtóstul rontani a házba, akkor milyen megoldás a célravezető? Kádár ezt önmagától is megkérdezte. „Ha nincs világos pozíciónk, ami kötne bennünket, akkor az egészből az ellenkezője jöhet ki. Nem azért mondom ezt, mert ki akarok bújni a dologból, hanem azért, mert nem akarok kárt okozni a nemzetközi, a magyar és román munkásmozgalomnak és az ott élő nemzetiségeknek sem.”

S még azt is hozzátette: „Még az is lehet, azt gondolják, Hruscsov bízott meg ezzel bennünket.” Szerinte a román párt végső soron önmagának okozza a legnagyobb kárt a lenini elveket sértő nemzetiségi politikájával.

Kádár viszont annak is ellene volt, hogy hivatalos delegáció élén demonstrálja: nincs semmi baj. Nem szabad leírni azt a szót, hogy „egység” – mondta –, mert „ezzel szentesítettük azt, ami van. Ezt az adott helyzetben nem szabad megtenni. Ez százszor rosszabb, mintha semmit nem teszünk... Még ez is jobb, mintha hibás lépést teszünk akár az éleződés, akár a kompromisszum felé.”¹ Véleménye szerint előbb egyértelművé kell tenni a magyar pozíciót, és csak azután szabad választ adni a román párt levelére. Valójában persze az összefoglalójában kifejtett nézetei és nem érdektelen taktikai megfontolásai elegendő muníciót adtak az illetékeseknek a magyar álláspont megfogalmazására, új eljárási és tárgyalási taktika kialakítására. Megvitatásukra három hét múlva, a PB 1964. június 2-i ülésén került sor.

Az MSZMP külügyi osztálya ekkor már „kádári” szellemben készítette el az új tárgyalási anyagot. Ebben a változatban hármast jelöltek meg a szerzők. Első feladat a kínaikérdés tisztázása – vagyis annak megakadályozása, hogy Bukarest még tovább távolodjon Moszkvától, szövetségeseitől: el kell érni, hogy a frissen szült anti-

¹ MOL M-KS 288. f. 5/334. ő. e. Kádár még arról is beszélt, ha bokszolni kezdünk, válaszul még megtiltják a *Népszabadság* terjesztését is. Később, a nyolcvanas években erre is sor került.

hegemonista platformjához ragaszkodó RMP ne váljon „objektív” Peking szövetségésévé. Második célként azt jelölték meg a koncepció készítői, hogy meg kell állítani a Varsói Szerződés, a KGST és Románia közötti viszony romlását. Végül leszögezték: a feladatok közé tartozik a magyar–román kapcsolatok javítása. A prioritások illetően megfogalmazása kizárta a határon túli magyarság ügyének középpontba állítását, a „lenini” nemzetiségi politika számonkérését. A külügyi osztály azt javasolta: a kérdés a nálunk jelentkező, politikai gondokat okozó magyar nacionalizmus oldaláról fogalmazódjon meg. (Nyilvánvaló, hogy az a kényszer szülte próbálkozás, miszerint magyar belügyként, a magyar közvéleményben kiváltott visszhangként kell a tárgyalásokba belegyömöszölni a nemzetiségi témát, nem volt szerencsés. Egyrészt mert megmutatta: a nemzetiségi kérdés nem tud csak belügy maradni. Másrészt mert a mesterkélt módozat defenzív tárgyalási helyzetet teremtett: Magyarországon van nacionalizmus, Romániában csak magyar nacionalizmus van.) Emellett tekintsék át a tárgyalók az 1961-es megállapodások végrehajtásának helyzetét.

Szóbeli kiegészítőjében Puja Frigyes ehhez annyit tett hozzá, hogy az adott helyzetben nem lenne célszerű, ha Kádár utazna Romániába.² Nemes Dezső ezzel egyetértett. Fehér Lajos szerint viszont az előkészítő megbeszélésnek nincs értelme. Kállai Gyula figyelmeztetett: a hivatalos látogatás szentesítené a kialakult helyzetet és így „nekik nagy politikai erősítést jelentene”. Egy magas szintű küldöttség útja viszont kétségeket szülne a többi szocialista országban, kommunista pártban. Arra utalt, ha az egyik oldalról igaz, hogy a nyilvánosság előtt nem szabad a problémákat emlegetni, mert nem az összeveszés a cél, akkor a másik oldalról viszont igaz az is, hogy a barátság és egyetértés hangsúlyozása gyanúba keverhetné a magyar pártot is szövetségesei előtt, holott az MSZMP a szovjetekkel azonos véleményen van az elmérgesedő vitában. Ezért a nem hivatalos előkészítő megbeszélések mellett voksolt, amelyeken fontos kérdésekben kifejthető az MSZMP álláspontja.

Szirmai István a gondolatmenet utóbbi részét elfogadta, de a célok felsorolásával és az ehhez illeszkedő taktikai megfontolásokkal már korántsem értett egyet. Szerinte a „feje tetejére van állítva a dolog”. A fő cél ugyanis nem a kínaikérdés, nem a Varsói Szerződés, nem a KGST, hanem a magyar–román kapcsolatok megvitatása. Ez az, ami nem halasztható, hiszen Bukarest továbbra is akadályozza a beutazást, az anyanyelvű irodalom terjesztését – még a marxista klasszikusokat sem engedi be magyarul. Szirmai úgy érvelt, hogy a kommunista mozgalom egységét is az szolgálja, ha szóvá teszik „baráti, elvtársi formában... az erdélyi magyarsággal szemben alkalmazott antileninista (antimarxista) nemzetiségi politikát, amely nekünk Magyarországon sok nehézséget okoz”. Véleménye szerint a román vezetők tartanak

² Uo. 5/335. ő. e.

a határkérdés felvetésétől. Ebben a tekintetben meg kell őket nyugtatni, de a magyar pártnak fel kell vetnie a „lenini nemzetiségi politika hiányát”. Ismételten leszögezte, hogy a román párt „egyre inkább vadabbá váló nacionalista” hullámot kavart fel, amelyben „elsősorban az erdélyi magyarság kulturális és politikai jogai vannak még inkább veszélyeztetve. Persze a mi eredeti álláspontunk helyes, hogy a nemzetközi munkásmozgalom érdekeinek alá kell rendelni az erdélyi magyarság sorsát, de ez is része a nemzetközi munkásmozgalomnak...” Szirmai szerint a kommunista pártok között sem lesz addig tökéletes az egység, amíg a román párt ilyen politikát folytat a magyar kisebbséggel szemben. Ezt a kérdést viszont csak Kádár teheti szóvá.

Szirmai mint a párt akkori ideológiai titkára tehát következetesen és bátran lépett föl honfitársainak védelmében. Posztjához illően „elméleti” alapra helyezkedett, amikor a nemzetiségi kérdést a marxizmus–leninizmus és a nemzetközi munkásmozgalom alapkérdései közé sorolta.³ Ezzel az érvelésével azonban Szirmai csak még óvatosabbá tette azokat a társait, akik nem igazán bíztak abban, hogy a többi párt és szövetséges a nemzetiségi kérdést olyannak ítélné, amellyel eredményesen lehetne növelni a nyomást Romániára. Túl sok ország volt érintett, ha vezetőik nem is beszéltek róla. Egyikük sem akart önvizsgálatot tartani, ezért azután Jugoszlávia kivételével senki sem igyekezett a nemzetiségi problémát nemzetközi megbeszélések témájává tenni.

Gáspár Sándor januári állásfoglalásához híven támogatta Szirmait: „Azt az álszemérmes magatartást, amit mi is tanúsítunk évek óta velük szemben, félre kell tenni. Nem akarok most ilyen nézeteket mondogatni, hogy »vétkesek közt cinkos, aki néma«, de mi is hibásak vagyunk, ha nem beszélünk velük.” Okkal utalt arra is, hogy a többi párt hasonló célokkal, de más tematikával tárgyal majd a román vezetőkkel.

Apró Antal velük szemben az előterjesztett javaslat mellett állt ki. Szót kért Erdélyi Károly külügyminiszter-helyettes is, aki a szocialista országokhoz fűződő kapcsolatokért volt felelős. Ő arra hívta fel a figyelmet, hogy a külpolitika alakításában a belső szempontokra is tekintettel kell lenni. A hazai közvélemény üdvözlőné a találkozót. Megfogalmazásából az derült ki: szerinte is szóba kell hozni minden fontos kérdést. Ezzel alkalmat lehet kínálni a román vezetőknek, hogy kifejthessék véleményüket a magyar párt politikájáról, amelyet szerinte a románok 1956 óta revizionistának tartanak. Erdélyi azt sem mulasztotta el megjegyezni, hogy most, amikor a szovjetek végre beleegyeztek a külügyminiszteri konzultációkba, vagyis külpolitikájuk előzetes egyeztetésébe szövetségeseikkel, akkor a románokra mutat-

³ Az 1960-as kommunista világértékezetlet egyértelműen szólt a nemzetiségek egyenjogúságáról, gazdaságuk és kultúrájuk fellendüléséről. A találkozón elfogadott nyilatkozatot a marxizmus–leninizmus hivatalosnak tekintett álláspontjának tekintették, amelyet a kommunista pártoknak érvényre kellett juttatniuk politikájukban. Vö. *Társadalmi Szemle*, 1960/12. 11.

nak mint végre.⁴ Ezt úgy lehetett érteni, hogy a szovjetek szerint a szuverenitás egyoldalú hangsúlyozása nem az együttműködés bővítéséhez, hanem szakadáshoz vezet. Nem kétséges, hogy ezzel az érveléssel a kemény tárgyalási magatartást követelőket támogatta. Erdélyi nagyobb értelmét látta annak, ha az internacionalizmust kéri számon a román vezetőkön, mintha a nacionalizmust. Vélhetően kevés hasznot remélt a nemzetiségi kérdés feszegetésétől. Gondolatmenete szerint amíg az RMP-nek muszáj internacionalista alakját őriznie, mert ezzel elkerüli a konfliktus további éleződését, addig az országhatáron belül szabad utat adhat a nemzeti érzelmeknek. Még mindig hasznosabb, ha a magyar politika Románia szövetségén belül tartására koncentrál, mert így kívárhata, amíg a dolgok jobbra fordulnak. Az internacionalizmus ügyében elvileg mindkét fél egyetérthet, de a nemzetiségi kérdésben nincs esély a kölcsönös megértésre.

Biszkú Béla is utalt a közvéleményre, de azzal, hogy a nemzetközi vita az, ami miatt nagy az aggodalom a szocialista országok körében. Szirmai javaslatát nagyon veszélyesnek és helytelennek ítélte. Úgy vélte, Erdélyt csak végső esetben lehet szóba hozni, de akkor is világossá téve, hogy a területi kérdésben nem változott az MSZMP álláspontja. Nyers Rezső az összes témát tárgyalásra ajánlotta, de nem emelte ki külön a nemzetiségi problémát. Egy Kádár–Gheorghiu-Dej-találkozót vélt hasznosnak, azzal a kockázattal, hogy a románok ünnepélyes közös nyilatkozat kiadására törekcszenek majd. Így viszont „nem érjük el a célt, leadjuk a figyelmeztetést négy szemközt, ők viszont megkapják a pecsétet a nagy nyilvánosság előtt”. Szerinte csak hűvös hangú közös közlemény jelenhet meg, amelyből kiderül: „leadtuk a figyelmeztetést”.

Kádár összefoglalójában először a román álláspontot rekonstruálta. Az elvek megcsúfolásának nevezte, hogy a román vezetők Hruscsov és Mao hegemoniáért vívott harcáról beszélnek. Emlékeztette kollegáit: a bukaresti vezetők azt mondogatják, hogy a KGST révén a fejlettebb szocialista országok kizsákmányolják Romániát. Még súlyosabb az az állításuk, amely szerint hazájukra nyomás nehezedik a határok ügyében. Kádár felháborodva jelentette ki: „Ez teljesen alaptalan! Soha, senki nem nyomta őket a határkérdésben, legfeljebb őket belülről ez izgatja örökké.” Igaz viszont – állította –, hogy Besszarábia neve elhangzott a gyűléseiken.⁵ Jellemzőnek nevezte

⁴ Az 1960-as évek elején a szocialista országok vezetői, köztük Władysław Gomułka és Kádár János is, szóvá tették, a szovjet külpolitikai kezdeményezésekről sokszor csak utólag értesülnek. Ezt a szovjet vezetés igyekezett figyelembe venni és megkezdődött a külpolitikai egyeztetés.

⁵ Ezekről a rendezvényekről az *Előre* nem számolt be, de hogy a románok Besszarábiát is viszáskövetelték volna? Ezt az információt a májusi pártaktívákról kapott bizalmas tájékoztatásból „szemezte ki” Kádár. MOL M-KS 288. f. 32/1964/72. ő. e. Gheorghiu-Dej ezt cáfolta a Jozsíp Broz Titóval folytatott megbeszélésén. MOL M-KS 288. f. 11/1373. ő. e.

azt is, hogy mennyire központilag vezénylik ezeket a rendezvényeket. A magyar párt vezetője felháborítónak tartotta a román párthatározat más nyelvekre fordítását és közvetlen elküldését más pártok aktivistáinak. Ezzel kétségbe vonják, hogy a pártok hitelesen tájékoztatják saját tagságukat a román álláspontról.⁶ Szerinte a bukaresti vezetők az ürügyet keresik, amin megsértődhetnek. Bírálta a szovjet párt vezetőit is, mert az újabb fiaskótól való félelmükben túlzottan tekintettel vannak román partnereik érzékenységre.

Kádár ezután általánosabb keretbe helyezte a román politika irányváltását. Gondolatmenete szerint a kommunista pártok ma a hatalmat gyakorolják, meg kell tehát oldaniuk a kormányzás gondjait: „Azelőtt is találkoztak egymással kommunisták, de (ez) teljesen más dolog... most, amikor országokat, népeket képviselnek... és vannak valóságos, tényleges érdekellentétek az országok között.” Ezek az ellentétek persze nem kibékíthetetlenek. Úgy fogalmazott: „...a lényeg tehát az, hogy új helyzet van a világon... Nem lehet kommunista zászló alatt területeket foglalni, bányarészeket szerezni. Nekem a román pozíció megértését is segíti, ha megvizsgáljuk, honnan ered...”

Kádár érvelésének mindkét része érdekes. Egyrészt kiderül, hogy az osztályt és a nemzetet nem azonosítja egymással, nem oldja fel az utóbbit az előbbiben. Gondolatmenetében a világ nem egyszerűsödik le és nem homogenizálódik a társadalmi haladással párhuzamosan. A szocializmus világfolyamat, de nemzeti keretekben mozog. Ezért szerinte a nemzeti érdekek kisebb-nagyobb mértékben, de szükségképpen elkülönülnek. Az ezzel járó konfliktusok elkerülhetetlenek. Ebből következően a román álláspontnak van valóságos elméleti-elvi alapja, sőt igazságtartalma is.⁷ Másrészt, ha jól értelmezzük, akkor a területfoglalásra és részvénytérzésre tett utalással a KB első titkára az 1945 utáni kelet-közép-európai szovjet magatartást ítélte el.⁸ Történeti indokot is talált tehát a bukaresti vezetők fellépésére.

Kádár még egy harmadik magyarázó tényezőt is megemlített: a világpolitikai erőviszonyok változását, azt, hogy már nem kell tartani külső, „imperialista” támadástól. Kiegyenlítődtek az erőviszonyok Kelet és Nyugat között. Hiányzik az a félelem és az a fegyelmző erő, amely az ötvenes évek elején Közép- és Kelet-Európát jellemezte.

⁶ Háborgás ide vagy oda, a *Népszabadság* az RMP KB ominózus ülésének csak a napirendjéről tudósított. Részletesebb tájékoztatást a romániai történekekről csak a KB tagjai kaptak.

⁷ Fülöp Mihály *Románia külpolitikája* című tanulmányában, amelyet a Magyar Külügyi Intézet számára készített 1980-ban, elvetette ezt az értelmezést, hogy Bukarest külpolitikája a nacionalista vonalvezetésre lenne visszavezethető. Magyar Külügyi Intézet, 1980. Belső kiadvány.

⁸ Kádár utalása arra vonatkozott, hogy a háborús jóvátétel keretében az egykori német tulajdonú vállalatok, illetve német vagyon szovjet kézbe került.

Az MSZMP vezetője a szocialista országok közötti viszonyok rendellenességeiért a személyi kultuszt tette felelőssé. Az új román politikát egészében szovjet- és szocialistaellenesnek, valamint nacionalistának minősítette, de megint hozzátette: „...akármilyen fekete is a kép, amit látunk, ez mégiscsak (egy) szocialista ország pillanatnyi külleme, egy munkáspártnak a pillanatnyi külleme... Lehet, hogy egy év múlva rosszabb lesz a magyar–román viszony. De ez nem a történelem vége, hanem majd egyszer a szocializmus győz.”⁹

Kádár ez alkalommal is világossá tette véleményét: a két ország kapcsolatában és az erdélyi magyarság helyzetében csak akkor lesz majd érdemi javulás, ha a román párt visszatér a „helyes útra”. Leszögezte: a magyar álláspontot pozitív formában kell megfogalmazni a KGST, a Varsói Szerződés, a nemzetközi munkásmozgalom ügyén belül, vagyis kerülve a közvetlen polémia. Szirmaival nem is vitatkozott érdemben. Vélhetően úgy gondolta-gondolhatta, hogy a román magatartásról és nacionalizmusról kifejtett álláspontjával meggyőzte őt és kollégáit: nem érdemes a román párt nemzetiségi politikájának problémáit a többi nagy témával egyenrangúan kezelni. Már csak azért sem, mert az erdélyi magyarság helyzetének középpontba állítása anélkül hiúsíthatja meg a viszony javítását célzó kísérletet, hogy bármilyen eredményt hozhatna a határon túliak számára. A párt első titkára a kétoldalú kapcsolatokat nehezítő témáknál is óvatosságra intett. Nem zárta viszont ki, hogy személyes levelet írjon Gheorghiu-Dejnek, amelyben minden érintett kérdés szóba kerülhet, és szükség esetén nyilvánosságra is hozható. Elvetette a találkozó fetiszizálását. Szerinte csak akkor szabad tárgyalni, ha politikai haszon származik belőle.

Végül az MSZMP elfogadta a román meghívást, de a felső szintű találkozó előkészítése céljából protokollmentes megbeszéléseket javasolt a két párt illetékes titkárai között, és ezek helyszínéül Budapestet ajánlotta.

Három nappal a román küldöttség érkezése előtt a PB ismét napirendre tűzte a tárgyalási platformot, ahol a román nacionalizmus ügyét a magyar helyzetről adandó tájékoztatóba építették be azzal az indoklással, hogy egyes román állásfoglalásokat az ellenséges sajtó kihasznál. Az anyag leszögezi: nincs határkérdés, a döntő, hogy „... szocializmus épüljön itt is, ott is. Ez az álláspont internacionalista politikát, a lenini nemzetiségi politika elveinek következetes alkalmazását tételezi fel mindkét részről. Az Önöknél élő magyar ajkú román állampolgárok sorsa nem közömbös számunkra, mert abból indulunk ki, ami nekünk jó, jó kell hogy legyen Önöknek is, ami nekünk rossz, nem használhat Önöknek sem.” A szöveg híven tükrözte Kádár véleményét és megismételte az 1961-es tárgyalásokon használt formuláját. Ezután

⁹ MOL M-KS 288. f. 5/334. ő. e.

következett a Bolyai Egyetem megszüntetése és a magyar autonóm tartomány átszervezése mint olyan példa, amely a határon innen komoly gondot okoz.

Ezen az ülésen már nem folyt igazi vita. Győzött az első titkár akarata, aki pozitív megközelítést kért Kállai Gyulától, a magyar tárgyaló csoport vezetőjétől, beleértve annak megemlítését, hogy a magyar nép 1956-ban internacionalista segítséget kapott a román párttól. Emlékeztetni kell arra is – mondta –, hogy a rákövetkező években a korábbinál jobban fejlődtek a két ország kapcsolatai. Kádár túlzónak nevezte azt az igényt, hogy a román pártvezetés adjon előzetes tájékoztatást a magyarsággal kapcsolatos intézkedésekről. Gazdasági és nemzetközi ügyekben is tompította az előző vitákban saját maga által kifejtetteket. Kállainak tetszett ez az egyre visszafogottabb hozzáállás, hiszen – fogalmazása szerint – ha maradt volna a korábbi harci készség, akkor „szinte háború kerekedhetett volna közöttünk és a románok között”.¹⁰ Könnyebb volt ezzel a felpuhított állásponttal tárgyalóasztalhoz ülnie.

A Nicolae Ceaușescu KB-titkár vezette román pártküldöttség 1964. július elején három napot töltött Budapesten. Az egész idő a megbeszélésre, a vitára ment el. Kállai a tervnek megfelelően járt el, és csak a pozitívumok felsorolása után tett említést a két ország kapcsolatát zavaró jelenségekről. Ceaușescu nem tudott ilyenekről, szerinte a két állam és nép kapcsolatai egészségesen és internacionalista szellemben fejlődnek. A gazdasági együttműködésről is hasonló hangnemben és forgatókönyv alapján esett szó. Nem ment ilyen simán a kulturális kapcsolatok áttekintése. A magyar fél itt a korábbi megállapodások végrehajtását kérte számon, amire a román tárgyalók azt válaszolták, a fő akadályt azok a magyar művek, könyvek jelentik, amelyek sértők és figyelmen kívül hagyják a jelenlegi határokat.

Vita volt az utazási kérdésekről is, mégpedig az 1963-ban életbe léptetett romániai korlátozások miatt. Ceaușescuék előbb kitérő magyarázatot adtak a szigorításokra, de azután a rendszabályok okaként a beutazók nacionalista tevékenységét jelölték meg. Bírálták Illyés Gyula párizsi interjút, a *Horthy Miklós titkos iratai* című könyvet.¹¹ Kállai kétségét fejezte ki a vádak jogosságát illetően, de javasolta: ha vannak, közösen lépjenek fel az ilyen jelenségek ellen. A magyar párt tárgyalója leszögezte: Magyarországnak nincsenek területi követelései, ám álláspontja szerint a nemzetiségi kérdést a lenini elvek szerint kell megoldani. Ebben az összefüggésben megemlítette az autonómia ügyét. A román delegáció tagjai „csodálkoztak” azon, hogy a nemzetiségi kérdés egyáltalán felmerült, hiszen e téren pártjuk helyes poli-

¹⁰ MOL M-KS 288. f. 5/337. ő. e.

¹¹ Sajtó alá rendezte Szinai Miklós–Szűcs László. Budapest, 1962. (A forráskiadvány még három kiadást ért meg 1972-ig.) A magyar kormányzó iratai kendőzetlenül tanúskodtak revíziós törekvéseiről. Ebből persze igen nehéz odáig eljutni, hogy a szocialista Magyarországon azért adták volna ki ezeket a dokumentumokat, mert azonosulnak az irredentizmussal.

tikát folytat. Készek erről részletes tájékoztatást adni. Kállai jelezte, szívesen meghallgatja a tájékoztatót, különös tekintettel arra, hogy erre még 1959-ben ígéretet kapott. Ehelyett azonban a román párt képviselői újra a Horthy-kötettel hozakodtak elő, mintha az egykori kormányzó nézetei a mai kormányzatét is tükröznék.

Hosszas eszmecsere zajlott a nemzetközi kérdésekről, de e területen sem sikerült közelíteni az álláspontokat. Válaszolva Kállai fejtegetésére a Szovjetunióhoz való viszony fontosságáról, az SZKP tapasztalatainak jelentőségéről, Ceaușescu feleslegesnek nevezte a hűségnyilatkozatokat. Nem reagált a külpolitika összehangolását célzó magyar indítványra sem. A románok ez alkalommal is nyilvánvalóvá tették, hogy nem hajlandók a szuverenitásukat korlátozó KGST-reformok elfogadására.

Fogadta a delegációt Kádár is. A magyar párt vezetője nem foglalkozott konkrét kérdésekkel, hanem az együttműködés, a kapcsolatok fejlesztésének, a nézeteltérések tisztázásának szükségessége mellett érvelt. Szerinte a szovjetellenesség nacionalizmust jelent, míg az internacionalizmusból következő szovjetbarátság a szocialista jövő biztosítója. Kádár nem ment bele a két ország viszonyának elemzésébe, és meg sem említette a határon túl élő magyarok ügyét.¹² Ceaușescu nem vitatkozott vele a szovjetellenességről. Jelezte: ők a párttagság által elfogadott politikát valósítják meg. Nem a román párt tűzte napirendre a KGST átalakítását és nem az kezdeményezte a vitát a nemzetközi kommunista mozgalomban. A megbeszéléseket ő is hasznosnak minősítette, és ígéretet tett: elemzik a Kállai Gyula által felvetett problémákat.

A tárgyalásokról készült összefoglaló hasznosnak ítélte a megbeszéléseket, mert túl egymás nézeteinek pontosabb megismerésén, román részről kilátásba helyezték: megvizsgálják a kétoldalú kapcsolatokat zavaró jelenségeket és a kapcsolatok javítását célzó magyar javaslatokat.¹³ A látogatásról kiadott közös közlemény érzékeltette, hogy a két párt képviselői nem jutottak egyetértésre. Három évvel később Komócsin Zoltán úgy emlékezett vissza ezekre a megbeszélésekre, hogy Kádár ezópuszi nyelven igyekezett Ceaușescuékat meggyőzni a nacionalizmus értelmetlenségéről, Kállai pedig majdnem az asztalt verte a vitában. Ezzel azt akarta érzékeltetni, hogy a párt vezetői megteszik a tőlük telhetőt az erdélyi magyarság, illetve az internacionalista elvek védelmében.¹⁴

¹² Lehet, hogy nem így volt. Lásd erről a 14. lábjegyzetet.

¹³ MOL M-KS 288. f. 5/339. ő. e. A megbeszélésekről készült összefoglaló első változata sokkal lekerékítettebb volt (MOL XIX-I-1-j Rom. 1964/301. d.).

¹⁴ MOL M-KS 288. f. 4/88. ő. e. Komócsin Zoltán úgy emlékezett, hogy Kádár hosszasan fejtegette Ceaușescunak: a nacionalizmus csak átmenetileg segíthet. Ezzel élt Nagy Imre, de ő csak ideig-óráig kellett az ellenségnek. Szerinte Kádár utalt a romániai nemzetiségekre, és kifejtette, nem érti, mi az értelme annak a politikának, amelynek következtében minden ötödik vagy

Maga Komócsin az „ezópuszi” megoldást választotta, amikor beszédet mondott a Románia felszabadulásának 20. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen. A szokásos méltatás közben dicsérte a román alkotmányt is, amiért kimondja polgárainak teljes jogegyenlőségét fajra, nemre és nemzetiségi hovatartozásra tekintet nélkül. A KB-titkár hozzátette: „E téren nekünk is, román testvéreinknek is súlyos örökséget kellett és kell felszámolnunk.”¹⁵ A korabeli edzett újságolvasó, aki igyekezett megfejtetni, megérteni a politikai nyelvet, ebből akár ki is hallhatta: a múlt és a jelen összekapcsolása arra utal, hogy az MSZMP, szemben a román párttal, nem tekinti megoldottnak a nemzetiségi kérdést. Magyarország a maga önkritikus alapállásával e téren tettekre akarja ösztönözni szomszédját. Több volt ez a semminél, de kevesebb annál, hogy valami történjen. Jelzések voltak ugyan arról, hogy a magyar párt vezetői tudatában vannak az erdélyi magyarság problémáinak, de ilyen rejtett bírálattal nem lehetett eloszlatni sem a hazai aggodalmakat, sem válaszkényszerbe hozni a román politikát.

Ezt a magyar vezetők is tudták.¹⁶

Két hónappal később Tito közvetítette Kádár felé Gheorghiu-Dej üzenetét: se a szovjet, se a magyar elvtársak ne veszítsék el Romániába vetett bizalmukat.¹⁷ Ez persze csak taktika volt.

Az ősz amúgy is háttérbe szorította ezeket a kérdéseket. Hruscsov októberi leváltása új belpolitikai helyzetet teremtett Magyarországon is. Sokakban vetődött fel a kérdés: mi lesz Kádárral és irányvonalával fő moszkvai támogatójának elvesztése után? Hogyan hat Magyarországra az, ami a Szovjetunióban történik? Nem enged-e Moszkva Peking nyomásának, és nem keményíti-e meg külpolitikáját? Nem lesz-e hasonló fordulat Magyarországon? E kérdések határozott kiállásra kényszerítették Kádárt, aki világossá tette: nem tagadja meg Hruscsovot, és nem változtat politikáján. Amíg az ő pozícióira fenyegetést jelenthettek a szovjetunióbeli változások, addig a bukaresti vezetők elégedetten dörzsölhették a tenyerüket, megszabadultak egy veszélyes ellenféltől, Hruscsovtól, és visszaigazolván láthatták tavaszi bátor fellépésüket is; lám, haszonnal járt az SZKP hegemoniájával szembeni kiállásuk.

hatodik állampolgár rosszul érzi magát, és el akar menni az országból. Ahol kialakulhat ilyen helyzet, nem folyhat jól a szocializmus építése.

¹⁵ *Népszabadság*, 1964. augusztus 22.

¹⁶ Kádár 1964 októberében lesújtó értesüléseket kapott Romániából. Barcs Sándor számolt be neki írásban egyhetes ottani látogatásáról. A Magyar Távirati Iroda vezérigazgatója szerint „néma ellenforradalom” zajlik a függetlenség jegyében és a marxizmus–leninizmus zászlaja alatt. Barcs leszögezte: nem szabad elhallgatni, ami ott történik, de ő nem a nemzetiségi kérdésre összpontosított. Véleményét megerősítette Horváth Józsefnek, a *Népszabadság* bukaresti tudósítójának 1964. október 20-i feljegyzése is. MOL M-KS 277. f. 47/735. ő. e.

¹⁷ MOL M-KS 288. f. 11/1373. ő. e.

Mindenesetre az hamar kiderült, hogy Leonyid Brezsnyevék semmiképpen nem szerették volna tovább rontani a szovjet–román viszonyt. Az SZKP új vezetője november 7-i bemutatkozó beszédében több olyan tételt fogalmazott, illetve erősített meg, amely lehetőséget kínált a Szovjetunió és Kína közötti feszültség oldására és Jugoszlávia közelítésére is. Felsorolta mindazokat a jellegzetességeket, amelyek összekötik a szocialista országokat: a közös érdekek, a társadalmi tulajdon, a néphatalom, a munkásosztály vezető szerepe, a marxista–leninista ideológia, a béke és a szocialista vívmányok védelme, a közös végcél. Ezután az újonnan megválasztott első titkár kijelentette: helytelen lenne bármely ország tapasztalatait ráerőltetni egy másikra; a szocialista építés módszereinek és formáinak megválasztása minden nép szuverén joga. Az SZKP abból indul ki, hogy a szocialista építés sajátosságai semmilyen mértékben nem kell hogy akadályozzák a baráti viszonyokat a testvéri országok között.¹⁸

Az egység helyreállítására tett szovjet kezdeményezéseknek köszönhetően Gheorghiu-Dejék a vártnál könnyebben konszolidálhatták frissiben szerzett stratégiai értékű győzelmük eredményeit. Ennél többet nem akartak: nem szerettek volna gazdasági modellt váltani, liberalizálni vagy a Nyugathoz hasonlítani. Nem tartották érdeküknek a nyílt szakítást a szocialista táborral. Elég eredmény volt számukra, hogy a román párt szabad kezet kapott bel- és külpolitikájának alakításához.

Kádár ellenben Moszkvából hazatérve zöld jelzést adott a gazdaságirányítás reformját célzó munkálatoknak, majd az októberi–novemberi kényszerű kitérő után igyekezett visszaterelni a megszokott mederbe a magyar–szovjet kapcsolatokat. A következő fél évben nem kevés energiát fordított erre. Előbb nem hivatalos látogatásra hívta az új szovjet vezetőket, utóbb hasonló úttal viszonzta készségüket.¹⁹ Az ilyen alkalmakkor folytatott beszélgetések során és a hivatalos nemzetközi tanácskozásokon igyekezett felmérni az új moszkvai vezetők Romániával kapcsolatos álláspontját is.

1965. január végén tanácskozásra ültek össze a Varsói Szerződés országainak vezetői. Hosszas vita folyt az atomfegyverek elterjedését megakadályozó egyezmény, az egységes katonai irányítás és külpolitika kapcsán Románia és a többi tagország vezetői között. Az utóbbiak, a „hatok” vezetői külön értékelték a helyzetet. Ez új fej-

¹⁸ *Pravda*, 1964. november 7. Az igazsághoz tartozik, hogy a főtitkár hozzátette: valamely nézőpont helyességét a gyakorlat, az eredményesség igazolhatja. Egyébként az ünnepség díszelnökségében ott ült Csou En-laj, Walter Ulbricht, Todor Zsivkov, Władysław Gomułka, Kádár János, Gheorghe Maurer, Kim Ir Szen, Jumzsagin Cedenbal, Pham Van Dong, Che Guevara – mind pártvezetők, miniszterelnökök. Az egység mégsem állt helyre.

¹⁹ Előbb vadászatra hívta meg Brezsnyevet és Podgornijt, majd ő is elment vadászni Moszkva mellé.

lemény volt. Walter Ulbricht a román politikát a jugoszlávhoz hasonlította. Kádár ehhez annyit tett hozzá: tárgyalni kell velük, hiszen ő maga a magyar–jugoszláv viszonyt is rendezni igyekezett.²⁰

Február közepén az első titkár-miniszterelnök felszólalt az Országgyűlésben. Beszédének több olyan passzusa is volt, amely a magyar–román kapcsolatokra is vonatkozhatott. Így amikor a szocialista tábor egységének erősítéséről szólt, kiemelte, hogy a pártok közötti nézeteltérések ellenére fejlődhet az állami és gazdasági együttműködés, hiszen ha az ellenséges kapitalista országokkal ésszerűen tárgyalunk, akkor miért ne lehetne szövetségeseinkkel. Kijelentette: a kormány nem sajnálja a fáradságot, és a kapcsolatok javítására törekszik azokkal a szocialista országokkal is, amelyekkel az utóbbi időben vitái voltak.²¹

Azért sem ő, sem vezetőtársai nem siették el a tárgyalásokat. Legközelebb áprilisban foglalkoztak a témával, akkor is tágabb keretben, amikor az MSZMP nemzetközi feladatait tárgyalták. Ekkorra új helyzet állt elő: az USA 1965 elején elszánta magát a közvetlen katonai beavatkozásra Vietnámban. Ez ellenlépést követelt a szocialista országok és a nemzetközi kommunista mozgalom részéről. Előtérbe került az, amit akkor antiimperialista összefogásnak neveztek. A minden kommunista párt által vallott proletár internacionalizmus, a nemzetközi szolidaritás elvei cselekvésre kötelezték a gyarmati felszabadító mozgalmak iránt elkötelezett szocialista országokat.

Az 1965-ben kiszélesedő vietnami háború új megvilágításba helyezte a kínai–szovjet vitát, hiszen ebben a kiélezett helyzetben a kommunista mozgalom normái az egység demonstrálására kötelezték volna ezt a két pártot. Ezt hangsúlyozta a román vezetés is, internacionalizmusának bemutatásával újabb igazolást talált a külpolitikai nyitásra. 1965 márciusában meghalt Gheorghiu-Dej. Nicolae Ceaușescu lett az utódja, akit a magyar vezetők jól ismertek. Nem várhattak túl sok jót ettől a változástól, de nem is zárhatták ki annak lehetőségét, hogy megszelídül a román kül- és belpolitika. Moszkva ekkor újabb gesztust tett Bukarest felé: Brezsnyev az SZKP KB ülésén méltatta az elhunyt román politikus érdemeit, amint ezt a *Pravda* címdalán közölte.²²

Az újjáalakult román nemzetgyűlés új alkotmány előkészítéséről határozott.²³ Ez előrevetítette a változást, nem árulkodott azonban arról, hogy milyen irányt vesznek és milyen jelleget öltenek a román politika újításai. Kádár mindenesetre nem tartotta szerencsésnek, ha az MSZMP túl sok energiát fordít a magyar és a román párt viszonyának megjavítására. Szemben a januárban éppen általa mondottakkal,

²⁰ MOL M-KS 288. f. 5/357. ő. e.

²¹ Kádár János: *Hazafiság és internacionalizmus*. Budapest, 1968, 73.

²² *Pravda*, 1965. március 25.

²³ *Előre*, 1965. március 20–26.

most visszafogta munkatársai buzgalmát. Igaz, az előző évben valami új kezdődött a román politikában, de „nem egészen világos, hogy tulajdonképpen mit is akarnak ők”. „Patikamérlegen muszáj mérni”, mi is legyen a következő lépés. Kádár láthatóan időt akart nyerni, nem látta értelmét egy túl korai találkozónak az új román pártvezetővel. Óvakodott attól, hogy idejekorán és ellentételezés nélkül tegyen olyan lépést, amely megerősíti Ceaușescu helyzetét, tekintélyét. Mi van, ha semmi sem változik? Mi lesz, ha nem lehet egyetérteni az újításokkal? Az első titkár arra hivatkozott, hogy a párttagság nincs kielégítően tájékoztatva a történésekről, és ezért nem tudná mire vélni, ha „vendég jönne hozzánk”. Ám ő sem akart hivatalos küldöttség élén Bukarestbe utazni, még azt is elvetette, hogy a megbeszélések előkészítés címén folyjanak, ehelyett inkább az előző évihez hasonló tárgyalásokat javasolt.²⁴

A magyar–román megbeszélések tematikájáról – Kádár távollétében – egy hónap múlva, május végén folytattak megbeszélést az MSZMP vezetői.²⁵ Komócsin Zoltán a szegényes javaslatok láttán kesernyésen jegyezte meg: mintha nem is lennének problémák a két ország között. Puja Frigyes, a párt külügyi osztályának vezetője magyarázatként azt a válaszolta, hogy a románok eltörölték az utazási korlátozásokat, a nacionalista jelenségek maradtak, de ezeket nem célszerű felvetni. Komócsin viszont nem látta semmi értelmét az utazásnak, ha nem jönnek elő az „életbe vágó” kérdésekkel, ha nem teszik szóvá, milyen problémákat okoznak Magyarországon a román nacionalista intézkedések. (A megfogalmazás ismét kétes: a „ti” [azaz a román] nacionalizmusotok azért érdekel minket, mert nálunk okoz bajt.) Az elméleti vitát is szükségesnek ítélte a szuverenitásról. Gáspár Sándor ezzel – és előző évi harcos kiállásával – szemben a két párt viszonyának javítását tekintette fontosnak. „Nem az a cél, hogy megmondjuk a véleményünket és utánunk az özönvíz. Meg kell próbálnunk, hogy a román elvtársakat közelebb hozzuk a táborhoz, de ezt indirekt módon kell csinálni.” Nyers is inkább ehhez a véleményhez állt közelebb. Kállai Gyula „nem értette” Gáspárt. Nemes Dezső ezután Komócsin álláspontját fogadta el a vita lezárásakor.

Kádár eközben Biszku Béla társaságában Moszkvában tartózkodott a már említett vadászaton, ezért hiányzott az ülésről. Ez a látogatás azon kevés alkalmak egyike, amikor a magyar politikus megpróbálta kitapogatni a szovjet vezetők Romániával kapcsolatos gondolkodását, és egyúttal megkísérelte őket befolyásolni is. A nem hivatalos beszélgetésen Kádár Koszigin kérésére áttekintést adott Magyarország külkapcsolatairól. Budapest és Bukarest viszonyát problémásnak nevezte, mert sok magyar él a határokon túl, és „a nép figyeli, mi történik ott”. A hazai „közvélemény

²⁴ MOL M-KS 288. f. 5/364. ő. e.

²⁵ MOL M-KS 288. f. 5/365. ő. e.

nem kis része nem marxista szemmel nézi az ottani helyzetet”. Lényegében arra futtatta ki a dolgot, hogy a román nacionalizmus, a marxista–leninista nemzetiségi politika hiánya komoly nehézségeket okoz a magyar belpolitikában. Ennek ellenére az MSZMP nem feketíti be a románokat. A szovjet vezetők megnyugtatóására közölte: nincs határkérdés, de azért tett egy kiegészítést, miszerint ahhoz, hogy „ne nevezzenek hazaárulónak, hozzá kell tenni a lenini nemzeti politikát”.²⁶ Brezsnyev és Koszigin se megerősítően, sem elutasítóan nem reagált a nyílt beszédre. Miért is álltak volna bármelyik fél oldalára? Szemük előtt lebeghetett Hruscsov példája is, aki a jelek (és szíve) szerint a magyarokat támogatta volna ebben a vitában. Hasznosabbnak tűnhetett számukra a nacionalizmust a román külpolitikában, vagyis Romániának a Szovjetuniótól, a szocialista tábortól való elkülönülésében látni és kezelni. Ellenkező esetben, ha ők is felháborodnak a romániai kisebbségek sorsán, akkor a „tábor szintjére” emelnék a két szövetséges közötti konfliktust. Túl azon, hogy biztosra vehető volt, a románok semmiféle döntőbíráskodást nem fogadnának el, a külső beavatkozás hatására még messzebbre távolodnának, ezt pedig nem akarták a szovjet vezetők. Ezen a ponton összecsengett a Budapesten kialakított többségi álláspont és a moszkvai sugallat: ne tegyünk olyat, amivel rontjuk viszonyunkat Bukaresttel. Türelmesnek kell lennünk.

Kádárék hazaérkezése után a PB ebben a szellemben tűzte újra napirendre a magyar–román párttárgyalások tematikáját. Most Biszku kért határozottabb kiállást. „Úgy nem lehet tárgyalni, hogy kitérjünk a románok nem helyes pozíciója elől [...] Meg kell keresni a pontokat, ahol akcióegységre lehet jutni [...] de a meglévő kérdéseket nem lehet megkerülni.” Szirmai sokat szelídült egy év alatt, úgy tűnik, az ideológiai felelős belátta: a magyar–szovjet viszony fontosabb annál, mint hogy az MSZMP messzebb menjen a románokkal szemben az SZKP által kívánatosnak ítélnél. Most azt hangsúlyozta: segíteni szükséges a román testvérpártnak, a két párt közötti viszony normalizálására kell törekedni. Az erdélyi magyarság sorsát a szocialista fejlődés oldhatja meg – tette hozzá.

Kádár is ezen a nyomon haladt. Szerinte valamit javult a helyzet Romániában, és az már biztos, hogy nem adják gazdaságukat nyugati kézre. Az utazás ténye még nem jelent semmit: „Ne azon gondolkozzunk, hogy ők hogyan fogják ezt felhasználni, hanem azon, hogy mi hogyan használjuk fel.” Fontos a közlemény szövege.²⁷ Ezekből a mondatokból kiderül, Kádár nem várt semmi különösebbet a magyar pártküldöttség útjától. Arra azonban továbbra is ügyelni kívánt, ne rontson a bel-

²⁶ MOL XIX-J-1-u 14. d. Erdélyi Károly kézírásos jegyzetei az 1965. május 24-i megbeszélésekről.

²⁷ MOL M-KS 288. f. 5/367. ő. e.

politikai helyzeten, ne veszélyeztesse a magyar „nemzeti egységet”.

Áttörés vagy fordulat nem történt az 1965. júniusi többnapos bukaresti megbeszéléseken, de a légkör sokkal jobb volt, mint egy évvel korábban. A közös közlemény arról tudósított, hogy egyetértés van abban, fejleszteni kell a két párt és ország kapcsolatait. A két párt képviselői egyetértettek az imperializmus elleni közös harc fontosságában, a nemzetközi forradalmi mozgalom egységének erősítésében.²⁸ A tárgyalások illetően alakulása, a vendéglátók előzetes várakozásokat felülmúló, hangsúlyos szívéllyessége megmutatta: a látvány, a két ország és párt vezetőinek találkozása nekik hoz hasznót. A magyar párt legfeljebb a közösségi külpolitikai misszió teljesítésével lehetett elégedett.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy 1965-ben már nagy lendülettel folyt a gazdasági reform előkészítése. Június végén Kádár János átadta a miniszterelnöki posztot Kállai Gyulának. Ezt az aktust sokan és sokféleképpen értelmezték. Kétségtelen, a szovjet változások, Hruscsov távozása is szerepet játszott abban, hogy az MSZMP vezetése szükségesnek látta mérsékelni az egy személy kezében összpontosuló hatalmat. A másik szempont pedig a párt és az állam egymástól történő elválasztásának megerősítése volt. Kádár a nagyobb ügyekre, a reform előkészítésére és politikai hátterének biztosítására kívánta erejét koncentrálni.

1965 júliusában összeült a román párt IX. kongresszusa. Az ott elhangzottak alapján választ lehetett adni arra a kérdésre, lesz-e érdemi változás Bukarest bel- és külpolitikájában. Világossá vált: nem lesz. Nicolae Ceaușescu az elért eredmények megszilárdítására összpontosított. Az viszont érdekes, ahogy az immár Román Kommunista Párt új vezetője a nemzeti függetlenség és szuverenitás hangsúlyozását ideológiailag is alátámasztotta, amikor ezt a két fogalmat a szocializmus megvalósításának folyamatához kapcsolta.²⁹ Döntés született arról, hogy Románia szocialista köztársasággá lépjen elő. Az új államforma a román szocializmus új minőségét volt hivatva demonstrálni. Ceaușescu nem mulasztotta el megemlíteni a román nép és az együtt élő nemzetiségek egységét, közös gazdasági érdekeit és közös szocialista

²⁸ *Népszabadság*, 1965. június 20. A magyar küldöttséget Kállai Gyula vezette. Tagjai voltak: Apró Antal, Komócsin Zoltán, Vincze József nagykövet és Gyenes András a párt külügyi osztályáról; román részről Gheorghe Apostol volt a delegációvezető, mellette Alexandru Birlădeanu PB-tag és Leonte Răutu, valamint Vass Gizella is részt vett a megbeszéléseken.

²⁹ A román párt a külpolitikai gyakorlatban is igyekezett következetes maradni. 1965 szeptemberében a román küldöttség moszkvai tárgyalásain visszakövetelte a Szovjetunióba került román kincseket, a párt levéltári anyagait. A delegáció megismételte: az SZKP nem tarthat igényt a vezető szerepére a nemzetközi kommunista mozgalomban. Lásd erről Mioara Anton–Ioan Chiper: *Instaurarea regimului Ceaușescu. Continuitate și ruptură în relațiile romano-sovietice*. In: București, 2003, 172. (A tanulmányt Novák Csaba Zoltán bocsátotta rendelkezésemre.)

kultúráját.³⁰ A magyar párt üdvözlétét Fock Jenő KB-titkár tolmácsolta. Ebben egyetlen figyelemre méltó megjegyzés hangzott el. E szerint a két nép barátságának „sokoldalú erősödésén továbbra is szüntelenül fáradoznunk kell”.³¹ Ennek szükségességéről a román fél nem volt meggyőződve. A fáradozások hasznát illetően pedig a magyar vezetőkben élt erős kétség.

A kézzelfogható eredményeket nem hozó, de a két párt és ország közeledését sejtető tárgyalásoknak nem volt jó visszhangja a magyar értelmiség köreiből. Ez az elégedetlenség tükröződött az 1965 márciusában elfogadott ideológiai tézisek vitájáról készült összefoglalóban is, amely szerint bizonyos bátortalanság tapasztalható a szocialista hazafiság ügyében: „... mivel sokan félnek a nacionalizmus vádjától. Mások viszont hivatkozva román, kínai nézetekre, annak a véleménynek adnak hangot, hogy miért éppen mi legyünk mentesek a nacionalizmustól. A Történettudományi Intézetben erőteljesen hangot kapott az a kívánság, hogy a saját nacionalizmusunk elleni harc elsődlegessége mellett, »lehessen« harcolni más nacionalizmusa ellen is, mert e nélkül a mi harcunk is hitelét veszti.”³² Elhangzott olyan állítás is, miszerint a románkérdésben a párt politikája túlságosan engedékeny.

Ezek után nem lehetett csodálkozni azon, hogy az MSZMP vezetése újragondolta, hasznos-e felső szintű delegációt küldenie Bukarestbe. Négy év telt már el a román párt- és kormányküldöttség látogatása óta. Decemberben Kádár már protokollmentes látogatást akart, amelyen elhagyják az olyan kötelező formaságokat, mint barátsági nagygyűlés, ünnepélyes, utcára vezényelt tömegek jelenlétében zajló fogadtatás. Ez a javaslat némi zavart okozott a román partnereknél, de a magyar diplomáciai apparátus sem igen tudott mit kezdeni „az igen is meg nem is” irányelvvel.

1966. január elején Gheorghe Maurer miniszterelnök informális látogatást tett Budapesten. Útjának hátterében a tisztázás és a hivatalos látogatás kierőltetésének igénye húzódott. Magyar kollegájával, Kállai Gyulával folytatott megbeszéléseket, de egy vadászvacsorán Kádárral is találkozott. Igyekezett meggyőzni őket arról, hogy a nézetkülönbségek nem jelentősek, és semmi esetre sem elvi jelentőségűek, hanem a két ország eltérő adottságaiból fakadnak. Több nemzetközi kérdésben egyetértett Kádárral. Például Vietnam ügyében mindketten szükségesnek tartottak a katonai megoldás mellett politikai lépéseket is. Maurer nem minden célzat nélkül utalt Csou En-laj egy megjegyzésére, miszerint a kelet-európai vezetők nincsenek abban a helyzetben, hogy őszintén beszélhessenek, vagyis függnek az SZKP-tól. Ezzel a román

³⁰ Nicolae Ceaușescu: *Románia a szocialista építés kiteljesítése útján*. Bukarest, 1968, 61–62.

³¹ *Népszabadság*, 1965. július 22.

³² MOL M-KS 288. f. 5/379. ö. e. A PB a nacionalizmussal kapcsolatos problémák vizsgálatára utasította az Agitációs és Propaganda Bizottságot. A témában munkacsoportokat kellett felállítani, amelyek egy évet kaptak a feladat teljesítésére.

miniszterelnök nyilván azt sugallta Kádárnak: romániai látogatásával bizonyíthatja önállóságát, megcáfolhatja a kínaiak ítéletét.³³

Kádár azonban továbbra is vonakodott a bukaresti úttól. Megérezve főnökei ingadozását, Vince József bukaresti nagykövet levélben fordult Komócsin Zoltán külügyi KB-titkárhoz, ebben a látogatás szükségessége mellett érvelt. Szerinte a hazai közvélemény „egészségesebb része” jól fogadná a magyar–román közeledést, amely jó hatást gyakorolhatna a kisebbség sorsára is. A nagykövet leszögezte: „Nekünk is tenni kell valamit, hogy a jelenlegi mozdulatlanságból kitörjünk.” Megértő magatartást javasolt a románok irányában, akik meggyőződése szerint le fogják küzdeni a nacionalizmus gyermekbetegségét, annak ellenére is, ha egyes vezetőik „a szocialista fejlődésben a legközelebbi évtizedekre a nemzeti jelleg előtérbe kerülését tartják szükségszerűnek”. Minden kínálkozó lehetőséget meg kell ragadni a kapcsolatok javítására, még akkor is, ha az erőfeszítések nem járnak eredménnyel.³⁴

Vince félelme nem volt indokolatlan. Érvelésének logikája sem ismeretlen: a jóindulat előbb-utóbb jóindulatot szül, a gesztusokat gesztusokkal viszonzozzák majd. Az MSZMP vezetőinek többsége – joggal – nem igazán bízott ebben. Az 1958 utáni tapasztalatok óvatosságra intettek a jó szomszédság elvére, a kétoldalú kapcsolatok kiszélesítésére, a távlati célok közösségére épített politikát illetően. Nem állíthatta senki, hogy ez alatt a nyolc év alatt javult volna az erdélyi magyarok helyzete. Sőt. Ráadásul a nemzetközi politikában sem látszott semmilyen olyan módosulás, amely a román pártot politikai irányvonalának módosítására készítette volna. Küldöttségeik vitafórummá változtatták a Varsói Szerződés és a KGST üléseit, megtorpedóztak több, a szorosabb katonai, politikai és gazdasági együttműködést célzó javaslatot.³⁵ Magatartásuk miatt semmilyen „büntetést” nem kaptak, legalábbis semmi olyat, amilyenre nem számítottak, vagy éppen ne akarták volna. A belső körből kiközösítették őket, de ők maguk éppen erre vágytak. Miért éppen nemzetépítő stratégiájukon és ezt szolgáló nemzetiségi politikájukon változtattak volna külső hatásra?

Kádár néhány héttel később egy PB-ülésen, a nemzetközi kommunista mozgalom helyzetének elemzése során újabb értelmezéssel állt elő a román politikát illetően. E szerint a XX. kongresszus után az SZKP vesztett a tekintélyéből. A békés egymás mellett élés politikájának köszönhetően most nincs veszélyeztetettség érzés a szocialista országokban. (Itt megint jól kitapintható az igazi gondolat és a „taktikai” változat közötti különbség; Kádár nyilvánvalóan arra is gondolt: az SZKP-tól sem félnek már annyira szövetségesei.) Ezért „Romániában nyugodtan terveznek

³³ MOL M-KS 288. f. 11/1757. ő. e.

³⁴ A levelet 1966. január 17-én küldte el a nagykövet. MOL M-KS 288. f. 5/388. ő. e.

³⁵ Erről szóltak a magyar küldöttségek beszámolóai az 1963 utáni KGST- és VSZ-tanácskozásokról. Vö. pl. uo. 288. f. 5/345. ő. e. Lásd erről Tismaneanu, i. m. 182.

politikát abban a tudatban, hogy őket közvetlen imperialista támadás nem fenyegeti”. A nemzeti vonások megerősödéséről is tárgyilagosan szólt. Ebben a megszólalásában is megkülönböztette a nacionalizmust és a nemzeti öntudatot, amelyről „akkor beszélhetünk, ha az a világ haladása irányába hat”.³⁶ Akárhogyan is, de számára a nemzeti érdekek markánsabbá válása, a szocialista országok elkülönülése, a gazdasági kérdésekben szaporodó viták közöttük szintúgy az előző évek tanulságait tükrözték. Szemében Románia e folyamatok problematikus, de tipikus példája volt. Kádár az új helyzetből, a nemzetközi körülmények bonyolultabbá válásából a maga számára is levont bel- és külpolitikai következtetéseket. A legfontosabb feladatnak és ezért elsődleges nemzeti érdeknek a gazdasági problémák megoldását, a gazdaság-irányítási rendszer átalakítását tekintette. Erősödött benne a meggyőződés: helyes úton jár, ha a belső, hazai feladatokra összpontosít, és utat enged a reformoknak. Ez a vonalvezetés nem igényelt új külpolitikát, és nem tűrt semmilyen olyan lépést vagy gesztust, amely azt a látszatot kelthette a legszorosabb szövetségesek körében, miszerint Magyarország is az elkülönülés útjára lépne.

Nem született semmilyen új diplomáciai kezdeményezés Románia irányában sem. Február végén Kádár hosszabb eszmecsere-t folytatott Jurij Andropovval, az SZKP KB titkárával, s a beszélgetés során kérdések sokaságát érintették. A magyar vezető kitért Magyarország és Románia viszonyára is. „A román elvtársakkal a legnagyobb kínban vagyunk. Másfél éve erőltetik őket, hogy hivatalos párt- és kormányküldöttség utazzon oda. Határozatot hoztunk, hogy 1965-ben nem, hanem 1966-ban teszünk eleget a meghívásnak. Akkor egyhangúan elfogadtuk ezt a döntést (én arra gondoltam, hogy majd meglátjuk). Jelenleg úgy néz ki, hogy márciusban mennénk, és még mindig harcolunk a küldöttség jellegét illetően. Az a tervünk, hogy két-három napra odamennénk, tárgyalnánk és visszajönnénk.”³⁷

Nemcsak Kádár vallomása, vonakodása jellemző, hanem az is, hogy Andropov ehhez a témához nem fűzött semmilyen megjegyzést.

Végül 1966 márciusában „csak” pártküldöttség utazott Bukarestbe. A tárgyaláson előbb a szokásos kölcsönös tájékoztatásra került sor a két ország helyzetéről, majd a kétoldalú kapcsolatok kerültek napirendre. Kádár „messziről indított”. Előbb valamelyes javulásról beszélt, de azután megállapította, hogy a két ország közötti viszony intenzitása alatta marad a többi európai szocialista ország és Magyarország együttműködésének. A magyar vezető javasolta, vizsgálják meg a korábban aláírt egyezmények végrehajtását, fejlesszék a kulturális kapcsolatokat, tanácskozzanak a külpolitikai témákban. Ceaușescu válaszul közölte: a román–magyar kapcsolatok

³⁶ MOL M-KS 288. f. 5/387. ő. e.

³⁷ MOL M-KS 288. f. 11/1791. ő. e.

azonos szinten vannak a többi kelet-európai ország és Románia viszonyával. Nincs tehát különösebb gond, és nem is venné jól ki magát, ha a két fél nagyon jeleskedni akarna együttműködésük elmélyítésével. E megfogalmazás szerint akár még gyanakodhatnának is a többi szocialista ország vezetői: mire vannak ezek olyan nagyon jóban egymással?

A tárgyalások román előkészítő dokumentumai arról tanúskodnak, hogy az RKP vezetői a kapcsolatok bővítésére irányuló magyar javaslatok nagy részét eleve elutasították, így az utazási könnyítésekre, a kulturális és tudományos intézmények közvetlen együttműködésére tett magyar kezdeményezéseket.³⁸ Ezek az anyagok azt mutatják, hogy a román tárgyalási stratégiai cél az anyaország és a magyar nemzetiség közötti kapcsolat erősödésének megakadályozása volt. A bukaresti külügyminisztérium és a párt külügyi osztálya minden olyan magyar kezdeményezésben, amely az érintkezés bővítését célozta, vagy valamilyen regionális jellegű együttműködést indítványozott, a közvetlen kapcsolatok építésére és a román állam mellőzésére irányuló törekvést látta megtestesülni.

A román szakértői kör kifogásolta az Erdéllyel foglalkozó magyar történeti munkákat is. Külön felhívták Ceaușescu figyelmét a Duna-táji együttműködéssel, a térség államainak szocialista integrációjával kapcsolatos magyar elképzelésekre, mert ez a határok átjárhatóvá tételét feltételezte, ami teljességgel elfogadhatatlan volt a román politikai vezetés számára. Így a román vezetők az ennél jóval szerényebb szándékú és tartalmú javaslatokat is ellenségesen, gyanakvással fogadták. Olyan hangulatot igyekeztek teremteni, hogy szomszédjuk ne is akarjon közelebb kerülni hozzájuk, ezért a maguk részéről semmilyen érdemi kezdeményezéssel nem álltak elő a tárgyalások folyamán. A román párt főtitkára közölte: a külpolitika egyeztetésének csak abban az esetben látta volna értelmét, ha az a döntés előtt történik. Elvetette az államok fölötti, közös politikai döntéshozó szerv felállítását.³⁹

Harmadik témakörnek maradtak a nemzetközi kérdések. Kádár és Kállai arról győzködtek tárgyaló partnereiket, hogy a világhelyzet – jelesül Vietnam – akcióegységet követel. Ők viszont megértést kértek a kínaiakkal szemben.

A magyar politikusok most sem vetették fel nyíltan a kisebbség kérdését. Megelégedtek azzal, hogy a közös közlemény hangnemét visszafogták. A magyar nyelvű változatból kimaradt a „meleg elvtársi légkörre” tett utalás. Amikor a román fél utóbb nehezményezte ezt, a nagykövetség munkatársait jelölték meg felelősként.⁴⁰ A *Népszabadság* a lehető legszűkebb ismertetést adta a bukaresti látogatásról, amely

³⁸ ANIC CC al PCR Cancelarie, dos. 191/1966.

³⁹ ANIC CC al PCR Relatii Externe, dos 19/1966.

⁴⁰ MOL M-KS 288. f. 5/390. ő. e.

a két fél értékelése szerint hasznosan szolgálta egymás álláspontjának megismerését. Nem tudni, véletlen-e, vagy a tudatos politikai tervezés következménye, de a lap ugyanezen a napon fejezte be jugoszláviai cikksorozatát, amelyben részletes és kedvező képet festett a délvidéki magyarság helyzetéről. A cikksorozat szerzője beszámolt a jugoszláv álláspontról, amely szerint a határoknak nem szabad elválasztaniuk a nemzetiségeket anyaországuktól.⁴¹

1966-ban az MSZMP nem változtatott látványosan külpolitikáján, de egyre több jel utalt arra, hogy megindult a magyar külpolitikai doktrína újrafogalmazása. Ennek lényege, hogy a nagy kérdésekben együtt kell haladni Moszkvával, ugyanakkor a korábnál jobban ki kell használni a kisebb országok manőverezési képességét, mert a közös célt többféle eszközzel lehet szolgálni, és többféle módon lehet elérni, így a kis országok nemzeti sajátosságainak és érdekeinek érvényre juttatásával is. Komócsin Zoltán szerint a szocialista országok külpolitikája nem lehet „minden árnyalatában azonos”.⁴² Áprilisban Kádár az SZKP XXIII. kongresszusán látványosan demonstrálta Szovjetunió melletti elkötelezettségét, kijelentve: szovjetellenes kommunizmus nem lehetséges.⁴³ Moszkvai útján találkozott a magyar kolóniával is, ekkor elismerte: nehéz a románokkal boldogulni, és nagyon könnyen össze lehetne velük veszni. Ezt ugyan lehet, de nincs értelme.⁴⁴

A magyar külpolitika tehát továbbra is szoros szövetségben volt a Szovjetunióval, de közben szélesíteni igyekezett mozgásterét, önálló szerepvállalási lehetőségeket keresett. Ebbe a konstrukcióba továbbra sem illett bele a nyílt konfliktus Romániával, ami a nemzeti indulatok várható felbuzdulása miatt ráadásul a magyar belpolitikában is több kárral fenyegetett, mint amennyi haszonnal járt volna.

Minden ment volna a maga már kitaposott útján a szocialista országok közötti diplomáciában. Mégsem így történt. Kínában kezdetét vette a kulturális forradalom, nyomában megindult Mao eszméinek exportja. Nem lehetett még pontosan felmérni, hogy a permanens forradalom milyen hatást gyakorolhat a baloldali mozgalmakra, a tömegekre. Annyi bizonyos, hogy az európai szocialista országok kommunista pártjai idegenkedve nézték a kínai történéseket. Nem akartak permanens forradalmat, nem akarták a népet magukra uszítani a bürokrácia elleni harc jegyében, és

⁴¹ *Népszabadság*, 1966. március 13.

⁴² *Népszabadság*, 1966. március 5.

⁴³ Lásd „Kádár és Brezsnyev – kötélhúzás felső fokon” című tanulmányomat. In: *Ki volt Kádár?*, i. k. Kádár beszédét, különösen e tételét rendkívül jól fogadta a kongresszus. Ceaușescu viszont a függetlenségről, szuverenitásról szólt, és az internacionalizmus jegyében ellentéteik megszüntetésére hívta fel a kommunista pártokat. Ezzel, ellentétben a magyar politikussal, továbbra is semleges maradt a szovjet–kínai vitában. Vö. Nicolae Ceaușescu: *Románia a szocialista építés kitélyesítése útján*. Bukarest, 1968, 325–327.

⁴⁴ Lásd Berecz János: *Vállalom*. Budapest, 2003, 172.

persze nem akartak világháborúba keveredni Vietnam miatt sem. Ezek a mozzanatok akár közelebb is hozhatták volna egymáshoz Magyarországot és Romániát, de a kétoldalú kapcsolatok terén 1966-ban semmiféle elmozdulás nem történt.

Ezt a csendes évet Ceaușescu a belpolitikában arra használta ki, hogy pártját a „nemzeti öntudat magasabb szintjére emelje”. Hazatérve Moszkvából nagy, az egész román történelmet értelmező beszédet mondott a kommunista párt megalakításának 45. évfordulója alkalmából. A főtitkár pártját az egységes nemzetállamért folytatott évszázados küzdelem folytatójának nevezte. Bírálta a párt azon döntéseit, amelyek a Komintern sugalmazására születtek. Közülük is tévesnek nevezte azokat a kongresszusi határozatokat, amelyek soknemzetiségű államnak nevezték Romániát, román imperializmusról szóltak és az elszakadás jogát is megadták volna a nemzetiségeknek.⁴⁵ Ceaușescu „kifelejtette” pártjának történetéből a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyiségeket. Semmilyen különbséget nem tett a soknemzetiségű Erdély és az etnikailag gyakorlatilag homogén Havasalföld és Moldva között. Nem különböztette meg sem történelmüket, sem jelenüket. A nemzetiségi kérdésről csak annyit mondott, hogy a román nép és a vele együtt élő nemzetiségek testvéri szövetségben élnek. Mindenki megnyugtatóra megismételte: a nemzet hosszú életű lesz.

Meg kell jegyezni, hogy 1966 elején a román pártban belső anyag készült a nemzeti-nemzetiségi kérdésről, amelyet meg is vitattak. A vitaanyag Ceaușescu 1965-ös kongresszusi beszédének nyomvonalán haladt, amennyiben nem tagadta a nemzetiségek önálló létét, de ezt az etnikai sajátosságokhoz kötötte: „Az együtt élő nemzetiségek nem tagjai a román nemzetnek. Ha ide sorolnánk, lehetőséget teremtenénk a kapitalistáknak, hogy azzal vádoljanak, hogy nem vesszük figyelembe a nemzeti sajátosságokat.”⁴⁶ A közös eszmék, a közössé váló kultúra és a gazdasági fejlődés hosszabb távon ellényegteleníti a különbségeket, a román nép és a nemzetiségek közeledni fognak egymáshoz. A vita résztvevői nem értettek egyet abban, hogy milyen formában valósul ez meg, miként jön létre az egységes román nemzet. Nem tartották kívánatosnak az asszimilációs folyamat hangsúlyozását a propagandában.⁴⁷

Ceaușescu részletesen szólt a nemzetközi munkásmozgalomról. Újból kifejtette: senki nem hiheti, hogy egyedül képes lenne az átalakuló világot egészében és rész-

⁴⁵ Nicolae Ceaușescu, i. m. (1968). A főtitkár utalt ugyan arra, hogy a marxizmus–leninizmus „meghirdeti a népek önrendelkezési jogát, de – tette hozzá – nem a megalakult nemzeti államok bomlasztása céljából, hanem éppen ellenkezőleg, azért, hogy felszabadítsák az elnyomott népeket, s ezeket a széles néptömegek akarataának és döntésének megfelelően szuverén nemzeti államokba szervezzék”. 362–363.

⁴⁶ ANIC fond Comitetul Central al PCR Cancelarie (CC-PCR Cancelarie) dos 180/1966.

⁴⁷ Uo.; A témáról folytatott vitát ismerteti Novák Csaba Zoltán: *Szocialista nemzet és kisebbség a Román Kommunista Párt vezetésének diskurzusában* c. írása.

leteiben is helyesen elemezni. Ezért sem szabad elvitatni az egyes pártok teljes függetlenségét, jogát önálló stratégia kialakítására. A kommunista pártok saját munkásosztályuknak és népüknek felelnek.⁴⁸

A szocialista táboron belül pedig, ahelyett, hogy csitultak volna, inkább állandósultak a világpolitikával, a KGST jövőjével és a Varsói Szerződés szervezetével kapcsolatos viták a Román Kommunista Párttal. 1966. július 4. és 7. között Bukarestben találkoztak a két szervezethez tartozó országok vezetői. A román magatartás miatt le kellett venni a KGST-együttműködés fejlesztéséről szóló témát a napirendről, és egy teljes napot töltöttek a Vietnammal kapcsolatos nyilatkozat szövegének elfogadásával. Ezért is nyúlt ilyen szokatlanul hosszúra a csúcstalálkozó. Végül a román küldöttség e kérdésben visszakozott, s a Varsói Szerződés tagállamainak 1966. júliusi bukaresti találkozóján sikerült az európai biztonságról és Vietnammal szembeni álláspontról szóló felhívást elfogadniuk és közzétenniük.⁴⁹ A román vezetés megmutatta: nagy ügyekben – ha tekintettel vannak szempontjaira – kész a közös platformra szövetségeseivel. Ezzel a lépésével kétségtelenül árnyalta a róla kialakult képet, tudniillik hogy nem hajlandó alárendelni tevékenységét a közös céloknak, egy ideje már csak saját, önző nemzeti céljai vezérlik. Mégse így lenne?

A magyar közvélemény valamilyen magyarázatra várt, mi is a hivatalos álláspont Romániával kapcsolatban. Mihez is tartsa magát? Ha a bukaresti vezetés külpolitikája mégsem „annyira” nacionalista, akkor lehet, hogy odahaza sem az? A kérdések megválaszolásához nem állt rendelkezésre elég információ. Az előző évtizedben az MSZMP kerülte a szélesebb körű tájékoztatást a román politikáról, az ottani történésekről. Két oka lehetett a tartózkodásnak. Az első: ha csak a párt középszintű vezetőivel, a párttagsággal ismertette volna meg a romániai helyzetet, akkor is szembe kellett volna néznie olyan kérdésekkel, amelyekre nehezen tudhatott válaszolni. Nagy valószínűséggel vita tört volna ki az értékelés és még inkább a teendők körül. A pártvezetés félt, hogy túl nagy terhet vesz magára a siker reménye nélkül. A másik ok: tartottak az ún. kiszivárgástól, attól, hogy híre megy a dolognak. A szövetséges pártok vezetői neszét veszik, hogy az MSZMP a nemzetiségi kérdéssel, román belügyekkel foglalkozik. Mire föl? Milyen céllal?

⁴⁸ Nicoale Ceaușescu, i. m. (1968) 388–409. A román vezető tehát, szemben Kádárral, elvetette a kettős felelősség elvét, miszerint a kommunista pártok nemcsak saját munkásosztályuknak és népüknek, hanem a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomnak és a szocialista országok közösségének is felelősséggel tartoznak. Ez következett a proletár internacionalizmus akkori többségi értelmezéséből.

⁴⁹ MOL XIX-J-1-r 1965–1966. 14. d. A Külügyminisztérium jelentése a Politikai Bizottságnak a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének üléséről és a KGST felső szintű tanácskozásáról (Bukarest, 1966. július 4–7.)

Minden jogos és eltúlzott fenntartás ellenére a szűkebb pártvezetés ekkor úgy látta, elérkezett a pillanat, hogy legalább a Központi Bizottság számára összefoglalja a román politika jellegzetességeit. Ezt Kállai Gyula miniszterelnök tette meg a bukaresti csúcstalálkozóról adott beszámolójában. Sorolta a „külön útra” tévedt Románia vétkeit: középre helyezkedik a szovjet–kínai vitában, gazdasági előnyökért cserében hajlandó elvi engedményekre, saját erőforrásait tőkés importtal kiegészítve törekszik a gyors gazdasági növekedésre. A miniszterelnök nem vette be a bűnlajstromba a „lenini elveket” sértő nemzetiségi politikát.⁵⁰ Nyilván azért tett így, mert nem akarta kiengedni a szellemet a palackból, nem akarta hagyni, hogy felszínre törjenek a lefojtott nemzeti indulatok. Nyilvánvaló volt az is, hogy a többi testvérpárt ezt a nemzetiségi problémakört nem tartja olyan fontosnak, mint a magyar. Kállai kiemelte: a testvérpártok „nagy türelemmel, de elvi szilárdsággal” igyekeznek fejleszteni viszonyukat a román párttal és állammal. Kényelmesebb volt a magyar pártvezetésnek is ezen a vonalon haladnia, tehát a konstruktív hozzáállás kötelező szabálya szerint. Ezért a miniszterelnök a kétoldalú gazdasági és politikai kapcsolatok elmélyítését nevezte meg mint olyan megoldást, amely „feltétlenül hozzájárulhat a románok jelenlegi helytelen vonalának, a helytelen megnyilvánulásoknak a gyengítéséhez...” és a közös platformhoz való visszatérésükhöz. Kétségtelen, az MSZMP a határon túli magyarok érdekeinek keményebb képviselésével nem ilyen irányban terelte volna a Román Kommunista Pártot.

Csak hogy a román vezetés nem mutatott igazi érdeklődést a gazdasági és politikai kapcsolatok bővítésére, mert nem látta előnyösnek országa számára, hogy ne a legfejlettebb technika számára szolgáljon piacul, és ne ezért a technikáért adja cserébe nyersanyag- és energiakészleteit. Ezt a magyar vezetők is értették. Következésképpen azt is tudniuk kellett, hogy ez a realitásnak gondolt és mondott megközelítés a valóságban nem hozhat sikert vagy fordulatot a két ország viszonyában, mert korlátozottak a gazdasági együttműködés bővítésének lehetőségei.

Nyár közepén Henry Shapiro, a UPI moszkvai tudósítója hosszú interjút készített Kádár Jánossal. Az amerikai újságíró több kérdést is feltett a szocialista országokban jelentkező nacionalizmus tárgyában, és külön megemlítette Romániát. A magyar politikus válaszában megkülönböztette a jogos nemzeti önbecsülést és hazafiúi büszkeséget a nacionalizmustól. Természetesnek nevezte, hogy a szuverén és független szocialista országoknak „sajátos” érdekeik vannak, de azokat összeegyeztethetőnek mondta. Fontosabbnak ítélte a sajátosságoknál, hogy az alapvető érdekek közösek.

⁵⁰ Igaz, hogy Komócsin Zoltán nemzetközi tájékoztatójában röviden kitért a román helyzetre, amelyben akkor némi pozitív elmozdulást érzékelt a kisebbségi politikában. Beavatta a KB-t a román meghívással összefüggő dilemmákba is. MOL M-KS 288. f. 4/79. és 4/82. ő. e.

Kádár elhárította a román vezetők nyilatkozatainak minősítését. Kifejezetten károsnak nevezte viszont azt, ha egy szocialista országban a nacionalizmus szerephez jut. Shapiro a továbbiakban arról érdeklődött: van-e Magyarországnak területi problémája? Erre Kádár azt válaszolta, hogy az ország területét megcsonkító trianoni imperialista diktátum Wilson amerikai elnök védnöksége alatt született. Kádár utalt az imperializmus népek közötti viszályokat szító természetére. Erre a válasz a szocialista országok összefogása, de Kádár utalt az európai biztonság fontosságára is. E két szempontra tekintettel világossá tette: Magyarországnak és a többi európai szocialista országnak nincsenek területi követelései.⁵¹ Ez a formula alkalmas volt arra, hogy ki lehessen hallani belőle: igazságtalanság az, ami Magyarországgal történt. A megfogalmazás érzékeltette, hogy lenne mit feszegetni ebben a témában, de vannak olyan magasabb rendű érdekek, amelyek miatt ettől a magyar politika eltekint.

Ez a „belátásos”, önmérsékleten alapuló politika azonban nem kért és nem is igazán kaphatott ellenszolgáltatást sem a nagyhatalmaktól, sem Bukaresttől. Belefért volna ebbe az interjúba egy tétel arról, hogy a magyar nép jó okkal bízik abban, az ország határain kívül rekedt magyaroknak a helyes (akár: lenini) nemzetiségi politika méltó körülményeket biztosít nyelvük, kultúrájuk megőrzésére. Kádár azonban nem kapcsolta össze a határok ügyét a határon túl élő magyarok ügyével. Miért? Vélhetően azért, mert sem a szocialista országok, sem a Szovjetunió vezetőitől nem várhatta, hogy nyomást gyakoroljanak Romániára a magyar nemzetiség ügyében, és üzeni sem akart nekik, főleg nem az amerikai sajtón keresztül.

Ebben az időszakban a magyar külpolitika a Romániához fűződő viszonyt illetően maradéktalanul alkalmazkodott a „közösén kidolgozott”, de főként szovjet érdekeket tükröző taktikához. A baj csak az, hogy a valóságban ez a visszacsalogató politika passzív, kiváráó magatartásra ösztönözte a magyar diplomáciát. Nem történt semmilyen érdemi kezdeményezés, nem indultak akár csak kisebb kockázatot jelentő akciók sem, és ezért nem is volt érzékelhető elmozdulás semmilyen irányban a két ország kapcsolatában.

⁵¹ Kádár János: *Hazafiság és internacionalizmus*, i. m. 220–222. Shapiro Mao Ce-tungra hivatkozott és bizonyos román „homályos utalásokat” is emlegetett Besszarábiát illetően, de Kádár ismételtén a szocialista országok bukaresti nyilatkozatára hivatkozott, amely az európai biztonság érdekében a határok sérthetlenségéről szólt.

2. Nyílt külpolitikai konfliktus – a határon túli magyarság helyzete belpolitikai kérdéssé válik

A mozdulatlanság a románoknak jobban tetszett, mint a magyaroknak. Az idő nekik, a gazdasági építéstől serkentett, attól várt asszimilációnak dolgozott. Ezt a folyamatot siettetette az iskolák módszeres összevonása, a felsőoktatásban tanulók számának arányosítása a lakosság nemzetiségi megoszlásához és a Kárpáton túli románok betelepítése Erdélybe. A helyzet alakulása azért mégsem volt teljesen egynemű és egyértelmű, mert ebben az időszakban a romániai szellemi, kulturális és tudományos életet a korábbinál sokkal gyorsabb ritmus és szélesebb megnyilvánulási lehetőségek jellemezték, amelyek nem hagyták érintetlenül a nemzetiségi élet valóságos és szimbolikus terit és intézményeit sem.⁵² Ez a szellemi pezsgés egyúttal éltette, fenntartotta a dolgok jobbra fordulásának reményét az erdélyi magyar értelmiség körében. Volt azonban egy másik vélekedés is, amely szerint a nemzeti identitásért és méltóságért folytatott küzdelemben az idő és a következetes többségi előrenyomulás megteszi a maga hatását. Egyre több magyar értelmiségi rendezkedett be egyfajta „hidegháborúra”, csendes ellenállásra, vagy szemlélte növekvő kétkedéssel, elkeseredéssel a diktatórikus modernizáció és a nacionalizmus házasságának romániai fejleményeit.

Az MSZMP vezetői között is akadtak olyanok, akik egyre nyűgösebben viselték saját tehetetlenségüket. Szirmai István az év végén, a párt IX. kongresszusán az ideológiai életet elemezve hosszasan szólt a megújuló magyar nemzeti öntudatról, amely már nemcsak a fájdalomból, hanem a társadalmi haladásban elért sikerekből táplálkozik. A KB-titkár kijelentette: a nemzeti tudat fontos része a történelem, amelyet nem szabad a pillanatnyi hatalmi érdekeknek megfelelően mindig újraírni. Sajnálkozott azon, hogy ez a hagyomány a szocialista forradalom után is folytatódik a Duna-medencében. Szirmai az ilyenkor szokásos szigorú etikettet felrúgva komoly kirohanást intézett egyes országok történészei ellen, akik napi politikai érdekeket kiszolgálva ismét újraírják a múltat, és nincsenek tekintettel a szomszéd népek nemzeti érzelmeire.⁵³ (Ez a kitétel nem maradt visszhang nélkül. Nem sokkal később a *Béke és Szocializmus* című nemzetközi folyóirat szerkesztőségében a román delegátus kifogást emelt a kongresszusról írt beszámoló azon kitételei ellen, amelyek más kommunista pártokat minősítettek.⁵⁴ A román politika, a hivatalos szellemi elit nem

⁵² Lásd erről Catherine Durandin, i. m. 371–383.; Gáll Ernő: *Számvetés*. Kolozsvár, 1995. Jellemző Vincze József bukaresti magyar nagykövet 1967. március 23-i jelentése. Ebben arról számol be, hogy enyhülően a fél évvel korábbi pártellenes hangulat az erdélyi magyar értelmiség körében. Lásd *Maghiari din Romania 1956–1968*, i. m. 853–856.

⁵³ *Az MSZMP IX. kongresszusának jegyzőkönyve*. Budapest, 1967, 281–283.

⁵⁴ Takács Lajos professzor, a román államtanács tagja sem tartotta szerencsésnek Szirmai megszólalását. Egyrészt azért nem, mert a politikusok ne avatkozzanak bele a tudományos kérdé-

vette magára a bírálatot. Egyszerűbb volt a nemzetközi kommunista mozgalom kereteiben és a nemzetközi ügyekben konfrontálódni, mint a nemzeti kérdésben.)

Kádár János kongresszusi előadói beszédében szokatlanul nagy teret szentelt a nemzetközi kérdéseknek. Lényegében először fejtette ki külpolitikai doktrínáját a hatvanas évek közepére megváltozott világhelyzet elemzése alapján. Témánk szempontjából kiemelésre érdemes, milyen műgonddal fogalmazta meg a különböző szocialista országokhoz fűződő viszony szabályait: „Kapcsolataink szocialista elveink és céljaink azonosságára, az önállóság és a szuverenitás tiszteletben tartására, a kölcsönös előny biztosítására és a kölcsönös elvtársi segítség elvére épülnek, ezek alapján fejlődnek népeink javára.”⁵⁵

Ez a formula internacionalista alapállása okán eltért az 1964 óta rögzített és minden hivatalos román megnyilatkozásban pontosan elismételt változattól. Hasonló „finom eltérés” figyelhető meg a magyar külpolitikai prioritások megnevezésénél. Az első helyen a nemzeti függetlenség és szuverenitás védelme állt – az imperializmussal szemben. A második helyre került a szocialista országok egységének erősítése.

Péter János kongresszusi felszólalásában e feladat kapcsán megjegyezte: vannak olyan szocialista országok, amelyekkel nem sikerült javítani a kapcsolatokat, velük már a normalizálás is siker lenne.⁵⁶ Nem teljesen egyértelmű a megfogalmazásból, hogy Kínán és Albánián kívül vonatkozott-e ez a megállapítás más országra is.

A pártkongresszus után Komócsin Zoltán konzultációra Moszkvába utazott. Fogadta őt Brezsnyev és Andrej Gromiko külügyminiszter is. Jurij Andropovval – aki akkor a szocialista országokért felelős KB-titkár volt – kilenc órán át tanácskozott. A szovjet politikus tájékoztatójában utalt a román politikára is, és arról tájékoztatta magyar kollegáját, hogy legutóbbi találkozásjukon Tito kérdést intézett Ceaușescuhoz, mi a helyzet a Romániában élő szerbekkel, de durva elutasításban részesült. Andropov azonban ezen az információn túl nem érdeklődött partnerénél arról, mit tud az Erdélyben élő magyarokról. Ebből az említésből és az elmaradt kérdésből úgy tűnhet, mintha arról akarta volna meggyőzni Komócsint, hogy nem igazán érdemes a nemzetiségek ügyére túl nagy hangsúlyt helyezni a kétoldalú kap-

sekbe, de ha mégis illet tesznek, akkor ne nyilvánosan tegyék. Másrészt szerinte az ilyesmi újabb ürügyet szolgáltat az oktatásügyi és kulturális szigorításokra Romániában. MOL M-KS 288. f. 11/2024. ó. e.

⁵⁵ Az MSZMP IX. kongresszusának jegyzőkönyve, i. m. 23. és 26.

⁵⁶ Uo. 301. A pontos megfogalmazás így hangzott: „A mai nemzetközi viszonyok bonyolultságának egyik jellemző vonása, hogy ma a szocialista világrendszer országai között is vannak olyanok, amelyekkel az akaratumk ellenére megromlott kapcsolatok javítása, sőt normalizálása szükséges.”

csolatokban, mert a román vezetők semmiféle beleszólást nem engednek belpolitikájukba. Valójában a beszélgetés tanúsította: a szovjet pártvezetésnek nincs érdemi észrevétele a román belpolitikáról, így a nemzetiségi politikájáról sem. S ha nincs, akkor nyilván probléma sincs.⁵⁷ Ugyanakkor az SZKP nemzetközi ügyekkel foglalkozó titkára szerint némi fejlődés figyelhető meg Bukarest külpolitikájában, bár abban nincs változás, hogy „saját nemzeti érdekeit a közös ügy fölé helyezi”.⁵⁸

Nem kellett sokat várni arra, hogy kiderüljön, mennyire tévedett Andropov a fejlődést illetően, és mennyire igaza volt abban, hogy a román külpolitika továbbra is saját, valósnak vélt nemzeti érdekei szerint cselekszik. Románia alig néhány héttel később okozta az első igazi, szavakon túlmutató kellemetlenséget és kézzelfogható kárt a közösségi érdekeknek, Moszkvának, a szövetségi kapcsolatoknak. Bukarest ugyanis alaposan megrendítette szövetségeseit, amikor 1967 januárjában, a velük történő egyeztetés nélkül felvette a diplomáciai kapcsolatokat a szocialista tábor akkori első számú európai „ellenségével”, a Német Szövetségi Köztársasággal. Ez újabb súlyos arculcsapása volt egy szentnek vélt dolognak, a szocialista országok egységének, a közös érdek elsőbbségéről szóló tételnek, az egyeztetett külpolitika eredményességében bizakodó közép-európai szocialista országoknak.

A botrány nem is maradt el. A keletnémet pártlap keményen bírálta a román lépést. Csehszlovákia és Lengyelország vezetői szintén fel voltak háborodva, hiszen ők éppen ettől a közös politikától várták a nekik fontos ügyek elintéződését: határaik elismerését, garanciákat a német revánssal szemben. A Szovjetunió pedig a neki legalább ennyire fontos Német Demokratikus Köztársaság egyenjogú német államként történő elismertetésére irányuló évtizedes törekvését látta megkérdőjelezve.

A magyar vezetők állásfoglalása azonban korántsem volt ilyen egyértelmű, hiszen egy ideje már maguk is kacérkodtak azzal a gondolattal, hogy a gyorsan fejlődő magyar–nyugatnémet gazdasági kapcsolatokat követek cseréjével, a politikai viszony javításával teszik még dinamikusabbá. A budapesti politikusok hajlottak arra a románok által osztott véleményre is, miszerint a kétoldalú kapcsolatok bővítése hasznot hozhat az európai határok véglegesítése, a békeszerződések aláírása, az NDK nyugati elismertetése szempontjából is. Bár az is igaz, hogy Kádár egy hónappal korábban, kongresszusi beszámolójában kifejtette: értékeli ugyan Bonn készségét a diplomáciai kapcsolatok felvételére, de egyelőre jogos a szocialista országok bizalmatlansága.

⁵⁷ Nem így volt ez Jugoszlávia esetében, ahol az ideológiai különbségek, ellentétek illusztrálása megkövetelte a szovjet vezetőkötől a belpolitikai helyzet kritikus értékelését. Moszkva soha sem mulasztotta el érzékeltetni szövetségeseivel: Belgrád problémái az öngazgatásból, a piac túl nagy szerephez juttatásából és a párt vezető szerepének elhanyagolásából erednek.

⁵⁸ MOL M-KS 288. f. 11/2014. ő. e.

A még létező fenntartásokat éppen a határok és az NDK elismerésével tudná eloszlatni a nyugatnémet kormány. Ez a szöveg inkább biztatta, mint elutasította Bonnt és közeledési kísérletét. Moszkva felé pedig ugyanez a szöveg azt üzent: Magyarország, bár érdekei azt diktálnák, hogy éljen a lehetőséggel, tudomásul veszi szövetségeseinek álláspontját, nem lép ki a sorból. Most pedig úgy látszott, hogy elvesznek az egyeztetett fellépéstől remélt előnyök, és az járt jól, aki eltért a normáktól és a saját szempontjait érvényesítette. Lám, amíg Budapest betartotta a közösségi játékszabályokat, addig Bukarest megtette, amit helyesnek és érdekében állónak gondolt, és még csak az sem bizonyos, hogy a közös ügyet nem szolgálja-e jobban az, amit Románia tett a kapcsolatok magasabb szintre emelésével.

Kádár dühös volt, és ezt nem is titkolta.⁵⁹ Februárban a KB ülésén áldatlanul nevezte a szocialista országok külpolitikájában uralkodó viszonyokat. „Mert ezeknek a zsvány imperialistáknak, akiknek persze nagyon sok hátrányuk van velünk szemben – vannak bizonyos előnyeik is: fürgébbek és gyorsabbak, mint mi vagyunk.” Szerinte a nyugatnémet kormány a Hallstein-doktrína feladásából előnyt tudott kicsikarni.⁶⁰ Oly sikerrel csinálta ezt, hogy még ellentéteket is szított a szocialista táboron belül.⁶¹

A magyar párt vezetője nem került meg a kérdés belpolitikai vonatkozását sem. Fejtegetésének lényege: a magyar kormány jobb viszonyt igyekezett teremteni az új, koalíciós német kormánnyal. Ez nyilvánosságot is kapott. Választások lesznek, a közvélemény egy része helyesli a román lépést és várja, hogy „mi is ezt tegyük”. Mit lehet nekik a kampányban mondani? Mit kell válaszolni arra kérdésre, hogy miért nem veszi fel Magyarország is a diplomáciai kapcsolatokat az NSZK-val? Azért nem, mert a „táborfegyelem” nem engedi? Erre nem lehet hivatkozni a választók előtt. Fejtegetéséből kiderül, Kádár tényleg úgy gondolta: a szocialista országok ér-

⁵⁹ Pedig nem érte sem őt, sem a többi keleti kommunista vezetőt meglepetésként a dolog. Brezsnyevvel folytatott hosszú szeptemberi beszélgetése során már felmerült a román–nyugatnémet diplomáciai kapcsolatfelvétel lehetősége. MOL XIX-J-1-u 14. d. Erdélyi Károly feljegyzése. 1966. szeptember 26. Az év végén kapott berlini nagyköveti jelentések viszont olyan hírekről szóltak, hogy Magyarország lesz az első VSZ-tagország, amellyel az NSZK diplomáciai viszonyt létesít. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban PIL) 291. f. 2/11. ő. e. Külügyminisztériumi napi jelentés, 1966. december 30.

⁶⁰ A Német Szövetségi Köztársaság külpolitikájában 1956-tól az ún. Hallstein-doktrína volt érvényben. E szerint szankcionálják a diplomáciai kapcsolatokat olyan országokkal, amelyek diplomáciai viszonyt létesítettek az NDK-val.

⁶¹ Az érdekesség kedvéért és a hangulat jellemzéséül megemlíthető az az információ, amelyet a kubai magyar nagykövetség szerzett. Fidel Castrót 1967. február elején a havannai egyetemen a román külpolitikáról kérdezték. Állítólag azt válaszolta, hogy „a románok a XX. század legnagyobb opportunistái”. PIL 291. f. 2/15. Külügyminisztériumi napi jelentés, 1967. április 19.

deke a kapcsolatok fejlesztése Bonn-nal, de Magyarországnak különösen jót tenne.⁶² Belpolitikailag is hasznot hozhatott volna a választás előtt a diplomáciai kapcsolatfelvétel bejelentése. Ehhez jött, hogy a kevesebbet, helyesebben egyáltalán nem „lelkiző” románok igazukban bízva és érdekeikre tekintettel, egyeztetés nélkül megtették ugyanezt.

Ezért sem jelenthetett különösebb meglepetést a KB tagjainak, amikor Komócsin Zoltán arról tájékoztatta őket, hogy a felső vezetés számára „a legnagyobb gondot változatlanul a magyar–román kapcsolatok jelentik”. Figyelemre méltó, még ha a szűkebb pártvezetés álláspontjából következett is, hogy nem említette meg mint új problémát a nyugatnémet diplomáciai kapcsolat felvételét, és nem is ostromozta külön a román vezetést. Fontosnak mondta viszont a KB-titkár, hogy „a magunk részéről olyan lépést ne tegyünk, amellyel valamilyenfajta jóváhagyást nyújtanánk a román elvtársak politikájában és magatartásában jelen levő, részünkről helytelenített negatív vonásoknak”. A PB nem hivatalos látogatásra akarta meghívni a román párt vezetőjét. Most is ezzel a módszerrel látta megvalósíthatónak a „tárgyalni, de nem legitimálni” elvet.⁶³ Ez a taktika természetesen csak korlátozott célokra volt alkalmas, nem ígért különösebb javulást sem a kétoldalú viszonyban, sem az erdélyi kisebbség életében. Ráadásul a passzív rezisztencia e változatát, a nyílt konfliktus kerülését, a rosszallás érzékeltetését a hazai és nemzetközi közvéleménnyel, ha más nem, az idő pusztta múlása is kikezdte.

Lejáratához közeledett ugyanis a húsz évvel korábban megkötött magyar–román barátsági szerződés. Erről a tényről nem lehetett csak úgy megelégedezni. Hiszen ha a felek nem újítják meg ezt az egyezményt, azzal ország-világ előtt igazolják: a két ország között rossz a viszony, újabb példát szolgáltatnak ezzel arra, hogy a szocialista országok körében hiányzik az egység, a széthúzó erők erősebbek az összetartóknál. Így az egész világ előtt nyilvánvalóvá válik: már olyan jelentősek a két ország közötti ellentétek, hogy nem képesek a jó viszony látszatát sem fenntartani. Csak nem azoknak van igazuk, akik a bomlás jeleit látják a szocialista táborban? Nem engedhette meg magának az MSZMP, hogy az egységbontónak tartott román párttal azonos megítélésben részesüljön, még akkor sem, ha a többi VSZ-tag is valami hasonló

⁶² Néhány nappal a KB-ülés után Kádár Moszkvában Brezsnyevnél is nehezményezte az „egyeztetett” külpolitika lassúságát a németkérdésben, mert propagandaelőnyt ad az ellenfélnek, aki elmondhatja, hogy szeretné normalizálni a viszonyát Kelettel, de mi nem akarjuk. Nem minden él nélkül azt is megjegyezte: előállhat olyan helyzet, amikor a Szovjetunió, Jugoszláviának, Romániának lesz diplomáciai kapcsolata az NSZK-val. Azt sem tartotta elfogadhatónak, hogy Bukarest ilyen befolyással legyen a tábor európai politikájára. MOL XIX-J-1-u 14. d. Erdélyi Károly kézírásos jegyzetei a megbeszélésekről.

⁶³ MOL M-KS 288. f. 4/86. ő. e.

ellenakción törte a fejét. Ők sem igyekeztek csapat-papot otthagya megújítani a lejárófélben lévő barátsági és segítségnyújtási egyezményeket Romániával.

Ugyanakkor az ellenkezőjét, fenntartásaik, aggodalmaik észrevehetetlenné tételét, rosszálló hangjuk teljes elcsitítását sem akarhatták a magyar vezetők, hiszen nem szerették volna, ha bárki, itthon, a határon túl és a nagyvilágban olyan következtetést vonhatna le: a hallgatás beleegyezés, és az MSZMP egyetértően tudomásul veszi a román párt politikáját. Az új barátsági szerződés aláírása pedig éppolyan hivatalos esemény, amelyen a két nép barátságát, a két állam közötti jó viszonyt illik dicsérni. Nem csodálható tehát, hogy Komócsin külön kérte az ülés résztvevőit, hogy foglaljanak állást az ügyben.⁶⁴ A Központi Bizottság tagjai hallgatólagosan jóváhagyták a vezetőség taktikáját.

Végül Nicolae Ceaușescu vezetésével 1967 májusában román pártküldöttség érkezett Budapestre háromnapos nem hivatalos tárgyalásokra. Az RKP addiginál teljesebb elszigetelődése a Varsói Szerződésen belül nem kis szerepet játszhatott abban, hogy a román párt vezetője elfogadta a protokollmentes látogatásra szóló meghívást. Ezt közvetlenül megelőzően a román párt nem vett részt az európai kommunista pártok Karlovy Vary-i értekezletén, mert vélhetően nem akarta kitenni magát a várható bírálatoknak. Most a magyar meghívás lehetőséget kínált Ceaușescunak, hogy valamit igazítson a Bonn-nal történt megegyezés után kialakult helyzetén, oldja valamelyest a pártja és személye körüli feszültséget.

Az MSZMP vezetése hármast tűzött maga elé a megbeszélések előtt: fenntartani a érintkezést, de nem legitimálni a román politikát; a „tábor” képviselőiben hatást gyakorolni Bukarest nemzetközi pozícióira; és szóvá tenni a kétoldalú kapcsolatok stagnálását.⁶⁵ Kádárék a nemzetiségi kérdést csak ebben a keretben, közvetve, a kulturális együttműködés és az utazás nehézségeit taglalva érintették. Jellemző, hogy Ceaușescu még ezt a minimális platformot is kétségekkel fogadta, ellátási nehézségekre és az üdülőhelyek szűk befogadóképességére hivatkozott. A román vezető nem kevés cinizmussal, mintha nem értené, miről is van szó, javasolta: a magyarok építsenek szállodákat a tengerparton. Elfogadta viszont a több évre szóló kulturális munkaterv gondolatát. Nehéz megérteni, Kádár miért nem hozta elő a határon túli magyarok ügyét legalább abban a formában, ahogy ezt 1961 és 1965 között többször is megtette, a magyar tárgyaló csoport miért nem említette meg a beszélgetések során a hazai közvélemény erdélyi magyarok sorsáért érzett aggodalmát mint belpolitikai kérdést. Ne érezte volna, hogy a nemzettudat érezhető újra-

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ MOL M-KS 288. f. 11/2147. ő. e.

épülése a határon túli magyarok ügyét is erősebb megvilágításba helyezi? Úgy tűnik, ezt még nem tudatosította magában.

A belügyekbe való beavatkozás a kommunista mozgalom helyzetének tárgyalásakor került szóba. A román vezető ismét leszögezte: egyetlen kommunista pártnak sincs joga beleszólni egy hatalmat gyakorló másik testvérpárt ügyeibe. A megbeszélésről készült jelentés szerint a tárgyaló partnerek a legtöbb időt a nemzetközi kérdésekre fordították. Ceaușescu kifejtette: a szocialista országoknak sokkal nagyobb aktivitást kellene tanúsítaniuk, az európai biztonság nem lehet csak a kommunisták ügye. Kádár pedig a világhelyzet éleződéséért Kínát okolta. Egyetértettek abban, hogy a béke melletti kiállás növeli a kommunista pártok népszerűségét. Különbözött a véleményük az idegen csapatok kivonásának szükségességét illetően. Kádár szerint nem lehet egyenlőségjelet tenni az amerikai vagy a szovjet csapatok jelenléte közé, mert az utóbbiak nem sértik a függetlenséget és a szuverenitást. A németkérdés kapcsán a magyar vezető az egyeztetést internacionalista kötelezettségként említette, és ismét elmondta tételét: a pártok nemcsak saját munkásosztályuknak, hanem a nemzetközi munkásmozgalomnak is felelősek. (Kádár sokkal többet nemigen mondhatott volna erről, mert akkor a lényegét illetően egyetértését kellett volna kifejezésre juttatnia a békés egymás mellett élés filozófiájával összhangban álló román lépéssel.) Említést érdemel, hogy Ceaușescu a megbeszélések egy pontján arról szólt, hogy az európai szocialista országok majd konföderációban fognak élni.⁶⁶

A budapesti látogatás a vártnál lényegesen jobb hangulatban zajlott.⁶⁷ A román vezetők el tudták hitetni magyar vendéglátóikkal, hogy javítani akarják a kétoldalú kapcsolatokat. Ennek ellenére Kádár óvatosságra intett a meghívások elfogadásánál, néhány hónapos kivárást vélt szükségesnek ellenőrzés céljából: tényleg komolyan gondolták-e, amit ígértek. Komócsin arról győzködte a találkozó után a PB-t: nem szabad ellenségként kezelni a románokat, az irányukban alkalmazott taktika előbb-utóbb meghozza gyümölcsét. Egyes szovjet, keletnémet és lengyel vezetők már teljesen lemondtak róluk. Ez nem helyes. Segíteni kell őket, hogy rátalálhassanak a helyes útra.

A PB-ülés zárszavában Kádár ismertette a közös közlemény körüli vitát. Kihúzatta szövegéből az olyan kifejezéseket, mint a meleg, baráti légkör stb. Ettől remélte egyfelől, hogy szövetségesei meggyőződhetnek arról, nem történt fordulat a két ország

⁶⁶ Erre a témára a román vezető két hónap múlva is visszatért. A gazdasági tárgyalásokat folytató Apró Antal fogadásakor kijelentette: ha lesz föderáció, az nem szovjet típusú lesz. MOL M-KS 288. f. 11/2170. ö. e.

⁶⁷ Ez a jobb hangulat azonban nem hatotta meg a román vezetőket. Kis idő múlva Bulgáriába látogattak, ahol nagy ceremóniával fogadták őket. Németh József bukaresti nagykövet 1967. július 5-i jelentése. Lásd *Maghiari din Romania 1956–1968*, i. m. 868–872.

viszonyában, nem jött létre egyetértés a külpolitika terén. Másfelől az első titkár abban bízott, a belső közvélemény is megnyugodva veszi tudomásul, ha az MSZMP nem is ért el eredményeket a román politika befolyásolásában, a határon túliak helyzetének javításában, de nem is tett elvi engedményeket.⁶⁸

Ebben a várakozásában súlyosan csalatkoznia kellett. A KB következő, 1967. június 23-i ülésén évek óta nem tapasztalt vita kerekedett a dologból. Kétféle elégedetlenség kapcsolódott össze és erősítette egymást a KB tagjai egy részében. Az egyik a tehetetlenség és az aggodalom érzése a határon túli magyarok iránt, a másik a közös érdekek sérelme miatt érzett csalódás. Ez akkor úgy jelentkezett, mint a proletár internacionalizmus, a nemzetközi szolidaritás elveinek semmibevétele. Nagy volt a megrökönyödés amiatt is, hogy amikor kitört az arab–izraeli háború, Románia nem írta alá az európai szocialista országok izraeli agressziót elítélő közös nyilatkozatát. Ezzel szertefoszlott az az illúzió is, hogy az internacionalizmus, a szolidaritás, az imperializmus elleni közös harc platformja közelebb hozza a kifelé kacsingató Romániát a szocialista közösséghez; ezen az úton haladva majd közelebb kerül egymáshoz a két ország is, és így mód nyílik a kapcsolatok fejlesztésére, a román nemzetiségi politika közvetett befolyásolására. Érthető tehát, hogy amikor pillanatok alatt ismételten nyilvánvalóvá vált, belátható időn belül Bukarest nem akar közelebb kerülni sem a táborhoz, sem Magyarországhoz, nagy lett az elkeseredés az MSZMP vezető köreiben. Látni való volt, hogy a román politika függetlenségének és szuverenitásának állandó hangsúlyozásával lényegében büntetlenül dolgozhat saját nemzeti stratégiájának megvalósításán.⁶⁹

Ehhez képest aztán sokan csalódással hallgatták, amikor Komócsin a KB-ülésen az időszerű nemzetközi kérdésekről adott tájékoztatójában hasznosnak minősítette a Ceaușescuval folytatott megbeszéléseket. Kádár a nemzetközi kommunista mozgalom helyzetét értékelte. Szerinte fel kell hagyni az egység minden áron való erőltetésével, és tudomásul véve a realitásokat, az egyes feladatokra érdemes összpontosítani; nem érdemes minden párt és minden szocialista ország egyetértésére várni. Kiegészítője – szándékától eltérően – a beszámolóval együtt olyan érzetet keltett, mintha a párt vezetése belenyugodna a kedvezőtlen fejleményekbe, a román külön útba, és nem foglalkoztatná az erdélyi magyarság sorsa.

A KB-tagok közül elsőként felszólaló Földes László helyszínen gyűjtött tapasztalataira is hivatkozva megállapította: a románok eltávolodtak a szocialista országoktól. „Ez világos előttünk, de nem tudom, hogy mi nem spontán politikát folytatunk-e

⁶⁸ MOL M-KS 288. f. 5/426. ö. e.

⁶⁹ Július végén a román párt vezetője a nemzetgyűlésben értékelte a román külpolitikát. Ismét a függetlenséget és a szuverenitást állította a középpontba. Lásd Nicolae Ceaușescu: *Románia a szocialista építés kiteljesítése útján*. Bukarest, 1968, 2. k., 406.

ezzel szemben?” – tette fel a kérdést. A román párt vezetői azt érzékeltetik, hogy valójában többen – így a magyar párt is – egyetértenek irányvonalával, de szovjet nyomás miatt ezt nem merik kimondani. Földes úgy vélte, helyes, ha a magyar párt nem élezi a helyzetet, de a „ravaszul és körmönfontan” dolgozó pártvezetés politikáját illetően nem szabad kétséget hagyni a román kommunistákban és tömegekben. Ezt a kritikát nem annyira az ottani magyarok esetleges cserbenhagyása miatti rossz érzés, mint a közösnek hitt elvek és a közös érdekek védelme iránti igény motiválta – de azért kritika volt.

Fodor Gyula amiatt sajnálkozott, hogy a román pártban sokan szovjet csatlós-nak nevezik az MSZMP-t. Puja Frigyes kiállt a türelmes politika mellett, ezután Erdélyi Károly, az európai szocialista országokkal foglalkozó külügyminiszter-helyettes, Kádár bizalmi embere következett. Szerinte „Romániában is szocializmus épül – csak, mint a világon mindent, lehet jól és rosszul is csinálni... s hogy ott nüánszokban vagy árnyalatokban vannak olyan dolgok a szocializmus belső építésében, ez teljesen az ő belügyük. A mi problémánk” az ő belpolitikájuk, „a nemzetiségi kérdésben tanúsított magatartásuk”, ami Magyarországon nehézséget okoz. Erdélyi a maga internacionalista megközelítésének jegyében ezek közé a nüánszok közé sorolta a kisebbségi kérdést, majd hozzátette: „Egyébként, ha realiztikus vagy pesszimiztikus módon vizsgáljuk, úgy tűnik... itt mi nagyon sokat tenni nem fogunk.” Szerinte 1956 után a román vezetés elhatározta: „egyszer és mindenkorra megoldja ezt a problémát, mégpedig úgy, hogy egy-két vagy három nemzedéken belül egy-nemzetiségű állammá teszi” Romániát. Ennél nagyobb problémának mondta a románok nemzetközi magatartását. Sokakat vágott mellbe ez a nyers őszinteség.

Ültek olyanok a teremben, akik a lényegét illetően egyetértettek Erdélyivel, még ha ezt nem is merték volna még önmaguknak sem bevallani, de akadtak olyanok is, akik számára elviselhetetlen és elfogadhatatlan volt az ilyen „realista”, nemzeti közömbösséget tükröző hozzáállás és a beletörődés a magyar kisebbség elnyomásába, az asszimiláció perspektívájába. Orbán László megfontolásra javasolta, nem kellene-e mégiscsak kétoldalú tárgyalásokon felvetni a nemzetiségi kérdést. Csáki István támogatta a felső vezetés taktikáját. Gosztonyi János, a *Népszabadság* főszerkesztője azonban nyíltan vitába szállt Erdélyivel (vagyis burkolt vitába Kádárral és Komócsinnal): „Teljesen egyetértek azzal a pozíciónkkal, hogy türelmesnek kell lenni. Azonban a türelmesség és a dolgok spontán-hagyása között van bizonyos különbség... Én ezzel a pozícióval nem értek egyet. Én nem tudom, hogy ez a mi pártunk álláspontja-e?” Kijelentette, nem tud „olyan pozíciót elfogadni, amely szerint tudomásul vesszük, hogy két nemzedék alatt meg lehet oldani a nemzetiségi kérdést úgy, hogy elrománosítsák a magyarokat”. Ez nem marxista politika. Jugoszláviára hivatkozott, ahol hídnak tekintik a nemzetiségeket.

Komócsin Zoltán zárszavában kifejtette, hogy minden tárgyaláson valamilyen formában szóba kerül a nemzetiségi probléma, de nem úgy, mint a román párt politikáját érintő kérdés. Sovány válasz volt ez a felmerült kétségekre és kétségbeesett megnyilatkozásokra.⁷⁰

Ettől a KB-üléstől kezdve a szűkebb pártvezetés tagjai nem gondolhatták, hogy a pártközvélemény kétségek nélküli szemlélője a magyar–román viszonylatban konfliktuskerülő vonalvezetésüknek, hiszen a román politika sértette mind a nemzetköziség elvét, mind a nemzeti érzést. Az erősödő nemzeti öntudatú magyar pártvezetőkkel, párttagsággal és közvéleménnyel egyre nehezebb volt beláttatni, elfogadtatni: nincs eszköz és mód a változtatásra, sőt nincs értelme annak sem, hogy az MSZMP nyíltan és mindenki által érthetően hangot adjon elégedetlenségének a határon túli magyarok helyzetét illetően.

Kádár néhány nap múlva felszólalt a Kommunista Ifjúsági Szövetség kongresszusán. Ebben a körben a forradalom, a cselekvés utáni vággyal kellett szembenéznie. A politikai közvélemény egy részét, a radikális baloldali eszméken nevelkedett fiatalokat ebben az időszakban megérintette a tömegeket mozgósító kínai kulturális forradalom, s a vietnami háború és Che Guevara okán népszerű volt az imperializmus elleni harc gondolata. Sokan készen lettek volna személyesen is részt venni a fegyveres harcokban. A rock-kultúra is kifejtette a maga emancipációs hatását. Kevésbé érződött viszont ez idő tájt a nemzeti kérdés iránti fogékonyság az ifjúsági szervezetben, ezért sem kellett Kádárnak túl sok figyelmet szentelnie e kérdésnek. Beszédének középpontjában a gazdasági reform „megszerettetése” állt, a forradalmiságot és a szocialista hazafiság fogalmát ezért úgy értelmezte, hogy ezek aktuálisan a reformok útján történő haladás elfogadására, a „mindennapok vállalására” ösztönözzék a fiataloságot. Nem volt könnyű feladat úgy irányt adni a „fiatalos” tettere készségnek, hogy az ne hasson a belpolitikai stabilitás ellen, de ne okozzon zavart a békére hangolt külpolitikában sem. Az MSZMP KB első titkára azt a megoldást választotta, hogy mint „radikális baloldali” élesen ostromozta az imperializmust a vietnami és a hatnapos izraeli–arab háború miatt. Ezen a vonalon haladva jutott el a szocialista országok egységéhez. Kádár leszögezte, hogy a magyar kommunisták a nemzeti elkülönülés ellen, valamennyi szocialista ország egysége mellett vannak. Tanácskozásokkal, konzultációkkal erősíteni lehet a közös ellenséggel szembeni egységet. A kis szocialista országoknak nem a nagyoktól, nem a táboron belül kell félteniük a szuverenitásukat, hanem az imperialistáktól. Ez is a román álláspont bírálataként volt értelmezhető. Anélkül, hogy nevét kimondta volna, Kádár bírálta a román pártot, amiért önállóságát féltve nem vett részt a Karlovy Varyban tartott értekezleten, illetőleg Moszkvában

⁷⁰ MOL M-KS 288. f. 4/88. ő. e.

nem írta alá az Izraelt elítélő közös nyilatkozatot. Szerinte azért nincs értelme a teljes egyetértésre várni, mert a világ ismerni szeretné a kommunisták véleményét a fontos kérdésekről.⁷¹

Egy hónap múlva a Ganz-MÁVAG-ban mondott beszédében ugyanerről a témáról azt mondta, nem lehet harminc évig várni egy-egy párt állásfoglalására, mert az a közös ügy rovására megy, és itt meg is nevezte a románokat, akik nem írták alá a moszkvai nyilatkozatot.⁷² Kádár megnyilatkozásai arra jók voltak, hogy a nemzetközi és hazai közvélemény érzékelje, nincs minden rendben a két ország közötti viszonyban. Igaz, a magyar közvéleménynek azt is látnia kellett, hogy az ország vezetője nem mint a nemzeti érdekek képviselője, hanem mint az internacionalizmus alapján álló politikus bírálja a szomszéd magatartását. Ekkor azonban még talán a magyarlakta területen a többség úgy gondolta, Kádár valószínűleg nem is nagyon tehet mást, ha nem akarja elveszíteni a szovjetek jóindulatát. Pedig szükség van Moszkva megértésére, hiszen az ország nem lehetne „más”, ha Moszkva nem engedné, tűrné el ezt a „másságot”. A magyar közvélemény a maga realista látásmódjával úgy ítélte meg, hogy az MSZMP nem hajthatná végre a tervezett gazdasági reformokat sem, ha az SZKP hallgatása nem jelentene beleegyezést.

A magyar–szovjet viszony bonyolultságát jól jellemzi Kádár és Brezsnyev viselkedése az 1967. szeptemberi budapesti tárgyalásokon. A szovjet vezető némileg értetlenkedve fogadta a reformról a beszámolót, különösen azt, hogy a földek a termelőlössövetkezetek tulajdonába kerülhetnek. Kifogást mégsem emelt egyik témában sem. A magyar pártvezető nem hallgatta el: a román külön vonal és nacionalizmus Magyarországon további gondot jelent a nagyszámú ott élő magyar lakos miatt. A jelzésszerű megjegyzés után kijelentette, hogy persze helyes türelmet tanúsítani, egységre törekedni. Ezután megint fordított egyet, és megemlítette: a román vezetők szeretik a nagy reklámot, „mi” viszont „nem szeretnénk egy nem helyes pozíciót akarunk ellenére szentesíteni és azt számukra elfogadhatóvá tenni”. Ezért megy keservesen a kétoldalú kapcsolatok fejlesztése. Brezsnyev csak ennyit mondott: „nagyon szabadon bánnak ők a kifejezésekkel”.⁷³ Kádár bevonta a magyar–román viszonyt a magyar–szovjet kapcsolatok körébe legalább olyan mértékben, hogy szovjet részről elfogadják, és megemlítette: ez is részét képezi a mérlegelendő, méltánylandó kérdések, szempontok körének. A szovjet vezető reakciója mutatja, ennél sokkal többet nem érhetett volna el.

⁷¹ *Népszabadság*, 1967. július 2.

⁷² Kádár János: *Hazafiság és internacionalizmus*, i. m. 446–447.

⁷³ MOL 288. f. 32/1967/25. ö. e. Jegyzőkönyv a magyar–szovjet tárgyalásokról.

3. Erősödő nemzeti tudatok – összeegyeztethetetlen álláspont a nemzetiségi kérdésben

1967 a felszínen nem sok változást hozott a magyar–román viszonyban. Néhány régóta húzódó egyezmény aláírásán kívül említést érdemel a vízumkényszer eltörlése az év végén. Ez megkönnyítette a lakosság utazását az egyik országból a másikba, elhárultak a bürokratikus akadályok a rokon érintkezés elől. Annál nagyobb változott azonban a probléma a belpolitikai környezetben, mert a kétoldalú viszony és az erdélyi magyarság sorsa immár visszavonhatatlanul a hazai közbeszéd részévé és állandó napirendjévé vált. Már nem lehetett nem beszélni róla. Mondani, mutatni kellett valamit, hogy a közvélemény értse az ország vezetőinek Romániával kapcsolatos álláspontját, cselekedeteit, és – jobb híján – méltányolja vagy legalább megértse passzivitásuk, konfliktuskerülő magatartásuk motívumait.

A növekvő érdeklődés hátterében az újraépülő, változó magyar nemzettudat állt.⁷⁴ Nehéz megmondani, mi hatott jobban mire: a nemzettudat a határon túli magyarok sorsa iránti érdeklődésre, vagy a határon túlról kapott kedvezőtlen hírek a nemzettudatra. A kölcsönhatás nyilvánvaló. A lényeg, hogy ebben az időben a nemzeti öntudat gyorsan erősödött. Ez a fejlődés az életszínvonal emelkedésének, a falun lejátszódó hatalmas társadalmi változásoknak, a közéletet foglalkoztató vitáknak és a Nyugat felé történő nyitásnak volt köszönhető. A magyarok többsége sikeresnek kezdte érezni magát, különösen ha a környező, illetőleg hasonló gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedésű országok lakosainak életével hasonlította össze a maga helyzetét. Az ötvenes évek sokak számára váratlan gyorsasággal a távolba veszttek; 1956 emléke elhalványult. A magyar történettudomány és irodalom, a filmművészet a nemzeti történelmet realistán, távolságtartással, önkritikusan újraértelmező műveinek sokasága erkölcsi alapot teremtett a hasonló sorsú országok helyzetének összevetésére a hazai gazdasági, politikai és szellemi élettel.⁷⁵ Ez a folyamat élesítette a hazai közvélemény szemét a határon túli magyarok sorsának vizsgálatakor. Sokan éreztek lelkiismeret-furdalást amiatt, hogy a határ „jobbik” oldalán születtek.

⁷⁴ 1967 elejétől ugrásszerűen megszaporodtak a nemzeti kérdéssel foglalkozó publikációk a magyar sajtóban. Csak a példa kedvéért: Faragó József: Kicsi ország. *Élet és Irodalom*, 1967. január 2.; Darvas József: „Kicsi ország?” *Népszabadság*, 1967. január 29.; Mód Aladár: Nemzeti érzés vagy nacionalizmus. *Népszabadság*, 1967. március 12.; Uő: A szocialista nemzet elvi kérdései. *Kortárs*, 1967/2.; Wirth Ádám: Szocialista nemzettudat illúziók nélkül. *Valóság*, 1967/4.

⁷⁵ Egy példa: az Eötvös Loránd Tudományegyetem 1966-os Évkönyve közzétette „A nemzeti ideológia múltja és jelene” című tudományos ülés anyagait. (Szerk.: Balogh Sándor–Székely György. Budapest, 1966.) A szerkesztők hangsúlyozták, a korábbi kritikai elemzés után most a nemzeti ideológia pozitív oldalát teszik vizsgálat tárgyává. I. m. 4.

Ez az év azt is megmutatta: a magyar külpolitika eddig alkalmazott módszereivel nem képes segítséget adni a „határ túloldalán” kisebbségi sorsban élőknek. A rosszálló fejcsóválás, a közös célokra és érdekekre hivatkozás sem a két ország kapcsolatát, sem a határon túli magyarok helyzetét nem javítja, hiszen az elkülönülő nemzeti érdekek által egyre tagoltabb szocialista tábor együttesen sem képes elérni, hogy Románia legalább a nagy kihívások pillanataiban beálljon a sorba, és az egyeztetett külpolitika szerint cselekedjen. Milyen módon lehetne akkor rávenni belpolitikájának megváltoztatására?

Nicolae Ceaușescu rendületlenül haladt a maga útján. A Román Kommunista Párt 1967. december elején országos konferenciát rendezett. Főtitkára – akit ezen alkalommal államelnökké is kineveztek – hosszú beszédében ismertette, milyen változtatásokat hajtanak végre a gazdaságirányításban és a közigazgatásban. A gazdaságban a kötelező tervek keretei között az ipari központokba tömörített vállalatok önállóságát igyekeztek növelni. A korábbinál nagyobb szerepet szántak az áraknak és a pénzügyi eszközöknek. E lépések a szovjet és lengyel elképzelésekkel egyező irányba mutattak, de jóval elmaradtak a gazdaságirányítás magyar reformjával együtt járó átalakítás mértékétől. Az intézkedéscsomag másik részét a városok, falvak önállóságának megerősítését célzó lépések alkották. Ezek szerint megszűnnek a rajonok (járások) és a tartományok. Ebből az általános indoklásból következően felszámolták a Maros–Magyar Autonóm Tartományt. Ezzel csapás érte az erdélyi magyarságot még akkor is, ha ami megszűnt, korábban nem volt valóságos autonómia, és maradt két magyar többségű megye.

Ceaușescu igyekezett megnyugtatni a kisebbséget: arról beszélt, hogy a megyék kialakításánál tekintettel lesznek a lakosság nemzetiségi összetételére és kulturális hagyományaira.⁷⁶ Sőt a román vezető külön felhívta a figyelmet az alkotmány azon előírásaira, amelyek biztosították az anyanyelv használatát az államigazgatásban és az iskolában. Ígéretet tett arra is, hogy az „együtt lakó” nemzetiségeknek lesz megyei lapjuk.⁷⁷ Mindez azonban „a nemzetiségre való tekintet nélkül” megvalósuló gazdasági, társadalmi fejlődés és „teljes jogegyenlőség” és testvériség elgondolásába illeszkedett, s mint ilyen, végső soron az „egységes” román nemzetépítési elképzeléseket szolgálta.

Bár a területi autonómia megszüntetése izgalmat és elkeseredést váltott ki az erdélyi magyarság körében, leszámítva a csíkszeredai tömegmegmozdulást, amely a

⁷⁶ Az autonóm tartomány megszüntetésével kapcsolatos vitákról lásd Novák Csaba Zoltán: *A megyésítés előkészítése és a nemzetiségi kérdés Romániában. A hét* (Marosvásárhely), 2005. november 10.

⁷⁷ Nicolae Ceaușescu: *Románia a szocialista építés kiteljesítése útján*, i. m. 573–575.

megyeszékhely odahelyezéséért robbant ki, nem öltött nyílt formát.⁷⁸ Nem is nagyon ölthetett. A hatalomnak megvoltak az eszközei az elégedetlenség megnyilvánulásainak elfojtására. Ennél talán fontosabb, hogy a határon túli magyarság tudatában volt annak, sokan érzik Romániában: a gazdaság gyors tempóban fejlődik, javul az élet-színvonal is, reménykedő a közhangulat. A románok büszkéek arra, hogy az ország vezetése konfrontálódni mert a Szovjetunióval. Ez az időszak Ceaușescu sikereivel telt, a modernizációs program végrehajtása és a nemzeti felemelkedés érdekében tett lépések élvezték a román társadalom jelentős részének támogatását. A hetvenes évek elejéig a politikai nyomás is enyhült, legalábbis nem szigorodott. A belpolitikában és a kultúrában inkább a liberalizálódás jelei voltak tapasztalhatók.⁷⁹ 1968 tavaszán több, Gheorghiu-Dej uralmának idején elkövetett törvényteleniséget felülvizsgáltak, és folyt bizonyos mértékű rehabilitáció. Igaz, az iparosítással változott az erdélyi városok nemzetiségi összetétele is, de ezt a románok többsége épp így akarta. Nehéz volt tagadni, hogy a gazdasági fejlődés az egész lakosság számára haszonnal jár, s épp ezért, bármilyen nyilvánvaló volt is, nem volt egyszerű kimondani: az iparosítás a magyar nemzetiség kisebbségbe és háttérbe szorítását is szolgálja. A magyar oktatással, kultúrával kapcsolatban elhangzott ígéreteket sem lehetett hamisnak tekinteni.

Egy radikális nemzetiségi mozgalom – ha megszervezésének gondolata valakiben egyáltalán felmerült volna – nem számíthatott jelentős külső támogatásra. Az erdélyi magyarok mozgásterét továbbra is behatárolta az anyaország politikai életében akkor uralkodó felfogás, miszerint a nemzetiségi kérdés minden ország belügye.

Nem állítható ugyanakkor, hogy az autonómia felszámolása nem váltott ki komoly visszhangot, aggodalmat, felháborodást a magyar közvéleményben és a politikai vezetés körében. Talán ez is az oka annak, hogy a *Népszabadság* évzáró számában interjú készült Balogh Edgárral, az erdélyi magyar szellemi élet korabeli vezető alakjával a romániai magyar irodalomról. A neves értelmiségi ezt az irodalmat magas színvonalúnak ítélte, amely – árnyalt megfogalmazása szerint – Románia szocialista kultúráját is gazdagítja, de egyúttal a magyar irodalomnak is része.⁸⁰

Az egyetemes magyar irodalom léte, a határon túli magyar kultúra sajátosságai és sorsa természetesen mindig is foglalkoztatta a hazai szellemi életet. Még akkor is, ha az 1945 utáni évtizedben kevesebb figyelmet kapott a magyar nemzetiség és kisebbség művészete a hazai kultúra fellelegváraiban. Ez nem annyira a teljesítmény-, mint inkább az ismerethiánnyal volt magyarázható.

⁷⁸ Lásd Novák Csaba Zoltán előbb idézett tanulmányát.

⁷⁹ Lásd erről Vlad Georgescu, Stephen Fischer-Galați és Catherine Durandin idézett műveit.

⁸⁰ *Népszabadság*, 1967. december 31. Érdekes, hogy Balogh Edgár az interjú legvégén arról beszélt, hogy a kelet-európai irodalom nem tagadja a Nyugat humanista értékeit, de saját tennivalóira koncentrál, és erősíti a „determinált” együttműködést.

1968 elején hirtelen felébredt a hazai szellemi élet lelkiismerete. Helyesebb talán az a megfogalmazás, hogy az alkotó értelmiség aggodalma a határon túli magyarság sorsa miatt hosszú, évtizedes csend után hivatalos fórumon nyilvánulhatott meg. Részben Balogh Edgár figyelmeztetése hatott, részben a területi autonómia megszüntetése váltott ki felháborodást. Sok író, művész érezte úgy, tennie kell valamit, nyomást kell gyakorolnia a kormányra, a pártvezetésre. Valamilyen védelmet kell nyújtani a veszélybe került határon túli magyaroknak és kultúrájuknak.

Március közepén, az Írószövetség taggyűlésén Darvas József kijelentette: „felelősök vagyunk ezért az irodalomért”, mármint a határon túl élő magyarok irodalmáért. Jellemzi a helyzetet, hogy most nem a népi-nemzeti irányzat elsőrendű képviselői voltak a kezdeményezők. Ebben persze bizonyosan taktikai megfontolások is voltak. Másképp hangzott a felelősségvállalás az egyetemes magyar kultúráért attól, hogy nem azok szólnak, akikről amúgy is tudható, mit gondolnak erről a kérdésről. A közéleti szerepet vállaló kommunista Garai Gábor költő és Dobozy Imre író csatlakozott ehhez a véleményhez. Az utóbbi jóval tovább ment, mert a nemzetiségi kultúráért vállalt felelősség hangsúlyozásakor alapkérdésnek nevezte, hogy a határon túli magyarság „megtarthassa nyelvét, etnikumát, és semmilyen erőszakos befolyásra ne legyen kénytelen feladni népi, nemzeti sajátosságait”. Ez a szöveg megjelent a Magyar Írószövetség hetilapjában.⁸¹ A taggyűlés elfogadta a tézist, amely szerint olyan légkört kell kialakítani a szomszéd országokkal, amelyben természetesnek tekintik ezt a felelősségvállalást, a nemzetiségek kettős kötődését.

Két hónappal később a szomszédos országok magyar irodalmáról rendeztek vitát a Magyar Írószövetségben. A résztvevők ismét hangsúlyozták a határon túli magyar irodalom kettős kötődését, és ennek kapcsán a kettős felelősséget.⁸² A Román Írószövetség elutasította ezt a felfogást, nem ismerte el a magyarországi szervezetek bármilyen illetékességét a romániai (román?) kultúra ügyeiben. A visszautasítás azonban nem változtatott a dolgon. Ettől az időtől a magyarországi szellemi élet sokkal nagyobb figyelmet fordított a szomszéd országok magyar kultúrájára, s a viszonyosság reményében a szomszéd országok művészetére. Igaz ez a kritikára, de a kiadáspolitikára is.⁸³ E téren a hazai irodalmi élet nem várt viszonzásra, nem hagyta magát az egyre szűkülő román érdeklődés szintjére süllyeszteni. Az 1968-ban elinduló irodalmi, kulturális kezdeményezés ebben az ügyben maga mögött tudta az MSZMP vezetésének teljes támogatását.

⁸¹ *Élet és Irodalom*, 1968. március 30.

⁸² *Élet és Irodalom*, 1968. május 18. Újabb egy hónap múlva a vita folytatódott. Ekkor a felszólalók azt emelték ki, hogy a határon túli magyar irodalomnak szervesen be kell épülnie az egyetemes magyar irodalom vérkeringésébe. Uo. június 15.

⁸³ Ebben a munkában élen járt az *Alföld* és a *Tiszatáj* című folyóirat.

A tartományok és így a magyar autonómia megszüntetéséről szóló döntés után, de hatálybalépése – 1968 februárja – előtt, január elején tárgyalt a PB a magyar–román barátsági szerződéssel kapcsolatos kérdésekről. A két külügyminisztérium még az előző év végén megkezdte az előkészítő munkát. A szakértői csoportok között hosszú és kimerítő vita folyt a preambulumról és a paragrafusokról. A magyar cél az volt, hogy a szöveg ne legyen rosszabb az 1948-asnál, illetve a Románia és a többi szocialista ország között előkészítés alatt álló szerződés szövegénél. Nehézséget okozott a szöveg véglegesítésekor, hogy a román fél a függetlenség és szuverenitás jegyében csökkenteni igyekezett a közös szövetségi rendszerre történő utalásokat, a katonai együttműködés jelentőségét; nem akarta, hogy a szövegben szerepeljen a külpolitika egyeztetésének követelménye. A román diplomácia ragaszkodott ahhoz, hogy a katonai segítségnyújtási kötelezettség csak „kapitalista” agresszió esetére vonatkozzon. Ez az adott helyzetben azt jelezte: Bukarest nem zárja ki, hogy „nem kapitalista” intervencióra is sor kerülhet valamely országgal szemben. Románia sem elszenvet, sem támogatni nem akart egy ilyen katonai akciót. Nem kevésbé volt fontos az a vita, amely arról szólt, hogy a magyar és a román nép barátságát említse-e a szerződés szövege, vagy a két ország népeinek barátságát.⁸⁴ Nyilvánvaló volt, hogy a magyar formula nem olvasztotta össze a határon túli magyarságot a román néppel. Mindkét tárgyaló csoportnak politikai felhatalmazás kellett a vitás kérdések eldöntéséhez.

A PB január eleji vitájában a résztvevők hozzászólásain érezhető volt Ceaușescu újabb, a magyar autonóm tartomány megszüntetésével kapcsolatos bejelentéseinek hatása. Nyers Rezső kijelentette: Magyarország nem ismerheti el Romániát egynemzetiségű államnak. Kádár is hasonló szellemben beszélt: „Egyébként ez a magyar és román »nép« kifejezés nem olyan egyszerű még úgy sem, ahogy ők képzelik. Én szívesen használnám, hogy magyarok és románok, de akkor, akik ott vannak, azok is magyarok. Itt csak azt kell mondani, hogy ez a két állam szerződése...”⁸⁵

Ebben teljes volt az egyetértés. Nem merült fel, hogy tájékoztatást, valamiféle magyarázatot kérjenek a bukaresti vezetéstől a tartomány megszüntetéséről akár az érintettek miatt érzett aggodalom, akár a Magyarországon érezhető belpolitikai nehézséget jelentő visszhang okán. Ehelyett a magyar vezetők olyan eljárásokon törték a fejüket, amelyek mind kifelé, mind befelé segítik megértetni: Budapest részéről

⁸⁴ Erdélyi Károly külügyminiszter-helyettes a két küldöttség közötti vitáról még december közepén részletesen tájékoztatta Tyitov budapesti szovjet nagykövetet. Vö. Arhiv Vnyesnyej Politiki Rossziji 077. fond. 50. opis. 243. papka. 9. gyelo. A dokumentum másolatának rendelkezésre bocsátásáért Baráth Magdolnának tartozom köszönettel.

⁸⁵ MOL M-KS 288. f. 5/443. ó. e.

nincs egyetértés Bukarest bel- és külpolitikájával. Jelzésnek szánták – tekintettel a párt első emberének közjogi státusára, vagyis arra, hogy nem elnöke, hanem csak tagja a kollektív államfői testületnek, az Elnöki Tanácsnak –, hogy ne Kádár írja alá a barátsági szerződést. Az aláírást amúgy is csak azután akarták megejteni, ha a szovjetek is megkötik a maguk szerződését a románokkal. Ebből az alapállásból egyértelműen következett, hogy az előző egyezmény lejáratának idejére nem lesz aláírás. Ezzel az az eset állt elő, amelyet a külügyi szakértők már egy évvel korábban előre jeleztek: a barátsági szerződés automatikusan érvényben maradt a következő öt évre. A legkisebb rossz elve szabályozta tehát a két állam, de a többi európai, szövetséges szocialista ország és Románia viszonyát is ebben az időszakban. A különbség az volt, hogy Magyarországnak a többiekénél jóval nyomósabb oka volt a visszafogott magatartásra.

1968 elején a csehszlovákiai változások elterelték a szocialista tábor figyelmét Romániáról, s a külpolitikájában megnyilvánuló nemzeti elkülönülésről. Sokkal nagyobb-nak tartott veszély fenyegetett ugyanis, mint a nacionalizmus, amelynek – úgymond – könnyű volt leleplezni a természetét, bemutatni káros mivoltát. Csehszlovákiában új irányt vettek az események. Ott olyan léptékű változásokra került sor, amelyek komolyabb fenyegetést jelentettek a Szovjetunió számára, mint a különködő, a nemzeti függetlenségét folytonosan hangsúlyozó, de belül jól kézben tartott Románia. Itt a demokratikus, „emberarcú” szocializmus meghirdetése egyenesen a modellváltás és nyomában a rendszerváltozás (ellenforradalom) rémét vetítette előre.

Csehszlovákiában az ott már korábban elhatározott gazdasági reformokat, amelyeket szövetségeseik fenntartásaik ellenére korábban nem kifogásoltak, most kiegészítették a demokratizálódás követelményével. Ez olyan szocializmusmodell megteremtésének ígéretét jelentette, amely – ha mint „emberarcú szocializmus” megvalósul – valóban nagy hatást gyakorolhat környezetére. Ezért a csehszlovák kísérlet sikere vagy esetleges látványos bukása egyaránt nagy kihívást jelenthetett a konzervatív kommunista vezetés alatt álló országok stabilitására nézve.

A világpolitikai tájkép 1968-ra amúgy is rendkívül színessé vált. Keleten és Nyugaton is minden mozgásban volt. Vietnamban tombolt a harc, az USA-ban hatalmas erőre kapott a háborúellenesség és a polgárjogi mozgalom. Nyugat-Európában a diákok az újbaloldali eszmék hatása alatt radikalizálódtak. A kínai kulturális forradalom befolyásolta az újráéledő és erőre kapó antikapitalista mozgalmak arculatát. A szocialista országokban is érezhető volt az újítás utáni vágy, felnőtt egy új nemzedék, amely nagyobb szerepet akart kapni saját sorsának alakításában.

Megannyi kihívás a kommunista ideológia és mozgalom felé. Mindez új háttérrel szolgáltattott a kommunista pártok és a szocialista tábor egységének helyreállítására törekvő pártok erőfeszítéseinek. Az MSZMP – szovjet biztatásra és jóváhagyással –

kezdeményező szerepet vállalt ebben a munkában. Magára vállalta az erre az évre tervezett kommunista világértekezlet előkészületeinek szervezését.

Ebben a tárgyban 1968. január közepén Komócsin Zoltán Budapesten megbeszélést folytatott Paul Niculescu-Mizillel, az RKP nemzetközi ügyekért felelős titkárával. A román politikus kemény tárgyalási pozíciót foglalt el. Kifogásolta az előkészítő megbeszélésekre való meghívás módját, számtalan előfeltételhez kötötte részvételüket. Leszögezte: pártjának álláspontja szerint ne lehessen bírálni a kínai politikát, meg kell hívni a jugoszláv párt és az antiimperialista mozgalmak képviselőit is. Komócsin vitatta a román igényeket, de úgy látta, hogy a románok részt fognak venni a tervezett találkozón, mert érzékelték, ha nem jönnek, nélkülük is megtartják azt. Február végén Budapesten össze is gyűltek a konzultációra felkért pártok képviselői. Közöttük voltak a román párt küldöttei is, majd botrányos körülmények között távoztak. Ürügyet erre Khaled Bagdas, a szír kommunista párt első embere szolgáltatott, aki megbírálta a román kommunistákat, amiért nem támogatják kellően az arab népek harcát az imperializmus ellen. Hiába vonta vissza később állítását, és hiába próbálta Komócsin több órán keresztül meggyőzni Niculescu-Mizilt arról, hogy nem történt akkora sértés, a román küldöttség nagy dirrel-dúrral elhagyta a konferenciát.⁸⁶

Egy hónap múlva Komócsin Zoltán a sajtónak adott tájékoztatójában külön is kitért erre az ügyre. Nem kevesebbet mondott, mint hogy a „román küldöttség álláspontja az összes lényeges kérdésben meglehetősen eltért attól az állásponttól, amely a mi pártunk képviselt a budapesti találkozón”. A KB-titkár szerint a kétoldalú párt- és állami kapcsolatok ettől még nem szenvedhetnek kárt, e téren jók a fejlődés lehetőségei.⁸⁷ Persze... mégis elmaradt a barátsági szerződés aláírása.

Drezdában, 1968. március 23-án a Varsói Szerződés tagállamainak vezetői román kollégáik nélkül tanácskoztak a csehszlovákiai helyzetről. Egyfelől érthető ugyan, hogy a román vezető nem kapott meghívást, hiszen tiltakozott volna a CSKP ügyeibe történő beavatkozási kísérlet miatt. Másfelől viszont az a tény, hogy távol tartották őket az érdemi megbeszélésektől, érveket szolgáltatott saját különutas magatartásának igazolására. Ceaușescu nyilván nem vette jó néven Kádár vonakodását sem a bukaresti látogatástól és a barátsági szerződés aláírásától.

Magyarországon sem volt könnyű feldolgozni az autonómia megszüntetését. Igaz, a gazdasági reformra irányult a nagyobb figyelem, és a csehszlovákiai, lengyelországi események izgalmat váltottak ki a lakosság körében, de a határon túli ma-

⁸⁶ MOL M-KS 288. f. 11. cs. 2331. ő. e.; uo. 32/1968/140. ő. e. A két titkár kölcsönösen kemény dolgokat mondott egymásnak, de csakis a nemzetközi kommunista mozgalom és a külpolitika témáiban.

⁸⁷ Komócsin Zoltán: *Nemzeti érdekek, internacionalista célok*. Budapest, 1972, 251.

gyarság ügye is jelentős helyet kapott a hazai szellemi és politikai életben. Nem is szorult többé ki onnan.

Azért is maradt, maradhatott fontos a határon túli magyarság sorsa, mert szervesen illeszkedett az újjáépülő nemzeti tudathoz. A hatvanas évektől a pártvezetés nem szembement a nemzeti érzéssel, nem a nacionalizmus előszobájának tekintette azt, hanem igyekezett keretet adni a nemzeti öntudatnak, amelyet a reformok bevezetését kísérő nemzetközi figyelem és elismerés, a többi kelet-európai országtól való különbözőség tudatosulása serkentett. Bizonyos félelem persze továbbra is munkált a felső politika berkeiben a nacionalizmus miatt. Az MSZMP ideológiai apparátusa ezért azon dolgozott, hogy olyan megoldást találjon, amely megfelel a nemzeti elkötelezettségnek, nem tagadja a nemzeti történelmet, kultúrát, és igyekszik abból minél többet beépíteni az új, szocialista nemzettudatba. A pártvezetés abban bízott, hogy ez a megoldás segít a néppel elfogadtatni a kommunista ideológiát, a nemzetköziséget, illetve a magyar külpolitika „realista” vonalvezetését. Fontos volt ez azért is, nehogy olyat kérjen a közvélemény, amit az ország vezetése nem tud és nem akar teljesíteni. Vagyis el kellett érni, hogy a magyar társadalom ne kérjen további demokratizálást – csehszlovák módra, és ne követeljen függetlenedést a Szovjetuniótól – román módra. Illetőleg az amúgy joggal aggódó hazai közvélemény fogadja el a párt, a kormány óvatosságát a határon túli magyar nemzetiséget ért sérelmek ügyében is.

Mindezek alapján cseppet sem tekinthető véletlennek, hogy 1968 márciusában Óvári Miklós éppen a hazafiságról tartott előadást az MSZMP Politikai Akadémiáján. Ez az előadás egyfajta kísérlet volt az előbb vázolt feladat végrehajtására, amelyet a távlati ideológiai cél diktált, de az aktuális politika is kikényszerített. Előadásában Óvári a szocializmus törvényszerűségeivel igyekezett igazolni a magyar reformpolitikát, de a fő teret a nemzeti tudat terén mutatkozó új jelenségeknek szentelte. Elkülönítette a nemzeti büszkeséget a nacionalizmustól, amelynek veszélyességére hangsúlyosan hívta fel a figyelmet: „Aki a nacionalizmussal játszik, az a tűzzel játszik és... a szocialista rendszert teszi kockára.” Ez az üzenet befelé szólt: nem reagálhatunk mások nacionalizmusára nacionalizmussal. Majd, félre nem érthető módon, a más országokban jelentkező nacionalizmus kapcsán kijelentette: a szenvedélyek felszításával többet ártunk, mint használunk, a bizalmatlanság bizalmatlanságot szül.⁸⁸ Ez a már nem egyszer elhangzott intés a korábbi hasonló jellegű óvatos figyelmeztetésekhez képest nagyobb megértésre számíthatott a hazai értelmiség részéről, mivel annak mértékadó része ekkor egyetértett politikájával.

⁸⁸ Óvári Miklós: *Hazafiság és nemzetköziség*. Budapest, 1968, 27–32.

Június elején Kádár János az Írószövetségbe látogatott. Találkozója az írókkal a hagyományok és előzmények okán az akkori viszonyok között nagyon jelentős eseménynek számított. A pártvezető hosszú órákat töltött ebben a számára nem igazán kedves, de fontos és jeles körben – nem ok és nem is eredmény nélkül. Az ország első emberének ebben a „zárt” körben a nacionalizmus és hazafiság kérdéskörében válasszolnia kellett a határon túli magyarok helyzetét firtató kérdésre is. Megtesz-e minden tőle telhetőt az érdekükben az MSZMP? Így summázható az, hogy miként „fordította le” a maga számára Kádár az e tárgyban jelentkező érdeklődést. Így kezdte: „Nehogy azt higgyék, hogy mi rosszabb hazafiak vagyunk, mint mások. Semmivel sem vagyunk rosszabbak, meg jobbak sem, de semmiképpen nem rosszabbak... én is előbb voltam nacionalista, mint internacionalista. Azért mondom.” Kádár szerint az ország vezetői tesznek annyit a magyar kisebbségért, mint az írók. Könnyű lenne a nacionalizmussal játszani, de nagy a leírt és kimondott szó jelentősége, a felelősség, mert a meggondolatlan tettek következményeit nem az itt, hanem a szomszédságban élő magyarok viselik. A párt első embere emlékeztette hallgatóságát: nincs nemzetközi jogi alapja annak, hogy az államközi kapcsolatokon keresztül számon lehessen kérni a kisebbségben élő magyarok gondjait. Persze a tárgyalások és találkozók alkalmával mindig megtalálják a módját az e téren tapasztalható problémák felvetésének. A dolog kiélezésének és nyilvánosság elé vitelének azonban nincs értelme, mert a románok az államuk elleni támadást látnák az ilyen módszerben. Kemény elnyomás és a kapcsolatok romlása lenne a következmény. Becsületes lenne-e ez az eljárás? – tette fel a költői kérdést Kádár, mert Ceaușescu „az ott élőknek sok rosszat tud csinálni idegességében. Még nem is azt mondom, hogy rosszakaratból. [Egy hang: A mainál is rosszabbat?] Azt mindig lehet.” – Veres Péter is közbekérdezett: nincs szocialista nemzetközi fórum, amelyen szóvá lehetne tenni a nemzetiségek ügyét? Kádár igyekezett megértetni és elfogadtatni a jelenlévőkkel, hogy a Varsói Szerződés, a KGST nem alkalmasak ilyen ügyek kezelésére. Szerinte a baj onnan ered, hogy Párizsban 1947-ben megerősítették a trianoni döntést. Mi értelme van most emlegetni, hogy a múlt században a magyar politika nem volt képes megfelelő nemzetiségi politikát kidolgozni? A megoldás a szocialista fejlődés – fejtegette a párt vezetője –, hiszen a marxizmus alapján megoldható az egyén és a nemzetiségek szabadsága, hogy valaki, bárhol is él, ha úgy szeretné, magyarnak érezhesse magát. Türelmes politikával azért már eddig is sikerült bizonyos eredményeket elérni – utalt az első titkár Csehszlovákiára. Kádár szerint ha itthon sikerül a szocializmus ügyét előrevinni, az nem marad hatás nélkül a szomszéd országokban sem.⁸⁹

⁸⁹ PIL 765. f. 84. ő. e. Jegyzőkönyv Kádár János látogatásáról a Magyar Írószövetségben. 1968. június 6.

Utólag nehéz megítélni, elfogadta-e a magyar szellemi-kulturális elit ezt az érvelést. Kádár szereplése arról azért meggyőzhette az írókat: az ország vezetése egyre nagyobb figyelmet szentel a nemzeti kérdésnek, kultúrának és a nemzeti érdekek képviselőének. Szkeptikusabbak lehettek a magyar irodalom jelei a határon túliak sorsát és a velük kapcsolatos taktika helyességét illetően, ám az akkori magyar vezetés éppen ereje és sikerei teljében volt. Mi haszon származhatott abból, ha Kádár gyengülni érzi belső támogatottságát és a nacionalizmustól való félelmében befelé keményebbé, kifelé még óvatosabbá válik? – kérdezhették maguktól a magyar szellemi élet befolyásos és történelmi tapasztalatokkal rendelkező szereplői. Kádár hiteles politikus volt szemükben, akinek érdemes odafigyelni érvelésére, szempontjaira, és akit nem gyengíteni, hanem inkább erősíteni kell adott pillanatban.

A két ország kapcsolataiban beállt romlást, az autonómia megszüntetése okozta feszültséget némileg feledtette és elfedte, hogy sokkal fontosabbnak ítélt ügyek kötötték le az ország vezetőinek és közvéleményének figyelmét. Csakhogy ezekben az ügyekben egyre több nézeteltérés volt tapasztalható a magyar, illetve a szovjet, a lengyel, a keletnémet és a bolgár párt között. 1968 májusában Kádár és Komócsin már azt javasolta a PB-nek, hogy levélben forduljanak az SZKP-hoz a vitás kérdések tisztázása érdekében. A levél elküldésére nem került sor, ehelyett júniusban küldöttség utazott a Szovjetunióba. A tárgyalásokra rányomta bélyegét a csehszlovákiai helyzet és a moszkvai vezetők fokozódó idegessége. Kádár feltehetőleg erre való tekintettel lépett vissza a magyar–szovjet viszonyt terhelő egyéb problémák feszegetésétől. Éppen elég volt valamiféle közös nevezőt találni saját türelmes és Brezsnyev kemény álláspontja között a csehszlovák fejlemények ügyében. Az MSZMP nem akart egy sorba kerülni az eltávolodás jeleit sugárzó és ezért az SZKP részéről „külpolitikai kezelésre” utalt pártokkal.

Az azonban mindenképpen érdekes, hogy ez alkalommal a magyar vezető ismét szóba hozta a szomszéd országokban élő magyarok ügyét. Olyképpen formulázta a gondolatot, hogy vendéglátóit közvetve dicsérte, ahol helyes a nemzetiségi politika, ott az segíti a kétoldalú kapcsolatokat, ahol helytelen, ott hátráltatja azok fejlődését. Ezt aki akarta, úgy is érthette: Kárpát-Ukrajna rendben van, de az erdélyi magyarság problémái külön is foglalkoztatják a magyar közvéleményt.⁹⁰ Brezsnyev, mint eddig mindig, most sem reagált az e tárgyban elhangzottakra.

A magyar pártvezetés Moszkvában tehát elállt eredeti szándékától, hogy a tisztázás céljával vesse föl a magyar–szovjet viszonyban keletkezett feszültség ügyét és

⁹⁰ MOL XIX-J-1-u 14. d. Erdélyi Károly kézírásos feljegyzése az 1968. június 28-i megbeszélésről.

a főbb vitás kérdéseket. Arra azonban jó volt ez az út, hogy jobban értsék az SZKP álláspontját, és pontosabban tudjanak következtetni arra, mit tervez, mire készül, az MSZMP ugyanis ezen ismeretek birtokában kicsit könnyebben válaszolhatott a nehéz kérdésre: mit is tegyen ebben a helyzetben, amikor Moszkva számít Budapest szolidaritására, mert a prágai történések teljesen lekötik figyelmét.

Ezért végül nem a magyar–szovjet viszony került a Politikai Bizottság 1968. június 11-i ülésének napirendjére, hanem a külpolitikai stratégia egésze mint önálló téma. A vitában többen érintették a Romániához fűződő kapcsolatok kérdését. Kállai Gyula azért bírálta a bukaresti vezetést, mert elvi engedményeket tesz a Nyugatnak, s mert ilyen irányú kapcsolatait a szocialista országoktól eltávolodva fejleszti. Nemes Dezső viszont, mielőtt belemerült volna a szocialista tábor egysége és az imperializmus elleni küzdelem problémáiba, az előterjesztéssel egyetértve kijelentette: szükséges a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségekkel kapcsolatos politika részletes kidolgozása. A meghívottként jelen lévő Ilku Pál művelődési miniszter továbbment ennél, szerinte a félreértések elkerülése érdekében egyértelműen meg kell határozni a politika lényegét. „Ez azt jelenti, hogy az ott élő magyarok kultúráját a Magyar Népköztársaság kultúrája szerves részének tekintjük.” A mondat olyan kötelezettségvállalást tükrözött, amely az Írószövetségben megfogalmazott kettős felelősség elvén túlmenve ígért védelmet, támogatást a határon túli magyar kultúrának. E formula nyilván nehezen lett volna elfogadtatható a szomszédos országokkal, jelesül Romániával. A Politikai Bizottság tagjai mégsem utasították el a határokon átnyúló nemzeti kultúra fogalmát. Biszku Béla mindössze annyi megjegyzést tett a vita összefoglalójában, hogy a román féllel folytatott tárgyalásokon szóvá kell tenni a nemzeti-ségi kérdést, amelyet „végső soron” a szocialista fejlődés old majd meg.⁹¹

Egy hét múlva, amikor a KB az időszerű nemzetközi kérdésekről kapott tájékoztatást, már csak a legújabb csehszlovákiai fejlemények kapcsán került szóba a román politika. Komócsin azt emelte ki, hogy miközben a bukaresti vezetésnek „nem erős oldala” a demokrácia, mégis kiáll az új prágai irányvonal mellett, mert partnert lát bennük a Szovjetunióval, a Varsói Szerződéssel, a KGST-vel szemben.⁹²

1968 késő nyara két új fejleményt hozott a Magyarország–Románia viszonylatban. A látványosabb változás külpolitikai jellegű volt. Nemzetközi téren az akkor lehetséges legnagyobb távolságra került egymástól a két ország. Kádárék hosszas habozás, számos menekülési manőver és közvetítési kísérlet ellenére, végül szovjet, keletnémet, lengyel és bolgár nyomásra alárendelték magukat az ún. proletár inter-

⁹¹ MOL M-KS 288. f. 5/457. ő. e. Az ülésen Kádár nem volt jelen.

⁹² MOL M-KS 288. f. 4/92. ő. e.

nacionalizmus követelményének, és csatlakoztak a Csehszlovákia elleni intervencióhoz.⁹³

Ceaușescu viszont rendületlenül kitartott a belügyekbe való be nem avatkozás, a nemzeti szuverenitás minden körülmények közötti tiszteletben tartása mellett. A román párt 1964-ben meghirdetett elvei, amelyek szerint a nemzetközi kapcsolatok és a kommunista mozgalom érintkezési szabályai ugyanazok, most kerültek életszerű körülmények között igazi kipróbálásra. A drezdai találkozó óta nyilvánvaló volt: nem kerülhető el a konfliktus a Varsói Szerződés és egyik tagja, Románia között egy másik tag, Csehszlovákia ügyében. Bonyolította a dolgot, hogy Ceaușescu áprilisban a központi bizottság ülésén elítélte a személyi kultusz jegyében elkövetett törvénysértéseket. Elég későn, de éppen időben ahhoz, hogy ez a váratlan szembenézés a sztálinizmussal párhuzamba állítható legyen a prágai tavasz eseményeivel. A román párt főtitkára Gheorghiu-Dej felelősségéről is szólt. Erősödött a meggyőződés az országban és az országon kívül is, miszerint Ceaușescu jelentős politikai személyiség, aki változtat pártjának politikáján, új megoldásokat keres a gazdaságban, hajlik a demokratizálásra.⁹⁴ Ahogy éleződött a feszültség, úgy nőtt a belpolitikai stabilitás, a háterszág biztosításának szükségessége. Ez lehetett a háttere annak a találkozóknak is, amelyre 1968 júliusában a főtitkár Bukarestbe hívta a romániai magyar értelmiség képviselőit. Nyilván tisztában volt azzal, milyen hangulat van az erdélyi magyarok mértékadó köreiből az autonómia megszüntetése miatt, és milyen várakozások vannak a csehszlovákiai és magyarországi reformok kapcsán. A beszélgetés során a többség kritikusan szólt. A felszólalók felvetették az anyanyelvi oktatás, a nemzetiségi kiadványok és kulturális intézményrendszer hiányosságait, működési problémáit. Felmerült egy nemzetiségi statútum kidolgozásának szükségessége is.⁹⁵ A pártvezető fokozódó ingerültséggel hallgatta a panaszokat, a javaslatok nagyobb részét elutasította. Arról is meggyőződhetett viszont, hogy az erdélyi magyar értelmiség nem készül olyan akcióra, amely belpolitikai zavart okozna, és mint ilyen tovább növelné európai szövetségeseinek a politikájával kapcsolatos ellenérzéseit. Mindenesetre részben a követelések hatására az erdélyi magyarság új hetilaphoz, kiadványhoz, tévéműsorhoz jutott a találkozó után. 1968 novemberében létre-

⁹³ Lásd erről Huszár Tibor: *Prága, Moszkva, Budapest*. Budapest, 1998.

⁹⁴ Nem véletlen, hogy Charles de Gaulle is 1968-ban látogatott Romániába. A francia államfő egyfajta mintát adott a NATO-ban ahhoz a szerephez, amelyet Ceaușescu próbált játszani a VSZ-ben. Jelentős mértékben közeledett egymáshoz a jugoszláv és a román álláspont is, amit nem kis részben a csehszlovákiai események indukáltak.

⁹⁵ Lásd Sütő András: *Szemet szóért*. Debrecen, 1993. 8–14. Gáll Ernő felszólalása Gáll Évának köszönhetően a szerző birtokában.

hozták a Romániai Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsát, amelyről feltételezhették, hogy bizonyos érdek-képviselési szerepet is betölthet majd.⁹⁶

A csehszlovákiai események felgyorsulását látva a román párt főtitkára néhány nappal a hadművelet megkezdése előtt kemény hangú beszédet mondott a hadsereg tisztiiskolái előtt. Kijelentette: „Semmiféle indok alapján sem engedhető meg, hogy valamilyen formában fegyveres erőt alkalmazzanak a beavatkozásra a Varsói Szerződés valamely tagállamának belügyeibe.”⁹⁷ Ez a megfogalmazás teljes szembefordulást jelentett a szovjet politikával, amelyet csak részben enyhített annak hangoztatása, hogy egy esetleges nyugati, „imperialista” agresszióval szemben Románia együtt harcol majd szövetségeseivel. Szolidaritásának kifejezésére Ceaușescu Prágába utazott. Útja Nyugaton, Keleten és otthon is nagy visszhangot keltett.

Augusztus 21-én, az intervenció hírére összehívták az RKP KB-t, az államtanácsot és a kormányt. Az együttes ülésről kiadott közlemény megállapította, hogy „egyes” szocialista országok megsértették egy szocialista állam nemzeti szuverenitását, beavatkoztak a CSKP és a csehszlovák nép belügyeibe. A román párt- és állami vezetés szerint a fegyveres fellépés súlyos csapás a rendszer, a nemzetközi kommunista mozgalom érdekeire és tekintélyére. Intézkedéseket jelentettek be, amelyek a békés építőmunka feltételeinek biztosítására voltak hivatottak. Még ugyanezen a napon hatalmas népgyűlést tartottak, amelyen Ceaușescu nagy hibának nevezte a katonai beavatkozást, és egy fegyveres hazafias gárda felállításának szükségességéről szólt. Külön-külön megszólította az ország nemzetiségeit, s a román néppel létrejött sorsközösségükre hívta fel figyelmüket. Mindezt a Nagy Nemzetgyűlésben tartott beszédével és a román külpolitika elveiről szóló nyilatkozattal tetőzte be.⁹⁸

Néhány nap múlva a főtitkár országjáró körútra indult. Ezzel hatalmas belpolitikai kampánnyá szélesítette bátor külpolitikai lépését. A hatalmas tömeggyűléseken komoly megerősítést kapott az ország vezetése, amely a nemzeti összefogást hirdelve igyekezett maximális politikai haszonhoz jutni. Ceaușescu, aki népszerűsége csúcsára ért, további felhatalmazást kapott bel- és külpolitikájának folytatásához. Taktikájába az is belefért, hogy a magyaroktól megvárta az anyanyelv használá-

⁹⁶ A tanácsok létrehozására irányuló szándékot Ceaușescu az RKP KB 1968. októberi ülésén jelentette be.

⁹⁷ *Előre*, 1968. augusztus 16.

⁹⁸ *Előre*, 1968. augusztus 21–23. A főtitkár-államelnök már arról is tudomást szerzett, hogy a szövetséges csapatok „behívás” nélkül léptek Csehszlovákia területére. Figyelemre méltó, hogy a *Népszabadság* lényegében korrektül ismertette a beavatkozást elítélő román állásfoglalásokat. Csak augusztus 25-i „Mi mellett és mi ellen?” című cikkében lehetett olvasni egy olyan passzust, miszerint akik helytelennek tartják a szocialista országok akcióját, azok egy platformra kerülnek a NATO-val és a görög juntával. A *Magyar Nemzet* azonban már egy nappal korábban, augusztus 24-én éles hangon bírálta Romániát és Ceaușescut, amiért nem szolidáris a szocialista országokkal.

tának kérdését is szóba hozza. A pártfőtitkár arról beszélt, hogy az anyanyelv segít a vívmányokat a legjobban hozzáférhetővé tenni az emberek számára. Ezt az ígéretként hangzó gondolatot azzal a gesztussal tetézte meg, hogy az e megyékben tartott beszédeit magyarul elmondott szöveggel fejezte be, Csíkszeredán például azzal, hogy „Éljen Hargita! Éljen a Román Kommunista Párt!”⁹⁹

Bizonyos, hogy fellépése nagy hatást gyakorolt a románokra és az erdélyi magyarokra is. Magatartása, politikai fellépése reményeket is szült a jövőt illetően. Hosszú idő után először tűnhetett úgy: a román külön vonal ideológiailag helyes, erkölcsileg vállalható, és a belpolitikában is változással, ha tetszik, liberalizálással, ha tetszik, népfrontos irányú elmozdulással jár együtt. Nem volt alaptalan azt feltételezni: az új irányvonal pozitív hatást gyakorol majd a nemzetiségek helyzetére is. A határon túli magyar közvélemény, látva a csehszlovákiai beavatkozást, úgy érezte, ebben Bukarestnek van igaza Budapesttel szemben. Neves romániai magyar értelmiségiek felhívást írtak alá, amelyben teljes támogatásukról biztosították az RKP és Ceaușescu politikáját.¹⁰⁰

Nem tüntethette el ezt az érzést az sem, hogy a román külpolitika nem vitte el az ügyet a teljes szakításig. Amikor végül Moszkvában a csehszlovák párt vezetői óriási nyomás alatt aláírták a külső beavatkozást legalizáló megállapodást, Ceaușescuék mint a kibontakozás jelét üdvözölték azt.

A tisztánlátás és a normalizálás igényétől vezérelve a magyar pártvezetés Nemes Dezsőt Bukarestbe küldte. A téma Csehszlovákia volt. Az őt fogadó Leonte Răutu nem titkolta, a román vezetők félnek, hogy velük is hasonló történhet. A tárgyalópartner jelezte: javítani szeretnék a kapcsolatokat. Nemes – nem kevés iróniával – „megnyugtatta”, ha a CSKP csak negyedrészen tartotta volna úgy kézen az irányítást, mint a román párt, nem vált volna veszélyessé a helyzet.¹⁰¹

Egy hónap múlva Niculescu-Mizil látogatott Budapestre. Ismét kifejezte: román részről nincs akadálya a kétoldalú kapcsolatok javításának. Az RKP nem szeretne nyilvános vitát folytatni szövetségeseivel. Mizil aggasztónak nevezte, hogy a lengyel sajtó Romániáról szólva a kapitalizmus visszaállításáról ír.¹⁰² Komócsin Zoltán, a magyar KB-titkár tudta: ehhez hasonló vádat júliusban, Varsóban, ha burkolt formában is, de Walter Ulbricht fogalmazott meg a vonakodó Kádárral szemben, és akkor sem Brezsnyev, sem Gomułka nem tiltakozott a magyar helyzet dramatizálása miatt. Talán ezért sem gondolta úgy a magyar pártvezetés, hogy megpróbál jószol-

⁹⁹ *Előre*, 1968. augusztus 27.

¹⁰⁰ Uo. 1968. szeptember 3.

¹⁰¹ MOL M-KS 288. f. 11/2465. ő. e.

¹⁰² MOL M-KS 288. f. 11/2481. ő. e.

gálati szerepet játszani az „ötök” és Románia között. A kapitalizmus veszélye nem Romániában, hanem Magyarországon „fenyeget”. Magyar oldalról nem lett volna célszerű a gazdasági reform bevezetése, a piaci viszonyok kiterjesztése után azonnal ideológiai vitát kezdeményezni, hiszen ennek eredményeként a Kelet-Európát fenyegető következő veszélyforrásként nem Romániát, hanem Magyarországot jelölték volna meg a vita feltételezett résztvevői.

A Komócsinnal folytatott megbeszélések fő témája a kommunista pártok tanácskozásának előkészítése volt. A magyar politikus vigyázott arra, hogy semmilyen értelemben ne kerüljön közös nevezőre román kollégájával. Ez nem eshetett különösebben nehezére, mert tisztában volt azzal, milyen jelentős mértékű az eltérés a két párt politikájában. A kétoldalú kapcsolatok és a kisebbség problémáinak feszegetése pedig rontotta volna a hangulatot, nehezítve ezzel a konkrét cél elérését. A feladat Románia további eltávolodásának megakadályozása volt. Az MSZMP azt szerette volna, ha a román párt részt vesz a kommunista pártok 1969-re tervezett világtalálkozásán.

III. fejezet

TEKINTET A NEMZETISÉGEKRE – „NEMZETISÉGÜKRE VALÓ TEKINTET NÉLKÜL”

1. Előtérbe kerül a nemzetiségi kérdés

Történt 1968 nyarán valami, ami, ha csak közvetve is, de érintette a két ország viszonyát, bár látszólag belpolitikai jellegű volt. Az MSZMP-ben új platformot dolgoztak ki a nemzetiségi kérdés kezelésére. Nyár végén a PB megtárgyalta a hazai nemzetiségek helyzetéről szóló anyagot.¹ A pártvezetés ténylegesen rendezni szeretne volna az évtizedek óta felgyülemlett problémákat. Ekkorra érlelődött meg a felismerés: a magyar külpolitikának is szüksége van a hazai nemzetiségekre. Nincs haszna a nagy lendülettel zajló spontán asszimilációnak, sőt inkább csak kára van. Nem kerül olyan sokba a nem jelentős létszámú hazai kisebbségek iskoláztatási, művelődési igényeit ki-elégíteni, hogy ne érje meg. Létük, kultúrájuk gazdagítja Magyarországot, és érveket ad a hasonló elbánás követelésére a határon túli magyarokkal kapcsolatban.²

Az új hazai nemzetiségi politika lehetőséget kínált arra, hogy október elején a *Népszabadság* aláírás nélküli szerkesztőségi vezércikket szenteljen a témának. Hasonló súlyú hivatalosnak tekinthető megnyilvánulásra a nemzeti-nemzetiségi kérdésben még nem volt példa. A cikk megállapította: a szocialista fejlődés lebontotta a korábbi válaszfalakat, értelmetlenné tette a nemzeti bezárkózáson alapuló önvédelmet. Itthon még vannak megoldatlan problémák, de emelkedik az anyanyelvi kultúra és az iskolai képzés színvonala. Az írás kiemelte: a magyar kommunisták rokonszenveznek a környező népekkel, és foglalkoztatja őket a határon túli magyarok sorsa is. Ez teljesen érthető, hiszen egyetlen „nép sem vághatja el azokat a sajátos kötelekeket, amelyek a vele egy nyelven beszélő, egyazon történelmi múltú, egy kultúrájú részével összekötik. Nincs nép, amely ezt megtenné vagy megtehetné önmaga megtagadása nélkül”. A környező országok népei és a magyarok is így vannak ezzel: „Azt gon-

¹ MOL M-KS 288. f. 5/472. ő. e.

² A kérdésről lásd Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, 1998; Föglein Gizella: *Nemzetiség vagy kisebbség?* Budapest, 2000; Kővágó László: *Kisebbség – nemzetiség*, Budapest, 1977; Uő: *Nemzetiségek a mai Magyarországon*. Budapest, Kosuth, 1981, 166.

doljuk, ezeket a szálakat ápolni és őrizni el nem évülő kötelesség. Egyúttal azonban úgy véltük, s ehhez szigorúan tartjuk magunkat, hogy a határainkon túli magyarok sorsa mindenekelőtt annak a nemzetnek a kezébe van letéve, amellyel a történelem különböző korszakokban, sokféle módon egyesítette őket.”

A cikk arra figyelmeztet, hogy minden „szocialista országnak elsősorban otthon kell felkutatnia, megismernie és becsületesen megoldania a nemzetiségek régi, történelmi eredetű vagy korunkban keletkezett problémáit”. A szocialista elvekből és célokból a hazai nemzetiségek teljes egyenjogúságának biztosítása következik. Az egyenjogúság lehetővé teszi, hogy a kisebbségek szabadon ápolhassák nyelvüket, kultúrájukat. Ha itthon teljesül ez a követelmény, akkor a magyar közvéleménynek van erkölcsi alapja megítélni más nemzetek e téren nyújtott teljesítményét, mégpedig nem a külső szemlélő objektivitásával, hanem „ahogy az a nemzeti azonosság érzéséből természetesen következik”.³

A szerkesztőségi cikk hangneme gyökeresen különbözött az addig a nemzeti-nemzetiségi kérdésben használt tónustól. Másképpen teremtett egyensúlyt nemzeti és nemzetközi között, mint ahogy az addig szokásban volt. Szakított azzal az írásgyakorlattal, amely mindig a hazafiság és internacionalizmus kettősségében érintette szocializmus és nemzet viszonyát. Ez a megnyilatkozás nem redukálta a nemzeti szempontot annak érdekében, hogy a nemzetközi szolidaritás követelményét magasabb rendűként kezelhesse. Vagy fordítva, a szerkesztőségi állásfoglalás nem azért emelte az internacionalizmust magasra, mert „alatta” helyet akart csinálni a nemzetnek a maga (alacsonyabb rendű) igényeivel. Az MSZMP ezzel a lépésével addig nem mutatott elkötelezettséget vállalt a hazai kisebbségek ügyében és ezzel a nemzeti kérdésben is. A hivatalos nemzetfelfogás is megváltozott azzal, hogy az MSZMP lapja egyértelművé tette: Magyarország magáénak tekinti a határon belüli nemzetiségek ügyét, és nem hagyott kétséget aziránt sem, hogy hivatalos elvárás a szomszéd országokkal szemben az ott élő magyarság jogainak biztosítása. Természetesen ezek még csak a szavak voltak, amelyeket tetteknek kellett (volna) követniük.

Mindenesetre az új platform mutatta, hogy a magyar politikának végre sikerült kimozdulnia az évtizedes holtpontról. A párt nagy időpazarlás és hosszas próbálkozások után végre talált egy olyan fogódzót, amelybe kapaszkodhatott. A hazai nemzetiségek sorsával foglalkozva a politikai vezetés a nyilvánosság bevonásával tarthatta napirenden a nemzetiségi kérdést. Mód volt ezen a csatornán, a nemzetiségek jogainak ismételt napirenden tartásával üzenni a határon túlra és egyúttal a hazai közvéleménynek is: „nem feledkeztünk el az ügyetekről, tesszük, amit tehetünk, ha nincs is viszonzás a másik fél részéről”. Ez az üzenet cseppet sem nevezhető elég-

³ *Népszabadság*, 1968. október 6.

ségesnek, pláne nem maximálisnak, de jóval több volt, mint a korábbi illedelmes sötétben tapogatózás.

1968. október végén ülést tartott az RKP Központi Bizottsága, szervezeti, erkölcsi és nemzeti-nemzetiségi kérdésekről tárgyaltak. A főtitkár előadói beszédében a nemzetiségi kérdés marxista–leninista szellemű megoldásának jelentőségéről szólt, a hangsúlyt a jogegyenlőségre, a testvériségre és a román nép és az együtt élő nemzetiségek anyagi és szellemi felvirágzására helyezte. Szerinte a szocialista Romániában megvalósult a nemzet és a nemzetiségek közötti érdekközösség. Ceaușescu számos példát hozott az alkotmányos jogok megvalósulására a közéleti részvételtől az oktatásig. Bejelentette: nemzetiségi tanácsok alakulnak. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa 1968. november 15-én meg is tartotta alakuló ülését.

A főtitkár a nacionalizmus és a sovén magatartás ellen is szólt, amelyeket ugyanúgy fel kell számolni, mint a nemzeti elszigetelődés és betokosodás más megnyilvánulásait. Nem feledkezett el a román nyelv tanulásának fontosságáról sem. Ezekkel a tételekkel nem lehetett nem egyetérteni. Az RKP KB felszólaló magyar tagjai – Takács Lajos egyetemi tanár, Király Károly megyei titkár és Fazekas János miniszterelnök-helyettes – támogatásukról biztosították az RKP nemzetiségi politikáját.⁴ Erről a vonalról akkor és azután is csak a közéletből történő kizárás megkockáztatásával lehetett letérni. Ennek akkor egyetlen jelentős romániai szellemi, közéleti személyiség sem látta okát vagy értelmét. Jól tükröződött ez a gyulafehérvári nyilatkozat 40. évfordulóján is, amikor is a magyar értelmiség a kiáltvány nemzetiségi jogokról szóló tételének megidézésével „foglalt helyet” az ünneplők sorában.⁵

1968 novemberében Budapestre érkezett Paul Niculescu-Mizil, aki a korábbiaknál nagyobb készséget mutatott az érdemi megbeszélésre. Egyrészt visszafogottabb és mélyebb elemzést adott a belső helyzetről, másrészt néhány elvi megállapítást is tett, mint például hogy Románia nem más országok rovására emeli a népiólétet; nő az értelmiség szerepe a szocializmus építésében; érdemes lenne végiggondolni, milyen következményekkel jár ez a munkásosztály vezető szerepére nézve. Ezek a felvetések lehetőséget kínáltak arra, hogy komolyabb eszmecsere folyjon a két párt képviselői között. Ne csak a kötelező köröket fussák le azzal a céllal, hogy utána megbízóik szája íze szerint elszámolhassanak: „nem történt semmi különös”, vagy „nem tudtunk hatást gyakorolni rájuk”, „nem engedték, hogy beleszóljanak a dolgainkba”. Niculescu-Mizil az utóbbi variáns szellemében a szuverenitás és a belügyek keretében beszélt a nemzetiségi kérdésről mint megoldott problémáról, és arról, hogy a román fél szerint nincs elmaradás vagy gond a kétoldalú kapcsolatokban.

⁴ *Előre*, 1968. október 26–27.

⁵ *Igaz Szó*, 1968/12. Jordáky Lajos cikke.

Így azután nehéz volt kedvező kiindulási pontot találni a magyar álláspont kifejtésére. Óvári Miklós a közvetlen, intézmények közötti együttműködés bővítését javasolta. Kezdeményezte, hogy alakítsanak történész vegyes bizottságot, a két írószövetség lépjen fel a kisebbségi irodalom ügyében. A román KB-titkár az előbbi elképzelést támogatta, az utóbbit, tekintettel arra, hogy az erdélyi magyar irodalom – úgymond – a román kultúra szerves része, elvetette. Más, a nemzeti-nemzetiségi kérdést felölelő, érintő témákat pedig a román fél a szuverenitás, a belügyekbe való be nem avatkozás elvére hivatkozva nem engedett megvitatni.⁶ Magyarok és románok továbbra is két malomban öröltek, ezért a megbeszélések csakis a szokásos eredménytelenséggel zárulhattak. Óvári nem az egy hónappal korábbi *Népszabadság*-cikk alapján, hanem a közös nevezőt keresve, „konstruktív” szellemben tárgyalt. Niculescu-Mizil nyilvánvalóvá tette: a nemzetiségi kérdésben sem az ideológia, sem a szomszédság, sem a szövetséges viszony nem teremt közös nevezőt.

Nem nehéz elképzelni, milyen megrökönyödéssel olvashatták ehhez képest a bukaresti vezetők a részükre készített tájékoztatóban a *Magyar Nemzet* 1969. januári elemzését a román belpolitikáról. A szerző, Várkonyi Tibor a közelgő romániai választások alkalmából az abban az időben szokatlan tárgyilagossággal és kritikusan jellemezte a szomszédos ország helyzetét. Azzal kezdte, hogy a nemzetközi élet alapvető kérdéseiben is ellentét van a diplomáciában rendkívül tevékeny Románia és a többi szocialista ország között. A cikk írója ezzel a külpolitikában tanúsított aktivitással szembeállította a változatlan belpolitikát, amelyben továbbra is az adminisztratív módszerek uralkodnak. Várkonyi szerint ugyan bizonyos próbálkozások megfigyelhetők a demokratizálás terén mutatkozó lemaradások behozására, de még kevés újat látni. Igaz, hogy felállították a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsát, de azt rögtön alárendelték a szocialista egységszervezetnek, és funkcióját sem tették világossá. A cikk azt érzékelteti, hogy a hatalom Romániában az igen pozitív nemzeti önértékelés jegyében utat enged az egykor a szélsőjobboddallal is kacérkodó (vagyis nacionalista – de ezt nem írja le) ideológusok újraértékelésének. Várkonyi szerint ezzel a kommunista párt a társadalom meghatározott rétegét (megint csak ki nem mondva: a polgári értelmiséget) akarja megnyerni. A szöveg ismét csak érzékelteti, de nem mondja ki, hogy ez a fajta szövetségi politika problematikus az ott élő nemzetiségek szempontjából.⁷

Néhány nap múlva a budapesti román nagykövetség ügyvivője „barátián” érdeklődött a cikkel kapcsolatban az MSZMP KB külügyi osztályán. Különösen nehéz-

⁶ MOL M-KS 288. f. 11/2517. ő. e.

⁷ *Magyar Nemzet*, 1969. február 16. Várkonyi írása egy, az európai szocialista országok életét bemutató sorozat részeként jelent meg.

ményezte a Bukarest külpolitikájáról szóló megállapításokat. Gyenes András megnyugtatta: az írás nem tükröz hivatalos véleményt, és egyúttal elismerte, valóban akadnak benne pontatlanságok.⁸

Mindenesetre maga az a tény, hogy egy ilyen tárgyú és kritikus szemléletű cikk egyáltalán megjelenhetett egy országos napilapban, nem lehetett könnyen értelmezhető a megfigyelők számára. Üzenet értéke volt befelé és kifelé egyaránt. Újabb átlomása volt annak a folyamatnak, amely akkor vette kezdetét, amikor a magyar politikai vezetés körében 1966 végén–1967 elején megszületett a felismerés: a nemzeti kérdés a belpolitika napirendjén kezelendő, onnan ki nem iktatható ügy. Persze az ilyen jellegű írások megjelentetésénél számolni kellett azzal, hogy az érintett, jelen esetben a román politikacsinálók felső köre, „megsértődik”, és ez rövid távon rontja a kétoldalú viszonyt. Egyúttal azonban az ilyen jellegű írások megjelenése a nyilvánosság előtt meg is erősítette a magyar tárgyalási pozíciót, mutatta, hogy a magyar vezetésnek és közvéleménynek van szeme a látásra, és cseppet sem közömbös számára, mi történik a szomszédságban.

Talán ennek a hozzáállásnak, a *Népszabadságban* és a *Magyar Nemzetben* közölt cikkeknek is volt – a helyszín mellett – valami szerepük abban, hogy a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó testületének 1969. márciusi, budapesti ülése alkalmából rendezett vacsorán az egymás mellett ülő Kádár és Ceaușescu közül az utóbbi bírta rosszabbul a közöttük szokásos, gyakran kínos hallgatást. Ő volt az, aki felvetette, ideje lenne, hogy találkozzanak a két párt legfelső vezetői. Kádár azonban nem mutatott különösebb lelkesedést: „én általános és homályos választ adtam, mondván, hogy mi a kapcsolatok szélesítése, a találkozók mellett vagyunk, s ezt még ennél élesebb szakaszban is bizonyítottuk”.⁹ Feltehetően 1964 nyarára vagy 1967 májusára gondolt.

Ez az általános és kitérő válasz a „sem nem ütközés, sem nem elfogadás” hivatalos magyar politikáját tükrözte, és a tehetetlenséget és a belenyugvást üzenve a határon túl élőknek, és azoknak is, akik határon innen sem tudtak belenyugodni a román nemzetiségi politikába. A kifelé Ceaușescuval lojális Fazekas János a Tanácsköztársaság 50. évfordulójának megünneplése alkalmából Budapestre érkezett, és bizalmas körben keserű hangon panaszkodott az erdélyi állapotok miatt. Ez készítette Gosztonyi Jánost, a *Népszabadság* főszerkesztőjét arra, hogy feljegyzéssel forduljon Kádár Jánoshoz és Komócsin Zoltánhoz. Azzal indított, hogy megismételte két évvel korábbi véleményét, mely szerint „a mi részünkről hivatalosan mutatott teljes érdektelenséget az emberek nem értik meg és helytelenítik”. Igazának és a

⁸ MOL M-KS 288. f. 11/2588. ő. e.

⁹ MOL M-KS 288. f. 5/486. ő. e.

magyar pártvezetés felelősségének bizonyítására Gosztonyi az 1958. februári marosvásárhelyi beszédet említette, amelyet a román vezetők „enyhén szólva” félreértettek. Szerinte azért, mert korábban Rákosi nem emlegette soha a területi kérdést, Kádár viszont kijelentette: Magyarországnak nincsenek területi igényei. Ezért merhette, illetve mert a román párt megtenni asszimilációs intézkedéseit. Gosztonyi számos javaslatot tett, amelyek révén az MSZMP eloszlattathatja a közömbösség látszatát, és bátorítást adhat a határon túli magyarságnak. Közülük az első egy olyan nyilatkozat lett volna, amely a „lenini” nemzetiségi politika elveinek betartását, a kisebbségi jogok védelmét kérte volna számon a Román Kommunista Párttól. Emellett Gosztonyi felvetette, fel kellene dolgozni Erdély történetét marxista módon. Egy másik javaslata szerint gondoskodni kellene arról, hogy a nyugati sajtó beszámoljon a magyar nemzeti kisebbség sérelmeiről. Elképzelhető, Kádár miként fogadta az őt személyében is érintő bírálatot, a radikális fellépésre irányuló követelést, és az „ellenség” (a Nyugat) aktív szerephez juttatását a magyar külpolitikában. Az ügyet mégsem söpörte a szőnyeg alá, testület elé vitte. A Politikai Bizottság Szirmai István vezetésével, a feljegyzés készítője, Gosztonyi János, illetve Gyenes András és Erdélyi Károly részvételével bizottságot küldött ki a lehetséges lépések számbavételére. Ez a csapat azonban érdemi munkát nem végzett.¹⁰

Pedig erre a munkára szükség lett volna. A magyar párt passzivitása nem került el azok figyelmét, akik növekvő aggodalommal figyelték a határon túli magyarok helyzetének alakulását. Illyés Gyula egyik ekkor megjelenő írásában arra figyelmeztetett: a politikus kötelessége a helyzet és a nép érdekében fakadó követelményeknek megfelelni. Az irodalomnak pedig a nemzet tudatát kell formálnia. Illyés kitartott amellett, hogy az irodalom és a költészet társadalmi feladata a nagy közösségi és nemzeti problémák, a hazai és a határon túl élő magyarság sorskérdéseinek tudatosítása.¹¹

Mi volt azokkal a magyar kisebbségekkel, akik belenyugodva a realitásokba, hajlandónak mutatkoztak az integrálódásra, de nem szerettek volna asszimilálódni? Visszaemlékezéseiben az erdélyi magyar értelmiség ezt az időszakot, a későbbi fejlemények fényében, még mindig egyfajta enyhültebb légkörű időszakként élte meg.¹² Az is magyarázatot adhat erre, hogy a félelmeikkel ellentétben nem következtek újabb agresszív akciók a magyar kultúra intézményeivel szemben. Ebben az évben

¹⁰ MOL XIX-J-1-u 14. d. A kiküldött bizottság egyik (egyetlen?) üléséről fennmaradtak Erdélyi Károly kézírásos jegyzetei.

¹¹ Különös örökség – beszélgetés Illyés Gyulával. *Népszabadság*, 1969. július 6. Az interjúból kiderül, hogy a költő a nemzet sorsán mérte a szocializmust is, az MSZMP politikáját is. Úgy látta, „a proletáriátus ma fotográfálhatatlan”.

¹² Lásd erről például Gáll Ernő: *Számvetés*, i. m.

kezdte meg működését a Kriterion Könyvkiadó, amely magasabb szintre emelte a nemzetiségi könyvkiadást.

Mindenesetre a korábbinál több biztató jel érkezett ezen a nyáron az anyaországból. Valami mégiscsak megindult a nyilvánosságban, és ez a valami nem történhetett politikai felhatalmazás, biztatás nélkül. A már idézett Illyés-cikket Csatári Dániel történész követte nemzetiségi témájú írásával. Ebben megbírált egy tanulmányt, mert szerinte az idealizálta a Monarchia és a nemzetiségek viszonyát. A történész szerint a szocializmus volt az első olyan berendezkedés, amely „az együttélés és a megbékélés parancsszavára hallgatott”. Csatári éppen ezért furcsállotta, hogy akadnak olyan vélemények, amelyek szerint jobb, ha „a szocializmus nem foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel”. Szerinte kétféle oka lehet a közömbösségnek: az egyik a kényelmesség, a másik a visszariadás a nehézségektől. A tartózkodás azonban elfogadhatatlan, mert a nemzetiségek egyenjogúsága és a szocializmus elválaszthatatlan egymástól. Együtt kell fejlődniük, amit nem vágycépek erőltetésével, hanem közös dolgaink rendezésével segíthetünk elő.¹³ Burkolt bíráló volt ez, mégpedig két irányban: azok felé is, akik lebecsülték a szocializmus eredményeit és lehetőségeit és azok felé is, akik túlbecsülték ezeket, és hittek abban, hogy a szocializmus pusztá léténél, természeténél fogva képes a nemzetiségi kérdés megoldására. Mindenesetre ez az írás a politikai vezetést cselekvésre ösztönözte, arra tehát, hogy az adott körülmények között és a szomszéd országok szempontjait figyelembe véve dolgozzon a határon túli magyarság érdekében.

2. Szocialista internacionalizmus kontra román nemzeti önállóság

Az idő azonban megint, mint mindig, alkalmatlannak tűnt a politikai kockázatok vállalására, a viszony rontására egy szövetségesnek tekintett országgal. 1969 tavaszán eléggé kiélezett volt a helyzet a szocialista táborban. Csehszlovákiában a jégkorong-világbajnokságon a szovjetekkel szemben elért hazai győzelem után hatalmas tüntetésekre került sor. Ezután Dubček és az őt támogató vezetők lemondásra kényszerültek. Ugyanezekben a napokban a kínaiak súlyos határincidenst követtek el az Usszuri folyónál. Reálisnak tűnt a szovjet–kínai viszony végletes megromlása.¹⁴ A jugoszláv

¹³ Nemzetiségi kérdés és történelmi hagyományok. *Népszabadság*, 1969. július 27. Ez a cikk persze válasz volt, kiigazította Illyés nyilatkozatát, amely nemzeti sorskérdésként, nem a szomszédokkal közös ügyként tekintett a nemzetiségi kérdésre.

¹⁴ Henry Kissinger azt sem tartotta kizártnak, hogy a Szovjetunió háborúba keveredik Kínával. Lásd erről *Diplomácia* című (Budapest, 1996) könyvét, amelyben a határra felvonultatott csapatokat a szovjet támadási szándék jelének tekinti. Ez azonban kevésbé valószínűsíthető. (720–721.)

kommunista párt az év elején ismételten elítélte a hegemonista, nagyhatalmi törekvéseket; a bírálókat egyaránt vonatkozott Moszkvára és Pekingre. Hasonló nézeteket vallottak a bukaresti vezetők is, akik bár nem mentek el a szakításig a szocialista tábor kemény magjával, de elutasították a Brezsnyev-doktrínát, nem fogadták el, hogy a közösségi érdekek javára korlátozni kell a nemzeti szuverenitást. Ebben a témában az MSZMP és Kádár János mindig ugyanazt mondta, tudniillik hogy a közös érdek a fontosabb. Annyit azonban ekkor már ő is érzékelt és felismert: egy hatalmon lévő párt helyzete bonyolultabb, mert nem tekinthet el a nemzeti érdek képviseletétől.

A vitában a „többségiek” – szovjet kezdeményezésre és vezetéssel – elméletileg is igyekeztek megalapozni álláspontjukat, ezért a csehszlovákiai beavatkozás utólagos indoklására és újabb esetleges válsághárító fellépések igazolása érdekében megszületett a szocialista szuverenitás és internacionalizmus fogalma, amelyet szovjet nemzetközi jogászok a nemzetközi jog részévé akartak tenni.¹⁵ A doktrína megalkotásához szükséges alapelemek a következők voltak: a kapitalizmus válsága nem jelenti imperialista jellegének halványodását; a Nyugat növekvő agresszivitással válszol tervszítésére, és nem nyugszik bele a szocializmus térhódításába; az imperializmus továbbra is mindent megtesz a szocialista rendszerek megdöntésére. Erre azért nyílik lehetősége, mert időről időre válsághelyzetek alakulnak ki egyes szocialista országokban, ezek okai a vezető pártok hibái, amelyeket a közös törvényszerűségek alkalmazása során követnek el; a szocializmus nemzetközi, de építése nemzeti keretben történik, ebből azonban nem következik, hogy hagyni kéne megcsontosodni ezeket a kereteket.

A nemzet és nemzetköziség közötti nézetkülönbség központi szerepet kapott a KGST-ről, a szocialista országok gazdasági integrációjáról folyó vitában. Ebben a kérdésben ellentétes felfogást vallott az MSZMP és az RKP. Csak abban volt közöttük egyetértés, hogy politikai unióra nincs szükség. A magyar párt kiállt az együttműködés kiszélesítése és korszerűsítése, a termelési és fejlesztési kooperáció fejlesztése, az egymás közötti kereskedelem elősegítése, az áru- és pénzviszonyok szerepének fokozása, a piacok összekapcsolása, a közös valuta, a fejlesztési politikák összehangolása mellett. Az 1969 márciusában ebben az ügyben Bukarestben folytatott pártközi megbeszéléseken a román párt képviselői a szuverenitás, a nemzeti gazdaságpolitika és mechanizmus védelmére hivatkozva elvetették a javaslatok nagy részét.¹⁶ Nicolae Ceaușescu a KGST 1969. áprilisi ülészakán a saját erőforrások mozgósításának

¹⁵ Lásd erről például R. Judson Mitchell *The Ideology of a Superpower* című kitűnő könyvét (Stanford, 1982).

¹⁶ MOL M-KS 288. f. 24/1969/44. ő. e. Jelentés a KGST-tagállamok gazdasági együttműködésének fejlesztésével kapcsolatos elgondolásokról folytatott magyar–román pártközi megbeszélésekről.

szükségességéből indult ki. Mondanivalójának lényege a valódi integráció elvetése, a nemzeti érdekek elsődlegességének hangsúlyozása volt. Kijelentette: a KGST-szervek nem kaphatnak jogot a nemzeti gazdaságpolitikák alakítására. A román párt, szemben a magyarral, nem akart reformot sem az országon belül, sem a szocialista országok közötti együttműködésben. A román vezető óvott attól, hogy a szocialista országok elszigetelődjenek a világtól.¹⁷ Ez volt az a kérdés, amelyben Kádár és Ceaușescu maradéktalanul egyetértett.

1969 májusában Várkonyi Péter, az MSZMP KB külügyi osztályának helyettes vezetője is bekapcsolódott a szocialista szuverenitásról és internacionalizmusról folyó diskurzusba. Írásának két passzusa burkoltan vonatkozhatott a román külpolitikára, az egyik szerint egy ország sem függetlenítheti magát a nemzetközi osztályharctól, a másik megállapítás lényege: az osztályellenség logikája szerint gondolkodik az, aki a Szovjetuniótól való elhatárolódást tekinti a szuverenitás megnyilvánulásának.¹⁸

Egy hónap múlva, 1969 júniusában a kommunista és munkáspártok moszkvai világtalálkozóján a „kemény mag” (az SZKP, az NSZEP, a BKP, a LEMP és az MSZMP) vezetői egységesen léptek fel Csehszlovákia kérdésében, a kínai párt bírálataiban, és hangoztatták, hogy az imperializmus elleni összefogás mindennél előbbre való. Gomulka kezdte a sort, aki arról beszélt, hogy az imperializmus globális stratégiájával szemben a kommunista és munkásmozgalom internacionalista frontját kell szembeállítani. A lengyel pártvezető odáig ment, hogy kijelentette: az internacionalizmus az alapvető mérce a kommunista pártok politikájának megítéléséhez. Élesen kikelt a területi követelések megfogalmazása ellen, mert a status quo felrúgása beláthatatlan folyamatot indíthat el, véget nem érő konfliktusokkal és a sovinizmus veszélyével.¹⁹ Gomulka a nacionalizmust tekintette a kommunista mozgalommal és a szocialista világrendszerrel szembeni legnagyobb fenyegetésnek. Ez alatt azt a helyzetet értette, amelyben egy párt a pillanatnyi érdekeit szembehelyezi a közös és távlati érdekekkel. Ebben az értelmezésben a nacionalizmust nem társadalmi alapja felől, nem mint a polgári ideológia „beszüremkedését” tárgyalták. A nacionalizmus így megjelenítve a nemzeti érdek közös érdektől történő elkülönítésével és a közös célok nem vállalásával, elutasításával vált azonossá.

Kádár János felszólalásában megismételte: „egyetlen kommunista párt és egyetlen szocialista ország sem erősödhet a többi kárára vagy gyengülése árán... Ha egy szocialista ország vezetői egymástól függetlenül az internacionalizmust és országuk

¹⁷ MOL M-KS 288. f. 24/1969/32. ő. e.

¹⁸ Internacionalizmus és szuverenitás. *Népszabadság*, 1969. május 11.

¹⁹ *A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása, Moszkva 1969*. Budapest, 1969, 84–85. Érthető volt a határokkal kapcsolatos lengyel álláspont merevsége, hiszen határai igen esetlegesen lettek kialakítva a II. világháború után.

államérdekeit, akkor csak árthatnak a közös ügynek és országuk érdekeinek.” Volt még egy olyan kitétele, amely bírálta azokat, akik nagy és kis országokra osztják a szocialista országokat, és egyenlőségjelet tesznek a katonai tömbök közé. Ő is beszélt nacionalizmusról, de mint burzsoá ideológiáról, amely az imperializmus megosztási kísérleteit szolgálja.²⁰

Nicolae Ceaușescu előbb eljátszotta, hogy a kínai pártot ért bírálatok miatt távozik a konferenciáról, majd mégis felszólalt. Beszédében visszautasította azokat a célzásokat, amelyek a román párt nacionalista irányvonalával kapcsolatban elhangzottak. Példák sokaságával bizonyította, milyen szolidárisak a román kommunisták a világ haladó mozgalmával. Nacionalizmusnak ő azt nevezte, ha valakik nem tartják tiszteletben más nemzetek, nemzetiségek jogait, és nem ismerik el egyenlőségüket. „Merőben helytelen volna – jelentette ki –, ha a jogegyenlőség, az állami, nemzeti szuverenitás és a pártok függetlensége elveinek érvényesítését nacionalista megnyilatkozásnak vagy a proletár internacionalizmus megsértésének tekintenénk.” Ceaușescu igyekezett arra is felhívni a figyelmet, hogy a mozgalomban zajló viták háttérben a világfejlődés, a gyorsan változó körülmények állnak, amelyek között a pártoknak új kihívásokra kell válaszolniuk.²¹ Ebben a tekintetben mondanivalója több vonatkozásban is figyelemre méltóbb volt, mint a nemzetközi helyzetet csak a szocializmus–imperializmus ellentétpárjában értelmező, tárgyaló felszólalások.

A kommunista világértekezlet ismét megmutatta: Magyarország szövetségei a román nacionalizmust csakis „külpolitikai” alakjában tekintik problémának. Nem jó, hogy Románia ilyen, de még mindig jobb vele, mint nélküle. Amíg a nacionalizmus csak a szavak és a szimbolikus diplomácia szintjén létezik, vagy csak belül fejt ki hatást, addig elviselhető. Amíg nem idéz elő belső válságot, vagy nem fenyegeti külpolitikai alakjában a szövetségi kereteket, addig nem okoz helyrehozhatatlan károkat a szovjet hatalmi megfontolásoknak ez a csak a saját érdekeivel törődő román politika. Látna a bukaresti vezetők csökönységét, a kelet-európai kommunista vezetők attól végképp tartózkodtak, hogy Ceaușescu belpolitikájáról bírálatot mondjanak. Egyrészt mert többségük hatalomgyakorlási módszerei, a külsőségekben megmutatkozó árnyalatokat leszámítva, az övéhez voltak hasonlatosak. Másrészt mert belpolitikai tekintetben az új magyar gazdasági mechanizmus és a liberálisnak tekintett kádári politikai attitűd nagyobb problémát jelentett nekik, mint a román nemzetiségi politika, amelyet a kétoldalú tárgyalásokon sem minősítettek komoly formában. Harmadrészt mert a feszült helyzetben a belügyekbe való beavatkozással

²⁰ Uo. 280–281.

²¹ Uo. 221–224.

nem akartak ürügyet adni a román pártnak a teljes szakításra.²² Ez utóbbi szemponttal, vagyis Románia szocialista táborban tartásának szükségességével Kádár is egyetértett.

A román pártvezetés azonban, miután vette a moszkvai akadályt, és nagyobb nyilvános botrány nélkül túljutott a világértekezleten, ismét meglepte a vele állítólag szövetséges országokat.

Richard Nixon amerikai elnök a kommunista világértekezlet befejezése után alig egy hónappal tett romániai látogatása „kiverte a biztosítékot” a szocialista tábor hű tagjainak körében. A II. világháború óta először lépte át amerikai elnök a két tábor határát, egy olyan pillanatban, amikor a szovjet párt a csehszlovákiai beavatkozással és a kínai határincidensekkel a háta mögött a szocialista országok egységének megerősítését, belső válságaik leküzdését tartotta időszerű feladatnak. Tovább fokozta a tábor országait vezető pártok ingerültségét a nyugati sajtó dicshimnusa a román külpolitikáról, a függetlenségről, és az amerikai elnök népünnepélyt idéző fogadtatása a bukaresti utcákon.²³

Brezsnyev és a többi kelet-európai pártvezető büntetésképpen, válaszul nem vett részt a román pártkongresszuson. Ez üzenet volt, ha nem is hadüzenet. Ceaușescu kongresszuson kifejtett külpolitikai tételei, egységbontó magatartása a vendégek jelentős részének nem tetszettek. Bár rosszabb dolgok is történhettek volna. Hazai pályán azonban senki nem akart összeveszni a meghívóval: még a végén annyira megsértődik, hogy elszánja magát a nyílt szakításra.

Ez a magyarázata annak, hogy a Román Kommunista Párt 1969. augusztusi kongresszusán a magyar pártot nem PB-tag képviselte. Egyúttal ez teszi érthetővé, miért is mondott Pullai Árpád a proletár internacionalizmus szellemében rendkívül visszafogott és ezért igen semmitmondó beszédet. A KB-titkár egy szót sem ejtett a nemzetiségi kérdésről. Azzal pedig, hogy ebben a közegben „elvszerűen” a szovjet-

²² Erről tanúskodik a magyar párt- és kormányküldöttség júliusi bulgáriai látogatásáról készült jelentés is. Zsivkov ugyan szót ejtett a Romániában folyó asszimilációs törekvésekről, de hozzátette: türelmesnek kell velük lenni. Kádár egyetértett azzal, hogy meg kell őket tartani. MOL M-KS 288. f. 5/494. ő. e.

²³ Kérdés, hogy a magyar külpolitikai felelősei miért „feledkeztek el” Nixon Bukarestben mondott pohárköszöntőjéről, amelyben – mint a meglátogatott ország és hazája közötti hasonlóságot – megemlítette, hogy Romániában számos nemzetiség él. Pedig, ha máshonnan nem, akkor az Agerpress tudósításából tájékozódhattak. (*Cikkek a nemzetközi sajtóból, MTI 1969/61.*) Az is tény, hogy a nyugati sajtóban ebből az alkalmából megszáporodó tudósítások, értékelések a román politikáról egyáltalán nem szenteltek figyelmet a kisebbségek helyzetének. Figyelemre méltó azonban, hogy az amerikai–román kapcsolatok kutatói sem említik könyvükben a beszéd ilyen irányú utalását. Vö. Joseph F. Harrington–Bruce J. Courtney: *Tweaking the Nose of the Russians: Fifty years of American–Roumanian Relations, 1940–1990*. New York, 1991, 291–292.

barátság fontosságát hangsúlyozta, csak arra szolgáltatott bizonyítékot a román párt középfunckionáriusainak, hogy felső vezetőiknek igazuk van, az MSZMP-nek nincs önálló véleménye nemzetközi kérdésekben.²⁴

A főtitkári beszámoló jelentős teret szentelt a nemzeti kérdésnek. Ceaușescu szerint a szocialista internacionalizmus a nemzeti érdekek teljes mértékű érvényesítésétől nyeri el értelmét. A szocialista világrendszer nem tömb, amelyben a nemzetek összeolvadnak egymással. A szuverén szocialista országok közötti szolidaritás egyenlő viszonyokat feltételez, és nem jár együtt a belügyekbe való beavatkozással.²⁵ Ezzel az értelmezéssel Ceaușescu „a fejről a talpára állította” az internacionalizmust, mert azt az egyes nemzetek érdekeiből kiindulva, alulról építette fel, vagyis – szemben a szovjet vagy éppen a Kádár által hangoztatott felfogással – nem mint önálló, nemzetek fölötti közös érdeket jelenítette meg. A román vezető felfogásában a nemzetközi közösség érdeke nem szükségképpen magasabb rendű és nem ellenkezhethet egy nemzet érdekével sem.

A főtitkár kijelentette: a nemzet még sokáig létezik. A nemzetiségi kérdés lényege, hogy minden állampolgárnak – függetlenül nemzetiségétől – azonosak legyenek a jogai és az életlehetőségei. E cél érdekében minden megyében hasonló munka- és életkörülményeket szükséges teremteni. Az „együtt lakó” nemzetiségiak számára meg kell könnyíteni a román nyelv tanulását. Fontos persze emellett az anyanyelv és a kulturális hagyományok ápolása is. A beszédnek a jogokról szóló részei egyszerre olvashatók ajánlatnak és fenyegetésnek, hiszen a gazdasági fejlődéssel együtt járó modernizáció és munkaerőmozgás nincs tekintettel a nemzetiségekre. A gazdaságfejlesztés és a homogenizálás kimondva-kimondatlanul az asszimilációt erősíti. Ezt akkor is így értette mindenki. Úgy tűnik, a román párt vezetője ez idő tájt bízott abban, hogy az idő az egységes nemzet létrehozását segíti, és nem akart nyíltan színt vallani, inkább a gazdasági folyamatokkal akarta befolyásolni, visszafordíthatatlanná tenni az asszimilációt. Ebből következően a román párt nem szigorított magatartásán a magyar nemzetiség kulturális intézményeivel szemben.

Mindebben nehéz lett volna hibát találni, és a hatvanas évek legvégén a nemzetiségi kérdés miatt lassan felgyülemelő feszültség nem ért el még olyan mértéket, hogy komoly nehézséget okozzon a magyar politikában. Azért a pártvezetés mégsem akarta szó nélkül hagyni a román nacionalizmust, s erre Bukarest külpolitikája adott alkalmat. Még zajlott a román pártkongresszus, amikor a magyar pártlap cikket közölt a nacionalizmus témájában. A szerző, Kalmár György különbséget tett a nemrég függetlenné vált országok erősödő nemzettudata és „valamelyik” európai

²⁴ *A Román Kommunista Párt X. kongresszusa*. Bukarest, 1969.

²⁵ Uo. 59–60. és 77–78.

állam között, amelyik „akár itt a Duna-völgyében megpróbálja saját vélt vagy valódi érdekeit a többi, vele egy érdekszférában élő nép rovására érvényesíteni”. Végül a cikk a kölcsönös egymásra utaltságot említette, és arra figyelmeztetett, hogy aki másoknak kárt okoz, magának csinál nagyobb veszteséget.²⁶

Az ügy ezzel nem záródott le. Gáspár Sándor a román nemzeti ünnep alkalmából rendezett nagygyűlésen tartott beszédében kiemelte: az elért sikerek a szocialista országok kölcsönös támogatásának köszönhetők. A belső fejlődés záloga a szocialista országok egysége. Ebben az összefüggésben a SZOT főtitkára utalt a román párt kongresszusára, amely eredményekről számolt be. Kijelentette: barátságunk erősödik a szomszédos szocialista országokkal.²⁷

Mutatja a kérdés súlyát, hogy az augusztus 20-i ünnepségeket a magyar vezetés arra használta fel, hogy üzenetet küldjön Bukarest címére. Komócsin Zoltánra hárult az üzenet továbbításának feladata, és ő szokatlanul érdes hangot használt. A KB külügyi titkára jogosnak nevezte a rendezett kapcsolatokra törekvést a tőkés országokkal. Problematikusnak vélte viszont azt, ha a viszony javítása közben háttérbe szorulnak az egész emberiséget foglalkoztató kérdések, Vietnam, a Közel-Kelet, a fegyverkezési verseny, vagyis ha az illető állam nem folytat harcot az imperializmus ellen: „Aki erről lemondva, a kapcsolatok rendezésére hivatkozva látványos gesztusokat tesz a világhelyzet fennálló problémáiért felelős tőkés államoknak, az nem segíti, ellenkezőleg, gátolja a békés egymás mellett élést, a kapcsolatok normalizálását, megalapozatlan illúziókat kelt, és ténylegesen azokat támogatja, akik a szocialista országok közé éket akarnak verni.” Komócsin proletár internacionalista szellemben mondta ezt, és nem is annyira pártja, mint a szocialista országok nevében beszélt. Ezt tanúsítja egy hetekkel később a *Pravda*-ban közölt cikke is, amelyben általánosabb formában bírálta azokat, akik kis és nagy nemzetekről beszélve semleges pozíciót foglalnak el a világpolitikában. Komócsin szerint ez az „osztályszemlélet háttérbe szorítása, az osztályellentétek elködösítése, a »kis nemzetek« érzékenységének fölgerjesztése: a nacionalizmusnak tett engedmény, amely – épp úgy, mint a nagyhatalmi sovinizmus – objektíve az imperializmus malmára hajtja a vizet”.²⁸

Egy harmadik hangszín volt a kórusban az egykori internacionalista, partizán Nógrádi Sándoré, aki írását emlékezéssel kezdte: a világháború után sok kommunista azt hitte, leomlanak a Duna-völgyi népeket elválasztó falak, de rá kellett jönniük, a dolog nem ilyen egyszerű. Nem könnyű átlépni a történelmen. Nem a naciona-

²⁶ *Népszabadság*, 1969. augusztus 8.

²⁷ *Népszabadság*, 1969. augusztus 23.

²⁸ *Népszabadság*, 1969. augusztus 22., valamint Komócsin Zoltán, i. m. 42. Megjelent a *Társadalmi Szemle* 1969. novemberi számában. A kis ország Románia. A nagyhatalmi sovinizmus a maoizmus.

lizmus elítélése volt a hiba, hanem az, hogy „rosszul akartunk internacionalisták lenni”. El kell kerülni a jelen buktatóit is, mert a fejlődés megköveteli a nemzeti érdekek egyeztetését. Nyugat-Európát csak úgy érhetik utol a térség népei, ha sorsközösségük tudatában kölcsönösen összefognak.²⁹

A magyar bírálatokra, ajánlatokra, közeledési kísérletekre nem érkezett válasz. Sem a keménység, sem a figyelmeztetés, sem a rábeszélési, meggyőzési kísérlet nem hozott különösebb eredményt a magyar–román viszonyban. A bukaresti vezetés minden bizonnyal Moszkva kezét látta az MSZMP határozott fellépésének hátterében. A pártközi kapcsolatok lényegében már egy éve szüneteltek, és állami téren sem történt javulás.

Nem volt igazi csodálkozni való ezen. Mitől is változott volna a sikerei teljében lévő román bel- és külpolitika? Belső támogatottságát éppen az elkülönülésnek, a Nyugat felé kezdeményezett nyitásnak, a román szocializmus egyenrangúvá tételének, az alárendelt gazdasági szerepből való kitörési kísérletnek és az egységes nemzetállam létrehozatalát szolgáló nacionalizmusnak köszönhetette. Miért javította volna éppen azzal a Magyarországgal a viszonyát, amely létével, berendezkedésével, politikájával a legtöbb gondot okozta neki? Ez volt az az időszak, amikor a látszatra se nagyon kellett ügyelni. Először is mert Románia és a „tábor” viszonya mélypontra jutott. Másodszor mert a magyar vezetés nem volt hajlandó asszisztálni a látszat fenntartásához, és nem akart semmilyen visszaigazolást adni a Ceaușescu nevével jelzett politikának. Harmadszor mert az MSZMP élen járt a román külpolitika fölött gyakorolt elvi, „proletár internacionalista” kritikában. Mintha a magyar politikusok ezen a területen kompenzálták volna a belügyekbe való be nem avatkozás okán viselt kényszerzubbonyt. Persze az efféle elvi szilárdság arra is alkalmasnak tűnt, hogy Kádárék eloszlassák, legalábbis enyhítsék szövetségeseik velük, bel- és külpolitikájukkal kapcsolatos gyanakvását. Végül a bukaresti vezetés bizonyosan nyomásgyakorlási kísérletet látott a magyar sajtóban és ezen belül a hivatalosnak tekintett pártorgániumokban egyre szaporodó nemzetiségű tárgyú megnyilvánulásokban. A román vezetők ezeket a cikkeket és a történészek műveit, amelyek Erdély múltját a magyar történelem részeként kezelték, az irodalmárok tanulmányait, amelyek a magyar kultúra részének tekintették az erdélyi magyar irodalmat, ha akarták, a magyar nacionalizmus kifejeződésének értékelhették. S miért ne akarták volna? A közös sorsra hivatkozás, az érdekek összehangolására tett javaslatban megtevesztő manővert láthattak, amelyben a területi integritásukra, szuverenitásukra még mindig fenyegetést jelentő magyar szándék rejtőzik.

²⁹ *Népszabadság*, 1969. szeptember 21.

A budapesti vezetés viszont, tekintettel a belső viszonyokra és arra, hogy lényegét tekintve egyetértett a magyar értelmiséggel a határon túli kisebbség helyzetének megítélésében, utat engedett a történelemtudománynak és a nemzeti-nemzetiségi problematikát pozitív formában, igényként megfogalmazó publikációknak. Miért ne tette volna? Kádárék ekkor már tudatában voltak annak, hogy akkor se lenne jobb a magyar–román viszony, ha a sajtónak teljes hallgatást parancsolnának. Így legalább belül, hazai szintéren bizonyos haszonhoz jutott-juthatott a népfrontos, nemzeti egységre törekvő kommunista vonalvezetés.

Nem feledhető tény, hogy ezek azok az évek, amikor a vezető magyar értelmiség a társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődés láttán és a politikai enyhülés lehetőségeihez jutva, megbékült a kádári politikával. Ebben a közeledésben a nemzeti kérdés kezelésében bekövetkezett változás is komoly szerepet játszott.

1968–1969 tehát annyiban hozott újat Magyarország és Románia viszonyában, hogy még messzebbre kerültek egymástól. Ezen a romló helyzeten az sem segített, hogy a román vezetés ezekben az években nem rontott látványosan az erdélyi magyarság helyzetén, sőt inkább kisebb gesztusokat tett felé. Nem jelentett semmit az sem, hogy a magyar párt- és állami vezetés valódi véleményéhez képest még mindig visszafogottan viselkedett. Lényegesebb volt ezeknél a hangulati elemeknél, taktikai megfontolásoknál az, hogy a valódi szándékok, célok összeegyeztethetetlenek voltak, a stratégiai elképzelések kereszteződtek. Ilyen körülmények között nem lehetett közös nevezőt találni. Csak Romániának lett volna miből engednie, ha ténylegesen javítani akarta volna a két ország viszonyát. Engedni viszont azt jelentette volna, hogy lemondanak az egységes, végső soron homogén nemzetállam eszméjéről. Erre a román politikai és szellemi elit nem volt hajlandó. A román vezetők úgy ítélték meg, hogy az erdélyi magyarság nem akar integrálódni államukba, fontosabbnak tartja identitását, mint a társadalmi felemelkedést és a modernizációt. Magyarország nem tudott semmilyen ellentételezést ajánlani Romániának egy esetleges autonómia bármely formájáért, a kollektív nemzetiségi jogok garantálásáért. Románia tovább haladt külpolitikai céljainak, nemzetépítési stratégiájának megvalósításában, ennek részét alkotta a középhatalommá válás és az ennek megfelelő önálló szerepvállalás a nemzetközi életben. Magyarország kitartott jelentős gazdasági-társadalmi változásokat magával hozó belpolitikai irányválasztása, a reformok mellett. Ezért, ha már muszáj is volt hajóznia a nemzetközi vizeken, rendkívül óvatosan viselkedett, igyekezett szélárnyékban maradni. Az eredmény: a két ország, a két politika további távolodása egymástól.

3. Távolodás? Közeledés?

Miközben nőtt a távolság a két ország vezetése között, politikájuk tartalma és formája, eszközrendszere egyre inkább eltért egymástól – az is igaz, hogy az MSZMP és az RKP külpolitikai gondolkodásában ekkor több hasonlóság is megfigyelhető. Ez 1969 őszén akkor derült ki, amikor a szociáldemokrata párt választásokat nyert az NSZK-ban. Győzelme nyomán új koalíciós kormány alakult a szabaddemokraták részvételével. Willy Brandt, az új kancellár meghirdette a keleti nyitás politikáját. Ezzel merőben új helyzet jött létre Európában.³⁰

A keletnémet vezetés azonnal mozgásba lendült, mert attól félt, hogy több európai szocialista ország él majd a gazdasági előnyökkel is kecsegtető ajánlattal. Szövetségei anélkül rendezik, bővítik kapcsolataikat az NSZK-val, hogy közben elősegítsék az NDK mindaddig bizonytalan nemzetközi státusának rendezését. Walter Ulbricht nemzetközi egyeztetést javasolt a Varsói Szerződés országai között. Erre december elején került sor Moszkvában. A keletnémet politikus rendkívül szkeptikus hangon jellemezte a nyugatnémet szociáldemokráciát, amelyet továbbra is az amerikai imperializmus kiszolgálásával vádolt. Követelte, ne ismétlődjön meg az 1967-es helyzet, és az európai szocialista országok csakis előzetes egyeztetés után, vagyis moszkvai és berlini jóváhagyás birtokában tegyenek lépéseket az NSZK irányában. A vitában Kádár és Ceaușescu nagyon közeli álláspontot képviselt. Ők értékelték a legpozitívabban a nyugatnémet változásokat. Ők érveltek amellett, hogy komolyan kell venni az új nyugatnémet kormányt. Már csak azért sem szabad elutasítóan reagálni Willy Brandt kezdeményezéseire – mondták –, mert mégiscsak jobb Kelet-Európának is, ha egy országban a szociáldemokrácia és nem a jobboldal van hatalmon.³¹ Mindketten hangsúlyozták: nem szabad válasz nélkül hagyni az ebből az irányból érkező gesztusokat. Utóbb Kádár is elismerte, hogy a román érvelés segítséget jelentett a keményvonalas keletnémet javaslatok felpuhításában, a rugalmasabb, nyitottabb magatartást lehetővé tevő alapállás elfogadásában.

Talán véletlen egybeesés, de a moszkvai tanácskozásról szóló beszámoló meghallgatása után az MSZMP PB 1969. december 16-án a magyar–román kapcsolatok helyzetéről és a lehetséges teendőkről tárgyalt. A külügyminisztériumi jelentés főbb megállapításai: már majdnem három év óta nem került sor Kádár és Ceaușescu között találkozóra, és elmaradt a barátsági szerződés megújítása. A román gazdaság gyors ütemben fejlődik. Ehhez képest szembetűnő lehetett a jelentésben lévő

³⁰ Henry Kissinger: *Diplomácia*. Budapest, 1998, 733–736.; Heinrich Potthoff–Suzanne Miller: *The Social Democratic Party of Germany, 1848–2000*. Bonn, 2006, 215–217.

³¹ Ezzel még Gustáv Husák és Leonid Brezsnyev is egyetértett. A találkozóról szóló jelentés: MOL M-KS 288. f. 5/507. ő. e.

adatsor, miszerint a két ország kölcsönös részesedése egymás nemzetközi kereskedelmében csökkent Románia részesedése Magyarország külkereskedelmi forgalmából az 1960. évi 3,9%-ról 2,1%-ra. Még nagyobb volt a magyar visszaesés a román összforgalomban. Ennél is szembetűnőbb tény volt, hogy a két ország közötti áruforgalom 1964 után visszaesett, de legalábbis stagnált.³² Az erős központosítást személyi kultusz és nacionalizmus övezi. Folytatódik, ha nem is a korábbi brutális módszerekkel, a nemzetiségek beolvasztását célzó politika. Románia továbbra sem hajlandó internacionalista alapra helyezni külpolitikáját, mondván nem hajlandó a szovjet nagyhatalmi célok szolgálatára. A vitában felmerült, hogy a Szovjetunió javulást szeretne saját és legszorosabb szövetségesei, illetőleg Románia viszonyában, ezért célszerű lenne, ha mielőbb aláírnák a barátsági szerződéseket. Jónak tartották volna a szovjet vezetők azt is, ha a magyar és a román párt képviselői kétoldalú tárgyalásokat folytatnának.

Fock Jenő miniszterelnök maga is értelmetlennek tartotta az aláírás további halasztását. Kádár vitatta, hogy ez lenne a szovjet hivatalos vélemény, de ha így is lenne, akkor tárgyaljanak ők – mármint az SZKP vezetői – előbb a románokkal, és írják alá előbb ők a szerződést velük. Magyarországnak kellene utoljára ezt megtennie, hiszen neki a legbonyolultabb a viszonya a bukaresti vezetéssel. Kádár ezzel ismét nyilvánvalóvá tette vezetőtársai előtt, hogy szerinte a nemzetiségi kérdés nem hagyható figyelmen kívül a két ország kapcsolataiban, és ezt a szövetségeseeknek is tudniuk kell. Ebben maradtak a jelenlévők – azzal a kiegészítéssel, hogy ha nincs aláírás, akkor nincs hivatalos Kádár-látogatás se. E helyett kétoldalú KB-titkári és külügyminiszteri tárgyalásokat vettek tervbe és konkrét javaslatokat fogadtak el a gazdasági és kulturális kapcsolatok bővítésére.³³

Kádár közvetlenül karácsony előtt, képviselői beszámoló gyanánt, beszédet mondott egy angyal földi munkásgyűlésen. Röviden érintette a nyugatnémet választásokat, kiemelve, hogy megbukott a keresztényszocialista irányzat, „amely nem volt hajlandó számolni a realitásokkal, nem akarta elhatárolni magát a revansista-militarista törekvésektől”. Ez a megfogalmazás nem dicsérte a szociáldemokratákat azért, mert ők ezt megtették, megteszik, és azt sem tartalmazta, hogy az említettek okozták volna a jobboldal vereségét. Mégis, a maga lakonikusságával ez a szöveg érzékelt valamit Kádár véleményéből, aki hasonló módszert választott a magyar–román kapcsolatok tárgyában is. Erről még kevesebbet szólt, mint a német helyzetről. Az MSZMP KB első titkára felsorolta azokat az országokat, amelyekkel új barátsági,

³² A magyar export 1964-ben 37,9 millió rubelt, 1968-ban 34,7 milliót tett ki. Az import 37,4, illetve 35,2 millió rubel volt. MOL XIX-J-1-r 1968/1969 22. d. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságának. 1969. december 8.

³³ MOL M-KS 288. f. 5/507. ő. e. A magyar–román kapcsolatok.

együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt kötött Magyarország. Románia nem volt közöttük.³⁴

Kérdés, hogy a szélesebb közvélemény értette-e ezeket a finom megfogalmazásokat. Egyáltalán, nekik szánta-e rejtett utalásait Kádár? Az árnyaltság, a sejtetés az első, a német változások esetében arról szólt: a magyar–nyugatnémet kapcsolatok javítása nem rajtunk múlik. A második, a román esetben az üzenet az, hogy az sem valósul meg, ami könnyen megvalósulhatna – ti. egy mindenki által tudottan formális szerződés megkötése –, ha mi akarnánk. „Mi” azonban nem akarjuk a problémamentes viszony látszatát kelteni.

Mindenesetre a következő időszakban nem került sor a színpalak mögött magyar részről semmilyen érdemleges kezdeményezésre, közeledési kísérletre. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ami említésre méltó ebben az időben Magyarországon Románia irányában és az erdélyi magyarság érdekében történt, az a nyilvánosság előtt, a sajtóban zajlott. A nemzetiségi kérdés szerepeltetése a magyar sajtóban pedig inkább bel-, mint külpolitika volt, mégpedig két értelemben is. A határon túli magyarság helyzete egyre jobban foglalkoztatta a hazai politikai közvéleményt, a szellemi életet és az értelmiséget. Ezért ha szűrve, tompítva is, de a párt vezetése beemelte, beengedte a nyilvánosságba a nemzeti-nemzetiségi problematikát. A vezető értelmiség egyrészt értékelte ezt a tényt, másrészt megértőnek bizonyult, mert maga is úgy ítélte meg: az ország vezetésének kevés cselekvési tere, eszköze van a határon túli magyarság helyzetének javítására.³⁵

A „szűk mozgástér” tétel még akkor is igaz volt, ha a következő év jelentős sikerrel indult a magyar diplomáciában. A szomszédos országok nemzetiségeinek „híd” szerepéről eredetileg a jugoszlávok által kidolgozott formula helyet kapott a belgrádi külügyminiszter budapesti látogatásáról kiadott közös közleményben.³⁶ A szöveg azért sem tűnt üres formulának, mert a közvélekedés, nem is alaptalanul, jobbnak ítélte a vajdasági magyarok helyzetét, mint az erdélyiekét vagy a szlovákiaiakét. Remélhető volt, hogy a „híd” tézis egyúttal jobb tárgyalási alaphoz segíti a kisebbségek ügyében a magyar pártot és kormányt a többi szomszédos országgal. Különösen éles kontrasztot képezett a közlemény az erről a tételtől tudomást sem vevő hivatalos román

³⁴ Kádár János: *A szocialista Magyarországért*. Budapest, 1972, 221–222.

³⁵ Erre bizonyítékot nem az egyes megszólalások, hanem az értelmiségi magatartás egésze szolgáltat. Elég megnézni a korabeli kulturális sajtót, a politikai lapok ideológiával, külpolitikával foglalkozó rovatait. Ebben az időben nem szerveződött politikai jellegű ellenzéki csoportosulás, amely akár csak memorandumok formájában követelt volna harcosabb kiállást az ország vezetésétől a nemzetiségek ügyében.

³⁶ *Népszabadság*, 1970. január 18.

állásponthoz képest, amely következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy a nemzetiségi kérdés belügy, s mint ilyen, nem része a két szomszédos ország kapcsolatainak.

Magyarországon azonban egyre többen és egyre szisztematikusabban keresték a lehetőséget arra, hogy a határokon túli magyarok életével foglalkozhassanak. Erre módot a kisebbség művészeti, tudományos termésének számbavétele, vizsgálata nyújtott.³⁷

A magyar pártlap 1970 első hónapjaiban ismétlődően, sokoldalú megközelítésben és egyre mélyebbre hatóan foglalkozott a nemzeti-nemzetiségi kérdéssel, a határon túli magyar kultúrával. A sor E. Fehér Pál februári beszámolójával kezdődött a szomszéd országok magyar irodalmi műhelyeiről. Témánk szempontjából a legfontosabb a vizsgálat kiindulópontjának meghatározása: a cikkíró szerint ideje felmérni, „milyen szint hoztak a nemzetiségi irodalmak a magyar irodalom egységes áramába”.³⁸

Március 6-án a Groza-kormány megalakulásának 25. évfordulójáról emlékezett meg a lap. Az erre az alkalomra írt cikk nem mulasztotta el felidézni, hogy az erdélyi magyar baloldal is támogatta a román miniszterelnököt, akinek ars poeticájához tartozott a többség–kisebbség szembeállításának meghaladása. Egy nem túl talányos, de nem is túl konkrét utalás zárta a cikk történeti eszmefuttatását, amely szerint a ma és a holnap feladata megvalósítani az akkori nagy kezdeményezéseket.

Április közepén a nemzetiségi szövetségek is megtartották a maguk ünnepségét a felszabadulás 25. évfordulója alkalmából. A kormány és a párt részéről Ilku Pál művelődési miniszter mondott beszédet. Természetesen méltatta a kisebbségek hozzájárulását a szocialista építéshez. A miniszter dicsérően szólt a Csehszlovákia, Jugoszlávia, illetve Magyarország közötti oktatási együttműködésről, a tankönyvek cseréjéről. Nem mulasztotta el megjegyezni, hogy ez is jól példázza, a nemzetiségek összekötő kapcsot jelentenek a szomszédos országokkal.³⁹ Nem mellékes azonban, hogy bő két hét múlva Jozef Lénárt, a szlovák kommunista párt vezetője nem igazolta vissza ezt a tételt. Csehszlovákia felszabadulására írt cikkében megemlítette

³⁷ A hatvanas–hetvenes évek fordulójára jellemző romániai belső enyhülés teret adott az ottani magyar kulturális, művészeti élet felélénkülésének. Az irodalmi termés Magyarországon nagy figyelmet keltett, pl. Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című regénye jelentős visszhangot váltott ki. Lásd erről Pomogáts Béla: *A romániai magyar irodalom*. Budapest, 1993, 135–179.

³⁸ *Népszabadság*, 1970. február 8. A cikknek más, tárgyunkat csak közvetve érintő fontos részei is vannak a műhelyek sajátosságairól, amelyek bizonyos mértékig abból fakadnak, hogy a szomszédos országok eltérő világa, szellemi élete is tükröződik az ottani magyar irodalomban. Nem érdektelen az a megállapítás sem, hogy ott a hazai irodalmi termésből csak a legjobbat fogadják el, ezért az ottani magyar irodalom sem a gyámkodást, hanem az együttműködést igényli.

³⁹ *Népszabadság*, 1970. április 21.

ugyan: a magyar nemzetiség oktatási-kulturális helyzetében érezhető a javulás, de elkerülte a „híd” formulát.⁴⁰

A felszabadulási ünnepségsorozatnak egy mellékes, de a nemzeti kérdés, a nemzeti múlt, a történelmi múlt fokozatosan változó kezelésére utalt, hogy a Hazafias Népfront égisze alatt 1970 áprilisában megalakult a Pusztaszeri Emlékbizottság.⁴¹

A nemzeti-nemzetiségi kérdéssel foglalkozó megnyilatkozások Illyés Gyula *Szakvizsgán – nacionalizmusból* című cikksorozatával érték el csúcspontjukat. A népi irodalom és a magyar értelmiség reprezentánsa most egy nacionalizmusról rendezett bécsi konferencia kapcsán fejtette ki a maga nézeteit – mintha éppen ez a bécsi út tette volna aktuálissá a költő-író felfogásának kifejtését a nemzetről. Gondolatmenetét a nemzeti érzület, a nemzet és a szocializmus viszonyának tisztázási szándéka alakította. Sokan hitték, hogy a haladással együtt a népek leküzdik ellentéteiket, de nem úgy történt, „ahogy képzeltük” – kezdte Illyés. Mások a nemzeti érzést mint tömeg-érzést alacsonyrendűnek gondolják. Ő maga is sokáig fontosabbnak ítélte a társadalmi kérdéseket, de idővel a valóság ráébresztette tévedésére. Persze továbbra is úgy véli: ne legyen kizsákmányolás. E feladat megoldása a szocializmusra vár, de nem kevésbé fontos az sem, hogy emberek ne kerülhessenek pusztán származásuk, nemzeti hovatartozásuk miatt szolgáskorba. A nemzeti elnyomás elfogadhatatlan, annak van igaza, aki fellép ez ellen. Nem lehet egyenlőségjelet tenni elnyomó és elnyomott nemzeti érzései közé. „Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért. Bármikor és bárhol.” Illyés egyértelművé tette: a nemzetiségi elnyomás sérti a szocializmust, amely egyenjogú embereket akar közösségként egyesíteni. „Az ember társas lény. Tíz ember elkülönítve egymástól: tíz rab.” A költő-író szigorú tételt fogalmazott meg: a szocializmus a maga teljességében akkor valósulhat meg, ha kizsákmányolástól és elnyomástól mentes emberek közösségének, a nemzetnek az alkotása lesz.⁴²

Illyés ebben az írásban nem feszegette az elnyomás, a diktatúra általános problémáit, hanem a nemzeti-nemzetiségi ügyre összpontosította figyelmét. Megfogalmazásai lehetővé tették az ilyen irányú áthallást is, de a szerző maga is tudta-tudhatta, hogy ha ezt a vonalat erősíti, gyengíti fő üzenetének értékét: legyen Magyarország szocialista nemzet, és mint ilyen, tegyen meg minden tőle telhetőt a kisebbségi sorsba került magyarok érdekeinek védelmében. Szólásjogot követelt az eszmék, értékek képviselőinek, az alkotó értelmiségnek a napi politikát irányítók, a stabilitásért fe-

⁴⁰ *Népszabadság*, 1970. május 7.

⁴¹ Kovács Ákos: *A kitalált hagyomány*. Pozsony, 2006, 68–70. A könyv Pusztaszer történetén keresztül mutatja be a történelem és politika változását a 19–20. században.

⁴² Illyés írásai a *Népszabadság* hétvégi mellékleteiben jelentek meg három egymást követő héten, május. 24. és június 7. között. Érvelését alátámasztandó, még a *Kommunista kiáltvány* záró sorait is – amúgy helyesen – újrarendezte: Minden ország proletárjai egyesüljete!

lelős vezetők mellett. De az író ezt a hírt se feszítette túl. Tudta: az áthallások gyarapítása megakadályozhatja írása megjelenését, lehetséges szövetségesből ellenfélle változtathatja a pártvezetőket.

Már maga a sorozat megjelenése, az, hogy a pártlap az egyik legnagyobb tekintélyű magyar értelmiségitől közölt írást a nemzeti-nemzetiségi kérdésről, komoly eseménynek számított. A cikk fő tézise aktuálisan elsősorban Romániára vonatkozott. Másodsorban a hazai politikát érintette, amennyiben Illyés elköteleződésre, vállalásra akarta készíteni az MSZMP-t nemzet és nemzetiség ügyében. Tudta ezt minden érintett határon innen és túl.⁴³

Egyetértett-e a pártvezetés Illyéssel, vagy csak a szelepet megnyitva érezhető feszültséget szeretett volna csökkenteni? Esetleg abban bízott volna Aczél György és Komócsin Zoltán, hogy a Román Kommunista Párt illetékesei, látva a magyar belpolitika mozgását és a vezetők eltökéltségét, hajlandók lesznek kisebbségi politikájuk felülvizsgálatára? Kevésbé hihető. Azt azonban bizonyosan remélték, hogy a román politikai élet meghatározó személyiségei előbb-utóbb csak mérlegelik, meddig lehetnek el a két ország viszonyának rontásában. Csak belegondolnak, miként hatnak az erdélyi magyarságra az anyaországból érkező üzenetek. Milyen hatása lehet a magyar kisebbségre annak, hogy Magyarországon a népi-nemzeti értelmiség és a kommunista hatalom között egyre erőteljesebbnek látszanak a szélesebb körű egyetértés és együttműködés jelei? Van-e értelme annak, jó-e az, ha Magyarország egyre kritikusabb lesz Romániával?

Kétségtelen, kül- és belpolitikai okai egyaránt voltak annak, hogy az MSZMP vezetése napirenden tartotta a nemzeti, nemzetiségi kérdést, és teret nyitott a nemzeti elkötelezettség, gondolat megnyilvánulásának. A motívumoknál és megfontolásoknál azonban fontosabb volt a tények sora, amelyek arról tanúskodtak, hogy a hivatalos politikát erősen foglalkoztatja a nemzet és a határon túli magyarság problematikája. A Budapestről érkező jelzések bizonyos reményt vagy legalább valami vigaszt nyújtottak a határon túl élő magyarok számára. A szavakat tettek követhetik. Sokan látták úgy, hogy ténylegesen nincs elég eszköz a magyar párt és kormány kezében a román nemzetiségi politika befolyásolására, de joggal számítottak a szolidaritásra, a gesztusokra. Mások többet vártak el az anyaországtól, keményebb kiállást, ha kell, konfrontációt. De ekkor, talán azért is, mert még nem öltött drámai méreteket a nemzetiségi elnyomás, sokan bíztak abban, hogy a helyzet jobbra is fordulhat.

1969–1970-ben a proletár internacionalizmus ideológiája alapján és a szocialista közösségi érdek ügyében a magyar politika összeütközött Romániával. A magyar

⁴³ Hegelt követve úgy értékelhetjük: Illyés ekkor a szocializmust és a nemzetet mint tartalom és forma viszonyát értelmezte, amelyben a két vonatkozás egymást feltételezi.

nemzetiség ügye mellett már jóval visszafogottabban állt ki a budapesti vezetés, de legalább már nem lehetett érdektelenséggel, közömbösséggel vádolni. Persze a kommunista pártvezetés igyekezett ügyelni arra is, hogy ne boruljon fel a belső egyensúly, ne billenjen a közélet a nacionalistának vélt irányba, de ezt a kiegyensúlyozást már nem az elhallgatással, a téma elejtésével akarta fenntartani. A pártlap folyamatosan közölt a nemzetiségi kultúráról szóló cikkeket. E. Fehér Pál igyekezett támadhatatlan érveket találni arra, miért is indokolt foglalkozni a határon túli magyar irodalommal.⁴⁴ A hazai szellemi-politikai életben tovább folytatódott a nemzeti kérdés értelmezése. Júliusban Vitányi Iván „Osztály, nemzet, közösség” című írásában óvatos fenntartásokat fogalmazott meg Illyés aforizmájának érvényességét illetően. Szeptemberben Kalmár György már azt írta, hogy Illyés formulája nem ad megfelelő eligazítást a mai bonyolult viszonyok között, mert a harmadik világban a nacionalizmus progresszív szerepet játszik; a szocialista fejlődés pedig Kelet-Európában nem az elkülönülés, hanem az integráció irányába mutat.

Az Illyést értelmező, kiigazító, kiegyensúlyozó cikkek sorát Csatári Dániel zárta le. Mint írja: a marxizmus klasszikusai szerint az osztályharc és a nemzeti kérdés nem állítható szembe egymással. Nem lehet a nemzet felemelkedését elképzelni a szocialista világrendszer nélkül. A szerző hozzátette: „a határokon túli magyar nemzetiségek egyenjogúsításának folyamatát sem lehet erősíteni egy szeparatista, bezárkózó politikai felfogás alapjairól kiindulva.”⁴⁵ Csatári írása elég jól kifejezte az akkori félhivatalos felfogást, amely szerint a szocializmus és a nemzet ügye összefonódott, elválasztásuk nacionalizmushoz vezet. Ugyanakkor, bár kimondatlanul, ő is elismerte: a magyar nemzetiségek több szomszédos szocialista országban még nem egyenjogúak. Véleménye szerint csak párbeszéddel lehet elérni az évszázados vágyak beteljesülését. De milyen beszélgetés az, amelyben csak az egyik fél, és ő is csak félve szól?

Az év szellemi krónikájához tartozik Szűcs Jenő *A nemzet historikuma és a történetiszemlélet látószöge* című nagyívű munkájának megjelenése.⁴⁶ Ebben a tudós a nemzetfogalom kialakulásának és fejlődésének elemzésével igyekezett kiszabadítani a nemzetfelfogást a romantikus, 19. századi eszmerendszer fogságából, utat nyitva ezzel egy a szocializmussal összekapcsolódó nemzeteszmény számára. Ez a mű közve-

⁴⁴ *Népszabadság*, 1970. június 21. Írásában azt is jelezte, hogy ezt az irodalmat sem lehet csak a nemzetmegtartó szerepben említeni, a műkritika itt is jogosult. Két hónappal később E. Fehér egy kulturális jegyzetében a jugoszláviai magyar irodalom kapcsán arról írt, hogy a kisebbségi nacionalizmus ügyében is érdemes önvizsgálatot tartani – a többségi nacionalizmussal szembeni fenntartás mellett. (*Népszabadság*, 1970. augusztus 18.)

⁴⁵ Vitányi: *Népszabadság*, 1970. július 19.; Kalmár: szeptember 19.; Csatári: szeptember 20.

⁴⁶ Budapest, 1970 (Értekezések a történeti tudományok köréből, 51.)

tett segítséget jelentett a hatalmat gyakorló párt nacionalizmus elleni küzdelméhez is. A közép-európai országokban (Csehszlovákiában, Lengyelországban) ekkor a lakosság jelentős részének szovjetellenes érzelmeit igyekeztek mérsékelni és megváltoztatni. Romániában az alig burkolt szovjetellenesség és a nyílt nacionalizmus párosult a propagandában és az ideológiában. Itt a történetírás az évezredes kontinuitásra helyezte a hangsúlyt, folytak a nagy és történelmi román nemzetről szóló munkálatok, a nemzeti mitológia újabb fejezetekkel gazdagodott.

Illyés Gyula és Szűcs Jenő példája mutatja, hogy bár az ország vezetése támogatást kapott a magyar értelmiség legjobbjaitól a nemzeti-nemzetiségi ügyben, mégsem tudott igazán mihez kezdeni a rendelkezésre álló szellemi tőkével, nem tudta azt a kétoldalú kapcsolatok javításában hasznosítani. A tudományos-kulturális szférában magyar részről elindult kezdeményezések jórészt válasz nélkül maradtak. Nem kezdődött érdemi párbeszéd, vita a szomszéd országok kulturális, ideológiai életének többségi nemzethez tartozó képviselőivel. Nem szólítottak meg a felek, illetőleg nem kerültek azonos szellemi, politikai térbe, hullámhosszra a lehetséges beszélgetőpartnerek. Az utalások és kódolt üzenetek eljutottak a címzetekhez, de azoknak nem állt érdekükben a reagálás. Ezért Illyés fajsúlyos esszéjével és Szűcs jelentős művével sem sikerült párbeszédre hívni a környező országok szellemi életének reprezentánsait.

4. Óvatosság

Kézzelfogható sikerek azonban a politikában sem nagyon mutatkoztak. A kevés kivétel közé tartozik, hogy szeptemberben a magyar–csehszlovák külügyminiszteri tárgyalásokról kiadott közös közleményben, ha nem is a jugoszlávokkal kialakított „hídelmélet” formulája szerint, de említésre kerültek a nemzetiségek: létük „erősíti a két szocialista ország barátságát”.⁴⁷

Igen jól jellemzi az akkori helyzetet, hogy a román vezetés meggyőzésére, pártjuk nyájához történő visszaterelésére tett szovjet kísérletek is kudarccal végződtek.⁴⁸ Július elején Brezsnyevék a kisebbik rosszat választva aláírták a barátsági szerződést Romániával. Ősszel követte őket Lengyelország és Bulgária. Magyarország azonban hiányzott a sorból. Ezt a román vezetők nem tartották véletlennek. A román mi-

⁴⁷ *Népszabadság*, 1970. szeptember 19.

⁴⁸ Brezsnyev még 1970 májusában megpróbálta „jó útra téríteni” Ceaușescut, akit azzal vádolt, hogy nem vállalja a szocialista közösséghez tartozásból fakadó kötelezettségeket, és annak rovására szerez magának előnyöket. MOL M-KS 288. f. 11/2904. ő. e. Tyitov nagykövet szóbeli tájékoztatója.

niszterelnök 1970. szeptember 30-án, Nasszer egyiptomi elnök temetésén negyed-órás beszélgetést folytatott Losonczi Pállal, az Elnöki Tanács elnökével. Gheorghe Maurer megjegyezte: tisztában vannak a magyar taktikával, miszerint nem írják alá a két ország közötti egyezményt addig, amíg a szovjetek nem újítják meg a barátsági szerződést Romániával. Később arra utalt, hogy a kis országok kényszerhelyzetben vannak, csak akkor boldogulhatnak, ha a legszorosabb együttműködést alakítják ki.⁴⁹ Ezt a közös platformot, a benne rejlő ajánlatot a magyar politikai vezetésnek nem volt módja elfogadni, vélhetően provokációnak tekintette.

A hűségért nem kapott jutalmat. Az MSZMP egyedül maradt a színen az internacionalizmus eszméinek képviselőjeként. Kudarcot vallott az amúgy sem túl merész kísérlet, hogy Magyarország a szocialista országokkal együtt fokozza a nyomást Bukarestre. A szövetségesek nem követték a magyar példát, kisebb intenzitással vettek részt az ideológiai, a nemzeti-nemzetközi viszonyáról szóló vitában, és egyáltalán nem azonosultak Budapesttel a kisebbségek ügyében. Magyarország legközelebbi szövetségesei nem ítélték fontos kérdésnek a határon túli magyarság sorsát, nem várhattak semmi hasznot attól, ha ebben valamiféle, akár közvetett nyomást is gyakorolnak a román pártra. Annyit sem tettek, hogy úgy „általában” leszögezzék, milyen fontos a lenini nemzetiségi politika érvényesítése. Ebből az érdektelenségből újfent levonhatók voltak a következtetések: Románia csak akkor van kitéve igazi ellenlépéseknek, retorzióknak szovjet részről, ha nyíltan szakít a Varsói Szerződéssel és a KGST-vel. Márpedig szakítani nem fog, mert nem érdeke.

Nem volt tehát miért tovább feszíteni a húrt, de az MSZMP annak sem látta értelmét, hogy gyorsan kiigazítsa Románia-politikáját, elfeledje fenntartásait, elfogadja a régóta halogatott csúcstalálkozó gondolatát, és – mintha semmi gond nem lenne – aláírja a barátsági egyezményt. Bár Kádár és vezetőtársai számára, mint addig mindig, most is fontosabbnak tűnt a viszonylagos belső önállóság védelme, mint a külső szuverenitás demonstrálása, mégsem láttak okot arra, hogy a nemzetközi közvéleménnyel tudassák: Magyarország és Románia között minden rendben van.

A megnövekedett belső elvárásokat viszont indokoltnak látszott kicsit visszafogni. Jó alkalmat szolgáltatott minderre az MSZMP X., 1970. novemberi kongresszusa. Kádár előadói beszédében nagy teret szentelt a Szovjetunió világpolitikai szerepének, a magyar–szovjet barátságnak és a proletár internacionalizmusnak. Ez utóbbi „valamennyi testvérpárttól megköveteli a marxizmus–leninizmus eszméihez való ragaszkodást, a nemzeti önzés és elzárkózás, a nacionalizmus különböző meg-

⁴⁹ MOL XIX-J-1-r 1970/28. d. Kivonat a Losonczi elvtárs vezette párt- és állami küldöttség Nasszer temetéséről készült jelentéséből.

nyilvánulási formáinak leküzdését, az áldozatkész szolidaritást”.⁵⁰ Komócsin Zoltán óvott attól, hogy az egyes országok felnagyítsák saját eredményeiket, és azt higgyék, egyedül is képesek a nemzetközi politika befolyásolására. A magyar külpolitikának az internacionalizmus talaján állva, az osztályharc szempontjait mérlegelve kell tevékenykednie. A KB-titkár hangsúlyozta: „... mindig abból indulunk ki, hogy csak az lehet jó nekünk, ami jó barátainknak is, szövetségeseinknek is... Ha az élet olyan helyzetet produkál – és ez bizony előfordul –, hogy sajátos érdekeink ütköznek a közös érdekekkel, akkor a közösnek rendeljük alá abban a meggyőződésben, hogy hosszú távon csak az lehet eredményes.” Majd kifejezte azon meggyőződését, hogy „önmagának és a közös ügynek árt az a szocialista ország, amelyik külpolitikai kalandokba keveredik látványos vagy vélt sikerek kedvéért úgy, hogy abból a szocializmus és a béke ügyének semmi haszna sincs, sőt esetleg kára származik belőle”. Pullai Árpád, aki az agitációs munkáért felelt, belpolitikai-ideológiai szempontok alapján utasította el az osztályszemlélet háttérbe szorítását a nemzet és a haza kérdésében. Ez az út nacionalizmushoz, vagyis nemzeti rangra emelt önzéshez vezet. A kongresszusi határozat pedig egyenesen arra szólította fel a párttagságot, lépjen fel az új keletű nacionalista jelenségekkel szemben. Arra is figyelmeztetett a dokumentum, ha „a szocialista népek összefogását sértő nacionalista tendenciák másutt bárhol is jelentkeznek, ez nem szolgálhat indokul ahhoz, hogy ilyen tendenciáknak teret adjunk”.

Kádár és Komócsin szavai címzettjének még lehetett a román pártot gondolni, de Pullai érvelése akarva-akaratlanul már inkább befelé szolt: az osztályérdek előbbre való, a nemzeti szempont nem válhat kizárólagossá sem a bel-, sem a külpolitikában. Nyilvánvaló, hogy ez az alapállás gyengítette a magyar tárgyalási pozíciót a nemzetiségek ügyében – még akkor is, ha a román párt vezetői is magukra vehették volna a figyelmeztetéseket.

A hazai nacionalizmus elleni harcosabb fellépés eme hátrányos oldalát Kádár is érezhette, mert amikor a kongresszuson külön fogadta Paul Niculescu-Mizilt, a magyar ügyekben illetékes román pártvezetőt, a kötetlen beszélgetés előnyeit kihasználva érdes hangot ütött meg. A román politikus ismét felvetette a nem hivatalos legfelső szintű találkozó szükségességét, elfogadhatatlannak ítélve, hogy az elmúlt négy évben mindössze egyszer került sor ilyen találkozóra. Niculescu-Mizil utalt arra is, hogy a felek még a barátsági szerződést sem írták alá. Kádár elvben egyetértett a találkozó gondolatával, de időpontot nem javasolt, majd hosszabb fejtegetésbe kezdett a két ország közötti kapcsolatok nem kielégítő voltának okairól: az MSZMP a nemzetközi munkában sem „az üres, szépen hangzó szavakat”, hanem

⁵⁰ *Az MSZMP X. kongresszusa*. Budapest, 1971, 142., a továbbiakban: 255–256., 260., illetve 394.

az eredményességet tartja szem előtt. Túl ezen, sok a probléma a kétoldalú kapcsolatokban. Eltérők az álláspontok a nemzetközi élet fontos kérdéseiben. Kádár nem állt meg ezen a ponton, hanem rátért a nemzetiség ügyére. Szokásához híven előbb leszögezte: a határok véglegesek, a nemzetiségi kérdés belügy. Ezután azonban eltért a szokott menettől és a hivatalos hangnemtől. Arról beszélt, hogy a felszabadulás után a két országban csak kevesen gondolkodtak internacionalista módon. „A románok nem szerették a magyarokat, a magyarok nem szerették a románokat.” Azóta sok mindent történt, de az eredményeket könnyű lerombolni. Felidézte a Bolyai Egyetem ügyét, a nyelvhasználat és nyelvtanulás megnehezítését és az utazások előtti akadályokat. Mindezek nem maradtak visszhang nélkül Magyarországon. E kérdések sokat bolygatták a tömegek hangulatát – mondta Kádár, majd így folytatta: „Mi internacionalisták vagyunk és maradunk. Egyes kényes szervezeti vagy nemzetiségi kérdésnél azt meg tudjuk tenni, hogy hallgatunk, de nem hurrázhatunk. Nem kellemes számunkra, ha közvéleményünk egy része a magyarság árulójának tekint bennünket. Ezt a román elvtársaknak is meg kell érteniük.” A kemény szavak után azonban Kádár saját maga vette el mondanivalója élet, mert ahelyett, hogy azt mondta volna: ezért muszáj foglalkozni a magyar nemzetiség helyzetével, azzal „nyugtatta meg” román beszélgetőpartnerét, hogy erről nem azért beszél, mert tárgyalni is akar róla, hanem azért, mert hozzátartozik a dolog megértéséhez.⁵¹ Niculescu-Mizil még így is, hallva a végére letompított megfogalmazást, értetlenségét fejezte ki az elhangzottak kapcsán. Az ellensúly kedvéért megjegyezte: Magyarországon kifogásolható könyvek jelennek meg.

Komócsin kicsivel későbbi véleménye szerint ilyen őszintén még sohasem fogalmazták meg a két ország kapcsolatait érintő problémákat. A magyar párt külügyi titkára úgy értékelte, hogy a románok a szovjeteket sejtik a magyar fellépés mögött. Nincs kizárva, hogy a román politikus tett ilyen utalást a beszélgetés során, de ezzel inkább csak vissza akarhatott venni Kádár állításainak súlyából. Kétségtelen, hogy a bukaresti vezetőknek erős szovjetfóbiájuk volt, és akár azt is hihették, Moszkva adott esetben kijátssza ellenük az erdélyi kártyát. Azért ehhez mégiscsak erős fantáziára volt szükség. Ezzel szemben Ceaușescuék tudhatták: a magyar fél azért is olyan visszafogott, mert a szocialista tábor többi országa helytelenítette volna a két ország kapcsolatainak nyílt romlását, ezért Kádárék előbb-utóbb visszaszorolnak közejük. Sőt annak is tudatában voltak, hogy az MSZMP mintegy „előre kalkulálja” a várható reakciókat, és nem vág bele egy olyan vállalkozásba, amelyik nem nyeri el szövetségesei támogatását.

⁵¹ Erről a beszélgetésről nincs szó szerinti jegyzőkönyv. Komócsin Zoltán készített emlékeztetőt, amit megkaptak a PB-tagok és a KB titkárai. MOL M-KS 288. f. 11/3020. ó. e.

A többi VSZ-tag amúgy kevesebbet kért Romániától: „csak” külpolitikai igazodást, de azt sem kapta meg. Mégis mindannyian, ideértve a Szovjetuniót is, tudomásul vették a helyzetet. Miért helyeselték volna a konfliktust nyílttá tevő magyar politikát?

Hasonlóan kalkulálhattak a román politikusok a magyar fél belpolitikai hátterével kapcsolatban is. Tisztában lehettek azzal, mint azt vezetőinek ismételt megnyilatkozásai egyértelművé tették, hogy mekkora az MSZMP félelme a nacionalizmustól mint a belpolitikai helyzet stabilitását fenyegető tényezőtől. Az ebből fakadó önkorlátozásra persze azért nem építhettek korlátlanul. Nem lehettek ugyanis biztosak abban, hogy milyen lépéseket tesz majd egy, a társadalom számára fontos kérdésben mutatott teljesítmény- és eredményhiány miatt frusztrált magyar politika. Nem volt előre megjósolható, hogy az esetleg radikalizálódó magyar vezetés lépései nem okoznak-e a román párt számára bel- és külpolitikai bonyodalmakat. Azzal kapcsolatban is akadhattak kétségeik, hogy Kádár esetleges ellehetetlenülése után számukra kedvezőbb politika és személyi felállás jön létre Magyarországon.

1970 végén Kádár jobbnak látta megállni ezen a veszélyesnek tartott úton, mert nem vállalta az ütközéssel, a keményebb vonalvezetéssel járó belpolitikai és külső bonyodalmakat. De mint a Niculescu-Mizilnek kifejtett gondolatai is mutatják, azért valamilyen kézzelfogható eredményt el akart érni e téren, és e célból a kétfrontos harc már sokszor bevált eszközhöz folyamodott. Kádár, amikor kissé visszafogni igyekezett – de nem teljesen elfojtani – a hazai közvélemény indulatait, akkor a színpalak mögött keményebb, de nem igazán kemény hangot próbált megütni. Ez az internacionalizmusra épülő, a nacionalizmust mind a bel-, mind a külpolitikában elutasító politika azonban egyrészt túl nehézkesnek bizonyult, másrészt igazából az erő és az elszántság hiányáról tanúskodott, ráadásul túl bonyolultnak is tűnt. A kisebb-nagyobb külső és belső elmozdulásokat ez a kétfrontos, „békülve haragvó” politika egyszerre igyekezett követni, de korrigálni is. Így aztán ha több is lett az esemény a nemzeti-nemzetiségi ügyben és térben, nem lett több az igazi történés, nem változott az alaphelyzet.

Külső visszavonulás esetében viszont a belpolitikát, a szellemi életet is vissza kellett valamelyest rendezni. Nem volt miért a belső aktivitást fokozni, hiszen arra lehetett számítani, hogyha az erősödő hazafias érzés a nemzet érdekében nem tud hasznosulni, akkor belül akkumulálódik és okoz gondot. Kádár még mindig jobban félt a magyar nacionalizmustól, mint a románétól.⁵² Nem maradt más hátra, mint a visszavonulás, mert a vezetők körében erősödött az érzés: az MSZMP könnyen két nacionalizmus keresztüzébe kerülhet.

⁵² Vö. a „Kádár János és az erdélyi magyarság” című tanulmányommal. In: *Nemzetiség – felelősség. Írások Gáll Ernő emlékére*, i. m. 69.

Ezért, amikor a román pártvezetés a magyar pártkongresszus után újól foglalta fel a régóta esedékes Kádár–Ceaușescu találkozó ügyét, a barátsági szerződés aláírását, már nem nagyon lehetett kitérni, hiszen ha a keményebb fellépés nem hozott sikert, akkor megint a konstruktív hozzáállásnak kellett helyet kapnia a külpolitikában. Bár ott kísértett a fenyegetés: a tárgyalások legitimálják a román nacionalizmust, sőt újabb lendületet adhatnak a beolvasztási törekvéseknek. Ezek a határon túl élő magyarokat sújtják, de felfűtik az indulatokat a határ innenső oldalán is. A magyar pártvezetés és Kádár már jól ismerte ezt a két egymásba ölelkező halmazból álló ördögi kört, de szabadulni nem tudott belőle.

1970 végén ráadásul a külpolitikai helyzet ismét kedvezőtlenebbé vált. Vérbe fulladó munkámegmozdulásokra került sor a lengyel kikötővárosokban.⁵³ Ez elkeseredést váltott ki a szovjet vezetők körében, akik kezdtek belefáradni szövetségeseik sebeinek ápolásába, mindez pedig a stabilitást biztosító, keménykezű politikai vonalvezetést tette még vonzóbbá számukra. Nem hiányzott nekik egy másik válság vagy egy komolyabb konfliktus az általuk ellenőrzött európai térségben. Ebből a szempontból a Ceaușescu vezette Románia kisebb veszélyforrásnak tűnt, mint a reformjaival elfoglalt Magyarország.

1971. január végén a pártvezetőség hosszú idő után ismét napirendre tűzte a magyar–román kapcsolatok ügyét. A külügyminisztériumi előterjesztés tömören jellemezte a Bukarest által 1964 óta követett irányvonalat. Ebből az anyagból kiemelésre érdemes, hogy az „erőszakos asszimiláció” kifejezés ekkor került be először egy, ha csak belső használatra is készült magyar politikai dokumentumba.⁵⁴ Készítői negatív előjellel említették, hogy a bukaresti pártvezetők Erdélyt román földnek nevezik.

A barátsági szerződésre vonatkozóan a külügyminisztérium három variánst fogalmazott meg. Az első szerint automatikusan hosszabbítsák meg. Ezzel a lehetőséggel egyedül Magyarország élt volna a szorosabb szövetséget alkotó szocialista országok közül. A második változat szerint Losonczi Pál az Elnöki Tanács elnökeként és Fock Jenő miniszterelnök írta alá a magyar fél nevében az egyezményt. Harmadik esetben Kádár János az egyik aláíró, de akkor – legalább – nincs szükség a két vezető között egy másik, régóta esedékes hivatalos találkozóra. Jól látható, a minisztérium nem valódi döntési alternatívát kínált, hanem a keserű pirula lenyelésével járó kellemtelenségek enyhítésére próbált megoldást találni.

A vitában elsőként megszólaló Biszku Béla a barátsági szerződés automatikus meghosszabbítása ellen szólt, mert ez nem elfogadható módszer a szövetségesek számára, akik, mint például Todor Zsivkov, a reformok okán amúgy is egyre jobban

⁵³ Andrzej Paczkowski: *Fél évszázad Lengyelország történetéből*. Budapest, 1997, 257–263.

⁵⁴ MOL M-KS 288. f. 5/543. ó. e.

aggódnak a magyar helyzet miatt. Álláspontja szerint nem jó, ha a magyar párt kilóg a sorból. Biszku azonban azt is elfogadhatatlannak tartotta, ha a pártvezetés a románok sértődékenysége tekintetével nem mondja el véleményét politikájukról. Fock Jenő nem látta értelmét az időhúzásnak; Kádár menjen el Komócsin kíséretében Bukarestbe. Az első titkár azonban továbbra sem lelkesedett különösebben ezért a számára személyesen sem vonzó utazási lehetőségért. Bírálta az előterjesztést, mert nem azt vizsgálja, milyen módon lehetne javítani a kétoldalú kapcsolatokat, miként vessék fel a kulturális, vagyis a nemzetiségi problémákat. Nem látta értelmét egy bukaresti látogatásnak, és tartott attól, hogy még Canossa-járásnak tűnik, vagyis mintha azért utazna, mert a román pártnak lett volna igaza a közelmúlt vitáiban.

Kádár joggal félt attól, hogy semmilyen ellentételezést nem kap a barátságról és testvériségről szóló ilyenkor kötelező nyilatkozatokért cserébe, lesznek nagy kijelentések, de „nem megyünk előre”.

Kállai Gyula Biszkuval értett egyet: bírálni kell a románokat azért, mert fölébe helyezik nemzeti érdekeiket a közösséginek. Ugyanakkor a Hazafias Népfront elnöke kemény fellépést kért a határon túliak ügyében, ezt célszerűbbnek tartotta, mint azzal foglalkozni, milyen gondokat okoz a hazai politika „mássága” Romániának, és miként hat az ott élő magyarok helyzetére. Nemes Dezső az aláírás mellett érvelt, és azt javasolta, a felső szintű találkozót halasszák az SZKP-kongresszus utánra. Nyers Rezső szerint nem fogadható el Erdély románosítása, mert az magyar is. Szerinte talán előbbre juthatunk a sorsközösség belátásával, valamint ha kölcsönösen tiszteljük egymás útvalasztását és múltját.

Kádár vitazárójában óvott a magyar–román viszony jelentőségének túlértékelésétől. A szakaszos bonyolítás mellett állt ki, vagyis KB-titkári találkozó beiktatását kérte saját utazása elé. Ez persze megint időhúzás volt, mint ahogy az is, hogy tárgyalási platform kialakítása címén egy hónap múlva újratárgyaltatta a kérdést.

Az átdolgozott anyag több konkrétumot tartalmazott a kétoldalú kapcsolatok témájában. Így például a készítőik közös magyar–román történezművelődési bizottság felállítását, a kulturális együttműködés bővítését, új határátkelőhelyek megnyitását javasolták.⁵⁵ Hiányzott viszont a tematikából a nemzetiségi kérdés „mint olyan”, pedig a Politikai Bizottság tagjainak többsége e mellett voksolt. Magyarázatot a mulasztásra Kádár hozzászólása ad, amelyben a kapcsolatok fejlesztését nevezte a megvalósításra váró célnak. Hozzá csatlakozva Fock Jenő miniszterelnök ez alkalommal is realista szellemben beszélt: „Az az érzésem, hogy mintha mi egy kicsit az érzelmeinktől is hagynánk magunkat befolyásolni az egész szocialista világ előtt: Magyarország harcol a román nézetek ellen, mintha magunkat hoznánk nehéz helyzetbe. De ha

⁵⁵ MOL M-KS 288. f. 11/3102. ő. e.

megfordítva, a kétoldalú kapcsolatainkban eredményeket érünk el, hatékonyabban tudunk a helytelen román álláspontok ellen küzdeni.” Fock Jenő érezhetően attól félt, hogy Magyarország még jobban elszigetelődik a táboron belül, ahol már amúgy is rossz szemmel nézik a reformok és a KGST-vel kapcsolatos törekvései miatt is. Miután a miniszterelnök nem látta reálisnak, hogy érdemi változás következzen a román politikában, azt gondolta, éppúgy nincs értelme a keménykedésnek, mint a halogatásnak. Fock Kádárnak címezve javasolta, vesse el a presztízsszempontokat. Tíz éve nem járt felső szintű hivatalos magyar küldöttség Bukarestben, ha Kádár időt tud szakítani, utazzon. A miniszterelnök egyértelművé tette, nem látja értelmét a további taktikázásnak, szerinte a gazdasági kapcsolatok bővítésére érdemes összpontosítani, mert ott eredményeket lehet elérni, amelyek jótékonyan hathatnak a két ország viszonyára.

Komócsin Zoltán is azt kérte, maradjanak ki azok a pontok, amelyek feleslegesen terhelik a tárgyalásokat. Nyers meghagyni gondolta a nemzetközi témákat, de azzal, hogy „ne lépjünk fel a szocialista közösség nevében”. Álláspontja szerint tudomásul kell venni, hogy Romániát ez a közösség elfogadja olyannak, amilyen.

Aczél György úgy ítélte meg, nincs esély az egyetértésre a románokkal a nemzetiségi kérdésben. Nemes úgy nyilatkozott, hogy a reális hozzáállás nem egyenlő a beletörődéssel, folytatni kell az elvtársi eszmecsérét. Biszku, talán erre is reagálva mondta, a románok változtatgatják a taktikájukat, de őket nem „tudjuk” megváltoztatni. Kádár összefoglalójában erre azt válaszolta, hogy nevetséges volna a román párt politikájának megváltoztatására törekedni. Az együttműködés fejlesztése a feladat. Nem fogadta el viszont Fock felvetését sem, mert a meglévő problémák miatt indokolt, hogy a magyarok legyenek az utolsók, akik aláírják a románokkal a barátsági szerződést. Megoldatlan az ott élő nemzetiség sorsa. „Őket is gyötri ez a probléma, minket is. Éppen ezért súlyosabban érintenek bennünket az ő lépéseik, mint akár Csehszlovákiát, a lengyeleket...” Kádár a pozitív megközelítés jegyében a gazdasági kapcsolatok bővítését szorgalmazta. Továbbra sem akarta azonban elsietni a dolgokat, ragaszkodott az „alapos” előkészítés gondolatához. Az MSZMP első titkára láthatóan valamilyen megerősítésre várt, arra, hogy az előkészítő megbeszélések révén fel tud majd mutatni valamilyen gyakorlati eredményt a kétoldalú kapcsolatok terén, a gazdasági együttműködésben, a turizmusban, a kultúrában. Ha ez megtörténik, jobb szájjal utazhat Bukarestbe, ha már egyszer muszáj.

Alátámasztani látszott a várakozást, hogy a korábbiakhoz képest jobb hangulatban ért véget a két ország gazdasági együttműködésével foglalkozó vegyes bizottság ülése. Gheorghe Maurer miniszterelnök a kis országok lehetőségeiről beszélt a magyar felet képviselő Apró Antalnak.

A tárgyalások mellett szólt, hogy még tartott a gesztusokat is tevő nemzetiség-politikai kurzus Romániában. 1970 őszén útjára indult *A hét* című magyar nyelvű kulturális hetilap. Nicolae Ceaușescu márciusban részt vett és felszólalt a Romániai Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának ülésén. Ezen a plénumon több bíráló megjegyzés is elhangzott a magyar felszólalók részéről. Sütő András arról beszélt, hogy az erdélyi magyarok sokat vártak Ceaușescutól, és nem is csalatkoztak, a nemzetiségi politika végrehajtásában azonban számos hiányosság tapasztalható. Méliusz József is hasonló szellemben szólalt fel. Balogh Edgár a romániaiság eszméjét képviselte. Ceaușescu megnyilatkozásai nem voltak egyértelműek. Az iparosításnak csak a gazdasági előnyeit emelte ki. Az elért eredményeket közös alkotásnak nevezte. Fontosnak ítélte a román párt vezetője azt is, hogy a fiatalok azon a nyelven tanulhassanak, amelyet a legjobban ismernek. Majd kifejtette: a nemzet még hosszú ideig létezik, és a nemzetiségekre is hosszú létezés vár, évezredekig kell együtt élniük. A nemzet és nemzetiség létéből fakadó elméleti kérdésekkel külön kell foglalkozni. Ceaușescu arra is figyelmeztetett, hogy a romániai problémákat a romániai dolgozók oldják meg.⁵⁶

Ebben a szellemben a *Korunk* 1971. májusi számában magyar és román szerzők tollából négy olyan tanulmány jelent meg, amely a nemzeti-nemzetiségi kérdéssel foglalkozott.

Történt ez akkor, amikor a főtítkár kijelölte, pontosabban szólva behatárolta nemzetiségi politikájának kereteit. Az Olasz Kommunista Párt napilapjának adott interjújában visszautalt 1966-ra, amikor a pártja megalakulásának évfordulóján mondott beszédében bírálta a Kominternt, mert soknemzetiségű államnak nevezte Romániát. Ceaușescu szerint ilyen államról csak különböző nemzetek egyesülése esetén lehet beszélni, „ez pedig nem állt és nem áll fenn Románia esetében”.⁵⁷ Ebből következően a nemzetiségek léte semmilyen formában nem veti fel az autonómia kérdését. Románia egy politikai nemzet, amelyben az etnikumok az idők folyamán összezsugorodtak, egységet alkottak a románsággal. Érvelése arra a „történelmi alapra” épült, miszerint a nemzetiségek évszázadok óta együtt élnek a román néppel. (Ebből következően Erdély nem csatlakozott Romániához, hanem visszatért, újra-egyesült azzal.)

Május elején az MSZMP táviratot küldött a megalakulásának 50. évfordulóját ünneplő Román Kommunista Pártnak. Ebben a magyar vezetők azt kívánták, hogy a proletár internacionalizmus alapján mélyüljön a barátság, fejlődjön az együttműkö-

⁵⁶ *Előre*, 1971. március 14. Egy hét múlva, a 21-i számban Beke György interjút készített Méliusz Józseffel, amelyben az író optimistán beszélt a kilátásokról.

⁵⁷ Idézi R. Süle Andrea: A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája a pártdokumentumok tükrében. In: *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Budapest, 1988.

dés, mert ennek révén egyúttal a szocialista világrendszer is erősödik.⁵⁸ A táviratban lett volna még hely egy-két kitételre. Semmi nem történt volna, ha például megemlíti azokat a magyar kommunistákat, akik a román pártban tevékenykedtek és tevékenykednek, akik ma is őrzik nemzeti identitásukat stb. A „feladó” most nem látta értelmét az ilyen finomkodásnak, pedig lett volna értelme üzenetet küldeni azoknak az erdélyi baloldaliaknak, akik a nehezedő körülmények között is kitartottak, keresték a megoldást, és egyre rosszabb helyzetbe kerültek. A többségi nacionalizmussal szemben az erdélyi magyarság ekkor kezdte őket utópistának tekinteni. Egyre nőtt a kiábrándulás, az elkeseredés, mind többen vonták meg a bizalmat az erdélyiség, a romániaság jegyében a magyar nemzetiség érdekeit védelmező vezetőktől és vezető értelmiségiektől.⁵⁹

Fontosabbnak tűnt kihasználni a román tárgyalási készséget, amelyet a két vezető csúcstalálkozójának óhajta motivált. Aczél György és Komócsin Zoltán május 3. és 5. között Romániába látogatott. Számítalan dolgot szóvá tettek addig a könyvkiállításig bezárólag, amelyen a román rendezők Petőfi- és Ady-köteteket sem engedtek polcra tenni. A magyar delegáció vezetői számos javaslattal álltak elő a sajtó terjesztéséről, a kölcsönös tanárképzésről, a kolozsvári konzulátus felállításáról, az áruforgalom szélesítéséről, kulturális és történész bizottság felállításáról. A román partnerek is igyekeztek építő hozzáállásukat bizonyítani, ugyanakkor elzárkóztak a szerintük belügyeiket érintő témák megbeszélésétől. Ezt a magatartást alátámasztandó Ceaușescu, amikor fogadta a magyar KB-titkárokat, szükségesnek látta hangsúlyozni: ha valamit átvennének a magyar gyakorlatból, arról nem számolnának be az MSZMP-nek, hiszen az is az ő döntésük lenne. Persze ez a veszély nem fenyegetett, mert a román államfő nem rejtette véka alá azt a véleményét sem, miszerint nagyok a különbségek a két párt szocialista építésről alkotott elképzelései között. Ez nem jelenthetett mást, mint negatív véleményt a magyar gazdasági reformról és belpolitikáról. Túl ezen ő is azon igyekezett, hogy meggyőzőnek tűnjön a tárgyalási készsége, a kapcsolatok fejlesztése melletti elkötelezettsége. A látogatásról készült jelentés szerint a bukaresti vezetőknek továbbra is „fenntartásaik vannak mindennel szemben, ami hazánk és a romániai magyarok kapcsolatát erősítené”.⁶⁰

Ennek ellenére a békülékenységre kényszerülő Kádár már nem látta értelmét elzárkózni a Nagyváradra és Debrecenbe tervezett személyes találkozótól. Kérte azonban, hogy ne legyen egyedül, és ne legyen népünnepély a dologból.⁶¹

⁵⁸ *Népszabadság*, 1971. május 8.

⁵⁹ Erről is írt Csatári Dániel abban a feljegyzésben, amelyet 1971 májusában készített Óvári Miklós számára a román párt irányvonalának változásairól. MOL M-KS 288. f. 51/ 1. ő. e.

⁶⁰ MOL M-KS 288. f. 32/1971/1. ő. e.

⁶¹ MOL M-KS 288. f. 5/555. ő. e.

5. Kemény összezsapás

Mégsem jött létre a két vezető régóta esedékes találkozója, mert újabb, nem várt fordulatra került sor. A román államfő nyár elején Pekingbe utazott, ami felért egy kisebb fajta „hideg” hadüzenettel a Szovjetuniónak és szűkebb szövetségeseinek. Ceaușescu Kínában mondott több beszéde és az, hogy megjegyzés, kritika nélkül hallgatta végig a kínai vezetők Szovjetuniót élesen bíráló megnyilatkozásait, hatalmas felháborodást váltott ki Moszkvában és a kelet-európai fővárosokban.⁶²

A magyar vezetésnek most, ha ellenkező előjellel is, de két év leforgása alatt másodszor is visszakoznia kellett. Ilyen körülmények között Kádár találkozója a román párt vezetőjével azt a benyomást kelthette volna, mintha Budapest nem törődne a szocialista „közösség elleni izgatással”, és támogatná a külön utakon járó Romániát. Az új helyzetben az MSZMP vezetésének szembe kellett néznie azzal a veszéllyel, hogy az utolsóból első lesz. Ahogy Kádárék az előbbi nem gondolták Magyarországot érdekelni állónak, úgy az utóbbi pozíciót is el akarták kerülni, vagyis nem akartak elsőként tárgyalni a Szovjetunió és Kína közötti semlegesség szerepében tetszelgő bukaresti vezetőkkel. Kádár megint igazolva láthatta óvatosságát. Joggal gondolhatta: lám a ragaszkodás az elvi pozícióhoz meghozza a maga gyümölcsét. Ha tavasszal siettünk volna, akkor most magyarázkodhatnánk saját közvéleményünk meg a szövetséges pártok előtt is. A szövetségeseknek akkor a mi kivárásunk nem tetszett, most meg azt kifogásolnák, ha a látogatással igazolást nyújtanánk a „szakadár” kínaiakkal paktáló román pártvezetésnek. Az egyeztetett külpolitika értelmében ugyanakkor el kellett kerülni a szakításra lehetőséget kínáló helyzeteket, vagyis nem volt mód arra, hogy a román politikát szemtől szembe támadják, mert fennállt a látványos ellenlépés, például a tárgyalások megszakításának veszélye. Tovább bonyolította a dolgot az is, hogy most a szovjet vezetés kifejezett nyomást akart gyakorolni Romániára, mert a legrosszabbtól tartott.⁶³ Hallgatni sem ezért, sem azért nem lehetett, mert mondani kellett valamit a hazai közvéleménynek az MSZMP véleményéről és arról, mi lesz a magyar–román kapcsolatokkal. A pártvezetés ezért úgy döntött, hogy szemben a

⁶² Az SZKP megküldte az MSZMP-nek – vélhetően a többi kelet-európai pártnak is – annak a beszélgetésnek a jegyzőkönyvét, amelyet Alekszej Koszigin miniszterelnök és Mihail Szuszlov KB-titkár folytatott a hazafelé igyekvő Nicolae Ceaușescuval a moszkvai repülőtéren. MOL M-KS 288. f. 11/3172. ő. e.

⁶³ Marjai József külügyminiszter-helyetttest 1971. június végi moszkvai konzultációján Rogyionov, az SZKP nemzetközi osztályának vezetője arról tájékoztatta, hogy a szovjet vezetés közölni akarja Ceaușescuval: „Románia nem szakadhat el azoktól a realitásoktól, amelyek keretében él.” MOL XIX-J-1-u 35. d.

bevett gyakorlattal, a nyilvánosság előtt is hangot ad a román politikával kapcsolatos fenntartásainak. Erre az új kormány megalakulása kínált alkalmat.

Az 1971. áprilisi választások után a kormányprogramot elfogadó júniusi országgyűlési ülészakon Komócsin Zoltán fejtette ki a magyar külpolitika ismert alapelveit és álláspontját időszerű nemzetközi kérdésekben. A párt külügyekért felelős titkára a megszokottnál jóval színesebb, árnyaltabb képet adott, és ezek az új színnek éppen a szocialista országokkal fenntartott kapcsolatok tagolt bemutatásának szolgálatában kerültek a külpolitikai palettára. Külön passzust kapott a politikai konszolidációban előrehaladást elérő csehszlovák vezetés, az előző év végén kitört munkáselégedetlenség és sztrájkmozgalom, vezetési válság után stabilitást teremtő lengyel párt. Szólt a világpolitikáról, a magyartól, a szocialista tábortól eltérően gondolkodó jugoszláv politikáról is. Az igazi újdonságot, ha tetszik szenzációt azonban az jelentette, hogy a beszédben kiemelt helyet kapott a magyar–román viszony jellemzése. A helyszín és az alkalom megválasztásával Kádárék egyértelművé tették, hivatalos megnyilatkozásról van szó.⁶⁴

Komócsin pozitívumokkal kezdte: az utóbbi időben aktívabbá váltak a két ország közötti kapcsolatok. A KGST-ben és a Varsói Szerződésben is együtt tevékenykedik a két ország, amelynek azonosak az érdekei és a céljai. Magyarország szeretné továbbfejleszteni az együttműködést, de azt „időnként” nehezítik az „[...] elvi álláspontokban és egyes nemzetközi kérdések megítélésében előforduló eltérések. Abból indulunk ki, hogy közös erőfeszítéseket kell tennünk az akadályozó tényezők elhárítására. Alapvető érdekünk fűződik ahhoz, hogy mind hazánk, mind Románia lakosai – beleértve az ott élő magyar nemzetiségieket is – megértsék: népeink jövője elválaszthatatlan a szocializmustól.”⁶⁵

Évtizedekre visszamenőleg ez az első eset, amikor hivatalos fórumon, az ország nyilvánossága előtt felelős vezető kinyilvánította a Magyar Népköztársaság érdekelttségét a határon túli magyarok ügyében. Komócsin a „lakosai” szó segítségével elkerülte a „nép” kifejezést, hogy ne tegye lehetővé az összemosást nép és nemzetiség között, és ne lehessen meditatálni azon, vajon a magyar nemzetiség a román vagy a magyar nemzet része-e. Az elvi nézeteltérésekről szóló passzus azt is homályban hagyta, hogy ezek a nemzetiségi politikára is kiterjednek-e. Ez rosszabb volt annál,

⁶⁴ A Komócsin-beszéd előzményéhez tartozik, hogy a román párt magatartásáról a Német Szocialista Egységpárt kongresszusán az SZKP és legközelebbi szövetségesei külön is eszmét cseréltek. Lásd erről Komócsin Zoltán beszámolóját augusztus elején a központi bizottság ülésén. MOL M-KS 288. f. 4/113. ő. e.

⁶⁵ *Népszabadság*, 1971. június 25.

mintha az előadó nyíltan megmondta volna: igen, de jobb volt annál, mintha kizárólag az internacionalizmussal összefüggő vitákra utal.⁶⁶

Kádár annyira komolynak látta a helyzetet, hogy feljegyzéssel fordult az MSZMP Politikai Bizottságának tagjaihoz. Súlyos veszélyt látott abban, ha a terveknek megfelelően július elején sor kerül az MSZMP és az RKP első embereinek találkozójára. Tartott a szocialista ország vezetőinek reagálásától, akik árulásnak látják a román vezető kínai látogatását. Persze azzal ő is tisztában volt, hogy milyen kellemetlen lemondani egy hosszú ideje esedékes, nehezen előkészített találkozót. „Így áll a dolog. Sajnos, úgy néz ki, hogy ezúttal is csak két rossz: egy kisebb és egy nagyobb rossz között választhatunk.” Enyhítésül azt javasolta: írják meg, a szerződést osszel a magyar fél kész aláírni, de egyből hozzátette: jelezzük „a románoknak – ez politikailag világos és sokatmondó –, hogy a szerződést az Elnöki Tanács elnöke fogja részünkről aláírni”.⁶⁷

A PB 1971. június 29-i ülésén határozott: a nemzetközi kérdések körüli feszültségekre hivatkozva, de Ceaușescu Kínában tanúsított magatartására kihegyezve lemondja a július elejére tervezett magyar–román felső szintű megbeszéléseket. Az MSZMP vezetése csúcstalálkozó helyett azt javasolta, hogy a külügyminisztériumok folytassák a barátsági szerződés előkészítését, és a PB-tagok találkozzanak a kétoldalú tárgyalásokon felvetett ügyek előmozdítása érdekében.⁶⁸ Ez igen csak éles váltás, visszalépés volt a májusi jó hangulatúnak nevezett előkészítő megbeszélésekhez képest. Nyomós indok kell egy héttel az egyeztetett időpont előtt lemondani egy amúgy sem rutinjellegű diplomáciai randevút.⁶⁹

Nem is maradt el a válasz. Paul Niculescu-Mizil egész oldalas cikkben válaszolt Komócsin beszédére, amelyben leszögezte: pártja a nemzetközi munkásmozgalom

⁶⁶ Nemzetközi síkon maradni; ez lett volna a könnyebb és harcosabb kiállást lehetővé tevő út. Ezt választotta Várnai Ferenc „A szocialista országok közössége” című cikkében (*Népszabadság*, 1971. július 4.), amelyben a kínai és „más” sajtóban megjelent megfogalmazásokra utalva bírálta a szuperhatalmakról szóló tételt. A szocialista országok egységének erősítését és „ahol még szükséges” az egység helyreállítását időszerű feladatnak tartotta. A „más” és az „ahol” Romániára utalt.

⁶⁷ MOL M-KS 288. f. 5/558. ő. e.

⁶⁸ A június 29-i PB-ülés (lásd az előző jelzetet) vitájában Biszku Béla a Konsztantyin Katusevvel, az SZKP KB titkárával folytatott külön beszélgetését idézve ismertette a szovjet álláspontot. A Ceaușescu kínai útja miatti felháborodás párosult az aggodalommal, mi lesz, ha a román párt továbbmegy ezen az úton a kül- és belpolitikában is. Katusev arra utalt, hogy a moszkvai repülőtéri fogadtatás is az érintkezés fenntartását célozta, még ha vitába is torkollott. Az MSZMP KB 1971. június 30-i üzenete és az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának 1971. augusztus 5-i válasza: MOL M-KS 288. f. 5/564. ő. e.

⁶⁹ A *Népszabadság* 1971. július 18-i heti politikai összefoglalója kritikus felhanggal mutatta be a kínai út után megindult bukaresti sajtókampányt a szuperhatalmakról és a nagy és kis országok szerepéről. Nem sok példa akadt erre az akkori kelet-európai sajtóban.

egységéért tevékenykedik.⁷⁰ Kína hatalmas szocialista ország, nélküle nem oldható meg egyetlen nagy nemzetközi kérdés sem. A román küldöttség útját jól fogadta a nemzetközi és a hazai közvélemény is.⁷¹ Nem úgy, mint a magyar televízió, ahol megfogalmazódtak a vádak is, és még nagyobb értetlenséget keltett a magyar országgyűlésben elhangzott beszéd. Niculescu-Mizil szerint a nemzetközi kérdésekben megmutatkozó nézetkülönbség nem lehet akadálya a két ország közötti viszony javításának. Idézte Komócsin nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos szövegét, majd leszögezte: „senki kívülről nem lehet bíráló annak, hogy egyik vagy másik országban hogyan halad a szocializmus...” A román pártvezető olyanokról szólt, akik jeleskedtek mások leckéztetésében, és közben képtelenek voltak saját pártjukat, népüket vezetni. Cikkét azzal zárta, hogy Romániában a fontos kérdéseket, így „az együtt élő nemzetiségek életét és fejlődését is – ennek az országnak a lakosai, szocialista nemzetünk választott képviselői döntenek el és oldják meg”.⁷²

A bukaresti vezetők most tehát joggal érezték sértve magukat és háborodhattak fel: milyen alapon minősíti az ő független külpolitikájuk valamely lépését a magyar párt, és milyen alapon hozza azt kapcsolatba a két ország viszonyával? Miként veszi magának a bátorságot egy magyar politikus, hogy a magyar parlamentben román belüggyel, jelesen a román nemzetiségi kérdéssel foglalkozzon?

Mindez azonban nem okozott különösebb megrázkódtatást Bukarestben. Bár a román külpolitikának jobban jött volna egy békés eszmecsere Kádárral, amellyel ki- felé és befelé egyaránt igazolhatja tárgyalókészségét és -képességét, széles körű kapcsolatait, de azzal, hogy a találkozóra nem került sor, senki nem maradt le semmiről. Nem hagyott ki, nem mulasztott el egyik fél sem olyan alkalmat, amellyel jobbra fordíthatta volna a dolgok állását. Újat, többet, jobbat a magyar vezetők akartak, de ők is tisztában voltak azzal, hogy szándékaik nem találkoznak a román vezetés számításaival és érdekeivel. A bukaresti vezetők viszont széttárhatták kezüket: ha nem, hát nem. Ők maguk alakítják külpolitikájukat, nem egyeztetik másokkal, függetlenek, rajtuk nem múlik a jó viszony. Ideológiailag pedig nem szorulnak külső megerősítésre, sziklaszilárdak, senki nem oktathatja őket a marxizmus–leninizmusra, senki nem vádolhatja őket kozmopolitizmussal és még kevésbé nacionalizmussal.⁷³

⁷⁰ *Scînteia*, 1971. július 8.; *Előre*, 1971. július 10.

⁷¹ A párt- és társadalmi szervezetek hatalmas távirat- és levéláradatban üdvözölték Ceaușescu, a párt és állami vezetést az ázsiai út alkalmából. Lásd például *Előre*, 1971. július 1.

⁷² Vö. 64. jegyzet.

⁷³ Ez az ideológiai keménység jellemezte a román párt képviselőinek szereplését a *Béke és Szocializmus* konferenciáján is. A téma a szocialista világrendszer fejlődése volt. Lásd Berecz János és Nagy László jelentését: MOL M-KS 288. f. 11/3159. ő. e.

Rádadásul Ceaușescu Kínából visszatérve komoly belső változtatásokra határozta el magát a román politikai és szellemi életben. Július elején ideológiai offenzívát hirdetett, követelte az értelmiség harcos kiállását a marxizmus–leninizmus szellemében a polgári nézetekkel szemben és a párt politikája mellett. Elgondolásainak szerves részét alkotta az ideológiai nevelés, a szocialista eszméktől és erkölctől idegen művek, műalkotások száműzése a román szellemi életből. Ceaușescu előtérbe állította a kozmopolitizmus és a nacionalizmus elleni küzdelmet. A teendőket pedig saját felfogásának megfelelően fogalmazta meg. Javaslatai között szerepelt az a tétel, mely szerint még jobban erősíteni kell a román, a magyar, a német és más nemzetiségű dolgozók egységét. A pártszervezeteknek minden nacionalista megnyilvánulást vissza kell vernüök, bárhonnan eredjenek is azok. A „bárhonnan” megfogalmazás a román nacionalizmusra is érthető lett volna, de ebben az elvontságában mégis inkább a magyaroknak szóló figyelmeztetésnek hangzott. Igazolja ezt az a szöveg, amelyet néhány nap múlva, az ideológiai harc fokozásának szentelt tanácskozáson mondott el Ceaușescu, amikor bővebben is kifejtette felfogását. E szerint a termelőerők arányosabb elosztása és a jogegyenlőség következtében új típusú szocialista egység jött létre, amellyel szemben senki sem uszíthat, és aki mégis megkísérli, az a szocialista nemzet ellensége. A román párt tiszteletben tartja a nemzetiségek jogait, küzd megvalósításukért, és nem enged meg semmilyen nacionalista és sovinszta uszítást. A pártfőtitkár kijelentette: a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség közötti közeledés „a nemzeti probléma helyes megoldása, és nemzetiségre való tekintet nélkül, az összes dolgozók közötti egység erősítése eredményeként a román társadalom minden tevékenységi területén a szüntelen fejlődés, a homogenizálódás folyamatán megy át”.⁷⁴ Ezekből a tézisszerű gondolatokból az olvasható ki, hogy a kisebbség örüljön az elmaradott térségek fejlesztésének, mert ez a magyarlakta vidékeket is érinti. A kisebbséghez tartozó egyén pedig éljen a számára is biztosított gazdasági és szociális jogokkal. A társadalmi homogenizálás nyilván a nemzetiségeket is érinti.

Augusztus közepén Ceaușescu Székelyföldre látogatott. Csíkszeredában mondott beszédében „lefordította” a júliusi irányvonalat az itt élő magyarság számára. „Bármilyen nyelvet beszéljünk... egyféleképpen kell beszélnünk, nevezetesen: Mindent a szocializmusért, mindent hazánkért – Románia Szocialista Köztársaságért.” Szólt ugyan az anyanyelv szerepéről is a mindennapi életben és az oktatásban, de arra is figyelmeztette az egy tömbben élő magyarokat, hogy ami ezen a tájon megvalósul, az „... a közös munka gyümölcse; a széthúzás csak a dolgozók ellenségeinek

⁷⁴ Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése útján*. Bukarest, 1972, 180–214. Az idézet helye: 198.

tett szolgálatot, és ha a kommunizmus győzelmét óhajtjuk Romániában, erősítenünk kell az egységet és a testvériséget közös harcunkban és munkánkban. Ezt a felhívást intézem, mint az összes – román, magyar, német – dolgozók fia is!” Figyelmeztetést kapott – bár a Niculescu-Mizil-cikknél visszafogottabb formában – Magyarország is. A szocialista építés feltételei mindenütt különbözők, Románia ennek tudatában akarja fejleszteni kapcsolatait az európai szocialista országokkal, a szomszédokkal. Nem lehet elszigetelődni a nemzeti határok között, de „megengedhetetlen, hogy ne tartsák tiszteletben a nemzeti határokat, a nemzeti függetlenséget és szuverenitást”.⁷⁵

Az erdélyi magyarság ekkorra már elegendő tapasztalattal rendelkezett a „nemzetiségre való tekintet nélkül” végrehajtott gazdaságpolitikáról, oktatásfejlesztésről.⁷⁶ Most azonban Ceaușescu a társadalmi és a nemzeti fejlődést a homogenizálás címkeje alatt kapcsolta össze, és ezzel új fejezet nyitott a román nemzetépítés és az asszimilációs politika történetében. Még akkor is így volt ez, ha a szándékosan nem egyértelmű megfogalmazás lehetővé tett kevésbé kemény olvasatot is. A fordulat megértését nehezítette az erdélyi magyar értelmiség számára, hogy az sem a pártban, sem a nyilvánosságban nem volt előkészítve.⁷⁷ Nem mellékes az sem, hogy a már említett 1968 utáni enyhülés, liberalizálódás után idő kellett a hatalmi apparátusnak is az új vonal gyakorlati alkalmazására. Az új stratégiát nem volt könnyű a napi politika nyelvére lefordítani, az államigazgatás tevékenységén keresztül érvényre juttatni. Az erdélyi magyarság tömegei pedig ezeken keresztül érezhették, tapasztalhatták a politikai változásokat.

Ceaușescu beszéde más szempontból is fordulatot jelzett. Az ideológiai front be-merevítése véget vetett annak az időszaknak, amikor úgy tűnt, a nyugati irányú külpolitika tartós és lényegi hatással lesz a gazdaság szervezésére és a szellemi életre is. Korábban akadtak ilyen irányba mutató jelek. A romániai értelmiség a hatvanas évek közepétől több lehetőséget kapott a világban való tájékozódásra. Nagyobb szabadságot élvezett a művészi alkotómunka, a kulturális életnek pezsgőbb lett a ritmusa, és sokszínűbbé vált, mint előtte volt. Hasonló folyamatokat lehetett megfigyelni az erdélyi magyar kultúrában is.⁷⁸ 1971 júliusától hidegebb szelek kezdtek fújni egész Romániában, de Erdélyben ezt jobban megérezték.

Moszkvát, Varsót, Prágát, Szófiát és Berlint persze továbbra sem a román belpolitika fejleményei érdekelték, hanem Bukarest külpolitikai játszmája. A pekingi út

⁷⁵ *Előre*, 1971. augusztus 17. Beszéde végén a főtákar magyarul éltette pártját.

⁷⁶ Lásd erről Enyedi Sándor: Magyar nyelvű iskolahálózat Romániában. *Múltunk*, 1995/1.

⁷⁷ Egy hónappal korábban, májusban például megjelent a *Korunk* nemzetiségi kérdéssel foglalkozó tematikus száma, három évvel az újvidéki *Új Szimposion* hasonló vállalkozása után.

⁷⁸ Lásd erről Catherine Durandin idézett művét és a romániai magyar irodalom történetével foglalkozó munkákat.

bizonyította: a román pártfőtitkár nem engedi meg, hogy kialudjon a düh lángja, amelyet függetlenségének meg-megújuló demonstrálásával keltett névleges szövetségeseiben. Ez pedig inkább tudható volt, mint látható, mert a többi szocialista országban nem kapott olyan nyilvánosságot a Romániával szembeni komoly ellenérzés, mint Magyarországon. A szovjet vezetők nem akarták a konfliktust kiterjeszteni és a végletekig mélyíteni. Ez annak ellenére igaz, hogy a nyugati sajtó – tudomást szerezve a Koszigin és Ceaușescu között a moszkvai repülőtéren lezajlott rendkívül éles hangú vitáról – szovjet nyomásgyakorlásról cikkezett és a román határok közelében folyó hadgyakorlatokról is írtak.⁷⁹ Románia első embere pedig nemhogy meghátrált volna, helyette üdvözülten ment tovább a maga útján, kifelé és befelé egyaránt demonstrálva: a párt és személyes hatalma kikezdhetetlen országában.⁸⁰

Ezt olyan meggyőző erővel sikerült megtennie, hogy a háborgó kelet-európai szövetségesek megriadtak, még a végén nyilvánosan szakít velük Románia. Ilyen fejleményt pedig természeti csapásként éltek volna meg az érintettek. Senkinek nem állt érdekében tovább feszíteni a húrt. Jól jelezte a dolgok akkori állását, hogy Ceaușescu nem kapott Brezsnyevtől meghívást az 1971. augusztusi krími találkozóra. A résztvevők együtt ostromozták a román politikát nacionalizmusa miatt, és azért, mert nélkülözi az osztályszempontot, vagyis nem fogadja el a szovjet hegemoniát. Leonyid Brezsnyev szerint a kínai látogatás „közösségünk ellen irányult, nem az internacionalizmus szellemében zajlott le”. Az SZKP főtitkára megengedte magának azt a kijelentést is, hogy a Szovjetunió a „gazdasági csatornák lezárásával könnyen nehéz helyzetbe tudná hozni Romániát. De ilyesmire csak végső esetben kerülhet sor”. (Az ilyen természetű függőség a találkozó összes résztvevőjét érintette.) A kelet-európai pártvezetők kórusban ítélték el a román pártot, amiért közvetlen vagy vélt érdekeinek oltárán feláldozza a közös érdeket. Ugyanakkor fontolóra vették, hogy a Varsói Szerződés következő ülésén a szuperhatalmakról szóló teóriával kapcsolatban hivatalos magyarázatot kérnek a románoktól. Kádár politikai árulásáról és a román pártvezetés nacionalista vonaláról beszélt. Fontosnak tartotta, hogy megakadályozzák egy Peking–Bukarest–Belgrád vonal megerősödését. Eközben ugyanezen politikusok kivétel nélkül hangsúlyozták, hogy mindenképpen együtt kell dolgozni a román vezetéssel. A belső szövetséges kör tagjai nem látták értelmét a nyilvános vitának sem.⁸¹

⁷⁹ Lásd pl. *The Financial Times*, 1971. augusztus 1.; *Newsweek*, 1971. augusztus 8.

⁸⁰ Ekkor szabadult meg az ideológiai élet egyik fő irányítójától, Ion Iliescutól is.

⁸¹ MOL M-KS 288. f. 4/113. ó. e., illetve 288. f. 32/SZT/1975/54. ó. e. Emlékeztető az 1971. augusztus 2-i krími találkozóról. Mindenesetre érdekes, hogy a CSKP KB 1971. október 21-i ülésén Vasil Biľak KB-titkár nemcsak az internacionalista vonal megsértése miatt bírálta az RKP-t, hanem mert ideológiailag kritikátlan a nacionalizmussal szemben. Külön kifogásolta,

Így azután nem kellett sok idő ahhoz, hogy a magyar párt vezetői ismét önvizsgálatot tartsanak: helyes-e, ha ő rajtuk csapódik ki a szövetségesek és Románia közötti feszültség? Érdekük-e, és egyáltalán érdeke-e valakinek az, hogy Magyarország és Románia viszonya legyen a legrosszabb a szocialista táboron belül?

Augusztus elején ezeknek a kérdéseknek a súlyától terhelve hallgatta meg az MSZMP KB a Minisztertanáccsal közösen Komócsin Zoltán tájékoztatóját a nemzetközi helyzetről. A KB-titkár kiemelten foglalkozott Ceaușescu kínai útjával és az azt követő fejleményekkel. Különösen nehezmenyezte, hogy a román vezető nem képviselte az imperializmussal szembeni egység követelményét, és ezzel gyakorlatilag elfogadta a kínai álláspontot. Ez a vád a szovjet vezetők szájából is elhangzott az ominózus repülőtéri találkozón. Ceaușescu ezt ott azzal utasította vissza, hogy nem a szocialista közösségről ment tárgyalni, és nem is azért, hogy a Szovjetunióról tartson előadásokat.

Mutatja a dolog súlyát, hogy tekintettel a két ország között kialakult új feszültségre, a külügyi titkárnak meg kellett kérnie a központi bizottságot, hagyja jóvá az ügyben addig követett politikát, de értsen egyet azzal is, hogy el kell érni: „ne következzen be törés” a kétoldalú kapcsolatokban. Sőt Komócsin további kezdeményezéseket tartott szükségesnek a két ország együttműködésének fejlesztése érdekében. Nem lehetett könnyű a központi bizottsági tagoknak követni a támadás-visszavonulás gyorsan változó ritmusát.

Az ülésen felszólaló Apró Antal, már mint az országgyűlés új elnöke, helyeselte a júniusi parlamenti felszólalást, mert a határon túl élők meggyőződhetek arról, hogy az ország vezetői felvetik ügyüket. Nagyobb baj lenne, ha „azt a benyomást keltenénk, hogy a román párttal való együttműködésünkben minden rendben van”. A korábban a KGST-ügyekért felelős Apró azzal is egyetértett, hogy vitatkozni kell Ceaușescuék világpolitikájáról alkotott nézeteivel, de óvott attól, hogy ebből magyar–román polémia legyen.⁸² Fock Jenő vitatkozott ezzel. A miniszterelnök szerint a fennálló nézetkülönbségek ellenére mindent meg kell tenni az államközi kapcsolatok javításáért, hiszen a román taktika lényege éppen az, miként lehet elkerülni a kétoldalú együttműködés bővülését.⁸³ A KB-ülésen Kádár is felszólalt, beszámolt a

hogy „az irodalmi alkotásokban és az egész művészetben a román nemzet rendkívüli képességeit hangoztatják”. Uo. 288. f. 32/SZT/1971/29. ó. e.

⁸² Uo. Apró beszélt még az egység fontosságáról is, de feltehetően a VSZ-tagokra utalt ezzel, ti. arra, hogy az MSZMP ne kerüljön távolabb a tábortól. A többi hivatkozás is a KB-ülés jegyzőkönyvére vonatkozik. Lásd az előző lábjegyzetet.

⁸³ Fock szövegében az áll, hogy a „román taktika” a szocialista táborhoz fűződő általánosan rossz viszonyt a kétoldalú kapcsolatok révén igyekszik ellensúlyozni. Csakhogy ezt a taktikát a bukaresti vezetők a kisebbségi kérdés, illetve az eltérő belpolitika és gazdasági mechanizmus

szocialista országok vezetőinek napokkal előbbi krími találkozásjáról. Kádár célszerűbbnek vélte, ha az MSZMP pozitív formában, nem idézve vagy cáfolva Ceaușescu tételeit, fejti ki álláspontját a vitás kérdésekben.

A lényeg azonban mégsem az ország vezetőjének a vita folytatása melletti kiállása volt, hanem az, hogy mintha a magyar politika ismét anélkül kötelezte volna el magát a kétoldalú kapcsolatok javítása mellett, hogy bármilyen feltételt próbált volna szabni, vagy valamilyen ellentételezést kért volna. Ebben a helyzetben, amikor a „háborogni lehet, de összeveszni nem” volt a szabály, ez nem is lehetett másként. Hiszen ha feltételt szabnak az elküldendő üzenetbe, akkor az nyilvánvalóan kizárta volna román részről az igenlő választ.

A KB-ülésen hozott határozat megállapította: a román küldöttség kínai megnyilatkozásai ellenetések a nemzetközi kommunista mozgalom elfogadott elveivel, a Varsói Szerződés politikájával. Ezért a KB elítélte a román vezetők magatartását, és egyetértett a Kádár–Ceaușescu találkozó korábbi lemondásával, illetve elhalasztásával.⁸⁴ Együttal azzal szólította fel a szűkebb vezetést a kétoldalú kapcsolatok bővítését szolgáló erőfeszítések fokozására, hogy a szélesebb körű együttműködés egyaránt szolgálja a két ország érdekeit, valamint a szocialista országok és a kommunista mozgalom egységéért folytatott harcot. A határozat szerint fenn „kell tartani a román félnek tett javaslatunkat a politikai bizottsági tagok szintjén történő találkozóra a nemzetközi kérdésekben fennálló nézeteltéréseink elvtársi megvitatása céljából”. A szöveg nem tett említést a határon túli magyarságról, sem abból a szempontból, hogy mindez az ő érdekeit is szolgálja, sem mint olyan problémáról, amelyről a tárgyalásokon beszélni szükséges, nyilván azért, mert feszegetése megtorpedózta volna az együttműködés fejlesztésére irányuló törekvést.

Ezzel a döntéssel a magyar külpolitika, megszakítva a kibontakozóban lévő ütközetet, látszólag visszatért egy már többször kipróbált, de kielégítő eredményt még nem hozó stratégiához. Tette ezt úgy, hogy nem igazán bízott abban, a régi, a konstruktív módszer jobb lesz, mint az új lett volna. Mégis, annak ellenére, hogy az MSZMP egyre rosszabb véleménnyel volt Románia kül- és belpolitikájáról, ismét úgy viselkedett, mintha javítani akarná viszonyát délkeleti szomszédjával. Miért? Feltehetőleg több megfontolás játszott szerepet a meghátrálásban. Az elsőt a tapasztalat szülte: a rövid lélegzetű „bekeményítési” próbálkozás nem járt sikerrel, a szövetségesek nem

miatt éppen a magyar relációban nem alkalmazták. E téren valóban csak a jó viszony látszatának fenntartására törekedett a hivatalos román politika. A miniszterelnök is éppen ezt akarta „kicseszni” a két fél közötti valóságos vita kikényszerítésével és a valóságos gazdasági stb. együttműködés kibővítésével.

⁸⁴ Lásd az előbbi fejtegetést a feltételekről. A KB a kínai vezetők magatartását is elítélte. Az ülésről kiadott közleményben ez nem jelent meg. Vö. *Népszabadság*, 1971. augusztus 5.

csatlakoztak, Ceaușescu ment-mehetett tovább a maga útján. A nyáron meghirdetett ideológiai fordulat és politikai kiigazítás magáért beszélt. Bukarest külpolitikai lépései miatt idegesebbé vált az amúgy is feszült kelet-európai légkör. Krím rányomta bélyegét erre a határozatra: előbb dühöngés, azután a józan ész győzelme.

Egy másik lehetséges, leginkább Fock Jenő állásfoglalásaiból kiviláglo megközelítés szerint ha Magyarország nem fagyasztja, hanem felmelegíti kapcsolatait Romániával, akkor annak legalább három haszna lehet. Egy: a közeledésre tett kísérlet sikertelensége esetén is javul a megítélése szorosabb szövetségeseinek részéről, mivel a velük egyeztetett külpolitikát hajtja végre. Így talán kevésbé zavarja őket nyugatias gazdasági orientációjával, belső elkülönülésével, másságával. Ez a szempont 1971-ben egyáltalán nem volt mellékes.⁸⁵ Kettő: a magyar gazdaság előnyökhöz juthat a nála gyengébb gazdasági partnerrel folytatott kereskedeleméből. Három: a kapcsolatok bővülése kedvez az erdélyi magyaroknak is, mert az érintkezési lehetőségek szélesednek. A jobb viszony legalább annyi előnnyel járhat, hogy nem lesz mit megtorolni a határon túl élőkön.

Mindent egybevéve azonban ezzel az inkább csak a képzeletben leírt, mint valóságosan végrehajtott gyors vargabetűvel a magyar–román viszonyt formáló külpolitika mégsem oda érkezett vissza, ahonnan egy bő évtizeddel korábban elindult. Most senkinek sem tűnhetett úgy, mintha minden rendben lenne a két ország között, vagy hogy az anyaország közömbös lenne a kisebbségben élő magyarság ügye iránt. Több dolog történt annál, elsősorban 1967-től kezdődően, hogy valaki ezt komolyan gondolja (amiből nem következik persze, hogy elég vagy kielégítő lett volna az, ami történt). A viszony javításának szándéka nem hatálytalanította sem a hivatalos politika többnyire óvatos megnyilatkozásait, sem a hazai nyilvánosságban megmutatott elköteleződést a nemzet és nemzetiség ügyében. Ez a kényszerű külpolitikai vargabetű is alapjában taktikai jellegű volt, kidolgozói sem nem hittek igazán eredményességében, sem nem vették igazán komolyan. A kérdés most úgy merült fel, miként tudja az MSZMP az adott pillanat realitásaihoz igazodó vezetésként és a vele járó kompromisszumokat elfogadtatni az itthoni és a határon túli magyar közvéleménnyel. A gyors támadás utáni gyors visszavonulás után létrejön-e a két ország között olyan megegyezés, amely tényleges abban az értelemben, hogy legalább hosszabb távon lesz hozadéka: javulnak a kétoldalú kapcsolatok és az erdélyi magyarság közösségi létének feltételei. Történhet úgy is, hogy a kemény magyar

⁸⁵ 1971-ben szaporodó jelei voltak a szövetséges pártok, mindenekelőtt az SZKP elégedetlenségének a magyar gazdaság- és társadalompolitika miatt. Ez a várakozás nem teljesült. Az 1972. februári Kádár–Brezsnyev találkozó megmutatta, mennyire elégedetlenek a szovjet vezetők a magyar viszonyokkal és politikával.

állásfoglalás célt veszítve értelmetlenné válik, és a helyébe lépő realizmus nem lesz más, mint pusztán meghajlás a kényszerítő körülmények előtt.

Kádár véleménye szerint nem szabad túlzott várakozásokat kelteni a közvéleményben a kapcsolatok javítására irányuló készség okán.⁸⁶ Nem célszerű túlhangsúlyozni magát a készséget, már csak a tárgyalási pozíció miatt sem. Ezt a taktikát alkalmazta ősszel, amikor a tárgyalások előkészítése a célegyesbe fordult.

A román párt a KB-ülés másnapján küldte el válaszát a magyar párt levelére. Ebben ugyancsak kedvező fejleménynek minősítette a májusi tárgyalásokat, a gazdasági megállapodásokat. Ismételten elutasította, hogy a kétoldalú kapcsolatokat attól tegyék függővé, egyetértenek-e két párt vezetői a nemzetközi kérdésekben. Ceaușescuék egyértelművé tették, nem hajlandók beleszólást engedni Kína-politikájukba, s nem óhajtják a román külpolitikát megvitatni más országok vezetőivel, készek viszont eszmecserét folytatni a nemzetközi helyzetről. Fontos volt, hogy igenlő választ adtak azokra a magyar javaslatokra, amelyek a kétoldalú kapcsolat problémáinak megoldásához szükséges megbeszélések és a barátsági szerződés előkészítésének folytatását célozták. A felső szintű találkozó ügyében Budapestről vártak időpontot.⁸⁷

A magyar vezetés nem sietett a válasszal. Nem volt könnyű a hátraarcot végrehajtani.

Néhány nappal később a *Magyar Hírlap* 1971. augusztus 13-i száma a Balkán-országok közötti kapcsolatokat elemző írást tett közzé, amely kiemelten foglalkozott a kínai külpolitikának a térség iránti fokozódó érdeklődésével, esetleges törekvésével egy szovjetellenes tengely kialakítására. A cikk írója utalt a *Neue Zürcher Zeitung* elemzésére, amely szerint a kínai vezetés a román kapcsolatok gondos ápolásával is igyekszik „selyempókhálót” szőni a Szovjetunió ellen.⁸⁸ Írás végén a szerző világossá tette: inkább a térség különböző rendszerekhez tartozó országainak közeledését látná hasznosnak, mert ez a folyamat segítené az európai biztonsági értekezlet előkészítését.

⁸⁶ Ebben a szellemben írta a nemzetiségi kultúrával foglalkozó jegyzetét E. Fehér Pál a *Nép-szabadság* 1971. augusztus 11-i számában. Örömdetesnek nevezte, hogy a határon túli magyar kultúra iránt megnőtt az érdeklődés. Arra is figyelmeztetett azonban, hogy nem szabad gyámkodni, és tiszteletben kell tartani a szomszéd országok szokásait – „nemzetiségi tekintetben annál inkább, mivel problémáit minden nemzetiség maga oldhatja meg, a külső beleszólás inkább ront, mint segít a helyzeten”.

⁸⁷ MOL M-KS 288. f. 4/113. ő. e.

⁸⁸ Nem tett viszont említést a *Magyar Hírlap* cikke a *The Times* 1971. augusztus 5-i írásáról, amelytől a témát kölcsönözte. Külön érdekessége a dolognak, hogy a londoni lap tudni vélte: „a közelmúltban” a magyar politika éles hangnemben tette szavá a magyar kisebbség ügyét.

A román politika nem hagyhatta gyanúba keverni magát. Augusztus 19-én Ioan Cotoș román nagykövet felkereste Aczél Györgyöt, és tiltakozott a *Magyar Hírlap*-cikk miatt, amelyet rágalmazónak minősített. Kijelentette, ha hasonló cikkek fognak megjelenni, akkor román részről megfelelő válasz jön, amiért a teljes felelősség a magyar félre hárul.⁸⁹ A nyilvános pengeváltás könnyen akár komoly sajtópolémiaává szélesedhet, amelyre ezt megelőzően nem igen akadt példa két szövetséges szocialista ország között.

A magyar külpolitikusoknak tudniuk kellett, egy újabb nyilvános pengeváltást nem vehet jó néven sem a szovjet, sem a többi közeli szövetséges. Így igazolódni látszott a vezetők többször kifejezett félelme, illetve rémálma: a magyar vezetés nemcsak a nemzetiségi kérdés, hanem a „tábor” miatt is „elviszi a balhét”, anélkül azonban, hogy a román külpolitikát rossz szemmel néző szövetségesek ezt méltányolnák. Hiszen ők, rettegve a szakítás következményeitől, feltételezhetően magára hagyják az MSZMP-t e másik, a nemzetközi mozgalmat megjelenítő szerepében is. Könnyen előfordulhat végül, hogy a román vezetés a külpolitikájáért kapott bírálat miatt „megsértődik”, viszont a Szovjetunióval nem meri még tovább rontani viszonyát, s inkább a közelebbi és jobban „kézre eső” Magyarországon vezeti le dühét. Ettől kezdve az RKP az egyszerűbb és kisebb ügyekben is elhárítja az MSZMP-nek a kétoldalú viszony, és kimondatlanul az erdélyi magyarság helyzetének javítására tett erőfeszítéseit. Sőt nem tűnt megalapozatlannak az a Kádárék által már sokszor megfogalmazott vélekedés sem, hogy a látszólag Budapestnek szánt pofon a romániai magyarokon csattan.

Az 1971. augusztus 23-i román nemzeti ünnepre küldött táviratban az üzenet internacionalista, ha tetszik, krími szellemben fogalmazódott: Románia „mindig számíthat a szocialista országok segítségére”. Különösen most, amikor az imperializmus a szocialista közösség megbontására törekszik.⁹⁰ Ez az üzenet még mindig a szovjet álláspont jegyében fogalmazódott, így látta ezt a mértékadó nyugati sajtó is. Egyesek a Szovjetunió szócsövének nevezték a magyar pártot, bár azt is észrevették, hogy a konfliktusban a magyar kisebbség problémája is jelentős szerepet játszik.⁹¹

⁸⁹ MOL M-KS 288. 11/3205. ő. e. Aczél György válasza erre az volt, hogy nálunk nincs cenzúra.

⁹⁰ *Népszabadság*, 1971. augusztus 23. A szovjet vezetők levelet küldtek román kollégáiknak a nemzeti ünnep alkalmából. Ebben semmi, még oly áttételes figyelmeztetés sem volt, mint a magyar üdvözlésben. Breznyev, Podgornij és Koszigin csak annyit tett, hogy emlékeztetett a szovjet hadsereg felszabadító szerepére, az előző évben aláírt barátsági és kölcsönös segítségi nyújtási egyezményre. *Pravda*, 1971. augusztus 23.

⁹¹ *Neue Zürcher Zeitung*, 1971. szeptember 29. In: *Cikkek a nemzetközi sajtóból*, 1971/80. sz. A *Le Monde* is foglalkozott a témával, de szeptember 20-i cikkében kedvezőbb képet festett a magyar nemzetiség helyzetéről. (Vö. *Cikkek a nemzetközi sajtóból*, 1971/76. sz.)

Szeptember közepén tűzte napirendre a PB a két ország közötti kapcsolatokat ügyét.⁹² Az ülés résztvevői abban maradtak, hogy folytatni kell a pártok és külügyminisztériumok közötti megbeszéléseket. Kádár nem Bukarestet ajánlotta a párt-megbeszélések színhelyéül. Nem engedte azt sem, hogy felvessék a személyes találkozó ügyét Ceaușescuval, „[...] ez elmaradt. Ezt így kell venni.” Az elképzelhető, ha lesz szerződés, akkor a következő év első felében odautazik az aláírásra. A párt vezetője már magát a szerződést sem tartotta fontosnak: „semmi okunk sincs, hogy törjük magunkat ezért, s lehet, hogy nekik sincs”.⁹³ Ezek a mondatok gyakorlatilag hatályon kívül helyezték a nyáron hozott KB-határozatot, de jelezték azt is, milyen indulatok forrtak Kádárban. A krími találkozó után engedett a szocialista országok vezetőitől frissen szerzett benyomásainak, hazatérve azonban az első adandó alkalommal egyértelművé tette, mennyire nem tetszik neki ez az eljárás. Ő ragaszkodik az elveihez, igazához, és úgy gondolja, ha már nem érheti el, amit szeretne, ne kelljen sikerhez segítenie ellenfelét se. Brezsnyev akarva-akaratlanul is megerősítette őt, amikor Jugoszláviából hazafelé menet megállt Magyarországon vadászni. A szovjet párt főtitkára egyebek között arról beszélt, hogy gondolkodott, nem lenne-e célszerű Ceaușescuval is találkoznia, de úgy döntött, nem teszi ezt: „hadd érezze, hogy közöttünk nincs minden rendben”.⁹⁴ Kádár joggal gondolta, ha az MSZMP és az RKP között még több a gond, akkor ő miért siessen?

Ebben a szellemben járt el az október végi budapesti magyar–román pártközi megbeszéléseken is, amikor fogadta az RKP megbízottait, Paul Niculescu-Mizil és Manea Mănescu. Kádár igyekezett meggyőzni őket, az MSZMP is önálló, nem külföldi biztatásra cselekszik. Kitartott azon véleménye mellett, hogy az egyes kommunista pártoknak joguk van arra, hogy minősítsék más pártok cselekedeteit. A beszélgetésről készült összefoglaló szerint Kádár nem érintette sem a kétoldalú viszony részkérdéseit, sem a határon túl élő magyarok problémáit. Szóban, talán erre is utalva, erről annyit mondott: „hangoskodást nem engedtem meg magamnak”. A románok ragaszkodtak álláspontjukhoz, Csehszlovákiára, 1968-ra hivatkoztak, amikor is az „ötök” „elfelejtettek” velük konzultálni. Ugyanakkor Niculescu-Mizilék „nagyfokú” készséget mutattak a kétoldalú kapcsolatok javítására.⁹⁵

⁹² Jellemző, hogy Ilie Verdeț román miniszterelnök-helyettes szeptemberi látogatásakor (a Vándor Világkiállításra jött) Nyers Rezső megköszönte, hogy nem nyilvánosan válaszoltak a *Magyar Hírlap* cikkére. Bár az MSZMP KB titkára Niculescu-Mizil Komócsin parlamenti beszédére adott válaszát is támadó hangúnak, élesnek nevezte, és utalt a magyar vezetés önmérsékletére. MOL M-KS 288. f. 11/3219. ő. e.

⁹³ MOL M-KS 288. f. 5/564. ő. e.

⁹⁴ MOL M-KS 288. f. 11/3227. ő. e.

⁹⁵ MOL M-KS 288. f. 5/568. ő. e. Jelentés a román pártküldöttség látogatásáról.

November elején az RKP KB ideológiai kérdésekről tárgyalt. Ekkor összegezték a Ceaușescu júliusi téziseit követő kampány tapasztalatait. Az ülésen felszólalt Gere Mihály, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának vezetője is, aki a nemzetiségi kérdésről mint megoldott problémáról beszélt. Szót kapott Fazekas János is. Az ő gondolatmenete már bonyolultabb volt. Hivatkozott Ceaușescu márciusi beszédének nemzetiségeket érintő kitételére. Fazekas szerint nagyobb figyelmet kell szentelni a kérdés tanulmányozásának: „Köztudomású, hogy egy olyan országban, ahol több nemzet és nemzetiség él, vagy egy nemzet és több nemzetiség él, a kommunista párt internacionalizmusának egyik biztos ismérve éppen az, hogy milyen nemzeti viszonyokat sikerül kialakítani a nemzetiségekkel szembeni politikájában.” Ezután részletesen felsorolta a helyes nemzetiségi politika alkotóelemeit: egységes párt, társadalmi és nemzetiségi jogok, gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális jogegyenlőség, a nemzetiségek bevonása a közügyek intézésébe. Ebbe a sorba illeszkedik szerinte „annak a demokratikus elvnek az alkalmazása, hogy lehetőség szerint tiszteletben tartsák a lakosság nemzetiségi összetételét az ország közigazgatási, területi beosztásánál, propaganda és agitáció a helyi proletariátus nyelvén; az oktatás biztosítása a nemzetiségek nyelvén is; a lakosság anyanyelvének használata a helyi közigazgatásban; feltételek biztosítása a nemzetiségek kulturális fejlődéséhez... íme ezek rendszerünk nagyszerű vívmányainak területei ilyen vonatkozásban”. A miniszterelnök-helyettes hozzátette: ezekről az eredményekről nem azért szólt, mert nem voltak és nincsenek hiányosságok, vagy hogy ne lennének tennivalók. Végül leszögezte, a nemzetiségi kérdést nem lehet csak gazdasági problémaként kezelni.⁹⁶

Fazekas János felszólalása csak nagy rosszindulattal nevezhető dicshimnusznak. A hosszas felsorolás módot adott a nemzetiség helyzetének mérlegelésére, tényleg megvalósult-e minden ígéret, tényleg úgy van-e, ahogy a propaganda beszél erről. A felszólaló úgy alakította beszéde dramaturgiáját, hogy a lappangó kérdésre maga válaszolhasson: voltak és vannak hiányosságok, és ezért teendők is akadnak. Mindenesetre ez a szöveg alaposan eltért Ceaușescu előadói beszédének vonalától és Gere megszólalásától. Az érdekes az, hogy a felszólalás nyilvánosságra kerülhetett. Ez is azt a képzetet erősítette, hogy Romániában is történnek dolgok, a pártban is vannak olyanok, akik próbálkoznak, akiket érdemes segíteni. Ezzel pedig mégiscsak kezdeni kellett valamit.

⁹⁶ *Előre*, 1971. november 7. (Gere felszólalása: 1971. november 6.) Fazekas a diktatúrában lehetséges beszédmodot választott. Ennek előnye, hogy belül marad az adott nyilvánosság keretein. Hátránya, hogy a szöveget jobban értik azok, akiket bírál, mint akikről, akikért szól. Ezért a módszer következmények nélkül nem használható túl sokszor. A hatalom gyakorlói sokallhatják, a rossz helyzetben lévők kevesellhetik. Ráadásul az előbbieket könnyebben cselekedhetnek. Erről tanúskodik Fazekas sorsa is; később belső száműzetésbe került.

A hivatalos román állásfoglalásra adott félhivatalos magyar válasznak tekinthető Csatári Dániel írása, amely „Osztály – nemzet – nemzetiség” címmel jelent meg.⁹⁷ A történész szerint a szocialista világrendszer kialakulása kedvező a nemzet fejlődésére, hamis vagy-vagy alapon egymással szembeállítani a kettőt. A nemzetiségi kérdést a társadalmi felszabadulás folyamatában kialakított közös politikával, meg egyezéssel lehet megoldani. A szocialista világrendszer erősítése, a térség integrációja nem fenyegeti a nemzetet és segít a nemzetiségi problémák leküzdésében. Csatári tehát megpróbálta leszerelni a nemzeti elkülönülés mellett szóló érveket. Mintha meg akarta volna győzni a román politikai vezetőket, kiemelkedő értelmiségieket a nacionalizmus értelmetlenségéről. Arra is figyelmeztetett, hogy a nemzetiségi kérdést nem lehet az utcanévek átírásával megoldani. „Egy-egy szocialista országon belül a szocialista nemzeti egység politikájából nem következik a nemzetiségek jogainak korlátozása” – írta. Az erőszakos asszimiláció beletörődést vagy lázadást válthat ki. Csatári elfogadhatónak ítélte a társadalmi beilleszkedést, ha a folyamat maga a nemzetiségi kultúrát is segíti. Adyra hivatkozott: amelyik nemzet megengedi magának az internacionalizmus fényűzését, annak nyert ügye van.

Mutatja, milyen nehézkesen mentek ebben az ügyben a dolgok, hogy a kérdés 1971. november 3-án – konzultációs témaként – ismét a KB elé került, pedig három hónappal korábban már egyszer döntés született a Kádár–Ceașescu találkozóról, a barátsági szerződés aláírásáról. A magyarázat egyszerű: a lelki megerősítésen túl a párt vezetője szilárd hátteret akart maga mögött tudni, hiszen tisztában volt a várható belpolitikai nehézségekkel. Ezzel a lényegében felesleges tiszteletkörrel a rá háruló felelősséget akarta megosztani, és tesztelni igyekezett a KB tagjait, mit szólnának, ha a kompromisszum jegyében és a javulás érdekében aláírnák a szerződést. Ne csak neki egyedül kelljen szembenéznie a sovány eredmény okozta csalódással. Biztosra vehető volt ugyanis, hogy a román pártvezetés a párt- és kormányküldöttség bukaresti látogatását úgy mutatja majd be, mint komoly sikert és mint politikája jóváhagyását magyar részről. Kádár tudatában volt annak, hogy a hazai és erdélyi magyar közvélemény várhatóan elégedetlen lesz az eredménnyel. Az MSZMP KB első titkára olyan súlyúnak ítélte a problémát, hogy nem szerette volna, ha csak neki egyedül vagy csak a Politikai Bizottságnak kell kiállnia a közvélemény elé, ezért kért tehát támogatást a döntéshez. Kádár, ha kellettlenül is, de megint visszamozdult a „konstruktivitás” irányába. A KB-nak arról panaszkodott, hogy milyen nehéz és bonyolult a magyar–román viszony alakítása. Miért is foglalkozik a pártvezetés ezzel annyit? – tette fel a kérdést. Először is azért, mert azon túl, hogy a két ország egy szövetségi rendszer tagja, sok mindenben különbözik, ellentétei vannak a nemzetközi kérdésekben. Másodszor:

⁹⁷ *Élet és Irodalom*, 1971. november 23.

az ott élő magyarság különösen érdekeltté teszi a politikai vezetést a romániai történetekben. Harmadszor: mert ez belpolitikai ügy is. Könnyű dolog, „gyerekjáték” lenne elmergesíteni a magyar–román viszonyt, és nem volna „nehéz mesterség” ennek kedvező visszhangot kelteni a hazai közvéleményben – fejtegette Kádár. De a magyar pártot kötelezik az elvek és a szocializmus közös érdekei. Felszólalásában arról beszélt, hogy a románok nem engednek politikájukból, de úgy tűnik, most hajlandók a gazdasági és kulturális kapcsolatok bővítésére. A témában nem indult vita. A KB tudomásul vette a közlést, ami az utazás és az ellentételezés nélküli aláírás jóváhagyásával volt egyenértékű.⁹⁸

6. A bukaresti út: egy lépéssel se előre

Ezután ismét visszakerült az ügy a PB elé. Aczél György és Komócsin Zoltán azt javasolta, hogy 1972 elején hivatalos látogatás keretében írják alá a barátsági szerződést. Komócsin szerint nyáron a KB megadta a felhatalmazást az aláírásra, ezért nem kell újratárgyalni a témát. Kádár nem értett ezzel egyet, mondván hogy a „politikát nem lehet tisztán technikai program szerint csinálni”. A „román–magyar kérdés nem csekélység”. Hivatkozással az ügy jelentőségére és az új helyzetre, ragaszkodott ahhoz, hogy a KB állást foglaljon az ügyben. Gáspár Sándor szerint ha nincs nem hivatalos találkozó, csak aláírás, akkor nem lesz mód az érdemi kérdések felvetésére. Nemes Dezső is a valódi politikai tárgyalást pártolta és a megbeszélések eredményétől akarta függővé tenni az aláírást. Ily módon ő képviselte a legradikálisabb véleményt: valamit kell cserébe kapni a szerződésért, a hivatalos látogatásért, mert az inkább a románok számára hoz hasznot. Nyers Rezső támogatta a KB elé vitel gondolatát, de akkor legyen alternatív a javaslat, vagyis a döntés ott szülessen meg. Szerinte a magyar–román viszonyt úgy kellene szabályozni, hogy megfeleljen a szocialista országok közötti normáknak, de „hidegebb” legyen a többiekkel ápolt kapcsolatnál. Nyers a szerződésnek nem tulajdonított túl nagy jelentőséget, ezért az aláírás mellett volt, miként Óvári Miklós is. Aczél György szerint semmilyen változás nem lesz a román politikában, ugyanolyan nacionalista marad, ám nem érdeke Magyarországnak, hogy tovább romoljon a viszony. Fock Jenő is a KB döntését igényelte. Az aláírás mellett volt, mondván, „nekünk” sincs több vitánk a románokkal, mint a többi szocialista országnak, és azok már megkötötték velük a szerződést. A miniszterelnök immár többször lépett fel a holtpontról történő elmozdulás érdekében. Erre való tekintettel sokadszor jelezte, az erdélyi magyarok helyzetén „in-

⁹⁸ MOL M-KS 288. f. 4/114. ő. e.

nen”, Magyarországról a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésével lehet segíteni, és úgy tűnik, nem tartotta olyan fontosnak a kérdés aktuális belpolitikai vonatkozásait.

Nem úgy, mint Kádár. Szerinte nincs értelme arról vitatkozni, kinek van több vitája a románokkal, de az „ő nacionalizmusuk nálunk is nacionalizmust szül”. Ezért nem mennek előre a dolgok, és ezért húzódozik ő a nem hivatalos vagy hivatalos tárgyalástól Ceaușescuval. A magyar vezető továbbra is óvakodott minden olyan gesztustól, amely azt a látszatot kelthette, hogy ő és pártja elfogadja a hivatalos román politikát, túri annak nacionalizmusát. Kádár a szerződés lehető legkevesebb felhajtás melletti aláírására voksolt. Így legalább csak egyszer kell találkozniuk.⁹⁹

Ezzel a csomaggal utazott Péter János külügyminiszter Bukarestbe. Vita igazából csak az aláírók személye körül volt. Mănescu szerette volna Kádárt közöttük látni. A román külügyminiszter kifejezte azt a szándékát, miszerint kormánya kulturális központot létesítene Budapesten. Nem emelt kifogást az ellen, hogy Kolozsváron magyar konzulátus nyíljon. Ezt az adott körülmények között sikerként lehetett elkönyvelni, mert egy hónappal korábban, a PB-tagok találkozásán a román küldöttség még elutasította az erre irányuló kérést.¹⁰⁰

December első napján újra a KB elé került a magyar–román viszony, valamint a barátsági szerződés megkötésének ügye. Komócsin Zoltán ismételten előadta a témát, és ismertette a kialakult helyzetet. Elmondta: a PB az aláírás és a hozzá kötődő találkozó mellett döntött azzal a kiegészítéssel, hogy minél kevesebb külsőség kísérje az aktust. A külügyi titkár kérte, amennyiben mindenképpen ragaszkodnak hozzá a románok, akkor Kádár írja alá a dokumentumot. A látvány így is, úgy is számukra lesz kedvezőbb. A kérdéshez egyedül Csáki István szólt hozzá, aki nem dicsérte a román közállapotokat. A Szolnok megyei első titkár azt fejtegette, hogy a szerződés segíti Bukarest belpolitikáját, de nehezíti Budapestét. Csáki javasolta: a tárgyalások során ne csak a közös vonásokat hangsúlyozzák, hanem a különbségekről is essen szó. Komócsin szerint a közös közlemény alkalmat ad erre. Ezzel az MSZMP KB ismét felhatalmazást adott a barátsági szerződés lassan már öt éve húzódó aláírására.¹⁰¹

Jellemző Kádár „lelkesedésére” ebben az ügyben az a fanyar humor, amellyel két héttel később beszámolt a PB-tagjainak – már a felhatalmazás birtokában – találkozásáról a román párt főtitkárával a Lengyel Egyesült Munkáspárt kongresszusán:

⁹⁹ MOL M-KS 288. f. 5/568. ő. e. Az első titkár ettől sem volt boldog. Kínjában azt is megkérdezte: „Nem lehetne a szerződést a határon aláírni?” Mire Péter János külügyminiszter számos történelmi példa ismeretében, nem kevés iróniával megjegyezte: „Mindenhol lehet, még vonaton is.”

¹⁰⁰ MOL M-KS 288. f. 5/569. ő. e.

¹⁰¹ MOL M-KS 288. f. 4/115. ő. e.

„[...] tulajdonképpen jó is volt, hogy Ceaușescu ott felbukkant. A kongresszuson szomszédok is voltunk. Öt napig ültünk egymás mellett, három ízben is beszélünk egymással. Mindjárt az első szünetben Ceaușescu megkérdezte – nem erőszakos módon –, hogy akkor mi lesz? Mondom: majd lépünk egyet előre az Önök által jelzett időpontban, de majd még hivatalos választ küldünk. Ettől megnyugodott. Aztán minden nap megkérdeztük egymástól, hogy milyen hideg van. Aztán az utolsó nap mondtam neki, hogy jól tette, hogy eljött Varsóba...”¹⁰²

Az idő azonban nem az MSZMP-nek és Kádárnak dolgozott. Bukarest előtt közbejött egy váratlan, de annál kellemetlenebb út. 1972 januárjában a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének ülésén Brezsnyev baráti beszélgetésre hívta Moszkvába Kádárt. A szovjet pártfőtitkár szerint részben nemzetközi témákat érintenének, „részben a magyar–szovjet kapcsolatoknak sem ártana egy kötetlen, elvtársi beszélgetés”. Az SZKP-t a Közös Piac és a KGST-, illetőleg a kelet-közép-európai országok kapcsolatai, a szocialista gazdasági integráció, a magyar modell kérdései foglalkoztatták, mert nem nézte jó szemmel szövetségesei körében a nyugatias gazdasági orientáció szaporodó jeleit.¹⁰³ Különösen aggódtak a moszkvai vezetők a belső stabilitás miatt. Brezsnyev február elején kemény bírálatot gyakorolt az MSZMP reformpolitikája felett.¹⁰⁴ Február közepén a *Pravda* cikket közölt az SZKP és a szocialista közösség erősítéséről. Ebben az írásban szó esik az egyeztetett külpolitikáról, amely számol az egyes országok sajátos körülményeivel. A szerző nem mulasztotta el megjegyezni, provokáció esetén a barátok számíthatnak a Szovjetunió segítségére.¹⁰⁵

Kádár a hosszú évek óta esedékes bukaresti látogatásra a szovjet pártfőtitkártól kapott megrendítő kritika hatására utazott el. Mégsem állítható azonban, hogy az SZKP közvetlen beavatkozása a magyar belpolitikába különösebben befolyásolta volna magatartását romániai tárgyalásai során. Nem módosított korábbi pozícióján, nem vett vissza semmit abból, amit a két ország viszonyáról korábban gondolt. Ellenkezőleg, nagy gondot fordított a felkészülésre, pozíciójának megértetésére tárgyaló partnerével és a határ két oldalán élő magyarsággal.

Az MSZMP első titkára a Ceaușescuval folytatott megbeszéléseken áttekintette az 1967-es megállapodások végrehajtását, a feladatok jó részét teljesítettnek ítélte,

¹⁰² MOL M-KS 288. f. 5/570. ő. e.

¹⁰³ MOL M-KS 288. f. 5/573. ő. e. Ez a téma külön tárgyalást igényelne. Itt most az a fontos, hogy ekkor Kádár még akár hihette is volna azt, hogy a magyar, illetve az egyeztetett külpolitika lesz a fő napirend a „baráti találkozón”. Ebben súlyosan csatlakoznia kellett. Brezsnyev az MSZMP belpolitikáját vette górcső alá. Lásd erről „Kádár és Brezsnyev – kötélfűzés felső fokon”. In: *Ki volt Kádár?*, i. k.

¹⁰⁴ Lásd erről Huszár Tibor: *Kádár*. 2. k. Budapest, 2003, 238–243.

¹⁰⁵ Ismerteti a *Népszabadság*, 1971. február 20.

a kishatárforgalom bővítése és a sajtóterjesztés kivételével. Kádár a nemzetiségi kérdéstről szokás szerint úgy nyilatkozott, hogy az belügy, s mint ilyen, nem tartozik a tárgyalások napirendjéhez, de mégis szükséges beszélni róla, „mert számolni kell az-
zal a hatással, amit e kérdés kezelése mindkét országban okoz. Azon kellene munkálkodnunk, hogy ez a kérdés is erősítse barátságunkat és ne elválasztó, hanem összekötő kapocs legyen közöttünk”. Kádár ezzel a megfogalmazással a híd formulát ajánlotta fel román partnerének, és azt is nyilvánvalóvá tette: a nemzetiségek szerepének ilyen felfogása lehet az, ami fordulatot hozhat a két ország és a két párt viszonyában.

Ceausescu azonban kitért az ajánlat elől. Inkább a gazdasági együttműködés fejlesztésére tett javaslatokat. E téren sem esett azonban túlzásba. A kishatárforgalom kitágítása szerinte ellátási nehézségeket okozna a romániai városokban, és ezzel is összefüggésben csak 1985-re látta reálisnak az utazási korlátozások feloldását. A főtitkár megerősítette: a román párt a nemzetiségi kérdést belügyként kezeli, de meg is oldja, az elmaradott országrészek fejlesztésére nagyobb gondot fordít, és „nemzetiségre való tekintet nélkül” jó szellem kialakítására törekszik az összes dolgozó között. Szerinte még mindkét fél részéről tapasztalhatók nacionalista és sovén megnyilvánulások, de ezek hosszabb távon – összefüggésben az életszínvonal emelkedésével és az általános változásokkal – megszűnnek majd. Addig is határozottan fellépnek az ilyen jelenségekkel szemben.¹⁰⁶ Ceausescu nem tartotta kizártnak, hogy a magyar nemzetiség az együttműködés egyik tényezője legyen. Erről azonban semmilyen utalást sem engedett betenni a közös közleménybe. Arra viszont hajlandó volt, hogy emlékeztető készüljön a feladatokról. Ezt a magyar tárgyalók úgy értékelték mint egyfajta készséget arra, hogy végre-valahára valami előrelépést tegyenek a kétoldalú kapcsolatok terén.

A nemzetközi kérdésekben nem közeledtek az MSZMP és az RKP nézetei. Nem sikerült elkerülni a vitát a szuperhatalmakról, Kínáról, a szocialista országok egységéről, pedig a románok ezt szerették volna. A közös közlemény a véleménykülönbségek miatt kurtább lett. Ezen túlmenően a román vezetők kérték Kádárt, vegye ki a barátsági nagygyűlési beszédéből a nézeteltéréseket tükröző tételeket. Ő csak rövidítésre volt hajlandó, hiszen erre a beszédre maradt az üzenet, a határon inneni és túli magyar, illetőleg a nemzetközi közvéleménnyel történő elszámolás feladata.¹⁰⁷

Ceausescu a nagygyűlésen a történelem felidézésével indította beszédét. A régi viszályok említése után nem mulasztotta el hangsúlyozni, milyen jelentős szerepet

¹⁰⁶ ANIC Fond CC al PCR Relatii Externe dos 12/1972.

¹⁰⁷ MOL M-KS 288. f. 5/576. ő. e. A látogatásról készült jelentés szerint a román tárgyaló partnerek az idő előrehaladtával elkedvetlenedtek, mert nem tudták elérni céljukat, hogy a magyar fél így vagy úgy, de ismerje el politikájuk helyességét. Lehet, hogy ez az értékelés a tényleges eredményhez képest meg akarta szépíteni a képet: igaz, az aláírás inkább „a románoknak” jó, de lám, nem kapták meg, amit vártak.

játszott a román nép Magyarország felszabadításában. A szocializmus új típusú internacionalista, baráti viszonyt teremtett a két ország között. Miközben a szocializmus építése eltérő körülmények között folyik, amelyek érthetővé teszik a véleménykülönbségeket, ezek azonban mégsem akadályozhatják az együttműködés fejlődését. Erre a lehetőségek jók mind a gazdaság, mind a kultúra területén. Románia töretlenül halad előre a demokrácia, az egyéniség érvényesülésének elősegítésében. Az országban „nemzetiségre való tekintet nélkül” teljes az egység. Az RKP örül a magyar nép MSZMP vezetésével elért sikereinek. A pártfőtitkár méltatta még a szocialista országok fejlődését és szerepüket az imperializmus elleni küzdelemben. A Varsói Szerződés és a KGST kapcsán nem ok nélkül hivatkozott arra a tételre, miszerint minden népnek magának kell döntenie sorsáról, és semelyik országgal szemben nem szabad erőszakot alkalmazni. Ily módon emlékeztetett a román vezető 1945-re és a csehszlovákiai invázióra, az abban játszott magyar szerepre. Az enyhülés megköveteli, hogy a közepes és a kis országok kivegyék részüket a nemzetközi problémák megoldásából. Ez a kitétel is a szovjet külpolitikának alárendelődő Magyarországnak szólt. Befejezésül Ceaușescu a két ország közötti kapcsolatok fejlődését méltatta.

Kádár azzal kezdte beszédét, hogy megjegyezte, őszinte eszmecsere folyt a két küldöttség között, ami a kor diplomáciai zsargonjában, „közleménynyelvén” nemzetkülönbségek létre utalt. Örömet fejezte ki a felett, hogy a Román Szocialista Köztársaság *népei* jelentős fejlődést értek el – így elkerülte a román nép és a magyar nemzetiség összemosásának csapdáját. Ezután tért rá rátért a magyarországi helyzet jellemzésére. Kádár az MSZMP feladatáknak jelölte meg a szocialista népi-nemzeti egység erősítését: „Ezen belül fontos törekvésünk, hogy a hazánkban élő német, szlovák, délszláv és román nemzetiségű dolgozók egyenjogú állampolgárokként, kultúrájuk, nyelvük megőrzésével megtalálják a maguk helyét szocialista rendszerünkben. A nemzetek és a nemzetiségek boldogulását és reményteljes jövőjét csak a szocialista rendszer biztosítja végérvényesen.”

Ez volt a kulcsfontosságúnak szánt mondanivaló. Ezt követte a szovjet, csehszlovák, keletnémet és bolgár szövetségeseknek szánt üzenet: a szocializmus építésében vannak sikerek és akadhatnak hiányosságok is, de barátnak, ellenségnek egyaránt tudnia kell, nincs olyan erő, amely letéríthetné a magyar népet útjáról. Kádár ezután rövid történelmi keretben a nacionalizmus, sovinizmus és irredentizmus bűneit sorolta elő, megemlítve, hogy ezekkel a téveszmékkel szemben a munkásmozgalom harcot kezdett.¹⁰⁸ „A testvéri összefogás jó példáját nyújtotta a romániai kommu-

¹⁰⁸ A jelentés szerint ennél a résznél a hallgatóság spontán tapssal reagált, ami meglepte a román pártvezetőket.

nista és munkásmozgalom, amelyben román, magyar, német és más nemzetiségű kommunisták egységes akarattal és szilárd hittel, a proletár internacionalizmus szellemében harcoltak együtt a szebb jövőért.”¹⁰⁹ Ez a passzus sem volt „szeplőtelen”.

Kádár hangsúlyozta: a Szovjetunió meghatározó szerepet játszott Magyarország felszabadításában, és arról is szólt, hogy „megőrizzük emlékezetünkben” a román nép sok dicső fiát, aki életét áldozta ebben a harcban. Utána a KGST-n belüli és a két ország közötti gazdasági együttműködés fejlődési lehetőségeit ecsetelte. Fontosnak nevezte a kulturális kapcsolatokat és a közvetlen személyi érintkezést (a turizmust, a kishatárforgalmat) a két ország lakossága között, mert ezek „hozzájárulnak a múltban népeink közé emelt válaszfalak végleges eltávolításához”. Ebből következően a válaszfalak még állnak, s létüket nem lehet elfogadni. Végetetül Kádár kiemelte, hogy a két ország népei közötti barátság megfelel a szocializmus általános érdekeinek is. Emlékeztetett arra is: a szocializmus sikerei az összefogásnak és annak a védelemnek köszönhetőek, amit a Varsói Szerződés és a Szovjetunió hatalmas ereje biztosít az imperializmussal szemben.¹¹⁰

Ki mit értett ezekből a beszédekből? Milyen következtetést vont le a román és a magyar pártvezetés a találkozásból? Siker? Kudarcc?

Természetesen nagy figyelem kísérte ezt a látogatást. A határ két oldalán élő magyar közvélemény minden szót, gesztust értelmezett. Mindenesetre az érintetteknek azt látniuk, érzékelniük kellett, mekkora a különbség a két vezető tézisei és kifejezés módja között. Mint ahogy az is teljesen nyilvánvaló volt, milyen óriási különbség van Kádár 1958-as és 1972-es romániai szereplése között. Mindenki számára érzékelhetők voltak a változások a korábbi és a most kifejtett felfogásában. Az is kiderül a tárgyalásokról készült összefoglaló és a beszéd összevetéséből, hogy a magyar politikus nyilvánosan messzebb ment a nemzetiségi kérdésben álláspontjának kifejtésében, mint a tárgyalásokon. És fordítva: Kádár a nyilvánosság előtt visszafogottabb volt a nemzetközi ügyekben, mint a szűk körű megbeszéléseken. Így aztán a látogatás után nem merülhetett fel komoly formában, hogy Magyarország és az MSZMP közömbös lenne a határon túliak sorsa iránt, és nem próbál tenni az erdélyi magyarságért. De a szövetségesek sem gondolhatták úgy, hogy Kádár a nemzetközi kérdések eltérő megítélését arra használta volna fel, hogy ne az egyeztetett, a békülésre törekvő külpolitika szerint járjon el Romániával kapcsolatban.

¹⁰⁹ Egy szűk évvel korábban az MSZMP KB kihagyta az így kínálkozó alkalmat, és az RKP megalakulásának 50. évfordulójára küldött levelében a proletár internacionalizmust a szocialista országok egységéhez kötötte, s egy szót sem ejtett a román párt tagjai között található szépszármagyarról. *Népszabadság*, 1971. május 8.

¹¹⁰ A két beszéd megjelent: *Népszabadság*, 1972. február 26.

Csakhogyan e figyelemre méltó taktikai teljesítmény ellenére jogos maradt a kétség: amit a határokon túli magyarokért tesz, és amit tenni tud az ország, az MSZMP vezetése, az hozzásegíti-e őket a tisztességes, méltó élethez, a közösségként élhető jövőhöz? Képes-e érdemi hatást gyakorolni a két lehetséges véglet elkerülő Magyarország Románia bel- és nemzetiségi politikájára? Az egyik véglet az a fel fogás, miszerint a bővülő kapcsolatok, a baráti viszony ápolása a megoldás, mert annak hasznából az erdélyi magyarság is részesedik, amely pusztán léteével hídszerepet játszik a két nép, a két állam között. Erről az irányról már elég közvetlen tapasztalat gyűlt össze az 1958–1959 óta eltelt másfél évtizedben. A másik véglet a konfliktusok vállalása, a nemzetiségi kérdés nyílt felvetése minden lehetséges fórumon. Ez az út a „két szék közt a pad alá esés” veszélyével fenyegetett, mert felidézte a külpolitikai elszigetelődés rémét és a belpolitikai bizonytalanságot is. A két véglet elkerülése azonban egyáltalán nem jelentette azt, hogy sikerült megtalálni az arany középutat. Felmerült ezért a kérdés: elég lesz-e a követelmények érzékeltetése és a rosszálló távolságtartás kettőssége arra, hogy a remélt irányba terelje a román politikai vezetést? Kielégíti-e ez a kockázatokat kerülő, de elvárásait megfogalmazó politika azt a hazai közvéleményt, amelynek az eltelt másfél évtizedben alaposan megerősödött a nemzeti öntudata, és amely kisebbségi sorban élő társaival szemben növekvő lelkiismeret-furdalással követi a romániai eseményeket és fejleményeket?¹¹¹

Kétségtelen: a két fél által elfogadott emlékeztetőben ott szerepeltek a magyar küldöttség felvetései a kulturális kapcsolatok bővítésétől kezdve a sajtóterjesztésen át a konzuli egyezményig. A tárgyalásokról készült jelentés jónak mondta a küldöttség munkáját, mert meg tudta akadályozni, hogy Ceaușescu szándéka szerint alakuljanak a dolgok. Sikerként értékelték emellett, hogy néhány fontosnak ítélt témában sikerült a román felet vállalásokra készíteni.¹¹²

Az 1972. februári találkozón a két ország miniszterelnökei a több éves halogatás után aláírták a húsz évre szóló *Barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést*. Tették ezt „abban a meggyőződésben”, hogy a kapcsolatok fejlesztése megfelel „a két ország népei valamint minden szocialista állam alapvető érdekeinek és hozzájárul a szocialista világrendszer egységének és összeforrottságának erősítéséhez”.

¹¹¹ 1971 végén közvélemény-kutatás készült arról, milyennek látja a hazai lakosság a szomszédos országokban élő magyarok helyzetét és a környező népeket. A megkérdezettek (739 fő, három vidéki városból) kétharmada rossznak ítélte a határon túli magyarok helyzetét, a legrosszabbnak a Romániában élőkét. MOL M-KS 288. f. 11/3279. ö. e.

¹¹² MOL M-KS 288. f. 5/576. ö. e. A barátsági szerződést aláíró Fock Jenő a KB ülésén igyekezett visszafogni az esetleges túlzott várakozásokat. Utalt arra, hogy nagy türelemre lesz szükség az emlékeztetőben foglaltak végrehajtásához, a nemzetközi kérdésekben pedig továbbra is eltérő a két ország vezetésének álláspontja. MOL M-KS 288. f. 4/116. ö. e.

A szerződésbe bekerült formulák kompromisszumot tükröztek: a szöveg nem két népet, hanem a két ország népeit említi, a határok sérthetetlenségét a Varsói Szerződés érvényességéről szóló részben rögzítették, az esetleges katonai segítségnyújtásnak az ENSZ tudtával és alapokmányának megfelelően kell megtörténnie, vagyis nem a szocializmus védelmére való hivatkozással.¹¹³ Három vitás pontból kettő inkább a román fél igényeinek megfelelő megfogalmazást kapott.

¹¹³ *Magyar Közlöny*, 1972/48.

IV. fejezet

A ROMÁN NACIONALIZMUS, A NEOSZTÁLINIZMUS ÉS AZ ÚJRAÉPÜLŐ MAGYAR NEMZETTUDAT AZ 1970-ES ÉVEK KÖZEPÉN

1. Figyelmeztető jelek és üzenetek

Kérdéses volt: hajlandó lesz-e a román párt- és állami vezetés érdemi előrelépésre a kétoldalú kapcsolatok javítására és nemzetiségi politikájának megváltoztatására? Vagy ellenkezőleg, Ceaușescu a Kádár-látogatással megkapta – ha nem is teljesen és nem is egészen úgy, ahogy szeretne volna –, amit akart, és ettől a pillanattól már a feledés fátylát akarja borítani a megígért apró engedményekre is. Ilyen megoldást valószínűsítettek az előző évtizedből ismert előzmények – bár bizonyos jelek utaltak arra is, hogy talán most kicsit másképp lesz. A találkozó befejezése után a román pártlapban megjelent Gáll Ernő „A dolgozók egysége és testvérisége – a nemzeti kérdés marxista–leninista megoldásának történelmi eredménye” című cikke. Ebben a múltat és a jelent egyaránt megszépítő állítások és a kötelező tiszteletkörök mellett szerepel az is: a román társadalom egységesülése nem az elnemzetlenítés politikája, nem a nemzetiségek arculatának tagadása. „A szocialista társadalom... politikai egysége és összeforrottsága nem a hagyományokban és a folklórban gyökerező, a nyelvben, a kultúrában és a tudatban kifejezésre jutó nemzeti sajátosság eltörlésével, hanem ellenkezőleg, annak erősítésével valósul meg.”¹ Annak, hogy egy magyar értelmiségi, a kolozsvári *Korunk* főszerkesztője tollából jelent meg a román nemzetiségi politikát értelmező írás, amely követelményeket is megfogalmazott e tárgyban, nem elhanyagolható a jelentősége. Ebből azonban nem következett, hogy a román párt vállalja is ezt a cselekvési irányt.

1972 nem úgy indult, hogy az RKP látványos fordulatot hajt végre. Az 1971-ben elhatározott iránymódosítás fokozatosan történt. A román belpolitikában egyre meghatározóbbá vált a központosítás. A hatalom mindenhatóként igyekezett megjeleníteni önmagát. Ez a folyamat az egyre erősödő személyi kultuszban és a „nagy”

¹ *Scînteia*, 1972. március 1.; *Cikkek a szocialista sajtóból*, 1972/11. Gáll összekapcsolja a román nemzet és a nemzetiségek sorsát, eszerint egymást kiegészítő fejlődésük a szocializmus sikeres építésének biztosítéka.

igényekre feljogosító ősi, dicső történelmi múlt megalkotásában öltött testet és csúcsosodott ki.² Kis idő múlva nyilvánvalóvá vált, hogy mindez nem hagyja érintetlenül a kisebbségeket sem. A korábban megindított gazdasági folyamatok, politikai indíttatású migrációs folyamatok, az előző év nyarán meghirdetett ideológiai szigor, illetve a személyi diktatúra kiépítését kísérő lépések fokozták az erdélyi magyarság aggodalmát kisebbségi jogaik gyakorlását, érdekeik védelmét illetően.

A legtöbb gond az oktatásügy terén mutatkozott.³ Nyomasztó hírek érkeztek a magyar nyelvű oktatás visszaeséséről, a középiskolák szakosításáról (a román fel fogásnak megfelelően a szakképzésnek az államnyelven kellett folynia). Közben a hivatalos megnyilatkozások azt sugallták: ezen a téren minden rendben van.⁴ Nem sok esély látszott arra, hogy jó irányba fordulnának a dolgok. A diktatúra és a nacionalizmus a román nemzetépítés eszközeiként szolgáltak tovább, és feltételezték, segítették egymást.

Talán az alapképlet változatlansága miatt, talán a figyelmeztetés szándékával, esetleg a határ mindkét oldalán a közvéleményben a látogatás keltette remények utáni gyors csalatkozás és az ezzel járó elkeseredés miatt is üzent Magyarországra Balogh Edgár Kolozsvárról *Intelmek* című könyve megjelenése kapcsán: „Mint tudjuk, Kelet-Európában a nemzeti kérdés... egyelőre nem megoldott probléma. Ha tehát valaki az egyetemes és szocialista humánus törvényeire figyelmeztet – sohasem felesleges.”⁵ Szóvá tehetők a nemzetiségi problémák általános emberi jogi szempontból és a mai realitások alapján, vagyis a szocialista fejlődés felől nézve – fejtegette a neves erdélyi közéleti személyiség. Ő maga ez utóbbit ajánlotta azzal, hogy fenntartotta Lenin tézisé, miszerint a nemzetiségi kérdést a szocializmus képes megoldani. Egy mondatot szentelt Balogh Edgár a demokratizmusnak is, mivel az a társadalmi egyenlőséggel együtt elősegítheti a kívánatos irányba történő haladást.

Bonyolult egy üzenet volt ez. Cáfolta a hivatalos román álláspontot a nemzetiségi kérdés megoldásáról, de óvni akarta a határon innen és túl élő magyarokat attól, hogy engedjenek az „elvont” humanizmus kísértésének, nehogy ezzel a fellazítási politika csapdájába, a nacionalizmus hibájába essenek. Elfogadta a demokratizálás követelményét – nagyobb mértékben a romániai viszonyokat bírálva ezzel, de az

² Catherine Durandin, i. m. 383.

³ Takács Lajos a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának vezetőségi ülésén éles bírálatban részesítette a nemzetiségi oktatás visszaszorítására törekvő politikát. Tévedésnek nevezte, hogy 1959-ben szerepet vállalt a Bolyai Tudományegyetem Babeş Egyetembe történő beolvasztásában. Király Károly, a kommunista párt Kovászna megyei első titkára lemondott, mert nem akart közreműködni a román nemzetiségi politika végrehajtásában. Lásd Király Károly *Nyílt kártyákkal. Önéletírás és naplójegyzetek*. Budapest, 1995.

⁴ MOL M-KS 288. f. 11/3360. ő. e.

⁵ *Népszabadság*, 1972. április 16.

általánosítás okán kisebb mértékben a magyar, vagy ha tetszik, az általános kelet-európai helyzetet is. Balogh Edgár szerint sem elvileg, sem akkor, ha az adottságokra is tekintettel vagyunk, nem szabad nemzet és szocializmus ügyét egymással szembeállítani.

Gáll Ernő és Balogh Edgár üzeneteinek közös volt a motívuma és a tartalma, de mások voltak a címzettjei. Joggal féltek mindketten attól, hogy a Román Kommunista Párt a barátsági szerződés aláírása után késztetést érez majd, hogy szabadabb kézzel munkálkodjon nemzetiségi stratégiáján. Okuk volt feltételezni, hogy társadalmi homogenizálás címen keményebb nemzetiségi politika következik. Üzeneteik tartalma: a nemzetiségi kérdés nincs megoldva. Gáll az RKP-t és a romániai magyarságot figyelmeztette erre, Balogh a magyar pártot és a magyarországi értelmiséget.

Nem nagy tévedés azt gondolni, hogy a nacionalizmusról alkotott véleményük, intelmük jobb közönségre talált a hazai, mint az erdélyi magyar értelmiség körében. Ez a csoport a hetvenes évek elejétől növekvő aggodalommal, balsejtelmekkel figyelte a román közélet „megtisztítását” a korábbi évek liberálisabb légkörétől. Az erdélyi magyar értelmiség többsége számára ekkortájt a szabadságjogok fokozatosan fontosabbá váltak, mint az elvont haladást hirdető szocialista ideológia és politikai rendszer, amely az egyénnel, kisebbséggel szembeni konkrét és egyre durvább elnyomásra teremtett jogcímet a társadalmi egyenlőség megteremtésének programjával.⁶ Magyarországon viszont a népi értelmiség mértékadó része ekkor még – és nemcsak jobb híján – a szocializmus elvei nevében hatalmat gyakorló párton kérte számon a nemzet és haladás gondolatának összekapcsolását és a felelősségvállalást a nemzeti kérdésre, a kisebbségbe szorult magyarság sorsának rendezéséért.

Az igazsághoz tartozik, hogy nemcsak a népi értelmiség tartotta ébren a nemzeti érzést, hanem az mintegy „magától” termelődött újra a hetvenes évek elejére alaposan átalakult magyar társadalomban.⁷ Többféle és többretegű „nemzeti érzések” léteztek, működtek, hatottak a társadalmi tudatban a klasszikus nacionalizmustól a jogos nemzeti büszkeségen át az egyszerű hazafiságig. A nemzettudatot és formáit több új tényező alakította 1968 után. Mindenekelőtt a konvergáló, egymással egyre intenzívebb kölcsönhatásban élő rendszerek, országok és államok, a megállíthatatlanul modernizálódó világ ellenhatásaként újult meg a nemzetek helyét kereső

⁶ Jól tükrözte ezt a folyamatot a Tóth Sándor és Tordai Zádor által néhány évvel később írt „Jelentés Erdélyből” című elemzés vagy Sütő András drámaírói munkássága.

⁷ Lásd a témáról Csepeli György: *A nagyvilágon e kívül... Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon 1970–2002*. Budapest, 2002. 1974–1975-ben a Tömegkommunikációs Kutatóközpont két nagy kutatást is végzett e témakörben. Lásd Hunyady György–Hann Endre–Lázár Guy–Pörzse Katalin: *Nézetek a magyarságról, hazafiságról és internacionalizmusról*. Budapest, 1974; Uők: *Nézetek a szocialista hazafiság időszzerű kérdéseiről*. Budapest, 1975.

gondolkodás. A nemzeti érdekek újrafogalmazása és egyeztetése a világpiacra utalt, integrálódásra kényszerülő országok szellemi-politikai elitjei megkerülhetetlen feladatává lett. Fontos maradt a legitimitását megőrizni igyekvő hatalomnak, hogy igazolja: a nemzet érdekében történik minden lépése, a világ realitásaihoz igazodás és az azzal járó sok kompromisszum is.

Nem volt kivétel ez alól Magyarország sem. Esetében a kép annyiban színesedett, hogy 1944-től, illetve az 1956-os megrázkódtatástól időben eltávolodva itt a kommunista párt és ideológia saját sikereitől önbizalmában megerősödve a nemzeti múlt egyre több elemével békült össze. Ezek voltak azok az évek is, amikor a magyar lakosság egyre inkább tisztába jött összességében jobb, néhány szempontból kivételezett helyzetével, azzal, hogy mennyivel jobb körülmények között él a térség többi országának lakosaihoz képest. Természetesen az ország vezetése, ha nem is folytatott harsány országpropagandát, nem mulasztotta el a magyar modell imázsát politikai céljai szolgálatába állítani.⁸ A jobb, szerencsésebb helyzetű itthoniak mindig is lelkiismeret-furdalást érezhettek, amikor a határokon túli magyarokkal hasonlították össze életfeltételeiket. Most azonban már egy más életminőség és egyfajta nemzetközi elismertség által megerősödött nemzeti öntudat szemüvegén keresztül kísérték figyelemmel a szomszédos országokban történeteket.

Sajátos hatást gyakoroltak a magyar nemzeti tudatra bizonyos, erre az időszakra jellemző társadalmi folyamatok. Közülük is kiemelkedik ebből a szempontból a népszaporulat csökkenése, amit sokan sorscsapásként, nemzeti sorskérdésként értelmeztek.

További fontos körülmény, hogy ez az az időszak, amikor kezd veszíteni vonzerejéből, mozgósítási képességéből a marxizmus–leninizmus, a kommunista politizálás. 1968-cal vereséget szenvedett a radikális baloldali politizálás Nyugaton és a demokratizálás Keleten. A reformvonalat Magyarországon védekezésbe szorult. Felnőtt viszont egy új nemzedék, amelynek nem volt már meg az a történelemélménye, amely az őt megelőző nemzedékek sorának. Ráadásul a nagy társadalmi átalakulás is lezáródni látszott a hatvanas évek végén, és ez új kérdések feltételére készítette az igazságosság, egyenlőség eszméin nevelkedett fiatal nemzedéket. Eközben a politikai szféra, a kor magyar közléte kicsiny cselekvési teret engedett a legaktívabb fiataloknak, éppen annak a csoportnak, amelynek a szabadságigénye, önkifejezési vágya – a nyugati kultúra hatására is – jóval nagyobb volt, mint a korábbi korok

⁸ Éppen ez az imázs volt az, amely a szövetségeseket, leginkább a szovjet vezetőket irritálta Magyarország kapcsán. Kádár kezdettől fogva tudta ezt, de nem találta az ellenszert. Ebből már 1970-ben, az MSZMP-kongresszus előtt is volt vita. Brezsnyev 1972-es bírálata után néhány éven át (úgy 1976-ig) rendkívül óvatossá vált a magyar politikai szóhasználat a nemzeti sajátosságok, reformok tekintetében.

ifjúságának. Az önmegvalósítási igénytől motivált útkeresés során a politikában magának helyet kereső fiatalság a nemzeti történelemhez, ezen belül az 1848-as hagyományhoz fordult. Ám abban nem a nemzeti sérelmekre kereste az orvoslátot, nem is a Széchenyi–Kossuth vitához kapcsolódott, hanem a saját igazságát keresve, József Attila nyomán talált rá Petőfi forradalmiságára.

2. Az „előrelopakodó” nemzeti-nemzetiségi kérdés

1972. március 15-én a budapesti utcákon néhány száz diák a maga módján megünnepelte az 1848-as forradalmat. Ilyen, nem központilag, felülről szervezett megmozdulásra másfél évtizede nem volt példa Magyarországon. Nem hangzottak el sem nacionalista, sem rendszerellenes jelszavak. A rendőrség néhány fiatal letartóztatott, és igyekezett felderíteni, mi is történt valójában, kik szervezték a demonstrációt.⁹ Később a politikai vezetés sem dramatizálta a történeteket, nem kereste minden áron és erővel „az ellenség kezét”. Ez az esemény nem tekinthető fordulópontnak a magyar közéletben. De a hervenyes évek fő folyamatához kapcsolódva hozzájárult ahhoz, hogy a nemzet ügye már ne csak az értelmiség és a hatalom viszonyában értelmeződjön. Ettől kezdve a nemzeti probléma, és részeként a nemzetiségi kérdés, a maga egyre teljesebb egészében és bonyolultságában jelentkezett a magyar politikában.

Ugyanazon a napon, amikor a főváros terein, utcáin merőben szokatlan események zajlottak, ülésezett az MSZMP Központi Bizottsága. Tagjai ekkor kaptak tájékoztatást a Kádár–Brezsnyev beszélgetésről és a magyar–román tárgyalásokról. Nagyobb figyelmet az előbbi téma és ezzel a magyar–szovjet viszony megjavításának ügye kapott.¹⁰ A Szovjetuniónak és az SZKP-nak azonban nem a magyar kül-, hanem a belpolitikával voltak gondjai.¹¹ A moszkvai impulzus hatására az év előrehaladtával egyre élesebb viták folytak a politikai vezetésen belül a reform értékeléséről, a szellemi-ideológiai életről, a gazdasági-társadalmi viszonyokról és persze a hogyan tovább kérdéséről. 1972-ben a szellemi és politikai közélet Magyarországon a reform sorsával volt elfoglalva.

⁹ Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*. Budapest, 1996, II. k. 41–132.

¹⁰ Az ülésen Fock Jenő miniszterelnök hosszasan és részletesen szólt azokról a hibákról, amelyeket a magyarok a szovjet relációban elkövettek. Megígérte: a kormány emlékeztetőt készít a magyar–román kapcsolatok javításával kapcsolatos feladatokról. MOL M-KS 288. f. 4/116. ő. e.

¹¹ Vlagyimir Pavlov nagykövet, amikor több mint egy hónap múlva Kádár fogadta őt, kiemelte, milyen pozitív visszhangot kapott Moszkvában a Romániában tett látogatás. MOL M-KS 288. f. 11/3339. ő. e.

Ilyen körülmények között szinte semmilyen figyelmet nem kapott az, hogy a magyar alkotmány módosítása során bekerült a szövegbe: a nemzetiséget megilleti a jog az anyanyelv használatára, az anyanyelvi oktatásra, saját kultúrájának megőrzésére (61. § 3. bekezdés). E jogok közösséghez rendelése előrelépés volt a hazai nemzetiségi politikában. Egyúttal segíthette volna az 1968 óta folytatott gyakorlatot: a magyarországi nemzetiségekre épülő szolid országpropagandát is. Az MSZMP vezetése azonban vagy nem akart, vagy nem tudott ekkor ezzel a témával politizálni. Kállai Gyula előadói beszédében egy szót sem ejtett a témáról, Kádár hozzászólásában nem érintette a nemzeti-nemzetiségi kérdést. Egyedül egy mohácsi munkásasszony, Halasi Lajosné méltatta röviden az új passzust – nyilván a Baranya megyei nemzetiségekre tekintettel.¹²

Egy hónappal később Kádár János váratlanul bejelentette a Politikai Bizottságnak visszavonulási szándékát. A pártvezetés figyelmét ez az ügy nagymértékben lekötötte, s eközben még a 60. születésnapját is meg kellett ünnepelni.

Május elején Erdélyből szaklíceumok szervezésének erőltetéséről érkeztek hírek. Ebben az iskolatípusban román nyelven folyt az oktatás.¹³ Romániában nem egyik pillanatról a másikra romlott meg a helyzet, hanem „tendenciájában”. Erről szólt a külügyminiszter-helyettesi értekezlet is, amely június közepén tárgyalt az ott élő magyarság helyzetéről. Nem is annyira az ott előterjesztett anyag az érdekes, hanem maga a tény. A külügyi apparátus egyre nagyobb figyelmet szentelt a határon túli magyarság helyzetének és az egyre nehezebben kezelhető, de egyre fontosabbá váló magyar–román kapcsolatoknak.¹⁴

A hivatalos Románia azt sugallta: nincsenek problémák, a kapcsolatok megfelelően fejlődnek.¹⁵ Ezekben a hónapokban az általános keményítés feltételeinek kialakítása állt a román politika előterében, de egyelőre több volt a szó, mint a tett. A magyar kisebbség és kulturális intézményei ellen még nem indult látványos támadás. Nyáron országos értekezletet tartott a román párt. Ceaușescu beszámolójában elismerte, hogy a nemzetiségi politikában voltak hibák, ám az elhajlásokat megszüntették. Ma a nacionalista megnyilvánulások leküzdése a feladat. Ez az ő felfogásában bizonyosan nem a román többséget jellemezte. Még rosszabbat sejtetett beszédének az a része, amely arról szólt, hogy a nemzetiségek közeledésének folyamata a jövőben még hangsúlyozottabb lesz: „Ezzel kapcsolatban szüntelenül szem előtt kell tartanunk annak szükségességét, hogy rendületlenül tevékenykedjünk minden dolgozó teljes jogegyen-

¹² *Országgyűlési Értesítő*. Az országgyűlés 8. ülése. 1972. április 9.

¹³ MOL M-KS 288. f. 32/1972/14. ő. e. Karikás Péter feljegyzése.

¹⁴ Uo. 32/1972/15. ő. e. A napirend anyagát megküldték a párt külügyi osztályának.

¹⁵ Erről számolt be Várnai Ferenc, a *Népszabadság* külpolitikai rovatának vezetője is Bukarestből hazatérve. MOL M-KS 288. f. 11/3339. ő. e.

lőségének biztosításaért, nemzetiségre való tekintet nélkül, hogy az egységes kommunista rendszer felépítésének útján megvalósuljon mind szociális, mind nemzeti jegyeit illetően a társadalom egyre teljesebb homogenizálódása.”¹⁶

Ez a gondolatmenet megmutatta: a román államnemzet-felfogásban nemzet és nemzetiség nem olyan párhuzamosokat jelent, amelyek csak a beláthatatlan jövőben vagy a végtelenben találkoznak.

Egy ideológiai állásfoglalást vagy célmegjelölést azonban nem feltétlenül követ politikai gyakorlat, nem okvetlenül testesül meg azonnali intézkedésekben, jogszabályokban. Visszatartó hatásuk lehet bel- és külpolitikai szempontoknak is. Azzal, hogy a román párt milyen jövőben gondolkodik, az MSZMP vezetése már régen tisztában volt. Esélyt kellett adnia magának, hogy talán képes a kapcsolatok javítására. Nem látta értelmét annak, hogy ideológiai vitát kezdeményezzen a homogenizálásról.

A két ország közötti közeledés jeleként értékelhető, hogy előbb Kállai Gyula, majd Fock Jenő miniszterelnök is Romániában töltötte szabadságát. Ceaușescu fogadta az utóbbit, akivel egyórás beszélgetést folytatott. A magyar miniszterelnök nem vetett fel kényes ügyeket. Szakterületén, a gazdaságpolitikánál maradván az iránt érdeklődött, mi vezette az RKP-t, amikor másfél évtizedre előre megszabta a 30%-os felhalmozási arányt.¹⁷

Az augusztus 23-i román nemzeti ünnepre küldött szokásos távirat a szokásosnál kicsit barátságosabbra sikeredett, arról az érdeklődésről és rokonszenvről szólt, amellyel a magyar nép a szocializmus romániai építését figyelemmel kíséri. A magyar vezetők ismét arra emlékeztettek: a két ország közötti kapcsolatok elmélyítése erősíti a szocialista közösséget. Most, szemben az előző évvel, szerkesztőségi kommentárba szorult az, hogy Románia továbbra is számíthat a proletár internacionalista alapon nyújtott segítségre.¹⁸ Hasonló szellemben emlékeztetett az országgyűlés téli ülésszakán Péter János külügyminiszter arra, hogy még „azok a szocialista országok is a Szovjetuniónak köszönhetik fennmaradásukat..., amelyek esetleg kétségbe vonják” a nemzetközi életben betöltött szerepét.¹⁹

¹⁶ A főtítkárnak mondanivalóját a *Népszabadság* 1971. július 20-i ismertetése úgy összegezte, hogy a közeledésről és a homogenizálódásról szóló tételekre nem fordított figyelmet. A beszéd részét közli R. Süle Andrea: A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája a pártdokumentumok tükrében. In: *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Budapest, 1988.

¹⁷ Ez a magas arány arról tanúskodott, hogy Románia az erőltetett iparosításra jellemző beruházási szintet őrzi. A találkozóról készült feljegyzés nem tartalmaz olyan információt, amelyből kiderülne, érdemi eszmecserét folytatott-e a két politikus erről a témáról. MOL XIX-J-1-u 35. d.

¹⁸ *Népszabadság*, 1972. augusztus 23.

¹⁹ *Népszabadság*, 1972. december 14.

Mégsem ez volt a két ország kapcsolata és az erdélyi magyarság ügye szempontjából az utolsó évfűző esemény, és nem is a Román Népköztársaság kikiáltásának 25. évfordulója alkalmából küldött távirat. Az év utolsó előtti napján nagy ünnepséget rendeztek Petőfi Sándor születésének 150. évfordulója alkalmából. A magyar szellemi élet képviselőjében is felszólaló Illyés Gyula az emberiség kiválasztott fiának nevezte a forradalmár költőt, aki nemcsak egy nemzetért halt mártírhálát. Beszédét így fejezte be: „A nemzetek és nemzetiségek közti béke fájdalmasan időszerű ma is, akár akkor, amidőn Ő ebbe vetette legfőbb reményét. Legyen bátorságunk változatlanul ebben hinnünk, ezért küzdenünk. Ezzel a gondolattal hívjuk a világ népeit is – a világszabadság várományosait –, hogy osztozzanak ünneplésünkben.”²⁰ Küzdeni kell tehát a nemzetek és nemzetiségek közötti helyzet rendezéséért. A nyelvi megformálás világossá tette: a világ népei nem lehetnek közömbösek egymás iránt. Illyés Gyula kiállása nemcsak az állapotokat bírálta, hanem felvetette az értük való politikai és erkölcsi felelősség kérdését is.

1972 tehát semmi újat, se jót, se rosszat nem hozott Magyarország és Románia viszonyában.²¹ Senki nem ígért semmit, így aztán nem is kérhetett számon senki semmit, senki nem csapott be senkit. Igaz, a problémák sem oldódtak meg, de legalább a dolgok már senki szemében nem látszottak jobbnak annál, mint amilyenek valójában voltak.

A következő év úgy indult, ahogy az előző végződött: táviratváltással a barátsági szerződés aláírásának 25. évfordulóján. A magyar változat ismét lakonikusan rövid volt. A román vezetők viszont hosszabban méltatták a szerződés előző évi megújítását, mint amely új perspektívákat nyitott a két ország közötti együttműködésben. Egyre szélesednek és haladnak előre a román–magyar kapcsolatok a marxizmus–leninizmus, a szocialista internacionalizmus, a függetlenség, a szuverenitás, az egyenjogúság, a belügyekbe való be nem avatkozás és az elvtársi segítség elvei alapján.²²

Az MSZMP is egyre konokabban mondogatta a magáét. Vezetői mindig hozzátettek egy kicsit az előzőkhöz. Valószínűleg véletlen, hogy 1973 januárjában a negyedszázados barátsági szerződés megünneplése után országos propagandatáncskozást rendeztek. A cél nyilvánvalóan az 1972. novemberi, a gazdasági reformot kiigazító határozatból fakadó ideológiai feladatok meghatározása volt: a gazdasági reform

²⁰ *Népszabadság*, 1972. december 31.

²¹ Ez az állítás igaz a szocialista tábor belső köre és Románia közötti viszonyra is. Az év végén, a Szovjetunió megalakulása 50. évfordulójának tiszteletére rendezett ünnepségek adta lehetőséget kihasználva Brezsnyev igyekezett Ceaușescut helyes útra téríteni, sikertelenül. Egy hónappal később Puja Frigyes külügyminiszter-helyettes olyan tájékoztatást kapott Moszkvában, hogy a román vezető „rosszabb, mint eddig”. MOL M-KS 288. f. 11/3507. ő. e.

²² *Népszabadság*, 1973. január 21.

„mellékhatásait” kellett a szellemi életben is lenyesni. Ez a feladat Aczél Györgyre, a KB titkárára hárult. A kétórás beszédben komoly hely jutott a haza és haladás témakörének, a hazafiság és az internacionalizmus közötti kapcsolat bemutatásának. A szellemi élet politikai irányítója hosszasan ostromozta a nemzeti önteltséget, de beszélt a nemzeti múlt megbecsüléséről is. Aczél arra emlékeztette hallgatóságát, hogy a hazai nacionalisták a nemzet jövője és különösen a határainkon túli magyarság sorskérdései iránti úgynevezett aggodalom okán sokszor megkérdőjelezték a párt politikáját. Ilyen megnyilvánulások most is vannak. A KB-titkár leszögezte: a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldása a marxizmus–leninizmus elveiből következően a szocializmus építésének általános törvényszerűségeihez tartozik:²³ „Ezen a szilárd elvi alapon állva a nemzetiségi kérdést a szocialista fejlődés egészen belül ítéljük meg. Szomszédainkkal együttműködve arra törekszünk, hogy közöttünk a nemzetiségek léte ne elválasztó tényező, hanem összekötő kapocs legyen. Népünk, nemzetünk iránt érzett internacionalista felelősségtudattal mindig az erre legalkalmasabb fórumon vetjük fel ezeket a kérdéseket, és elutasítunk minden felelőtlen demagógiát, amely a párttal és a kormánnyal, a szocializmussal szemben fellépve – kárt okozva egyébként azoknak is, akiket védeni kívánnának –, valamiféle jogosultnak vélt nacionalizmusnak próbál esetenként hangot adni. Hangsúlyozzuk: semmilyen indok nem lehet arra, hogy nacionalista, sovíniszta nézeteket hagyjunk újjáéledni.”²⁴

Aczél feszesre formálta kemény hangú szövegét, de tartalmilag belül maradt az MSZMP beváltnak tekintett szövetségi politikája keretein. A párt már hosszú ideje barátkozott a nemzettel, nem akarta ellenségévé tenni a „népben, nemzetben” gondolkodó értelmiségieket. Ezen túl azonban a hivatalosnak tekinthető állásfoglalás nem tartalmazott semmi megnyugtatót az aggódók számára. Nem ösztönzött senkit cselekvésre. Az MSZMP vezetése bizalmat és nyugalmat kért a határon túli magyarság ügyében.

Pedig ekkor kellett elkezdeni csak igazán aggódni. 1973 májusában törvényerejű rendelet jelent meg Romániában, amely kötelezővé tette román nyelvű tagozatok, osztályok szervezését a magyar többségű településeken. Önmagában persze nem le-

²³ Ez – bár magától értetődőnek tűnt – nem volt a marxizmus–leninizmus fő tételei közt. A kommunista- és munkáspártok 1960-as és 1969-es moszkvai tanácskozásai nem vették fel a nemzetiségi politikát a legfőbb törvényszerűségek közé, de nem is hagyták említés nélkül a nemzetiségi kérdést, és a kommunista pártok köteleességévé tették a nemzeti-nemzetiségi elnyomás elleni harcot. Az 1969-es nyilatkozat kiállt a nemzetiségek nyelvének és kultúrájának, a nemzeti önrendelkezés elvének védelme mellett. *A kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi értekezletének fontosabb anyagai*. Uzsgorod, 1969, 116.

²⁴ *Országos agitációs, propaganda és művelődési tanácskozás*. 1973. január 24–25. Budapest, 1973, 28. Aczél a zárszavában is elutasította azt, hogy mások nacionalizmusára nacionalizmus legyen a válasz. Uo. 110., 102.

hetett kifogást emelni az ellen, hogy a román gyerekek románul tanulhassanak szülőhelyükön. Sőt. Az intézkedés azonban a homogenizációs folyamat része volt.²⁵

3. A szocialista nemzet és a nemzetiségi kérdés

Az, hogy a két ország vezetése eltérően értékeli a kapcsolatokat, rossz véleménnyel van a másik ország belpolitikájáról, gazdasági-társadalmi viszonyairól és szellemi-ideológiai életéről – mindenki számára egyértelmű volt. A magyar és a román közszereplők másképpen látták a múltat, másként a jövőt. Abban, hogy ez a hetvenes évek közepső harmadában így alakult, döntő szerepet játszott a nemzeti kérdés növekvő jelentősége Európa közepső és keleti részén. Magyarország sikerei nem tudták teljesen feledtetni, hogy mint nemzet történelmileg sérült volt. Románia pedig nagy ambíciókat táplált, de még mindig nem érezte magát biztonságban határait és kilátásait illetően. Továbbra is döntő probléma maradt a magyar kisebbség sorsa. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet előkészítésének felgyorsuló folyamatában – nyugati kezdeményezésre – nagy hangsúlyt kapott a szabad érintkezés és az emberi szabadságjogok érvényesülése.

Magyarország másként, nem bezárkózással reagált a Nyugatról érkező új kulturális hatásokra, nem úgy, mint szomszédainak és szövetségeseinek többsége, nem úgy, mint Románia. Mind a két ország vezetői rákényszerültek arra, hogy adottságaiknak és lehetőségeiknek fényében meghatározzák viszonyukat a Szovjetunióhoz és az általa akkor nagy nyomatókkal képviselt célokhoz. Ezek között kiemelt helyet foglalt el az európai *status quo*, az NDK elismertetése, a válságok megelőzése a szocialista világon belül. Az SZKP vezetése úgy látta megvalósíthatónak célkitűzéseit, ha a szocialista integráció és a szövetségi kapcsolatok szorosabbra húzása révén ellensúlyozza a nemzetek elkülönülési tendenciáját. E törekvést támogatta a *fejlett szocializmus* elmélete, amely arra volt hivatva, hogy a kommunizmus felépítésére tett, nem teljesített ígéret helyére lépjen. Az új ideológia egyúttal alapot szolgáltatott a némileg korrigált szovjet modell irányadó jellegének megerősítésére is a szocialista országok körében. Brezsnyevék így gondolták elkerülhetőnek a fellazulást és a belső válságot.²⁶ A kádári vezetésnek felemás volt a viszonya ehhez az irányhoz, de a biztonsáért, a gazdasági háttér szilárdságáért, az éppen akkor kissé megtépá-

²⁵ Fontos tényeket tartalmaz a *Hetven év – a romániai magyarság története 1919–1989*. Szerk. Diószegi László–R. Süle Andrea, i. m. Budapest, 1990

²⁶ Lásd erről R. Judson Mitchell, i. m. A fellazítási stratégia a felszabadítást váltotta az amerikai külpolitikában az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején.

zott belső autonómiáért cserébe hajlandó volt engedni e törekvéseknek, és elvben elfogadni a közösségi érdek elsőbbségét. Ceaușescu a teljes elszakadásról történő lemondásért cserébe önállóságának és nemzetépítési stratégiájának elfogadását, tudomásulvételét várta el a szovjet és a magyar vezetéstől. Brezsnyevtől ezt végül is megkapta, Kádártól nem.

A hetvenes évek elején a magyar politika sem nem volt hajlandó (de ez nem számított újdonságnak), sem nem volt képes a román kül- és belpolitikával összebékülni, s nem csak azért, mert nem értett egyet vele. Az MSZMP vezetése tudta, ha egyetértését, jóváhagyását adná a román politikához, szembemenne az ország közvéleményével. Bár mint az eddigi fejtegetésekből remélhetőleg kitűnik, a nemzeti kérdés súlyának növekedése nem egyedül és talán nem is elsősorban a határon túli magyarság sorsáért érzett aggodalom miatt következett be.

A nemzeti problematika előtérbe kerülése Magyarországon a hetvenes évtized elején nem a román nacionalizmusra adott válaszreakció. Inkább igaz, hogy az előbb felsorolt okok, tényezők és folyamatok együtt, egymást segítve hatottak a nemzeti szemszög, látásmód megerősödésére a közgondolkodásban: kezdve a félelemmel a kozmopolitizmusnak nevezett nyugati ideológiai hatástól, kezdve a szocialista ideológia kifáradásán, az új nemzedékek nagy eszmék hatásán, a megrázó történelmi fordulatoktól mentes szocializációján át a nyers gazdasági érdekek mindennapokban növekvő szerepéig. Jól megfigyelhető e tendenciák kölcsönhatása 1973 tavaszán a magyar szellemi életben.

A nemzeti kérdés előtérbe kerülésében jól érzékelhető szerepet játszott a politikai szándék. Március első két hetében négy olyan írás jelent meg a központi pártlapban, amely a nemzeti kérdés valamelyik aspektusával foglalkozott. A sort Pach Zsigmond Pál akadémikus kezdte, aki a történetírás helyzetét elemezte. Néhány évvel korábban úgy tűnt – írta Pach –, hogy sikerült bizonyos eredményeket elérni a szocialista hazafiság fogalmának tisztázásában, amelyben együtt él a nemzeti büszkeség és öntudat a kritikai önvizsgálat képességével és a nemzetköziséggel. Sikernek tekinthető az is, hogy e fogalom már nemcsak a nacionalizmus elleni harcot szolgálja. Előrelépés az is, hogy már nem elvont internacionalizmus áll szemben a nacionalizmussal. A magyar történetírás, Molnár Erik-től ösztönözve, éppen akkor kezdett vitát a nacionalizmusról, és kezdett saját portája előtt söpörni, amikor „más országokban” felerősödött a régi nemzetszemlélet. Ekkor sokan úgy látták, a nemzeti történelem önkritikus szemlélete önlefelegyzés. Pach szerint ha ezt a történettudomány elfogadná, akkor visszatérne a marxizmus előtti állapothoz. Nacionalizmussal szemben nem lehet nacionalista eszközöket használni, különösen nem „itt a dunai tájakon”. A bizalmatlanság eszkalációja helyett a bizalom erősítésével lehet megvívni a küzdelmet a nacionalizmussal. Pach gondolatmenete arra figyelmeztetett, mások eltévelyedése nem

adhat felmentést a magunk viselkedésére, nem adhat ürügyet az internacionalizmus eszméjével áthatott szocialista hazafiság ápolásának felfüggesztésére, illetve a nacionalizmussal szembeni harc feladására.²⁷

Hasonló alapotívum jellemezte a hazai nemzetiségi politikáról készült áttekintést is. E szerint akkor is kötelesség a nemzetiségek segítése, ha nincs komoly probléma, ha erős a spontán beolvadásuk a magyar társadalomba. A döntő az oktatás és a kulturális igények kielégítése. Ez volt a cikk üzenete.²⁸ Említésre érdemes, hogy az 1970-es évek elejétől egyre hangsúlyosabbá vált a magyar politika azon a törekvése, amely a nemzetiségi kérdés példamutató kezelésével akart hatni a szomszéd országokra. Ez az eszköz némileg szélesítette a külpolitikai eszköztárat és érvelési pozíciót, de a hazai nemzetiségek, különösen a románok létszáma nem volt akkora, hogy kölcsönösségre lehetett volna számítani.²⁹

A harmadik cikk már konkrétabb céllal, március 15. elé íródott. Mesterházi Lajos „Jól szeretni a hazát” című írásában a nemzeti érzéssel foglalkozott. Gondolatai cáfolni igyekeztek azt az előítéletet, miszerint a kommunisták közömbösek lennének a nemzet iránt, és nem tudnak mit kezdeni a hozzá kötődő érzelmekkel. Így írt erről: „A haza az az egyetlen közösség, ahol az ember ember lehet, a maga személyes tulajdonságaival, és amely közösségen kívül mindenekelőtt s főként csak magyar lehet.”³⁰

Várnai Ferencnek, a lap külpolitikai rovatvezetőjének az írása zárta a sort. Ebben elvi síkon vizsgálta: mennyiben hazafias, mennyiben internacionalista a kommunista mozgalom? Szerinte a szuverenitás, az önállóság egyoldalú és ismételt hangsúlyozása árt a nemzetközi munkásmozgalom ügyének és „a szocializmus hazai szolgálatának elárulásához vezet”. A gondolatmenet az elején még a szomszédokról is szólt, de a végére befelé fordult, illetőleg elméleti síkra emelkedett. Várnai az MSZMP álláspontjának jellemzésekor abból indult ki, hogy a szocializmus és a kapitalizmus közötti világméretű küzdelem áldozatok nélkül nem vívható meg sikerrel. Ezért kell a proletár internacionalizmus elveihez ragaszkodni. „Oly mértékben vagyunk egymásra utalva, oly életbevágóan fontos számunkra az együttműködés, hogy maguk a nemzeti érdekek írják elő az internacionalista érdekek természetes elsőrendűségét.”³¹

Az osztályszemléletű szocialista külpolitika követelése persze megmutatta, milyen nagy a különbség a hivatalos magyar és román nemzeti érdek értelmezése kö-

²⁷ *Népszabadság*, 1973. március 2.

²⁸ *Népszabadság*, 1973. március. 10.

²⁹ Lásd erről Tilkovszky Loránt: *Nemzetiség és magyarság*. Budapest, 1994, 151.

³⁰ *Népszabadság*, 1973. március 11. Az író ugyanakkor azon igyekezett, hogy bizonyítsa: a hazaszeretet több a pusztá érzelemnél, cselekvést jelent.

³¹ *Népszabadság*, 1973. március 13.

zött. A román felfogás tagadta a nemzetközi és nemzeti érdek közötti alárendeltségi viszonyt, sőt fordított sorrendjükön. Kádár és az MSZMP felfogása csak évekkel később mozdult el a nemzeti érdek egyenértékűségének, a nemzetközi érdekek nemzetekhez kötődésének elfogadása irányába.³²

Ezzel a „futammal” korántsem zárult le a nemzeti problematika vitatása, éppen mert nem a kisebbségi sérelmek, és nem a külön utas román cselekedetek motiválták elsősorban a téma napirenden tartását.³³

Március 15. megünneplésére az iskolák az előző évi tapasztalatok alapján nagyobb figyelmet szenteltek. Igyekeztek egész napos programot szervezni a diákok részére. Ennek ellenére vagy éppen ezért, ismét diákmegmozdulás volt Budapesten a Belvárosban. Ez alkalommal a pártszervek már egyértelműen mint politikai akciót, nacionalista rendezvényt értékelték a tüntetést, és ilyenként kezelték a rendőri szervek is. Ugyanakkor az MSZMP vezetői nem akarták gyarapítani az ellenfelek számát. A szervezőkkel szemben „differenciált” és az érvényben lévő, sűrűn hangoztatott osztályharcos alapálláshoz képest nem annyira szigorú megtorlást alkalmaztak.³⁴ Maga az esemény azonban érzékelhetőbbé tette a fiatalság azonosulási problémáit a mindennapok depolitizált szocializmusával. Ezekre a párt szeretett volna ideológiai megoldást találni, amire ismét csak a hazafiság fogalmának a szocializmussal és internacionalizmussal való összeegyeztetése kínált lehetőséget.

Májusban a Magyar Tudományos Akadémia szokásos évi közgyűlésén előadást tartott Király István, a tekintélyes Ady-kutató „Hazafiság és internacionalizmus” címmel.³⁵ Az előadás nagy visszhangot és komoly vitát váltott ki, új szakaszt nyitva a nemzeti kérdés magyar eszmetörténetében. Mondanivalójának lényege: a nacionalizmus és a szupranacionalizmus közül az utóbbi jelent nagyobb veszélyt. A Nyugatról kezdeményezett fellazítási politikával szemben, amely egyfelől a kelet-európai nacionalizmus újraelérésére építi stratégiáját, másfelől bízik a fogyasztás kultuszára épített életmód spontán hatásában (kozmpolitizmus), meg kell erősíteni az egységet, a kollektív védelmet, fejleszteni kell a szocialista integrációt, illetőleg újra kell értelmezni a nemzeti hagyományt. Király felfogása szerint a nyugati kihívással szemben a helyes

³² Lásd erről Kádár János külpolitikai gondolkodása 1968–1978 című tanulmányomat. In: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Szerk.: Pritz Pál. Budapest, 2006.

³³ Május 6-án például E. Fehér Pál vitatta a *Népszabadságban* Für Lajos *Tiszatájban* (1973/5. 62–69.) megjelent ismertetését Arató Endre könyvéről (*Kelet-Európa története a XIX. század első felében*, Budapest, 1971). Ebben Für bírálta azokat, akik gyávaságból, álhumanizmusból hajlandók voltak lemondani a rájuk bízott javokról és belenyugodtak a nemzetiségek elszakadásába.

³⁴ Lásd erről Kenedi János, i. m.

³⁵ Az előadás megjelent a *Magyar Tudomány* 1973/6. számában a zárt ülésen elhangzott hozzászólásokkal együtt; majd a *Kortársban*, hosszabb tanulmánnyá bővítve, még később a szerző *Hazafiság és forradalmiság* című kötetében.

válasz a szocialista nemzet, amelyet egyszerre erősít a külső összefogás és a múlt, a hagyományok befogadása.

Az akadémikus nem foglalkozott a kisebbségi kérdéssel. A markáns fellépését követő vitában azonban többek is tettek olyan megjegyzéseket, amelyek nyíltan utaltak a nemzetiségi kérdés jelentőségére. Érdekes, hogy éppen azok mutattak rá a témának a határon túli magyarság helyzetét érintő összefüggéseire, akik szakmájuk okán közelebb álltak a tűzhöz, vagyis tevékeny szerepet vállaltak az MSZMP tudomány- és kultúrpolitikájának megvalósításában. Szeptember végén Vácrátótón, zártkörű akadémiai tanácskozáson folytatódott a Király-tanulmány vitája. Pach Zsigmond Pál, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója ottani hozzászólásában arról is beszélt, hogy a Király által baloldali ezoterizmusáért bírált Molnár Eriknek több ügyben is igaza volt. Így az elmúlt évtized nemzetközi fejleményei igazolták: a „dogmatizmus és nacionalizmus, sajnos, meggyőző formákban kapcsolódik össze egyes – távolabbi és közelebbi – országok gyakorlatában”.³⁶ A történész-akadémikus megismételte azon tételét is, amely szerint Magyarországon éppen akkor indult meg a nemzeti önvizsgálat, valamint a nemzeti és internacionalista elkötelezettség egységért a küzdelem, amikor egyes szomszédos országok történelemszemléletében a nacionalizmus új hulláma futott végig. E megállapítása dicséretet tartalmazott a hazai, és kritikát a szomszéd országok szellemi életéről, vagyis semmiképpen nem javasolt kiigazítást a magyar nemzeti múlt önkritikus szemléletén.

Pándi Pál, a *Kritika* című folyóirat főszerkesztője a szocialista nemzet kritériumainak, jellegzetességeinek meghatározása tárgyában javasolt konferenciát. A határon túli magyarok kapcsán nyílt beszédet sürgetett azokról a mozzanatokról, amelyek a jogos nemzeti sérelmekről a sovinizmusig gerjesztenek szenvedélyeket.

A téma jóval fontosabbá vált annál, hogy az Akadémia szűk berkeiben vagy az elmélet magasságaiban maradhasson. Ki kellett vennie az agitációs és propaganda-munkának is a részét a március 15. után újra veszélyesnek ítélt nacionalizmus elleni küzdelemből. Júniusban a *Népszabadság* kétrészes cikket szentelt a nacionalizmus és a kozmopolitizmus témájának. Ebben is akadt egy Romániára vonatkoztatható passzus, amely – egyebek között – nacionalizmusnak nevezte a nemzeti elzárkózást és az egymásra utalt nemzetek közötti légkör megrontását: a „nacionalizmus elszakítja a szövetségeseitől a népet, a nemzeti nihilizmus az önerejébe vetett hitet gyengíti”. A cikket azonban nem kifelé, hanem befelé célozták. Az írás a népi-nemzeti irányzat integrációval, a jóléti elidegenedéssel, eldologiasodással, individualizációval kapcsolatos nézeteit bírálta: „...meg kellene már egyszer tanulni, vagy inkább

³⁶ A vita részletes és alapos ismertetését lásd *Magyar Tudomány*, 1974/1.

már egyszer végképp elfogadni azt az alapigazságot: senki sem lehet ma a szocializmus ellen magyar.”³⁷

Augusztusban E. Fehér Pál tekintette át a kelet-európai népek nemzeti emlékezetének legendáit, és vetette össze azokat a mindenkori realitásokkal, majd ezt a kérdést tette fel: miért fordult a történelem felé a térség irodalma? A válaszhoz Milovan Đilast, az új osztályelmélet megalkotóját, a diktatórikus szocializmus bírálóját idézte, aki szerint a történelem tanúsítja: a térség népei lemaradtak a gazdasági, kulturális fejlődésben, ezért az elmaradás leküzdésében a kommunista rendszereket segíti a nacionalizmus, a nemzeti öntudat újrateremtése.

Magyarországon ekkor már befejezett tényként rögzítette minden szereplő, a nemzeti öntudat akár kívülről ösztönözve, akár belső hatalmi érdekből, akár a fejlődés természetes velejárójaként, de mindenképpen újraépül. Ha ez így van, akkor viszont magától adódik a marxista–leninista ideológia feladata: meg kell akadályozni, hogy a nemzeti önérzet újraéledése, a nemzeti érzésvilág gazdagodása nacionalizmusba csapjon át.

Kádár János, amikor ősszel a Budapesti Műszaki Egyetem diákjaival találkozott, a március 15-i demonstrációval kapcsolatban feltett kérdésre válaszolva fogalmazta meg álláspontját a témában. Ünnepelni kell a forradalmat, büszkén kell vállalni 1848 történelmi örökségét, nem kincstári módon, de nem is lehetőséget adva a hangulatkeltésre. A nacionalista nézeteknek mélyek a gyökerei, ezért csak alaposan átgondolt fellépés lehet eredményes velük szemben. Arra figyelmeztette hallgatóit, hogy „[...] akit átítat a nacionalizmus mérge, nem tud következetesen a haladás útján járni. Mi internacionalista szemlélettel, a népek testvériségének óhajától vezettetve építjük az új társadalmat, s ugyanakkor tisztességes, becsületes hazafiként élünk. A nacionalizmus halálos veszély minden népre.”³⁸

Fél év múlva, március újabb idusa elé írt cikkében Pozsgay Imre arra emlékeztetett, hogy Magyarország szekerét „[...] mindig nacionalista jelszavak kíséretében rángatták kátyúba. Ez persze nemcsak magyar tanulság”. Tovább haladva a gondolatmenetben leszögezte: a szocializmus ellenében ma nem lehet hazafinak lenni. Nem lehet ezen a címen a Szovjetunióhoz, a szocialista országok közösségéhez fűződő kapcsolatok lazítását követelni. A tornyosuló feladatok megoldásához nemzeti egység szükségeltetik. Pozsgay ugyanakkor a haza és haladás egységének érvényre jutását összekapcsolta minden valóságos nemzeti érték, „egész történelmünk” megbecsülésével.³⁹

³⁷ *Népszabadság*, 1973. június 10. és 17. Nemes János írása.

³⁸ Kádár János: *A szocializmusért – a békéért*. Budapest, 1978, 90–91.

³⁹ *Népszabadság*, 1974. március. 10. A cikk végén a szerző arra is emlékeztetett, hogy a szocializmus tette a legtöbbet a nemzeti javak megbecsüléséért.

Illyés Gyula 1974. május elsején a „betegszobából” küldött új üzenetet, amelyben kifejezte egyetértését azzal, hogy a nemzeti érzés helyére kerül a szocialista ideológiában. Egyúttal elhatárolta magát a nacionalizmustól: „Nem csekély változások után legújabbban a hazafias érzés hasznos, léleképítő erőként ismételtetik. De engem a nemzeti kérdésekhez (már a kezdet kezdetén) nem a hazafias érzés vitt... Nekem, azt hiszem, kezdettől fogva mindmáig az ember maradt a háromszögelési pont. Aki emberszempontrú, az közösségi alapú.” Az igazságtalanságok ellen nem elég az elvont emberiség nevében harcolni, „még inkább törődni kell a Kovács Jánosokkal”.

Saját álláspontját így összegezte: „[...] nem vagyok tehát bús magyar, e bélyeget elhárítom. Víg nemzetközi lennék, ha nem búsítana egyebek közt az ember nemzeti és nemzetiségi jogainak is ennyi megsértése.” Illyés emlékeztetett: a társadalmi haladás része, feltétele a nemzetiségi diszkrimináció megszüntetése, és azzal folytatta, hogy a „tudományos szocializmus fölismeréseit sűríti magába a szerencsés megfogalmazás: a nemzeti jogokért való sikeres harc előfeltétele a sikeres osztályharcnak, nem lehet szociális szabadság nemzeti és nemzeti szabadság nélkül”. Megfogalmazása persze szándékoltan többértelmű, mert az emberi, nemzeti és nemzetiségi szabadság együtt említése a diktatúrára és a külső függőségre is utal, nemcsak a nemzetiségek elnyomására. Végezetül Illyés arra emlékeztetett: azt, hogy melyik kérdés mikor kerül megoldásra, „annak gondja a lehetőségek tudományára, a politikára, sőt a taktikára hárul”.⁴⁰

Áttekintve az 1972 tavasza és az 1974 ősze közötti időszakot, kevés kézzelfogható történésre, javulásra, és még kevesebb újdonságra bukkanunk a magyar–román viszonyban. Mégis történt valami lényeges. Valami, ami, ha nem is rövid távon, hanem távolabbi perspektívában, nagy hatást gyakorolt a magyar külpolitikára. Pedig ez a valami elsősorban hazai fogyasztásra született. Olyan szellemi termék volt, amely hatását elsősorban nem a napi politika szintjén fejtette ki, hanem ideológiai síkon. Tisztába jöve a nemzeti kérdés növekvő jelentőségével, az országot irányító párt a több éve folyó vitákat követően újraértelmezte nemzetfelfogását. Tartalmat kapott a *szocialista nemzet fogalma*.⁴¹

1974 szeptemberében elkészült az MSZMP KB Kultúrpolitikai Munkaközösségének állásfoglalása, amely „A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus időszerű kérdései” címet viselte. Ebben a dokumentumban a szocialista nemzet egyik

⁴⁰ *Népszabadság*, 1974. május 1.

⁴¹ Itt nem elemezhető, de meg kell jegyezni: olyan időszakban töltötte föl tartalommal a nemzetfogalmat az MSZMP, amikor az SZKP azon volt, hogy ellenőrzött közösségben tartsa szövetségeseit. Amikor igen nagy gazdasági, politikai és ideológiai nyomás alatt tartotta a kelet-közép-európai szocialista országokat vezető pártokat, köztük ekkor talán leginkább éppen az MSZMP-t.

jellemző vonásaként az azonos célokat valló országok közösségéhez tartozás kapott hangsúlyt. Az állásfoglalás szerzői fontosnak tartották arra emlékeztetni, hogy minden egyes ország nemzeti keretben és eltérő feltételek mellett építi a szocializmust. Sikeres fejlődésük alapja az együttműködés. Hosszabb távon mindig találkoznak a szocialista nemzeti érdekek és a szocializmus nemzeti érdekei. Ez utóbbiak nem vonatkoztathatók el az egyes országok érdekeitől. A nemzetközi érdekeket a szocialista nemzetek objektív, közös érdekei alkotják. Az így kidolgozott formula annyiban új, amennyiben nem a nemzetek felett lebegtetni a nemzetközi, a közös érdek fogalmát, hanem azokból eredeztetni. Az állásfoglalás azonban azt is leszögezi, hogy az összhang megteremtése során a nemzeti érdeket nem lehet a nemzetközi érdek rovására érvényesíteni: „Történelmi értelemben véve egyetlen szocialista ország sem gyarapodhat más szocialista ország rovására. A szocializmus nemzetközi érdekeinek megsértése, vagy az olyan hamis beállítás, hogy azok »veszélyeztetik« a nemzeti érdekek, sajátosságok érvényesülését – nacionalizmusból ered, vagy abba torkollik.”⁴² Nyilvánvaló, hogy ez a tézis a hivatalos román ideológia és politikai gyakorlat bírálata is volt.

Kimondta az állásfoglalás azt is – igaz, a szocialista integrációval összefüggésben –, hogy a gazdaságban elért eredményeket a nemzeti önértékelés lényeges elemévé kell tenni. A Kultúrpolitikai Munkaközösség szükségesnek ítélte, hogy a forradalmi és szabadságharcos örökség ápolása mellett a közgondolkodásban „történelmi súlyának” megfelelő helyre kerüljön „a magyar történelem alkotó-építő hagyományainak” összessége is. E követelmény érvényesítése azt jelentette, hogy az MSZMP a szocialista jelent már nem konfrontálta a polgári, a feudális múlttal, hanem inkább a nemzet történetébe igyekezett beilleszteni. A dokumentum foglalkozott a nemzeti hagyomány széles értelmezésének veszélyeivel, az elkülönüléssel, más nemzetek lebecsülésével. „Kölcsönösen tudatában kell lennünk, hogy a régi Magyarország több nép történelmének és kultúrájának színtere volt, s hogy e történelem és kultúra számos megnyilvánulása is egyszerre több nép öröksége. A közép- és kelet-európai népek sokszínű, nagyrészt közös öröksége elválasztó, ha a nacionalizmusok marakodnak fölötte, de internacionalizmust elmélyítő, összekötő erő, ha a munkásosztály, a szocializmus érdekei szerint, a szocialista hazafiság javára a marxizmus–leninizmus értelmezi.”

Végül, de cseppet sem utolsósorban, az állásfoglalás a szocialista országok közötti kapcsolatok fontos tényezőjének nevezte a nemzetiségi kérdést. Ez mindenképpen új formula volt, ha tetszik, újítás a marxista–leninista elmélet nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó irodalmában. A dokumentum szerint a felszabadulás és a szocializ-

⁴² Az állásfoglalás szövegét lásd: *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1971–1975*. Szerk.: Vass Henrik. Budapest, 1977, 835.

mus megteremtette a lehetőséget Közép- és Kelet-Európában az évszázadok ellentmondásainak felszámolására. Más súllyal jelentkezik a probléma ott, ahol sok, és ott, ahol kevés nemzetiségi él. „A szocialista nemzetiségi politikát azonban olyan elvi kérdésnek tekintjük, amely nem lehet függvénye a nemzetiségi lakosság számának, ezért a marxizmus–leninizmus nemzetiségpolitikai alapelveit teljes mértékben saját szocialista államunkra, saját nemzetiségi politikánkra is vonatkoztatjuk.” A megfogalmazás szerint az elvek Magyarországra is vonatkoznak, de még inkább azokra az országokra, ahol jelentős számú kisebbség él.

A szöveg Marxot parafrázja: „Az a nép, amely egy másik népet elnyom, saját láncait kovácsolja.” A dokumentum szerzői egészen odáig jutottak, hogy általános tételként jelentették ki: a szocialista nemzetek és a velük együtt élő nemzetiségek szövetségének „[...] a nemzetiségi jogok következetes biztosítása is feltétele. A nemzetiségek annál jobban tudnak a többségi néppel és vezető erőivel politikailag s így a szocializmussal is azonosulni, minél inkább biztosítva érzik nemzetiségi kultúrájuk, sajátosságaik megőrzésének, nyelvük használatának, oktatási igényeik kielégítésének, a velük egy nyelvet beszélő nemzethez fűződő kapcsolatainak szabad érvényesítését. A minden szocialista állampolgárra egyaránt érvényes jogok mellett a kollektív nemzetiségi jogok alkotmányos és gyakorlati biztosítása előfeltétele annak, hogy ne csak a soknemzetiségű országok belső viszonylatában, hanem az egyes szocialista országok között is elmélyüljön a kapcsolat.” Ilyen körülmények között a nemzetiségek híd szerepet tölthetnek be a szocialista országok között.⁴³

Az állásfoglalás tanúsága szerint az MSZMP a hetvenes évek közepére messzire jutott a nemzeti és – ettől nem függetlenül – a nemzetiségi kérdéshez való viszonyának tisztázásában. Elment odáig, hogy elismerje: a nemzet több (más), mint a szocialista társadalmi fejlődés formája (puszta kerete), és a szocializmus csak akkor fejlődik igazán, ha a nemzet fejlődése számára kínál megfelelő formát. Legitimitásának is ez az alapvető feltétele. Hasonló a helyzet a nemzetiséggel: ahol nem szavatolják kollektív jogaikat, az identitásuk megőrzéséhez szükséges feltételeket, ott a szocializmus nem lehet igazán valóságos. Kiviláglik az állásfoglalásból, hogy a magyar párt a nemzetiségek ügyét nem pusztán elméleti kérdésnek tekinti, hanem nagyon is aktuális politikai problémának. A kisebbség jogainak hiánya akadályt jelent a szocialista országok közötti kapcsolatokban. Ezzel az MSZMP világossá tette: Magyarország csak azokkal a szomszéd országokkal tud jó viszonyt ápolni, ahol a kollektív jogok a gyakorlatban érvényesülnek, és a magyar kisebbség helyzete megfelelő. Igaz, a szöveg betű szerint nem mondta ki, hogy a nemzetiségi kérdés nem tekinthető belügy-

⁴³ Uo. 843. Az idézett gondolatmenet azzal zárul, hogy a nemzetiségi kérdés a szocialista fejlődés, az integráció, a kölcsönös érintkezés bővülésének folyamatában nyer megoldást.

nek, de a tartalom és a formulázás egyértelművé tette: az MSZMP szerint mind az emberi jogok, mind a szocialista elvek „előírják” az államok számára a kisebbségeik irányában követendő magatartást.

Természetesen ezután kérdések sora merült fel. Képes lesz-e képviselni politikájában ezt a széles értelmezési alapra épülő nemzetfelfogást az MSZMP? Érvényt tud-e szerezni a kultúrában, a gazdaságban és a nemzetközi színtéren az ebből fakadó követelményeknek az ország és a párt vezetése? Sikerülhet-e a külpolitikában a nemzeti érdeket az új értelmezés szerint képviselni? Lesz-e elég erő, ész és ügyesség a határon túli magyarság ügyének segítésére? Származik-e politikai, gazdasági kára egy országnak abból, ha nem tartja tiszteletben a kisebbségi jogokat?

4. Az európai biztonság és a magyar–román viszony

Akadtak optimizmusra okot adó jelek és fejlemények a hetvenes évek elején a nemzetközi politikában. Ilyen volt az enyhülési folyamat fontos részeként az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletet előkészítő megbeszéléssorozat. Reméltni lehetett: a *status quo* elfogadása, az európai határok sérthetetlenségének kimondása megnyugtatja a területi integritásukért aggódó szocialista országokat: a Német Demokratikus Köztársaságot, Lengyelországot és Romániát. A konferencia előkészítése során egyre nagyobb figyelem terelődött az emberi jogi kérdésekre. Nem volt teljesen elhibázott dolog azt feltételezni: a Nyugattal szívélyes viszonyt ápoló Ceaușescunak érdekében állhat eleget tenni bizonyos nemzetközi elvárásoknak. Még az olajválság után megélénkülő látszó szocialista integrációs törekvések is járhattak olyan mellékhatásokkal, amelyek közelebb hozzák Romániát a KGST-hez.

A szovjet külpolitika bonyolult játszmába bonyolódott annak érdekében, hogy Romániát a maga oldalán tartsa, nem riadt vissza a politikai nyomástól. Szovjet részről a fő szempont az volt, hogy úgy fenyegetse a román vezetést, hogy az a józan eszére hallgasson és ne nemzeti érzelmeire, tehát ne kockáztassa meg a teljes szakítást. Bukarest részéről ez úgy nézett ki, hogy igyekezett a lehető legnagyobb távolságot tartani Moszkvától, de nem akart önmaga ellen drasztikus fellépést kiprovokálni. Nehéz, komoly odafigyelést igénylő tánc volt ez mindkét fél részéről: afféle „egy lépés előre, két lépés hátra”. Ebbe a játékba – nem kevesebb mérlegelést követelve – néha a magyar kártya kijátszása vagy legalábbis felmutatása is belefért. Ritka alkalmakkor az SZKP jelezte, nem ért egyet a nemzetiségi kérdés romániai kezelésével sem.

Ilyen alkalom adódott 1974 elején, amikor a szovjet vezetés minden erejét a helinski folyamat minél gyorsabb lezárására és a Kína felől fenyegető veszély elhárítására

összpontosította. Január 10-én Brezsnyev fogadta Puja Frigyes külügyminisztert, és hosszas beszélgetést folytatott vele. Az SZKP KB főtitkára kitért a románkérdésre. „Ismerem Kádár elvtárs viszonyát Romániához. Sajnos próbálkozásaink nem jártak sikerrel. Ceaușescu nem jól viselkedik. A dolgok logikája arra visz bennünket, hogy kollektívan egyeztessük magatartásunkat Romániával kapcsolatban.” A szovjet pártvezető azzal is megvádolta román kollegáját, hogy nem mond igazat. Nem adott valósághű tájékoztatást a krími találkozóról sem.⁴⁴ Brezsnyevet különösen felháborította az a távirat, amelyet az RKP főtitkára Mao Ce-tungnak küldött. „Lényegében ez azt jelenti, hogy a Mao-féle eszmével akar belenőni a szocialista országok közösségébe. Meg vagyok győződve arról, hogy Kádár elvtárs jól ismeri és érzi az ottani helyzetet. Annál is inkább, mert hiszen Romániában a nemzetiségi kérdés is létezik. S e kérdés bizonyos problémákat okoz. Nem arról van szó, hogy felkorlácsoljuk a kedélyeket, de a történelmet az emberek nem könnyen felejtik el.”⁴⁵

Ez a közlés nem volt más, mint a magyar kártya bekészítése a pakliba, de célja sem volt más, mint Magyarország vezetőinek motiválása. Három évvel azelőtt már volt egy hasonló helyzet. Akkor a kemény hangot megütő magyar pártvezetést pillanatok alatt magára hagyták szövetségesei, s nem engedték, hogy a magyar–román szóváltás nemzetközi konfliktussá szélesedjen. Ennek fényében érthető, hogy a magyar külpolitika nem vont le messzemenő következtetést Brezsnyev pillanatnyi indulat szülte megnyilatkozásából.⁴⁶

A magyar–román kapcsolatokban 1973–1974-ben nem sok érdemi történt, és ami igen, az is a megszokott forgatókönyvnek megfelelően játszódott le. A kevéske történés feljogosított valamennyi reményre, tehát arra, hogy rövid időn belül pozitív elmozdulás lesz a két ország között. Immár azonban nem két ország, nem két állam, hanem két nemzet állt egymással szemben. Köztük állt az egyre nagyobb nyomásnak, az erősödő személyi hatalomnak, a homogenizációs politikának kitett erdélyi magyarság. Körükben nőtt az elégedetlenség, amely ha nem is öltött-ölthetett nyílt formát, de érezhetően nőtt az ellenállás. A román közéletben szerepet vállaló magyar személyiségek jelentős része kereste azokat a formákat, amelyeket a kisebbség védelmében felhasználhat. Egyre világosabbá váltak a választóvonalak azok között, akik

⁴⁴ MOL M-KS 288. f. 11/3701. ő. e. A szovjet vezetésnek információja volt egy Gheorghe Apostol-levélről, amelyben Ceaușescut bírálta, aki azt bizonygatta: jó a viszonya Brezsnyevvel.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Jól tükrözte ezt Puja Frigyes 1974-es tavaszi országgyűlési külpolitikai beszámolója. Ebben szó esett ugyan a szocialista országok közötti hatékonyabb külpolitikai koordináció szükségességéről, de még utalás sem történt Romániára vagy bármiféle nacionalizmusra. *Népszabadság*, 1974. április 26.

belenyugodtak a helyzet romlásába, és azok között, akik igyekeztek minden lehetőséget kihasználni a magyar nemzeti identitás és a magyar nemzetiség védelmére.

1973 májusában megjelent a már említett rendelet a román nyelvű osztályok, tagozatok felállításának kötelezettségéről. Egyúttal emelték a magyar osztályok elindításához szükséges minimális létszámot is, és csökkenteni igyekeztek a magyar nyelvű tanítóképzést. Ezek ellen az intézkedések ellen számos erdélyi magyar értelmiségi tiltakozott, és főként olyanok, akik addig lojális magatartást tanúsítottak.⁴⁷ Olyanok is felemelték a szavukat az anyanyelvi oktatás ügyében, akik elfogadták a magyarság gazdasági, társadalmi-politikai integrációjának szükségességét, a kettős kötődést, de mindezt a nemzeti identitás megőrzésére alapozták.

1973 kora őszén drámai jelzés érkezett Budapestre a magyar nemzetiség helyzetének romlásáról. A „Levél Erdélyből” címet viselő dokumentumon nem szerepelt aláírás. Egy reményeiben csalatkozott marosvásárhelyi kommunista lesújtó véleményt formált a román párt politikájáról és nemzetfelfogásáról. Szerinte az RKP egységes, homogén nemzet létrehozására törekszik. Ennek a célnak rendeli alá a gazdaságfejlesztést és az oktatás átalakítását. A levélíró e két terület magyarságra gyakorolt hatását részletesen elemezte. A terjedelmes anyag szerzője bírálta a „romániaiság” koncepcióját valló erdélyi magyar értelmiségieket, Balogh Edgárt, Beke Györgyöt. Megkapta a magáét a magyar kormányzat is, amiért nem gondoskodik a rádió- és tévéadás vételi lehetőségéről. A névtelen szerző az erdélyi magyar kultúra értékeire utalva feltette az elsősorban az anyaországnak szóló kérdést: „Ne lenne szüksége ránk a világnak? Elnézi, hogy lassan, de biztosan megsemmisítsenek? A kényelem és a jólét eltompítja a testvéri érzéseket?”⁴⁸

Az anyagot megkapták a párt vezetői. Annak ellenére, hogy a százoldalas írásban akadt néhány, a jogos nemzeti keserűségből fakadó előítéletes megjegyzés a román nép természetéről és elitjének nacionalizmusáról, az egész munka hitelesen jelenítette meg egy erdélyi magyar kommunista látásmódját és főleg magát a romániai valóságot. A bukaresti nagykövetség igazolta a szerző állításait, különösen azokat, amelyek az oktatás és az anyanyelv-használat helyzetére vonatkoztak. Elemzésük külön kitért azokra a művekre, amelyek burkoltan, de egyértelműen bírálják az erősödő román nacionalizmust. A nagykövetség elemzése felhívta a figyelmet Kányádi Sándor verseire, Sütő András „Nagyenyedi fügevirág” és „Perzsák” című esszéire. Az anyag összeállítói szerint a megmaradás követelménye vált irányadóvá az erdélyi magyar értelmiség körében.⁴⁹ Sütő hetvenes években írt és bemutatott drámái

⁴⁷ Lásd pl. Sütő András: *Szemét szóért*, i. m. 31–44.

⁴⁸ MOL M-KS 288. f. 11/3628. ő. e.

⁴⁹ MOL M-KS 288. f. 32/1973/10. ő. e.

egyre nagyobb visszhangot keltettek a határ mindkét oldalán. Ez így együtt, tehát az erdélyi magyar baloldal hangulata, mindenképpen politikai és erkölcsi számvetésre, önvizsgálatra kellett hogy ösztönözze a magyar politikai vezetést és közvéleményt. Zajlott is valami ilyesmi, de nem nagy lendülettel, különösen nem a külpolitika terén.

Gheorghe Maurer miniszterelnök 1974. március elején Budapestre jött, megbeszéléseit „szívélyes baráti légkör” jellemezte. A közös közlemény szerint a két fél egyetértett abban, hogy a kétoldalú viszonyt a két évvel korábbi találkozó szellemében kell fejleszteni. Nem tudni, ez a mondat azt jelentette-e, hogy a miniszterelnökök úgy ítélték meg: két éven keresztül semmilyen fejlődésre emlékeztető nem akadt a két ország közötti együttműködésben. Vagy talán inkább arra utalt volna a kiadott közlemény, hogy megérték a feltételek az 1972-es elhatározások végrehajtásához? Vélhetően nincs összefüggés a két dolog között, de néhány héttel később Ceaușescu menesztette a miniszterelnököt, saját magát pedig alkotmányomódosítással köztársasági elnökké választatta.

Még ugyanebben a hónapban a halálos beteg Komócsin Zoltán helyett Pullai Árpád KB-titkár tájékoztatta időszerű nemzetközi kérdésekről a KB-t. Megemlítette: a román párt kétoldalú tárgyalásokat szorgalmaz a szocialista országok vezetőivel. A magyar vezetés kitért a Kádár–Ceaușescu találkozó elől. Pullai megjegyezte, hogy a párttagságot és a közvéleményt élénken foglalkoztatja Románia belső helyzete, nemzetiségi politikája és nemzetközi szerepvállalása.⁵⁰ Szerinte Romániában szaporodnak a negatívumok; a magas gazdaságnövekedési ütem egyensúlyi zavarokhoz vezetett, ellátási nehézségek vannak. A KB-titkár rosszállóan szólt a román delegáció genfi és bécsi teljesítményéről, a kis és közepes országok szerepéről vallott bukaresti felfogásról, arról, hogy román részről nehezítik a szocialista országok közötti ideológiai-politikai együttműködést. Szemében újdonságnak tűnt, hogy a gyorsított asszimilációra törekvő politika ellenállást vált ki az erdélyi magyarság körében.⁵¹

Mintegy a rossz hírek visszaigazolásául, Ceaușescu áprilisban felszólalt a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának ülésén, ahol nagy hangsúlyt helyezett a román nyelv tökéletesebb elsajátításának követelményére. A román pártvezetés úgy döntött, nem veszi figyelembe a magyar nemzetiségű pártemberek egy része és a magyar értel-

⁵⁰ Leonyid Brezsnyev április közepén Varsóban hosszú beszélgetést folytatott Kádár Jánossal. Egyebek között ismét bírálta Ceaușescu megnyilvánulásait, és dicsérte az MSZMP KB utolsó ülésének döntéseit, jelesül a reformernek tekintett pártvezetők háttérbe szorítását. MOL M-KS 288. 47/757. ő. e.

⁵¹ MOL M-KS 288. f. 4/125. ő. e.

miségek véleményét és ellenállását. Ezt követően felgyorsult az iskolák átszervezése és az anyanyelvi oktatás kiszorítása a szakmai és tudományos képzésből. A modernizáció szükségleteire, a testvériség követelményére és arra hivatkozva, hogy akkor tudja gyakorolni a nemzetiségi lakosság az egyenjogúságot, ha képes a román nyelv magas szintű használatára, haladt előre az iskolai oktatás átalakítása. Ezzel mindenki számára érzékelhető módon véget ért az 1971 utáni vészterhes nyugalom időszaka, a személyi kultusz erősödésével párhuzamosan a politikai vezetés fokozatosan rombolta szét a magyar oktatás és kultúra intézményrendszerét.⁵² Takács Lajos egyetemi tanár a magyar párt- és állami vezetés támogatását kérte a magyar nemzetiség fennmaradása érdekében, mert Erdélyben a magyar–román viszony a mélypontra süllyedt.⁵³

Nem jelentett gyógyírt, de némi sikert igen, hogy április végén a Kádár–Tito találkozóról kiadott közleményben kiemelt helyet kapott a nemzetiségek pozitív szerepének méltatása a magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulásában. A két vezető szerint minden lépés, amelyet államaik a nemzetiségeik javára tettek, hozzájárult a barátsághoz.⁵⁴

Augusztusban, amikor Románia felszabadulásának 30. évfordulóját ünnepelték, a Szovjetuniót Alekszej Koszigin miniszterelnök képviselte, Magyarországot csak Lázár György miniszterelnök-helyettes. Ilie Verdet, az RKP KB titkára semmitmondó interjút adott a *Népszabadságnak* a három évtizedről.⁵⁵

Szeptember elején Kádár János levelet kapott Sebestyén Gézától, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgató-helyettesétől, aki elkeseredett hangon fordult az MSZMP első emberéhez. Szerinte „káros és tarthatatlan” a romániai magyarság tényleges helyzetének elhallgatása, nem igaz, hogy nincs lehetőség a cselekvésre. Az erdélyi magyar társadalom végtelenül elkeseredett, mert úgy érzi: „[...] magukra hagytuk őket, odadoztuk egy kegyetlen, átgondolt és szisztematikus beolvasztás áldozatának. Hányszor mondták ezt szemembe erdélyi barátaim, kommunisták is, hozzáfűzve, hogy mi adjuk az igazi igazolást a román politikának. A mi hallgatásunk a védőfal számukra... a világ előtt.”⁵⁶ A levélíró ezért nagyszabású diplomáciai akciót javasolt.

⁵² Jellemző Csorba Csabának a *Valóság* 1974/10. számában megjelent beszámolója a romániai magyar művelődésről és társadalomtudományi kutatásról, amelyben arról ír, hogy nehezen követhetők a tudományt és oktatásügyet érintő, az utóbbi időben hozott törvények és rendeletek.

⁵³ MOL M-KS 288. f. 32/1974/10. ő. e. Nagyköveti jelentés. 1974. május 27.

⁵⁴ *Népszabadság*, 1974. április 30.

⁵⁵ *Népszabadság*, 1974. augusztus 15.

⁵⁶ MOL M-KS 288. f. 47/758. ő. e. A főigazgató-helyettes a végén szabadkozott, hogy nem akar okoskodni, de bízik abban, Kádár megérti őt. Az első titkár Óvári Miklóst kérte, válaszolja meg a levelet és adja át üdvözlését.

Kádár János nem igazán bízhatott ilyen megoldásban, figyelmét ebben az időben elsősorban a magyar–szovjet viszony rendezése kötötte le.⁵⁷ A szeptember végén Moszkvában járt hivatalos küldöttség vezetőjeként is meggyőződhetett arról, hogy az SZKP továbbra is a szövetségesi közötti konfliktusok felszámolását vagy legalábbis eljelentéktelenítését kívánja. Brezsnyev jelezte: tekintettel az Európai Biztonsági Konferenciával kapcsolatos céljaikra, a maguk részéről minden eszközzel hatni igyekeznek Bukarestre. Ez a formula „szabad fordításban” nem a román szövetséges elvadítására ösztönözte, sokkal inkább szelídítésére, „másságában való” elfogadására kérte a magyar pártot.⁵⁸ Ilyen körülmények között, vagyis az SZKP legalább hallgatolagos tudomásulvétele nélkül az MSZMP nem vihetett semmilyen táboron belüli, vagy más nemzetközi fórum elé a romániai magyar kisebbség ügyét, és hiába bírálta ismételten Ceaușescu külön utas külpolitikáját, ezzel sem érte el szövetségesi támogatását.⁵⁹

Míg azonban a magyar külpolitika alapos megfontolásból óvakodott nemzetközi szintre vinni a nemzetiiségi kérdést, és úgy ítélte meg, nincs módjában a nemzetközi fórumok napirendjére vetetni azt, addig a belpolitikai életben már sem jó, sem rossz lelkiismerettel nem lehetett elfeledkezni a határon túli magyarságról. Úgy tűnik, hogy az MSZMP vezetése már nem tudta, de nem is akarta túltenni magát a nemzetiiségi problémán.

Októberben, amikor a PB a párt új programjának tervezetét vitatta, Kádár kifogásolta a nemzetiiségekkel kapcsolatos szövegrészt. Nem tartotta kielégítőnek a jogok említését, amikor a „románok teljesen leépítik a nemzetiiségi politikát azzal, hogy a munkában azoknak is egyforma joguk van. A nyelvet még emlegetik, de a saját nemzeti kultúráját már nem.”⁶⁰

November végén az Országgyűlés illetékes bizottsága a magyarországi nemzetiiségek kulturális helyzetéről tárgyalt. Garamvölgyi József miniszterhelyettes arról beszélt, hogy „a” szocialista országokban nem elég az egyenjogúságot deklarálni, el kell

⁵⁷ Lásd erről „Kádár és Brezsnyev – kötélhúzás felsőfokon” című tanulmányomat. In: *Ki volt Kádár?*, i. m.

⁵⁸ MOL M-KS 288. f. 5/647. ő. e. Jelentés a Szovjetunióban tett látogatásról.

⁵⁹ Erre az 1969-es moszkvai kommunista világtérkező ötödik évfordulója kínált kiváló alkalmat, hiszen a közös ügyek okán lehetett burkoltan bírálni a Román Kommunista Pártot. A kínai politika elítélése módját nyújtott a következő gondolat kifejtésére a *Népszabadság* 1974. június 5-i szerkesztőségi cikkében: „Nem kevés gondot okoznak a »békítgető« vagy »semlegességet« hirdető, megalkuvó nézetek is. A maoizmussal folytatott küzdelmet nem lehet holmi »szovjet–kínai vitára« degradálni, mint ahogy nem lehet összekeverni a szocialista hazafiságot és internacionalizmust a nacionalizmussal és a nagyhatalmi sovinizmussal, a tudományos szocializmus alapján folytatott gyakorlatot a kispolgári anarchiával.”

⁶⁰ MOL M-KS 288. f. 5/649. ő. e.

hárítani a fejlődésüket akadályozó nehézségeket.⁶¹ Hasonló nézőpontot képviselt Pach Zsigmond Pál a nemzeti öntudatot elemző tanulmányában. Az akadémikus szerint a nemzetiségi kérdésben „másutt” hat a régi beidegződés, és ez a hatás nálunk is érezhető. Nincs ok nacionalizmussal reagálni erre a hatásra. Nem egyszerű, de a bizalom, a barátság és az internacionalizmus útján kell járni.⁶²

Jelzi az új elvi platform hatását és a magyar pártvezetés új taktikáját az az üzenet is, amelyet a november végén ülésező román pártkongresszushoz küldött. Ebben az állt, hogy az együttműködésben fontos tényező „a lenini nemzetiségi politika normáinak következetes érvényesítése és az a szemlélet, amely a nemzetiségeket élő hídnak tekinti a baráti szocialista országok között”.⁶³ Erre az üzenetre nem jött hivatalos válasz, s főleg nem pozitív visszaigazolás. A baloldali erdélyi magyar értelmiség azonban meglátta a „hídelméletben” rejlő lehetőséget. Balogh Edgár karácsonykor megjelenő interjújában a Duna-völgyi népek egymásraultaltságáról beszélt. A „romániaiság”, a transzilvanizmus időszerűsége mellett érvelve kijelentette: „mi, romániai magyarok, híd vagyunk az egyetemes románság és az egyetemes magyarság között”.⁶⁴ Kérdés volt persze, hogy az egyetemes románság át akar-e menni ezen a hídon, vagy a kompközlekedést is sokallja. Persze akadtak olyanok, akik nem értettek egyet a magyarelles politikával. A „magyar oldal” nyilván igyekezett felerősíteni azoknak a román történelmi személyiségeknek a jelentőségét, akik megértést, érzékenységet mutattak a nemzetiségi kérdésben. Közülük kiemelték Petru Grozát, akinek 90. születési évfordulójáról Csatári Dániel is megemlékezett.⁶⁵

A román értelmiség többségének ezzel kapcsolatos véleményét nem lehetett tudni. Nem így vezetőinek álláspontját, mert az ő valódi akaratuk jogszabályokban is megfogalmazódott. Ők gyengíteni akarták a határ két oldalán élő magyarok közötti kapcsolatot is, nemhogy hidat akartak volna építeni a románok és magyarok közé. 1974. december elején megjelent a román államtanács rendelete arról, hogy magán-szállásokon csak első fokú rokonokat szabad fogadni.

Az MSZMP XI. kongresszusán a Központi Bizottság nevében elmondott beszámolójában Kádár jócskán továbblépett addigi megfogalmazásain, amikor a hazai nemzetiségek állampolgári egyenjogúsága mellett, a szabad nyelvhasználatról, az anyanyelvi tanulásról és nemzeti kultúrájuk ápolásáról szólt. Sőt ha óvatosan is, de az 1974-es állásfoglalás megfogalmazására támaszkodva az első titkár kijelentette:

⁶¹ *Népszabadság*, 1974. november 29. Egy hét múlva (december 7.) a lap megemlékezett Petru Groza születésének 90. évfordulójáról.

⁶² Szocialista nemzeti öntudat – proletár nemzetköziség. *Társadalmi Szemle*, 1974/12.

⁶³ *Népszabadság*, 1974. november 26.

⁶⁴ Uo. 1974. december 25.

⁶⁵ A víz lefolyik, a kövek megmozdulnak. *Valóság*, 1975/1.

„A lenini nemzetiségi politika érvényesítése nélkülözhetetlen feltétele a szocialista országok belső szilárdságának ugyanúgy, mint a szocialista országok összeforrottságának, a népek barátságának. Arra törekszünk, hogy a hazánkban élő német, szlovák, délszláv, román és más nemzetiségek, valamint a szomszédos országok magyar lakossága hidat alkossanak országaink között.”

A kongresszuson elfogadott programnyilatkozat néhány részletben különbözött Kádár fogalmazásától, de lényege ugyanaz volt: fontos szerepet tulajdonított a lenini nemzetiségi politika elveinek „a szocialista társadalmak belső egységének erősödésében”. A program szerint a helyes nemzetiségi politika egyúttal „egyik nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy szorosabbá váljék a szocialista országok népeinek összeforrottsága...”⁶⁶ Ez a kor hivatalos ideológiai zsargonjában elküldött üzenet nem jelentéktelen eszmei-politikai fordulatról tudósított, de a kongresszuson semmilyen reakciót nem váltott ki a meghívott kommunista vezetők részéről, és sem itthon, sem külföldön nem keltett különösebb visszhangot. Ennek egyik oka, hogy a hazai és külföldi közvélemény előzetes félelmei és várakozásai alapján azt figyelte elsősorban, lesz-e balos fordulat, keményedés a magyar belpolitikában. A másik ok, hogy az Európai Biztonsági Értekezlet előkészítése során a részt vevő államok kevés figyelmet fordítottak a nemzetiségi kérdésre.

A kongresszus ideje alatt Aczél Györgynek jutott a házigazda szerepe, a feladat, hogy foglalkozzon az ebből az alkalomból ideérkezett Ilie Verdetcel, az RKP KB titkárával. Bizalmasnak szánt beszélgetésük igencsak őszintétlen és taktikázó lehetett – legalábbis a róla készült emlékeztető szerint. A magyar kíséreknek szemet szúrt, hogy jelenlétükben a román küldöttség tagjai semmilyen megjegyzést nem tettek a KB-beszámoló és a kongresszusi dokumentumok nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos kitételeire. E helyett Verdet azt panaszolta, milyen régen nem találkozott a két párt vezetője egymással. Aczél sajnálatosnak nevezte ezt a helyzetet, de rögtön hozzá is tette: nem olyan egyszerű a kérdés. Távol áll az MSZMP-től a belügyekbe avatkozás – folytatta a miniszterelnök-helyettes –, de „világosan meg kell érteni, hogy egyes romániai lépések, intézkedések milyen gondot, nehézséget okoznak a magyarországi közvéleménynek, a magyar párt politikájának”. Felajánlotta román kollegájának, jöjjön el inkognitóban párttaggyűlésekre, és akkor megérti: az emberek tényleges eredményeket várnak a felső szintű politikai találkozóktól. Verdet szokás szerint a gazdasági vegyes bizottság munkájára terelte a szót, és kollégája, Dumitru Popescu közelgő budapesti látogatására utalva elhárította a magyar kisebbség helyzetének megvitatására tett próbálkozást.⁶⁷ Mellesleg erre az útra csak egy teljes fél év múlva került sor.

⁶⁶ *Az MSZMP XI. kongresszusának jegyzőkönyve.* Budapest, 1975, 87–88., 506.

⁶⁷ MOL M-KS 288. f. 11/3922. ő. e.

A hetvenes évek első felének próbálkozásai úgy is felfoghatók, hogy a magyar külpolitika jelentős erőfeszítéseket tett a két ország viszonyának új alapokra helyezése érdekében. Tette ezt azzal a nyilvánvaló céllal, hogy valamilyen módon „hozzáférhessen” a határon túli magyarok ügyeihez. Ezt a törekvést a román politika elutasította. Ceaușescu semmilyen engedményre nem volt hajlandó. Mindez súlyos következményekkel járt a magyar kisebbség életére.

Nem hagyható figyelmen kívül az értékelés során, hogy ezekben az években zajlott az Európai Biztonsági Értekezlet előkészítése. Egyúttal ezek azok az évek, amikor úgy tűnt, valóra válhat a szocialista országok közötti gazdasági integráció. Felmérte-e az ország vezetése az ebből a két folyamatból adódó lehetőségeket? Állítható, hogy igen. Magyarország az európai határok és a kialakult nagyhatalmi egyensúly nemzetközi jog segítségével történő garantálásától védelmet és a korábban megkezdett enyhüléssel együtt járó gazdasági, politikai, társadalmi előnyöket várt. A kádári vezetés abban bízott, hogy az olaj- és energiaválság nyomán kialakult tőkepiaci lehetőségek révén könnyebben juthat nyugati tőkéhez, technikai és tudományos vívmányokhoz, amelyek segítségével ledolgozhatja fejlődési hátrányait, a szocialista gazdasági integráció pedig a biztos hátteret és belátható perspektívát jelentette volna a hazai gazdaságnak.⁶⁸ Ezenfelül egy „igazi” KGST egyfajta garanciát nyújthatott arra is, hogy az egyre szélesebb és mélyebb érintkezés a Nyugattal nem vezet a szocialista gazdasági-társadalmi berendezkedés feloldódásához.

Próbálta-e a magyar politika úgy kezelni, irányítani ezt a két folyamatot, hogy aktív részvétele, az enyhülés, a gazdasági együttműködés bővítése révén más célokat is elérjen? Jelesül, hogy az ott élő magyarok javára alakítsa viszonyát a szomszédos országokkal.

Tudható, hogy a párt vezető szerveiben vagy a külügyminisztériumban nem dolgoztak ki stratégiát ezzel a céllal. Nehéz lenne azonban elfelejteni, az MSZMP vezetői bíztak abban, hogy az államok, társadalmak közötti érintkezés sokoldalú bővítése elősegíti a nemzeti célok megvalósítását is. Ez, a sokasodó rossz hírek, a nem ebben az irányban zajló folyamatok ellenére fenntartott optimizmus arra szolgált, hogy visszatartsa a konfliktusok vállalásától a magyar vezetést. Ebben az értelemben a távlatokba vetett hit szerepet játszott abban, hogy a magyar külpolitika a '70-es években nem igyekezett kihasználni az enyhülési folyamatban rejlő, a nemzeti probléma megoldását segítő összes lehetőséget.

Az ország vezetői úgy látták, nagy a kockázata annak, ha a határon túli magyarság ügyét mint nemzetiségi problémát megpróbálják bevinni az enyhülési folyamat-

⁶⁸ Erről lásd *Az eladósodás politikatörténete 1957–1986* című könyvemet. Budapest, 1995, 69–99.

ba. Tisztában voltak azzal is, hiába akarnák elérni, hogy a nemzetközi diplomácia általános formában vegye napirendre a kisebbségi kérdést. Ez a törekvés súlyos akadályokba ütközne, mert a Nyugat és a Kelet meghatározó hatalmai (Trianonnal és Párizssal a hátuk mögött) féltik a közösen kívánt *status quó*t ettől a számukra kisebb jelentőségű, ámde rendkívül bonyolult problémától. Ez a realizmus némi magyarázat arra, miért nem próbálta a magyar politika és sajtó leleplezni a román nemzeti-ségi politikát ország-világ előtt.

Nem volt könnyű a nemzetköziség égíse alatt tevékenykedő magyar kommunista pártnak ezt a magányt megemésztenie. Szó nélkül tudomásul kellett venni a szövetségesek szenvtelen arkifejezését, amellyel például a magyar párt azon javaslatát olvasták, miszerint a szocialista országok közötti kapcsolatok egyik szabályozó elve az egyes államok nemzetiségi politikája legyen.⁶⁹ Nem lehetett könnyen belenyugodni abba, hogy ebben az ügyben Magyarországnak nincsenek támogatói. Maradt a vigasz: az enyhülés, az integráció, a szövetség, a viszonylagos hazai autonómia védelme magasabb érdek, mint a nemzetiségi, kisebbségi lét feltételeinek kivívása. Az viszont világos volt, hogy a gazdasági fejlődés, az előrelépés a külpolitika egyéb területein ideológiailag nem állítható vagy–vagy alapon ellentétpárba a határon túli magyarság ügyével. Erre az időre ugyanis már az MSZMP belül elfogadott és kifelé sem leplezett álláspontjává vált az a nézet, hogy ha egy soknemzetiségű szocialista országban hiányosak a kisebbségek jogai, akkor ott a szocializmusból is hiányzik valami.

Hogy mennyire nem ment könnyen az efféle magány elviselése, azt jól mutatja Kádár János 1975 augusztusában, Helsinkiben, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záróülésén elmondott beszéde. Ebből a szereplésből kiderül: Kádár meg akarta mutatni a nemzetközi közvéleménynek, hogy Magyarország mégiscsak lemond – miközben kompenzációt közvetlenül nem kap és nem is kérhet érte – lehetséges nemzeti céljai egyikéről egy magasabb rendű cél elérése érdekében: lemond a magyar nép egy államba történő egyesítéséről az európai rendezés érdekében. Ezért rövid jellemzést adott az ezeréves magyar történelemről, megemlítette, hogy „[...] az első világháború hiábavaló áldozatainak után a vesztes Magyarország területe a korábbiak egyharmadára csökkent”.

Kádár folytathatta volna a gondolatot, de nem tette.⁷⁰ E mondat elmondásán is épp eleget tépelődött, amíg bekerült a beszédbe. Pedig megtehetette volna, hogy fel-

⁶⁹ Egyetlen kommunista párt sem reagált az MSZMP-kongresszus e tárgyban megfogalmazott elvi álláspontjára.

⁷⁰ Kádár János: *A szocializmusért – a békéért*, i. m. 353. Puja Frigyes szerint a beszéd elhangzása után Henry Kissinger amerikai külügyminiszter azt kérdezte tőle, jól érti-e, hogy Magyarországnak területi követelései vannak?

idézi az MSZMP programnyilatkozatába bekerült passzust a nemzetiségi kérdésről mint az országok közötti kapcsolatok fontos eleméről, de szólhatott volna a nemzeti-ségeket megillető jogokról, pozitív megkülönböztetésük szükségességéről is.

Kádár sok vezető politikussal találkozott Helsinkiben, volt köztük olyan is, aki-vel nem akart. Ceaușescu odament hozzá a folyosón és megemlítette: vannak olyan problémák, amelyekről érdemes lenne beszélni (a kisebbség ügye természetesen nem volt közöttük). Kádár azt válaszolta, sok terület van, amelyen „előreléphetünk”.⁷¹ Más érdemlegese nem mondtak egymásnak.

1975 szeptemberében a párt külügyi osztálya összefoglalót készített a román párt nemzetközi politikában és munkásmozgalomban képviselt álláspontjáról. Az anyag-ban értékelték a román külpolitika új vonásait. A korábbiaknál átfogóbb és kritiku-sabb elemzés volt ez. A külügyi szakértők szerint, amikor Románia azt hangsúlyoz-za, hogy a fejlődő országok közé tartozik, akkor újabb lépést tesz a többi szocialista országtól történő elkülönülés útján. Az összefoglaló felsorolja, milyen nehézségek terhelik a két ország viszonyát. Az elemzés kitér a gazdasági háttérre is, megállapítva: 1964 és 1974 között 66%-ról 34%-ra csökkent a KGST részesedése a román kül-kereskedelemből. A két ország kapcsolatai csak lassan fejlődnek. Egyetlen kivétel a gazdaság.⁷² Súlyosak az elmaradások a politikai, a kulturális és a lakossági kap-csolatok terén. Nem maradt ki a felsorolásból a bukaresti kisebbségi politika sem: „A Magyar Népköztársaság számára változatlanul nehézségeket támaszt a román nacionalizmus (az erőszakos asszimiláció, a románosítás, a történelemhamisítás, a magyar nemzetiségi kisebbség és hazánk közötti kapcsolatok csökkentésére irá-nyuló törekvések) a nemzetiségi kérdésekben.”⁷³

A tájékoztató anyag a jelenlegi tendenciák folytatódásával számol annak ellenére, hogy a világhelyzet, vagyis az enyhülés nem kedvez Ceaușescu vonalának.

Ez a megállapítás vélhetően nemcsak a nemzetközi politika mozgásirányának prognózisára épült. Nem került el a külügyminisztérium figyelmét, hogy az emigrá-ció egyre aktívabbá vált a határon túli magyarság ügyében. Az Erdélyi Világszövetség fellépése nyomán 1975 júliusában 38 szenátor levelet intézett az amerikai elnökhöz,

⁷¹ MOL M-KS 288. f. 5/670. ő. e.

⁷² A két ország kereskedelme a hatvanas évekhez képest nagyot fejlődött, mintegy megötszö-röződött. A kölcsönös forgalom 1976–1977-re már meghaladta az évi 200 millió rubelt. MOL M-KS 288. f. 15/373. ő. e. Jelentés a magyar–román gazdasági kapcsolatok helyzetéről, javaslat a további teendőkre. 1979. március 7.

⁷³ Még nem váltott ki széles visszhangot, de jelzésértéke volt annak a jelentésnek, amelyet Schöpflin György készített az erdélyi magyarság helyzetéről *The Hungarians in Romania* címmel 1978-ban. (London, Minority Rights Group; no. 37.) Az anyag tárgyszerű ismertetés. Egyik megállapítása: az ott élő magyarok egyre kevésbé lojálisak Romániához, mert a nemzettudatuk fejlődését nem segítik a hatóságok.

amelyben azt kérte, mérlegelje: indokolt-e, hogy Románia megkapja a legnagyobb (kereskedelmi) kedvezményt az Amerikai Egyesült Államoktól, tekintettel az etnikai kisebbségek hátrányos helyzetére – különösen értékeik államosítására, iskoláik bezárására, egyházaik korlátozására stb.⁷⁴

A külügyi osztály anyagának összeállítói a magyar külpolitika Romániával kapcsolatos céljait is összefoglalták. Igen érdekes azonban, hogy ehhez kiindulópontul nem Kádár kongresszusi beszámolójának és a programnyilatkozatnak a nemzetiségi kérdésre vonatkozó részét használták, hanem az ott elfogadott határozatnak azt a tételét, amely a szocialista közösség egységének erősítéséről szólt. Talán azért tették ezt, mert a „magyar újítás” visszhang nélkül maradt a szomszéd országokban hatalmon lévő pártok körében. A külügyi tájékoztató ennek megfelelően a feladatok felsorolását azzal kezdte, hogy a román pártot meg kell nyerni a közös ügynek, ezért az internacionalizmus elvei alapján a kapcsolatok sokoldalú fejlesztésére kell törekedni. Ez megfelel nemzeti érdekeinknek is – szögezte le a dokumentum. Ugyanakkor a magyar álláspontot is ki kell fejteni a véleménynyilvánítás során – tekintettel arra, hogy a többi szocialista ország és Románia viszonyához képest a magyar–román kapcsolatoknak „sajátos vonásaik vannak”. Ezért azokat „internationalista módon, érzelmi túlfűtöttség nélkül, figyelmesen és gyakorlatiasan kezeljük. Úgy véljük, hogy a szocialista közösség országai és Románia kapcsolatainak általános javulása keretében számolhatunk a Romániában élő nemzetiségek, közöttük a magyar nemzetiség helyzetének a lenini nemzetiségi politikával összhangban álló javulásával.”⁷⁵

Lehet, hogy a dokumentum készítői komolyan gondolták a helyzettel kapcsolatos megállapításaikat és prognózisukat. De belegondoltak-e abba, hogy amiben reménykednek, vajon az a belátható, vagy inkább a semmibe vesző jövő? S ha igen, akkor feltették-e a kérdést: mi lesz addig a határon túl élő magyarsággal? Elég lesz-e arra a magyar külpolitika általuk felvázolt eszköztára, hogy a romániai magyar kisebbséget legalább a túlélésben segíteni tudja? S ha csak ez a minimális cél valósítható meg, akkor alkalmas-e az általuk javasolt taktika a cél elérésére? Kétségtelen, hogy egy morálisan kötelező, de a nehéz feladat végrehajtójától alázatot, szembehunyást, minden áron való konstruktivitást követelhet. Hiszen ha nincs mód arra, hogy jó szóval, pénzzel vagy a nyomásgyakorlás szelídebb vagy durvább válfajával lehessen

⁷⁴ Az Amerikai Magyarok Szövetsége már 1974 decemberében az ENSZ-közügyülés vagy a világszervezet Emberi Jogi Bizottsága napirendjére akarta vetetni az erdélyi magyar kisebbség helyzetét. Az emigráció tevékenységéről 1976 elején készített összefoglalót a külügyminisztérium. MOL M-KS 288. f. 32/1976/157. ő. e. Kis idő múlva az Erdélyi Világszövetség együttműködési ajánlattal kereste meg a washingtoni magyar nagykövetet. Uo. 158. ő. e.

⁷⁵ MOL M-KS 288. f. 11/3992. ő. e.

eredményt elérni, akkor saját tehetetlenségünk tudatában célszerűnek látszhat legalább nem ingerelni az ellenfelünket, mert az nem feltétlenül rajtunk, hanem a keze ügyében, az ütéstávolságán belül lévőkön torolja majd meg sérelmeit. A hatvanas évek ismert, Kádár által sokszor kifejtett gondolatmenete ez.

A külügyminisztérium cseppet sem szépítő elemzése nem arra mutatott, hogy vissza kellene térni ehhez az alapálláshoz, de a célmegjelölés realitásokhoz igazodó visszafogottsága és a szocialista integrációba vetett hit, a nem igazán őszintének tűnő messianizmus nem zárt ki egy ilyen önlefedezést sem.

Kádárnak ismét szembesülnie kellett azzal, hogy nincs kire hárítani a felelősséget. Amúgy ő ekkor már bizonyosan nem hitt a messianisztikus megoldásban. Valamit tennie kellett, valamit tenni akart. Persze a maga módján. Úgy tűnik, egyetlen esélyt látott a román politika befolyásolására: ismervén Ceaușescu néha-néha már érthetetlen vágyódását a vele való találkozóra, látva Románia gazdasági nehézségeit, úgy gondolta, hozhat valami hasznot a személyes találkozó. Kádár persze tudta: román kollégájának találkozási hajlama nyilvánvalóan nem személyes rokonszenvéből fakadt. Inkább arra a számításra épült, miszerint a két ország vezetője közötti találkozó egyszerre demoralizálja majd az erdélyi magyarokat és „tájékoztatja” a nemzetközi közvéleményt arról, hogy minden rendben van a két szomszéd viszonyában. Miként is lenne a „baráti” eszmecsere lehetséges, ha bajok lennének a román nemzetiségi politikában?⁷⁶ Kádár ennek tudatában akart engedményt kicsikarni.

Október elején Dumitru Popescu központi bizottsági titkár vezetésével román küldöttség jött Budapestre. Kádár is fogadta őket, és szokásos formáját hozta. Utalt a Ceaușescuval Helsinkiben lezajlott beszélgetésre, és világossá tette: nem tud eltekinteni attól, hogy egy esetleges találkozó előtt a két párt képviselői közösen megvizsgálják az együttműködést akadályozó problémákat. „Ha nem haladunk előre a megoldatlan kérdésekben, akkor a felső szintű találkozón nem lehet mást tenni, mint általános elveket hangoztatni és fogadkozásokat tenni, ez pedig nem lenne hasznos.” Igaz, vannak olyan szilárd elemek, amelyekre építeni lehet az együttműködést, de túl sok a román különvélemény a KGST-ben, a Varsói Szerződésben – fejtegette Kádár.

Popescu azt bizonygatta, hogy Ceaușescu tényleges fejlődést akar a kulturális és tudományos kapcsolatokban is. Az RKP szerint nincs lényeges nézetkülönbség a két párt között, ők egyetértenek a KGST 1971-ben elfogadott Komplex programjával is, csak vigyáznak a szuverenitásukra.

⁷⁶ Ceaușescu szeptember végén Marosvásárhelyre látogatott. Nagygyűlési beszédében a nemzetiségi kérdésről mint a teljes jogegyenlőséggel, a termelőerők egyenlő elosztásával és a társadalmi, politikai életben való szabad részvétellel megoldott ügyről beszélt. Egy szót sem vesztegetett az oktatásra és a kultúrára. Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése útján*. 11. k. Bukarest, 1976, 1187.

Aczél György felsorolta román partnerének az elmaradásokat a kulturális, tudományos, levéltári, oktatási és turisztikai megállapodások végrehajtásában. Popescu viszont jónak nevezte a helyzetet, bár elismerte, lehet még mit javítani. Visszautasította a román politikát nacionalizmusa miatt ért bírálatot (ezt úgy általában, mert nem valószínű, hogy Aczél egyenesben ilyet mondott volna a megbeszéléseken). Jelentős újdonság volt viszont, hogy a román politikus kétszer is szóba hozta a nemzetiségeket azzal, hogy azoknak „a közeledés és a barátság tényezőinek kell lenni”. Eddig a román párt mindig ellenezte és kerülte ezt a szóhasználatot. Popescu jelezte, ezt a témakört a felső szintű találkozón lehet eredményesen rendezni. A megbeszélésekről készült emlékeztető szerint volt értelme nyíltan beszélni a problémákról. A magyar fél úgy értékelte: a felső szintű találkozó érdekében a románok inkább készek gesztusokra, mint konkrét lépésekre.⁷⁷

Nem sokkal később Kádár Vas megyei útja során egy horvát többségű faluba látogatott, ahol a nemzetiségi politika jelentőségéről beszélt. Kijelentette: „[...] a nemzeti kultúrának virágoznia kell. Beszéljen minden nemzet a maga nyelvén. Ma is úgy értelmezzük a lenini nemzetiségi politikát, hogy a világ a népek kórusából áll, ebben a kórusban mindenki a maga nyelvén szóljon és énekeljen, s lehetőleg a szocializmus, a nemzeti függetlenség, a béke dallamát szólaltassa meg.”

Azt sem mulasztotta el megjegyezni: a nemzetiségeknek egyenlő állampolgári jogok birtokában összekötő kapocsnak kell lenniük.⁷⁸

Ez a megszólalás is bizonyítja: a nemzetiségi kérdést Magyarországon már nem lehetett levenni sem a bel-, sem a külpolitika napirendjéről. Hiába szólt még szeptemberben is a külügyminisztérium anyaga arról, hogy a távlatok biztatók. Ennyi már nem lehetett elég sem a magyar közvéleménynek, sem a politikai vezetésnek. Ez még akkor is igaz, ha az MSZMP ideológiai és külügyi titkárai a pártkongresszus utáni feladatokról írott cikkeikben nem foglalkoztak a nemzetiségi kérdéssel és az ezzel kapcsolatos külpolitikai teendőikkel.⁷⁹ Olyannyira nem, hogy fel sem idézték, mi is hangzott el erről a programalkotó tavaszi pártkongresszuson. Nem hivatkoztak Kádár októberi beszédére sem.

A nyugati sajtó egyre nagyobb teret szentelt a romániai helyzetnek, a kisebbségi kérdésnek és a két ország közötti viszonyoknak. Különösen igaz ez a Német Szövetségi Köztársaságra, amely fokozódó aggodalommal figyelte Romániát, hiszen az ott élő német kisebbség is egyre rosszabb körülmények közé került. Egyre többen foglal-

⁷⁷ MOL M-KS 288. f. 11/3995. ő. e.

⁷⁸ *Népszabadság*, 1975. október 17.

⁷⁹ Gyenes András: Az MSZMP XI. kongresszusa és a nemzetközi kérdések. *Társadalmi Szemle*, 1975/12.; Óvári Miklós: Ideológiai helyzetünk és feladataink. Uo. Az utóbbi írás a nacionalizmus veszélyes mivoltát említi, bár a kozmopolitizmusról sem feledkezett el.

koztak a kitelepülés gondolatával. A német lapok elemezvén a két ország közötti feszültség okait, látták, hogy a fő ok a nemzetiségi probléma. A megjelenő írások olyan információkra épültek, amelyeket csak az MSZMP és a külügyi apparátus szivárogtathatott ki.⁸⁰ Ez jelzi, hogy a két ország vezetése új taktikai eszközt vetett be az egymással folytatott küzdelemben: használni kezdte a nyugati sajtót, ha nem is hivatalosan és nem is bevallottan.

December elején Bukarestben együtt ülésezett a Magyar és a Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa, amelyen részt vett a román pártfőtitkár-köztársasági elnök. Beszédét azzal kezdte, hogy emlékeztette a jelenlévőket: „A nemzetiségi kérdés csupán egy része a proletárforradalomnak, a szocialista és kommunista építésnek...” Ceaușescu azt mondta: a fő kérdés az egész nép jólétének emelése, ezt szem előtt tartva lehet a nemzeti kérdésben is helyes úton haladni. A szocializmus nem nemzetiségek szerint épül. Ebből az alapállásból kiindulva a gazdasági kérdések és ezzel összefüggésben a szakképzés állt figyelmének középpontjában. A főtitkár elismerte, hogy az anyanyelven történő tanulás fontos eleme a marxista–leninista nemzetiségi politikának, és állást foglalt az anyanyelv használatán alapuló részvétel lehetősége mellett is a társadalmi életben. Sőt a kulturális életről szólva bizonyos hiányosságok létét sem tagadta Ceaușescu, bár nem nevezte nevükön azokat. Élesen bírálta azokat a német nemzetiségűeket, akik családegyesítés címén el akarják hagyni szülőhelyüket. Nem szabad megfutamodni a harc elől – mondta. Ceaușescu kijelentette: „Románia minden egyes állampolgárának a helye, legyen bár román, magyar, szerb, német, zsidó nemzetiségű – itt van! Munkálkodjunk együtt, hogy biztosítsuk az ország gyors fejlődését, hogy mielőbb felszámoljuk a gyengénfejlettséget és olyan életet teremtsünk, amelyben mindenki teljes mértékben élvezheti a civilizáció összes vívmányait, aktívan részt vehet az egész társadalom vezetésében.”⁸¹

Egy hét múlva Gheorghe Macovescu látogatott Magyarországra. A külügyminiszter, bár igyekezett jó benyomást tenni magyar partnereire, nem hozott semmi újat a csomagjában. Nem engedte a közös közleménybe bevenni a nemzetiségek híd-szerepéről szóló formulát, mondván, erre csak az államelnök látogatásakor kerülhet sor.⁸² Valamit valamiért. Mindkét fél a maga dalát játszotta, a maga hangszerén, a maga hangnemében.

⁸⁰ *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1975. november 21.: Budapest bosszúsan tekint Erdély felé. Az újság tudott arról, Aczél György milyen témákat vetett fel a tárgyalásokon. Tisztában volt a lap azzal is, hogy az MSZMP vezetése milyen mértékben tart a magyar nacionalizmustól.

⁸¹ Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének útján*. 12. k. Bukarest, 1976. 238., 247–248.

⁸² A PB és az MT részére készített jelentés: MOL M-KS 288 f. 5/681. ó. e.

Ehhez képest igencsak érdekes az a bő egy hónappal később a magyar pártlapban megjelent ideológiai tájékoztatást szolgáló cikk, amely az internacionalizmus témakörével foglalkozott. Az írás megismételte a hivatalos magyar értelmezés főbb elemeit a szocialista országok nemzetközi szerepéről, a Szovjetunióhoz való viszony kiemelt fontosságáról, a közös érdekek magasabbrendűségéről. A cikk ismertetette az MSZMP-kongresszus nemzetiségi kérdésről szóló tételait, a „híd” formulát. Megjegyezte: a kérdést történelmi hűséggel kell kezelni. Az írás szerint „a nemzetiségi kérdés különös súllyal esik latba olyan országokban, ahol nagy és összefüggő területen nemzetiségek élnek”.⁸³

Aki akarta, érthette ezt a maga nemében egyedülálló megnyilvánulást. Annyi mindenki számára kiderülhetett, hogy a kis számú és nem nagy összefüggő területen élő nemzetiséggel rendelkező Magyarország „valamiért” ismétlődően a nemzeti-ségi kérdés fontosságát hangsúlyozza.

5. Románia és a szocialista országok az 1970-es évek közepén

Az olaj- és energiaválság mindkét ország számára komoly kihívást jelentett. Magyarország jelentős hitelfelvétellel igyekezett megbillent egyensúlyát helyreállítani, cserearány-vesztéseit ellensúlyozni, a magas felhalmozási szintet és ezzel a gyors gazdasági növekedési ütemet megőrizni. Az MSZMP és a kormány komoly erőfeszítéseket tett a szovjet olaj- és energiaszállítások bővítéséért és azért, hogy elviselhető, a világpiacinál kedvezőbb áron juthasson ezekhez. A magyar politika nem akarta a fogyasztás visszafogásával meggyengíteni a belső stabilitást, nem szeretne volna megrontani viszonyát a Nyugattal éppen akkor, amikor a hiteleket és a gazdasági hatékonyságot szolgáló fejlett technológiát onnan kellett és lehetett beszerezni. Magyarország amúgy is azt az alapállást foglalta el, amely szerint az enyhülés nem szűkülhet le a fegyverkezéssel összefüggő témákra. A békés egymás mellett élés feltetelezi a gazdasági, kulturális kapcsolatok kiszélesedését is.⁸⁴

Románia évtizedes politikájának igazolódását látta viszont az enyhülésben, a helsinki folyamatban és az ott aláírt megállapodásban. Ceaușescu még 1974 novemberében, az RKP XI. kongresszusán önálló, tízpontos javaslatot tett egy új gazdasági világrend kialakítására és egy hétpontost a leszerelési folyamat felgyorsítására.⁸⁵ Az ekkor kidolgozott javaslatokat a román kormány sok helyre eljuttatta, így Bu-

⁸³ *Népszabadság*, 1976. január 17.

⁸⁴ Lásd erről a „Kádár János külpolitikai gondolkodása, 1968–1978” című tanulmányomat.

⁸⁵ Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése útján*, i. m., 38–43.

dapestre is.⁸⁶ Ez az az időszak, amikor a román politikusok nagy erővel hangsúlyozták a kis és közepes országok nemzetközi szerepvállalásának szükségességét és az ENSZ jelentőségét. Tették ezt azzal a nyilvánvaló céllal, hogy hazájuk mint a szuperhatalmakat a kis országok összefogásával ellensúlyozni kívánó önálló tényező jelenhessen meg a világpolitikában. Románia, gazdasági érdekeire is tekintettel, nyitott a harmadik világ államai és az el nem kötelezett országok mozgalmára felé.⁸⁷ Túl a szimbolikus politizáláson, a román külpolitika rendkívüli aktivitást fejtett ki a kétoldalú kapcsolatok terén is. Gerald Ford amerikai elnök Helsinki után azonnal Bukarestbe látogatott, és az amerikai törvényhozás ugyanezekben a napokban megszavazta a legnagyobb kedvezményt a román árukra.

Bár hivatalos megnyilatkozásaiban Románia nagyon sokat várt, valójában sokat nem remélt-remélhetett az enyhüléstől. Nagyon sokat várt, mert bízott helyzeti előnyében, nemzetközi elismertségében. S valóban, a hetvenes évek közepén még kitartott a „külön út” külpolitikájából származó tekintély. De az elért eredményekre már csak akkor lehetett volna „rápakolni”, ha Románia változtatni akar nemzetközi státusán, szövetségi kapcsolatrendszerén, és/vagy határain belül komoly reformokba fog. Az előbbi az ezzel járó veszélyek és kockázatok miatt nem vállalta az ország vezetése, az utóbbi pedig fel sem merült mint komoly lehetőség. Így aztán a román politika a folyamatosan demonstrált függetlenség és szuverenitás ellenére jól kitapintható korlátok között mozgott. Így az a külpolitika, amely 1964 után több mint tíz évig jelentős tekintélynövekedést eredményezett és bizonyos gazdasági előnyöket is hozott az országnak, a hetvenes évek közepétől már veszített hasznosságából. Egyrészt mert Bukarest addigra már messze jutott a függetlenedési folyamatban a szovjet tábortól. Politikailag már kevesebb „jutalmat” remélhetett akkor, amikor a táborok szembenállása enyhült és együttműködési készségük nőtt. Sőt az egymással küzdő rendszerek, világhatalmak és táborok közötti kapcsolatok normalizálódása, fejlődése elkerülhetetlenül megfosztani készült őt a „kint is vagyok, bent is vagyok” szereppel járó előnyöktől. Épp az enyhülés emberi jogi vonatkozásai rontották meg nem sokkal később Románia nyugati reputációját.⁸⁸ Másrészt mert amikor kitört az

⁸⁶ MOL M-KS 288. f. 24/1975/34. ő. e.

⁸⁷ Erről Kádár János az 1975-ös nyári nagyköveti konferencián ezt mondta Romániára utalva: „Ha az ellenségnél elkötelezett és azt mondja: semleges akar lenni – ezt üdvözlöm. Ha nálunk elkötelezett és azt mondja, semleges akar lenni – ezt nem üdvözlöm. Ha pedig egyáltalán nem elkötelezett: rendben van, éljen az is!” MOL M-KS 288. f. 47/1091. ő. e.

⁸⁸ Ceaușescu tudta ezt, és már Helsinkiben éles kirohanást intézett azok ellen, akik korrekt tájékoztatást, demokráciát, humanitárius kérdéseket kérnek számon más országokon, jelesül Románián. Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom útján*, i. m. 1056–1058. Kádár kollégájának szereplését az alkalomhoz nem illőnek nevezte.

olajválság, akkor Románia a 19–20. századi, klasszikus iparosítási, modernizációs pálya és az erre jellemző gazdasági fejlődés félútjánál tartott, világpiaci versenyképesség tekintetében pedig még hátrább állt, mint Magyarország. Ilyen körülmények között és apadó olajtartalékaival, versenyképtelen ipari termékeivel Romániának is szűkülni kezdett a gazdasági mozgástere.⁸⁹

Ceaușescu ennek ellenére vagy éppen ezért úgy döntött, nem töri meg a „szocialista építés” lendületét, fenntartja a feszített gazdasági növekedést. Ennek oltárán kész volt feláldozni az életszínvonal emelésére, az életviszonyok javítására tett vállalkozásokat is. Nyilvánvaló, hogy ez a stratégia nem maradt következmények nélkül a belpolitikában. A lakossági fogyasztás visszafogása, az e téren jelentkező váratkozások, igények lehűtése, a társadalom mozgósítása egyre inkább az „eredeti szocialista felhalmozás” időszakát idéző közállapotok felé fordította vissza az országot. Elhatalmasodó személyi kultusz és terebélyesedő nacionalizmus szolgálta, segítette a függetlenség megőrzésére, a nagy és sérthetetlen nemzeti létre aspiráló román politikát.

Mégis, Ceaușescu kénytelen volt legalább valamelyest alkalmazkodni a megváltozott világhelyzethez. Az előbb felsorolt külső tényezők és saját prioritásai jelölték ki a határokat, amelyek között mozoghatott. Értelmét veszítette tovább távolodni a Szovjetuniótól, hiszen egyre nagyobb szükség mutatkozott természeti erőforrásokra, piacára, de mint harcostárs is felértékelődött Moszkva, mégpedig a nyugati ideológiai nyomással szemben vívott küzdelem szemszögéből. Ráadásul a két ország kezdett már jobban hasonlítani egymásra. A szovjet belpolitikában és ideológiai életben Alekszandr Szolzsenyicin, Andrej Szaharov fellépése és az eurokommunizmus komoly kihívással, s ennek nyomán keményítéssel járt. Ekkor bontakozott ki Brezsnyev körül a személyi kultusz. Emellett a Szovjetunió volt az egyetlen szocialista ország, amely tarsolyában Helsinkivel, az Egyesült Államokkal kötött fegyverzetkorlátozási és tíz évre szóló gazdasági együttműködési megállapodással és az olaj- és energiaválság nyomán felértékelődött természeti kincseivel megerősödve érezhette magát. Szövetségei viszont nem kevés késéssel, de ebben az időben szembesültek azzal, hogy hiba volt azt hinniük, a világ gazdasági válság csak a Nyugatot érinti. Éppen a Bukarestben, 1974-ben elfogadott kompromisszumos KGST-árelv tükrözte a legjobban, hogy a világpiaci alkalmazkodás olyan kényszer, amelynek terhei enyhíthetők ugyan, üteme, mértéke valamennyire szabályozható, de nem érvényteleníthető.⁹⁰ A Szovjetunió hűségért, lojalitásért cserébe és a „proletár internacionaliz-

⁸⁹ Hunya Gábor–Réti Tamás–R. Süle Andrea–Tóth László: *Románia 1944–1990*. Budapest, 1990, 68–69.

⁹⁰ E szerint az elv szerint az egyes főbb termékcsoportokban a szocialista országok közötti kereskedelem az előző öt év világpiaci árainak átlagát tekintik elszámolási alapnak. Ez az

mus” jegyében kész volt bizonyos áldozatokat hozni szövetségesei érdekében. Erről Romániának sem volt módja lemondani.⁹¹ Persze Ceaușescu igyekezett távolságot tartani, megőrizni azt, amit addig elért. A román elnök nagyobb figyelmet fordított a jószomszédi kapcsolatok ápolására. Elérkezettnek látta az időt, hogy bizonyos gesztusokat tegyen szomszédai felé. Rendszeressé tette a találkozókat Todor Zsivkovval és Joszip Broz Titóval. 1976 szeptemberében a román–jugoszláv tárgyalásokról kiadott nyilatkozatban megjelent egy hosszú passzus a nemzetiségek jogairól, fejlődési lehetőségeik biztosításáról, és szerepükről a két ország közötti baráti kapcsolatok erősítésében. Ezt a két fél összhangban lévőknek minősítette a kisebbségi jogokra vonatkozó nemzetközi szabályokkal. Ugyanakkor a közleményben azt is leszögezték: a nemzetiségek problémáinak megoldása az országok belső ügye.⁹²

Románia ugyanakkor érthetően fenntartásokkal figyelte a szovjet fegyverkezést, illetőleg Moszkva új nagyságrendű szerepvállalását a harmadik világ felszabadító mozgalmainak támogatásában.

Mindezzel együtt 1975 után bizonyos közeledés figyelhető meg Moszkva és Bukarest között. 1976 nyarán Ceaușescu a Szovjetunióban töltötte szabadságát, úton a Krímbe átutazott Besszarábián, jelezve ezzel, hogy tudomásul veszi a moldáviai realitásokat. A román elnök ott elmondott beszédében semmi olyan nem hangzott el, ami arra utalt volna, hogy román etnikumú emberek élnek azon a tájon. A Krímbe találkozott az SZKP főtitkárával. Novemberben Brezsnyev hivatalos látogatással viszonzta Ceaușescu útját. A fogadtatás külsőségei semmi kívánnivalót nem hagytak maguk után. Hosszú évek sora és a román gazdasági érdekek ártértékelése kellett ahhoz, hogy a két ország vezetői így barátkozzanak egymással. A román államelnök-pártfőtitkár ekkori megnyilatkozásai nem arról tanúskodnak, hogy különösebb elvi engedmények árán következett volna be a két párt, állam közötti viszony javulása.⁹³ Elég volt érdekei szerint „viselkednie” a KGST-ben, amely a Szovjetunióval együtt kezdett felértékelődni Románia számára. 1965 és 1975 között a szovjet részesedés a román külkereskedelemben 38,8%-ról 18,6%-ra esett vissza, miközben a román ipar értékesítési lehetőségei a harmadik világban sem javultak.

adott helyzetben nagy segítséget jelentett a kisebb és energiában, olajban szegény szocialista országoknak, de előrevetítette, ez a kompromisszum csak ideiglenes, az árárányok így is megváltoznak.

⁹¹ Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom útján*. 13. k. Bukarest, 1977, 288–291.

⁹² *Előre*, 1976. szeptember 14.

⁹³ *Előre*, 1976. november 24–26. Brezsnyev beszédében megemlítette: Románia számíthat a szovjet emberek szolidaritására. Ez kicsit rosszindulatú megközelítésben azt jelentette: a Brezsnyev-doktrína érvényes Romániára is.

Ez az arány most, az olajválság és a román exportot akadályozó hatékonysági és minőségi gondok jelentkezésének idején, tarthatatlanná vált.

Az SZKP úgy értékelte: a szocialista országok egyeztetett és következetes magatartása eredményt hozott, mert Románia nem ment el a szakításig a szocialista táborral. Ebből azt a következtetést vonta le a szovjet párt, hogy továbbra is ezt az utat célszerű követni.⁹⁴ Ez komoly siker volt Ceaușescu számára. Moszkva tudomásul vette külpolitikai önállóságát, nem kérdőjelezte meg belpolitikáját. Románia nem feszegeti a moldáviai nemzetiségi kérdést, a Szovjetunió kimarad a román–magyar konfliktusból.

6. Erősödő román nacionalizmus – magyar válasz

Románia mozgástere Nyugat felé fokozatosan szűkült, ezért a külpolitika a korábbiánál kisebb szerepet tudott vállalni Nicolae Ceaușescu személyes hatalmának legitimálásában. A harmadik világ felé történő nyitás, az államelnök körútjai az afrikai és ázsiai országok sokaságában inkább a látszat fenntartására, mint a nemzetközi tekintély igazi erősítésére voltak alkalmasak. Ceaușescu belül keresett új erőforrást legitimitásának növelésére. Ezt az eszközt a nacionalizmusban találta meg. Nem mintha addig idegenkedett volna ennek alkalmazásától, most azonban a nacionalizmus nem a nemzeti érdek, a függetlenség, a szuverenitás, a területi integritás védelmét segítette, hanem a nagy nemzet – nagy vezető egymást feltételező mítoszának megteremtését szolgálta. Ahhoz, hogy a feladat végrehajtható legyen, meg kellett emelni a múltat; dicső nemzeti múlttá, folyamatos szabadságharcná kellett nemesíteni a román történelmet, majd a múlt hatályát meghosszabbítva, össze kellett kötni a jelent a fényes kommunista jövővel.

Az újraalkotott román múlt és a remélt jövő közötti kapcsolatot azonban zavarta az újjáépülő magyar nemzettudat és a jelentős fejlődésen keresztülment magyar történelemtudomány.

A hetvenes évek közepén – mint már érintettük – a magyar nemzetfogalom kitágult, újraértelmeződött a nemzeti hagyomány. A történettudomány nagy, tíz kötetesre tervezett szintézisben készült összefoglalni a magyar történelmet. Ebből nem lehetett „kifelejteni” Erdélyt azon a címen, hogy az Románia része lett. Hiába voltak körültekintők, hiába igyekeztek a magyar történészek szakmájuk szabályai szerint eljárni, objektívnek maradni, munkáik akadályozták román kollégáikat a nagy nemzet

⁹⁴ MOL M-KS 288. f. 11/4251. ő. e. Vlagyimir Pavlov nagykövet tájékoztatója Brezsnyev romániai és jugoszláviai útjáról.

ideológiájának történelmi megalapozásában. A román politika egyre érzékenyebbé vált Erdély távolabbi-közelebbi múltjának és jelenének tárgyában. Ez az érzékenység Helsinki után csak fokozódott. Talán az ott elmondott Kádár-beszéd is hozzájárult ahhoz, hogy Ceaușescu 1975 szeptemberében az RKP Központi Bizottsága ülésén éles hangon bírálta a magyar történészeket.⁹⁵ Ezzel új lendületet adott a két ország történészei közötti vitának. Az *Anale de istorie* román történettudományi folyóirat 1976/3-as száma pozitív hangnemben írt Trianonról. Pach Zsigmond Pál, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója bejelentette: hozzákezdnek Erdély történetének elkészítéséhez.⁹⁶

A román nép történetének nagyigényű újraértelmezésére kiváló lehetőséget kínált a már évszázados múlttal rendelkező dákoromán eredetről szóló elmélet, amelyet Ceaușescu ekkor tett a hivatalos ideológia alapelemévé. Erre 1976. június elején a politikai nevelés kongresszusán kerített sort a román államfő. A dákok együttélése az államukat meghódító rómaiakkal a trákok vitézségével és a rómaiak büszkeségével ruházta fel a román népet – mondta. Ez a nép „mindig kitűnt igazságszeretettel és igazságosságával, a harcban tanúsított eltökéltségével és rettenthetetlenségével, azaz az elhatározásával, hogy maga rendezi sorsát, teljes szabadságban alakítja jövőjét”. Bár a népvándorlás visszavetette a fejlődést, a nép szellemi és erkölcsi vonásait nem változtatta meg. A román nép három nagy feudális államot alakított ki: Moldvát, Erdélyt, Havasalföldet. E hármat a nép mindig is egyesíteni akarta – folytatódott a gondolatmenet. Ezért „az egységes román nemzeti állam létrejötte tehát nem valami ajándék, nem bizonyos nemzetközi értekezletek eredménye, hanem a társadalom leghaladóbb erői, a széles néptömegek által az egyesülésért vívott harc gyümölcse...” A román történelem ebben a felfogásban nem más, mint egy nagy nép folytonos hősi harca a függetlenségért és a szabadságért, amelyet most már a szocializmusért vívott küzdelem tetőz be. A szocialista nemzet közös haza az együtt élő nemzetiségekkel. Az utóbbiak jogegyenlőségének biztosítása, „sajátos kérdéseik” megoldása a szocialista építés feladata. Legfontosabb jellemzője a marxista–leninista politikának a nemzeti kérdésben a termelőerők elosztása, mert ez adja a jogegyenlőség anyagi alapját. Ceaușescu tényként említette meg az anyanyelven történő oktatás, kulturális, művészeti és társadalmi tevékenység fejlesztését. Ezután azonban megint fordított egyet a dolgon.⁹⁷

⁹⁵ MOL M-KS 288. f. 32/1975/9. ö. e. A bukaresti nagykövet 1975. december 3-i jelentése.

⁹⁶ *Népszabadság*, 1976. március 12.

⁹⁷ Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének útján*, i. m. 13. k. 34–35., 38–43., 70–71. A gondolatsor erősen emlékeztet Sztálinnak az állam elhalásával kapcsolatos nézeteire. Az etnikai nemzetfogalom eredetmítosz segítségével történő megalapozása egyre jelentősebb helyet foglalt el Ceaușescu nacionalista gondolatrendszerében és a hivatalos

A pártfőtitkár a nemzeti-nemzetiségi kérdéstről szóló gondolatmenetét azzal zárta le, hogy ezt a témakört a fejlődés és a társadalmi viszonyok tökéletesedésének, valamint a társadalom homogenizálódásának perspektívájából kell nézni. E szerint a kommunizmusban a nemzet fokozatosan eltűnik, s ha ez igaz, akkor annál „inkább ebben a koncepcióban kell nézni a nemzeti államok keretén belül együtt lakó nemzetiségek kérdését is”. Ceaușescu „dialektikája” szerint előbb az összes feltételt biztosítani kell a nemzet és a nemzetiségek maradéktalan kibontakozásához, hogy azután a kommunizmus egységes dolgozó népében „fokozatosan egybemosódjanak és megszűnjenek a nemzeti különbségek...”⁹⁸

Mi volt az igazi tartalma, üzenete az elnöki beszéd nemzeti-nemzetiségi kérdés-sel foglalkozó részének? Miért került egy beszédbe a román nemzet eredetmondája a nemzetiségi kérdés megoldását jelentő homogenizálódásról szóló tétellel?

A dákoromán elmélet hivatása volt az is, hogy túl a nemzeti erények felsorolásán, a területi integritás elismertetésén, Erdély Romániához tartozását is igazolja a történelmi jogcím segítségével. Nem volt Ceaușescu beszédében semmilyen új bizonyíték az évszázados múltra visszatekintő elmélet alátámasztására. Az újdonságot az jelentette, hogy a neosztálinista ideológia is felhasználta ezt az eredetmítoszt, és ebből az etnikai kiválóságról szóló tételeket. Ebben az értelmezésben az egységes államnemzet megteremtése összekapcsolódott az etnikai nemzetfelfogással. Ehhez a nemzet-hez már csak egyénileg, előbb lélekben románná válva, majd etnikailag (nyelvi, kultúrát cserélve) beolvadva, az eredeti nemzeti identitást feladva lehet csatlakozni. A múlt és jövő ilyen értelmezése elfogadhatatlan volt a magyarság számára.

Milyen választ adott a magyar politika a román nacionalizmus új hullámára? Kádár János egy hónappal később Berlinben, az európai kommunista és munkáspártok tanácskozásán találkozott a román párt főtitkárával. A hivatalos közlemény szerint a beszélgetés szívélyes hangnemben folyt. Mindkét fél kifejezte készségét az együttműködés fejlesztésére. Ugyanerről a Politikai Bizottságnak Kádár azt mondta: Ceaușescu a felső szintű találkozó kérdését feszegette. „Ezzel szemben én emlegettem a vízügyet, a több éves szokásoknak megfelelően”. Annyit azért – biztatásként – hozzátett: már érik a helyzet a találkozóra.⁹⁹

Kádár az 1976-os berlini tanácskozáson elmondott beszédében érintőlegesen sem foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel. Talán azért, mert nem akarta terhelni az eurokommunizmus kapcsán zajló párbeszédet a kelet- és nyugat-európai kommunista

propagandában. Bukarestben 1976 szeptemberében megrendezték a II. Nemzetközi Trákológiai Kongresszust. A román elnök üzenetet intézett a résztvevőkhöz, amelyben hangsúlyozta, milyen szerepet tölthettek be a géták, a dákok a román nép kialakulásában. Vö. *Előre*, 1976. szeptember 5.

⁹⁸ Ceaușescu, i. m. 71.

⁹⁹ *Népszabadság*, 1976. július 1.; MOL M-KS 288. f. 5/695. ő. e.

pártok között? Ismét elkerülte tehát, hogy nemzetközi fórumon beszédtemává tegye a nemzetiségi kérdést, és akár csak mint „elméleti” problémát is megemlítsé. Nem úgy, mint Tito, aki felhívta a figyelmet a nemzetiségi jogok tiszteletben tartásának szükségességére.

Kádár János tartózkodó magatartásának háttere már ismert. Mégis érdemes felidézni, mivel magyarázta óvatosságát az új, számára is nyilvánvalóan elfogadhatatlan, mert további romlással fenyegető helyzetben. Júliusban a szokásos nagyköveti értekezleten az ország első embere arról beszélt, hogy az emberi jogok kapcsán indított nyugati kampány „készületlenül érte a szocialista országokat, s emiatt most védekezzünk, dadogunk”. Kádár megismételte: „Nagyon határozottnak kell lennünk, a nacionalizmusnak nem szabad teret adnunk. Ezt a zsilipet nem szabad megnyitni. A párt nem tud és nem is akar versenyre kelni a nacionalistákkal azon az alapon, hogy ki tudja a másikat túllicitálni.” Gondolatmenete szerint tudomásul kell venni: a nemzetiségi probléma megoldása hosszú időt igényel, csak a szocializmus oldja majd meg. Magyarország nem kér külső, nyugati bírót. Az első titkár azt szerette volna, ha a két ország történései között folyó vita a nyilvánosság kizárásával folytatódik.¹⁰⁰

A magyar párt- és állami vezetés román nemzeti ünnepre küldött üzenete egyetlen új elemet tartalmazott. A szokásos jókívánságok címzettjei a vezetők mellett Románia népei voltak.¹⁰¹ Ezt az árnyalt fogalmazást értette, aki akarta: Magyarország vezetői látják a helyzetet, a két ország viszonya nagymértékben függ attól a ténytől, hogy mi történik az Erdélyben élő magyarokkal. A kérdés az volt, akarja-e Románia a viszony javítását. 1976 őszén egyre több jel mutatott arra, hogy igen, szeretne csúcstalálkozót, amely demonstrálná a két ország közötti jó viszonyt. Nem önmagáért. Mint láttuk, a román vezető 1976-ban lépések egész sorát tette annak érdekében, hogy javítsa pártjának és országának viszonyát a szocialista országokkal, a kommunista pártokkal. Ezért vett részt a kommunista és munkáspártok berlini találkozóján, ezért utazott a Krímbe, ezért engedte meg a nemzetiségi kérdés szerepeltetését a román–jugoszláv közös közleményben, ezért jelentette ki 1976. július végén egy német lapnak adott interjújában, hogy Románia nem buzdítja távozásra a német nemzetiséget.¹⁰²

A magyar viszonylat is csak az ország jó híre szempontjából volt fontos. Egy csúcstalálkozó azt is jelentette volna a román vezetők számításai szerint, hogy a budapesti vezetés elfogadja a román nemzetépítési stratégiát és ezzel a homogenizáció

¹⁰⁰ MOL M-KS 288. f. 47/1156. ő. e.

¹⁰¹ *Népszabadság*, 1976. augusztus 23.

¹⁰² A *Frankfurter Rundschau*nak adott interjú szövege: *Előre*, 1976. július 28.

szellemében folytatott nemzetiségi politikát. Ezért Ceaușescu olyan gesztusokat tett 1976-ban, amelyeket úgy is lehetett értelmezni, mintha változtatni kívánna nemzetiségi politikáján. Ilyen megnyilvánulás volt az a beszéd, amelyet társadalomtudósok és politikai oktatók előtt mondott. A főtitkár megismételte nyári mondanivalóját a múlt, a román nép eredete tanulmányozásának, megismertetésének szükségességéről. Most viszont megemlítette a nemzetiségek szerepét is az ország fejlődésében. Szólt a nemzeti egységről, és kijelentette: „A nemzeti és nemzetiségi problémát a szocialista és kommunista építés feltételei között vetjük fel és fogjuk felvetni.”¹⁰³ Ez a megfogalmazás eltért attól a formulától, amely szerint Romániában egyszer s mindenkorra megoldott a nemzetiségi kérdés. Kétségtelen, hogy ez az állandó ingázás, a hangsúlyeltolás a megfogalmazásokban nem a véletlen műve, inkább a kifárasztást célzó taktika része volt. A romániai közvélemény is folyamatosan értelmezte a főtitkári beszédeket, az ott élő magyarok igyekeztek eligazodni, támasztékra lelteni az effajta megnyilatkozásokban. A román vezetés meg abban bízott, ha sikerül úgy asztalhoz ültetni a magyar vezetőket, hogy nem kell semmilyen engedményt tenniük, akkor látva Magyarország vezetőinek elfogadó magatartását, az erdélyi magyar-ság ellenállása meggyengül, lassan beletörődik sorsába.

Az MSZMP vezetése tisztában volt ezzel a taktikával. Magyar részről egyrészt úgy merült fel a kérdés: van-e olyan körülmény, amely arra kényszeríti, hogy belemenjen ebbe a csapdába? Másrészt tehet-e valamit az erdélyi magyarságért, ha tárgyalóasztalhoz ül? Az első kérdésre a válasz az volt, hogy nincs külső kényszerítő tényező, persze jobb lenne jó viszonyban lenni a délkeleti szomszédokkal, de a nemzetközi helyzetből nem következik az egység minden áron, a nemzetközi környezet sem fogalmaz meg olyan elvárást, amelyet kötelező lenne betartani. A második kérdésre a válasz az volt, csak úgy szabad leülni tárgyalni, ha sikerül elérni a határ túlsó oldalán élő magyarok helyzetének javítását, ha sikerül arra kényszeríteni a román politikát, hogy bővítse a lakosság érintkezési lehetőségeit és változtasson valamit nemzetiségi politikáján. E nélkül nem csak erkölcsi okból, nem csak az erdélyi magyarság iránt érzett felelősség miatt nem találkozhatott Kádár János Nicolae Ceaușescuval. Többről volt szó: a hazai közvélemény cselekvést, eredményt várt az ország vezetésétől, azt, hogy az ország első számú vezetője megnövelt nemzetközi tekintélyét is latba vetve lépjen fel a határon túl élő magyarok védelmében.

Ez az elvárás benne volt a levegőben. Nem véletlen, hogy a Hazafias Népfront szeptemberi kongresszusán Sarlós István főtitkár kijelentette: „Továbbra is mindent elkövetünk, hogy jó érzéssel vallhassák magukat szlovákoknak, délszlávoknak, né-

¹⁰³ *Előre*, 1976. október 9.

meteknek és románoknak...” és hogy egyenjogú állampolgárokként élhessenek a hazai nemzetiségek.¹⁰⁴

Az MSZMP egyre nagyobb erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy példaszerrűvé tegye nemzetiségi politikáját. Ezzel mindenki egyetértett. A témáról könyvet jelentetett meg a Kossuth Könyvkiadó.¹⁰⁵ Sokan azonban azzal is tisztában voltak, hogy ez a kártya nem játszható ki igazán aduként a hazai értelmiség körében a határon túli magyarság védelmében.¹⁰⁶ Hiszen még azért is magyarázkodni kellett a román partnerek előtt, amiért Magyarországon a közművelődésről szóló törvénytől nemcsak a nemzetiségi kultúra fejlődését, hanem a környező országokkal való kapcsolatok elmélyülését is várták. Az erről szóló írás szerzőjének le kellett szögeznie: ez nem jelent beavatkozást a belügyekbe.¹⁰⁷

A növekvő belső feszültségről tanúskodik az az eszmecsere is, amelyet a párttagság eszmei felkészültsége kapcsán az internacionalizmusról és a hazafiságról folytatott a PB. Aczél György tényként beszélt arról, hogy a párt egy sor hazai és nemzetközi ügyben nem tudja elfogadtatni álláspontját a munkásokkal. Személyes véleményeként hozott példát erre: „abnormisnak tartom azt a nemzetiségi politikát, ami Romániában van – antimarxistának tartom”. A párttagság ismeri ezt, megérti, hogy nincs nyilvános vita, de a pártvezetésnek – szerinte – be kellene jelentenie: erről a kérdéstről vitát akar folytatni az RKP-val.¹⁰⁸

Nem véletlen, hogy leginkább Aczél türelme volt fogyóban. Bár a vitában a munkáosztályra hivatkozott, leginkább őrá nehezedett az értelmiség tekintélyes részének, köztük is a népi-nemzeti irányzat jeles képviselőinek nyomása. E körben egyre erősebbé vált a meggyőződés, ha nem történik valami, jóvátehetetlenül megromlik a romániai magyarság helyzete. Megbomlani látszott az az egyetértés és együttműködés, amely a kommunista párt és a népi értelmiség között az 1960-as évek elejétől formálódott és a hetvenes évekre teljesedett ki.¹⁰⁹

Illyés Gyula előbb az *Élet és Irodalom*mal, majd az Írószövetséggel keveredett vitába a nemzeti-nemzetiségi kérdés okán. Még az év elején előbb cikk, majd szer-

¹⁰⁴ *Magyar Nemzet*, 1976. szeptember 19.

¹⁰⁵ Herczeg Ferenc: *Az MSZMP nemzetiségpolitikája*. Budapest, 1976

¹⁰⁶ Tilkovszky Loránt szerint a hazai nemzetiségek alacsony száma kizárta a kölcsönösség lehetőségét. *Nemzetiség és magyarság*. Budapest, 1994, 151.

¹⁰⁷ Sz. Szabó László: Nemzetiség – szocializmus – közművelődés. *Alföld*, 1977/5.

¹⁰⁸ MOL M-KS 288. f. 5/701. ó. e. A jegyzőkönyvben ugyan szó szerint nem mondja ki Aczél a román párt nevét, de gondolatmenetéből egyértelműen következik: vitát kell folytatni a románokkal a nemzetiségi kérdéstről.

¹⁰⁹ Lásd Révész Béla: Hírszerzés, propaganda és ellenzék Magyarországon... *Múltunk*, 2005/3. 194–198.

kesztőségi üzenet foglalkozott a költő nacionalizmussal kapcsolatos nézeteivel. Ezek kevesellték a szocializmust, a társadalmi mozzanatot Illyés felfogásában, másrészt elképzelhetőnek vélték olyan esetet, amikor a „hazafiság nem mindig jogvédelem és a nacionalizmus, ha sért is jogot, nem mindig elítélendő”.¹¹⁰ A költő levelet írt a szerkesztőségnek, amelyben kitartott álláspontja mellett és hangsúlyozta: a nemzeti kisebbségek emberi jogai védendők. Élesen kikelt az olyan beállítást ellen, miszerint akik a nemzeti problémákkal foglalkoznak, azok nem törődnek az ország égető gondjaival. Illyés ellentámadott: az ÉS „a magyar nép sorskérdéseiről esztendő óta használt olyan hangot, amely megítélésem szerint népünk tudatát zavarhatta, nemzeti érzését pedig sérthette”. A költő hozzátette: van arra mód, hogy a szocializmusban élő magyar nép minden kérdése jelen legyen a szellemi életben. Vagyis ma nincs jelen, és ez rámutat a korlátozott nyilvánosságra és demokráciára. A nemzeti sérelmeket a szocializmusban is komolyan kell venni.

Két hónappal később Illyés az Írószövetség közgyűléséhez küldött levelében is visszatért ehhez a gondolathoz: nem csoda, ha a nép túlságosan érzékeny, nemzetét többször is halálosan megcsonkították történelme során. A problémát, a nacionalizmust azonban följebb emelte: „Az európai szellemi élet egyik legnagyobb veszedelmének és így a szellemi élet egyik legparázslóbb gondjának én a népek közt mindmáig pusztító, sőt mind végzetesebben terjedő elkülönülést és különbségtévő indulatot látom; az anyanyelvi és származási megkülönböztetés emberalázó, eszmészégyenítő hátrányait. Magunk közt nem kell vitatnunk, mily közelről érint ez bennünket.”¹¹¹

A költő a gondok hátterében a nemzeti-nemzetiségi egyenjogúság „sok helyütt” érezhető hiányát látta. A sebek tisztázás hiányában elüszkösödnek. Illyés szerint az a megoldás, ha a „szocialista hazánkban és annak határain túl élő anyanyelvi közösség érdekében” a nagy elődökhöz hasonlóan fejlesztik a nemzeti tudatot, és ha őrzik az emberi méltóságot. A költő úgy vélte: az e kérdéskörrel kapcsolatos nézetkülönbségek és a feladatok kijelölésével, megoldásával összefüggő viták okozzák a feszültség növekedését a szellemi életben.

Talán ezért, talán ettől függetlenül, de augusztus végén a lapban Tánczos Gábor tollából ismertetés jelent meg Gáll Ernő *Tegnap és mai önismeret* című tanulmánykötetéről. Októberben Cseres Tibor feszegette az anyanyelven történő oktatás helyzetét ugyanitt. November elején pedig E. Fehér Pál idézte meg Mocsáry Lajost, Méliusz

¹¹⁰ Alföldy Jenő: Szemközt Illyés Gyulával; illetve Szerkesztőségi üzenetek. *Élet és Irodalom*, 1976. január 3. és 10. Az idézet az utóbbi helyről való. A költő levelét a március 20-i szám közölte.

¹¹¹ *Élet és Irodalom*, 1976. május 22.

Józsefet, illetve Fábry Zoltánt, aki arról írt, hogy a nacionalizmus jogcímnek használja a történelmet. Mindezt azért, hogy bírálhassa Viorica Moisuc az *Anale de istorie*-ben megjelent, már hivatkozott, Trianonnak a társadalmi haladásban játszott szerepét méltató cikkét. Az újságíró véleménye szerint az „az internacionalizmus, amely nem történelmi jogokra épített, hanem a népek valóságos, jelen idejű követeléseire. A közös, a szocialista jövő érdekében erre a gyakorlati internacionalizmusra van szükség napjainkban is.”¹¹² Ez a kis közelkép mutatja: a magyar értelmiség különböző irányzatainak – ha nem is vélekedtek teljesen egyformán nemzetről, nacionalizmusról, ha nem is azonosan ítélték meg Magyarország külpolitikai mozgásterét, az ország vezetőségének cselekvési lehetőségeit –, a nemzetiségi kérdésben közel volt egymáshoz az álláspontjuk. Elfogadhatatlannak tartották a határon túli magyarság helyzetét, és a maguk módján igyekeztek segítséget nyújtani a bajban lévőknek. Ezt az MSZMP vezetőinek is látniuk kellett.

1976 októberében, Egerben ideológiai tanácskozást szerveztek, amelyen „Hazafiság, nemzetköziség, békés egymás mellett élés” címmel előadást tartott Berecz János, az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője is. Ebben nemzet (haza) és szocializmus egymásra találását elemezte. Arra figyelmeztetett: „A hazafiság felelős magatartás önmagunkkal szemben, a magyar nemzet múltja, jelene és szocialista jövője iránt.” A felelős magatartást nem a nagy szavak jellemzik, hanem a cselekvés, a tettek. A nacionalizmus olyan szocialista országokban is jelentkezik, ahol valami hiányzik a politikából, az ideológiából, ahol sértett a nemzeti büszkeség, vagy nincs elég erő a múlt vállalására, tudományos elemzésére. Berecz kijelentette: „[...] nincs szükségünk nacionalista gyógymódokra semmivel és senkivel szemben. Rajtunk csak a szocialista eszmeiség, az igaz hazafiság és a proletár internacionalizmus segít, ez rendezi el helyünket a világban.”¹¹³

Ezekből az elemekből állt tehát össze a magyar válasz a román nacionalizmus új támadására. Az első alkotóeleme a magyar stratégiának a jelzés a közvélemény és Románia felé: Magyarország vezetői tudatában vannak annak, mi történik a határon túli magyarokkal. A második: a pártvezetés bizonyos keretek között, az értelmiségi fórumokon teret enged a véleménynyilvánításnak. Egyrészt mert a lényeggel egyetért, másrészt mert a hazai közvélemény elégedetlenségét mint hivatkozási alapot tudja felmutatni a tárgyaló partnerek előtt, harmadrészt mert így mozgásban, de egyúttal keretek között is tudja tartani a közéletet. Kádárék félték attól, hogy

¹¹² Korszerű nemzetiségi önismeret. *Élet és Irodalom*, 1976. augusztus 28.; Tudásszomj – anyanyelven. Uo. 1976. október 10.; Gyakorlati internacionalizmus. Uo. 1976. november 6. Az idézet ez utóbbiból való.

¹¹³ *Valóság*, 1977/2.

a nemzeti indulatok oly mértékben gyülemlenek fel, ami fenyegeti a hatalom belpolitikai és az ország külpolitikai érdekeit. A magyar stratégia harmadik eleme volt az az elv, miszerint nem szabad feltétel és előzetesen elfogadott forgatókönyv és a találkozón elérhető, felmutatható eredmény nélkül tárgyalni. Ez az eredmény nem lehetett kevesebb, mint a határ két oldalán élő magyarok közötti érintkezés feltételeinek gyökeres megjavítása. Az MSZMP vezetése nem látta értelmét semmilyen csúcstalálkozónak, ha ezt és a nemzetiségek összekötő szerepéről szóló tételt nem sikerül a román párttal elfogadtatni.

Kisebbségi taktikai sikert ért el a magyar vezetés e téren, amikor a Lázár György miniszterelnök október végi belgrádi látogatásáról kiadott közös közleményben ismét megjelent a tétel, miszerint a nemzetiségek a megértés tényezői, és összekötő kapcsolóként szolgálnak a két ország között.¹¹⁴

Ugyanezekben a napokban találkoztak egymással az MSZMP és az RKP külügyi titkárai Bukarestben. Magyar részről kijelentették: készek alapként elfogadni a román–jugoszláv tárgyalásokról kiadott közös közlemény formuláját. Ebben a nemzetiségek egyenlő joga és összekötő szerepe úgy került be a szövegbe, hogy közben arra is hangsúlyt helyeztek: a nemzetiségek problémáinak megoldása belügy. A megbeszéléseken sok kérdés szóba került, de érdemben nem közeledtek az álláspontok. A román párt vezetői inkább gazdasági területen mutattak együttműködési készségeket.¹¹⁵

A dolgok mozgásban maradtak. Lázár György 1976 decemberében Bukarestbe utazott, ahol fogadta őt Nicolae Ceaușescu. Ő is és a román miniszterelnök is a korábbiaknál nyitottabbnak látszott az együttműködés bővítésére irányuló magyar javaslatok hallatán. A főtitkár ismét egyértelművé tette: szeretne mihamarabb találkozni Kádár Jánossal.¹¹⁶

7. Debrecen–Nagyvárad

Az MSZMP 1976 végére jutott el odáig, hogy saját kongresszusi állásfoglalásának megfelelően és története során először áttekintse a szomszédos szocialista országokban élő magyar nemzetiségek helyzetét. A pártvezetés és a külügyi apparátus tehát ezúttal komolyan vette az elvet, miszerint a nemzetiségi politika befolyással van a szocialista országok közötti viszonyra. A pártvezetés felmérte a nemzeti kérdés stra-

¹¹⁴ *Népszabadság*, 1976. október 31.

¹¹⁵ MOL M-KS 288. f. 4/147. ő. e.

¹¹⁶ MOL M-KS 288. f. 11/4249. ő. e.

tégiai és belpolitikai jelentőségét, és az előző másfél évtizedben fokról fokra alakított nemzetfelfogásából is következően, tisztán akarta látni a határokon túl élő magyarok helyzetét. Szükség volt erre a külpolitikai teendők meghatározása és a várható fejlemények belpolitikai hatásainak kezelése érdekében is.

A Politikai Bizottság 1977 februárjában tárgyalta a témáról.¹¹⁷ A külügyi vezetők bevezetőjükben utaltak arra, hogy a szomszéd országokban élő magyarság problémái a korábbinál jobban tudatosulnak a hazai közvéleményben. Nem maradnak észrevétlenül az egyes országokban alkalmazott nemzetiségi politikák hiányosságai sem. A nemzetközi érdeklődés is megnőtt a nemzetiségi kérdés iránt. A dokumentum felvevő része elvi megállapítással zárult. E szerint az MSZMP „a nemzetiségi kérdést internacionalista politikánk szellemében, a szocializmus egyetemes érdekeinek rendeli alá. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne kísérjük figyelemmel a magyar nemzetiségek sorsának alakulását.”

Ezután sorra vették az egyes országokban élő magyarok helyzetét. Romániával kapcsolatban az anyag tényként rögzítette: ott tudatos és erőszakos asszimiláció zajlik. Az 1976-os népszámlálás szerint 1 619 522 magyar él Romániában, de a valós szám elérheti a kétmilliót. Erdély lakosságának kb. 35%-át ők teszik ki. Az iparosítást a nemzetiségileg egységes vidékeken a hatalom a román lakosság arányának növelésére használta. Szó esett az anyanyelvi oktatás szaporodó gondjairól. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa nem lát el érdek-képviselési feladatot. A román vezetés nehezíti „a magyar nemzetiség és az anyaország érintkezését”. A kulturális kapcsolatok viszonylag rendezettek, de elmaradnak a szükségletektől is, meg a lehetőségektől is.

Az állásfoglalás-tervezet leszögezi: a nemzetiségi kérdés belügy, de kihatásai okán Magyarország számára „nem lehet közömbös, hogy valamely adott szocialista országban milyen a nemzetiségi politika. A következőket, elvi internacionalizmusunk része a nemzetiségekkel való törődés.” A szocialista országok közötti viszony alkotóeleme a nemzetiségi együttműködés, amely nem egyirányú, az itt élő nemzetiségeket segíteni kell anyaországaikhoz fűződő kapcsolataik javításában. A nemzetiségek helyzetük, történelmük, kultúrájuk okán kettős kötődésűek, „egyaránt kapcsolódnak a lakóhelyük szerinti ország népéhez és anyanemzetükhöz, befogadói lehetnek e két kultúrának, és létüknél fogva érdekeltek a barátság mélyülésében, szélesedésében. Ezért a nemzetiségeket – a nálunk élőket és a szomszédos szocialista országokban élő magyarokat – az országainkat összekapcsoló tényezőknek tekintjük.”

Többet kell foglalkozni a szomszédos országokban élő magyarok helyzetével, megfontoltan és körültekintően, a partnerek helyzete iránti megértéssel kell visel-

¹¹⁷ MOL M-KS 288. f. 5/707. ő. e. Az előterjesztés és a jegyzőkönyv is ezen a jelzeten található.

kedni. A hazai nemzetiségek segítségét nem lehet attól függővé tenni, mi történik a magyarokkal a határokon túl.

Az állásfoglalás készítői azt javasolták, hogy a magyar nemzetiség helyzetéről szóló tájékoztatás tárgyyszerű, pozitív alapállású legyen. „Negatívumok nyilvános szóvátételére, vitára csak előzetes központi megfontolás és útmutatás alapján kerüljön sor.” El kell érni, hogy a magyar nemzetiségi vezetők hivatalos kapcsolatot tarthassanak a magyar állami szervekkel. Törekedni kell a nemzetiségek kulturális, oktatási, tájékozódási igényeinek kielégítésére. Az előterjesztők szükségesnek ítélték a nemzetiségekkel kapcsolatos munka jobb szervezését.

A vitában Katona Imre, a budapesti pártbizottság első titkára feltette a kérdést: miért nem merül fel, hogy a kommunista pártok együtt vitassák meg a nemzetiségi politika problémáit? Puja Frigyes külügyminiszter kizárta annak lehetőségét, hogy e témát meg lehetne a kommunista pártokkal tárgyalni, mert minden szomszéd országban élnek magyarok, mert ez náluk alárendelt kérdésnek számít, s mert ezzel tovább gyarapodnának a vitás kérdések. Óvári Miklós azt a kifejezést használta, hogy „nálunk a nemzet nagy része él külföldön”, s ezért fontosabb a nemzetiségek ügye számunkra. Ebből a tényből azonban a szokott következtetést vont le: internacionalista módon kell foglalkozni a határon túli magyarok kérdésével. Az agitációs ügyekért felelős KB-titkár nem mulasztotta el megjegyezni, a magyarok e körében nem mindenki szocialista, és az ő magatartásuk nem probléma nélküli. Szerinte ügyelni kell arra, hogy a „burzsoá” propaganda ne használhassa ki a helyzetet, ne állíthassa egymással szembe a szocialista országokat.

Aczél György problematikusabbnak látta a dolgot, élesen vitatta Óvári szelíd-ségét, megértését. Szerinte Románia esetében semmilyen pozitívumot nem lehet a nemzetiségi politikában találni. Úgy ítélte meg, hogy ha történt is egyáltalán valami említésre méltó e területen, akkor az „ellenségnek” abban „nagyobb szerepe volt, mint a mi sok éve tartó tárgyalásainknak. 10 éve folytatunk velük nyugodt hangnemben tárgyalásokat annak ellenére, hogy a Népszabadság és más sajtótermékek elvesznek a postán”. Megértést mutatott az erdélyi magyarok nacionalizmusa iránt, mert az a veszélyeztetettségi pszichózis terméke. A miniszterelnök-helyettes leszögezte: a belpolitikában nagy gondot jelent, ha a határon túli magyarok ügye nem kap valamiféle nyilvánosságot. Pozitív példát csak Jugoszláviában lehet találni. Aczél javasolta: néhány ügyben a magyar politika legyen aktívabb. A történészek ne tűrjék el a történelemhamisítást.

Gáspár Sándor azzal kezdte hozzászólását, hogy a téma alkalmas lenne a szabad fantáziálásra, de persze ennek nem volna értelme. Egyetértett az állásfoglalás vonalvezetésével. Azon látott töprengeni valót, hogy az idő múlásával a szocialista országokban inkább romlik, mint javul a nemzetiségek helyzete. Ez csökkenti a

szocialista országok vonzerejét. A „polgári Európában” szerinte jobban kezelik ezt a kérdést. „Régebben mi sem voltunk túlságosan becsületesek ebben a dologban. De most azt tesszük, amit kell.”

Kádár János összefoglalójában igazat adott Pujának, ő sem látta nemzetközi fórumra vihetőnek a nemzetiségi kérdést. Nem készek a szomszédok erre, de „ha le is ülnek, egységes front alakulna ki velünk szemben”, ezért a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésére kell törekedni. Szerinte Romániában a magyarság nemzeti karakterének megőrzését a kultúra segítségével kell védeni. Az Óvári és Aczél közötti vitában az előbbinek adott igazat: „Sajnos azon a helyzeten sem tudunk változtatni, hogy kifelé is demonstráljuk: az MSZMP foglalkozik ezekkel a dolgokkal, mert nem válik az ügy javára. Ezért tudnak olyan színben beállítani bennünket mindenféle reakciós körök, hogy mi nem foglalkozunk ezekkel a kérdésekkel; de mi nem tudjuk ezt kivédeni.” A történészek között ő is elképzelhetőnek tartotta a vitát. Kádár elvi szinten is Óvárival értett egyet: internacionalista alapról kell foglalkozni a nemzetiségi kérdéssel. Végül közölte, az állásfoglalás munkaokmány, amelyből csak két példány maradhat: egy a külügyi osztályon, egy a külügyminisztériumban.

Mind a szomszédos országok magyar nemzetiségeiről készült anyag, mind a vita hű képet ad azokról a dilemmákról, amelyek között Magyarország vezetői vergődtek a hetvenes évek középső harmadában. Ezek részben ugyanazok voltak, mint egy évtizeddel korábban, ám még ezek a régi, örökzöld témák is más megvilágításba kerültek az új társadalmi, szellemi-ideológiai és nemzetközi fejlemények következtében. Egyre kiáltóbbá vált a különbség a magyar nemzet határon inneni kétharmadának létfeltételei és – Jugoszlávia kivételével – a határon túliak gazdasági, kulturális és közéleti lehetőségei között. Ezek az eltérések Magyarországon és Romániában mindenki által tudottak és megéltek voltak. Az egyik oldalon a viszonylagos jólét és a korlátozott szabadság adományai – a másik oldalon ezek hiánya, tetéztve a veszélyben lévő nemzeti identitás érzetével. Ez az 1977 eleji dokumentum és vitája igazából az „internationalista” szemlélet és az egyre erősödő nemzeti elkötelezettség parancsolóan szükséges összeegyeztetésének nehézségeit mutatja. Egyre világosabb lett ugyanis, hogy amilyen mértékben eredménytelen a szocialista országok érdekeit elvi és realista alapon szem előtt tartó politika a nemzeti létből eredő követelmények teljesítésében és a határon túli magyarok érdekeinek védelmében, olyan mértékben ingerli az ebből fakadó hiányérzet, az erkölcsi felelősségtudat a közvéleményt.

Ezzel Kádár is tisztában volt. Tudta: valamilyen eredményt kell produkálni, mert ha az erdélyi magyarság helyzete tovább romlik, akkor a belpolitikában és a hazai szellemi életben is egyre több gonddal kell szembenéznie. Ez motiválta akkor, amikor hosszú és makacs elzárkózás után mérlegelés tárgyává engedte tenni a találkozót Ceaușescuval.

Március elején földrengés rombolt Bukarestben. Ez természetesen együttérzést váltott ki mindenütt a világon, így Magyarországon is. A segítség, a társadalmi összefogás gesztusai nyomán valamelyest enyhült a belpolitikai légkör Romániában. Szolidaritás románok és magyarok között a bajban – ez a frázis most valódi tartalmat kapott Románián belül és kívül egyaránt.

Májusban az MSZMP KB Politikai Bizottsága úgy döntött, hogy tekintettel Románia közeledésére a szocialista országokhoz és arra a készségre, amely a nemzetiségi kérdés kezelésének változtatásában nyilvánul meg, célszerű a két ország vezetőjének találkozájára sort keríteni. A pártvezetőség látott esélyt a kapcsolatok javítására. A határozat szerint minden fontos kérdést szóba kell hozni, így a nemzetiséggel összefüggő problematikát is, de a kétoldalú viszony keretében.¹¹⁸

A történethez tartozik, hogy Kádár egy hónappal a találkozó előtt levelet kapott az emigrációs Demokratikus Magyar Nemzeti Szövetség elnökségétől, amelyben arra kérték, hogy a Helsinkiben elmondott beszédének megfelelően emeljen szót Erdély és az erdélyi magyarság védelmében.¹¹⁹

A dologhoz szorosan kapcsolódott, hogy Kádár elérte: nem az 1972-es hivatalos látogatás viszonzása történik. A román államfő nem jön Budapestre, a két vezető a határ közelében találkozik egymással.

1977. június 15–16-án Debrecenben és Nagyváradon zajlottak Kádár János és Nicolae Ceaușescu megbeszélései. Ők is, a két ország közvéleménye is tisztában voltak a dolog jelentőségével. Először a magyar párt vezetője szólt. Azt hangsúlyozta, ami a közös a két országban: a rendszer, az azonos szövetségi rendszerhez tartozás. Ebből következően adottak a sokoldalú együttműködés feltételei. Kijelentette: „figyelmet kell szentelnünk a nemzetiségi kérdés marxista–leninista elveken nyugvó megoldásának, annak, hogy a nemzetiségek összekötő tényezők legyenek országaink kapcsolataiban”. Kádár konkrét javaslatokat tett a gazdasági és kulturális kapcsolatok bővítésére, konzulátusok föllállítására Debrecenben és Kolozsváron, kulturális központok nyitására a fővárosokban, a kishatárforgalom megkönnyítésére, a gazdasági együttműködés bővítésére stb.

Ceaușescu hosszasan ismertette a román gazdaság fejlődését, a tömegek bevonását a gazdaság irányításába. Hangsúlyozta: a két országot összekötő történelmük. Ez úgy is értelmezhető, hogy a román államfő nem tekintette a kapcsolatok valóságos keretének a közös ideológiát, végcél, rendszert és a szövetségesi mivoltot. E helyett inkább a két ország – a két nemzet létre akarta alapozni a két állam együttműködését.

¹¹⁸ MOL M-KS 288. f. 5/718. ő. e.

¹¹⁹ PIL 765. f. 89. ő. e. Ezt a felszólítást a közelgő belgrádi konferencia kapcsán fogalmazták meg az érintettek.

Ceaușescu szót ejtett a nemzetiségi kérdésről is. A megoldást most is az egyenlő jogok biztosításában, a gazdasági-társadalmi különbségek felszámolásában és a demokratizálásban látta, abban, ha a nemzetiségek részt vesznek a hatalomgyakorlásban. Az előadott értelmezés cseppet sem különbözött attól, amit otthon szokott volt mondani a nemzetiségi kérdésről. Vagy ha igen, akkor csak annyiban, hogy elmaradtak az oktatásról és kultúráról szóló tételek. Ceaușescu lényegében csak a *nemzetiségi* román állampolgárok és a román etnikumúak egyenlő jogainak biztosítását értette nemzetiségi politikán, és nem foglalkozott a *nemzetiség* jogaival, a nemzeti identitás problémakörével.

A román vezető szava tette, hogy a független román állam megalakulásának centenáriuma nem kapott üdvözlést és Budapesten nem emlékeztek meg erről az eseményről. Ilyen dolgokkal kellene foglalkoznia a történelmi és a kulturális vegyes bizottságnak. Készséget mutatott bizonyos magyar javaslatok elfogadására. A teendőkről emlékeztető is készült, és a két vezető végül eszmét cserélt nemzetközi kérdésekről is.¹²⁰ Véleményeik sokban különböztek.

A nyilvánosságnak szóló üzenetek a pohárköszöntők alkalmával hangzottak el. Kádár a hangsúlyt arra helyezte, mennyivel jobb lehetne a két ország közötti együttműködés. Nagyobb figyelmet kellene fordítani a kulturális értékek cseréjére, a megállapodások végrehajtására, majd áttért a lényegre, miszerint a politikai, gazdasági, kulturális, oktatási együttműködés megfelelő keretet nyújt „nemzetiségeink számára, hogy aktív részesei legyenek szocializmust építő országaink jószomszédi viszonyának. Közös érdekünk, hogy nemzetiségeink összekötő kapocsként járuljanak hozzá népeink barátságának erősítéséhez.”

Ceaușescu a közös múlt említése után felsorolta a román külpolitika 1964 óta mindig hangoztatott alapelveit. Megismételte az új gazdasági világrend megteremtését célzó javaslatát. Nem mulasztotta el megemlíteni: a szocializmus nemzetiségekre való tekintet nélkül épül Romániában. Kitért arra a tényre, hogy a két országban román, illetve magyar nemzetiség él. Problémáik megoldásáért az a párt és az az állam felelős, amelyik területén ezek élnek.¹²¹ A légkör végig feszült volt, a közös közlemény szövegében a szakértők csak nehezen tudtak megegyezni. A szövegbe belekerült a nemzetiségek „híd” szerepéről szóló tétel, de csak azon az áron, hogy román követelésre mellette szerepelt: a felek a nemzetiségi kérdést belügynek tekintik.¹²²

¹²⁰ MOL M-KS 288. f. 5/721. ő. e.

¹²¹ Kádár szerint ezt a passzust Ceaușescu a magyar pohárköszöntőt hallva improvizálta. Az eredeti szövegben nem volt benne. Uo.; *Népszabadság*, 1977. június 16.

¹²² A találkozó, a közös közlemény és az emlékeztető elfogadása körüli bonyodalmakról Roska István egykori illetékes külügyminiszter-helyettes írta meg emlékeit a *Népszabadság* 1992. június 13-i számában. A „híd” kontra „belügy” értékelésére lásd Vlad Georgescu, i. m. 44.

Kádár előbb a KB, majd a PB ülésén értékelte a találkozót. Úgy nyilatkozott: egy lépést tettünk előre, illúziókat azonban nem szabad táplálni. Ezzel még nem is lett volna gond, inkább az okozott később problémákat, hogy ha csak „bizonyos értelemben” is, de igazolva érezte politikáját. S valóban, ha valamikor is úgy érezhette, sikerült valamit elérnie a magyar–román kapcsolatok javítása és az erdélyi magyarság érdekében, akkor ez volt az a pillanat. Először mert nem kellett Budapesten fogadnia Nicoale Ceaușescu, akit a magyar közvélemény nemzetiségi politikája, az önmaga köré épített személyi kultusza miatt enyhén szólva nem kedvelt. Másodszor mert a nemzetiségek „híd” szerepéről szóló tézis beemelése a két ország kapcsolatrendszerébe jóval kecsegtette a határon túli magyarságot. Harmadszor mert az emlékeztető elfogadásával egy olyan dokumentum született, amely számon kérhető vállalásokat tartalmazott. Ebben ott volt a párt és kormány vezetői közötti találkozók sűrítésétől kezdve a közös hagyományok ápolásán át a vegyesvállalatok létrehozásáig sok minden. Konzulátusokat nyitnak Kolozsváron és Debrecenben. A kulturális kapcsolatok bővítése is bekerült a dokumentumba.¹²³ Ezzel olyan hivatkozási alap jött létre, amelyre a magyar külpolitika támaszkodni akart, amikor a következő években az egyszeri alkalomból folyamatot igyekezett alkotni.

Felmerül a kérdés, miért akarta Ceaușescu ezt a találkozót? A román államfő általában szerette az ilyen és hasonló eseményeket. Most sem hiányzott az ünneplő tömeg Nagyvárad utcáiról. Siker volt, hogy a sokáig elzárkózó, vonakodó Kádárt tárgyalóasztalhoz tudta ültetni. Ceaușescu abban is bízhatott, hogy az erdélyi magyarság megnyugszik. A román–szovjet viszony megjavításával, az 1976-os népszámlálási adatokkal a háta mögött bízhatott abban: az iparosítási, betelepítési politika révén Erdély regionális-etnikai viszonyait olyan mértékben sikerült átformálni, hogy területi alapon már nehezen lehet a nemzetiségi kérdést elrendezni.¹²⁴ Románia eredményként könyvelhette el két évvel Helsink után és Carter amerikai elnök emberi jogi kérdéseket előtérbe helyező külpolitikai kezdeményezéseinek idején, hogy Magyarország is elismeri, a nemzetiségi politika belügy. Végül, de nem utolsósorban Ceaușescu tudta, egy emlékeztető nem nemzetközi szerződés, azt nem kötelező végrehajtani.

¹²³ MOL M-KS 288. f. 32/1984/85. ő. e. Ez az anyag már a megvalósulás, helyesebben a meg nem valósulás szemszögéből tekintette át az emlékeztetőt.

¹²⁴ Az 1976-os népszámlálási adatok azt mutatták, hogy a magukat magyarnak vallók száma nem csökkent, hanem 100 000-rel nőtt az előző felméréshez képest. Ez arról tanúskodik, hogy a romániai magyarság az erőteljes iparosítás, urbanizáció és asszimilációs törekvések közepette is ragaszkodott nemzeti identitásához. Még akkor is így van ez, ha a valós szám vélhetően nagyobb volt a regisztrálnál.

A két vezető a két ország határán találkozott, és mindketten elmentek addig a határig, ameddig politikájuk engedte őket. És ez fordítva is igaz: mindkét politikus eljutott addig a pontig, ameddig a másik engedte őt. Egy lépéssel sem tovább.

A kérdés az volt, hogy ezzel a találkozóval sikerült-e megteremteni a két ország közötti kapcsolatok fejlődéséhez szükséges új alapot. Az idő megmutatta, hogy nem. A csúcstalálkozó nem újraindította, hanem lezárta a két ország legfelső vezetői közötti megbeszélések sorát. Ez akkor még nem volt előre látható. Azért történt így, mert a román fél nem akarta a két ország közötti viszony tényleges javulását. Ez annyira nyilvánvalóvá vált, hogy Kádárt már többet nem lehetett rávenni arra, hogy találkozzon Ceausescuval. Az erdélyi magyarság nem lett hasznélvezője a két fél által elismert „híd”-szerepnek. A magyar nemzetiség nem összekötő, hanem ütközőpont volt és egyre inkább az lett a két ország közötti viszonyban. A határon túli magyarok helyzete nem javult, hanem tovább romlott a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején – mégpedig nem önmagától, nem a dolgok természetszerű menetének, hanem a román bel- és nemzetiségi politika végletes szigorodásának következtében.

V. fejezet

ROMÁN NEMZETISÉGPOLITIKAI HÁTRAARC ÉS A KONFLIKTUS ÁLLANDÓSULÁSA

1. Az érem másik oldala: a szereplők 1977-ben

A debreceni–nagyváradai találkozó nem nyugtatta meg a kedélyeket. Született egy kompromisszum: a nemzetiségek szerepéről szóló „híd” formula és egy munkaterv a nemzetiségi kérdés belügyként történő újra elismeréséért cserében. Ettől még, mint a következő hónapok fejleményei megmutatták, egyik fél sem érezhette magát jobb helyzetben. Nem dőlhett kényelmesen hátra valóságos vagy képzeletbeli karosszékekben egyetlen politikus, közszereplő vagy értelmiségi sem azzal, hogy a dolgok rendeződtek, a feszültségek feloldódtak, ha fordulatot nem is sikerült elérni, de jó irányban változnak a dolgok. Azért nem, mert ha valamelyik szereplő még meg is nyugodott volna, akkor valamelyik másik a maga nyugtalanságával lehetetlené tette a pusztá szemlélődést, a várakozást arra, hogy a dolgok beérjenek. Ez már magában is megmutatja, milyen mértékben változott a helyzet húsz év alatt. Már nem két kommunista párt, két szocialista állam egyezkedett, birkózott egymással egy régió berendezkedéséről, egy nemzetiség sorsáról, hanem két nemzetfelfogás és két politikai irányvonal. *A magyar nemzetfelfogásban a politikai közösség a kulturális nemzettel társult, a románban a politikai nemzet az etnikai közösséggel.* A magyar politika nyitásra, lassú demokratizálásra, reformra törekedett – a román ekkor zárt, erősítette a diktatórikus vonásokat, merevített a szabályokon. Erre az időre a magyar közvélemény a történet állandó szereplőjeként lépett elő. Ebben az is szerepet játszott, hogy megállíthatatlanul nőtt a két ország közötti idegenforgalom. 1975-ben Romániából 388 ezren látogattak Magyarországra (1980-ban már 526 ezren), Magyarországról 239 ezren utaztak 1975-ben Romániába (1980-ban 435 ezren).¹ Nagy tömegek szereztek közvetlen tapasztalatokat a határ másik oldalának valós társadalmi, gazdasági viszonyairól, a két társadalom mindennapi életéről, így már nemcsak a rokon kapcsolatok, az azokon keresztül érkező információk formálták a magyar közhangulatot.

¹ *Statisztikai Évkönyv*, 1981, 228.

A határ túlsó oldalán pedig, a nemzetiségi elnyomás ellenreakciójaként, szintúgy szereplővé vált a magyar nemzetiség, amelynek mértékadó képviselői egyértelművé tették elkülönülésüket a román párt bel- és nemzetiségpolitikájától. A román közvélemény a magyarénál szorosabb ellenőrzés alatt állt. Egyúttal a magyarokhoz fűződő viszonyt illetően közel állt a hatalomhoz. A nemzeti-nemzetiségi kérdésben nagyobb volt az egyetértés a politikai vezetés és a román közvélemény között, mint Magyarországon. Amíg itt a többség harcosabb kiállást követelt a határon túli kisebbség érdekében, addig Romániában a többség lényegileg támogatta a hatalmat, amiért védte nemzeti érdekeit a kisebbséggel szemben.

A hetvenes évek második felére azonban megjelent egy új szereplő is a színen. A nemzetközi politika és közvélemény egyre jelentősebb szerephez jutott az erdélyi magyarság körüli konfliktusban. Ez részben Helsinkihez, részben a Zbigniew Brezinski nevéhez kötődő Carter-féle emberi jogi politikai kampányhoz kapcsolódott. A romániai magyarság megpróbáltatásaira a nyugati, elsősorban az amerikai magyar emigráció hívta fel az újságírók és politikusok figyelmét.²

Ebben a sokszereplős drámában egy nagy hatalmú rendezőnek sem lett volna könnyű kézben tartania a történeteket. Csakhogy e darabban idő, tér és szereplők nem alkottak egységet. A sokszor egymástól függetlenül zajló események, a rögzült motívumok és a tudatosult érdekek a küzdelem folytatására készítették a szereplőket. Egyetlen esetben alakulhatott volna másként, ha a hivatalos román vezetés nem lát támadást minden neki nem tetsző vélemény megjelenésében; ha képes valamiféle politikai kiigazításra.

Kádár nem akart provokálni. Egyre több energiát fordított a külpolitikára, mert nagy jelentőséget tulajdonított az enyhülésnek, és további nyugati hitelekhez és piacokhoz akarta juttatni Magyarországot. Emellett az egyre aggasztóbbá váló gazdasági helyzetben biztos és nyugodt belpolitikai teret akart maga mögött tudni. Tekintettel ezekre a célokra, az MSZMP vezetőjének nem állt érdekében, hogy ne úgy nézzen a határ menti tárgyalásokon elért eredményekre, mint amelyek lehetővé tehetik a két ország közötti viszony és a határon túli magyarság helyzetének javulását. Mind a külpolitikai, mind a belpolitikai célok konfliktusmentes légkört igényeltek az ország körül. Ebben a csendben akarta a magyar vezetés a nyugati nyitást végrehajtani, és folytatni a néhány éve zárójelbe tett reformokat.

Nem érinthette tehát Kádárt jól, amikor a magyar–román csúcstalálkozó után egy német újság megkérdezte tőle: „Hiszi-e Ön, hogy a népek elveszthetik egy nemzeti egységállamra való igényüket, és beletörődnek-e a magyarok ebbe az állapot-

² Egyre aktívabban lépett fel az észak-amerikai magyar emigráció, az Erdélyi Világszövetség, Európában pedig Schöpflin György.

ba? Milyen a magyar kisebbség helyzete, és mit tehet Magyarország helyzetük javítása érdekében?” Válaszában a magyar vezető először azoknak a kormányoknak a felelősségére utalt, amelyek országai területén nemzetiségek élnek, majd az egységes nemzetállam problémájára utalva kijelentette: „A XX. században nem lehet a XIX. század módszereivel megoldani a nemzetiségi kérdést. Európában ma a népek együttműködésének fejlesztése a járható út. A kisebbség sorsa elválaszthatatlan a többség sorsától.”

Kádár ismételten kifejtette azon meggyőződését, miszerint a végső megoldást a szocializmus hozza majd el. Nincs értelme a régi dicsőség emlegetésének, a revansizmus rengeteg kárt okozott már a magyar népnek. A határok sérthetetlenek. Ez helsinki üzenete. A magyar politika arra törekszik, hogy a „[...] nemzetiségek mindinkább hidat alkossanak országaink és népeink között [...] A Magyar Népköztársaság hivatalos politikájához tartozik, hogy miközben természetesnek tekinti a határainkon túl élő magyarság beilleszkedését az adott ország életébe, ugyanakkor a megengedhetőség határain belül ápolja a szülőföld, az óhaza iránti szeretetet is.”³

Ez a nyilatkozat jól ábrázolja, milyen fejlődésen ment át Kádár gondolkodása nemzetről, nemzeti érdekről húsz év leforgása alatt. Felismerte: változott a nemzetközi helyzet, változott maga a nemzet is.

Sok mindent másképp látott, mint korábban. Ami nem módosult, az az óvatos reálpolitikai megközelítés volt. Kádár továbbra sem volt hajlandó jelentős külpolitikai vagy belpolitikai kockázatot vállalni. Ezért nem kötelezte el magát, pártját és kormányát az erdélyi magyarság ügyében, és mondott le a további kezdeményezésről. Tudatában volt annak, hogy amit tesz, ha nem is kevés, de semmiképpen sem elég a dolgok jobbra fordulásához. Az ő reálpolitikai megközelítésének problémája onnan eredt, hogy a romániai realitások hatására a többi szereplő: az erdélyi magyar értelmiség egy csoportja, az emigráció aktivizálódott. Nagyobb lett a nemzetközi figyelem is. A román politika mégsem engedett a nyomásnak.

Nem tudni, játszottak-e szerepet az 1977 elején napvilágra és külföldre került beszámolók a romániai nemzetiségek elnyomásáról abban, hogy Nicolae Ceaușescu a csökkentett, a nyilvánosságból kizárt protokoll, a tömeggyűlések elmaradása, a nem a fővárosban zajló találkozók, a nem hivatalos látogatás jellegű megbeszélések ellenére is ragaszkodott ahhoz, hogy találkozhasson Kádár Jánossal. Mindenesetre szembe kellett néznie az új helyzettel, azzal, hogy a megváltozott körülmények között a magyar nemzetiség beolvasztására irányuló politikája nem marad észrevétlen, sőt tiltakozást, ellenállást vált ki az érintettek köréből. A román vezető a találkozó után választhatott: komolyan veszi a helyzetet, kész bizonyos kompromisszumokra, vagy

³ Válasz a Frankfurter Rundschau kérdéseire. *Népszabadság*, 1977. július 3.

ellenkezőleg, az ellenállás jelei éppen igazolják őt, s a védekezést támadásnak látja, amelyre az erők összpontosításával, a folyamatok gyorsításával, a nemzeti elnyomás fokozásával kell válaszolni.

Ez az időszak az, amikor a romániai magyarság szellemi vezetőinek és közéleti felelősséget vállaló, tekintélyes személyiségeinek döntő többsége leszámolt korábbi illúzióival. Ki-ki a maga módján elkezdte keresni a tiltakozás, az ellenállás lehetséges módzatait.⁴

A tiltakozás és az útkeresés első komoly jele az a dokumentum volt, amely Lázár György név alatt jelent meg a párizsi magyar nyelvű *Irodalmi Újság* 1977. március–áprilisi számában. A névválasztással a szerzők vélhetően azt akarták kifejezni, hogy az erdélyi magyarság helyzetéről a magyar kormánynak kellene állapotfelmérést végeznie, a magyar miniszterelnöknek kellene felelősséget éreznie több millió határon túli honfitársának sorsáért. A „Jelentés Erdélyből” című tanulmány valódi szerzője Tóth Sándor kolozsvári és a Budapesten élő Tordai Zádor filozófus volt. A munka történelmi áttekintéssel, a soknemzetiségű Románia egységes nemzetállammá formálódásának bemutatásával kezdődött, majd az oktatás- és a gazdaságpolitika, a nacionalista iparosítás leírása következett. A szerzők véleménye szerint a nemzetiségi elnyomással szemben csak a nagyobb tömbben együtt élők tudnak eredményesen védekezni. A védelem másik módja a kivándorlás.

Külön érénye a dokumentumnak, hogy a román nacionalizmus új hullámát nemcsak magyar vonatkozásban értelmezi, hanem összekapcsolja a román nemzetiségpolitikát az erőltetett szocialista iparosítással, az életszínvonal visszafogásával, az ezekből is következő belső elnyomással és a fenyegetettségi érzésből fakadó külpolitikával. A szerzők úgy látták, hogy ebből a láncolatból nem emelhető ki mint viszonylag önálló elem a nemzetiségpolitika. „A kisebbségek elnyomása saját lényegét és a román dolgozó osztályok elnyomását védi, mert nem engedhet meg olyan jogokat és életformákat egy – bármily kicsi – részleges közösség (a kisebbségek) számára, amilyeneket a többségtől megtagad.”⁵ Ezért nem kaphatja meg az erdélyi magyarság a nemzeti önrendelkezés legegyszerűbb formáját sem – a kisebbség egyfajta tükröként is szolgál a többségi társadalom számára. A szerzők ezt szerették volna tudatosítani a román értelmiségben.

Ez a román értelmiség vagy legalábbis a román szellemi élet akkor látható, a korabeli nyilvánosságban szereplő része egyetértett a nemzetépítő, az egységes nemzetállam megteremtését célzó, a hagyományos nacionalizmust magába építő politikával. E réteg többsége osztotta a fenyegetettségi érzést, meg akarta szüntetni Erdély

⁴ Lásd erről Sütő András és Gáll Ernő már idézett műveit.

⁵ *Irodalmi Újság*, Párizs, 1977. március–április. Erdélyi melléklet. VIII.

különállását, olyan privilégiumnak ítélte volna a területi vagy kulturális autonómia bármely alakzatát, amely akadályozhatja a román nemzeti célok megvalósítását. Egyebek között ezért viselte el a román értelmiség ekkor még Ceaușescu személyi kultuszát, az elnyomást és a szellemi élet fokozatos kiüresítését.

Új fejezetet jelentett Király Károlynak Ilie Verdețhez, az RKP KB titkárához írott levele. Ő a párt, az alkotmány előírásait betartva indította politikai akcióját. Levele két héttel a határ menti csúcstalálkozó után született. Király a nemzetiségi tanácsok bírálatára építette mondanivalóját; üléseik formálisak, nincsenek hatással a nemzetiség számára fontos oktatási, kulturális tevékenységekre, munkanyelvük román. Király 12 pontban foglalta össze javaslatait. Ezek szerint a tanácsoknak valóságos tagsággal és szervezettel kellene működniük, vezető szerveiket tagságuk választaná. A tanácsok segítenék az RKP politikájának érvényesülését. Másik feladatuk a nemzetiségi politika megvalósításának segítése és ellenőrzése lenne. A tanács saját jelöltekkel venne részt a nemzetgyűlési választásokon. Király szükségesnek tartotta egy új nemzetiségi státútum kidolgozását is. Indoklásképpen a magyar lakosság növekvő ellenérzéseire utalt, amelyek az anyanyelvhasználat korlátozásából, az oktatás és művelődés területén szerzett tapasztalataiból táplálkoznak. Ezt felerősíti, hogy a magyar lakosság elégedetlen a tanács tisztségviselőinek munkájával. Király felhívta a figyelmet: káros dolog a nemzetiségi kérdést megoldottnak tekinteni, mert az nem csupán anyagi, hanem szellemi feladat is. Levelét megküldte Fazekas Jánosnak is, aki akkor a legmagasabb beosztású magyar származású pártvezető volt. Válasz azonban nem érkezett.

Következő beadványát Király szeptember elején Vincze Jánosnak, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa alelnökének címezte. Ebben a román nemzetiségi politika elveit és gyakorlatát szembesítette. Tételesen felsorolta a problémákat: 1976-tól nincs önálló magyar felsőoktatási intézmény, az óvodákban kötelező a román nyelv oktatása, egyre több magyarul nem tudó román vezeti a magyar iskolákat és művelődési intézményeket, a kétnyelvű feliratokat eltávolítják. A gazdasági életben a románok kiszorítják a magyarokat a vezető beosztásokból. Király utalt a klasszikus tételre: nem lehet szabad az a nép, amely másokat elnyom. A Román Kommunista Párt tagjaként követelte a személyi kultusz felszámolását, ami már nem elsősorban a magyar nemzetiséget, hanem a románság egészét érintő probléma volt.

Ez már sok volt. A politikai vezetés nem engedhette, hogy egy kisebbségi egy közös érdek, a demokratizálás képviselőjeként léphessen fel vele szemben, és így kereshessen szövetséget a román közéletben. 1977. október elején Verdeț fogadta Királyt. Megbeszélésükön kompromisszum született: Király nem szervezkedik, nem akar önálló magyar érdek-képviselői szervezetet létrehozni, új nemzetiségi státútumot megfogalmazni, hanem az alkotmányos jogokat kéri számon. A pártvezetés kijavítja

a nemzetiségi politika hibáit. Miután semmilyen érdemi visszajelzést nem kapott, az év végén Király – magyarországi közvetítéssel – kijuttatta leveleit Nyugatra,⁶ majd 1978 januárjában ismét kifejtette nézeteit Ilie Verdeţnek, aki akkor már a miniszterelnöki posztot töltötte be.⁷

Hasonló szellemű és tartalmú beadványt készített Takács Lajos, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának alelnöke is. Ő is arra hivatkozott, hogy életét a két nép barátságának szentelte. 18 pontban foglalta össze javaslatait: alakítsák tömegszervezetté a nemzetiségi tanácsot. Legyen nemzetiségi bizottság a nemzetgyűlésben. Nemzetiségi statútum kötelezze a hatóságokat az anyanyelv tiszteletben tartására. Teljes hálózati legyen az anyanyelvi oktatás, beleértve az ideológiai nevelést is. A tankönyvekben a nemzetiségeknek jusson megfelelő szerep, mint ahogy a médiумokban: a tévében, rádióban is. Takács Lajos azt javasolta, hogy ott, ahol a lakosság körében a nemzetiségi aránya eléri a 15%-ot, a közigazgatásban használható legyen az anyanyelv, és legyenek kétnyelvűek a feliratok. Végezetül felhívta a figyelmet a vezetők, a párt- és államapparátus romló nemzetiségi összetételére.⁸

Ezekkel a lépésekkel és a nyugati közvélemény érdeklődésének felkeltésével az erdélyi magyarság önálló szereplővé vált, amelynek lépéseivel, ellenállásával számolnia kellett a román párt- és állami vezetésnek. A spontán ellenállás, az irodalmi nyelvbe kódolt, kitartásra, a nemzeti identitás és méltóság védelmére szólító üzenetek mellett a hetvenes évek második felében megjelent a „legalizmus” ideológiája is, amely céljai érdekében a törvényes rend eszközeit, kereteit igyekezett kihasználni.

A párt 1977. decemberi országos konferenciáján mondott Ceauşescu-beszéd bizonyos részei a magyar kisebbség felvetéseire adott válaszként is felfoghatók. A pártfőtitkár a nyári csúcstalálkozót mint a román–magyar kapcsolatok felfelé ívelésének bizonyítékát említette. Szerinte minden feltétel adott az együttműködés kibővítésére. Nem szólt egy szót sem arról, hogy milyen szerepet játszhatnak a nemzetiségek a két ország kapcsolatában. Zárszávéában Ceauşescu felszólította a népet, hogy nemzetiségi különbség nélkül tömörüljön a párt körül, mert így valósulhat meg a teljes egyenjogúság „az egész társadalmi és politikai életben, beleértve az anyanyelv használatát is”.⁹

⁶ A román pártvezetés ezzel meg is vádolta az MSZMP-t, amit az tagadott. Valójában a magyar pártvezetés tényleg segítette Király beadványainak Nyugatra juttatásában. Lásd erről Pankovits József írását, amelyben leírja, miként próbálta Knopp András megbízásából az Olasz Kommunista Párt közvetítését kérni. Irány a szociáldemokrácia? *Társadalmi Szemle*, 1990/5.

⁷ Vö. Király Károly: *Nyílt kártyákkal*. 247–270. Király platformja megjelent a párizsi *Irodalmi Újság* 1978. január–februári számában.

⁸ MOL M-KS 288. f. 32/1978/5. ő. e.

⁹ Nicolae Ceauşescu: *Jelentés a Román Kommunista Párt Országos Konferenciáján*. 1977. december 5–7. Bukarest, 1977, 112.

Az utolsó kitétel arról tanúskodik, hogy a párt és az állam első emberéhez eljuttattak a beadványok, és valami biztatót, ígéretnek hangzót mondani akart a debreceni–nagyváradai találkozó kapcsán is. Többet annál, mint amit a „nemzetiségekre való tekintet nélküli” egyenjogúságról szokott mondani, mert jelezni akarta, tisztában van az anyanyelv jelentőségével. Ez a szöveg nem zárta ki a változást, a magyar lakosságra nehezedő nyomás enyhítését, valamiféle gesztust az oktatás, a művelődés, az utazás területén. Ceaușescu beszéde az előtt hangzott el, hogy Király Károly levelei nyilvánosságra kerültek volna.

Három héttel a román pártvezető megnyilatkozása után jelent meg Illyés Gyula „Válasz Herdernek és Adynak” című, hatalmas visszhangot kiváltó kétrészes cikke.¹⁰ Ezek a történetek új helyzetet teremtettek a magyar–román viszonyban is, és alkalmat adtak a bukaresti vezetésnek arra, hogy gesztusjellegű kijelentések után igazi arcát mutassa, vagyis a magyar nacionalizmusra való hivatkozással elálljon az esetleges kompromisszumoktól.

Új lett a szituáció azért is, mert a romániai fejlemények: az erdélyi magyarok helyzete és első tiltakozó lépései, a személyi kultusz erősödése és a román történettudomány egységes román nemzetet szolgáló „eredményei” nem maradtak visszhang nélkül a magyar szellemi életben. A magyar politikai vezetés nem is tudta és nem is akarta ezt a folyamatot teljes ellenőrzés alatt tartani és semlegesíteni. Nem utolsósorban azért, mert nem is volt teljesen egységes a nemzeti-nemzetiségi kérdés kezelését illetően. Így aztán a két ország eltérő belső viszonyai, a szellemi és tudományos élet különböző szabadságfoka miatt egyre többször okozott politikai bonyodalmat az irodalom és a történelem. Helyesebben az irodalmi és tudományos élet szereplői egyre többször fejtették ki álláspontjukat szakmájuk, hitük, meggyőződésük, az igazság és az igaz ügy védelmében. Megnyilatkozásuk mindkét országban reakciót váltott ki a politikai élet irányítóiból és végrehajtóiból. Különösen Romániában, ahol a saját működési szisztémájukból és félelmeikből kiindulva minden ilyen szellemi megnyilvánulásban a magyar politika akaratát, beavatkozását és a magyar irredentizmus újraéledését látták, ezért kötelességüknek tartottak visszaverni minden Erdély múltját és jövőjét érintő megnyilatkozást. Sokszor a tudomány, a szellemi és a politikai élet különbözősége és aszinkronitása hozta lépéskényszerbe a politikát.

A román történettudomány tovább tágította azt az időhorizontot, amelyet a dákoromán-elmélettel vázolt fel. Erdélynek a magyar történelemben játszott, sokszor jelentős és különleges szerepének elhallgatásával, a trianoni béke megítélésével,

¹⁰ A cikk a *Magyar Nemzet*, a Hazafias Népfront lapjának 1977. karácsonyi és újévi első számában jelent meg, ami bizonyos szándékot jelzett, ti. azt, hogy a szerző gondolatait ne lehessen az MSZMP álláspontjának tekinteni.

Románia II. világháborús szerepének megszépítésével, a távolabbi és közelebbi múlt egyoldalú, a nemzetiségek érzékenységre tekintettel nem lévő értelmezésével szolgált az egységes román nemzetállam megteremtésének eszméjét. Ebben az értelmezésben az egész román történelem a függetlenségért és a nemzetegyesítésért folytatott, megalkuvás nélküli küzdelmek sorozatává vált.

1977-ben angolul is megjelent egy ebben a szellemben készült összefoglaló.¹¹ Ebbe a kötetbe a legelismertebb történészek írtak. A könyv szerint Trianonban a nagyhatalmak tudomásul vették a kész tényeket, a román nép önrendelkezési igényét, egységes nemzeti államba történő egyesülését. A könyv szerzői könnyedén átsiklottak azon a tényen, hogy 1922-ben az egységes nemzetállam lakosságának 26%-át a nemzetiségek alkották, Erdélyben pedig csaknem a felét tették ki. A határokat módosító második bécsi döntést is csak ebből a szempontból láttatta a mű. Románia azon három évről, amikor a hitleri Németország szövetségeseként harcolt a II. világháborúban, lényegében csak annak kapcsán esett szó, ami az augusztus 23-i felkelés előzményeként volt megjeleníthető.¹²

Nyilvánvaló, hogy e mellett a magyar történészek sem mehettek el szó nélkül. A dákoromán-elmélet hiányosságairól karácsonykor Bartha Antal történész tett közze cikket.¹³ Erre két román történész válaszolt egy román hetilapban.

2. Illyés és Kádár – az erdélyi magyar értelmiség és Ceaușescu

Az igazi hatást azonban Illyés Gyula már említett, karácsonyi-újévi cikke keltette. A téma Gottfried Herder azon jóslata volt, miszerint a magyar nyelv eltűnik a századok múlásával. Illyés Ady Endre magyarságát elemezte, az ő Erdély sorsa miatt érzett aggodalmait idézte. A magyar nemzet mint anyanyelvi közösség ugyanúgy három részre szakadt Trianon következtében, mint Mohács után. Erre a traumára az egyik válaszkísérlet az irredentizmus volt, amely „tovább bőszítette a környező nacionalizmust”. A másik válasz a messianizmus, amely több jót várt a szomszéd országok kormányaitól, mint a magyar állam irányítóitól. Ezután következtek azok, akik a szocializmusban reménykedtek, ők a gyakorlati megoldást „oly függőségek láncolatától várták, hogy ahhoz, ha nem is az ótestamentumi messianizmus, de legalább az újtestamentumi chiliazmus kellett”. A költő Magyarország és a hazai magyarság

¹¹ *The Independence of Romania*. Edited by Ștefan Pascu. Bukarest, 1977, 197–200.

¹² Uo. 216–219.

¹³ *Magyar Hírlap*, 1977. december 25.

össznemzeti felelősségét firtatta. Megértést kért, amiért a határon túli magyarok nehezen sajátítják el az államnyelvet azokban az országokban, ahol élnek. Nekik azonban meg kell küzdeniük a nem várt erővel jelentkező „kisebbséggyötrő” türelmetlenséggel is, amellyel szemben „sok helyt hatástalan az a humanizmus is, amelyet a szocializmus hirdet”. A kisebbségeket nem védi kollektív jog. Ilyen helyzetben a hazai magyarságnak európaiként kell viselkednie. Illyés szerint az „...új magyar társadalom mind jobban fölismeri hivatását: a világ minden táján élő magyar anyanyelvűeknek a népszerű humanizmus és a tudományos szocializmus kívánta magatartást sugallja. Nem könnyű helyzetben.” A többmillió magyar kisebbségnek nincs magyar egyeteme, lassan már szaknyelvet sem a maga nyelvén tanul, folyik ellene az erőszakos asszimiláció. A modernizáció és a városiasodás is ezt szolgálja. E folyamat azonban eszközöket is ad a kisebbség kezébe a jogok kivívásához. Az erőszak ellenhatást vált ki, de a békét meg kell őrizni. A kisebbségek népszaporulatuk fenntartásával és közösségi-nemzeti tudatuk ápolásával, a jövőbe vetett hittel védhetik magukat. Illyés így fejezte be írását: „Ősi hiedelem, hogy az állhatatos szembenézés oroszlánt meghátráltat. Hitem, hogy az emberiségre pirkadás jön. A vadszelídítő tekintetektől.”¹⁴

Ez a cikk komoly hullámokat vert határon túl és innen egyaránt. Megjelenéséhez szükség volt az MSZMP vezetőinek jóváhagyására. Az író-költő nekik is adott feladatot, cserébe azért is, amiért igen pozitív képet festett nemzetpolitikájukról. A két részes írás tudatta a határon túli magyarsággal, hogy Debrecen–Nagyváradnál nem állt meg az élet. A magyarországi szellemi élet és politika látja, mi a helyzet, és keresi a módját annak, hogy segíthessen. Illyés megnyilatkozása kevesebb volt egy hivatalosnak tekinthető állásfoglalásnál, de több annál, hogy pusztán magánakciónak lehessen tekinteni. Üzenete a szocializmus és a humanizmus, az értelmiség és a politikai hatalom összefogására szólított. A határon túliakat pedig kitartásra buzdította.

A román államfő egy hónap elteltével válaszolt: „Vannak egyesek a határokon túl, akik aggódalmaskodnak, hogy az iparosítással egyidejűleg megszűnik a nemzeti specifikum, hogy a gyárban, a városban az ember kezd veszíteni régi szokásaiból és hagyományaiból... Bennünket az ilyesmi egyáltalán nem aggaszt.” Ceaușescu hitet tett a hagyományok ápolása és az elmaradottság felszámolása mellett. Leszögezte: minden feltételt megteremtenek ahhoz, hogy mindenki azt a nyelvet használhassa, amelyet a legjobban ért, és részt vehessen a társadalom vezetésében. Egyúttal figyelmeztetett: mindennemű nacionalista megnyilatkozást leküzdenek.¹⁵ Ez az óvás arra

¹⁴ *Magyar Nemzet*, 1977. december 25. és 1978. január 1.

¹⁵ Beszéd doktori címet adományozásakor. 1978. január 24. Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése útján*. 15. k. Bukarest, 1978, 416–417. Az anya-

az esetre szólt, ha a romániai magyarok nem rá, hanem Illyés Gyulára hallgatnának.

Ezek a napok Romániában nem erről szóltak. Hatalmas, hetekig tartó kampány folyt Nicolae Ceaușescunak mint a román történelem kiemelkedő személyiségének megünneplésére. Dolgozók, pártszervezetek, művészek és tudósok fejezték ki „spontán” örömeiket, köszönetüket és jókívánságaikat vezetőjüknek.¹⁶ A román államfő 60. születésnapjára Lenin-rendet kapott. A magyar vezetők táviratban köszöntötték őt. Ebben a jókívánságok mellett egy igen rafinált mondat is állt: „Népünk elismeréssel tekint a Román Szocialista Köztársaság népeinek az Ön irányítása alatt kifejtett erőfeszítéseire a szocialista építőmunkában.”¹⁷ A „népek” említése „nép” helyett már megszokott mozzanata volt a magyar diplomácia kötelező gyakorlatainak. Új – bár vélhetően sokak által észre nem vett – elem volt ebben a hivatalos szókészletben, hogy a magyar nép elismerése nem az elért eredményeknek, hanem az erőfeszítéseknek szólt.

A főtitkári beszéd elhangzása után a román sajtóban sorozatban jelentek meg, hangzottak el kritikák a magyar történettudományról. Ștefan Andrei, az RKP KB titkára Budapestre látogatott, „elvtársi” légkörű megbeszélésein azonban nem történt említésre méltó.¹⁸

A magyar sajtóban Hanák Péter az etnikai reneszánsz okait vizsgálta egy cikkben, majd az Erdélyből átköltözött író, Páskándi Géza foglalkozott a nemzet és a nemzetiség fennmaradásának problémáival. Véleménye szerint az elszigeteltség és a kis létszám kevés egy nemzetiség eltűnéséhez.¹⁹ Gáll Ernő ugyanekkor a bukaresti magyar hetilapban a sajátosság méltóságáról értekezett. Egyszerre tett eleget a hivatalos elvárásnak és saját meggyőződésének, amikor Romániát hazájának tekintve a szabadságról írt: „Mi, romániai magyarok, a szabad és méltósághoz ragaszkodó román néppel együtt, csak egy szabad és méltóságteljes Romániában lehetünk szabadok és élhetünk méltóságteljesen. Demokráciában.”²⁰

Egyre gyorsabb ütemben folyt eközben az erdélyi németek kitelepülése a Német Szövetségi Köztársaságba. A kivándorlás olyan mértékűvé vált, hogy az már rossz

nyelv szükségességének megőrzéséről a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának március 11-i ülésén is szót ejtett. Uo. 576–577.

¹⁶ A nemzetközi sajtó is beszámolt erről, pl. *Süddeutsche Zeitung*, 1978. január 26. (*Cikkek a nemzetközi sajtóból*, XXIII. évf. 9. sz.)

¹⁷ *Népszabadság*, 1978. január 26.

¹⁸ *Népszabadság*, 1978. február 19.

¹⁹ Hanák Péter: Az etnikai tudatosság reneszánsza, valamint Páskándi Géza: Csipkerózsika avagy a medvék téli álma. *Élet és Irodalom*, 1978. február 25. és március 11.

²⁰ *A hét*, 1978. március 10.

fényt vetett Romániára, belső helyzetére és nemzetiségi politikájára.²¹ Ilyen előzmények után ülésezett 1978. március 14-én a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa, amelyen felszólalt Ceaușescu is. A magyar nagykövetség információi szerint az ülés nem a megszokott forgatókönyvnek megfelelően folyt. Több magyar felszólaló bíráló megjegyzéseket tett a nemzetiségi politikára. Bodor Pál újságíró „a nemzetiségre való tekintet nélkül” formulát kifogásolta, mondván: ezzel nem lehet elintéztettnak venni a nemzetiségi kérdést. Domokos Géza, a Kriterion Könyvkiadó igazgatója a román nyelven zajló megyei értekezletek ellen emelt szót, de a Tanács önállóságának megsértését is szóvá tette.²²

Ceaușescu 1978. március végén az USA-ba látogatott. Útját az amerikai magyar emigráció tiltakozással és utcai demonstrációval zavarta meg. Az erdélyi magyarság problémája, az emberi jogok helyzete Romániában az amerikai sajtó témája lett. Mindez sok bosszúságot okozott a román elnöknek.²³

A szocialista országok magatartására viszont nem lehetett panasza. A hatalmon lévő kommunista pártok vezetői hallgattak, sajtójuk nem számolt be a magyar és a román értelmiség egymással folytatott vitájáról. Igen jellemző, hogy a VSZ-országok bukaresti nagyköveteinek 1978. év eleji, a román helyzettel foglalkozó eszmecserején egy szó sem esett a nemzetiségekről. A magyar nagykövet egyetlen kérdést sem kapott ebben a tárgyban.²⁴ Ő pedig nem hozta szóba ezt a többek számára kényes témát.

Az MSZMP vezetése, amely figyelemmel kísérte az események alakulását, kételkedően ítélte meg a nyugati magyar emigráció aktivitását a két ország közötti sajtóvita ügyében. Egyfelől egyetértett azzal, hogy a nyugati magyarság felemeli szavát az erdélyiekért. Másfelől az ország vezetői tisztában voltak azzal, hogy ez nemcsak bővíti mozgásterüket, hanem cselekvési kötelezettséget is ró rájuk. Aczél György, aki továbbra is a párt első számú ideológusának, az értelmiségpolitika felelősének számított, úgy ítélte meg, hogy a párt sem hallgathat tovább. Meg kell ismertetnie a hazai és a nemzetközi közvéleménnyel a párt álláspontját a nemzetiségi kérdésben és a határon túl élő magyarság ügyében. Erre a hazai nemzetiségi szövetségek kongresszusai adtak alkalmat.

Kádár János viszont, aki ekkor még hatalmának és tekintélyének teljében volt, úgy érezte: a Szovjetunió és a kelet-európai szövetségesek nem nézik jó szemmel a nemzetiségi kérdés következtében kialakult polémiát. Szerinte a pártnak nem rá-

²¹ A *Die Presse* 1978. január 8-i számában komoly elemzés jelent meg a témáról: „A romániai németek feladják a küzdelmet” címmel. (*Cikkek a nemzetközi sajtóból*, XXIII. évfolyam 9. sz.)

²² MOL XIX-J-1-j. Rom. 1978/119. d. Biczó György nagykövet jelentése. 1978. március.

²³ MOL XIX-J-1-j. Rom. 1980/119. d. Erről ír Rajnai Sándor nagykövet Puja Frigyes külügyminiszternek. 1980. március 19.

²⁴ MOL XIX-J-1-j. Rom. 1978/119. d.

erősítenie kell a vitára, hanem tompítania kell annak élet, hiszen félő, hogy a román fél ismét belpolitikájának, így nemzetiségi politikájának megkeményítésével válaszol az őt ért bírálatra. A nacionalizmus még inkább irányadóvá válik az RKP irányvonalában, aminek nem marad el a hatása Magyarországon, és megérződik majd a román külpolitikában is. Akár aktívabb lesz a keleti román diplomácia, vagyis jobban igyekszik a kelet-európai szocialista országok megnyerésére, akár még jobban elfordul szövetségeseitől az MSZMP-vel folytatott vita miatt; egyik sem hozhat jót Magyarországnak.

Kádár nemcsak a káros külső következményektől tartott. Félt a belső hangulat éleződésétől is. 1978 elején már látszott: a gazdaságpolitikában alapvető fordulatot kell végrehajtani, meg kell állítani az ország külső eladósodását, ezért le kell fékezni az életszínvonal emelkedését. Le kell zárni a külgazdasági orientációról folyó vitát, és tovább szükséges szélesíteni a gazdasági-pénzügyi kapcsolatokat a fejlett tőkés országokkal. Vissza kell térni a gazdaságirányítás reformjához, a piaci viszonyok meg erősítéséhez, a teljesítményeket elismerő jövedelemelosztáshoz. Ez a fordulat a párt balszárnyának háttérbe szorítását feltételezte.

Ebben a helyzetben Kádár nem engedte az őt leginkább támogató Aczél György nemzetiségi kérdéssel foglalkozó cikkét megjelentetni a pártlapban. Nemigen akadt példa 1956 után, hogy a párt első embere megakadályozta egy PB-tag írásának megjelenését, méghozzá a párt lapjában. Ráadásul egy olyan elvtársának a cikkét tiltotta le, aki egyike volt kevés barátainak. Tetejébe az írás minden megállapításával egyetértett. Igencsak nyomós indok kellett tehát ehhez a döntéséhez.

Kádár a PB ülésén adott magyarázatot intézkedésére: olyan kép kezd kialakulni, mintha Magyarországon kampány folya a nemzetiségi kérdésben. Illyés Gyula írása nem kifogásolható, de azóta sok hasonló témájú cikk jelent meg. Ez félreértésre adhat okot. A szomszédos országok érzékenyek. Ilyen helyzetben, amikor a románok azzal vádolják a magyar vezetést, hogy Nyugatra segítette Király beadványait, beigazolódva látnák a gyanút: a párt és a kormány által irányított kampány folyik. „A Nyugat két kézzel kapna a cikk után, ajándék lenne számára, az összes szocialista országban viszont negatív visszhangot váltana ki.” Nem örülne a Szovjetunió, Gustáv Husák sem engedte a nemzetiségek összekötő kapocs szerepéről szóló tételt 1977 szeptemberében a közös közleményben szerepeltetni, s Jugoszláviának is megvannak a maga gondjai. A nemzetiségek elszakadási jogáról szóló Lenin-idézetet egyik szomszéd se venné szívesen. Más, ha Illyés ír, más, ha egy PB-tag. Kádár még E. Fehér Pál megnyilatkozásait is sokallotta. Rá is vonatkozik a pártfegyelem. „Felvetődik a kérdés: kinek ír ő voltaképpen és ki irányítja?” Kádár Leninre hivatkozva figyelmeztette vezetőtársait: „Amikor a nemzetiségi kérdésről van szó, könnyen kibújik belőlünk is a nacionalizmus, és mindenről megfedelkezünk.” Arra szólította fel az agitációs

munkáért felelős vezetőket, hogy állítsák le a nemzetiségi kérdésről folyó nemkívánatos propagandát.²⁵

A pártközpontban tartott főszerkesztői értekezleten ennek megfelelő irányelvet fogadtak el. Az a döntés született, hogy a határon túli magyarok helyzetével foglalkozó írás – átmenetileg – csak előzetes konzultáció után jelenhet meg. Egyúttal kijelölték azokat a sarokpontokat, amelyeket célszerű érvényesíteni a cikkekben. Ezek a pontok a Kádár által sokszor megfogalmazott álláspontot tükrözték. Említésre érdemes közülük azonban az emigráció tevékenységének ellenséges megítélése. A tézisszerű összefoglalóból nem hiányzott a „nem szabad ártani” és a „nem szabad elszigetelődni” követelménye sem.²⁶

Kádár János megfigyelmezhetette vezetőtársát, felszólíthatta a párt agitációs és propaganda osztályát, ellenőrizze szorosabban a magyar sajtót. Elérhette: kevesebb és visszafogottabb hangú írás foglalkozzon a nemzetiségi kérdéssel és a románokat irritáló témák tárgyalásával. Csakhogy nem egyedüli rendezője volt a drámának. A történeteket az MSZMP már nem tudta a kívánatosnak ítélt keretek között tartani. A dolgok önálló életre kelésének bizonyítéka a vita új hulláma volt, amelyben a hangnem nemhogy tompult, inkább élesedett.

A hazai értelmiség egyetértett Illyés cikkével, nem akart engedni, nem engedhetett az abban megfogalmazott pozícióból. Ez derült ki az Írószövetség 1978. tavaszi közgyűlésén, ahol a felszólalók túlnyomó többsége a határon túli magyarság helyzetével foglalkozott. A tények rögzítésén túl a vitában megszólalók az internacionalizmust kérték számon a párt- és állami vezetéstől. Nemcsak a távoli népekkel kell szolidárisnak lenni, hanem a közvetlen közelségben lévőkkel is, akiket ugyancsak elnyomnak, és akik ráadásul a magyar néphez tartoznak. A nemzetiségi kérdés nem lehet pusztán belügy.²⁷

A külföldre juttatott Király Károly- és Takács Lajos-beadványok, a nyugati magyar emigráció tevékenysége, az emberi jogi kérdések, a magyar és román viták okán a nyugati sajtó egyre többet foglalkozott a romániai helyzettel.

Nem egyértelmű, hogy emiatt, vagy a Ceaușescut New Yorkban ért incidens miatt, de késő tavasszal megszületett a hivatalos román szellemi élet válasza Illyés karácsonyi-újévi cikkére. Gheorghe Mihnea, a Társadalom- és Politikatudományi Akadémia elnöke a Monarchia utáni nosztalgia és a Horthy-féle magyar nacionalizmus irányvonalára emlékeztető megnyilvánulásnak tekintette Illyés esszéjét. Több

²⁵ MOL M-KS 288. f. 5/742. ö. e.

²⁶ MOL M-KS 288. f. 22/1978/25. ö. e.

²⁷ MOL M-KS 288. f. 11/4375. A tájékoztatóban „az imperialista” propagandáról adtak áttekintést, nem hallgatva el annak magyarországi hatásait sem.

használó hangnemű írás jelent meg május folyamán, sőt a bukaresti televízió is műsort szentelt a témának.²⁸ A hangulatváltozás, a sajtópolémia és a fenyegetettségérzés fokozódása sok határon túli magyart arra késztetett, hogy levélben forduljon román értelmiségiekhez. Ezt a levelet 62-en írták alá, akik aláírásukat Svájcban letétbe helyezték, és az RKP KB-nak is megküldték. Ebben a levélben a hangsúly a romániai magyarság szándékos pusztítására, az ellenük folyó nacionalista, sőt fasiszta uszításra esett, ami csak azért történhet meg, mert a kampány a kormányzat támogatását élvezi. A levélírók arra szólították fel a román értelmiséget, hogy ne vállaljon ezzel bűnrészességet. Az elkeseredett hangú írás arra utalt, hogy a körülmények miatt az erdélyi magyarság nem számíthat külső segítségre, védekezik, de ehhez a román értelmiség támogatására is szüksége van.²⁹ Néhány román vezető értelmiségi hajlandó volt szolidaritást vállalni magyar kollegáival. Így volt ez 1978 nyarán, amikor a májusi kolozsvári országos drámairolalmi tanácskozáson Kántor Lajosnak, a *Korunk* szerkesztőjének felszólalása miatt kitört botrány után George Macovescu, az Írószövetség elnöke, külügyminiszter elsimította a vitát.³⁰

Hozzájárult a két ország közötti viszony romlásához a román államfő többhetes távol-keleti útja, amelynek során felkereste az egymással katonailag szembenálló Kambodzsát és Vietnámot, ellátogatott Kínába és Észak-Koreába. E lépéseivel Románia ismételten hangsúlyozta függetlenségét, és Ceaușescu magát mint a nemzetközi kommunista mozgalom ellentétei fölött álló, békítő politikust jelenítette meg.³¹

Nem sokkal később, 1978. június elején az RKP főtitkára az 1848-as forradalom alkalmából tartott beszédében megismételte figyelmeztetését: a nemzetiségek megléte együttműködést követel, a nemzetiségek ügyét Bukarestben kell megoldani. Ezen a címen senki nem avatkozhat be Románia belügyeibe. Az elnöki megnyilatkozás

²⁸ *Előre*, 1978. május 5. Ebben a műsorban Demény Lajosnak és Gáll Ernőnek is részt kellett vennie, szereplésük eleve nem sikerülhetett jól. Meg is kapták érte a bírálatot, amiért hallgatásukkal hitelesítették Illyés „lefasisztázását” és a nemzeti kérdés megoldottságát valló hivatalos álláspontot. Lásd Bíró Péter: Kisebbségi perspektívák a totalitárius társadalomban. In: *Magyar Füzetek* 5. Párizs, 1979, 101–102.

²⁹ A levél dátuma 1978. május 25. A magyar vezetéshez csak a következő év márciusában jutott el a dokumentum. MOL M-KS 288. f. 51/13. ő. e. Közli: Vincze: *Történelmi kényszerpályák...*, i. m. 362–366.

³⁰ Lásd erről Kántor Lajos: *Függőhíd*. Budapest–Bukarest, 1993, 169–184.

³¹ Hua Kuo-feng, a kínai államtanács elnöke augusztusban viszonzotta Ceaușescu látogatását. A nyár folyamán az eurokommunizmust valló pártok vezetői, a francia Georges Marchais és a spanyol Santiago Carillo is tárgyalt a román párt vezetőjével. Ezek a lépések megannyi bosszúságot okoztak az SZKP vezetésének.

mégis azt mutatta: a nemzetiségi kérdés az egész román belpolitika egyik kulcskérdésévé, egyfajta erőpróbává vált.³² A román pártvezetés nem engedhette meg, hogy tekintélyén Király Károly vagy Illyés Gyula csorbát ejtsen.

A politikai figyelmeztetést a hivatalos Magyarország nem vehette magára, az ideológiai párhuzamot, a Horthy- és a Kádár-rendszer összekapcsolását pedig nem hagyhatta szó nélkül. Nem kellett tehát sok időnek eltelnie ahhoz, hogy az elrendelt szilencium véget érjen.

Pach Zsigmond Pál, az MTA alelnöke válaszolt.³³ Feladata nem egyszerűen az igaztalan vádak cáfolata volt. A magyar politika nem tűrhette, hogy Illyésre ráragadjon a nacionalista címke. Ezzel nemcsak prédául dobta volna őt a román nacionalizmus elé, hanem saját igazságát sem védhette volna meg. A magyar értelmiség elvárta, hogy Illyés védelmet kapjon. A politikai vezetés kifelé és befelé egyaránt korlátozta volna saját mozgásterét a nemzeti kérdésben, ha csendben marad, ha nem ad választ az elutasító román reakciókra.

Pach szerint tudomásul kell venni, hogy évszázadok aknáit nem lehet egyik pillanatról a másikra hatástalanítani. Illyés egyik-másik tételét lehet vitatni, de azt nem, hogy valóságos, Romániában sem ismeretlen kérdésekkel foglalkozik. Ezekről a problémákról nem lehet nem beszélni. Megoldásukról tárgyilagos vitára van szükség, hogy „egyetlen nemzetiség se érezze a megkülönböztetés akár csak legkisebb jelét sem”. A belügyekbe való be nem avatkozás címén nem söpörhető szőnyeg alá a nemzetiségi kérdés. Nem lehet senkit sem eltiltani attól, hogy kifejtse véleményét erről a nagyon fontos témáról. A történész szerző szerint a nemzetiségek híd-szerepének érvényesülése a többségi nemzet felelőssége. Mindent meg kell tehát tenni a két nép együttműködése érdekében.

A magyar propaganda minden lehetséges alkalmat kihasználta a „híd” formula napirenden tartása és népszerűsítése érdekében, a jugoszláv pártkongresszusnak küldött üdvözléttől a hazai nemzetiségek helyzetének ismertetéséig.³⁴

Az MSZMP a Pach-cikk megjelenése után, 1978. július közepén üzenetet küldött a Román Kommunista Párt vezetésének, amelyben javasolta: szüntessék meg a nyilvános vitát, és helyette foglalkozzanak az előző évben elfogadott feladatok végrehajtásával. A román válasz szerint a jelenlegi állapotnak véget kell vetni és a kapcsolatok fejlesztésére kell összpontosítani. Ez akkor lehetséges, ha azok a kérdések kerülnek előtérbe, amelyeknek jó a hatásuk. A nemzetiségi kérdés belügy (vagyis nem lehet

³² MOL XIX-J-1-j. Rom. 1978/118. d. Biczó György nagykövet jelentése 1978. július 7.

³³ A Dunánál. *Élet és Irodalom*, 1978. július 8.

³⁴ *Népszabadság*, 1978. június 21., illetve július 10. Az utóbbi cikket Klaukó Mátyás, a Békés Megyei Tanács VB-elnöke írta.

tárgya a két párt, a két állam viszonyának), abban az a párt és állam illetékes, ahol a nemzetiségek élnek. Az augusztus 2-i válaszüzenet szerint elfogadhatatlan, hogy egy párt és állam ügyeibe a nemzetiségi kérdés kapcsán egy másik párt vagy állam beleszóljon. A magyar sajtó és számos hivatalos megfogalmazás szerint a Magyar Népköztársaság felelősséget visel a világon élő magyar származású emberekért. A magyar diplomaták tájékoztatják a világsajtót, anyagokat adnak neki. A román pártvezetés, túl ezen, kifogásolta, hogy a magyar párt- és állami vezetés nem határolta el magát a *Magyar Nemzet*ben megjelent írásoktól. Ezért nincs mit csodálkozni azon, ha a román sajtó bírálja ezeket a megnyilvánulásokat. A válaszüzenet figyelmeztetett: az „imperializmus” (a Nyugat) ki akarja használni a vitát. Az internacionalizmus alapján állva el kell vetni a nacionalizmust – állt a román párt levelében.³⁵

Kádár János így is gondolta. Egy héttel korábban, 1978. július 24-én a magyar nagykövetek zártkörű konferenciáján tartott beszédében hasonló álláspontot képviselt. Megismételte a márciusi PB-ülésen elmondottakat. Véleménye szerint Erdély sorsát látva érthető a felháborodás, de nem engedhető meg, hogy kibújjon belőlünk a nacionalista. Figyelmeztette a diplomatákat: a Nyugat tájékoztatást kér a helyzetről, meghallgatja a panaszokat, majd bíró akar lenni.³⁶

Az MSZMP KB első titkára néhány nap múlva a Krímben találkozott Leonyid Brezsnyevvel. A megbeszélésről készített összefoglaló szerint „szólt Románia nemzetiségi politikájáról, annak magyarországi hatásáról és a kérdés történelmi összefüggéseiről. Hangsúlyozta pártunk elvi álláspontját e kérdésben”.³⁷ Hiába, az SZKP főtitkára nem akart sem közvetítő, sem bíró lenni ebben a konfliktusban. Egyáltalán, nem akart konfliktust.

A román nemzeti ünnepre a magyar vezetés a szokásosnál hosszabb táviratot küldött, amolyan békülékeny hangút. Ebben követelményjellegű elemnek csak az előző évi megállapodásokra tett utalás volt tekinthető, amelyek „következetes megvalósításával” újabb eredmények érhetők el.³⁸

A KB októberi ülésén Gyenes András KB-titkár külügyi tájékoztatójában részletesen szólt a magyar–román viszonyról, de nem tett mást, mint ismertette a főbb eseményeket. Az üzenetváltásból kiemelte, hogy a román párt elzárkózik a nemzetiségi kérdés bárminemű alapon történő megtárgyalásától. A témához egyedül Garai Gábor költő szólt hozzá. Javasolta, hogy ne Román, hanem Románia Szocialista

³⁵ MOL M-KS 288. f. 11/4375. ő. e.

³⁶ PIL 765. f. 35. ő. e. Kádár itt felidézte a két medvebocs és a róka meséjét a sajtó igazságos elosztásáról.

³⁷ MOL M-KS 288. f. 47/762. ő. e. A megbeszélésről készült emlékeztetőből nem derül ki, reagált-e valamit az SZKP főtitkára erre a tájékoztatásra.

³⁸ *Népszabadság*, 1978. augusztus 23.

Köztársaságként említse a szomszéd ország hivatalos nevét a magyar közbeszéd. Kádár ugyan igazat adott neki, de nem javasolta, hogy így is legyen.³⁹

Mindenesetre a pártvezetés célszerűnek látta, ha egy megbízható, de a bonyolultabb, keményebb körülmények közötti munkában is jártas személyt állít a bukaresti nagykövetség élére. Ez az ember Rajnai Sándor volt, aki 1956 után jelentős szerepet játszott a megtorlásban, és titkosszolgálati tevékenysége révén kiváló szovjet kapcsolatokkal rendelkezett. Mielőtt állomáshelyére utazott volna, 1978 októberében fogadta őt Kádár is. Mindenekelőtt arra hívta fel az új nagykövet figyelmét: Magyarország érdeke, hogy Románia tagja maradjon a szocialista szövetségi rendszernek, és ne romoljon a két ország közötti kapcsolat. Kádár nem kerülte meg a nemzetiségi kérdést, de nem is adott feladatot ebben az ügyben. Óvta Rajnait, hogy „megsértődjön”, ehelyett inkább arra figyeljen, ami összeköti a két országot. Így a gazdaságra. Ugyanakkor nem mulasztotta el megjegyezni: Ceaușescu magyarországi látogatása nemkívánatos, és csak akkor lesz az, ha a kétoldalú kapcsolatokban és a román külpolitikában kedvező jelek mutatkoznak. Véletlen-e, vagy a nagykövet feledékenységére az oka, esetleg a beszélgetés két résztvevője magától értetődőnek tartotta, de nem került szóba, hogy a kétoldalú viszony csak akkor javulhat, ha a román nemzetiségi politika változik – nem tudható. Mindenesetre az tény, hogy ez a tézis nem szerepelt a nagykövet saját maga által készített emlékeztetőjében. Nem úgy, mint Rajnainak Illyés Gyulával folytatott beszélgetésében, amelyben csak a nemzetiségi kérdésről esett szó. Illyés Kádáréval ellentétes stratégiát tartott szükségesnek. Nem látta értelmét jó viszonyra törekedni Romániával, mert így nem lehet eredményt elérni. (Lényegében hasonlóan vélekedett Bibó István is, aki egy 1978-ban írt levelében arról töprengett: vajon a területi igényekről való lemondás nem az ellenkezőjét váltja-e ki a vártak a szomszéd országok vezetésében? Nem ad-e szabad kezdet nekik a nemzetiségi kérdésben?⁴⁰) Csak a népbútítás elleni fellépés, a konfliktus vállalása hozhat változást. A világ ebben az ügyben a magyaroknak ad igazat. Illyés kifejtette: általában egyetért a magyar politikával, de ezen a téren cselekedni kell, mint internacionalista is ezt mondja.⁴¹

³⁹ MOL M-KS 288. f. 4/158. ő. e.

⁴⁰ Levél Szalai Pálhoz. Lásd *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*, i. m. 30–31.

⁴¹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1978/118. d. Mindkét beszélgetés emlékeztetője itt található.

3. 1978 vége: román aktivitás, román ünnep

Október–november folyamán kongresszusokat tartottak a magyarországi nemzetiségek. Ezek semmilyen üzenetet nem küldtek a szomszédos országok címére. Pusztán tényük volt maga az üzenet, ha nem is nagy hatású.

A nyári levélváltás nyomán a két párt felújította a KB-titkári szintű megbeszéléseket. Óvári Miklós vezetésével küldöttség utazott Bukarestbe. Az 1978. november 9–10-i tárgyalásokon nem folyt a szó szoros értelmében vett vita, de barátkozás sem. A magyarok a debreceni–nagyváradai megállapodások végrehajtását javasolták, a románok a magyar sajtóban megjelent írásokat kifogásolták. Óvári elismerte a román nép jogát az egységes nemzetállamhoz, de kifejtette: Trianon nem a népek akaratát szentesítette. A nemzetiségi kérdést nem lehet egyszer s mindenkorra megoldani, tehát indokolt vizsgálni a nemzetiségek helyzetét. A román küldöttség erről annyit mondott, hogy a nemzetiségi kérdést a jószomszédság jegyében kezeli. Cserében állásfoglalást várt a határokról. Ezt a magyar tárgyalók 1958-ra és 1975-re, tehát a romániai látogatáskor és a Helsinkiben tett magyar nyilatkozatokra hivatkozva elhárították. Csak gazdasági téren találtak közös nevezőt. A megbeszélések végzetével a románok szépíteni igyekeztek a tárgyalások légkörét, hangulatát, a közlemény szövegét.⁴²

Kádár János eredményesnek tekintette a találkozót, pedig semmi kézzelfogható nem hozott. Neki már az is jó hír volt, hogy nem romlott tovább a helyzet. Abban bízott, hogy lenyugszanak a kedélyek, és az MSZMP kikerülhet abból a harapófogóból, amelyben a magyar kisebbségvédők és a román nacionalisták között kialakult vita miatt érezte magát. Az első titkár a PB ülésén nyíltan fogalmazott: „az a véleményem, nekünk a továbbiakban úgy kell dolgozni, hogy ezt a kis nyugalmi szakaszt biztosíthassuk még egy ideig”. Ezt úgy látta megvalósíthatónak, ha a sajtóban nem folyik vita, mert ez fellépési lehetőséget és teret ad a szocializmus ellenségeinek. Inkább folytatódjon az együttműködés javítására, bővítésére irányuló munka. Egy idő után román küldöttséget kell meghívni, de a tárgyalásokon ne csak a kulturális és ne csak a nemzetiségi kérdés domináljon. Szóba kell hozni a nemzetközi témákat is, hiszen a NATO-országokkal szemben szükség van egyeztetett fellépésre. Kádár megismételte: nemcsak a nemzetiségi kérdéshez kell szabni a románokkal szembeni magyar magatartást, hiszen egy szomszédos és szocialista országról van szó, amellyel „komplex módon” kell foglalkozni, beszélni és tárgyalni.

⁴² MOL M-KS 288. f. 4/160. ő. e. A két küldöttség tárgyalásairól a KB tagjai részletes tájékoztatást kaptak az 1978. december 6-i ülésen.

A dolog mégsem tűnt ilyen egyszerűnek. Maga Kádár is előre jelzett két, a kapcsolatokat várhatóan megterhelő eseményt: a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének közelgő ülését és az egységes román állam megalakulásának 60. évfordulóját. Az utóbbi kapcsán elvesztette önuralmát: „Csak nézzék meg, hogy mit csinálnak! Ők ezt másképp ítélik meg, hiszen akkor az összes román egy államba került, ugyanakkor, amikor a magyarok sok államba kerültek.”⁴³

Az ország első embere „kifelé” betartotta a saját maga alkotta szabályokat. Néhány nap múlva, a *Le Monde*-nak adott interjújában elutasította az internacionalizmus válságára vonatkozó állítást, és nem válaszolt a nemzetiségi témát feszegető újságírói érdeklődésre sem.⁴⁴

Amitől tartani lehetett, az bekövetkezett. A VSZ PTT november végén tartott ülésén a román államfő világossá tette: nem hajlandó elítélni a Camp Davidben született izraeli–egyiptomi megállapodást, nem ért egyet a katonai helyzetértékeléssel, az amerikai Pershing rakéták európai telepítésére válaszul kidolgozott nagyarányú katonai fejlesztési tervekkel és kiadásnöveléssel. Ezek helyett fegyverzet- és 5 százalékos katonakiadás-csökkentést javasolt. Megkérdőjelezte a tervezett katonai vezetési rendet, és sokallotta a főparancsnok hatáskörét. A határozati javaslatot nem fogadta el. A Román Kommunista Párt vezetője véleménye szerint a belgrádi európai tanácskozástól nem lehet eredményt várni. A szocialista országok ellentéteiről tárgyalni kell (e tétel vélhetően Kínára utalt). Nem megnevezve, kire is gondol, Ceaușescu kifejtette: egyes szocialista országok ellenforradalmi elemeket támogatnak más szocialista országok kormányaival szemben.⁴⁵ A Varsói Szerződés nyilatkozatát azonban aláírta.

Az alkalom kínálta magát a román vezetés számára: összekapcsolhatta az „egységes állam” létrejöttének ünnepét a függetlenség demonstrálásával. Egyszerre mutathatta meg ország-világ előtt: egy kis nemzet is lehet nagy, egy kis nemzet politikusa is csinálhat történelmet. Ceaușescu úgy jeleníthette meg magát, mint aki képes felülkerekedni a tömblogikán, aki tud megoldást a fegyverkezési verseny logikájával szemben – és nem alaptalanul. Hiszen a fő kérdésben igaza volt, abban ti., hogy a fegyverkezési verseny nem vezet megoldáshoz. Moszkvából hazaérkezve a román pártvezető hatalmas politikai kampányt indított el. „Munkások”, „parasztk”, „értelmiségiek” és „fiatalok” kérdezték őt, mi is történt a tanácskozáson. Értekezleteken ismertette álláspontjának főbb pontjait, és azokat jóváhagyatta pártja központi bizottságával is. A hadsereg és a belügyminisztérium munkatársai előtt 1978. november 27-én kijelentette: „semmi sem igazolja a fegyverkezés további fokozását; nem

⁴³ MOL M-KS 288. f. 5/759. ő. e. Kádár ezt a gondolatmenetét azzal zárta, hogy az antant Trianonnal büntetett a Tanácsköztársaságért.

⁴⁴ *Népszabadság*, 1978. november 19.

⁴⁵ MOL M-KS 288. f. 32/1978/5. ő. e.; 5/760. ő. e.

igazolja a népek szabadságának és függetlenségének ügye, sem a társadalmi haladás ügye.” Főbb téziseit elmondta a Nagy Nemzetgyűlésben is, a román államegyesítés 60. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen. Az államfő kijelentette: nem hajlandó olyan döntéseket hozni, amelyek nyomán csökkenne az életszínvonal, növekedne a háborús veszély. Megígérte: ragaszkodik az alkotmányhoz, ezért sem mint elnök, sem mint a hadsereg parancsnoka nem hoz olyan döntést, amely katonai konfliktusba sodorja az országot. Ceaușescu bejelentette: a hadsereg békében és háborúban egyaránt nemzeti irányítással működik. Így tesz eleget szerződésben vállalt kötelezettségeinek is.⁴⁶ A román sajtóban megjelent szövegből kiderült a többi küldöttségnek a VSZ PTT-ülésen képviselt, a román állásponttól eltérő véleménye is. Ez növelte a magyar vezetők felháborodását.⁴⁷ Bár ők sem hittek a katonai megoldásban, ők sem akarták a Kelet–Nyugat viszony lefagyasztását, ők maguk sem örültek a szovjet helyzetértékelésnek és a fegyverkezési kiadások növelésének, mégsem konfrontálódtak Brezsnyevékkel.⁴⁸

Kéthetes belpolitikai kampány után a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága levelet írt a VSZ-tagállamok pártjaihoz. Ebben megismételte azt az álláspontot, amelyet Ceaușescu Moszkvában képviselt. Javaslatára szerint háború eseteére külön szabályzatot kell kidolgozni arról, hogy a nemzeti hadseregek közvetlen alárendelés nélkül működjenek. Románia kész teljesíteni vállalt kötelezettségeit agresszió esetén a szövetségben is, és a tömbök megszűnése után kétoldalú alapon is. Az MSZMP-nek szóló levél azzal fejeződött be, hogy a „feladó” emlékeztetett: a történelem folyamán a két nép már nemegyszer egyesítette erejét, a legutóbbi világháborúban a román hadsereg súlyos áldozatokat hozva részt vett Magyarország felszabadításában. A két párt a jó viszonyból és az együttműködés erősítésének óhajából kiindulva megtalálja a kérdések megoldásának útját.⁴⁹

Sok oka lehetett annak, hogy 1978 végén a román pártvezető kívül is, belül is támadásba lendült, és igyekezett magához ragadni a kezdeményezést. Bizonyosan szerepet játszott a Románia és a Varsói Szerződés közötti vita kiobbantásában az

⁴⁶ *Előre*, 1978. november 26. – december 2.

⁴⁷ MOL M-KS 288. f. 4/160. ő. e. Gyenes András nemzetközi helyzetről szóló tájékoztatójában példa nélkülinek nevezte ezt az eljárást.

⁴⁸ Erre már csak azért is okuk volt, mert a VSZ PTT ülésén Brezsnyev sürgette a KGST-együttműködés fejlesztését, és felhívta a figyelmet a tőkés országoktól felvett hitelek veszélyességére. Bár azt is megemlítette: fontos a Nyugattal szembeni technológiai elmaradás felszámolása. MOL M-KS 288. f. 5/760. ő. e. Jelentés a VSZ PTT 1978. november 21–22-i üléséről. A magyar vezetésnek nemcsak e téren volt nagy szüksége a szovjet megértésre, hanem a cserearányromlásból fakadóan a magyar–szovjet kereskedelemben keletkező magyar veszteségek finanszírozásának ügyében is. Lásd erről Földes György: *Az eladósodás politikatörténete 1957–1986*, i. m. 132–151.

⁴⁹ MOL M-KS 288. f. 11/4379. ő. e.

önállóság felmutatásának szükséglete. A hetvenes évek utolsó harmadában ismét megszorodtak a felfogásbeli, értékelési különbségek a szovjet és a román külpolitika között. Ceaușescu a harmadik világban tett utazásokkal, az új világgazdasági rend gondolatának népszerűsítésével, azzal, hogy hazáját a fejlődő országokhoz sorolta, „belezavart” a harmadik világgal kapcsolatos szovjet elképzelésekbe. Moszkva Helsinki után, az ott elért eredmény birtokában igyekezett fokozni jelenlétét a felszabadult gyarmati országokban. Az olaj- és energiaválság gyengítette a fejlett tőkés országok, nagyhatalmak pozícióit a világ e részében, amelyre egyszerre zuhantak rá az állam- és nemzetépítés, a modernizáció és a válság elhárításának gondjai. A szovjet külpolitika a korábbinál markánsabb politikával, gazdasági és katonai támogatással akarta befolyási övezetét kiterjeszteni az afrikai térségben. Ceaușescu ezzel szemben tevékenységével, az izraeli és egyiptomi, illetőleg arab kapcsolatok egyidejű ápolásával hozzájárult az amerikai közvetítéssel létrejött békemegállapodáshoz. Végül, de nem utolsósorban Románia továbbra is hangsúlyosan jó viszonyt ápolt Kínával és támogatta a vörös khmerek hatalmát Kambodzsában. Ezek az ügyek irritálták az SZKP vezetését – mint ahogy a fegyverkezési verseny értelmetlenségéről és veszélyességéről szóló tételek hangoztatása is.

A román gazdaság valóban sok, a harmadik világ országaihoz hasonló szerkezeti, hatékonysági problémával küzdött ebben az időszakban, így nehézséget jelentett a fegyverkezési verseny költségeinek vállalása. Nyilvánvaló volt, hogy a katonai kiadások csökkentését a lakosság támogatni fogja, mert bízik az életszínvonal javulásában. Mindez egy olyan helyzetben történik, amikor nagy ünnepséget lehet rendezni, Erdély Romániával történt egyesítésének 60. évfordulóján. Mindez alkalmat kínált arra is, hogy a nacionalizmus természetes környezetében, a dicső történelmi múltban mutakozhasson meg. Érdekessége a helyzetnek, hogy a szovjet külügyminisztérium most szükségesnek tartotta az MSZMP-t tájékoztatni az évfordulóval kapcsolatos álláspontjáról. E szerint miután 1918-ban nemcsak Erdélyt, hanem Besszarábiát és Észak-Bukovinát is Romániához csatolták, és az RKP nem kezdeményezett semmilyen egyeztetést a témában, ők nem tartanak ünnepi rendezvényt.⁵⁰ Pedig a bukaresti diplomácia szorgalmazta, hogy a vele jó kapcsolatokat ápoló kormányzatok emlékezzenek meg erről az évfordulóról.⁵¹ Nem is sikertelenül: több mint száz távirat érkezett ebből az alkalomból a világ országainak állam- és kormányfőitől. Az viszont feltűnő volt, hogy az európai szocialista országok és Kuba, valamint Vietnam vezetői nem küldtek üdvözlést.⁵²

⁵⁰ MOL M-KS 288. f. 11/4358. ő. e.

⁵¹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1978/119. d.

⁵² Uo. A bukaresti nagykövetség 1978. december 14-i jelentése.

Az évforduló önmagában is nagy kihívást jelentett a romániai magyarság számára, amit a nacionalizmus új hulláma csak fokozott. Újságjai, folyóiratai nem hallgathattak, közéleti szereplői nem tarthatták távol magukat a rendezvényektől. Csak a példa kedvéért érdemes megidézni, miként foglalkozott *A hét* a témával. Az ünnepi, december 1-jei számban az egyik cikk az egyesülést szükségszerűnek nevezte. Egy másik írás a Gyulafehérvári nyilatkozat nemzetiségeknek tett ígéreteit idézte. Demény Lajos történész cikksorozatát írt *A hét*ben „Lapok a román demokrácia történetéből” címmel. Ebben – nyilván az áthallásban bízva – a kisebbségek szabad fejlődéséhez szükséges feltételeket is csokorba gyűjtötte.⁵³ Majd Fazekas János miniszterelnök-helyettestől közöltek egy, a párt elméleti folyóiratától átvett tanulmányt a nemzeti-nemzetiségi kérdéstről. Ez sorra vette a polgári nacionalizmus jellemzőit, ami módot adott – a román nemzetiségi politika dicsérete ellenére – valamilyen összehasonlításra.⁵⁴

A hivatalos Magyarország nem feszegette, megvalósultak-e a nemzetiségeknek tett ígérek, milyen a nemzetiségek sorsa Romániában – bár az igaz, a magyar sajtó nem is méltatta az egységes román nemzeti államot, és hivatalos részről nem ment a nemzeti, társadalmi fejlődést elismerő üzenet sem Bukarestbe. Ehelyett Puja Frigyes külügyminiszter hivatalába kérette Victor Bolojan nagykövetet, és rákérdezett az 1977-es megállapodások végrehajtásának helyzetére. Hiányolta a kolozsvári konzulátus, a bukaresti Magyar Intézet megnyitását, a kulturális munkaterv elfogadását – az erről folyó megbeszélések 1978 februárja óta szüneteltek. Puja értetlenségét fejezte ki, amire még egy kicsit rá is erősített azzal a kijelentésével, miszerint Romániának érdeke lenne a két ország közötti viszony javítása most, amikor több szocialista országgal is problémái akadtak.⁵⁵ Ez a kitétel egyfajta válasznak is tekinthető a román párt néhány nappal korábbi levelére.

Nem tudni, mennyire gondolták a magyar külügy irányítói komolyan, hogy Románia valóban változtatni akar Magyarországgal kialakított viszonyán, esetleg pusztán tesztelni próbálták ezt a szándékot. Mindenesetre korábban nem engedtek meg maguknak ehhez hasonló megjegyzéseket és figyelmeztetéseket.

⁵³ *A hét*, 1978. december 1. „Bármely kisebbség szabad fejlődéséhez, nemzeti léte fenntartásához és ápolásához az anyanyelvű művelődési és művészeti élet mellett döntően szükségesek a tanügyi és tudományos intézmények is. Nem véletlen például, hogy a Monarchia idején a románok oly elszántan küzdöttek azok ellen az oktatásügyi törvények ellen, amelyek erőszakos elnemzetlenítésüket kísérelték meg.” Három hét múlva, a sorozat harmadik részében Demény a híd-szerepről mint a romániai magyar nemzetiség céljáról írt.

⁵⁴ *A hét*, 1979. január 19. és 26. A bukaresti nagykövetség így értékelte Fazekas cikkét. MOL XIX-J-1-j Rom. 1979. 113. d. Az 1979. január 4-i jelentés.

⁵⁵ MOL XIX-J-1-j Rom. 1978/118. d. December 20-i feljegyzés a nagykövettel folytatott eszmecseréről.

Az erdélyi magyarságért aggódó nyugati magyar emigrációban akadt, aki látott lehetőséget a két ország közeledésére. Méray Tibor gyávának minősítette a magyar diplomáciát. Kádárt és Ceaușescut összehasonlítva az utóbbit találta jelentősebb politikusnak, mert szembe mer menni a Szovjetunióval. A két ország összefogása segítene az erdélyi magyaroknak is, és hosszabb távon egy svájci mintára berendezett Erdély születhetne.⁵⁶

Egy Szovjetunióval szembeni magyar–román szövetségnek persze semmi realitása sem volt. Egyetlen szereplő sem gondolt, nem gondolhatott komoly formában ilyesmire. 1979. január elején a *Népszabadság* közvetlenül bírálta a román külpolitikát, amely a Pol Pot-rezsimet védelmezte Vietnammal és kambodzsai szövetségeseivel szemben.⁵⁷ A két ország vezetése még ebben a nem húsba vágó témában sem látta a világot azonos módon, nemhogy egyetértett volna a közvetlen környezetük ügyeiben, a belpolitikai vonalvezetésben vagy éppen a nemzetiségi kérdésben. Talán egyetlen közös mozzanat akadt a két párt külpolitikájában: Kádár és Ceaușescu egyaránt fontosnak tartotta az enyhülés megőrzését, a kelet–nyugati kapcsolatok fejlesztését. Ezt stratégiai célnak gondolták mindketten, szemben az SZKP vezetésével, amely a béke megőrzését alapfeltételnek tekintette ugyan, de hadászati egyensúlyra és világpolitikai térnyerésre törekedett az Amerikai Egyesült Államokkal szemben. Ez azonban kevés volt a két ország közötti közeledéshez, az „elvonat azonosság” és egyetértés a világpolitika fő kérdésében nem volt elegendő a valódi, intenzív kétoldalú együttműködés megalapozásához.

Ugyanakkor sem a magyar, sem a román fél nem akart szakítani, és tovább mélyíteni a konfliktust. Egy se előre, se hátra típusú helyzet alakult ki a hetvenes évek végén a két ország között. Ez az egyensúlyi helyzet nem volt stabil és több elemre alapozott, inkább a libikókán ülőkre emlékeztetett, akik sokkal szívesebben hintáznának, mint arra vigyáznának, hogy egyensúlyi helyzetben tartsák magukat és társukat. A feladat mégis ez volt. Akkor pedig valaminek meg kellett indulnia, valaminek történnie kellett ahhoz, hogy úgy lehessen tenni, mintha az 1978-as év konfliktusai, a kapcsolatok befagyását tanúsító eseményei nem változnának át tendenciává. Ehhez a magyar oldalon úgy kellett viselkedni, mintha komolyan hinnének a „híd” megépíthetőségében. A román oldalon pedig úgy kellett tenni, mintha az építkezők éppen nem a szakadék szélesítésével lennének elfoglalva.

⁵⁶ *Irodalmi Újság*, Párizs, 1979. január–február. A szerző cikke végén a magyar–román barátságot élte.

⁵⁷ Várnai Ferenc: Vádak és tények. *Népszabadság*, 1979. január 12.

4. „A romlás virágai”

1978 vége – 1979 eleje Magyarország történetében nem a külpolitika és nem a magyar–román viszony alakulása miatt emlékezetes. Ekkor szakadt meg a húszéves, gyors gazdasági növekedés és ütemes életszínvonal-emelkedés. Az MSZMP vezetése felmérte az ország vészesen alakuló nemzetközi pénzügyeit, a külső adósság hatalmas méretűvé válásának lehetséges következményeit. Az MSZMP Központi Bizottsága év végi döntései nyomán, ha megkésve is, de intézkedéseket hoztak a megbomlott külső gazdasági egyensúly helyreállítására. A fogyasztói árak jelentős emelésére került sor, különleges intézkedéseket hoztak az import visszafogására és a kivitel növelésére. Visszafogták a beruházásokat, a gazdasági növekedést. A politikai vezetés a reformok felé fordult, legalizálni igyekezett a második gazdaság működését, tágabb teret kezdett nyitni a kisvállalkozások előtt. A rossz gazdasági helyzet és a változó, az új feltételekhez igazodni igyekvő gazdaságpolitika új belpolitikai környezetet teremtett. Mindez akár arra is ösztönözhetne volna az ország vezetését, hogy határozottabban, az egyetemes magyarság érdekeinek képviselőjeként lépjen fel Romániával szemben. Egy kis „elterelő” nacionalizmus még talán jól is jöhetett volna a közvélemény figyelmének megosztására. Ez azonban idegen volt az MSZMP-től. A pártvezetés most is, mint eddig mindig, aránytalanul nagyobbak látta egy ilyen politikai manőver kockázatát, mint lehetséges hasznát.

Romániában nem működött ez a félelem és a belőle fakadó önmérséklet. Itt az ország vezetői előnyösnek látták a nemzeti önállóság hangsúlyozását a külpolitikában és a nacionalista nyomatékot a belpolitikában. Politikai terveiknek nem ártott egy kis nemzetközi feszültség, de több hasznot ígért a „nemzetben belüli” konfliktus is a nemzetiségekkel, mint amilyen kárral fenyegetett. Persze egyik területen sem nőhetett a konfliktus az elviselhetetlenségig. A probléma abból fakadt, hogy a belső elnyomás és a külső propaganda minden erőfeszítése ellenére sem sikerült eltitkolni a valóságot a külvilág előtt. A sok gazdasági nehézség, a lakosság alapszükségleteinek kielégítetlensége rendkívüli mértékben rontotta a közhangulatot. A külföldi sajtó egyre kritikusabban tudósított a személyi kultuszról, a román gazdaság működési zavarairól és a nemzetiségek helyzetéről.

A két ország nemzetközi megítélése fordított irányban változott: Romániáé rosszabb lett, Magyarországé javult. Az újdonság az volt, hogy a szocialista országok lakosságának véleménye gazdasági problémáik növekedése nyomán egyre jobb lett a magyarországi helyzetről, gazdasági szisztémáról és kulturális életről. Ez ingerelte az európai szocialista országok politikai vezető rétegét, amely nem vehette semmibe a közvéleményt. A szovjet vezetők idegesen nézték a magyar nyitást Nyugat felé, de ha körülnézték a befolyási övezetükben lévő országokban, megértést kellett tanúsíta-

niuk. Magyarország továbbra is minden lehetséges módon demonstrálta szövetségesi hűségét, az MSZMP kezében tartotta az ország irányítását, a társadalmi-politikai helyzet a növekvő gazdasági nehézségek ellenére is stabil volt. Románia belső képe nem volt annyira idegen a szovjetek szemében, mint a magyar. Bár – Brezsnyev-kultusz ide vagy oda – az már az SZKP vezetőinek is valószínűleg sok lehetett, amit e téren és a nacionalizmus kapcsán tapasztaltak Nicolae Ceaușescu esetében. A román külpolitikát pedig 1964 óta mindig is felesleges rossznak gondolták.

1979 elején Ștefan Andrei, ekkor román külügyminiszter, igyekezett oldani a feszült román–szovjet viszonyon, ám a tárgyalásokon Andrej Gromiko megdöbbenőnek nevezte a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének ülése utáni román lépéseket. Amire korábban nem akadt példa e tárgyban, a szovjet sajtó bíráló megjegyzéseket tett közzé a román politikáról.⁵⁸

A magyar diplomácia a továbbiakban is a Debrecen–Nagyvárad vonalon gondolta el az előrehaladást. A románok beleegyeztek az egy évvel korábban megszakadt munkatervi tárgyalások folytatásába.⁵⁹ A márciusi KB-ülésre készített nemzetközi tájékoztatóban lakonikus közlés állt: az utóbbi években komoly véleményeltérés alakult ki az MSZMP és az RKP között. Fock Jenő a külpolitikai napirend keretében ismételten kifejtette azon nézetét, miszerint nem érdemes ezeket a vitákat központi helyre állítani az egyre bonyolultabb világhelyzetben. Nem tesz jót a munkásmozgalomnak, ha protokollrendezvényekkel igyekszik ellensúlyozni az elkülönülési jelenségeket, a nézetkülönbségeket. Kevesebb legyen a formalitás azokkal, akikkel egy platformon vagyunk, több érdemi vitát folytassunk azokkal, akikkel nem mindenben értünk egyet. Az exminiszterelnök óvott a dramatizálástól, vagyis hogy valamiféle tragédiának tűnjön, ha viták vannak a kommunista pártok között. Másokkal is vannak viták, nemcsak a románokkal. Fock felszólalását arra hegyezte ki, hogy az MSZMP ne akarjon a szocialista táboron belüli ideológiai-politikai viták főszereplőjévé válni, inkább a kapcsolatok javítására és a problémák megoldására törekedjen – értelemszerűen az RKP-val is.⁶⁰

Rajnai Sándor bukaresti nagykövet folyamatosan kutatta a két ország közötti kapcsolat javításának lehetőségeit. Puja Frigyes közelgő bukaresti látogatása előtt va-

⁵⁸ MOL XIX-J-1-j Rom. 1979/112. d. Szovjet tájékoztatás a Gromiko–Andrei külügyminiszteri találkozásról. 1979. február 13.

⁵⁹ MOL M-KS 288. f. 51/13. ő. e.

⁶⁰ MOL M-KS 288. f. 4/162. ő. e. Vélhetően Várnai Ferenc cikke és a párt félhivatalos megnyilvánulásai a VSZ PTT ülése után készítették Fockot erre a felszólalásra. A magyar vezetés hajlamát a román külpolitika „internacionalista szellemű” bírálatára Schöpflin György is észrevételezte, aki szerint az SZKP ösztönözte ezt a fellépést és kritikát. Írása: A magyarok helyzete Romániában. In: *Kisebbségben*. Szerk.: Kende Péter. Párizs, 1979. Magyar Füzetek 5.

csorára hívta a magyar ügyekben 1956 óta szakértőnek tekinthető Walter Romant, a román pártkiadó igazgatóját, akit a magyar ügyek szakértőjének tekintettek, és Constantin Oancea illetékes külügyminiszter-helyettest. A velük folytatott beszélgetésekből kiderült: a román fél engedményekre vár, vagyis arra, hogy a két ország viszonya ne kizárólag a nemzetiségi kérdéstől függjön, és hogy a magyar sajtó javítson a Romániáról kialakított képen. Világossá vált az is, hogy a román külügyi apparátusnak nincs önálló mozgástere, csakis Ceaușescu döntései alakítják Bukarest külpolitikáját. Az egy hét múlva a román fővárosba érkező magyar külügyminisztert fogadta a román államfő. Megbeszélésük protokolláris jellegű volt. Puja ismét az 1977-es megállapodások végrehajtását szorgalmazta.⁶¹

A dolgok ugyanabban a mederben folydogáltak, mint amelyet az egy évvel korábbi mélypont után a felek kijelöltek. 1979. június végén ülést tartott a magyar–román történelmi vegyes bizottság, vita is kialakult, de mint Pavel Platona, a budapesti román nagykövetség tanácsosa megjegyezte, nem ez, hanem a tájékoztatás a feladat.⁶²

Kádár Ilie Verdet miniszterelnök júliusi látogatásakor ugyanazt hajtogatta, mint mindig: a kapcsolatok lehetnének jobbak, a megállapodásokat végre kellene hajtani. Verdet szerint Kádár azt mondta: gazdasági kapcsolataink fejlődését nem kellene zavarni azzal, hogy „megoldatlanul hagyunk kulturális és egyéb kérdéseket. Ez nem jó légkört teremt.”⁶³ A magyar vezető kijelentése a számonkérésen túl világossá tette, Magyarország érdekelt a gazdasági kapcsolatok javításában. A Gazdaságpolitikai Bizottság még 1979 márciusában úgy foglalt állást, hogy „politikai és gazdasági szempontból egyaránt érdekeink fűződnek a két ország közötti gazdasági együttműködés további bővítéséhez és elmélyítéséhez”.⁶⁴

Az élet azonban megint közbeszólt, a makrogazdasági érdek kevés volt a dolgok más vágányra tereléséhez. Augusztus 1-jén Romániában megszigorították a lakossági üzemanyag-felhasználást. A külföldi autósok csak konvertibilis valutáért vásárolhattak benzint. Ez komoly problémákat okozott a már ott tartózkodó magyar és szocialista országokból érkezett turistáknak, de megnehezítette további beutazásukat is. Nagy lett a felháborodás Magyarországon, sokan politikát sejtettek az intézkedés hátterében.

⁶¹ A nagykövet beszámolója a vacsoravendégekkel folytatott beszélgetésről. Jelentés 1979. április 19. A külügyminiszteri látogatásról készült jelentés: MOL XIX-J-1-j. Rom. 1979/112. d.

⁶² Uo. 1980/119. d. Jegyzőkönyv a Magyar Népköztársaság és a Román Szocialista Köztársaság Történelemi Vegyesbizottságának 1979. június 27-i üléséről.

⁶³ Uo. 1979/113. d. Feljegyzés. Ilie Verdet közlése a Kádár János elvtársnál történt fogadása során. 1979. július 19.

⁶⁴ MOL M-KS 288. f. 15/373. ő. e.

Augusztus végén a Romániában nyaraló Gáspár Sándort, a magyar szakszervezetek első emberét, az MSZMP PB tagját fogadta Nicolae Ceaușescu. A beszélgetés során a román államfő legfontosabb mondanivalója az volt, hogy a nacionalista jelenségek zavarják a két ország kapcsolatát. Ceaușescu a magyar sajtó megrendszabályozásától tette függővé a változást a magyar–román viszonyban. Gáspár leszögezte: a jó viszony feltétele, ha nem hoznak olyan intézkedéseket (az egyik oldalon), amelyek a nacionalizmus újjáéledéséhez vezetnek (a másik oldalon).⁶⁵

Szeptemberben a romániai írószövetség 1979. évi nagydíját Méliusz József kapta. Az ő személyében azok kaptak elismerést, akik a kettős kötődés hitvallói voltak. A magyar író köszönetként nem a politikát méltatta, hanem azokat a román barátait, akik, mint ő maga, vállalják a nemzeti nyelvben és tudatban megfogalmazódó önazonosságot. Ennek külön jelentősége van a sovinizmus elleni harcban, ami ellen küzdeni kell. Ez a vállalás-irodalmat, új etikát, humanizmust szül – fejtegette az író. „Barátságunk példájának beszédesnek kell lennie. Mit tehetünk hát, barátaim? Szolidárisan őrséget állunk. Öröködni kell továbbra is az alkotó individualitásunk önmagával való azonossága fölött, hiszen drága anyanyelvünk teremtménye művelői vagyunk.”⁶⁶ Ez a szöveg egyszerre szólt a diktatúrával szembeni magatartás közös szabályáról és arról, hogy a nemzethez kötődés nem választhatja el a szellem embereit. Lehetséges, hogy a kitüntetés a nem nacionalista román értelmiség fellépésének, összefogásának, és nem „magasabb” politikai megfontolásnak volt köszönhető. Erre utal a köszönet hangszerezése is. Mindenesetre olyan jelzés volt, amely arra utalt, hogy a román értelmiség és politika sem teljesen egységes, sem teljesen homogén.

A szellemi élet malmai Magyarországon is tovább öröltek. 1979 áprilisában Szilágyi Ákos cikkével új nemzetvita kezdődött, amely természetesen nem került meg a határon túli magyarság problémáját sem.⁶⁷ Az emigráció sem függesztette fel az erdélyi magyarság ügyeivel kapcsolatos tevékenységét. A párizsi *Magyar Füzetek* egy teljes számot szentelt a kisebbségi kérdésnek. Kende Péter bevezetőjében a Duna-völgyi együttműködés és az emberi jogi megközelítés mellett állt ki.⁶⁸ Amerikában sem szakadt meg az emigráció kongresszusi lobbizása és Erdéllyel kapcsolatos fel-

⁶⁵ MOL XIX-J-1-j Rom 1979/113. d.

⁶⁶ *A hét*, 1979. szeptember 14.

⁶⁷ Szilágyi Ákos: Nemzetközpointú értéktudat vagy értékközpointú nemzettudat? *Új Forrás*, 1979/4. A vita átnyúlt a következő évre. Egyik résztvevője, Kiss Gy. Csaba tíz évvel később röviden értékelte is az akkori vitát: Jutottunk-e előbbre a nemzetvitában? In: Kiss Gy. Csaba: *Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Tanulmányok, publicisztikai írások*. Budapest, 1993

⁶⁸ Lásd *Kisebbségben*, i. k. Kende ezzel burkoltan, de egyértelműen elhatárolta magát a történelmi sérelmeket hangsúlyozó és etnocentrikus politizálástól, amelyre az emigráció egyes csoportjaiban erős hajlam mutatkozott.

világosító munkája. Tájékoztató jelent meg a szlovákiai magyarság helyzetéről is.⁶⁹ Ez fontos és új momentum volt a határon túli magyarság, a nemzetiség önvédelmi harcában. Az új front kezdetben (az 1980-as évek közepéig) nem könnyítette meg a magyar diplomácia dolgát, persze nem is ez volt a célja.

Azt, hogy az MSZMP vezetése milyen ideológiai és politikai megvilágításban látta ekkor a nemzetiségi kérdést, Aczél Györgynek a Politikai Akadémián májusban tartott előadásából tudhatta meg a közélet. Az előadó a talán legveszélyesebb, a munkásmozgalmon belül is jelentkező ellenfélnek nevezte a nacionalizmust. Az ezzel kapcsolatos eltévelyedéseket érthetőnek, de ártalmasnak nevezte. „Akik erre az útra lépnek, azok téveszmékből, egyes személyek minden emberi mértéket mellőző felmagasztalásából, a más nemzetek vagy nemzetiségek iránti gyanakvás felerősítéséből, a saját nemzet küldetését és felsőbbrendűségét történelmi mítoszokkal bizonygató »elméletekből« akarnak erőt meríteni.”⁷⁰ Akik nacionalista válaszokat adnak országaik problémáira, azok nem bíznak a szocializmus békés megvalósításának lehetőségében. Mindenki értette, miről és kiről van szó.

Aczél leszögezte, hogy „az embereket és osztályukat elsősorban nem anyanyelvük, hanem politikai és eszmei hovatartozásuk jellemzi, és ez közelíti egymáshoz, vagy állítja szembe őket egymással”. Nem vállalható eszmei közösség olyan magyar anyanyelvűekkel, akik ellenségesen lépnek fel hazájuk, a béke és az emberiség ügyével szemben. Ezt a tételét kiegészítette a hazai nemzetiségekkel való jó viszony hangsúlyozásával, amit a korábban e téren elkövetett hibák említésével hitelesített. Az előadó hosszasan idézte az 1974-es állásfoglalás nemzetiségekről szóló részeit. Majd kijelentette: „Magunk részéről minden lehetőséget megteszünk annak érdekében, hogy ... segítsük felszámolni Kelet-Európa múltjának, tragikus, nacionalista viszályokkal teli múltjának maradványait.”⁷¹

Kádár János 1979 szeptemberében interjút adott az egyik nyugatnémet televízió-nak. Egy kérdés arra vonatkozott, nem okoz-e feszültséget a szocialista szövetségi rendszerben a nemzeti elemek hangsúlyozása; példaként Románia esetét említette az újságíró. Kádár elzárkózott a konkrét válasz elől. Általánosságban azt felelte: a szövetség maga is nemzeti érdeket fejez ki. A szocialista országok elvei, céljai és alapvető érdekei is egybeesnek. „Ugyanakkor időnként adódhatnak érdekütközések is, talán olyan esetben is, amire ön gondolt. Ezeket az érdekütközéseket azonban munkánk

⁶⁹ A Csehszlovákiai Magyar Nemzetiség Jogvédő Bizottságának harmadik dokumentuma. *Irodalmi Újság* (Párizs), 1979. szeptember–október.

⁷⁰ Aczél György: *A szabadság rendjéért*. Budapest, 1979, 15. Az idézet folytatása: „Csakhogy minden történelmi tapasztalat azt tanúsítja, hogy egy-egy nemzetnek az ilyen módon szerzett csekélyke, napi előnyökért mindig nagyon drága árat kellett fizetnie.”

⁷¹ Uo. 38. és 40.

menetében, annak rendje és módja szerint, folyamatosan egyeztetjük és a közös megoldást mindig megtaláljuk. Ebben bízunk, bármely országról is legyen szó.”⁷²

Az 1979. november 1-jei KB-ülésen ez a már régóta képviselt, hangoztatott álláspont fogalmazódott meg az agitációs ügyekért felelős Győri Imre által előadott külügyi tájékoztatóban is. A szövetségi rendszer és a nagy létszámú romániai magyarság miatt jó viszonyra, a kapcsolatok javítására kell törekedni, természetesen szóvá téve a negatív jelenségeket és megnyilvánulásokat.⁷³

Ez a pozíció nem tartalmazott új elemeket. Az MSZMP a nacionalizmusnak továbbra sem engedve, a Nyugatot nem bevonva, a Keletet nem megszólítva, a belügyekbe közvetlenül nem beavatkozva, a példa erejében, az idő gyógyító erejében bízva igyekezett közvetett hatást gyakorolni a határon túli magyarság helyzetére. Csakhogy így nem jutott eredményre. Ennek híján – pedig, mint láttuk, a kommunista párt és elit már évekkel korábban kiszélesítette, újraalkotta a szocialista nemzetfogalmat – a határon túli magyarság kérdésében hiába igyekezett meggyőzni a hazai értelmiség képviselőit a külpolitikai realitásokról.

Az 1977 utáni helyzet jellemzője, hogy a magyar politikának nem volt hová és nem volt miért visszavonulnia, és ha nem is tett semmi jelentőset, ha nem is kezdeményezett, az már nem járt azzal és nem jelenthette azt, hogy nem történik semmi. Az ország vezetőinek önfegyelme nem maradt hatás nélkül, de nem vált követendő példává. Ők is tudták: a magyar nemzettudat nem lehet teljes a magyar történelem és kultúra kincsestára nélkül. E kincs nem kis része Erdélyben keletkezett. A történettudomány és irodalomtörténet kötelessége volt az itt született értékek őrzése, védelme. Bár hatott még a józan észre való hivatkozás, a félelem a nacionalizmustól, az utalás a felelőtlen érdekvédelem lehetséges rossz következményeire a határon túli magyarok sorsának alakulásában, a célzás az ország külpolitikai elszigetelődésének veszélyére, nem semlegesítette a magyar értelmiség és a társadalom jelentős részének felelősségérzetét. Hiába sikerült új nemzetfogalmat teremteni, továbbra is munkált a történelmi sérelem a lelkekben és a javítani akarás a nemzet részének tekintett határon túli magyarság sorsán. Ezek is részei voltak a nemzettudatnak, és ilyen módon utat találtak maguknak a kulturális életben és a hivatalos nyilvánosságban is.

Nem lázongtak, de már nem is hallgattak a határon túli magyarság képviselői sem. A magyar emigráció is igyekezett tenni a magáét. Áthangolódott a nemzetközi élet is, az emberi jogi kérdések módot adtak a nemzetiségi, kisebbségi kérdés napi-renden tartására. Románia nemzetközi megítélése – mint már kiderült – az 1970-es

⁷² Kádár János: *Szövetségi politika – nemzeti egység*. Budapest, 1981, 135–136.

⁷³ MOL M-KS 288. f. 4/165. ö. e.

évek második felétől változóban volt. Egy-egy akcióval egy-egy rövidebb időszakban elismerést tudott kivívni magának, de utána újra előkerültek a politikai elnyomásról, a diktatúráról, a nemzetiségekről és a gazdasági helyzetről szóló beszámolók. A bukaresti diplomácia sokat tett az országpropaganda terén. Sorra jelentek meg válogatások az államfő műveiből a harmadik világ országaiban.⁷⁴ Ezek a könyvek azt a célt is szolgálták, hogy a román politikust Fidel Castro, Tito vagy épp Nehru mellé sorolják a 20. század politikusainak emelvényén. Erre a vezéri szerep hangsúlyozása miatt a belpolitikában is szükség volt. A rengeteg külföldi utazás befelé demonstrációs funkciót töltött be. Az idők előrehaladtával azonban ezen a módon nem lehetett ellensúlyozni a romló nyugati megítélést, a közhangulat romlását. Ceaușescu ezért ismét ostromlott erődben érezhette magát, de éppen erre a lelki-politikai állapotra volt szüksége, hogy visszafordíthatatlanná tehesse a homogén nemzet megteremtésének folyamatát.

Ez a hangulat nyomta rá a bélyegét az 1979. november végi román pártkongresszus főtitkári beszámolójára is. Az előadó megismételte: a nemzeti kérdés megoldása a pártpolitika szerves része. Hiába is próbálják külföldi reakciós és sovén körök megtevésztetni a nemzetiségeket, az egység létrejön a közös hazában.⁷⁵

5. „Történelmi” nemzetvédelem – szemben az internacionalista nemzetiségvédelemmel

A közös haza gondolata állt a Román Kommunista Párt elméleti folyóiratában közölt, német nemzetiségű szerző tollából származó cikk középpontjában is. Temesvár szolgált – négy különböző nyelvű lapjával – példaként arra, milyen is a román nemzetiségi politika gyakorlata. A szerző szerint az Amerikai Egyesült Államokban élő németek milliói irigyelhetik azokat a lehetőségeket, amelyekkel itteni rokonaik rendelkeznek. A nemzetiségi kérdés megoldása a teljes jogegyenlőség érvényesülése, az egyenlő munka- és életfeltételek biztosítása.⁷⁶ Ezt tartalmazta a Szocialista Demokrácia és Egység Frontjának a közelgő választás alkalmával közzétett kiáltvá-

⁷⁴ Ezek közül egyet 1979 elején Indiában adtak ki *Nicolae Ceaușescu, a Román Szocialista Köztársaság elnöke a nemzetiségi kérdésről* címmel a parlament mellett működő tudományos intézet égisze alatt. A könyvbemutatón dr. Lakesh Chandra parlamenti képviselő méltatta a román elnök érdemeit, forradalmi humanizmusát. Lásd *A hét*, 1979. február 9.

⁷⁵ *A hét*, 1979. november 24.

⁷⁶ *Era Socialista*, 1980/1. Ernst Breitenstein: A nemzeti kérdés megoldása Romániában. Ismerteteti: *A hét*, 1980. február 15.

nya is. A nemzetiségeket megszólító részből teljes egészében kimaradt az anyanyelv, az oktatás és a művelődés, a nemzeti identitás ügye.⁷⁷

Ceaușescu kampányzáró beszédében a nemzetiségi kérdés kapcsán a nacionalizmus, a sovinizmus, a rasszizmus elleni küzdelem fontosságát emelte ki. Azt sem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy – nemzetiségi különbség nélkül – valamennyi dolgozó kötelessége előmozdítani a szocializmus diadalát, és védeni az ország függetlenségét és szuverenitását.⁷⁸ Most is, mint oly sokszor, szükségét érezte hallgatóságát emlékeztetni: a román állam (nemzet) veszélyben van.

Bizonyosan nem kerülhette el a román politikai vezetés figyelmét, hogy a március 9-i választásokon a hivatalos jelöltek a nemzetiségek lakta megyék többségében az átlagot jóval meghaladó ellenzavazatot kaptak. Országosan 230 611-en szavaztak nemmel, ami 1,48%-nak felelt meg. Brassó megyében volt a legmagasabb az ellenzavazatok aránya: 3,68%, Kolozs megyében 2,34%, Kovásznában 2,91%, Hargitában 1,85%, Marosban 2,60%.⁷⁹

Egy hónappal korábban, 1980. február 11-én a román államfő beszédet mondott egy oktatási-nevelési kongresszuson. A szokásos tételek felsorolása mellett bírálta azokat a külföldi történészeket, akik tagadják a dákoromán elméletet.⁸⁰ Ezt kellett tennie, hiszen a dák államalapítás 1980-ra időzített 2050. évfordulója középponti helyet kapott a román nemzettudat erősítésére irányuló kampányban. A pártfőtitkár azt mondta: ezek a történészek „nemzetüktől és népüktől idegen érdekeket szolgálva, az imperialista hatalmi politika szolgálatába szegődve, akárcsak a múltban, továbbra is igyekeznek széthúzást kelteni a különböző nemzetiségű dolgozók között, elmérgesíteni azok viszonyát”. Ehelyett a népeket egymásnak uszító imperialista politika maradványainak felszámolásán, a népek közötti testvériség erősítésén kellene dolgozniuk.⁸¹ Az ebben az irányban folyó propaganda olyan méreteket öltött, hogy a bukaresti szovjet nagykövet szükségét látta észrevételezni Virgil Cazacu KB-titkárnál: Besszarábia soha nem volt része a dák államnak. Ott románok nem élnek. Semmiféle területi revízióról nem lehet tehát szó.⁸²

1980. július elején hatalmas, élőképekkel gazdagított ünnepséget rendeztek az első központosított és független dák állam megalakulásának 2050. évfordulója al-

⁷⁷ *Előre*, 1980. február 12.

⁷⁸ *Előre*, 1980. március 8.

⁷⁹ *Előre*, 1980. március 12.

⁸⁰ MOL XIX-J-1-j Rom. 1980/119. d. A román történelmi népszerűsítő folyóirat, a *Magazin Istoric* 1980. márciusi számában Ștefan Pascu tollából bírálat jelent meg „Kinek használ?” címmel a *História* 1979. 1. számában publikált kerekasztal-beszélgetésről, amelyen a magyar történészek beszéltek a dákoromán elméletéről A nagykövet 1980. március 20-i jelentése.

⁸¹ *Előre*, 1980. február 13.

⁸² MOL XIX-J-1-j Rom. 1980/119. d. Követi jelentés 1980. március 11.

kalmából. Burebista dák uralkodó (i. e. 60–40.) és Ceaușescu mint a román történelem kezdő- és tetőpontja lett megjelenítve az előadásban. Két hét múlva pedig a Román Kommunista Párt 1965. évi IX. kongresszusát, a Ceaușescu-korszak másfél évtizedét ünnepelték. A főtitkár ebből az alkalomból mondott beszédében a nemzetiségi kérdésről mint megoldott problémáról szólt, sőt arra is utalt, hogy más országok büszkéi lehetnének, ha hasonló eredményeket értek volna el ezen a területen.⁸³

1980 augusztusában Bukarestben ülésezett a történész világkongresszus. „Segtendő a felkészülést”, Ceaușescu májusban külön útmutatást adott a történészeknek. Előttük mondott beszédének elején leszögezte: a „[...] történettudománynak, bár a múltat kutatja, a mai megváltoztathatatlan realitásokból kell kiindulnia. E realitások azt mutatják, hogy napjaink Európájában független nemzetek, független államok vannak, amelyek határait tiszteletben kell tartani és azok függetlenségének és határainak mindennemű vitatása csakis háborúhoz vezető reváns politikát jelent.” A történettudománynak ezért fel kell lépnie minden olyan kísérlet ellen, amely vita tárgyává teszi a mai realitásokat. Amennyiben ebből nem lett volna világos, miről van szó, ki és mi ellen szólt az államelnök, akkor beszédének másik érdemi része ezt egyértelművé tette. Ceaușescu a nemzetek és a nemzetiségek egymásra hatásáról beszélve leszögezte: az utóbbiaknak „[...] élvezniük kell a hazai szocialista civilizáció összes vívmányát, minden szabadságjogot, hogy azt a nyelvet használhassák, amelyiket óhajtják, amint az Romániában biztosítva van.”⁸⁴ Ebből a megnyilatkozásából világosan kitetszik, milyen fóbiája volt a román államfőnek. Számára minden, ami az egységes román nemzet és állam eredetmondáját kétségessé tehetné, a fennálló viszonyok, a román állam legitimitásának megkérdőjelezését jelentette. Ez a szöveg alátámasztja azt a feltételezést, miszerint Ceaușescu féltette a román határokat, és ezért még mindig az egységes nemzetállam jogcímének elvitathatatlanságán dolgozott. Ezt szolgálta a román folytonosság, az állandó függetlenségi harc, a jelen visszavetítése vagy a nemzetiségi kérdés megoldásának hangsúlyozása. Maga is tudhatta, hogy a konstrukció mindkét pillére ingatag, ezért „vadult be” ismételtelen, és ezért vett sértésnek minden olyan tudományos tanulmányt, amely vitatta a hivatalos román történelemfelfogást.⁸⁵ Ezen túl a tudományos viták szabályai, természete nem felelt meg a

⁸³ *Előre*, 1980. július 8. és 22.

⁸⁴ *Előre*, 1980. május 29. Nem lehet cél, hogy Ceaușescu történelemmel, történettudománnyal kapcsolatos felfogását elemezzük. Annyit azonban meg kell jegyezni: februárban a nevelési kongresszuson forradalmi tudománynak nevezte a történettudományt, most pedig a realitások, a fennálló viszonyok védelmét várta el tőle.

⁸⁵ Ilie Verdet miniszterelnök május 1-jei beszédében a másik pillért erősítette, a nemzetiségek ügyét igyekezett rendbe tenni. Eszerint Románia tehát megoldotta a nemzetiségi kérdést, amit azért is fontos megemlíteni, mert ez a román hozzájárulás a szocializmus felsőbbrendűségének bizonyításához. *Előre*, 1981. május 2.

politikai harc természetének, ezért kellett figyelmeztetnie a román történészeket, ne a múlton vitatkozzanak, hanem a jelen realitásait védjék. Helyesebben úgy vitatkozzanak a múltról, hogy közben ne tévesszék szem elől: a vita tétje nem a múlt, hanem a román jelen és jövő.

A román történészek eleget tettek az elvárásoknak.⁸⁶ Élve a házigazda jogával, minden alkalmat megragadtak a román történelemfelfogás alapelemeinek bemutatására. A kongresszus megnyitása előtt tudományos ülészeket rendeztek az első központosított román állam megalakulásának 2050. évfordulója alkalmából. Ezen megjelentek a Nemzetközi Történész Bizottság vezetői, ami komoly diplomáciai siker volt. A román történészek a dákoromán felfogástól a nemzetegyesítésig és a román területi integritás védelméig minden fontos témát előadtak.⁸⁷ Nem is maradt el a vita a kongresszuson. Ránki György magyar gazdaságtörténész rá is kérdezett: ki és mikor fenyegette Romániát Erdély elszakításával?⁸⁸ Nem maradt el annak bemutatása sem, hogy milyen figyelmet szentelnek ebben az országban a nemzetiségek történetének. Demény Lajos, a bukaresti, Nicolae Iorgáról elnevezett Történettudományi Intézet munkatársa részletesen beszámolt arról, mi zajlik ezen a területen.⁸⁹

1980 márciusában tartották meg az MSZMP XII. kongresszusát. A figyelem középpontjában a kiigazítási politika, az ország külső fizetési és külkereskedelmi egyensúlyának helyreállítása állt. El kellett fogadtatni a magyar társadalommal az életszínvonal növekedési ütemének visszafogását, a gazdaságtalan tevékenységek visszaszorítását, az árak rendszeres emelését, a szociális juttatások csupán szinten tartását. Ehhez képest kibővültek a kis magánvállalkozások előtti lehetőségek, a második gazdaság bevett részévé vált a „magyar” gazdasági modellnek. Mindez a jelentősebb jövedelemkülönbségek kialakulása irányában hatott. A kongresszus kapcsán a pártvezetés a helyzetértékelés és a rövid távú program elfogadtatására összpontosított, de ideológiai problémákat is felvetett. Mind gyakrabban merült fel az eredeti szocializmuskép módosításának, a szocialista országok gazdasági összefogására hivatott KGST reformjának szükségessége. Az utóbbi elmaradása az addigiaktól eltérő megvilágításba helyezte a nemzeti érdeket, nagyobb önállóságra kényszerítette a magyar külpolitikát. Már nemcsak a távlat, a józan belátás követelte meg a jó viszony ápolását a Nyugattal, hanem az ország pénzügyeinek finanszírozása is. Eközben törekedni kellett a magyar–szovjet viszony megfelelő szintjének fenntartására is.

⁸⁶ A beszéd egy helyén „utasította” a történészeket, amikor a kölcsönhatások figyelembevételének szükségességéről szólt. Uo.

⁸⁷ *Előre*, 1980. augusztus 9. A világ történeosztársadalmának képviselői – egyebek között – meghallgathatták a Nicolae Ceaușescu történelemmel kapcsolatos nézeteit ismertető előadást.

⁸⁸ MOL M-KS 288. f. 51/15. ő. e. Nemes Dezső feljegyzése 1980. augusztus 27.

⁸⁹ *A hét*, 1980. augusztus 8.

Nem lehetett figyelmen kívül hagyni a hazai közvélemény hangulatát sem. Egyidejűleg kellett megnyugtanni a társadalmat és elfogadtatni vele a várható fejleményeket, meggyőzni őt a szükségesnek ítélt változásokról. Talán ezért, talán nem, de a kongresszuson szinte szó sem esett a nacionalizmusról, s ahol igen, ott is a káros kozmopolitizmussal párba állítva. Ezek a szempontok kölcsönösen hatottak egymásra és a nemzeti-nemzetiségi kérdéssről szóló mondanivalóra.

Kádár beszédében azt taglalta, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek egyenjogúak, segítséget kapnak nemzeti kultúrájuk ápolásához és fejlesztéséhez. Beszámolójában új mozzanat volt a magyarság azon harmadának megemlézése, amely az ország határain kívül, „a földkerekség szinte minden táján” él. „Rájuk gondolva jó tudni, hogy legtöbbjük lehetőségeihez mérten őrzi, ápolja anyanyelvét, nemzeti kultúráját, hagyományait, becsüli a szocialista Magyarországot. Tőlük azt várjuk, hogy nemzeti kultúrájukat ápolva országuk tisztességes állampolgárai legyenek, s a társadalmi haladást, a népek barátságát segítsék elő.”⁹⁰

Új mozzanat még, hogy ez a szöveg megszólította az emigrációt is, sőt bizonyos elvárásokat is megfogalmazott velük kapcsolatban. Ez az újdonság némileg csökkentette a szomszédban élő magyarokra vonatkoztatható szövegrész értékét. Kádár nem akart ennél többet, mert pozitív üzenet igyekezett küldeni. Ebbe belefért, hogy két hozzászólás kapcsán megdicsérte a nemzetiségi szövetségek munkáját. Zárszávában a hazai nemzetiségekéhez hasonló sorsot kívánt a határon túli magyarok számára is.

A kongresszus határozata megismételte a nemzetiségeknek a népek barátságában játszott szerepéről szóló tételt. Egy új momentum azonban itt is megjelent, amennyiben az MSZMP az 1974-es állásfoglalásban kifejtett kettős identitást most általános megfogalmazásban beemelte a hivatalos ideológiába. „A nemzetiségi kérdés internacionalista megoldásának fontos eleme a kétnyelvű, kettős kultúrájú állampolgárok szabad fejlődése.”⁹¹ A politikai és a kulturális nemzet megkülönböztetésére utaló megfogalmazás mindenképpen előrelépési lehetőséget kínált a nemzetiségi kérdés kezelésére a magyar–román viszonyban – persze csak akkor, ha ez a finomítás elfogadható az egységes nemzetállamban gondolkodó román fél számára is. Arra kevés esély látszott, hogy a román politika elfogadja: állampolgárainak egy része kultúrája okán egy másik nemzethez is kötődik.⁹² Mindenesetre a kettős identitásról szóló tétel rámutatott egy lehetséges megoldásra, egy lehetséges politikai irányra. A gondolat mögé azonban ajánlatot is kellett volna tenni, vagy legalábbis szellemi-politikai

⁹⁰ Az MSZMP XII. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, 1980, 97.

⁹¹ Uo. 469.

⁹² A kongresszusról megjelent tudósítás egy mondatot sem szentelt a nemzetiségi kérdéssről szóló mondanivalónak, annál többet Kádár megállapításainak a gazdasági problémákról és az elégedetlenség növekedésének. *Előre*, 1980. március 17.

támogatást kellett volna adni és szerezni a kettős identitás elfogadtatása érdekében. Román részről erre nem volt fogadókészség.

Biztosabbnak és konfliktusmentesebbnek tűnt a hazai példa tökéletesítése, a hazai nemzetiségek megemlése. A kongresszus után a hazai nemzetiségi szövetségek vezetői levelet írtak Kádár Jánosnak, amelyben köszönetet mondtak a nemzetiségek helytállását dicsérő szavakért. Ígéretet tettek arra, hogy tevékenységükkel elősegítik a szocialista nemzeti egység fejlődését és a népek közötti barátság erősödését.⁹³

Végre sikert tudott felmutatni a kapcsolatjavító politika is: kétéves huzavona után, 1980 áprilisában Kolozsváron megnyílt a magyar konzulátus, bár ebben az évben is elmaradt a kulturális megállapodás aláírása.

Nem kevesen akadtak a magyar társadalomban olyanok, akiknek a gazdasági gondok nem terelték el a figyelmét a határon túli magyarság helyzetéről. Sőt mint az 1980-as évek tapasztalatai megmutatták, egyre nőtt azoknak a száma, akik a szaporodó gazdasági, szociális problémák miatt romló közérzetüket és a pártvezetéssel, a hatalmi monopóliummal, a politikai rendszerrel kapcsolatos ellenérzéseiket a nemzeti kérdés napirendre tűzésével és ott tartásával fejezték ki. A határon túli magyarság tagadhatatlan nehézségei alkalmat kínáltak a formálódó ellenzéknek, hogy fellépjenek az összmagyar érdekek képviselőjeként, és kiálljanak a hivatalos nyilvánosság előtt, így lehetőséget teremtsenek a burkolt politizálásra, a reálpolitika erkölcsi alapú bírálatára. Ezzel a fejleménnyel a pártvezetésnek ismételten szembe kellett néznie.

Májusban egy levélíró (Ádám Sándor) véleményt és segítséget kért Óvári Miklós KB-titkártól, mert cikket akart megjelentetni „Magyar sorskérdések” címmel. Óvári azzal hárította ezt el, hogy a KB szervei nem foglalkoznak a sajtónak szánt cikkek elbírálásával. Miután azonban maga is érezte, ezzel kitér a véleménynyilvánítás elől, érdemi válaszlevelet küldött. A KB-titkár leszögezte: nem akarja lebecsülni a határon túli magyarság problémáinak jelentőségét, de súlyos tévedésnek tartaná, ha a magyarság jövőjének kulcskérdésévé emelnék ügyüket. „A magyarság jövője, ha úgy tetszik »sorsa« meggyőződésem szerint elsősorban attól függ, hogy külpolitikánkkal sikerül-e népünk számára a békét, belpolitikánkkal sikerül-e elérni népünk szocialista egységének további erősítését, gazdaságpolitikánkkal sikerül-e megoldani azokat a rendkívül bonyolult feladatokat, amelyek a nemzetközi gazdasági viszonyokból és belső fejlődésünkből egyaránt adódnak, és kulturális politikánkkal sikerül-e magasabb színvonalra emelni népünk műveltségét.”⁹⁴ Ezeknek a problémáknak a megoldása a határon túli magyarság érdekét is szolgálja – tette hozzá Óvári. A hazafiság

⁹³ MOL M-KS 288. f. 51/15. ő. e. A nemzetiségi szövetségek főtitkárai együtt adták át Óvári Miklósnak a Kádárnak szóló levelet.

⁹⁴ Uo.

igaz próbája ebben a munkában részt venni. Nincs ok katasztrófaangulatot sugallni. A pártvezető szerint az MSZMP mindent megtesz a népek közeledéséért, és semmi olyat nem tesz, ami „árthat a magyarságnak a határokon innen vagy túl”. Óvári mondatai a lehető legtömörebben foglalták össze a hivatalos felfogást és jelölték ki abban a kisebbségi sorsba szorult magyarság helyét. Ez volt a személyes véleménye is, és nemcsak neki, hanem az egész párt- és állami vezetésnek. A színpalak mögött zajló politizálás is az általa kifejtett alapokon folyt. A KB-titkár azzal már csak fűszerezte mondanivalóját, hogy arra emlékeztetett: a mai viszonyok között nem az írók és költők mondják ki az igazságot. Ezt erősítette meg Dobozó Imre, a Magyar Írószövetség elnöke is, amikor szeptemberi bukaresti látogatásakor nyilatkozott, szerintem most nem kell a politika helyett gondolkodnia a magyar irodalomnak. George Macovescuval, román kollégájával nem a nagy kérdésekről vitatkoztak, inkább az irodalmi érintkezés és a könyvkiadás ügyeivel foglalkoztak.⁹⁵

Nem vált világossá, hogy a romániai írószövetség hajlandó-e, s képes-e bármely kérdésben is eltérni a román külpolitika fővonalától, de bizonyos jelek arra mutatnak: a román írók egy része nem osztja a politikai nacionalizmust, nem ért egyet a hivatalos kultúrpolitikával. 1980 júniusában Gyergyószárhegyen Domokos Gézának, a Kriterion Kiadó igazgatójának kezdeményezésére többnapos tanácskozást tartottak jeles magyar és román írók, műfordítók részvételével. A napirend a két irodalom közötti párbeszéd, egymás alkotásainak magas színvonalú megismertetése volt.⁹⁶ Ez az esemény azt jelezte, van némi remény az erdélyi magyar és a román értelmiség közötti párbeszédre.

A nyár krónikájához tartozik, hogy megjelent Fazekas János gyűjteményes kötete a nemzetiségi kérdésről. Ebben elméleti tanulmányok, a Román Kommunista Párt nemzetiségi politikájának történetét feldolgozó írások mellett politikai beszédek is helyet kaptak.⁹⁷ A könyv minden egyes része sajátos kettősségben fogant. Egyik oldalról akarva-akaratlanul igazolta a román nemzetiségi politikát; a szerző kevés figyelmet szentelt a meghirdetett elvek és a gyakorlat összevetésének. A kötelező tiszteletkörök lerovása megnehezített egy másik lehetséges olvasatot. Mégis átüt

⁹⁵ Az interjú címe azért érdekes: Felvállaljuk a nemzet gondjait. *A hét*, 1980. szeptember 12.

⁹⁶ Uo. Az 1980. június 20-i és 27-i számok leközölték a találkozó jegyzőkönyvét.

⁹⁷ Fazekas János: *A Román Kommunista Párt – a haza fiai testvériségének és barátságának, társadalmi és nemzeti egyenlőségének következetes harcosa. Tanulmányok és cikkek.* (Összeáll.: Bitay Ödön, Demény Lajos.) Bukarest, 1980. A könyvről hosszú ismertetést írt Beke György. Ebben egyebek mellett azt tartotta érdemesnek kiemelni, hogy a nemzeti értékek vállalásában a romániai magyar nemzetiség lépéshátrányba került a román köztudathoz képest. *A hét*, 1980. szeptember 19. és 26. Vélhetően szándékoltnak bonyolult megfogalmazás volt ez. A helyes megfejtés: erősíteni kellett az erdélyi magyarság nemzeti tudatát.

Fazekas szövegein a nemzeti elköteleződés, a segítőkészség, a javítani akarás a romániai magyarság sorsán.⁹⁸

Akart-e fordítani, változtatni nemzeti-nemzetiségi politikáján 1980-ban a Román Kommunista Párt? Készült-e valóban változtatni a román–magyar viszonyon Nicolae Ceaușescu?

A hetvenes évek második fele azt mutatta, hogy a román politika bizonyos mértékig érdekelt a két ország közötti kapcsolatok normalizálásában, de azt az árat nem hajlandó kifizetni, amibe ez kerülne. Az is kiderült, hogy a nemzetközi életben a nemzetiségi kérdésre, az emberi jogokra nagyobb figyelem esik, mint korábban, ezért fontosabbá vált a kritikai hangok elnyomása, a látszat fenntartása e területen. Szükség volt legalább időnként olyan gesztusokat tenni, amelyek valamilyen reményt adhatnak az erdélyi nemzetiségeknek, felértékelik azokat, akik még hisznek a többségi nemzet és a kisebbség kiegyezésében. Egyre kevesebben akadtak ilyenek. Olyanok is voltak, akik nem látták értelmét az ellenállásnak, és magyarként feladatot vállaltak a román politikai gépezetben. A bukaresti vezetés valami hasonlóra, kifárasztásra törekedett Budapesttel szemben is. Sikertelenül.

Kádár ha nem is kezdeményezett igazán, de szívós, kitartó politikus volt, aki nem bízott Ceaușescuban, nem hitt a gesztusaiban. Egy olyan személyiségnek, mint Ceaușescu, nem volt könnyű ezt felfognia, megértenie. Folyamatosan azt hallgathatta: milyen nagyszerű vezető, milyen zseniális politikus. Az asztalára időről időre letették a világ számos nyelvén kiadott műveit, a világ összes fontos vezetőjével találkozott, naponta olvashatta a róla szóló dicsőítő cikkeket stb. Akkor miért nem akar találkozni vele ez a Kádár?⁹⁹

A magyar vezető sem volt híján bizonyos agresszív tulajdonságoknak, a külsőségek tekintetében, a világhoz való viszonyulásban azonban mindenképpen ellentéte volt a román politikusnak. Ő a történelemből azt tanulta: semmi sem ártott többet a szocializmusnak a személyi kultusznál, az egyszemélyi diktatúránál, a végcélok minden áron való erőltetésénél. Kádár azt látta: a román pártfőtitkár ugyanazt akarja jobban, tökéletesebben csinálni, mint elődei. Ráadásul a nacionalizmus, a nemzeti önzés hatja át cselekedeteit. Ez ugyanúgy idegen volt Kádártól, mint önmaga sztároltatása, vezérként ünnepeztetése. Kis túlzás talán, de Kádár egész életében nem szerepelt annyit pártlapjának címdalán, mint Ceaușescu fél év leforgása alatt.

⁹⁸ Fazekas János azt szerette volna, ha kötete Magyarországon is megjelenik. A magyar pártvezetés ehhez nem járult hozzá. Feljegyzés Óvári Miklós és Gyenes András elvtárs részére. 1980. december 18. PIL 990. f. Vegyes anyag.

⁹⁹ Ion Mihai Pacepa, a román titkosszolgálat dezertált vezetője szerint Ceaușescu finoman szólva hajlamos volt az ilyen kirohanásokra. Lásd Pacepa, Mihai Ion: *Horizons rouges*. Paris, 1987. Magyarul: *Vörös horizontok. Egy román kémfőnök vallomása*. Budapest, 1987.

A magyar pártvezető biztos volt abban, hogy vetélytársa előbb-utóbb kudarcot vall, igazi szocializmust, élhető társadalmi viszonyokat a sztálinizmus megújított változatával nem lehet teremteni. Eljön az idő, amikor saját népének lesz elege belőle. Nincs más választás ezért, mint a kivárás.

Kádárnak azonban nem volt érvényes válasza arra, hogy mi lesz addig. Az egyik megoldás az is lehetett volna, hogy ő is beáll a sorba, a jó kapcsolatokért vagy azok látszatáért cserébe engedményeket harcol ki az erdélyi magyarság számára. Csakhogy továbbra sem volt semmi biztosíték arra, hogy a kompromisszumnak eredmény lesz a vége. Az 1977 utáni évek éppen azt mutatták: nincs készség az elfogadott intézkedési terv végrehajtására. 1980 apró elmozdulásai nem jelentettek valóságos fordulatot a román kül- és belpolitikában. Inkább a szokásos „egy lépés előre két lépés hátra” szabály érvényesült mind a szocialista országok, mind a nemzetiségek irányában. Igazi változásra csak akkor kerülhetett volna sor, ha Ceaușescu módosít az egységes nemzet megteremtését célzó programon, ha reformokra határozza el magát, ha enyhít az egész lakossággal szemben gyakorolt elnyomáson. A román államfő semmilyen változtatásra nem mutatott készséget, sőt válságkezelési stratégiája éppen az addig gyakorolt technikák, módszerek még erőteljesebb, célratörőbb és hatékonyabb alkalmazására épült. Eszébe sem jutott önvizsgálatot tartani. Miért akarta volna hatalmát korlátozni, megosztani? Pont most, amikor nőtt a veszélyérzete?

6. A lengyel válság hatása a magyar–román viszonyra

1980 augusztusában új válság tört ki Európa szocialista részén. A lengyelországi sztrájkhullám, a Szolidaritás megalakulása, a kettős hatalom létrejötte komoly kihívást jelentett a gazdasági nehézségekkel, működési zavarokkal küzdő európai szocialista államok számára. Hosszú idő után először lépett a színre Európa keleti részén olyan ellenzéki mozgalom, amely jelentős tömegtámogatással rendelkezett.

A veszély olyan nagy volt, hogy a Román Kommunista Párt üzenetet fogalmazott. A címzettek a lengyel politika régi és új alakítói voltak. A mondanivaló természetesen befelé is szólt. Nicolae Ceaușescu a Központi Bizottság októberi ülésén kijelentette: a rossz gazdasági helyzet nem lehet ok a sztrájkokra, független szakszervezet nem létezhet. Éles hangon beszélt a főtitkár azokról is, akik aknamunkát végeznek a szocialista országok ellen. Arra szólította fel pártját, hogy határozottabban lépjen fel a társadalomellenes, sovíniszta, nacionalista és vallási babonákat terjesztő magatartással szemben.¹⁰⁰ E kitételnek konkrét előzménye is volt. Az RKP Politikai

¹⁰⁰ *Előre*, 1980. október 18. Néhány nappal korábban Ceaușescu írókkal találkozott, akiket arra hívott fel, hogy foglalkozzanak többet a nemzeti tudattal, a román történelemmel. Uo.

Végrehajtó Bizottságának 1980. október 14-i ülésén Fazekas János bírálatot kapott azért, mert részvétávíratot küldött Márton Áron katolikus püspök halála alkalmából.¹⁰¹ (Márton 1944-ben fellépett a zsidók deportálása ellen, de tiltakozott a románok elleni atrocitások miatt is, ezért és 1945 utáni magatartása okán is hatalmas tisztelet övezte az erdélyi magyarság körében.)

Ez a hangnem egész más volt, mint amelyet az MSZMP használt a lengyel események kommentálásakor. A magyar párt nem vitatta a szociális elégedetlenség kifejezésének jogosságát, és igyekezett csillapítani a feszültséget. A magyar diplomácia figyelmét nem kerülte el, hogy a szovjet sajtóban pozitívabban interpretálták a román álláspontot az MSZMP hivatalos megnyilatkozásainál. A moszkvai magyar nagykövetség szerint az RKP ebben az ügyben közelebb áll az SZKP-hoz.¹⁰²

A két párt között újra növekvő feszültséget mutatta, hogy az októberi KB-ülésen előbb Berecz János, majd Kádár is igencsak lekicsinylően szólt a román párt újabb szigorító intézkedéseiről. Ezekből nem jön ki semmi sem, mondta Kádár. „Demagógia. A törvény maga is demagógia, ha már szabad ilyen sértőn nyilatkozni egy testvérpárt-ról, annak gyakorlatáról...”¹⁰³ Ștefan Andrei október 23-án magához kérte Rajnai Sándor nagykövetet, és kifogásolta a magyar televízió tevékenységét. Az ok a *Fórum* című műsorban Várnai Ferencnek, a *Népszabadság* külpolitikai rovatvezetőjének bíráló megjegyzése volt a román félre, amiért elzárkózik a kulturális megállapodás aláírásától. A nagykövet szerint ezt a közlést Marjai József miniszterelnök-helyettes érkezése elé időzítették, aki gazdasági kérdésekről tárgyalt Bukarestben.¹⁰⁴

A felek aláírták a régóta napirenden lévő hosszú távú gazdasági-műszaki együttműködési megállapodást. Románia továbbra sem mutatott hajlandóságot a határ menti megyék közötti kapcsolatok elmélyítésére. Marjait fogadta Ceaușescu, aki szerint az ötéves tervek véglegesítése előtt szükség lenne találkozóra közte és Kádár között; el kellene kerülni, hogy Magyarország Bulgária mögé kerüljön a román külkereskedelemben.¹⁰⁵

október 15. Az ő szótárában a nacionalizmus, a sovinizmus soha nem a román nemzeti érzések elburjánzására vonatkozott.

¹⁰¹ PIL 917. f. Fazekas János gyűjteménye.

¹⁰² MOL XIX-J-1-j Rom. 1980/120. d. Nagykövetségi jelentés: a szovjet tömegtájékoztatás Romániáról. 1980. október 23.

¹⁰³ MOL M-KS 288. f. 4/174. ő. e.

¹⁰⁴ MOL XIX-J-1-j Rom. 1980/120. d. Rajnai Sándor rejteltávírate 1980. október 24.

¹⁰⁵ Uo. 1980/119. d. Kis idővel később Victor Bolojan budapesti nagykövet Roska István külügyminiszter-helyettest győzködte a román–magyar csúcstalálkozó szükségességéről. A magyar diplomata pedig az 1977-es megállapodások végrehajtására utalt. Bolojan szerint csak a csúcstalálkozótól várható előrelépés. Uo. 1980/116. d.

Kétségtelen, hogy az 1975 és 1978 közötti fellendülés után lelassult a két ország közötti árucere-forgalom növekedési üteme. 1974-ben a magyar export 68,5 millió, az import 71,8 millió rubelt tett ki. 1978-ra az export elérte a 192,3 millió, az import pedig a 206,1 millió rubelt.¹⁰⁶ Ez az összeg és a mögötte rejlő áruösszetétel nem volt nélkülözhetetlen, de elhanyagolható sem a két gazdaság működésének szempontjából. Hasonló folyamat zajlott le a turizmusban, ahol évről évre jelentősen nőtt az utasforgalom, de az 1979-es nyári benzinrendelkezés után 17,5%-kal visszaesett az utazások száma.¹⁰⁷

Ennek ellenére nagy jelentősége volt – és persze nemcsak a beutazó magyar állampolgárok ügyeinek intézése miatt – a kolozsvári főkonzulátus működésének. Ebből a nézőpontból is érdekes, és jól jellemzi a magyar külpolitikát az az utasítás, amelyet Szepes István főkonzul kapott a külügyminisztériumtól 1980 októberében. Eszerint a román külpolitikát meghatározó elvek az 1964. áprilisi nyilatkozatból erednek. Románia kihasználja, hogy nincs egység a kommunista mozgalomban és a szocialista világrendszerben. A bukaresti vezetés konjunkturális előnyökhöz akar jutni. A magyar külpolitika igyekszik közelíteni Romániát a szocialista közösséghez és Magyarországhoz. Ebből következően Budapest a kapcsolatok fejlesztésére törekszik. „Azzal számolunk, hogy hosszabb távú aktivitással, problémáink ismételt felvetésével, megállapodásaink végrehajtásának szorgalmazásával érhetünk el bizonyos elmaradást [előrehaladást].” Az utasítás felhívta a főkonzul figyelmét: nem szabad elfogadni a hivatalos román értékelést, miszerint alapvetően jól mennek a dolgok a két ország között. Ugyanakkor higgadt magatartást kell tanúsítani, mert a magyar–román viszonyban „hosszabb távon számolnunk kell a kapcsolataink sajátosságából adódó nehézségekkel, a román politika negatív hatásaival”.¹⁰⁸ Ez a sajátosság az erdélyi magyarság, amelynek a nemzetiségi együttműködés fejlesztésével célszerű segíteni. A kapott instrukciók nem kötelezték túlságosan offenzív magatartásra a főkonzult, de a főkonzulátus működése új tájékozódási lehetőséget teremtett. Az itt élő magyarok helyzetét mélyebben és a korábbinál sokoldalúbban, közvetlenül szerzett tapasztalatok alapján tudta a külügyi apparátus figyelemmel kísérni. Egyúttal az itteni magyaroknak is több lehetőségük nyílt a tájékozódásra, a kapcsolattartásra – még akkor is, ha mindezt a román hatóságok sokféle módon és eszközzel igyekeztek korlátozni.

A román külpolitika igen nagy aktivitást mutatott 1980 második felében. Augusztus elején a Nagy Nemzetgyűlés, az Államtanács és a kormány felhívással

¹⁰⁶ Uo. 1979/112. d. „Helyzetkép” (az 1977-es Emlékeztető végrehajtásáról) 1979. április 19.

¹⁰⁷ Uo. 1980/119. d. Kállay Oszkár levele a magyar–román idegenforgalmi kapcsolatokról.

¹⁰⁸ Uo. 1980/120. d.

fordult a helsinki záróokmány aláíróihoz a részvételükkel tartott madridi utótálálkozó okán. Ebben a nyilatkozatban a fegyverkezési verseny és a katonai kiadások csökkentése állt a középpontban.¹⁰⁹ Ștefan Andrei külügyminiszter madridi beszédében igen kritikus hangot ütött meg. Szerinte a Helsinki óta eltelt öt évben semmi lényeges nem történt: katonai területen a helyzet nem javult. Az emberi jogi kampányra adott válaszként voltak értelmezhetők azok a megjegyzései, amelyeket a nemzetközi sajtóra tett, amiért az nem tárgyilagosan tájékoztat, és sokszor bujtogatja a lakosságot.¹¹⁰

1980 októberében Ceaușescu és Cvijetin Mijatović jugoszláv államelnök közös nyilatkozatot adott ki, ebben visszautaltak az 1979. októberi találkozóról kiadott közleményre, amely a két országban élő nemzetiségeket mint a kapcsolatok pozitív szereplőit említette meg.¹¹¹ Ez egyértelmű üzenet volt Magyarország felé is: lám, Románia cserében a jó viszony demonstrálásáért, kész elfogadni a jugoszláv ihletésű „híd” formulát.

Ezt nem lehetett figyelmen kívül hagyni. 1980 őszén nehéz helyzetbe került a szocialista tábor, úgyhogy az egységet hirdető magyar pártvezetés nem zárkozhatott el a kapcsolatok ápolásától. Ellenérzéseit meg kellett fékeznie, valamit kellett tennie annak érdekében, hogy látszódjon, értékeli a történéseket, a főkonzulátus megnyitását, a gazdasági kapcsolatok bővítésének szándékát. El kellett hitetnie, nem zárkózik teljesen el a felső szintű megbeszélésektől, ezért Nagyváradon december közepén KB-titkári megbeszélésekre került sor. Gyenes András és Virgil Cazacu eszmecseréje nem hozott változást. Mindkét fél mondta a magáét. A találkozóról kiadott közlemény magyar és román változata lényegesen különbözött egymástól. A magyarból hiányzott a kapcsolatok állapotának minősítése, és úgy fogalmazott: vannak (végrehajtásra váró) feladatok. A megbeszélések hangnemt a románok „szívélyesnek”, barátnak ítélték, a magyarok elvtársinak. Mindkét fél „hazabeszélt”.

Nem véletlen, hogy Gyenes András a magyar külpolitikáról szóló karácsonyi interjújában fontosnak tartotta kitérni a magyar–román viszonyra. Ebben az 1977-es megállapodások végrehajtásának helyzetéről beszélt, jelentős eredménynek könyvelve el a gazdasági kapcsolatok bővülését és a főkonzulátust. Hozzátette: „várjuk” a debreceni román konzulátus megnyitását. A KB-titkár arra emlékeztetett, hogy „még távolról sem merítettük ki a szomszédságban rejlő lehetőségeket”. Ebbe beleértette a nemzetiségek összekötő kapocs, híd szerepének kihasználását is.¹¹²

¹⁰⁹ *Előre*, 1980. augusztus 3.

¹¹⁰ *Előre*, 1980. november 16.

¹¹¹ *Előre*, 1980. október 26.

¹¹² *Népszabadság*, 1980. december 25.

Romániában azonban ismét szigorúbbra fordult a helyzet.¹¹³ Ez a magyar kisebbség intézményrendszerét is elérte: újabb gimnáziumokat vontak össze Kovászna megyében, Brassóban pedig megszüntették a magyar gimnáziumot – tiltakozást váltva ki ezzel az erdélyi magyar értelmiség körében.¹¹⁴

1981 januárjában bemutatták Sütő András új drámáját, *A szuzai menyegzőt*. Ez a mű az erőszakos asszimiláció és a diktatúra egyértelmű bírálata volt. Nagy Sándor birodalomépítési stratégiáját és annak asszimiláció révén történő megvalósítását nem volt nehéz a jelennek párhuzamba állítani. A főszereplő ki is mondja: „Új országot ígér, de kohónak tervezi. Három nyelven kezdi, hogy egyetleneggyel folytassa. Okos isten. Nem kétarcú, nem Janus-arcú. Háromarcú.”¹¹⁵ Sütő ekkor már a magyar irodalom első vonalához tartozó, nemzetközileg is ismert író volt. Ez a mű arról tanúskodott, hogy a magyar–román barátság mellett korábban elkötelezett, a közéletben komoly szerepet betöltő író nem hajlandó a csendes kompromisszumra. A színházi előadás helyi fogadtatása megmutatta: az erdélyi magyarság a maga módján, politikai eszközök hiányában is ellenáll.¹¹⁶

Márciusban Király Károly kiáltványt fogalmazott, amelyben harcra, öntevékenységre buzdította az erdélyi magyarságot. Az itt élő magyarság ahhoz kicsi, hogy a nemzetközi élet tegyen érte, ahhoz viszont túl nagy, hogy – hasonlóan a romániai zsidósághoz és németiséghez – távozzon szülőföldjéről. Király szerint nem lehet kívülről segítséget várni. Se az USA, se a Szovjetunió nem érdekelt a beavatkozásban. Ugyancsak elítélően szólt a kapcsolatok javításán dolgozó magyar külpolitikáról: „Hidépítés két oldalról, egyik oldalon több mint 2 millió magyar, másik oldalon 25 ezer román – humbug. Ideje talpra állni magyar, s kihúzni a gerincet, s lerázni a hosszú időn keresztül belénk oltott bűnös tudatot.” A bűn az, ha eltűrjük nemzeti önérzetünk lábbal tiprását. Az erdélyi magyaroknak tiltakozniuk kell, önmaguk megszervezésével erőt kell mutatniuk a betelepítéssel, iskolabezárásokkal szemben. Király elkéseredetten ostromozta, nemzetárulóknak nevezte a hatalommal együttmű-

¹¹³ A bukaresti szovjet nagykövet is ezt mondta Rajnai Sándornak, rosszállóan tette szóvá a Besszarábiára és Észak-Bukovinára tett román célzásokat. Azt javasolta, hogy ne kezdjenek vitát, inkább ellenpropagandát folytassanak. MOL XIX-J-1-j Rom. 1980/106. d. Rajnai Sándor levele Roska Istvánhoz 1980. november 14.

¹¹⁴ Uo. 1981/127. d. Többen táviratot küldtek Ceaușescunak. A magyar nagykövetség értesülései szerint az 1981-es tanévben a magyarok aránya a középiskolások között 3%, a felsőoktatásban tanulók között 5% volt, amikor az összlakosságon belüli 7,8%-kal képviselte magát. Lásd *A magyar nemzetiség helyzete Romániában* (1981. június 4.) című anyagot, uo.

¹¹⁵ Sütő András: *A szuzai menyegző. Perzsák. Dráma és esszé*. Bukarest, 1982, 67.

¹¹⁶ Tóth Sándor: *Rólunk van szó* című könyve a programadás igényével fogalmazott: „Végére itt szellemi kiskorúságunkról van szó, arról, hogy ha meg akarunk maradni, fel kell nőjünk korunk követelményeihez.” Bukarest, 1980.

ködő magyar tisztségviselőket, akik asszisztálnak az egységes román nemzet megteremtéséhez. Erkölcsei kötelességnek nevezte a kiállást az elnemzetlenítéssel, a jogfosztással szemben.

Király a nemzeti lét megvédéséért folytatott küzdelmet nem a nacionalizmus, de nem is a Leninhez kötött nemzetiségi politika jegyében, hanem az egyetemes humanum, az európaiság és a dunai népek testvérisége jegyében akarta megvívni.¹¹⁷ Tudatában volt annak, hogy az erdélyi magyarság szemében Ceaușescu kompromittálta a szocializmust és annak nemzetiségi politikáját. Király úgy látta, az erdélyi magyarság a nemzetközi közvéleménytől is nagyobb támogatásra számíthat, ha Helsinki szellemére, az ENSZ alapokmányában és nyilatkozatában foglalt emberi jogokra építi az ellenállás ideológiáját.

Felháboríthatta az erdélyi magyar politikust az is, hogy az MSZMP és az RKP közötti februári budapesti tárgyalások semmilyen eredményt nem hoztak.¹¹⁸ Kádár János fogadta a küldöttség vezetőjét, azt a Iosif Bancot, akit Király röpiratában ki akart tüntetni „az erdélyi városok elrománosításának lovagja” címmel.

Banc személyes találkozót javasolt a két párt legfelső vezetői között. A cél az 1977-es megállapodások még nem teljesített részének gyorsított végrehajtása volt. Kádár nem engedte ilyen egyszerűen elintézni a dolgot. Tétélesen minősítette, miként is állnak a két ország kapcsolatai, nehezményezte a kulturális területen tapasztalható lemaradást. Kifejtette: a pártok politikája különbözik, de vannak közös vonások és közös gondok, amelyekről érdemes egymást tájékoztatni. Az MSZMP vezetője szükségesnek tartotta leszögezni: a lengyelek maguk oldják meg a problémáikat. Bő évtizeddel 1968 után némileg módosult tehát a szereposztás. A román álláspont közelebb került az akkor elutasított Brezsnyev-doktrínához. Kádár nem kötelezte el magát a Ceaușescuval esedékes találkozó ügyében. Arról beszélt, hogy lassan megérnek a feltételek rá, de megfelelő egyeztetésnek kell megelőznie. Előbb találkozozanak a miniszterelnökök.

A nehezebb feladat így is Óvári Miklósrá maradt, neki kellett szóvá tennie a nemzetiségi kérdést. Banc azzal igyekezett kivédeni a vitát, hogy pozitív képet festett a helyzetről, és nem mulasztotta el megjegyezni: a téma belügy. A magyar KB-titkár ennek ellenére szóba hozta a kérdést, és kifejtette az MSZMP álláspontját. E szerint pártja abban érdekelt, hogy „a romániai magyarok az RSZK hű állampolgáraiként,

¹¹⁷ Király Károly: Hangok és vészhangok Erdélyből. 1981. március 21. In: Király Károly: *Nyílt kártyákkal*, i. m. 276–283. A kiáltvány szerzője számos példát hozott fel a nemzeti elnyomásra, de megemlítt olyan esetet is, amikor a tiltakozás eredménnyel járt. Így sikerült megakadályozni a kolozsvári katolikus gimnázium bezárását. A szöveg eljutott a magyar diplomatákhoz is. MOL XIX-J-1- j Rom. 1981/126. d.

¹¹⁸ Erről a találkozóról januárban döntött a Politikai Bizottság. MOL M-KS 288. f. 5/818. ő. e.

anyanyelvüket és kultúrájukat megőrizve és fejlesztve, egyenrangúan vegyenek részt a szocializmus építésében”. Óvári felhívta partnere figyelmét: az 1977-es közlemény többet tartalmaz annak megállapításánál, hogy a nemzetiségi kérdés belügy.¹¹⁹ Ez a megjegyzés annál is indokoltabb volt, mert a román vezetés igyekezett megfelelni 1976–1977-ben elkövetett könnyelműségéről.

A pártok közötti megbeszélések során egyik fél sem tudta a másikat kimozdítani eredeti pozíciójából. Ez a patthelyzet a román politikának kedvezett, az összhelyzet és a dolgok alakulása viszont nem. Ceaușescunak szembesülnie kellett azzal, hogy politikája egyre nagyobb értetlenséget vált ki külföldön és egyre nagyobb egyet nem értést belföldön. Lehet ugyan palástolni a dolgokat a továbbra is intenzív nemzetközi szerepléssel és a lakosság, ezen belül a nemzetiségek megfélemlítésével, de a kül- és belpolitikai sikerek hiánya, a gazdasági nehézségek nem maradnak hatás nélkül. Az értelmiség szaporodó tiltakozásai, a fásultság intő jelek voltak. Ezekre a román párt főtitkára kampányokkal, személyi hatalmának kiteljesítésével és a nacionalizmus szabadon engedésével, sőt bátorításával válaszolt.

1981. március közepén Ceaușescu írókat fogadott, április közepén a történészeket hívták össze. A téma az volt, miként válaszoljon a román történetírás a bolgár, a magyar és a szovjet történészeknek a román nemzet múltját bolygató, annak nemzeti önérzetet sértő megnyilatkozásaira.¹²⁰ A zavarkeltéshez elég lehetett Trianon minősítését felidézni, a mai Románia területén történt eseményekkel, társadalmi, gazdasági folyamatokkal foglalkozni, a dunai népek összefogásáról írni, a nemzetiségi kérdés történeti hátterével foglalkozni – mindebben ugyanis a történelminek tekintett realitások, a területi-politikai *status quo* megkérdőjelezését látta a román politika. A román vezetés felháborodását kiváltó publikációk közé tartozhatott a magyar népszerűsítő történelmi folyóiratban, a *Históriában* megjelent, Trianonnal foglalkozó írás is. A cikk záró szakasza módot adott áthallásra, amennyiben volt a jelenre vonatkozható tartalma: a magyar kommunista párt szüntelen harcot folytatott az imperialista békerendszer ellen, „a Duna-medence nemzetiségi kérdésének minden felet kielégítő megoldásáért, a magyar nép és a szomszédos népek barátságának megteremtéséért”.¹²¹ Ez az üzenet csak a beteges túlérzékenységnek, fóbias félelemnek köszönhetően volt revíziósna értelmezhető.

Ezután 1981 tavaszán számos tanulmány jelent meg a román történelem vitatott témáiról és a nemzeti-nemzetiségi problematikáról.¹²² Ez idegeskedést váltott ki

¹¹⁹ A Iosif Bancsal folytatott megbeszélések emlékeztetője: MOL XIX-J-1-j Rom. 1981/126. d.

¹²⁰ Uo. 1981/131. és 128. d.

¹²¹ Kővágó László: A kommunista párt és Trianon. *História*, 1981/2.

¹²² Pl. Elena Florea: A nemzet, a független és szuverén nemzetállam – a forradalom győzelmének és a szocializmus építésének szükséges kerete. *Revista de Filozofia*, 1981/3–4.

Magyarországon, de Dimitar Sztanicsev bolgár külügyi KB-titkár is megemléktette Kádárnak, hogy bizonyos történelmi kérdésekben vita van a román és bolgár történetészek között.¹²³ A szovjet sajtóban nem lehetett nyomát lelteni a bukaresti sajtókampányra okot adó vagy arra válaszoló megnyilatkozásoknak.¹²⁴

Rajnai Sándor nagykövet éves beszámoló jelentésében lesújtó képet festett a romániai helyzetről. Szembeállította a szerinte impozáns gazdasági fejlődést a kritikán aluli ellátási viszonyokkal, a lakosság kifáradásával, az értelmiség elégedetlenségével. Egy „nem egészséges társadalom képe alakul ki, amelynek ellensúlyozására minden eddigig meghaladó [...] nacionalista propaganda folyik, amely már-már a faji mítosz jelleget ölti, s amely szorosan ötvöződik a személyi kultusz minden eddigig meghaladó külsőségeivel”.¹²⁵ A nagykövet szerint a kapcsolatok fejlesztését gátló román magatartás „soha nem volt ennyire nyilvánvaló és egyértelmű”.

Március végén példa nélküli esetre került sor. A román hatóságok nem engedték országuk területére lépni a Tóth Dezső művelődési miniszterhelyettes vezette magyar delegációt, amely Bartók Béla születésének 100. évfordulóján koszorúzott volna. Az incidens kapcsán a külügyminisztériumba kérték Victor Bolojan nagykövetet.¹²⁶ A hivatalos nyilvánosság azonban nem foglalkozott az esettel. Az MSZMP-nek az RKP megalakulásának 60. évfordulójára küldött május 8-i üdvözlete semmi érdeket nem tartalmazott.¹²⁷

Nem mondható, hogy a két ország közötti viszony és a magyar nemzetiség helyzetének romlása meggondolatlan lépésekre „ragadtatta” volna az MSZMP vezetését, a kormányt.

Az MSZMP elméleti folyóiratának májusi számában megjelent Pach Zsigmond Pálnak a hazafiság kérdését tárgyaló tanulmánya. Ebben az újdonság és a pozitívnak tekinthető mozzanat az volt, hogy a szerző talán először tette fel nyilvánosan a kérdést a hivatalos magyar politika képviselőjében: „Mi az, amit az adott körülmények között tehetünk és teszünk a határainkon kívül rekedt magyarságért?” Ez a kérdő mondat először is felelősségvállalást fejezett ki. Másodszor nem határainkon túli, hanem azokon kívül szorult magyarságot említett. Ebből érteni lehetett, hogy a mai Magyarország nem tekinti sem igazságosnak, sem méltányosnak a Trianonnal

¹²³ MOL M-KS 288. f. 11/4516. ö. e.

¹²⁴ MOL XIX-J-1-j Rom. 1981/128. d. Szűrös Máttyás moszkvai nagykövet feljegyzése 1981. június 2.

¹²⁵ Uo. 1981/126. d.

¹²⁶ Uo. 1981/131. d. Feljegyzés: Magyar–román közös megemlékezés elmaradása. 1981. április 9.

¹²⁷ Abban már volt valami értékelhető, hogy a *Magyar Hírlap* ezen a napon felidézte Petru Groza 1947. május 3-i budapesti beszédét a két nép egymásra találásáról.

előállt helyzetet. Végül, de nem utolsósorban a kérdésből az következett: a határon túli magyarság helyzete olyan, amelyen változtatni, javítani kell. Pach válasza már sokkal szegényesebb volt. A kérdésben tett utalás „az adott körülményekre” lehetővé tette számára a hivatalos politika igazolását. A cselekvés határait a kisebbségben élők érdekei és a belügyekbe való be nem avatkozás a párizsi béke szerződésbe foglalt előírásai jelölik ki. Magyarország segítséget nyújthat az anyanyelvi oktatás, kultúra megőrzéséhez és fejlődéséhez. Tökéletesítheti saját nemzetiségi politikáját. A magyar politika a nemzetiségeket összekötő kapocsnak tekinti maga és a szomszédos államok között.¹²⁸

Ez az írás magán viselte annak a helyzetnek a nyomát, amelybe a magyar politikai vezetés 1981 tavaszára került. A két tűz közé kerülés veszélye fenyegette ismét. Az 1980. augusztusi lengyel sztrájkhullám és az azt követő események nyomán a magyar másként gondolkodók elkezdtek ellenzékké szervezni magukat.¹²⁹ Megkezdte működését a *Beszélő* című illegális folyóirat. Ezt a folyamatot nem a nemzeti kérdés és nem a határon túli magyarság ügye indukálta, de a függetlenség és a korlátozott szuverenitás, a szabadság hiányának napirendre kényszerítése nem maradt, nem maradhatott hatás nélkül a népi-nemzeti irányra sem. Bár Kádár János a Hazafias Népfront 1981. márciusi kongresszusán még úgy beszélt az ellenzékéről, mint amely mögött nincs tömegtámogatás, ő is tudta, ha nem sikerül lódítani a gazdaság szekerén, akkor nem sokáig maradhat így. Az ellenzék zavart okozhat. Nem véletlenül figyelmeztetett az MSZMP első embere: a nép, az ország sorsával nem szabad játszani.¹³⁰

Az is nyilvánvaló volt, ha Romániában romlanak az életfeltételek, akkor nő a nacionalizmus, és ez Magyarországon is ellenreakciót vált ki.

A román politikai vezetés tisztában volt azzal, hogy az MSZMP tart egy ilyen spirál működésétől. Rá is játszott erre a félelemre. Rajnai Sándor nagykövet úgy látta, hogy a „mai hivatalos román politikának arra van ereje és figyelme, hogy a magyar–román közös hagyományokból kirekessze a magyarországi jelenlétet”. Szerinte az erdélyi magyarsággal szemben a román vezetésnek nincs módja hasonló keménységet mutatni, mert azzal a többség hangulatát is rontja.¹³¹ Ebben, mint az események megmutatták, tévedett. E téren a román kemény vonal érvényesítése éppen a nyilvánosság kiiktatását feltételezte. A román politika abban volt érdekelt, hogy a

¹²⁸ Pach Zsigmond Pál: A hazafiság néhány kérdése *Társadalmi Szemle*, 1981. május.

¹²⁹ Csizmadia Ervin: *A demokratikus ellenzék története (1968–1988)*. Monográfia. Budapest, 1995, 182–186.

¹³⁰ A HNF-kongresszuson mondott beszédet lásd Kádár János: *Szövetségi politika – nemzeti egység*, i. m. 318–319.

¹³¹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1981/131. d. Az 1981. április 9-i, már idézett feljegyzés.

magyarországi nyilvánosság és politika ne gerjessze a nemzetközi közvéleményt, és az erdélyi magyarságot ne serkentse ellenállásra.

A Román Kommunista Párt Politikai Végrehajtó Bizottsága 1981. szeptember 21-én üzenetet küldött az MSZMP Politikai Bizottságának. A román pártvezetés rámutatott: a magyar tömegtájékoztató hosszabb ideje románellenes és irredenta tevékenységet folytat, vitatja Románia területi integritását és szuverenitását, torzít, egyes személyekről sértő megállapításokat tesz. Óvári Miklós korábban ígéretet tett az ilyen jelenségek felszámolására. Ezzel ellentétben magyar részről tovább folyik a történelmi igazsággal ellentétes álláspontok közlése, a román lakosság erdélyi jelenlétének megkérdőjelezése, a szocialista Románia bel- és külpolitikájának barátság-talan szellemében történő bemutatása. Ezt a nem először elhangzó panaszt egy új és súlyos vád egészítette ki: „Továbbá több helyről van értesülésünk, miszerint az MNK vezető káderei, párt és állami aktivistái más államok és pártok képviselői előtt vitatják pártunk nemzetiségi politikáját, eltorzítják a szocialista Románia valóságát.” Ez a tevékenység a román párt megállapítása szerint ellentétes a két ország közötti barátsági szerződéssel, a szocialista, a Varsói Szerződéshez, KGST-hez tartozó országok közötti és a nemzetközi kapcsolatok általános elveivel. Mindez nem járul hozzá a baráti kapcsolatok fejlődéséhez, az imperializmust segíti és ellentétben áll a magyar nép érdekével. Az üzenet szerint, ha a hasonló megnyilvánulások folytatódnak, akkor az RKP nyilvános állásfoglalást tesz közzé, leállítja a magyarországi sajtótermékek és más kiadványok romániai terjesztését. A tisztázás céljából találkozzanak az ideológiai és nemzetközi kérdésekkel foglalkozó KB-titkárok. A megbeszélésen megtárgyalhatnák, miként lehet bővíteni a gazdasági együttműködést, elmélyíteni a szolidaritást és a szocialista országok egységét a szocializmus befolyásának növelése érdekében.¹³²

A PB ülésén – tekintettel az ügy jelentőségére – Kádár magánál tartotta a kezdeményezést. Túlzottan kemény hangúnak ítélte a válaszüzenet tervezetét. Az elküldeni szándékolt változat szerint a februári megbeszéléseken a nemzetiségi kérdéssel, a megállapodások végrehajtásával kapcsolatos észrevételeket a román fél nem tette megfontolás tárgyává. Megemlítette a magyar nép közérzetét sértő romániai megnyilvánulásokat és azt, hogy megakadályozták Bartók Béla szülőházánál a koszorúzást. A levéltervezet példa nélkülinek nevezte a magyarországi sajtótermékek és egyéb kiadványok terjesztése leállításának kilátásba helyezését, következményeit pedig rendkívül károsnak. Nyilvános állásfoglalás esetén a román pártnak nyilvános válasszal kell számolnia. Az MSZMP kész megbeszélésekre és az 1977-ben közösen megfogalmazott feladatok végrehajtására.

¹³² MOL M-KS 288. f. 5/838. ő. e.

Kádár utalt arra, hogy a román- (a nemzetiségi) kérdés a magyar politikai élet egyik középponti témájává vált. Nemcsak a románoknak, hanem a magyaroknak és a szocialista közösségnek is vannak gondjai. Abból kell tehát kiindulni, hogy a szocializmus ellenségei belül („ahol, azt mondjuk, nagyon kevés van”) és kívül egyaránt örülnének, ha egy magyar–román nyilvános vita csatlakozna a lengyel ügy mellé. A válasznak olyan irányban kell hatnia, hogy megelőzhetővé váljon egy ilyen helyzet. Arra Kádár sem látott lehetőséget, hogy ne utasítsák vissza a magyar sajtót és diplomáciát ért vádak. Elfogadta azt is: nem lehet szó nélkül hagyni a magyarországi kiadványok terjesztését illető fenyegetést. Az ügy megoldását abban látta, ha a felek nem élezik a helyzetet, és „valamiféle” megbeszéléseket tartanak az együttműködésről. A párt vezetője óvott attól, hogy az MSZMP provokálni hagyja magát.

Kádár a vitára reagálva szükségesnek látta vezetőtársait figyelmeztetni: „Kinyitunk egy olyan zsilipet, elvtársak – én nem tudom, a románoknál a nacionalizmus hol tart –, de körülbelül azt tudom, hogy mi hogy vagyunk itthon Magyarországon, és kinyitunk egy olyan zsilipet, hogy nem tudjuk többé megfogni és szabályozni... A mi politikánk nem lehet nacionalista. Azzal csak tönkre tudunk mindent tenni. [...] Mi internacionalisták vagyunk ebben a kérdésben is. Ez egyenlő a hazafisággal is, meg a megfelelő dolgok és érdek védelmével...” Kádár kifejtette: a magyar–román kapcsolatokat nem csak a nemzetiségi kérdés szemüvegén keresztül kell nézni, mert ha „csak azt nézzük, akkor az ember azt mondja, elő a kést, a nagykést, hol a koltom, gyerünk löni”. Azt kellene elérni, hogy a magyar sajtó tekintettel legyen a szocializmus érdekeire és az imperializmus elleni harcra, amikor a romániai helyzettel foglalkozik. A párt vezetője visszafogott tájékoztatást javasolt a Központi Bizottság irányában is. A két ország kapcsolatának alakítására vonatkozó álláspontját, a konkrét teendőket illető véleményét zárszavának két rövid mondata jellemzi a legjobban: „Ne játsszunk az ellenség kezére...” és „nyugodtak legyünk, s ha romlik, ne rajtunk múljon...” E mögött a passzív, védekező alapállás mögött két dolog húzódott meg: a nacionalizmustól való félelem, valamint a reálpolitikai helyzetértékelés és óvatosság. Erről az utóbbiról azt mondta Kádár: „Általában nekünk semmi érdekünk nem fűződik ahhoz, hogy a román szocializmus csődbe jusson. Abból nekünk jó nem jön. Úgyhogy ezt azért mi csak tartsuk észben!”¹³³

Igaza volt-e Kádárnak? Joggal tartott a magyar nemzeti érzéstől, mert úgy ítélte meg, hogy az a politikában könnyen nacionalizmusba fordulhat át. A romániai válság mélyülésének lehettek olyan következményei, mint a diktatúra további keményedése, ellenzék kialakulása, a lengyelhez hasonló, a térségre destabilizáló hatású fejlemények, alulról is erősödő román nacionalizmus, amelyek az erdélyi magyarság

¹³³ Uo.

sorsára és Magyarországra is komoly hatást gyakorolhattak. A két ország közötti nyílt konfliktus gyengítette volna a szocialista világrendszer nemzetközi tekintélyét, befolyását. Ezeket a forgatókönyveket indokolt volt szem előtt tartania.

Más tényezőket is figyelembe kellett volna azonban vennie a helyzetértékelés és a stratégia, a taktika újragondolása során. Az még rendjén volt, hogy Kádár a szocialista rendszert és táborát azonosította egymással. Erre módot adott az akkori hivatalos szovjet marxizmus–leninizmus „reális szocializmus” fogalma. De még ebből sem következett, hogy a szocializmus szaporodó válságjelenségeire, a gazdaság egyensúlyi és fejlődési, versenyképességi problémáira, a demokrácia, a szabadságjogok hiányára, az 1979-es afganisztáni beavatkozás látható kudarcára a lehetséges, egymástól különböző válaszokat Kádár a közös ügyre és a közös ellenségre hivatkozással összemossa, közös nevezőre hozza egymással. Neki, aki a reformokat, az óvatos demokratizálás és a nyitás útját választotta, nem volt, nem lehetett érdeke, hogy az ellenkező úton járó Ceaușescu pozícióit védje. A belső helyzet éleződése Romániában ugyan fokozhatta a szenvedést, de csökkenthette annak időtartamát és elősegíthette egy új alternatíva keresését, kihordását.

A védekező alapállás és a nyilvánosság kiiktatása, a kétoldalú kapcsolatok begyakorolt kezelése semmilyen segítséget nem jelentett a határon túli magyarság számára. Ez még elintézhető lett volna azzal, hogy más módszer viszont árthatott volna neki. Csakhogy kisebb-nagyobb ingadozások, időnkénti visszafogások ellenére a határon túli magyarok helyzete, különösen az oktatás és a kultúra, az anyaországgal fenntartott kapcsolattartási lehetőségek, nemzeti identitásuk tiszteletben tartása és az anyanyelvhasználat terén állandóan romlott. Egyre nyilvánvalóbbá vált, mennyire más a határon inneni és túli magyarok életminősége. A regenerálódó-megújuló nemzettudatú magyarság számára ez erkölcsi kérdésként is jelentkezett. Ehhez jött az életviszonyok megnehezüléséből fakadó szociális feszültség, a merev, a nemzeti érdek érvényesítésének sok szempontból útját álló nemzetközi struktúrákkal, főleg a KGST-vel szembeni elégedetlenség. Ilyen körülmények között passzivitással, önfegyelmezővel, a közfigyelem befelé fordításával, a nyugati hatalmak beavatkozási szándékára való hivatkozással és a nacionalizmusban rejlő veszélyekre utalással nem lehetett útját állni a nemzeti érzelmek megnyilvánulásának. Már csak azért sem, mert a korlátozott nyilvánosság viszonyai között ezeket az érzéseket a művészet és a tudományos ismeretterjesztés meg tudta jeleníteni és ki tudta elégíteni. Lassan úgy nézett ki a helyzet, hogy éppen a politikai passzivitás miatt érzett elégedetlenség szülte a nemzeti-nemzetiségi kérdés iránti egyre nagyobb érdeklődést a közvéleményben.

Az MSZMP határozottabb fellépése erősítette volna belső és külső legitimitását, nem okozott volna sokkal több rosszat annál, mint amennyit addig. Kádár tehát

túlzottan óvatos volt. E magatartásával semmilyen problémát nem oldott meg, ezért az idő nem neki dolgozott.

Az MSZMP PB válasza az internacionalista hozzáállást, a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésére való készséget hangsúlyozta. Az üzenet megalapozatlannak nevezte a magyar sajtót és diplomáciát ért vádakat. A magyar párt javaslatot tett a tudományos viták mentesítésére a politikától. „Hangsúlyozzuk: mi nem vitára, hanem kapcsolataink fejlesztésére, együttműködésünk bővítésére törekszünk. Ez azonban mind a két fél hozzáállásán múlik. Meggyőződésünk, hogy az Önök üzenetében kilátásba helyezett korlátozó lépések, a nehezen szabályozható nyilvános vita elkeseredést okozna népeinknek, a két országban élő nemzetiségeknek és határainkon túl a szocializmus minden hívének.” Ezzel szemben kezére játszana a szocialista országok szembeállításán dolgozó „imperialista köröknek”. Minderre tekintettel az MSZMP kész a tárgyalásokra, megbeszélésekre.¹³⁴

Virgil Cazacu, az RKP KB-titkára az üzenet meghallgatása után készségét fejezte ki a kapcsolatok fejlesztésére, de ismételten leszögezte, hogy a magyar sajtó irredenta és országa szuverenitását sértő megnyilvánulásai okozzák a nehézségeket.¹³⁵

Rajnai Sándor nagykövet szükségét érezte, hogy kifejtse véleményét a helyzetről. Szerinte a magyar sajtóval szembeni román igények nem teljesíthetők, és részei az irreális feltételeket szabó, azokat tetszés szerint lebegtető bukaresti politikai gyakorlatnak. Hazaküldött bizalmas feljegyzésében kifejtette: a román vezetés fenyegetése a nyilvános vitáról nem eléggé átgondolt, mert nem számol azzal, hogy egy ilyen vita nem korlátozódik az általa vélelmezett magyar irredentizmus témájára. A magyar fél a nemzetiségek helyzetére terelheti át a polémiaát. A nagykövet fontosnak tartotta leszögezni: egy ilyen vita nem veszélyeztetné az erdélyi magyarság helyzetét, vagy ha igen, akkor az komoly gondokat okozna a román vezetésnek, viszont igazolná a magyar párt elvi politikáját. Rajnai szerint a kétoldalú viszony már olyan rossz, hogy „egy vita azon már nem ronthat”.¹³⁶

Néhány nappal később, a KB ülésén Gyenes András a román pártvezetés növekvő érzékenységéről beszélt, amelynek oka, hogy a nemzeti érzés politikai célokra történő használatának csökken a hatékonysága. Ez a sértődékenység nyilvánul meg akkor, amikor románellenességet látnak a magyar sajtóban. A KB-titkár szerint egyes cikkek valóban rontják a magyar tárgyalási pozíciót, amelynek lényege, hogy „népünk boldogulása nem képzelhető el kiegyensúlyozott, harmonikus viszony nél-

¹³⁴ Az üzenetet csak október 19-én küldték el, tehát majdnem egy hónappal a román párt üzenetének kézhezvétele után. Uo.

¹³⁵ MOL XIX-J-1-j Rom. 1981/127. d. Rajnai Sándor nagykövet 1981. október 21-i rejtjeltávirata.

¹³⁶ Rajnai Sándor feljegyzése. 1981. október 15. PIL 990. f. Vegyes anyag.

kül a szomszédos országok népeivel”. Vonatkozik ez a Magyarország és Románia közötti kapcsolatokra is. Gyenes kijelentette: „Nem engedhetünk semmilyen nacionalista nyomásnak, bármilyen oldalról, bármiféle köntösben is jelentkeznek.” Utalt a lengyel válságra, és hogy „nem engedhetjük meg, hogy rés nyíljon egyetlen területen is. Ezért azon munkálkodunk, hogy a magyar–román kapcsolatok fejlődjenek és a viszonyunkban jelentkező problémák feloldódjanak.”¹³⁷

Kádár János nem ennél a napirendi pontnál, hanem a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba történő belépés előkészítéséhez szükséges felhatalmazás megadásáról szóló döntés érdekében szólalt fel az ülésen. Az érvelés fonalán eljutott a külpolitikai helyzetértékelésig. A lengyel válság a többi szocialista országot is érinti – fejtegette. „A román bajokon se nagyon lelkendezzünk, mert minden valamire való magyarnak, tán még a párttagnak is, úgy belül a szíve mélyében van egy kis káröröm... Mi a román népnek nem kívánunk semmi rosszat... Nekünk itt semmi szükség nincs rá, hogy még a lengyel kérdés nem is futott le... és belépne nekünk egy román meg nem tudom mi.”¹³⁸ Kádár már megint talált nyomós indokokat saját óvatos magatartásának igazolására. Hosszú évek tépelődése után hozott egy stratégiai döntést: a szovjet ellenkezés dacára Magyarország kéri felvételét az ENSZ pénzügyi szervezeteibe. Ezzel finanszírozhatóvá válik az ország nemzetközi adóssága. A lengyel helyzet számtalan fenyegetést rejt magában. 1981 őszén nem lehetett kizárni annak lehetőségét, hogy a Varsói Szerződés országai végül beavatkoznak a lengyelországi eseményekbe. Sok oka volt az MSZMP-nek arra, hogy erre ne kerüljön sor, hiszen a nemzetközi helyzet végletes romlása blokkolhatta a magyar csatlakozást a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez, és súlyos fizetési nehézségek elé állíthatta az országot. Ennek nyomán rendkívüli gazdasági megszorítások válhattak szükségessé, amelyek szociális feszültségeket gerjeszthettek, amelyek a politikai stabilitást és az elhatározott, kidolgozás alatt álló reformokat egyaránt fenyegették volna. Miért lenne jó, ha Romániában is fellázadna a nép, ha egy éles magyar–román politikai konfliktus is megterhelné a szocialista országok gondjait? Az MSZMP vezetői nem tették magukévá Rajnai nagykövet érveit és javaslatait, s továbbra is a konfrontáció élezése ellen voltak.

Romániában ekkor hatalmas méretű leszerelési és békekampány folyt, amelynek célja egyesek szerint a Nobel-békedíj megszerzése volt Ceaușescu számára.¹³⁹ Ez ellensúlyozta Bukarestnek a lengyel helyzet, a gazdasági kényszer és érdek miatti közeledését a Moszkvához.

¹³⁷ MOL M-KS 288. f. 4/181. ő. e.

¹³⁸ Uo.

¹³⁹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1981/126. d. Rajnai Sándor 1981. november 18-i beszámolója.

December elején, még a lengyel szükségállapot bevezetése előtt, egy nemzetközi megbeszélés szünetében találkozott a magyar és a román külügyminiszter. Stefan Andrei megkérdezte Puja Frigiest, mi a magyar elképzelés a régóta esedékes Ceaușescu–Kádár találkozóról. A válasz: nincs elvi akadálya, de elő kell készíteni. Kádárt nagyon lekötik a belső ügyek. Andrei erre azt mondta, ezt érti, de az egyik kérdés – tudniillik a kapcsolatok javítása – függvénye a másik megoldásának. Ezzel a dolgok visszakerültek eredeti helyükre, helyreállt az egymást semlegesítő erők és szándékok egyensúlya.

VI. fejezet

KÜZDELEM – CÉL NÉLKÜL

1. Hiábavaló magyar önmérséklet és a történelempolitika

Más volt a helyzet az 1960–1970-es években, amikor a két ország sikereket mutatott fel, és a fejlődés problémáival találta magát szembe, és más lett a helyzet az 1980-as évek elejére, amikor a szocialista világrendszer korlátozott erőforrásainak tudatában kellett megoldást találniuk a gazdasági válságra. Magyarország a nyugati nyitásban, a világgpiaci érintkezés bővítésében, a KGST-reformban, az exportorientált gazdasági fejlesztésben, a makro- és a mikroszerkezet átalakításában, a piacgazdaság felé mutató reformokban kereste a kiutat. Románia inkább a világgazdasági rendnek a fejlődő országok javára történő megváltoztatásában látta a hosszú távú kibontakozás útját – nem véletlen, hogy közéjük sorolta saját magát is. Rövid távon azonban mind nagyobb szüksége lett a szovjet energiahordozókra és piacra. A Szovjetunió egyre nagyobb jelentőségre tett szert a román gazdaság működőképességének megőrzése szempontjából, és nőtt a KGST-országokkal folytatott külkereskedelem jelentősége is. Ez nem annyira akart, mint kényszerű folyamat volt.¹ Ez is, de még inkább az IMF követelése, amelyek a készenléti hitelnyújtáshoz kapcsolódtak, arra ösztönözték a román politikai vezetést, hogy drasztikus intézkedéscsomaggal, az export mindenáron való növelésével és az import csökkentésével fizetésimérleg-aktívumot érjen el. Egy ilyen cél illeszthető volt a függetlenség védelmezéséhez, az imperializmus elleni küzdelemhez és a neosztálinista rendszer működéséhez. Megvalósítása viszont óriási áldozatokat követelt a lakosságtól, amit mozgósítással, a nemzeti cél eléréséhez szükséges lemondás hirdetésével igyekeztek elfogadtatni. Azt igyekeztek elhitetni, hogy néhány szűk esztendő elteltével jobbra fordul majd a világ. Más kérdés, hogy a jelek arra utaltak: a román lakosság egyre kevésbé hisz a hivatalos propagandának.²

¹ Részletesen elemezte a román gazdasági helyzetet a *Le Monde diplomatique* 1982. februári száma. Jeanne Laux: Romániát a gazdasági nehézségek súlyosbodása szorosabb kapcsolatokra ösztönzi a KGST-vel. (*Cikkek a nemzetközi sajtóból*, 1982. 17. sz.)

² Lásd pl. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1982. február 4. Viktor Meier cikke a román gazdasági helyzetről.

A lengyelországi szükségállapot némi nyugalmat hozott az európai szocialista országokban. A nyomában járó második olajárrobbanás, a nyugati embargó azonban drámaivá tette pénzügyi helyzetüket. Magyarországot 1982 tavaszán egy hajszál választotta el a fizetéseképtelenné válástól, és csakis a szovjet és a nyugatnémet kormány jóindulata, valamint az IMF-től kilátásba helyezett készenléti hitel révén kerülte azt el.³

Mindez, vagyis a gazdasági és fizetési nehézségek, az útkeresés, az életszínvonal növekedési ütemének visszafogása, az újraindított reformfolyamat és a politikai liberalizálás a magyar oldalon, illetve szigorítás és parancsgazdaság, a politikai elnyomás fokozása a román oldalon, markánsabbá tette a két ország történelmi gyökerű szembenállását. A magyar vezetők a nacionalizmus erősödésétől tartottak, attól, hogy a szociális problémák gyarapodása talajt ad az ellenzéknek, amely majd a nemzeti kérdés feszegetése révén igyekszik tömegbefolyást szerezni. A román vezetők a magyar modell fellazító hatását ítélték veszélyesnek. A budapesti vezetés eredményt szeretett volna elérni: a két ország viszonyának javításával segíteni az erdélyi magyarság helyzetét. Ezzel élét vette volna a vele szemben emiatt egyre erősödő belső elégedetlenségnek. A bukaresti vezetés inkább az erdélyi magyarság és az anyaország közötti kapcsolat további gyengítésére törekedett. Ez már csak azért is indokoltnak tűnhetett számára, mert a szállástörvény, az üzemanyag-korlátozás ellenére az 1980-as átmeneti visszaesés után 1981-ben ismét nőtt a két ország közötti utasforgalom.⁴

Ilyen volt a politikai háttér 1982 januárjában, amikor Bukarestben Roska István külügyminiszter-helyettes tárgyalóasztalhoz ült román kollégájával, Constantin Oanceával.

A három napra nyúlt megbeszélésen a két elgondolás teljes terjedelmében konfrontálódott egymással. A külügyminiszter-helyettest fogadta Virgil Cazacu KB-titkár és Ștefan Andrei külügyminiszter. A magyar diplomata az 1977-es megállapodások teljesítését állította középpontba. Felhívta a figyelmet arra, hogy a felek nem egyformán értékelik a két ország viszonyát. Szemben a román véleménnyel, a magyar diplomácia nem elégedett a két ország közötti együttműködéssel. Cazacu felvetette a „legfelső szintű” vezetők találkozásának szükségességét, és dicsérte a gazdasági kapcsolatokat. E téren látott még kiaknázható lehetőségeket. A román politikusok hangsúlyozták az új gazdasági világrend fontosságát, és hogy a nemzetközi helyzet nagyobb aktivitást követel a szocialista országoktól.

³ Vö. Földes György: *Az eladósodás politikatörténete*, i. m. 185–195.

⁴ MOL XIX-J-1-j Rom. 1982/119. d. A belügyminiszter előterjesztése a Koordinációs Bizottsághoz. 1982. november 23.

Roska István a tárgyalásokon sorra vette a megoldásra váró ügyeket, nem kerülte meg a nemzetiségi kérdést sem. A magyar diplomata ragaszkodott ahhoz, hogy Kádár és Ceaușescu találkozására csak a debreceni–nagyváradai emlékeztető végrehajtása után és új megállapodások előkészítése esetén kerülhet sor. Sürgette a kulturális megállapodás aláírását, a határ menti együttműködés bővítését. Roska felvetette a román határőrizet és vámkezelés rendjét. Felvilágosítást kért a behozatali „tiltólistáról”, enyhítést kért a magyar állampolgárok részére a szállástörvény kapcsán. A haladó hagyományok ápolása és a nemzeti múlt tisztelete jegyében felajánlotta a román katonasírok rendbehozatalát, Gozsdu Emánuel hamvainak átadását. Cserébe az aradi emlékmű ügyének rendezését kérte. A magyar miniszterhelyettes egyebek között javasolta a könyvkiadásban és a sajtótermékek terjesztésében a tényleges igények kielégítését, valamint művelődési házak megnyitását, a rádiók és televíziók együttműködésének bővítését.

Oancea figyelmeztette partnerét: a kapcsolatok fejlesztése csakis a szuverenitás elvének tiszteletben tartása alapján lehetséges, vagyis a román fél nem engedi meg, hogy együttműködés címén beavatkozzanak belügyeibe, hogy a magyar nemzetiség igényeit bármilyen formában és mértékben is a magyar állam elégítse ki. Lényegében minden magyar javaslatot elhárított. Ezzel szemben kitartott a csúcstalálkozó mellett; ünnepséget javasolt a barátsági szerződés aláírásának 10. évfordulója alkalmából. A román diplomata egyúttal bírálta a magyar tömegtájékoztatót.

Roska megpróbálta megingatni ezt a pozíciót. Ezzel azonban azt érte el, hogy feszültté vált a légkör, mindkét fél belemerevedett saját eredeti tárgyalási pozíciójába. Különösen éles szópárbaj zajlott le a két ország sajtójáról. Előkerültek a sérelmek, az egymás ellen folytatott propagandakampány. Roska a kritikát elutasítva kijelentette: „Két szomszédos szocialista ország viszonyát nem határozhatja meg, kik voltak itt előbb, a magyarok vagy a románok, melyiknek ki az őse, dákok vagy románok,avarok vagy hunok. Az azonban nem közömbös mai viszonyunk szempontjából sem, hogy a történelmi viták ürügyén sérti-e valamelyik fél a másik fél nemzeti érzéseit.” Oancea szerint egyes román törvények magyarországi bírálata (pl. szállástörvény) megdöbbenítő. A román diplomata Roska nemzeti érzésről szóló fejtegetését úgy értette, mintha a romániai magyar nemzetiség érzéseinek sérelméről beszélt volna, abban pedig nincs semmi illetékessége. Ez is példa arra, miként igyekszik Magyarország a romániai magyarokat a románok ellen hangolni. Nem csodálható ezek után, hogy Oancea elvetette a magyar javaslatok döntő többségét, majd a megbeszélések végén a román fél lemondta Ștefan Andrei már egyeztetett budapesti útját.⁵ Javulás helyett tehát romlás következett be a két ország viszonyában.

⁵ MOL XIX-J-1-j Rom. 1982/117. d. Jelentés a magyar–román külügyminiszter-helyettesi konzultációról. (1982. január 19–21.)

Roska ebben tudatos taktikát látott. Szerinte a román fél a kapcsolatok befagyaszttásával fenyegetőzve akarta kikényszeríteni Ceaușescu és Kádár találkoztóját. A külügyminiszter-helyettes nem látta hasznát egy ilyen legmagasabb szintű megbeszélésnek. Roska javaslatai a kétoldalú kapcsolatok fenntartására irányultak, mert nem látott esélyt az előrelépésre, viszont a feszültség további fokozásának sem látta értelmét.

Nyilván rányomta bélyegét a dolgok menetére, hogy Ceaușescu egyre inkább ostromlott erődben érezte magát. Örömmel fogadta a lengyel fordulatot, a szükségállapot kihirdetését, de kellemetlenül érintette a nyugati reagálás. Rendet akart tartani országában és országa körül, és ebben az igyekezetében Magyarországot és az erdélyi magyarságot veszélyforrásnak tekintette. Néhány nappal később, a születésnapja tiszteletére rendezett ünnepségen rövid beszédet mondott. A belső helyzet és a sikertelen diplomáciai egyeztetés is motiválta valószínűleg, amikor az alkalomhoz nemigen illő kijelentést tett. Emlékeztetett a sikeres nemzetiségi politikára, majd arról beszélt, hogy a párt elkötelezte magát a nacionalizmussal szemben, ezért szilárdan szembeszáll „minden olyan próbálkozással, amely lesújtani kívánna népünk, az összes dolgozók nemzetiségre való tekintet nélküli sziklaszilárd egységére”.⁶ Ez a kitétel nemcsak az erdélyi magyarságnak, hanem a magyar pártvezetésnek is szólt.

Ebbe a vonulatba illeszkedett, hogy Virgil Cazacu február közepén magához kérte a magyar nagykövetet, és tiltakozott a magyar televízió február 4-i „tendenciózus” beszámolója miatt, amely a romániai ellátási helyzetről szólt. Egyúttal a magyar–román jégkorongmérkőzésen történt állítólagos nacionalista megnyilvánulásokat sem hagyta megjegyzés nélkül. A KB-titkár kijelentette: ha a magyar sajtó nem változtat a hangnemen, akkor nem engedik be az újságírókat az országba.⁷

Nem véletlen, hogy Rajnai Sándor nagykövet február elején elemezni javasolta, milyen mértékben érdekelt a román politika a két ország közötti feszültség fokozásában. Egyúttal tanácsot kért: mit tegyen ebben a helyzetben? Rajnai reményét fejezte ki, hogy a magyar politikai vezetés kialakítja álláspontját az új fejlemények fényében.⁸ Bizakodása nem volt hiábavaló.

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága márciusban két fordulóban tárgyalt a magyar–román kapcsolatok helyzetéről, és állást foglalt a teendőkről. Az, hogy a témára nem volt elég egy alkalom, mutatja, milyen mértékben vált központi kérdéssé a magyar kül- és belpolitikában a Romániához való viszony, a határon túli magyarság sorsa.

⁶ *Előre*, 1982. január 28.

⁷ MOL XIX-J-1-j Rom. 1982/118. d. Nagyköveti jelentés: Cazacu tiltakozása. 1982. február 15.

⁸ MOL XIX-J-1-j Rom. 1982/117. d. Rajnai Sándor levele Roska Istvánhoz. 1982. február 3.

A helyzetelemzés az 1977 óta eltelt fejleményeket összegezte. Az apró pozitívumokkal szembeállította a jelentős negatívumokat, mint amilyenek az utazási korlátozások, a kulturális értékek cseréjének szűkítése, a növekvő érzékenység történelmi és tájékoztatási ügyekben. E jelenségekre a román és a magyar politika különbözőségei és a román gazdasági nehézségek adnak magyarázatot. Feltűnő, hogy az értékelő rész egy szóval sem utalt a nemzetiségi kérdésre mint a problémák közül talán a leglényegesebbre. A PB magáévá tette azt az értékelést, miszerint a román vezetés részéről tudatos a törekvés a kapcsolatok szűkítésére és a két ország viszonyának élezésére. Ezzel a módszerrel igyekszik „elszigetelni a közvéleményt mindazoktól a hatásoktól, amelyek kétséget ébresztenek politikája iránt”, és elterelni „a figyelmet az ország lakosságát érintő és foglalkoztató belső problémáktól”.⁹ A magyar pártvezetés észrevételezte azt az ellentmondást, amely a román távolodási szándék és a gazdasági érdek között húzódik a szocialista országokhoz való viszonyban.

A PB úgy határozott, hogy a magyar külpolitikának az ország hosszú távú érdekeire tekintettel harmonikus és kiegyensúlyozott viszonyra kell törekednie Romániával is úgy, mint a többi szomszédos országgal. A diplomáciai erőfeszítéseknek továbbra is az 1977-es megállapodások végrehajtására kell irányulniuk. A pártvezetés úgy döntött, hogy Gyenes András küldjön levelet Virgil Cazacunak, amelyben jelezze, az MSZMP kész Kádár János és Nicolae Ceaușescu találkozájának előkészítésére. Ez volt az egyetlen újdonság, amelyik fordulatot jelzett a magyar vonalvezetésben. Úgy tűnt: a román taktika bevált, elérte célját. Az MSZMP meghátrál, és elfogadja az általuk erőltetett forgatókönyvet. De tényleg így volt-e?

A kérdésre maga Kádár adta meg a választ a PB-ülésen. Előbb azt fejtegette, milyen borzasztó is lenne Budapesten fogadni Ceaușescut, majd a szűk körű tárgyalások értelmetlenségére utalt. Debrecen és Nagyvárad is csak egyetlen eredménnyel járt, a nemzetiségek összekötő szerepének elfogadtatásával, de ez sem hozott semmi jót. Azután a politikus fordított egyet gondolatmenetén: „Ennek ellenére itt, ha mi mozdulni akarunk, akkor azt hiszem, mégis ezzel az úgynevezett felső szintű találkozóval kell kezdenünk. Ha mozdulni akarunk...” – tette hozzá jelentősegteljesen. Kádár megjegyezte: Magyarország léte, helyzete önmagában kihívás a románok számára. Sem a román külpolitika, sem a belpolitika nem fog változni. Mindez kizárja, hogy a két ország zöld ágra vergődhessen egymással. Feltette a kérdést: „Van annak reménye, hogy a mi kis akciónkkal ezt megváltoztatjuk? Semmi, őszintén szólva. De hogy valamit ebből fékezzünk vagy ne taszítsunk olyan irányba – valamit mi is tehetünk, és kötelességünk is tenni valamit, ilyesmi valami lépéseket, amelyekről beszéltünk. Nem?” Úgy látta: el kell mozdulni a mélypontról, ami az adott esetben

⁹ MOL M-KS 288. f. 5/848. ő. e.

annyit jelentett, hogy fenn kell tartani a beszédhelyzetet a két ország, a két párt között. Ennek érdekében tehető taktikai engedmény is. Azt azonban Kádár továbbra sem gondolta, hogy ezzel bármit is elérhet. Ezért aztán továbbra sem vette komolyan fontolóra a találkozót Ceaușescuval: „nem egy nagy engedmény, hogy majd lesz felsőszintű találkozó. Csak annyi, hogy előjegyzésben van és ugyanaz a kitérő válasz, amelyet már évek óta adunk. Nem?”¹⁰

A párt első embere nemcsak a román magatartást illetően volt szkeptikus, hanem a magyar sajtó vonatkozásában is. Az ülésen többször is rezignáltan jegyezte meg: úgyis hiába instruálja a párt a sajtót, ott napirenden marad a téma, és nem szűnik meg a románokkal szembeni szurkálódás. Mintegy öt igazolandó, a két PB-ülés között Magyarországon, de talán az egész szocialista táborban addig példa nélküli írás és karikatúra jelent meg a párt lapjában. Galabárdi Zoltán parabolisztikus elbeszélése *Az identitás* címet viselte. Az írásban egy képzeletbeli város „vezető testületének elnöke” úgy dönt: át kell alakítani a történelmet. A (többségi) nép vizigót eredetű, a többiek, a felvégiék odapottyantak. A kevésbé identitásérzékenyek olyasmiket „mondogattak, hogy őskutatás helyett inkább piackutatással kellene foglalatoskodni, és idézték a szomszédos helység példáját, ahol a lakosság apraja-nagyja beépült egy burgonya előállító termelési rendszerbe, s ebből kifolyólag irigylendő színvonalon élnek világukat”.¹¹ Ez a szöveg dicsérte a magyar pragmatizmust, és a korabeli román politikai frazeológia elemeit felhasználva figurázta ki a román politikát, amiért az a nemzeti felsőbbség bizonyításával van elfoglalva ahelyett, hogy a nép valódi problémáit igyekeznék megoldani. A szatirikus írást egy Ceaușescu-karikatúra illusztrálta. Lehet, hogy Kádár nem is igazán akarta megfegyvelmezni a sajtót? Mindenesetre hiába parancsolt „kardot a hüvelybe” a magyar politikai vezetés, ha alárendeltjei nem, vagy csak tessék-lássék módon hajtották végre a parancsot, mert tudták: ez az utasítás nem szívből jön, és a számonkérés se lesz komoly.

Pedig mintha a román fél kisebb gesztusokra készült volna. Az írás megjelenése előtt, de a PB első, e témával foglalkozó ülése után Gavrisi román követségi tanácsos Gerlán Lászlónak panaszkodott a külügyminisztériumban: a román fél nem érti, miért nem lehet a baráti viszonyt elmélyíteni, miért nem azok a témák kerülnek előtérbe, amelyek ezt elősegítik. Hozzátette: a román fél nem engedi szuverenitását korlátozni. Március végén Ceaușescu egy interjúban hosszasan sorolta, milyen szintű a nemzetiségek jogegyenlősége Romániában.¹²

¹⁰ Uo.

¹¹ *Népszabadság*, 1982. március 13.

¹² *Előre*, 1982. március 22. Ebben példaként szerepel 300 anyanyelven kiadott könyv, amely 2 millió 300 ezer példányban jelent meg. (Ez alig volt több, mint 1 könyv fejenként és évenként.)

Virgil Cazacu április 6-án válaszolt Gyenes András levelére. Ebből kiderült: a román párt kész a tervezett találkozók lebonyolítására, a csúcstalálkozó előkészítésére.¹³

Feltűnő, hogy a különben igen érzékeny román pártvezetés nem emelt kifogást, nem jelentett be tiltakozást a *Népszabadságban* megjelent írás és karikatúra miatt. Miért nem? Az egyik lehetséges válasz szerint a régóta óhajtott Ceaușescu–Kádár csúcstalálkozó elérhető közelségbe került, és ez önfegyelemre intette a bukaresti vezetőket. Valószínűbb azonban, hogy nem emiatt, hanem azért „tűrték” csendben ezt a provokációnak is felfogható sajtóközlést, mert maguk már hamarabb előkészítettek egy bombát, amelynek az erdélyi magyarság körében kellett robbannia. E bomba repeszdarabjainak sebet kellett okozniuk a „hivatalos” Magyarországon is. A nacionalizmusba öltözött román politika nem félt a magyar nacionalizmustól, sőt ön maga kondicionálása, igazolása érdekében inkább szüksége volt rá. A fegyvernynyugvás azért sem volt tartható, mert az ellenfél „kard ki kard” parancsot adott csapatainak.

1982 tavaszi napjaiban, Romániában megjelent Ion Lăncrănjan *Beszéd Erdélyről* című könyve.¹⁴ Ő lett a sereg elé kiálló bajvívó. Esszégyűjteménye azt bizonyította: a magyarok sem nem jogosultak, sem nem méltók e régió, e történelmi táj arculatának meghatározására. A dákoromán nép már egy évezreddel hamarabb itt élt, a honfoglalás idején földműveléssel foglalkozott, és harmonikusan beilleszkedett a keresztény Európába. A nyughatatlan magyaroknak mindehhez több évszázadra volt szükségük. Parancsra lettek keresztények. Ma is elégedetlenkednek, hiába fogadták el legjobbjai, Ady Endre és Bartók Béla Erdély és Románia egyesülését, ők akkor is elégedetlenkedtek, pedig nagyszerű volt a román nemzetiségi politika 1920 és 1940 között. A második bécsi döntés után súlyos kegyetlenkedésekre került sor magyar részről, az itt élő zsidóságot deportálták. Ezt a tényt a szerző nem ellensúlyozta sem a Vaszgárda tettei, sem a román holokauszt megemlékezésével. A szerző nem félt gondolatmenetét a jelenig elvezetni, sőt. Kijelentette: „Az irredentizmus emelgeti a fejét a közelünkben, és kint távolabb is: nyilvánosan az egységről és testvériségről szónokolnak, miközben galádul hátuk mögé rejtve készítik (döfésre) a tört...”¹⁵ Lăncrănjan odáig ment, hogy tézise alátámasztására nevének elhagyásával, de egyértelműen beazonosítva, kétszer is idézte Kádár Jánost – igaz, pontatlanul. A román szerző úgy ítélte meg: a magyarságnak túl sok jut a nemzetiségi jogokból, még az

¹³ MOL M-KS 288. f. 5/849. ö. e. A nagykövet a levélhez ezt a megjegyzést fűzte: Ceaușescu elégedett, mert a figyelmeztetés „beérett”, megtette hatását. MOL XIX-J-1-j Rom. 1982/118. d. Rajnai Sándor 1982. április 6-i rejtjeltávirata.

¹⁴ A könyv címét különféleképpen fordították magyarra; 1990-ben *Szónoklat Erdélyről* címmel jelent meg. (Budapest, 1990, 131.)

¹⁵ Lăncrănjan, i. m.

is követelheti egyszer, hogy a románok távozzanak Erdélyből. A kötetet ismertető Köteles Pál megjegyezte: e könyvet ötvenezer példányban jelentették meg. Szerzője „úgy véli, hogy nálunk némelyek mértéktelenül aggódnak a romániai magyarság sorsáért. Ez a könyv éppen annak bizonyága, hogy semmilyen aggodalom nem lehet sem túlzó, sem fölösleges.”¹⁶

Lăncrănjan könyve hatalmas felháborodást váltott ki az erdélyi magyarok körében, de a józanabb román politikusok sem értettek egyet kiadásával. Az mindenki számára magától értetődő volt, hogy ez a könyv csakis felső politikai jóváhagyással jelenhetett meg. Számolni kellett a lehetséges visszhanggal is. A román társadalom egy részében is elégedettséget válthatott ki ez a hangnem. Erre bizonyosan számítottak a döntéshozók, valamint arra is, miként fog reagálni a magyar közvélemény. A jelek arra utalnak, hogy éppen ezt akarták. Szó sem volt vagy lehetett nemzetiség-politikai engedményekről.

Harminchat magyar tudós, író és szerkesztő beadványban tiltakozott, köztük Kányádi Sándor, Kántor Lajos, Lászlóffy Aladár, Gáll Ernő, Balogh Edgár, Gálfalvi Zsolt, Gálfalvi György, Sütő András és Bodor Pál.¹⁷ Egyes hírek szerint Fazekas János kihallgatást kért Ceaușescutól, amelyen bírálatot mondott a nacionalista tendenciájú kül- és belpolitikáról. Felsorolta az Adrian Păunescu, Eugen Florescu, Eugen Barbu és Ion Lăncrănjan nevéhez fűződő magyarellenes megnyilvánulásokat a román szellemi életben. Források szerint Gere Mihály, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának elnöke is kifogásolta Lăncrănjan könyvét.¹⁸ A magyar nagykövetség nyár elején olyan értesülést szerzett, miszerint Csíkszeredában a nagyáruház homlokzatán egy feliratot helyeztek el, amelynek ez volt a szövege: „Magyarok, meddig tűrtök? Lázadjatok!”¹⁹ Ezzel szemben az RKP KB június elején tartott ülésén, amelyen ideológiai kérdések szerepeltek a napirenden, Hajdú Győző szükségesnek tartotta megköszönni Nicolae Ceaușescunak, amit a magyar nemzetiségért tett és tesz.²⁰

Az MSZMP KB Titkársága úgy döntött, hogy Óvári Miklós hívassa be a román nagykövetet, és tiltakozzon Kádár szövegeinek meghamisítása miatt. Erre május 7-én került sor. Az átadott üzenetben az MSZMP vezetése reményét fejezte ki, hogy az RKP módot talál az elhatárolódásra az MSZMP álláspontját meghamisító és rágal-

¹⁶ Köteles Pál: Töprengés egy torz kép előtt. *Tiszatáj*, 1982. szeptember.

¹⁷ MOL XIXJ-1-j Rom. 1982/120. d. Az 1982. április 22-i rejteltávirat szerint a még mindig befolyásos, 1956-ban Budapesten járt Walter Roman is elítélte a könyv megjelentetését. Rajnai Sándor 1982. június 20-i jelentése és július elején küldött távirata.

¹⁸ Uo. 118. d. Kalmár György ideiglenes ügyvivő 1982. augusztus 10-i jelentése.

¹⁹ Uo. Rajnai Sándor 1982. június 24-i jelentése. Ugyanitt a rendőrség előtti vitrinbe valaki a bűnözők fényképeinek helyére Ceaușescu fotóját tette. A hírforrás nem zárta ki a provokáció lehetőségét.

²⁰ *Előre*, 1982. június 5.

mazó írásoktól. Két héttel később Lázár György jelezte Miron Constantinnak, a két ország gazdasági vegyes bizottsági elnökének, hogy megfelelő előkészítés után kész Bukarestbe utazni, mert sok kérdésről időszerű szót váltani.²¹

Nem került el a figyelmet Für Lajos nemzetiségi kutatásról szóló tanulmánya sem.²² A helyzet úgy alakult, hogy az erdélyi közvéleményben visszaszorult az a vélekedés, miszerint a magyarországi sajtó kárt okozhat az itt élőknek. Egyre inkább előtérbe került az a meggyőződés, hogy ez a fajta nyilvánosság kényszeríti a román pártvezetést: fogja vissza a szélsőségeket.²³ Nem így látta ezt Balogh Edgár, aki Szepes István kolozsvári főkonzulnak azt fejtegette: a jelenlegi magyar–román kapcsolatok „hidegháborús” jellegűnek tekinthetők. Ezért a magyar vezetésnek kompromisszumot kellene keresnie, ami segíthet a magyar nemzetiségnek is. „Ne lőjünk arra a repülőgépre, amely túszoikat szállít” – mondta Balogh Edgár, aki a Kádár–Ceaușescu találkozót is kíváncsún tartotta.²⁴

Másnap Nicolae Ceaușescu jókívánságok kíséretében Kádár Jánost a Köztársaság Csillagával tüntette ki 70. születésnapja alkalmából. A távirat méltatta a két ország kapcsolatait, egyezményeit, és idézett az 1977-es találkozón elhangzott beszédekből – de a nemzetiségek létéről, szerepéről nem tett említést.²⁵

Kádár a tiszteletére rendezett születésnap ünnepségen a legnagyobb vívmánynak a társadalmi közmegegyezést nevezte, amelyet minden körülmények között meg kell őrizni. Ezt indokolt volt kijelenteni azokban a napokban, amikor Magyarország majdnem fizetéseképtelenné vált, ami ha bekövetkezik, súlyos gazdasági és társadalmi következményekkel járt volna.

A nyolcvanas évek elején ténylegesen volt valamilyen kimondott-kimondatlan társadalmi megegyezés, egyetértés, ha tetszik, közmegegyezés néhány olyan alapkérdésben, mint a társadalmi igazságosság vagy a szociális biztonság. A többség ekkor még méltányolta a fennálló politikai-hatalmi, gazdasági-társadalmi viszonyokat, a magyarországi kulturális helyzetet. A magyar társadalom nagy része ekkor vagy belülről is elfogadva, vagy mint az akkor lehetséges legjobbat értékelte azokat a viszonyokat, amelyek meghatározták és alakították életfeltételeit. A többség legitimnek tekintette a politikai hatalmat, amely irányította, szolgálta, korlátozta tevékenységét, szabadságát, de garantálta biztonságát, békéjét, miközben szolid perspektívát is ki-

²¹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1982/119. d. A külügyminisztérium emlékeztetője az 1982. május 20-i beszélgetésről. Lázár kérte: ne a külsőségekre helyezték a hangsúlyt.

²² Für Lajos: Nemzetiségi kérdés, nemzetiségtudományi kutatások. *Valóság*, 1982/1.

²³ MOL XIX-J-1-j Rom. 1982/118. d. A nagykövet 1982. november 18-i rejteltávirata.

²⁴ Uo. 1982/117. d. A főkonzul 1982. május 26-i jelentése.

²⁵ *Előre*, 1982. május 26.

nált számára, és nem avatkozott be mindennapi életébe.²⁶ Így látta ezt a korabeli nyugati sajtó is. 1981 végén és 1982 első felében számtalan írás jelent meg a magyar helyzetről, mezőgazdaságról, reformokról.²⁷

De ha volt is ekkor társadalmi közmegegyezés, megvolt-e az egyetértés a nemzeti kérdésben, a határon túli magyarság érdekeinek védelmével kapcsolatos politika ügyében? Annyiban megvolt, hogy a többség nem akarta kockára tenni biztonságát, a magyar állam keretei között létező nemzet érdekét. Elfogadta az adott kereteket, illetőleg az adott keretek közötti viszonylagos autonómiát mint nemzeti létezési formát. Ekkor még hatott az önmegnyugtató magyarázat: nem tudunk mással, mint példamutatással, saját sorsunk jobbra fordításával segíteni a határon túl élő magyarságnak. Vigyázni kell, hogy meggondolatlan magatartással, nacionalizmus-sal ne ártsunk az érdekeiknek. Ezek mellett a jogosnak ítélt megfontolások mellett mégis egyre erősebb fenntartások fogalmazódtak meg a közvéleményben a határon túli magyarság ügyében tanúsított hivatalos politikával szemben. A népi értelmiség egyre nyíltabban adott hangot elégedetlenségének. Für Lajos már említett, év elején, még a Lánchránjan-könyv előtt megjelent tanulmányában felvetette a felelősség kérdését. Igaz, többes szám első személyt használt: „Nem ápoltuk vagy éppenséggel elvágtuk a kulturális, történelmi, etnikai kapcsok jó részét, igen sokszor a természetes létezés, az önbecsülés szálait is szinte. Nélkülük pedig tartósan egyetlen közösség sem létezhet.”²⁸ Für kifogásolta, hogy ma is csak úgy lehet mások nacionalizmusáról beszélni, ha kiegyensúlyozzuk a magunké említésével. Még mindig működik a bűntudat reflexe. A dákoromán elmélet sem kap bírálatot.

Amúgy a már említett június eleji KB-ülésen a román államelnök a hazafiság jelentőségét ecsetelve ismét kifejtette a dákoromán elmélet fő téziseit. A két nép együttéléséből, elődei „legnemesebb erényeit” egyesítve egy új jött létre. Ostorozta azokat, akik kételkednek ebben.²⁹

Az MSZMP KB június 24-i ülésén tájékoztatást kapott, miként is értékeli a pártvezetés a magyar–román viszonyt és melyek a legfrissebb fejlemények. A Korom Mihály KB-titkár által ismertetett szöveg úgy szólt: a magyar párt nem engedi elba-

²⁶ Nincs e helyütt mód a Kádár-rendszer legitimitásáról folytatott vitát ismertetni. A kérdés általános vonatkozásairól, irodalmáról lásd Bayer József: *A politikai legitimitás*. Budapest, 1997.

²⁷ Csak példaként: *International Herald Tribune*, 1981. december 28. A Szovjetunió elismerően szól Magyarország mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi kísérleteiről. Az írás a *Pravda* 1981. december 7-i cikkére hivatkozik. Témánk szempontjából fontos az a megállapítás, miszerint Kádár újrateremtette a politikai legitimitást Magyarországon.

²⁸ Für Lajos, i. m. 42–43.

²⁹ *A hét*, 1982. június 4.

gatellizálni az ügyet, ti. a Lăncrănjan-könyvet és a Kádár elleni durva, szöveghamisítással együtt végrehajtott támadást.³⁰

Lázár György azonban nem ezt a szellemet, hanem inkább a márciusi platformot képviselte bukaresti tárgyalásai során. A Ceaușescuval folytatott több mint egyórás beszélgetés során az 1977-es megállapodásokat emlegette. A román államfő pedig azt hangsúlyozta: felső szintű találkozón kell rendezni a lezáratlan kérdéseket. Lázár a Constantin Dăscălescu miniszterelnökkel folytatott tárgyalásain azt indítványozta: a történelmi kérdések ne zavarják a politikai kapcsolatokat. Megismételte, az MSZMP számít arra, hogy az RKP vezetése elhatárolja magát a kapcsolatokra ártalmas történészi megnyilvánulásoktól. Ez jól hangzott. Csakhogy éppen a megoldatlan politikai problémák miatt zajlott a két ország vitája történelmi síkon. Éppen a politikai tér zártsága és a közös ügyek rendezetlensége miatt öltöttek politikai álláspontok történelmi formát. Dăscălescu nem reagált sem erre, sem a többi felvesztésre. A román miniszterelnök „csak” a művelődési házak megnyitása elől zárkózott ismételten el. Így nem alakult ki igazi vita.³¹

A tárgyalások ismét azt mutatták: a legkevesebb probléma még mindig a gazdasági együttműködés terén van. Mindkét ország kiigazítást hajtott végre gazdaságpolitikáján – nem azonos célokat és nem azonos módszereket alkalmazva. A kölcsönös szállítások szintjének megőrzésében, esetleges fejlesztésében, a más piacokon nem vagy nem kielégítő feltételekkel eladható termékek értékesítésében, illetőleg a máshonnan rosszabb kondíciókkal beszerezhető termékek egymástól történő beszerzésében mindkét ország érdekelt maradt – még ha az 1980-as évek elején sem érdemes a két szomszéd ország kölcsönös gazdasági függéséről beszélni. Magyarország 1982-ben nem volt Románia legfontosabb tíz külkereskedelmi partnere között, és ez fordítva is így volt.³²

A két ország közötti viszony romlása egyre nehezebben tagadható tény volt, de 1982-ben egész Kelet-Európában kemény idők jártak. Magyarország ekkor új megvilágításba került, felértékelődött, Románia pedig vesztett súlyából. Az ok a kontrasztban leledzett. Magyarországon az életszínvonal, az életkörülmények nem romlottak, a politikai-szellemi életet a szaporodó viták és növekvő nyíltság jellemezték, újabb reformlépésekre került sor, előrehaladt a piacosítás. Sok külföldi megfigyelőben felmerült: hogyan lehetséges ez, meddig folytatható egy ilyen, a többi európai szocialista országtól egyre inkább különböző modell kiépítése, egy ilyen gazdasági és politikai praxis? A kérdést Kádárnak magának is feltette egy francia újságíró

³⁰ MOL M-KS 288. f. 4/186. ő. e.

³¹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1982/119. d. Jelentés a minisztertanács elnökének romániai látogatásáról.

³² *Nemzetközi Statisztikai Évkönyv 1985*. Budapest, 1985. 282.

François Mitterrand francia elnök budapesti látogatása előtt. A válasz azért érdekes, mert a magyar vezető – rá nem jellemző módon – kevesebbet foglalkozott a szocialista országok szuverenitásának bizonyításával, s többet az őket gyakran egymással szembeállító történelmi örökséggel. Kádár úgy terelte gondolatmenetét, hogy kijelenthesse: „Most új viszonyok vannak... kölcsönös érdekünk a baráti együttműködés továbbfejlesztése. Ennek szellemében a szomszéd országokban élő magyarokra és a nálunk élő nemzetiségekre is úgy tekintünk, és a gyakorlatunk is olyan, hogy ez ne elválasztó, hanem összekötő kapocs legyen országaink között.”³³ Ez az eset azért érdemel említést, mert az a ritka kivétel, amikor Kádár nem elkerülte, kivédte, tompította a nemzetiségi kérdést, hanem maga irányította rá a figyelmet. Válasza úgy is érthető, hogy a nyolcvanas években már nem az egyes szocialista országok különösége okoz, okozhat közöttük nehézségeket, konfliktusokat, hanem történelmi örökségük helytelen kezelése, elhanyagolása, az örökölt problémák megoldatlansága.

Talán ezzel a szemlélettel is összefüggésbe hozható, hogy 1982 nyarán Rajnai Sándor – bukaresti tevékenységének is köszönhetően, amelyről Kádár többször is dicsérően szólt – Moszkvába ment nagykövetnek. Ilyen áthelyezésre nem sok példa akad a magyar diplomácia 1956 utáni történetében. Nem került ez el a romániai magyar értelmiség figyelmét sem. Akadt közöttük, aki bízott abban, hogy a romániai helyzetet jól ismerő magyar diplomata befolyásolni tudja majd a szovjet magatartást, érzékenyebbé teszi a moszkvai vezetést a nemzetiségi probléma iránt.³⁴

A kérdés azonban az volt, hogy Barity Miklós, az új romániai nagykövet hoz-e valamilyen változást, kinevezése új stratégia, új taktika kezdetét jelenti-e a Románia irányában folytatott magyar külpolitikában. Mandátuma nem erről tanúskodott.

A nagykövetnek átadott utasításban a kapcsolatok javításának feladata állt az első helyen. Ennek kereteit a két ország közötti barátsági szerződés és az 1977-es emlékeztető jelölte ki. Fél évtizeddel a Kádár–Ceaușescu találkozó után még mindig az ott aláírt dokumentum tételeinek megvalósítása volt napirenden. A nagykövet feladatul kapta a történelmi kérdések és a politika elválasztását, a tudomány és politika különbségének elfogadtatását a román vezetéssel. Erre természetesen nem sok esély mutatkozott. Az utasítás szerint a nemzetiségi kérdést továbbra is belügynek kell tekinteni, de a nagykövetnek világossá kellett tennie: Magyarország a „lenini” nemzetiségi politika teljes körű érvényesülésében érdekelt. Azt az elvet kell képvisel-

³³ Válasz az *Antenne 2* francia televízió kérdéseire. 1982. július. In: Kádár János: *A békéért, népünk boldogulásáért*. Budapest, 1985, 61–62.

³⁴ MOL XIX-J-1-j Rom. 1982/117. d. Kalmár György ideiglenes ügyvivő Rajnai Sándor moszkvai kinevezésének visszhangjáról. 1982. augusztus 18.

nie, hogy a nemzetiségeknek szerepet kell játszaniuk a jószomszédi viszony őrzésében és ápolásában.³⁵

A Bukarestbe induló Barity Miklóst fogadta Kádár János is. Ő gazdasági téren látott lehetőséget előrelépésre. Pontosabban szólva nem látott módot a két ország közötti viszony tényleges javulására-javítására. Kádár – a biztonság kedvéért – figyelmeztette a frissen kinevezett nagykövetet: Ceaușescuval találkozni „legközelebb” csak a határ mentén hajlandó. Végezetül Kádár kijelentette: „nem akarunk ártani” a romániai magyar nemzetiségnek.³⁶

Jól mutatta, hogy miként katalizálta a történelem a politikát az a komikumba hajló eseménysorozat, amely 1982 szeptemberében zajlott le. Aczél György Széchenyi-emlékművet avatott Kecskeméten. A „legnagyobb magyar” szobrát egy asztal is díszítette, amelyen kirajzolódott a történelmi Magyarország térképe, az asztalról lelógó részén Erdély körvonalaival. A magyar nagykövetet bekérették a román külügyminisztériumba, és tiltakoztak amiatt, hogy a térkép Erdélyt Magyarország részének tünteti fel. A szobor – hivatalos román vélemény szerint – illeszkedik a magyarországi sajtó már többször kifogásolt megnyilvánulásaihoz.³⁷

Szeptember végén Nicolae Ceaușescu is szobrot avatott. A színhely Sepsiszentgyörgy, a szobor Mihai Viteazult alias Vitéz Mihályt ábrázolta, az egyik „legnagyobb román”. Az elnök beszédében elmélyedt a táj nemzetiségi viszonyaiban: „Élnek itt – románok, magyarok vagy székelyek – és mindent meg kell tenni, hogy testvéri egységben bizonyítsák e tájak lakosságának szorgalmát.” Emlékeztetett arra is, hogy a székelyek a három országrész egyesüléséért harcoltak Vitéz Mihály seregében.³⁸ Már maga a szoboravatás is demonstratív volt, de a magyarok és székelyek külön említése sem volt véletlen Ceaușescu részéről. Később – a székelyföldiek maguk is – ehhez az időponthoz kötötték a kemény vonal újabb hullámát a román nemzetiségi politikában. A város múzeumában románra cserélték a magyar nyelvű feliratokat, és megváltoztatták a tartalmukat is.³⁹

³⁵ Uo. 121. d. Utasítás Barity Miklós elvtárs Román Szocialista Köztársaságban végzendő tevékenységéhez. 1982. augusztus 31.

³⁶ Uo. A nagykövet emlékeztetője Kádár Jánosnál tett látogatásáról. 1982. szeptember 8.

³⁷ Uo. 118. d. Vasil Sandru tiltakozása a kecskeméti Széchenyi-emlékmű miatt. 1982. szeptember 20. A magyar válaszigyzék november 1-jén – 6 hét múlva (!) – született meg. Ebben az állt: a mai politikai realitásokat nem lehet a múltra vetíteni. A történelmi vitát nem lehet úgy értelmezni, hogy Magyarország vitatná Románia jogát egyes területekhez. Uo.

³⁸ *Előre*, 1982. szeptember 30.

³⁹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/111. d. Barity Miklós 1983. március 22-i jelentése: Sepsiszentgyörgyi helyzetkép.

2. *Ellenpontok*

Az RKP szigorodó magatartása felfogható az erősödő romániai elégedetlenségre, a magyar ellenállásra adott válaszként is. 1982 szeptemberében megjelent Ara-Kovács Attila és Tóth Károly szerkesztésében, valamint Szőcs Géza terjesztésében az első romániai magyar szamizdat, az *Ellenpontok*. Ezzel új minőséget kapott a romániai magyarság politikai magatartása. Új volt ez a minőség azért is, mert új szereplők jelentek meg a közéletben. Maga a romániai politikai tér is új minőséget kapott a második nyilvánosság megteremtésére irányuló próbálkozással. A hivatalos nyilvánosságon kívül is van élet, ott ki lehet mondani az igazat. Új volt a módszer, az eszköz. Egyúttal az *Ellenpontok* akarva-akaratlanul szakítást jelzett az erdélyi magyar közéletet 1945 után meghatározó baloldali hagyománnyal. A lap kilépett a Gaál Gábor-féle gondolatkörből, mert nem az erdélyiségre, a romániaiságra, hanem a feltétlen nemzeti identitásra és az emberi jogokra alapozta a romániai magyarság érdekeinek védelmét és jövőjét.

Az erdélyi magyar baloldal fokozatosan két tűz közé szorult. Egyik oldalról nem azonosulhatott az RKP által képviselt nacionalizmussal, másik oldalról pedig képtelen volt hatékonyan képviselni a léteben fenyegetett kisebbség érdekeit, amelynek többsége a néma, a passzív ellenállást választotta. Ez a többség nem hitt tovább az internacionalizmusban, abban, hogy a szocializmus romániai változata segít problémáinak megoldásában, nemzeti identitásának megőrzésében. Erősödött a kíváncsi hajlam is. A baloldali értelmiség egy része passzivitásba vonult, másik része kereste az ellenállás legális lehetőségeit és módzatait. Ez azonban nem maradhatott észrevétlenül, előbb-utóbb ki kellett hogy váltsa az államhatalom, a párt ellenreakcióit. Egyre szigorúbb közlési politika, cenzúra, a tevékenységi kör szűkítése, a művek be nem mutatása, meg nem jelentetése – ez volt a válasz az uralmi rendszerbe beépült, az azon belüli lehetőségek kihasználására törekvő magyarok próbálkozásaira. Az új nemzedék nem látta értelmét annak, hogy belépjen erre a kompromisszumokkal és korlátokkal teli politikai színtérre. Más utat, más teret keresett magának. Tette ezt abban a tudatban, hogy a problémák súlyosabbak annál, semmint hogy az adott legális keretben felvethetők, megvitathatók és megoldhatók legyenek.

Ilyen körülmények között indult útjára az illegális folyóirat, amely ugyan csak néhány hónapig létezett, de ez alatt a rövid idő alatt nem keveset tett az erdélyi magyarság problémáinak megfogalmazása és megismertetése érdekében a világ közvéleménye előtt.

Az *Ellenpontok* 8. számában megjelent egy memorandum a madridi csúcskonferencia résztvevőihöz.

A dokumentum bevezetője Erdély elrománosítására hívta fel a figyelmet, a tömeges betelepítésre, a nemzetiségi oktatás szisztematikus szűkítésére, a könyv- és lapkiadás korlátozására, a magyar nyelv kiszorítására a közéletből és a határ két oldalán élő magyarság elszigetelésére egymástól. Ara-Kovács Attila és szerzőtársai kárhóztatták a Magyarország és Románia közötti kapcsolatok visszafejlődését. A dokumentum szerzői követeléseket fogalmaztak meg. Előbb a megvalósíthatónak ítélt, ha tetszik súlyos, de viszonylag egyszerűen orvosolható problémák és a megoldási javaslatok sorakoztak, azután jöttek azok a követelések, amelyek elvett, megszüntetett intézmények visszaadását, létező jogok gyakorlásának biztosítását vagy a kor szintjén magától értetődőnek minősíthető igények kielégítését célozták. A dokumentum kiindulási alapja szerint az erdélyi magyarság a magyar nemzet része, de a román állam polgára. Ebből a minőségéből következően a romániai magyarságot meg kell hogy illesse a korlátozásmentes kapcsolattartás joga a Magyar Népköztársasággal. Így persze az elvben megvalósíthatónak ítélt, egyszerűbb, egyszeri döntéssel is megoldható követelések is irreálisaknak tündek, mert elvi alapjuk, az erdélyi magyarság kettős kötődése, elfogadhatatlan volt a magát egységes nemzetállamnak deklaráló Románia számára. A kettős kötődés tényéből ugyanis a korlátozás nélküli utazás, vendéglátás, kulturális kapcsolattartás, az anyaországi tanulás természetes joga következik, és vissza kell állítani az erdélyi magyar egyetemeket is. A befejező rész ki-mondta: a romániai magyarság etnikai szempontból „az összmagyarság elszakíthatatlan részének” tekinti magát, ezért „ezzel egyenértékű jog” kell hogy megillesse.

A memorandum hasonló elvi alapon követelte, hogy a magyarországi kulturális és politikai élet személyiségeinek érdeklődését ne tekintsék beavatkozásnak a belügyekbe. Kerüljön be a román alkotmányba az itt élő magyarságnak mint etnikai közösségnek a joga az intézményes és a kulturális önvédelemre. Ez magában foglalja a szervezeti önállóságot, a nemzetiségi sajtó szabad működését. Külön program-pontként szerepelt az anyanyelvi oktatás rehabilitálása, a vallásszabadság biztosítása, Székelyföld autonómiája, az erdélyi városok történelmi értékeinek védelme, jellegük megőrzése is. A memorandum kívánatosnak tartotta, hogy megszűnjön a történelmi Erdély, a Részek (Partium) és a Bánság etnikai összetételének mesterséges átalakítása. Végezetül olyan követelést fogalmazott meg, amely a többség számára is kívánatos lett volna: saját érdekvédelmi szervezet létrehozását. Az egész folyamatot egy pártatlan nemzetközi bizottság felügyelné.⁴⁰

A memorandum azon a vonalon haladt, amelyet Király Károly korábbi beadványai rajzoltak ki. Meg is hosszabbította azonban ezt a vonalat, amikor kifejtésében

⁴⁰ A memorandum szövege eljutott a Szabad Európa Rádióhoz is. PIL 945. f. 41. ő. e. Az *Ellen-pontok* számai később kötetben is megjelentek (sajtó alá rendezte: Tóth Károly. Csíkszereda, 2000).

túllépett a jogok és a tények szembesítésén, és nem emlékeztetett a vállalt kötelezettségekre, a jogi normákra sem. Nem kérte, hanem követelte a torzulások kijavítását, nem a hatalom belátására apellált, hanem a természetes jogokra. Ara-Kovács Attila és szerzőtársai szerint a nemzetiségi kérdés nemcsak belügy, érinti Magyarországot is, és mint emberi jogi kérdés, nemzetközi jelentőségű. Új volt a mondanivaló azért is, mert nem hivatkozott a két nép sorsközösségére, az internacionalizmusból, a szocializmusból fakadó követelményekre. A szerzők szakítottak az Erdély történelmi különösségére történő hivatkozási rendszerrel, a romániaiság hagyományával. Nem használták tehát az erdélyi magyar baloldal érvrendszerét, az érdemekre sem utaltak mint jogalapra és tárgyalási kiindulóponttra.

Az *Ellenpontok* azért is új volt, mert új helyzetet jelzett. Megmutatta, hogy a romániai magyarság elégedetlensége elérte azt a fokot, amely már nem fér bele az adott legalitás és politikai viszonyrendszer kereteibe. Megjelent a politikai színtéren egy olyan csoport, egy olyan nemzedék, amely levonta a tanulságokat az előző évtizedekből, átértékelte az egész 1945 utáni kisebbségi történelmet és politikázást. Ez a csoport nem látta folytathatónak és célravezetőnek a legalizmust, a Kolhaas Mihályféle magatartást, inkább – vállalva a lehetséges következményeket – konfrontálódott az elnyomó rendszerrel.⁴¹

Az ellenállás új formája új helyzetbe hozta a dráma szereplőit. Leginkább természetesen a romániaiakat: az erdélyi magyarság szellemi és politikai vezetésének, elitjének, a román párt vezetésének, a vezető román értelmiségnek mérlegelnie kellett a magyar nyelvű szamizdat megjelenésével előállt helyzetet. Nem kerülhette el ugyanazt a magyar külpolitika sem. Mellettük az emberi jogi kérdéseket a nyugat–keleti viszony lényeges pontjává avató nyugati nyomásgyakorló csoportoknak is adott feladatot az a memorandum, amelyet az erdélyi magyar kisebbség képviselőiben a madridi értekezlethez küldtek.

Az erdélyi magyarság tekintélyes vezető személyiségei rossznak ítélték a helyzetet, egyetértettek a megállapítások java részével. Maguk is másként látták korábbi tevékenységüket, becsapva érezték magukat, nem akartak asszisztálni a többségi nacionalizmushoz, a nemzeti elnyomáshoz. Vélhetően aggódtak a hatalom várható reakciója, a megtorlás és a várható ideológiai ellentámadás miatt. Nem is ok nélkül, mert 1982 őszén tovább nőtt a nyomás a magyar kulturális intézményekre és sajtóra.⁴² Érkeztek olyan hírek is, amelyek szerint a román vezetés gesztusokat tesz a magyarság szellemi vezetőinek egy része felé (Méliusz József, Gálfalvi Zsolt, Gáll Ernő, Domokos Géza).

⁴¹ Sütő András *Egy lócsiszár virágvasárnapja* (1973) című drámájában a főhősnek szembesülnie kell az ésszerűtlen uralommal szembeni naivitás, a kései felismerés okozta tragédiával.

⁴² Erről Joó Rudolf november 8-án számolt be, amikor hazaérkezett a kisebbségi jog történetének szentelt tanulmányútjáról. MOL XIX-J-1-j Rom. 1982/119. d.

Olyan cikkek is megjelentek, amelyek a szélsőséges, többségi nacionalizmus visszafogására tettek célzásokat.⁴³

Mindenesetre ez volt az a pillanat, amikor a román pártvezetésnek valóban szembe kellett néznie önmagával is. Nem lehetett nem észrevennie, hogy a „lopakodó szorítás”, a nemzetiségi elnyomás politikája, a nagynemzeti sovinizmus, a kisebbségi identitás sorozatos és módszeres megsértése spontán ellenállást vált ki a jelentős tömegű magyar nemzetiség körében. Egyúttal tiltakozásra, a hivatalos politikától való elkülönülésre kényszeríti tényleges vezetőit, mert keresztútba kerülve többségük hitelvesztés és nemzeti identitásának feladása nélkül nem tarthat ki a hivatalos politika által kompromittált nemzeti-nemzetiségi egyenjogúságot, testvériséget és nemzetköziséget hirdető eszméi és gyakorlata mellett. Ez a csoport leértékelődik és kevésbé lesz képes a magyar nemzetiség magatartásának befolyásolására. Érdeke ez a román politikának? Az addig meghatározó vezetők jelenléte és szerepvállalása a közéletben egyfajta legitimitást kölcsönzött a hivatalos politikának. Nyilvánvaló volt, hogy e csoport háttérbe vonulása és megszorongatása előnyt is jelenthet a beolvasztási stratégia számára. Mi van azonban, ha helyükbe egy keményebb, a konfrontációban, a nyílt ellenállásban bízó csoport lép? Nem válhat-e a helyzet kezelhetetlenné? Mi lesz, ha a nemzetiségi konfliktus eskalációja megroppantja Románia nemzetközi tekintélyét? Ezeknek a kérdéseknek foglalkoztatniuk kellett a bukaresti vezetőket – bár vélhetően az nem merült fel bennük, hogy változtatnak nemzeti-nemzetiségi politikájukon, és feladják az egységes, homogén román nemzeti állam megkérdőjelezhetetlenné tételének stratégiáját.

Már csak azért sem léphettek erre az útra, mert az előző évtizedek hivatalos nacionalizmusa mögött, vele egyre szorosabb szövetségben megerősödött a régi keletű román nacionalizmus. Ez az elsősorban értelmiségi kör követelte Erdély védelmét, napirenden tartotta Besszarábia ügyét. A hagyományos román nemzetszemlélet mentes volt a szocialista ideológia internacionalista premisszáitól, és nem érintették mélyen a szocialista társadalmi ideálok sem. A diktatúra pedig kifejezetten korlátozta és taszította a román értelmiség jelentős részét.⁴⁴ Ez a csoport ebben az időszakban még úgy ítélte meg: Ceaușescu védelmezi a román nemzetet a szovjet és magyar fenyegetéssel szemben. A román értelmiség mértékadó köreinek nagyobbik része nem nézte jó szemmel a kisebbség érdekvédelmi akcióit, abban a magyar nacionalizmus megnyilvánulását látta. Ezért – jobb híján – támogatta a politikai vezetést.⁴⁵

⁴³ Uo. 118. d. Kalmár György 1982. november 16-i rejteltávirata.

⁴⁴ Lásd erről Catherine Durandin, i. m. 402–405.

⁴⁵ Ez a gondolatmenete és összegzése Kalmár György követségi tanácsos 1982-es elemzésének, amely a román nemzetiségi politikára ható tényezőket vizsgálta. MOL XIX-J-1-j Rom. 1982/118. d.

Ilyen háttérrel a román pártvezetők dilemmái az elrettentés és a megosztás politikájának módszerei és arányai köré szűkültek le.

Az ősz folyamán a rendőri hatóságoknak sikerült letartóztatniuk az *Ellenpontok* szerkesztőit és terjesztőit. November elején dekrétum jelent meg, amelyben tanulmányi költségeik megtérítésére kötelezték azokat, akik kivándorolnak az országból. Ez az intézkedés elsősorban a német kisebbséget érintette, mert ők – a nyugatnémet állam segítségével – a jobb és méltóbb élet reményében tömegesen hagyták el szülőhazájukat. Egyre nőtt a Magyarországra áttelepülni kívánó román állampolgárok száma is. 1981-ben 760 fő fordult ilyen kérelemmel a kolozsvári főkonzulátushoz, 1982-ben 806-an tették ezt. Az áttelepülési kérelmek több mint felét ekkor még a magyar szervek elutasították.⁴⁶ Ennek a nyilvánvaló oka az lehetett, hogy a magyar politika nem akart kivándorlási hullámot generálni, amire több oka is volt. Az, hogy a román kormányzat feltételekhez kötötte a kitelepülést, jelentős felháborodást váltott ki mind Európában, mind az Amerikai Egyesült Államokban.⁴⁷ Ronald Reagan amerikai elnök ellenlépéseket vett fontolóra.

A magyar politika természetesen tudomást szerzett a romániai történeésekről, a szamizdatról, a szerkesztők lefogásáról. Éppen erre az időre esett a Lăncrănján-kötetet bíráló magyar írárok megjelenése. Közülük a legnagyobb visszhangot Száraz György cikke váltotta ki, amelyet az érintettek félhivatalos válasznak tekintettek.⁴⁸ Ez az írás, miközben kemény választ adott a történelemhamisításra, és Erdélyt nem engedte kiragadni a magyar nemzet történetéből, megfelelt annak a hivatalos elvárásnak is, miszerint nacionalizmusra nem szabad nacionalizmussal válaszolni.

December legelején, hosszú idő után pártközi tárgyalásokra került sor Bukarestben az MSZMP és az RKP központi bizottsági titkárai között. Aczél Györgyöt és Várkonyi Pétert Nicolae Ceaușescu is fogadta. A feszült légkörű tárgyalások semmilyen előrelépést nem hoztak. „Öszinte légkörben” folytak a megbeszélések, és a két fél minden területen szükségesnek tartotta a kapcsolatok fejlesztését. Egyetlen eredmény volt, hogy a közös közlemény megemlítette a nemzetiségek ösztönző szerepét.⁴⁹ Azt, hogy mit tartott szükségesnek az RKP vezetése a találkozó után közölni a romániai közvéleménnyel, az ott élő magyarokkal, jól mutatta az a cikk, amelyet Gere Mihály,

⁴⁶ Uo. 1986/124. d. 1986. január 13-i rejteltávirat az áttelepülőkről. Érdekes adat, hogy a magyar hatóságok e kérelmek 58, illetve 57%-át ekkor még elutasították. A következő években ez az arány a kérelmek számának emelkedése ellenére jelentős mértékben csökkent.

⁴⁷ Lásd pl. a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1982. november 9-i cikkét vagy a *The Economist* 1982. november 27-i írását. Ez utóbbi a II. világháború utáni időszak románok számára legzordabb időszakáról beszélt az események és a lakossági ellátásban mutatkozó hiányok kapcsán.

⁴⁸ Száraz György: Egy különös könyvről. *Valóság*, 1982/10. 95–105.

⁴⁹ *Magyar Külpolitikai Évkönyv*, 1982.

a Politikai Végrehajtó Bizottság póttagja, a Romániai Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának elnöke jegyezte. Az írás lényege a román nemzetiségi politika méltatása, tökéletességének bizonyítása. A cikkben helyet kapott a határon túli és inneni magyarokhoz intézett figyelmeztetés: „senkinek nem engedjük meg, hogy becsmélje pártunk nemzeti politikáját”.⁵⁰ Mindenesetre ez az üzenet arról tanúskodott, hogy a magyar párt képviselői a korábbinál keményebb hangot ütöttek meg. Talán ezért, talán másért, de a találkozó után szabadon engedték Szócs Gézát, az *Ellenpontok* terjesztőjét.⁵¹ A sajtóban azonban a nemzetiségi kérdést érintő kampány indult.⁵²

Az elvi következtetést Ceaușescu vonta le az RKP december közepén tartott országos konferenciáján. Beszédének ez, a nemzettel foglalkozó része fejezetcímet kapott. Ebben a hosszú címben az új vonások fejlesztésére esett a hangsúly. A főtitkár megismételte azon tézisé, miszerint a nemzet még hosszú időn át fontos szerepet tölt be. Ennek tudatában mindent meg kell tenni „új tulajdonságai fejlesztéséért, homogenizálásáért és egységének erősítéséért, mivel a nemzet alapvető tényezője a szocializmus és kommunizmus győzelmének Romániában”. A nemzetiségi politika lényege a jogegyenlőség. Ceaușescu arra figyelmeztette pártját, hogy a nehéz pillanatokban a reakció ellentéteket szít a különböző nemzetiségű dolgozók között. Ezért vissza kell utasítani a nacionalista és sovíniszta megnyilvánulásokat és a nemzetközi reakció beavatkozási kísérleteit. A köztársasági elnök a többi ország nemzetiségeinek hasonló jogokat és helyzetet kívánt, mint a romániaiaknak.⁵³

Petru Enache, ideológiai és nemzetiségi ügyekben illetékes KB-titkár konkrétabb utalást tett az *Ellenpontokra*, s a Madridba eljuttatott memorandumra: „A viszályok mai ügynökei hasonló diverziós célokkal buzgólkodnak abban, hogy minden alap híján lévő, pánikot keltő felhívásokhoz folyamodjanak, s ekként bizonyos reakciós körök, hajdani sovén, rasszista üzelmek, eszeveszett irredenta követelmények [sic!] szószólóivá váljanak.”⁵⁴

Az RKP vezetése továbbra sem tett különbséget a nemzetiségi jogok érvényesítéséért folytatott küzdelem, az anyanemzettel való normális kapcsolattartás lehetőségeinek kibővítését célzó követelések és az irredentizmus, revizionizmus között. Mégpedig azért nem, mert továbbra is a fenyegetettség pszichózisának fenntartásában volt érdekelt. Erről az eszközről Ceaușescu nem akart lemondani.

⁵⁰ *Előre*, 1982. december 7.

⁵¹ Barity Miklós nagykövet azt is fontosnak tartotta megjegyezni, hogy nőtt az NSZK érdeklődése a romániai magyar nemzetiség helyzete iránt. 1982. december 10. MOL XIX-J-1- J Rom. 1982/118. d.

⁵² Barity Miklós nagykövet 1982. december 8-i jelentése, uo.

⁵³ *Előre*, 1982. december 18.

⁵⁴ *Előre*, 1982. december 21.

3. Új helyzet – több és aktívabb szereplő

Szóltak volna érvek a politikai irányváltás mellett. Nemcsak a gazdaság helyzete, a belső elégedetlenség növekedése, a magyar nemzetiség ellenállása adhatott volna okot a változtatásra, de a romló nemzetközi helyzet és ezen belül Románia mozgásterének beszűkülése is. A lengyel válság és az afganisztáni szovjet beavatkozás továbbgyűrűző hatása, az amerikai fegyverkezési kampány nyomán egymásnak feszült a két szövetségi rendszer. Az egyenlő biztonság követelménye mindkét féltől válaszlépéseket követelt. Ez az ördögi kör inkább az amerikai érdekeket szolgálta, mivel óriási gazdasági és technológiai kihívást jelentett az elmaradottabb Szovjetuniónak. Ebben a helyzetben mind Kádár, mind Ceaușescu az enyhülés fennmaradásáért tevékenykedett. Kádárt főleg a gazdasági megfontolás, a nemzeti érdek és az egyetemes érintkezésben rejlő előnyök kihasználásának igénye, az enyhülésbe vetett hit vezette, Ceaușescut pedig az az óhaj, hogy megvédje Románia nemzetközi életben betöltött szerepét. A magyar vezető szavakban és elvekben rendületlenül kitartott a Szovjetunió mellett, támogatta annak külpolitikáját. Eközben egyre módszeresebben dolgozott Magyarország nyugati kapcsolatainak kibővítésén. A román vezető fordítva járt el: szavakban rendkívüli módon vigyázott a távolság fenntartására, függetlenségének demonstrálására, de közben egyre inkább szüksége lett a gazdasági együttműködésre a Szovjetunióval.

Brezsnyev halála után olyan vezető került az SZKP és a szovjet állam élére, aki kiváló viszonyt ápolt Kádár Jánossal. A szövetséges szocialista országok vezetői december 20-án, a Szovjetunió megalakulásának 60. évfordulója megünneplésére Moszkvába utaztak. Az új szovjet vezető, Jurij Andropov külön-külön is találkozott a testvérpártok vezetőivel. A megfigyelőknek feltűnhetett, hogy a rövid közlemények közül a Kádárral folytatott megbeszélés kapta a legpozitívabb jelzőket.⁵⁵

Ceaușescunak nem lehetett olyan ajánlata, amellyel az új szovjet vezetést a maga oldalára állíthatta a Magyarországgal folytatott küzdelmében. A magyar reformvonal ártértékelését már Brezsnyev is megkezdte az SZKP XXVI. kongresszusán. A lengyelországi események, a szovjet gazdasági problémák halmozódása, a magyar helyzet stabilitása és Kádár szövetséges hűsége nem maradt hatás nélkül a moszkvai vezetők politikai gondolkodására. Ezzel szemben Ceaușescu külön útja gátló tényezőnek, szálkának minősült a szovjet külpolitika irányítói szemében, mert gyengített

⁵⁵ Az Andropov–Kádár megbeszélés „testvéri”, „szívélyes” és a „teljes kölcsönös megértés” jelzőit kapta. Erich Honeckerrel baráti légkörben folyt a tárgyalás, Husákkal szívélyesen, Ceaușescuval nyílt és elvtársi légkörben. *Pravda*, 1982. december 21–22.

te pozícióikat, nehezítette taktikájuk megvalósítását és akadályozta céljaik elérését. Fenntartásaik 1983 második felében ismételt igazolást nyertek.

1983 elejének más eseményei is azt az érzést erősítették az RKP vezetésében, hogy általános támadás bontakozott ki Románia ellen, amelyben a belső és a külső ellenség között szoros együttműködés alakult ki. Ilyen körülmények között Ceaușescu úgy ítélte meg, hogy nem mutatkozhat gyengének, nem tehet engedményeket.

Kántor Lajosnak, a *Korunk* szerkesztőjének kezdeményezésére huszonhat romániai magyar író levelet írt Dumitru Radu Popescuhoz, a Romániai Írószövetség elnökéhez, közöttük volt Lászlóffy Aladár, Kányádi Sándor, Sütő András, Gáll Ernő, Balogh Edgár, Beke György, Benkő Samu, Markó Béla. Az aláírók kifogásolták a Lăncrănjan-könyvet, s egyértelművé tették ragaszkodásukat az általuk is betölteni kívánt híd-szerephez.⁵⁶ Január 22-én az Erdélyi Magyar Akció Bizottság tüntetést szervezett a New York-i román ENSZ-misszió épülete előtt, amelyen az *Ellenpontok* követeléseit hangoztatták.⁵⁷

Tavasza reális fenyegetéssé vált, hogy többek között az amerikai magyar emigráció és a kongresszusi-szenátusi magyar lobbí erdélyi magyarság érdekében folytatott tevékenységének hatására és a kivándorlást nehezítő rendelkezésekre hivatkozva az USA felfüggesztheti a Romániának megadott legnagyobb kereskedelmi kedvezményt.⁵⁸ A román diplomácia rendkívüli aktivitást fejtett ki ennek elkerülésére. Előbb hevesen tiltakozott, majd Ștefan Andrei Washingtonban személyesen igyekezett megakadályozni a komoly gazdasági károkkal fenyegető lépést.⁵⁹ Az amerikai külpolitikai irányítói végül úgy döntöttek, hogy a Szovjetunióval Afganisztán és a fegyverkezés okán kialakult konfliktus közepette nem célszerű olyan lépést tenni, amely Romániát „visszatolja” szövetségeseihez. Ráadásul Nicolae Ceaușescu ekkor még a nemzetközi élet jelentős szereplőjének számított, nemcsak „különutas” politikája, hanem a harmadik világra fordított kiemelt figyelve miatt is. Ezt az amerikai sajtó sem tévesztette szem elől.⁶⁰ A számítás bevált. Néhány hónappal később Románia ismét levált szövetségeseiről. Ceaușescu az amerikai európai rakétatelepítéssel kapcsolatos nemzetközi feszültség tetőpontján, május végén kijelentette: „Szilárdan eltökéltük a szakadék felé vezető út eltorlaszolását. Soha nem lépünk a

⁵⁶ MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/110. d. Szepes István kolozsvári főkonzul 1983. január 11-i jelentése.

⁵⁷ Uo. 107. d.

⁵⁸ Lásd erről *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1983. március 12. Ceaușescu a szembenállás politikáját választotta a nyugati országokkal szemben. (*Cikkek a nemzetközi sajtóból*, 1983. 27. sz.)

⁵⁹ A *Népszabadság* mindkét eseményről beszámolt, március 8-án és május 2-án.

⁶⁰ A *Newsweek* 1983. május 16-i száma interjút közölt a román elnökkel, ebben lényegében csak a Közel-Kelet szerepelt témaként. (*Cikkek a nemzetközi sajtóból*, 1983. 43. sz.)

fegyverkezési hajsza útjára... Barátainktól is elvárjuk, hogy a közös megállapodások szellemében tevékenykedjenek határozottabban a béke és leszerelés, az emberiség megmentése irányában.”⁶¹ A román elnök így reagált Jurij Andropov nyilatkozatára, amely az amerikai rakétatelepítésre adott szovjet választ tartalmazta. E szerint a Szovjetunió vállalja a katonai erőegyensúly megőrzéséhez szükséges terheket, és megteszi az ehhez szükséges lépéseket.⁶² Nem lehetett könnyű a szovjet vezetőknek megemésztetniük ezt a bejelentést. A román elnök ezzel megerősítette azt a korábbi, román katonai vezetők előtt tett kijelentését, hogy országa nem hajlandó a hadikiadások növelésére. Minderre tekintettel, Ronald Reagan elnök javaslatára a kongresszus meghosszabbította a legnagyobb kedvezmény hatályát.⁶³

1983 tavaszán a szokott menetrend szerint zajlott a román belpolitikai élet. Együtt tartott ülést a Romániai Magyar és a Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa. Felszólalt a román államfő is. Felsorolta az ilyenkor megszokott összes állítást a nemzetiségek helyzetéről, azok egyenlő jogairól. Ceaușescu ez alkalommal mélyebbre ment a kifejtésben. Elismerte, hogy az iparosításban ott rejlik az elnemzetleniesedés veszélye, de fejtegetése szerint jobb a városban dolgozni, mint odahaza ülni a faluban. Az elnök megvédte az asszimilációs hatású vegyes házasságok intézményét is, úgymond, egészségesebb gyerekek születnek így. Kijelentette: nem kívánjuk, hogy bárki is elhagyja az országot.

Ceaușescu azon sajnálkozott, hogy akadnak, akik áldozatul esnek a szocializmus ellen folyó kampánynak. Ezért a kommunisták is felelősek: „[...] nem lépünk fel kellőképpen, hogy hozzásegítsük ezeket az embereket a realitások jó megértéséhez, ahhoz, hogy jól eszükbe jusson – ha pedig fiatalok, akkor alaposan megismertessük velük –, mit jelentett a múltban az osztályelnyomás és a nemzeti elnyomás, jól megértsek, milyen nagyszerű eredményeket valósított meg népünk [...] és visszaverjék a reakciós és imperialista körök minden akcióját.”⁶⁴

A felszólalások ezen a vonalon haladtak. Mindegyikben volt egy passzus, amely a nacionalizmusra építő külső reakciót ostorozta.⁶⁵ Akadt egy kivétel, Fazekas

⁶¹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/106. d. Nagyköveti jelentés Nicolae Ceaușescu legutóbbi kijelentéséről. 1983. június 2. A kijelentés azután hangzott el, hogy az elnök fogadta a szovjet nagykövetet. Beszéd az Ipari és Mezőgazdasági Dolgozók Tanácsának ülésén.

⁶² *Népszabadság*, 1983. március 27.

⁶³ Joseph F. Harrington–Bruce J. Courtney: *Tweaking the nose of the Russians*. New York, 1991, 507–508. Ștefan Andrei Washingtonba ment és jelezte: az emigrálók oktatási költségeinek visszatérítése ügyében rugalmasak lesznek a román hatóságok. A román vezetés legnagyobb kedvezménnyel kapcsolatos magatartását és Ronald Reagan több hónapos ingadozását Vlad Georgescu is elemzi idézett könyvében.

⁶⁴ *Előre*, 1983. április 2.

⁶⁵ A magyar nagykövetség információja szerint Domokos Géza és Gálfalvi Zsolt nem volt hajlandó felszólalni. MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/107. d. 1983. április 7-i jelentés.

Lajos, aki a másik Fazekast váltotta a román politikai elitben, és ekkor a Politikai Végrehajtó Bizottság póttagja volt és miniszterelnök-helyettes. Ő konkrétabb volt a többi hozzászólónál. Felháborodottan bírálta azokat, akik mint „némely határon túliak, tendenciózusan beszélnek vagy írnak országunk együtt élő nemzetiségeinek helyzetéről”. A kérdést is feltette: „Kinek az ösztönzésére és felhatalmazására teszik?” Szerinte a határon túliak tanácsai beavatkozást jelentenek a román belügyekbe. E tanácsokra amúgy sincs szükség, mert „a nemzeti kérdés már rég és végérvényesen megoldódott”. Fazekas kifejtette: megsemmisítő csapást kell mérni a sovén nacionalizmusra, illetőleg azokra, akik meg akarják bontani az egy hazában élő testvérek, a nép egységét.⁶⁶ Magyar származású politikusra hárult tehát az MSZMP-nek, a magyar szellemi életnek és a romániai magyar ellenzéknek szóló üzenet elmondása. Nem kevesebbet állított, mint hogy a magyar vezetés maga is ösztönzi a nacionalista hangulatkelést, mert jóváhagyása-felhatalmazása nélkül nem jelenhetnének meg Romániát bíráló, a nemzetiségek helyzetét leíró, elemző cikkek a sajtóban.

Két héttel később az olasz *Il Tempo* újságírója megkérdezte a román államfő véleményét arról, hogy a nyugati sajtóban hírek jelennek meg a nemzeti kérdéssel kapcsolatos nehézségekről, sőt „egyes szocialista országokban is történnek közvetlen hivatkozások Romániára”. Ceaușescu szerint a Nyugaton megjelenő cikkek tendenciózusak és a közvélemény félrevezetését szolgálják, majd hozzátette: „Vannak külföldön bizonyos irredenta körök, amelyek támogatást kapnak tevékenységükben.”⁶⁷

Az élesedő hangnem aggodalmakat keltett a magyar értelmiség egy részében is. Balogh Edgár Szepes Istvánnal folytatott beszélgetésében elítélte az ellenállás olyan lépéseit, amelyek negatív hatással lehetnek a nemzetiség életére, bár elismerte, erről vita folyik a fiatalabb értelmiségiekkel, akik szerint a nemzetközi közvélemény figyelmét felkeltő akciókra van szükség.⁶⁸ Volt egy más irányú félelem is, mégpedig a józanabb román értelmiség részéről, amely nem tudott azonosulni a nacionalizmussal, illetve látta a romániai magyarság egy részének radikalizálódását, és tartott ennek következményeitől. A romániai írószövetség áprilisi ülésén nagy vita tört ki a résztvevők között. Az alkalmat ehhez még mindig a Lăncrănjă-könyv szolgáltatta. Hírek szerint a román írók közül többen is – Jebeleanu, Iorgulescu, Ioan Alexandru, Paleologu – a magyaroknak adtak igazat, és elítélték Lăncrănjănt. Alexandru „magyar testvéreiről” beszélt, és bírálta a dákoromán folytonosságra épített nemzetfelfogást. Méliusz József táviratban jelentette be kilépését a szövetségből. Petru Enache KB-tit-

⁶⁶ *Előre*, 1983. április 2.

⁶⁷ *Előre*, 1983. április 17.

⁶⁸ MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/106. d. A kolozsvári konzul jelentése. 1983. április 20.

kár megpróbált békét teremteni, Méliusz elhatározása megváltoztatására rábírn – de eredménytelenül.⁶⁹

1982 végétől a keményebb hangvételű szövegek, vádak, célzások, utalások az „általános” magyar–román érintkezés részeivé váltak. Hasonló összeütközésre, politikai-ideológiai pengeváltásra már korábban is sor került, de a vezető politikusok eddig az időpontig – 1971-et leszámítva – távol tartották magukat a nyilvánosság előtti összecsapásoktól. Arra eddig nem nagyon akadt példa, hogy hivatalos fórumokon, nyilvánvaló propagandacéllal, ilyen beszédek hangozzanak el – burkolt, de mindenki által értett üzenetekkel azonosítható címzetteknek. Különösen szokatlan volt, hogy egy szocialista ország első számú politikusa az irredentizmus vádját fogalmazza meg egy másik szocialista ország vezetőivel szemben. A román pártvezetés továbbra is megengedhetetlennek tartotta, hogy Erdély történelme, kultúrája ne kizárólag a román múlt, jelen és jövő része legyen. Minden olyan szellemi megnyilvánulásban irredentizmust látott, amely a határon átvélő összetartozásról szólt, továbbra sem volt képes megemésztetni, miként lehetséges az, hogy az egy pártrendszer körülményei között a sajtóban nem érvényesül a politikai irányítás. Nem is hitték el a román vezetők, hogy nem valóságos politikai hadművelet folyik velük szemben. Pedig nem folyt.

4. Az MSZMP fellépése a nacionalizmussal szemben – új ajánlat a két ország viszonyának rendezésére

Az MSZMP vezetése a nyolcvanas évek elején nem volt felkészülve sem kül-, sem belpolitikailag egy offenzív „nemzeti” stratégia kidolgozására és végrehajtására. Ennek belátásához elég az 1983-as év első harmadának eseményeit számba venni.

Még az előző év végén újabb jelzés érkezett a romániai magyar értelmiségtől, miszerint – vélhetően sokakban – az a benyomás, hogy jelen magyar állam elhanyagolná a határon túliakat, ezért dicsőség erről a témáról írni a hazai sajtóban, és úgy tűnik, mintha a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó írások a hatalom ellenére jelennének meg. Az üzenet küldője úgy vélte: a magyar politikai vezetés nem indíthat nyílt kampányt, de nem is engedheti át a terepet a „nemzeti ellenzéknek”.⁷⁰ Tamás Gáspár Miklós

⁶⁹ Uo. 1983/110. d. Rejtjeltávirat a Romániai Írószövetség 1983. április 21-i üléséről. 1983. április 28.

⁷⁰ MOL XIX-J-1-j Rom. 1982/120. d. Nemzetiségi – bukaresti – író javaslatai nemzetiségi propagandánk tájolására. 1982. november 15.

márciusban azt írta: a Kádár-kormányzat fél a nacionalizmustól, fél 1956-tól, és ezért az internacionalizmus követelményeit sem tartja be.⁷¹

Magyarországon 1982 második felétől előtérbe került a gazdasági és szociális reformok szükségességének témája, egyre kiélezettebb viták folytak ezek mibenlétéről, a szocializmus-felfogás megváltoztatásáról. A nehéz gazdasági helyzet erre az útra terelte a közbeszédet, a politikai és gazdasági-társadalmi problémák megoldásáról szóló diskurzust. Aktivizálódott a demokratikus ellenzék.⁷² Az MSZMP vezetése maga is kezdeményezte a reformfolyamatot és igyekezett elviselni a szakmai, ideológiai vitákat és azok velejáróit. Nemhogy szűkítette volna, sokkal inkább szélesítette a politikai-közéleti kereteket, azon igyekezett, hogy minél több tényezőt beteretljen a legális politikai élet, a szellemi közélet hivatalos csatornáiba. A problémát éppen az ideológiai követelmények, a politikai szabályok elhalványulása okozta. Fennállt a veszélye annak, hogy a gazdasági és lassan növekvő társadalmi feszültségek politikai töltetet kapnak, a szellemi élet kicsúszik az ellenőrzés alól.

Egyre kevésbé figyelmen kívül hagyható eleme volt ennek a szövetségesek körét bővíteni igyekvő, de hatalmi szempontból veszélyes folyamatnak, a határon túli magyarság sorsának rendezetlensége miatti elégedetlenség.

A pártvezetés úgy látta, a reformok kidolgozásához és végrehajtásához széles társadalmi egyetértésre van szüksége. Ebben számíthatott a technokrata-közgazdász értelmiség és középréteg új generációinak támogatására. Kádár és vezetőtársai ebben a helyzetben a nacionalizmust látták igazán veszélyesnek.

1982 végén a pártvezetés már idejét érezte, hogy az új helyzetben eligazítsa a közvélemény formálására hivatott ideológiai, propaganda- és tájékoztatási apparátust, annak vezetőit és meghatározó személyiségeit. Szükségesnek tartotta, hogy kimutassa szándékait, és kijelölje a határokat, amelyek között a szellemi közélet szereplői mozoghatnak. Ezt a feladatot Aczél György az új helyzet és a szövetségi politika követelményeinek megfelelően párbeszédese, valóságos vitát is lehetővé tevő formában kívánta megoldani. Ezért 1983. január elején ideológiai tanácskozást rendeztek, amelynek előadója ő maga volt, de sok hozzászólót is terveztek.

Aczél előadásában és zárszavában is jelentős teret szentelt a nemzeti-nemzetiségi kérdésnek. Elismerte, hogy a valóságos érdekek, azok sérelme és „még inkább a vélt érdekek a nemzeti ellentéteket, a nacionalizmust a szocializmus idején is táplálhatják”. Kiderült – folytatta az előadó –, hogy a nemzetiségi kérdés sem oldódik meg automatikusan, a szocialista országokban „előfordulnak kísérletek a nemzeti kisebbségekkel szembeni politikai és gazdasági megkülönböztetés ellenében a nemzeti egység megteremtésére”.

⁷¹ Uo. 1983/111. d.; *Nemzetőr*, 1983. március 15.

⁷² Lásd erről Csizmadia Ervin: *A demokratikus ellenzék (1968–1988)*, i. m. 240–251.

ségek jogainak csorbítására, erőltetett asszimilálásukra is”.⁷³ Ez a szöveg először is azért volt érdekes, mert valós érdekeket is említett, mint a szocialista országok közötti ellentétek lehetséges forrását, okát. Másodszor mert Aczél, ha nem is nevezett meg konkrétan egyetlen szocialista országot sem, de eltért attól a kádári taktikától és módszertől, hogy pozitív formában kell beszélni a nemzetiségi kérdésről. Beszéde kemény váddal illetett „valamely” szocialista országot. A párt első számú ideológusa ezután tért rá a magyar nemzetiségpolitika és a hivatalos nemzetfelfogás kifejtésére. Elítélte azt a gyakorlatot, amely a történettudományt aktuális politikai célokra használja. Aczél megismételte: nacionalizmusra nem szabad nacionalizmussal válaszolni, már csak azért sem, mert aki ezt teszi, az „nem őrizheti meg jogos nemzeti érzelmeit és internacionalizmusát, összemberi nézőpontját sem”. Magyarország nem akar revíziót, a nemzetiségeket hídnak tekinti a szomszéd országok között, azt kívánja, hogy szülőföldjükön élhessenek, gyakorolhassák jogaikat. „Nem szemléljük közömbösen, ha bárhol a nemzetiségek hátrányos megkülönböztetésnek vannak kitéve, ha korlátozzák őket az anyanyelv használatában, az anyanyelvi oktatás biztosításában, ha nem tudják tartani a kapcsolatot más országbeli rokonaikkal, barátaikkal.”

Ezek a mondatok bírálták a román gyakorlatot, és egy lendülettel visszautasították a magyar párt- és állami vezetés közömbösségéről megfogalmazott vádakát. Aczél formulázása arról is szólt, hogy az MSZMP nem hárítja el magától a felelősséget azzal a hivatkozással, hogy a nemzetiségi kérdés belügy. Nyilván azzal a céllal, hogy ebben a kérdésben ne maradjon kétség, új megfogalmazással állt elő. „Úgy véljük, a hatalmon levő kommunista pártokat közös felelősség terheli a nemzetiségi politika elveiért és gyakorlatáért.” Kérdés persze, hogy a többi párt kés-e megosztani a nemzetiségek sorsával kapcsolatos felelősségét. Aczél ebben a szellemben együttműködésre hívta Közép- és Kelet-Európa összes olyan erejét, amely kész közösen dolgozni a múltbeli elmaradás leküzdéséért és azért, hogy a térség példát szolgáltasson a népek testvériségére.⁷⁴

A vitában felszólalók közül csak Juhász Gyula történész foglalkozott ezzel a problémával. Véleménye szerint hiba volt, hogy az emberek sokáig nem kaptak választ e témával kapcsolatos jogos kérdéseikre. Egy olyan országban, mint a magyar, amelynek etnikumából több millióan élnek a szomszédos országokban, érthető, ha ez az ügy sokakat foglalkoztat.⁷⁵ A konferencia a nemzeti lét központi kérdésének a megváltozott világgazdasági helyzethez és követelményekhez történő alkalmaz-

⁷³ *Országos agitációs, propaganda- és művelődéspolitikai tanácskozás, 1983. január 11–12.* Budapest, 1983. 21.

⁷⁴ Uo. 24.

⁷⁵ Uo. 141. A konferencia felszólalóinak többsége a reformmal, a szocializmusképpel, a politika és a szellemi élet kapcsolatával foglalkozott.

kodást tartotta, ezért a figyelem az ehhez szükséges reformokra, politikai stratégiára, a hatalmi stabilitás megőrzésére, a szellemi megújulásra összpontosult. Mindez nem akadályozta meg Aczél abban, hogy összefoglalójában visszatérjen a nemzeti-nemzetiségi kérdésre. Tette ezt azért, mert össze akarta kapcsolni a témákat. A párt ideológusa úgy látta: a felélénkült szellemi, politikai élet vitáit úgy lehet mederben tartani, ha a világhelyzet, a gazdaság, a nemzet problémáinak realista felmérése és a szocializmus elv-, cél- és érderendszerének szem előtt tartása visszafogja a közéleti szereplők rendszerbírálását. Ezt a megközelítést alkalmazta a nemzetiségi ügyben tanúsított magyar politika védelmében is. Aczél kijelentette: a más országokban élő magyar nemzetiségek jogainak tiszteletben tartása közös érdeke az érintett népeknek, a szocializmusnak, Európának. „Ott pedig, ahol erről tárgyalni kell és lehet, tárgyalunk.” Nem arról, hogy ami ott történik, belügy. A magyar álláspont az, hogy ami a határon túl történik, az érinti a magyar állampolgárok sokaságát. Aczél a radikálisabb fellépést követelőkről is szólt: „[...] vannak, akik még sok mindent ajánlanának nekünk. Mi azonban nem követjük azok módszerét, akik határainkon belül vagy kívül a társadalmi eredetről, nemzetkarakterológiai kérdésekről, sérelmi listákról vagy korábban szerzett jogokról akarnak nagy, nyilvános aktuálpolitikai vitakampányt ránk erőszakolni. Ezek végül is az imperialisták céljait szolgálnák.” A történelmi tapasztalat arra tanít, hogy nem szabad ilyen útra lépni.

Aczél hozzátette: „Vigyázzunk, nehogy a végén az »derüljön ki«, hogy mi különbek vagyunk, mert magyarok vagyunk.” A nemzetiségi kérdést csak a népek, nemzetek, országok együttélésének jegyében lehet megoldani, „sokféle javaslat, sőt vita is jogosult lehet, de aki a szocializmust akarja kiiktatni, az nem lehet jó szolgálója nemzetének”.⁷⁶ A megfogalmazás a demokratikus ellenzéknek szólt, amely radikális átalakítást követelt. Ezzel sokat visszavett az előadásban kifejtett gondolatmenetből. Mondanivalója szerint a nemzetiségi kérdést nem lehet napi politikai üggyé tenni.

Az MSZMP vezetése maga is egyre súlyosabbnak látta a határon túli magyarság helyzetét, de nem látott esélyt arra, hogy a román pártra gyakorolt nyomás fokozásával eredményt érjen el. A kiéleződött nemzetközi helyzetben, a megnőtt nyugati érdeklődést látva nem akarta bevonni, a játék szereplőjévé avatni a hazai közvéleményt. Hiába jelentett egyre több nehézséget a nemzetiségi kérdés, jelentek meg újabb szereplők ebben a térben, a magyar politikai vezetés nem gondolta úgy, hogy saját mozgásteret tágulna az érezhetővé vált erdélyi ellenállásnak, a magyar emigráció aktivizálódásának, a nyugati szellemi élet figyelmének és a román politika egyre rosszabb megítélésének köszönhetően. Kádár és a pártvezetés egésze túl problematikusnak ítélte a változtatást a nemzetpolitika tartalmán, amelyet a határon túli ma-

⁷⁶ Uo. 189–190.

gyarság nemzetbe történő beemelése jelentett volna. Túlságosan nagy volt számára a nemzeti sérelmek képviselőjének politikai kockázata.

Így aztán nem maradt más, mint tárgyalni. Ștefan Andrei román külügyminiszter 1983. március elején Budapestre jött. Kádár János is fogadta. A magyar politikus pozitív alapállást vett föl, hangsúlyozta a szocialista országok összefogásának fontosságát. Ebből a szempontból jónak nevezte a Varsói Szerződés tagországainak prágai találkozóját, mivel ott a román küldöttség is együttműködési készséget mutatott. Felsorolta a világhelyzetből és a gazdasági nehézségekből eredő, mindkét országot érintő problémákat. A magyar vezető kijelentette: „Románia egyetlen gondjának sem örülünk. Nem vagyunk ebben érdekeltek. Ezek visszaütnek ránk is, a mi gondjaink Romániára.” A megértést tükröző gondolatsorban ott volt a figyelmeztetés szándéka. A türelem és az „elvtársi hozzáállás” segít előre vinni a dolgokat – folytatta Kádár, aki arra figyelmeztetett, hogy a gazdaság mellett a többi területre is figyelni kell a két ország kapcsolatában. Így jutott el az „érzékeny”, nemzeti érzelmeket érintő kérdésekig. Magyarországon vannak nacionalista maradványok és van új keletű nacionalizmus is. Majd a lényegre tért: „Gondolom, maguknál is így van ez. Arra kell törekednünk, hogy elkerüljünk mindent, ami a nacionalizmus növelését (sic!) idézné elő országunkban és egy másik országban is táplálná azt. Ebből a szempontból is segítenünk kell egymáson.” Ez lényegében ajánlat volt, amely arról szólt, ha az RKP változtat a nemzetiségi politikáján, javít az erdélyi magyarság helyzetén, akkor az MSZMP lecsendesíti a magyar közvéleményt, lehűti a magyar sajtót. Így mindkét fél jól jár. Amennyiben a román fél ezt belátja, akkor van miről megállapodni, akkor értelmet kap a Ceaușescu óhajtott személyes megbeszélés. Ebben a szellemben kell előkészíteni a felső szintű találkozót. Kádár tett még egy utalást a megállapodások végrehajtásának szükségességére.

A román külügyminiszter egyetértett azzal, hogy mindkét részről előfordulnak nacionalista megnyilvánulások, a múlt, a külső ideológiai nyomás, az „imperialista propaganda és szembeállítási kísérletek következtében is”. Andrei így nyilatkozott: „Örül mindannak, amit Kádár elvtárstól hallott. Mindent el kell követni, hogy „ne legyünk kiteve a tőkés világ kényének-kedvének. Román részről azt kívánják, hogy együttműködésünk egy intenzív szakaszába lépjünk”.⁷⁷

Komolyan gondolta-e Kádár, hogy a nyugati nyomás kivédési szándéka és a „mindenki harcoljon a maga nacionalizmusával szemben” elv alkalmazása javulást hozhat a két ország viszonyában? Sőt komolyan hitte-e, hogy Ceaușescu enyhít majd az erdélyi magyarság helyzetén? Ne látta volna, hogy a román politikának milyen meghatározó eleme a nacionalizmus? Ne tudta volna, hogy az RKP még

⁷⁷ MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/106. d. Emlékeztető, 1983. március 3.

ha akarna, sem tudna lemondani erről az ideológiai eszközről, már csak azért sem, mert még nem érte el a célját, mert még nem gondolja megkérdőjelezhetetlen integritásnak, teljesen egységesnek, elég homogénnek a román nemzetet? Ebbe a stratégiába nem fért továbbra sem bele az, hogy a magyar nemzetiség a két ország közötti kapcsolatok döntő tényezője legyen, lehessen. Ne tudta volna ezt Kádár? Nem valószínű.

Mindenesetre megtette a kompromisszumhoz szükséges első lépést, és a maga részéről ismét „felvette a küzdelmet” saját társadalmának nacionalizmusával. Erre az 1983. áprilisi, nagy jelentőségűnek szánt, a két kongresszus közötti időszakot felező KB-ülés kínált alkalmat számára. Itt tartott előadói beszédében Kádár nagy teret szentelt a sajtóban, a nyilvánosságban tapasztalható, szerinte káros jelenségeknek. Ezek közé sorolta az általa növekvő számúnak ítélt nacionalista megnyilatkozást. Felszólította azokat, akik e hullámon lovagolnak, gondolkodjanak el azon, milyen irányban haladnak, netán sodródnak. Az első titkár arra emlékeztetett: a nacionalizmus burzsoá ideológia és a szocializmus elleni harc fegyvere. Támadta a szocializmus magyarországi építésének sikereiből táplálkozó túlzott öntudatot is: „nincs okunk és jogunk a hengegésre, a fölényeskedésre” – mondta. Kádár kitért a határon túli magyarok sorsára, amelyet „együttérzéssel, rokonszenvvel” figyel a hazai közvélemény, de ez a figyelem a természetes nemzeti érzésből ered, amihez „semmi köze sem lehet a nacionalizmusnak és a felelőtlenségnek. A pártnak, a kormánynak mindig meg kell gondolnunk, hogy cselekednie. Semmi olyat nem tehetünk, és nem is teszünk, ami árt hat népünknek, a szocializmus ügyének, vagy ami az ellenség kezére játszik. Ami pedig a jövőt illeti: [...] a nemzetiségek problémáit csak a szocializmus tudja megoldani, a kapitalizmus soha. Ezt a kérdést így kell kezelni, a nacionalista hangulatkeltéssel szembe kell állítanunk a szocialista hazafiságot, az internacionalizmust, a népek barátságának eszméjét.”⁷⁸ E passzusok bekerültek a közzétett változatba is.

Az ülésen a párt vezetője e témában (is) többet mondott annál, mint amit nyilvánosságra hoztak. Indulatosan beszélt arról, hogy „a nacionalista hangulatkeltés” „egyik bajnoka” kijelentette: fel fog lépni a szomszédságban élő magyarokért, a felelősség (viszont) a kormányt terheli. Kádár kijelentette: mindenkinek viselnie kell a maga felelősségét azért, amit tesz. „Szeretném még egyszer elmondani: az összes problémát természetesen ismerjük. Jelenleg olyan a helyzet, amelyet kialakítani bizonyos nacionalista bajnokok is segítettek, hogy már három szomszéd országgal kerültünk kicsit perbe. A románokkal tradicionálisan; az újabb hírek szerint a magyar nacionalisták a csehszlovákokat piszkálgatják, akik persze, ugyanúgy válaszolnak rá.”

⁷⁸ Kádár János: *A békéért, népünk boldogulásáért*. Budapest, 1985, 90–91.

Egy cikk miatt Jugoszláviával is „keveredés” lett.⁷⁹ (Kádár azért is volt ennyire indulatos, mert Duray Miklóst ismét bíróság elé készültek állítani Csehszlovákiában. Emiatt a nemzetközi élet jelentős szereplői közül is sokan tiltakoztak, Magyarországon pedig 350-en levelet írtak alá, amelyet elküldtek Lázár Györgynek, Losonczi Pálnak és Gustáv Husák csehszlovák államfőnek.⁸⁰) Az első titkár szerint egyes szomszédos szocialista országokban nem úgy kezelik a nemzetiségi kérdést, ahogy elvárható lenne. Ő azonban nem tett egyenlőségjelet a csehszlovák és a román nemzetiségi politika közé. Szerinte az utóbbi esetében a kérdés nem egyszerűsíthető le a magyar-ellenességre, mert „annak” a szomszédnak az egész politikája problematikus. Kádár hozzátette: „Abban a bizonyos országban román sem szeretnék lenni, nemcsak magyar. Azért ezt ne felejtjük el.”⁸¹

A KB-ülésen Pál Lénárd akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára arról beszélt, hogy a korábbinál megalapozottabban kell küzdeni a nacionalizmus új változataival. Vélhetően azt akarta ezzel mondani, hogy a politikának jobban kell a tudományra támaszkodnia az ideológiai munkában.⁸²

A KB határozata Kádár beszédére épült. Ideológiai fejezetében a nacionalizmust úgy említette, mint amely már idézett elő súlyos tragédiát Kelet-Európában, és megnyilvánulásai „ma is súlyos károkat okozhatnak népünknek”. A határozat szerint a hazafiság – együtt az internacionalizmussal, önbecsülés – együtt más népek tiszteletével, barátság és szolidaritás más népekkel – lehet az a magatartás, amellyel el lehet elkerülni a magyar népre leselkedő veszélyeket.⁸³

Az előadói beszéd és a határozat csakis a „burzsoá” nacionalizmus elleni küzdelem fontosságáról szólt. Egyik oldalról a nyugati stratégia, a megosztás, szembeállítás kísérlet elhárítása okán fogalmazódott meg a feladat, a másik oldal a belpolitika volt. Az élenkülő ellenzék gerjeszti és a maga oldalára akarja állítani a

⁷⁹ Talán ezért, talán nem, de a Petar Stambolić jugoszláv államfő március végi látogatásáról kiadott közlemény nem tartalmazta a nemzetiségek híd-szerepéről szóló formulát. Igaz viszont, hogy a két fél kiemelte a területek, városok, és a két ország lakossága közötti közvetlen kapcsolatok fontosságát. *Népszabadság*, 1983. április 1.

⁸⁰ Csizmadia Ervin: *A demokratikus ellenzék (1968–1988)*, i. m. 263. A Duray-ügy, valamint a magyar és csehszlovák vezetőknek küldött levél nem is maradt hatás nélkül a magyar–csehszlovák viszonyra. Vélhetően ezért nem szerepelt a Kádár János prágai látogatásáról szóló közleményben a nemzetiségekre, illetve szerepükre tett utalás. *Magyar Külpolitikai Évkönyv*, 1983. H. n. Magyar Külügyminisztérium, 1983, 360–361.

⁸¹ MOL 288. f. 4/190. ő. e.

⁸² Uo.

⁸³ *Népszabadság*, 1983. április 16.

nemzeti érzelmeket.⁸⁴ E folyamat veszélyezteti a határon túli magyarság érdekeit, és Magyarországot szembeállítja szomszédaival.

Nem először fogalmazódott meg ez a tételsor. Az 1980-as évek elején azonban már évtizedes tapasztalat gyűlt össze a szomszéd országokban, különösen és főleg Romániában jelentkező és ott egyre jobban eluralkodó nacionalizmusról. Erről azonban 1983 áprilisában az MSZMP egy szót sem ejtett. Így az furcsa helyzet állt elő, hogy az elvében és gyakorlatában is internacionalista magyar kommunista párt élen járt a nacionalizmus miatti önbírálatban. Ezt a pozíciót a magyar közvélemény tudomásul vette-vehette, elvileg egyetérthetett, de azonosulni csak akkor azonosulhatott vele, ha nem az következik belőle, hogy a hangoztatott elvek jegyében el kell tűrni mások nacionalizmusát, a határon túli magyarság kiszolgáltatottságát. Kádár beszéde és a nyilvánosságra hozott határozat pedig éppen ezt sugallta.⁸⁵ Ráadásul a saját, a belső nacionalizmus elleni küzdelem meghirdetésével az MSZMP „feladta a labdát” a román politikai vezetésnek.

1983 áprilisában meghalt Illyés Gyula, aki mértékadó személyiség volt a nemzeti-nemzetiségi kérdésben. Az író-költőnek nagy befolyása volt a magyar értelmiségiekre, közvéleményre és politikára. Szereplője volt a magyar–román kapcsolatoknak, cikkei, nyilatkozatai nemcsak a közgondolkodásra gyakoroltak hatást, de erkölcsi háttérrel nyújtottak a határon túli magyarság, a magyar nemzet ügyében megnyilatkozó szellemi, politikai szereplőknek. Temetése jelentős esemény volt, amelyen a búcsúztatóknak az életmű, az alkotó, az ember méltatása mellett meg kellett fogalmazniuk viszonyukat a politikai örökséghez is. Bodor Pál – a későbbi Diurnus – romániai magyar író, újságíró arról írt, hogy Illyés nemcsak a magyaroké, hanem a franciáké és a románoké is, mindenkié, aki a(z emberi) méltóság ügyét magáénak vallja.⁸⁶

A kormány részéről Köpeczi Béla művelődési miniszter mondott búcsúbeszédet. Felidézte Illyés önéletrajzi jegyzetei közül azt az 1959-ből származót, amely a népek osztály nélküli társadalom felé haladását taglalta. „Szerves egyesülésük első állomása a teljes egyenjogúság. Egymást becsülő felek közt egyenjogúságot teremteni másként,

⁸⁴ Erről is szólt a pártlap másnapi, a KB-ülést kommentáló belső vezércikke (Számadás és előretekinés), amely kiemelte: a zord világpolitikai helyzetben, a gazdasági gondok közepette az „imperialista” propaganda meglovagolja a nemzeti érzékenységet. „Ennek az ellenséges politikának játszik a kezére a nacionalizmus, ezt kapják föl a hazánkban itt-ott mozgolódó ellenzéki és ellenséges elemek.” *Népszabadság*, 1983. április 17.

⁸⁵ A *Neue Zürcher Zeitung* április 19-i száma úgy értékelte: a párt szeretné berekesztetni a folyóiratokban zajló, a romániai és csehszlovákiai magyarok helyzetéről szóló vitát. (*Cikkek a nemzetközi sajtóból*, 1983. 31. sz.)

⁸⁶ A méltóság önismerete. *Népszabadság*, 1983. április 22.

mint szóértéssel, vagyis békével képtelenség, mert hisz önmagában ellentmondás.” Köpeczi megismételte: „Egyenjogúság – megértéssel és békével –, ez volt Illyés nemzeti és nemzetközi programja.”⁸⁷ Ez a mondanivaló az áprilisi KB-határozat vonalán haladt, de az egyenjogúság jelzésszerű említésével annál többet vállalt.

Az íróársak, valamint az erdélyi és az összes határon túli magyarok képviselőiben Sütő András búcsúzott. Ő Illyés tanácsára emlékeztetett: Erdély az egyenjogúság és testvériség követelményét jelenti. Sütő beszédében bírálta azokat, akik a szabadságra hivatkozással közönyt mutatnak a nemzet iránt, akik azt hiszik „annál nagyobbak lehetünk, minél inkább lekicsinyeljük itthoni dolgainkat”.⁸⁸ Ez a passzus a nemzet ügyeként szólt Erdélyről, de a határon innen élőket, a hazai ellenzékét a fennálló rend, helyzetük megbecsülésére intette.

A pártvezetés igyekezett munícióval ellátni az apparátust a nacionalizmus elleni küzdelemhez. Május elsején a *Népszabadság*ban a vezércikket E. Fehér Pál írta, aki akkor a kelet- közép-európai kulturális és nemzetiségi ügyek szakértőjének, a Duna-völgyi együttműködés elkötelezett hívének számított. Az újságíró szerint a „nacionalizmus mérge, a helyzet irreális értelmezése ma különösen veszélyes”. Végzetes lehet „a védekező nacionalizmus fegyverként való forгатása” is. Tehát a védekező nacionalizmus is veszélyes. Ez a fogalom nemcsak azt fejezte ki, hogy nincs pozitív jelentésű nacionalizmus, hanem azt is, hogy a reális nemzeti sérelem esetén is önfegyelmet kell tanúsítani. Az újságíró így is zárta a gondolatsort: „a nacionalizmus ellen az internacionalizmus, a nemzeti érdekek progresszív képviselete az egyetlen hatásos eszköz”.⁸⁹ Hasonló szándékot tükrözött a *Pártélet* című folyóirat júniusi, a nemzetiségpolitikával foglalkozó cikke. A szerző, Fodor Péter követte a Kádár által kijelölt irányt, amennyiben a szocializmushoz kötötte a kérdés megoldását. De túl is ment ezen a vonalon, amikor Kádár nemzeti elbizakodottságot bíráló megjegyzését beépítette gondolatmenetébe: „Az utóbbi időben a néhány szomszédos országban élő magyar nemzetiségű lakosság sorsáért való aggodás helyenként együtt jár eredményeink túlértékelésével.” Újdonság volt, hogy a szerző utalt a hazai nemzetiségek félelmére, miszerint sorsuk alakulása függhet a határon túli magyarok helyzetének

⁸⁷ Uo. április 23.

⁸⁸ *Új Tükör*, 1983. május 1. (18. sz.) Sütő András beszéde itt jelent meg teljes terjedelmében. Az Erdélyről szóló gondolatot a *Népszabadság* is idézte. Őszi István (ekkor az MSZMP KB külügyi osztályán dolgozott) személyes közlése szerint Aczél György ragaszkodott Sütő személyéhez. Ezzel két legyet akart ütni egy csapásra. Egyrészt a romániai magyar író búcsúbeszédével jelezni a magyar kommunisták nemzeti elkötelezettségét, másrészt hogy a népi-nemzeti irányzat képviselői ne léphessenek fel a temetésen Illyés örököseként.

⁸⁹ Kérdés, hogy a „védekező nacionalizmus” említésének és elítélésének háttérében mi húzódott: a határon túl szerveződő és a marxizmus-leninizmuson túllépő új ellenállás gyakorlatának általános kritikája, vagy Duray Miklós, Csoóri Sándor alább elemzett fellépése?

alakulásától. Mindkét szövegrész tényként kezelte, hogy a határon túli magyarok nem megfelelő körülmények között élnek. Ennyiben a cikk jóval túlment a KB határozatán, amely erről a problémáról még virágnyelven sem szólt. Fodor egyrészt igyekezett megnyugtatót a hazai nemzetiségeket: a magyar nemzetiségi politika elvi, tehát nem függ attól, ami a szomszédos országokban történik. Másrészt leszögezte, hogy az MSZMP számára nem közömbös, miként alakul a határon túli magyarok helyzete, hiszen a rokoni, baráti szálak okán „jelentős belső politikai ügyünk”.⁹⁰

Nyáron a kormány beszámolt munkájáról az országgyűlésnek, hozzászólt Puja Frigyes külügyminiszter is. Ő nem érintette a határon túliak ügyét, a nemzetiségi kérdést. Amit mondott, az kevesebb is, meg több is volt ennél. A külügyminiszter sorra vette a magyar külpolitika számára fontos viszonylatokat. Így jutott el a szomszédos szocialista országokkal fenntartott kapcsolatokhoz, amelyek fejlesztésére Magyarország nagy gondot fordít. Ennyi elég is szokott lenni. Most azonban Puja kiegészítette ilyenkor szokásos mondandóját: „Itt különösen fontosnak tartjuk a nyílt és őszinte párbeszédet, az óhatatlanul felmerülő gondok és problémák közös leküzdését. A múltnak, a haladó hagyományok mellett, sajnos visszahúzó maradványai is vannak, amelyeknek az eltávolítása szocializmust építő népeink közös érdeke.”⁹¹ Ez a szöveg messze elütött a testvériségről, egységről szóló formulától. A bekezdés nyilván a románoknak és a hazai közvéleménynek lett szánva, de a taktikai tompítás a szöveg mondanivalóját más vonatkozásban felerősítette, hiszen szokatlan dolog volt gondokról, problémákról és a múlt maradványairól beszélni a szomszéd szocialista országok egymás közötti kapcsolataiban. A kicsit elvonttá tett formula több címzettet szólított meg a szándékoltnál. A párt első titkára éppen arra hívta fel az áprilisi KB-ülésen a figyelmet, nehogy „szocialista kisantantot” sikerüljön összekovácsolni Magyarországgal ellen. A külügyminiszter valószínűleg nem is szándékolta, de formulájával korrigálta az ország első emberének áprilisi, önbírálatként is értelmezhető kiállítását a nacionalizmussal szemben. Puja országgyűlési megszólalása azt mutatta: a külpolitikára nem érvényes ez a kitétel. A „visszahúzó maradványok” nem Magyarország kizárólagos sajátjai. Leküzdésük sem csak az ő feladata, hanem közös érdek és közös munka eredménye lehet.

⁹⁰ Érdemes figyelni a nyelvezetre is, miként is kerülte el a szerző, hogy kimondja: a határon túli magyarok helyzete belpolitikai ügy Magyarországon. Fodor Péter: Nemzetiségi politikánk elvei és gyakorlata. *Pártélet*, 1983/6.

⁹¹ *Népszabadság*, 1983. június 25.

5. A Csoóri–Hajdú „vita”

Kádár János KB-ülésen mondott beszédéből kiderült, a politikai vezetés tudatában volt annak, hogy erre az időre a szlovákiai magyarság helyzete is problematikus-sá vált, ami részben saját helyzetének romlásából, részben az egész csehszlovákiai helyzetből következett. Szlovákiában is szűkíteni igyekeztek az anyanyelvi oktatást. Magyar részről a nyolcvanas évek elejéig kevesebb figyelmet kapott ez a terület. Ennek egyik oka az volt, hogy itt a magyar nemzetiséggel szembeni lépések kevésbé voltak látványosak, a másik ok, hogy a hazai közvélemény figyelmét inkább Erdély kötötte le.

Ez a helyzet éppen ekkortájt kezdett megváltozni. Ebben kiemelkedő szerepet játszott Duray Miklós, akinek 1982-ben írt könyve 1983 elején jelent meg a Püski Kiadónál az USA-ban.⁹²

Duray önéletrajzi-politikai esszéje nem vált volna belpolitikai üggyé Magyarországon, ha Csoóri Sándor költő, a népi-nemzeti irányzat prominens képviselője nem ír hozzá bevezetőt. Ez a bevezető egyszerre kárhoztatta az elnyomókat és az elnyomottakat. Az előbbieket azért, mert nem tartják magukra kötelezőnek az európai eszméket, mert a „szocializmus védősisakja alatt” összefognak, és elnyomják a kisebbségeket. Az utóbbiakat azért, mert erőtlen az ellenállásuk. „A nyugati demokráciák neveltje” nem hiszi, hogy a nemzetiségi helyzet olyan rossz, mint amilyennek mondják, mert egyrészt túlzóknak ítéli a híradásokat, másrészt „[...] elképzelhetetlennek tartja, hogy a földbe taposott közösségek pissenés nélkül tűrik, hogy végigszántsanak rajtuk. Végül is a baszkok lőnek, az írek robbantanak, mért nem követik példájukat az erdélyi magyarok vagy a szlovákiaiak?”⁹³

Csoóri felvetette a nagyhatalmak felelősségét is, mert a párizsi békével olyan helyzetet teremtettek, hogy belügynek minősül a nemzetiségi kérdés, és belügyekbe való beavatkozásnak a helyzetükre vonatkozó kérdések felvetése. A költő bírálta a magyar politikát is. Szerinte azok voltak a legjobb évek Erdélyben, amikor a magyar kormány nem volt hajlandó a barátsági szerződés aláírására (1968–1971). Majd, hogy teljes legyen a kép, Csoóri a főtételt is vitatta. Szerinte a szocializmus nem képes a nemzetiségi kérdés megoldására. Sőt a nemzetiségek nehéz sorsáért „a szocializmus végiggondolatlan eszmerendszere és gyakorlata” felelős.⁹⁴ Másként alakulna a világ, ha többpártrendszer, magántulajdon lenne, ha szabadok lennének az egyházak. Csoóri egyetértett Durayval: erkölcsi tettekre van szükség, szakítani kell a [nemzeti]

⁹² Duray Miklós: *Kutyaszorító*. New York, 1983, 16.

⁹³ Uo. 16. A bevezető címe: Kapaszkodás a megmaradásért.

⁹⁴ Uo. 17.

bűntudatra alapozott hagyománnyal, és a nyilvánosságra kell támaszkodni a jogokért folytatott küzdelemben.⁹⁵

A költő szabadon engedte érzelmeit, sok igazságot mondott ki, nem gyakorolt önfegyelmet. Ez jót tett drámai-dramaturgiai szempontból, a helyzetleírás nem-igen lehetett vitatkozni. A drámai szerkesztés és előadásmód célja az erkölcsi kötelességérzet felkeltése volt. Ez a megoldás azonban olyan követelményeket támasztott a szereplőkkel szemben, amelyeket azok nehezen vállalhattak. Csoóri értékelésének helyességéről, erkölcsi követelménye politikában történő érvényre juttatásának kötelezettségéről lett volna mit, miért vitatkozni. Csakhogy az akkori Magyarországon és az akkori Kelet-Közép-Európában egy ilyen vita szabad, nyilvános lefolytatásához nem voltak meg a feltételek.

Hivatalos részről Csoóri írását mégsem lehetett teljesen szó nélkül hagyni. Tételei megkérdőjeleztek mindent és mindenkit, harminc év nemzetközi diplomáciáját, a magyar szomszédságpolitikát, és ellenállásra buzdították az addig többnyire csendben védekező határon túli magyarságot. Csoóri Sándor szerepvállalása egyúttal a népi-nemzeti értelmiség radikalizálódását is jelezte. Olyan lépés volt ez, amely a nemzeti igények és a rendszerkritika összekapcsolása okán felvetette a liberális értelmiség, a demokratikus ellenzék közeledésének lehetőségét.⁹⁶ A pártvezetés – éppen a dolog súlyára tekintettel – nem akarta hivatalos reagálásával még tovább emelni Csoóri írásművének, politikai fellépésének rangját.

A választ Hajdú János újságíró, *A hét* című tévéműsor országosan ismert műsorvezetője vállalta magára. „Utószó egy előszóhoz” című írását az *Élet és Irodalom* jelentette meg szeptemberben. Hajdú szerint Csoóri általános támadást intézett valamennyi szocialista szomszéd ellen. Kérdés, hogy a költő mire is akarja rávenni a hazai és kisebbségi magyar értelmiséget. Hajdú először a szocializmussal szembeni vádakkal vitatkozott. Érvelése történelmi és geopolitikai alapokon nyugodott. A nemzetiségi kérdésre rátérve azt írta, ha Csoóri a kommunista vezetőket, pártokat hibáztatná, amiért megtagadják népüktől a neki járó jogokat, akkor igazat szólna. Hajdú is leszögezte: a nemzetiségi politika és a szocialista eszmék megvalósítása párhuzamban áll egymással. A szocializmus hibáinak feltárása az értelmiség feladata, de Csoóri nem erre biztat. Dolgozatával hátat fordított a progresszív magyar nemzet-tudatnak, és olyan politikai akcióban vesz részt, amely nehezíti „a magyar kormány nemzeti érdekérvényesítő cselekvőképességét”. Ez nagyon súlyos, látszólag magától

⁹⁵ Uo. 18–20.

⁹⁶ Ez volt az az idő, amikor a Berlinben tartózkodó Konrád György a BBC-nek nyilatkozva bírálta a jaltai világrendet, s felvetette a finn megoldás kelet-európai alkalmazásának kérdését. Az ő nézeteit Pálffy József utasította vissza „Utópia vagy egyéb?” című cikkében a *Magyar Nemzet* hasábjain (1983. május 28.).

értetődő, de nehezen bizonyítható állítás volt, hiszen felmerült a kérdés: mit tudott addig elérni a magyar politika a kisebbségi sorsban élő magyarok érdekében? Hajdú János a szomszédok nyugalomérzetétől és a magyarság önmérsékletétől várta a megoldást. Ha sikeres lesz a magyarországi gazdasági építés, megvalósul a jóléti célok elérése, akkor a szomszédok – érdekeiktől vezérelve – túlteszik magukat előítéleteiken. A legjobb törődés a határon túl élőkkel, ha a hazát olyanná tesszük, amely „azután elismert legitimációt kölcsönöz minden más erőfeszítésünkhöz is”.⁹⁷ Ez a platform semmilyen politikai feladatot nem adott az MSZMP-nek, a kormánynak, a magyar külpolitikának azzal a céllal, hogy tegyen valami kézzelfoghatót a szomszédos országokban élő magyarokért, s nem üzent az említett kommunista pártoknak és vezetőiknek, hogy tegyenek valamit a helyzet javításáért, ha másért nem, akkor a magyar belpolitika vagy a térség stabilitásának érdekében.

Csoóri nem válaszolhatott Hajdú cikkére. Nem indult vita sem. Kunszabó Ferenc írása zárta le a témát. Ő egyfajta köztes álláspontot képviselt. „Beolvasott” a politikának, amiért a Duray-könyv nem jelenhetett meg Magyarországon, amiért Trianonról, Párizsról alig vagy egyáltalán nem szólnak a tankönyvek, Csoórit pedig arra figyelmeztette, hogy a szocializmusnak nem róható fel a nemzetiségi kérdés, mert nem az termelte ki. Európában mindenki fenn akarja tartani a *status quót*. „Nem valljuk kárát, ha ezt észben tartjuk. Mert akkor nem visszük át a politika szférájába azt, ami ott nem elfogadott.” Kunszabó ezzel a nemzetiségi kérdés erkölcsi alapú kezelésének nehézségére utalt, s Hajdútól eltérően az aprólékos munka mellett tett hitet.⁹⁸

Az MSZMP a nacionalizmus elleni küzdelmet úgymond pozitív formában, nem másokat kritizálva, nem is külső és belső ellenfelekkel folytatott vita keretében akarta lefolytatni, ezért az ideológiai munkában jelentős teret kapott a nemzeti történelem reális bemutatása. E munka része volt az is, hogy a történelem és az irodalomtudomány a kritikai értékelés szűrőjén, de egyre több hagyományt fogadott be, ha tetszik, fogadott vissza a nemzettudatba. E feladat végrehajtásában komoly szerepet vállalt magára Pach Zsigmond Pál akadémikus, aki augusztus végén nagy ívű előadást tartott az MSZMP Politikai Főiskoláján. Nem került meg a nemzetiségi kérdést sem. E tárgyban mondandóját a magyar nemzetiségi politika történetének összefoglalásával és kritikus értékelésével kezdte. Pach kijelentette: „nem rehabilitálunk” nacionalista nézeteket, ahogy azt az irodalmi élet egyes képviselői teszik. Az akadémikus viszonylag részletesen foglalkozott a magyar és a román nép 1918

⁹⁷ *Élet és Irodalom*, 1983. szeptember 16.

⁹⁸ Ösgyep és televény. *Élet és Irodalom*, 1983. október 7. Kunszabó abban látta a gondok egyik okát, hogy a magyarság nem tudott átváltani a nagy nép szerepköréből a kis népébe.

utáni viszonyával, azokkal a szocializmushoz kötődő illúziókkal, amelyek az 1945 utáni időszakot jellemezték. Ma már tisztábban látni, milyen erővel hat a történelmi örökség, ezért hosszabb idő kell a megoldáshoz. Szembe kell nézni azzal a ténnyel is, hogy a párizsi békéből kimaradtak a trianoniban még meglévő kisebbségvédelmi garanciák. (Ezzel az akkor hivatalosnak tekintett magyar történetírás részéről elfogadta: összehasonlítható az 1918-as „imperialista” és az 1947-es antifasiszta koalíció által kötött béke.) Pach előadása végén értelmezte a párt XII. kongresszusi határozatának nemzetiségekről szóló passzusát, amely így hangzott: „[...] a kétnyelvű, kettős kulturáltságú és ennek megfelelően állampolgári tudattal és egyben egészséges nemzeti-nemzetiségi tudattal rendelkező emberek az adott állam iránt lojális, egyben az anyanemzettel való közösség tudatát fenntartó és ápoló egyének szabad fejlődése a nemzetiségi kérdés internacionalista szellemű megoldásának fontos eleme lehet itt a Duna táján, Magyarországon is, határainkon túl is.”⁹⁹ A *politikai nemzet és kultúrnemzet* e megkülönböztetése lehetőséget adott a nemzetiség kettős kötődésének elismertetésére és a nemzetiségi lét két oldalának egybefoglalására. Kérdéses volt természetesen: a magyar politika tud-e ezzel az értelmezéssel valamit kezdeni az egységes román nemzetállam-felfogást valló román hatalommal szemben? A történész a megoldás másik elemét – Lenin nyomán – a szocialista demokrácia megteremtésében látta. A közeljövő ebből a szempontból sem látszott túl ígéretesnek.

Pach Zsigmond Pál írásával lényegében lezárult az ideológiai vita egy szakasza. A pártnak nem volt több mondanivalója ebben a témában. A hivatalos felfogástól nagyban eltérő nézetek nem jelenhettek meg a politikai sajtóban, a román fél pedig nem akart ideológiai vitát a két párt között, mert egy ilyen polémiába mások is bekapcsolódhattak volna. Amikor az MSZMP KB Politikai Bizottsága októberben „az imperialista propaganda új vonásairól, a további feladatokról” határozott, csak röviden ismételte meg az év tavaszán a KB-ülésen Kádár által elmondottakat. A határozat a nacionalista érzelmek és a szocialista országok közötti ellentétek szítását az ellenséges propaganda céljai között említette. Ez Magyarország esetében annyit jelent – állapította meg a dokumentum –, hogy a magyar nemzetiség rossz helyzetére való hivatkozással nacionalista hangulatkeltés folyik. Bírálat éri a magyar vezetést, amiért nem lép fel határozottabban az erőszakos asszimilációval szemben. Egyre erősebb lesz az emigráció és egyes hazai értelmiségi körök között az összefogás ebben az ügyben. A teendőkkel foglalkozó rész azonban nem jelölt meg feladatokat e téren, csak a szocialista országok egymással való szembefordításával szembeni fellépést írta

⁹⁹ Nemzeti fejlődés, nemzeti öntudat. *Társadalmi Szemle*, 1983/10. 36. Figyelemre méltó, hogy a szerző 1987-ben megjelent gyűjteményes kötetéből – *Történelem és nemzettudat* – az itt idézett rész kimaradt.

elő a propagandisták és a szerkesztők számára.¹⁰⁰ Ez nem azt jelenti, hogy a politikai vezetést nem foglalkoztatta az emigráció és a hazai ellenzék közötti kapcsolat. Ellenkezőleg, de azt a problémát a pártvezetés nem a propaganda és az agitáció, hanem a háttérpolitika és a nemzetbiztonság eszközeivel igyekezett kezelni.

6. A két ország viszonyának további romlása és külpolitikájuk aktivizálódása

1982 és 1983 fejleményei nem növelték annak esélyét, hogy kedvező irányú fordulat következzen be Magyarország és Románia kapcsolatában. Nem közelítette egymáshoz a két országot a nemzetközi helyzet látványos romlása, a szovjet–amerikai viszony növekvő feszültsége sem. A magyar nemzetiség erősebb ellenállása, a belső ellenzék érezhető aktivitása nem készítette stratégiájának felülvizsgálatára sem Kádárt, sem Ceaușescut. Magyarország nem keményített politikáján, Románia nem puhított rajta, nem engedett céljaiból, nem lazított a belső elnyomáson. Ezt mutatták a nyár és az ősz eseményei is.

Ioan Oancea külügyminiszter-helyettes június 6. és 9. között Budapesten tárgyalt. Minden a már bevált forgatókönyv szerint zajlott. A román diplomata elégedett volt a két ország kapcsolataival és elégedetlen a magyar sajtóval. Kijelentette, hogy a román fél radikális javulást vár a román történelem, politika, a szocialista építés eredményeinek magyarországi bemutatásában. Oancea nem szólt a nemzetiségi kérdésről, elvetette a vagyoni jogi kérdések rendezését és a szállástörvény felülvizsgálatát.¹⁰¹ Roska István semmilyen eredményt nem tudott elérni.

Nem csoda, hogy Barity Miklós nagykövet éves beszámolója sem tartalmazott biztató mozzanatokat. Még a kereskedelem bővülésének üteme is visszaesett, szerkezete pedig kifejezetten korszerűtlen volt: a szakosított, illetőleg kooperációban készülő termékek aránya nem érte el a két ország közötti áruforgalom 10%-át.¹⁰²

A külügyminisztérium új főosztályvezetője, Györke Sándor augusztus közepén bekérte Victor Bolojan nagykövetet. A bemutatkozás nem sikerült valami jól. A román diplomata ingerülten panaszkodott arról, hogy a román párt első embere húsz éve nem járt hivatalos látogatáson Magyarországon; csökken a gazdasági kapcsolatok dinamizmusa; mindkét oldalon zavaró publikációk látnak napvilágot. Györke kijelentette: a felső szintű találkozó nem cél, hanem eszköz, amelynek feladata a

¹⁰⁰ MOL M-KS 288. f. 5/893. ő. e.

¹⁰¹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/106. d. Feljegyzés Várkonyi Péter elvtársnak. 1983. június.

¹⁰² Uo. 1983. évi nagyköveti beszámoló. 1983. július 1.

helyzet felmérése és új feladatok kijelölése. Elutasította a követség azon kérését, hogy ellenőrizhesse a Magyar Televízió a román nemzeti ünnep alkalmából tervezett filmösszeállítását. Bolojan válaszul közölte, akkor nem hajlandó ünnepi beszédet tartani. A szóváltás közben a magyar diplomata Európa beteg emberei közé sorolta Romániát. Ezt a nagykövet kikérte magának és távozott.¹⁰³

Nicolae Ceaușescu a nyár közepén úgy határozott, hogy a bel- és a külpolitikában egyaránt magához ragadja a kezdeményezést. Augusztus elején záróbeszédet mondott a szervezési és politikai nevelőmunkáról összehívott mangaliai tanácskozáson. Kijelentette: külföldi imperialista körök részéről „kitartó erkölcsi és intellektuális szennyező munka folyik”, ezért megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a rasszizmus, az antiszemitizmus és a dolgozók, népek egymásra uszítása elleni harcra. Ceaușescu hangsúlyozta a hazafias nevelés, népszerűtet, a román kultúra ápolásának fontosságát. „Még ha néha szebbé is kell tennünk egymást, jó, ha... az ifjúság tudja... milyennek kell lennie.”¹⁰⁴

Ez a fellépés egy új politikai kampány kezdetét is jelentette. A román elnök három héttel később üzenetet intézett a szovjet és az amerikai elnökhöz. Felszólította a nagyhatalmakat a rakétatelepítések leállítására, az európai rakéták számának csökkentésére és a katonai kiadások 1983-as szinten történő befagyasztására. A román államfő lényegében egyoldalú engedményt tartott szükségesnek a Szovjetunió részéről; azt javasolta, hogy Moszkva adjon biztosítékot a közepes hatósugarú rakétatelepítés leállítására. (Ebben az ügyben, úgy tűnik, tényleg érdemes lett volna mérlegelni, nem lenne-e célszerűbb az óriási energiákat felemésztő, hatalmas anyagi-pénzügyi terhekkel járó fegyverkezési versenyt feladni és beérni az elrettentési képesség megőrzésével?)

Néhány nap múlva Kádár János is üzenetet kapott Nicolae Ceaușescutól. Ebben megismételte javaslatait, egyúttal kifejezte azon véleményét, hogy Svájcnak és Magyarországnak is tennie kell a nagyhatalmak közötti megállapodás érdekében. A román államfő szerint ha nem jön létre egyezség a rakétatelepítés leállításáról, akkor a német államok, Csehszlovákia, Magyarország és más államok ne engedjék területeiket erre a célra használni. Ceaușescu abban bízott, hogy a két ország nemcsak a kétoldalú kapcsolatok terén tud együttműködni, hanem a leszerelésért, a békéért, a szocializmus ügyének győzelméért is.¹⁰⁵

Akadtt némi párhuzam a majdnem két évtizeddel korábbi román közvetítési kísérlet és az 1983-as között. Akkor a szovjet–kínai, most az amerikai–szovjet vitában

¹⁰³ A történet folytatásaként a román külügyminiszter magához kérette a bukaresti magyar nagykövetet. Végül az ünnepi beszéd lement a tévében. Feljegyzés, 1983. augusztus 12. MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/106. d.

¹⁰⁴ *Előre*, 1983. augusztus 6.

¹⁰⁵ MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/110. d.

ajánlott segítséget, vállalt szerepet a román politikai vezetés. Akkor is, most is túlméretezett volt ez az aktivitás, de ugyanúgy stratégiai kérdést érintett és használt ki a román külpolitika. Maga a szovjet vezetés is tudta, hogy az amerikai nyomás célja nem a háborúhoz szükséges fölény megszerzése, hanem a szovjet gazdaság megterhelése és a szovjet külpolitika meghátrálásra kényszerítése.¹⁰⁶ Andropov is kereste a lehetőséget, miként is lehetne az USA szövetségeseit rávenni arra, hogy ne támogassák Reagan fegyverkezési politikáját.¹⁰⁷ A román fellépés még akár kapóra is jöhetett volna, de valójában ártott a Szovjetunióknak, amennyiben a szocialista országok közötti egység hiányáról tanúskodott.¹⁰⁸

Kádár János és a magyar külpolitika most sem mozdult el a Szovjetunió mellől. Az MSZMP nem adott érdemi választ a román kezdeményezésre, az azonban nem mondható róla, hogy passzív lett volna. A magyar diplomácia erejét latba vetve dolgozott a nyugati kapcsolatok megőrzéséért, a nyugat-európai vezetők meggyőzéséért annak érdekében, hogy ne szenvedjen jóvátehetetlen kárt az enyhülési folyamat.

Andropov viszont válaszolt Ceaușescunak. A szovjet nagykövet szeptember 6-án adta át levelét a román államfőnek. Ebben az SZKP főtitkára szóvá tette a román elképzelés hiányosságait, és közölte: a Szovjetunió nem telepít rakétákat más országokba.¹⁰⁹

A román vezető vélhetően tisztában volt azzal, hogy nem ő lesz az, aki kihirdetheti majd a világbékét, a megegyezést a két nagyhatalom között, s párhuzamosan belpolitikai kampányba kezdett. Szeptember végén a román népfront, a szocialista dolgozók demokratikus egységfrontja leszerelési felhívást adott ki, majd kezdetét vette az egész román társadalomra kiterjedő mozgósítás.¹¹⁰ Jellemző a helyzetre az is, hogy az amerikai rakétatelepítés ügyében kialakított román különvélemény, a hadikiadások csökkentéséről hozott döntése után az RKP nem vett részt a decemberi moszkvai KB-titkári értekezleten. Ezen a belső szövetségi kör leszögezte: megvé-

¹⁰⁶ Paul Kennedy: *Nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Budapest, 1991, 459–482.

¹⁰⁷ Az SZKP PB 1983. május 31-én külön tárgyalta az amerikai rakétatelepítéssel kapcsolatos kérdésekről. A szovjet vezetés átfogó diplomáciai offenzívára készült. Andrej Gromiko még azt is felvetette, Ceaușescut is meg kell hívni, Japánnak kisebb szigeteket vissza lehetne adni. RGANI (Rosszjizskij Goszudarsztvennij Arhiv Novejszej Isztorii) 89. f. 42. perepisz, 53. gyelo.

¹⁰⁸ A szovjet vezetés továbbra is negatívan ítélte meg a román külpolitikát. A *Novoje Vremja* 1983. április 15-i száma a *Contemporanul* egy évvel korábbi cikkére hivatkozva, „Osztályszempont vagy a tényezők eklektikus elmélete?” című írásában bírálta azt a felfogást, amely megkérdőjelezi az osztályszempont elsődlegességét a nemzetközi élet megítélésében. A szovjet hetilap szerint nem lehet egyenlőségjelet tenni a kapitalizmus és a szocializmus közé. A cikk Andropovot idézte a szocialista országok összefogásáról.

¹⁰⁹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/110. d.

¹¹⁰ *Előre*, 1983. szeptember 22.

dik érdekeiket, s igazságos és tartós, tehát a katonai erőegyensúlyon alapuló békére törekednek.¹¹¹

1983 szeptemberében megkezdődött a felkészülés arra, hogy megünnepeljék Erdély és Románia „egyesülésének” kereknek nem mondható 65. évfordulóját. Ezt Ceaușescu éppen kolozsvári látogatásán jelentette be.¹¹² Így a két kampány összekapcsolódott. Ugyanerre az időre esett a bejelentés: Románia nem működteti tovább Magyarországra irányuló buszjáratait. A magyar szervek felajánlották, hogy átveszik a járatok üzemeltetését, de a román fél nem fogadta el ezt a javaslatot.¹¹³ Ugyancsak ekkor, szeptember elején, lévén tanévkezdet, több nemzetiségi osztályt meg akartak szüntetni a hatóságok. A tiltakozás miatt e próbálkozások nem jártak teljes sikerrel. Kivétel volt a szatmárnémeti gimnázium, amelyet ipari szakiskolává alakítottak át.¹¹⁴ Októberben leváltották a bukaresti magyar hetilap, *A hét* főszerkesztőjét, Huszár Sándort és helyettesét, Horváth Andort.¹¹⁵

Októberben Ștefan Andrei részvételével értekezletet tartottak a román külpolitika feladatairól. A magyar nagykövetség információi szerint a román külügyminiszter kifejtette: az irányvonal nem változik. Az ország kerüli a konfrontációt a Varsói Szerződéssel és a Szovjetunióval, de továbbra is távolságot tart tőlük. Románia Magyarország vonatkozásában egy tapodtat sem hajlandó visszalépni. Ugyanakkor rugalmas magatartást kell tanúsítani, már csak azért is, hogy a magyar tapasztalatok megismerhetők és felhasználhatók legyenek.¹¹⁶

Véletlen, de ugyanebben a hónapban a magyar pártközpont és a külügyminisztérium szakértői is összeültek, hogy megvitassák a magyar–román kapcsolatok helyzetét. Időszerű volt megvizsgálni, hogy jó-e és kinek jó, ha a két ország viszonya tartósan ilyen rossz. Ceaușescu mangaliai beszéde után a román bel- és külpolitika fejleményei, az erdélyi magyarságra gyakorolt nyomás, az, hogy az európai szocialista országok figyelmét a válságmegelőzés, illetve -kezelés kötötte le, indokoltá tették a magyar külpolitika Romániával kapcsolatos feladatainak újragondolását. A szak-

¹¹¹ *Előre*, 1983. december 10.

¹¹² *Előre*, 1983. szeptember 17.

¹¹³ MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/ 110. d. A kolozsvári főkonzul jelentése a romániai autóbuszjáratok megszüntetéséről. 1983. szeptember.

¹¹⁴ Uo. 107. d. Nagyköveti jelentés a Domokos Gézával folytatott beszélgetésről. 1983. szeptember 29.

¹¹⁵ Uo. Rejtjeltávirat. 1983. október 24. A leváltás körülményeiről sokan szólnak, köztük az érintettek is Bányai Éva: *Sikertörténet kudarccal* (Kolozsvár, 2006) című interjúkötetében.

¹¹⁶ MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/106. d. Barity Miklós nagykövet Roska István külügyminiszter-helyetteshez írt levele. Amennyiben ez az információ hiteles volt, akkor Ștefan Andrei már nem először tett olyan kijelentést, amely arra utal, hogy ő volt a román politikai vezetés tagjai közül a legnyitottabb, a legbefogadókézből a magyar reformpolitika irányában.

értői megbeszélés egy hosszabb munka, egy PB elé menő anyag elkészítésének első állomását jelentette.

A vitára bocsátott anyag tézise szerint a két ország közötti kapcsolat rossz, de további romlása nem érdeke Magyarországnak. Azért nem, mert az állandósuló konfliktus „[...] erősíti a román vezetés pozícióit, táplálja kül- és belpolitikai agresszivitását, bénítja a jelenlegi kurzust bírálóan vizsgáló erők cselekvőkészségét, tovább nehezíti a magyar nemzetiség helyzetét, erősíti az országaink szembeállításában érdekelt nyugati körök manipulatív tevékenységét”. Orvossággént a vitaanyag az addig alkalmazott módszerek tökéletesítését és a két ország közötti kapcsolat kiemelt kezelését javasolta.

A vitában elsőként megszólaló Őszi István – aki a párt külügyi osztályát képviselte a megbeszélésen – szerint célszerű abból kiindulni, hogy egy stabil és konszolidált Romániával lehet csak dűlőre jutni. Válaszolni kell arra a kérdésre: ragaszkodunk a híd szerep hangsúlyozásához, vagy elérkezett az ideje a határon túli magyarsághoz való viszony felülvizsgálatának? Őszi emlékeztette az ülés résztvevőit, hogy Jugoszlávia kivételével a szomszéd országok a híd formulát a magyar expanziós vágyak kifejeződésének tekintik, ezért egy új nemzetiségi doktrínának nemzetközi konszenzusra kell épülnie. Egy ilyen új doktrína lehetősége – a nemzetközi dokumentumok és a kettős kötődés elve, az állampolgári lét és nemzeti identitás, a politikai nemzet és a kulturális nemzet megkülönböztetése – benne rejtett az MSZMP e tárgyban addig kidolgozott állásfoglalásaiban.¹¹⁷ Ő maga azonban nem erre, hanem a Lenin nevével fémjelzett nemzetiségpolitikai elvekre, az ENSZ emberi jogi nyilatkozatára, a helsinki záróokmányra és a történelmi alapokra akarta építeni a határon túli magyarság érdekének képviseletét. Ez is jelentős elmozdulást jelentett volna a korábbi nemzetpolitikai felfogástól, de nem enyhíthette, hanem növelte volna a román ellenállás erejét, mivel az RKP továbbra is belügynek tekintette a nemzetiségi kérdést. Ráadásul a hivatkozási alap ilyen kibővítése a „nyugati körök” érvrendszerének átvételét jelentette volna. Őszi felhívta a figyelmet arra, hogy közel az idő, amikor meg kell újítani a Varsói Szerződést. Következésképpen vigyázni kell, nem szabad ürügyet szolgáltatni Romániának a kilépésre. Őszi néhány olyan dolgot is megemléített, amely zavarja a két ország viszonyát: az erdélyi magyarok erősödő áttelepülési szándékát és a Magyarország irányában folytatott titkos román akciókat.

¹¹⁷ MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/106. d. Összefoglaló a magyar–román reláció helyzetéről folytatott megbeszélésről. A nemzetpolitika egyre gazdagodó fogalomtárára lásd az 1974-es állásfoglalásától, a XI. és a XII. kongresszus határozatán át, Pach Zsigmond Pál ugyanebben a hónapban megjelent cikkéig húzódó sort.

Kalmár György nemzetiségi szakértők bevonására tett javaslatot. Mondanivalóját arra a tényre építette, hogy a magyar külpolitika nem tud befolyást gyakorolni a román vezetésre.

A vita egyik résztvevője, Göndör Péter keményebb hangot ütött meg: „A románok nem úgy érzik, hogy egy defenzív, koordinálatlan ellenféllel játszanak. Rögeszméjük, hogy körmönfont, offenzív, összehangolt apparátussal állnak szemben, amelyet egy láthatatlan karmester irányít. Meg kellene teremteni rögeszméjük valóságos alapját!” Egyetértő hangsúllyal idézte a romániai magyarság képviselőinek véleményét, miszerint „a megoldás kulcsát annak kimondása jelenti, hogy a nemzetiségi kérdés nem belügy”.¹¹⁸

A szűk körű megbeszélés kifejezte, miként is látja a külügyi apparátus a két ország helyzetét, milyen irányban keresi a megoldást. Egyértelmű volt a beszélgetés résztvevői számára, hogy az igazi cél a határon túli magyarság sorsának jobbra fordítása. A kérdés az volt, hogy érdemes-e vesződni a Ceaușescu-vezetéssel, vagy eljött az ideje a konfliktus vállalásának, beleértve a román politika kívülről történő meggyengítését is. Mindkét megoldás mellett szóltak érvek; közülük egyre több a határozottabb és a teljes eszközrendszer igénybe vevő külpolitikai fellépés mellett. Csakhogy egy ilyen fordulat végrehajtására az MSZMP vezetése még nem volt felkészülve, még nem érezte, hogy lépéskényszerben lenne, ezért továbbra sem vállalt jelentős kockázatot.

Ez nem jelenti azt, hogy a magyar külpolitika irányítóinak ne kellett volna időnként – úgymond – türelmet tanúsítaniuk, visszafogniuk a rendelkezésükre álló gépezetet, vagy bonyolultabb manőverekkel operálniuk, hiszen a román politika rendületlenül haladt a maga útján. A már bemutatott, ősszel új lendületet kapó és nacionalista szellemet tükröző folyamat újabb eseményeket produkált. Megjelent Romulus Zaharia *Ademenire (Ámítás)* című regénye, Ion Lăncrănjan esszégyűjteménye, Ilie Ceaușescu hadtörténeti könyve. Mircea Pop tollából magyar nyelven is megjelent egy, a román történelmet a magyar rovására dicsőítő írás.¹¹⁹ Ezek egytől egyig sértették a magyarság érzelmeit. Teljes intenzitással folyt Erdély és Románia egyesülésének ünneplése – olyan mértékben, hogy Barity Miklós nagykövet azt javasolta Budapestnek: halasszák el a parlamenti küldöttség novemberre tervezett látogatását.¹²⁰

A dolog odáig fajult, hogy a két tűz közé került hivatalos magyar nemzetiségi vezetők között is vita robbant ki. Az okot Demény Lajos történész szolgáltatta, aki

¹¹⁸ MOL XIX-J-1-j. Rom. 1983/103. d.

¹¹⁹ *Utunk*, 1983. november 11. Erre a cikkre Fekete Sándor felelt az *Új Tükör* 1983. december 4-i számában (Kísértetek). Arra a következtetésre jutott, hogy a történelmet sovén alapon át lehet írni; a sovinizmus többségi is lehet.

¹²⁰ Uo. Rejteltávirat. 1983. október 4.

az együtt élő nemzetiségek kötelező formulája helyett a román nemzet – magyar nemzetiség szókapcsolatot szerette volna „forgalomba hozni”.¹²¹

December 1-jén Nicolae Ceaușescu mondta az ünnepi beszédet. A nemzetiségi kérdést teljesen megoldottnak nevezte, és elkerülte az „együtt élő nemzetiségek” kifejezés használatát. Ezzel szemben használta a „nemzetiségi különbség nélkül megvalósuló jogegyenlőséget”, amelyet ekkorra már a homogenizációval egyenértékűnek tartott a romániai magyar közvélemény.

Nem lehet említés nélkül hagyni, hogy a takarékoság jegyében a román vezetés a közelgő télre tekintettel néhány nappal korábban szigorú intézkedéseket hozott a villamosenergia-fogyasztás visszafogására.¹²² Az év vége Romániának diplomáciai sikert hozott, amennyiben sikerült megújítania a Közös Piaccaal még 1980-ban kötött külön megállapodását.¹²³ A román nemzetgyűlés év végi ülészaka elhatározta: 1984-ben 25%-kal kell csökkenteni az ország külső adósságát.¹²⁴

Decemberben a hatóságok megtagadták a magyarországi építészeketől, hogy Kós Károly születése centenáriumának alkalmából a sírjánál megemlékezést tartsanak.¹²⁵ Ettől még persze a magyar kulturális élet méltó módon megemlékezett az évfordulóról.¹²⁶

Nem véletlen, hogy ezekben a hetekben a magyar sajtóban számos olyan írás jelent meg, amely Erdélynek a magyar történelemben játszott szerepét taglalta.¹²⁷ Nagy teret kaptak a nemzetiségi szövetségek kongresszusai is. Végül, korántsem szándék nélkül, a pártlap december 3-i számában Pach Zsigmond Pál interjút adott „Történelem és nemzettudat” címmel. Ebben a magyar nacionalizmus mellett a román is „megkapta a magáét”. Az akadémikus kemény szavakkal beszélt az 1918 utáni román elnyomó politikáról, és azt Horthyéhoz hasonlította. Nem mulasztotta el megjegyezni: sok új erőfeszítés kell a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldásához. A *Népszabadság* karácsonyi számában kezdetét vette Száraz György hosszú cikksorozatának közlése „Erdély múltjáról – jelenidőben” címmel. Három hét múlva a Méliusz József új könyvét ismertető írásban E. Fehér Pál arra utalt, hogy e parabolikus mű nem foglalkozik az önkényuralom nemzeti jellegével, pedig a műben megjelenített hatalom magába olvasztotta a fasizmus nacionalizmusát. Ez „felismerhető

¹²¹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/107. d. Rejtjeltávirat. 1983. november 2.

¹²² *Előre*, 1983. november 29.

¹²³ *Népszabadság*, 1983. december 3.

¹²⁴ *Népszabadság*, 1983. december 16.

¹²⁵ MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/111. d.

¹²⁶ *Az Élet és Irodalom* 1983. december 16-i száma Kántor Lajosnak, a *Korunk* szerkesztőjének segítségével emlékezett.

¹²⁷ Pl. *Népszabadság*, 1983. október 1. Erdélyből a világpolitika színpadára: 450 éve született Báthori István.

tudatában, szemlélhető általánosságban, de különösen szembeötlő a finn kisebbség iránti sovínisza gyűlöletben”.¹²⁸

A két nemzet szellemi élete, értelmisége a nyilvánosság adott keretei között egyfajta hidegháborút vívott. Eközben csak hosszas egyeztetés után, 1984. január elején sikerült a két országnak egy nem igazán tartalmas kulturális egyezményt kötnie.¹²⁹

December elején, a következő év külpolitikai teendőinek áttekintésekor Kádár János a PB-ülésen szükségesnek tartotta kiemelni: növekszik Magyarország tekintélye a világban. Önmegnyugtatósnak is hangzott az, amit ezzel kapcsolatban fontosnak tartott e körben is leszögezni: ezt úgy sikerült elérni, hogy „soha nem engedjük megkérdőjelezni a mi rendszerünk szocialista lényegét, alapvonását, szövetségi hovatartozásunkat”. Egy szovjet politikusra hivatkozott, aki szerint a Nyugat számára Magyarország többet jelent Romániánál. Emiatt aggódnak a szövetségesek körében.¹³⁰

Másnap, 1983. december 7-én az MSZMP KB szokásos év végi ülésén tájékoztatót hallgatott meg nemzetközi kérdésekről. Szűrös Mátyás KB-titkár a magyar külpolitika fő feladatát a nyugati kapcsolatok fenntartásában látta. Beszédéből kiderült: javul Magyarország nemzetközi elismertsége. Ez gondot is okoz. Ügyelni kell arra, hogy „a rakétatelepítést támogató nyugati körök” a jó megítélés okán ne kelthessenek olyan látszatot, mintha rendben lenne a kelet–nyugati viszony. Szűrös kijelentette: vissza kell utasítani minden törekvést, „amely társadalmi rendszerünk és szövetségi kapcsolataink gyengítésére irányul”. A KB-titkár szólt a magyar–román viszonyról is. Értékelése szerint az RKP továbbra is a kapcsolatok szűkítésére törekszik.¹³¹ Nem maradt említés nélkül a gyulafehérvári nyilatkozat 65. évfordulója alkalmából kibontakozott nacionalista kampány sem. A magyar vezetés megnyugvással állapította meg, hogy a szocialista országok elhárították a közös ünneplésre tett román kezdeményezést. Szűrös a KB-ülésen kifogásolta, hogy a román vezetők a Varsói Szerződés és a NATO azonos szintű felelősségét emlegetik a fegyverkezési verseny új fordulója kapcsán.¹³²

Ismét volt miért haragudni és volt miért óvatosnak lenni.

A román politika is kereste azokat a lehetőségeket, amelyek módot adhattak belső helyzetének megerősítésére, külpolitikai mozgásterének megőrzésére. Ez a párt-

¹²⁸ Ki az a Horace Cockery? *Népszabadság*, 1984. január 12.

¹²⁹ *Népszabadság*, 1984. január 14. Magyar részről Tóth Dezső művelődési miniszterhelyettes, román részről Ion T. Ștefănescu a Szocialista Művelődési Tanács első elnökhelyettese írta alá az egyezményt.

¹³⁰ MOL M-KS 288. f. 5/897. ő. e.

¹³¹ Barity Miklós nagykövet ennek okát abban látta, hogy a bukaresti vezetők felmérték: nem lesz Kádár–Ceaușescu találkozó, így nincs értelme a kompromisszumnak. MOL XIX-J-1-j Rom. 1983/106. d. Rejtjeltávirat 1983. november 9.

¹³² MOL M-KS 288. f. 4/197. ő. e.

vezetés fellépéséből következtethetően mindenekelőtt a romániai magyarság megfigyelmezését feltételezte. Ilyen célt szolgált a 65. évfordulós kampány is. A gépezet az évforduló megünneplése után sem állt le. Petru Enache KB-titkár december végén Mircea Muşat és Ion Ardeleanu jelenlétében azt magyarázta a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó Demény Lajosnak, hogy a magyar nacionalizmus létezését az MSZMP is elismerte, ez ellen a romániai magyar történészeknek is fel kell lépniük. Majd arra figyelmeztette Deményt, hogy a román népnek egységes történelme van. Ebből következően a nemzetiségeknek nincs önálló történetük, s ami van, az nem része a magyar nemzet történelmének. Enache közölte: nem jelenhet meg a magyar nemzetiség történetéről tervezett kötet.¹³³

1984. január elején, a szokásosnál korábban tartották meg a magyar nemzetiségi tanács ülését. Az itt előterjesztett jelentés az egységes román nemzeti államról szóló hivatalos felfogást tükrözte. A tanács elítélte azokat a próbálkozásokat, amelyek elmentéket igyekeznek szítani az együtt élő nemzetiségek között.¹³⁴

Ez a helyzet, a fokozódó nyomás az erdélyi magyar értelmiséget össze is hozta, de belül egyre jobban differenciálta is. A bukaresti magyar nagykövetség négy csoportba sorolta a romániai magyarság reprezentánsait magatartásuk, alapállásuk szerint. Az elsőbe kerültek a „nagy öregek”: Balogh Edgár, Fazekas János, Robotos Imre (közük tartozott az akkor már nem élő Kacsó Sándor is). A másodikhoz tartozott Domokos Géza, a Kriterion Kiadó igazgatója, Huszár Sándor, *A hét* nemrég leváltott főszerkesztője, Sütő András és Gáll Ernő, akiket nagy rutinnal, helyismerettel rendelkező személyiségeknek minősített a jellemzés. A közép- és fiatalnemzedéknek nem volt név szerint említett képviselője. A negyedik csoportot a radikális fiatalok alkották. Neveket nem említett az elemzés, de vélhetően az *Ellenpontok* szerzőit és terjesztőit, szimpatizánsait sorolta ide.¹³⁵ Nyilvánvaló, hogy a nemzetiségi kérdés a nemzetépítési stratégia és a vele szembeni erősödő ellenállás okán is a román belpolitika egyik középponti problémája volt.

Ezt a problémát Ceauşescu a rá jellemző határozottsággal akarta megoldani. Hasonló keménységgel irányította az RKP a gazdasági életet. A cél, az összes külföldi

¹³³ MOL XIX-J-1-j Rom. 1984/123. d. Rejtjeltáviratok. 1984. január 5. és 9.

¹³⁴ A nagykövetség jelentése szerint a tanácsülésen románul hangzottak el a felszólalások. Uo. A nagykövetség jelentése a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának üléséről. 1984. január 10., illetve *Előre*, 1984. január 8. Ide tartozik, hogy az egyre feszültebb légkörben a „magyar nemzetiségen belül” is éleződtek az ellentétek. Nagy vihart kavart Kolozsváron az az eset, amikor Szepes István főkonzul februári búcsúokteltján Kányádi Sándor költő és Rácz Győző között tettelegességgé fajult a dolog; leöntötték egymást. „Egy nagyobb botrány kialakulását, illetőleg a menekülő Rácz testi épségét csak a zsebkéssel »felszerelt« Kányádi Sándort körül vevők határozott közbelépése óvta meg.” MOL XIX-J-1-j Rom. 1984/120. d.

¹³⁵ Uo. A magyar nemzetiség helyzete Romániában. 1984. május 8.

adósság visszafizetése, óriási terhet jelentett a lakosságnak és az államnak egyaránt. A megvalósításhoz szükséges módszerek azonban jól harmonizáltak a diktatórikus hatalomgyakorlás eszközrendszerével, stílusával és ideológiájával. Ez a prioritás jelezte: Románia nemcsak a Szovjetuniótól, a Nyugattól sem függhet. A félfordulat olyan sikeres volt, hogy segítette a szovjet–román kapcsolatokat kimozdítani az előző évi mélypontról. Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter 1984 januárjában Bukarestbe látogatott, június elején pedig Nicolae Ceaușescu ment Moszkvába. Konsztantyin Csernyenko, az új szovjet vezető azokat a témákat hangsúlyozta, amelyekben egyetértés van a két párt között. Az SZKP főtitkára ide sorolta a szocializmus építését is. Ez azt jelentette: az SZKP-nak nincs kifogása a Romániában alkalmazott gazdasági és hatalomgyakorlási módszerekkel szemben. Ez természetesen a nemzeti-nemzetiségi kérdésre is vonatkozott.¹³⁶ Vita a külpolitikai kérdésekben, illetve a Varsói Szerződés és a KGST működésével kapcsolatban van. A román elnök erre válaszul úgy nyilatkozott, országa szilárd szövetséges, kész a VSZ meghosszabbítására és eláll a KGST előkészítés alatt lévő dokumentumához tett módosító javaslatoktól. Cserében a szovjet nyers- és fűtőanyag-szállítások emelését kérte. Ott és akkor ennyi bőségesen elég volt a román–szovjet viszony javításához; Ceaușescu pedig megkapta az Októberi Forradalom Érdemrendet.¹³⁷

A magyar nagykövetet tájékoztató szovjet illetékes – vélhetően nem véletlenül – arra utalt, hogy a románok belátták: gazdasági tekintetben túlságosan is Nyugatra orientálódtak. A diplomata a közös erőfeszítések folytatásának és az egység demonstrálásának fontosságát ajánlotta a magyar nagykövet figyelmébe.¹³⁸

Júniusban a KGST-országok vezetői megvitatták közös gazdasági problémáikat. A román elnök nem gördített akadályt a kidolgozott dokumentum elfogadása elé, de élesen bírálta a szervezet működését. Ceaușescu fellépett a szocialista világ bezárkózása ellen, vagyis a tőkés világgal fenntartott gazdasági együttműködés bővítését javasolta, megállapodást sürgetett a Közös Piaccaal. Ismételten bírálta a szovjet külpolitikát, amiért válaszintézkedésekkel reagál az amerikai rakétatelepítésre.¹³⁹ Mondanivalója nagyobb részével a jelen lévő magyar vezetők is egyetértettek. Havasi Ferenc, a gazdaságpolitikát irányító KB-titkár némileg irigykedve jegyezte

¹³⁶ A bukaresti szovjet nagykövetség értékelte a nemzetiségi politikát is, amellyel nem ért egyet, de „egyes esetekben elfogadja a román megítélést”. Hodicska Tibor ideiglenes ügyvivő jelentése. 1984. május 17. Uo. 124. d.

¹³⁷ *Előre*, 1984. június 6.

¹³⁸ A moszkvai magyar nagykövetet G. A. Kiszeljov, az SZKP külügyi osztályának osztályvezető-helyettese tájékoztatta a tárgyalásokról. MOL XIX-J-1-j Rom. 1984. 122. d. A moszkvai magyar nagykövet rejteltávirata. 1984. június 8.

¹³⁹ MOL M-KS 288. f. 5/913. ő. e.

meg a PB ülésén: olyan dolgokat vetett fel, amelyek igazak, és jobb lett volna, ha más mondja el azokat.¹⁴⁰

Még áprilisban, a stabilizációs külpolitika jegyében Ceaușescu Belgrádba is el látogatott. A rutin jellegű utazás az aktivitás jegyében zajlott. Jugoszláv részről állítólag firtatták a délszláv kisebbség helyzetét, de nem kaptak választ kérdéseikre. A közös közlemény viszont kiemelte a nemzetiségek szerepét a két ország közötti kapcsolatok fejlesztésében.¹⁴¹

7. A magyar külpolitika útkeresése és a népi-nemzeti irányzat

Látnivaló volt, hogy Románia jól jött ki az 1983-as lázadásból. Nem rosszabbodtak kapcsolatai formális szövetségeseivel. Nyugati megítélése romlott ugyan, de önálló szereplője maradt a nemzetközi politikai életnek. A VSZ-országok közül egyedülként döntött úgy, hogy részt vesz az 1984-es Los Angeles-i olimpián. Mindez együtt ért annyit, hogy elismerés járjon érte, és ne csak az emberjogi szempontok kapjanak hangot a nyugati sajtóban. Igaz, a gazdasági, az ellátási nehézségek nem maradhattak rejtve. A neosztálinizmus pedig már elfelejtettnek hitt jelenségekkel, látvánnyal szolgált a külföldnek. Ebben a keretben tovább folytatódott a kisebbség alárendelt helyzetbe kényszerítése, illetve elszigetelése az anyaországtól. Egyre nehezebb helyzetbe került a magyar identitást és kultúrát élni segítő intézményrendszer. A hivatalos Magyarországot sikerült bizonyos távolságra tartani az erdélyi magyarságtól, a magyar külpolitika pedig képtelen volt érdemben tenni ez ellen, sőt nem is nagyon próbálkozott. Több mint egy év telt el érdemi tárgyalások nélkül, és közben minden csak rosszabbodott.

Járható-e ez az út? Milyen felelősséget visel Magyarország vezetése a kisebbségbe szorult magyarok sorsáért? 1984 közepére a külügyi vezetés szerint megérett az idő arra, hogy az MSZMP vezetése választ adjon ezekre a kérdésekre, áttekintse a magyar–román kapcsolatok helyzetét, és próbáljon valamilyen célt adni az e téren folyó tevékenységnek.

A külügyek irányítói által előterjesztett helyzetjelentés ténymegállapításai nem tartalmaztak igazi újdonságokat, nem mentek bele a részletekbe: a romániai belső

¹⁴⁰ Uo. Havasi feltehetően a szovjetekre vagy magára Kádárra gondolt.

¹⁴¹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1984/122. d. Simon Pál nagykövet jelentése: Jugoszláv–román felsőszintű állam- és pártközi tárgyalások. 1984. április 25. Kádár János március elején járt Belgrádban. Mindkét fél hangsúlyozta a nemzetiségek szerepét a baráti kapcsolatokban, és a közleménybe is bekerült a szerepükről szóló tétel. *Népszabadság*, 1984. március 8–9.

viszonyokat, a nacionalizmust, az 1977-es megállapodások végrehajtását jellemezték tömören. Talán csak az okozhatott némi meglepetést, ami az addig egyedül rendben működőnek vélt gazdasági kapcsolatokról szólt. Kiderült, hogy az 1983. évi árucscere-forgalom 13%-kal alacsonyabb volt az 1980-asnál, szerkezete pedig a magyar félre nézve romlott. A szakosított vagy kooperációban előállított termékek aránya is visszaesett, s 1984-re már csak 4%-ot prognosztizáltak. Románia a 9. helyről a 17. helyre került a kereskedelmi partnerek sorában a 2,8%-ról 2,5%-ra csökkenő részesedésével. Nem annyira a mérték, mint a tendencia volt elgondolkodtató.¹⁴²

Szembeszökő volt a jelentésnek az a része, amely a két ország közötti utasforgalommal foglalkozott. 1980-hoz képest több mint 50%-kal nőtt a Romániába utazó magyarok száma – 452 ezerről 690 ezerre. Romániából több mint 900 ezren érkeztek Magyarországra, ami 150 ezres emelkedést mutatott. Ezen belül a kishatárforgalom román részről az 1980-as 225 ezerről 422 ezerre emelkedett, vagyis a többlet szinte teljes egészében innen származott.¹⁴³

A dokumentum nem elemezte a számok mögött rejlő folyamatokat. A határon történő átjárás ilyen mértékű terjedése nyilvánvalóan az ellátási viszonyok közötti óriási különbséggel volt magyarázható. Egészükben ezek az adatok azt mutatták, hogy a politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok szűkítése nem akadályozhatta a magyarok közötti kapcsolattartást. A szállástörvény, a benzinellátási problémák, a buszjáratok korlátozása, az utazók határon történő zaklatása ellenére bővült a személyi érintkezés a magyarság határon inneni és túli része között. Az életkörülmények romlását és a magyarságra nehezedő nyomást látva, a rokonok, barátok igyekeztek többet segíteni, de érezhető volt a növekvő szolidaritás azok részéről is, akik nem voltak közvetlenül érintettek a határon túl élő magyarság sorsának alakulásában. Nyilvánvaló, hogy mind a gazdasági, mind a lakossági érintkezés alakulását számításba kellett venni a politikai döntéshozatal során.

A jelentés szerint a két ország közötti kapcsolatok romlásának fő oka a két párt politikájának alapvető különbsége. A Román Kommunista Párt politikája nacionalista és voluntarista; személyi kultusz van; a gazdasági nehézségekre ezen az alapon reagál. Hatása miatt a magyar politika nemkívánatos példa és partner. A romániai magyarság potenciális veszélyforrás a román politika számára, ezért folyik az identitása elleni küzdelem, az asszimiláció, az adminisztratív fellépés azokkal szemben, akik

¹⁴² *Népszabadság*, 1984. május 27. Ezen a napon a pártlap beszámolt arról, hogy Bukarestben véget értek a magyar–román gazdasági tárgyalások. Az itt közölt adat szerint a két ország közötti kereskedelem az 1980. évi 400 millió rubelről 1983-ra 430-ra nőtt. Ez messze elmaradt a világkereskedelem vagy akár a szocialista országok egymás közötti forgalmának növekedési ütemétől. A tudósítás megállapítja, hogy ez a mérték elmaradt a lehetőségektől.

¹⁴³ MOL M-KS 288. f. 5/915. ő. e.

igyekeznek a magyarság érdekeit képviselni. A román propaganda a magyar szerveket hibáztatja az emigráció tevékenysége miatt. Nem hagyta említés nélkül az anyag, hogy a román párt az MSZMP KB 1983. áprilisi állásfoglalásának (és Kádárnak) nacionalizmusról tett megállapításait a saját szája íze szerint interpretálta.¹⁴⁴

Érdekes volt, miként indokolta a téma napirendre tűzését a PB 1984. július 3-i ülésén Horn Gyula, aki akkor a párt külügyi osztályának helyettes vezetője volt. Mondanivalójának lényege, hogy 1982 óta tovább romlott a két ország kapcsolata és romlik a romániai általános helyzet. Valamit tenni kell az ott élő magyarokért. A közvéleményt egyre jobban foglalkoztatja, mit is tesz az ország vezetése a határon túli magyarság érdekében. Horn javasolta, hogy az 1977-es találkozó emlékeztetőjét tegyék közzé a párt belső kiadványában.

Először Óvári Miklós kért szót. Szerinte a román belpolitikából következik külpolitikája, a nagyhatalmak viszont csak az utóbbival foglalkoznak. Tudomásul kell venni, hogy a nemzetiségi kérdés csak magyar ügy. Javult Románia megítélése a szocialista országok körében. Nem volna jó, ha válság lenne úrrá Románián, mert annak kiszámíthatatlanok lehetnének a következményei. Valamiféle belső fejlődésben kell reménykedni. Kivárási politikára van szükség, amely azonban nem azonos a passzivitással; az 1977-es alapon célszerű politizálni. A KB-titkár arról is beszélt: nincs értelme mindenáron ragaszkodni a nemzetiségek híd-szerepéhez – a legfőbb kapocs a két ország között a szocialista építés.

Havasi Ferenc egyetértett Óvárival. A téma kapcsán azonban súlyos kérdés feszegetésébe fogott: helyes arányban van-e a hazafiság és az internacionalizmus az MSZMP politikájában? Szerinte a magyar párt küzdelme a nacionalizmus ellen a szomszéd országokban nem érte el a kívánt hatást. Felmerül ezért a kérdés: helyes-e így folytatni? Válasza szerint, az elvi alapokat megtartva, a magyar pártnak aktívabbnak és „szókimondóbbnak” kell lennie. Még hozzá nem üzemi gyűléseken, hanem a csúcstalálkozókon kell véleményt mondania a vitás kérdésekről. Ez rímelt a KGST-ülésszakból levont következtetésére (Ceaușescu „igazabbat” beszélt és bátrabban állt ki, mint „mások”), és most már egyértelműen Kádárnak címezte mondanivalóját (aki itt közbe is szólt: „Kész?”). Havasi azonban folytatta: „Hovatovább nem tudunk arra várni, hogy majd megérti a magyar közvélemény ezt a vezetést.” Szerinte a tapasztalatok nem ezt mutatják. A románok visszaélnek a magyar fél türelmével, elviségével. A következő pártkongresszusnak foglalkoznia kell az internacionalizmus és a patriotizmus helyes arányának kialakításával. Meg kell mutatni azt, amit a magya-

¹⁴⁴ Ez a szöveg akarva-akaratlanul Kádárt bírálta, de legalábbis kifejezte a magyar külügyi apparátus azon véleményét, miszerint nem volt szerencsés így helyzetbe hozni az ellenfelet. Petru Enache Demény Lajosnak tett kijelentését lásd fentebb.

rok a történelemben tettek. A felszabadulást nemcsak április 4-én, hanem december 21-én is ünnepelni kellene.¹⁴⁵ Havasi úgy foglalt állást, hogy amíg nincs mód elvi alapon tárgyalni, addig ne legyen magyar–román csúcstalálkozó. Amúgy minden területen kezdeményezni kell a kapcsolatok javítása érdekében. Nagyon kemény és szokatlanul kritikus hozzászólás volt ez. A párt gazdaságpolitikusa lényegében külpolitikai hangnembváltást és ideológiai kiigazítást javasolt; a nemzeti szempontok és érdekek látványosabb és keményebb képviselését követelte.

Maróthy László szerint a román vezetés taktikázik: egyik oldalról aktivitás a KGST-ben, a Varsói Szerződésben, a másik oldalról részvétel az olimpián. A nagy tömegek támogatják Ceaușescu politikáját. Nincs értelme az ideológiai, kulturális kérdések előtérbe állításának. Inkább a gazdasági ügyekre érdemes összpontosítani. A magyar sikerek annak köszönhetők, hogy a párt az osztályok és az internacionalizmus elsődlegességét vallotta. Valóban akad hiányosság a nemzeti kultúra kezelésében – kevesebb is lenne a gond, ha másképp viszonyulna ehhez a politika –, de az internacionalizmus iránti elkötelezettség ügyében nem lehet kétséget hagyni.

Lázár György is védte az internacionalizmus és hazafiság, vagyis a nemzettudat ügyében kialakított és vallott hivatalos felfogást. A miniszterelnök kifejtette, történelmi okoknál fogva Magyarországon e kérdésnek nagyobb a jelentősége, mint a környező szocialista országok esetében. Van pótolni való, de az alapálláson nem kell változtatni. Bírálta a jelentést, mert nem ad választ a saját maga által feltett kérdésre: mit lehet tenni a romló helyzetben? Ha az 1977-es megállapodások teljesítésétől függ a felső szintű találkozó – hát arra belátható időn belül nem kerül sor. Lázár azt tartotta célszerűnek, ha a politika a realitásokból indul ki. Ezt úgys lehetett érteni, hogy új megoldással, kezdeményezéssel kellene élni.

Kádár „nem várt a sorára”, nem összefoglalta a vitát, hanem hozzászólt. Ennek az lehetett az oka, hogy Horn bevezetője és Havasi kérdésfelvetése és bírálata új tartalmat adott a már rutinszerűnek hitt vitának. Többről lett szó a magyar–román kapcsolatok alakításánál. Bizonyos értelemben Kádár egész politikája mérlegelés tárgyává vált. Bár látta: a hozzászólók értik ezt, és feltételezte, pozitívan értékelik teljesítményét, és biztos lehet abban is, hogy a vezetők többsége nem akar radikális politikai újítást, azért ő mégis úgy döntött, nem vár, hanem megszólal. Bevezetésként leszögezte, egyetért azzal, hogy ez a kérdés napirendre került. Az anyag olvastán azonban rájött, félreértett valamit. Ő azt hitte, az új román pozíció miatt kell megvizsgálni, mi is a teendő. Az elemzés azonban nem azt vizsgálja, miként is lehet-

¹⁴⁵ Ezt a gondolatot, vagyis azt, hogy a felszabadulás ünneplését nem a szovjet hadsereghez, hanem az új, demokratikus magyar államiság megalapozó aktusához, a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés alakuló üléséhez kellene kötni, a történész Balogh Sándor képviselte és népszerűsítette a politikai vezetők körében is.

ne javítani a két ország kapcsolatán, a helyzetismertetésből egész más következik. Kijelentette: ellenzi, hogy a KB az anyagban felvázolt alapon tárgyalja meg ezt a kérdést. [Így] „nem lehet. Egyszerűen nem lehet. Ez felbőszíti az embert [...] Ebből nem jön ki a végén az, hogy akkor próbáljunk lépéseket tenni, és a viszonyt javítsuk.” Kádár nem vitatta, hogy ami le van írva, az igaz. Felhívta a figyelmet arra, hogy a Varsói Szerződés kapcsán okkal vonakodhattak volna a románok; szerinte is lett volna mit újraszövegezni az alapító dokumentumban. Ő tudta, a románok hozzájárulnak majd a VSZ meghosszabbításához, fontos, hogy így tettek. A KGST-tanácskozás is sikerült. Nem érdemes firtatni, vajon mindez mennyi olajába került a Szovjetunióknak. Külön megbeszélésükön Csernyenko dicsekedett azzal, milyen eredményes volt a románokra gyakorolt nyomás.

Kádár azt a kérdést tette fel: tegyen-e a magyar politikai vezetés kezdeményező lépést a románok felé? Erre módot teremtett a KGST-értekezleten mondott Ceaușescu-beszéd, amely együttműködési készséget jelzett a szomszédos országokkal. „Mi is szomszédos szocialista ország vagyunk és magunkra is vettük” – már-mint ezt a megszólítást – tette hozzá Kádár.

Kádár nem számított javulásra. Véleménye szerint a távlatokról persze lehet fantáziálni, ő, mint kommunista, hisz a társadalmi törvényekben, abban, hogy Romániának egyszer megfelelő politikája lesz. Ő sem hitte azonban, hogy Ceaușescu politikája változni fog. „Azt meg nem szabad kívánnunk, hogy Romániában törés következzen be, mert sejthető, hogy negatív következmények adódnak Magyarországnak számára.”

Ez a gondolat első hallásra magától értetődőnek látszhatott. De tényleg így lett volna? Ceaușescu esetleges bukása nem állt volna Magyarország (és a magyarság) érdekében? Kádár ebben tévedett, nem gondolta végig a dolgot. Amikor pedig végig-gondolta, arra a következtetésre juthatott: ha Ceaușescu bukik, vele bukik a rendszer is. Ez utóbbit Kádár nem akarta. A bukás negatív kihatásairól szóló tétele egy másik megfontoláson alapulhatott, miszerint egy politikai válság destabilizálná a térséget, és a nacionalizmusnak adna újabb lökést. Mindkettő fenyegetést jelentene a magyar reformpolitikára, és nehezen kezelhető helyzetet teremtene, mert a válság vagy a Szovjetunió, vagy a Nyugat befolyásának növekedésével járna, és megingathatná a szocializmus pozícióit.¹⁴⁶

Az első titkárnak – pszichológiai értelemben nem véletlenül – itt jutott eszébe a nyugati, amerikai hozzáállás jellemzése: „Romániát külpolitikája miatt támogatják, Magyarországot pedig a belpolitikája miatt. Nekik lenyelik a belpolitikájukat, nekünk pedig lenyelik a külpolitikánkat.” Kétségtelenül szellemes és lényeglátó

¹⁴⁶ Ez a rész a „Kádár János és az erdélyi magyarság” című tanulmányom gondolatmenetére épült. In: *Nemzetiség – felelősség. Írások Gáll Ernő emlékére*, i. m. 97.

megjegyzés volt ez. Ezzel azonban el is fogytak az érvei. Az ellenérvek legyőzése után ugyanis már magát kellett volna meggyőznie a gesztustétel szükségességéről. Ő is tudta viszont: a román fél csak egy gesztust fogadna szívesen, ha létrejönne Ceaușescu és közte a találkozó.

A magyar pártvezető most is elutasította azt, hogy hivatalosan fogadja Budapesten az RKP főtitkárát. Szokásos fenntartásait, mint eddig is, belpolitikai szempontok motiválták. „Valamiféle” egynapos munkalátogatást tudott csak elképzelni. Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke elmehetne Bukarestbe a 40. évfordulós ünnepségre – ez is gesztus lenne. Valamit a távozó román nagyköveten keresztül is lehetne üzeni. (Végül ez történt: Kádár fogadta a hazautazó nagykövetet.)

Az első titkár válaszolt Havasinak is. Szerinte az internacionalista alapokon nyugvó politika éppen azért hozott eredményt, mert egyszerre volt hazafias, és állt ki a népek barátságáért. Nem szélhámos, „amikor azt mondjuk, hogy a mi népünk jövőjét építeni, biztosítani, garantálni a biztonságát csak ezen az úton lehet – ez is igaz. És a jövőben is igaz lesz.” Abban igazat adott Kádár Havasinak, hogy többet kell beszélni arról, amit Magyarország tett, de ezt pozitív módon, és nem a szomszédok felé célzott kritikaként kell megfogalmazni. Egyetértett azzal is, hogy a felszabadulást nem elég április 4-ével elintézni. Óvott viszont a szókimondóbb politizálástól. „Eltársak, mi ne kovácsoljunk össze modern kiadásban, szocialista kiadásban Magyarország körül egy kis antantot!” Ezzel lett teljes az általa festett kép. Kívülről egy, a határon túli magyarság érdekében vállalt élesebb konfliktus esetén senki nem támogatná Magyarországot Romániával szemben, vagy aki igen, az sem jó szándékból. Mindenki megérthette: Kádár nem engedi, hogy bizonytalan kimenetelű politikai akciókkal veszélyeztessék Magyarország kényes, de kedvező nemzetközi helyzetét. Ha senki sincs meggyőződve arról, hogy többet lehetne elérni annál, ami van, akkor meg miért kockáztatni?

Az utána szóló Aczél György a magyar–román viszony belpolitikai vonatkozásaival foglalkozott. Szerinte problémát jelent, hogy a párttagság sem látja világosan, mi is a politika Románia irányában. Az ellenzék magatartását úgy jellemezte, hogy a polgári radikálisok a román kérdésben összefognak a nacionalistákkal. Ez a jellemzés az akkor szerveződő ellenzékéről igencsak elnagyolt volt. A „radikális polgári” még talán illett a demokratikus ellenzéki csoportosulásra, de a népi irányzatot a nemzeti-nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja alapján egészében nacionalista jelzővel illetni – ez nagyfokú leegyszerűsítés volt akkori nézeteiknek. Havasi felvetésére Aczél azt mondta: a magyar párt tett azért, hogy a Komintern szekciójából vezető nemzeti párttá váljon úgy, hogy eközben elkerülte a nacionalizmust. Kulturális téren bizonyos gesztusokat javasolt a románok felé.

Korom Mihály KB-titkár jónak tartotta a határ menti találkozó gondolatát, de nem mindent vagy semmit alapon, mert akkor soha nem jön létre. Szűrös Mátyás különbséget tett a magyarországi és a román nacionalista megnyilvánulások között, mert az utóbbi a hivatalos politika rangján működik. Türelmes magatartást javasolt.

A PB a vita megállapításaival módosítva elfogadta a jelentést. Állást foglalt amellett, hogy tekintettel a Varsói Szerződéssel és a KGST-vel kapcsolatos pozitív román lépésekre, a magyar külpolitikának kezdeményező magatartást kell tanúsítania Bukarest felé – elsősorban gazdasági téren – azért, hogy „a kapcsolatok fejlődése kilendüljön a mostani helyzetből”.¹⁴⁷

A PB ülése után került sor a külügyminisztériumban a bukaresti nagykövet éves munkájának értékelésére. Roska István és Györke Sándor az ott kialakult álláspont szellemében adta ki a feladatokat. Ezen nem változtathatott az sem, hogy Barity Miklós a magyar nemzetiség tömegeinek marginalizálódásáról számolt be. Roska külön figyelmeztette Barity Miklóst: „[...] nemzetiségi kérdésben nem számíthatunk barátainkra, panaszkodni sem érdemes, mert ez nekünk nem érdekünk. Ez nem többoldalú kérdés, [a] kétoldalú viszonyban pedig előrelépni nem tudunk.”¹⁴⁸ A miniszterhelyettes a közelgő Groza-évfordulóról és Losonczy Pál látogatásának előkészítéséről szólt mint konkrét feladatról.

Kádár János 1984. július 11-én búcsútálálkozón fogadta Victor Bolojan nagykövetet. Kijelentette: a magyar vezetés a kapcsolatok fejlesztésére törekszik. Nem kerülte el a figyelmét Ceaușescu ebben a tárgyban tett kijelentése a KGST-csúcs-találkozón. Kádár azt hangsúlyozta, amiben a két ország vezetői egyetértenek: folytatni kell a nyitást a Nyugat felé. Nem mulasztotta el azt sem megjegyezni, hogy Budapesten látják Románia eredményeit és gondjait. Békülékenységet sugallt az a megjegyzése is, miszerint: „Tudatában vagyunk, hogy bizonyos körök szeretnének egymás ellen kijátszani minket. Ezt nem szabad megengedni. Saját dolgainkat egymás között kell rendeznünk.”¹⁴⁹

A népi-nemzeti értelmiségi csoport vélhetően hírért vette az MSZMP PB ülésének, az ott lefolyt vitának és az ott hozott döntésnek. Riaszthatta őket annak lehetősége, hogy a magyar vezetés gesztusokra készül, kapcsolatjavításra azzal a román politikai garnitúrával, amely egyre nehezebb helyzetbe hozza az erdélyi magyarságot,

¹⁴⁷ MOL M-KS 288. f. 5/915. ő. e. A platform kidolgozására munkacsoportot alakítottak Aczél György, Havasi Ferenc és Szűrös Mátyás részvételével.

¹⁴⁸ MOL XIX-J-1-j Rom. 1984/122. d. Barity Miklós nagykövet éves beszámolója.

¹⁴⁹ MOL M-KS 288. f. 32/1984/55. ő. e. Feljegyzés Szűrös Mátyás elvtárs részére. 1984. július 12.

és fenyegeti nemzeti létében. Július végén levelet írtak Kádár Jánosnak, amelyben a magyarság sorskérdéseinek megoldását sürgették.¹⁵⁰

Egy hónappal később, 1984. augusztus 12-én Aczél György Knopp András KB osztályvezető-helyettes kíséretében fogadta a levél aláíróit. A beszélgetés során Kiss Ferenc, Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Sinkovits Imre azt kívánták, hogy az MSZMP tisztázza álláspontját a nemzeti-nemzetiségi kérdésben, mert a politikai vezetés megosztottnak tűnik, a közvélemény nem látja, mi történik a határon túli magyarság érdekében. Csurka István arról beszélt, hogy kapcsolódni szeretnének a reformfolyamathoz. Kiáltó az ellentmondás Magyarország jó helyzete, tekintélye és a határon túli, főleg az erdélyi magyarság helyzete között. Ezt úgy lehetett érteni: ha a kormányzat határozottabban lép fel a határon túliak ügyében, akkor a népi értelmiség kiáll a reformpolitika mellett. Für Lajos bizottság létrehozását javasolta, amely összehangolja a határon túli magyarokkal kapcsolatos tevékenységet és ellenőrzi is azt. Tagjai a párt és az állam delegáltjai, illetve „társadalmi”, értsd civil háttérű személyek lennének. Konkrét javaslatok hangzottak el a rádió és a tévé működésével kapcsolatban. Csurka megismételte: nem panaszkodni jöttek, hanem felajánlani szolgálataikat.¹⁵¹

Az MSZMP vezetése nem tudott mit kezdeni ezzel az ajánlattal. Külpolitikai doktrínája, a nemzetről alkotott felfogása, a nemzeti érdekről kialakított értelmezése, az aktuális helyzetről szóló külpolitikai helyzetértékelése kizárta annak lehetőségét, hogy a határon túli magyarság ügyében a párt teljes egyetértésre jusson a népi irányzattal. Pedig „általában” szeretett volna szövetséget kötni vele, csak hogy nem kül-, hanem belpolitikai céllal. Ahhoz azonban, hogy sikerüljön visszahozni a „nemzeti közmegegyezés” keretei közé a népieket, változtatni kellett volna a hivatalos külpolitikán, ideológián, és deklaráltan „nemzetközpontúbbá” kellett volna tenni mindkettőt. Túl nagy árnak tűnt ez, amelyet a pártvezetés nem volt hajlandó megfizetni. Túl nagy kockázat nem túl nagy haszonért, amelyet nem vállalt sem Kádár, sem a környezete. Árat viszont így is fizetnie kellett: a népi-nemzeti értelmiségi csoport tovább távolodott az MSZMP-től, és felgyorsult közeledése a demokratikus ellenzékhez.

A népiek oldaláról és szemszögéből is feltehető a kérdés: miért is lettek volna készek együttműködni a párttal? A népiek nemzetfelfogásában mindig jelentős szerepet kapott a túlzott külső befolyás visszaszorítása, majd a hetvenes évektől egyre nagyobb figyelmet fordítottak a határon túli magyarság sorsára. Okkal aggódtak a kisebbségi sorsba szorult magyarok helyzetéért és jövőjéért. Joggal vetették fel a

¹⁵⁰ Lásd erről Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. Monográfia, i. m. 300.

¹⁵¹ MOL M-KS 288. f. 11/4423. ő. e.

magyar politikai vezetés passzivitását, még ha maguk is szűknek látták a cselekvési teret, és kételkedtek a határozottabb fellépés eredményében. A jogos félelem, a segítőkészség és a kritika megfogalmazása nem a nacionalizmus megnyilvánulása volt, hanem az illyési értelemben vett hazafiságé. Az, hogy az MSZMP vezetésében megvolt a hajlam a két dolog összekeverésére, a történelemből eredt. A népi nemzetfogalom egyes elemei, mint az etnikum, a hagyományos életforma, a történelmi büszkeségre alapozott nemzeti öntudat, a zárt kulturális közösség, illetve a szocialista nemzetfelfogásban jelen lévő radikális változás melletti elkötelezettség, modernizmus és internacionalizmus között nem volt könnyű egységet teremteni. Bár – mint láttuk – a hatvanas évektől kezdődően sok minden történt e téren.

Nem is innen, nem az ideológiai különbségekből fakadt a legnagyobb gond. Sokkal inkább onnan, hogy az ideológiai eltérések a nemzeti érdek értelmezése során ellentétes politikai stratégiához, irány- és célmegjelöléshez vezettek. Ez a probléma ekkor még, a nyolcvanas évek elején áthidalható lett volna, mert a népiek többsége már korábban „elvi szinten”, de a geopolitikai realitásokra tekintettel is, összebékült a szocializmussal, beleyugodott a fennálló hatalmi helyzetbe. A szocialista országokban jelentkező válságok láttán ők is levontak bizonyos következtetéseket a magyarországi viszonyoknak a többi kelet-közép-európai országokéval történő összehasonlításából. „Csak” annyit kellett volna tennie az MSZMP vezetésének, hogy beemeli a valóságos külpolitikai prioritások közé a határon túli magyarság ügyét, és az ezen a területen folyó munkában teret és szerepet ad a népi értelmiségnek. A fenti okok miatt egyiket sem tette meg.

Aczél György 1984. október végi művészetpolitikai előadásán utasította el a népiek nemzeti sorskérdésekben tett szerepvállalási kísérletét. Nem kérdőjelezte meg a problémák létét, így a határon túli magyarságért érzett aggodalom jogosságát sem, de elvitatta az erkölcsi alapú, a politikai lehetőségekkel nem számoló számonkérést és fellépést. Élesen visszautasította azt a vádat, miszerint valakik feláldoznák a nemzetet a „gyomorpolitika” kedvéért. Nacionalizmusnak nevezte „a nemzet, az ország kérdéseire adott torz, helytelen, pillanatnyilag talán népszerű” választ, mert az „előbb-utóbb mindig a nemzet valódi érdekei ellenében hat”. Aczél megismételte a közismert tételt: nacionalizmusra nem lehet nacionalizmussal, történelemhamisításra történelemhamisítással válaszolni.¹⁵² Bár ez a szövegrész egyértelmű utalás volt a román nacionalizmusra, de elsősorban nem annak szólt, hanem a belső közvéleménynek; ne engedjen a nacionalizmus csábításának.

¹⁵² Aczél György: A művészet erejével. Részletek az MSZMP Politikai Akadémiáján 1984. október 31-én „Művészetpolitikánk időszzerű kérdései” címmel tartott előadásából. *Népszabadság*, 1984. november 3.

8. Magyar „araszolás” – román aktivitás 1984 végén

A magyar külpolitika Románia irányában továbbra is várakozó álláspontot foglalt el. Úgy is mondható, az ország vezetése arra várt, történjen valami, miközben – jobb híján – azt kívánta: csak rosszabb ne legyen. Románia felszabadulásának 40. évfordulójára végül nem Losonczy Pál, hanem helyettese, Gáspár Sándor ment el, aki ugyan előbb állt nála a valóságos politikai hierarchiában, de hátrább a protokollban. Magyar részről tehát elmaradt a gesztus. A magyar pártlap Románia negyven évéről szóló cikksorozata nagyon visszafogott hangúra sikeredett. Igaz volt ez az öndicsőítő román értékeléshez viszonyítva, de igaz az ott élő magyarság valóságos helyzetének csak részleteiben valódi leírására is.¹⁵³

Más hangot ütött meg viszont Faluvégi Lajos miniszterelnök-helyettes, az Országos Tervhivatal elnöke a román nemzeti ünnep alkalmából rendezett barátsági nagygyűlésen. Faluvégi megemlékezett a magyar területen a fasizmus elleni harcban elesett román katonákról, de elkerülte, hogy felszabadítóknak nevezze őket.¹⁵⁴ Hosszasan beszélt a nemzetiségi kérdésről. Ennek kapcsán ecsetelte az egyenlőség és a sokszínűség jelentőségét, azt, hogy a többnyelvűség és a kulturális hagyományok többfélesége gazdagítja a társadalmat. „Mi azt kívánjuk, hogy jogaikat biztosítva, a nemzetiségek jó közérzettel élhessenek, és legyenek hű állampolgárai hazájuknak. Létezésüknél, sajátos helyzetüknél fogva az eddiginél szorosabb összekötő szerepet töltsenek be népeink és országaink együttműködésében. E felfogás jegyében magától értetődő, kölcsönös igény, hogy országaink lakosai személyes és rokon kapcsolatokat ápolják, ellátogathassanak egymáshoz, s ehhez meglegyenek a megfelelő feltételek.”¹⁵⁵ Egyértelmű és kemény állásfoglalás, igénybejelentés volt ez, különösen egy ünnepi beszédben. Nyilvánvaló, hogy Faluvégit az elvi meggyőződés vezette, és kiérezhető volt az is: a belpolitikai szempont fölébe kerekedett a külpolitikainak. Az előadó tudta, itthon a magyar–román viszonyról hitelesen már nem lehet a problémák érzékeltetése nélkül szólni.

A magyar pártvezetés román viszonylatban az elhatározottnak megfelelően igyekezett cselekedni. Kádár János fogadta a távozó Victor Bolojant, aki mellesleg 1982 óta a budapesti diplomáciai testület doyenje volt. Az MSZMP vezetője a lassan már

¹⁵³ Románia négy évtizede. *Népszabadság*, 1984. augusztus 13–15.

¹⁵⁴ Ez a megoldás akaratlan ellentétben volt Balogh Edgárnak azzal a kijelentésével, miszerint Kolozsváron olyan felszabadulási emlékművet szeretne, ahol a román katonát és szovjet fegyvertársát egy magyar munkás fogadja. Uo. 1984. augusztus 25.

¹⁵⁵ Uo. 1984. augusztus 23. Ugyanebben a számban jelent meg Emil Bobu (az RKP KB titkára, a Politikai Végrehajtó Bizottság tagja) „Románia nemzeti ünnepe” című cikke, amelyben megoldottként kezelte a nemzetiségi kérdést.

két éve megszakadt KB-titkári találkozók felújítását javasolta. Erre a kezdeményezésre Bukarestből egyetértő válasz érkezett.¹⁵⁶ Augusztus 20-án, a VSZ külügyminiszeri bizottságának ülésén Ștefan Andrei megbeszélést kezdeményezett magyar kollégájával. A román külügyminiszter nagyobb aktivitást tartott volna fontosnak a szocialista országok részéről a nemzetközi helyzet enyhítése érdekében. Látogatásra hívta Várkonyi Pétert, amelyen előkészíthetik a felső szintű találkozót. Várkonyi erre azt válaszolta: ahhoz jobb légkör kell. Előbb a KB-titkárok tanácskozzanak.¹⁵⁷

Így is lett. A két párt vezetői 1984. szeptember elején Budapesten tárgyaltak – nem sok eredménnyel. A magyar párt képviselői, Aczél György, Szűrös Mátyás és Várkonyi Péter, az 1977-es megállapodások végrehajtását kérték számon, és a kapcsolatok fejlődését akadályozó tényezők felszámolását javasolták. A románok – Ilie Verdet, Petru Enache és Ion Stoian – kitértek ez elől, viszont felső szintű találkozót javasoltak. Kádár is fogadta őket. Semmi újat nem mondott nekik. Megismételte azt az egyre nehezebben keresztülvihető véleményét, mely szerint a véleménykülönbségeket nem szabad dramatizálni. A magyar tárgyaló partnerek annyi változást észleltek a román politikusok magatartásában, hogy a problémák hallatán a korábban nagyobb türelmet tanúsítottak, illetve nem tagadták a két ország közötti kapcsolatok romlásának tényét.¹⁵⁸ Verdet leszögezte: Románia helyzetének bárminemű elferdítése a magyar sajtóban a nacionalista, irredenta erők kezére játszik. Stoian hozzátette: a nemzetiségi kérdés belügy. A magyar küldöttség a megbeszélések végén emlékeztetőt adott át a magyar javaslatokról. Ezek az 1977-es megállapodások végrehajtására, a gazdasági kooperáció elmélyítésére és a kulturális kapcsolatok bővítésére vonatkoztak.¹⁵⁹ Szűrös Mátyás októberben minderről összesen annyit mondott a Központi Bizottság tagjainak, amennyit a PB nyári határozata is tartalmazott: a két párt politikájában megmutatkozó különbség kihat a két ország közötti együttműködés egészére.¹⁶⁰

November elején Lázár György fogadta az új román nagykövetet, Nicolae Verest, aki igyekezett optimista hangulatot kelteni, és nem hozta elő a felső szintű találkozó szükségességét. A magyar miniszterelnök a kapcsolatok fejlesztését állította előtérbe. Azt is kifejtette azonban, hogy a realitásokból kell kiindulni, és csak a szépre emlé-

¹⁵⁶ MOL XIX-J-1-j Rom. 1984/123. d. Rejtjeltávirat. 1984. július 25.

¹⁵⁷ Uo. 121. d. Feljegyzés Várkonyi Péter és Ștefan Andrei megbeszéléséről.

¹⁵⁸ A megbeszélések első napjáról szóló tájékoztatás szívélyes, elvtársi és őszinte légkőről szólt. Az első jelző nagyon ritka „vendég” volt a magyar–román tárgyalásokról kiadott közleményekben. A közlemény utalást tett az 1977-es megállapodásokra és a nemzetiségek szerepére is. Ennyiben akár sikeresnek is lehetett nevezni az amúgy eredménytelen tárgyalásokat. *Népszabadság*, 1984. szeptember 4–5.

¹⁵⁹ MOL M-KS288. f. 11/4423. ő. e.

¹⁶⁰ MOL M-KS 288. f. 4/201. ő. e.

kezés nem segíti a közös ügyet. Korainak tartotta a román miniszterelnök látogatása időpontjának kitűzését.¹⁶¹ Mindezek alapján nehezen állítható, hogy a magyar vezetők valóban magukhoz ragadták, vagy akarták volna ragadni a kezdeményezést.

Az 1984-es őszi krónikájához tartozik, hogy Várkonyi Péter külügyminiszter országgyűlési beszédében általános formájú megfogalmazást használva világossá tette, a magyar szomszédsági politikának része a nemzetiségek összekötő kapocs szerepe. Kijelentette: Magyarország az 1977-es megállapodások szellemében a kapcsolatok javítására törekszik Romániával.¹⁶² November végén Gustáv Husák Budapestre jött. A kiadott közleménybe bekerült – hasonlóan a februári csehszlovák miniszterelnöki látogatáshoz – egy szövegrész arról, hogy a Lenin névvel fémjelzett nemzetiségi politika „következetes érvényesítése hatékonyan segíti a kétoldalú kapcsolatok erősítését, s jól szolgálja a közös célok valóra váltását”.¹⁶³

December elején Magyarországon komoly külsőségek között emlékeztek meg Petru Groza születésének 100. évfordulójáról. Cikkek méltatták a román politikus életművét, aki új fejezetet akart nyitni a két nép közötti kapcsolatok történetében, és kiállítást is rendeztek tiszteletére.¹⁶⁴ Korántsem bizonyos, hogy ez a kiemelt figyelem elismerést váltott ki vezető román körökben. Sőt a bukaresti politikusok éles ellentétet érezhettek az egykori és korabeli román politika magyar megítélése és kezelése között.

Eközben már folyt a román pártkongresszus előkészítése. Érezhetően nőtt a nyomás az ott élő magyarságra. Fazekas János így nyilatkozott a magyar nagykövetnek: ha ez így marad, „neki”, „nekik” radikálisabb módszerekhez kell folyamodniuk.¹⁶⁵ Gáll Ernő, a *Korunk* főszerkesztője lemondott állásáról. Hírek érkeztek arról, hogy Fazekas, Domokos Géza és Sütő András kimarad a központi bizottságból.¹⁶⁶ Októberben Kovászna megyében bizottság vizsgálta az oktatás helyzetét, és megbírált a román nyelvtanítás állapotát.¹⁶⁷ Szócs Géza költő, akinek neve két évvel korábban, az *Ellenpontok* kapcsán vált ismertté, beadvánnyal fordult az RKP kongresszusához. Ebben tárgyyszerűen felsorolta a magyar nemzetiséget ért sérelmeket, és javaslatokat fogalmazott meg. Ezek a nemzetiségi minisztérium felállításától és nemzetiségi törvény kidolgozásától az oktatási intézmények visszaállításán, a nemzetisé-

¹⁶¹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1984/121. d. Jelentés: Lázár György fogadta Nicolae Verest.

¹⁶² *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1984.* 223.

¹⁶³ Uo. 268. A Lubomír Štrougal miniszterelnök látogatásáról kiadott közlemény szövege ugyanitt 113.

¹⁶⁴ *Népszabadság*, 1984. december 7. és 8.

¹⁶⁵ MOL XIX-J-1-j Rom. 1984/120. d. A nagykövet rejtjeltávirata. 1984. augusztus 27.

¹⁶⁶ Uo. Barity Miklós levele Roska Istvánhoz. 1984. október 3.

¹⁶⁷ Uo. 1984/123. d.

gi televízióadás bővítésén át a külföldiekkel érintkezés szabaddá tételéig terjedtek. Szőcs fellépést sürgetett a nemzetiségeket sértő megnyilvánulások ellen is.¹⁶⁸

1984. november 20-án Nicolae Ceaușescu beszámolójával nyílt meg a pártkongresszus. A nagy ívűnek szánt, folyamatos tapssal és ünnepléssel kísért beszéd a szokásos elemekből épült fel. Vonatkozik ez, ha nem is teljes mértékben, a nemzeti kérdésről mondottakra is. A pártfőtitkár a párttagság összetételéről szólva a „magyar (és német) nemzetiségű románok” kifejezést használta, amivel tovább „gazdagította” az egységes román nemzet építésének fogalomtárát.¹⁶⁹ Ceaușescu élesen bírálta a nacionalista tendenciákkal szembeni elnéző magatartást, amely „az imperialista körök malmára” hajtja a vizet, veszélyezteti a szabadságot, a békét, a népek barátságát, és a szocializmus ellenségeit szolgálja. Ezért arra szólította fel pártját: verje vissza a nagy-szerű eredményeket és a nemzeti politikát érintő rágalmakat.¹⁷⁰

Az MSZMP KB üzenetet küldött a kongresszusnak, amelynek szövegét a román sajtó rövidítve közölte. A KB az elvek és célok közösségére utalt. A felszabadulás, a „szocialista építés” megteremtette annak lehetőségét, hogy a szembenállás helyére az együttműködés lépjen. Ki lehet használni a szomszédság előnyeit. Az üzenet igen bonyolult gondolatmenetben mondta el, mi is kell ahhoz, hogy a romániai magyarság elfogadja azokat a viszonyokat, amelyek között él.¹⁷¹ A szövegben hangsúlyt kapott az egymásrautaltság gondolata, és hogy a barátság erősítése mindkét nép érdeke. Egy betű sem szólt Nicolae Ceaușescu tevékenységének, nemzetközi szerepének jelentőségéről. Mindezek fényében nem csoda, hogy a pártfőtitkár csupán tíz percet szentelt a magyar küldöttséget vezető Méhes Lajosnak.¹⁷² A magyar szakszervezeti mozgalom főtitkára beszédet mondhatott egy üzemi gyűlésen. Itt érthetőbben fogalmazta meg a magyar párt üzenetét. E szerint fontos, hogy az emberek ott érezzék jól magukat, ahol élnek. „Legyenek büszkék a nemzetiségükre és legyenek hű állampolgárai országuknak. Azt akarjuk, hogy mindenki, aki Magyarország bármely nemzetiségéhez tartozik, tartsa meg nemzetiségének külső és belső jegyeit. Ezt kívánjuk itteni magyar barátainknak is.”¹⁷³

¹⁶⁸ Uo. 1985/125. d. A dokumentumot Molnár Gusztáv mutatta meg később a magyar nagykövetnek. Lásd levelét Roska Istvánhoz 1985. január 8.

¹⁶⁹ Uo. 1984/123. d. Rejtjeltávirat az RKP kongresszusi beszámolójáról. 1984. november 20.

¹⁷⁰ *A Román Kommunista Párt XIII. kongresszusa*. Budapest, 1985, 41–42.

¹⁷¹ „A nemzetiségek nyelvüket, kultúrájukat megtartva és fejlesztve, a velük egy nyelvet beszélő nemzetekhez fűződő kapcsolatokat megőrizve és ápolva, szocialista társadalmunk igaz híveivé válnak.” Uo. 99.

¹⁷² MOL XIX-J-1-j Rom. 1984/122. d. Rejtjeltávirat. 1984. november 21.

¹⁷³ *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1984*.

A kongresszuson megválasztott központi bizottságba tényleg nem került be Fazekas János, illetve Domokos Géza és Sütő András. Az év végén a román hatóságok újabb intézkedéseket léptettek életbe a magyar nyelv használatának korlátozására.¹⁷⁴

Az RKP vezetése nem látott okot nemzetiségi politikájának, az MSZMP-hez fűződő viszonyának megváltoztatására.¹⁷⁵ Magyar részről nem érkezett olyan ajánlat, amely erre készítette volna. Nem merült fel semmilyen egyéb indok, ami irányvonalának módosítására kényszerítette volna. A két dolog összefüggött egymással, hiszen a magyar vezetés tudatában volt, hogy nincs olyan erő és körülmény, amely Ceaușescut eltérítene haladási irányától, ezért nem tett olyan ajánlatot, amelyet a román fél valódi céljai és a rossz viszony leplezésére használhatott volna. Ez az ajánlat a két ország vezetőjének személyes találkozója lett volna.¹⁷⁶ Erről pedig Kádár a fentieknek és korábbi álláspontjának megfelelően gondolkodott. Elutasító magatartásának meg is lettek a következményei. Ceaușescu ugyanis látva, hogy Kádár nem hajlandó találkozni vele, azt gondolhatta: akkor nincs értelme az önfegyelemnek, célszerűbb rontani a helyzeten, mint a látszatot fenntartani, mert az a gyengeség jeleként is értékelhető. Ezzel szemben a határozott lépéseknek lehetett olyan következménye is, hogy – látva a kétoldalú viszony romlását, a román nemzetiségi politika keményedését – Kádár talán mégis meggondolja magát.

Decemberben Románia gazdasági okokra hivatkozva bezárta debreceni főkonzulátusát. Ezt akár felszólításnak lehetett tekinteni a kolozsvári magyar főkonzulátus működésének megszüntetésére.¹⁷⁷ Stefan Andrei december közepén magához kérette a magyar nagykövetet. Érdeklődött: van-e válasz a felső szintű találkozóval kapcsolatban? Iróniával-e vagy végső érv gyanánt, de a külügyminiszter megjegyezte: ez alkalmat teremthetne arra, hogy Kádár Jánosnak átadhassák a 70. születésnapja alkalmából adományozott magas román kitüntetést. (Több mint két év után amúgy ez talán lassan valóban időszerű lett volna.) Barity Miklós nagykövet december 21-én adta át az „elvi igent”. A találás azonban egyértelművé tette, Kádár nem gondolta

¹⁷⁴ MOL XIX-J-1-j Rom. 1985/128. d. Az erőltetett asszimiláció erősödő jegei a román nemzetiségi politikában. A bukaresti nagykövet jelentése. 1985. február 14.

¹⁷⁵ Az RKP-kongresszus megnyitása előtt egy hónappal O. Gavris, a bukaresti külügyminisztérium magyar referense egy vacsorán kifogásolta, hogy a magyar pártlap közli Száraz György Erdély történetével foglalkozó cikksorozatát. Ez az „apróság” mutatta, mennyi mindennek kellene változnia ahhoz, hogy a két ország kapcsolatai javulhassanak. MOL XIX-J-1-j Rom. 1984/123. d. Jelentés, 1984. november 20.

¹⁷⁶ Uo. Roska István külügyminiszter-helyettes levele Horn Gyulához, az MSZMP KB külügyi osztályának vezetőjéhez. 1984. november 29.

¹⁷⁷ Uo. 1985/126. d. Barity Miklós levele, 1985. január 28. A volt román főkonzul erről beszélt is egy szovjet diplomatának.

komolyan a felső szintű találkozót, mert csak a következő év közepén akart róla egyeztetni, és az előkészítéstől tette függővé.¹⁷⁸ Andrei megjegyezte: Ceaușescu és Kádár hamarosan együtt lesznek Szófiában, ott megbeszélhetik a konkrétumokat. Nem így tettek.

Erre újabb lépést tett az RKP. December 26-ra összehívták a Magyar és a Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsát. A nemzetiségi közvéleményt képviselő legnevesebb, befolyásosabb személyiségek kikerültek a vezetőségből. Domokos Gézát, Sütő Andrást, Gálfalvi Zsoltot, Huszár Sándort meg sem hívták erre az eseményre. Méliusz József és Lőrincz László nem lett tagja a szűkebb vezetőségnek. Az ülésen a román államfő kérelmelhetlen fellépést követelt azokkal szemben, akik vitatják a román építőmunka eredményeit. Közéjük sorolta az újfasisztákat és a horthystákat is, de – és ez szokatlan volt tőle – megemlítette a román emigráció egyes képviselőit is. A pártfőtitkár válaszolt a magyar külpolitika törekvéseire is: „Egyesek igyekeznek elhiteni azt a tételt, hogy adott ország nemzetiségeinek problémáival más országbeli pártoknak vagy kormányoknak kell foglalkozniuk. Az ilyen tételeknek semmi közük a marxista–leninista forradalmi koncepcióhoz.” Megkapta a magáét, ha nem is néven nevezve, a magyar történettudomány is, amely megszépítő módon tárgyalja a népelnyomó Habsburg Birodalom történetét, és sajnálkozik a Monarchia összeomlásán. Különösen kemény hangon beszélt Ceaușescu azokról, akik vitatják a határokról az I. és II. világháború után hozott döntéseket. Ez a tevékenységük – szerinte – „annyit jelent, mint akarva-akaratlanul szövetkezni a revansista, irredentista körökkel, azokkal, akik veszélybe sodorják az európai népek békéjét és biztonságát”.¹⁷⁹

9. Magyar tudományos összefoglaló a nemzetiségi kérdésről

Valóban jelentek meg irredenta írárok Magyarországon 1984-ben? Egyes vélemények szerint Nagy Vilmos egykori vezérkari főnök visszaemlékezései „verték ki a biztosítékot” vezető román körökben. A *Kritika* augusztusi számában megjelent szövegre a decemberi *Romania Litera* válaszolt ingerülten, mert Horthy rehabilitációját olvasta ki a publikáció sorai közül.¹⁸⁰

Más összecsapásra ebben a szférában, 1984-ben nem került sor. Kerülhetett volna, de mégsem történt meg. Ștefan Pascu vezető román történész tollából ebben az évben jelent meg a *Mit jelent Erdély?* című könyv. Magyar részről erre az *Alföld* vála-

¹⁷⁸ MOL 288. f. 5/929. ő. e. Javaslat: Kádár János és Nicolae Ceaușescu közötti találkozóra tett román kezdeményezés.

¹⁷⁹ *A hét*, 1985. január 4.

¹⁸⁰ Raphael Vago, i. m. 241.

szolt, de csak egy évvel később, Székelyhidi Ágoston jóvoltából.¹⁸¹ Ettől függetlenül a különböző folyóiratokban egyre több Erdély történetével, kultúrájával, az ottani szellemi élettel foglalkozó írás jelent meg. Ebben élen járt a *Tiszatáj*.¹⁸²

A magyar történetírás 1984-re elkészült a maga nehézfegyverével, az *Erdély története* című háromkötetes kézikönyvvel, ami nagyon jelentős szakmai teljesítmény volt. Ez a mű azonban csak két évvel később jelent meg.¹⁸³ Főszerkesztője Köpeczi Béla akadémikus volt, aki akkor a művelődési miniszter posztját töltötte be. Ebben a minőségében egy, még az év elején, a szegedi egyetemen tartott előadásában a nemzeti-nemzetiségi kérdést is érintette: „A történelmi múlt és a mai etnikai viszonyok ellentéteket kelthetnek a közép- és kelet-európai nemzetek között, ha azok nem találják meg közös érdekeiket és nem ezeknek az alapján alakítják akár az államok közötti kapcsolatokat, akár a nemzetiségi politikát.”¹⁸⁴

A nemzetiségi témában megjelent egy jelentős munka, de ez nem került politikai vagy ideológiai viták középpontjába. Furcsának hathat ez, mert normatív jellege miatt mind a magyar, mind a román politika megszólítva érezhette általa magát, s azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy Joó Rudolf *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság* című munkája Magyarországon és a párt kiadója gondozásában látott napvilágot. Már a könyv bevezetője a dolog közepébe vágott azzal a kijelentéssel, miszerint nem nevezheti magát a nemzeti-nemzetiségi ügy képviselőjének az a politikai-eszmei irányzat, amely közömbös a társadalmi fejlődéssel, a modernizációval szemben. Ugyanakkor „[...] nem tekintheti magát haladónak az a mozgalom vagy szervezet sem, amely figyelmen kívül hagyja a nemzeti egyenjogúság szempontjait, vagy éppen nemzetiségellenes politikát folytat. Egy ország, nemzet internacionalizmusa az államhatárokon belül kezdődik, és nem az államközi, a szélesebb értelemben vett nemzetközi kapcsolatokban.” Joó szerint a nemzetközi érdek nem elvont fogalom, hanem a nemzeti és a nemzetiségi érdekek eredője. Különösen igaz ez Közép- és Kelet-Európára, ahol a nemzeti-nemzetiségi kérdés sok sebet okozott, és ahol a „nemzetiségpolitika ma már a szocializmuskép

¹⁸¹ „Mit jelent Erdély? Megjegyzések Ștefan Pascu történelmi munkájáról.” A vita Pascu viszonzásával – „A történelem újramagyarázása és meghamisítása” – folytatódott (*Magazin Istoric*, 1986/3), és az *Alföld* szerkesztőségének állásfoglalásával zárult le (Válasz Pascunak. *Alföld*, 1986/9)..

¹⁸² Csak példaként: a folyóirat 7. száma ismertetést közölt Gáll Ernő: *A sajátosság méltósága* című könyvéről. A 11. szám a Magyar Népi Szövetség történetével foglalkozott.

¹⁸³ A Politikai Bizottság az ehhez szükséges felhatalmazást – Kádár távollétében – 1984 májusában megadta. Három tagját felkérte, hogy a befejező „kitekintést” nézzék át. MOL M-KS 288. f. 5/909. ő. e. A kiadás azonban elhúzódott.

¹⁸⁴ Köpeczi Béla: Korunk eszméi és a magyar szellemi élet. Előadás a JATE oktatói tanácskozásán. *Tiszatáj*, 1984/8.

egyik alkotórésze lett”.¹⁸⁵ A szerző kifejtette a nemzetiség kettős kötődésének tételét, miszerint az állampolgárság és a nemzeti hovatartozás különbségének okán az itt élő nemzetiségek a környező nemzetek részét alkotják, a határon túli magyarok viszont a magyar nemzet tagjai. Fontos érdek, hogy az állampolgári lojalitás és a nemzeti hovatartozás ne kerüljön egymással szembe.¹⁸⁶ E gondolatmenetben a szerző eljutott annak megállapításáig, hogy Európa e részén a kisebbségekhez való viszony a „nemzetek viszonyát” is jelenti, olyan közös ügy, amely ha kárt szenved, akkor kárt szenvednek a szocialista államok egymás közti kapcsolatai is.¹⁸⁷

Joó a „híd-elmélethez” ragaszkodva kifejtette: a szocialista államok együttműködésének a „kisebbségek nem tárgyai, hanem alanyai”. Kétségtelen, hogy az államok közötti kapcsolatoknak a határok, a területi integritás tiszteletben tartásán, a belügyekbe való be nem avatkozás elvein kell alapulniuk. Az utóbbival azonban vissza is lehet élni annak érdekében, hogy az asszimilációt és az egyenjogúság elvének megsértését leplezni lehessen. „Le kell szögezni: az anyanemzeteknek kisebbségeik sorsa iránti természetes érzékenysége s figyelme és az érdekükben való fellépésük – ha az a hatályos nemzetközi normák szerint történik – nem tekinthető a belügyekbe való beavatkozásnak.”¹⁸⁸

A szerző hangsúlyozta: népiertást nemcsak a gázkamrában, hanem az iskolapadban is el lehet követni, „ebben rejlik az emberi jogok és a nemzetiségi jogok lényegi összefüggése”.¹⁸⁹ Joó elemezte az asszimilációs politika működési mechanizmusát, amely az egyéni emancipációt az eredeti közösségtől való eltávolodás/eltávolítás módszerével teszi lehetővé. Egyúttal azonban világossá tette véleményét: ha a kisebbség bezárkózik és etnikai alapon védekezik, akkor helytelen választ ad a többségi nacionalizmusra.¹⁹⁰

Könyve befejező részében a szerző összefoglalta azokat a követelményeket, amelyek alapján megoldhatónak látta a nemzetiségi kérdést. Legvégül pedig utalt arra, hogy a nyugati baloldal nyitottabb a kisebbségek irányában, mert demokratizálási elgondolásaiban jelentős szerepet játszik a decentralizáció. Ebből értelemszerűen következett: az erősen központosított kelet-közép-európai országokban nem így áll a dolog. A szocialista államoknak ezért mélyreható szerkezeti, szervezeti és szemléleti

¹⁸⁵ Joó Rudolf: *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*. Budapest, 1984, 8.

¹⁸⁶ Uo. 9.

¹⁸⁷ Uo. 248. Ez a megállapítás lényegében az MSZMP XI. kongresszusán elfogadott programnyilatkozat vonatkozó szövegrészének átfogalmazása.

¹⁸⁸ Uo. 249–250.

¹⁸⁹ Uo. 267.

¹⁹⁰ Uo. 267., illetve 274. Joó az „etnocentrizmus” kifejezést használja.

változásokat kell végrehajtaniuk, amelytől nagyban függ a nemzetiségi kérdés megoldása, a nemzetek, nemzetiségek önállósága, együttélése és együttműködése.¹⁹¹

Joó Rudolf könyve tudományosan foglalta össze azt, amit a nemzetiségi kérdéstről akkor tudni lehetett és tudni érdemes volt. Egyúttal platformot is adott mindazok számára, akik a megoldáson fáradoztak. Formálta a magyar külpolitikai gondolkodást is, amely, ha nem is gyorsan és nem is egyenes vonalon, de a könyvben kifejtett tételekből egyre többet felhasználva igyekezett hatni a politikai gyakorlatra. Keresni kellett a módját annak, miként lehetne a kelet-közép-európai térségben a szellemi, politikai élet napirendjére tűzni a nemzetiségi, kisebbségi problematikát. Nagy lökést adott volna ennek a folyamatnak, ha a könyvről Magyarországon nyilvános vita indul. Ebben az esetben a szomszédos országok értelmisége, tudósai vagy a szomszédos országok politikai életének alakítói felfigyeltek volna erre a műre, magukra vették volna a könyv megállapításait – akár úgy, hogy önvizsgálatot tartanak, akár úgy, hogy vállalják a vitát, és kifejtik a maguk nézeteit. Ez azonban – részben a magyar politika óvatossága miatt – nem következett be. Az sem mellékes persze, hogy a térség országaiban nemcsak a politikai elit, hanem az értelmiségiek nagy része sem volt érdekelt abban, hogy a nemzetiségi kérdés, ha csak pusztán elméleti jelleggel is, de a közbeszéd tárgyává váljon. Ettől már csak egy lépésre lett volna ugyanis az elmélet és a gyakorlat összevetése, az egyes országok nemzetiségi politikájának mérlegre, közszemlére tétele. Az érintett szocialista országok azonban erre, valamiféle kritika elfogadására, önkritikára nem voltak felkészülve. Románia különösen nem. Könnyebb volt a vitát a történelem terére korlátozni és ezzel elterelni a figyelmet a jelenről, a valóságról.

10. A pártkongresszus és a monori tanácskozás a határon túli magyarságról

1985 elején a magyar külügyminisztérium összefoglaló elemzést készített Románia belső helyzetéről és külpolitikájáról. Az utóbbival csak röviden, az 1978 óta eltelt időszakot jellemezve szólt. Tömörre sikeredett a belső helyzet leírása is, mégis érdekesebbre, mert a magyar szakértők nézőpontját is megmutatta. Az elemzés jelezte: három év alatt drasztikus intézkedésekkel 3 milliárd dollárral, azaz összesen 9 milliárd dollárra sikerült csökkenteni Románia külső adósságát. Ennek azonban alacsonyabb gazdasági növekedés, a fogyasztás korlátozása, ellátási gondok és növekvő társadalmi feszültség volt az ára. Elszigetelten ugyan, de tiltakozásokra is sor került.

¹⁹¹ Uo. 279–281.

A vezetés pedig továbbra is ragaszkodik a központosításhoz. Az, hogy bár drasztikus eszközökkel, de sikerült túljutni a kritikus ponton, arról tanúskodik, hogy az országnak még mindig jelentős belső és nemzetközi politikai tartalékai vannak. Az RKP „szilárdan kézben tartja a helyzetet”. Ez annak is köszönhető, hogy ha „túlfűtik” a nemzeti érzéseket, nem marad hatás nélkül a függetlenség folyamatos demonstrálása. A személyi kultusz felfokozott nacionalista propagandával párosul, „amely egyre inkább a faji gőg szintjére süllyeszti a nemzeti érzést”. Az elrománosítási törekvés is feszültségeket szül. A nemzetiségekre kettős teher nehezedik: az általánosan romló helyzet és a rájuk gyakorolt külön nyomás.

A dokumentum megjegyzés nélkül állapította meg: a romániai szász (német) és zsidó kisebbség érdekvédelmében, a kivándorlás segítségével az USA, az NSZK és Izrael hatékonyan használ politikai és gazdasági-pénzügyi eszközöket, majd áttért a legnagyobb nemzetiséggel szembeni politika jellemzésére. „A román politika a nagyszámú romániai magyarságot az ország területi egységét fenyegető potenciális veszélynek tekinti. Nyíltan törekszik a magyarság erőltetett ütemű asszimilálására, a magyarságtudat visszaszorítására.” Ennek érdekében korlátozza az anyanyelvi oktatást, a szakembereket elviszi onnan, illetőleg csak románul tudókat telepít a magyarlakta területekre stb. Adminisztratív és rendőri nyomás nehezedik a nemzetiség szellemi vezetőire. Egy részük radikalizálódik. Ők azok, akik kapcsolatot tartanak a nyugati magyar emigrációval és a nemzetközi sajtóval, s akik az „anyaországtól is olyan határozott lépéseket várnak, amelyeket sem ma, sem a jövőben súlyos nemzetközi bonyodalmak nélkül nem tehetünk meg”¹⁹².

Az anyag készítőinek és olvasóinak érezniük kellett a helyzetelemzés súlyos megállapításai és a politikai következtetések közötti ellentmondást. Nem lehetett egy kézlegyintéssel elintézni a dolog erkölcsi vonatkozását sem, hiszen egyre többen érezték kötelességüknek a nemzetiségi elnyomással szembeni ellenállást Romániában, Magyarországon és a világon. Kétségtelen, hogy az ő fellépésük is formálta azt az erőteret, amelyben a magyar – és mellel a román – politikának mozognia kellett. Bár a pillanatnyi helyzet és az erőviszonyok – úgymond realista – felmérése könnyen vezethetett olyan következtetéshez: nincs eszköz a változtatáshoz, de ez a „realista” pozíció egyre több sebből vérzett. A romániai viszonyok, közállapotok, az ott élő magyarság helyzetének romlása egyre előnytelenebb megvilágításba helyezte a Romániával szembeni, a konfliktus nyílttá tételétől elzárkózó, kiváráó magyar külpolitikát.

¹⁹² MOL XIX-J-1-j Rom. 1985/126. d. Tájékoztató Románia belső helyzetéről és külpolitikájáról. 1985. január 5.

Ezt a csapdaszerű helyzetet nem először élte meg a magyar politikai vezetés. Ezért is kereste minden irányban a lehetőséget mozgásterének bővítésére, és igyekezett meglegelni azt a pontot, ahol megvetheti lábát. A magyar vezetés még mindig jobban tartott a hazai nacionalizmustól, mint a románétól, még mindig félt attól, hogy határozottabb fellépésével a Nyugatot hozza helyzetbe, és kivívja szövetségesei rosszallását. Egyre több információ érkezett arról, hogy enyhül a román politika szovjet megítélése, és egyre szigorúbb lesz a véleménye a magyar vonalvezetésről. Moszkva különösen azért neheztelt Magyarországra, mert egyre nagyobb gazdasági-pénzügyi függésbe került a Nyugattól – szemben Romániával, amely mindent elkövetett e függés felszámolására és nem is kacérkodott a kapitalizmussal, mint ahogy azt a magyar reformpolitika tette.¹⁹³

Az MSZMP vezetését „idegesítette” a hazai ellenzék – pusztán létével és a határon túliak ügyéért való aggódásával, fellépésével egyaránt. Már csak azért is, mert az erdélyi magyarság sorsának alakulásában találva érezte magát és igaznak vélte a politikájával szemben gyakorolt bírálatot. A pártvezetés tisztában volt vele: ebben a nemzeti ügyben mutatott eredménytelensége és passzivitása növeli belső ellenfelei erejét.

Kellett valamilyen akció, valami, ami cselekvésnek volt tekinthető. A román elnök decemberi kirohanása a magyar történészek ellen rosszat sejtetett. Várkonyi Péter 1985. január végén Bukarestbe utazott. Útjának fontosságára utal, hogy az MSZMP PB január 16-án külön napirendben tárgyalt erről a látogatásról.¹⁹⁴ A magyar külügyminisztert fogadta Ceaușescu is, aki ez alkalommal érdemi megjegyzéseket tett. Ezek egyik része a szovjet külpolitikát illette, az elhibázott helyzetértékelés miatt. A román államfő szerint mindkét nagyhatalom felelős a nemzetközi helyzet romlásáért. Nem fogadható el, hogy a szovjetek gondolkodnak – mások pedig végrehajtanak. (Ez a magyar külpolitikának is szólt.) Ceaușescu évek óta tett megjegyzéseket a szovjet külpolitikára. Ezt lehetett provokációnak is venni, de ténymegállapításnak is, amely azért hangzott el, mert a román vezető tudta, hogy a magyar vezetés, legalábbis részben (ha nyíltan nem is mondja ki) egyetért a szovjet külpolitika kritikájával.¹⁹⁵

¹⁹³ Uo. 1984/124. d. Vélemény a magyar–román gazdasági kapcsolatokról. 1984. december 27. A feljegyzés a szocialista országok budapesti nagykövetségeinek első beosztottjai közötti eszmecsereéről tudósított. A szovjet tanácsos szerint a román nehézségek a szocializmus túlzott erőltetéséből fakadnak és politikailag nem veszélyesek, míg a magyar gazdasági nehézségek az irreális életszínvonalhoz kapcsolódnak. Az ország nyugati függése kezd veszélyessé válni. (Georgij Romanov, az SZKP KB titkára néhány hónap múlva, az MSZMP kongresszusán nyíltan utalt erre.) A beszélgetés többi résztvevője a magyar értelmiség soraiban jelentkező nacionalizmust, románellenességet bírálta.

¹⁹⁴ MOL M-KS 288. f. 5/931. ő. e.

¹⁹⁵ Ehhez lásd „Kádár János külpolitikai gondolkodása, 1968–1978” című idézett tanulmányomat.

A román vezető arról beszélt: nem szabad engedni, hogy (egy) személyek, körök akadályozzák az együttműködést. Ne történészek oldják meg a politikai kérdéseket. Ceaușescu kijelentette: találkozni szeretne Kádárral.

Ștefan Andrei is ezt a vasat ütötte. A román külügyminiszter emlékeztette Várkonyit: 1972 óta nem volt hivatalos tárgyalás a két ország felső vezetői között. Nem érti, miért nem kap Nicolae Ceaușescu meghívást Magyarországra. Nem érti, miért nem határolódik el a magyar párt a Trianont vitató publikációktól. A magyar nemzetiség nem él rosszabbul, mint régebben. Ezen a találkozón a PB-től kapott mandátumnak megfelelően a magyar külügyminiszter is szóvá tett néhány problémát: a híd-szereptől kezdve az 1977-es megállapodásokon át a határon uralkodó áldatlan állapotokig és a román sajtóig, amely félremagyarázza a magyar politikát. Andrei ezekre azt válaszolta: nem hallott semmi rosszat a határőrizetről. Közölte, a korábbi megállapodásokban rögzítettektől eltérően a román fél nem hajlandó a kultúrházak megnyitására. A sajtópolémiát a románoknak vállalniuk kell. Előre kell lépni, jöjjön a miniszterelnöki találkozó.

Érdekes elmozdulást mutatott a román magatartásban a külügyminiszter azon felvetése, miszerint a Varsói Szerződésben és a KGST keretében vélemény- és tapasztalatcserét kellene folytatni a szocializmus építéséről.¹⁹⁶ Ez a javaslat az 1964 utáni másfél-két évtizedben, amely a szuverenitás védelmének jegyében telt el, teljesen elképzelhetetlen lett volna. Az újsütetű eszmei szigor kettős eredetű volt. A román vezetők ellenségesen figyelték a magyar reformokat és a lengyelországi útkeresést – egyaránt féltek e kísérletek sikerétől és az esetleges kudarcukat követő válságoktól. Talán arra is gondoltak az RKP vezetői, hogy egy ideológiai vitában közös platformra kerülnének a szovjet, keletnémet, csehszlovák és bolgár kommunista párttal, és így politikai győzelmet arathatnának a magyar és a lengyel párt fölött.

Amikor Ștefan Birlea, a népgazdasági tervezésért felelős román politikus és Faluvégi Lajos, az Országos Tervhivatal elnöke Bukarestben tárgyalt a gazdasági együttműködésről, egy igencsak szokatlan mondat került be a közleménybe. E szerint a felek megállapították: „a gazdasági együttműködés elért színvonala alapul szolgál ahhoz, hogy a kapcsolatok a következő tervidőszakban stabilizálódjanak”.¹⁹⁷ Nem volt tehát esély a gazdasági együttműködés fejlesztésére.

Constantin Dăscălescu április 23–24-én tárgyalt Budapesten. Neki, mint egy szocialista ország miniszterelnökének, kijárt a találkozó Kádárral. Ő elsősorban azt a

¹⁹⁶ MOL M-KS 288. f. 32/1985/2. ő. e.: Várkonyi Péter feljegyzése útvjáról. MOL XIX-J-1-j Rom. 1985/127. d.: Jelentés a Minisztertanácsnak dr. Várkonyi Péter külügyminiszter romániai hivatalos baráti látogatásáról. 1985. január 21–22.

¹⁹⁷ *Népszabadság*, 1985. március 23.

vádat szeretne volna elhárítani, amelyet a magyar sajtóban a román gazdaságról szóló beszámolók ébreszthettek Bukarestben, miszerint a magyar fővárosban kárörömmel figyelnek a szomszédos ország nehézségeit. Ezért kijelentette: „abban vagyunk érdekeltek, hogy a szomszédos Romániában sikeresen folytatódjon a szocialista építés”. Erősíteni kell a kapcsolatokat, amelyek egyenetlenek, csak a gazdaság területén mennek a dolgok rendjük szerint. Majd Kádár kimondta azt, amit egy porcikájával sem kívánt, de az esze diktált: „Megérett a helyzet arra, hogy az idén felső szintű találkozót tartsunk.” Igaz, rögtön hozzátette: de egy kicsit később, mint ahogy a javaslat szól, mert komolyan elő kell készíteni a tárgyalásokat.

Dăscălescu válaszában Ceaușescu hivatkozott, aki „rendkívüli jelentőséget tulajdonít a kapcsolatok és a barátság fejlesztésének”, és kifejtette még, hogy a termelési együttműködés arányát háromszorosára kellene emelni a két ország közötti kereskedelemben.

Lázár Györgyre várt a feladat, hogy felvesse a nehezebb kérdéseket. Ezt a hivatalos tárgyalásokat kísérő négyszemközti megbeszélésen tette meg. Abból indult ki, hogy minél több ügyet tisztázni kell annak érdekében, hogy ne kelljen mindent örökösen napirenden tartani. A miniszterelnök sorba ment: a jogsegélyegyezmény, a csengersimai határátkelőhely, a kishatárforgalom, vagyonjogi kérdések, a debreceni főkonzulátus bezárása, a sajtó, a közös hagyományok ápolása, a rokoni látogatások könnyítése, a gazdasági vegyes bizottság munkájának javítása. Dăscălescu a jogsegélyre, Csengersimára, a sajtópolémia csendesítésére és a közös, haladó hagyományok ünneplésére adott egyetértő választ, de kitért a két ország viszonyának érdemi megbeszélése elől.¹⁹⁸ Ennek megfelelően a román miniszterelnök látogatásáról kiadott közlemény elkerülte az utalást a nemzetiségekre.¹⁹⁹

Ez még akkor is éles ellentétben állt azzal, ami 1985 márciusában az MSZMP XIII. kongresszusán a nemzetiségi problémáról, a határon túli magyarsághoz való viszonyról elhangzott, ha a kongresszuson a nacionalizmus elleni küzdelemmel is sokat foglalkoztak.

Kádár még januárban, a kongresszusi előkészületek során kifogást emelt az ellen, hogy „a külföldön élő magyarok” fogalmában egy címszó alá kerüljön az emigrációban, illetve a határon túl élő magyarság.²⁰⁰ Kongresszusi beszámolójában szót ejtett a hazai nemzetiségekről, híd-szerepükről, anyanemzeteikhez fűződő kapcsolataik fontosságáról. „Hasonlóképpen természetes igénynek tartjuk, hogy a szomszédos

¹⁹⁸ MOL XIX-J-1-j Rom. 1985/125. d. Jelentés ... [a] román miniszterelnök látogatásáról. Tolmácsjelentés Lázár György és Constantin Dăscălescu négyszemközti megbeszéléséről.

¹⁹⁹ *Magyar Külpolitikai Évkönyv* 1985, 132–134.

²⁰⁰ MOL M-KS 288. f. 5/930. ő. e.

országok magyar nemzetiségű állampolgárai is ápolhassák anyanyelvüket, fejleszthessék nemzeti kultúrájukat. Meggyőződésünk szerint a szocialista fejlődés lehetővé teszi, hogy a népek a burzsoá nacionalizmus maradványait leküzdve a kölcsönös tisztelet, a barátság és az együttműködés útján járjanak.”²⁰¹ Kádár előadói beszédének másik, a nacionalizmusnak szentelt részében kijelölte azokat az ideológiai-politikai kereteket, amelyek között a nemzetiségi kérdéssel foglalkozni kell. Igaz, annyiban kibővítette a téma értelmezési tartományát, hogy nemcsak a múltat és a jelen anti-kommunizmusát, hanem a „szocialista építés során keletkező ellentmondásokat” is a nacionalizmus okai között szerepeltette. Egy szót sem szolt azonban arról, hogy a hatalmon lévő kommunista pártok is gerjesztik, gerjeszthetik és túlfűthetik a nemzeti érzéseket. Gondolatmenete ezt a megállapítást kikerülte. Ehelyett Kádár megismételte a már sokszor hangoztatott tételt: aki „a nacionalizmusra nacionalizmussal válaszol, kárt okoz saját népének, nemzetének is”. Ismét leszögezte: a párt a szocialista hazafiságra és a proletár internacionalizmusra alapozza politikáját. Abban a nemzeti önbecsülés ötvöződik „más népek tiszteletével, nemzeti érdekeink szolgálata a népek közötti barátság és szolidaritás ápolásával”.²⁰²

Aczél György a kérdés belpolitikai oldalával foglalkozott kongresszusi hozzászólásában, amelyben elismerte, egyre több szó esik a nemzet sorsáról, a nemzeti értékek, érdekek védelméről. „A szocializmus körülményei között is indulatkavaró viták jelzik a nemzeti tudat még le nem küzdött zavarait.” Szerinte a nemzet és a szocializmus sorsát nem lehet egymástól elválasztani. A nacionalizmus „a nemzeti lét kérdéseire adott korlátolt, szűk látókörű, veszedelmes válasz”, amiből a kevés is sok, s az e téren szerzett rossz történelmi tapasztalatok nem engednek alkuat.²⁰³ Ez még talán el is ment volna, bár lényegében a szokásos közhelynek hangzott. Csakhogy sem az ő, sem Kádár álláspontja nem tartalmazott semmilyen megoldást azoknak a problémájára, akik elszenvedői egy nacionalista politikának. Az MSZMP így megfogalmazott platformja továbbra sem kínált alternatívát a határon túli magyarság gondjaira.

Mi lesz azokkal, akik a magyarságuk okán egyre rosszabb helyzetbe kerülnek és egyre rosszabbul is érzik magukat? Erre a „levegőben lógó” kérdésre akkor Pozsgay Imre, a Hazafias Népfront főtitkára, aki közismert volt a népi-nemzeti értelmiséghez kötődő kapcsolatairól, igyekezett a kongresszuson válaszolni. Leszögezte: egyetért azzal, ami a nemzetiségek kapcsán a Központi Bizottság beszámolójában elhangzott, és kijelentette: a továbblépés „[...] nélkülözhetetlen nemzetközi feltétele, hogy

²⁰¹ *Az MSZMP XIII. kongresszusának jegyzőkönyve.* Budapest, 1985, 111.

²⁰² Uo. 134.

²⁰³ Uo. 329–330.

a szocialista országok közösségében itt, Kelet-Közép-Európában együtt boldoguljanak a népek, megszabadulva előítéleteiktől, rossz közérzettől és későn jött, de annál kihívóbb nacionalizmusoktól, elfeledve a rossz szomszédság átkát, megtanulva becsülni egymást és becsülni a családi körbe tartozó kisebbségek, nemzetiségek jogát, közösségteremtő szándékát”.²⁰⁴ Szerinte a 20. században csak olyan állam tekinthető civilizáltnak, amely Lenintől megtanulta: a többségnek előzékenynek kell lennie a kisebbséggel szemben. Pozsgay emlékeztetett a magyar népet ért sorscsapásokra. Ezekből okulva „[...] Magyarország a jószomszédságot, a történelmileg egymásra utalt testvérnépek közösségének erősítését, nem pedig a történelemhamisítással szentesített önigazolást, régmúlt, vélt vagy valódi sérelmek felhánytorgatását tartja járható útnak”.²⁰⁵ Pozsgay világossá tette: nem látja sem okát, sem értelmét annak, hogy a magyar nacionalizmus korábbi kártételei miatt a magyar politikai vezetés leértékeli saját pozícióját. Nincs hozadéka annak, ha valaki eltűri, hogy egyenlőségjel kerüljön a múlt és a jelen közé, mintha a mai nemzeti sérelmek emlegetése a korábbi magyar nacionalizmus megnyilvánulása, és nem a jogos nemzeti önvédelem gyakorlása lenne. Pozsgay az egyenlőségjel kiiktatása érdekében a hallgatóság és a közvélemény számára beazonosíthatóvá tette a román politikát, mint „későn jött” nacionalizmust. Ennyiben is eltért a nemzetközi kérdésekben mondanivalóját mindig pozitív, tehát nem kritikai formában kifejezni igyekvő Kádártól.

Kádár János összefoglalójában közvetlenül nem reagált Pozsgay szövegére. Egyfajta válasznak tekinthető azonban az, amit az ország nemzetközi megítélése kapcsán mondandójába fűzött. Kádár záróbeszédének végén arról szólt, hogy a magyar nép kis lélekszámú, amihez képest „[...] jelentős számú magyar él az ország határain túl, közeli és távoli országokban. Dolgozzunk azért is becsülettel, hogy a határainkon kívül élő magyar származásúak, magyar nemzetiségűek emelt fővel hallgathassák, ha Magyarországról esik szó.”²⁰⁶ Ebből az következett, hogy Kádár továbbra is úgy véli: a nemzet, a magyarság védelméről az itthon elért sikerekkel lehet gondoskodni.

A kongresszus után, június elején országgyűlési választásokat tartottak Magyarországon. Ez a korábbiakhoz képest rosszabb közhangulatban, sok gazdasági problémától terhelt zajlott le. Igazi újdonság volt, hogy ekkor került sor első alkalommal az új választási rendszer szerinti kettős jelölésre. Ez a szisztéma elvileg lehetővé tette ellenzéki jelöltek indítását és/vagy az egyéni kerületekben induló vezető politikusokkal szembeni demonstratív szavazást. Ettől a ténytől a korábbiakhoz képest jóval több politikai tartalmat kapott a választási kampány is.

²⁰⁴ Uo. 418.

²⁰⁵ Uo.

²⁰⁶ Uo. 564. Mellesleg így oldotta meg az emigrációs és a szülőföldjükön élő magyarok megszólítását, mely ügypben januárban még óvatosságra intette munkatársait.

Szokatlanul komoly mondanivalóval rukkolt elő ebből az alkalomból Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke, aki választási beszédének jelentős részét a nemzetiségi kérdésnek szentelte. Losonczi lényegében összefoglalta a pártkongresszuson e tárgyban Kádártól és Pozsgaytól elhangzott kijelentéseket. Ugyanolyan jogokat, lehetőségeket kívánt a határon túli magyaroknak, mint amilyenek a határon inneni nemzetiségeket megilletik: az anyanyelv ápolásának, kultúrájuk fejlesztésének és az anyanyelvükkel való rokoni, baráti és intézményes kapcsolatok erősítésének gyakorlatát. Nyomatékosított mondanivalójának a közismert Marx-idézet is: „az a nép, amely egy másikat elnyom, saját láncait kovácsolja”. Az Elnöki Tanács elnöke megismételte a párt figyelmeztetését: a nacionalizmusra nem lehet nacionalizmussal válaszolni. Beszért a jószomszédi kapcsolatok fontosságáról, a kisebbségek összekötő szerepéről, az egymásra utalt népek testvériségéről. Ehhez kapcsolódva kijelentette: „tiltakozunk a múlt terheinek szüntelen felszaggatása ellen, éppen úgy, mint a történelemhamisítással párosított ábrándok szövögetése, azok nyílt vagy burkolt hirdetése ellen”.²⁰⁷ Ez utóbbi szöveg nemcsak kifelé, hanem befelé, a hazai ellenzéknek is szólt.

Az üzenet igencsak időszerű volt. A választásokon az ellenzék néhány helyen jelöltet akart indítani, de a kommunista párt megakadályozta ebben. Közvetlenül a választások után, 1985. június 14–16-án az erősödő demokratikus ellenzék és a népi-nemzeti irányzat mérsékelt és radikális képviselői közös tanácskozást tartottak Monoron. A megvitatásra szánt két téma közül az egyik a határon túli magyarság védelme volt.

A vitaalapot Csoóri Sándor írása – „Eltemetetlen gondok a Dunatájon” – adta. A költő a magyar–román viszonyt lélektani és politikai hadiállapotként jellemezte. Rövid történelmi áttekintésében, amelyben a magyar nemzetiségpolitikát jellemezte a feudalizmustól a kiegyezésem és Trianon át a bécsi döntésekig, Horthy Miklós kapta a legrosszabb minősítést. Eredendő bűn terheli őt a kisebbségi helyzetért, amiért nem tudott kilépni a háborúból. Rákosiék viszont elfogadták a bűnös nép gondolatát, mert így jobban indokolhatták uralmukat. Gondot okoz a kérdés kezelésében 1956, amelyet nacionalista lázadásként is emlegettek. Ma a pártvezetés a nemzetiségi kérdéssel való foglalkozást ellenzéki kisértéknek tartja. Eközben Romániában a betelepítések és a titkosrendőrség segítségével zajlik a „hazátlanítás”. Csoóri arra a kérdésre, hogy mit tehetett volna a magyar kormány a kisebbségi magyarság jogfosztása ellen, azt mondta: nem egyszerű a válasz. Azért nem, mert a békeszerződések belügynek nyilvánították a nemzeti kérdést. Mindenesetre – megállapítása szerint –

²⁰⁷ *Népszabadság*, 1985. május 31. Losonczi a beszéd végén a magyar nemzetiségi politika céljait is összefoglalta: egyenlő jogok, anyanyelv, érdekvédelem, azonos anyagi és kulturális színvonal.

a Kádár-kormányzat „tapintatos”, kárt okozni nem akaró taktikája megbukott. Csoóri sem javasolt közvetlen politikai támadást, helyette a világ nyilvánosságának tájékoztatását látta célravezetőnek. „Magyarország 1956 óta és a meghirdetett gazdasági reform következtében annyira a világfigyelem elé került, hogy a százesztendők óta ránk dobált gyalázatot most rázhatnánk le magunkról a leginkább. Végre hisznek nekünk!”²⁰⁸ A nemzetközi közvélemény most elhinné, hogy nem a szomszédok iránti gyűlölet, hanem a romániai, csehszlovákiai, kárpátaljai kisebbségek miatt érzett aggodalom szól a magyarokból. A szolidaritás erőt ad a kisebbségeknek. Csoóri arra is felhívta a figyelmet, hogy cselekedni kell, mert ha a romló gazdasági helyzet következtében a hazai légkör „horráromlik a szomszédainkéhoz”, akkor a fellépés már nem hat majd ugyanúgy. Időben kell szólni, mert az ad erkölcsi jogot, hogy később is szólni lehessen.

A demokratikus ellenzék részéről Kis János beszélt. A filozófus indításképpen áttekintette, kire lehet számítani a határon túli magyar kisebbség ügyében. A Varsói Szerződésre természetesen nem. Nem lehet építeni a mérsékelt nyugati országokra sem, mert féltik Európa stabilitását, békéjét a nacionalizmusoktól. Úgy gondolják, „legjobb lesz szépen rátenni a fedőt erre a fortyogó fazéokra. Üljön a tetején csak a Szovjetunió – ki más tudná leszorítani. Mindent egybevetve azt gondolnám tehát, hogy a magyar kormányzat mozgástere rendkívül szűk.”²⁰⁹ Ebből nem következik, hogy nem kell nyomás alatt tartani, hiszen nem vállal kockázatot, ha tétlenségének nincs belpolitikai következménye. Kis szerint nem szabad gyanakvást ébreszteni a szomszéd népekben, a kisebbségek jogaiért, és nem a határokért kell küzdeni.²¹⁰

Ezt követően Csurka István fejtette ki véleményét a helyzetről. Drámai elemekben bővelkedő felszólalásában a kormányzatot tehetetlenséggel és „rákényszerített felelőtlenséggel” vádolta. Ezt a magatartást szembeállította azon véleményével, miszerint „a kisebbségi magyarság élete az »Endlösung« szakaszába jutott”. A magyar nacionalizmus 1956-ban a szabadságtörekvés megnyilvánulása volt, s mint ilyen jelentett veszélyt a fennálló rendszerre. Csurka megállapította: a román nacionalizmusnak nincs ilyen, önmagán túlmutató tartalma. Az író szerint a hazai kormányzatot nem kell rosszabbnak, „magyartalanabbnak” tekinteni annál, mint amilyen. Amikor hatalomra került, illetéktelenné vált a nemzet képviselője. Érthető, hogy nem szereti, ha erre emlékeztetik. Csurka szerint jobban fáj a hatalomnak a nemzetiek sorskérdésekkel, a határon túli magyarok elhanyagolásával kapcsolatos halk kritikája, mint a demokratikus ellenzék legélesebb fellépése. Az író ezzel fejezte be:

²⁰⁸ *A monori tanácskozás. 1985. június 14–16.* Szerk.: Rainer M. János. Budapest, 2005, 48–58.

²⁰⁹ Uo. 143.

²¹⁰ Uo. 145.

„Világossá kell tenni: nincs most ideje a legitimitás megkérdőjelezésének. Hajlandók vagyunk félretenni az [...] ellentéteket, mert a végveszélyben élő testvéreink sorsa mindennél fontosabb számunkra. Nem kérünk semmit, csak egy kis belső nyilvánosságot.”²¹¹

A demokratikus ellenzék képviselői általában óvtak a nacionalizmustól. Für Lajos a népi-nemzetiek részéről erre úgy válaszolt, hogy ők sem akarnak sovinizmust. Az Erdélyből származó Tamás Gáspár Miklós nem értett egyet az „Endlösung” kifejezés használatával, mert szerinte az erdélyi magyarság elnyomása nem etnikai identitásának megszüntetését célozza. A filozófus felfogásában az „etnikai” és a „nemzeti” nem volt szinonimája egymásnak. Ekkor, a népi és a demokratikus ellenzék közötti közeledés pillanatában nem akarta a két irányzat eltérő nemzetfelfogását konfrontálni. Tamás Gáspár a diktatúraellenességre helyezte a hangsúlyt. Véleménye szerint a magyar ellenzék annyit tehet, hogy demonstrálja szolidaritását. Végzava: „Legalább vigaszt nyújtunk, ha reményt nem is tudunk.”²¹² Mészöly Miklós az általános emberi jogok előtérbe állítását javasolta – és nem a nemzeti sérelmekét –, mert erre inkább fogékony a nemzetközi közvélemény.²¹³ Konrád György a vitából azt a következtetést vonta le, miszerint nem látszik javulásra lehetőség, mert „[...] a magyar nép és a román nép között valami olyan kibeszélhetetlen szakadék nyílt Erdély román kezelése miatt, hogy a helyzet még akkor sem ígér sok jót, ha Ceaușescu meghal és jön egy új vezetés”.²¹⁴ Az író kételyét fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy rá lehet venni a kormányzatot olyan lépések megtételére, amelyek eredményességében nem bízik. Szerinte be kell fogadni az Erdélyből kivándorlókat. Bence György ezzel nem értett egyet, mert egy ilyen gesztusnak tömeges elűzés lehet a következménye. Célszerűbbnek tartaná, ha a magyar kormány a gazdasági együttműködés bővítésére törekedne Romániával. Ennek lennének előnyös hatásai a magyar kisebbség helyzetére.²¹⁵ Fekete Gyula a térség szellemi tényezőinek összefogását gondolta megvalósítható lépésnek.²¹⁶ Szabó Miklós – miután Litván György felidézte Jászi Oszkárnak a dunai konföderációról kifejtett elgondolását – arról beszélt, hogy azt nem azért érdemes emlegetni, mert megvalósításának realitása lenne, hanem mert a sovinizmus ellen szól.²¹⁷ Csoóri Sándor zárszavában elvetette Konrád javaslatát,

²¹¹ Uo. 145–148.

²¹² Uo. 167.

²¹³ Uo. 168.

²¹⁴ Uo. 172.

²¹⁵ Uo. 179.

²¹⁶ Uo. 182.

²¹⁷ Uo. 183. Fekete Gyula azon kérdésére, hogy mi az oka a nemzetiségi kérdésben érezhető „elvtelenségnek”, Szabó igen szellemes gondolatfejtésbe kezdett. A nagyhatalmaknak nem sikerült a nemzetiségi kérdést megoldani az I. világháború után. „Ebből azt a következtetést vonták

mondván, azt a kétségbeesés szülte, és a kormányt nem lehet sokkal többre rábírní annál, amit tesz.²¹⁸

A monori találkozó résztvevőinek külpolitikai helyzetértékelése nem különbözött minőségileg a pártvezetés véleményétől, és a kilátásokat illetően sem voltak sem sokkal pesszimistábbak, sem sokkal optimistábbak az MSZMP vezetésénél. A felszólalók többsége látta: a nemzetiségi kérdésben nem a kormány és nem a párt mozgásteret korlátozott, hanem magáé az országé. Lényeges különbség a hivatalos és az ellenzéki felfogás között a kérdés súlyának megítélésében volt. Az ellenzékiek többsége úgy vélte: a kivárásnak nincs értelme, mert a határon túliak helyzete fokozatosan romlik, ezért a hazai és a nemzeti közvélemény tájékoztatása nem ronthat az amúgy is rossz körülményeken, ellenben szélesítheti a magyar politika mozgásterét. Az idő ezt a véleményt igazolta.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a magyar diplomácia 1985. május végén kilépett a szélárnyékból, illetőleg átlépett egy korábban tiszteletben tartott határt. Történt ez az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet tízéves évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi tanácskozáson, ahol a magyar küldöttség felhívta a résztvevők figyelmét a nemzetiségi kérdés jelentőségére. Az Ottawában rendezett emberi jogi értekezleten nagy visszhangot váltott ki Demus László felszólalása. Közvetlen előzménye volt ennek, hogy a bolgár és a török küldöttség összecsapott a bulgáriai törökök ügyében, a magyar emigráció pedig tüntetést szervezett a kanadai fővárosban a román és a csehszlovák nagykövetség előtt. A magyar küldöttség tagja a nemzeti kisebbségek védelmével foglalkozva kijelentette: a nemzetiségi kérdést nem lehet egyszer s mindenkorra megoldani, a magyar kormány elemzi változó helyzetüket. Ez a szereplés arra ösztönözte az angolszász küldöttségeket, hogy Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország mellett Romániát is bírálják az emberi jogok megsértéséért.²¹⁹ Jellemző ugyanakkor, hogy Szűrös Mátyás az MSZMP KB 1985. június 26-i ülésén az ottawai tanácskozás említésekor nem beszélt arról az összjátékról, amely ott a magyar és az amerikai diplomácia között kialakult.²²⁰

1985-ben a határon túli magyarság sorsa komoly belpolitikai témává vált. A monori tanácskozás jegyzőkönyve, egyes dolgozatai szamizdatként terjedtek. Nem lehetett szó nélkül hagyni, ami ott elhangzott. Nem azért, mert erős volt az ellen-

le, hogy lehetőleg el kell kerülniük az ilyenfajta rendezést, de ha mégse tudják elkerülni, akkor egyértelműen igazságtalanul, vagyis egyértelműen az egyik oldal javára. Mert ha igazságot akarnak tenni, akkor mind a kettő ellenségük lesz. Így csak az egyik.”

²¹⁸ Uo. 193.

²¹⁹ MOL M-KS 288. f. 32/1985/124. ő. e. Jelentés az ottawai tanácskozásról, 1985. június-július.

²²⁰ MOL M-KS 288. f. 4/212. ő. e.

zék nyomása, hanem azért, mert ekkor már a közvélemény jelentős része egyértelműen határozottabb, nyilvános fellépést várt az ország vezetőitől a határon túli magyarság védelmében. Meg kellett hogy szólaljanak a nemzeti kérdés „hivatalos” ideológusai. Jellemző a helyzetre, hogy Király István irodalomtörténész egy szakszervezeti aktivistáknak tartott előadás keretében válaszolt a népieknek a határon túli magyarság sorsával kapcsolatos álláspontjára. Király rövid áttekintést adott a trianoni traumáról és a párizsi békéről, amely belpolitikai ügyé tette a nemzetiségi kérdést. Az előadó nem állt meg itt, hanem visszafordította a témát, amikor kijelentette: Magyarországon belpolitikai kérdéssé vált a határon túli magyarság helyzete. „Mindenki értesül róla, ha valamilyen visszasság történik, valamiféle megsértése a lenini nemzetiségpolitika elveinek [...] És felveti a kérdést, hogy miért nem tesz a mi kormányunk semmit. Miért nem hozza nyilvánosságra a maga tárgyalásait, miért nem informál arról, hogy milyen problémák vannak a lenini nemzetiségi politika elveinek betartása terén.”²²¹ Felvázolta az ország vezetésének dilemmáját: ha nyilvánosan lép, nemzetközileg, ha nem lép, saját népétől szigetelődhet el. A nyilvános bírálatot magukra veszik a szomszéd országok, a hallgatás itthon vált ki elégedetlenséget. Megoldást a József Attila-féle internacionalizmus adhat, amely az emberiség ügyének rendeli alá a nemzeti-nemzetiségi kérdést. Csoóri Sándor érzelmileg közelíti meg a problémát, a politika nem teheti ugyanezt – mondta. Az akadémikus védte a pártot és a kormányt, amelyek figyelik a történeéseket, és ha kell, szót emelnek. Adyt idézve, a „templomépítést” jelölte meg feladatként, amelynek sikere nem szocialista nacionalizmust, hanem jogos büszkeséget szül. Nem az indulat, hanem az értelem kell hogy vezérelje a magyarságot, amelynek sorsa a szocializmustól függ.²²²

Hivatalos részről az igazi választ a monori tanácskozáson elhangzottakra Pach Zsigmond Pál adta meg a *Társadalmi Szemle* hasábjain. Azért sajátos egy válasz volt ez. A tanulmány általánosságban – bár Csoóri Sándor 1982-es kötetére és Kunszabó Ferenc nézeteire hivatkozva – bírálta a népiek azon véleményét, mintha Magyarországon a hivatalos ideológia, illetve a történelem- és társadalomtudományok elhanyagolnák a nemzeti kérdést, mintha nem történt volna semmi 1960-tól a nemzetszemlélet és a nemzettudat megújítására. Pach azonban nem állt meg itt, hanem – mintegy annak bizonyításául, hogy a realista és a nemzetközi összehasonlítás-tól sem visszariadó történelemszemlélet nemcsak a magyar múlt önkritikus feldolgozására törekszik – kitért a román nemzettudatot formáló aktuális körülményekre is. Pach úgy látta, hogy az Erdélyre vonatkozó „történelmi jog” megkonstruálása

²²¹ Király István: *Hazafiság – nemzetköziség*. Szakszervezeti Bizalmi Akadémia. Budapest, 1985, 15.

²²² Uo. 15–16.

szüli a dákoromán elmélet, a történelmi térképek átrajzolása iránti igényt. Az akadémikus szerint Romániában a „nacionalizmus elleni eszmei harc sajátos modellje körvonalazódik: harc a kisebbség nacionalizmusa ellen (amelynek egyre több életmegnyilvánulását sorolják ebbe a rovatba); engedmény, mozgástér a többségi nemzet nacionalizmusának”. Megjegyezte azt is, hogy a többségi nemzettudat „túlburjánzásai nem korlátozódnak” az elméletre, hanem nagyon is gyakorlatiak. Megszüntették a magyar autonóm tartományt, és „az 1970-es évek elejétől-közepétől kezdve egyre szorítóbb erővel merülnek fel a határainkon kívül szakadt magyarság emberi és nemzetiségi jogainak, kulturális-nemzeti identitása megőrzésének problémái”. Ezek a sorok a párt elméleti orgánumában jelentek meg. Ettől a tényről sem az országon belül, sem kívül nem lehetett eltekinteni.

Pach maga arra figyelmeztette az erről vitatkozókat – „akik legális nyilvánosságot csak ritkán” (!) kapnak –, ne feledkezzenek meg arról, hogy „az ilyesfajta marakodás történelmileg sehová sem vezet, legfeljebb a nemzeti konfliktusok reménytelen, tompíthatatlan kiélesedéséhez, a szocialista közösség gyengüléséhez”.²²³ Pach Szűcs Jenő egyik utoljára megjelent tanulmányára is hivatkozott, amelyben a szerző arra emlékeztetett: a határon túli magyarságot a trianoni, művi határok választották el anyanemzetétől. Ez a kisebbségbe került magyarság „egy történelmileg kialakult, töretlenül létező, világosan és pontosan meghatározható modern nemzet része”.²²⁴ Pach szerint ez a helyzet bonyolultabb feladat elé állítja a nemzetiségi politikát. Végző konklúziója az volt, hogy sem a nemzettudat, sem a nemzetiségi kérdés nem létezik önmagában, csakis a társadalmi-gazdasági és politikai viszonyokkal összefüggésben értelmezhető és kezelhető. A nacionalizmus nem segíti a nemzeti közgondolkodást. Egyszerre kell a nemzeti örökség egészét kritikusan birtokba venni, a Duna-táji közösség, az egymásrautaltság tudatát feleleveníteni és a szocializmus fejlődésében meglévő közös érdekeltiséget tudatosítani.²²⁵

Ez a platform „elméletileg” elfogadható volt Magyarországon. A megközelítés az utolsó elem (a szocializmus) zárójelbe tételével vagy elhagyásával az ellenzék számára is kielégítő lett volna. Körükben ekkorra már egyre többen látták úgy, hogy a demokratizálás nem elég, modellváltás vagy még nagyobb léptékű változás kell. Nőtt azok száma, akik már nem bíztak a szocializmus fejlődőképességében. Reálpolitikai értelemben azonban ekkor még a többség nem tartotta sem időszerűnek, sem célszerűnek a rendszerváltás lehetőségét kutatni.²²⁶ Ezzel együtt szembetűnő, hogy az

²²³ Pach Zsigmond Pál: A nemzettudatról napjainkban (1985). *Társadalmi Szemle*, 1986/1. Uő.: *Történelem és nemzettudat*. Budapest, 1987, 131–133.

²²⁴ Szűcs Jenő: Történeti „eredet”-kérdések és nemzeti tudat. *Valóság*, 1985/3. 38.

²²⁵ Pach Zsigmond Pál: *Történelem és nemzettudat*, i. m. 141–142.

²²⁶ Lásd Csizmadia Ervin: *A demokratikus ellenzék (1968–1988)*, i. m. 315–328.

1980-as évek közepén az MSZMP és a közvélemény, az ellenzék nemzeti-nemzetiségi kérdésben vallott felfogása fokozatosan közeledett egymáshoz. Ez annyit jelentett, hogy az amúgy kettéváló magyar politikai nyilvánosság mindkét része mérlegelte a nemzetközi viszonyokat, a nemzetközi jog szabta feltételeket, Magyarország mozgásterét.

A nyolcvanas években a hivatalos magyar politika és a magyar szellemi élet egyre kevésbé rejtette véka alá a román nemzetiségi politikával kapcsolatos véleményét, de ez nem jelentette azt, hogy a nemzeti-nemzetiségi kérdés valamiféle közeledést katalizált a párt és az ellenzék között. Hogy miért nem, az világosan kitűnt E. Fehér Pálnak, a nemzetiségi kérdéssel, a határon túli magyarság kulturális életével gyakran foglalkozó újságírónak Huszár Sándor *Honnan tovább?* című könyvéről írt ismertetéséből. Az újságíró egyebek között arról írt, hogy régi sebek szakadnak föl, előítéletek zavarják az erkölcsi felelősséget érző román és magyar írástudókat. Idézte Huszár emberi-írói hitvallását: „történelmi hullámvölgyben nem az eredmény nagysága, hanem a magatartás erkölcsa a mérték”.²²⁷ Nem volt nehéz észrevenni, ez a megidőzés arról szól: nehéz idők járnak a szocializmusra, a népek barátságának és kölcsönös tiszteletének hirdetőire, a nemzeti identitásukat megőrizni akarókra, de ki kell tartaniuk, amikor a szocializmus gondokkal küzd és nő a nacionalista nyomás. Ez az írás nem tagadta le a nemzeti elnyomás tényét Romániában, de a jobbítás érdekében a szocializmus és a népek közötti megértés hagyományára kívánt támaszkodni.

11. A béke vége

Aprónak látszó kellemetlenség volt csupán, de mint cseppben a tenger, úgy tükröződött a helyzetben rejlő feszültség a román hatóságok azon döntésében, amely alapján nem engedték, hogy Békés megye küldöttsége 1985. október 6-án hivatalosan tisztelegjen Aradon a vértanúk emléke előtt.²²⁸ Ekkor már olyan mértékű volt a két ország közötti szembenállás, hogy Magyarországon lehetetlen volt a politikai élet szűkebb berkein belül tartani a felgyülemlett feszültséget, és a gátat szabni a közvélemény felháborodásának, a tehetetlenségi érzés megnyilvánulásainak. Romániában a magyarországi nyilvánosságban a nemzetiségi kérdéssel és a romániai helyzettel kapcsolatos történeteket fenyegetésként értelmezték és támadásnak tekintették.²²⁹ Már egyik or-

²²⁷ *Népszabadság*, 1984. február 16.

²²⁸ MOL XIX-J-1-j Rom. 1984/123. d. Rejteltávirat. 1985. október 5.

²²⁹ Válaszként tekinthető az ottawai magyar szereplésre az a meghívó, amelyet az RKP küldött 1985 novemberében a szocialista országok vezető pártjai ideológiai titkárainak Bukarestben

szág vezetői és értelmiségi közszereplői sem feltételeztek jó szándékot a másik ország vezetőiről, értelmiségéről, tömegtájékoztatásáról.²³⁰ De ami fő, erre az időre *a két ország közötti konfliktus* akár akarták, akár nem, *belpolitikai szükségletté vált*. Már a magyar politikai vezetés is belátta: nemcsak saját lelkiismerete miatt nem maradhat csendben, hanem a belső nyugalom megőrzése érdekében is muszáj teret adnia a határon túli magyarság sorsáért érzett aggodalomnak. Legfeljebb annyit tehet, hogy a saját nyelvén, saját világfelfogásának megfelelően, saját marxista–leninista ideológiájához ragaszkodva, saját politikai megfontolásainak és elveinek érvényesítésével fogalmazza meg álláspontját.

A román politikai vezetés szerint ez is megengedhetetlenül sok volt. Éppen a magyarországi közhangulat alakulása volt az, amelyet Bukarest a *status quo* megkérdőjelezésének látott. A fokozódó belső társadalmi elégedetlenség is arra kényszerítette az RKP-t, hogy kifelé és befelé egyaránt erőt mutasson, ne engedje meg, hogy a nemzetiségi magyarok fokozzák ellenállásukat, és hogy szövetségesre leljenek Magyarországon.

Ennek következtében erre az időre már csak az maradt a kérdés: ki lép először a tettek mezejére? Nem egyenlőségjelet téve a sértett és a sértegető nemzeti érzelmei közé, az vitathatatlan, hogy a határozottabbá váló magyar magatartás egyre nagyobb kihívást jelentett a román egységes államnemzet-építés, de a napi politika számára is. A nemzetiségi kérdés napirenden tartása, a magyarországi gazdasági helyzet, az alapvetően eltérő politikai stílus, a társadalmi állapotok, a történelmi vita, Erdély helyének védelme a nemzeti történelemben, a gazdasági reformok, a szélesedő nyilvánosság és a kulturális élet viszonylagos szabadsága megannyi szálla volt a román politikai vezető réteg szemében. Így azután a magyar részről a Duna-táj, a szocializmus valóságára és ideájára épített sorsközösség gondolata nemcsak ideológiai, nemzetépítési szempontból nem lehetett vonzó ajánlat a román politikát és szellemi életet irányítók szemében. Engedni ennek a két ország közötti viszonyok javulásával kecsegtető párbeszédre hívásnak, rálépni a történelmi megbékélés felé vezető útra az akkor érvényes román gondolkodás szerint annyit jelentett volna, mintha a trójai falovat saját kézzel tolná be a várudvarra.

esedékes tanácskozáására. Ebben javasolta: vegyék napirendre a fasiszta, revansista, nacionalista, sovíniszta törekvések visszaverésének kérdését. MOL M-KS 288. f. 32/1985/95. ö. e. Feljegyzés Szűrös Mátyás és Berecz János elvtárs részére. 1985. november 15.

²³⁰ Constantin Petre, a Román Rádió és Televízió vezérigazgatója Kornidesz Mihály elnökhöz írt levelében kifogást emelt amiatt, hogy a Magyar Televízió objektíve a Romániával szembeni propaganda eszközévé válik. Az 1985. november 16-i adása szerint torzítva mutatta be a román mezőgazdaságot. Uo.

A román politika beidegzettségének megfelelően elutasította a „beszélgetést” a problémákról. Sőt mindenféle empátiától el akarta venni a kedvét azoknak a román közszereplőknek, értelmiségieknek, akik erre készek lettek volna, már csak azért is, hogy még véletlenül se akarjanak a román bel- és külpolitika lényeges témáiról saját körükön belül vitát kezdeményezni. Mindezért fenn kellett tartani az „ostromlott erőd” állapotot. Jónak, hasznosnak tűnt, hogy a veszélyhelyzetre lehet hivatkozni, amely nem engedi meg az egységbontást, a lazulást. Ilyen alapon Ceaușescu indokolni tudta a keménységet és az ennek megfelelő szabályok alkalmazását.

1985 elején folytatódott a magyar értelmiség megfigyelmezése. Most Beke Györgyöt bocsátották el *A héttől*.²³¹ A márciusi választásokon 19 magyar képviselő került be a nemzetgyűlésbe. Ez az 5%-os arány a legkisebb volt 1945 óta. Nyáron a szárhegyi alkotótábor, a magyar és román irodalom közötti párbeszéd fóruma nem kapott pénzügyi támogatást.²³²

Májusra nehéz helyzet alakult ki a két ország közötti határon. Egyre szigorúbb ellenőrzés alá vonták a magyar turistákat. Ez a szigorítás már 1984-ben is érezhető volt, amikor április és december 31. között 2790 magyar állampolgárt fordítottak vissza a határról, mert meg nem engedett sajtótermékek, könyvek stb. voltak náluk. 1985 első öt hónapjában ez a szám már közel 1500-ra rúgott. Ebben az ügyben Várkonyi Péter június elején levelet írt román kollégájának, szóvá téve a kíméletlen bánásmódot. Roska István bekérte Nicolae Veres nagykövetet, Horn Gyula külügyi államtitkár pedig a bukaresti repülőtéren tárgyalt Oancea külügyminiszter-helyettessel, aki nem volt hajlandó dramatizálni a határon zajló eseményeket.

Ezen a beszélgetésen a két ország közötti viszonyról is szó esett. A román diplomata jónak ítélte a kapcsolatokat. Dicsérte a felső szintű találkozó előkészítését célzó megbeszéléseket. Horn erre azt válaszolta: sok még a tennivaló a magyar–román kapcsolatok javítása és a csúcstalálkozó előkészítése érdekében. Oancea, megértve az újabb magyar kitérési szándékot, kifejtette, hogy a két fél eltérően értelmezi a felső szintű találkozó célját. Mire való az, ha már minden meg van oldva? Miért van az, hogy Magyarország mindenkivel tárgyal felső szinten, csak Romániával nem? Horn erre a szokásos feleletet adta, ezek a találkozók összegző jellegűek, és új feladatok kijelölésére hivatottak, akkor van értelmük, ha már teljesültek a korábbi megállapodások és megfelelően előkészítették az újakat.²³³

²³¹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1985/128. d. Vékás Domokos főkonzul 1985. február 6-i jelentése.

²³² Uo. Rejtjeltávirat. 1985. március 25., illetve a bukaresti nagykövet 1985. augusztus 1-jei jelentése.

²³³ Uo. 1985/125. d. Feljegyzés a magyar–román határon kialakult helyzetről. 1985. május 29.; a Horn–Oancea megbeszélésről. Rejtjeltávirat 1985. június 12.

Semmi nem utalt arra, hogy ez az előkészítés sikerrel haladna előre. 1985. június 19–21. között teljességgel eredménytelenül ülésezett Budapesten a két ország kulturális vegyes bizottsága.²³⁴

Eközben az erdélyi magyarság körében tovább nőtt az elkeseredés. Sokat mond az áttelepülők számának ugrásszerű növekedése: 1983: 540; 1984: 887; 1985: 1166 fő. A kolozsvári főkonzul évi beszámoló jelentésében arról írt, hogy az itt élő magyarok „kilátástalan helyzetük érdemi megváltozását már szinte kizárólag a Magyar Népköztársaság következetes fellépésétől remélik”.²³⁵ Ebből a szempontból pozitív visszhangot kapott az itt élő magyarok körében az MSZMP XIII. kongresszusa és Losonczy Pál választási beszéde.²³⁶

Osztotta ezt a véleményt Tőkés László is, aki a kolozsvári konzulátust kérte, hogy a Református Világszövetséghez írt levelét segítsen eljuttatni a címzetthez. Tőkés beszámolt arról, hogy a romániai református papokat megakadályozzák a magyar egyház kínálta lehetőségek – a lelkészképzés – igénybevételében. A lelkész ennél is súlyosabbnak tartotta azoknak a helyi egyházi vezetőknek a magatartását, akik nem tájékoztatják a tényleges helyzetről a külföldi vendégeket.²³⁷

A romániai magyar értelmiség egyre borúlátóbb lett. A Magyarországról szaporodó számban érkező jelek ellenére sokan kételkedtek abban, hogy az anyaországi vezetés kész lesz keményebb magatartást tanúsítani ügyükben, s ha mégis, akkor egy ilyen fellépés eredménnyel jár. Egyre kevesebben hittek a napi kompromisszumokban, a legális politikai fórumok kihasználhatóságában, ezért visszavonultak a közszerepléstől, inkább a kulturális életben még meglévő, de itt is szűkülő teret igyekeztek kihasználni.²³⁸ Ezt bizonyítja az a termés, amelyet az 1980-as évek romániai magyar irodalma, művészete és tudományossága magáénak tudhat.²³⁹ Mások – ugyancsak a megmaradás imperatívuszát tartva szem előtt – keresték az adott körülmények között lehetséges viselkedési módot, cselekvési lehetőséget. Szőcs Géza „nemzetiségi internacionálét” akart szervezni.²⁴⁰

²³⁴ Uo. Tóth Dezső miniszterhelyettes jelentése a Magyar–Román Kulturális Együttműködési Vegyes Bizottság IX. üléséről.

²³⁵ Uo. 1986/124. d. A kolozsvári főkonzul 1986. január 13-i rejtjeltávirata.

²³⁶ Uo. 1985/126. d. A kolozsvári főkonzul 1985. évi beszámoló jelentése. 1985. június 14.

²³⁷ Uo. 125. d. Vékás Domokos kolozsvári főkonzul levele Tőkés László dési református lelkész ügyéről. A külügyminisztérium óvatosságra intette az új főkonzult: az ilyen ügyeket hárítsa el.

²³⁸ Lásd Barity Miklós nagykövet 1985. július 2-i értékelését a romániai magyar értelmiségről. Uo. 1985/128. d.

²³⁹ Lásd e tárgyban a *Korunk* évfolyamait. Gáll Ernő *Számvetés* című művét és Pomogáts Béla *A romániai magyar irodalom* (Budapest, é. n.) című munkáját.

²⁴⁰ MOLXIX-J-1-j Rom. 1985/128. d. Szőcs Géza újabb nemzetiségi vonatkozású tervei. A kolozsvári főkonzul 1985. május 22-i jelentése.

1985. szeptember 20-án Molnár Gusztáv vitaindítója alapján a Limes-kör Bukarestben eszmecsere-t folytatott a „peremlét”-ről, a magyar kisebbség történetéről, helyzetéről és a lehetséges stratégiáról. Molnár nem látta értelmét a kisebbségvédelmi, nemzetiségpolitikai fellépésnek vagy a kelet-európai ellenzékiesség romániai adaptálásának. Nem kell külön utat keresni – hangsúlyozta –, hanem a „teljes” magyarságot és európaiságot kell választani. Magyarországtól nem lehet érdemi segítségre számítani, mert belső gondjai, a világrendben elfoglalt és geopolitikai helyzete miatt nem tud lényeges hatást gyakorolni a romániai magyarság sorsára. Ebben a helyzetben az tűnik célravezetőnek, ha a romániai magyar értelmiség „az igazságigénynek az összmagyarságon, az összmagyar kultúrán és nemzeti lelkiismereten belül és a világ előtti” ében tartásában látja a feladatát. Az európai és magyar mivolthoz ragaszkodni, ez az alkotói program. A magyar nemzeti nézőpont nem a területtől, nem a politikai rendszertől függ, ezek fölött kell állnia. Molnár kifejtette: továbbra is az autonómia elérése a cél, de ez mint társadalmi program nem reális, ezért a személyiség autonómiáját kell megvalósítani. Ennél többre akkor lesz majd esély, ha a demokrácia kiszorítja Európából a totalitarizmust.²⁴¹ Kivárási politikának azért nem nevezhető ez a program, mert olyan szigorú erkölcsi követelményként fogalmazta meg a magyarsághoz, az európaisághoz kötődést, hogy az a hatalommal való szembenállással volt egyenértékű. Ezt azonban nem politikai, hanem erkölcsi kötelezettségként róta az egyénre. Európának lenni a neosztálinista diktatúrában – ez sem volt könnyű vállalkozás, kellett hozzá a szabadságvágy és a történelembe vetett hit.

A véletlen játéka, hogy ugyanezen a napon, ugyanebben a városban Ștefan Andrei búcsúebéden látta vendégül Barity Miklóst, a távozó magyar nagykövetet. A román külügyminiszter az előző évekről azt az összegző jellegű megállapítást tette, hogy míg Nicolae Ceaușescu az esetek többségében azon fáradozik, hogy a gazdasági kapcsolatokat a politikaiak szintjére emelje, addig Magyarország esetében a helyzet fordított. Aznap a román elnök is elbúcsúzott a magyar nagykövettől. Ő a KGST-t állította az előtérbe, azt fejtegette: jó lenne, ha ezen a területen szorosabban együttműködne a két ország. Ceaușescu ezt a gondolatot megismételte Szüts Pál, az új nagykövet fogadásakor is, aki jelezte: minden területen javulást akart elérni, beleértve a lakossági kapcsolatokat is.²⁴²

²⁴¹ Molnár Gusztáv: Limes. In: *Jelentések a határon túli magyarság helyzetéről*. Budapest, 1988, 51–54.

²⁴² MOL XIX-J-1-j Rom. 1985/125. d. Az 1985. szeptember 20-i és a megbízólevél átadásáról a november 7-i rejteltávirat.

Szüts e kijelentése megfelelt annak a mandátumnak, amelyet indulásakor a külügyminisztériumtól kapott. A részére átadott követutasítás nem szépítette sem a romániai helyzetet, sem a két ország közötti viszonyt. A külügyminisztérium nem adott új feladatot az új nagykövetnek, nem szabta feladatául, hogy érjen el fordulatot a magyar–román viszonyban. Nem tette lehetővé Szüts számára egyik irányban sem az elmozdulást az addig követett vonaltól. Esetleges engedményekért cserébe nem ígérhette meg a „felső szintű” találkozót, s nem kapott lehetőséget arra sem, hogy a nemzetiségi kérdést ne mint belügyet kezelje.²⁴³ Tevékenységét arra kellett alapoznia, hogy Románia szövetséges, szocialista és szomszédos ország, amellyel fejleszteni kell a kapcsolatokat. Ezek fejlődése egyszerre szolgálja a két ország és a szocialista közösség érdekét.²⁴⁴ Ebből a direktívából ismételten kitűnt: az ország vezetésének továbbra sincs elképzelése, terve, stratégiája sem a két ország közötti viszony, sem a romániai magyarság helyzetének javítására. Ezért a nagykövet sem kaphatott teljesíthetetlen feladatot, ugyanis ha túlzott aktivitással kezdi tevékenységét, akkor vagy olyat ígér, amit a hazai vezetés nem akar teljesíteni, vagy olyan lépéseket tesz, amelyekkel magára haragítja a román vezetést. Ehelyett a külügyminisztérium alapos tájékoztatást várt és azt, hogy a nagykövet igyekezzon valós képet adni a bukaresti politikusok minél nagyobb részének a magyarországi helyzetről.

Ebben az óvatosságban szerepet játszott az is, hogy a magyar politika nyílt politikai konfliktus esetén továbbra sem számíthatott nemzetközi támogatásra. Románia a rakétatelepítés és a fegyverkezés ügyében tanúsított magatartása ellenére jobb viszonyba került a Szovjetunióval és az európai szocialista országok többségével. Mihail Gorbacsov színre lépése ekkor még nem jelentett közvetlen veszélyt számára. Ceaușescu kitartott a Varsói Szerződés és a KGST mellett, és ez jót tett keleti kapcsolatrendszerének. A magyar diplomácia olyan értesüléseket szerzett, miszerint Románia megítélése javult a szocialista országok és a szovjet vezetők körében.²⁴⁵

Nem véletlen, hogy az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záróokmánya aláírásának 10. évfordulója alkalmából Helsinkiben rendezett ünnepségen Várkonyi Péter külügyminiszter nem ismételte meg Kádár János akkori, Trianon

²⁴³ Érdemes megjegyezni, hogy a helyzet romlását látva a romániai magyarok sem örültek volna egy Kádár–Ceaușescu találkónak. Így nyilatkozott Fazekas Lajos miniszterelnök-helyettes is, aki akkor Gere Mihállyal együtt a romániai magyar politikusok első vonalához tartozott. Szerinte az 1977-es emlékeztető teljesítésétől kell függővé tenni Ceaușescu meghívását. Uo. 1985/127. d. Barity Miklós feljegyzése. 1985. december 14.

²⁴⁴ Uo. 1985/126. d. Utasítás Szüts Pál elvtársnak. 1985. október 28.

²⁴⁵ Uo. Románia megítélése a szocialista országok részéről. Hodicska Tibor ideiglenes ügyvivő 1985. augusztus 22-i jelentése.

kapcsán kifejtett gondolatmenetét. Helyesebben csak azt emelte ki belőle, hogy a magyar nemzet „képes volt levonni a tanulságokat súlyos történelmi múltjából, és – túllépve a nacionalizmus bénító korlátain – immár négy évtizede a népek közötti barátság és megértés útjára lépett.”²⁴⁶ Ezért a még mindig szabadkozó hangnemért, a hallgatásért a nemzetiségi kérdésről, az önfegyelemért elképzelhető, hogy elismerést lehetett kapni az európai politikusoktól, az előbbre jutás azonban ezen az úton meglehetősen valószínűtlen volt.

²⁴⁶ *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1985.* 205.

VII. fejezet

A NYÍLT KONFLIKTUS

1. Keresztűzben a magyar politika

Szüts Pál követ utasításában szerepelt a feladat: igyekezzen elérni, hogy a vita a két ország történettudományáról, illetőleg nemzeti történelméről ne kapcsolódjon össze a politikával. Ez az első pillantásra szerény és szinte magától értetődő cél korábban teljességgel megvalósíthatatlannak bizonyult, és teljesíthetetlen elvárás maradt az 1980-as évek második felében is. Román oldalon egyszerűen nem tudták megemésztetni azokat a műveket, tanulmányokat és cikkeket, amelyek Erdély több évszázados történetét a magyar történelem részeként értelmezték. Számukra Erdély „ősi román föld” volt, amelynek története az egységes román állam kebelébe való visszatérésről szólt. A román politika szerint e terület történetének megírásában a román történetírás illetékes. Ennek az elvnek a megsértését lényegében továbbra is úgy igyekeztek értelmezni, mint annak jelét, hogy Magyarország nem nyugszik bele a területi *status quo*-ba. Magyarországon pedig, részben a román nacionalizmus ellenhatásaként, de a romániai magyarság helyzetének romlásától is ösztönözve, szaporodtak az Erdély történetével foglalkozó publikációk. Juhász Gyula történész, az Országos Széchényi Könyvtár akkori főigazgatója megbízást kapott egy magyarságkutató csoport létrehozására.¹

A történelem egyfajta „pót” küzdőtér, szellemi tereptárgyakból kialakított csatatér volt a két ország szellemi és politikai erői között. Nyilvánvaló volt, hogy – ha más jelleggel is, nem közvetlen beavatkozás formájában – politikai jóváhagyás húzódott a magyar tudományosság és szellemi élet e téren mutatott és korábban elfojtott aktivitása mögött is. Mégsem tehető egyenlőségjel a magyar politika – amely legfőljebb kutatásokat, és nem eredményeket rendelt a tudománytól – és a román politika közé, amely közvetlenül beavatkozott a tudományba, diktált neki, és kézi vezérlettel irányította azt. Ez a különbség kihatott a tudományos teljesítmények színvonalára is.

¹ Juhász egy év múlva a sajtóban is beszámolt a kutatócsoport tevékenységéről, ismertette céljait. *Magyar Nemzet*, 1986. december 24.

Különösen nagy felháborodást váltott ki román körökben Gosztonyi Péter Svájcban élő magyar történész egyik 1985-ben közölt angol nyelvű tanulmánya, amely a II. világháborús magyar részvétellel foglalkozott.² Válaszul 1985. december elején két hetilapban tudós szerzők tollából éles bírálat jelent meg a magyar revizionizmus újabb megnyilvánulásairól.³ Különösen azt nehezményezték a román történészek, hogy egy akadémiai kiadványban Erdélyről mint egykori magyar területről lehet olvasni. Januárban Balogh Sándornak a párizsi béketárgyalásokon követett magyar stratégiát és taktikát elemző tanulmánya került napirendre.⁴ Florin Constantiniu történelemhamisítással, ferdítéssel és elhallgatással vádolta magyar kollégáját. Főleg az háborítottta fel, hogy Balogh Sándor a második bécsi döntés kapcsán magyar területek visszaadásáról írt; ebben Constantiniu a magyar határigények újraéledését fedezte fel.⁵

Újra előkerült az Észak-Erdélyben magyar részről 1940–1944 között elkövetett erőszakos cselekmények témája, amiről 1985-ben könyv is jelent meg.⁶ A kolozsvári főkonzul szerint ehhez hasonló, közvetve Magyarország ellen irányuló kampány 1945 óta nem volt Romániában.⁷ A magyar követség olyan információhoz jutott, miszerint egy belső továbbképzésen az RKP történeti intézetének egy munkatársa magyar támadásról beszélt. Szerinte a magyar vezetés összefogott Románia ellen a horthystákkal és az ötvenhatosokkal. Mindezt a Magyarországon megjelenő publikációkra hivatkozva igyekezett igazolni.⁸ Vélhetően az is bosszantotta a román politikai vezetést, hogy nem tudta megakadályozni Sütő András *Advent a Hargitán* című színművének bemutatóját, amelyre a budapesti Nemzeti Színházban 1986. január 2-án került sor.⁹

² A *Hungarian History – World History* című kötetben. (Edited by György Ránki.) Budapest, 1985.

³ Ștefan Ștefănescu–Nicoale Petranu: A magyar revizionisták és sovinszták újból támadásba lendültek. *Romania Literara*, 1985. december 5.; Constantin Botoran–Ion Calafeteanu: Revizionista eszmék a Magyar Tudományos Akadémia kiadványaiban. *Contemporanul*, 1985. december 6. – A dolog jelentőségét mutatja, hogy az utóbbi írást *A hét* 1986. január 16-i számában is leközölték, és ezeket a vitairatokat orosz nyelvre is lefordították. Erről a moszkvai magyar nagykövet februárban tájékoztatta a külügyminisztert. MOL XIX-J-1-j Rom. 1986/125. d.

⁴ Balogh Sándor: A „magyar kérdés” a párizsi béketanácskozáson. *Külpolitika*, 1985/4.

⁵ A történelem „kiigazítása” vagy a határok kiigazítása. *Romania Literara*, 1986. január 16. Magyarul: *A hét*, 1986. január 30.

⁶ Mihai Fătu–Mircea Mușat: *Teroarea horthysta-fascista in nord-vestul Romaneiei Septembrie 1940 – Octombrie 1944*. Bukarest, 1985.

⁷ MOL XIX-J-1-j Rom. 1986/124. d. Román belpolitikai fejlemények és a magyar–román kapcsolatok. 1986. február 5.

⁸ Uo. 1986/126. d. A nagykövet 1986. február 27-i jelentése.

⁹ Ezt a kérdést az MSZMP KB PB is megtárgyalta, és egyetértett a darab bemutatásával, annyi megjegyzést azonban tett: „a szükséges hozzájárulást a színházi bemutató előtt kell megszerezni”. MOL M-KS 288. f. 5/958. ő. e.

Ezután nem tekinthető véletlennek, hogy 1986. január végén a bukaresti és a budapesti amerikai nagykövetség egy-egy vezető munkatársa a magyar külügyminisztériumban tájékozódni próbált a nemzetiségi kérdés ügyében. Az őket fogadó diplomata igyekezett tárgyilagos tájékoztatást adni.¹⁰

Enyhítendő a feszültséget, a magyar nagykövet látogatást tett Ion Stoiannál, az RKP KB külügyi titkáránál. Kifejezte aggodalmát a romániai fejlemények, a két ország kapcsolatának alakulása miatt. Szüts elmondta, hogy a magyar közvélemény figyeli a történéseket, igyekszik tájékozódni. Ez a hangulat a párt- és állami vezetés szintjén is „lecsapódik”. Nem érthető, miért van szükség ilyen publikációkra. Végezetül a nagykövet az iránt érdeklődött: lát-e a román vezetés lehetőséget a helyzet megváltozására? Stoian magabiztosságot sugárzó választ adott. Szerinte nincs ok az aggodalomra. Román részről reagálni kellett arra, hogy magyar történészek megkérdőjelezzék a határokat. Szüts leszögezte: ilyen írások nincsenek. A KB-titkár Gosztanyi cikkére hivatkozott, és utalt azokra a „magyar nemzetiségű román állampolgárookra” is, akik gyakran nem kérnek előzetes engedélyt külföldi publikációikhoz.¹¹

A magyar pártvezetés 1986. március elején vitatta meg, mit tegyen a romániai sajtóban megjelent írások kapcsán. A politikai vezetők elfogadták azt az értékelést, miszerint e vitával Románia Magyarország elszigetelésére törekszik. Ezt azonban nem értékelték veszélyes és sikeres próbálkozásnak. Az ok: a szovjeteknek és a bolgároknak ugyancsak van vitájuk a román történészekkel, és a Nyugat inkább Magyarországnak ad igazat a nemzetiségi vitában.

A pártvezetés nem annyira a kül-, inkább a belpolitika miatt aggódott. Most az volt a probléma, hogy a magyar tömegtájékoztatás – a közvélemény elvárásai ellenére – nem foglalkozott a romániai cikkekkel. Mégis az a döntés született, hogy „most” ne válaszoljon a magyar sajtó, kicsit később tegye ezt meg. Addig is az esedékes diplomáciai találkozókra tájékoztatni kell a baráti országokat a magyar–román kapcsolatok helyzetéről. Ismét felmerült az 1977-ben elfogadott emlékeztető nyilvánosságra hozatalának gondolata, de intézkedés nem követte. Abban viszont egyetértettek a felső vezetés tagjai, hogy a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos hivatalos álláspontot propagálni kell.¹²

Csakhowy ezzel nem lehetett nyugvópontra juttatni a belső helyzetet. A hazai ellenzék a gazdaság állapotának romlásától is ösztönözve egyre aktívabbá vált. Létének elviselése, a tartózkodás a vele szembeni keményebb fellépéstől elismerést váltott ki nyugati körökben, ami jót tett Kádár és a magyar kormányzat nemzetközi tekin-

¹⁰ MOL XIX-J-1-j Rom. 1986/126. d. Feljegyzés. Amerikai diplomata érdeklődése a magyar–román kapcsolatokról. 1986. január 22.

¹¹ Uo. 124. d. Rejtjeltávirat. (Szüts Páltól) 1986. február 14.

¹² MOL M-KS 288. f. 5/964. ő. e.

télyének. Romániában nem nagyon akarták elhinni, hogy Magyarországon olyan vita folyhat a nyilvánosság előtt, mint az a pengeváltás, amelyre Csurka István és Fekete Sándor között került sor 1986 márciusában.¹³ A határon túli magyarság ügyében tanúsított ellenzéki magatartásra kihatott az is, hogy az áttelepülő értelmiségiek egy része bekapcsolódott az illegális-féllegális politikai életbe. 1986 áprilisában a belügyi illetékesek arról panaszkodtak, hogy Tamás Gáspár Miklós után Balogh Júlia, Kertész Attila és Ara-Kovács Attila erkölcsi alapon fellépnek az MSZMP politikájával szemben is, és összekötő szerepet játszanak Erdély, a nyugati emigráció és a hazai ellenzék között.¹⁴

E szerep szinte magától adódott. Hiszen az egyre nehezebben elviselhető romániai gazdasági, politikai körülmények, a nehezedő életviszonyok elől távozóak egy része lelkiismereti alapon is igyekezett minden tőle telhetőt megtenni azokért, akik otthon maradtak, vagy esélyük sem volt a távozásra. Újabb és újabb hírek jöttek, amelyek fellépésre ösztönözték az ügyért felelősséget érzők körét, lett légyenek a politikai, a szellemi élet bármely pontján és oldalán. Ez a kör pedig egyre bővült annak megfelelően, ahogy az 1980-as évek végén a román párt- és állami szervek tovább fokozták a nyomást az egész romániai lakosságra, a magyar kisebbségre, különösen szellemi életének képviselőire.

1986 közepén már olyan erővel nyilvánult meg a magyar értelmiség elégedetlensége, hogy Köpeczi Béla művelődési miniszter egy interjúbán, amikor arra kellett válaszolnia, egyetért-e azzal, hogy a határon túli magyarság helyzete belpolitikai feszültségeket gerjeszt Magyarországon, igenlő választ adott. Elismerte azt is, ha nem sikerül javítani az erdélyi magyarok sorsán, akkor a közvélemény növekvő része olyan nézetek (értsd: körök) befolyása alá kerül, amelyek kritikusak a hatalommal szemben. Köpeczi közölte: „Látom a veszélyeket. Remélem, hogy partnereink is látják ezeket a veszélyeket, amelyek a román nép szempontjából is veszélyek. A nemzetiségek közös ügye kívánja meg a kapcsolatokat javulását.”¹⁵

A román kormánynak is működött a veszélyérzete, de saját nemzetiségi politikáját nem tartotta önvészélyesnek. Igazi fenyegetést a magyar nyilvánosság működésében, a két ország közötti kapcsolatok esetleges elmélyülésében és kiszélesé-

¹³ Csurka István: Az elfogadhatatlan realitás. *Új Tükör*, 1986. március 9.; Fekete Sándor: A pesti Epiktetosz. Uo. A romániai visszhang: MOL XIX J-1-j Rom. 1986/126. d. Szüts Pál 1986. április 9-i jelentése.

¹⁴ Ezért aztán az is felmerült, hogy tekintettel az állambiztonsági szempontokra, nem kellene tovább könnyíteni a áttelepülési szabályokon. Uo. 1986/124. d. A Belügyminisztérium jelentése. 1986. április.

¹⁵ *Mozgó Világ*, 1986/6. 14–16. Baló György beszélget Köpeczi Bélával. A miniszter elutasította azt a felfogást, amely a szocializmus nyakába akarja varrni a nemzetiségi kérdést. Kitért a történelmi örökségre, Trianonra, a párizsi békére, a nemzetközi jogi szabályozás hiányosságaira.

désében látott a Ceaușescu-féle vezetés. Ezért tovább nehezítette a magyarországi sajtó terjesztését, másrészt igyekezett megakadályozni, hogy a romániai magyarok abban publikáljanak. A román kulturális kormányzat szigorította azok megjelenési lehetőségeit, akik neki nem tetsző módon tevékenykedtek.¹⁶ Nem jelenhetett meg Kányádi Sándor gyermekverseket tartalmazó kötete, majd Beke György *Boltívek teherbírása* című riportkönyvét vonták ki a könyvtárakból.¹⁷ Májusban újabb történeti tárgyú írások jelentek meg, amelyekben a dualizmussal kapcsolatos nosztalgiát, a múlt megszépítését bírálták a román történészek. Az egyik címzett nem a magyar történetírás, hanem egy Erdéllyel foglalkozó horvát közlés volt.¹⁸

A romániai magyar diplomaták attól is tartottak, kellemetlenségek származnak majd abból is, hogy a *Parabola* című magyar satirikus tévéműsor május végén kfigurázta Nicolae Ceaușescut.¹⁹ A román kormányzat nem járult hozzá, hogy 80. születésnapja alkalmából Balogh Edgár magyar kitüntetést kapjon. Szüts Pál nagykövet ezért azt javasolta: ilyen esetekben ne vegyék figyelembe a román állásfoglalást, hanem szűk körben adják át a kitüntetést, a magyar sajtó pedig mint már megtörtént eseményt hozza ezt nyilvánosságra. Balogh Edgár a várható következményekre tekintettel nem fogadta el ezt az eljárást.²⁰

Figyelemre méltó, hogy a nagykövet éves beszámolójában közvetve bár, de külpolitikai tényezőkkel is magyarázta a kemény román belpolitikát. E szerint csökkent Románia nemzetközi aktivitása, részben mert Ceaușescu megromlott egészsége okán kevesebbet utazott, részben mert a Szovjetunió és a többi szocialista ország belenyugodott a helyzetbe, és megelepszik azzal, ha Románia javítani igyekszik velük gazdasági kapcsolatait. A nagykövet úgy látta, a magyar–román viszonyt csak akkor lehet javítani, ha a magyar fél hasonlóan jár el, és nem vonakodik tovább a felső szintű találkozótól.²¹ Szüts azonban nem javasolta, hogy a magyar külpolitika erre az

¹⁶ Állítólag Koppándi Sándor, az egyik illetékes bírálta azokat, akik Gálfalvi György, Gálfalvi Zsolt, Huszár Sándor, Lászlóffy Aladár, Markó Béla, Sütő András írásait leközik. MOL XIX-J-1-j Rom. 1986/124. d. Újabb nacionalista jelenségek a román kulturális irányításban – Szüts Pál jelentése.

¹⁷ Uo. 1986/126. d. Az 1986. június 30-i jelentés.

¹⁸ Az első írás Mircea Mușat nevéhez kötődik: 1867–1918: az osztrák–magyar dualizmus. *A hét*, 1986. május 8. Eredeti megjelenés: *Magazin Istoric*, 1986/3. és 4. szám. A *Vjesnyik*ben megjelent írás bírálata: *Romania Literara*, 1986. május 22. Vö. *A hét*, 1986. június 5.

¹⁹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1986/127. d. Az apropót a BEK-győztes Steua Bukarest futballcsapat kitüntetése adta. Szepes István főkonzul jelentése. A románok végül nem reagáltak a műsorra.

²⁰ Uo. 1986/125. d. Az 1986. május 23-i rejteltávirat és a június 4-i követi jelentés.

²¹ Nyáron egyes román személyiségek arról győzködték a magyar nagykövetség munkatársait, hogy Ceaușescu csak akkor változtat Magyarországgal kapcsolatos magatartásán, ha meghívást kap Budapestre. Uo. 1986/124. d. Hodicska Tibor 1986. július 29-i jelentése.

útra lépjen. A beszámolóról tartott külügyminisztériumi megbeszélésen – amelyen a pártközpontot Szokai Imre képviselte – a résztvevők abban maradtak: keresni kell „azokat a román személyiségeket, esetleg csoportosulásokat, akik kisebb mértékben állnak a nacionalizmus befolyása alatt, illetve akik a Ceaușescu-korszakot követően politikai alternatívát jelenthetnek”.²² Ez a feladatmegjelölés azt mutatta: nemcsak az MSZMP vezetése, nemcsak a formálódó ellenzék, de a szakértői kör sem reménykedett abban, hogy amíg Ceaușescu hatalmon van, sikerülhet valamilyen javulást elérni a két ország viszonyában. Nyilvánvaló volt, hogy amíg az egységes nemzetállam stratégiája érvényesül, addig semmilyen reális esély nincs az előrelépésre. Az is kiderült: a külügyi vezetők és szakértők sem bel-, sem külpolitikai szempontból nem látták értelmét annak, hogy felesleges energiát pazaroljanak a két ország közötti kapcsolatok javítására. Nemzeti elkötelezettségük okán sem akartak engedményt tenni Romániának. Ez a gárda már „új generációs” volt, amely ideológiailag elkötelezett volt, de másként látta a Nyugatot, mint elődei. A külpolitika fő feladatának a nemzeti érdekek képviseletét és a nemzetközi problémák megoldását tartotta. E közgondolkodásában kisebb szerepet kapott a nemzetközi osztályharc.

Elemzésüket egy elemmel érdemes kiegészíteni. Erre az időre megváltozott a román bel- és külpolitika egymáshoz való viszonya. Úgy tűnik, *Ceaușescu számára már nem volt olyan fontos a jó nyugati megítélés*. A nemzetközi médiában és a nyugati politikában egyre inkább előtérbe kerültek az emberi jogi, kisebbségi és nemzetiségi kérdések. A nemzetközi pénzügyi szervezetek növekvő befolyásra tettek szert a világban; szigorodtak a hitelnyújtási feltételek. A félelem az esetleges gazdasági függéstől és kiszolgáltatottságtól külpolitikájának felülvizsgálatára kényszerítette a román vezetést. Ráadásul az idő haladtával nemhogy szűnt volna, inkább nőtt Ceaușescu fenyegetettségérzése a magyarkérdés, de az ország lakosságának vészesen romló hangulata miatt is. Ilyen helyzetben mind kifelé, mind befelé erőt akart demonstrálni. Az egységes nemzetállam és területi integritásának megkérdőjelezhetetlenné tétele érdekében a román politikai és szellemi elit sok mindenre kész volt. A pártvezetés joggal számított arra, hogy e téren a román társadalom többsége és szellemi eliteje kész megértést tanúsítani, és hajlandó politikáját támogatni. A magyar veszély felnagyítása segített a nemzeti egység fenntartásában, politikai szerepének elfogadtatásában. Ez a feladatvállalás, a rend védelme, a kisebbségek és az életviszonyok miatti elégedetlenség féken tartása azt is jelentette, hogy Romániában a belpolitika végképp a külpolitika fölébe kerekedett. A '80-as évekre fontosabb lett a hatalmi stabilitást megőrizni, a nemzeti célokat elérni, mint ezeket veszélyeztetve ragaszkodni az amúgy is veszőben lévő nemzetközi szerephez. A román politikában a károsnak

²² Uo. Nagyköveti beszámoló. 1986. június 20.

ítélt külső hatás, befolyás kivédése fontosabb volt a presztízsfenntartó külső kapcsolatoknál.

Egyfajta bizonyíték erre az a statisztika, amely Nicolae Ceaușescu 1986-os külpolitikai szerepléseit összesítette. Eszerint ebben az évben mindösszesen hét államfő látogatott Bukarestbe, ő maga pedig egyetlen alkalommal járt külföldön, Moszkvában, Dăscălescu miniszterelnök pedig egyetlen utazást sem tett. Ilyen alacsony aktivitásra nem igazán akadt példa a román diplomácia 1970–1980-as évekbeli történetében.²³

Az 1986–1987-ben készült magyar külügyi értékelések azt állapították meg, hogy bár vegyes a román politika megítélése a szocialista országok részéről, semmi nem történik annak jobb útra térítése érdekében. Látják ugyan, hogy Románia a „konzervativizmus szigetévé válik”, de „tétlenül nézik” és a „rosszul értelmezett kívárási politikáját választják”. Egy elemzés sajnálattal állapította meg: a Szovjetunió sem tesz „kibontakozást siettető lépéseket. Példa erre a magyar–román kapcsolatok szovjet kezelése is.”²⁴

Novemberben a bukaresti magyar nagykövetség tájékoztatást kért a szovjet kollégáktól, miként is látják Románia belső helyzetét, illetve külpolitikáját. A szovjet ügyvivő a pozitív vonásokra helyezte a hangsúlyt. A nemzetiségi politikát ugyan nem sorolta ezek közé, de a lényeges problémák sorába sem. A magyar nagykövet joggal következtetett arra, hogy Moszkvában vélhetően még ennél is jobb a vélemény Romániáról. Folytatódik tehát az a folyamat, amely a Varsói Szerződés meghosszabbításához adott bukaresti hozzájárulással indult el: a Szovjetunió kész gazdasági engedményekre is annak érdekében, hogy Románia a szövetségese maradjon.²⁵

Nem hozott jobb hírt a bukaresti amerikai követtanácsossal folytatott beszélgetés sem, aki kijelentette: a nemzetiségi kérdés soha nem került előtérbe az amerikai–román kapcsolatokban. Őszintén megmondta magyar partnerének, Hodicska Tibornak, hogy nem lesz ez most sem másként, mert a nemzetiségi kérdéssel foglalkozni „több gondot okozhat, mint lehetőséget teremthet”. A román politikai vezetés rendkívül érzékeny ebben az ügyben, nem tűri el még a kérdések felvetését sem.²⁶ Bizonyosan ez is szerepet játszott abban, hogy – jobb híján – a magyar külpolitika továbbra sem tett semmilyen lépést Romániával szemben a kétoldalú kapcsolatok terén.

²³ Uo. Hodicska Tibor elemzése: A román külpolitika alakulása 1986-ban. 1987. május 26.

²⁴ Uo. Ez az elemzés, mint a keltezésből látható, 1987-ben íródott, de 1986-ról szólt, hangneme elkészülte idejét tükrözi.

²⁵ Uo. Szüts Pál nagykövet jelentése. A szovjet nagykövetség értékelése... 1986. 11. 26.

²⁶ Uo. Ellentmondások a román–amerikai kapcsolatokban. 1986. október 22. Hodicska Tibor jelentése.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy megszűnt volna az útkeresés, csakhogy a magyar diplomácia már nem Románia irányában tájékozódott. Várkonyi Péter őszi országgyűlési beszédében nem is tett említést a délkeleti szomszédról. Feltűnő volt viszont, ahogy a külügyminiszter beszélt a szerepről, amelyet „[...] az Európa különböző országaiban élő nemzetiségek játszhatnak a jószomszédi viszony megteremtésében, annak erősítésében, gazdagításában. Abból indulunk ki – amint azt már az ottawai találkozón és a budapesti kulturális fórumon is leszögeztük –, hogy fontos, az európai államok kapcsolatait jelentősen befolyásoló kérdésről van szó. Érveinket a magyarországi gyakorlat és törekvéseink ismertetésével támasztjuk alá.”²⁷ Kis jóindulattal ez a külügyminiszteri megnyilatkozás azt jelezte: a magyar kormányzat végleg – és végre – belátta, mennyire reménytelen Romániával nemzetiségi ügyben egyetértésre jutni. A külügyminisztérium ezért ezt a kérdést ettől kezdve a nemzetközi viszonyok emberi jogi keretében igyekezett kezelni. A magyar küldöttség korábbi ottawai magatartása nem egyszeri, taktikai húzás volt, hanem az új magyar álláspont megjelenítése a kisebbségi kérdésben. Több mint tíz évvel korábban az MSZMP a XI. kongresszuson megpróbálta a nemzetiségi kérdés kezelését a *szocialista* országok közötti kapcsolatok részévé, normájává tenni – sikertelenül. Most hasonlóra törekedett, de okulva a kudarcból és látva a nemzetközi viszonyok átrendeződését, a határon túli magyarság ügyét mint emberi jogi és kisebbségi kérdést akarta az *európai* politikai élet témájává avatni.

1986. november elején megnyílt a bécsi utótalálkozó, az európai államok ismét vizsgálták, mit is sikerült egymással kezdeniük az előző bő tíz évben. A konferencia nyitoulásán a magyar kormány nevében Várkonyi Péter szólalt fel. Beszédében a kulturális, humanitárius, információs és oktatási együttműködés jelentősége mellett érvelt. Magyar vélemény szerint az európai nemzetiségek komoly szerepet játszhatnak a kapcsolatok javításában.²⁸ Két hónappal később a bécsi találkozó alkalmából írt cikkében a magyar külügyminiszter még hangsúlyosabbá tette ezt az új elemet a már megszokott külpolitikai állásfoglalások között. E szerint a Helsinkiben „elfogadott alapelvek következetes érvényesítése érdekében, s egyben a sajátos magyar érdekek képviseletében fellépünk az Európa különböző országaiban élő nemzetiségek kapcsolatépítő és államközi viszonyt kölcsönösen gazdagító híd szerepének kiteljesedéséért”.²⁹ A Külügyminisztérium jelezte: a magyar külpolitika a nemzetiség

²⁷ *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1986.* 349.

²⁸ Uo. 320.

²⁹ Várkonyi Péter: Továbblépni az enyhülésért – Helsink szellemében. *Társadalmi Szemle*, 1987/1. A gondolatot, nagyjából hasonló megfogalmazásban, az Országgyűlés téli ülészakán is elmondta. Lásd *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1986.* 349. A magyar törekvések komolyságát volt hivatva alátámasztani az a cikk is, amelyet Pölöskei Ferenc írt „Szomszédság és közös gondol-

ügyét együtt kezeli, mint egyetemes emberi jogi és mint a magyar nemzet számára különösen fontos kérdéskört.

1986-ban alaposan megváltozott a világpolitikai hangulat és a nemzetközi helyzet. Mihail Gorbacsov új színt jelentett a nemzetközi politikában is. Hatalomra kerülése nem jelentette azt, hogy a Szovjetunió ne akarta volna megőrizni befolyását Kelet-Közép-Európában, annyi változás viszont történt, hogy realisabb lett a szovjet helyzetértékelés, tudatosult a gazdasági elmaradás, a rendszer hatékonysági és demokratikus deficitje. Gorbacsov ez év novemberében az európai szocialista országok vezetőinek tudomására hozta: ettől az időtől kezdve nem számíthatnak a Szovjetunió gyámkodására, gazdasági segítségére, katonai és külpolitikai védőernyőjére. Maguknak kell problémáikat megoldaniuk.³⁰ Ez persze lehetett egyszerű figyelmeztetés és a szövetségesek támogatásával járó, elviselhetetlenné vált gazdasági terhektől való megszabadulást célzó taktika is, de a szovjet vezető kijelentésének jelentőségét nem lehetett alábecsülni.

Hasonló jelzések, külpolitikai megfontolások korábban visszatartották volna a magyar politikai vezetést olyan lépésektől, amelyek ronthatják a magyar–román viszonyt. 1986-ban azonban, mint azt már láthattuk, mindkét ország vezetése olyan erős belpolitikai kényszerek hatása alatt tevékenykedett, amelyek megkötötték a kezüket a külpolitikában. Ahhoz, hogy valamilyen irányban, de változtassanak egymáshoz való viszonyukon, belpolitikájukon is módosítaniuk kellett volna. Erre egyik párt sem volt hajlandó. Mindkét félnek a másik engedményére lett volna szüksége, ilyet azonban – éppen a belpolitikai helyzet miatt – már nem tehettek.

1986 nyarán és őszén Magyarországon a *Tiszatáj* című folyóirat betiltása tette feszültté a pártvezetés és az irodalmi értelmiség közötti viszonyt. Ekkor a szegedi folyóiratot tekintették a határon túli magyar kultúrát közvetítő, segítő legfontosabb médiumnak. (Más kérdés, hogy a retorzióra nem e tevékenységével összefüggésben került sor.)³¹ Az ügy világossá tette: az MSZMP demokratizáláson nem az ellenzéki politizálás lehetővé tételét, nem a politikai szabadságjogok korlátok nélküli gyakorlását érti. A dolog mégsem volt ilyen egyszerű. Az Írószövetség Választmánya szeptemberben fellépett a döntés megváltoztatásáért.³² Emiatt igen idegessé vált hangulatban hívták össze az Írószövetség tisztújító közgyűlését. Itt lényegében nyílt vita folyt a problémákkal őszinte szembenézést és szabad megnyilvánulási lehetőséget, a

kodás” címmel. Ebben bemutatta, mit tesz az Eötvös Loránd Tudományegyetem a nemzetiségi tudomány és kultúra fejlesztése érdekében. *Magyar Nemzet*, 1986. november 11.

³⁰ MOL 288. f. 5/983. ő. e. Beszámoló a moszkvai felső szintű KGST-tanácskozásról.

³¹ A betiltást Nagy Gáspár költőnek Nagy Imréről szóló versének közlése váltotta ki.

³² A pártvezetésben az ügyben lezajlott vitát ismerteti: Csizmadia Ervin: *A demokratikus ellenzék 1968–1988*. Monográfia, i. m. 346–348.

szellemi-kulturális irányzatok szerveződési jogát, önálló folyóiratot követelő alkotók és ellenzékiek, illetve a pártvezetők, a párt politikájával lényegében egyetértő írók és szerkesztők között.

Nagy hangsúlyt kapott itt a Tiszatáj-ügy és a határon túli magyarok sorsa. Ezzel a témával először Köpeczi Béla művelődési miniszter foglalkozott köszöntő beszédében. Visszautasította azt a vádat, miszerint a párt- és a kormányvezetés felelős lenne a határon túli magyarság helyzetének kedvezőtlen alakulásáért. Szerinte nemcsak a pártnak, a kormánynak, hanem mindenkinek, aki tenni akar ebben az ügyben, kötelező „hazánk, a szomszédos országokban élő magyarok és a szocialista közösség érdekeit tekintetbe venni”.³³

Köteles Pál, az 1977-ben Romániából áttelepült író dicsérte a *Tiszatáj*t, amiért felvállalta 16 millió magyar gondját és népszerűsítette a szomszéd népek irodalmát. Ez világos utalás volt; Köteles szerint a párt és állami vezetés nem az összmagyarságban gondolkodik. Az író elismerte ugyan, hogy a politika nincs könnyű helyzetben, de Köpeczinek is válaszolva kijelentette: „Arra senki nem adott felhatalmazást senkinek – jó lelkiismerettel gondolom így –, hogy egy szövetségi rendszer érdekeinek oltárán a magyar nemzethez tartozó 5-6 millió határon kívül élő magyarról lemondjon. Nem revízióról beszélek, hanem érdekvédelemről.” Javasolta, kerüljön az Írószövetség alapszabályába, hogy felelősséggel munkálkodik a 16 milliós magyarságért.³⁴ Kiss Gy. Csaba is a Tiszatáj-ügyet állította felszólalásának középpontjába. Hubay Miklós elnök, aki a szeptemberi választmányi ülésen nem szavazta meg a betiltás ellen tiltakozó levelet, szükségesnek érezte, hogy a politikai vezetés mellett szólaljon meg ebben a témában. Ő Balogh Edgárt idézte: „Halálosan fontos nekünk a *Tiszatáj*. Hogy lehettek olyan felelőtlenek a szerkesztők, hogy azzal a közléssel ki tették az életveszélynek?!”³⁵

A politikai vezetés részéről Berecz János KB-titkár vette fel a kesztyűt. Kemény hangot megütve válaszolt a bírálatokra. Szerinte nem lenne célszerű deklarálni a 16 millió magyarért vállalt felelősséget. Emiatt Magyarországot az ENSZ-közgyűlésen, a bécsi utótalálkozón és az UNESCO-ban egyaránt a vádlottak padjára ültetnék. „Mi nem azt mondjuk, és nem is mondhatjuk, hogy nem tartozunk felelősséggel minden rendes és becsületes magyarért. Minekünk a hogyan kérdése a fontos. Úgy, olyan módon nem akarunk föllépni, amely csak provokál, miközben segíteni nem tudunk.” A KB-titkár figyelmeztetett: „Nemzetiségi politikát csak érzelmekkel, rá-

³³ *A Magyar Írók Szövetsége Közgyűlése*. 1986. november 29–30. Jegyzőkönyv. Budapest, 1986, 31.

³⁴ Uo. 45–46.

³⁵ Uo. 75. Hubay ehhez még hozzátette: „Az erdélyiek híresek arról, hogy Martinuzzi óta tudnak politizálni.”

adásul felfokozott érzelmekkel folytatni nem lehet. Ehhez a munkához bölcsesség, körültekintő higgadság szükséges.” Elismerte, hogy az óvatosság késedelemmel járhat. „Ezt megvitathatjuk, erről beszélgethetünk. Aki viszont hangulatot akar kelteni, s indulatokat fakasztani, azt nem hallgatjuk meg, annak nem adhatunk teret. Túl veszélyes Európának e térfelén a tűzzel játszani.” Berecz a délkeleti szomszédra utalva jelezte, a két ország politikája nagyon különbözik, nem lenne szerencsés, ha ők is „megpróbálnának rajtunk segíteni, hogy ne legyen ekkora különbség a két politika között”. Ezért nincs más út, mint az együttműködés javítására törekedni és ezen keresztül szolgálni a határon túli magyarság érdekeit.³⁶

A közgyűlési vitát úgy is lehet értelmezni, mint az erkölcs és a politika konfliktusát, s úgy is, mint a hatalom és az ellenzék közötti összecsapást. Mindenesetre egy legális fórumon valóságos politikai összecsapás zajlott le kettőjük között. Ebben a küzdelemben csak az egyik téma volt a határon túli magyarok ügye, de mint ilyen, a többi fölé emelkedett, mert ebben az esetben a tényeken nem folyt vita a hatalmat gyakorlók és az ellenzék között. Véleménykülönbség a magyar külpolitika lehetőségeinek megítélésében, cselekvési irányainak meghatározásában volt a két vitázó fél között. A pártvezetés védelembe szorult, de érveinek érvényességét, jogosultságát kevesen vitatták.³⁷ Az is igaz, hogy a már hosszú évek óta húzódó polémia folyamán letisztult álláspontok egymáshoz közelítése továbbra sem tűnt könnyűnek. Egyrészt mert nehéz volt megmagyarázni: ha az ország vezetése is látja a határon túli magyarság bajait, akkor miért nem tesz többet, miért nem vállalja a konfrontációt Romániával. Másrészt mert a pártvezetés korábban nehezen kikezdhető tekintélyén a gazdasági helyzet drámai romlása komoly csorbát ejtett. Egyre kérdésesebbé vált, képes-e a felgyülemlett problémák megoldására az ország vezetése. A gazdaság lassanként bekerült a nemzeti sorskérdések közé, majd központi jelentőségre tett szert.

Az MSZMP vezetése 1986 novemberében régóta nem látott önkritikára kényszerült. Először fordult elő a párt történetében, hogy a Központi Bizottság nyilvánosság előtt felelőssé tette a végrehajtással megbízott politikusokat, a kormányt és (burkoltan) a Politikai Bizottságot a gazdaság állapotáért, a gazdaságpolitikában elkövetett hibákért. Új cselekvési program kidolgozására szólította fel a pártvezetést, amelynek célja az újra nekilódult eladósodási folyamat megállítása és a gazdasági struktúrának a versenyképesség növelésére irányuló átalakítása.³⁸

Romániában Ceaușescu nem kényszerült hasonló önvizsgálatra. Nem merült fel a változtatás szükségessége sem a pártvezetés belső köreiben. Nem azért, mintha a

³⁶ Uo. 82–83.

³⁷ A vita nem is e téren éleződött ki a legjobban. Valójában a felelősség, a hatalom és a szabadság kérdései álltak a felszólalások középpontjában.

³⁸ *Népszabadság*, 1986. november 2.

román gazdaság jobban teljesített volna, sőt, hanem mert a valóság bevallása és az ebből fakadó következtetések levonása nem volt valóságos alternatíva az RKP legfelső körei számára. A magyar gazdaság válsága, a belső ellenzék egyre nyíltabb és egyre érezhetőbb jelenléte, az MSZMP belső vitái pedig éppen hogy megerősíteni látszottak a román pártvezetést saját igazában. Abban, hogy ki kell tartani, nem szabad megengedni a belső viszonyok fellazulását, nem kell szabadabbra engedni a pártot, az értelmiséget, a kisebbségeket, mert akkor a gazdasági válság mellé politikai alternatíva is társulhat. Ezért a magyar „fenyegetés” kapóra jött Ceaușescunak is: a nemzeti egység védelme a társadalom egészét segítette fegyelmezni. Így csak idő kérdése volt, mikor ér el újabb mélységet a két ország közötti kapcsolatok spirálja.

2. Csata „Erdély” miatt – nemzetközi szintén is

Az MSZMP vezetése belül igyekezett megakadályozni a közhangulat radikalizálódását.³⁹ Ezt azzal látta elérhetőnek, ha fellép az ellenzék ellen és vállalja a vitát a határon túli magyarság ügyében. Kifelé pedig tovább folytatódott a hivatalos álláspont és magatartás fokozatos keményítése a határon túli magyarság ügyében. Érdekes helyzet állt tehát elő. Az ország vezetése „befele” védte óvatos külpolitikáját, de tenni is szeretett volna valami érdemlegeset, amivel egyúttal kifoghatja a szelet az ellenzék vitorlájából. Ezért aztán olyan lépéseket tett itthon és a nemzetközi fórumokon is, amelyek a korábnál nagyobb eltökéltséget tükröztek az erdélyi magyarság ügyében, a nemzetiségi kérdésben. Ennek egyik oka az volt, hogy a vezetők is tudták, a romániai magyarok helyzete olyan mértékben romlik, hogy hovatovább elesik a korábban hatásosan hangoztatott érv: ne ártsunk az ott élőknek.

Ceaușescu haragja ekkor már nem tűnt olyan veszélyesnek. Az sem volt valószínű, hogy a Gorbacsov vezette SZKP egy nyílt vitában a román párt mellé állna. A „szovjet kártyát” inkább csak a radikális ellenzékiekkel szemben volt értelme kijátszani. Egyértelműnek látszott: az aktívabb kisebbségvédelem, a bevándorlás segítése, általában a határozottabb állásfoglalás a nemzeti-nemzetiségi kérdésben tárgyhatja az egyre több gonddal küzdő MSZMP belső mozgásterét. Már nem tűnt ésszerűnek tekintettel lenni a román érzékenységre. Belül nagyobb volt a baj, kívül kisebbségnek tűnt a kockázat.

Ezek a politikai megfontolások szabaddá tették az utat egy, már két évvel korábban elkészült könyv kiadása előtt. 1986 novemberében megjelent és nemzetközi sajtótájékoztató keretében bemutatották az *Erdély története* című kézikönyvet három

³⁹ Ez volt az oka annak, hogy leállították a Révai Nagylexikon reprint kiadását.

kötetben.⁴⁰ Már az első hetekben 40 000 példány kelt el, és összességében e műből 100 000 példány fogyott el alig másfél év leforgása alatt, három kiadásban.⁴¹ Ehhez hasonló „megtiszteltetésben” történeti munka talán soha nem részesült Magyarországon. A mű elkészítése és kiadása világossá tette: a magyar politikai és szellemi élet vezetői, a hivatalos politika szerint a magyar nemzettudatban a teljes nemzeti történelemnek, és így a határon túli magyarság történetének is helye van.

Olyan horderejű kulturális és politikai esemény volt ez, amely nem maradhatott következmény nélkül a magyar–román kapcsolatokra nézve. Ezzel mindenki tisztában volt.⁴² A mű szerkesztői az előszóban jelezték: nem az etnikai nemzetfelfogás talaján állnak, és nem vetítik vissza a múltba a 20. század viszonyait. Kifejezték az alkotók azt is: bíznak abban, hogy „az új társadalomfejlődés hozzá tud járulni a szocialista nemzetek kialakulásához, az egykor szembenálló nemzetek közeledéséhez és együttműködéséhez”.⁴³ A könyv igencsak szűkmarkúan bánt az 1918 utáni és különösen az 1945 utáni történésekkel. A zárszó utalt az 1918 utáni Erdély megpróbáltatásaira, és arra, hogy az ott élők egyetemes érdeke a társadalmi fejlődés és „ennek keretében a nemzetiségek egyenjogúságát és sajátosságait érvényesítő politika. Erdély különleges etnikai és kulturális egység Közép- és Kelet-Európában, és helyzetének alakulása befolyásolja e régió fejlődését is, és különösen Románia és Magyarország együttműködését, amelynek erősítése a románok és a magyarok közös érdeke.”⁴⁴

Nem ez a könyv rontotta meg a két ország, a két nemzet viszonyát, de kiszélesítette, elmélyítette a történettudományban és a szellemi életben már hosszabb ideje folyó vitákat. Az előző évek kisebb publikációi, pengeváltásai után számítani lehetett arra, milyen reagálást vált majd ki ez a mű a hivatalos román politikából. A könyv megjelenéséről értesülő román követtanácsos, Pavel Platona azonnal tudatta a ma-

⁴⁰ A politikai elhatározás a mű kiadásáról még 1984 májusában megszületett. A PB vitájában hangsúlyozták, nem a könyv tartalmáról döntenek. MOL M-KS 288. f. 5/909. ő. e.

⁴¹ Az Akadémiai Kiadó akkori társadalomtudományi főszerkesztőjének, Gellériné Lázár Mártának szíves közlése.

⁴² Nemeskürty István például, aki a könyvről írt méltatásában megemlítette: a feszültségek feloldása nem a történettudomány, hanem egy „körültekintő, a lenini nemzetiségpolitikai elveket és gyakorlatot mással nem helyettesíthető, megújított szocialista politikának a feladata. Erdély tehát nagyszerű példa lehetne.” *Magyar Nemzet*, 1987. január 24.

⁴³ *Erdély története*. I–III. Budapest, 1986. Főszerkesztő: Köpeczi Béla. (Írták: Barta Gábor, Bóna István, Makkai László, Miskolczi Ambrus, Mócsy András, Péter Katalin, Tóth Endre, Trócsányi Zsolt, R. Várkonyi Ágnes, Vékony Gábor). A szerkesztői előszó megfogalmazta: örül-nének egy román, szász és magyar történészek közös munkája nyomán készülő Erdély-történet-nek, I. 11.

⁴⁴ Uo. III. 1778. A mű elkészítésének körülményeiről lásd Köpeczi Béla: Erdély története harminc év távlatából. *Kisebbségkutatás*, 2006/1.

gyar külüggyel, ha a könyv a román párt állásfoglalásaitól és a román történetírásától eltérő tételeket tartalmaz, akkor nem marad el a megfelelő válasz, különös tekintettel arra, hogy a művelődési miniszter a főszerkesztője.

Ez a fenyegetés akkor már nem hatott ijesztően. Különösen azért nem, mert 1986 második felében Romániával mind politikai téren, mind a napi működés során, és az állampolgári lét szintjén is hónapról hónapra rosszabbodott a helyzet. 1986. augusztus elején a bukaresti külügyminisztériumba kérték a magyar nagykövetet. Az ok: egy Bulgáriába tartó magyar turistavonaton az utasok – állítólag – irredenta jelszavakat kiabáltak, és sértő kijelentéseket tettek a román népre. A nagykövet nem fogadta el tényként a közlést. Ezzel szemben utalt a román sajtóban ismétlődően megjelenő, a magyar nemzeti érzést sértő megállapításokra, amelyek „bizonyára akaratunk ellenére sem maradnak ismeretlenek” a közvélemény előtt.⁴⁵

Persze a magyar média elég okot és ürügyet szolgáltatott a román külpolitikának a két ország közötti viszony jegelésére. Szeptember elején a *Panoráma* című tévéműsorban elhangzott, hogy legfelső szintű találkozóra csak az 1977-es megállapodások teljesítése után kerülhet sor. A román külügyminisztérium értetlenségét fejezte ki, miként tehet egy újságíró ilyen kijelentést.⁴⁶

Ebben a hónapban Ceaușescu felszólalt a Szocialista Dolgozók Tanácsa III. kongresszusán. Beszédében gazdaságpolitikai kérdések álltak előtérben. Ezek alkalmat adtak arra is, hogy az elnök ideológiailag elhatárolja egymástól a román és a magyar politikát. Az RKP főtitkára a gazdaságirányításról szólva megjegyezte: megmarad a központi tervezés, Romániában nem nyitnak utat a kapitalista formáknak.⁴⁷ Ez a kijelentés szólhatott a belső reformereknek, de biztosan szólt Magyarországnak és azoknak a kelet-európai kommunista vezetőknek, akik mindig is idegenkedtek a magyarhoz hasonló reformoktól.

Az RKP a hagyományos módszerekkel igyekezett jobb teljesítményre ösztönözni a vállalatokat és elfogadtatni a lakossággal az újabb és újabb megszorításokat, a romló ellátási viszonyokat. A napi kenyérfejadagot 30 dkg-ra csökkentették, állandósult a sorban állás, ismét korlátozták a lakások és a hivatalok fűtését. Ezért aztán egyre hatástalanabb volt a sikerpropaganda, egyre több hír érkezett spontán tiltakozá-

⁴⁵ MOL XIX-J-1-j. Rom. 1986/125. d. Rejtjeltávirat 1986. augusztus 6. A magyar vizsgálat szerint semmi ehhez hasonló nem történt, ami persze nem zár ki egy esetleges hasonló megnyilatkozást.

⁴⁶ Uo. Szüts Pál 1986. szeptember 12-i jelentése. Pavel Platona román követtanácsos egy hónappal később is emlegette ezt az esetet külügyminisztériumi bekérteésekor. Uo.

⁴⁷ Uo. Szüts Pál jelentése 1986. szeptember 12. A főtitkári beszéd gazdaságpolitikai értékelése.

sokról és sztrájkokról. Feliratok is megjelentek: „Le Ceaușescuval, le a kormánnyal, kenyeret akarunk!”⁴⁸

A magyar nemzetiség hangulata tovább romlott. Egyre nőtt a kivándorolni akarók száma, akiknek a fele értelmiségi volt. A fiatalok nem szerettek volna szülőhelyüktől messze, nemzeti közösségüktől távol dolgozni, élni. Szüts Pál árnyaltabban közelítette meg a kérdést, mint tavasszal a magyar belügyminisztérium. A nagykövet javaslata szerint a kivándorlási kérelmek elbírálásakor és a külügyi munkában össze kell egyeztetni egymással a magyar kulturális szellemi értékek mentését, a humanitárius szempontot, de táplálni kell a magyar nemzetiség összetartásához szükséges kohéziós erőt is.⁴⁹

Hírek érkeztek arról, hogy a magyar iskolák élére még Székelyföldön is román igazgatókat állítanak.⁵⁰ Tovább szigorították a magyarországi sajtótermékek romániai terjesztését. A dolog odáig fajult, hogy a magyarországi sajtó is foglalkozott a témával. A kormányszóvivő, ha a diplomácia nyelvén is, de elismerte, hogy gondok vannak a magyarországi sajtótermékek romániai terjesztésével.⁵¹

Év végéhez közeledve Ion Stoian KB-titkár magához kérte a magyar nagykövetet és emlékeztette, közeledik Kádár János 75. születésnapja, de még a 70. születésnapjára kapott legmagasabb román kitüntetést sem volt alkalom átadni számára. A román pártvezető javasolta: budapesti nagykövetük kapjon lehetőséget arra, hogy „a magyar fél által megadott időben és formában” átadhassa a kitüntetést. Szüts Pál hazaküldött véleménye szerint háromféle válasz közül választhat a magyar diplomácia: elhárítja a kérdést, és szóba hozza a szokásos érveket, miszerint egy sikeres, jövőbe mutató találkozáson célszerű ilyen alkalmat teremteni; a kapcsolatok javítása érdekében előre lép; végül, jobb híján, elfogadja a javaslatot.⁵²

Kádár nem sietett a válasszal.⁵³ Hangulatát nem javította az a levél, amelyet 1986 decemberében kapott Fazekas Jánostól: „Kérjük önöket, tegyenek valamivel többet érdekünkben, hogy minél kevesebb magyar elvtárs kerüljön börtönbe, hogy minél

⁴⁸ Uo. 1986/124. d. 1986. november 20. Második félévi belpolitikai helyzetkép.

⁴⁹ Uo. 1986/127. d. Szüts Pál 1986. december 10-i jelentése. Erősödő kivándorlási hullám a magyar nemzetiség körében.

⁵⁰ Uo. 1986/125. d. Vékás Domonkos kolozsvári főkonzul jelentése. 1986. november 25. Sok hasonló hír érkezett a magyar diplomatákhoz ebben az időszakban. Borzolta a kedélyeket Ion Lăncrăjan: *Forró ősz* című új könyve is.

⁵¹ *Magyar Hírlap*, 1986. november 3. A szóvivő nem említette meg Romániát azok között az országok között, amelyek esetében jók a terjesztési tapasztalatok. Külön érdekesség, hogy a cikk a „Kölcsönösség” címet kapta és a helsinki ajánlásokra hivatkozva kérte számon azt.

⁵² MOL XIX-J-1-j Rom. 1986/125. d. Rejtjeltávirat 1986. december 9.

⁵³ Tudomásom szerint soha nem vette át a kitüntetést – *F. Gy.*

kevesebb magyar haljon meg Romániában csupán azért, mert nem hajlandó megtagadni nemzetiségét, mert a magyar nemzet részének érzi magát.”⁵⁴

Csakhogya a román vezetők türelme gyors ütemben fogyott. 1987. január közepén az RKP Politikai Végrehajtó Bizottsága elítélte az Európai Biztonsági Értekezlet bécsi utótálálkozóján jelentkező nacionalizmust és sovinizmust, amely az egyes országok belső problémáiról igyekszik elterelni a figyelmet. Ez a kitétel nemcsak a nyugati kritikákat, de a magyar küldöttség nemzetiségi kérdésben tanúsított magatartását is célba vette.⁵⁵ Ceaușescu két héttel később, születésnapján ünnepségén mondott beszédében kijelentette: a szocializmus tökéletesítése nem történhet meg a szabad verseny, a piac révén, hanem csakis saját törvényszerűségei alapján.⁵⁶ A címzett itt már egyértelműen az MSZMP és Magyarország volt.

1987. február 9-én Szűrös Mátyás egy rádióbeszélgetésben hosszasan beszélt a nemzetiségi politikáról, egyéni és kollektív jogokról. Romániának címezve kijelentette azt is: a „XX. század végén nem tarthat igényt az államok többségének megbecsülésére az az ország, amely nem biztosítja a nemzetiségeknek az őt megillető jogokat.”⁵⁷ Nem volt kétséges az sem, kinek szóltak ezek a mondatok.

Az MSZMP 1987. február 19–21. között nagy elméleti tanácskozást rendezett, amelynek a megrendülőben lévő szocialista ideológia megerősítése, a reformpolitika igazolása volt a célja. A tanácskozáson Pach Zsigmond Pál a nemzettudat alakulásáról tartott előadást. Az akadémikus igyekezett megcáfolni azokat az állításokat, melyek szerint a politika elhanyagolná ezt a témát, illetőleg támogatná a nemzeti öntudatot gyengítő törekvéseket. Pach jelentős teret szentelt a határon túli magyarság ügyének. Nyíltan bírálta a román párt 1956 utáni nemzetiségi politikáját. Kijelentette: az 1970-es évek elejétől-közepétől egyre „szorítóbb erővel merültek fel a határainkon kívül szakadt magyarság emberi és nemzetiségi jogainak, kulturális-nemzeti identitása megőrzésének problémái”.⁵⁸ Pach elismerte, hogy az ezzel kapcsolatos vita nagyrészt a háttérben folyt. Különbséget tett a hazai nemzetiségek és a határon túli magyarság történelme között, mert a „magyar nemzetiségi kisebbségeket... a tisztán magyar népességű területekből is jócskán lekanyarító határok művi úton hozták létre;

⁵⁴ Fazekas arra kérte Kádárt, olvassa el a neki megküldött anyagokat. PIL 917. f. 11. d. A levél dátuma: 1986. december 16.

⁵⁵ Az RKP PVB felhatalmazta a román küldöttséget, hogy „verje vissza határozottan az ilyen próbálkozásokat”. *Előre*, 1987. január 15.; Szüts Pál: *Bukaresti napló 1985–1990*. Budapest, 1998.

⁵⁶ *Előre*, 1987. január 28.

⁵⁷ *Népszabadság*, 1987. február 11.

⁵⁸ *Közös gondolkodás a szocializmusról*. Országos elméleti tanácskozás. Szeged, 1987. február 19–21. Budapest, 1988. II. Korreferátumok, 100.

így azok egy történelmileg kialakult, folyamatosan fejlődő modern nemzet részét alkotják”.⁵⁹ Az akadémikus bírálta azokat, akik román részről a nemzetiségi kérdést megoldottnak tekintik, elvetik a kettős kötődés tételét, a híd-szerepet, akik az állam egységét féltik a nemzeti kisebbségtől. Hozzátette: „magunk részéről nem tudunk egyetérteni ezzel a felfogással. Mi éppen a kapcsolatok korlátozását, a nemzetiségek beolvasztásának tendenciáját látjuk olyannak, ami rontja az adott állam társadalmi légkörét és gyengíti politikai stabilitását.”⁶⁰ Pach szerint a „lenini” nemzetiségi politika kedvezően befolyásolná a térség országainak közvéleményét, a szocialista országok kapcsolatát és a nemzetek barátságát.

Az 1987. januári–februári magyar lépéseket a román vezetés úgy értékelte: az *Erdély története* nem botlás, hanem szervesen illeszkedik a magyar bel- és külpolitikába.

1987. február végén Bukarestben közös ülést tartott a Magyar és a Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa. Az ülés résztvevői jelentést kaptak kézhez. A szöveg méltatta a párt programját, amely teljes jogegyenlőséget, szabadságot, jólétet biztosít az országban. A dokumentum szerint a magyar nemzetiségű dolgozók hozzájárultak a „hős román nép” eredményeihez. A nemzetiségek által lakott területek gazdasági fejlődése bizonyíték arra, hogy megoldást nyert a nemzetiségi kérdés. A jelentés megemlítette a közéleti aktivitást, az anyanyelv szabad használatát, a kulturális élet gazdagságát; ezek jellemzik a nemzetiségek életét Romániában. Ezután a jelentés a „reakciós körök” azon kísérleteit ostromozta, amelyek ellentéteket akarnak szítani a szocialista országok között. Ennyi előkészítés után következett a lényeg. A dokumentum érthetetlennek és elítélendőnek nevezte, hogy „az utóbbi időben a Magyar Népköztársaságban, ebben a szomszédos szocialista országban, politikai és kulturális személyiségek, különböző sajtószervek tendenciózus, rágalmozó kijelentéseket és megállapításokat tesznek a romániai helyzettel, Románia bel- és külpolitikájával kapcsolatban”.⁶¹ Nehezményezte azt a kitétele, miszerint a kelet-európai szocialista országok nem oldották meg a nemzetiségi kérdést. Ez a rágalom a belügyekbe történő beavatkozást és a dolgozók „egysége és testvérisége” elleni fellépést igazolja. Megnevezés nélkül bírálatot kapott egy történettudományi munka, mert vitatja a békeszerződéseket és az európai határokat. Mindezeket a megnyilatkozásokat a romániai magyar nemzetiségű dolgozók elítélik – állt a jelentésben. A hozzászólók visszautasították

⁵⁹ Uo. 102.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Bizonyosan nem került el a román illetékesek figyelmét, ahogyan például a *Magyar Nemzet* 1986. december 27-i száma beszámolt a Szocialista Dolgozók Országos Tanácsának üléséről. Sértő lehetett a cikk gunyoros hangneme, idegesítő a román–jugoszláv ellentétek említése a Vaskapu vízerőmű működése, illetve a román határőrség magatartása okán.

a beavatkozást, nem kértek a kívülről érkező kioktatásból, megengedhetetlennek tartották, hogy bárki vita tárgyává tegye a nemzeti kérdés romániai megoldását, és ezzel az ürüggyel fellépjen az ország szuverenitása és területi épsége ellen.⁶² Gere Mihály, aki az RKP PVB póttagja volt, hasonló szellemű beszámolót mondott el.

Ilyen előzmények után került sor a román elnök beszédére. Ceaușescu hosszasan méltatta a szocialista építés eredményeit, ecsetelte az emberi jogok terén uralkodó helyzetet. Szerinte az érthető, ha az imperialisták hamis képet festenek Romániáról, viszont érthetetlen, ha „ilyen dolgok egyik vagy másik országban jelentkeznek”, s hogy „egy tudományos akadémia hozzájáruljon horthysta, fasiszta, sovíniszta, köztük rasszista nézetek” felelevenítéséhez. A pártfőtitkár szerint minden olyan próbálkozás, amely elferdíti a realitásokat, illetőleg e nézetek kifejtése nemzetközi fórumokon, ellentétben áll a magyar és a román nép érdekeivel. Ceaușescu nehezményezte, hogy az MTA (nem nevezte meg: Erdély-) története nem foglalkozik a közös dolgokkal. Szerinte nincs mit csodálkozni azon, hogy a román vezetés nem ért egyet a magyar sajtó és irodalom romániai terjesztésének bővítésével, amikor „ebben a sajtóban szidalmazták országunk dolgozóit”.⁶³

Került már sor pengéváltásra a két ország történészei, sőt politikusai között, de arra még nem akadt példa, hogy első emberek is bekapcsolódjanak a vitába. Helyesebben és pontosabban: Ceaușescu eddig is ott állt a magyar történettudományt és sajtót ért bírálatok mögött. Most azonban előlépett a fedezékből, és maga fogalmazott meg súlyos vádakát. Megszólalásának okai világosak, egyrészt a belső helyzetben, másrészt a nacionalizmusban gyökereztek. Ceaușescu megnyilatkozásának közvetlen célja a magyar politikai vezetés visszarettentése volt. A román politika meg akarta állítani a magyar külpolitikát. Ehhez erőt akart mutatni, illetve riadalmat igyekezett kelteni a szocialista országok és az enyhülésért aggódó európai vezetők körében. Ezért volt ilyen keményre hangszerelve a főtitkár beszéde, és ezért folytatódott történészek részvételével még hetekig a kampány.⁶⁴

Mindezek alátámasztására február 27-én Bukarestben – tehát a nemzetiségi tanács ülésének első napján és még Ceaușescu beszéde előtt –, március 2-án pedig Budapesten az RKP és Ceaușescu nevében az MSZMP-nek és Kádárnak szóló üze-

⁶² *Előre*, 1987. február 28.

⁶³ *Előre*, 1987. március 1.

⁶⁴ Két hét múlva vezető történészek tollából egy napilapban terjedelmes kritika jelent meg az *Erdély történetéről*. Șefan Pascu akadémikus – Dr. Mircea Mușat – Dr. Florin Constantiniu: Tudatos történelemhamisítás a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt. *Előre*, 1987. március 13. A cikket előző nap közölte a *Romania Libera*, majd április 7-én a *The Times*-ban is megjelentették fizetett hirdetésben, amelyet „egy athéni polgár” adott fel. A *Korunk* 1987/3. számát az Erdély-kötettel kapcsolatos ellentámadás dokumentumainak és a román történészek fenti írásának szentelték.

netet adtak át. Ebben a Romániát sértő megnyilvánulások megszüntetését követelték és azt, hogy a magyar párt határolódjon el azoktól.⁶⁵

Szüts Pál nagykövet az üzenet átvételekor visszautasította az eljárasmódot, az alaptalan vádakát, és kifejtette a hivatalos magyar álláspontot (az 1977-es emlékeztető végrehajtása, a történelemmel ne foglalkozzon a politika). Külön nehezményezte, hogy magyar nemzetiségűeknek kellett asszisztálniuk a szocialista országok kapcsolataiban szinte példátlan, csak az évtizedekkel korábbi, Jugoszlávia elleni támadáshoz hasonlítható akcióhoz. A magyar nagykövet már az eseményről szóló jelentésében is világossá tette: helytelen lenne meghátrálni, elhatárolódni Szűrös Mátyás, Köpeczi Béla és Barity Miklós nyilatkozataitól. A hivatalos magyar válasznak az együttműködési készség kifejezésén túl tartalmaznia kell a romániai magyarság sorával kapcsolatos elvárásokat is.⁶⁶

Szüts már március 2-án részletesen indokolt javaslatokat küldött Szűrös Mátyás KB-titkárnak és Várkonyi Péter külügyminiszternek. Szerinte a román politika kívül is, belül is a magyarokban akar bűnbakra lelni a bajokért. A nagykövet mindjárt a bevezetőben leszögezte: az eddigi politikát kell továbbvinni, de nyíltabban és határozottabban, mint eddig. Szüts úgy ítélte meg, hogy többek között a magyar részről tanúsított óvatosság láttán merete a román vezetés elszánni magát egy ilyen kemény lépés megtételére.⁶⁷ Igaznak tűnt a nagykövet magyar vezetésnek szóló bírálata, de már nehezebben lehetett elfogadtatni főnökeivel megállapításának másik felét, hiszen az RKP vezetése éppen a felbátorodott magyar külpolitikának akart megálljt parancsolni. Szüts azt javasolta, hogy a következő KB-titkári találkozón a magyar párt változtasson tárgyalási alapállásán. Felvetette, meg kellene értetni a Varsói Szerződés tagjaival és a Nyugattal: „A nemzetiségi kérdés olyan mértékben belügy, amíg nem okoz más államoknak vagy a nemzetközi együttműködés folyamatában problémát, mindemellett a nemzetiségi kérdésnek vannak határon túlmutatató aspektusai; nem zárható el a külső közösség az anyanemzettől.” A nagykövet szerint a szocialista országok körében törekedni kell a nemzetiségi kérdés napirendre tűzésére. Elvi cikkeket kellene íratni a témáról, beleértve a román nemzetiségi politika elemzését is. A magyar sajtó foglalkozzon többet a szomszéd országokkal. Szüts véleménye szerint akkor is így kell eljárni, ha a román politika nem hajlandó az elvi

⁶⁵ Ezekben a napokban Budapesten tárgyalt Milanko Renovica, a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének elnöke. A látogatásról kiadott közlemény nagy teret szentelt a nemzetiségeknek és hangsúlyozta híd-szerepüket. *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1987*. 130.

⁶⁶ MOL XIX-J-1-j. Rom. 1987/114. d. Rejtjeltávirat. 1987. február 27.

⁶⁷ Uo. Rejtjeltávirat. 1987. március 2. Ez a szövegrész pontosan így hangzott: „A románok minden bizonnyal fel tudták mérni, hogy egy-egy lépésünk körül sok volt a fontolgtatás, és ezt ultimatív, agresszív fellépéssel kihasználták.”

tisztázásra. „Érdekünk ezért az lehet, hogy a mostani román vezetés mindjobban leplezze le önmagát, s ennek nyomán induljon meg a belső erjedés. Ezt azzal segíthetjük elő, ha a magyar politika felelős tényezői időről időre rendszeresen napirenden tartják a magyar nemzetiség helyzetével kapcsolatos elvárásainkat, kifogásainkat, amit ez a román vezetés egyre fokozódó ingerültség nélkül nem tud elviselni.” Szüts hozzátette még: a téma a hazai belpolitika szempontjából is fontos. Javaslatot tett arra is, hogy Bécsben a magyar küldöttség tanúsítson az eddiginél határozottabb magatartást.⁶⁸

Úgy tűnik, a magyar külügyek irányítói megfogadták ezt a tanácsot. Így az igazi, ha nem is konkrét és nem a feladó kezéhez címzett válasz hamarabb, még a PB-ülés előtt megszületett. Erdős André nagykövet a bécsi utótálalkozón március elején közölte: a Magyar Népköztársaság csatlakozik azokhoz a Jugoszlávia által előterjesztett javaslatokhoz, amelyek a különböző államokban élő azonos etnikai csoportok kapcsolattartási és anyanyelven történő informálódási jogának gyakorlását akarják elősegíteni. Még jelentősebb volt a nagykövet azon bejelentése, miszerint az MNK társszerzőként csatlakozik Kanada és több nyugat-európai ország javaslatához. Ez a nemzetiségi személyi jogainak, kulturális arculatának, irodalmának óvásáról, fejlődési lehetőségeinek biztosításáról szólt. Erdős indoklása megmutatta: a nemzeti-ségi kérdésben a magyar külpolitikát nem lehet elrettenteni attól, hogy nemzetközi fórumokon képviselje álláspontját, és olyan megoldásokat keressen, amelyek nyomás alatt tartják azon szomszédjait, amelyek nem tartják magukat a nemzetiségek jogainak tiszteletben tartásához. Beszédének egyes megfogalmazásai egyértelműen Romániára és Csehszlovákiára illettek. „A nemzetiségi kérdés nem szűnt meg létezni még akkor sem, ha egyes időszakokban némelyek úgy vélték, hogy amiről nem beszélnek, az egyszerűen nem is létezik.” Egy olyan kijelentésnek, miszerint egyszer s mindenkorra megoldották a nemzetiségi kérdést, nincs köze a valósághoz – jelentette ki. Erdős szerint a demokrácia fejlődését „egészséges, célszerű és nagylelkű nemzetiségi politikának kell kísérnie”. A megoldás annak az országnak az illetékesége, amelyben a nemzetiségek élnek. „Azonban nem szabad azt hinni, hogy a nemzetközi közösség és főleg azok az államok, ahol a lakosság kapcsolatokat tart fenn egyes határokon túli kisebbségekkel, közömbösséggel viseltetnek az iránt, ahogyan az ezzel kapcsolatos problémákat a másik országban kezelik.” A nagykövet utalt a

⁶⁸ Áprilisi, a KB-titkári találkozó előkészületeit szolgáló anyagában a nagykövet még tovább keményített álláspontján. Tette ezt annak ellenére, hogy a magyar válasz kézhezvétele után néhány nappal Ion Totu külügyminiszter magához hívatta őt, és a kolozsvári főkonzulátus bezárásával fenyegetőzött. Szüts javasolta: a magyar tárgyalók minden problémát tegyenek szóvá, így azt is: Erdély a magyar nemzeti tudat része, amely nem irányul senki ellen, és a nemzeti tudat ápolásának jogát senki sem vitathatja. Uo. Rom. 1987/113. d. Rejteltávirat. 1987. április 16.

nemzetiségek híd-szerepére és arra, hogy a nemzetiségi kérdés a „harmadik kosárba”, az emberi jogok témaköréhez tartozik.⁶⁹ E kijelentése, a beszéd egésze és a nem szocialista országok által előterjesztett javaslatok „alanyi jogon” történő vállalása új fejezetet jelzett a magyar külpolitika történetében. Ez nem is maradt észrevétlen a nemzetközi közvélemény előtt.

Az MSZMP, még mielőtt hivatalosan válaszolt volna a Román Kommunista Párt üzenetére, szükségesnek ítélte, hogy az SZKP-t levélben tájékoztassa a két párt közötti konfliktusról. Erről az MSZMP KB Titkársága döntött 1987. március 2-i ülésén.⁷⁰ Szűrös Mátyás röviden összefoglalta a nemzetiségi kérdésben és egyes történelmi események értelmezésében folyó vitát. Jelezte: 1977-ben az RKP és az MSZMP együtt tett hitet a nemzetiségek jogegyenlősége, fejlődési lehetőségeinek biztosítása és híd-szerepe mellett. Ugyanakkor a magyar párt elfogadta, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása belügy, amelyért annak az országnak a vezetése felelős, amelynek területén a nemzetiségek élnek. A román fél nem hajtotta végre a megállapodásokat. A helyzet rosszabbodott. Ez tényekkel, adatokkal igazolható. A magyar párt képviselői mindig hangsúlyozták: a nemzetiségi kérdés Románia belügye, de hatása túlterjed az ország határán. Végül a levél igyekezett az SZKP vezetőit megnyugtatni: a magyar párt nacionalizmusra nem válaszol nacionalizmussal; a rágalmakat persze vissza kell utasítania.⁷¹

A levél elküldése előtti napon ülést tartott az Országgyűlés Külügyi Bizottsága. Ezen Szűrös egy kérdésre válaszolva kijelentette: a sajnálatos román támadás nem hagyható válasz nélkül, de nincs ok a sietségre, a magyar vezetés javítani akar a két ország kapcsolatán.⁷²

A Politikai Bizottság csak három hét múlva, 1987. március 24-én tárgyalta a válaszlépésekről. Kótai Géza, a külügyi osztály vezetője bevezetőjében leszögezte: a vita oka nem a magyar, hanem a román álláspont változása. Ez – mint a nyolcvanas évek eddigi jellemzéséből és a magyarországi fejlemények leírásából kitűnt – nem volt igaz, éppen a magyar helyzet és politika volt az, amelyik nagyot változott. Kótai szerint semmi sem fogadható el a román részről elhangzott bírálatokból. Érdekes, hogy nemcsak „tárgyi okra” hivatkozott, hanem arra, hogy a hazai és a nemzetközi közvélemény sem venné jó néven, ha a magyar vezetés engedne a román követeléseknek.

⁶⁹ *Népszabadság*, 1987. március 4.

⁷⁰ MOL M-KS 288. f. 7/770. ö. e. Kádár az ülésen kijelentette: nem kell sietni a válaszáddal.

⁷¹ Uo. 5/993. ö. e. Akár a levél illusztrációjának, akár a román támadás ellenpontozásának is tekinthető az a kerekasztal-beszélgetés, amelyet a pártlap a magyarországi nemzeti szövetségek vezetőivel készített. *Népszabadság*, 1987. március 7. Ilyen tárgyú publikációt javasolt Szűts Pál is.

⁷² *Népszabadság*, 1987. március 6.

Nem kevésbé fontos az a megjegyzése, amelyet a szovjet magatartásra tett, amely „sajnos nemigen különbözteti meg az okot és okozatot”, és békéltetni igyekszik.⁷³

A külügyi osztályvezető határozottsága is azt mutatta, hogy a magyar diplomáciát irányító párt- és állami vezetők, fontosabb szakértők körében erre az időre egyetértés alakult ki a Romániával szemben követendő stratégiát illetően. A külügyi vezetők és az apparátusban dolgozó kulcsemberek nem látták értelmét a kivárára játszó, a sikertelenségbe, eredmény nélküliségbe belenyugvó, a magyar elvárásokat csak közvetve érzékeltető politikának. A határon túli magyarság sorsáért érzett aggodalmuk, a nemzetközi és a belpolitikai helyzetről kialakulóban lévő értékelésük egyaránt arra ösztönözte őket, hogy meggyőzzék a párt vezetőit a Romániával szembeni határozottabb külpolitikai vonalvezetés szükségességéről és célszerűségéről.

Óvári Miklós nem helyeselte a két párt közötti vita nemzetközi szintre emelését. Az ülés résztvevői a magyar küldöttségvezető bécsi utótalálkozón tett kijelentéseinek bírálatát hallhatták ki szavaiból. Valójában a kritika vélhetően a külügyi osztályt felügyelő KB-titkárnak, a párt külügyi osztályának és a külügyminisztériumnak, vagyis az egész külügyi vonalnak szólhatott. Sőt talán nemcsak a „vonálnak”, hanem a külügy pártirányítás alól történő önállósulásának is. Óvári azonban nem ment tovább, mert tudnia kellett, megfelelő felhatalmazás nélkül Erdős André nem lehetett volna ilyen messze. Inkább felhívta kollégái figyelmét: „Szövetségeinknek úgy kell ez az ügy, mint ablakos tótnak a hanyatt esés, hogy a Népszabadság tegnapi számából idézzek.” Sorra is vette, melyik szövetségest miért érintené rosszul, ha állást kellene foglalnia a vitában: a Szovjetuniót, mert keresztezi külpolitikai kezdeményezéseit, Csehszlovákiát, mert ott is vannak magyarok. Bulgáriának megvannak a maga nemzetiségi problémái. Jugoszlávia nem akar két tűz közé kerülni. A Nyugattól „csak olyan támogatást kaphatunk, amiből nem kérünk”. Azt azonban ő sem mondta, hogy a vádak nem kellene visszautasítani, csak nem abban a stílusban, ahogy azokat megfogalmazták. Óvári egyetértett a KB-titkárok közötti találkozóra tett javaslattal. Végül azt hangsúlyozta, ha a vita éleződik, „a nacionalizmus könnyen fellobbanhat Magyarországon is”. Ezért óvatosan kell eljárni. Aczél György egyetértett vele. Azt javasolta: a Magyar Tudományos Akadémia nyilatkozzon az Erdély-történettel kapcsolatban. Szerinte is vigyázni kell arra, nehogy kisantant alakuljon Magyarország körül.

⁷³ MOL M-KS 288. f. 5/993. ö. e. A vitát a továbbiakban az ülésről készült jegyzőkönyv alapján, erről a jelzetről ismertetem. E helyen nincs mód arról elmélkedni, hogy önmagában az a tény, hogy az osztályvezető határozott véleményt fogalmazhatott meg szóbeli kiegészítésként bevezetőjében, mily mértékben jelzi az idők változását. Az, hogy Gorbacsovnak jobb lett volna a véleménye a román politikáról, mint a magyarról, nem állítható. Más kérdés, hogy mit tartott az SZKP vezetése akkor külpolitikailag fontosnak.

Maróthy László arra figyelmeztetett: a román akció nem hatástalan. Erősíteni kellene a gazdasági kapcsolatokat, Hámori Csaba pedig kifogásolta, hogy nincs hosszú távú elképzelés a két ország közötti kapcsolatok alakításáról. Szerinte a francia–nyugatnémet közeledés tapasztalatait is figyelembe véve, a kapcsolatokat nemcsak a nemzetiségi kérdésre tekintettel lenne célszerű fejleszteni. Meg kell győzni a magyar értelmiséget: sem Moszkva, sem New York nem ad Magyarországnak igazat. Horváth István KB-titkár erre megjegyezte: Medvegyevnek, az SZKP KB-titkáranak (a Szűrös-levél címzettjének) se volt fogalma a valóságos helyzetről.

Más hangot ütött meg Berecz János. Nem volt meglepődve az addig elhangzott felszólalásokkal. Először is mert nem elemezték elég mélyen a helyzetet. Szerinte Romániában felgyorsult az asszimiláció. Ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni, mint ahogy azt sem, hogy a magyar közvélemény a hazai tömegtájékoztatástól függetlenül tájékozódik. Ezzel Berecz arra utalt, hogy hiába nem ad hírt a magyar sajtó a romániai történesekről, a hírek így is eljutnak hozzá. Az ügy már túljutott a két ország szintjén, már „internacionalizálva van”. Azzal viszont ő is egyetértett, hogy kísérletet kell tenni a magyar–román kapcsolatok romlásának megfékezésére, de javításra nem látott módot. A KB-titkár szerint az „okosabb enged”. Megjegyezte: Gorbacsov Romániába készül, és sikert akar elérni. Kádár sem a vitához, sem korábbi véleményéhez nem tett hozzá újat.

A PB-határozat szerint a román politika legutóbbi lépései meglepetést keltettek. Ezekre nyugodt hangnemben, érvelve kell válaszolni. „A szocializmus ellenfelei a nemzetiségi ellentétek szításában érdekeltek. Ezért arra kell törekedni, hogy a kirobbant nyílt vita minél előbb kerüljön le a napirendről. Ez nemcsak Magyarország és Románia érdeke, hanem az egész szocialista közösségé is.” Az MSZMP válaszüzenete hivatkozzon a kelet-közép-európai történelemre, amelynek terhes örökségével a népi hatalom szakított Magyarországon. A válasz említse meg a helsinki záróokmányt, amelyet kötelezőnek tart magára, ideértve a határok tiszteletben tartását, és ezért utasítsa vissza a nacionalizmus, a sovinizmus és a revansizmus vádját. A Politikai Bizottság az együttműködés javítása érdekében találkozót javasolt a két párt képviselői között. A kormány szóvivőnek írásos nyilatkozatot kellett tennie. Döntöttek a párttagság szóbeli tájékoztatásáról és arról, hogy az MTA rövid nyilatkozatot tegyen közzé, amelyben javasolja a magyar–román történetész vegyes bizottság összehívását.⁷⁴ E két lépést 1987. április 1-jén megtették.

Ugyanezen a napon Borisz Sztukalin szovjet nagykövet átadta az SZKP szóbeli üzenetét az MSZMP-nek. Ebben az állt, hogy a „szovjet felet aggasztja a Magyarország

⁷⁴ A kormány szóvivő és az MTA Elnöksége 1987. április 1-jén tette közzé a nyilatkozatát, illetőleg közleményét. Tartalmuk megfelelt a PB-határozatnak. *Népszabadság*, 1987. április 2.

és Románia közötti polémia kiéleződése”. Különösen veszélyesnek ítélték a moszkvai vezetők, hogy a vita a nyilvánosság előtt, nemzetközi fórumokon zajlik, ami kárt okoz a szocialista országoknak. Természetesen a vitás kérdéseket csak az érintettek rendezhetik, „összhangban a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban, a szocialista országok közötti viszonyban kialakult elvekkel és normákkal”. Az SZKP felszólította az MSZMP-t, hogy tanúsítson visszafogottságot, ne folytassa a nyilvános vitát és törekedjen „a kialakult ellentétek konstruktív megoldására, a jószomszédi viszony és a szocialista internacionalizmus elvei alapján”.⁷⁵ A nagykövet közölte: ilyen tartalmú üzenetet kap a Román Kommunista Párt is. Hasonló esetre nem került még sor, tudniillik olyanra, amikor az SZKP nem háttérben maradva és nem az egyik fél fülébe súgva próbálta volna a szövetségesei közötti felhevült kedélyeket csillapítani. A szovjet párt nem foglalt állást a két fél vitájában, de ezzel inkább a „birtokon belül” lévő román félnek segített. A figyelmeztetés annyiban megtette hatását, hogy a magyar párt levelében ott voltak a megfelelő passzusok.

Csak egy héttel ezután – április 8-án – került sor az MSZMP válaszának átadására. Ion Stoian KB-titkár az üzenet átvételekor megjegyezte, 1984-ben a két párt nem egyezett meg semmiben, vagyis az akkor átadott javaslatok nem egyenértékűek az 1977-ben a két fél által elfogadott emlékeztetővel.⁷⁶

A magyar pártvezetés a „két lépés előre, egy lépés hátra” elv alapján döntött a két ország közötti kapcsolatok „hangolásáról”. Úgy ítélte meg, hogy a bécsi szerepléssel nemzetközi téren, az Erdély-történet közreadásával belül elment a vállalható határig. További lépések már valószínűleg többet ártanának, mint amennyi haszonnal járhatnának. Kádár – látszólag – nem engedett a külügyi apparátusnak. Igaza lett volna? Jogos a kérdés: komolyan gondolták-e az MSZMP vezetői, hogy megnyugtathatják a felizzott kedélyeket? Nyilván tudatában voltak annak, hogy nem. Mint ahogy az is világos kellett legyen számukra, hogy még ez a visszafogott hangnemű, de mégis elutasító válasz is túl sok lesz a román vezetőknek. Tényleg hitték-e a párt vezetői, hogy a rutinjellegű és kötelező futamok lejátszása után kedvezőbb lesz a helyzet? Nem arról volt-e inkább szó, hogy a határozat, az RKP-nak adott válasz arra volt jó, hogy a látszat kedvéért az MSZMP „mossa kezeit” a határon túli magyarság ügyében, de közben hagyja tovább örölni a magyar szellemi élet és a nemzetközi közvélemény malmait? Akármelyik válasz igaz, a malmok tényleg tovább dolgoztak. Volt mit és volt miért.

Március végén a *Time* magazin cikket szentelt a keleti tömbön belül újraéledő nemzetiségi viszályoknak. Ezek okait az etnikai alapú nacionalizmusban és a gaz-

⁷⁵ MOL M-KS 288. f. 11/4443. ő. e.

⁷⁶ MOL XIX-J-1-j Rom. 1987/114. d. Nagyköveti jelentés. 1987. április 8.

dasági bajokban látta, amelyekről a térség kormányai el akarják terelni a figyelmet. A *The New York Times* pedig ismertette Bányász Rezső kormányszóvivő nyilatkozatát.⁷⁷

Április végén az MSZMP KB írásos tájékoztatást kapott az apparátustól a nemzetközi kérdésekről, amelyben a magyar–román kapcsolatokról is szó esett. „A román vezetés durva, asszimilációs nemzetiségi politikája, a turistákkal szemben a határon tanúsított román magatartás, a magyarországi sajtótermékek bejutásának megakadályozása és más jelenségek társadalmi méretű aggodalmat váltanak ki hazánkban.” Írásos formában hasonló megállapítás még nem került a Központi Bizottság elé. Ez megint egy kis lépés volt előre. Különösebb vita nem volt. Jelzésszerű, hogy Gáspár Sándor (PB-tag), Romány Pál és Nyers Rezső is azt javasolta: a közleménybe is kerüljön be egy mondat erről a témáról. A javaslat nem talált meghallgatásra. Annyi azonban kiderült: a pártvezetésen belül nem teljes az egyetértés a konfliktus kezelésének módját illetően.⁷⁸

Kádár is elárulta magát, vagy legalábbis nem volt elég következetes, mert nem tett eleget az SZKP kérésének. A PB-ben ugyan továbbra is azt képviselte, hogy nem árt az óvatosság, nem szabad az ellentéteket odáig élezni, hogy az a Nyugatot kedvező helyzetbe hozza. (Bár azt is nyilvánvalóvá tette: nem lenne helyes engedni a román részről kifejtett nyomásnak.) Stockholmi sajtóértekezletén 1987 áprilisában a magyar–román viszonyra és a nemzeti kisebbségek helyzetére feltett kérdésre azonban olyan választ adott, amelyből az derül ki, hogy a külügyi vezetés 1986 őszétől az ő felhatalmazásával keményített fokról fokra a magyar állásponton és szélesítette ki a nemzetközi fórumokra aktivitási területét. Kádár az újságírói kérdésre előbb felidézte, hogy mindkét ország tagja a Varsói Szerződésnek és a KGST-nek. Nincs abban semmi rendkívüli, ha nézeteltérések is vannak közöttük. Például nem egyformán ítéli meg a két ország vezetése a nemzetiségi kérdést. A román álláspont szerint ez kizárólagos belügy. „E felfogást mi tiszteletben tartjuk, mint a nemzetközi jog fontos normáját. Álláspontunk szerint azonban minden kormánynak gondolnia kell arra is, hogy lépéseinek milyen a nemzetközi, más országokat érintő hatása. Azt valljuk: a Romániában élő jelentős számú kisebbség akkor cselekszik helyesen, ha tisztességes állampolgárként a románokkal együtt dolgozik boldogulásáért. Joga van azonban arra, hogy anyanyelvét, kultúráját megőrizhesse, ápolja. Optimista vagyok, bízom abban, hogy közös nevezőre jutunk majd ebben a kérdésben, amelynek nagyon fele-

⁷⁷ *Time*, 1987. március 30.; *The New York Times*, 1987. április 4.; (*Cikkek a Nemzetközi Sajtóból*, 1987/28.)

⁷⁸ MOL M-KS 288. f. 4/223. ő. e.

lős kezelésére van szükség. A megoldást közösen kell megtalálnunk, és döntőbírókat ehhez mi nem keresünk.”⁷⁹ Ez a szöveg, az utolsó, jellegzetesen kádári kitétel kivételével arra rímelt, amit a külügyi vezetők tanácsoltak és mondtak, és ugyanazon a taktikai megfontoláson is alapult.

Nem érdektelen, hogy néhány nap múlva Jegor Ligacsov, aki akkor az SZKP második emberének számított, budapesti sajtóértekezletén kijelentette: a Szovjetunió nem tart igényt a döntőbíró szerepére a magyar–román nézeteltérések ügyében. Kifejezte reményét, miszerint a két ország az államközi kapcsolatok csatornáit igénybe véve rendezi viszonyát.⁸⁰

Mellesleg az új magyar diplomáciai hangütés, a határozottabb fellépés azt is jelentette, hogy a nemzetpolitikának ebben a kulcskérdésében közeledett egymáshoz a kommunista párt és az ellenzék álláspontja. Abban, hogy az ország vezetői változtattak a határon túli magyarság érdekeinek védelmével kapcsolatos felfogásukon, hogy ezt az ügyet előbbre sorolták külpolitikájukban, jelentős szerepet játszottak a belpolitikai megfontolások. Ezt a hangsúlyváltást érezte a közvélemény, és méltányolnia kellett az ellenzéknek is. Az ez utóbbihoz tartozók jelentős része is valahogy így gondolkodott. A magyar külpolitika új hangja persze erről a részről nem csak elismerést kapott. Néhány nappal később Mészöly Miklós Svájcban, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemen tartott előadást. Többek között arról beszélt, hogy a nemzetpolitika minimuma a tényállás rögzítése és a tájékoztatás a diplomácia tevékenységéről. Ő maga, bár a trianoni sérelmet nem hagyta említés nélkül, a nemzetiségi kérdést az emberi jogok felől közelítve látta megoldhatónak.⁸¹

Közben a román propaganda haladt a maga útján. Egyebek mellett cikksorozatot szenteltek a függetlenségért folytatott nagy csatáknak, és nem tétlenkedett a diplomácia sem.⁸² Május közepén randevúzott egymással annak a két országnak a vezetője, amelyben a legnagyobb számú magyar nemzetiség élt. A Nicolae Ceaușescu és Gustáv Husák találkozásáról kiadott közlemény szerint a „két vezető utalt a revansista erők, főként [sic!] az NSZK-beliek tevékenységének káros voltára és hangsúlyozta, hogy a revansizmus bármilyen [sic!] megnyilvánulási formája veszélyezteti a békét és a nemzetközi biztonságot”. Ezért véget kell vetni „a kommunistaellenes politika

⁷⁹ *Népszabadság*, 1987. április 23.

⁸⁰ *Népszabadság*, 1987. április 27.

⁸¹ *Jelentések a határon túli magyar kisebbségekről*. Budapest, 1988. (Medvetánc-könyvek. 8–13.) Mészöly hangsúlyozta: ne valami ellen, hanem az általános emberi humánus keretében legyünk magyarok.

⁸² *Előre*, 1987. május 5. Ekkor jelent meg Gheorghe I. Comita egyetemi tanár a témának szentelt első cikke. A lap május 21-i számában méltató ismertetést közölt „Történelmi szintézis a román nép permanenciájáról és egységéről” címmel *A román nép hadtörténete* c. új kötetről.

bátorításának, a rasszizmus terjesztésének, egyes nacionalista és sovinszta tanok támogatásának”.⁸³

Május végén Mihail Gorbacsov Bukarestbe látogatott.⁸⁴ Nicolae Ceaușescu látványos fogadtatásban részesítette őt. Mindkét politikus azt igyekezett demonstrálni, hogy a barátság érdekében képesek elfeledkezni politikájuk lényeges különbségeiről. Ceaușescu elkerülte, hogy nyilvános köszöntőiben, beszédeiben bármiféle, akár burkolt utalást tegyen a román–magyar viszonyra. Gorbacsov cserébe a „meleg” fogadtatásért kijelentette: megérti a nehézségeket. Az együttérzés kifejezésének, ha szűk körű megbeszéléseken hallja, biztosan örült volna a román elnök, de így...

Az SZKP főtitkárának nagygyűlési beszéde tartalmazott még egy kitélt, amely figyelmet érdemel. E szerint Lenin a nemzeti kérdést illetően „az árnyalt és megkülönböztetett figyelmet tartotta fontosnak”.⁸⁵

Bő két héttel később, június közepén Eduard Sevardnadze szovjet külügyminiszter Budapestre látogatott. Sajtóértekezletén sok kérdést kapott, közülük egy az iránt érdeklődött, mi a szovjet vélemény a magyar–román viszonyról. A szovjet külügyminiszter kijelentette, szocialista országok között is lehetnek nézeteltérések. Kifejezte azon reményét, hogy a két ország megszünteti a kiváltó okokat.⁸⁶ Mindez több volt ugyan a semminél, de kevés ahhoz, hogy azt lehessen hinni vagy mondani: Moszkva Budapestet támogatja ebben a vitában, ahhoz pedig semmiképpen nem elég, hogy komoly hatást gyakorolhasson a román politikára.

1987 tavaszán – részben az Erdélyi Világszövetség lobbizása nyomán – az amerikai képviselőház egyes tagjai nyomást igyekeztek gyakorolni Ronald Reagan elnökre annak érdekében, hogy az emberi jogok siralmas helyzetére tekintettel ne írja alá a Romániát megillető legnagyobb kereskedelmi kedvezmény meghosszabbításáról szóló rendeletet. E csoport meghatározó figurája a magyar származású Tom Lantos

⁸³ Uo. 1987. május 13. A bukaresti magyar nagykövet információi szerint Ceaușescu ennél is többet akart, de ezt Husák nem fogadta el, és a szocialista országok egységének fontosságáról beszélt. MOL XIX-J-1-j Rom 1987/112. d. 1987. május 20-i jelentés.

⁸⁴ A szovjet vezető látogatásának első napjáról szóló tudósítás mellé szerkesztették a hírt: Kádár János 75. születésnapja alkalmából Októberi Forradalom Érdemrendet kapott. *Pravda*, 1987. május 26. A látogatást megelőzően a magyar nagykövet némileg rezignáltan számolt be a szocialista országok bukaresti nagyköveteinek megbeszéléséről. Az ok: kollégái nem úgy értékelték a romániai helyzetet, mint ő. A szovjet nagykövet jól fejlődőnek nevezte a szovjet–román viszonyt. MOL XIX-J-1-j Rom. 1987/112. d. 1987. május 6-i jelentés.

⁸⁵ *Előre*, 1987. május 28. Gorbacsov hosszasan taglalta a peresztojka és a glasznoszty szükségességét és előnyeit, amit Ceaușescu azzal ellensúlyozott, hogy az önigazgatás és a szocialista demokrácia fejlesztése érdekében tett lépéseket ismertette. *Pravda*, 1987. május 27.

⁸⁶ *Népszabadság*, 1987. június 19.

volt. Nem maradt el az ellennyomás sem.⁸⁷ A román diplomácia revíziós szándékokkal gyanúsította a magyar kormányzatot.⁸⁸

Az amerikai elnök 1987. június 2-án döntött a legnagyobb kedvezmény ismételt megadásáról Romániának. Reagan sajnálkozott ugyan az emberi jogok romániai megsértése és a nemzetiségi kisebbségekkel szemben alkalmazott diszkrimináció miatt, de fontosabbnak nevezte, hogy a kedvezmény sok emberen segít. Ez az utalás egyszerre vonatkozhatott a rossz román gazdasági helyzetre és a romániai németek és zsidók kivándorlására. Az utóbbi esetben az utalás nyilván azt sejtette: ha nem írja alá a döntést, veszélybe kerülhet a kivándorlás. Az elnök utasította külügyminiszterét: „megújult aktivitással” tegye szóvá az emberi jogi kérdéseket.⁸⁹ Ez persze nem változtatott azon, hogy a román diplomácia sikerként könyvelhette el az elnöki döntést. Egyik nagyhatalomnak sem tetszett Ceaușescu irányvonala, egyik inkább a külpolitikáját, a másik a belpolitikáját nem szerette, de mindkettő óvakodott az olyan lépéstől, amely a másik felé taszíthatja Romániát.

Bő egy héttel Gorbacsov látogatása és két nappal Reagan döntése után, 1987. június 4–5-én Budapesten találkoztak az MSZMP és az RKP képviselői. A magyar küldöttséget Szűrös Mátyás vezette, a román Emil Bobu, aki mellett Ion Stoian is jelen volt. A kétnapos, feszült légkörű megbeszéléseken a magyar párt – hasonlóan a három évvel ezelőttihez – 21 konkrét témát vetett fel. A sor a gazdasági és vízügyi együttműködéstől a vagyonjogi kérdéseken át a kulturális és tudományos munkatervek készítéséig terjedt. A megbeszélések elején Szűrös kijelentette: a magyar fél nem akarja nemzetközivé tenni a konfliktust. Célszerű annak tudomásulvétele, hogy a nemzetiségi kérdés sajátossá teszi a két ország viszonyát. Emil Bobu megismételte az ismert álláspontot: előrelépés csak akkor lehetséges, ha megváltozik a magyar sajtó alapállása Románia irányában, és ha az MSZMP elhatárolódik az *Erdély történetétől*. A román pártvezető bírálta a magyar diplomácia ottawai és bécsi szereplését. Leszögezte: „Sajnálatos és megengedhetetlen, hogy a magyar állam a Romániában élő magyar nemzetiség prizmáján keresztül vizsgálja viszonyunkat.” A magyar fél nem követelheti, hogy „gyökeresen megváltozott körülmények közepette »konzervatív módon«, a régi viszonyoknak megfelelő struktúrákat tartsanak életben”. Ez utóbbi megjegyzés vélhetően a magyar kisebbség oktatási és kulturális intézményeire

⁸⁷ A magyar diplomácia értesülése szerint ezekbe az akciókba romániai magyar egyházi vezetőket is sikerült bevonni, akik egy szenátorokhoz küldött levélben arról írtak, hogy Romániában nem akadályozzák a vallásgyakorlást. MOL XIX-J-1-j Rom. 1987/115. d. Nagyköveti jelentés. 1987. május 15.

⁸⁸ Uo. 114. d. Az Erdélyi Világszövetség anyagai. 1987. május 19.

⁸⁹ Uo. 112. d. Rejteltávirat. 1987. június 3., ill. Harrington–Courtney, i. m., 572.

vonatkozott. A román fél csak a gazdasági kérdésekkel volt hajlandó érdemben foglalkozni. A román küldöttséget fogadta Kádár János is, aki a szokott formáját hozta: rögzítette a tényeket. Álláspontja szerint nincs értelme egymás gondjait szaporítani, nyilvános vitával gyötörni a szövetségeseket és alkalmat adni az ellenségnek az ellentétek kihasználására. Nem felejtett el viszont arra utalni: a nemzetiségek léte sajátos eleme a két ország kapcsolatának, gondolkodni kell a szomszédra is. „A nacionalista érzelmek felkorbácsolása nagy veszélyeket rejt magában.”⁹⁰

A magyar párt képviselői nem engedtek abból, hogy a határon túli magyarság ügye a központi kérdése a két ország kapcsolatának. Szűrös is, Kádár is szóba hozta a vita nemzetköziesítését, mintha ebben a magyar fél ártatlan, sőt ellenérdekelte volna. Végül, de nem utolsósorban az MSZMP nem mutatott készséget arra, hogy megfegyelmezze a magyar sajtót és a magyar értelmiséget a nemzeti problematika történeti és nemzetiségi vonatkozásairól folytatott diskurzusában. A tárgyalások azt mutatták: a magyar párt rálépett egy útra, és legalább már nem állt meg ezen az úton akkor se, ha ellenállással találkozott.

A megbeszélésekről nem jelent meg közös közlemény. A magyar részről kiadott tájékoztató már az új magyar külpolitika hangján szólt. E szerint a magyar párt képviselői „régibbi és új keletű gondokkal” kapcsolatos kérdéseket vetettek fel. Az 1977. évi debreceni–nagyváradai találkozóra utalva hangsúlyozták: „A romániai magyar nemzetiség helyzetével kapcsolatos kérdések rendezése a Román Szocialista Köztársaság belső ügye és felelőssége, amelynek azonban van nemzetközi és ezen belül magyarországi kihatása is.” Majd következett az új, követelményeket is támasztó formula: „A Magyar Népköztársaság abban érdekelt, hogy a Romániában élő magyarok – a Román Szocialista Köztársaság hűséges állampolgáraiként – anyanyelvüket és kultúrájukat megőrizve, a nemzeti kisebbségek jogainak érvényesítésére vonatkozó normáknak megfelelően vegyenek részt a szocialista építőmunkában”, és segítsék a két ország együttműködését. A magyar pártvezetők ismét visszautasították az Erdély-történet kapcsán megfogalmazott román vádakat. A két fél készséget mutatott a kapcsolatok javítására, és megegyezett a folytatásban.⁹¹

⁹⁰ MOL M-KS 288. f. 11/ 4445. ő. e.; XIX-J-1-j Rom. 1988/113. d. A magyar–román KB-titkári találkozón átadott javaslatok végrehajtása. 1987. szeptember 17.

⁹¹ *Népszabadság*, 1987. június 6. A román külügy ezt már a találkozó előtt is az Emil Bobu által kifejtett követelménytől tette függővé. MOL XIX-J-1-j Rom. 1987/113. d. Rejtjeltávirat. 1987. június 1.

3. Szaporodó belső gondok itt és ott

Ştefan Andrei miniszterelnök-helyettes 1987 októberében úgy nyilatkozott Veress Péter magyar külkereskedelmi miniszternek: ideje a történészvitát lezárni, jobb gazdaságra van szükség, hogy jobban éljenek népeink.⁹²

Nem lenne helyes szó nélkül elmenni e közhelyszerű, de közös problémára utaló megállapítás mellett. Nem állítható, hogy a magyar és a román gazdaság azonos fejlettségi szinten állt volna az 1980-as évek második felében. Még kevésbé, hogy életszínvonal és életkörülmények tekintetében a két ország közelebb került volna egymáshoz. 1986–1987-re azonban világossá vált, hogy ha nem is azonos okok miatt és nem is azonos körülmények között és módon, de mindkét ország gazdasági válságba jutott.⁹³ Románia a fogyasztás kegyetlen visszafogásával, a külső adósság erőltetett ütemű visszafizetésével igyekezett szabadulni ebből a helyzetből. Magyarország a nyolcvanas évek elejének óvatos hátrálása után a gazdasági növekedés gyorsításával, majd – e kísérlet összeomlása után – a piacgazdaság felé mutató reformok erőltetésével igyekezett kijutni a válságból.⁹⁴ Az MSZMP 1986 végén – ha nagy késéssel is – felismerte: az addigi gazdaságpolitika folytathatatlan. 1987 nyarán sor került a Kádár-korszak legjelentősebb hatalmi váltására; Grósz Károly lett a miniszterelnök, és a párt kibontakozási programot fogadott el. Egy új, a válságot tényként kezelő, dinamikus és konfliktusok vállalására is kész miniszterelnök lépett a színre, akivel Kádárnak meg kellett osztania hatalmát.⁹⁵

Az új helyzettel minden közéleti szereplő tisztában volt. Az eladósodás megállítása, a gazdasági szerkezetváltás, a reformok végrehajtása nemzeti sorskérdéssé vált. Világos volt az is, hogy társadalmi konfliktusok nélkül ezt a feladatot nem lehet megoldani. Az MSZMP vezetése azonban nem akart szigorítani politikáján, és főleg nem szerette volna a nemzeti érzelmek felgerjesztésével elterelni a társadalom figyelmét a gazdasági és szociális kérdésekről. Nyilván nemcsak ideológiai alapállása

⁹² Uo. 1987/115. d. Jelentés a Ştefan Andrei miniszterelnök-helyetessel október 14-én folytatott megbeszélésről.

⁹³ A válságjelenségek már az 1970-es évek végén mutatkoztak, de akkor még egyszerű gazdaságpolitikai intézkedésekkel kezelhetőnek tűntek – pl. az export erőltetésével, az import visszafogásával. A román gazdasági helyzet elemzésére lásd például Alan Smith: *Is There a Roumanian Economic Crisis? The problems of Energy and Indebtedness*. In: *Crisis in the East European Economy*. Ed. Ian Drewnowski. London–Canberra–New York, 1982, 103–130.

⁹⁴ Lásd a témáról bővebben: Lengyel László: *Végkifejlet*. Budapest, 1989; Földes György: *Hatalom és mozgalom (1956–1989)*. Budapest, 1989; Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 1999.

⁹⁵ Az 1987-es politikai helyzet értékeléséhez lásd Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Budapest, 2006, 13–59.

készítette erre, hanem a józan politikai megfontolások is nyugodt, visszafogott vonalvezetésre ösztönözték.

Grósz Károly szeptemberi, országgyűlési programbeszédében az új politika megvalósításától tette függővé az ország jövőjét, a „haza sorsát”. A nemzeti érzésre és a hazaszeretetre hivatkozva kért politikájához támogatást.⁹⁶ Kádár János hozzászólásában hasonló vonalon haladt, egyértelművé tette: a nemzeti önbecsülés, a magyarság nemzetközi megítélése a gazdasági problémák megoldásától függ. Ő szükségesnek tartotta azt is megjegyezni: „Segíteni akarjuk az ország határain kívül, a határhoz közelebb vagy messzebb élő, jelentős számú magyarságot is, de ehhez is az szükséges, hogy itthon úgy dolgozzunk: ők önérzetesen lehessenek magyarok, ne kelljen szégyenkezniük a haza miatt.”⁹⁷

Az ekkor megélenkülő ellenzéki mozgalmak – bár nem feledkeztek el a határon túli magyarságról – maguk is elsősorban a gazdasági problémákkal, a hazai társadalmi állapotok romlásával és a válság megoldásának lehetséges módjaival foglalkoztak. Igaz volt ez a demokratikus ellenzék által közreadott „Társadalmi szerződés”-re és a népi-nemzeti irányzat szeptemberi lakiteleki tanácskozására is.⁹⁸

Ez nem jelenti azt, hogy a romániai helyzet, az ott élő magyarság sorsa kikerült volna a közvéleményt élénken foglalkoztató témák köréből.⁹⁹ Inkább úgy lehetne fogalmazni, hogy a gazdasági kérdések, a reformok, az útkereséssel járó viták és konfliktusok, a politika és gazdaság viszonyának megváltoztatására irányuló törekvések, a hatalomgyakorlás módosításával kapcsolatos igények, követelések még a korábbinál is nagyobb teret kaptak a magyar belpolitikában. A súlyos gondok hatására gyorsan változó, átrendeződő hazai közélet új összefüggésbe, új keretbe helyezte a nemzeti-nemzetiségi kérdést, így ez utóbbi sem vesztett súlyából. Már csak azért sem, mert a romániai fejlemények, a magyar nemzetiség helyzetének még további romlása ismételten állásfoglalásra kényszerítette az MSZMP vezetőit, a külügyek irányítóit és a hazai közélet szereplőit.

1987 második felében Romániában tovább éleződött a társadalmi feszültség, még nehezebben kezelhetővé vált a gazdaság, még nyomasztóbbá váltak az életviszonyok, még érezhetőbb lett a politikai elnyomás. A dolgok ilyenén alakulása nem kímélte az

⁹⁶ *A Minisztertanács munkaprogramja*. Budapest, 1987, 27–28.

⁹⁷ Uo. 46. Ez a szöveg újítást is tartalmazott Kádártól, amennyiben minden magyar hazájátként beszélt Magyarországról és nemcsak a szomszéd országokban élőkre vonatkozóan.

⁹⁸ *Beszélő Összkiadás*. Sajtó alá rendezte Havas Fanny. Budapest, 1992, II. k. 751–791.; *A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve*. Lakitelek, 1987. szeptember 27. Szerk.: Agócs Sándor, Medvigy Endre. Budapest, 1991.

⁹⁹ Az *Erdély története* is tovább élte a maga életét. 1987 októberében Debrecenben kétnapos konferenciát rendeztek a témában. *Tanulmányok Erdély történetéből*. Szerk.: Vida István. Debrecen, 1988.

ott élő magyar kisebbséget sem, amelyet ezenkívül a nem enyhülő, hanem tovább súlyosbodó nemzeti elnyomás is sújtott.

Ilyen körülmények között az erdélyi magyar értelmiség is újraértékelte a helyzetet, kereste az ellenállás lehetőségeit, s fokozódtak a magyar politikával szembeni elvárásai. Immár kevesen voltak közöttük, akik attól tartottak volna, hogy a határozottabb magyar külpolitika vagy a román nemzetiségi politika magyar részről történő nyílt bírálata ronthatna a kisebbségben élők sorsán. Elég reménytelennek látszott az amúgy is.¹⁰⁰ De maguk is tenni akartak.

1987 júniusában, Sütő András 60. születésnapján Fazekas János, Király Károly, Domokos Géza, az író maga – egykor mind az RKP KB tagjai – és Bitay Ödön arra az elhatározásra jutottak, hogy megfogalmazzák követeléseiket. Egyebek között kulturális szövetség létrehozását kezdeményezik. Ilyen irányú tevékenységüket Gálfalvi Zolt, Balogh Edgár, Gáll Ernő, Demeter János és Jenei Dezső segíti majd.¹⁰¹

Király Károly egy héttel a román nemzeti ünnep előtt levelet írt Nicolae Ceaușescunak. Ebben arra emlékeztette a párt főtitkárát, hogy eltűntek környezetéből azok a vezetők, akik tisztában voltak a maguk felelősségével, és ha kellett, vállalták a vitát is. Király leszögezte, ha a román vezető állást foglal a moldvai nemzetiség kérdésében, akkor ő kész ebben támogatni. Az erőszakos asszimiláció azonban az országon belül is zajlik. Az egykori KB-tag követelte, hogy a román párt mondjon le a bűnbakkeresés politikájáról, arról, hogy a mai bajokért a régmúltat és a magyarokat teszi felelőssé.¹⁰² A levél súlyát növelte, hogy Gheorghe Maurer egykori miniszterelnök is egyetértett Királlyal. Két hónappal később Balogh Edgár készített beadványt. Korábban ő volt az, aki a leginkább tartott a magyar–román viszony romlásától, s aki a leginkább bízott abban, hogy az RKP előbb-utóbb visszatér az internacionalista szellemiséghez, a megbékélés politikájához. Azzal indokolta fellépését, hogy a magyar nyelvű művelődés, iskoláztatás korlátozása „világbotránnyá dagad”. Balogh Edgár külön sérelmezte a magyar szakot végzett egyetemisták román nyelvterületre küldését és a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon munkálatainak leállítást. Ugyanezekben a napokban Cs. Gyimesi Éva egyetemi oktatót, irodalmárt behívatta a kolozsvári egyetem rektora és igyekezett megfélemlíteni.¹⁰³

A román pártfőtitkár szeptember közepén Erdélybe látogatott. Itt elmondott beszédeiben egyetlen szót sem ejtett a nemzetiségi kérdésről, az ott élő magyarok-

¹⁰⁰ Erről számolt be a kolozsvári főkonzul május 26-i, még a KB-titkári találkozó előtt küldött jelentése. MOL XIX-J-1-j Rom. 1987/114. d.

¹⁰¹ Uo. A *Népszabadság* június 17-i száma külön írásban köszöntötte a romániai magyar írókat.

¹⁰² MOL XIX-J-1-j Rom. 1987/114. d. Király Károly 1987. augusztus 16-i levelének fordítását a kolozsvári főkonzul küldte el a külügyminisztériumba..

¹⁰³ Uo.

ról.¹⁰⁴ A novemberi választásokra kiadott felhívásban a nemzetiségek csak oly módon lettek megszólítva, hogy emlékeztették őket „nemzetiségi különbség nélküli” jogegyenlőségükre.¹⁰⁵

Az egyes értelmiségiekkel szembeni fellépést nem lehetett az előbb említett és már sokszor felvillantott társadalmi, gazdasági folyamatoktól elszigetelten értelmezni. A magyarság széles tömegei egyszerre tapasztalták a szociális kiszolgáltatottságot és a nemzeti alávetettséget, az őket szolgálni hivatott intézmények sorvadását és elidegenülését.¹⁰⁶ Nem csoda, ha egyre nagyobb számban kerestek menekülési útvonalat, kivándorlási lehetőséget. Erre elsősorban azoknak volt lehetőségük, akiknek erős rokoni-baráti kapcsolataik voltak az anyaországban. Az is számított, hogy rendelkeztek-e megfelelő szaktudással, anyagi tartalékokkal. A legálisan áttelepülni akarók száma 1987 első felében 3308 volt. Több mint felük megkapta a letelepedési engedélyt. Jelentősen emelkedett az illegális határátlépések száma is, augusztus végéig már majdnem annyian, 204-en jöttek át a zöldhatáron Magyarországra, mint az előző évben összesen.¹⁰⁷

Nemzetiségi színezetet kapott az is, amikor októberben a két leginkább magyarok lakta megye egyik vállalatától elbocsátott dolgozókat a Kárpátokon túlra küldték dolgozni.¹⁰⁸ A gazdasági és szociális gondok azonban az egész lakosságot sújtották Romániában. November 15-én olyan munkásmegmozdulásra került sor Brassóban, amilyenre korábban nem volt példa. A rombolásba torkolló tüntetést csak komoly rendőri erők bevetésével sikerült szétverni. A konkrét ok a bérek megállapítása és kifizetése körüli viaskodás volt. Valójában e mellett az ellátási problémák, a közelgő tél előtt meghirdetett újabb lakossági fogyasztást érintő energiakorlátozások is jelentős szerepet játszottak az elégedetlenség kirobbanásában. Ez olyan méreteket öltött és olyan visszhangot keltett, hogy lehetetlen volt eltitkolni. A külföldi sajtó beszámolt a brassói munkáslázadásról. Több mint kéthetes késéssel a román hírügynökség is hírt adott az eseményekről, de a hangúly már a felelősökkel szembeni intézkedésekre esett.¹⁰⁹

¹⁰⁴ *Előre*, 1987. szeptember 17–18. Lásd a kolozsvári és marosvásárhelyi nagygyűléseken elhangzott beszédeket.

¹⁰⁵ Uo. 1987 november 5. A Szocialista Demokrácia és Egység Frontjának felhívása.

¹⁰⁶ Nem lehetett különösebben vigasztaló, amikor ausztrál diplomaták, akik többször a helyszínen tanulmányozták a helyzetet, a magyar külügyminisztériumba látogatva kijelentették: a romániai nemzetiségek „helyzete nagyságrenddel jobb, mint a koszovói albánoké vagy a bulgáriai törököké”. MOL XIX-J-1-j Rom. 1987/115. d. Ausztrál diplomaták érdeklődése a romániai magyarok helyzetéről.

¹⁰⁷ Uo. 1987/115. d. Feljegyzés. Romániai magyarok áttelepülése és disszidálása.

¹⁰⁸ Uo. 1987/115. d. Szüts Pál 1987. október 27-i jelentése.

¹⁰⁹ A magyar sajtó megvárta a hivatalos román bejelentést, és csak azután kommentálta az eseményt. *Népszabadság*, 1987. december 4. és 5.

A román pártvezetés igyekezett határozottságot mutatni és megnyugtatni a kedélyeket. Nicolae Ceaușescu ugyanakkor nem hátrált, decemberben bejelentette: Románia többé nem vesz fel külföldi kölcsönt, és mihamarabb igyekszik visszafizetni tartozásait.¹¹⁰

A román államfő hasonló határozottságot mutatott a nemzetiségi kérdésben. A brassói zavargások előtt néhány nappal Jugoszláviába utazott. Ott – a magyar diplomácia értesülései szerint – kijelentette: „A román párt sohasem engedi meg, hogy a nemzetiségek gettókban éljenek, izolálódjanak, ezért kell integrálódniuk a románságba.”¹¹¹ A látogatásról kiadott közlemény a nemzetiségeket mint a két ország kapcsolatának pozitív tényezőit említette.¹¹² Ez, bár nem a híd-formula volt, annál azért több, mint ami a magyar–román viszonyban akkor szóba jöhetett.

Ezzel szemben a magyar–román kulturális munkatervre tett javaslatot a román fél átvenni sem volt hajlandó, és nem méltányolt semmilyen nemzetiségre tett utalást.¹¹³ Egy hónappal később Ion Stoian KB-titkár magához kérte Hodicska Tibor ideiglenes ügyvivőt, és tiltakozott a vonatokra ragasztott ellenséges hangú magyar feliratok miatt. Nyilván idegességet váltott ki román vezetői körökben a magyar Országgyűlés Külügyi Bizottságának ülése, amelyen felmerült: a menekültprobléma elérte azt a nagyságrendet, amellyel – már humanitárius okból is – külön foglalkozni kell. A probléma többek között onnan eredt, hogy a két ország közötti egyezmények nem tették lehetővé, hogy román hozzájárulás nélkül lehessen meghosszabbítani a tartózkodási engedélyeket, még kevésbé a letelepedést. Erről a témáról év végi beszélgetésükön Szűrös Mátyás közölte Borisz Sztukalin szovjet nagykövettel, hogy a magyar vezetés nem akarja gyorsítani az áttelepülést Romániából, mert ez vezetőitől fosztaná meg az ottani magyarokat. Nem cél az sem, hogy Magyarország „tranzitország” legyen Nyugat felé. Azt azonban mérlegelni kell, ha valakit életveszély fenyeget, ha vissza kell térnie Romániába.¹¹⁴

¹¹⁰ *Népszabadság*, 1987. december 20. A kolozsvári főkonzulátus 1988. január 13-i jelentése arról számol be, hogy Brassó után más városokban is voltak kisebb-nagyobb megmozdulások. MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/86. d.

¹¹¹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1987/112. d. Nicolae Ceaușescu Jugoszláviában. 1987. november 18.

¹¹² *Előre*, 1987. november 17.

¹¹³ MOL XIX-J-1-j Rom. 1987/115. d. Feljegyzés. A magyar–román kulturális munkaterv második fordulója.

¹¹⁴ MOL M-KS 288. f. 11/4535. ő. e.

4. *Egységes nemzetállam versus kultúrnemzet*

1987 decemberében a Román Kommunista Párt országos pártértekezletén Ceaușescu a nemzetiségekről megemlítette: az idők folyamán megtelepedtek román földön, az ország eredményei közös munka gyümölcsei. A főtitkár arról beszélt, hogy az egységes román nemzetállam kialakulása hosszú időt vett igénybe. Majd leszögezte: „Feltett szándékunk szüntelenül fejleszteni a szolidaritást hazánk minden állampolgára között, társadalmi kategóriáinktól vagy nemzeti eredetüktől függetlenül. Mindannyian ugyanannak a népnek vagyunk a fiai és ugyanannak a hazának az állampolgárai.”¹¹⁵ Ceaușescu lényegében már úgy értelmezte a nemzetiségek helyzetét, hogy az erdélyi magyarok is románok, csak magyarul (is) beszélnek. Szó sincs megkülönböztető jegyekről: eltérő kultúráról, történelmi örökségről vagy kettős kötődésről. A főtitkár kijelentése összefoglalta a „klasszikus” román nemzetfelfogást és a kommunista párt 1956 utáni nemzetépítő politikáját, amelynek középpontjában a nemzetiségek integrációja címén az erőltetett asszimiláció állt.

Csakhogy a két legnagyobb nemzetiség pusztá létével, méreteivel, eltérő kultúrájával, szellemi összetartásával, vezetőinek néha talán túl taktikus, néha keményebb fellépéseivel ellenállt ennek a politikának. Az itt élő németek többsége az NSZK hathatós támogatásával kivándorolt az országból. A magyarok döntő többsége ragaszkodva szülőföldjéhez, nemzeti identitásához, kitartott. Kevés nemzetiségi láthatta úgy a nemzeti elnyomás közepette, hogy komoly előnyhöz juthat, ha lemond nemzeti hovatartozásáról, ezért a döntő többség tartott ki mellette. Ennyiben az egységes nemzetállam – tetszett-e ez, vagy sem Ceaușescunak és a román politikai vezető rétegnek – továbbra is inkább politikai cél, beteljesítendő vágy volt, mint valóság.

Az elnöki kijelentés, a fő tétel kinyilatkoztatása éppen erről szólt, ti. arról, hogy érvényben marad az egységes nemzetállam stratégiája. A belső nehézségek szaporodása, a külső fenyegetettség érzése, a nemzetközi elszigetelődés az RKP vezetését nem ösztönözte politikájának felülvizsgálatára és a román–magyar viszony javítására. A román vezetők nem láttak okot a homogenizálás politikájának feladására. Ellenkezőleg. *Nicolae Ceaușescu nem arról beszélt, hogy Románia állampolgárai egy politikai közösséget alkotnak, hanem arról, hogy nemzetként egy államot.* Ez nem kínált megnyugtató jövőt, sokkal inkább jelentett fenyegetést a magyarság számára.

A magyar külpolitikát ekkor már sem ideológiával, sem a magyar nemzetiség helyzetének rontásával, sem a kétoldalú kapcsolatok lefagyasztásával nem lehetett visszariasztani. Többek között azért nem, mert a magyar vezetők nem remélhették, hogy bármilyen engedményt, nemhogy eredményt érhetnének el. Semmi esélye nem

¹¹⁵ *Népszabadság*, 1987. december 15.

volt annak, hogy a kétoldalú államközi és gazdasági kapcsolatok javításával hassanak a román nemzetiségi politikára. Erről szoltak a belső elemzések.¹¹⁶ Ezt tükrözték a magyar diplomácia irányítóinak 1987 végi megnyilatkozásai is. Nem akadt már mértékadó tényező a magyar politikában, aki ha félt is a nacionalizmustól, ne úgy látta volna, hogy ideológiai és politikai síkon is harcolni kell a határon túli magyarságért. Szűrös Mátyás a novemberi KB-ülésen azt mondta: nem lehet kedvező változásra számítani a román politikában, ezért a cél az lehet, hogy „elveinkkel és a nemzetközi normákkal összhangban szilárdan képviseljük érdekeinket, mert csak így – s nem elvtelen engedmények árán alapozhatjuk meg a majdani kibontakozást”.¹¹⁷

Várkonyi Péter külügyminiszter egy cikkében azt írta: fontos, hogy a nemzeti kisebbségek jogaira vonatkozó ajánlások bekerüljenek a bécsi értekezlet záródokumentumába. Leszögezte azt is, hogy ez nem az utolsó lépés e tárgyban. „A nemzetiségi lét feltételeinek javítása, a határon átívelő kulturális és emberi kapcsolatok, az anyanyelvi oktatás biztosítása és a nemzeti kultúra ápolásának segítése a jövőben is tartós célunk marad.”¹¹⁸ Kótai Géza, a párt külügyi osztályának vezetője szilveszteri interjújában sajnálkozását fejezte ki, amiért nem jól alakul a viszony Romániával. Megjegyezte: a növekvő számú menekült kérdését a magyar állam a „szocialista humanizmus” jegyében igyekszik megoldani.¹¹⁹

Németh Károly, az Elnöki Tanács elnöke újévi köszöntőjében – mindaddig példa nélkül – az egész magyarságot megszólította: „Boldog új évet kívánva, testvéri érzésekkel köszöntöm a határainkon kívül élő magyarokat is, a környező államokban élőket csakúgy, mint azokat, akiket sorsuk messzi távolba, a világ különböző tájaira vezetett.”¹²⁰

Két hét múlva a magyar pártlap belső vezércikket szentelt az emberi jogoknak. E szerint Magyarországnak is van mit tennie e téren, de amit elért például a nemzetiségek segítésének terén, az nem kis eredmény. Kanyó András elutasította azt a felfogást, amely szerint a nemzetiségi kérdést valahol is megoldották volna. A szocializmus sem old meg automatikusan semmit – szögezte le. Továbbhaladva a gondolatmenetben ezt írta: „Szólnunk kell Európa legnagyobb nemzetiségi kisebbségéről, a határainkon kívül élő magyarokról is. Tudjuk, hogy ezt a gondunkat senki

¹¹⁶ Egy, a külügyminisztériumban készült elemzés szerint nincs esély az együttműködésre a nemzetiségi kérdésben, a magyar külpolitika hatékony eszközök hiányában „csak kényszerpályán tud mozogni”. MOL XIX-J-1-j Rom. 1987/114. d. A magyar nemzetiség helyzete Romániában. Javaslatok a hazai szervek feladataira. 1987. november 11.

¹¹⁷ MOL M-KS 288. f. 4/229. ő. e.

¹¹⁸ *Népszabadság*, 1987. december 5.

¹¹⁹ *Népszabadság*, 1987. december 31.

¹²⁰ *Népszabadság*, 1988. január 2.

sem vállalhatja át tőlünk. Törődnünk kell tehát vele, ez viszont csakis nemzetközi együttműködés keretében lehetséges. Erre is van követendő példa.”¹²¹

A magyar politikusok egymáshoz illeszkedő, egymásra épülő megnyilatkozásait Szűrös Mátyásnak egy rádióműsorban, 1988. január 25-én tett kijelentései tetőzték be. Az MSZMP KB külügyi titkára az 1984 óta folytatott magyar külpolitikát úgy jellemezte, hogy az a korlátozott eszközeivel határozottan igyekszik fellépni a világban élő magyarokért. Szűrös megnevezte a politika elvi alapját is. „Egyértelműen le kell szögeznünk, hogy a határainkon kívül élő magyar nemzetiség, főleg a Kárpát-medencében élő magyarság, a magyar nemzet részét képezi.”¹²² E mondat horderejével a pártvezetés egésze tisztában volt. A pártlap másnapi száma, a belső vezércikknek fenntartott helyen, részletesen idézte a rádióban elhangzottakat, nem hagyva kétséget afelől, hogy Szűrös a párt hivatalos álláspontját fogalmazta meg. A KB-titkár jogos elvárásnak nevezte, hogy a magyar állam felelősséget vállaljon a határon túli magyarok sorsáért, nemzetközi kapcsolataiban az ő érdekeiket is megjelenítse, és nemzetközi fórumokon kezdeményezze a nemzetiségi jogokat szavatoló garanciák kialakítását. Szűrös Romániát nem sorolta fel azok között az országok között, amelyekkel Magyarország együttműködik a nemzetiségek ügyében. Megismételte a magyar álláspontot, amely szerint a kollektív jogok, a művelődés, a nyelvhasználat, a kapcsolattartás az anyanemzettel, a híd-szerep a nemzetiségi kérdés részei. Nem mulasztotta el azt sem megjegyezni: a nemzetiség részt vesz annak az országnak a felvirágoztatásában, ahol él. Szűrös leszögezte azt is, hogy a Magyar Népköztársaság minden olyan lehetőséget kihasznál a határon túli magyarok helyzetének javítására, amely kizárólagos szuverenitásához tartozik. Ez a mondat azt jelentette, hogy a magyar vezetést nem lehet elrettenteni attól, hogy befogadja a menekülteket, és nemzetközi fórumokon szóvá tegye a problémákat.

Ez az interjú, amely hatalmas visszhangot keltett a határon túli magyarság körében, nem tekinthető pusztán válaszreakciónak Ceaușescunak az egységes román nemzetállamról szóló decemberi kijelentésére. Nemcsak azt jelezte világosan, hogy a magyar politikai vezetés levonta a román nemzet- és nemzetiségpolitikai gyakorlatból a szükséges következtetéseket. Többről volt szó, arról, hogy a magyar politikai vezetés lépésről lépésre haladva ugyan, de megtalálta a választ a román nemzetépítési stratégiára, az egységes román nemzetállamról szóló elméletre. Ez a válasz a határokon átívelő, az állampolgári kötődést nem tagadó, hanem azt kiegészítő, ellenpontoszó,

¹²¹ *Népszabadság*, 1988. január 14. Mintegy folytatásként a *Magyar Hírlap* 1988. január 30-i számának melléklete, Gazsó L. Ferenc tollából, „Erdély: a legnagyobb kisebbség” címmel részletesen és csak részben kódoltan tudósított az erdélyi magyarság helyzetéről.

¹²² Szűrös Mátyás: *Cselekvő politikával a magyarságért*. Budapest, 1997, 68.

az emberi és kisebbségi, nemzetiségi egyéni és kollektív jogok egyetemességére építő kultúrnemzet-felfogás volt.

Az új nemzetstratégiát az ideológia rangjára Szokai Imre és Tabajdi Csaba (mindketten az MSZMP KB külügyi osztályának helyettes vezetői) emelték *Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés* című, három héttel később megjelent írásukban.

Munkájuk nem az égből pottyant. Pach Zsigmond Pál, Szűcs Jenő, Joó Rudolf, Juhász Gyula tanulmányai jelentették a közvetlen előzményt, de idesorolható a nemzeti problematika újragondolását szolgáló történelmi és társadalom-lélektani művek sora is. Nem elhanyagolható tény az sem, hogy az MSZMP, ráérezve arra, hogy a gazdasági válság és a határon túli magyarság sorsa keményen kikezdi legitimitását, 1987 folyamán több kísérletet tett a nemzeti kérdéssel kapcsolatos álláspontjának újrafogalmazására.

Ezek a próbálkozások azonban nem egy irányba mutattak. Az egyik irány útke-resését, szóhasználatát főként a belpolitikai szempont és a nacionalizmustól való félelem motiválta. Aczél György, aki továbbra is vezető ideológusnak számított, a nyáron nagy előadást szentelt a témának. Helyszínül a Politikai Akadémiát választotta. Aczél tényként vette, hogy a szomszédos országokban 1945 óta folyik a magyarság természetes és erőszakos asszimilációja. Ám azt is megállapította, hogy a magyarság életképesnek bizonyult, kultúrája része a magyarság és hazájuk kultúrájának.¹²³ A KB-titkár a határon túli magyarság létének tényéből és kettős identitásából indult ki, mert ez adott módot számára, hogy kifejtse álláspontját. Megismételte az ismert tételeket: a nemzetiségi kérdés belügy, de ugyanez nálunk belpolitikai probléma is; nincs magyar határkövetelés. Szerinte sem vagdalkozni, sem hallgatni nem lehet. Mindenkinek a saját nacionalizmusa ellen kell küzdenie. Mindenkinek be kellene látnia: az érdek-közösségből, a szomszéd népekkel való barátság szükségességéből kiindulva lehet rendezni a problémákat. A nemzetiségi kérdés megoldása a „szocializmus állásától” függ, a reform az igazi sorsforduló.¹²⁴ Elgondolásának lényege, hogy nem lenne szerencsés nemzeti frazeológiával, „a határon túli magyarság kérdésének állandó élezésével elterelni a figyelmet belső társadalmi nehézségeinkről, a szocializmus hatékonysági válságáról”. Aczél lényegében Kádár álláspontját fogalmazta újra az utolsó gondolatmenet kivételével, amely cseppet sem volt a párt első emberének ínyére. Tőle távol állt volna a szocializmus válságáról beszélni.¹²⁵

Csakhogy Kádár – bár továbbra is tartott a nacionalizmustól – már nem látta értelmét a további kivárásnak. Mint azt 1986 végének, 1987 márciusának és áprili-

¹²³ Aczél György: *Szocializmus és nemzeti kérdés*. Budapest, 1987, 44.

¹²⁴ Uo. 46–54.

¹²⁵ Aczél György egy, a szerzővel folytatott beszélgetés alkalmával 1989 végén megemlítette, hogy Kádár nagyon neheztelt rá, amiért elismerte, hogy a szocializmus válságba került.

sának eseményei és ekkor tett nyilatkozata mutatják, hagyta és támogatta a külügyi vezetést abban, hogy kiélezze és nemzetközi fórumokon is szóvá tegye a határon túli magyarság kérdését. Kádár elmozdult a maga sokáig képviselt és a pártra, a külügyi apparátusra erőszakolt pozíciójából. Teret engedett a nemzet szélesebb értelmezésének és ezen értelmezés egyértelműbb politikai megjelenítésének. Belátta: a nemzeti érdekek határozottabb képviselte segíti az átalakításhoz, a reformok végrehajtásához szükséges nemzetközi támogatás megszerzését.

Az 1987-es nyári belpolitikai fordulat, az, hogy az MSZMP elköteleződött a reformok segítségével történő válságkezelés mellett, kikövetelte az ideológiai alapok újragondolását is. Szeptemberre Berecz János irányításával javaslat készült a párt ideológiai tevékenységének megújítására. Ebben az anyagban kiemelt helyen szerepelt a megoldatlan nemzetiségi kérdés. A dokumentum megállapítása szerint „Történelmi utunk és hazánk nemzetközi tekintélyének erősödése növelte nemzeti önbecsülésünket. De gondot okoz az, hogy nem sikerült korszerű és egyértelmű nemzetfelfogást kialakítanunk.” Azok a javaslatok, amelyeket az anyag a nemzetfelfogás megújítására tett, egyebek között a nemzeti és nemzetközi egyenrangúságának kimondását célozták. Másik, nem kevésbé fontos elem volt annak leszögezése, hogy a határokon túl élő magyarság sorsával nemcsak belpolitikai okból, hanem a humanizmus és a szocializmus ügye iránt érzett felelősség okán is foglalkozni kell. Arra kell törekedni, hogy „az államok szuverenitásának és területi integritásának tiszteletben tartásával szoros, sokrétű kapcsolatok alakuljanak ki az azonos nemzethez tartozó, de különböző állampolgárságú emberek között”.¹²⁶ A javaslat foglalkozott a hazai nemzetiségek helyzetének javításával, és nagy súlyt helyezett a Duna menti népek barátságának erősítésére is.

Szokai Imrét és Tabajdi Csabát az „egészséges és távlatos nemzettudat” kialakítása iránti igény készítette cikkük megírására.¹²⁷ Úgy érezték: mind a magyar közéletnek, mind a magyar külpolitikának világos nemzetfogalomra van szüksége. E nélkül nem lehet megvalósítani a reformokat, és megfelelő külpolitikai stratégiát sem lehet kidolgozni. A szerzők arra a kérdésre keresték a választ, hogy „a magyarországi szocializmus hogyan fejlődhet nemzeti keretek között, és a magyar nemzet hogyan boldogulhat a szocializmus keretei között”. Véleményük szerint a korszerű nemzettudat kialakítása józan történelmi szembenézést követel; feltételezi a sokszínűség elfogadását; a kettős kötődések iránti türelmet és megértést; és nem valósulhat meg a határon túli magyarsághoz való viszony tisztázása nélkül. Ez utóbbi azért is fontos, mert a

¹²⁶ MOL M-KS 288. f. 5/1007. ő. e. Javaslat a Politikai Bizottságnak az ideológiai életről és a párt ideológiai munkájáról szóló előterjesztésére.

¹²⁷ *Magyar Nemzet*, 1988. február 13.

szomszédos országokban élő magyarok sorsa élénken foglalkoztatja a közvéleményt, a demokratizálódás keretében egyre többen akarnak szerepet vállalni a magyar–magyar kapcsolattartásban és a Duna-völgyi népek együttműködésében. Emellett a szerzők fontosnak vélték azt is tudatosítani: van, ahol a magyarság sorsa drámaian romlott. Utaltak az „etnikai reneszánszra”, a demokráciával és az emberi jogok érvényesítésével összefüggő egyetemes elvárásokra. Szokai és Tabajdi arra is felhívta a figyelmet, hogy a szocializmus megítélésének mércéjévé vált az emberi, a kisebbségi és a nemzeti jogok helyzete. Ezért az e téren mutatott magyar politikai aktivitás nem pusztán a nemzet érdekét szolgálja, hanem a szocialista közösség egészét.

A tanulmány írói Illyés Gyulát idézve emlékeztettek arra, hogy a határon túli magyarok nem hagyták el hazájukat, nem szabad akaratukból élnek más államok fennhatósága alatt: „ha a határok »el is hagyták őket«, az anyanemzet semmiképpen”. A mindenkori magyar politika kötelessége „a kapcsolattartás a határon kívül élő magyarokkal”.¹²⁸ Szokai és Tabajdi szerint a magyar politika e kérdésben azért volt hosszú időn át visszafogott, mert hatott a rossz emlékü revizionizmustól való félelem. Emellett az internacionalizmusnak sokáig olyan értelmezése volt érvényben, amely szerint a nemzetközi érdeknek elsőbbsége van a nemzetivel szemben. A szerzők, a párt külügyi apparátusának vezetői ezzel lényegében nyíltan bírálták a kádári nemzetpolitika 1984-ig érvényes vonalvezetését, de legalábbis egyértelművé tették, hogy a nemzetközi körülmények, a belső helyzet változásából és a szomszéd országokban zajló folyamatokból le kell vonni a következtetést: ez a politika nem folytatható, új nemzetstratégiára van szükség. Mindez nem jelenti a határkérdés felvetését még akkor sem, ha az I. világháború után egyes népek önrendelkezési jogát más népek rovására, az ő önrendelkezési joguk megsértése, korlátozása árán elégítették ki.

Szokai és Tabajdi nem látta értelmét a sérelmi politika felélesztésének, de annak sem, hogy az aktuális gondok történelmi eredete homályban maradjon. „A nemzetközi közvélemény, a status quo éber őrei elvárhatják a magyar államtól, a magyar néptől, hogy a jelenlegi határokat tényként fogja fel, de azt semmiképpen nem követelhetik, hogy a magyar nép mindezt igazságos döntés nyomán kialakult tényként fogadja el.” A szerzők leszögezték, nem a földrajzi határok a lényegesek, hanem funkciójuk. „A határok jelképekké válásáért, »spiritualizálódásáért« szállunk síkra; azért, hogy *ne elválasztó sorompók, hanem a népeket összekapcsoló tényezők legyenek.*” A magyar politikának azt kell vizsgálnia: a szomszédos államok milyen mértékben biztosítják az ott élő magyaroknak az esélyegyenlőséget és a nemzetiség megmaradásához szükséges feltételeket. Normális esetben a többségi nemzet érdeke, hogy a nemzetiiségek ne érezzék létükben fenyegetve magukat. Ez akkor lehetséges, ha a

¹²⁸ A szerzők a gondolatot így a világban élő összes magyarra kiterjesztették.

nemzeti kisebbségeknek önálló politikai érdekvédelmi szervezeteik vannak, ha ápolhatják anyanyelvüket, kultúrájukat, és kapcsolatot tarthatnak anyanemzetükkel.

A szerzők szerint a homogenizálási politika, az erőszakos beolvasztás politikája tarthatatlan, ráadásul nem vezethet eredményre, mert ellenállást szül, és mert a többségi nemzetre is káros hatást gyakorol. A nemzetiségi kérdés csak annyiban belügy, amennyiben a megoldás „joga és felelőssége” azé az országé, ahol a nemzetiségek élnek. A nemzetiségek helyzete ha nem is kizárólagosan, de jelentősen kihat a szomszéd országokkal fenntartott kapcsolatokra. A magyar politika szem előtt tartja ezen országok valóságos helyzetét, és ezt figyelembe véve ítéli meg a magyar nemzetiség egyéni és kollektív jogait, a kulturális önszerveződés, az anyanyelvi oktatás, a nyelvhasználat, a politikai érdekvédelem, az anyanemzettel való kapcsolattartás és az anyanyelvű vallási élet lehetőségeit. Ez a felsorolás teljes volt, és csak annyi kompromisszumot tartalmazott, hogy a szomszédos országok felé megfogalmazott követelmények teljesítését nem egyik napról a másikra várta el. Kérdés volt persze, eléggé motiváltak-e a szomszéd országok ahhoz, hogy igyekezzenek megfelelni az emberi és kisebbségi jogok normáinak, készek-e kielégíteni e téren a magyarság és a magyar politika igényeit.

Szokai és Tabajdi számos kötődésről írt. A határon túl élő magyarok egyszerre kötődnek nemzetiségükhöz, az államalkotó többséghez és a magyar nemzethez. Kíváncsiak, hogy szülőföldjükön boldoguljanak. Fontos, hogy a magyar nemzeti kisebbség érezze az anyanemzet „törődését és gondoskodását és tudva tudja, hogy figyel rá a demokrata, humanista, internacionalista világműveltség”. A nemzetközi fórumokon kifejtett álláspont nem azt jelenti, hogy Magyarország nemzetközivé akarja tenni a nemzetiségek ügyét. Fellépésének hitelt saját nemzetiségi politikája adhat. A konkrét problémákat kétoldalú megegyezések révén lehet megoldani. Végül a szerzők hitet tettek a nemzetpolitika demokratizálása mellett, de helytelenítették, ha egyes személyek vagy szervezetek saját céljaik javára akarnák felhasználni a magyar nemzetiség ügyét. Nem tartották összeegyeztethetőnek a korszerű nemzet tudatot és a nacionalizmust. Szokai és Tabajdi bízott abban, hogy munkájuk segíti a Duna-völgyi népek egymásra találását.

A hivatalos magyar nemzetfelfogás 1945 és az 1960-as évek eleje között védekező jellegű, a múlttal konfrontálódó volt, és karakterét alapvetően a nacionalizmustól való félelem határozta meg. A következő két évtizedben a szembenézés, a befogadás vált meghatározóvá, és újjáéledt a nemzeti büszkeség. Tudósok, politikusok újraalkották a nemzet fogalmát, igyekeztek helyretenni a nemzettudatban jelen lévő történelmi elemeket, sérelmeket. Jócskán maradtak azért rendezetlen kérdések is, mint például 1956 és a magyar–szovjet viszony. Nem lehetett persze lezárni az évszázados, mindig újjáéledő kuruc–labanc és a haza vagy haladás vitát sem. Egészében mégis megállapít-

ható, hogy a magyar nemzetfogalom évtizedek alatt egyre gazdagabbá vált, egyre inkább telítődött tartalommal. Az 1970–1980-as években a magyar politika kibővítette eszmei, ideológiai fegyvertárát. Ez azt jelentette, hogy a hivatalos Magyarország, a szellemi és politikai vezető csoport a szocializmus és a nemzet összeegyeztetése érdekében, bár kritikailag átszűrve, de nemzetfelfogásának elemévé tette a magyar múltat. Fokozatosan emancipálta a nemzeti érdeket a nemzetközi érdekek primátusa alól. Végül, de nem utolsósorban a hivatalos Magyarország a nemzet részévé nyilvánította a határon túli magyarságot és a világban szétszóródott, de nemzeti identitásukat őrző magyarokat. Az új ideológiai megalapozás, a kiteljesített nemzetfogalom, a nemzeti érdek szégyellőségtől mentes vállalása lehetővé tette, hogy a magyar politikai vezetés éljen a nemzetközi viszonyok és a jog, illetve a gorbacsovi fordulat által kínált lehetőségekkel.

A megváltozott magyar alapállás a nyolcvanas évek végére új helyzetet teremtett Budapest és Bukarest viszonyában is. Az egységes nemzetállami ideológia, a homogén nemzet megteremtését célzó törekvés végre igazi ellenfelet kapott a kettős identitás tényére építő kultúr-nemzet-felfogásban. Magyarország a piaci reformokban, demokratizálásban és a Nyugat felé történő nyitásban kereste a gazdasági válság megoldásának útját. Románia továbbra is „szocialista” választ igyekezett adni a kihívásokra: szigorított, bezárkózott, meg akarta védeni a függetlenségét – ezúttal a Nyugat pénzügyi gyámkodásától és az emberi jogok ügyében gyakorolt nyomásától. A cselekvési tér kibővítése, a nyilvánosság előtti politizálás azt jelezte: véget ért az 1978 és 1984 közötti, cél és stratégia nélküli időszak a Romániával szembeni magyar külpolitikában. Nem előzmények nélkül került erre sor, de ekkorra vált egyértelművé: új minőségű a magyar külpolitikai vonalvezetés. Nem véletlen, hogy akkor következett el ez a pillanat, amikor kifelé nyitottabbá, befelé reformelkötelezettebbé vált a magyar bel- és külpolitika.

A nyolcvanas évek közepétől a magyar fél kezébe vette a kezdeményezést, helyesebben nem hagyta szó nélkül a romániai történéseket, a nemzetiségek romló helyzetét. Előbb indirekten, majd közvetlenül, később pedig nemzetközi fórumokon is fellépett a határon túli magyarok érdekében. Ezt a már jelzett változásoknak köszönhetően tehette, de azért is, mert ugyanezek a mozgások a nemzetközi politikában és közvéleményben megtépázták a román politika tekintélyét. Magyarország fel-, Románia pedig leértékelődött a Nyugat számára.

1987 történései, a vezetők 1988 eleji megnyilvánulásai, Szűrös Mátyás rádiónyilatkozata, Szokai és Tabajdi cikke azt mutatták, hogy a magyar politika már nem meggyőzni akarta, hanem nyomás alatt tartani a román vezetést és így kikényszeríteni a változtatást. Pontosabban a magyar pártvezetők tudták, hogy a Ceaușescu-féle vezetéssel nem juthatnak dülőre, és éppen e vezetés hajthatatlansága győzte meg

őket arról: nincs már értelme a hallgatásnak. Nem beszélve arról, hogy a nemzeti-ségi elnyomás fokozódása láttán tudták, ha nem igyekeznek tenni valamit, ha nem tiltakoznak, akkor az erősödő hazai ellenzék hozzájuk kedvezőbb helyzetbe. Nem volt tehát indokolt az óvatos vonalvezetés melletti, korábban mindig felhozott leg-főbb érvelés a nacionalizmus veszélyességéről. Nem volt már értelme azt gondolni, ha a magyar politika nem tud a határon túli magyarság érdekében semmit elérni, akkor ne is tegyen semmit, mert a végén két szék között a pad alá esik, vagyis a román elutasítás és a felfigyelt hazai közvélemény harapófogójába kerül. Ekkorra világossá vált: a helyzet túlment ezen a ponton, több szempontból is annyira rossz, hogy a politikai vezetés akkor segít a nacionalizmusnak, ha nem cselekszik. Joggal vélték a vezetők, hogy lépéseik kiváltják a közvélemény helyeslését, józan ellenzékiek se tehetnek, tehetnének ennél lényegesen többet vagy mást.¹²⁹

5. Az új nemzetpolitika fogadtatása

Egy héttel Szűrös Mátyás rádiónyilatkozata előtt Für Lajos és néhány, a demokrati-kus és a népi ellenzékhez tartozó személyiség, illetőleg Bodor Pál újságíró ismertette a nemzetközi sajtó képviselőivel azt a Ceaușescu-ellenes mozgalmak támogatását célzó szolidaritási nyilatkozatot, amelyet több százan írtak alá. Ebben a magyar el-lenzék kifejezte azon reményét, hogy románok és nemzetiségiak közösen harcolnak majd, hiszen „a többségit nem teszi boldoggá, ha a kisebbségi egy fokkal elnyomot-tabb”.¹³⁰ Tíz nappal később megalakult a Menedék-bizottság. Február 1-jén kisebb tömeg tüntetett Románia budapesti nagykövetsége előtt. Erre sem volt még példa.

Egy hónappal később a Magyar Demokrata Fórum nyilvános vitát rendezett a romániai magyarság segítéséről.¹³¹ Egészében elmondható, hogy a határon túli ma-gyarság kérdésében 1988-ban nem volt lényeges különbség az MSZMP politikája és a szerveződő ellenzéki mozgalmak céljai között. Igaz ez az 1988. májusi pártérte-kezlet után megfogalmazott politikai programokra is. A Magyar Demokrata Fórum Alapítólevelének nemzetfelfogása lényegében egybeesett a Szokai–Tabajdi-cikkben

¹²⁹ Ezt a helyzetet külföldön is érzékelték. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* fél évvel későbbi (1988. július 4.) elemzése arról írt, hogy Magyarországon a „vezetés, az ellenzék és a lakosság között sok területen messzemenő egyetértés alakult ki Erdély kérdésében”.

¹³⁰ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/75. d. Az *Erdélyi Magyar Hírlap* 1988/3. sz. jelentése, ill. Csizmadia Ervin: *A demokratikus ellenzék 1968–1988*. Monográfia, i. m. 427.

¹³¹ A rendezvényen felszólalt a már korábban Erdélyből áttelepült Tamás Gáspár Miklós is, aki a figyelmet a hazai kérdések felé igyekezett terelni. Lesz-e hamarosan szabad Magyarország, amely példájával hat? – kérdezte. Kijelentette: a nemzetiségi autonómia megvalósítása előtt aka-dályként tornyosul a kommunista rendszer válsága. *Magyar Füzetek*, 19/20. sz. Párizs, 1988.

kifejtettekkel.¹³² Az MDF számára terjedelmes jelentés készült a romániai magyarság helyzetéről, amely nyilvánosságra is kerülhetett.¹³³

A Fialat Demokraták Szövetségének 1988. júliusi programtervezete a nemzettudat összetevőinek felsorolása után fontosnak tartotta annak hangsúlyozását: mindenki maga dönthesse nemzeti hovatartozásáról. Mindkét szervezet az alkotmányban akarta rögzíteni, hogy a magyar kisebbségek a magyar nemzet részei. A fiatal demokraták felszólították a kormányt, hogy a kétoldalú tárgyalások mellett forduljon az ENSZ-hez, Európa és a világ népeihez a „csendes” romániai népirtás ügyében.¹³⁴

Kende Péter, a *Magyar Füzetek* párizsi szerkesztője a maga részéről kétkedett abban, hogy a kormányzat hajlandó lenne erre, s ha igen, van-e elég ütőkártya a kezében a sikerhez. Szerinte az új magyar politika nem nyújthat mást, mint „a korábbinál nemzetibb érzelmek kimutatását”.¹³⁵ Természetesen az emigrációtól és az ellenzéktől nem lehetett elvárni, hogy különösebben méltányolja a magyar nemzetpolitika fordulatát; vagy azért, mert 1987–1988-ban csak behozta történelmi elmaradását, vagy azért, mert nem látták értelmét annak, hogy jól mondjanak az „ösi” kommunista ellenségről.

Nem így érzett az erdélyi magyar közvélemény. Ebben a körben osztatlan elismerést váltottak ki a hivatalos magyar megnyilatkozások. Még akkor is így volt ez, ha sokan megkésettnek tartották a határon túli magyarság beemelését a nemzetbe, vagy mert nem remélték, hogy ettől megváltozna a helyzet. Mértékadó értelmiségiek leveleket, írásokat juttattak el a magyar diplomáciai képviselőkhöz.

Balogh Edgár régóta várt betetőzésnek tartotta Szokai és Tabajdi cikkét, és igelenelte a kettős identitás kimondását. Balogh csak a gyakorlati indokot hiányolta. Nemzetközi tanácskozást javasolt a nemzetiségi kérdésről, amelyen erdélyi magyaroknak is szót kell kapniuk. Beke György szerint az erdélyi magyarság mindig is a nemzet szerves részének tekintette magát, a transzilvanizmus soha sem nyert teret tömegeiben. Szerinte a határok – Kacsó Sándor által is vallott – spiritualizálása megoldás lehetne. Gáll Ernő azt javasolta, hogy a magyar politika a nemzeti kisebbség fogalmat használja. Benkő Samu szerint korszakos fordulatra került sor, de az nem feledteti a múltat, amikor előbb „utópista ködképeket” kergetett, utóbb közönybe merült a magyar külpolitika, és csak Illyés Gyula vállalta magára a kérdés napirányát. Benkő is alkotmányba akarta foglaltatni a többségi és a kisebbségi magyarság nemzeti összetartozását. Kijelentette azt is, félti az ügyet a nihilisták-

¹³² MOL M-KS 288. f. 5/1035. ő. e.

¹³³ Ara-Kovács Attila–Dávid György–Joó Rudolf–Kőszegi László–Nagy József–Tóth Károly Antal–Vásárhelyi Judit: *Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről*. Budapest, 1988.

¹³⁴ MOL M-KS 288. f. 5/1035. ő. e.

¹³⁵ *Magyar Füzetek*, 19/20. sz. Párizs, 1988, 129.

tól, a nacionalista túlkiabálóktól és a provokátoroktól. Cs. Gyimesi Éva történelmi jelentőségűnek, de elkésettnek nevezte a *Magyar Nemzet*-cikket és Szűrös Mátyás nyilatkozatát. Kétségét fejezte ki aziránt, hogy Európában el lehetne fogadtatni a kultúr-nemzet fogalmát. Ő volt az, aki nagy hangsúllyal írt arról is, hogy az itt élő magyarságnak is lépnie, tiltakoznia, nem menekülnie kell. Mint megjegyezte: a magyar párt és kormány „szólhat az érdekünkben, de nem szólhat helyettünk”.¹³⁶

Az erdélyi magyar értelmiség ekkor politikai értelemben már jóval sokszínűbb volt, mint a hatvanas–hetvenes években. A fiatalabb nemzedék kritikusan értékelte a romániai magyar baloldal teljesítményét. Megkülönböztette egymástól azokat az idősebbeket, akik illúziókat kergettek (Balogh Edgár, Méliusz József, Gáll Ernő) és azokat az ugyancsak baloldaliakat, akik képesek voltak vágyképeiktől megszabadulni (Sütő András, Kányádi Sándor, Szász János, Huszár Sándor). Nyilvánvaló, hogy az erdélyi magyar közvélemény – minden akadály ellenére – mind érzékenyebben figyelte az egyre sűrűbb magyarországi fejleményeket.¹³⁷

Románia nemzetközi megítélése folyamatosan romlott ebben az időszakban, amelyhez kétségtelenül hozzájárult nemzetiségi politikája, a menekültkérdés és a magyar külpolitika is, az USA pedig megvonta a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt Romániától.¹³⁸

Más volt a helyzet az Elbától keletre. Nicolae Ceaușescu január végén Lenin-rendet kapott 70. születésnapja alkalmából. Lehet, hogy ez nem jelentett többet, mint hogy az SZKP vezetése ragaszkodik a szocialista országok vezetői esetében kialakított protokollhoz. Üzenete azért mégis az volt, hogy a Szovjetunió számára Románia fontos partner, s ezt nem befolyásolja sem belpolitikája, sem Magyarországhoz, egy másik szövetségeshez fűződő viszonya.¹³⁹ Február elején a moszkvai magyar nagykövetség arról adott jelentést, hogy ott nem értékelik jónak a magyar politika nemzeti kérdésben tett legutóbbi megnyilatkozásait.¹⁴⁰ Szüts Pál bukaresti nagykövet is arról panaszkodott február közepén, hogy a bukaresti szov-

¹³⁶ A levelek helye: MOL XIX-J-1-u 43. d. Itt található Újvári Ferenc Szűrös Mátyásnak írt köszönete is: „sírtunk”, „Magyarok lettünk!! Hazakerültünk!!” Az ebből az alkalomból kapott leveleket közzétette Tabajdi Csaba. (*Mérleg és számvetés tizenhárom év után. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdete*. Szerk.: Tabajdi Csaba. 2001)

¹³⁷ MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/86. d. A kolozsvári főkonzul jelentése. A romániai magyarság megosztottságával kapcsolatos kérdések. 1988. március 16.

¹³⁸ Erről a történetről részletesen beszámol Harrington–Courtney, i. m. 580–584.

¹³⁹ Az SZKP születésnapi üdvözlésében az is benne volt, hogy a Szovjetunióban jól tudják, Ceaușescu milyen nagy jelentőséget tulajdonít a szovjet–román együttműködésnek. *Pravda*, 1988. január 26.

¹⁴⁰ MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/85. d. A moszkvai nagykövetség rejteltávírat. 1988. február 10.

jet nagykövetség romániai helyzetről készített értékelése nem tér ki a nemzetiségi kérdésre.¹⁴¹ A Csehszlovák Kommunista Párt vezetése mindkét felet hibáztatta, amiért nacionalista alapról vitatkozik egymással. Prága azt is helytelenítette, hogy Budapest nemzetközi fórumokhoz fordult.¹⁴²

6. Hidegháború két szomszéd ország között

1988. január végén Erdős André nagykövet ismét felszólalt a bécsi utótálálkozón. Új lépést tett, amikor igyekezett megértetni az európai államok képviselőivel, hogy a nemzeti kisebbségek problémái nem kezelhetők pusztán az egyéni szabadságjogok garantálásával. Erdős kifejtette a magyar álláspontot: „A nemzetiségek kollektív jogainak elismerése teszi lehetővé, hogy a kisebbségek megteremthessék a saját nyelvük, irodalmuk és hagyományaik ápolását, megőrzését elősegítő művelődési kereteket, s kapcsolatokat tarthassanak a határon túl élő azonos nyelvű és kultúrájú emberekkel.”¹⁴³ A nagykövet jelezte: Magyarország csak tartalmas dokumentumot hajlandó aláírni. Ez a kijelentése részben a nemzetiségi kérdés szerepeltetésére vonatkozott, de sem ezzel a szelíd fenyegetéssel, sem érvelésével nem tudta elérni, hogy európai kollégái elfogadják a kollektív nemzetiségi jogokkal kapcsolatos magyar álláspontot. Nyilván azért nem, mert egyik olyan államnak sem volt ez érdeke, amelynek területén jelentősebb nemzetiség élt. Ebben az ügyben azok az országok sem támogatták Magyarországot, amelyek teljes mértékben engedték a nemzetiségi jogokat érvényesülni, ahol a kisebbségek átfogó oktatási és művelődési intézményrendszerrel, ilyen vagy olyan autonómiával rendelkeztek.¹⁴⁴

Mindez nem jelentette azt, hogy a nyugati politika és sajtó kímélte volna Romániát. Egyre nagyobb figyelem kísért az ottani fejleményeket és a két ország konfliktusát.¹⁴⁵ Ugyanakkor, éppen az egyéni emberi jogok miatt, a nyugati közvélemény a magyar kormánytól is egyértelmű állásfoglalást várt a menekültügyben,

¹⁴¹ Uo. Rom. 1988/84. d. Szüts Pál jelentése 1988. február 17.

¹⁴² Uo. Rom. 1988/85. d. A pozsonyi főkonzulátus jelentése.

¹⁴³ *Népszabadság*, 1988. január 30.

¹⁴⁴ A kisebbségi, nemzetiségi jogok mint egyéni emberi, illetve közösségi jogok kérdése az 1989–1990-es kelet-európai rendszerváltozás után is – megnyugtató megegyezés nélkül – napirenden van.

¹⁴⁵ Elég végiglapozni a *Cikkek a nemzetközi sajtóból* című MTI-kiadvány 1988. első félévi számait (például: Kieleződött a polémia Románia és Magyarország között. *Neue Zürcher Zeitung*, 1988. február 9.).

és nehezményezte, hogy nem mindenkit fogadnak be az országba.¹⁴⁶ Ez a tény, és az ezt az ügyet is érintő hazai aláírásgyűjtés hozzájárult ahhoz, hogy a magyar politika világossá tegye: befogadja a menekülteket.

1988. január 28-án a kormányzóvivő bejelentette: a Magyar Népköztársaságban mindazok letelepülhetnek, akiknek megélhetése és lakhatása biztosított, és az ország érdekeivel összhangban van. A szóvivő szerint 1987-ben a román állampolgárok letelepedési kérelmeinek száma majdnem megkétszereződött, 3284-ről 6499-re emelkedett.¹⁴⁷

Egy hét múlva az MSZMP PB határozatot hozott a Romániából „áttelepülni kényszerülő, illetve menedékjogért folyamodó román állampolgárok helyzetével összefüggő teendőkről”. A pártvezetés úgy látta, a tömeges áttelepülés nem megoldás. Szemben a korábbi, nem következetes gyakorlattal, a határozat kimondta: „Gondoskodni kell a Romániába visszatérni nem szándékozók ügyének emberséges intézéséről.” Ez nem jelentette azt, hogy a Magyarországon tartózkodók menekült státust és magyar állampolgárságot kaphatnak. A politikai vezetés nyilván kerülni akarta a bonyodalmakat, az esetleges tömeges áttelepülést; hogy államközi szerződések megsértésével vádolhassa a román fél; hogy nemzetközi szervezetek akarják ellenőrizni, mi történik a menekültekkel. Hasonló, de belpolitikai természetű megfontolások húzódtak meg azon döntés mögött is, amely szerint a letelepülő „külföldi állampolgárok politikai tevékenységet nem folytathatnak, egyesületet nem alapíthatnak”. A lényeg mégis az volt, hogy többé nem küldik vissza a menekülteket, akik egyéni elbírálás alapján lakhatási és munkavállalási engedélyt, egészségügyi, iskolai ellátást kaphatnak.¹⁴⁸

Azzal, hogy Magyarország befogadta a romániai menekülteket, újabb frontszakaszt nyitott a két ország közötti küzdelemben. A szellemi téren zajló konfrontációt, a diplomáciai csatározásokat új elem egészítette ki: a humanitárius segítségnyújtás. Ez a forma a nehéz személyes döntést hozó „hétköznapi” emberek sokaságának tette lehetővé élete újrakezdését.

A három terület közül kettő mindenképpen túlnyúlt a két ország határán, ezt mindkét félnek figyelembe kellett vennie. A nemzetközi vonatkozások persze min-

¹⁴⁶ Ezt jelezte január elején Hajdú János svájci magyar nagykövet is, aki arra tett javaslatot, hogy a nyugat-európai szociáldemokrácia intézményeinek felhasználásával kapjon hiteles tájékoztatást a nemzetközi nyilvánosság. Szerinte ha igaz lenne, hogy a menekültek egy részét hazatoloncolják, akkor az indokokat ismertetni kellene. A nagykövet egyértelművé tette, hogy Magyarország nemzetközi megítélése ez esetben tovább romlana (ezzel vélhetően a gazdasági helyzetre utalt), ami viszont nem maradna hatás nélkül a hazai közvéleményre. MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/85. d. Hajdú János feljegyzése. 1988. január 21.

¹⁴⁷ *Magyar Hírlap*, 1988. január 29.

¹⁴⁸ MOL M-KS 288. f. 5/1019. ó. e.

dig is szem előtt voltak. „Csak” annyi történt az évtizedek folyamán, hogy míg a hetvenes évekig a nemzetközi viszonyok és érdekek alapvetően Romániának kedveztek, a hetvenes évek végétől és főleg a nyolcvanas évek közepétől ez a helyzet, ha nem is teljes mértékben, de megváltozott. A magyar diplomácia az emberi jogok kártyáját játszotta ki, a román a *status quo*-ét. Az előbbi nagyobb értékűnek számított ebben az időben, de nem volt igazi nyerő lap. Nem a magyar kézben tartott kártya volt erős, hanem a román gyenge: komoly nemzetközi tényezők nem hitték el, hogy Magyarország a határok módosítását kívánná. A két ország közötti konfliktus elmélyülését és kiszélesedését a szocialista országok nem nézték jó szemmel, de a nyugati vezetőknek sem mindegyike dörzsölte a kezét a magyar–román vita elmérgesedése kapcsán. Ez pedig Romániának kedvezett.

Mindenesetre az érdekes, hogy a magyar politika 1987 végén, 1988 elején tett nyilatkozatai és lépései nem váltottak ki azonnali és látványos ellenreakciót román részről. Két hónapig nem történt semmi. Vajon miért nem? Vélhetően azért, mert a bukaresti vezetők úgy érezhették, hogy a szokásos érvek – a nemzetiségi kérdés belügy, amelyet már amúgy is megoldottak stb. – nem működnek az új nemzetfelfogással és az emberi jogi alapra helyezkedő magyar politikával szemben. Az is lehet: idő kellett nekik a végiggondolásra. Nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy 1988. február elején folyt a küzdelem az amerikai törvényhozásban a legnagyobb kedvezmény témájában. Ebben már nemcsak általában az emberi jogok, hanem a magyar nemzetiség helyzete is nagy súllyal esett latba. A román vezetés a gazdasági köröket igyekezett rávenni arra, hogy akadályozzák meg a kongresszusi magyar lobbít, illetőleg az emberi jogokért fellépőket abban, hogy Románia ellen szavazzanak. Az után, hogy ez nem sikerült, lendült ellentámadásba a román politikai gépezet, de nem Magyarországgal, hanem az erdélyi magyarsággal szemben.¹⁴⁹

Nicolae Ceaușescu a mezőgazdasági termőterületek megnövelésének és a településszerkezet korszerűsítésének jelszavával falvak ezreit készült megszüntetni. Ez a program még csak az előkészítés időszakában volt, de vészjóslóan tornyosult a romániai parasztság, a vidéken élők és a magyar nemzetiség fölött.¹⁵⁰ A terv ezekben a hetekben, hónapokban kezdett konkrét formát ölteni, ekkor jutott el a megyék szintjéig. Nem lehetett nem látni a benne rejlő fenyegetést: a hagyományos közösségek, kultúrák kibillennek természetes egyensúlyukból. Nem megalapozatlan az a feltételezés, hogy a terv egyik célja a magyar nemzetiség asszimilációjának felgyorsítása volt.

¹⁴⁹ Ezt az amerikai–román kapcsolatok történetével foglalkozó történészek is észrevették. Harrington–Courtney, i. m. 582.

¹⁵⁰ Az első hírek 1987 őszén jöttek a településközpontok létrehozásáról.

Április elején az a döntés született, hogy a sajtóban a magyar helységnevek helyett csak a román névváltozatukat szabad leírni.¹⁵¹ Az egyéb, oktatást, kultúrát érintő intézkedések mellett ez volt az üzenet a romániai magyarságnak: ha „ti” nem is tekintitek hazátoknak Romániát, akkor is tudomásul kell vennetek, hol éltek a valóságban. Mindezek az intézkedések azt demonstrálták: a román vezetést nem lehet semmilyen külső nyomással eltántorítani az általa választott nemzetépítési stratégiától.

Aztán megszületett a román válasz a magyar kül- és nemzetpolitikai fordulatra is. Kemény pofont kapott a magyar diplomácia. A román vezetés megakadályozta, hogy a magyar nagykövet az április 4-i nemzeti ünnep alkalmából beszédet mondhasson a bukaresti televízióban. Ilyen lépést addig nem tett a Varsói Szerződés egyik tagja sem egy másik taggal szemben.

Április 19-én az RKP KB külügyi osztályának helyettes vezetője, Nicolae Mihai vezetésével pártküldöttség tárgyalt Budapesten. A tárgyalópartnerek elbeszéltek egymás mellett, a román fél teljesen elzárkózott attól, hogy a magyar fél a helyszínen gyűjthessen tapasztalatokat a nemzetiségek helyzetéről.¹⁵² Igaz, a megbeszélés nem is arról szólt, hogy bármit megoldjon. Mindkét politika haladt tovább a maga útján.

Az RKP PVB 1988. április 29-i ülésén Ceaușescu kijelentette: végre kell hajtani a pártkonferencia és a néptanácsok településrendezésről szóló határozatát. E szerint előbb behatárolják a beépíthető területeket, majd néhány százal csökkentik a községek számát, végül az agráripari központok létrehozásával felére csökkentik a falvak számát. A szervezési feladatokat még a folyó ötéves tervben lebonyolítják, és 2000-re befejezik a településrendezést.¹⁵³ Ez az orwelli rémkép közvetlen és minden addiginál nagyobb fenyegetést jelentett az erdélyi magyarság és ugyanígy a vidéken élő románok számára is. Magyarországon hatalmas felháborodást váltott ki, hogy a terv felülvizsgálata helyett a román politikai vezetés most már konkrét időpontokhoz kötötte a végrehajtást.

Ugyanezekben a napokban a bécsi találkozón Erdős André megismételte a már ismert magyar álláspontot.

Szűts Pál figyelmeztette hazai feletteseit: várható, hogy amikor Ceaușescu visszatér külföldi útjáról, új magyarelles kampány indul. Azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy Románia a többi szocialista országhoz fordul segítségért. A nagykövet – a magyar nemzetiség egyetértésére hivatkozva – az új, keményebb hang használata mellet-

¹⁵¹ A romániai magyar sajtó, köztük az *Előre* 1988. április 3-tól csak románul közölte a helységneveket. Ebben az ügyben bekérték a külügyminisztériumba a román nagykövetet. *Népszabadság*, 1988. június 7. Komorócki István külügyi szóvivő sajtótájékoztatója.

¹⁵² MOL M-KS 288. f. 11/4536. ő. e.

¹⁵³ *Előre*, 1988. május 5.

ti kitartásra biztatta a hazai külpolitikát, arra, hogy maradjon következetes és határozott, ne hagyja szó nélkül a magyar nemzetiség ellen irányuló intézkedéseket.¹⁵⁴

Szüts jól sejtette: valami történni fog. Csakhogy nem teljesen az történt, amire számított. 1988. május 9-én az RKP KB levelet küldött az MSZMP KB-nak. Ebben nehezményezte, hogy magyar párt- és állami vezetők vitatják az RKP belpolitikáját, és olyan megoldásokat igényelnek, amelyek beavatkozást jelentenek Románia belügyeibe. A nemzetiségi politika is belügy. A román pártvezetés a helyzet rendezése és a kapcsolatok fejlesztése érdekében legmagasabb szintű, a két főtítkárra közötti tárgyalásokra tett javaslatot.¹⁵⁵

Már több mint egy évtizede nem tárgyalt egymással a két ország első embere. Ez nem Ceaușescun múlt, hanem Kádáron. 1988 májusa azonban megint nem bizonyult alkalmasnak számára. Egyrészt mert ezekben a hetekben valóban nagyon elfoglalt volt, pezsgett a magyar belpolitika, folyt az országos pártértekezlet előkészítése. Másrészt mert ezen a pártértekezleten Kádárt nem választották főtítkárrá, háttérbe vonulása után viszont az MSZMP új vezetése lehetőséget kapott arra, hogy végig gondolja: a konfliktus élezésének útján marad, vagy lefékezi lendületét és nem vállal katalizátorszerepet a román állam és a magyar kisebbség közötti küzdelemben. Mindkét megoldás mellett szóltak érvek.

Tény, hogy a késő tavaszi megújulás új tereket és új cselekvési irányokat hozott a magyar politikai életbe. Korábban elképzelhetetlen lendülettel, színgazdagsággal és a politikai irányítástól, ellenőrzéstől gyorsan megszabaduló nyilvánosság terében folyt a küzdelem az új irányt kereső, a monopolisztikus hatalomgyakorlást a hegemonisztikussal felváltani igyekvő kommunista párt és az egyre nagyobb erővel szerveződő ellenzék között. Az MSZMP ismét kísérletet tett a gazdasági válság kezelésére, és nagy lendülettel belekezdett a szerkezet- és struktúraváltást célzó reformok kidolgozásába, végrehajtásába és a politikai élet demokratizálásába – mindezt úgy, hogy a belpolitikában már nem, vagy legalábbis egyre kevésbé élvezte a szovjet védőernyő nyújtotta előnyöket. E feladatok önmagukban is nagy kihívást jelentettek volna, együtt még sokkal nagyobbat. Napirendre került a modellváltás. Sőt felsejlett a politikai és a gazdasági rendszerváltás lehetősége.

Ilyen körülmények között akár háttérbe is szorulhatott volna a nemzeti problematika a magyar belpolitikában. Nem ez történt. Döntően két okból nem. Az egyik:

¹⁵⁴ MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/85. d. Rejtjeltávirat. 1988. április 27. A nagykövet május közepén vacsorát adott Domokos Géza, a Kriterion Könyvkiadó igazgatójának kitüntetése alkalmából, amelyre romániai magyar vezető értelmiségieket hívott meg, többek között Fazekas Jánost, Sütő Andrást, Gáll Ernőt, Kántor Lajost, akik arról beszéltek, hogy a magyar politika őket is határozottabb kiállásra kötelezi. Uo. Rom. 1988/86. d. Rejtjeltávirat. 1988. május 16.

¹⁵⁵ Uo.

a romániai magyarság helyzete már olyan feszült figyelmet váltott ki a magyar közvéleményben, hogy csak valami siker, a nemzetiségi elnyomás enyhülése, a román nemzetiségi politika látványos változása hathatott volna megnyugtatóan, de éppen az ellenkezője történt. A másik: a legalitás kivívására törekvő ellenzék nem mondhatott le a nemzeti tematikáról: a függetlenség, a szuverenitás megszerzésének, a nemzeti sérelmek gyógyításának követelményeiről. Ráadásul ez utóbbi volt az a kérdéskör, amelyben lényegében egyetértés volt a hatalom és az ellenzék, a reformkommunisták, illetve a népi-nemzeti és a demokratikus ellenzékiek között. Az MSZMP saját politikai arculat- és irányváltása közben sem feledkezett meg a nemzeti kérdésről, és éppen a határon túli magyarok érdekeinek védelmében tanúsított határozott magatartásával demonstrálhatta leginkább nemzeti elkötelezettségét. Az ellenzéknek pedig ez a tematika kínálta a legjobb lehetőséget arra, hogy megmutassa magát, hogy megjelenjen a legális közéletben, mert ebben az ügyben nem kellett közvetlenül konfrontálódnia a hatalommal.

A májusi pártértekezlet előtt és néhány nappal a román párt levelének kézhezvétele után Szűrös Mátyás KB-titkár találkozott a hazai nemzetiségi szövetségek vezetőivel. Ők az új belpolitikai széljárástól megérintve, szükségesnek ítélték a nemzetiségi politika megújítását. Korábban ezek a vezetők nem beszéltek arról, hogy jelentősen változtatni kellene e téren. Az viszont megértést és segítő szándékot tükrözött, hogy a magyar külpolitika segítségét kérték annak érdekében, hogy fejleszthesék kapcsolataikat a szomszéd országok megfelelő intézményeivel. Szűrös igyekezett megnyugtatóan a hazai nemzetiségeket: jogaik, helyzetük nem függvénye a szomszéd országokban élő magyarok sorsának. Kijelentette: össznemzeti érdek, hogy a nemzetiségek identitásukat megőrizve gazdagítsák a közös haza „arculatát, kultúráját, erkölcsiségét”. A KB-titkár megerősítette, hogy a nemzetiségi kérdésben képviselt magyar álláspont a kétoldalú tárgyalásokon, nemzetközi fórumokon, a helsinki folyamatban hozzájárulás az európai együttműködéshez.¹⁵⁶

Szűrös Mátyás a májusi pártértekezleten kifejtette a pártvezetés álláspontját a határon túli magyarokról. E szerint törődni kell sorsukkal, ezt követelik a körülmények. Kifejtette: a párttagság és a közvélemény egyetért azzal, hogy az utóbbi időben „[...] párt- és állami vezetésünk nyíltan is síkraszáll minden nemzetiség kollektív és egyéni jogainak szavatolásáért, fellép a nemzeti önazonosság megőrzésének korlátozása, a méltatlan megkülönböztetés és a durva beolvasztási kísérletek ellen. A magyar közvéleményt különösen és joggal aggasztja a Romániában élő magyarság sorsának alakulása.” Majd hozzátette: a nép, a párttagság reméli, hogy a feszültség (értsd: a két

¹⁵⁶ *Népszabadság*, 1988. május 13. Aki erre figyelt, észrevehette: Szűrös nem említette a szocialista országok fórumait és együttműködését.

ország között) a nemzetközi normák, a lenini nemzetiségi politika, az önrendelkezés elveinek érvényesítésével feloldódik, s „végül megnyugtatóan rendeződik”.¹⁵⁷

A romániai történetek nem adtak okot különösebb optimizmusra. Most a Ceaușescu nevéhez kötődő településrendezési terv került a hazai és a nemzetközi közvélemény érdeklődésének középpontjába. Mind aggasztóbb hírek, egyre félelmetesebb számok kezdtek forogni a köztudatban a falvak számának csökkentéséről.¹⁵⁸

Szüts Pál éves munkájáról készített 1988. júniusi beszámolójában nem látott esélyt a helyzet javulására, arra, hogy a román párt lemondjon az erőszakos asszimilációról, és hogy jobbra forduljanak a két ország közötti kapcsolatok. Megállapította: az 1977 óta folytatott, a megállapodások végrehajtására összpontosító, „nem is mindig következetes politikánk egy időre zátonyra futott”. A nagykövet szerint a Ceaușescu utáni korszakra érdemes készülni, hogy új alapokról folytatódhasson az együttműködés. Addig is határozottan kell fellépni a magyar érdekek védelmében. Ezt segíti, hogy a magyar politika élvezi a nemzetközi élet rokonszenvét. Maga is elismerte ugyanakkor: eszközök hiányában a probléma nem kezelhető nemzetközi fórumokon, így a szocialista országok körén belül sem. Ennek ellenére kitartott amellett, hogy nem szabad hallgatni. Érdekes, hogy miközben bírálta Kádár 1977 utáni politikáját a magyar–román viszonyt illetően – mely kritika véleményem szerint 1984-ig alapvetően jogos –, egy dologban Szüts neki adott igazat. Mégpedig abban, hogy Kádár nem volt hajlandó találkozni Ceaușescuval. A nagykövet leszögezte: egy ilyen „legfelső szintű” találkozótól most is el kell zárkózni, mert olyan látszatot kelthetne, mintha a magyar vezetés támogatná az aktuális román politikát.¹⁵⁹

1984. június 14-én tárgyalt az MSZMP új vezetése a román párt egy hónappal korábban küldött levelére adandó válasziról. Erre az ülésre rányomta bélyegét a településrendezés elleni tiltakozó kampány és az attól való félelem, hogy a magyar politika veszít nemzetközi támogatottságából, ha nem tárgyal. Grósz Károly, az újonnan megválasztott pártfőtitkár Nyikolaj Rizskov szovjet kormányfőre, Helmut Kohl német kancellárra és Margaret Thatcher brit miniszterelnökre hivatkozott, akik mind jelezték: a románok azt terjesztik, azért nincs megegyezés, mert a magyarok nem hajlandók tárgyalni.¹⁶⁰ Grósz álláspontja szerint nem szabad elzárkózni a találkozó

¹⁵⁷ *Népszabadság*, 1988. május 22.

¹⁵⁸ *Népszabadság*, 1988. június 7. „Ceaușescu a falvak felszámolásáról” c. cikk, amely szerint a döntően magyarok lakta Hargita megyében 236 faluból legalább 100-at lerombolnak. A június 11-i szám már arról számolt be, hogy a 13 000 romániai településből csak 5-6000 marad meg.

¹⁵⁹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/85. d. Nagyköveti beszámoló. 1988. június 14.

¹⁶⁰ A magyar vezetés kapott ellenkező jelzéseket is. Május végén Moszkvában a magyar ügyek specialistája, Valerij Muszatov tragikusnak nevezte a romániai helyzetet, és magyarázkodott a Ceaușescunak adott Lenin-rend miatt. Megjegyezte: a román pártfőtitkár nem érdemei miatt kapta ezt a kitüntetést. Egyetértett azzal, hogy „nem lehet szó nélkül hagyni, ami Romániá-

elől, de a nyilvánosság előtt kell lebonyolítani a dolgot. Több PB-tag is óvott a felső szintű megbeszéléstől, nehogy a magyar vezetés és személy szerint a párt új vezetője rosszul kerüljön ki belőle. Pozsgay Imre úgy fogalmazott, „aki Romániába most elmegy, és Ceaușescuval szóba áll, az óhatatlanul kompromittálódik”. Helytelenítette, hogy már nyilvánosságot kapott a látogatási szándék. Az államminiszter is úgy nyilatkozott azonban, hogy ezt a szándékot fönt lehet tartani, de a találkozót az előkészítéstől kell függővé tenni. Végül, szemben a nagykövet véleményével, a Politikai Bizottság úgy határozott, hogy sor kerülhet a főtítkárok találkozájára, bár ezután a kádári időből megszokott kitétel következett a megfelelő előkészítés szükségességéről, a KB-titkárok, miniszterelnökök közötti előzetes megbeszélésekről. Nyers Rezső jól érezte, csapdahelyzet alakult ki, ha nem lesz sikeres a magyar–román megbeszélés-sorozat – ami valószínű –, akkor az a belpolitikában rontja a pártvezetés helyzetét. Ő is elfogadta azonban, hogy valamit tenni kell. A kiutat abban látta, ha a magyar fél úgy ül le tárgyalni, hogy előtte nyilvánosságra hozza álláspontját a két ország viszonyáról és a romániai településrendezési tervről.¹⁶¹ Ez meg is történt. Egy hét múlva közlemény jelent meg a magyar sajtóban a két párt levélváltásáról.¹⁶²

Tisztában volt a csapdahelyzettel az ellenzék is. Június 27-re tüntetést hirdetett a romániai településrendezés ellen és az erdélyi magyarság védelmében.¹⁶³ Ezzel az akcióval ráadásul szaván foghatta a demokratikus jogok gyakorlását, az egyesülési és a gyülekezési jog szavatolását hirdető reformkommunista vezetést.¹⁶⁴ A színre lépő ellenzék két legyet üthetett egy csapásra: nyomást gyakorolhatott a hatalomra, és széles körű egyetértéssel a háta mögött joggal reménykedhetett abban, hogy jelentős tömegeket tud az utcára szólítani, amivel megmutathatja erejét. A pártvezetés nem is tehetett mást, mint hogy megállapítsa, „bár az ilyen akció nem a mi mód-szerünk, a tervezett demonstráció, a jogos felháborodás kifejezésre juttatásának adminisztratív eszközökkel való megakadályozása ütközne a Magyar Népköztársaság

ban történik”. John C. Whitehead amerikai külügyminiszter-helyettes június elején Budapesten Szűrös Mátyásnak azt ajánlotta: legyen rendszeres eszmecsere a két ország diplomatai között a magyar nemzetiség helyzetéről. MOL M-KS 288. f. 11/4536. ő. e.

¹⁶¹ MOL M-KS 288. f. 5/1028. ő. e. A válaszevél tervezete megismételte az utóbbi időben képviselt magyar álláspontot a két ország közötti kapcsolatok alakulásáról és a romániai magyar nemzetiségről. Annyit tett hozzá, hogy a „kapcsolatok jelenlegi állapota ellentétes országaink érdekével, nemzeti és egyetemes szocialista céljainkkal”.

¹⁶² *Népszabadság*, 1988. június 22.

¹⁶³ A tüntetés belpolitikai vonatkozásairól lásd Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon*, i. m. 175–178.

¹⁶⁴ A dolog megértéséhez tartozik, hogy 1988. március 15-én a rendőrség még szétverte a demokráciát, szabadságot követelő tömegmegmozdulást.

jogrendjével”.¹⁶⁵ Egyúttal fontosnak tartotta felhívni a szervezők figyelmét a rend megőrzésének fontosságára.

Két nappal a tüntetés előtt Ion Totu magához kérette a bukaresti magyar nagykövetet. A külügyminiszter kormánya nevében nyilatkozatot tett. E szerint „a tervezett budapesti tüntetés a romániai szocialista rendszer, a román nép vívmányai, eredményei ellen irányul” és „románellenes, nacionalista, sovinszta akció is”. Tekintettel arra, hogy Magyarországon egy ilyen megmozdulást engedélyeznek, a román kormány „meg kell hogy vizsgálja budapesti nagykövetsége fenntartásának szükségességét, amennyiben a tüntetésre sor kerül, természetesen az egyéb szükséges intézkedéseket is megteszi”.¹⁶⁶

A magyar vezetés nem volt abban a helyzetben, hogy betiltsa a demonstrációt. Így került sor az 1956 utáni első, nem a párt által szervezett, nagy tömegeket mozgató legális megmozdulásra Magyarországon. Sem ezért, sem tartalma, sem célja és külpolitikai hatása miatt nem lehetett jelentőségét alábecsülni.

A tüntetők olyan feliratokat vittek, mint: „Nem Erdélyt akarjuk, hanem emberi életet Erdélyben!”, „Románok, ne hagyjátok megteveszteni magatokat! A magyarok nem ellenségeitek!”¹⁶⁷ A rendezvényen, amelyen semmilyen rendzavarás nem történt, Csurka István beszédét Bubik István színész olvasta fel.

A pártlap másnap szerkesztőségi cikkben elemezte a helyzetet. Feltette a kérdést: miként lehetett Romániában olyan terveket kidolgozni, amelyek az erőszakos asszimilációt szolgálják? Jogosak a magyar és a nemzetközi közvélemény településrendezés miatti aggodalmai, de azt is tudni kell: a nemzetiségi kérdés gyűlékony, könnyen elszabadulhatnak az indulatok. Az MSZMP vezetése igyekezett lehűteni a hangulatot. A szerkesztőségi cikk ezért arra hívta fel a figyelmet, hogy tömegmegmozdulásokkal „kevésbé lehet szuverén államokat politikájuk megváltoztatására vagy jobb belátásra rábírni. A tüntetések viszont veszélyeztethetik mindazokat a történelmi eredményeket, amelyeket elértünk a magyarság hazai boldogulásában.” Ezen túl a megmozdulások gyengíthetik a nemzetiségi kérdés rendezése érdekében

¹⁶⁵ MOL M-KS 288. f. 5/1029. ő. e. Az MSZMP PB 1988. június 23-i ülésének jegyzőkönyve.

¹⁶⁶ MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/85. d. Rejtjeltávirat. 1988. június 25. Szüts nem rettent meg, és azt javasolta: ezt az üzenetet a magyar kormány hozza nyilvánosságra. Ószi István külügyminiszter-helyettes a tüntetés napján bekérte a román nagykövetség ügyvivőjét, és kifogásolta az üzenet hangnemét. A román diplomata kérte a nagykövetség védelmét, és figyelmeztetett a lehetséges következményekre. Uo.

¹⁶⁷ *Magyar Nemzet*, 1988. június 29. „Bodor Pál: Hősök tere, 1988. június 27.” c. írás. Meg kell jegyezni, hogy egyesek szerint olyan jelszavak is elhangzottak, amelyek Ceaușescu Hitlerhez és Sztálinhoz hasonlították. Lásd Catherine Durandin–Despina Tonescu: *La Roumanie de Ceaușescu*. Ed. Guy Epaud. 1988, 140. A szövegből nem derül ki, a szerzők honnan szerezték az információt.

folytatott magyar politikát is. „Erre is gondolnunk kell, amikor a tervezett romániai hagyomány- és jövőpusztítás ellen tiltakozunk.”¹⁶⁸

Ez az álláspont annyiban emlékeztetett a hivatalos román megnyilvánulásokra, hogy a vívmányok védelmére hivatkozott. Tükrözte azonban a vezetés régi félelmét is, miszerint két tűz közé kerülhet. Egyfelől a magyar közvélemény a problémák súlyosságát látva már nemcsak kiállást, hanem eredményt is vár, és annak elmaradása esetén eggyel több oka lesz arra, hogy megvonja bizalmát vezetőitől. Másfelől a nyílt sisakos magyar politika növeli a román elutasítást és ellenállást, amely belső fordulat hiányában a belátható jövőben meghatározó marad. Ráadásul senki nem örvend majd a világban, hogy elfajult a két ország közötti viszony. Így, nemzetközi támogatás hiányában a magyar vezetésnek a fő küzdelmet nem külső ellenfelével, hanem a „beindult” hazai közvéleménnyel és ellenzékkel kell majd megvívnia. Ez a dilemma: tudniillik az „álljunk az élére”, vagy „igyekezzünk mederben tartani” kérdése ott tornyosult a gazdasági válság terheivel, a politikai és gazdasági reformokkal küzdő pártvezetés előtt.

Nicolae Ceaușescu betartotta ígérését. A tüntetés napjára Bukarestben összehívták a nemzetiiségi dolgozók tanácsait azzal a céllal, hogy elítéljék egyes magyar körök sovinizmusát, irredentizmusát, és támogatásukról biztosítsák a román párt nemzetiiségi politikáját és a településrendezést.¹⁶⁹ Másnap a főtitkár beszédet mondott az RKP KB ülésén, majd a Szocialista Demokrácia és Egység Front Országos Tanácsának ülésén, amelyekben elítélte a magyarországi „sovinisza és nacionalista” megnyilvánulásokat. Különösen nehezményezte, hogy mindez párt- és állami jóváhagyással, sőt védnökséggel történik. Nem mulasztott el arra emlékeztetni, hogy ezekkel akarják elterelni a magyar nép figyelmét a megoldásra váró problémákról. A román államfő kijelentette: meg kell vizsgálni, adottak-e a budapesti román nagykövetség működéséhez szükséges feltételek. Élesen bírálta a magyar országgyűlést: „Magyarország állandó politikája az, hogy más országok mindazon állampolgárai, akiknek bármilyen távoli eredetű ősei vannak, a magyar nemzethez kell hogy tartozzanak, és hogy Magyarország vállalja a felelősséget, hogy velük foglalkozzék és irányítsa tevékenységüket.” Szerinte ez ellentétes a nemzetközi joggal. Az egyes pártok politikáját csak saját népük jogosult megítélni. Majd a valóság bizonyítja, melyik párt alkalmazza jobban a tudományos szocializmus elveit. Ceaușescu visszafordította a vele szemben megfogalmazott vádakát és kijelentette: „Jól megértjük a szomszéd országban felmerült sok súlyos problémát, de semmiképpen sem érthetjük meg

¹⁶⁸ *Népszabadság*, 1988. június 28. Bodor Pál idézett cikkében kritikus, de megértő hangnemben beszélt a pártlap és a pártvezetés óvatosságáról, és a tüntetők magatartását úgy jellemezte, „ez a tömeg nemzetként viselkedett”.

¹⁶⁹ *Magyar Nemzet*, 1988. június 29.

egyes sovén, nacionalista körök törekvéseit, amely körök, hogy eltereljék a figyelmet a realitásokról és a megoldandó problémákról, a régi praktikákhoz folyamodnak, túlmenve azon – teljes felelősséggel állítom –, amit még a horthysták sem merészeltek megtenni!”¹⁷⁰ Beszéde végén némileg enyhített a hangnemen, és utalt az együttműködés fontosságára. Az RKP Központi Bizottságának határozata is kissé visszafogottabb hangot használt. Bár a szövegben az állt: a párt és a nép visszaver minden beavatkozási törekvést, de a reményt is megfogalmazta, hogy a két országnak, a két népnek a szocializmus érdekében sikerül túlhaladni a súlyos problémákon. Az RKP KB ismételten kinyilvánította: a román nép jó szomszéd és baráti érzelmekkel viseltetik a magyar nép iránt.¹⁷¹

Kérdés, a román államfő úgy gondolta-e, hogy a „minél rosszabb, annál jobb” elv érvényesülése végül is kedvező lehet a számára. Ez nehezen valószínűsíthető. Bár azt is emelt fővel, rezzenéstelen arccal vette tudomásul, hogy Románia elveszíti az Egyesült Államokban addig élvezett legnagyobb kereskedelmi kedvezményt.¹⁷² Ez is arra utalt: az RKP vezetése sem kifelé, sem befelé nem akart gyengének látszani és nem hitt egy esetleges kompromisszum hasznosságában. Ceaușescu talán abban bízott, hogy határozottságával, az erdélyi magyarságra gyakorolt nyomással, annak túszként kezelésével hallgatásra kényszeríti Magyarországot. Mégis éppen a román politika volt az, amelyik – egyebek között – letérítette a magyar diplomáciát, politikát az 1977 és 1984 között követett útról. Ceaușescu nem hitte el, hogy az MSZMP nem irányítja a közvéleményt, nem képes elejét venni az ellenzék szerveződésének. Nem látta át, a magyar pártvezetés nem akarja tönkretenni a „nemzeti közmegegyezést”, mert mind belpolitikai, mind külpolitikai szempontból szüksége van a reformer imázsra, a demokratizálásra. Ennyiben éppen ő volt az, aki a magyar közvélemény radikalizálta, aki Kádárt is, az MSZMP-t is önvizsgálatra kényszerítette a magyar–román viszony és a nemzeti probléma kezelését illetően. A román párt vezetője végül is öngólt lőtt, mert egyre keményebb politikájáért cserébe egyre keményebb ellenfelet kapott. Egy ideig persze igazolást jelenthetett számára ez az ördögi körbe hajló folyamat, de – mint a következő másfél év eseményei megmutatták – egyúttal veszélyes kényszerpályára került. Mindenért nem lehetett a magyarokat okolni, mindenért nem lehetett őket bűnbaknak kikiáltani.

A román kormány azonnali hatállyal bezáratta a kolozsvári magyar főkonzulátust, 24 órát hagyva a diplomatáknak a távozásra. Ezt Oancea külügyminiszter-helyettes az Erdély-tüntetés utáni napon közölte a magyar nagykövettel. Kifejtette:

¹⁷⁰ *Előre*, 1988. június 30. A beszédet a *Népszabadság* 1988. június 30-i száma is ismertette.

¹⁷¹ *Előre*, 1988. július 1.

¹⁷² Június végén Románia és az USA egyezményt írt alá erről. Uo. 1988. június 25.

a román párt- és állami vezetés reméli, hogy a magyar fél megteremti a tervezett találkozókhoz szükséges feltételeket. A nagykövet szerint a magabiztos hang abból fakadt, hogy a román pártvezetés úgy érezte, a magyar párt bajban van a gazdasági helyzet miatt és az ellenzék erősödésének következtében. Szüts véleménye szerint a román vezetők úgy értelmezték a válaszlevél azon a kitételét, miszerint a nemzeti-ségi kérdés megoldása Románia ügye és felelőssége, hogy ezzel az MSZMP ismételt elismerte, a nemzetiségi probléma belügy. A nagykövet határozott fellépést javasolt, mert nem szabad megengedni, hogy Bukarest diktáljon.¹⁷³ Így is lett. Őszi István június 30-án átadta Ion Chira ideiglenes ügyvivőnek a magyar választ, amely kategorikusan visszautasította a román vádakát; a főkonzulátus bezáratását pedig ellentétesnek mondta a két ország közötti szerződéssel és a szocialista országok közötti kapcsolatokkal, illetőleg az európai normákkal. A jegyzék szerint megütközést keltett, hogy olyan pillanatban kerül sor ilyen intézkedésekre, amikor felső szintű találkozó van kilátásban.¹⁷⁴

A két ország közötti konfliktus nagy nemzetközi sajtót kapott. Egy nyugatnémet lapban megjelent elemzés szerint törvényszerűen jutott idáig a dolog, mégpedig három ok együttes hatása vezetett a két szomszédos ország viszonyának megromlásához: a nemzetiségi jogok megnyirbálása, a román zsarnokság és a szocialista pluralizmus megteremtésére irányuló magyar erőfeszítések. A probléma „addig nem fog megoldódni, amíg a három említett fejlődési vonal közül valamelyik félbe nem szakad”.¹⁷⁵ Az amerikai közvélemény most értesült arról, hogy Magyarország a Varsói Szerződés első olyan tagállama, amely menekülteket fogad be, ráadásul egy másik szocialista országból.¹⁷⁶

Nem volt mit csodálkozni ezen. Ilyen esetre Jugoszlávia a táborból történő kiűzése óta nem került sor két európai szocialista ország között. A példa nélküli tüntetésre példa nélküli válasz született. Mindkét ország vezetésének korábban nem látott helyzettel és nem tapasztalt politikai nehézségekkel kellett megküzdenie. Kérdéses volt, hogy képesek lesznek-e erre. A magyar vezetés tudta magáról, hogy nem elég erős. Ezzel ellentétben a román magabiztos volt. Az MSZMP nem látta értelmét a kétoldalú találkozóknak, mert tudta, az nem lehet eredményes, mert tudta, az nem olyan tárgyalás lesz, ahol a felek meg akarnak egyezni, ahol kompromisszumot lehet elérni. Az RKP találkozót akart és nem tárgyalást, nem volt hajlandó semmilyen

¹⁷³ MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/84. d. Rejtjeltávirat. 1988. június 28. és 30.

¹⁷⁴ Uo. Feljegyzés. A magyar kormány válasza kolozsvári főkonzulátusunk bezáratására. 1988. június 30.

¹⁷⁵ Ez az okos írás Georg Paul Hefty tollából a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1988. július 4-i. számában jelent meg: *Cikkek a nemzetközi sajtóból*. 1988. július 4. XXXIII. évf. 55. sz.

¹⁷⁶ *Time*, 1988. július 4.

engedményre, azt a magyar párttól várta. Erre azonban az MSZMP nem mutatott hajlandóságot.

Július első napján a magyar Országgyűlés állást foglalt a romániai területrendezési programról. E szerint a parlament osztja a közvélemény jogos aggodalmát, hiszen felbecsülhetetlen történelmi és kulturális kincsek kerülhetnek veszélybe. A településrendezés románokat is érint, de különösen ártalmas lehet az ott élő nemzetiségekre, amelyek elveszíthetik anyagi, szellemi bölcsőjüket, és amelyeket erőltetett asszimiláció fenyeget. Az Országgyűlés kifejezte azon reményét, hogy a román kormány felülvizsgálja ez irányú elképzeléseit, terveit, és eltekint azok végrehajtásától. Ezzel jelentős akadályt hárítana el a két nép barátságának, együttműködésének útjából.

Szűrös Mátyás felszólalásában aláhúzta Románia felelősségét az ott élő magyarok igényeinek kielégítésével kapcsolatban. Nem mulasztotta el megismételni, mennyire fontos Magyarország számára identitásuk őrzése, az anyanyelv védelme, a kollektív jogok érvényesülése, a romániai magyarok részvétele a két ország együttműködésében, valamint az emberi kapcsolatok zavartalan ápolása. A KB-titkár megjegyezte, a magyar vezetés határozott, de kész a tárgyalásra.¹⁷⁷ Grósz Károly ebben a tónusban tájékoztatta Mihail Gorbacsovot 1988. július 8-i moszkvai megbeszélésükön. Jelezte: elfogadja Ceaușescu meghívását, mert valamilyen megoldást kell találni a felmerült problémákra. A magyar pártvezető érzékeltette: ha igaz lenne, hogy a román küldöttség a VSZ PTT közelgő ülésén vitát akarna nyitni erről a kérdésről, erre a magyar fél nem lesz hajlandó. Az SZKP főtitkára egyetértett ezzel és kétoldalú megbeszéléseket javasolt.¹⁷⁸ A magyar miniszterelnök is megerősítette ezt két nappal későbbi nyilatkozatában. Grósz azt is megemlítette, hogy hasznos lehet részkérdésekben megegyezni, mert ez „népeink javát szolgálná”.¹⁷⁹ Egy néhány nappal későbbi interjújában, amelyet a *Newsweek* című amerikai hetilapnak adott, a pártfőtitkár-miniszterelnök a magyar szándékokat firtató kérdésre adott válaszában „megnyugtató”-ként azt mondta: „nem mozgósítjuk a hadsereget”. Jelezte: a magyar kormány nem maradhat csendben, amikor kulturális értékek kerülnek veszélybe.¹⁸⁰

Ezen túl azonban magyar részről semmi érdemi lépést nem tettek a főtitkári találkozó előkészítése érdekében, legfeljebb annyit, hogy a párt- és állami vezetés igyekezett leszerelni a harciasabbá váló közhangulatot és kézben tartani a folyamato-

¹⁷⁷ *Népszabadság*, 1988. július 2.

¹⁷⁸ Lásd erről *Gorbacsov tárgyalásai a magyar vezetőkkel*. Szerk.: Baráth Magdolna–Rainer M. János. Budapest, 2000, 151. és Georgij Sahnazarov feljegyzése az 1988. július 8-i találkozóról. Forrás: Gorbacsov Alapítvány. In: *Rendszerváltozás Magyarországon. Dokumentumok*. Főszerk.: Békés Csaba–Malcolm Byrne. National Security Archive, 1956-os Intézet, 1999, kézirat.

¹⁷⁹ *Népszabadság*, 1988. július 4.

¹⁸⁰ Uo. július 12.

kat. Ezzel akarva, nem akarva kedvezőbb légkört teremtett egy esetleges komolyabb tárgyalás számára.

A nyár előrehaladtával a dolgok kicsit csendesedni látszottak. Kevesebb említésre méltó dolog történt. Az egyik ilyen Csurka István *Megmaradni* című drámájának a bemutatója volt a nem jelentős méretű magyarországi román kisebbség által nagyobb számban lakott Gyulán. E dráma nem vívta ki a pártlap kritikusának tetszését, aki nem is művészeti, hanem politikai alkotásnak minősítette Csurka művét, és szerinte ebből a darabból a tehetetlen düh szól. A kritikus nehezményezte, hogy hiányzik az elnyomott románokkal való szolidaritás, pedig nyilvánvaló, hogy az erdélyi magyarok élete akkor normalizálódhat, ha a románok is, ha Románia demokratizálódik.¹⁸¹ Néhány nap múlva Juhász Gyula történész Bibó Istvánra hivatkozva igyekezett alátámasztani a hivatalos álláspontot. Nincs értelme sérelmi alapon vagy csak a nemzeti érzelmekre hallgatva cselekedni, nem a határokkal, hanem a magyar kisebbségek létérdekeivel kell foglalkozni.¹⁸²

Közben a román pártvezetés is kereste az előre vezető utat. A magyar nagykövetség olyan információkat szerzett, miszerint ha a VSZ Politikai Tanácskozó Testületének küszöbönálló ülésén bíráló értelem politikáját, Románia felfüggeszti tagságát a szervezetben; ha a románellenesnek tekintett magyar kampány folytatódik, arra Bukarest az ENSZ-ben válaszol majd. Állítólag csak az NDK támogatását sikerült megszereznie a román diplomáciának, Csehszlovákiáét és Jugoszláviáét nem.¹⁸³ Egy másik, bizalmas levelében a nagykövet arról számolt be, hogy a szocialista országok diplomatái hallgatnak, a nyugati államok képviselőit pedig csak az emberi jogi kérdések érdeklik. Állítólag a román államfő abban is bízott, hogy a Nyugat nem áll a bajban lévő Magyarország mellé.¹⁸⁴ Ugyanebben a levélben Szüts arra emlékeztette felettesét: a román propaganda elzárja a lakosságot a hírektől. Ezért sokan azt hiszik, hogy Magyarország a katasztrófa szélén áll. Jellemző, hogy a nagykövetség kora nyári filmkocktélján egyetlen hivatalos román személyiség sem jelent meg.¹⁸⁵

Érdemes elidőzni egy pillanatra annál a témánál, milyennek is látta Ceaușescu a magyar gazdasági és politikai helyzetet. Szüts Pál fenti tájékoztatása szerint valóban elhitte, hogy a magyar politikai vezetés azért enged a ránehezedő nyomásnak, mert

¹⁸¹ Csurka művében egyebek között az áll, hogy csatában soha nem győzték le a románok a magyarokat. Az újságíró kifogásolta, hogy az egész román nép sejlik fel benne mint elnyomó. Uo.

¹⁸² „Illúziók és realitások” c. cikk. Uo. 1988. július 23.

¹⁸³ MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/86. d. Szüts Pál jelentése: Információk az RKP PVB üléseiről. 1988. július 6.

¹⁸⁴ Ezt nem látszott alátámasztani sem a nyugati sajtó sem, sem az Európai Parlament sürgősséggel elfogadott, Romániát elítélő határozata. Uo. A brüsszeli nagykövetség 1988. július 7-ei rejtjeltávirata.

¹⁸⁵ MOL XIX-J-1-u. 43. d. Szüts Pál levele Őszi Istvánhoz, 1988. július 6.

el akarja terelni a közvélemény figyelmét a belső gazdasági, társadalmi nehézségekről. Ezt látszik alátámasztani az a mód, ahogy a román sajtó beszámolt az MSZMP KB júliusi üléséről. Kommentár nélkül és rövidítve idézte Németh Miklós KB-titkár tárgyilagos és önkritikus beszámolóját a gazdasági helyzetről.¹⁸⁶

A VSZ PTT 1988. júliusi ülésén nem került sor nyílt vitára a nemzetiségi kérdéssel és nem szakított egymással a két ország vezetése, de közeledésről sem beszélhetünk. A küldöttségvezetők inkább a reformok kapcsán ütköztek egymással, de ez nem annyira magyar–román, sokkal inkább szovjet, lengyel, magyar, illetve keletnémet, román, csehszlovák, bolgár, román konfliktus volt.¹⁸⁷ A hazatérő Grósz Károly burkoltan bírálta Romániát, amiért a többségi álláspontot nem méltányoló módosító indítványaival akadályozza a bécsi utótálalkozó befejezését. Szavaiból az derült ki, hogy a plenáris ülésen senki nem reagált azokra a mondataira, amelyek azoknak az államoknak a felelősségéről szóltak, amelyek területén nemzetiségek élnek, illetve amelyek a híd-szerepről hangzottak el.¹⁸⁸ A magyar vezető ezzel együtt is átlépett egy határt. A katonai-politikai szövetség fórumán egy magyar politikus, ha nem is konkrét címmel ellátva, de üzent szövetségeseinek, felajánlotta nekik az állásfoglalás lehetőségét. Más kérdés, hogy ezzel ők nem éltek, a címzett pedig nem vett tudomást postájáról.

Nicolae Ceaușescu a VSZ ülése után megünnepelte a nevéhez fűződő korszakot. Ebből az alkalomból a szűkebb pártvezetés előtt mondott beszédében büszkén jelentette ki: „visszaadtuk népünknek a szabad és független nép érzését, visszaadtuk saját történetének érzéseit”. Ez a nép – nemzetiségi különbség nélkül – jogegyenlőségben él.¹⁸⁹ Sikerült véglegesen megoldani a nemzetiségi kérdést. „Románia állampolgárai függetlenül attól, hogy kik is a közeli vagy távoli felmenő ősei, valamennyien egy és ugyanazon népnek a fiai és leányai” – jelentette ki a román államfő. Ezzel ő is lépett egyet előre. Az egységes nemzetállam mögött ott az egységes román nép. Az enyhített talán e kijelentése súlyán, hogy engedett az etnikai nemzetfogalomból, valami olyasminak az irányában ment el, mint a szovjet vagy az amerikai nép (inkább az utóbbi, de ahhoz bevándoroltnak kellett tekinteni a romániai nemzetiségeket).

¹⁸⁶ *Előre*, 1988. július 16.

¹⁸⁷ Lásd erről röviden Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon*, i. m. 153–154.

¹⁸⁸ *Népszabadság*, 1988. július 18. Grósz hozzátette: „Hogy ezek a szavak milyen fogadtatásra leltek? Nem tiltakozott ellene senki, sőt a tanácskozás szüneteiben többen egyetértően nyilatkoztak arról, amit mi képviselünk. S tették ezt olyan országokból való delegátusok is, ahol sokan élnek magyarok.” Ez értelemszerűen Csehszlovákiára utaló kitétel volt.

¹⁸⁹ *Előre*, 1988. július 24.

A főtitkár még egyet lépett előre. Döntés született arról, hogy augusztus közepéig rögzíteni kell, mely települések legyenek a mezőgazdasági-ipari központok.¹⁹⁰

Nyár ide, nyár oda, gyorsan követték egymást az események. Grósz Károly az Amerikai Egyesült Államokba látogatott. Ilyen szintű látogatásra – egyáltalán tárgyalásra – négy évtizede nem került sor. Grósz ott, két nappal Ceaușescu kijelentései után, beszédet mondott a Külpolitikai Tanácsban. A magyar miniszterelnök Európáról szólva az integráció elmélyülését és a népek, nemzetek, nemzetiségek erősödő identitástudatát tartotta fontosnak hangsúlyozni. Beszédének egy része kifejezetten Romániára, a falurombolás kulturális örökséget pusztító hatására utalt. Grósz hozzátette: „Különösen fontos egymás emlékeinek, nyelvének, kultúrájának tisztelete, kölcsönös óvása, a határok áteresztő képességének növelése a szomszédos országok között...”¹⁹¹

Közben jugoszláv részről is kifogásolták azt a román álláspontot, amely szerint a nemzetiségi kérdést megoldották. A zágربی nemzetközi kulturális antropológiai kongresszus határozatban tiltakozott a falurombolás ellen.¹⁹² Az amerikai szenátus ellenszavazat nélkül tiltakozott az emberi jogok romániai helyzete miatt. Augusztus közepén Genscher nyugatnémet külügyminiszter levelet írt a falurombolás ügyében román kollégájának.¹⁹³

Eljött az ideje annak, hogy az MSZMP KB Külügyi Osztálya tájékoztatót készítsen a pártvezetés számára a magyar–román viszony nemzetközi megítéléséről.¹⁹⁴ E szerint a szocialista országok tartózkodnak az állásfoglalástól. Ennek egyik oka, hogy maguk is küzdenek nemzetiségi problémákkal. A másik: a szocialista országok „nem szeretik” az egymás közötti nyilvános vitákat. A szovjet vezetők kétoldalú tárgyalásokat javasolnak; Lengyelország ki akar maradni a konfliktusból (van elég belső baj, amellyel szembe kellett néznie – mondhatjuk), az NDK mindkét ország vezetőit felelősnek tartja a helyzet elmérgesedéséért; Bulgária semleges, Jugoszlávia egyetért a magyar állásponttal, de nem hajlandó olyan lépésre, amely Románia elszigetelését célozná. Románia pedig nem támogatja a VSZ és a KGST korszerűsítését.

A tájékoztató szerint nem lehet egységes nyugati magatartásról beszélni. Hollandia, Ausztria, az NSZK és az USA tett csak komolyabb, de ugyancsak óvatos lépéseket a román politika módosítása érdekében. Eközben a Bukarest és a NATO-országok közötti diplomáciai érintkezések a minimálisra csökkentek. A nyugati bal-

¹⁹⁰ *Népszabadság*, 1988. július 25.

¹⁹¹ *Népszabadság*, 1988. július 26.

¹⁹² *Népszabadság*, 1988. augusztus 1. A lengyel sajtó is elemezte a magyar–román vitát, és elismerte, hogy romlott a magyar nemzetiség helyzete. Uo. 1988. augusztus 5.

¹⁹³ *Népszabadság*, 1988. augusztus 12. és 19.

¹⁹⁴ MOL M-KS 288. f. 11/4537. ő. e.

oldali pártok inkább a magyar állásponttal rokonszenveznek. Ebben a helyzetben Románia folytatja a fejlődő országok adósságproblémáival kapcsolatos kampányt, de sem a szocialista, sem a nyugati országok nem állnak mellé ebben az ügyben.

Összességében a jelentés a magyar politika évtizedes mulasztásával magyarázta a nemzetközi tényezők óvatos és kiváráó vonalvezetését a magyar–román vitát illetően. „Későn emeltük fel szavunkat a Romániában élő magyarok növekvő elnyomása, egyre súlyosbodó hátrányos megkülönböztetése ellen.” Ez a kritika igaz volt, de arról sem lehetett elfeledkezni, milyen fogadtatásra számíthatott nemzetközi téren a magyar külpolitika. Maga a jelentés is arra a következtetésre jutott, hogy az egyes országok vezetése nem a szerint dönt, hogy kit támogat, hogy melyik ügy az igazabb, hanem saját belső és külső helyzetét, céljait mérlegelve. A nemzetközi kapcsolatok bonyolult szövevényében a nemzetiségi kérdés, a magyar kisebbség sorsa, a magyar–román viszony csak egy szál volt a sok közül.

A párt külügyi osztályának elemzői talán éppen ezért javasolták, hogy elsősorban az utóbbi időben alkalmazott emberi jogi megközelítés uralja a magyar külpolitika megnyilatkozásait, és ne a két ország közötti rossz viszony magyarázgatása. Tudatosítani kell a világban, „hogy – miközben nem keresünk döntőbíró – a jelenlegi román vezetést csak széles körű, határozott és nyílt nemzetközi fellépés, a nemzetközi nyilvánosság, a közvélemény és a világpolitikai szereplői részéről egyértelműen kifejezésre juttatott elítélő magatartás térítheti el a térség egészének stabilitását fenyegető tervei megvalósításától”.¹⁹⁵

A tájékoztató azt sugallta: ha nincs értelme a kétoldalú tárgyalásoknak, ha nem lehet cselekvő támogatást várni a szocialista országoktól, akkor a Nyugatot és a nemzetközi közvéleményt kell meggyőzni, Romániát pedig védekező pozícióba kényszeríteni. A kérdés az volt, ér-e annyit ez az ügy, hogy nemzetközi jelentőségűnek minősüljön, hihető-e az, hogy Románia fenyegeti a térség stabilitását? Van-e eszköz bármilyen nemzetközi tényező, szervezet kezében, amellyel belpolitikájának megváltoztatására kényszerítheti Ceaușescut és a Román Kommunista Pártot? Ezek a megfontolások nem voltak értelem nélküliek, különösen azok számára nem, akik nem akarták a térségben befolyáshoz engedni a Nyugatot. Az ilyen megfontolások érveket adtak azoknak is, akik éppen azt látták célszerűnek, ha Magyarország nem zárkózik el a kétoldalú tárgyalásoktól, mert ezzel tudja jó szándékát hitelesíteni a nemzetközi közvélemény előtt. Igazuk volt azoknak is, akik attól féltek, ha a magyar külpolitika túlságosan kiélezi a helyzetet, elveszítheti a reformok okán élvezett nemzetközi támogatást, amelyre pedig – különösen a gazdasági és pénzügyi körök jóindulatára – igencsak rá volt szorulva. Ez a kimondott-kimondatlan vita a párt-

¹⁹⁵ Uo.

vezetés tagjai között, akik nagyjából azonos értékű megfontolásokat tartottak szem előtt, egész nyáron folyt, de nem dőlt el.

Az augusztus 20-i ünnepi beszédek nagy hangsúlyt helyeztek a határon túli magyarság sorsára. Straub F. Brúnó akadémikus, az Elnöki Tanács új elnöke, a Magyar Népköztársaság egyik történelmi küldetésének nevezte a három és fél millió kisebbségben élő magyar ügyének vállalását, mert ez is „záloga a már 1100 éve Európának ezen a táján élő magyarság fennmaradásának”.¹⁹⁶ Az államfői beszéd és Szűrös Mátyás ünnep alkalmából adott nyilatkozata is épített arra az új külpolitikai elemre, miszerint Magyarország híd-szerepet tölt, tölthet be Kelet és Nyugat között. A KB-titkár közölte: Magyarország javaslatot tett arra, hogy a Varsói Szerződés keretében jöjjön létre egy bizottság a nemzetiségi kérdés kezelésére. Leszögezte: „bizonyos jelenségek nem képezhetik csak egy-egy ország belső ügyét”. Szűrös világossá tette a szándékot: a magyar vezetés „nemzetközi támogatással” is hitelesíteni akarja tárgyalási törekvését, mert Romániában az emberi jogok oly mértékben sérülnek, hogy az túlmegy két ország ügyén. A KB-titkár minden addiginál tovább menve kijelentette: „a magyar nemzeti kisebbség igazán jogosult személyi, kulturális, területi autonómiára”. Ez a kijelentés a nemzeti önrendelkezés adott viszonyok közötti érvényesítéséről szólt, és messze túllépett az addig képviselt hivatalos magyar állásponton.

Szűrös azonban a szocializmusmodell-vita elemét is beemelte a két ország viszonyát szabályozó elvek sorába. A két ország vezetőinek eltérő felfogása a társadalomról, gazdaságról, politikáról régóta nyilvánvaló volt, de a szocialista országok közötti kommunikációban erről nem eshetett szó. Az MSZMP pedig – éppen saját fokozatos, modellszerű elkülönülése okán az 1968 előtti és utáni néhány évet leszámítva, a nyolcvanas évek elejéig – inkább defenzív magatartást tanúsított a szocialista rendszer reformjának ügyében. Azután Gorbacsov színre lépésével e téren a helyzet megváltozott, és amikor az erény (a reform) kényszerré vált, a szükség (a válság) reformokat követelt, a magyar politika az 1988. májusi pártértekezleten elmozdult a modellváltás irányába. Nos, ettől a pillanattól az MSZMP vezetésének már végképp nem volt rejtegetnivalója. Ellenkezőleg. Erről szólt minden fontos megnyilatkozása. A pártvezetés úgy ítélte meg, hogy ideje ezt az eszközt is bevetni a két ország között zajló küzdelembe, ideje vállalni a nyílt ideológiai vitát. A KB-titkár nem feledkezett el arról sem, hogy Romániát Kelet és Nyugat előtt is leleplezze, nehezebb helyzetbe hozza. Kijelentette: „Olyan politikával, gyakorlattal állunk vitában, amely nemcsak a magyarokat sérti, hanem a románokat, s a Romániában élő többi nemzetiséget is, amely a szocializmus hitelét rontja, amely már ma destabilizáló szerepet játszik

¹⁹⁶ *Népszabadság*, 1988. augusztus 20.

a nemzetközi szintén, s holnap beláthatatlan következményekkel járhat”.¹⁹⁷ Szűrös Mátyás ünnepi beszéde hasonló témákat érintett és hasonló hangvétellel.¹⁹⁸

Ez már sok volt Bukarestnek. A magyar vezetők nemzeti ünnepükön tett kijelentéseikkel jócskán elrontották az augusztus 23-i román nemzeti ünnepet.

7. Arad

A román külügyminiszter levelet írt az ENSZ főtitkárának, amelyben azt indítványozta, hogy a világszervezet tiltsa meg tagországaiban „nacionalista, sovínista, rasszista és antiszemita tüntetések szervezését”. A javaslat szerint azokat is meg kellene büntetni, akik ilyen demonstrációkra bujtogatnak, vagy bármi módon támogatnak ilyen tömegrendezvényeket.¹⁹⁹ Furcsa lett volna egy ilyen ENSZ határozat.

Két nappal a román nemzeti ünnep után Ștefan Andrei miniszterelnök-helyettes bekérte a magyar nagykövetet és kifejezte a román vezetés felháborodását az augusztus 20-i beszédek miatt. Kijelentette: a magyar vezetők tévednek, ha azt hiszik, hogy az azonos szövetségi rendszerhez tartozás megakadályozza Romániát a méltó válasz adásában. Hibáznak akkor is, ha Gorbacsovhoz kötik lépéseiket, mert a Szovjetunió számára Románia fontosabb, mint Magyarország.²⁰⁰ Még ugyanezen a napon Nicolae Ceaușescu is magához hívatta Szűts Pált, és kijelentette, a román-ellenes nyilatkozatok ártanak a két ország kapcsolatának. „A román párt- és állami vezetés úgy ítéli meg, hogy rendkívül súlyos helyzet alakult ki országaink között, ami rontja a két nép viszonyát, ellene van a két szomszédos szocialista állam érdekeinek és szélesebb értelemben nemzetközi érdekeket veszélyeztet. Nem is beszélve arról, hogy a probléma már régen túllépett a szocialista országok körén.” Erre való hivatkozással Ceaușescu szükségesnek látta, hogy a „legrövidebb időn belül” talál-

¹⁹⁷ Uo. Szűrös felsorolta a magyar politika többi elemét is, a menekültek helyzetének rendezésétől a határok sérthetlenségéig.

¹⁹⁸ *Népszabadság*, 1988. augusztus 22. Szűrös felhasználta beszédében a külügyi osztály idézett anyagának azt a részét is, amely a nemzetközi közvélemény támogatásáról szólt, amely, az ő szavaival, „hitelt és nyomatékot” adhat a magyar tárgyalási készségnek. Az ünnepen Pozsgay Imre Bartókra utalva kijelentette: a magyar vezetés nem akar vizsályt kelteni a népek között.

¹⁹⁹ *Népszabadság*, 1988. augusztus 23. Az ENSZ-hez intézett levél közvetlen előzményének tekinthető, hogy augusztus 22-én a budapesti román nagykövetség előtt néhány százan ülősztrájkot tartottak a falurendezés ellen. Ion Totu az ENSZ őszi ülészakán megismételte ezt az indítványt. *Előre*, 1988. október 2.

²⁰⁰ MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/85. d. Rejtjeltávirat. 1988. augusztus 25. Andrei kilátásba helyezte a budapesti román nagykövetség létszámának csökkentését és a diplomáciai kapcsolatok szűkítését.

kozzon Grósz Károllyal Nagyváradon, Aradon vagy akár Bukarestben.²⁰¹ A román államfő utalást sem tett arra, hogy megfontolásra érdemesnek tartana bármit is a magyar bírálókból. Egész fellépése azt sugározta: a találkozó és nyomában a magyar magatartás változása az egyetlen esély arra, hogy Románia ne tegyen kemény ellenintézkedéseket, hogy ne romoljon meg végzetesen a két ország viszonya.²⁰²

Fel lett adva a lecke az MSZMP vezetésének. A Politikai Bizottság másnap foglalkozott a román tárgyalási ajánlattal. Az a döntés született, hogy Grósz Károly utazzon Aradra, és a találkozóról visszatérve a szegedi tévéstudióban számoljon be a magyar közvéleménynek. A dolog súlyát mutatja, hogy a pártvezetés az ülés után azonnal közleményt adott ki a döntésről. E szerint a PB a „magyar nemzet iránti felelőssége tudatában, a kialakult helyzetre tekintettel úgy döntött, hogy a szokatlannul közeli időpont ellenére” elfogadja a találkozóra tett román javaslatot. A „kialakult helyzet” a településrendezés nyomán a két ország között létrejött feszültséget jelentette. Ebből következően a megfogalmazás arra utalt: a magyar fél szerint a romániai magyarságra veszélyt jelentő terv az oka a két ország közötti viszony megromlásának. A szövegből kiderült, a pártvezetés annak tudatában kész a tárgyalásra, hogy a két ország közötti vita zavarja a szocialista országok együttműködését és az európai enyhülés elmélyülését. A közlemény hangsúlyozta: az MSZMP a két népsorsközösségét tartja szem előtt, és kész előfeltételek nélkül tárgyalni. A magyar vezetés minden területen, így nemzetiségi téren is kész az együttműködés fejlesztésére. Ebben a megfogalmazásban benne rejtett: a magyar párt nem tekinti belügynek a nemzetiségi kérdést. Nemzeti és internacionalista kötelessége mindent megtenni az együttműködés lehetőségeinek feltárásáért. A közvélemény megfelelő tájékoztatást fog kapni a találkozóról.²⁰³

Nem kis belpolitikai kockázatot vállalt a pártvezetés és személy szerint Grósz Károly, amikor belement a találkozóba. Más volt a helyzet külpolitikai szempontból. Nehéz lett volna megindokolni a külföld előtt, miért is nem hajlandó egy asztalhoz ülni Ceaușescuval, miért is fessegeti a magyar külpolitika a határon túli magyarság

²⁰¹ Uo. Rejtjeltávirat. 1988. augusztus 25.

²⁰² Másnap, augusztus 26-án készült el a magyar külügyminisztériumban egy értékelés Románia emberi jogi és nemzetiségi politikájának nemzetközi megítéléséről. Megállapítást nyert: rossz a vélemény, de nem annyira, hogy a nemzetközi élet szereplői nyíltan és egységesen fellépnének Romániával szemben. Az előző napon tett kezdeményezésben az anyag készítői úgy látták: „a román vezetés tudatára ébredt annak, hogy közelít eddigi külpolitikája határaihoz, s további harcias lépésekkel pozíciójának romlását sem Nyugaton, sem a szocialista országok körében nem tudja megállítani”. Uo. Ez az értékelés nem volt kellően megalapozott és azt az érzést erősítette a magyar politikai vezetésben, hogy eredményes lehet a két ország felső vezetőinek találkozója.

²⁰³ MOL M-KS 288. f. 5/1034. ő. e.

ügyét, ha nem él a kétoldalú tárgyalások kínálta lehetőséggel.²⁰⁴ Az a magatartás, amely Kádártól elfogadható, logikus volt – tudniillik ha már nem mondta-mondhatta ki nyíltan, mi is a baja, ha nem kockáztathatta az összeveszést a magyar és a román párt között, akkor legalább ne kelljen legitimálnia egy elfogadhatatlan politikát –, Grósz számára már nem jelentett kötelező mintát. Joggal feltételezhető: az új pártfőtitkár jelezni kívánta, tiszta lappal akar indulni, nem köti őt a kádári hagyomány, amely e téren sem célokban, sem eszközökben, sem eredményekben nem volt gazdag. Ráadásul a magyar külpolitika még Kádár irányításával, jóváhagyásával megkezdte a korrekciót, és 1984-től kezdve ha óvatosan is, de már nyilvánosan, 1987-től pedig egyre egyértelműbben fogalmazta meg véleményét és elvárásait a nemzetiségi kérdésben. A párt új vezetőjének ezért lehetősége volt arra, hogy határozott álláspontot képviseljen, és megegyezés, kompromisszum, eredménytelenség esetén tárgyalópartnerére hárítsa a felelősséget.²⁰⁵ Vélhetően ennek tudatában ment Grósz 1988. augusztus 28-án Aradra. Bizonyos jelek azonban arra utalnak, hogy abban reménykedett, ha csak kis eredményt is, de sikerül elérnie. Talán még az is igaz, hogy erre készült, ehhez szabta taktikáját. Túl sok időt nem hagyott magának a felkészülésre. Ez is, az is visszaütött.

A megbeszélés kezdetén Ceaușescu szívélyesen üdvözölte a magyar pártfőtitkárt, majd azt mondta, övé az első szó joga. Ezzel az udvarias húzással nemcsak kényelmes helyzetbe hozta magát, de átadta a hangnem meghatározásának lehetőségét magyar partnerének.

Grósz már a legelején hibázott, amikor kijelentette: a magyar–román viszony kedvezőtlen alakulásáért mindkét felet egyforma felelősség terheli. (Azt hitte vajon, hogy Ceaușescu hajlandó lesz önkritikára? Azt gondolta, ha önkritikus, akkor kritikus is lehet?) A magyar alapállást úgy jellemezte, hogy az a sorsközösségre, a nyíltságra és a nyilvános politizálásra épül. Az MSZMP tudomásul veszi, hogy minden párt és nép a saját útját járja, maga nem minősít másokat, és elviseli, ha őt minősítik. Ezután tért rá a magyar vezető a két ország kapcsolataira, amelyeket ellentmondásosnak nevezett. A gazdasági együttműködés kivételével minden téren visszafejlődés figyelhető meg, a problémák kezdenek nemzetközi jelleget ölteni. Grósz szükségesnek tartotta leszögezni: magyar területi igények „nincsenek és nem is lesznek”. Miközben az ország

²⁰⁴ Magyarország még mindig magányos volt nemzetiségi ügyben. Ezt érzékeltette Erdős Andrénak a bécsi utótalálkozó kapcsán még az „aradi csúcs” előtt adott nyilatkozata. A nagykövet úgy vélte: ez a kérdés nem egyformán érinti a nyugati és a szocialista országokat. Ez az oka annak, hogy nehéz megtalálni a konszenzust. *Népszabadság*, 1988. augusztus 27.

²⁰⁵ Ripp Zoltán ennél szigorúbban ítéli meg Grószot, szerinte „hagyta, hogy a kétoldalú kapcsolat »testvérpárti« oldala kerekedjék felül”. Vö. *Rendszerváltás Magyarországon*, i. m. 157. – Megítélésem szerint e tekintetben semmilyen illúzió nem élt a pártfőtitkárban.

és vezetése felelősséget érez a világban élő magyarokért, elfogadja, hogy problémáik megoldása annak az országnak a feladata, ahol ők élnek. Ez a téma Magyarországon belpolitikai is. Sőt „akaratunktól függetlenül” a nemzetközi közvélemény figyelmének középpontjába kerültek az emberi, egyéni és kollektív jogok, az anyanyelv szabad használatával összefüggő kérdések. (Ez magyarázkodik, védekező mondat volt, ráadásul nem is igaz.) A miniszterelnök Groza politikáját dicsérte, és – először használva a többes szám első személyt – szembeállította az aktuális helyzettel, amikor így fogalmazott: „évszázados művelődési, oktatási intézményeink felszámolását, a magyarokkal való kapcsolattartás nehezítését tapasztaljuk”.

Grósz arra kérte tárgyalópartnereit: mondják meg, ha valamiben a magyar fél hibás. (Ezt sem kellett volna!) Majd kijelentette: „Egyszerűen nem értjük” a településfejlesztést, akár „Önök, mi is felelősséget érzünk Európa, a magyarság kulturális értékeinek megőrzése iránt”. Ezt fejezte ki a magyar országgyűlés nyilatkozata. A miniszterelnök kérte, vizsgálják felül a településrendezésről hozott döntést, majd azt feszegette: vajon mi az oka annak, hogy a magyarok el akarnak vándorolni szülőföldjükről?

Ezt követően a magyar vezető javaslatokat terjesztett elő: jövőre hivatalos párt- és állami tárgyalás keretében a két fél fogadjon el egy nemzetiségi deklarációt. Hozzanak létre magyar–román vegyesvállalatokat. Dolgozzanak ki a nemzetiségekigényeit ki-elégítő kulturális munkatervet. Tárgyaljanak a menekültkérdésről. Dolgozzon a történész vegyes bizottság. Ápolják közösen a haladó történelmi hagyományokat. Állítsák vissza a főkonzulátusokat. Számolják fel a turistaforgalom előtt álló akadályokat. Látogathasson újságírócsoport Romániába a magyarok helyzetének tanulmányozására. (E javaslatok jó szándékot tükröztek, koherensek voltak, nem feszegették a belügyeket, a nemzeti önrendelkezés kérdéseit.) Végére érve a sornak Grósz felajánlotta: ha valamelyik kérdésről „úgy érzik, vegyünk le véglegesen (a) napirendről, kérem, mondják meg, ne hordozzuk azoknak a terhét”.²⁰⁶ (Ez súlyos hiba volt és ismét túlzott engedékenységet jelzett.) Mindennek elmondásához a magyar pártfőtitkárnak 25 percre volt szüksége.

Nicolae Ceaușescu a köszönet után azzal kezdte, hogy a két ország kapcsolataiba súlyos, veszélyes problémák keveredtek. (Ezzel az első pillanatban világossá tette, hogy nem ott látja a viszonyok megromlásának okát, ahol a magyar párt vezetője.) Érdemi mondanivalóját a történelem megidézésével kezdte. Emlékeztette a magyar küldöttséget, amelynek Szűrös Mátyás és Szüts Pál is tagja volt, hogy most fogják ünnepelni az első központosított dák állam 2060. évfordulóját. Hogy ne legyen két-

²⁰⁶ MOL M-KS 288. f. 5/1035. ő. e. A Politikai Bizottság ülésének anyaga mellé tették az aradi tárgyalás jegyzőkönyvét. A fenti és a következő idézetek mind ebből származnak.

ség, miért is hozza ezt szóba, a román köztársasági elnök azonnal hozzátette: „Ha jól jegyeztem meg az Önök sajtójából, Önök készülnek az első törzsek Európába érkezésének 1000. évfordulójára, a honfoglalás 1000. évfordulójára.” (Nem jól jegyezte meg, de a lényeg nem is ez volt.)

A román pártfőtitkár ezután azt fejtegette: a román gazdaság erőteljesen fejlődik, mindent elő tud állítani, még atomfegyvert is. (!) Elsőbbség, nagyság, fejlődés, fölény: ezt szolgálták Ceaușescu bevezető megjegyzései. Ezután azonnal áttért a magyar felet foglalkoztató kérdésekre. Beszért az iparosításról, amelynek keretében Hargita, Csíkszereda is fejlődik (erről korábban nem kért a magyar vezetés magyarázatot, pedig ez is településfejlesztés). 12 osztályos iskolákat nem lehet kistelepüléseken működtetni.

A román államfő kijelentette: a Magyar Országgyűlésnek a román Nagy Nemzetgyűléshez intézett felhívása a településrendezés felülvizsgálatáról ellentétes a két ország kapcsolatának elveivel. Alaptalan az a feltételezés, hogy a román vezetés nem veszi figyelembe az emberek, a nemzetiségek érdekeit. A településrendezés éppen erről szól. A román vezetés kész küldöttséget fogadni az ügyben. Ceaușescu bírálta a magyar politikát, amiért teret ad a magántulajdonnak, és amiért felelősséget akar vállalni a magyar nemzetiségű román állampolgárokért. Ez utóbbi ellentétes a nemzetközi élet elveivel és a két ország közötti szerződésekkel. Az államfő leszögezte: a román párt és állam felelőssége, hogy polgárai – függetlenül származásuktól – sokoldalúan fejleszthessék tevékenységüket. Megkérdőjelezte, hogy a magyar állam tevételesen segíthetne a romániai magyarok gazdasági helyzetén, de ez nem is a feladata; az a jó, ha az emberek ott boldogulnak, ahol születtek. Majd hosszas fejtegetés következett arról, milyen jó a nemzetiségek és az emberi jogok helyzete Romániában. Elfogadhatatlanok az imperialista körök románellenes támadásai ezen a téren. A magyar sajtó is félreinformál a romániai helyzetről. Ők is szervezhetnének tüntetéseket, de inkább a jószomszédi viszonyt kellene helyreállítani.

Grósznak a nemzetiségi nyilatkozatra vonatkozó javaslatára Ceaușescu azt válaszolta, inkább a kapcsolatok fejlesztéséről szóljon a nyilatkozat, amelyben szerepelhet a nemzetiségi kérdés is, azonban a magyar állam román állampolgárokkal szemben vállalt felelőssége nem lehet része a deklarációnak. A román pártvezető hajlandóságot mutatott a kulturális vegyes bizottság munkájának felújítására is azzal a kis kiegészítéssel, hogy az ott folyó munka nem szűkülhet le a magyar nyelvű kultúrára. Elutasította a kultúrházak megnyitására tett magyar kezdeményezést. Egyetértett a történész vegyes bizottság működtetésével, bár ehhez is tett egy megjegyzést: a történelmet el kell fogadni olyannak, amilyen.

Ceaușescu kijelentette: a menekültkérdés nem román, hanem magyar ügy, a román vezetés igyekszik megakadályozni a kivándorlást, de senkit nem tud „megkö-

tözve” otthon tartani. Aki akar, hazatérhet. Az államfő elutasította a konzulátusok újranyitását, hiszen tulajdonképpen le is tartóztathatták volna a magyar konzulátus dolgozóit, mert beleavatkoztak a belügyekbe.

Ceausescu egyetértett a turizmus fejlesztésével. Kijelentette: magyar újságírócsoport látogathat Romániába, de ne csak magyar helységeket keressen fel. A román politikus legalább négyszer olyan hosszan beszélt, mint magyar tárgyalópartnere, majd ebédszünet következett.

Válaszában Grósz kijelentette: a településfejlesztés belügy. Javaslatot tett arra, hogy magyar parlamenti bizottság a helyszínen tanulmányozhassa a helyzetet. A magyar pártvezető azért megjegyezte: „Továbbra sem érti, mi lesz a 7000 faluval.” Ceausescu magyar sajtót bíráló megállapítására azt mondta, amennyiben az félrevezeti a tömegeket, azon úgy lehet javítani, ha pontosabb tájékoztatást adhat a helyzetről. Grósz egyértelművé tette: nem áll módjában megakadályozni ellenvélemények megjelenését, „ha elfogadjuk, hogy eltérőek a nemzeti sajátosságok, eltérő a gyakorlat, eltérő a stílus”, akkor ezt is el kell fogadni. Azt megígérheti – mondta –, hogy az MSZMP elhatárolja magát attól, ami nem igaz. Grósz jelezte: nem zárható ki, hogy újabb tüntetések lesznek, a parlament decemberben tárgyal az egyesülési és gyülekezési törvényről. Most csak a nacionalista, irredenta és háborúra uszító rendezvények tilthatók be. (Ezzel világossá tette: szemben Ceausescuval sem az Erdély-tüntetést, sem a nagykövetség előtti demonstrációt nem sorolja ide.)

Az MSZMP vezetője „cserében” azt ígérte: vége a főtitkári találkozókka kapcsolatos korábbi magyar gyakorlatnak. („Ön csütörtökön üzent és én vasárnap itt vagyok.”) Kifejtette: a nemzetiségi nyilatkozat része lehet a két ország közötti kapcsolatokról szóló nyilatkozatnak is, de az a lényeg, hogy „azoknak válaszoljon, akik a köztünk való kapcsolatokat akarják lazítani”.

Grósz röviden reagált Ceausescunak az állami és a magántulajdonról tett megjegyzésére is, kifejtve, hogy ameddig a magántulajdon hatékonyabb, addig nem szabad felszámolni.²⁰⁷ A magyar pártfőtitkár visszatért a határon túli magyarság ügyével kapcsolatos felelősség kérdésére is. Leszögezte: a magyar vezetés nem felelősséget vállal érte, hanem felelősséget érez iránta, amivel nem sért semmilyen internacionalista elvet. Grósz utalt arra, hogy a többi szomszéd országban nincsenek nemzetiségi problémák. „Azt szeretnénk, ha nem lennének itt sem, és ezért mindent meg fogunk tenni. Önöktől pedig azt kérjük, segítsenek nekünk.” (Ez a ravasznak tűnő kérés nem hangzott túl jól, hiszen visszatért a régi kádári érveléshez: csak azért szólunk,

²⁰⁷ A magyar főtitkár hozzátette: „Nem hiszem, hogy a rendszer attól fog összeomlani, hogy még néhány százalékkal emelkedik a magántulajdon, sokkal inkább attól, ha ilyen hatékonysággal működik a szocialista szektor.”

mert belpolitikai gondjaink vannak az Önök nemzetiségi politikája miatt.) Ehhez illeszkedve, mintegy lezárásként rövid tájékoztatást adott az új magyar pártvezetés céljairól, megjegyezve, az a legrosszabb, ha „nem csinálunk semmit”.

A román államfő nem hatódott meg ettől. Kijelentette: más választ várt a magyar sajtóval kapcsolatban, mert az vitatja az RKP belpolitikáját. Lenne mód a tüntetések megakadályozására is. A településrendezésről a „mi népünknek” kell döntenie. Ceaușescu ezután, váratlan fordulattal, úgy nyilatkozott: ő fontosnak tartja a „nemzeti érzelmek” életben tartását, de nem szabad elfeledkezni az „osztályszempontról” sem. A problémákat a szocialista építés felől kell megközelíteni.

Lám, két évtized után megfordultak a szerepek: most az MSZMP lépett fel a nemzeti mezben és az RKP az internacionalista és a következetes szocialista elvek védelmezőjeként.

A román pártfőtitkár a megbeszélés utolsó szakaszában bizonyos engedékenységet mutatott tárgyalópartnere irányában, amennyiben hajlandó volt beszélni a magyar nemzetiség helyzetéről. Ezt azzal indokolta, hogy ezután a magyar sajtó is hitelesebben tájékoztassa a magyar közvéleményt a romániai helyzetről. Ennek érdekében sokat tehet a magyar párt. Ceaușescu kijelentette, sok kérdésben egyetérttünk, majd – Grósz hibáját kihasználva – hozzátette: egyes „kérdésektől pedig – ön is egyetért ezzel – véglegesen el kell tekintenünk”. Aztán, mivel ő is érezte, ez már túlzás, örökre mégsem zárhat ki témákat a két ország és párt közötti kapcsolatokból, a gondolatot egy homályos utalással zárta le: lehet, hogy valamikor egyszer ezek is napirendre kerülnek. A román vezető is adott egy rövid tájékoztatást országa helyzetéről, pártja politikájáról. Végezetül azt kérte, ne az érzelmek, hanem a felelősség vezérelje a két párt vezetőit, cselekedjenek együtt, közösen.

A tárgyalások befejeztével Grósz Károly és Nicolae Ceaușescu közös sajtóértekezletet tartott. A román államfő szerint a „nyílt, elvtársi” légkörű beszélgetésen sok kérdés felvetődött, megmutatkoztak a nézetkülönbségek, de előtérbe állították azokat a témákat, amelyekben egyetértés van, hiszen minden nép önállóan építi a szocializmust. Senki nem letéteményese az igazságnak. Szerinte a legtöbb kérdésben sikerült egyetértésre jutni. Lehetőség van az együttműködésre a gazdaság, a kultúra és a turizmus területén. Kérdésre válaszolva leszögezte, szóba került a nemzetiségi kérdés, de az az adott párt és kormány dolga.

Grósz azzal kezdte, hogy nagy várakozással jött, és abban nem is csalódott. A magyar pártvezető szerint sikerült előbbre lépni: a történelmi és kulturális vegyes bizottságok felújítják munkájukat, lehetőség lesz egymás jobb megismerésére. Közös akaráttal a vitatott kérdések is megoldhatók.²⁰⁸

²⁰⁸ *Népszabadság*, 1988. augusztus 29.

Az Aradon elért eredmény sovány volt, ahhoz mindenképpen kevés, hogy meggyőzze azokat, akik fenntartásaikat hangoztatták a találkozójával kapcsolatban.²⁰⁹ Ők pedig sokan voltak mind a pártvezetésen belül, mind a hazai és a romániai magyar közvéleményben, ahol különösen nagy volt a csalódottság.²¹⁰ Aradon Grósz Károly és a magyar vezetés vereséget szenvedett. Nemcsak az volt a baj, hogy nem sikerült eredményt elérni, hanem az is, hogy egy pillanatra úgy tűnt, mintha a magyar vezetés visszaretent volna a nehezen kiküzdött új külpolitikától, amely a nemzetiségi kérdésben, a kétoldalú kapcsolatok ügyében egyértelmű követelményeket fogalmazott meg Romániával szemben.

8. Arad után

Grósz Károly úton hazafelé megállt Szegeden és – mint előzetesen tervezte – interjút adott a Magyar Televíziónak. Ez a nyilatkozat kifejezetten balul sikerült, nem-hogy kijavította volna a megbeszéléseken elkövetett hibákat, inkább azt a benyomást keltette, erősítette meg, hogy a főtitkár nem lépett fel kellő erővel a nemzet képviselőjében, az erdélyi magyarság érdekében. Ez a tévés szereplés nem győzte meg a magyar közvéleményt a találkozó értelméről. Két dolgot lehetett megtudni az interjúból: tényfeltáró küldöttség utazik településrendezés ügyében Romániába, illetőleg hogy a román hatóságok nem fogják akadályozni a családegyesítést. (Ez szemérmes kifejezés volt a kivándorlásra.) A főtitkár-miniszterelnök alig beszélt a nemzetiségi kérdésről, és „kedves” házigazdának nevezte²¹¹ Ceausescut. Grósz ügyetlen és nem eléggé határozott magatartása kifejezett csalódást okozott, sokat rontott személyes tekintélyén.

Nem véletlen, hogy Budapesten már másnap gőzerővel megindult a kárenyhítő munka. Nyilatkozott a televízióban a párt szóvivője, aki érthetőnek nevezte a közvélemény várakozását, de azt figyelembe ajánlotta: 11 év problémáit nem lehet egy csapásra megoldani. Hangsúlyozta, hogy Grósz tíz felvetéséből nyolc megvalósul. A nemzetiségi kérdésről közös deklaráció lesz.²¹²

Újabb nap elteltével a *Népszabadság* belső vezércikket szentelt a témának. A szerző feltette a kérdést: helyes volt-e az 1977-es találkozó után csöndben tárgyalni?

²⁰⁹ Közéjük tartozott Szüts Pál nagykövet is, aki részletesen, elkéséredését nem leplezve írja le, mi és hogyan történt Arad előtt és Aradon. *Bukaresti napló*, i. m.

²¹⁰ Erről számol be a Politikai Bizottság számára a magyar–román kapcsolatokról készített előterjesztés is. MOL M-KS 288. f. 5/1035. ő. e.

²¹¹ *Népszabadság*, 1988. augusztus 29.

²¹² *Népszabadság*, 1988. augusztus 30.

„Ma már tudjuk, magatartásunkat a másik fél félreértette.” Most, az aradi találkozó után ismét kétségek támadtak, de tehetett-e mást a pártvezetés? Várnia kellett volna, hagyni az erőszakos beolvasztás befejezését? Grósz a Politikai Bizottság felhatalmazásával ment Aradra. A román fél csak a településrendezés felülvizsgálatát és a konzulátusok munkájának felújítását utasította el. A cikk szerint a mérleg pozitív, a főtitkár emelt fővel térhetett haza.²¹³

A Politikai Bizottság egy hét múlva, 1988. szeptember 6-án tárgyalta a helyzetről és a feladatokról. Az előterjesztés a román politikát tette felelőssé a két ország közötti rossz viszonyért. Nem hiányzott azonban az önkritika sem, amely a nyilvánosság kizárásával folytatott és az internacionalizmus téves értelmezésére épülő korábbi magyar politikát eredménytelennek ítélte. Ez a vonal kedvezett a beolvasztó politikának, de a belső közvéleményt is megosztotta, és gyengítette a nemzeti közmegegyezést. Sőt a hivatalos magyar politikának nem sikerült nemzetközi támogatást szereznie. Az előterjesztés szerint bonyolítja a helyzetet, hogy a szocialista országok többségének megvannak a maga nemzetiségi problémái, ezért a kérdés felvetését magát is nacionalizmus megnyilvánulásának tartják. Ugyanezen országok vezetőinek egy része ellenségesen nézi a magyar reformokat. A nyugati országok többsége is kívár, óvatos, nem akar beavatkozni a két ország vitájába.

A PB számára készült dokumentum szerint a román vezetés csak akkor hajlandó a kapcsolatok javítására, ha Magyarországon megszűnik politikájának bírálata. Ráadásul meg van győződve arról, hogy az ország a politikai és gazdasági csőd szélén áll, vezetésének csekély a mozgásszabadsága. Nem lehet arra számítani, hogy a román magatartás megváltozna. Egyik célját elérte Aradon: időt nyert anélkül, hogy jelentős engedményt tett volna. Ebből adódott a következtetés: a magyar pártvezetésnek magánál kell tartania a kezdeményezést, és a nyilvánosság bevonásával, a hazai háttér erősítésével és további külpolitikai lépések megtételével kell a román törekvéseket ellensúlyozni.

A Politikai Bizottság a helyzetértékelést elfogadta, és úgy határozott, hogy a határon túl élő magyarságért érzett felelősség vállalásának a magyar külpolitika integráns részének kell lennie. Azonnal meg kell kezdeni a nemzetiségi deklaráció szövegének elkészítését a következő évi legfelső szintű találkozóra. Konkrét javaslatokat kell előterjeszteni gazdasági és kulturális területen, beleértve a kultúrházak megnyitását is. Készüljön ötéves munkaterv a magyar–román történész vegyes bizottság számára. Lehetőséget kell keresni a főkonzulátusok újranyitására, magyar emlékhelyek megjelölésére, a két nép kapcsolataiért tevékenykedők kitüntetésére. Újságíró-küldöttség

²¹³ A cikk szerzője, Kanyó András tételesen felsorolta Grósz felvetéseit, javaslatait. *Népszabadság*, 1988. szeptember 1.

látogatását kezdeményezik a nemzetiségi helyzet és a településrendezés tanulmányozására. Az utóbbi tárgyban egy „parlamenti-társadalmi” küldöttség őszi útját is elő kell készíteni. Olyan egyoldalú gesztusok megtétele is célszerű lehet, mint a Magyar–Román Baráti Társaság újjáalakítása, a román kultúra bemutatása. Az erdélyi tárgyú magyar történelmi munkákat fordítsák le világnyelvekre. Készüljön felmérés a romániai magyarság helyzetéről. A Politikai Bizottság határozata szerint a menekültkérdésben az eddigi gyakorlatot kell folytatni, nagyobb számban lehet Nyugatra engedni azokat, akik oda akarnak távozni. Igyekezzenek javítani a Magyar Televízió és a Magyar Rádió romániai vételi lehetőségeit.

Döntés született arról: semlegesíteni kell a román hírszerzés magyarországi tevékenységét. A pártvezetés párbeszédet akart kezdeni a magyar–román viszonyról a hazai szellemi élet meghatározó tényezőivel, egyes nyugati körökkel és a Vatikánnal is. A PB elfogadta, ha a román fél magatartásáról és az ottani helyzetről rosszak lesznek a tapasztalatok, azt jelezni kell a szovjet vezetésnek: a VSZ PTT következő ülésén a magyar küldöttség szóvá fogja tenni ezzel kapcsolatos álláspontját. Ez új színt jelzett a külpolitikában. Az elfogadott határozat szerint a külügyminiszter az ENSZ Közgyűlés általános vitájában felszólal és kifejti a nemzetiségi kérdésről, a menekültügyről vallott magyar felfogást.²¹⁴ Az ülésen döntést hoztak arról, hogy Szűrös Mátyás az ügymenet gyorsítása érdekében minél hamarabb utazzon Bukarestbe. Határoztak annak a februári döntésnek a felülvizsgálatáról, amely a külföldi állampolgárok politikai tevékenységének korlátozásáról szólt. Ezzel a romániai menekültek politikai jogokhoz jutottak, és akár politikai emigránsként is felléphettek.

Másnap a nyilvánosság is tájékoztatást kapott az MSZMP PB üléséről. A leglényegesebb kitétel szerint a Magyar Népköztársaság „felelősséget érez és megkülönböztetett figyelemmel kíséri a határainkon kívül élő magyarok egyéni és kollektív jogainak alakulását, anyanyelvi művelődésüket és változatlanul azt szorgalmazza, hogy a nemzetiségek aktívan vegyenek részt a kapcsolatok alakításában”. A szövetségesek megnyugtatótását célozta az a kitétel, amely arról szólt, hogy a rugalmas, de határozott elvi politika az enyhülést és a szocializmus tekintélyének növelését is segíti.²¹⁵ Grósz Károly aznap fogadta Kányádi Sándort, a romániai magyarság és az egyetemes magyar kultúra „jeles személyiségét”. Ezzel is jelezni kívánta: nem Arad az utolsó szava a magyar–román kapcsolatokról és az erdélyi magyarság ügyében. Arad csak egy epizód volt egy folyamatban, sem ő, sem a párt nem tér le arról az útról, amelyre lépett.

²¹⁴ MOL M-KS 288. f. 5/1035. ő. e. A javaslatot a párt külügyi osztálya és a külügyminisztérium közösen készítette.

²¹⁵ Szó esett még a szülőföldön maradás jogáról, a településrendezést tanulmányozó küldöttségről, a feszültségek felszámolására tett erőfeszítésekről. *Népszabadság*, 1988. szeptember 7.

A pártvezetés ugyanezen a szeptember 16-i ülésen tárgyalta az ideológiai munka megújításának szükségességéről. Okkal, hiszen a modellváltás a piaczgazdaság felé közelítette a magyar gazdaságot, és ez a folyamat egyre több politikai-társadalmi változással, egyre több kétellyel, aggodalommal és újítással járt. Ez a feladat azonban meghaladta az MSZMP erejét. A pártvezetés csak arra látott esélyt, hogy a közeljövőben néhány fontos kérdésben állást foglaljon. E témák közé bekerült a nemzeti-nemzetiségi kérdés és a nemzeti kisebbségek szerepe a szocialista országok közötti kapcsolatokban.²¹⁶

Szeptember első napjaiban az RKP Politikai Végrehajtó Bizottsága is tárgyalta a két ország kapcsolatairól. A hivatalos tájékoztató egyetértett azzal, hogy előtérbe kell állítani azokat a kérdéseket, amelyekben egyetértés van. A kiadott közlemény megismételte: vannak olyan ügyek, amelyekért csak az illető ország és párt felelős (értelemszerűen ilyen ügy a nemzetiségi kérdés). A szöveg a román álláspont némi fellazulásáról, kompromisszumkészségről tanúskodott. E szerint jók a gazdasági-műszaki együttműködés, a kulturális és turisztikai kapcsolatok fejlesztésének perspektívái. Kilátásba került az újságíró-szervezetek közötti érintkezés javítása is. Az aradi megbeszéléseknek lendületet kell adniuk a román–magyar együttműködésért és barátságért tett erőfeszítéseknek. A közlemény szerint a PVB intézkedési tervet fogadott el.²¹⁷

Kiderült azonban az is, hogy a román pártvezetés nem volt megelégedve az Arad utáni magyarországi történésekkel. Erre utalt a román pártlap magyar sajtót bíráló cikke, amely szerint az továbbra is torzítva számol be Romániáról, a nemzetiségek helyzetéről. Az újság egyúttal fenntartásokat fogalmazott meg a magyar reformmal szemben.²¹⁸ Kiszivárgott, kiszivárogtatott hírek szerint a román küldöttség Bécsben készséget mutat a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos fejezet elfogadására.²¹⁹

Mindkét ország diplomáciája fokozta erőfeszítéseit a nemzetközi körök maga mellé állítására. Grósz levelet intézett az ekkor nyíló emberi jogi konferenciához. Ebben kezdeményezte: szülessen az Emberi jogok nyilatkozatának szellemében olyan nemzetközi egyezmény, amelyben helyet kaphatnak a még nem szabályozott jogok a népek önrendelkezési jogáról, a nemzeti kultúra megóvásáról, a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogainak védelméről. A miniszterelnök ezt a javasla-

²¹⁶ Uo. Irányelvek az ideológiai munka megújításához.

²¹⁷ *Előre*, 1988. szeptember 4. Erről tájékoztatta Ion Stoian KB-titkár Szüts Pál nagykövetet, s egyúttal jelezte: várja Szűrös Mátyást. A nagykövet Aradra hivatkozva kérte a nemzetiségi adatokat tartalmazó dokumentációt. MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/81. d. Rejtjeltávirat. 1988. szeptember 6.

²¹⁸ *Scînteia*, 1988. szeptember 4.; *Népszabadság*, 1988. szeptember 5.

²¹⁹ *Népszabadság*, 1988. szeptember 8.

tát egyebek között azzal indokolta, hogy a világban zajló integrációs folyamatokkal párhuzamosan nő a nemzetek és a nemzeti kisebbségek identitástudata. Elemi igény van a kulturális sokszínűség, a történelmi örökség megőrzésére. Grósz kifejtette: az egyéni és kollektív emberi jogok gyakorlásának biztosítása alapvetően az állam feladata, de nem tekinthető csupán egy ország belügyének.²²⁰

A magyar pártfőtitkár az NDK-ba utazott és tájékoztatta a Romániával folytatott vitáról Erich Honeckert, aki ezt köszönettel tudomásul vette, vagyis nem foglalt állást az ügyben.²²¹ Horn Gyula külügyi államtitkár a bécsi utótalálkozón ismertette a magyar álláspontot, és – Románia megnevezése nélkül – kifejezte a magyar kormány aggodalmát a nemzetiségek erőszakos beolvasztása, kulturális és történelmi értékeik fenyegetettsége miatt. Mindez súlyos teherként nehezedik az államok közötti kapcsolatokra. Horn jelezte: a magyar vezetés kész mind a nemzetközi szintű fellépésre, mind a kétoldalú tárgyalásokra.²²²

Ezt alátámasztandó és a román politika nyomás alatt tartása érdekében Szűrös Mátyás szeptember 20-án Bukarestbe utazott. Itt a PB-határozatnak megfelelő szelvényben tárgyalta. Kiderült: a tervezett nemzetiségi deklarációról a román fél csak a két ország kapcsolatainak keretében volt hajlandó tárgyalni. A KB-titkárt fogadta Ceaușescu is, aki három órát szentelt a megbeszélésnek. Erre korábban nem akadt példa. A román pártvezető megismételte a magyar sajtóval és reformfolyamattal kapcsolatos véleményét. Szűrös tett egy gesztust, amennyiben elismerte: a román diplomácia eredményeit igazolta az idő.²²³ Ebben volt igazság.

A tárgyalások megmutatták: a román párt ugyan semmit nem módosított alapállásán, de készséget mutatott a tárgyalásokra, egyes ügyekben bizonyos gesztusokra, mint például a menekültek családjainak egyesítésére. Szűrösnek megmutattak néhány „rendezett” települést, ahol nem romboltak le semmilyen történelmi emléket.²²⁴

A kormány szeptember 20-án elfogadta a magyar–román kapcsolatok fejlesztésének, kiszélesítésének munkaprogramját. Ez a stratégia a párthatározat konkretizálása volt, de tartalmazott új elemeket is. Egyik pontja szerint meg „kell fogalmazni és megfelelő formában nyilvánosságra kell hozni a romániai magyar nemzetiség hely-

²²⁰ Uo.

²²¹ Ezt Grósz már a sajtótájékoztatón minden érintett értésére adta. Uo. 1988. szeptember 10. Messzire vezetne annak a kérdésnek a tárgyalása, hogy az NDK miért volt közömbös a Romániában élő németek sorsa iránt. Mindenesetre az NSZK és az NDK magatartása éles kontrasztot mutatott. Ez most is egyértelmű volt, hiszen Hans-Dietrich Genscher nyugatnémet külügyminiszter ugyanezekben a napokban teljes támogatásáról biztosította a magyar kormány lépéseit, beleértve az aradi találkozót is. *Magyar Hírlap*, 1988. szeptember 16.

²²² *Magyar Hírlap*, 1988. szeptember 14.

²²³ *Magyar Hírlap*, 1988. szeptember 23.

²²⁴ *Népszabadság*, 1988. szeptember 23. Szűrös Mátyás nyilatkozata.

zetének megfelelő rendezésével kapcsolatos igényeket, beleértve a területi, kulturális autonómia követelményét, annak garanciáit, a megszüntetett nemzetiségi oktatás és egyéb intézmények helyreállítását stb.”²²⁵ Ez több volt annál, mint amiről a Politikai Bizottság döntött. A területi és kulturális autonómia felvetése, a romániai magyarság felszámolt intézményeinek visszaállítása iránti igény megfogalmazása megerősítette: az ország vezetése komolyan gondolja szerepvállalását a határon túli magyarság ügyében. A Grósz Károly vezette magyar kormány elkötelezte magát amellett, hogy a továbbiakban nem „tisztelet” Románia belügyeit, és a magyar kisebbség sorsát a kétoldalú viszony központi kérdésének tekinti. Ez pedig az adott viszonyok között, a hivatalos román álláspont ismeretében azt jelentette, hogy a kis javítások, a közös nevező keresése helyett a magyar külpolitika – nyilván belpolitikai megfontolásokat is szem előtt tartva – kész a kétoldalú kapcsolatok további rontásával járó konfrontációra is. A magyar párt- és kormányvezetés egyértelművé tette: Arad után nem vissza, hanem előre lép az erdélyi magyarság érdekeinek képviseletében.

Mutatja a dolog súlyát, hogy a kormányülés napján, tehát, ha tetszik, annak beharangozásaként, Őszi István külügyminiszter-helyettes a kormánylapnak nyilatkozott a magyar–román viszonyról. Jelezte: Arad nem nyitott új korszakot e téren, a határokon nem változott a helyzet, a családegyesítés bonyolult. Véleménye szerint a két ország közötti konfliktus a szocializmus eltérő értelmezésére vezethető vissza. Őszi kijelentette: a nemzetiségi kérdés megoldásának központi eleme a területi és kulturális autonómia, amely az egyházakra is vonatkozik, sőt „bizonyos értelemben a nemzetközi kapcsolatokban való autonóm részvételnek a jogát” is magában foglalja. A külügyminiszter-helyettes értésre adta: nincs területi vita a két ország között, a határoknak jelképesnek kell lenniük az emberek és a gazdaság számára.²²⁶

A kormány határozata és az ennek megfelelő megnyilatkozás zárta le a magyar külpolitika Arad utáni félfordulatát. Szélességében és mélységében is kibontakozott a magyar támadás.

A Romániával szembeni határozott fellépés része lett az előremenekülési stratégiának. Ugyanabba a politikai vonalba illeszkedett, mint az ideológiai tabuk megtörése, a külső pénzügyi függőségből fakadó következtetések levonása, az igyekezet a nemzetközi tőke bevonására, a világgazdasági integrációra, mint a kiszabadulási kísérlet a KGST öleléséből, törekvés a Nyugat rokonszenvének megtartására és felhasználására. Védekezés helyett támadás a magyar–román kapcsolatok terén, a siker különösebb reménye nélkül. Ilyen volt a helyzet a magyar oldalon.

²²⁵ MOL XIX J-1-j Rom. 1988/85. d. A Minisztertanács 3239/1988. számú határozata.

²²⁶ *Magyar Hírlap*, 1988. szeptember 20.

Településrendezés, merev ragaszkodás a diktatúrához, a tervgazdaság „eredeti” elveihöz és gyakorlatához, félelem a szomszédos és szövetséges országok válságától, attól, hogy Romániára omlanak a szocialista tábor védelmet nyújtó falai, éppen azok, amelyek közül korábban szabadulni akart. Az egyre több kihívást jelentő világgazdaságtól való függetlenség kivívásának kísérlete a külső adósságok visszafizetése révén, az egységes nemzeti állam kereteibe zárkózás, a magyar nemzetiség új, még kiszolgáltatottabb helyzetbe kényszerítése. Ez volt a helyzet a román oldalon.

A magyar külpolitika 1988-ban – Araddal együtt és annak ellenére – elment a lehetséges maximumig mind a magyar kisebbség problémáinak megfogalmazásában és képviselésében, mind a két ország közötti kapcsolatok alakításában, a konfliktus vállalásában. Ennél több csak a kapcsolatok felszámolása és a két ország vitájának a Varsói Szerződés fórumára vitele lett volna. Egyik megoldás sem kecsegtetett eredménnyel, és nem találkozott volna a Magyarország számára fontos nemzetközi tényezők egyetértésével vagy tevőleges támogatásával.

Ebben a szellemben tárgyalt szeptember végén az MSZMP KB a magyar–román viszonyról. Szűrös Mátyás beszámolójában hangsúlyozta: a szocialista és a nyugati országok is egyetértettek az Aradra szóló meghívás elfogadásával. Most a fő törekvés az, hogy a magyar külpolitika aknázza ki az aradi megállapodásokban rejlő lehetőségeket. A KB-titkár nem mulasztotta el megjegyezni, hogy az esélyeket józanul kell megítélni. Világossá tette viszont, hogy a realizmus nem jelent kibújást a feladat- és felelősségvállalás alól. „A Romániában élő több mint kétmillió magyar sorsáért felelősséggel tartozunk, amelynek bel- és külpolitikai okokból egyaránt eleget kell tennünk. A magyarság és az egyetemes kultúra érdekében minden tőlünk telhetőt meg kell tennünk, hogy megakadályozzuk a magyarok erőszakos beolvasztását.”

Szűrös kijelentette, ha a kétoldalú tárgyalások nem vezetnek sikerre, akkor nemzetközi szervezetekhez és fórumokhoz kell fordulni, az ENSZ-ben kisebbségvédelmi rendelkezéseket kell elfogadtatni. A párt külügyi titkára leszögezte: a magyar politikának nem célja románellenes egységfront összekovácsolása, de a nemzetközi közvéleménynek szükséges tudnia az emberi és a nemzetiségi jogok súlyos megsértéséről. Végezetül közmegegyezést sürgetett a magyar kisebbség ügyében, amelynek érdekében a párt párbeszédet folytat az egyházakkal, a civil mozgalmakkal, a szellemi műhelyekkel.²²⁷

A Központi Bizottság egyetértett a beszámolóval, helyeselte, hogy sor került az aradi találkozóra, egyetértett azzal is, hogy a magyar külpolitika a két ország közötti

²²⁷ *Népszabadság*, 1988. szeptember 28.

kapcsolatokban napirenden tartsa a kulcsfontosságú kérdéseket, „mindenekelőtt a romániai magyar nemzetiség egyéni és kollektív jogainak szavatolását”.²²⁸

Nem lényegtelen, hogy a párt elnöke, Kádár János zárszavában egyetértett Szűrös beszámolójával, az állásfoglalással, tehát az új pártvezetés Románia-politikájával, ezen túl azzal is, hogy létrejött az aradi találkozó, és azt javasolta, hogy ezt a hazai közvélemény előtt is meg kell védeni. Szerinte helytelen lenne azt a látszatot kelteni, mintha a magyar vezetés nem akarna tárgyalni.²²⁹

²²⁸ *Népszabadság*, 1988. szeptember 29. Közlemény a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1988. szeptember 27-i üléséről.

²²⁹ MOL M-KS 288. f. 4/242. ő. e. Ezzel a megjegyzésével Kádár realizmusra intette utódait és igyekezett megvédeni Grószot az igazságtalannak vélt bírálatoktól.

VIII. fejezet

VÁLSÁGBAN IS EGYMÁS ELLEN

1. *Küzdelem a nemzetközi támogatásért*

A romániai magyarok egy spontán és korábban ki nem próbált akciója megzavarta a dolgok állását. Tizenketten menedékjogot kértek a szófiai magyar nagykövetségen. Ezzel új szín került az amúgy sem egyhangú politikai tájképre. Az erdélyi magyarság figyelmet keltett önmaga iránt. A két ország közötti konfliktustól magát eddig távoltartó Bulgária is belekeveredett az ügybe. Színvállásra kényszerült mindhárom érintett kormányzat.¹

Ez a történet is szerepet játszhatott abban, hogy a román vezetés 1988. október elején ellentámadásba lendült. Az igazi ok az MSZMP KB szeptember végi állásfoglalása volt, amely megismételte a tételt a határon túli magyarok iránt viselt felelősségről, és kiemelte az egyéni és kollektív jogok szerepét a nemzetiségi kérdés megoldásában. Az autonómiával kapcsolatos külügyminiszter-helyettesi interjú is komoly intelem volt a bukaresti vezetők számára. Nem hagyhatták a dolgok ilyen alakulását. Nem engedhették, hogy Magyarország feladatokat adjon Romániának, és ellenállásra ösztönözze az erdélyi magyarokat politikájával szemben. Ezért az RKP vezetése az erdélyi lakossággal és az ott élő magyarokkal mondatta el a hivatalos magyar politika bírálatát.

Október első napján a Cluj (Kolozs) Megyei Néptanács és a Cluj-Napoca (Kolozsvár) Városi Néptanács együttes ülése úgy határozott, nem támogatja a magyar főkonzulátus visszaállítását. A megnevezett ok: a bezáratás előtt a magyar diplomaták tevékenységükkel beavatkoztak a román belügyekbe. Hasonló határozat született a Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Kolozs Megyei Tanácsának ülésén is.²

¹ Több mint öt hónapot vett igénybe a menekültek ügyének rendezése: Románia csak akkor lett volna hajlandó hozzájárulni a menekültek kivándorlásához, ha előbb hazatérnek. Végül a magyar kormány meggyőzte a bolgár pártvezetést, tegye lehetővé a csoport Magyarországra távozását. MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/76. d. Tájékoztató a szófiai menekültügy lezárásáról. 1989. február 21.

² *Előre*, 1988. október 2. és 4. A magyar fél természetesen visszautasította ezeket a vádakat. Vékás Domokos volt kolozsvári főkonzul szerint a problémát a nemzetiségi kérdés román kezelése okozta, amely akadályozta a magyar diplomaták tevékenységét is. *Népszabadság*, 1988. október 4.

Ezután a román pártlap cikket jelentetett meg a román–magyar kapcsolatokról, nem véletlenül Ceaușescu moszkvai látogatására időzítve. Azzal vádolta a magyar politikát, hogy nem az aradi tárgyalások szellemének és nem a jószomszédi kapcsolatok normáinak megfelelően cselekszik. A lap szerint „egyres nacionalista, sovíniszta, reakciós körök magatartása, akárcsak a Magyar Népköztársaság bizonyos hivatalos személyiségeinek tendenciózus, befeketítő »nyilatkozatai« komoly akadályokat gördítenek az országaink közötti kapcsolatokban”. Ezeket a megnyilvánulásokat a román politika visszautasítja, miként azt is, hogy a hivatalos magyar politika magyar nemzetiségű román állampolgárok sorsával foglalkozzon. Elképzelhetetlen, hogy Románia küldöttségeket fogadjon ténymegállapítási, ellenőrzési céllal, és nem a tapasztalatszerzés igényével. Erre soha nem lesz hajlandó. A nemzetiségekről nem külön, hanem a két ország kapcsolatainak egészéről szóló deklarációban lehet csak szó. Ezt Aradon is világossá tette a román vezetés, az MSZMP KB titkára egyoldalúan értelmezi az ott történeteket. A cikk azzal vádolta a magyar diplomáciát, hogy a bécsi értekezlet román küldöttségét okolja a zárónyilatkozat véglegesítésének elhúzódsáért. A *Scînteia* szerint a magyar külpolitika eltávolodik a szocialista elvektől, kivonja magát a haladás ellenségeivel szemben folyó küzdelemből. Érthetetlen, hogy a magyar vezetés miért nem a gazdasági-műszaki együttműködésre és azokra a területekre összpontosítja a figyelmét, ahol lehetséges az előrehaladás. Ezzel a cikkel a román politika egyértelművé tette: nem hajlandó a területén élő magyarság ügyét és a két ország közötti kapcsolatokat javítását összekapcsolni és együtt kezelni.

A magyar pártlap az összes állítást visszautasította.³ Utalt a Grósz Károly által Aradon felsorolt tíz kérdéskörre. Különösen nehezményezte a cikk azt a román megállapítást, miszerint az MSZMP a belső nehézségekről akarja a figyelmet elterelni. A magyar lap úgy ítélte meg, hogy a román vezetés mindezt azért teszi, mert elzárkózik az Aradon vállalt kötelezettségek teljesítésétől.

Ezzel a kör bezárult. Miután sem a magyar, sem a román alapállás nem változott, nem lehetett sokáig úgy tenni, azt imitálni, mintha a két ország vezetői tényleg a kapcsolatok javításán munkálkodnának. A helyben futás pedig nevetségessé tette volna a politikusokat. Ceaușescu nem engedhette meg magának sem otthon, sem külföldön, hogy gyengének mutakozzon, és szó nélkül tűrje a magyar külpolitika törekvését Románia elszigetelésére, gyengítésére, azt, hogy magyar politikusok követelésekkel egyenértékű kijelentéseket tegyenek. A magyar vezetésnek felmutatható siker hiányában a nemzetközi és a hazai közvélemény előtt is le kellett lepleznie ellenfelét, különben ellehetetlenül. Ez is indítéka lehetett annak, hogy a *Népszabadság* interjút készítsen Cseres Tibor íróval, aki ebben a szerepében a közvéleményt volt

³ *Népszabadság*, 1988. október 5. A lap egyszerre közölte a *Scînteia*-cikkkel a maga válaszát.

hivatott megjeleníteni. Az Írószövetség elnöke kijelentette: „Azokat kell vádolnunk és lehetőleg megállítanunk, akik a nacionalizmusban nemzetmentő eszmét látnak.” Cseres jelezte, hogy a kérdést a szocialista országok írószövetségeinek közelgő budapesti találkozásán is felvetik.⁴

Erre az időre esett a román külügyminiszter felszólalása az ENSZ-ben. Ion Totu megismételte nyári, a rasszista, nacionalista megnyilvánulások elleni fellépést sürgető levelének főbb tételeit. Új elem az a javaslata: hozzanak létre békéltető bizottságot a szomszédok közötti konfliktusok rendezésére.⁵

Időszerű volt a kezdeményező fellépés, hiszen beszéde megelőzte a magyar külügyminiszter felszólalását a világfórumon. Várkonyi Péter középponti helyre tette az emberi jogi kérdéskört. Újdonságnak számított az ENSZ-ben, hogy egy szocialista ország szerepet akar vállalni ezen a területen. Várkonyi igyekezett magyarázatot adni Magyarország érzékenysége a nemzetiségek egyéni és kollektív jogainak megsértésével kapcsolatban. Emlékeztette a közgyűlés résztvevőit: a magyarok alkotják Európa legnagyobb lélekszámú nemzeti kisebbségét. Elfogadhatatlannak nevezte jogaik megsértését, elnyomásukat. A magyar külügyminiszter felvetette: kodifikálni kellene a kollektív jogokat, így az önrendelkezés jogát.⁶ Ez a kezdeményezés nem kapott érdemi támogatást. Egyetlen komoly nemzetközi tényező sem akarta, hogy a folyamat olyan irányt vegyen, amely az elvi állásfoglaláson túlmenő kötelezettségvállalást jelenthet a magyar nemzeti kisebbség ügyében vagy a magyar–román viszony rendezésében.

Az államok óvatos magatartása a nemzetiségek jogaival kapcsolatban ugyanakkor nem jelentett érdektelenséget a romániai helyzettel, a magyar nemzeti kisebbség sorsával kapcsolatban. 1988 őszén egyre nagyobb lett a nemzetközi felháborodás.

Helmut Kohl német kancellár augusztus végén kijelentette: nem lát esélyt arra, hogy a Romániában élő németek sorsán az emberi jogok, a helsinki egyezmény alapján javítani lehetne, ezért az NSZK továbbra is a kivándorlást segíti.⁷ Hiába dicsérte a nyugatnémet politikus a magyar nemzetiségi politikát, hiába fejezte ki egyetértését a magyar állásponttal, mégis maga tette fel a kérdést: „Mivel érhető el nagyobb eredmény: látványos akciókkal vagy csöndes diplomáciával?”⁸

⁴ *Népszabadság*, 1988. október 8.

⁵ *Előre*, 1988. október 2.

⁶ *Magyar Hírlap*, 1988. október 5. A kollektív nemzetiségi jogok elfogadtatására irányuló magyar törekvések 1989 után sem kaptak széles körű megerősítést.

⁷ *Népszabadság*, 1988. szeptember 1.

⁸ *Népszabadság*, 1988. október 21. Ez alkalomból Wolfgang Michnik, az FDP frakcióvezetője nyilatkozott a lapnak.

Szeptember végén 64 világszerte ismert művész és értelmiségi írt nyílt levelet a román falurombolás ellen.⁹ Október elején az Európa Tanács nyilatkozatot fogadott el a településrendezésről.¹⁰

Ronald Reagan amerikai elnök november közepén az amerikai magyarokhoz intézett üzenetében úgy nyilatkozott, hogy az Amerikai Egyesült Államokat mélyen aggasztja az emberi jogok romániai helyzete, és mindaddig hangoztatja ezzel kapcsolatos egyet nem értését, amíg Ceaușescu elnök nem biztosítja az alapvető emberi jogokat Románia minden állampolgárának.¹¹ Az év végén II. János Pál pápa is megszólalt a kisebbségek védelmében, elnyomásukkal szemben. Üzenete szerint a kisebbségeket külön jogokkal kell védeni.¹² A nemzetközi sajtó tele volt a román helyzetet és politikát bíráló cikkekkel. A *The Financial Times* 1988. december 3-i száma az orwellihez hasonlította a romániai viszonyokat.¹³

Budapest és Bukarest vitáját látva a moszkvai vezetés egyre kínosabban érezte magát. Gorbacsov feladta a Brezsnyev-doktrínát, de ebből nem következett, hogy ne akarta volna megőrizni a térségben a szovjet befolyást. Moszkva növekvő aggodalommal figyelte a magyarországi fejleményeket: a mélyülő gazdasági válságot, a gazdasági rendszer átalakítását, az erősödő nyugati függést és Nyugat-orientált külpolitikát, a kommunista párt hatalmának erodálódását. Ehhez járult, hogy a nemzetfelfogás, a nemzetpolitika változása, a demokratizálódás gyorsuló tempója mindjobban elkülönítette Magyarországot szövetségi környezetétől. A dilemma az volt, miként hatnak a magyar fejlemények a kelet-európai szocialista országokra. Mi a jobb a Szovjetuniónak, ha felgyorsul a belső átalakulás a térség országaiban, vagy ha stabil viszonyok maradnak? Mikor jár jobban a gorbacsovi vezetés: ha megvonja támogatását szövetségeseitől, és így kényszerpályára tereli őket? (Ezért cserében lélegzethez juthat, elrendezheti ügyeit az USA-val és politikai és gazdasági egyensúlyt teremthet saját forrongó, átalakuló, belső ellentmondásokkal küzdő társadalmában.) Vagy ha ellenkezőleg jár el, „megállítja az időt”, lenyugtatja a kedélyeket, lelassítja az átalakulás folyamatát a térségben, stabilitásra törekszik és nem ösztönzi újabb változtatásokra szövetségeseit? Nyilvánvaló, hogy abban a helyzetben az SZKP-nak nagyobb segítséget jelentett a szövetségi rendszerén belüli stabilitás, mint az, hogy a többi szocialista ország és hatalmon lévő kommunista párt minél hamarabb felzárkózzon reformpolitikájához. Gorbacsov pozícióit inkább ez utóbbi megoldás, tehát

⁹ A levél a *Neue Zürcher Zeitung*-ban jelent meg. Az aláírók között volt Günter Grass, Claudio Abbado, Yehudi Menuhin, Doráti Antal. *Magyar Hírlap*, 1988. október 1.

¹⁰ *Magyar Hírlap*, 1988. október 10.

¹¹ Ronald Reagan nyilatkozata, 1988. november 15. MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/75. d.

¹² *Népszabadság*, 1988. december 14.

¹³ Cikkgyűjtemény az angolszász sajtóról: MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/75. d.

a megőrzött nemzetközi *status quo* erősíthette, hiszen minden figyelmét, energiáját lekötötte az általa kezdett reformok végrehajtása és a társadalmi, politikai, gazdasági szétzilálódás veszélyének elhárítása. Erre az időre a Szovjetunióban egymásra torlódott a múlt terhe, a nemzeti kérdés rendezetlensége, a válságkezelés szükségessége és a reformkényszer. Nem csoda, hogy ekkorra a nehézkes, létében veszélyeztetett szovjet politikai, bürokratikus és társadalmi közeg megrettent a változások ütemétől és mélységétől. Ilyen körülmények között nem feltétlenül az erősítette a szovjet reformerek helyzetét, ha szövetségesi minél gyorsabban, előkészületek nélkül igyekeznek felzárkózni a reformvonalhoz, hanem az, ha képesek kezükben tartani az irányítást országukban. Sőt külön veszélyforrás volt, ha két szövetséges szocialista ország viszonya a nemzeti-nemzetiségi kérdés okán romlik meg végzetesen.¹⁴ Bizonyos jelekből úgy tűnt, hogy a szovjet vezetők szerint Magyarország túl messzire megy a Romániával kialakult konfliktus élezésében, ráadásul a magyar párt egyre kevésbé képes uralni a belső folyamatokat. Ebből következően az SZKP nem állhatott nyíltan az MSZMP, Magyarország mellé az RKP-val és Romániával folytatott küzdelemben. Nem hiányzott neki egy olyan vita, amely magát a szövetségi rendszert is próbára teheti.

Vagyim Zaglagyin, az SZKP nemzetközi osztályának helyettes vezetője szeptember elején nyilatkozva elvileg egyetértett azzal, hogy a szocializmus önmagában nem oldja meg a nemzetiségi kérdést. Minden nemzetiségnek joga van a fejlődésre, saját kultúrára, nemzeti méltóságra. Szerinte Arad megteremtette a lehetőséget, hogy érdemi vita folyhasson ezekről a kérdésekről. A szovjet diplomata türelmet, józanságot kért magyar barátaitól.¹⁵

1988. október elején Nicolae Ceaușescu Moszkvába látogatott. A tárgyalások „meleg baráti légkörben”, a „kölcsönös megértés” jegyében folytak. Igaz, Gorbacsov a szocializmus alapvető megújításának szükségességéről beszélt, és a nemzeti kérdést is a megoldásra váró feladatok közé sorolta.¹⁶ A lényeg mégis az, hogy a jó viszony demonstrálását mindkét fél fontosnak tartotta.¹⁷ A román pártfőtitkár, aki 1976 óta

¹⁴ Zbigniew Brezinski, aki nagy befolyással volt az amerikai külpolitikára, már korábban arra figyelmeztetett, hogy a kelet-európai nacionalizmus erősödése veszélyeztetheti mind a változásokat, mind Gorbacsov pozícióit. Nem véletlen, hogy ezt éppen Ceaușescu moszkvai látogatása idején idézte a *The New York Times* „Lekerül a fedő a kelet-európai nemzetiségek fortyogó üstjéről” c. cikkében, 1988. október 6., lásd (*Cikkek a nemzetközi sajtóból*, 1988/86.)

¹⁵ *Népszabadság*, 1988. szeptember 10.

¹⁶ A *Le Monde* 1989. október 7-i száma úgy értékelte: Gorbacsov a díszében tartott beszédében nyilvánvalóvá tette, helyteleníti a román politikát. (*Cikkek a nemzetközi sajtóból*, 1988. október 14.)

¹⁷ *Pravda*, 1988. október 6. A tárgyalásokról hosszú közleményt jelentettek meg.

nem járt hivatalos látogatáson Moszkvában, a Kremlben lakott, és a két vezető négysemközti tárgyalása hat órát tartott.¹⁸

Egy hónappal később Alekszandr Jakovlev, akit a peresztrojka egyik vezető ideológusának tartottak, a magyar pártlapnak adott interjújában úgy nyilatkozott: üdvözlí a magyar külpolitika kezdeményezéseit, mert ezek a közös ügyet szolgálják.¹⁹ Ez az elismerő szöveg ahhoz elég volt, hogy a Nyugat felé jelezze, Magyarország most is a Szovjetunió szövetségese, illetve a magyar vezetés komolyan vehető, és élvezi az SZKP bizalmát. Kevés volt azonban ahhoz, hogy a budapesti pártvezetés azt hihesse: a rokonszenven túl valódi támogatásra számíthat Moszkva részéről. Ez derült ki abból a jelzésből is, amelyet decemberben kapott Valerij Muszatovtól, a magyar ügyek egyik moszkvai felelősétől. A szovjet diplomata arról panaszkodott: nekik is gondot okoz a rossz magyar–román viszony, de nem akarnak beavatkozni, bár tudják, ez (mármint a semlegesség) nekik Magyarországon politikai veszteséget jelent.²⁰

Az 1988. őszi román diplomáciai offenzíva a szocialista országok megnyerésére és riadóztatására összpontosított. Ceaușescu már Moszkvában is nagy hangsúlyt helyezett a szocialista országok közötti együttműködés javítására, a közösségi érdekre, a KGST-re. Nem sokkal később Kínába és Észak-Koreába látogatott. Utazásainak egyik célja nyilvánvalóan az volt, hogy a maga oldalán tudja a keményvonalas koreaiakat, és éberségre intse a reformok mellett elkötelezett kínai vezetőket.²¹

A román pártfőtitkár következő, novemberi útja az NDK-ba vezetett. Két antigorbacsovista politikus találkozott egymással. Erich Honecker szívélyes fogadtatásban részesítette Ceaușescut és átnyújtotta neki a Karl Marx Érdemrendet, ami keletnémet értelmiségi körökben nagy felháborodást váltott ki.²²

¹⁸ Ezekről a részletekről a moszkvai nagykövetség jelentett egy román diplomatára hivatkozva. MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/85. d. 1988. október 31.

¹⁹ *Népszabadság*, 1988. november 12.

²⁰ MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/85. d. A moszkvai nagykövetség rejtjeltávirata. 1988. december 12. Muszatov jelezte: a peresztrojka azonosságot teremt a Szovjetunió és Magyarország között, Ceaușescu nacionalizmust provokál, zavarja a szövetségesek közötti viszonyt, de ezzel éppen a visszafogott szovjet politikát igyekezett magyarázni.

²¹ Nem véletlen, hogy a román sajtó leköszölte az észak-koreai pártlap Magyarországot bíráló cikkét, amiért az gazdasági hasznót remélve tárgyalásokat kezdett Szöullal a diplomáciai kapcsolatok felvételéről. Ezt a Kim Ir Szen vezette párt úgy értékelte mint az internacionalizmus feladását, az osztályálláspont elárulását. *Előre*, 1988. szeptember 23.

²² MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/85. d. A berlini magyar nagykövetség jelentése: Nicolae Ceaușescu NDK-beli látogatásának visszhangja.

2. Egymás lábán taposva

A magyar és a román politika furcsa táncot lejtett. Az előbbi egyet lépett előre – az utóbbi viszont nem hátrált. Ebből nem lehetett más, mint újabb összeütközés.

A Varsói Szerződés budapesti külügyi konzultációja után Bényi József külügyminiszter-helyettes úgy nyilatkozott, hogy az emberi jogok terén – ideértve a nemzeti-ségek egyéni és kollektív jogait is – tett előrelépés javítja az esélyt a Kelet és Nyugat közötti megegyezésre.²³ Ezt a célt, a két világrendszer kapcsolatainak javítását korábban a magyar külügy joggal gondolhatta közös nevezőnek a román diplomáciával, hiszen az évtizedek óta ezt a vonalat vitte. Csakhogy a helyzet közben megváltozott, a román vezetés számára fontosabb lett a szocialista tábor összetartása, mint a Nyugathoz közeledés. Az, ami korábban a függetlenség, a szuverenitás kelléke volt: a szabad kötődés a Nyugathoz, erre az időre veszélyes közelséggé, a belpolitikát, a román nemzetépítést korlátozó körülménnyé változott. Különben ez az árukapcsolás átlátszó volt. A román vezetők ilyen áron nem akarhatták a „nagy kibékülést” a két világrendszer között – ezt tudták Magyarországon is.

Szűrös Mátyás két hét múlva, 1988. november 11-én egy budapesti béketalálkozón is szóba hozta a nemzetiségi kérdést.²⁴ Előtte egy tekintélyes nyugatnémet lapnak adott nyilatkozatban kifejtette: bár nincsenek illúziói, még mindig reméli, sikerül helyreállítani a jószomszédi kapcsolatokat Romániával. Az MSZMP KB titkára a Gorbacsov–Ceaușescu találkozó kapcsán megjegyezte: senki sem helyezkedhet szembe a szocializmus reformjával.²⁵

Ezekben a napokban Budapesten új román nagykövet kezdte meg működését. Traian Pop bemutatkozó látogatásai nem merültek ki a formalitásokban. Bényi József külügyminiszter-helyettes arról igyekezett meggyőzni őt, hogy most Romániának kell gesztusokat tennie: lehetetlen állapot, hogy a magyar államnak nincs köze a kétmillió romániai magyarsághoz. Ezután Őszi István és az új nagykövet azonnal vitába keveredett egymással, a magyar külügyminiszter-helyettes ugyanis arra kérte a román diplomatát, ne román mércével mérje Magyarországot. Pop a kapcsolatok megjavítását a magyar sajtó hangnemének változásától tette függővé.²⁶

Néhány nappal később a magyar ellenzék utcai demonstrációt szervezett a brassói munkásmegmozdulás évfordulója alkalmából. Ezt a rendezvényt a rendőrség szétverte, mert a politikai vezetés nyilván nem akart újabb bonyodalmakat gerjeszteni,

²³ *Népszabadság*, 1988. október 28.

²⁴ *Népszabadság*, 1988. november 12.

²⁵ Szűrös Mátyás interjúja a *Süddeutsche Zeitung*-ban. *Népszabadság*, 1988. november 9.

²⁶ MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/84. d. Bényi József feljegyzése a román nagykövet bemutatkozó látogatásáról. 1988. november 8.

újabb alkalmat adni a román félnek a tiltakozásra.²⁷ A román külpolitika azonban erőt akart mutatni. November közepén Berecz Frigyes ipari miniszter Bukarestbe utazott a gazdasági együttműködés bővítését elősegítendő. Tárgyalásai nem voltak eredménytelenek. A hangulatot azonban alaposan megzavarta egy incidens. Győrfi Károly bukaresti magyar kereskedelmi tanácsost röplapszórással vádolták meg, és bevitték a rendőrségre. Ion Totu külügyminiszter behívatta a magyar nagykövetet és felajánlotta, ha a magyar fél visszahívja Győrfit, akkor csendben elintézhető az ügy, ha nem, kiutasítják az országból. Szüts az akciót provokációnak nevezte, mire Totu a budapesti román nagykövetség sanyarú helyzetére hivatkozott.²⁸ Ez az ügy egyrészt megmutatta, milyen is a valós helyzet a két ország között, másrészt világossá tette: a román fél bizonyítékokat talál fel a világnak a magyar beavatkozásról. Ezzel akarja indokolni, elfogadtatni saját, semmilyen engedményre nem kész politikáját.

Az eljárás ellen a magyar külügyminisztérium jegyzékben tiltakozott, Pavel Platonát, a nagykövetség munkatársát kiutasította Magyarországról. Az ügy nyilvánosságra került.²⁹ Grósz Károly elfogadhatatlannak nevezte a román eljárást. Egyúttal – vélhetően a nemzetközi közvélemény megnyugtatóására – szükségesnek tartotta, hogy kifejtse álláspontját a magyar–román viszonyról. A pártfőtitkár szerint a magyar fél már sokszor világossá tette: nem akar Románia belügyeibe beavatkozni, a határokat véglegesnek tekinti. Ugyanakkor nyugtalanító, hogy az ott élő magyar nemzetiségek „[...] nem gyakorolhatják azokat a jogaikat, amelyeket a helsinki záróokmány is tartalmaz. Nyelvüket gyakorlatilag nem fogadják el hivatalosnak, mindig mi van a deklarációkban, a valóságot kell nézni.”³⁰

A viszony ismét gyorsan romlott. Egy héttel később, a szocialista országok építőművész-szövetségeinek prágai találkozóján a magyar küldöttség élesen bírálta a román településrendezési tervet. Ez újabb diplomáciai affért váltott ki: Traian Pop találkozót kért a külügyminisztériumban. Őszi István gúnyos hangnemben oktatta ki a román nagykövetet: talán számának furcsának tűnhet, de ezek a szervezetek Magyarországon önállósággal rendelkeznek. A magyar külügy semmilyen tájékoztatást nem kapott a településrendezésről, amivel befolyásolhatta volna az építészek szövetségét. Pop közölte: nem fogadnak semmilyen ténymegállapító küldöttséget Romániában, majd éles szóváltás következett arról, melyik nép mikor települt le Erdélyben.

²⁷ Lásd Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon*, i. m. 180–181.

²⁸ MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/85. d. Rejtjeltávirat. 1988. 11. 15. Jogsértő fellépés a bukaresti kereskedelmi tanácsossal szemben.

²⁹ *Népszabadság*, 1988. november 19.

³⁰ *Népszabadság*, 1988. november 21.

A magyar külügyminiszter-helyettes nehezményezte az Erdély Romániához csatolásának 70. évfordulójával kapcsolatos romániai kampányt.³¹

Az évforduló előtt a román pártszervek és hatóságok nyomást gyakoroltak az erdélyi magyarság egyes kulcsfiguráira. Eljárások indultak Balázs Sándor, Beke György, Kányádi Sándor és Cs. Gyimesi Éva ellen.³² A dologhoz tartozik, hogy a megváltozott magyar belpolitikai helyzet, az egyre szabadabb nyilvánosság, az új magyar külpolitikai stratégia, illetőleg ennek nyílt képviselője új kihívást jelentett a romániai magyarság vezetői, egész értelmisége számára. Két tűz közé kerültek. Három-négy éve már semmiképpen sem volt tartható az az állítás, miszerint az anyaország közömbös lenne sorsuk iránt. Az 1988-as év a magyar és román konfrontáció jegyében telt el. Szinte minden hétre jutott olyan hivatalos magyar megnyilatkozás, amely az erdélyi nemzeti kisebbség érdekeinek és jogainak védelmét célozta. Ezt a képet színesítette a formálódóban lévő, lépésről lépésre legalizálódó ellenzék, a hivatalos civil szféra számos megnyilvánulása a magyar kisebbség és kultúrájának ügyében.

Sok erdélyi magyarban felmerült, mit is tehetne, mit kellene tennie a nemzeti elnyomással szemben.³³ A magyarországi sajtóban először fogalmazott meg valaki ilyen kérdést. Huszár Sándor – *A hét* egykori főszerkesztője – volt az, aki a romániai magyar értelmiség lelki-erkölcsi összeomlásáról írt, arról, hogy az nem vezethető le a két világháború után kimunkált nemzetiségi erkölcsből, ami „annyi, mint plusz humánium. A nemzetiség számára a humánium életmentő. Nincs mentség, összeomlottunk.” Huszár még keményebben folytatta: „Hallja ugyan a menekülő had, hogy szerencsésebb csillagzat alatt született urak affektáltan kérdezzetik: miért nem harcolnak jogaikért? Miért nem tömörülnek szervezetekbe? Miért nem választanak olyan képviselőket helyi tanácsokba, parlamentbe, akik érvényt szereznek jogaiknak? Talán meg is állnak ilyenkor a felkavart tömegek. Szét is néznek. Keresik a zászlót, ami alá odaálljanak. Nem Porta-félét és nem Horthyét. A hazáét, de még inkább Gorbacsovét.”³⁴ Ezzel a megfogalmazással Huszár Sándor harcba szólította a romániai magyarságot, és az utat is igyekezett kijelölni. Óvott attól, hogy a magyar kisebbség azokra hallgasson, akik a demokrácia (elvont) normáira vagy a nemzeti sérelmekre hivatkozva biztatják cselekvésre. Huszár az adott kelet-európai és román körülmények között a Gorbacsovhoz csatlakozásban látta a megoldást. Nyilván ezt

³¹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/85. d. Őszi István feljegyzése. 1988. november 29.

³² Uo. 87. d. Jelentések a magyarokkal kapcsolatos román eljárásokról.

³³ Ez kiderül az egykori szereplők visszaemlékezéseiből. Lásd pl. Balogh Edgár, Domokos Géza, Gáll Ernő, Sütő András vonatkozó, már idézett műveit.

³⁴ *Népszabadság*, 1988. november 5. Huszár kérdését, önvádját megelőzte Csoóri Sándor már idézett, évekkorábbi fölvetése a határon túli magyarság felé. De ez csak a már ismertetett „közvetítéssel” került be a magyar nyilvánosságba.

látta legálisan is megjeleníthetőnek a román politikai életben, a demokratizálást (és nem a parlamentáris demokráciát) és a reformokat (és nem a rendszerváltást) hitte olyan ügynek, amely kapcsolatot teremthet a többségi és a kisebbségi nemzet kiütke-resői között.

Kérdés, hogy a román szellemi elit és társadalom kitől féltette jobban jövőjét: saját vezetőjétől vagy az emancipálódó magyarságtól? Az előbbi és rendszere a gazdasági nehézségek, a napi megélhetési gondok ellenére még elég erősnek látszott, az erdélyi magyarság pedig inkább veszélyforrásnak, mint potenciális szövetségeseinek.

Az RKP KB 1988. november 28. és 30. között kibővített ülést tartott a Forradalmi Munkásdemokrácia vezető testületével, amelyen 4000 meghívott vett részt.³⁵ Ez a rendezvény alkalmat adott „az egységes nemzeti állam” 70. évfordulójának megünneplésére is.³⁶ Az ülésen még a szokásosnál is hosszabb beszédet mondott a román államfő. Bevezetőjét a dákoromán elmélet alapján álló hosszas történelmi fejtegetés tette ki. Ebben új elem volt, hogy a XIII–XV. századi Erdélyről mint román fejedelemségről beszélt. Ceaușescu a történelmi részben egyetlen szót sem szólt a magyarokról vagy a többi nemzetiségről. A nemzetiségi kérdésnek a pártfőtitkár kevés figyelmet szentelt. A teljes egyenlőségről beszélt, majd hozzátette: „Anélkül, hogy valakinek is az eredetét tagadnánk, munkálkodjunk teljes egységben, teremtsük meg a szocialista és a kommunista Románia egységes dolgozó népét. Ez a társadalmi fejlődés objektív törvénye, az emberiség aranyjövője, tehát Romániáé is.”³⁷ Nem volt ez más, mint a homogén társadalom, a homogén nemzet ideája. A román pártfőtitkár nem tárgított ettől az ideológiától. Jog a beolvadásra – ez volt Ceaușescu ajánlata a romániai magyarságnak.

Igaz viszont, hogy a román propaganda a korábbinál több gondot fordított a településrendezés „humanizmusának”, gazdasági hasznának, célszerűségének bizonyítására. Az év végén Ceaușescu maga is interjút adott a *Die Welt*-nek, amelyben igyekezett megnyugtatni a nemzetközi közvéleményt: a végrehajtás során tekintettel lesznek a kulturális értékekre, hagyományokra. Minden az emberek érdekében történik majd.³⁸

Ebben az új helyzetben – amikor ismételten kiderült, hogy továbbra sincs román fogadókészség, és ezért nincs esély az erdélyi magyarság helyzetének javítására

³⁵ Ez a szervezet volt hivatott bizonyítani, Románia is demokratizál, de a maga szocialista módján: a dolgozók számára teremt beleszólást az államügyekbe, a gazdaságirányításba.

³⁶ A román propaganda mindent elkövetett azért, hogy ezt az alkalmat is a rendszer, a Ceaușescu-korszak dicsőítésére használja föl. Egy héttel korábban nagy tudományos ülésszakot rendeztek ebben a szellemben. Jellemző, hogy a pártvezetők mellett csak egyetlen történész, a hivatalos álláspontot képviselő Ștefan Pascu szólalt fel. *Előre*, 1988. november 20.

³⁷ *Előre*, 1988. november 30.

³⁸ *Népszabadság*, 1988. december 31.

a kétoldalú tárgyalások segítségével, és nincs realitása a két ország kapcsolatai normalizálásának sem – a magyar politika tovább kutatta a mozgáslehetőségeket.

Az egyik utat az emberi és szabadságjogok mentén való előrehaladás kínálta.³⁹

Ezen az úton a következő állomás a magyarországi nemzetiségek ügyének az emberi jogok keretébe helyezése volt. Szemben a hetvenes évek gyakorlatával, amikor a magyar nemzetiségi politika a szomszéd országok felé „nevelési-példamutatói” feladatot is betöltött, most más motívum is szerepet kapott. Ez a hazai nemzetiségek megnyugtató volt. Radics Katalin, az MSZMP KB Kulturális Osztályának vezetője az Országgyűlés Kulturális és Külügyi Bizottságának együttes ülésén kijelentette: e téren igen sok még a tennivaló.⁴⁰ Hangsúlyozta: az új nemzetiségi törvény az identitás feladása nélküli beilleszkedést hivatott szolgálni. Radics megfogalmazta azt is: „nemzetiségi politikánk nem függvénye a konjunktúrának és a viszonyosságnak”.⁴¹

A nemzetiségi szövetségek december elején tartott kongresszusai a demokratizálódás légkörében zajlottak, és a korábbinál több problémát hoztak felszínre. A fő kérdés a nemzeti identitás megőrzése volt, mert a szórványban élő nemzetiségek spontán asszimilációjával szemben kevésnek bizonyult a támogatás, amelyet a magyar állam az oktatás, a kultúra terén nyújtott. Márk György, a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetségének főtitkára arról is beszélt, hogy bizonyos románellenesség tapasztalható a magyar lakosság egyes köreiben.⁴²

Sem az emberi jogi megközelítés, sem a hazai gyakorlat ehhez illesztése, sem a nemzetközi fórumokon történő fellépés nem tette feleslegessé a kérdést: mi legyen a cél, a stratégia a határon túli, illetve a létében fenyegetett erdélyi magyarság ügyében és a magyar–román viszonyt illetően?

Vékás Domokos, az állomáshelyéről elűzött kolozsvári magyar főkonzul decemberben készített anyagában határozottan fogalmazott. Álláspontja szerint a magyar külpolitika többé nem kerülheti meg a határon túli magyarság ügyét. Az e téren korábban elkövetett hibák nem csökkentik a mai kormányzat felelősségét.⁴³

³⁹ Egy erről a kérdésről szóló megbeszélésen Tabajdi Csaba kijelentette: „végleg le kell számolnunk azzal a nézettel, mely szerint az emberi jogok kérdése kizárólag az egyes országok belügye”. MOL M-KS 288. f. 11/4536. ö. e.

⁴⁰ A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos törvényeket, jogszabályokat lásd *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848–1993*. Főszerk. Balogh Sándor. Budapest, 2002, 686–749.

⁴¹ *Népszabadság*, 1988. október 27.

⁴² *Népszabadság*, 1988. december 9. A kongresszusokról a december eleji magyar sajtó részletesen beszámolt.

⁴³ MOL XIX-J-1-j Rom. 1988/84. d.

Szűrös Mátyás az év végén elégedetten nyilatkozott a magyar külpolitika eredményeiről.⁴⁴ Szerinte markánsabb lett a nemzeti arculat, a nemzetközi fórumokon sokkal aktívabb, kezdeményezőbb lett a magyar diplomácia. Ezenkívül, felülbírálván „korábbi nézeteinket, s felismerve erkölcsi-politikai szerepvállalásunk szükségességét, külpolitikai gyakorlatunk szerves részévé tettük a szomszédos országokban élő magyarság sorsának figyelemmel kísérését, a kapcsolatok ápolását velük, azt, hogy elősegítsük: a nemzetközi joggal, a nemzetközi közösség általános normáival összhangban éljenek”. Szűrös megismételte: a további elhallgatás és a román politika rendezést gátló magatartása jól érzékelhető belpolitikai feszültségeket is okozott. A KB-titkár fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy reális szemlélet alapján kell dolgozni. Megfelelő módon kell tájékoztatni a hazai és a nemzetközi közvéleményt. A magyar fél érdemi kétoldalú tárgyalásokat akar. „A problémát nem mi »nemzetköziesítettük«, felelős politikai tényezők, közöttük szocialista partnereink kezelik a nemzetközi együttműködést, stabilitást veszélyeztető tényezőként. Fellépésünk, a nemzetközi szervezetek, parlamentek, kormányok, pártok, tömegtájékoztatási eszközök reagálása nélkülözhetetlennek tűnik a román politika legszélsőségebb megnyilvánulásainak visszafogásához.” A magyar politikus egyértelművé tette: nem lesz visszavonulás, a magyar diplomácia a jövőben is mindent elkövet, hogy nemzetközi nyomás alatt tartsa Romániát. Ezt az ígéretét 1989-ben a magyar külpolitika teljes egészében betartotta.

3. A két szükséges rossz

1989-ben a két állam közötti küzdelem egyre szélesebb fronton folyt, mind több ország, nemzetközi szervezet és fórum adott helyet a diplomáciai és szellemi csatározásoknak. Ez azonban már nem számított újdonságnak. Az előzmények alapján az lett volna a csoda, ha nem ez történik. A magyar–román párharc nem okozott különösebb meglepetést, sőt nagyobb izgalmat sem a világpolitikában vagy a Varsói Szerződésben. Erre magyarázatot csak részben adnak az előzmények, az, hogy 1987–1988 összecsapásai után már csak olyan lépésekkel lehetett volna meglepni a nemzetközi közvéleményt, mint amilyen a diplomáciai kapcsolatok megszakítása, a két ország közötti egyezmények felmondása, a nemzetközi szervezetek (ENSZ, Varsói Szerződés) közvetlen megszólítása valamelyik fél részéről. Ettől azonban mind Magyarország, mind Románia óvakodott. A két ország e szervezetek főrumain konfrontálódott ugyan, de nem kérték, nem kezdeményezték azok szerepvállalását kettőjük vitájában. Az igazi magyarázat arra, miért is nem kapott nagyobb

⁴⁴ *Népszabadság*, 1988. december 17.

súlyt a nemzetközi életben a két ország között fokozódó feszültség, nem kettejük „vicsorgó” önfegyelmében lelhető meg, hanem a világpolitika rendkívül gyors átrendeződésében.

1989-ben nagy léptékű, az egész világot megváltoztató események zajlottak Kelet-Európában; az év végére összeomlottak az államszocialista rezsimek. Mondhatná valaki, hogy ezt a fejleményt még az év elején sem látta előre senki – és talán igaz lenne.⁴⁵ Az év elején a nemzetközi figyelem nem is erre az ősszel viharossá fokozódó folyamatra, hanem a magyarországi, majd a lengyelországi változásokra irányult. E két országban olyan mozgások indultak, amelyek magukban hordták a rendszerváltás lehetőségét. Ekkor még a szereplők, e folyamatok elindítói maguk sem tudták, lett légyenek hatalmon lévők vagy ellenzékiek, hogy ez lehet vagy lesz a vége. A reform mellett elköteleződő Magyarországon és Lengyelországban a nemzetközi viszonyok alakulásának bizonytalansága óvatosságra intette a reformkommunistákat, de a legális működés feltételeihez jutó ellenzékét is. A végső kimenetről még nem sok szó esett. Mindenki tisztában volt azzal, hogy a rendszerváltásnak komoly belső ellenzői vannak, és hogy nincs esély rá, csak ha a Szovjetunió, az SZKP elfogadja ezt az új tényállást.⁴⁶ Végül a robbanásszerűen kibontakozó népmozgalmak, az egymás után eldőlni kezdő dominók meggyőzték a szovjet vezetést arról: nincs értelme, hogy változatlan formában igyekezzen megőrizni kelet-európai befolyási övezetét.⁴⁷

Mindehhez az is kellett, hogy Moszkvában a realitások tudomásulvételére képes és kész vezetés tartsa kezében a hatalmat. A hatalmi stabilitás azonban csöppet sem volt olyan magától értetődő a Szovjetunióban, mint korábban. 1988 végén–1989 elején a peresztrojka és a glasznoszty nagy tempóban haladt előre a Szovjetunióban. Ez azonban már nem diadalmenet volt a gorbacsovi vezetés számára, hanem egyre nehezedő küzdelemsorozat. Ekkor már nem a passzivitás, a brezsnyevi időszakból örökölt kivárá magatartás volt a szovjet reformpolitika fő ellenfele. Sokkal inkább az, hogy Gorbacsov beszorult a konzervatívok és a gyorsabb, s mélyebb változásokat követelő táborai közé. Mindeközben egyre súlyosabbá váltak a gazdasági problémák, a szerkezetváltás kényszere és fenyegetése növelte az amúgy is jelentős szociális

⁴⁵ Erről a témáról sokat írtak már: miért nem tudta a CIA, hogy mi fog történni stb.? A kérdést az egykori magyar demokratikus ellenzék is feltette magának, amely egy konferencián igyekezett a választ megtalálni. Vö. *Láttuk-e, hogy jön? A társadalomtudomány sikerei és kudarcai a kelet-európai átalakulásban*. Budapest, 1991.

⁴⁶ A szovjet pártközpontban már készültek olyan elemzések és forgatókönyvek, amelyek számoltak a kelet-európai rendszerváltás lehetőségével. Lásd erről Békés Csaba: *Vissza Európába*. In: *A rendszerváltás forgatókönyve*. 7. k. Budapest, 2000, illetve Békés Csaba–Malcolm Byrne, i. m.

⁴⁷ Az, hogy a szovjet vezetés belenyugszik a jaltai világrend felbomlásába, véglegesen csak az év végén, Máltában, George Bush és Mihail Gorbacsov találkozásánál vált bizonyossá.

feszültséget a Szovjetunióban. Végül, de nem utolsósorban a korábban lefojtott nemzeti ellentétek is napfényre kerültek, amelyeket tovább éleztek a területi-társadalmi és kulturális különbségek, a felszínre került történelmi sérelmek. Mindez egyre több és egyre nehezebben megoldható feladatot adott az SZKP-nak, amely úgy igyekezett lélegzethez jutni, hogy visszafogta a világhatalmi küzdelmet és csökkentette a befolyási övezetéhez, szövetségesi köréhez tartozó országokkal szembeni gazdasági, politikai kötelezettségvállalást.⁴⁸

A Nyugat figyelmét elsősorban a szocialista világhatalom és a két reformország megújulási kísérlete és válsága kötötte le. Az NDK, Csehszlovákia, Bulgária bemevedett helyzetébe, és nem volt felkészülve a változásokra, Jugoszlávia pedig egyre égetőbb belső, nemzeti problémáktól szenvedett.

Románia elvesztette korábbi tekintélyét, sőt kikerült addigi kedvezményezett helyzetéből, és a legrosszabb megítélést kapta a szocialista országok közül. Erre nemcsak belpolitikájával, a személyi diktatúrával, a társadalom és a nemzetiségek elnyomásával szolgált rá. A román párt 1988–1989-re a két rendszer közötti ideológiai küzdelem kései első számú zászlóvivőjévé lépett elő. Míg korábban a román politika támogatása, most bírálata adott mozgásteret, lehetőséget a szocialista országokkal kapcsolatos nyugati stratégia megvalósítására. Ennyiben fontos maradt a magyar–román viszony is, de egyetlen komoly nemzetközi tényező sem volt érdekelt annak további romlásában. Ez ugyanis olyan eseménysorozatot indíthatott volna el, olyan lépésekre kényszeríthette volna a szocialista országokat, amelyek módot adhattak volna néhányuknak az ellentámadásra, és eltéríthették volna őket attól az iránytól, amelyet a Nyugat kívánatosnak tartott.⁴⁹

Ebben az átalakuló nemzetközi környezetben a magyar–román viszony alakulása nem számított kulcskérdésnek.

A magyar külpolitika azon munkálkodott, hogy ez ne így legyen. Csakhogy a magyar–román kapcsolatok kérdése Magyarországon nem okozott a korábbiakhoz hasonló megosztottságot, nem gerjesztett komoly belpolitikai konfliktust. Ennek oka alapvetően az volt, hogy az ország vezetése már egy ideje a valóságos súlyán kezelte a határon túli magyarság problémáját és ezt elismerte a hazai politikai közvélemény. Ebben a kérdésben egyfajta nemzeti egyetértés jött létre. Az MSZMP, a kormány, a magyar külpolitika – mint az előző fejezetből kiderült – jól kidolgozott

⁴⁸ Rövid jellemzést ad az 1988–1989-es szovjet helyzetről, Gorbacsovról az *Oxford Világtörténet a 20. században*. Szerk.: Michael Howard–Wm. Roger Louis. Budapest, 2002, 2005–2006.

⁴⁹ Csak egy példa: a bécsi utótálalkozón felszólaló George Shultz amerikai külügyminiszter egyértelmű vonalat húzott a megújulni igyekvő szovjet, lengyel és magyar, illetve a többi európai szocialista ország közé. *Népszabadság*, 1989. január 18.

álláspontot képviselt e téren és ezt igen határozottan tette. Nem ez volt az a terület, ahol érdemi vita folyt a rendszer elitje és a formálódó ellenzék között.⁵⁰

Az, hogy a magyar–román viszony nem katalizált belpolitikai feszültséget, nem jelenti azt, hogy a nemzeti kérdés a maga egészében is háttérbe szorult volna. 1989-ben a függetlenség, a szuverenitás, 1956, a történelem újraértelmezése tett szert nagyobb súlyra az átformálódó nemzetfelfogásban, és némileg háttérbe szorult a határon túli magyarság ügye.⁵¹

1988–1989 fordulója azt mutatta, hogy az MSZMP-nek, az ország politikai vezetésének nincs kidolgozott stratégiája a modellváltás (a kommunista párt hegemoniája, demokratizálás plusz szocialista piacgazdaság) vezénylésére. Részben ezért, részben ettől függetlenül a pártvezetésen belül is éles, de soha végig nem vitt vita folyt. A vezetők egy része meg akarta szabadítani a gazdaságot a politikai rendszer teljesítményt visszafogó hatásától és nyomásától. A politikai színtérre lépő ellenzéknek érthetően nem volt elég a véleménynyilvánítás lehetősége és szabadsága: hatalmat akart. Grósz Károly pártfőtitkár nem tudta kézben tartani az eseményeket.

Túl sűrűn követték egymást az események, túl bonyolultak voltak a folyamatok. A gazdasági összeomlást csak külső hitelek segítségével lehetett elkerülni, ami azzal járt, hogy az IMF és a Világbank gazdaságpolitikai, költségvetési előírásaira a magyar kormánynak kötelező volt figyelnie. Szükségesnek tűnt a nyugati államok és pénzügyi körök támogatásának megszerzése is. Az ország vezetésének bizonyítania kellett: piaci reformokkal, liberalizálással, a nyugati tőke bevonásával kezeli a válságot, nem költekezik túl, és demokratizál. Ez a kényszer és program a rendszerváltás felé vitte az országot, és széles teret adott, kiváló terepet nyújtott az új politikai erők megszerveződésének. Ők pedig nem lehettek olyan nagyvonalúak, hogy ne vessék fel a hatalmi elit felelősségét a válságért és történelmi kötődését a Szovjetunióhoz.

A magyar politika rohanva-bukdácsolva közeledett, illetőleg vitte magával a társadalmat a politikai, a gazdasági-társadalmi rendszerváltás felé. Sokan tartottak ettől. A munkás és alkalmazotti csoportok, a falun élők jelentős része félt a radikális fordulattól, de már nem volt erős képviselője a pártvezetésben. A társadalom másik része szűknek érezte a modellváltást is, különösen a gazdasági és tudományos elit újabb generációi és a fiatalabb értelmiség, a kisvállalkozók bíztak abban, hogy a teljesítményt jobban ösztönző gazdasági berendezkedés és a politikai szabadság új fejlődési lehetőséget kínál a magyar társadalom számára. A reformkommunisták két tűz közé kerültek, ráadásul maguk is egyre megosztottabbak voltak. 1989 elején

⁵⁰ Vö. Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon*, i. m.

⁵¹ Külön fejezetet érdemelne a nemzetfelfogás-nemzettudat és a rendszerváltás közötti kapcsolat részletes elemzése.

egymást követték a sorsfordító események: 1956 átértékelése, a többpártrendszer bevezetése, Kádár János lemondása, majd Nagy Imre és sorstársainak újratemetése.

A békés átmenet igenlésén kívül talán egyetlen olyan kérdés volt, amelyben nem alakult ki igazi vita, késhegyig menő harc a visszavonulófélben lévő kommunisták és az előrenyomuló ellenzék között: a határon túli magyarság érdekében, a Romániával szemben kívánatosnak tekintett politika ügyében.⁵² Megfogalmazódott olyan nézet is, amely szerint a hatalom a vele szemben megnyilvánuló bizalmatlanság leküzdése miatt szólít fel nemzeti egységre. E nézet megfogalmazója úgy vélte: Romániában durván és látványosan nyomják el a magyar nemzetiséget, ezért „most a sérelmi pozíció plusz glasznoszty sajátos erkölcsi tőkeként hasznosul a kormányzat kezében”.⁵³

Magyarországnak erre az időre egyetlen külső ellenlábas maradt: a Ceaușescu nevéhez kötődő Románia. Sem az előzmények hosszú sora, sem a nemzethez tartozó határon túli magyarság helyzete, sem a belpolitika menete és logikája, sem az ország külpolitikai érdekei nem engedték meg, hogy másképp legyen.

Fordítva is így volt. Amíg azonban Magyarország esetében csökkent az ellenfelek, illetve ellenségek száma – hiszen az enyhülés ezt is jelentette –, amíg a nyolcvanas évek végére a korábbi Kelet–Nyugat ideológiai szembenállás is veszített élességéből, addig a román politikának kifejezett szüksége volt ellenségre, ellenségképre. Az ebben a szerepben már korábban is megjelenő Magyarország és Szovjetunió közül az utóbbi 1989-ben, legalábbis az év végéig – Gorbacsov politikájának ellenére – nemcsak mint veszélyforrás, hanem mint szövetséges is számon volt tartva. Nicolae Ceaușescu igyekezett távol tartani a román–magyar konfliktustól, illetőleg a maga oldalára akarta állítani az SZKP-t. Románia sem gazdasági érdekei, sem Magyarországgal élesedő konfliktusa miatt nem ütközhetett a szovjet politikával. A román politikus kimondva-kimondatlanul a feltételezett moszkvai félelmekre és nagyhatalmi érdekekre épített. Természetesen nem igazi egyetértésről vagy baráti viszonyról, hanem a hatalmi és gazdasági érdekek alapján történő együttműködésről volt szó. A Szovjetunió helyét a Nyugat váltotta fel a román politika ellenségeinek rangsorában.

Bukarest nem nézte jó szemmel az európai közeledést, a Nyugat gazdasági térnyerését. Nem a reformokban, a kiszélesedő nemzetközi gazdasági kapcsolatokban, a nyitásban látta problémáinak megoldását. Emlékezzünk: még a hetvenes években

⁵² Természetesen ez is csak azzal a fenntartással igaz, hogy a magyar jobboldali radikalizmus még nem lépett, nem léphetett színre 1989-ben.

⁵³ *Népszabadság*, 1989. március 25. Vági Gábor, a cikk szerzője lényegében liberális alapról bírálta a reformkommunistákat, és Szabó Miklósnak a *Világosság* 1988. 8–9. számában megjelent, „A Horthy-kor nemzetfelfogása” című tanulmányára hivatkozva óvott az etnikai alapú nemzetfelfogástól, amely konzervatív: azaz megmaradás-centrikus.

a fejlődő országok képviselőiben Románia javaslatokat tett egy új, az elmaradott országok javára működő világgazdasági rend kialakítására. A nyolcvanas években pedig az egész világban zajló eladósodási folyamat veszélyére hivatkozva igyekezett hatást gyakorolni a fejlődő országokra.

A román részről oly sokat hangoztatott nemzeti függetlenség és szuverenitás a nyolcvanas évtizedre új tartalmat kapott. Míg a hatvanas években a nyugati irányú nyitást szolgálta, most éppen az általa károsnak ítélt hatásoktól való elzárkózás indokává alakult át. Ehhez járult még a szocialista ideológia „védelmezőjének” szerepe. Az RKP úgymond ragaszkodott a kommunizmushoz mint végcélhoz és a szocializmus törvényszerűségeihez: a párt vezető szerepéhez, a társadalmi tulajdon dominanciájához, a központi irányítású tervgazdaság eszméjéhez, és továbbra is ott volt az egységes nemzetállam megszilárdításának célja. Ennek érdekében a romániai magyarságot meg kellett fosztani a nemzeti önrendelkezés és autonómia, a kollektív jogok gyakorlásának eszközétől, a közösség identitást őrző erejétől, a kulturális kötődéstől. Ezt a célt szolgálta a településrendezési terv. Természetes tehát, hogy a reformokat végrehajtó, demokratikus átalakuláson átmenő, anyanemzetként viselkedő Magyarország maradt Románia első számú politikai ellenfele.

4. Menekültek, falurombolás és a magyar külpolitika

1988–1989 fordulóján olyan nagy számban érkeztek romániai menekültek Magyarországra, hogy problémáikat már nem lehetett egyedi, eseti elbírálás alapján megoldani. Döntés született a 13 000 erdélyi menekült szociológiai vizsgálatáról is.⁵⁴ Az Országgyűlésben Bánffy György színművész javaslatot tett arra, hogy bírói döntés nélkül ne lehessen egyetlen menekültet sem kitoloncolni az országból. Ez azért is indokolt volt, mert a Nyugatra kijuttatott vagy kiengedett romániai magyarok nagy része szívesebben maradt volna Magyarországon.⁵⁵ Ugyanezekben a napokban felgyorsult a szófiai magyar nagykövetségen tartózkodó romániai magyarok ügyének intézése is. Az új miniszterelnök, Németh Miklós kérte Andrej Lukanov bolgár

⁵⁴ Milyenek a névtelen erdélyiek? Beszélgetés Kolosi Tamás szociológussal. *Népszabadság*, 1989. január 3.

⁵⁵ *Népszabadság*, 1989. január 4. Horváth István belügyminiszter egyetértett ezzel, de időt kért a felkészüléshez, az 1951-es genfi konvencióhoz történő csatlakozás előkészítéséhez. A dániai magyar nagykövet arról számolt be, hogy az odaérkezett több mint kétszáz menekült fele nem akar ott letelepedni. MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/76. d. A koppenhágai nagykövetség jelentése. 1989. január 27.

külgazdasági minisztertől a menekültkérdés mielőbbi rendezését.⁵⁶ Ez az ügy február közepéig húzódott, mivel a román hatóságok elzárkóztak az együttműködéstől. Végül bolgár hozzájárulással és a Vöröskereszt közreműködésével Ausztrián keresztül jutottak el a menekültek Magyarországra.⁵⁷

A parlament márciusban foglalkozott ismét a romániai menekültek kérdésével. Horváth István belügyminiszter 14 000 kiadott tartózkodási engedélyről beszélt, és arról, hogy a kormány 300 millió forinttal segíti a letelepedést. Budapesten ENSZ menekültügyi főbiztosság alakulhat. A belügyminiszter jelezte: a kettős állampolgárság megadásának akadálya, hogy Romániában nincs ilyen jogintézmény.⁵⁸

A két ország közötti rossz viszonynak a menekültkérdés persze csak egy eleme volt. Január közepén a külügyminisztérium kifogást emelt a román hadtörténeti folyóiratnak az egyesítés 70. évfordulójára írt cikke ellen, amely területi kérdéseket is érintett.⁵⁹ Bényi József külügyminiszter-helyettes 1989 januárjában az Országgyűlés külügyi és kulturális bizottságainak együttes ülésén arról számolt be, hogy 1985 óta nincs érvényes kulturális együttműködési megállapodás, amelynek keretében segíteni lehetne a romániai magyar nemzetiség művelődését.⁶⁰

Ugyanezen a napon, január 18-án szólalt fel a bécsi utótalálkozó zárórendezvényén Várkonyi Péter külügyminiszter, aki hangsúlyosan foglalkozott a nemzetiségi problémakörrel. A magyar diplomata örömet fejezte ki, amiért ez a kérdés egyre inkább előtérbe kerül az európai politikában. Megnyugtatóul Várkonyi leszögezte: azoknak az államoknak a feladata a nemzetiséghez tartozók személyi jogainak érvényesítése, amelyek területén azok élnek. Azt sem titkolta, hogy a magyar kormány többet szeretett volna elérni annál, mint ami a záródokumentumba bekerült: a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak elismertetését.⁶¹

Ez azonban nem ment át az európai szűrőn. A magyar külpolitika továbbra sem számíthatott nemzetközi támogatásra, ha nemzeti alapon vagy az önrendelkezésből levezetve kollektív jogként és nem emberi jogi kérdésként kezeli a kisebbségek, így a

⁵⁶ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/76. d. Tolmácsjelentés Andrej Lukanov BKP PB-póttag, külgazdasági miniszter Németh Miklós miniszterelnöknél tett látogatásáról. 1989. január 9.

⁵⁷ *Népszabadság*, 1989. február 23.

⁵⁸ *Népszabadság*, 1989. március 11. Az ülésen felszólalt Márk György, a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetségének vezetője is, aki megemlítette: a két ország megromlott kapcsolata zavarólag hat a Magyarországon élő románokra, akik elkötelezett állampolgárok, ugyanakkor kötődnek a román néphez. Király Zoltán a Romániával szembeni korábbi (kádári) külpolitikát bírálta.

⁵⁹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/76. d. Rudas Ernő feljegyzése: a területi igényként értelmezhető román sajtóanyag szóvátétele. 1989. január 18.

⁶⁰ *Népszabadság*, 1989. január 19.

⁶¹ Uo.

romániai magyarság ügyét.⁶² Bécsben így nem került sor közvetlen magyar–román összecsapásra. A román külügyminiszter az amerikai külügyminiszter felszólalását bírálta, és csak általánosságban beszélt azokról a kötelezettségvállalásokról, amelyek nincsenek összhangban a nemzetközi joggal.⁶³

Közben az MSZMP vezetőinek szembe kellett nézniük azzal, hogy a politikai rendszerváltással és a gazdasági átalakulással összefüggésben elkerülhetetlenné válik az alkotmány módosítása. A külpolitika irányítói ezt a lehetőséget arra is fel akarták használni, hogy az alaptörvényben rögzítsék a magyar állam felelősségét minden olyan személyért, aki magyarnak vallja magát – éljen akár a határon túl vagy távol attól. Kótai Géza, a párt külügyi osztályának vezetője szerint az alkotmányban „tükröződnie kell annak, hogy nemzetközi kapcsolataink sajátos, mindenkor nélkülözhetetlen eleme a határainkon túl élő magyarság sorsával való törődés, a vele tartott kapcsolatok ápolása”.⁶⁴ Ez nem jelent beavatkozást más országok belügyeibe. Azért mondhatta ezt, mert a korabeli hivatalos magyar értelmezésben a nemzeti jogok gyakorlása az emberi jogok keretében történik (amelyben helyük van a kollektív jogoknak is – szemben a nemzetközi jogban elfogadott értelmezéssel), lehetővé téve a kettős identitást, a nemzettudat megőrzését, a szabad kapcsolatok ápolását az anyanemzettel.

1989. február végén Genfben megnyílt az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának ülése. A magyar kormány ezt az alkalmat használta fel arra, hogy nyíltan bírálja a román nemzeti jogi politikát, és megpróbálja a nemzeti jogi kérdést a nemzetközi figyelem középpontjában tartani. Horn Gyula külügyi államtitkár jelentős bejelentéseket tett a konferencián. Tehette ezt azért is, mert bő két héttel korábban Magyarországon megszületett a döntés a többpártrendszer bevezetéséről. Ez különleges helyzetet teremtett, óriási nemzetközi visszhangot és elismerést váltott ki, egyedi lehetőségeket nyitva ezzel a magyar diplomácia előtt, amely igyekezett is ezeket kihasználni. Horn megerősítette: az emberi jogok egyetemesek, ezért e téren a Magyar Népköztársaság elfogadja az ENSZ illetékességét, így azt a gyakorlatot is, amely helyszíni megfigyelők és ténymegállapító csoportok küldésével ellenőrzi az emberi jogok gyakorlásának helyzetét az egyes országokban. E gesztussal Magyarország csatlakozni kíván a

⁶² Erről a magyar külügyminiszter felszólalása előtt két nappal érkezett a legfrissebb jelzés az Amerikai Egyesült Államokból. Bánlaci György New York-i főkonzul arról jelentett, hogy az amerikai diplomácia kész az erdélyi magyarok ügyében az együttműködésre, de csakis akkor, ha az nem kizárólag mint nemzeti jogi, hanem szélesebben, mint emberi jogi ügy kerül terítékre. „Az amerikai kormányzat nem akar állást foglalni egy régi keletű, történelmi gyökerű, kétoldalú nemzeti ellentétben”, de Ceaușescuból kiábrándulva kész fellépni a jogsértésekkel szemben. MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/75. d. 1989. január 17.

⁶³ *Népszabadság*, 1989. január 19.

⁶⁴ *Népszabadság*, 1989. február 1.

demokratikus politikai kultúra alapján álló országok csoportjához, közeledni akar a Nyugathoz.

A magyar diplomata nem hagyott kétséget afelől sem, hogy e lépésnek konkrét célja is van. Kijelentette: a magyar kormány kötelessége és joga szót emelni a kisebbségek jogainak megsértése ellen, különösen, ha az a szomszédságban történik. Horn felsorolta a román nemzetiségi politika jegyeit: a falurombolást, a kulturális és történelmi értékek pusztulását, a nyelvhasználat és a vallásszabadság korlátozását. Az államtitkár bejelentette: kormánya támogatja azt a svéd kezdeményezést, amely szerint különmegbízottat kell küldeni a romániai jogsértések kivizsgálására. Egyúttal javasolta, nemzetközi szabályok védelmezzék a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogait mint az egyetemes emberi jogok szerves részét. Horn tételesen megnevezte ezeket a jogokat. Beszéde után tartott sajtóértekezletén kijelentette: Magyarország azért fordul az ENSZ-hez, mert a kétoldalú tárgyalások nem vezettek eredményre.⁶⁵ Talán pontosabb lett volna, ha azt mondja: mert nincs értelme a kétoldalú tárgyalásoknak, vagy mert hónapok óta nincs semmilyen érdemi tárgyalás a két ország között. Mindenesetre először fordult elő, hogy egy VSZ-tagország egy másikat bepanaszoljon az ENSZ-nél, sőt előbb panaszoljon be az ENSZ-nél, mint a Varsói Szerződésnél. Persze a szocialista országok közötti viszonyok és a szovjet álláspont ismeretében éppen ez volt a logikus eljárás.

Románia nem hagyhatta szó nélkül ezt a kemény lépést. Gheorghe Dolgu nagykövet másnap irredentizmussal vádolta meg Magyarországot, és azzal, hogy viszályt igyekszik szítani a népek között. A román nagykövet szerint ezekkel az akciókkal akarja a magyar kormányzat elterelni a nép figyelmét belső problémáiról. Válasza szerint Romániában demokrácia és jogegyenlőség van. Országá minden jóhiszemű partnerrel kész a párbeszédre, de nem tűr el semmilyen beavatkozást belügyeibe.⁶⁶

Néhány nap múlva, 1989. március 6-án a román külügyminiszter Bécsben találkozót kért magyar kollegájától. Ion Totu arról beszélt, hogy Arad után sem változott meg a magyar tömegtájékoztatás hangneme Románia irányában, és kifogásolta Horn genfi beszédét. A román külügyminiszter arra utalt, hogy nem akarják megszakítani a kapcsolatokat. Ezzel a megjegyzésével azonban értésre kívánta adni, ha így mennek tovább a dolgok, erre is sor kerülhet. Várkonyi Péter azt válaszolta: a magyar fél csak előfeltételek nélkül hajlandó tárgyalni, csak az érdemi megbeszélések teremthetnek új légkört, és nem fordítva.⁶⁷ Ez a megnyilatkozás jól tükrözte az Arad után megszilárdult magyar stratégiát: fokozni kell a nyomást, nincs értelme annak,

⁶⁵ *Népszabadság*, 1989. február 28.

⁶⁶ *Népszabadság*, 1989. március 1.

⁶⁷ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/74. d. Rejtjeltávirat Várkonyi Péter 1989. március 6-i találkozójáról a román külügyminiszterrel.

hogy politikai engedményeket tegyenek a Ceaușescu nevével fémjelzett román vezetésnek. A kemény vonalvezetés eligazító hatású a hazai közéletben és a határon túl, valamint a nemzetközi partnereket is orientálja. Az esetleges újabb magas szintű megbeszélések a román félnek adnak jobb lehetőséget. Hozzá tartozik a dologhoz, hogy ugyanezen a napon Genfben a román nagykövet visszautasította a magyar beavatkozási kísérletet országának belügyeibe. Kijelentette: a magyar revansizmus a Horthy-időket idézi. Romániában nem nemzeti, hanem társadalmi homogenizálás folyik. A magyar kormány szóvivő visszautasította a vádakat, és utalt arra, hogy a magyar politikának nem a román néppel van gondja, hanem az emberi jogok megsértésével.⁶⁸

Másnap, március 7-én megérkezett az MSZMP-hez az RKP üzenete, amelyben követelte: Magyarország vonja vissza a Romániát elítélő svéd határozati javaslatához adott támogatását. Az elutasító válaszról Berecz János március 14-én tájékoztatta a román nagykövetet.⁶⁹ Az ügyről Major László, az MSZMP szóvivője tájékoztatta a sajtót.⁷⁰ Nem apró, hanem tudatosan megtervezett szépséghibája a történetnek, hogy a válasz átadására azután került sor, miután Genfben az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága már meghozta Romániát elítélő határozatát. A szavazásban nemmel, tehát Románia mellett szavazott néhány harmadik világbeli ország, illetve Kína és Kuba. Figyelemre méltó, hogy a többi szocialista ország, a Szovjetunió, az NDK, Bulgária nem vett részt a szavazásban. A határozat szólt a településrendezésről, a nemzeti kisebbségek kulturális öntudatáról, a menekültekről. A román delegátus, aki a magyarhoz hasonlóan nem rendelkezett szavazati joggal, nem ismerte el kötelező erejűnek a határozatot.⁷¹ Másnap Magyarország bejelentette igényét a teljes jogú bizottsági tagságra.

Ezzel nem fejeződött be a magyar külpolitika támadó hadművelete. Németh Miklós miniszterelnök 1989. március 16-án arra hívta fel egy budapesti nemzetközi konferencia résztvevőinek figyelmét, hogy a nemzetiségi jogok biztosítása fontos eleme a térség demokratizálásának. Ugyanezen a napon Grósz Károly beszédet mondott az Interparlamentáris Unió konferenciáján. Az MSZMP főtitkára sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy Magyarország és Románia „[...] eltérő állásponton van az emberi jogok értelmezésében olyan időszakban, amikor az emberi jogok, benne a nemzeti kisebbségek jogainak védelmezésében egész Európa egyetértésre jut. Jó tudni, hogy a nemzetiségi jogok védelmét az európai államok többsége nem kétoldalú

⁶⁸ *Népszabadság*, 1989. március 7.

⁶⁹ MOL M-KS 288. f. 5/1057. ő. e. Kótai Géza utasítást kapott, hogy minderről tájékoztassa a szocialista országok nagyköveteit.

⁷⁰ *Népszabadság*, 1989. március 15.

⁷¹ *Népszabadság*, 1989. március 10.

kérdésként kezeli.” Itt azonban megállt a gondolatmenet. A magyar politikus nem apellált a nemzetközi közösséghez, ehelyett jelezte: országának vezetése tisztában van azzal, hogy „a kérdést a magyar és a román nép helyett senki, sem más országok, sem nemzetközi szervezetek nem oldhatják meg. Mi változatlanul az európai normáknak megfelelő kapcsolatépítésre törekszünk a szomszédos Romániával.” A főtitkár kijelentette: a magyar külpolitika mentes a nacionalizmustól.⁷² A nemzetközi szervezet határozatot hozott, amelyben felszólított a nemzetiségi jogok biztosítására, és figyelmeztetett: a nemzeti kisebbségek kultúrája az emberiség kulturális örökségéhez tartozik.⁷³

Kevésbé látványos érdekessége volt ennek az időszaknak, hogy a magyar tudományosság egyre több figyelmet szentelt a nemzeti-nemzetiségi problematikának. Ez az újabb hullám a *Világosság* 1988. augusztus–szeptemberi számával indult, amely az „Etnikum, nemzet, nemzettudat” témáját járta körül. Ezzel a magyar tudomány akarva-akaratlanul újra bekapcsolódott a két ország közötti vitába. A *Külpolitika* című folyóirat 1989/2-es száma teljes egészében a román történelemnek szentelte figyelmét. Hallatta hangját Köpeczi Béla, az *Erdély története* főszerkesztője is. Az akadémikus azt próbálta elhíttetni, hogy a mű szerzői nem számítottak arra, hogy aktuálpolitikai vitát gerjesztenek. Köpeczi felidézte a könyv főbb megállapításait, némelyekre rá is erősített. Például a kisebbségi jogok szempontjából a párizsi békét rosszabbnak mondta a trianoninál. Az igazi mondanivaló azonban nem ez volt. Köpeczi szerint a mű „új, a dunai népek együttműködését és az emberi jogok érvényesítését szolgáló politikát szorgalmaz”.⁷⁴

1989 februárjában az MSZMP KB Művelődéspolitikai Munkaközösségének égisze alatt a párt elméleti folyóiratában megjelent a „Nemzet – nemzettudat – nemzetiségek” címet viselő tanulmány. Ebből az derült ki, hogy ekkor már a pártértelmesítés jelentős része is a politikai rendszerváltásban látta a felgyülemlett gazdasági, szociális problémákra a megoldást, a nemzeti közösség szabad érdekartikuláción nyugvó megújulásának lehetőségét. A szerzők általános érvénnyel fogalmazták meg: olyan jogrendszerre van szükség, amely „nemcsak az állampolgárok jogegyenlőségét ismeri el, hanem az ország területén élő nemzetiségek – valamint nyelvük, történelmük, hagyományaik, vallásaik és kultúrájuk – egyenlőségét is, tehát az egyéni, állampolgári jogokon túlmenően kollektív nemzetiségi jogokat is biztosít”. Ez a tanulmány is

⁷² Mindkét beszéd: *Népszabadság*, 1989. március 17. Grósz azt is hozzátette, a magyarkodástól is mentes lesz a külpolitika. Ez a plusz már inkább haza, mint külföldre szólt.

⁷³ *Népszabadság*, 1989. március 20.

⁷⁴ *Népszabadság*, 1989. február 4.

azzal a gondolattal zárult, milyen fontos, hogy a Duna-völgyi államok tanuljanak történelmükből, és az európai együttműködés keretében erősítsék kapcsolataikat.⁷⁵

A dunai együttműködés gondolata azonban soha nem volt igazán népszerű a román szellemi és politikai elit körében.

5. A román politika hazai és nemzetközi környezete 1989 első hónapjaiban

A román vezetésnek nem annyira a keményvonalas, ütközést kereső magyar külpolitika okozott nagy gondot, mint inkább az egyre fenyegetőbb és nyomasztóbb külpolitikai elszigetelődés. Az utóbbihoz persze az emberi jogi helyzet, a kisebbségi elnyomás és azt ezt egyre határozottabban hangsúlyozó magyar külpolitika is hozzájárult. A belső lázban égő, a demokratizálódás útjára lépő, a nemzetközi életben aktív szerepet játszó Magyarország új megvilágításba helyezte Romániát. Ceaușescu válaszut elé került: állandósítsa-e a konfliktust, vagy próbálja meg ellensúlyozni a magyar hatást? Van-e értelme kísérletet tenni a világ meggyőzésére arról, hogy nem igaz az, amit a magyarok, egyes nemzetközi sajtóorgánumok és értelmiségi körök állítanak Romániáról, az ott élő kisebbségek helyzetéről? Elhithető-e a magyar külpolitikáról, hogy veszélyt jelent Európa nyugalma, mert senki által nem kívánt folyamatokat generál a térségben? Vagy célszerűbb a szocialista blokkon belülre szűkítve és ideológiai síkra áthelyezni a csatateret? Végül elvben felmerülhetett, hogy bizonyos gesztusokkal és engedményekkel enyhíteni lehet a két ország közötti feszültségen. Erre a feltételezésére épült az aradi találkozó ötlete. Az utána következő magyarországi fejlemények és politikai megnyilatkozások azonban egyértelművé tették: nem lehet javulás a két ország viszonyában, ha nem javul az erdélyi magyarság helyzete. Ehhez a belpolitikán és a nemzetiségi politikán is változtatni kellett volna, és ami ezzel együtt jár: engedni az egységes nemzet építésének stratégiájából. Ezekre az RKP vezetése és Ceaușescu nem mutatott semmilyen hajlandóságot. Éppen a külső – károsnak tekintett – hatások kiküszöbölése volt a román politika napirendjén.

Bukarest nemzetközi megítélése már olyan kedvezőtlen volt, amelyen változtatni csak olyan áron lehetett volna, amelyet a román politikai vezetés nem volt hajlandó megfizetni.

⁷⁵ *Társadalmi Szemle*, 1989/2. A kutatást a Magyarságkutató Intézet végezte Köpeczi Béla vezetésével.

A brit *The Guardian* 1988 végén a Ceaușescu-féle falurombolást egyenesen az örményországi földrendéshez hasonlította.⁷⁶ II. János Pál pápa újévi üzenetében a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak tiszteletben tartására, a nemzeti kulturális értékek és örökségek védelmére szólította fel az emberiséget.⁷⁷ Januárban Ceaușescu születésnapját Románia-nappá nyilvánították Franciaországban, de negatív kicsengetéssel, pedig eredetileg éppen a románok élvezték a leginkább a francia közvélemény szimpátiáját a térség népei közül.⁷⁸ Georges Marchais, a Francia Kommunista Párt vezetője is bírálta a román politikát.⁷⁹ Márciusban az Európai Parlament határozatban ítélte el Romániát az emberi jogok megsértése miatt; ezért az unió nem köt új kereskedelmi és együttműködési megállapodást Bukaresttel. A határozat üdvözölte a belga kezdeményezést, amely falvak örökbefogadását célozta.⁸⁰ Néhány nappal később a jugoszláv lapok kifogásolták a délszláv nemzetiségek romániai helyzetét. Nagy-Britanniában a külügyminisztérium jelentése felhőborítónak nevezte a román nemzetiségi politikát, felmerült, hogy vissza kellene vonni Nicolae Ceaușescu kitüntetéseit.⁸¹ London, Párizs, illetve Bukarest között akkora lett a feszültség, hogy egy időre hazarendelték nagyköveteiket.⁸² Willy Brandt, a Szocialista Internacionálé elnöke egy nyilatkozatában arról is beszélt, hogy hónapokkal korábban levélben hívta fel a román elnök figyelmét az emberi jogok betartásának fontosságára, Ceaușescu azonban nem válaszolt. Brandt kijelentette: „Romániában most a magyar és német kisebbség jövője forog kockán.”⁸³ Május elején amerikai szenátorok levélben emlékeztették id. George Bush elnököt, milyen sanyarú az emberi jogok helyzete Romániában.

A nemzetközi szervezetek, tényezők és személyiségek ilyen határozott állásfoglalása részben a világpolitikai helyzet változásával, részben a romániai állapotok romlásával, részben a magyar külpolitikával, végül pedig a Ceaușescu politikájával szembeni növekvő belső ellenállással magyarázható. A korábbi egyedi akciókról, megmozdulásokról szóló híreket felváltotta a menekültek növekvő számáról szóló

⁷⁶ Az 1988. december 21-i szám. (*Cikkek a nemzetközi sajtóból*, 1989. január 3.)

⁷⁷ Ezt Magyarországon azonnal Romániára aktualizálták, az Országgyűlés üdvözölte a pápa kezdeményezését. *Népszabadság*, 1989. január 2.

⁷⁸ Lásd erről Lukács Zs. Tibor: A brassói felkeléstől a decemberi forradalomig. Románia és Magyarország megítélése a Monde napilapban 1987 novemberétől 1989 decemberéig. *Korunk*, 1993/10.

⁷⁹ *Népszabadság*, 1989. január 27.

⁸⁰ *Népszabadság*, 1989. március 11. és március 17. Áprilisban az Európai Gazdasági Közösség felfüggesztette tárgyalásait Romániával. Uo. 1989. április 23.

⁸¹ *Népszabadság*, 1989. február 2. és március 20.

⁸² *Népszabadság*, 1989. április 6.

⁸³ *Népszabadság*, 1989. április 10. Az interjú a *Süddeutsche Zeitung*-ban jelent meg.

folyamatos híradás. A bátorító nemzetközi jelzések nem maradtak visszhang nélkül Romániában.

1988 végén Tőkés István református pap arról tájékoztatta egy finn újság tudósítóját, hogy létezik egy tízfős csoport, amelyik következetesen kiáll a magyarság jogainak érdekében.⁸⁴ A magyar nagykövetség értesülései szerint Ceaușescu születésnapján Bukarestben röpcédulákat szórtak, amelyek a diktatúrával szembeni fellépésre buzdítottak.⁸⁵ A később érkezett hírek szerint ezekben a napokban újságírókat tartóztattak le Romániában.⁸⁶ Február elején Fazekas János, az RKP felső vezetésének korábbi tagja eljuttatta a magyar nagykövethoz azt a levelet, amelyet az Erdélyi Magyar Nemzeti Kisebbség Szövetsége intézett Javier Pérez de Cuéllar ENSZ-főtitkárhoz. A dokumentum szerzői röviden jellemezték a romániai magyarság helyzetét, a kérdés történelmi és nemzetközi jogi hátterét. A nemzetiségi kérdés megoldását a kisebbségi jogok egyetemes nyilatkozatának kiadásában, az önrendelkezési jog elismerésében, a nemzeti önazonossághoz való jog elismerésében, a minden szinten megvalósuló anyanyelvi oktatásban, a szabad kapcsolatok fenntartásában az anyanemzettel stb. látták a levél írói.⁸⁷ Sütő András *Káin és Ábel* című darabjának komáromi bemutatója kapcsán arról írt, hogy most talán megtörténik a csoda: a határon túl élő magyarok felemelik fejüket, ami a kisebbségi létben élők fennmaradásának *sine qua nonja*.⁸⁸ Három héttel később Balogh Edgár megpróbált valamilyen alapot találni a magyar és a román nép közötti közeledésre: ezt az alapot a közösségi humánumban, a Nyugattól való függetlenségben és a Duna-völgyi népek egymásra utaltságában látta. „Amíg nem késő, itt kell a néptestvérség és közös dunai–kelet-európai felemelkedés híveinek minden nép oldaláról összefogniuk, közösen rátérve a széles demokrácia és kölcsönös megértés útjára.”⁸⁹ Ez a megszólalás nem azért volt fontos, mert jelezte Balogh ragaszkodását a szocializmushoz és „a népi internacionalizmushoz”, hanem mert megmutatta félelmét a végkifejlettől: a rosszra még rosszabb jöhet.

1989 tavaszán hírek jöttek arról, hogy a hatalom képviselői megfenyegettek néhány Bukarestben élő magyar értelmiségit: Demény Lajost, Gálfalvi Zsoltot,

⁸⁴ Seura, 1988/43. Tőkés saját fia, László mellett Kányádi Sándort, Cs. Gyimesi Évát, Sütő Andrást, Király Károlyt említette. (*Cikkek a nemzetközi sajtóból*, 1989. január 10.)

⁸⁵ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/75. d. Szüts Pál nagykövet jelentése. 1989. február 22.

⁸⁶ *Népszabadság*, 1989. március 16. Az Amnesty International híradása.

⁸⁷ MOL XIX-J-u 43. d. Szüts Pál küldeménye 1989. február 10. Az még nem derült ki, valóságos vagy fantomszervezet volt-e ez. Hetekkel később Fazekas Jánost behívták az RKP Központi Ellenőrző Bizottságához, ahol figyelmeztetésben részesült. MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/75. d. Rejtjeltávirat. 1989/75. d.

⁸⁸ *Népszabadság*, 1989. március 19.

⁸⁹ *Népszabadság*, 1989. április 8.

Horváth Andort és Molnár Ilonát. Hasonló bánásmódban részesült Cs. Gyimesi Éva és Sütő András is.⁹⁰ Szüts Pál nagykövet éves beszámolójában a magyar nemzetiség helyzetét válságosnak nevezte. „A nemzetközi figyelem növekedése ellenére bezártsága, izoláltsága, megfélemlítettsége olyan mérvű, hogy önálló cselekvésre képtelen.” A magyar értelmiség háttérbe szorul vagy menekül.⁹¹ Ez a helyzetelemzés sok igazságot tartalmazott, de az is igaz, hogy kitapinthatóan fokozódott a feszültség az erdélyi magyarság körében, és a bemutatott példák szerint felerősödött az útkeresés a magyar nemzetiség körében.

Igaz volt ez a román társadalomra is. Eugène Ionesco, a Párizsban élő román származású drámaíró február végén az Európai Parlament Politikai Bizottságának írt „vádiratában” a román nép megalázottságáról, éhezéséről, rossz egészségi állapotáról, elnyomásáról szólt. Külön kiemelte, hogy a településrendezés a történelmi és kulturális örökség ellen valósul meg, célja az állampolgárok autonómiájának teljes lerombolása. Ionesco nem feledkezett el a homogenizálás politikájának bírálatairól sem, mert e jelszó örvén szerint a nemzeti kisebbségek felszámolása folyik. A neves író feltette a kérdést: szabad-e a mai kor emberének szó nélkül hagyni a kulturális népiertást?⁹²

Doina Cornea kolozsvári tanárnő is folytatta emberi jogi küzdelmét.⁹³ Ugyanezekben a napokban Ascalia Dorniai, a híres építész kilépett az RKP-ból, majd következt a legnagyobb hatású akció: márciusban neves kommunista veteránok, egykori vezetőiről levelet írtak Ceaușescunak, amelyet eljuttattak a nemzetközi sajtóhoz is. A Gheorghe Apostol ex-PB-tag, Alexandru Birlădenau, a tervhivatal korábbi vezetője, Corneliu Mănescu ex-külgügyminiszter, Constantin Pirvulescu, a párt alapító tagja, Grigore Răceanu veterán és Silviu Brucan, a *Scînteia* volt főszerkesztője által aláírt levél az alkotmány előírásainak betartását, az élelmiszerexport csökkentését, a lakosság ellátásának javítását, a gigantikus kormányzati negyed építésének felfüggesztését és a településrendezés leállítását követelte. A levél szerint az osztályellenesség elnyomására létrehozott Securitate ma a munkásokkal és parasztokkal szemben gyakorolja az önkényt. A levélírók leszögezték: a németek, a magyarok és a zsidók emigrálásából le kell vonni a következtetést és fel kell adni az erőszakos asszimiláció politikáját.⁹⁴ Egyes

⁹⁰ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/76. d.

⁹¹ Uo. 1989/74. d. Nagyköveti beszámoló. 1989. június 12.

⁹² *Le Figaro*, 1989. február 22.

⁹³ *Népszabadság*, 1989. február 23. A bukaresti brit nagykövet megkísérelte a kapcsolatot felvenni, és 23 letartóztatott után is érdeklődött.

⁹⁴ „Maga a tény, hogy németek, magyarok és zsidók tömegesen emigrálnak és exmatrikulálnak, mutatja, hogy el kell utasítanunk az erőltetett asszimilációs politikát.” MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/75. d. Szüts Pál jelentése 1989. március 17. A levelet a *The Independent* 1989. március 13. száma ismertette.

román értelmiségiek tavasszal és nyár elején is folytatták Ceaușescut bíráló, tiltakozó fellépéseiket.⁹⁵

A nemzetközi szervezetek határozatai, a szocialista országok tartózkodása az állásfoglalástól, a nemzetközi sajtó kemény hangneme, a magyar részről megnyilvánuló nyomás, a belső ellenállás szórványos, de a korábbiakhoz képest határozottan gyarapodó jelei továbbra sem ösztönözték önvizsgálatra és engedményekre az RKP vezetését. Ellenkezőleg, arra készítették Ceaușescut, hogy még következetesebben ragaszkodjon saját elképzeléséhez, higgyen abban: az idő és a történelem őt igazolja majd. Ebben a hitében az is megerősíthette, hogy a Szovjetunióban szaporodtak a válságjelenségek, és egyre nagyobb nemzeti-nemzetiségi feszültségek váltak láthatóvá Kazahsztántól a Baltikumig.⁹⁶ Ezért aztán „emelt fővel”, rendületlenséget sugározva haladt tovább a maga útján.

Ennek nem mond ellent, hogy a román elnök újévi üzenetében mutatott némi – korábban nem tapasztalt – készséget az önkritikára. Elismerte ugyanis, hogy a gazdasági, társadalmi fejlesztési programok nem valósultak meg teljesen.⁹⁷ Hírek érkeztek arról, hogy a településrendezés végrehajtásán módosítanak, a hangsúly a közigazgatási összevonásra, és nem a falvak tényleges felszámolására esik majd.⁹⁸ Románia, szemben korábbi nyilatkozataival és meglévő fenntartásai ellenére, aláírta a bécsi utótálálkozó záródokumentumát. A fő kifogások a következők voltak: a többség által elfogadott szöveg elhanyagolja a szociális jogokat, nem veszi figyelembe a helsinki záróokmány és a „mai realitások” közötti ellentmondást, ami a belügyekbe való beavatkozáshoz vezethet. Román vélemény szerint ezek a hibák emigrálásra ösztönöznek, ezért nem vállalja Románia az előírások egy részének megvalósítását. Csak a saját jogrendszerén belül hajtja végre az emberi jogok érvényesítésével kapcsolatos követelményeket, amelyeket mindennemű különbség nélkül biztosít állampolgárai számára.⁹⁹ Ez volt a maximum, amit a román politikai vezetés vállalt.

Nicolae Ceaușescu egy finn lapnak adott nyilatkozatában február elején kijelentette: nem lehet a szocializmust megvalósítani, ha a falvak elmaradottságban maradnak. A nemzeti kérdésről nem volt hajlandó másként, mint állampolgári egyenjogú-

⁹⁵ Lásd *Népszabadság* 1989. június 10. Mircea Dinescu a párizsi *Liberation*-ban publikált a román politikát bíráló cikket.

⁹⁶ Erről számolt be az *Osteuropa* című folyóirat 1988/4. számában Uwe Hobbach: Nemzeti-iségi problémák a Szovjetunióban c. írása. Vö. *Cikkek a nemzetközi sajtóból*, 1988/52.

⁹⁷ *Előre*, 1989. január 4.

⁹⁸ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/75. d. Szüts Pál 1989. január 30-i jelentése.

⁹⁹ A Román Szocialista Köztársaság nyilatkozata a bécsi találkozó záródokumentumával kapcsolatban. *Előre*, 1989. január 17.

ságról beszélni.¹⁰⁰ A magyar–román viszony szempontjából legalább ilyen fontos volt a román pártfőtitkár azon megjegyzése, hogy a szocialista és a kapitalista tulajdon összeegyeztethetetlen, és az erről zajló vitát majd az élet fogja eldönteni. Ehhez illeszkedett egy fejtegetés arról, hogy olyan időszak van, amikor határozottan kell törekedni a régi nézeteltérések meghaladására és az együttműködésre.¹⁰¹ Ez az utalás egyaránt vonatkozott Magyarországra és a szocialista táborra. Ceaușescu egyre jobban meg volt győződve arról, hogy meg kell állítani a nyugati befolyás növekedését.

Nem teljesen az történt azonban, amire számítani lehetett. A román államfő maga közvetlenül nem foglalkozott a nyugati bírálatokkal, az országot elítélő nyugati nyilatkozatokkal, a magyar külpolitika nyílt kritikájával. Más megoldást választott. A maga részéről igyekezett példát mutatni a veszélyes mértékben eladósodott szocialista országok, így Magyarország vezetőinek. Áprilisban az RKP KB ülésén a pártfőtitkár bombasztikus nyilatkozatot tett. Bejelentette: Románia március végén visszafizette minden külföldi adósságát. Közölte: Romániának hosszú történelme során először nincsenek külső adósságai, ezért ezek a napok a teljes gazdasági és politikai függetlenséget hozták meg. Az elnök tovább ment, javasolta, foglalják törvénybe, hogy az ország nem vesz fel külföldi hitelt.¹⁰² Nem lehet szó politikai függetlenségről gazdasági függetlenség nélkül. A törvényt a Nagy Nemzetgyűlés néhány nappal később elfogadta.¹⁰³

Nem volt lebecsülendő teljesítmény, hogy az ország nyolc év alatt a kapcsolódó kamatterhekkkel együtt visszafizetett mintegy 11 milliárd dollár adósságot. A román politikai vezetés stratégiáját, amely a nemzeti önállóság védelmében hatalmas áldozatok vállalására kényszerítette Románia lakosságát, úgy is lehetett értelmezni, hogy hatalmas terhektől szabadította meg a felnövekvő nemzedékeket.¹⁰⁴ Akár így, akár úgy, nem kis teljesítmény volt, óriási áron és messzemenő következményekkel. Hiába próbált ugyanis a román propaganda ebből tőkét kovácsolni, a romániai társadalom nem látta a hasznát évtizedes erőfeszítéseinek, mert az adósság visszafizetése nem szüntette meg a gazdaság strukturális problémáit, nem húzta ki a gazdaságot a válságból, nem járt életszínvonal-javulással.

¹⁰⁰ Annak érdekében, hogy a magyarok egyenjogúak lehessenek, töretlen lendülettel haladt előre a román nyelvű oktatás kiterjesztése a magyarlakta területeken. Lásd Szüts Pál jelentését: Székelyudvarhely iskolaviszonyai az 1988/89-es tanévben. MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/77. d.

¹⁰¹ *Előre*, 1989. február 11.

¹⁰² *Előre*, 1989. április 16. Egyes elemzők szerint a bejelentés „számszakilag” nem volt teljesen korrekt, de ez a lényegen nem változtat. MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/76. d. Rejtjeltávirat. 1989. április 14.

¹⁰³ Uo. 1989. április 20.

¹⁰⁴ Magyarország ellenkező utat járt. Lásd erről *Az eladósodás politikatörténete 1957–1986* című könyvemet.

Az áprilisi KB-ülésen az ideológiai elem kapta a döntő súlyt: az RKP egyszerre jelent meg mint a nemzeti függetlenség eszméjének harcosa és a szocializmus védelmezője. Ez az egész persze az MSZMP-nek is szólt. Constantin Olteanu, a propagandát irányító KB-titkár kijelentette: „Harcos álláspontra helyezkedünk a kapitalizmust dicsőítő elméletekkel szemben, amelyek megkérdőjelezzik a kommunista párt és a munkásosztály vezető szerepét, csakúgy, mint a revizionizmussal, az irredentizmussal, azokkal szemben, akik meghamisítják és becsmérlik nemzeti történelmünket, minimalizálják vagy tagadják szocialista vívmányainkat, valójában a szocializmust mint társadalmi rendszert.” Ekkor Ceaușescu közbevágott: „Nem vitatkozunk olyan sajtóval, amely tegnap még kommunistának vallotta magát, ma pedig románellenesebb, mint a Szabad Európa Rádió.”¹⁰⁵

Egy hónap múlva a román államfő Csehszlovákiába látogatott. A megjelentetett közös közlemény szerint nyomatékos választ kell adni „a revansizmus, a sovinizmus és a nacionalizmus minden megnyilvánulására, a nemzetek közötti viszály elültetésének minden formájára, azokra a próbálkozásokra, hogy megsértsék az államok területi integritását”.¹⁰⁶ Ez az üzenet a Varsói Szerződésnek, a hatalmon lévő kommunista pártoknak szólt, és egyértelműen a Magyarország felől fenyegető veszélyre utalt.

6. Románia „segíteni akar”

1989 tavaszán Magyarország egyre több fejfájást okozott a román politikának. Már az is éppen elég volt, amit a Grósz Károly vezette MSZMP és Németh Miklós kormánya tett. Mi lesz akkor, ha őt a nemzeti szárny valamelyik képviselője vagy egy technokrata váltja fel? Mi történik, ha még ennél is rosszabb jön, ha a kommunista párt elveszíti a választásokat, és hatalomra kerül valamilyen jobboldali vagy liberális politikai párt? Jönnek a nacionalisták? Jönnek a Nyugat-barátok? A probléma az volt, hogy ajánlat, változtatási készség hiányában a román vezetésnek nem volt kivel tárgyalnia. Így aztán maradt a konfliktus ismételt élezése, a párharc, a szocialista országok és a románok mozgósítása a magyar veszéllyel szemben.

Május elején elterjedt a hír: Románia a Varsói Szerződésben szóvá kívánja tenni a magyar politikával szembeni kifogásait. Thürmer Gyula, a párt főtitkárának külügyi tanácsadója azt nyilatkozta, az MSZMP nem kapott semmilyen értesítést erről.

¹⁰⁵ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/75. d. Szüts Pál jelentése. 1989. április 19.

¹⁰⁶ *Népszabadság*, 1989. május 8. Ez nem akadályozta meg a román elnököt abban, hogy Magyarország fölött átrepülve ne küldjön táviratot Straub F. Brúnónak, az Elnöki Tanács elnökének és Grósz Károlynak. Ceaușescu kifejezte azon meggyőződését, hogy közös erőfeszítéssel javítható a két ország és párt közötti viszony. Uo. 1989. május 7.

Leszögezte: a magyar párt barátságtalannak tekintene egy ilyen lépést, mert a VSZ PTT ülésére csak teljes egyetértés esetén kerülhetnek ilyen ügyek.¹⁰⁷ Néhány nap múlva Horn Gyula arra a kérdésre, hogy mi a helyzet a magyar–román viszonyral a szövetségi rendszeren belül, azt válaszolta, Magyarország nem akar frontot nyitni. Az új magyar külügyminiszter elutasította azt a feltételezést, amely szerint az erdélyi magyarság érdekében folytatott diplomácia belső indíttatású lenne. Szerinte inkább arról van szó, hogy a nemzetiségi kérdést nem lehet belügyként kezelni, hanem csakis az emberi jogoknak és a nemzetközi egyezményeknek megfelelően.¹⁰⁸ Május utolsó napján Párizsban egy az európai biztonsággal és együttműködéssel foglalkozó tanácskozáson röviden kifejtette a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos magyar álláspontot.¹⁰⁹

Két hét múlva ugyancsak Párizsban éles összecsapásra került sor a magyar és a román küldöttség között. Erdős André nagykövet a romániai magyar kisebbség helyzetét ismertette, különös hangsúllyal az anyanyelvi felsőoktatás hiányaira, az információhoz jutás nehézségeire, a menekültek növekvő számára. Teodor Meleşcanu, a román küldöttség helyettes vezetője cáfolta ezeket az állításokat. A román diplomata új érvet is felhozott a vitában. E szerint Románia nem hajlandó apartheidpolitikát folytatni, mesterségesen szétválasztani, valamiféle bantusztánokba tömöríteni lakosságát. A magyar nyelvű oktatás „további” kiterjesztése nehezítené a beilleszkedést.¹¹⁰

Május végén Traian Pop nagykövet arról tájékoztatta a magyar külügyminisztériumot, hogy a menekült román állampolgárok személyesen benyújthatják letelepedési kérelmüket a román nagykövetségen.¹¹¹ Ez a kérdés rendezésének irányába mutató lépés volt. Bár az sem zárható ki, hogy a román vezetés a valós helyzet elismerésével azt is jelezni akarta: menjen, aki nem akar beilleszkedni.

Ezekben a napokban Magyarországon rendkívül gyorsan zajlottak a politikai események. Közelgett Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése, amely az MSZMP és az ellenzék számára is nagy próbatétel volt. Eközben – sok ok miatt – nem került, nem kerülhetett le a romániai magyar kisebbség ügye sem a napirendről. Megjelent az *Erdélyi tudósítások* próbaszáma.¹¹² A Szárszói Baráti Kör felhívással fordult a magyar és a román társadalomhoz. Az ok: elmérgesedhet a két ország viszonya. Szárszón

¹⁰⁷ *Népszabadság*, 1989. május 6.

¹⁰⁸ *Népszabadság*, 1989. május 11.

¹⁰⁹ *Népszabadság*, 1989. június 1.

¹¹⁰ *Népszabadság*, 1989. június 13.

¹¹¹ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/76. d. Őszi István feljegyzése. Román együttműködési készség bejelentése a menekültek helyzetének rendezésére.

¹¹² *Magyar Nemzet*, 1989. május 30.

1943-ban a magyar progresszió képviselői kiálltak a népek megbékélése, együttélése mellett. Ma is ezt kell tenniük a „felsőségeknek” és a népeknek egyaránt.¹¹³

Pozsgay Imre, akinek befolyása talán ekkor volt a legnagyobb az MSZMP vezetői közül, egy nyugatnémet tévétársaságnak adott nyilatkozatában kijelentette: a magyarok szemében Ceaușescu testesíti meg az arrogáns, emberellenes, az emberi jogokat lábbal tipró politikát, amelynek következtében tíz- és százazrek válnak földönfutóvá.¹¹⁴

Az ilyen megnyilvánulások sora és a küszöbönálló újratemetés riadóztatta a román politikai vezetést. Előzetes politikai forgatókönyv készült június 16. „fogadására”. Ehhez képest az sem számított, hogy az ünnepélyes külsőségek között, hatalmas tömeg részvételével lezajlott gyászünnepségen semmilyen utalás nem hangzott el Romániára, akár csak Nagy Imréék snagovi deportálása kapcsán sem. Június 17-én Ion Totu külügyminiszter késő éjszaka magához hívatta a magyar nagykövetet, és tiltakozott az előző nap Budapesten elhangzott román- és szocialistaellenes megnyilvánulások miatt. Kijelentette: Magyarország destabilizáló tényezővé vált. Totu követelte, hogy a magyar kormány gondoskodjon arról, hogy hasonló eset ne forduljon elő.¹¹⁵ Másnap, június 18-án Romániában „spontán” munkásgyűléseken és egyéb rendezvényeken tiltakoztak a magyarországi revizionizmus, sovinizmus, szocialista- és románellenes megnyilvánulások miatt. Táviratok sokasága biztosította a nép teljes támogatásáról Ceaușescut.¹¹⁶ Jellemző, hogy a román sajtó átvette a második vonalból hirtelen előlépett Ribánszki Róbertnek, a baloldali konzervatívok egyik reprezentánsának a *Magyar Hírlap*ban közölt interjút, amelynek lényege az államszocializmus, a párt vezető szerepének védelme volt.¹¹⁷

Közeledett a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének bukaresti ülése. Senki nem volt felkészülve a magyar–román konfliktus mélyülésére. A magyarokkal azonos vizeken hajózó lengyel vezetés sietett nyilvánosságra hozni: nem tartja helyesnek, ha a két szomszédos ország beavatkozik egymás belügyeibe, le kell hűteni a kedélyeket. Senki, egyetlen tagállam sem akart állást foglalni a két ország vitájában. Az NDK sajtója inkább a bukaresti kommentárokat vette át.¹¹⁸

A június végén tartott központi bizottsági ülésen Ceaușescu tartózkodott a közvetlen magyarellen es kijelentésektől. Ehelyett nagy súllyal szolt a tulajdonviszonyokról, a KGST-együttműködés jelentőségéről, arról, hogy meg kell őrizni a kommu-

¹¹³ *Élet és Irodalom*, 1989. június 2.

¹¹⁴ *Népszabadság*, 1989. június 3.

¹¹⁵ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/74. d. Rejtjeltávirat. 1989. június 18.

¹¹⁶ *Előre*, 1989. június 20.

¹¹⁷ *Előre*, 1989. június 21.

¹¹⁸ *Népszabadság*, 1989. június 21.

nista párt vezető szerepét. A román vezető ekkor már együtt, a szocialista szövetségi rendszer közös ügyeként akarta kezelni a magyar és a lengyel fejleményeket.¹¹⁹

Egy héttel később megjelentek az RKP XIV. kongresszusára kiadott tézisek. A pártvezetés nem adott új értékelést a világhelyzetről – pedig az ugyancsak változóban volt –, és nem hirdetett új politikát. A román párt – amúgy joggal – úgy látta: a többpártrendszer utat nyit a kapitalizmushoz.¹²⁰ A nemzeti kérdéssel foglalkozó rész a dicső történelmi múltat idézte, majd arról szólt, hogy a később betelepedett, más nemzetiségű lakosság a többséggel egyenlő jogokat élvez, anyanyelvén művelődhet, és részt vesz a hatalom gyakorlásában. A szövegből következően a nemzeti-ségi politikával nincs probléma. Gond – nem megnevezve – a nemzetiségekkel van, mert a nacionalizmus és sovinizmus még hat rájuk, mint ahogy a régi koncepciók és mentalitások is léteznek még. Ez a passzus a kor politikai nyelvhasználatában azt jelentette: az erdélyi magyarok egy részének körében még él a vágy nemzeti önrendelkezésre, sokuk szeretne a magyar állam keretei, határai között élni. A román pártvezetés megint csak „logikai úton”, de azt érzékeltette, hogy ezt az óhajt kívülről is táplálják. Ezzel magyarázható, miért e helyen történt utalás arra, hogy az RKP „elveti azt a tézist, miszerint valamely állam nemzeti-ségi alapon jogot formálhat más országokban élő emberek sorsáért való felelősségre. Az ilyen mélységesen hibás tézis a valóságban revizionista politikát szolgál, megengedhetetlen beavatkozási kísérletet jelent más ország belügyeibe, akadályozni próbálja gazdasági-társadalmi fejlődését.” Lezárásként a kongresszusi vitaanyag arra emlékeztetett, a „más nemzetiségű állampolgárok jelene és jövője egyaránt elválaszthatatlanul kapcsolódik az egész nép jelenéhez és jövőjéhez”.¹²¹ Következetes volt a szöveg annyiban is, hogy nem nemzetiség-ről, hanem más nemzetiségű állampolgárról beszélt, nem ismerve el a nemzetiséget politikai alannak, kulturális közösségnek, sőt még kisebbségnek sem.

1989. július 8-án Bukarestben került sor a VSZ PTT ülésére. A találkozó előestéjén Mihail Gorbacsov és Nicolae Ceaușescu külön megbeszélést folytattak. A kiadott közlemény szerint a két vezető egyetértett abban, hogy az a tétel, amely szerint a vezető pártok saját népüknek felelnek, nem zárja ki tapasztalatcseréjüket, pozícióik összehasonlítását, a jelen kardinális kérdéseiben képviselt politikájuk koordinálását.¹²² Ez az egyetértés jól tükrözte azt a fordulatot, amely a román politikai felfogásban az egykori „külön út” védelmétől a szocialista internacionalizmusig, az egykor elutasított Breznyev-doktrínától annak igényléséig vezetett. Csakhogy erre a pálfordulásra vérszenen rossz időben került sor. Ceaușescu vélhetően szerette volna meggyőzni az

¹¹⁹ *Előre*, 1989. június 30.

¹²⁰ Ezt a megállapítást emelte ki elsőként a *Népszabadság* 1989. július 7-i ismertetése.

¹²¹ *Előre*, 1989. július 6.

¹²² *Pravda*, 1989. július 9.

SZKP főtitkárát: addig állítsa meg a nekilódult vonatot, amíg nem késő. Erre utal a román államfő köszöntője a küldöttségek tiszteletére rendezett fogadáson, amelynek végén kitért arra: a tárgyalásokon nagy figyelmet szenteltek a szocialista országok együttműködésének, éspedig azzal a céllal, hogy leküzdhessék a nehézségeket. Sőt végül Ceaușescu kifejezte meggyőződését, miszerint a tanácskozás tapasztalatai lehetővé teszik a pártok és országok közötti együttműködés és szolidaritás erősítését.¹²³ Gorbacsov is erre törekedett, politikai eszközökkel akarta a Szovjetunió oldalán tartani szövetségeseit, mert – mint az ősz eseményei megmutatták – erőszak alkalmazására már nem volt hajlandó.

A szövetséges európai szocialista országok vezetőinek találkozója feszült légkörben zajlott le, de sem az eseményeknek nem adott új irányt, sem kapcsolataiknak új tartalmat. Egyfajta patthelyzet volt a jellemző: egyik oldalon Lengyelország, Magyarország, a Szovjetunió, a másikon Bulgária, az NDK, Románia, Csehszlovákia.¹²⁴ A befejezés után a román pártfőtitkár találkozót kezdeményezett a lemondott Kádár János után megválasztott új MSZMP-elnökkel, Nyers Rezsővel. Nyers – a küldöttség tagjai között lefolyt vita eredményeként – hajlandó volt asztalhoz ülni. A megbeszélésen részt vettek a miniszterelnökök, a külügyminiszterek és a bukaresti magyar nagykövét is.

Egyik fél sem gondolta vagy remélte, hogy sikerülhet meggyőznie a másikat a maga igazáról. Akkor miért tettek mégis úgy, mintha készek lennének egymással tárgyalni? A román vezetők azért, mert ez illeszkedett terveikbe. Bizonyítani akarták: a maguk részéről mindent megtesznek annak érdekében, hogy a magyar kommunistákat visszatartsák végzetes hibák elkövetésétől. Jól jöhet ez később, amikor magyarázni kell a bizonyítványt egy kemény, lassan elkerülhetetlennek ítélt lépés, egy esetleges beavatkozás után. Talán Gorbacsov is azt remélte: egy fenyegető román pozíció fegyelmező, lassító hatást gyakorolhat a magyar politikára, illetőleg a Ceaușescunak nyújtott hallgatólagos támogatás segít visszatartani őt attól, hogy valami olyat tegyen, aminek következményei az SZKP-ra és a Szovjetunióra üthetnek vissza. A magyar vezetők ettől nem tartottak, sokkal inkább féltek attól, hogy megismétlik azt a hibát, amelyet Grósz Károly követett el egy évvel korábban Aradon.

Így zajlott le a megbeszélés. Horn Gyula úgy nyilatkozott a tárgyalásról, hogy csak egy dologban volt egyetértés: a két ország két szomszéd. Horn emlékei szerint Ceaușescu egy román közmondást idézett: „Ha bármi történik, az első, akinek segíteni kell, az a szomszéd. Csak a közeli víz oltja el a tüzet.”¹²⁵ Ez a szöveg arról tanúskod-

¹²³ Uo.

¹²⁴ Lásd erről a magyar küldöttség vezetőjének visszaemlékezését. In: Huszár Tibor: *Beszélgések Nyers Rezsővel*. Budapest, 2004, 431.

¹²⁵ Lásd erről Szüts Pál: *Bukaresti Napló*, i. m. 228–239., valamint Horn Gyula: *Cölöpök*, i. m. 229–231.

dik, hogy a román vezető komolyan gondolta: neki, pártjának, hazájának (ismét) „segítenie kell” Magyarországot, mert meg kell védenie a rendszerét. Ceaușescu nem volt hajlandó konkrét ügyekkel foglalkozni, sem a határ menti együttműködéssel, sem a nemzetiségi deklarációval, sem a településrendezéssel, sem a magyarelles kampány leállításával. Magyar részről felvetették az erdélyi magyarság problémáit. Ceaușescu tagadta, hogy ilyenek léteznének Romániában. A főtitkár a független ténymegállapító bizottság ötletét is elutasította. Egyedül a településrendezést tanulmányozó tanácsi küldöttség látogatásába egyezett bele. A magyar külügyminiszter leszögezte, muszáj tárgyalni, Románia szomszédos ország és tagja a Varsói Szerződésnek.¹²⁶

Egy héttel később Horn más hangot ütött meg. Egy olasz lapnak adott interjújában nagyon messzire ment, amikor kijelentette: „Nem a NATO és nem az Egyesült Államok, hanem a peresztrojka ellenzőinek vezetője, egy sztálinista zsarnok fenyegeti az új Magyarországot.”¹²⁷ Erre a kitételre az ürügyet az a hír szolgáltatta, amely szerint Románia Argentínától közepes hatósugarú rakétákat készül vásárolni. A végén a külügyminiszter valamit visszavett a drámai hangnemből, amikor kizárta, hogy a két ország között fegyveres konfliktusra kerüljön sor.¹²⁸ Horn egyszerre szólította meg a nemzetközi és a hazai közvéleményt. Belül a kormány nimbuszát szerette volna erősíteni, kívül pedig a román vezetést akarta még jobban elszigetelni, megnehezíteni a román–szovjet együttműködést. Mindenesetre ez a hang a pártvezetésben rossz visszhangra lelt. Thürmer Gyula, a pártfőtitkár külpolitikai tanácsadója három nappal később, a pártelnökkel is egyeztetve úgy nyilatkozott: „együttműködést, nem konfrontációt akarunk szomszédainkkal”. Arra emlékeztetett: Nyers Rezső csak a katonai eszközökkel kapcsolatos román közlést tette szóvá.¹²⁹ Igaz viszont, hogy a magyar diplomácia a román rakétabeszerezésről és a tartalékosok készségbe helyezéséről június végén, július elején kapott hírekről tájékoztatta a budapesti szovjet nagykövetséget.¹³⁰

Jól mutatja, mennyire feszült volt a két ország viszonya, hogy egy George Bush amerikai elnök budapesti látogatásán felmutatott „Erős kézbe Erdély sorsát” című felirat miatt a román külügyminiszter magához kérte a magyar nagykövetet. Szüts Pál ismét leszögezte: Magyarország nem törekszik revízióra.¹³¹

¹²⁶ *Népszabadság*, 1989. július 10.

¹²⁷ Talán ez a mondat a közvetlen előzménye annak a kérdésnek, amelyet egy hónap múlva a *Newsweek* amerikai magazin újságírója tett fel Nicolae Ceaușescunak a személyi kultuszról. A román elnök teljesen alaptalannak nevezte a kérdést. Az interjúról a *Népszabadság* is beszámolt augusztus 15-i számában.

¹²⁸ *Népszabadság*, 1989. július 17.

¹²⁹ *Népszabadság*, 1989. július 20.

¹³⁰ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/76. d. Rejtjeltáviratok a júniusi–júliusi időszakból.

¹³¹ Uo. Rom. 1989/74. d. Rejtjeltávirat. 1989. július 12.

Két héttel a bukaresti csúcs és Bush budapesti látogatása után a magyar külpolitikának sikerült tető aláhoznia egy Mihail Gorbacsov–Nyers Rezső találkozót. A megbeszélések elsősorban a magyarországi folyamatokról szóltak, de szóba került a magyar–román viszony is. Nyers interjújából az derült ki, hogy a szovjet vezetés nem kíván állást foglalni a két ország vitájában, de az SZKP megérti a magyar alapállást, amely az emberi jogokra és a demokratikus szocializmus normáira épül.¹³² Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy ezekben a napokban már rendkívül bonyolult volt a helyzet a Szovjetunióban. Éppen a magyar–szovjet tárgyalás napján intézett felhívást a Legfelső Tanács a szovjet néphez, amelyben igyekezett lecsillapítani a sztrájkoktól, nemzeti konfliktusoktól felizzott kedélyeket. A szovjet vezetés az erők egyesítését tartotta szükségesnek a radikális gazdasági reformok és a demokratizálás megvalósítása érdekében.¹³³

Ceaușescu is nagyon aktív volt ezalatt. Augusztusban több interjút is adott. A *Newsweek*nek nyilatkozva Magyarország és Lengyelország kapcsán leszögezte: „bárminemű visszafordulás csak károkat okozhat bármely nemzet számára”. Elfogadhatatlan a visszatérés a kapitalizmushoz.¹³⁴

Ezek voltak azok a napok, amikor kiderült, a Lengyel Egyesült Munkáspárt békés hatalomátadásra készül: az új lengyel koalíciós kormányban a Szolidaritás adhatja a miniszterelnököt. Így kialakult az a helyzet, amely ellen oly sokat küzdött, amelyiktől oly sokáig félt a román pártvezetés: valósággá válhat a rendszerváltás Kelet-Európában. Az RKP vezetése befejezte fordulatát. Ebben a történelmi pillanatban hatalmának védelmében szakított a szuverenitásról alkotott doktrínájával és a szocialista internacionalizmus jegyében a Brezsnyev-doktrína alkalmazását akarta.

1989. augusztus 19-én este Ion Stoian KB-titkár magához kérte a lengyel nagykövetet, és a Varsóban bejelentett kormányalakítás kapcsán közölte vele: a hatalom átengedése már nem belügy, a Szolidaritás nem vezetheti a lengyel kormányt.¹³⁵ Ugyanezen a napon Ceaușescu üzenetet küldött Gorbacsovnak: ebben azt javasolta, hogy a lengyel helyzet okán és a Lengyel Egyesült Munkáspárt megsegítése céljá-

¹³² *Népszabadság*, 1989. július 26. Nem volt könnyű Gorbacsov helyzete: egyszerre kellett megvívnia azokkal, akik keményebb magatartásra sarkallták és azokkal, akik azért bírálták, mert nem foglal állást a romániai és a kínai fejleményekkel kapcsolatban. Erre az utóbbi hiányosságra a *Moszkovszkije Novosztji* kérdezett rá augusztus elején. Uo. 1989. augusztus 7.

¹³³ *Pravda*, 1989. július 26. A Legfelső Tanács elismerte a követelések jogosságát, de türelmet kért a vállalati önállóságról és az öngazgatásról, a köztársaságok szuverenitásáról szóló törvények megalkotásáig.

¹³⁴ Az interjút az *Előre* 1989. augusztus 15-i száma közölte.

¹³⁵ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/74. d. A varsói magyar nagykövetség 1989. augusztus 22-i rejtjeltávirata.

ból üljenek össze a Varsói Szerződés országainak pártvezetői.¹³⁶ Az elnök-főtitkár az augusztus 23-i román nemzeti ünnep alkalmából terjedelmes nyilatkozatot adott a szovjet pártlapnak. Egyetlen szembesítő jellegű kérdést sem kapott, akadálytalanul dicsőíthette politikáját.¹³⁷ A román nemzeti ünnep alkalmából rendezett ünnepségen Nicoale Ceaușescu szolidaritásáról biztosította a Magyarország szocialista fejlődéséért küzdő magyar kommunistákat.¹³⁸

7. Fenyegetés és fenyegetettség

Nem ok nélküli üzent a román államfő, hiszen augusztusban már egyre inkább a teljes rendszerváltás irányába mutattak a magyarországi fejlemények. Az MSZMP készülő pártprogramja, belső megosztottsága, az ellenzék aktivitása, a kerekasztaltárgyalások menete mind e folyamat egy-egy elemét alkotta.¹³⁹

Mindemellett a román politikai vezetésnek a fokról fokra erősödő belső és erdélyi magyar ellenállással is szembe kellett néznie.¹⁴⁰ Ennek a hatását tovább növelte, hogy Magyarország most már kendőzetlenül támogatta az ilyen irányultságú törekvéseket. Július végén a magyar televízió interjút közölt a volt román királlyal.¹⁴¹ A magyar diplomácia fontos szerepet játszott abban, hogy a nemzetközi közvélemény tudomást szerezzen Tőkés László temesvári lelkész éleződő és elhúzódó konfliktusáról.¹⁴² 1989. augusztus 9-én az anyanyelvi konferencia résztvevői kinyilvánították szolidaritásukat az üldözött romániai magyar értelmiségiekkel, név szerint is megemlítve Tőkés László mellett Cs. Gyimesi Évát és Cseke Pétert.¹⁴³

A magyar sajtó folyamatosan napirenden tartotta a romániai helyzetet. A pártlap augusztus elején – addig példátlan módon – hosszú interjút készített Király

¹³⁶ Uo. A moszkvai magyar nagykövetség 1989. augusztus 21-i rejteltávirata.

¹³⁷ *Pravda*, 1989. augusztus 23.

¹³⁸ *Előre*, 1989. augusztus 23.

¹³⁹ Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon*, i. m. 407–440.; Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*, Budapest, 2003, 167–175.

¹⁴⁰ Erre utalt, hogy Fazekas Jánost az RKP vezetői eltiltották a francia nagykövetség fogadásáról, amelyen a forradalom 200. évfordulóját ünnepelték. Gheorghe Maurer volt miniszterelnök sokak füle hallatára azt mondta a magyar nagykövetnek: a szocializmushoz vezető igazi út az, amelyen a magyarok járnak. MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/74. d. Rejteltávirat. 1989. július 20.

¹⁴¹ A tévéinterjú miatt Ion Totu külügyminiszter behívatta a magyar nagykövetet és tiltakozott. Válaszul visszavonta a magyar tanácsi küldöttség meghívását, és hazarendelte konzultációra a budapesti román nagykövetet. Uo. Rejteltávirat. 1989. augusztus 2.

¹⁴² A magyar sajtó 1989. augusztus 9-én számolt be a Tőkés László körüli bonyodalmakról.

¹⁴³ *Népszabadság*, 1989. augusztus 10.

Károlylyal. A Marosvásárhelyen rögzített beszélgetés azért is érdekes volt, mert a magyarországi politika felé is üzent. Király részvétét fejezte ki Kádár János halála miatt. Nem tagadva a magyar ellenzék kezdeményező szerepét a közvélemény figyelmének felkeltésében, az egykori RKP-vezető kijelentette: Kádár próbált tenni, és a változásra, a nyitásra még az ő idejében került sor. Király kijelentette: „a mai magyar vezetés az összmagyarság érdekeit szem előtt tartva politizál”. Ezzel nyilván a reformkommunista irányt akarta segíteni. Nyilatkozatának másik része a romániai helyzettel foglalkozott. Király egyértelművé tette véleményét az RKP politikájáról: a román pártvezetés nem hajlandó letérni a sztálini szocializmusmodell útjáról, és fenntartja a határrevíziós fenyegetéssel kapcsolatos pszichózist. Szerinte a magyar vezetésnek éppen ezért kell határozottságot mutatnia, amint azt Nyers Rezső tette Bukarestben. Ugyanakkor fontosnak tartotta hangsúlyozni: mind a román népnek, mind Európának biztosnak kell lennie abban, hogy Magyarország nem akarja megváltoztatni a határokat. A vitának a jelenlegi szinten kell maradnia, tehát az alapvető emberi és közösségi jogok a szintjén. Király kifejezte azon reményét, hogy az egységesülő Európának mind a két ország tagja lesz, és „értelmét veszti minden nemzeti-ségi, nemzeti disputa”. Figyelemre méltó volt az a válasz, amelyet román barátainak adott arra a kérdésükre, miért csak a magyarokért harcol: a demokráciát elsősorban a többségi nemzetnek kell kiharcolnia.¹⁴⁴ Király tapasztalt politikus volt, aki tudta, mit beszél és mit tesz. Nem lehettek kétségei, miként is értékeli e nyilatkozatát a bukaresti vezetés.

A menekültkérdés sem kerülhetett le a napirendről. Egy ember megsebesült a két ország közötti zöldhatáron.¹⁴⁵ Olyan méreteket öltött a kivándorlás, hogy a magyar vezetésben felmerült: fel kell mondani a kettős állampolgárságról szóló egyezményt, mert csak így lehet rendezni a menekültek helyzetét. Szűrös burkolt román katonai fenyegetésről is beszélt.¹⁴⁶

Tényleg lett volna ilyen szándék Bukarestben? Hét évtized leforgása alatt harmadszor küldeni román katonákat Magyarország területére? Mai ismereteink alapján ezt nehéz valószínűsíteni; mindenképpen kérdéses, hogy 1989 őszén, egyedül, ilyen kockázatos vállalkozásba mert volna fogni a Romániában akkor hatalmon lévő elit. Az azonban egyértelműen kiderül megnyilatkozásaiból, próbálkozásaiból: készültek egy, a Varsói Szerződés keretében végrehajtható politikai műveletre, amelynek célja a kelet-közép-európai rendszerváltások megakadályozása lett volna. Ezekben

¹⁴⁴ „Kétmillió magyar nem demokratizálhat egy 22 és fél milliós országot.” *Népszabadság*, 1989. augusztus 5.

¹⁴⁵ *Népszabadság*, 1989. augusztus 22.

¹⁴⁶ *Népszabadság*, 1989. szeptember 4. Mindezt az Országgyűlés elnöke az Erdélyi Körök tanácskozásán mondta.

a hónapokban már teljesen egyértelmű volt, a korábban gondoltnál, tervezettnél jóval nagyobb léptékű változások zajlanak a térségben. Koalíciós kormány alakult Lengyelországban. Rés keletkezett a vasfüggönyön. Az NDK-menekültek ügyének megoldásaként előbb egy alkalommal, 1989. augusztus 19-én, majd három héttel később hivatalosan is át lehetett lépni a magyar–osztrák határon. Ez az esemény hihetetlen mértékben felgyorsította a kelet-európai átalakulás folyamatát, hiszen lehetővé tette az itt élő emberek látványos állásfoglalását: a lábukkal szavazhattak. Szinte minden héten, minden nap történt valami, ami az egyik oldalról korábban égbekiáltó hibának, a másik oldalról soha nem remélt fejleménynek volt tekinthető. Nyilvánvalóan fogyott az idő, amikor még egyáltalán valamiféle értelme lehetett egy kemény, óriási bonyodalmakkal járó közös katonai-politikai fellépésnek.

Magyarországon külső segítségkéréshez vagy külföldi csapatok behívásához nem lehetett partnert találni. Egy ilyen lépéshez még azok sem lettek volna hajlandók asszisztálni, akik szívük vagy eszük szerint megálltak volna a modellváltásnál. Teljes lendülettel folyt az MSZMP-kongresszus előkészítése, gyorsuló ütemben haladtak előre a békés átmenetet előkészítő kerekasztal-tárgyalások. Nem volt könnyű hadrendbe állítani azokat a kelet-európai kommunista pártokat sem, amelyek amúgy készek lettek volna az összefogásra, és fékezni szerették volna az események rohanását. Erre egyrészt megingott belső helyzetük miatt, másrészt a szovjet egyetértés és támogatás, akarat hiányában sem a keletnémet, sem a csehszlovák vezetőknek nem volt módjuk.¹⁴⁷

Szeptember elején Szüts Pál nagykövet azt jelentette: Bukarest újjá akarja szervezni a kisantantot Magyarország ellen. Ez persze inkább a román–csehszlovák szövetség kialakítását jelenthette.¹⁴⁸ Nem véletlen, hogy a magyar vezetés ekkor szívárogattatta ki, hogy Románia sürgette a Varsói Szerződés fellépését a Szolidaritás kormányra kerülése kapcsán.¹⁴⁹

Két héttel később a felbomlás felé közeledő MSZMP külügyi osztályvezetője elutasította a román beavatkozási kísérletet más országok belügyeibe. Arra a kérdésre, hogy szerveződik-e egy Berlin–Prága–Bukarest tengely, Kótai Géza azt válaszolta, nem hisz ebben, mint ahogy nem formálódik szövetség Magyarország és

¹⁴⁷ 1989 szeptemberének–novemberének eseményeit összefoglalja Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*, i. m. 204–229., valamint Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon*, i. m. 379–484.

¹⁴⁸ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/74. d. A nagykövet 1989. szeptember 21-i jelentése összekapcsolta a *Lucefarul*-ban, a román írószövetség lapjában megjelent szeptember 9-i könyvismertetést a csehszlovák miniszterelnök küszöbön álló bukaresti látogatásával.

¹⁴⁹ *Népszabadság*, 1989. szeptember 20.

Lengyelország között sem.¹⁵⁰ Ez a megjegyzés a Szovjetunió és a VSZ-tagállamok megnyugtatót szolgált. Horn Gyula szerint nem szabad ellenkező előjellel megismételni az 1948 után elkövetett hibát. A nyugati kapcsolatok újjáépítése nem járhat együtt a keletiek leépítésével. Korszerűsíteni és erősíteni kell a kapcsolatokat a szocialista országokkal.¹⁵¹

1989. szeptember 18-án az MSZMP, a „harmadik oldal” és az ellenzék képviselői aláírták a megállapodást az alkotmány módosításáról, a békés átmenetet szabályozó törvényekről. A keményebben fellépő liberális pártok jelezték, hogy néhány kérdésben eltérő a véleményük, ezekről népszavazást kezdeményeznek, de nem akadályozták meg a megegyezést.¹⁵² Három héttel később, 1989. október 7-én rendkívüli izgalmak között megszűnt a magyar állampárt. Helyét mint jogutód a Magyar Szocialista Párt foglalta el. A szociáldemokrácia felé orientálódó új párt mellett megkezdődött egy új kommunista párt szervezése is.

Október 23-án megváltozott Magyarország államformája és alkotmánya. A kommunista párt vezető szerepének felszámolása, a politikai pluralizmus, a tulajdonformák egyenjogúságának deklarálása és a végrehajtó hatalom parlament alá rendelése megteremtette a rendszerváltás kereteit. Bekerült az alkotmányba az az évek folyamán a magyar külpolitikai doktrína részévé vált tétel, miszerint a „Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását” [6. § (3.)]. Ez az elköteleződés szigorúan politikai jellegű volt, hiszen a paragrafus első két pontja kimondta: a Magyar Köztársaság elutasítja a háborút, és nem alkalmaz erőszakot más államok függetlensége és területi épsége ellen.¹⁵³ Az alkotmány rögzítette az utóbbi években kialakult nemzetpolitikai, külpolitikai felfogást és gyakorlatot. Elkerülte viszont, hogy a magyar nemzet részeként említse a kisebbségi sorsban élő magyarságot vagy hogy a kultúrnemzet fogalmát használja. Ez az adott körülmények között érthető volt. Nem lett volna szerencsés éppen az alkotmányban figyelmen kívül hagyni: a nemzetközi jog az államnemzet fogalommal operál.

Az új magyar állam elkötelezte magát a menekültkérdésben is, amikor alkotmányában kimondta: menedékjogot biztosít azoknak, akiket hazájukban vagy lakhelyü-

¹⁵⁰ *Népszabadság*, 1989. október 2.

¹⁵¹ Uo. A külügyminiszter egyébként túl optimistán ítélte meg a kisebbségek védelmének nemzetközi jogi szabályozására tett magyar javaslat fogadtatását.

¹⁵² Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon*, i. m. 449–465.

¹⁵³ *Törvények és rendeletek gyűjteménye*. 1989. I. k. Budapest, 1990. Az indoklásban az szerepelt: a világháborúkat követő békeszerződések nyomán kialakult határok realitását – tekintettel a világpolitikai viszonyokra és az ország szövetségi rendszerére – nem lehet kétségbe vonni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nemzetiségi viszonyokra ne kellene figyelmet fordítani.

kön faji, vallási, nyelvi vagy politikai okokból üldöznek [65. § (1.)]. Azt is rögzítette az alkotmány, hogy a hazai nemzetiségek államalkotó tényezők, kultúrájuk, nyelvük védelemben részesül, és joguk van az anyanyelvük használatához [68. § (1.) és (2.)].

Természetesen az új alkotmány nem szolgált külpolitikai célokat, de kétségtelenül megerősítette a köztársaság kormányának felhatalmazását a Románia irányában folytatott külpolitikát illetően.

Ez is, valamint Erich Honecker bukása, az NDK-ban kibontakozó népi mozgalom is hozzájárult ahhoz, hogy a román politikai vezetés még idegesebbé váljon. Halvány reményt kínálhatott számára, hogy kínai részről – először az év folyamán – Li Peng miniszterelnök nyilvánosan fogalmazta meg aggodalmát Kelet-Európa sorsáért.¹⁵⁴ Nicolae Ceaușescu az RKP KB 1989. október 24-i ülésén, tekintet nélkül a valóságos magyar álláspontra, arra szólította fel pártját, hogy verje vissza a horthysták és újhorthysták törekvését, amellyel „a határok revízióját és azt a politikát szorgalmazzák, amellyel egymásra uszítják a népeket”.¹⁵⁵ Ez a szöveg kifelé már nem hathatott; sokkal inkább a román közvélemény riadóztatását célozta.

1989. október 30-án Ion Stoian KB-titkár fogadta a magyar nagykövetet, aki átadta az MSZP elnökének, Nyers Rezsőnek a levelét, amelyben kifejezte, pártja kész a kapcsolatok javítására. A román politikus üdvözölte a magyar együttműködési szándékot a szocialista országokkal. Azt is szükségesnek tartotta azonban megjegyezni, hogy nem ez a legalkalmasabb pillanat a kapcsolatok javítására. A magyar politikusok folyamatosan bírálják a román vezetést. Nincs mód a kapcsolatok javítására, amíg ez így marad. Stoian utalt a Tőkés László melletti magyarországi demonstrációkra.¹⁵⁶ A beszélgetés ennek ellenére barátságosabb hangnemben zajlott, mint ahogy az utóbbi időben megszokott volt.

Egy héttel később a magyar külügyminisztérium hivatalosan is tiltakozott a Tőkés-ügyben, majd az MSZP bejelentette: nem képviselteti magát az RKP kongresszusán. Egyúttal a pártelnökség kifejezte azon reményét, hogy a román párt elkötelezi magát a szocializmus megújítása, a reformok, a humanista értékek, a jogállamiság, az emberi jogok, a nemzetiségek kollektív és egyéni jogai mellett.¹⁵⁷ Ez a szöveg inkább az új párt önmeghatározási kísérlete és propagandája volt, mint valóságos próbálkozás a közeledésre, a másik párt meggyőzésére. Érthető úgy is, mint a román politikai élet felélesztésére, befolyásolására tett magyar kísérletek egyike.

¹⁵⁴ A *Reuter* idézte a *Zsenmin Zsipaót* 1989. október 24-én.

¹⁵⁵ *Népszabadság*, 1989. október 25.

¹⁵⁶ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/76. d. Rejteltávirat. 1989. október 31. Például: Gyertyás virasztás Tőkés Lászlóért. *Népszabadság*, 1989. október 28.

¹⁵⁷ *Népszabadság*, 1989. november 9. és 20. Az MSZP-nyilatkozat utalt a népek sorsközösségére, a jószomszédi viszonyok, a barátság helyreállításának szükségességére is.

A Németh Miklós vezette kormány az MSZP megalakulása után egyre inkább önállósította magát. A külügyminisztériumban 1989. november elején a kormánytagok számára új összefoglaló készült a magyar–román viszonyról. Az ebben leírt rövid történelmi áttekintés lényege szerint a Petru Groza idején meglévő kiegyezési lehetőséget elsodorta a román érdekek érvényesítése, az etnikailag egységes nemzetállam megteremtésének igénye.¹⁵⁸ Erre a kihívásra az „internacionalista szolidaritásra” épülő magyar politika nem tudott megfelelő választ adni. A dokumentum azt is megállapította: habár az utóbbi időkben mutatott határozott magyar kiállás és diplomácia nem is hozott kézzelfogható eredményt, „összhatásában egyértelműen eredményesnek tekinthető”.

Az összefoglaló szerint adottak a feltételek a kezdeményezés megragadására. Folytatni kell a nemzetiségi kérdés mint emberi jogi probléma bemutatását. A dokumentum célszerűnek látta felvetni az Erdélyben élő népek autonómiáját.¹⁵⁹ Ilyen gondolatot azonban a Németh-kormány hivatalos formában nem fogalmazott meg.

A külügyminisztériumban készült dokumentum a valóságos feladatot úgy határozta meg, hogy a Ceaușescu utáni időszakra kell összpontosítani, ezért a román értelmiség, a középvezetők, szakértői csoportok felé kell nagyobb aktivitást kifejteni. A nemzetközi fórumokon továbbra is a kollektív nemzetiségi jogok elismertetése a fő cél. Áttekintve a nemzetközi relációkat, az összefoglaló készítői azt javasolták, hogy a magyar diplomácia igyekezzen a párizsi béke aláíróinak felelősségérzetét felkelteni a nemzetiségi kérdés ügyében. A dokumentum megállapította: a román fegyverkezés és magyarellenesség kapcsán, a váratlan események megelőzésének céljából a magyar hírszerzésnek és elhárításnak fokoznia kell tevékenységét. Fontosnak tartotta a külügyminisztérium, hogy az esetleges magyar revansista, revizionista megnyilvánulásoktól a kormányzat határolja el magát.¹⁶⁰

Igazság szerint a magyar–román viszony vonatkozásában kevés új feladatot lehetett adni a magyar diplomáciának, mert a rendelkezésére álló eszközök, lehetőségek nagy részét már kimerítette. Magyarország, a magyar politika már a pusztta létevel is befolyásolta a román politikai vezetést, a Román Kommunista Pártot. A magyarországi és a nemzetközi helyzet alakulása, a viszonyok átrendeződése növekvő mér-

¹⁵⁸ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/74. d. Tájékoztató a magyar–román viszonyról és annak kezeléséről. Az anyag szerint „bizonyos román körök” ennél is többet akarnak: a Tiszától a Dnyeszterig tartó Nagy-Romániát. Persze. Mégis jobb lett volna, ha ez a rész kimarad az összefoglalóból, mert nem járult hozzá hitelességéhez.

¹⁵⁹ „Ez a gondolat megfelelő belső és nemzetközi körülmények mellett Erdély Románián belüli autonómiájáig fejleszthető, aminek létjogosultsága történelmileg alátámasztható és az ott élő románság egy részétől sem idegen.” Mintaként Spanyolország és Katalónia példáját említette a dokumentum. Uo.

¹⁶⁰ A tájékoztató többi része a rutinfeladatokról és a külső propagandáról szólt.

tékben hatott az erdélyi magyarság és a román nép magatartására. Egyre inkább vélhető és érezhető volt, hogy valaminek történnie kell Romániában is.¹⁶¹ Ez azonban nem a magyar politikától függött, nem rajta múlt, mi fog történni a szomszéd országban és a szomszéd országgal.

8. Ceaușescu bukása és az erdélyi magyarság

A román vezetés igyekezett megőrizni nyugalját, egyensúlyát, és minden esélyt kihasználni a fenyegetően közeledő fejlemények megakadályozására. Októberben Bukarestből olyan hírek érkeztek, amelyek szerint a román és a csehszlovák pártvezetés pártalapításra igyekszik Grósz Károlyt és Berecz Jánost rávenni.¹⁶² Az RKP KB már említett ülésén Ceaușescu megismételte: vissza kell verni a piacgazdasággal kapcsolatos nézeteket.¹⁶³ Több felszólaló, köztük Manea Mănescu, élesen kritizált egyes szocialista országokat, amiért nem reális megoldásokat keresnek problémáik megoldására.¹⁶⁴

Valójában Románia helyzete, politikája vált irreálissá: újabb szövetségesek vesztek el végérvényesen. 1989. november 9-én leomlott a berlini fal. November 10-én megbukott Todor Zsivkov. Egy hét múlva Prága is megmozdult, és újabb három hét alatt Csehszlovákiában is győzött a „báronyos forradalom”. Románia egyedül maradt. Ezt a tényt nem lehetett eltitkolni, és nem lett volna szabad úgy tenni, mintha figyelmen kívül lehetne hagyni.

Az RKP vezetése azonban mindent elkövetett, hogy megakadályozza a kelet-európai változások begyűrűzését az országba. A pártkongresszus előtti hetekben némileg javult a közellátás. A magyar nagykövetség mégis úgy értékelte: nő az elégedetlenség, és mintha megrendült volna a politikai vezetés magabiztossága.¹⁶⁵ A román pártkongresszus előtt az államfő bíráló megjegyzéseket tett az Európa-ház gondolatáról, mivel az sérti a nemzetek szuverenitását. Inkább azzal kellene foglalkozni, hogy mindenkinek saját lakása legyen.¹⁶⁶

Az RKP XV. kongresszusát úgy igyekeztek megrendezni, mintha semmi nem történt volna, mintha nem recsegne-ropogna minden Románia körül. Igaz, néhány

¹⁶¹ A magyar nagykövet értesülést szerzett egy szatmári értelmiségi csoportról, amely elemzést készített a romániai elnyomásról. Uo. 1989/77. d. A jelentés kelte: 1989. november 23.

¹⁶² MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/74. d. Rejtjeltávirat. 1989. október 24.

¹⁶³ *Előre*, 1989. október 26.

¹⁶⁴ *Előre*, 1989. október 27.

¹⁶⁵ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/76. d. Rejtjeltávirat. 1989. november 7.

¹⁶⁶ *Népszabadság*, 1989. november 12.

meghívott párt képviselője nem jött el, és a nyugati országok nagyköveteinek jó része nem hallgatta meg a pártfőtitkár ötórás beszédét.¹⁶⁷ Ceaușescu megismételte régi megállapítását arról, hogy a román nép a dákok és a rómaiak legjobb tulajdonságait egyesíti magában. Kijelentette: ő a szocializmust, a kommunizmust, a nép érdekét, a román függetlenséget és szuverenitást szolgálja. A hatodik alkalommal újjáválasztott pártfőtitkár megismételte javaslatát, a kommunista pártok elemezzék együtt a szocialista építés időszerű kérdéseit.¹⁶⁸

Két hét múlva, december 4-én Moszkvában sor került a Varsói Szerződés országainak találkozóira. Csakhogy ott nem a szocializmus volt a téma, hanem a George Bush és Mihail Gorbacsov közötti, december 2–3-án lezajlott máltai találkozó. A lényeg az volt, hogy a Szovjetunió nem szándékozik visszatéríteni a kelet-európai folyamatokat korábbi medrükbe, tudomásul veszi a lezajlott változásokat. Ebből következően Moszkva belenyugszik befolyásának csökkenésébe is. Ehhez illeszkedő szimbolikus aktus volt, hogy a VSZ-tagállamok elítélték az 1968-as csehszlovákiai beavatkozást.¹⁶⁹ Micsoda paradoxon, milyen tréfája a történelemnek! Nicolae Ceaușescu, aki 1968 augusztusában nagy bátorságot mutatva bírálta szövetségeseinek intervencióját, most ott ülhetett mintegy megigazulva, miközben már vagy fél éve azon mesterkedett, miképpen lehetne valamilyen 1968-at idéző összefogással megakadályozni a térség államainak függetlenedését.

Jól mutatja, mennyire így volt ez, hogy Ceaușescu hazatérése után az RKP Politikai Végrehajtó Bizottsága felhívást adott ki, amelyben kezdeményezte a szocialista országok vezetőinek mihamarabbi találkozója a szocialista építés kérdéseinek megtárgyalására.¹⁷⁰ Ennek azonban már nem volt semmi értelme. Túlmentek az események azon a ponton, hogy egy ilyen akció bármilyen eredménnyel járhasson. Másfelé mutatott a nemzetközi folyamatok iránya, és más volt készülődés Romániában is.¹⁷¹ Még akkor is, ha senki sem gondolhatta pontosan, hogy mi lesz az a más, és mikor kerül sor rá. Az pedig még kevésbé volt várható, hogy a fordulatban egy bátor magyar embernek jelentős szerepe lesz is.

¹⁶⁷ *Népszabadság*, 1989. november 21.

¹⁶⁸ *Előre*, 1989. november 22.

¹⁶⁹ *Népszabadság*, 1989. december 5. A román pártfőtitkár külön is találkozott Gorbacsoval. *Előre*, 1989. december 6. A magyar kormány már 1989. augusztusában nyilatkozott a csehszlovákiai beavatkozásról.

¹⁷⁰ Uo. 1989. december 13.

¹⁷¹ A magyar pártlap december elején fényképtudósítást adott közre Romániáról, amely azt érzékeltette: semmi sem változott: „a fényes jövőt sugalló transzparenszek valójában a múltat idézik”. *Népszabadság*, 1989. december 2. A követség román értelmiségiekre és a két évvel korábbi brassói eseményekre hivatkozva azt jelentette, hogy valaminek történnie kell. MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/74. d. Rejtjeltávirat. 1989. november 16.

Tőkés László temesvári lelkész körül ekkor már hónapok óta zajlott a vegzatúra. Május óta akarták a hatóságok és a velük együttműködő református egyházi vezetők elköltöztetni állomáshelyéről, lakhelyéről. Az utóbbiak ebben a tárgyban augusztus 14-én körlevelet intéztek a hívőkhöz. Tőkés két héttel később „A lelkiismeret szava” című elleniratóban válaszolt nekik, és megtagadta utasításuk végrehajtását. Tőkés nyilatkozatot adott a Magyar Rádió *Vasárnapi Újság* című műsorának és a *Panoráma* című tévémagazinnak is. Ezután indult a kilakoltatási eljárás, amelynek a lelkész nem volt hajlandó alávetni magát. Az ügyben a magyar külügyminisztérium november 8-án jegyzéket adott át a román nagykövetnek. Traian Pop ezt csak munkaokmányként volt hajlandó átvenni. Egyúttal tiltakozott a Tőkés melletti országgyűlési állásfoglalás és a november 15-re tervezett tüntetés miatt.¹⁷²

A magyar diplomácia nem hátrált meg, és a nyilvánosság biztosításával igyekezett segítséget nyújtani a lelkésznek. November végén a külügyminiszter ismét bekérte a román nagykövetet, és tiltakozott Tőkés üldözése miatt. Traian Pop közölte: ez a kérdés belügy, a nemzetiségi kérdést megoldották Romániában. Horn Gyula az Országgyűlés Külügyi Bizottsága előtt kijelentette: „Az események folytatódása, kiszélesedése vagy katonai fenyegetés esetére pedig azt tervezzük, hogy az ENSZ-hez fordulunk, hívjanak össze rendkívüli közgyűlést.”¹⁷³

A két héttel későbbi fejlemények ismeretében ez a nyilatkozat nem tekinthető pusztá tájékoztatásnak és a hazai közvélemény megnyugtatóra szánt kijelentésnek. Ez a formulázás erősen emlékeztet az önbeteljesítő jóslatokra, legalábbis azt sejteti, mintha a magyar vezetés a helyzet, a két ország közötti kapcsolatok még további, akár végzetes romlására számított volna. A külügyminiszter talán épp e vád elhárítása érdekében kijelentette: nem ért egyet azzal, hogy Magyarország felmondja a diplomáciai kapcsolatokat Romániával. Annyi bizonyos, hogy a magyar diplomácia és közvélemény a maga eszközeivel védeni próbálta Tőkést, ugyanakkor törekedett maximálisan kihasználni ügyét saját céljai érdekében.

Egy hét múlva Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök Nicolae Ceaușescuhoz írt levélben tiltakozott a temesvári lelkész meghurcolása ellen, akit a magyarság melletti kiállása és a romániai állapotokról mondott kritikája miatt zaklatnak. Szűrös levele kiegyensúlyozott hangot ütött meg: „Amikor Tőkés László védelmére kelünk, s határozottan síkra szállunk az emberi jogok és a szabad vallásgyakorlás mellett, mindig az a szándék is vezérel bennünket, hogy békeséget teremtsünk, és a jóakarát érvényesüljön szomszédos népeink között.”¹⁷⁴

¹⁷² A Tőkés-ügy fejleményeiről a külügyminisztérium összefoglalót készített. Uo. 1989/76. d.

¹⁷³ *Népszabadság*, 1989. december 1.

¹⁷⁴ *Népszabadság*, 1989. december 7. A román nagykövet elzárkózott a levél továbbítása elől.

Temesváron a feszültség napról napra nőtt. Egyre többen gyűltek össze a templom körül és egyre több biztonsági ember vigyázott a rendre. Tőkés László december 14-én levelet írt Mihail Gorbacsovnak mint egy soknemzetiségű ország vezetőjének. A lelkész felidézte a II. világháború végét, amikor a szovjet csapatok akadályozták meg Erdélyben az indulatok elszabadulását. Dicsérően említette a peresztrojkát, amely reményt ébreszt az eddig elnyomott vallásokban és nemzetiségekben. Tőkés azt írta: „A görögkatolikus egyház helyreállításától is bizalmat merítve, Isten után az Elnök urat is kérem, hogy emelje fel szavát érdekünkben, és lehetsége szerint vegyen védelmébe.” A lelkész levelet fogalmazott George Bushnak is, amelyben az emberi jogi kérdések mellett szólt az egyházi vezetők méltatlan együttműködéséről is a román államhatalommal.¹⁷⁵

Ugyanezen a napon az Európai Parlament határozatot hozott az emberi jogok romániai megsértéséről, és követelte azok szabadon bocsátását, akiket az emberi jogok gyakorlásával kapcsolatban vettek őrizetbe. A dokumentum felháborítónak nevezte a romániai kisebbségi, nemzetiségi diszkriminációt is.¹⁷⁶

Másnap tömeg gyűlt Tőkés háza köré, hogy megvédje őt. December 16-án már sok román is volt ott, és nem engedte magát sem magyarul, sem anyanyelvén lecsendesíteni.¹⁷⁷ A tömeg románul kiabálta: „Le a diktatúrával! Le Ceașescuval!”. Ezután elszabadultak az indulatok, és a küzdelemben a katonaság is beavatkozott.

A magyar sajtó december 18-án számolt be a véres temesvári eseményekről. Mindenki számára világossá vált, ami Romániában történik, az több, mint magyarügy, az nem a kisebbség elnyomásáról szól. A román lakosság csatlakozása és küzdelme új megvilágításba helyezte a temesvári történéseket: már Ceașescu sorsa, a személyi diktatúra léte volt a tét. Mindenesetre a rendkívüli események hatására az Országgyűlés Külügyi Bizottsága még aznap döntött: levelet küld az ENSZ-nek, hogy a szervezet szólítsa fel Romániát nemzetközi kötelezettségeinek betartására. Javaslát született arra is, hogy Doina Cornea és Tőkés László kapjon Nobel-békedíjat.¹⁷⁸ Aznap estére a Magyar Demokrata Fórum a budapesti Hősök terén rokon-szenvtüntetést szervezett, amelyhez az MSZP is csatlakozott.

¹⁷⁵ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/76. d. Az amerikai elnöknek szánt levél utóiratában Tőkés utal a december 15-i és 16-i zavargásokra, amelyeket nem a kisebbségi magyarok, reformátusok kezdtek. A lelkész – nem alaptalanul – tartott attól, hogy a megmozdulásokért őt teszik majd felelőssé.

¹⁷⁶ *Népszabadság*, 1989. december 15.

¹⁷⁷ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/75. d. Rejtjeltávirat. 1989. december 19.

¹⁷⁸ Uo.

Nicolae Ceaușescu ezekben a napokban Iránba látogatott, ezzel is jelezni akarta: nincs oka izgalomra vagy aggodalomra.¹⁷⁹ December 19-én azonban Románia lezárta határait. Az ottani sajtó nem írt a temesvári drámai fejleményekről és az országban zajló folyamatokról.¹⁸⁰ Jellemző a magyarországi hangulatra, hogy sokan attól féltek, ha Ceaușescu felülkerekedik a válságon, akkor az erdélyi magyarságon fog majd kemény bosszút állni.¹⁸¹

December 20-án délután Oancea külügyminiszter-helyettes követelte: a magyar kormány gondoskodjon a budapesti román nagykövetség biztonságáról. Munkatársa a távozó Szüts Pálnak „rendkívül izgatott állapotban” azt mondta: a románok soha nem engedik meg, hogy ugyanúgy manipulálják őket, mint a lengyeleket, magyarokat és más népeket. Kijelentette, magyar felforgató tevékenység nyomán állt elő a mostani helyzet.¹⁸²

A hazaérkező elnök december 20-án este beszédet mondott a televízióban. Ceaușescu egyértelmű utalást tett Magyarországra. Azt állította, hogy a Temesváron történtek mögött külső hatalmak és titkosszolgálatok mesterkedései állnak. „A céljuk, ismétlem, a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok és a különböző országok revizionista, visszavágásra törekvő köreinek, imperialista köreinek állásfoglalása alapján, Románia függetlenségének, integritásának elpusztítása, a szocialista fejlődés folyamatának megállítása, Románia visszafordítása idegen uralom alá, és hazánk szocialista fejlődésének likvidálása.”¹⁸³

Azt, hogy milyen komolyan gondolta a „magyar kártya” kijátszását a román politikai vezetés ebben a kritikus pillanatban, jól jelzik a román külügyminiszternek a magyar nagykövethez késő éjszaka intézett szavai is. Ion Stoian Nicolae Ceaușescu megbízásából üzenetet küldött a magyar köztársasági elnöknek, a miniszterelnök-

¹⁷⁹ E napok történetét összefoglalja Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*, i. m. 216–222. Rendkívül fontos Szüts Pál visszaemlékezése, i. m. 250–269. A romániai felkelés történetét nem ismertetem részletesen, csak a magyar vonatkozások kapcsán érintem főbb eseményeit.

¹⁸⁰ A magyar nagykövetség olyan híreket kapott délután, hogy egy magát Román Demokrati-kus Fórumnak nevező szervezet országos tömegmegmozdulásokat akar szervezni. MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/75. d. Rejtjeltávirat. 1989. december 20.

¹⁸¹ A *Népszabadság* december 19-én azt írta: „Nagyon is valószínű: a Conducator a vak érzelmeket, a nacionalizmust akarja felszítani e cinikusan eltervezett akcióval, hogy elűzze otthonából, hogy földönfutóvá tegye Európa legnagyobb nemzeti kisebbségét és újrarajzolja az etnográfiai térképet.” A jogos félelem mellett persze a nemzetközi közvélemény „hangolása” motiválta az ilyen túlzó, dramatikus megfogalmazásokat.

¹⁸² Uo. 1989/74. d. Rejtjeltávirat. 1989. december 21. (08 óra 09’)

¹⁸³ Ceaușescu azt mondta: „Nem véletlen, hogy a budapesti és más országokbeli rádióadók még ezen terrorista tevékenységek során elindítottak egy szemérmetlen kampányt országunk ellen irányuló hazugságokból és rágalmakból.” *Scinteia*, 1989. december 21.

nek és a külügyminiszternek. Ebben megismételte: a temesvári eseményeket azok a külföldi kémszervezetek és reakciós körök provokálták, amelyek érdekelték a romániai helyzet destabilizálásában és területének megváltoztatásában. Stoian hozzátette: „Meg kell mondanunk, hogy ilyen célokat nyilvánítottak ki és azok kinyilvánítását folytatják az önök országának politikusai és sajtószervei.”

Ez a kijelentés nagyon súlyos volt. A neosztálinista román vezetők szemében a magyar politika nem volt vétlen a válság kialakulásában. A magyar politikusok 1989-es nyilatkozatai, a magyar sajtó tudósításai, egyáltalán a magyarországi történések mind zavarólag hatottak Romániában. A nemzetközi szintű magyar kezdeményezések, a szolidaritás Tőkés Lászlóval mind a román belügyekbe való beavatkozási kísérletet jelentettek a román politikai vezetők szemében.

Stoian nem állt meg itt, a máltai tanácskozássra utalva azt is érzékeltette: az Egyesült Államok és a Szovjetunió keze is benne van a dologban, a befolyási övezetek újraosztásáról van szó. Részletesen kidolgozott terv készült Románia függetlensége és területi épsége ellen. Azt mondta, Bukarest információval rendelkezik arról: a Szovjetunió katonai erővel is beavatkozik Romániában. Nem volt teljesen világos, hogy ugyanaz a vezetőség, amely az előző években sokat tett kapcsolatainak megjavításáért a szovjetekkel (akik ezt gesztusokkal, gazdasági segítségnyújtással viszonozták), most miért jutott ilyen következtetésre. Illetve világos volt: a végveszély pillanatában Ceaușescu a maga által mindig is táplált magyar- és szovjetellenességre játszott. Ettől remélte: meg tudja vetni a lábát az ingatag talajon.

A román külügyminiszter felszólította a Magyar Köztársaság kormányát, hagyjon fel a beavatkozással és az ellenséges erők, sovén és nacionalista elemek támogatásával, a Románia lejáratását célzó tömegkommunikációs kampánnyal. Stoian Horn Gyula aznap tiltakozását is a beavatkozási szándék bizonyítékának nevezte. Nehezményezte a budapesti román nagykövetség körül kialakult helyzetet, és románellenesnek minősítette a budapesti tüntetéseket.

Szűts Pál visszautasította a külügyminiszter „rendkívül rezignáltan” tett kijelentéseit. Emlékeztetett a magyar kormány nyilatkozatára, amelyben felszólította a román kormányt: határolja el magát „a Magyar Köztársaság elleni uszítástól és annak sugallásától, hogy a megmozdulásokat magyar részről bujtogatják”. Erre nem került sor, sőt Ceaușescu a külföldi beavatkozás kapcsán egyedül Magyarországot nevezte néven.¹⁸⁴

¹⁸⁴ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/74. d.. Rejtjeltávirat. 1989. december 21. (07 óra 29'). A nagykövet értesülései szerint az éjszaka folyamán az összes szocialista, illetve szocialista orientációjú nagykövetet bekérítették a román külügyminisztériumba.

Bukarestben másnapra, 1989. december 21-ére nagy demonstrációt szerveztek azzal a céllal, hogy az ország vezetése a mellette tüntető tömeg látványának segítségével lehűtse a hangulatot és azokat, akiknek talán vérmes reményei lennének a jövőt illetően. Nicolae Ceaușescu itt elmondott beszédében az ország területi integritásának, épségének megóvására hívta fel a népet.¹⁸⁵ Az elnök-főtitkár azonban nem tudta végigmondani beszédét, távoznia kellett a helyszínről. Bukarest is összecsapások színhelyévé vált.

Este a román televízióban beolvasták a Ceaușescu-féle párt- és állami vezetés felhívását: „Állampolgárok: azonnal kezdjétek meg a szocialista vívmányok és értékek megvédését, Románia területi épsége és integritása érdekében csoportok létrehozását a lakó- és munkahelyeken.”¹⁸⁶

Ebben a helyzetben a magyar külügyminisztérium elérkezettnek látta az időt, hogy hivatalos álláspontjáról tájékoztassa a nyugati diplomatákat. Kovács László államtitkár bekérte a brit nagykövetet, és a Horn-nyilatkozat szellemében értelmezte a romániai történeket, emlékeztetett a magyar diplomácia szeptember óta tett lépéseire.¹⁸⁷ Az Országgyűlés tiltakozó nyilatkozatot adott ki. Horn Gyula kijelentette: a kormány a magyar–román együttműködési megállapodás felmondására készül.¹⁸⁸ A magyar sajtó pedig nem titkolt örömmel és együttérzéssel számolt be a bukaresti fejleményekről.¹⁸⁹

Ceaușescu felhívása elkésett. Nem mellette, hanem ellene és a szabadságért szerveződött a nép. Ebből a folyamatból nem maradt ki az erdélyi magyarság sem. A december 21-ét követő napokban Kolozsváron és más erdélyi városokban megalakult a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége. Egy felhívásában a szövetség az összes demokratikus erő összefogásának szükségességét jelölte meg a legelső feladatként. „Magyar testvérek! A józan ész mondatja velünk a figyelmeztető szavakat: kárörömnék és bosszúnak közöttünk nincs helye! Lássunk tisztán: Romániában a román nép akaratán kívül és az ellen sem demokratikus, sem nemzetiségi jogokat, sem pedig szabadságot és jogegyenlőséget kivívni nem lehet. Szent kötelességünk, hogy a román demokratikus erőkkel összefogva lépünk a közös történelemalakítás útjára.” Az RMDSZ a nemzeti önrendelkezés elve alapján követelte, hogy a nemzetiségek önálló politikai, társadalmi és szakmai szervezeteket alakíthassanak, és nél-

¹⁸⁵ *Scinteia*, 1989. december 22.

¹⁸⁶ MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/74. d. Rejteltávirat. 1989. december 21. (22 óra 28’)

¹⁸⁷ Uo. 1989/75. d. Kovács László feljegyzése. 1989. december 21.

¹⁸⁸ *Népszabadság*, 1989. december 22.

¹⁸⁹ Uo. a lap főcíme: „A Ceaușescu-rendszer lapzártakor még tart. Népfelkelés Bukarestben is a diktatúra ellen”. Lásd még pl. *Magyar Nemzet*, 1989. december 23. „A romániai felkelés győzelme Ceaușescu felett”.

külük nemzetiségeket érintő döntést senki ne hozhasson. Hasonló okból követelte az RMDSZ, hogy helyi szinten magyar nyelven is működhessen az államigazgatás és az igazságszolgáltatás; hogy azokban saját maga által választott képviselők legyenek. Megfogalmazta azt is, ahol a magyarság többségben van, ott állítsák vissza az autonóm magyar községeket, járásokat, megyéket. A felhívás így zárult: „Tiszta lelkiismerettel akarjuk nemzeti jövőnket kialakítani a román néppel összefogva, a kölcsönös megbecsülés és megértés alapján.”¹⁹⁰

December 22-én a hadsereg csatlakozott a felkelőkhöz. Véglegessé vált a győzelem.¹⁹¹ Megalakult a Nemzeti Megmentés Tanácsa, amelynek vezetője a kommunista pártban korábban jelentős szerepet játszó, azután kegyvesztetté vált Ion Iliescu lett, tagjai közé került Tőkés László is. Ion Iliescu és az új miniszterelnök, Petre Roman első nyilatkozatai az új helyzetből adódó teendőkről és a demokráciáról szóltak.¹⁹²

A magyar közvélemény ünnepelt. Németh Miklós beszédet mondott a televízióban: „Ma a véreskezű diktátor és bűnbandájának hatalma megdőlt, ledőlt az utolsó bálvány. Ledöntötték.” A miniszterelnök józanságra intett – ami legalább annyira szólt a magyar népnek, mint a románoknak. Németh köszöntötte a szabadságszerető román népet és a nemzetiségeket. „A magyar nép és kormánya nevében kijelentem: készen állunk a magyar–román kapcsolatok rendezésére, a béke, a megértés, az együttműködés alapján.” Emlékeztetett a közös sorsra. Kijelentette: „Nem szalaszthatjuk el a történelmi lehetőséget.”¹⁹³

Természetesen az új román hatalom nem lehetett felkészülve arra, hogy azonnal érdemi választ adjon erre az ajánlatra. Ez a nyilatkozat és a hasonló szellemben fogant következők azonban arra jók voltak, hogy egyértelművé tegyék: Magyarország nem kíván barátságtalan lépéseket tenni Románia felé, nem akarja fellázítani a határon túli magyarságot, nem próbálja a polgárháborút idéző helyzetet kihasználni, nem próbálkozik valamiféle revánssal, a nemzeti sérelmek történelmi igazságtételével.

¹⁹⁰ *Népszabadság*, rendkívüli kiadás – dátum nélkül. (1989. december 25–26.)

¹⁹¹ „Jó-e ez nekünk, magyaroknak?” – kérdezte magát december 22-én, a győzelem napjának reggelén a Bukarest utcáin sétáló Beke György, aki önmagát a megcsalatott nemzedék tagjának tartotta. A válasza igenlő volt. Önvizsgálatot is szükségesnek látott: mit tett, tehetett volna többet, igaza volt-e Csoóri Sándornak, hogy az erdélyi magyar értelmiség elárulta a népet? Erre adott válasza már nem volt egyértelmű, megemlítette a többségi nemzetet, amely sokáig túrt, az anyanemzetet, amely mostohán kezelte a határon túl magyarságot, azokat a romániai magyar értelmiségieket, akik vállalták a tiltakozásuk következményeit. Beke György: *Magyar gondok Erdélyben*. Budapest, 1990, 7–13.

¹⁹² *Adevarul*, 1989. december 23–24.

¹⁹³ *Népszabadság*, 1989. december 23.

A magyarországi közhangulatot ezekben a napokban inkább az öröm, az együttérzés és a segítőkészség jellemezte. Sokan remélték: Ceaușescu bukása után véget ér az erdélyi magyarság elnyomása, lehetővé válik valamiféle megbékélés a két nép között. Bodor Pál, a Romániából néhány évvel korábban áttelepült újságíró (Diurnus) ugyanezen a napon azt írta: „Talán mégis lesz testvériesülés. Talán visszatérhetünk megannyian: haza.”¹⁹⁴

Romániában ekkor még rendkívül zűrzavaros volt a helyzet. Nehéz volt eligazodni. Az új hatalom szándékairól a Nemzeti Megmentési Front közleményéből lehetett tájékozódni. Ebben az állt, hogy a Ceaușescu-klán fölötti győzelem „az összes nemzetiségű néptömegek és elsősorban nagyszerű ifjúságunk” sikere. A Nemzeti Megmentési Front bejelentette: leállítják a falurombolást. Kiemelt célként fogalmazódott meg a „nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak tiszteletben tartása és a románokkal való teljes jogegyenlőségük biztosítása”.¹⁹⁵

Az a tény, hogy az új román politikai vezetés első programszerű nyilatkozatában kiemelt helyen szerepeltek a nemzetiségek jogai, fontos, ígéretes dolog volt. Elég az irányjelzéshez, nem elég a megnyugváshoz.¹⁹⁶ Az új vezetők, Ion Iliescu és Petre Roman néhány nappal későbbi nyilatkozatai sem foglalkoztak érdemben ezzel a kérdéssel.¹⁹⁷ Érthető, ha az erdélyi magyarság valamiféle erkölcsi-politikai elégtételre számított, ha gesztusokra várt sérelmei ellentételezéseként. Még fontosabb volt azonban, hogy teljesüljenek a magyar kisebbség jövőt illető jogos elvárásai, nemzeti követelései.

December 23-án neves, tekintélyes kolozsvári magyar értelmiségiek felhívást jelentettek meg *Hívó szó* címmel. A szerzők szerint a Tőkés László nevével fémjelzett, Temesvárról induló szabadságmozgalom egyszerre kell hogy jelentse a társadalmi és a nemzeti felszabadulás kezdetét. Ez a román nép érdeke is. „[A független Romániának] jogállamként biztosítania kell a nemzetiségek politikai-kulturális önrendelkezését és önkormányzatát is. A politikai határoktól függetlenül, amelyeket adottaknak, nem vitatandónak, de spiritualizálhatónak tartunk, nyelvi-kulturális-etnikai önazonosságunkhoz ragaszkodunk, és mint kollektív személyiség kívánunk részt venni a holnapai demokratikus Románia gazdasági, politikai, művelődési életében.”

¹⁹⁴ Uo.

¹⁹⁵ *Romániai Magyar Szó*, 1989. december 24.

¹⁹⁶ A magyar nagykövet Domokos Gézától kapott értesülései szerint Csíkszeredában és Kézdivásárhelyen magyar részről is követtek el atrocitásokat. MOL XIX-J-1-j Rom. 1989/74. d. Rejtjeltávirat. 1989. december 25. Lásd ez utóbbiról: *Kísért a múlt Székelyföldön. Az úgynevezett Apache-ügy története*. Írta és összeállította: Iochan István. Kézdivásárhely, 1999.

¹⁹⁷ Lásd az *Adevarul* 1989. december 28–29-i számait.

A felhívás szerzői elítélték azokat, akik kiszolgálták az önkényuralmat, elárulták a romániai magyar nemzetiség érdekeit. Együttal azoktól is elhatárolták magukat, akik bármely oldalon „gyűlölséget szítottak vagy szítanak”. Utaltak arra, hogy a térség népei egymásra vannak utalva, bizalomra és megértésre kell épülnie együttműködésüknek. Kiemelték a nemzeti kisebbségek összekötő szerepét. Az aláírók követelték az anyanyelv korlátlan használatát, a Bolyai Tudományegyetem visszaállítását, az Erdélyi Magyar Múzeum Egyesület működési feltételeinek biztosítását, a magyar nyelvű rádió- és tévéadások felújítását, a szabad vallásgyakorlást. A szerzők leszögezték: a magyarlakta településeknek megfelelő erőforrásokkal kell rendelkezniük. E célok elérése érdekében a magyarságnak meg kell teremtenie nemzetiségi közéletének intézményi kereteit, és részt kérnie az ország irányításából.¹⁹⁸

Másnap, december 24-én rendkívüli bírói eljárásban és körülmények között kivégezték Nicolae és Elena Ceaușescut. A felkelés győzelme visszafordíthatatlanná vált. Új korszak kezdődött Romániában is. Nagy volt, de nem teljes az eufória Romániában, az erdélyi magyarság körében és Magyarországon.

Traian Pop román nagykövet zsarnoknak nevezte a kivégzett román elnököt és feleségét. Domokos Géza megtisztelőnek tartotta, hogy tagja lehet a Nemzeti Megmentési Frontnak. Sütő András Európa egyik legnagyobb forradalmának nevezte a romániai fordulatot. Szerinte még soha ilyen összefogás nem volt Erdélyben.

Akadtt azért probléma is. Bodor Pál nyílt levelet intézett román barátaihoz. Az ok: hírek terjedtek el, hogy Magyarország a felkelők oldalán katonai beavatkozásra készül. Az újságíró az 1988. június 27-i tüntetés jelszavait idézve kérte román barátait: ne hagyják magukat megtéveszteni. „A magyarok nem ellenségeitek! A viszály neve nem Erdély! A viszály neve: Ceaușescu – volt. Ha a romániai magyarok teljes szabadságnak örvidenek majd – beleértve a nemzeti kisebbségeket megillető kollektív jogokat –, nem lesz közöttünk feszültség többé. Európában fogunk élni.”¹⁹⁹ Az MSZP felhívásban kérte az ország lakosságát, hogy a valós romániai helyzetből kiindulva, reális megoldási javaslatokat támogasson.

Karácsony után a magyar külügyminisztérium nyilatkozatot adott ki. Ebben üdvözölte az RMDSZ-t. A hivatalos magyar álláspont szerint a nemzetiségi kérdés megoldása az önrendelkezési jog széles körű alkalmazása és intézményes kereteinek kiépítése – Románia integritásának és szuverenitásának keretein belül. A ma-

¹⁹⁸ *Népszabadság*, 1989. december 27. (A „Hívó szó” eredetileg a kolozsvári *Szabadság* 1989. december 23-i számában jelent meg. Az aláírók: Balázs Sándor, Balogh Edgár, Balogh Ferenc, Benkő Samu, Cseke Péter, Csép Sándor, Cs. Gyimesi Éva, Csetri Elek, Gáll Ernő, Jakó Zsigmond, Jenei Dezső, Kántor Lajos, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Nagy György.)

¹⁹⁹ A bekezdésben idézett megnyilvánulások forrása: *Népszabadság*, 1989. december 27. Bodor Pál nyílt levelét ezen a napon románul is közölte a *Szabadság*.

gyar kormány a két ország viszonyának új alapokon történő rendezését és fejlesztését akarja. „E törekvésében a romániai magyarság sorsáért érzett felelősséget a maga számára más érdekeknek alá nem rendelhető elvnek tekinti. A magyar–román kapcsolatok alakulása elválaszthatatlan a kollektív és egyéni nemzetiségi jogok érvényesülésétől.”²⁰⁰

A magyar nagykövet másnap ebben a szellemben nyilatkozott.²⁰¹ Horn Gyula, első külföldi politikusként december 29-én Bukarestbe utazott. Igen jó szellemű tárgyalásokat folytatott az új román vezetőkkel. Fogadta őt Ion Iliescu, Petre Roman miniszterelnök, Sergiu Celac külügyminiszter, és találkozott Domokos Gézával, az RMDSZ vezetőjével, valamint Király Károllyal is. Horn ismertette velük a magyar kormány álláspontját, s megismételte: nincs magyar revíziós igény, de igyekezett a nemzetiségi jogok helyreállítása ügyét előtérbe állítani. A magyar külügyminiszter fontosnak tartotta, hogy a romániai magyarság maga fogalmazza meg igényeit. Horn kijelentette: „Bizonyára nem ez az időszak, amikor eljött a nagyon szélsőséges igények teljesítésének ideje. Ezért fontos, hogy határozottan lépjünk, határozottan próbáljanak lépni, és ennek érdekében kezdeményezzenek. Itt is, az itteni, a romániai magyar lakosság is, mi is.”²⁰²

A magyar kormány segítséget ajánlott a magyar oktatási intézmények újjáépítéséhez. A magyar politikus megegyezett román partnereivel, hogy napirendre kerül a konzulátusok, kulturális intézetek megnyitása, a határ menti együttműködés. Ezek „örökölt” ügyek voltak. A román vezetők ígéretet tettek: az új alkotmány szavatolja majd a nemzetiségi jogokat, és nem feledkeznek el a jogok gyakorlásához szükséges anyagi, intézményi feltételekről sem.²⁰³ A kormányközi megbeszélések azt jelezték, hogy a két nemzet közötti szembenállás helyébe az egymás létének és érdekeinek elfogadásán alapuló párbeszéd és kapcsolatépítés léphet.

²⁰⁰ *Népszabadság*, 1989. december 28. A nyilatkozat szerint a romániai magyarság legyen a két nép és ország közötti közeledés részese.

²⁰¹ *Romániai Magyar Szó*, 1989. december 29.

²⁰² *Romániai Magyar Szó*, 1989. december 30.

²⁰³ *Népszabadság*, 1989. december 30.

1989: A KÉTFÉLE RENDSZERVÁLTÁS ÉS A KÉT NEMZET

Zárszó helyett

1989 óriási változásokat hozott a világban, Kelet-Európában, a szűkebb térségben és a két országban. Az év elején ezt még nem lehetett előre látni. Az persze már akkor is világos volt, hogy Magyarországon jelentős, modellváltás-, illetve rendszer-váltás-értékű folyamat van kibontakozóban. Romániában azonban szilárdnak tűnt a Ceaușescu-diktatúra helyzete. Ugyanaz a körülmény: a szocialista szomszédság, a Szovjetunió közelsége, amely korábban oly sokat nyugtalanította a román politikai vezetést, most egyfajta védelmi zónát jelentett a „nyugatias” kísértésekkel, kihívásokkal szemben.

Magyarország a kapunyitással, az ideológiai fegyverletétellel, az egypártrendszer felszámolásával kereste a választ a gazdasági válságra, a romló nemzetközi versenyképességre, a fejlődést akadályozó társadalmi-politikai viszonyok megváltoztatására. Románia éppen ellenkezőleg, kapuzárással, az ablakok elsötétítésével, az ideológiai küzdelem vállalásával válaszolt a külső kihívásra.

Magyarországon a kommunista párt belátta: nem folytathatja az előző évtized védekező jellegű gazdaságpolitikáját és kiegyenlítő társadalompolitikáját. A nyolcvanas évek második felének megrázkódtatásai megmutatták, hogy a szerkezet megváltoztatása, a magánkezdeményezés ösztönzése, a külföldi tőke bevonása, a jövedelmi viszonyok differenciálódása nélkül a magyar gazdaság nem képes új növekedési pályára állni. 1989 elejére az is tisztázódott, hogy a formálódóban lévő új középosztály kinőtte a régi politikai rendszert.

A kommunista párt vezetőinek is tisztában kellett lenniük azzal, hogy a gazdasági átalakulással járó társadalmi feszültségek, a munkanélküliség, a tartós életszínvonal-csökkenés stb. tovább fogják rombolni a létbiztonságot és a politikai stabilitást. Márpedig 1988 után minden mértékadó politikus belátta: az ország helyzetében a hatalmat nem a fennálló viszonyok védelmére, hanem megváltoztatására kell használni. Ugyanakkor a változtatás módját, mértékét és ütemét illetően sokféle elképzelés élt a magyar politikai és szellemi elitben. Felmerült az is, hogy a változásokat egyfajta

reformdiktatúra segítségével valósítsák meg. Ebben a megoldásban azonban semmilyen komoly tényező nem hitt. A politikai vonal megkeményítése sem az előző évtizedek politikai és válságkezelési gyakorlatával, sem az elérni kívánt céllal nem lett volna összhangban – nem beszélve a nemzetközi körülményekről és elvárásokról, amelyek kijelölték a magyar politikai vezetés mozgásterét. Más útra lépni egyet jelentett volna a realitások teljes tagadásával. Más kérdés, hogy a magyar politikai vezetés sem gondolta: ilyen hihetetlen mértékben gyorsulnak majd föl az események itthon és külföldön, ilyen gyors ütemben amortizálódnak az MSZMP hatalmi pozíciói, és foszlanak szét az új pragmatikus-technokrata vezetői csoport azon álmai, amelyek szerint a társadalom jelentős része díjazni fogja érdemeit az átalakulásban játszott szerepéért.

Másként állt a helyzet Romániában, ahol a politikai vezetés bizonyos értelemben realisabban látta a helyzetet a magyarénál. Ceaușescu tisztában volt azzal, ha bármi is enged, veszélybe kerül hatalma és mindaz, amit hatalmas erőfeszítéssel és óriási áron létrehozott. Benne megvolt az, ami a magyar politikai vezetésből hiányzott vagy legalábbis jóval kisebb mértékben működött. Ceaușescu minden nehézség nélkül azonosította személyét és a rendszert. A Magyarországon (és Lengyelországban) zajló folyamatok csak megerősítették abban a hitében, hogy nem engedhet semmit, nem köthet kompromisszumot, nem változtathat politikáján, mert ha így tesz, veszélybe kerül ő és rendszere: mindaz, amit személy szerint szocializmusnak gondolt.

Ez nem jelenti azt, hogy a Román Kommunista Párt vezetése ölbe tett kézzel ült vagy valamiféle csodában bízott volna. Bizonyos értelemben nagyon is aktívan tevékenykedett. Egyrészt az RKP sokat tett a belső ellenzék szerveződésének megakadályozásáért, másrészt egyre elkeseredettebb erőfeszítéseket fejtett ki szövetségi kapcsolatai kiépítésére. Románia korábban egyedül állt a nemzetközi élet forgatagában, kifelé kacsingatott abból környezetből, amely körülvette. Ceaușescu nagyon sok mindent elkövetett annak érdekében, hogy sokan gondolják úgy, számíthatnak Romániára, és a harmadik világban nem is teljesen sikertelenül tette ezt. Ezek a jó kapcsolatok azonban inkább szimbolikus, mint gyakorlati jelentőségűek voltak. Így azután ezeknek az el nem kötelezett országoknak, illetve vezetőiknek nem volt módjuk arra, hogy érdemi támogatást adjanak Romániának. Ez alól kivételt a gazdagabb arab államok jelenthettek volna, de ők vajon miért nyújtottak volna segítő kezét egy kommunista államnak? Ezért azután nem maradt más lehetőség, mint megkísérelni egy blokkba tömöríteni Csehszlovákiát, az NDK-t, esetleg Bulgáriát. E téren Ceaușescu produkált bizonyos sikert, de nem olyat, amelyre egy ideológiai, politikai ellentámadást építhetett volna. A Szovjetunió nélkül nem lehetett frontot létrehozni. Annyit azért elért a román párt, hogy az SZKP nem állt az MSZMP

mellé a két ország vitájában. A decemberi drámai pillanatokban azonban Ceaușescu a magyarok mellett a szovjeteket is okolta a lázadás kirobbanásáért.

Magyarországon, úgy tűnik, érvényesült az Alexis de Tocqueville által megfogalmazott szabály: a diktatúrák nem akkor buknek meg, amikor a legnagyobb az elnyomás és a nép szenvedése, hanem akkor, amikor enyhítenek azokon, és a hatalmat gyakorlók maguk is idejét látják a változtatásnak. Romániában nem ez történt. Ez a tény magyarázatot érdemel, mégpedig azért, mert a magyarázat a külső körülményekben, a környezetben rejlik, illetve ezek Romániára gyakorolt hatásában. A romániai események megmutatták, hogy a 20. század végén már nem lehetett egy országot hermetikusan elszigetelni nemzetközi politikai, gazdasági környezetétől, különösen nem Európában. E környezet része volt Magyarország is, amely közelsége, érintettsége, a magyar nemzeti kisebbség léte révén így vagy úgy, de nagy szerepet játszott a román társadalom és közvélemény hangulatának alakulásában. Így volt ez a nyolcvanas évek egészében, de különösen 1988–1989-ben. Azért is, mert ekkor a magyar külpolitika és média nagy aktivitásba fogott, és akarva-akaratlanul befolyásolta a romániai közvéleményt, ellenlépésekre kényszerítette a román politikát. Bizonyos az is, hogy a magyar reformpolitika és útkeresés hatást gyakorolt azokra a tapogatózásokra, amelyekkel a Ceaușescuval szembefordulók próbálkoztak.

Így vagy úgy, de az államszocializmus mindkét országban – akár tekintélyuralmi, de liberalizálódó, önmagát reformáló, akár merev, neosztálinista formájában is – vereséget szenvedett.

Megbukott a két nemzetépítési stratégia is, de mint ahogy a válságkezelésben, a rendszerváltásban, e téren is jelentős különbségek voltak a két ország között. Magyarországon az államszocializmus kudarca magával sodorta az 1970-es évekre formát öltött szocialista nemzetet is mint gazdasági, politikai és kulturális, a társadalmi egyenlőség eszméjén alapuló közösséget. Azoknak a változásoknak köszönhetően azonban, amelyek a szocialista korszakban a nemzetfelfogásban végbementek, a rendszerváltás folyamatán belül a nemzeti kérdés klasszikus értelemben nem játszott meghatározó szerepet. Természetesen jelen volt a teljes nemzeti függetlenség és a szuverenitás utáni vágy, de a nyolcvanas évek legvégén elsősorban nem ez és nem is a nemzeti-nemzetiségi problematika katalizálta a kommunista párt és a színre lépő ellenzék konfliktusát. A nacionalizmus nem volt része a hivatalos ideológiának, de az egyre több elemet fogadott magába a nemzeti tudatból. Igaz ez a rendszer válságának időszakára is, amikor új értelmezést kapott a nemzeti történelem, és minden politikai szereplő nagy hangsúlyt helyezett az ország szuverenitásának, függetlenségének hangsúlyozására. Ebben az utolsó időszakban nem a nemzeti probléma, nem is a nemzetfelfogásban rejlő különbség osztotta meg leginkább a magyar társadalmat,

hanem az, hogy ki vezényelje a rendszerváltást. Ez nem jelentette azt, hogy háttérbe került volna a nemzeti elkötelezettség ügye. Mégis talán a nemzeti kérdésben volt a legnagyobb egyetértés: a társadalom többsége elfogadta, hogy a „nemzet” mellé a „szocialista” jelző helyére a „független” és a „szuverén” kerüljön. Ezt egészítette ki a politikai nemzet és a kulturális nemzet fogalmak együttes használata, amely helyet csinált a hazai nemzetiségeknek a nemzetben mint politikai közösségben és a határon túli magyarságnak a nemzetben mint kulturális közösségben. Az erdélyi magyarság ügyének felkarolása, érdekeinek megjelenítése a magyar külpolitikában egyesítő erőt jelentett a belpolitikában, és ebben az értelemben segítette a békés átmenetet és rendszerváltást.

1989 megmutatta: Romániában kudarcot vallott az a törekvés, amely az egységes nemzetállamot homogén társadalmi és etnikai-kulturális viszonyokra akarta építeni. A kommunista párt óriási erőfeszítéseket tett e cél érdekében az ötvenes évektől, majd a hetvenes évek elejétől még inkább. Ebben a nemzetben a nemzetiség nem kapott kollektív sem politikai személyiséget, sem autonómiát. Magyarok, németek a román politikai nemzetnek csak akkor lehettek egyenlő jogú tagjai, ha lemondtak nemzeti identitásuk kisebb-nagyobb részéről. A nacionalizmus alapeleme volt és maradt az egységes nemzet megteremtésére szolgáló igyekezetnek. A nyolcvanas években a gazdasági, társadalmi problémák kezelése és a társadalom figyelmének megosztása érdekében a nemzeti érzelmek szítása a politizálás elengedhetetlen eszközévé vált. Ehhez tartozott a nemzeti létben fenyegetettség érzetének fenntartása, emiatt kellett az ellenségképet „karbantartani”. Úgy is fogalmazhatnánk, ha a magyarok (szovjetek) nem lettek volna kéznél, akkor ki kellett volna őket találni. 1989-ben azonban már ez a fegyver is csütörtököt mondott a diktatúra kezében. Túl nagy volt már az elégedetlenség és túl nagy volt a kísértés, hogy az ellenállás révén meg lehet szabadulni az elnyomástól, a nyomortól. Az 1989. őszi kelet-európai változások megmutatták a tömeg erejét, azt, hogy mi történik akkor, amikor nem fél a nép. Romániában a társadalmi elégedetlenség népi ellenállássá változásában szerepet kapott a sérelmi többlettel rendelkező magyarság egyik képviselője, aki szembe mert szállni az őt meghurcolókkal. Talán nem véletlen, hogy éppen a soknemzetiségű és -kultúrájú Temesváron került sor arra, hogy a többségi nemzet tagjai – kihasználva a körülötte kialakult helyzetet – szolidaritást vállaltak egy magyar sorsával, és szembe fordultak az addig rettegett hatalommal.

Akadnak olyanok, főleg a magyarok között szép számmal, akik a sorsközösség kérdéses gondolatából kiindulva lehetőséget láttak a két nemzet közötti ellentét megoldására. Ők nem először voltak optimisták – és nem utoljára kellett csalatkozniuk.

Romániában 1989 decemberében a megdöntött diktatúra helyén születő demokrácia lehetőséget adott arra, hogy a magyar nemzeti kisebbség politikai közösségként viselkedhessen, és mint ilyen artikulálhassa érdekeit. 1989 végén Magyarország felépése megnyugtathatta a román közvéleményt: nem lesz reváns, nem lesz revízió. A magyar kisebbség nem az országon, a román államon kívül, hanem azon belül akar magának méltó helyet. A rendszerváltás, a geopolitikai környezet megváltozása új lehetőséget adott a két ország vezetésének egymás megértésére, egymás szempontjainak mérlegelésére.

A magyar és a román társadalom előtt új kérdések sokasága várt megválaszolásra, amelyek közül az egyik az volt: hogyan képzelik mint nemzet a jövőjüket. Az ezekre a kérdésekre adott válaszoktól függött, miként alakítják egymáshoz fűződő viszonyukat. Megbékélés? A kettős kötődés elfogadása? A nemzeti önrendelkezés lehetővé tétele? Szövetség? Egymás segítése? Verseny?

Az új korszakban ilyen és ehhez hasonló problémákra kellett és kell keresniük a választ az új politikai eliteknek és a népeknek. Ezt a munkát azonban már egy új kihívás árnyékában kellett elkezdniük. A globalizáció sok okot, de sajnos mintha kevesebb időt adna a töprengésre – ám ez a tény nem mentesít az útkeresés felelőssége alól.

Az újragondolást, a válaszok keresését a történésznek munkájával nem akadályoznia, hanem segítenie kell.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Arhivele Naționale Istorice Centrale, București (ANIC), fond Comitetul Central al PCR Sectia Cancelarie
–, fond Comitetul Central al PCR Sectia Organizatoruca
Arhiv Vnyesnyej Politiki Rossziji, Moszkva 077. fond
Magyar Országos Levéltár (MOL), M-KS 288. f. (MSZMP Központi Szerveinek iratai)
–, XIX-J-1-j. Románia (Külügyminisztérium, TÜK iratok)
Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL), 291. f. (1945 után keletkezett vegyes eredetű és témájú iratok gyűjteménye)
–, 765. f. (Kádár János személyi gyűjteménye)
–, 917. f. (Fazekas János gyűjteménye)
–, 945. f. (Farkasfalvi József gyűjteménye)
Rossziszki Goszudarsztvennij Arhiv Novejsej Isztorii, Moszkva (RGANI), 89 f.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

- 1956 vidéki sajtója. Összeáll. és szerk.: Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert. Budapest, Korona, 1996
Aczél György: *A szabadság rendjéért. Ideológiai és kulturális életünk időszerű kérdései*. Budapest, Kossuth, 1979
Aczél György: *Szocializmus és nemzeti kérdés. Az 1987. július 15-én elhangzott előadás alapján*. Budapest, Kossuth, 1987
Balogh Edgár: *Duna-völgyi párbeszéd. Cikk, tanulmányok, dokumentumok (1929–1972)*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974
Balogh Edgár: *Számadásom. Emlékirat, 1956–1993*. Kolozsvár, Komp-Press, 1999
Berecz János: Hazafiság, nemzetköziség, békés egymás mellett élés. *Valóság*, 1977/2.
Berecz János: *Vállalom*. Budapest, Duna Könyvkiadó – Budapest-Print Kft., 2003
Beszélő. Összkiadás, 1981–1989. Sajtó alá rendezte: Havas Fanny. Budapest, AB-Beszélő, 1992
Bibó István: Levél Szalai Pálhoz. In: *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia*. Budapest, ELTE – MKKE, 1988
Breitenstein, Ernst: A nemzeti kérdés megoldása Romániában. *Era Socialista*, 1980/1.
Brezsnyev, Leonid Iljics: *Az SZKP és a szovjet állam külpolitikája*. Budapest, Kossuth, 1982

- A burzsoá nacionalizmus és a szocialista hazafiság. (Tézisek). *Társadalmi Szemle*, 1959/8–9.
- Ceaușescu, Nicolae: *Jelentés a 9. kongresszus határozatai és a Román Kommunista Párt programja teljesítéséről és a jövőbeni feladatokról*. (Elhangzott az RKP Országos Konferenciáján 1977. december 7.) *Záróbeszéd az Országos Konferencia munkálatainak befejezésekor*. Bukarest, Politikai Kiadó, 1977
- Ceaușescu, Nicolae: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése útján* (több kötetben). Bukarest, Politikai Kiadó, 1970–1978
- Ceaușescu, Nicolae: *Románia a szocialista építés kiteljesítése útján. Jelentések, beszédek, cikkek*. Bukarest, Politikai Kiadó, 1968
- Ceaușescu, Nicolae: *The Making of the Romanian National Unitary State*. Bucarest, Meridiane, 1986
- Diák- és ifjúsági mozgalmak, 1956–1958. Forradalom – ellenállás – megtorlás. Válogatott dokumentumok*. Felelős szerk.: Vida István. Budapest, Gondolat – Nagy Imre Alapítvány, 2007
- Dokumentumok a kommunista és munkáspártok 1960 novemberi moszkvai nyilatkozatának feldolgozásához*. Budapest, Kossuth, 1961
- Duray Miklós: *Kutyaszorító. Önéletrajz és beszélgetések önmagammal*. New York, Püski, 1983
- Ellenpontok*. Sajtó alá rend.: Tóth Károly Antal. Csíkszereda, Pro-Print, 2000
- Erdély története, I–III*. Főszerk.: Köpeczi Béla. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986
- Fazekas János: *A Román Kommunista Párt – a haza fiai testvériségének és barátságának, társadalmi és nemzeti egyenlőségének következetes harcosa. Tanulmányok és cikkek*. Összeáll.: Bitay Ödön, Demény Lajos. Bukarest, Politikai Kiadó, 1980
- Fodor Péter: Nemzetiségi politikánk elvei és gyakorlata. *Pártélet*, 1983/6.
- Gáll Ernő: *Napló*. I–II. Sajtó alá rend.: Gáll Éva és Dávid Gyula. Kolozsvár, Polisz, 2003
- Gáll Ernő: *Számvetés. Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében*. Kolozsvár, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, 1995
- Gheorgiu-Dej, Gheorghe: *Beszéd a Floreasco csarnokban tartott nagygyűlésen*. Bukarest, 1957
- Gheorgiu-Dej, Gheorghe: *Cikkek és beszédek. 1955. december–1959. július*. Bukarest, Politikai Kiadó, 1959
- Gheorgiu-Dej, Gheorghe: *Cikkek és beszédek. 1959. augusztus–1961. május*. Bukarest, Politikai Kiadó, 1961
- Gorbacsov, Mihail: *Átalakítás és új gondolkodás. Országunknak és az egész világnak*. Budapest, Kossuth, 1987
- Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumai-ból, 1985–1991*. Szerk. Baráth Magdolna, Rainer János. Budapest, 1956-os Intézet, 2000
- Gyenes András: Az MSZMP XI. kongresszusa és a nemzetközi kérdések. *Társadalmi Szemle*, 1975/12.
- Horn Gyula: *Cölöpök*. Budapest, Zenit Könyvek, 1991
- Horthy Miklós titkos iratai*. Sajtó alá rend.: Szinai Miklós, Szűcs László. Budapest, Kossuth, 1962
- Hruscsov, Nyikita Szergejevics: *A békés egymás mellett élésért. Beszédek és írások. 1959. január–december*. Budapest, Kossuth, 1960
- Huszár Tibor: *Beszélgetések Nyers Rezsővel*. Budapest, Kossuth, 2004
- Illyés Gyula: *Szellem és erőszak*. Budapest, Magvető, 1978
- Kádár János – végakarat*. Az interjút készítette és a dokumentumokat vál.: Kanyó András. Szerk.: Veres Mária. Budapest, Hírlapkiadó, 1989

- Kádár János: *A békéért, népünk boldogulásáért. Beszédek és cikkek, 1981–1985.* Budapest, Kossuth, 1985
- Kádár János: *A szocialista Magyarorszáért. Beszédek, cikkek, 1968–1972.* Budapest, Kossuth, 1972
- Kádár János: *A szocializmusért – a békéért. Beszédek, cikkek, 1972–1978.* Budapest, Kossuth, 1978
- Kádár János: *Hazafiság és internacionalizmus.* Budapest, Kossuth, 1968
- Kádár János: *Szilárd népi hatalom: független Magyarország.* Budapest, Kossuth, 1958
- Kádár János: *Szövetség politika – nemzeti egység. Beszédek és cikkek. 1978–1981.* Budapest, Kossuth, 1981
- Kállai Gyula: *A polgári nemzettől a szocialista nemzetig.* Budapest, Kossuth, 1965
- Kántor Lajos: *Függőhid. Közérzetkrónika.* Pécs, Jelenkor, 1993
- Két szovjet diplomáciai irat a magyar–román kapcsolatokról. (Közreadja Baráth Magdolna.) *Múltunk*, 2003/3.
- Király István: *Hazafiság – nemzetköziség.* Budapest, 1985
- Király István: *Hazafiság és forradalmiság.* Budapest, Kossuth, 1974
- Király Károly: *Nyílt kártyákkal. Önéletírás és naplójegyzetek.* Budapest, Nap, 1995
- Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban.* Összeáll.: Kenedi János. Budapest, Magvető, 1996
- A kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi értekezletének fontosabb anyagai.* Uzsgorod, Kárpáti Könyvkiadó, 1969
- A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása. Moszkva, 1969. június 17.* Budapest, Kossuth, 1969
- Komócsin Zoltán: Az egységért folyó harc kipróbált fegyvere. *Társadalmi Szemle*, 1969/11.
- Komócsin Zoltán: *Nemzeti érdekek, internacionalista célok.* Budapest, Kossuth, 1972
- Kövágó László: A kommunista párt és Trianon. *História*, 1981/2.
- Kövágó László: *Kisebbség – nemzetiség.* Budapest, Kossuth, 1977
- Közlemény a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének 1956. december 27–29-i plenáris üléséről. Gh. Gheorghiu-Dej jelentése az RMP KV plenáris ülésén.* Bukarest, Polit. Kiadó, 1957
- Közös gondolkodás a szocializmusról. A szocializmus fejlődésének időszerű kérdései hazánkban.* Országos elméleti tanácskozás, II. Korreferátumok. Szeged, 1987. február 19–21. Szerk. Szigeti Györgyné. Budapest, Kossuth, 1988
- Lăcrănjă, Ion: *Szónoklat Erdélyről.* Budapest, Áramlat, 1990
- Magharii din Romania 1956–1958. (Minoritarii etnocale: marturi documentare)* Ed.: Andreea Andreescu, Andreea Varga, Lucian Năstăsă. Cluj, Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală, 2002
- A Magyar Írók Szövetsége Közgyűlése. 1986. november 19–30. Jegyzőkönyv.* Budapest, Magyar Írók Szövetsége, 1988
- Magyar–román kapcsolatok. 1956. január–1958. január. Dokumentumok.* Szerk.: Pál Lajos, Vida István. Az iratokat gyűjtötte, válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Lipcsey Ildikó. Budapest, Paulus-Publishing Bt. – Nagy Imre Alapítvány, 2004
- A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Lakitelek, 1987. szeptember 27.* Szerk.: Agócs Sándor és Medvigy Endre. Lakitelek, Antológia, 1991
- A Minisztertanács munkaprogramja. Elfogadta az Országgyűlés 1987. szeptember 16–19-ei ülése.* Budapest, Kossuth, 1987
- Mód Aladár: A szocialista nemzet elvi kérdései. *Kortárs*, 1967/2.

- Mód Aladár: *Sors és felelősség. Tanulmányok*. Budapest, Magvető, 1967
- Molnár Erik: A nemzeti kérdés. *Magyar Tudomány*, 1960/10.
- Molnár Erik: Válasz a nacionalizmus kérdésében írt vitacikkekre. *Új Írás*, 1963/7–8.
- A monori tanácskozás*. 1985. június 14–16. Szerk.: Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2005
- Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1971–1975*. Összeáll. és szerk.: Vass Henrik. Budapest, Kossuth, 1978
- Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. I. 1956. november 11.–1957. január 14. Szerk.: Némethné Vágyi Karola, Sipos Levente. Budapest, Intera, 1993
- Az MSZMP IX. kongresszusának jegyzőkönyve*. 1966. november 18.–december 3. Budapest, Kossuth, 1967
- Az MSZMP X. kongresszusának jegyzőkönyve*. 1970. november 23.–28. Budapest, Kossuth, 1971
- Az MSZMP XI. kongresszusának jegyzőkönyve*. 1975. március 17.–22. Budapest, Kossuth, 1975
- Az MSZMP XII. kongresszusának jegyzőkönyve*. 1980. március 24.–27. Budapest, Kossuth, 1980
- Az MSZMP XIII. kongresszusának jegyzőkönyve*. 1985. március 25.–28. Budapest, Kossuth, 1985
- Nemzet – nemzettudat – nemzetiségek. (Közzad. az MSZMP Művelődéspolitikai Munkaközössége.) *Társadalmi Szemle*, 1989/2.
- Országos agitációs, propaganda és művelődési tanácskozás*, 1973. január 24.–25. Budapest, Kossuth, 1973
- Országos agitációs, propaganda- és művelődéspolitikai tanácskozás*, 1983. január 11–12. (Aczél György és Óvári Miklós beszédei.) Budapest, Kossuth, 1983
- Óvári Miklós: *Hazafiság és nemzetköziség*. Budapest, Kossuth, 1968
- Óvári Miklós: Ideológiai helyzetünk és feladataink. *Társadalmi Szemle*, 1975/12.
- Pacepa, Ion Mihai: *Horizons rouges*. Paris, 1987; magyarul: *Vörös horizontok. Egy román kémfőnök vallomása*. Budapest, PolgArt, 2002
- Pascu, Stefan: A történelem újramagyarázása és meghamisítása. *Magazin Istoric*, 1986/3.
- Rendőrségi napi jelentések*. 1956. október 23.–december 12. I. k. Összeáll.: Kajári Erzsébet. Budapest, Belügyminisztérium, 1996
- Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok*. Főszerk.: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. National Security Archive – Hidegháború-történeti Kutatóközpont – 1956-os Intézet, Budapest, 1999 (Kézirat)
- Révész Béla: Hírszerzés, propaganda és ellenzék Magyarországon. Állambiztonsági jelentés 1976-ból a külső ellenség és a belső ellenzék viszonyáról. *Múltunk*, 2005/3. 162–225.
- A Román Kommunista Párt X. kongresszusa*. Bukarest, Politikai Kiadó, 1969
- A Román Kommunista Párt XIII. kongresszusa*. 1984. november 19–22. Budapest, Kossuth, 1985
- A snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában. Iratok*. Összeállította, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Baráth Magdolna és Sipos Levente. Budapest, Napvilág – Magyar Országos Levéltár, 2006
- Stoica, Chivu: *Nyilatkozat a Román Népköztársaság Kormányának bel- és külpolitikájáról*: 1957. március 19. Bukarest, Politikai Kiadó, 1957
- Sütő András: *Heródes napjai. Naplójegyzetek az erdélyi magyarok exodusáról (1984–1987)*. Csík-szereda, Neptun, 2004
- Sütő András: *Perzsák*. (Esszé.) Bukarest, Kriterion, 1982
- Sütő András: *Szemét szőért. Dokumentumok – naplójegyzetek*. Debrecen, Csokonai, 1993
- Szűrös Máttyás: *Cselekvő politikával a magyarságért. Politikusi portré*, 1988–1996. Budapest, Heraldika, 1997

- Szűrös Mátyás: *A nemzetközi kommunista mozgalom néhány időszerű kérdése*. Budapest, Kossuth, 1985
- Szűts Pál: *Bukaresti napló. 1985–1990*. Budapest, Osiris, 1998
- Teroarea horthysto-fascista în Nord-Vestul României : septembrie 1940–octombrie 1944*. Ed.: Mihai Fatu – Mircea Musat. București, Ed. Politica, 1985
- Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből (2. kötet)*. Párizs, Dialogues Européens, 1989
- Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához, 1944–1989*. Összeáll. Vincze Gábor. Csíkszereda, Pro-Print, 2003
- Törvények és rendeletek hivatalos gyűjtemény, 1989*. 1. k. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990
- Várkonyi Péter: Továbblépni az enyhülésért – Helsinki szellemében. *Társadalmi Szemle*, 1987/1.
- Vasfüggöny keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatokról. 1948–1955*. Válogatta, sajtó alá rendezte, szerkesztette: Fülöp Mihály, Vincze Gábor. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007
- Wirth Ádám: Szocialista nemzettudat illúziók nélkül. *Valóság*, 1967/4.

SZAKIRODALOM

- Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság, 1956–1959*. Szerk.: Stefano Bottoni. Csíkszereda, Pro-Print, 2006
- Anton, Mioara–Chiper, Ioan: *Instaurarea regimului Ceaușescu : continuitate și ruptura în relațiile romano-sovietice*. București, Institutul Român de Studii Internationale „Nicolae Titulescu”, 2003
- Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években. Tanulmányok*. Csíkszereda, Pro-Print, 2005
- Balogh Sándor: A „magyar kérdés” a párizsi béketanácskozáson. *Külpolitika*, 1985/4.
- Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája. 1945–1950*. Budapest, Kossuth, 1988
- Bányai Éva: *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006
- Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete (problémakatalógus)*. Pozsony, Kalligram, 2004
- Bayer József: *A politikai legitimitás. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimációs válságról*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997
- Beke György: *Magyar áfium. Trianon fogságában*. Budapest, Püski, 1995
- Beke György: *Magyar gondok Erdélyben. Egyéni feljegyzések közös fájdalmakról*. Budapest, Magvető, 1990
- Békés Csaba: *Az 1956-os forradalom a világpolitikában*. Budapest, 1956-os Intézet, 2006
- Berend T. Iván: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1945–1990*. Budapest, Vince, 1999
- Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. 1–3. Budapest, Magvető, 1986
- Bíró Péter: Kisebbségi perspektívák a totalitárius társadalomban. *Magyar Füzetek*, 5. Párizs, 1979
- Bodor Pál: *A hisztéria szükségállapota. Kellemtelen kézikönyv Romániáról*. Budapest, Szabad Tér, 1990

- Bottoni, Stefano: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László-ügy. In: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években. Tanulmányok.* Csíkszereda, Pro-Print, 2005
- Bottoni, Stefano: Románia. In: *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban.* Szerk.: Békés Csaba. Budapest, 1956-os Intézet – Gondolat, 2007
- Crisis in the East European Economy. The spread of the Polish disease.* Ed.: Jan Drewnowski. London–Canberra–New York, Croom Helm-St. Martin’s Press, 1982
- Csatári Dániel: *Forgószeiben. Magyar–román viszony 1940–1945.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968
- Csatári Dániel: *Román–magyar kapcsolatok. Történelmi vázlat.* Budapest, Kossuth, 1958
- Csepeli György: *Nagyvilágon e kívül... Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon, 1970–2002.* Budapest, József Műhely, 2002
- Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988).* Budapest, T-Twins, 1995
- Csorba Csaba: A romániai magyar művelődés és a társadalomtudományi kutatások. *Valóság*, 1974/10.
- Dávid Gyula: Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság. *Hitel*, 1991/21.
- Doolin, Dennis J.: *Territorial Claims in the Sino-Soviet Conflict. Documents and analysis.* Stanford, Stanford Univ. – Hoover Institute, 1965
- Durandin, Catherine–Tomescu, Despina: *La Roumanie de Ceausescu. Essai.* Paris, Guy Epaud, 1988
- Durandin, Catherine: *A román nép története.* Budapest, Maeceneas, 1998
- Enyedi Sándor: Magyar nyelvű iskolahálózat Romániában (1968–1972). *Múltunk*, 1995/1.
- Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem évkönyve 1966. A nemzeti ideológia múltja és jelene.* Szerk.: Balogh Sándor, Székely György. Budapest, 1966
- Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban.* Szerk.: Békés Csaba. Budapest, 1956-os Intézet – Gondolat, 2007
- Fischer-Galați, Stephen: *Twentieth century Rumania.* New York, Columbia University Press, 1991
- Florea, Elenea: A nemzet, a független és szuverén nemzetállam – a forradalom győzelmének és a szocializmus építésének szükséges kerete. *Revista de Filozofia*, 1981/3–4.
- Föglein Gizella: *Nemzetiség vagy kisebbség? A magyarországi horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének státusáról, 1945–1993. Forrásközlések, tanulmányok, cikkek.* Budapest, Ister, 2000
- Földes György: *Az eladósodás politikatörténete. 1957–1986.* Budapest, Maecenas, 1995
- Földes György: *Hatalom és mozgalom. 1956–1989. Társadalmi-politikai erőviszonyok Magyarországon.* Budapest, Kossuth, 1989.
- Földes György: Kádár és Brezsnyev – kötéshúzás felső fokon. In: *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútjáról.* Szerk.: Rácz Árpád. Budapest, Rubicon – Aquila, 2001
- Földes György: Kádár és Hruscsov – barátság felső fokon. In: *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútjáról.* Szerk.: Rácz Árpád. Budapest, Rubicon – Aquila, 2001
- Földes György: Kádár János és a nemzet. In: *Vissza a történelemhez... Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára.* Szerk.: Izsák Lajos, Stemler Gyula. Budapest, Napvilág Kiadó, 1996
- Földes György: Kádár János és az erdélyi magyarság. In: *Nemzetiség – felelősség. Írások Gáll Ernő emlékére.* Szerk.: Földes György, Gálfalvi Zsolt. Budapest, Napvilág Kiadó, 2005
- Földes György: Kádár János külpolitikai gondolkodása, 1968–1978. In: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században.* Szerk.: Pritz Pál. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006

- Földes György: Kádár János külpolitikai nézetei (1957–1967). In: *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Szerk. Pritz Pál; Sipos Balázs, Zeidler Miklós közreműködésével. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2002
- Fülöp Mihály: *Románia külpolitikája*. Belső kiadvány, Magyar Külügyi Intézet, 1980
- Für Lajos: Nemzetiségi kérdés, nemzetiségtudományi kutatások. *Valóság*, 1982/1.
- Gáll Ernő: A román nemzeti ideológia – tegnap és ma. *Régió*, 1995/1–2.
- Gáll Ernő: *A nacionalizmus színeváltozása*. Nagyvárad, Literator, 1994
- Gough, Roger: *A good comrade: János Kádár. Communism and Hungary*. London – New York, I. B. Tauris, 2006
- Harrington, Joseph F. – Courtney, Bruce J.: *Tweaking the Nose of the Russians. Fifty years of American–Romanian relations, 1940–1990*. New York, Columbia University Press, 1991
- Herczeg Ferenc: *Az MSZMP nemzetiségi politikája*. Budapest, Kossuth, 1976
- Hetven év. *A romániai magyarság története 1919–1989*. Szerk.: Diószegi László, R. Süle Andrea. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1990
- Hobsbawm, Eric John: *A szélsőségek kora. A rövid 20. század története 1914–1991*. Budapest, Pannonica, 1998
- Horváth Andor: *Golyóstoll. Egy értelmiségi jegyzetfüzetéből 1980–1982*. Marosvásárhely, Mentor, 200
- Hungarian History – World History*. Szerk. Ránki György. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984
- Huszár Tibor: *1968 – Prága, Budapest, Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció*. Budapest, Szabad Tér, 1998
- Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. 1–2. Budapest, Szabad Tér – Kossuth, 2001–2003
- The Independence of Romania*. Ed.: Stefan Pascu. Bukarest, Ed, Acad, RSR, 1977
- Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk.: Bárdi Nándor, Simon Attila. Somorja, Fórum – Kisebbségkutató Intézet, 2006
- Izsák Lajos: *Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990*. Budapest, Kulturtrade, 1998
- Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia*. Budapest, ELTE – MKKE, 1988
- Joó Rudolf: *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*. Budapest, Kossuth, 1984
- Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája. 1919–1945*. Budapest, Kossuth, 1969
- Kántor Lajos: *Erdélyi sorskerék. Szabédi László és a történelem*. Budapest, Balassi, 1999
- Kemp, Walter: *Nationalism and communism in Eastern Europe and the Soviet Union. A basic contradiction?* London, Macmillan, 1999
- Kennedy, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Gazdasági változások és katonai konfliktusok, 1500–2000*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992
- Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútról*. Szerk.: Rácz Árpád. Budapest, Rubicon – Aquila, 2001
- King, Robert R.: *History of the Romanian Communist Party*. Stanford, Hoover University Press, 1980
- Kisebbségben*. Szerk.: Kende Péter. Paris, Dialogues Européens, 1979
- Kísért a múlt Székelyföldön. Az úgynevezett Agache-ügy története*. Összeállította: Iochom István. Kézdivásárhely, Media Kiadó, 1999
- Kiss Gy. Csaba: Jutottunk-e előbbre a nemzetvitában? In: Kiss Gy. Csaba: *Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Esszék, tanulmányok és cikkek*. Budapest, Pesti Szalon, 1993

- Kiss Gy. Csaba: *Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Esszék, tanulmányok és cikkek*. Budapest, Pesti Szalon, 1993
- Kissinger, Henry Alfred: *Diplomácia*. Budapest, Panem – McGraw-Hill – Grafo, 1996
- Kosáry Domokos: *A magyar és európai politika történetéből. Tanulmányok*. Budapest, Osiris, 2001
- Kosáry Domokos: A nemzetállam jövője. In: Uő: *A magyar és európai politika történetéből. Tanulmányok*. Budapest, Osiris, 2001
- Kovács Ákos: *A kitalált hagyomány*. Pozsony, Kalligram, 2006
- Köpeczi Béla: Erdély története harminc év távlatából. *Kisebbségkutatás*, 2006/1.
- Köpeczi Béla: Korunk eszméi és a magyar szellemi élet. Előadás a JATE oktatói tanácskozásán. *Tiszatáj*, 1984/8.
- Köteles Pál: Töprengés egy torzkép előtt. *Tiszatáj*, 1982/9.
- Kövágó László: *Nemzetiségek a mai Magyarországon*. Budapest, Kossuth, 1981
- Láttuk-e, hogy jön? A társadalomtudományok sikerei és kudarcai a kelet-európai politikai átalakulásban*. (Konferencia, 1990.) Budapest, T-Twins, 1991
- Lengyel László: *Végkifejlet*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989
- Lukács Zs. Tibor: A brassói felkeléstől a decemberi forradalomig. Románia és Magyarország megítélése a Le Monde napilapban 1987 novemberétől 1989 decemberéig. *Korunk*, 1993/10.
- Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Szerk.: Pritz Pál. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006
- Magyarország helye a 20. századi Európában*. Szerk.: Pritz Pál; Sipos Balázs, Zeidler Miklós közreműködésével. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2002
- Mesterházi Lajos: *A hazafiság logikája*. Budapest, Magvető, 1983
- Mérgen a XX. századi magyar történelem. Értelmezések és értékelések*. Szerk.: Püski Levente és Valuch Tibor. Debrecen, 1956-os Intézet – Debreceni Egyetem Történeti Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke, 2002
- Mitchell, R. Judson: *Ideology of a Superpower. Contemporary Soviet doctrine on international relations*. Stanford, Hoover Institution Press, 1982
- Mód Aladár: *Nemzet és szocialista nemzet*. Budapest, Magvető, 1974
- Molnár Gusztáv: Limes. In: *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia*. Budapest, ELTE – MKKE, 1988
- Nemzetiség – felelősség. Írások Gáll Ernő emlékére*. Szerk.: Földes György, Gálfalvi Zsolt. Budapest, Napvilág Kiadó, 2005
- Nézetek a magyarságról, hazafiságról és internacionalizmusról*. Összeáll.: Hann Endre, Hunyady György, Lázár Guy és Pörzse Katalin. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1974
- Nézetek a szocialista hazafiság időszerű kérdéseiről*. Összeáll.: Hann Endre, Hunyady György és Pörzse Katalin. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1975
- Novák Csaba Zoltán: A meggyésítés előkészítése és a nemzetiségi kérdés Romániában. *A hét*, 2005. november 10.
- Novák Csaba Zoltán: *Szocialista nemzet és kisebbség a Román Kommunista Párt vezetőségének diskurzusában*. Marosvásárhely, Gheorge Șincai Kutatóintézet. Kézirat
- Oxford világtörténet a 20. században*. Szerk.: Michael Howard és Wm. Roger Louis. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002
- Pach Zsigmond Pál: *Történelem és nemzettudat. Cikkek, előadások*. Budapest, Kossuth, 1987
- Paczkowski, Andrzej: *Fél évszázad Lengyelország történetéből, 1939–1989*. Budapest, 1956-os Intézet, 1997

- Pankovits József: Irány a szociáldemokrácia? Az olasz kommunista mozgalom metamorfózisáról. *Társadalmi Szemle*, 1990/5.
- Pomogáts Béla: *A romániai magyar irodalom*. Budapest, Bereményi, 1993
- Pomogáts Béla: *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983
- Potthoff, Heinrich – Miller, Suzanne: *The Social Democratic Party of Germany, 1848–2000*. Bonn, Dietz, 2006
- Ripp Zoltán: *Belgrád és Moszkva között. A jugoszláv kapcsolat és a Nagy Imre-kérdés. (1956. november – 1959. február)* Budapest, Politikatörténeti Alapítvány, 1994
- Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon. 1987–1990*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2006
- Romania : 40 Years (1944–1984)*. Ed.: Vlad Georgescu. New York, Praeger, 1985
- Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Összeáll.: Hunya Gábor, Réti Tamás, R. Süle Andrea, Tóth László. Budapest, Atlantisz, 1990
- Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2006
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2000
- Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998
- Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Budapest, Rubicon Ház, 2003
- Schöpflin, George (György): *The Hungarians of Romania*. London, Minority Rights Group, 1978
- Schöpflin György: A magyarok helyzete Romániában. In: *Kisebbségben*. Szerk. Kende Péter. Paris, Dialogues Européens, 1979
- Smith, Alan: Is There a Romanian Economic Crisis? The problems of energy and indebtedness. In: *Crisis in the East European Economy. The spread of the Polish disease*. Ed.: Jan Drewnowski. London–Canberra–New York, Croom Helm–St. Martin's Press, 1982
- Süle Andrea, R.: A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája a pártdokumentumok tükrében. In: *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia*. Budapest, ELTE – MKKE, 1988
- Szabó László, Sz.: Nemzetiség – szocializmus – közművelődés. *Alföld*, 1977/5.
- Szabó Miklós: A Horthy-kor nemzetfelfogása. *Világosság*, 1988/8–9.
- Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon, 1896–1986. Válogatott tanulmányok*. Budapest, ELTE–MKKE, 1989
- Száraz György: Egy különös könyvről. *Valóság*, 1982/10.
- Száraz György: *Erdély múltjáról, jelenidőben*. Budapest, Magvető, 1988
- Szarka László: Az etnikai ellentétek historikumáról. *Magyar Tudomány*, 1995/5.
- Szász Zoltán: *A románok története*. Budapest, Bereményi, 1993
- Székelyhidi Ágoston: Mit jelent Erdély? Megjegyzések Stefan Pascu történelmi munkájáról. *Alföld*, 1985/9.
- Székelyhidi Ágoston: Válasz Pascunak. *Alföld*, 1986/9.
- Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003.
- Szilágyi Ákos: Nemzetközpontú értéktudat vagy értékközpontú nemzettudat? *Új Forrás*, 1979/4.
- Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem. Tanulmányok*. 2. kiadás. Budapest, Gondolat, 1984
- Szűcs Jenő: *A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge. Hozzászólás egy vitához*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970

- Szűcs Jenő: Történeti „eredet”-kérdések és nemzeti tudat. *Valóság*, 1985/3.
- Tabajdi Csaba (szerk.): *Mérleg és számvetés tizenhárom év után. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdete*. Budapest, 2001
- Tamás Gáspár Miklós: Nem lehet? *Élet és Irodalom*, 2004. december 3.
- Tanulmányok Erdély történetéből. Szakmai konferencia Debrecenben, 1987. október 9–10.* Szerk.: Rácz István. Debrecen, Csokonai, 1988
- Tilkovszky Loránt: *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*. Budapest, IKVA, 1994
- Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai, 1998
- Tismaneanu, Vladimir: *Stalinism for all seasons. A political history of Romanian communism*. Berkeley, University of California Press, 2003
- Tóth Sándor: *Rólunk van szó. Tanulmányok*. Bukarest, Kriterion, 1980
- Vago, Raphael: *The Grandchildren of Trianon. Hungary and the Hungarian minority in the communist states*. Boulder, Columbia University Press, 1989
- Varga Andrea – Vincze Gábor: Kállai Gyula nem hivatalos látogatása Bukarestben 1959 nyarán. *Magyar Kisebbség*, 1999/1.
- Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Csíkszereda, Státus, 1999
- Vissza a történelemhez... Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára.* Szerk.: Izsák Lajos, Stemler Gyula. Budapest, Napvilág Kiadó, 1996

NAPILAPOK, FOLYÓIRATOK, PERIODIKUMOK

A hét	Külkereskedelmi Évkönyv	Newsweek
Alföld	Külpolitika	Novoje Vremja
Cikkek a nemzetközi sajtóból (MTI)	Le Figaro	Országgyűlési Értesítő
Cikkek a szocialista sajtóból (MTI)	Liberation	Pártélet
Contemporanul	Magazin Istoric	Pravda
Élet és Irodalom	Magyar Hírlap	Régió
Előre	Magyar Kisebbség	Revista de Filozofia
Era Socialista	Magyar Közlöny	Romania Literara
Frankfurter Allgemeine Zeitung	Magyar Külpolitikai Évkönyv	Romániai Magyar Szó
História	Magyar Nemzet	Scinteia
Igaz szó	Magyar Tudomány	Süddeutsche Zeitung
International Herald Tribune	Mozgó Világ	Társadalmi Szemle
Irodalmi Újság (Párizs)	Múltunk	The Economist
Kisebbségkutatás	Nemzetközi Politikai Évkönyv	The Independent
Kortárs	Nemzetközi Statisztikai Évkönyv	Tiszatáj
Korunk	Nemzetőr	Új Forrás
KSH Statisztikai Évkönyv	Népszabadság	Új Tükör
		Utunk
		Valóság
		Világosság

RÖVIDÍTÉSEK

ANIC	–	Arhivele Naționale Istorice Centrale, Bukarest
BKP	–	Bulgária Kommunista Pártja
d.	–	doboz
dosz.	–	dossziár
ENSZ	–	Egyesült Nemzetek Szervezete
f.	–	fond
IMF	–	Nemzetközi Valutaalap (<i>International Monetary Found</i>)
KB	–	Központi Bizottság
KGST	–	Kölcsönös Gazdaság Segítség Tanácsa
KISZ	–	Kommunista Ifúsági Szövetség
KKP	–	Kínai Kommunista Párt
LEMP	–	Lengyel Egyesült Munkáspárt
MOL	–	Magyar Országos Levéltár
MSZMP	–	Magyar Szocialista Munkáspárt
MTA	–	Magyar Tudományos Akadémia
MT	–	Minisztertanács
NATO	–	Észak-atlanti Szövetség (<i>North Atlantic Treaty Organization</i>)
NDK	–	Német Demokratikus Köztársaság
NSZEP	–	Német Szocialista Egységpárt
NSZK	–	Német Szövetségi Köztársaság
ő. e.	–	őrzési egység
PB	–	Politikai Bizottság
PIL	–	Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
PVB	–	Politikai Végrehajtó Bizottság
RGANI	–	Rossziszikij Goszudarsztvennij Arhiv Novejsej Isztorii, Moszkva
RKP	–	Román Kommunista Párt
RMP	–	Román Munkáspárt
SZKP	–	Szovjetunió Kommunista Pártja
VB	–	Végrehajtó Bizottság
VSZ	–	Varsói Szerződés
VSZ PTT	–	Varsói Szerződés Politikai Tanácsadó Testülete

ÉLETRAJZI JEGYZETEK

Aczél György (1917–1991) magyar politikus. 1946 és 1949 között az MKP (MDP) Zemplén, majd Baranya Megyei Bizottságának első titkára. 1949-ben letartóztatták és koholt vádak alapján elítélték. 1954-ben szabadult. Az 1956-os forradalom után az MSZMP KB tagjává választották. 1958–1967-ben a művelődésügyi miniszter első helyettese. 1967 és 1974, illetve 1982 és 1985 között az MSZMP KB kulturális ügyekkel foglalkozó titkára. 1974-től 1982-ig miniszterelnök-helyettes. 1970-től 1985-ig a PB tagja, 1967-től 1985-ig az ország kulturális életének irányítója. 1985–1989-ben az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének igazgatója.

Alexandru, Ioan (1941–2000) román költő, esszéista, politikus. Magyarországon Kányádi Sándor versfordításai révén lett ismert. Az 1989-es rendszerváltozás után politikai pályára lépett, és a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt képviselője volt.

Andrei, Ștefan (1931–) román politikus. 1969–1972-ben az RKP KB pót-, majd 1972 és 1989 között rendes tagja. 1972–1978-ban és 1985–1987-ben az RKP KB titkára. 1984-től az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának póttagja. 1978-tól 1985-ig külügyminiszter, 1987 és 1989 között miniszterelnök-helyettes.

Andropov, Jurij Vlagyimirovics (1914–1984) szovjet politikus. 1953–1957-ben a Szovjetunió magyarországi nagykövete. 1957–1961 között az SZKP KB osztályvezetője, 1961-től a KB tagja, 1962-től 1967-ig titkára. 1967–1982-ben a KGB elnöke. 1967 és 1973 között a SZKP PB póttagja, 1973-tól rendes tagja. Brezsnyev halála után, 1982-től haláláig az SZKP KB főtitkára, 1983–1984-ben a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökségének elnöke (államfő).

Apostol, Gheorghe (1913–1993) román politikus. 1945-től az RKP KB, 1948-tól 1965-ig a PB, 1965 és 1969 között a KB Elnökségének tagja. 1954–1955-ben az RMP első titkára. 1952 és 1954 között, majd 1961-től 1968-ig a Minisztertanács első elnökhelyettese. Gheorghiu-Dej bizalmasa, utódlásában Ceaușescu riválisa. Az utóbbi hatalomra kerülésével háttérbe szorult, 1977-től 1988-ig diplomata volt Dél-Amerikában.

Apró Antal (1913–1994) magyar politikus. 1946 és 1956. október 28. között az MKP, majd az MDP PB tagja. 1948–1952-ben a SZOT főtitkára, 1952–1953-ban építőanyag-ipari miniszter. 1953 novemberétől a Minisztertanács elnökhelyettese. 1956. október 27-től a Nagy Imre-kormány építésiügyi minisztere, majd a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány ipar-

ügyi minisztere. 1956-tól 1988-ig az MSZMP KB, 1980-ig a PB tagja. 1957–1971 között miniszterelnök-helyettes, 1971–1984-ben az Országgyűlés elnöke. 1976 és 1989 között a Magyar–Szovjet Baráti Társaság elnöke.

Ara-Kovács Attila (1953–) erdélyi születésű magyar filozófus, szerkesztő, diplomata. Az 1970-es években bekapcsolódott a Ceaușescu-rezsimmel szembeni kulturális, majd politikai ellenállás szervezésébe. 1982-ben az egyik alapítója az *Ellenpontok* c. szamizdat folyóiratnak, annak 1983-as felszámolásáig főszerkesztője. 1982 végén a szerkesztőség többi tagjával együtt letartóztatták, később házi őrizetben tartották. 1983-ban Magyarországra költözött. Az Erdélyi Magyar Hírügynökség alapítója és 1983–1990 között vezetője. 1984-től 1991-ig az Európa Könyvkiadó szerkesztője, 1991–1993-ban a *Beszélő* szerkesztője, azután szabadúszó újságíró, majd az SZDSZ szakértője. 2002-től a Külügyminisztérium Stratégiai Főosztályának főosztályvezető-helyettese. Jelenleg a *Budapest Centre of Foreign Affairs* nevű intézet igazgatója.

Arató Endre (1921–1977) magyar történész. 1951-től az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, osztályvezetője, majd igazgatóhelyettese. 1955-től az ELTE BTK Kelet-Európa-történeti Tanszékének docense, később egyetemi tanára. Kelet-Európa 19–20. századi és a magyarországi nemzetiségek történetével foglalkozott.

Bagdas, Haled (1912–1995) szíriai politikus. 1936-tól haláláig a Szíriai Kommunista Párt főtitkára. 1954-ben az első, arab országban képviselővé választott kommunista politikus. A legális működés érdekében az 1970-es években pártjával csatlakozott Asszad Haladó Nemzeti Frontjához. Gorbacsov reformjait ellenezte, 1986-ban az eltérő álláspontot képviselő pártvezetők kilépése pártszakadáshoz vezetett.

Balázs Sándor (1928–) romániai magyar filozófus. 1952-től a Bolyai, majd a Babeș–Bolyai Tudományegyetemen tanít filozófiát. 1983-tól egyetemi tanár, 1993-tól nyugdíjasként konzultáns professzor. A Ceaușescu-diktatúra utolsó időszakában (1988–1989) a *Kiáltó Szó* c. szamizdat folyóiratot szerkesztője. A Bolyai Tudományegyetem újraindításáért küzdő Bolyai Társaság elnöke volt.

Balogh Edgár (1906–1996) romániai magyar publicista, irodalmár. Az 1920-as évek végén újságírói pályáját a *Prágai Magyar Hírlapnál* kezdte. Rész vett a Sarló-mozgalom megszervezésében. 1931-től *Az Út* c. prágai folyóirat szerkesztője. 1935-ben a csehszlovák hatóságok kiutasították. Kolozsvárra költözött, és a *Korunk*, valamint a *Brassói Lapok* munkatársa lett. 1941–1944-ben a *Kelet Népe* kolozsvári szerkesztője. 1944–1948-ban a kolozsvári *Világosság* főszerkesztője. 1948-tól a Bolyai Egyetem egyetemi tanára, 1949-ben az egyetem rektora. 1949-ben a Magyar Népi Szövetség több vezetőjével együtt koholt vádak alapján letartóztatták, 1956-ban szabadult és rehabilitálták. 1957–1971 között a *Korunk* főszerkesztő-helyettese, a *Romániai magyar irodalmi lexikon* főszerkesztője.

Balogh Sándor (1926–2004) magyar történész. 1960–1964-ben az MSZMP KB felsőoktatási és tudományos alosztályvezetője. 1961-től az ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszéken tanított, 1964–1967-ben docens, 1967-től egyetemi tanár. 1988–1989-ben a Párttörténeti Intézet, 1990–1991-ben a Politikátörténeti Intézet igazgatója. 1986-tól 1991-ig a Magyar Történelmi Társulat elnöke. Fő kutatási területe az 1945 és 1950 közötti magyar pártviszonyok és a magyarországi nemzetiségek története.

Banc, Iosif (1921–) román politikus. 1960-tól 1989-ig az RMP, illetve az RKP KB tagja. 1962 és 1965 között a Maros Magyar Autonóm Tartományban az RMP pártbizottságának első titkára. 1965-től miniszterelnök-helyettes, az RKP Politikai Végrehajtó Bizottságának póttagja. 1971–1972-ben mezőgazdasági miniszter. 1972-től az RKP KB titkára. 1979 és 1989 között a PVB tagja.

Bányász Rezső (1931–) magyar újságíró, diplomata. 1961–1962-ben a Külügyminisztérium sajtófőosztályának munkatársa, 1968–1972-ben és 1976–1981 között főosztályvezető-helyettes, majd főosztályvezető. 1972–1976-ban a New York-i ENSZ-képviselő helyettes vezetője. 1981–1984-ben londoni és dublini nagykövet. 1984–1988-ban a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnöke, államtitkár. 1986-tól 1988-ig kormányzóvivő. 1988–1990-ben ottawai nagykövet.

Barbu, Eugen (1924–1993) román író, újságíró. 1969 és 1979 között az RKP KB póttagja. A román irodalmi élet egyik meghatározó alakja. 1960 és 1968 között a *Luceafărul*, 1970-től a *Șahtamăna* főszerkesztője volt. Az 1970-as, 1980-as években lapjában számos támadást indított a Romániát elhagyó, vagy a rendszerrel szemben kritikus értelmiségiek ellen. Az 1989-es forradalom után a nacionalista Nagy-Románia Párt egyik alapítója. 1992-től haláláig a párt parlamenti képviselője.

Barcs Sándor (1912–) magyar politikus, újságíró. Bajcsy-Zsilinszky Endre munkatársa volt, 1944-ben a Gestapo letartóztatta. 1946-ban az FKGP sajtóosztályának vezetője, 1948-ban a párt balszárnyának tagjaként a Kisgazdapárt alelnöke lett. 1947–1990 között országgyűlési képviselő, 1964-től az MSZMP tagja, 1953–1975-ben és 1978–1989-ben az Elnöki Tanács tagja. 1950 és 1980 között az MTI vezérigazgatója, 1965-től 1975-ig a MUOSZ elnöke. 1950–1963-ban a Magyar Labdarúgó-szövetség elnöke, később az UEFA és a FIFA alelnöke. 1990-ig országgyűlési képviselő.

Barity Miklós (1929–) magyar politikus, diplomata. 1982-től 1985-ig Magyarország bukaresti nagykövete. 1988-ban külügyminiszter-helyettes, majd 1988–1990 között prágai nagykövet.

Bîrlădeanu, Alexandru (1911–1997) román politikus, közgazdász. 1949-től 1957-ig külkereskedelmi miniszter. 1954–1955-ben az Állami Tervbizottság elnökhelyettese, 1955–1956-ban az elnöke volt. 1955-től 1969-ig az RMP, illetve az RKP KB tagja, 1962-től 1965-ig az RMP PB, 1965 és 1968 között az RKP PVB tagja. 1955–1969 között miniszterelnök-helyettes. 1969-től fokozatosan háttérbe szorult. 1990–1992-ben a román parlament szenátusának elnöke.

Beke György (1927–2007) romániai magyar író, újságíró. A *Romániai Magyar Szó* (1948–1953), az *Előre* (1953–1974), majd *A Hét* (1974–1987) munkatársa. 1989-től Budapesten élt. 1994-től a *Magyar Élet* főszerkesztője, 1995 és 2000 között a *Nyelvünk és Kultúránk* felelős szerkesztője.

Bence György (1941–2006) magyar filozófus. 1966–1968-ban az MTA Filozófiai Intézetének tudományos segédmunkatársa, ahonnan politikai okokból eltávolították. 1969–1972 között Lukács György és Márkus György aspiránsa. Márkussal és Kis Jánossal közösen írt, a marxizmussal szemben kritikus, *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* c. könyve miatt 1973-tól al-

kalmazási és publikációs tilalom sújtotta. Szabadúszó fordítóként dolgozott, 1982-től 1989-ig külföldön élt. Részt vett a demokratikus ellenzék munkájában. 1989-től a *BUKSZ* szerkesztőbizottságának tagja, majd elnöke. 1991-től az ELTE BTK professzora, az MTA Filozófiai Bizottságának elnöke.

Benkő Samu (1928–) romániai magyar művelődéstörténész. 1951–1952-ben tanársegéd a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen, ahonnan 1952-ben eltávolították. 1953 és 1975 között a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. 1975-től 1988-as nyugdíjazásáig az akadémia kolozsvári könyvtárában tudományos főmunkatárs. 1991–1994-ben az *Erdélyi Múzeum* felelős szerkesztője, 1994 és 2002 között az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke.

Bényi József (1928–2001) magyar diplomata. 1953-tól a Külügyminisztérium munkatársa. 1954–1957-ben pozsonyi alkonzul. 1961-től 1970-ig minisztériumi főosztályvezető-helyettes, majd főosztályvezető. 1970 és 1975 között római, 1979 és 1984 között párizsi nagykövet. 1985-től 1990-ig külügyminiszter-helyettes. 1990–1991-ben helyettes államtitkár. 1997–1998-ban miniszterelnöki főtanácsadó.

Berecz Frigyes (1933–2005) magyar mérnök, politikus. 1964-től a Beloianniszi Híradástechnikai Gyár műszerésze, 1973-tól termelési igazgatója, 1976-tól vezérigazgató-helyettese, 1981 és 1986 között vezérigazgatója. 1986–1987-ben a Minisztertanács-elnökhelyettese. 1987–1989-ben ipari miniszter. 1980 és 1989 között az MSZMP KB tagja.

Berecz János (1930–) magyar politikus. 1966-tól a Külügyminisztérium pártbizottságának titkára, 1972–1974-ben az MSZMP KB külügyi osztályának helyettes vezetője, 1974 és 1982 között osztályvezetője. 1982–1985-ben a *Népszabadság* főszerkesztője. 1980-tól 1989-ig az MSZMP KB tagja, 1985 és 1989 között a KB ideológiai titkára, 1987 és 1989 között a PB tagja.

Bibó István (1911–1979) magyar jogfilozófus, politikus. 1945-ben a Belügyminisztériumban osztályvezető. 1945 és 1948 között a Nemzeti Parasztpárt egyik vezető politikusa. 1946-tól a szegedi egyetemen tanított, 1947–1949-ben a Kelet-európai Tudományos Intézet igazgatója. 1951-től az ELTE Egyetemi Könyvtárban könyvtáros, majd kutató. Az 1956-os forradalom idején a Nagy Imre-kormány államminisztere. November 4-én kiadott nyilatkozatában passzív ellenállásra szólította fel a lakosságot. 1957-ben letartóztatták és életfogytiglani börtönre ítélték, 1963-ban amnesztia révén szabadult. 1971-es nyugdíjazásáig a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárosa.

Biczó György (1926–) magyar diplomata. 1957-ben az új-szegedi Kendergyár igazgatója, egyidejűleg a Szegedi Városi Tanács elnökhelyettese. 1958 és 1974 között a Szegedi Városi Tanács elnöke. 1974–1978-ban bukaresti nagykövet. 1978-tól 1984-ig a Külügyminisztérium Szelemyzeti Főosztályának vezetője. 1984–1987-ben varsói nagykövet.

Bílak, Vasil (1917–) szlovák politikus. 1955 és 1971 között a Szlovák KP KB tagja, 1962-től 1968-ig a KB titkára és Elnökségének tagja, 1968-ban kilenc hónapig első titkára. 1954 és 1988 között a CSKP KB tagja, 1968-tól 1988-ig a KB titkára és a KB Elnökségének tagja. 1970-től a KB Ideológiai Bizottságának tagja. A CSKP konzervatív szárnyának meghatározó alakja volt.

Birlea, Ștefan román politikus. Az 1960-as években az Ifjúsági Munkásszövetségben (IMSZ) töltött be vezető pozíciókat. 1969-től 1989-ig az RKP KB tagja. 1977–1985-ben az államfői irodán dolgozott vezető beosztásban, Ceaușescu közeli munkatársa. 1983 és 1988 között a Politikai Végrehajtó Bizottság póttagja. 1985-től 1988-ig az Állami Tervbizottság elnöke.

Biszu Béla (1921–) magyar politikus. 1956–1957-ben az MSZMP budapesti első titkára, 1956-tól 1985-ig a KB, 1980-ig a PB tagja. Az 1956-os forradalom utáni megtorlások idején belügyminiszter (1957–1961). 1961–1962-ben a Minisztertanács elnökhelyettese, majd 1978-ig a KB adminisztratív, később pártszervező titkára. Az új gazdasági mechanizmus ellenzője és a párton belüli konzervatív csoport meghatározó alakja.

Bitay Ödön (1932–) romániai magyar szerkesztő, közíró. 1955 és 1958 között az *Előre*, majd az *Új Sport* munkatársa. 1958-tól 1984-ig a Politikai Könyvkiadó szerkesztője. Számos írása jelent meg folyóiratokban, újságokban, rovata volt a Román Rádió bukaresti magyar adásában. 1970 és 1984 között az *Együttlakó Nemzetiségek* szerkesztőségi vezetője. 1984-től 1989-ig egy sepsiszentgyörgyi gyárban dolgozott mint közgazdász és műszaki kabinetvezető. 1990-ben a Nemzeti Megmentési Front Tanácsa kisebbségi bizottságának szakértője.

Bobu, Emil (1927–) román politikus. 1968 és 1973 között a suceavai területi pártbizottság első titkára. 1965-től az RKP KB, 1974-től a Politikai Végrehajtó Bizottság tagja. 1973–1975-ben belügyminiszter. 1975-től 1979-ig és 1981-től 1989-ig az RKP KB titkára. 1979–1981-ben munkaügyi miniszter, 1982-ben miniszterelnök-helyettes.

Bodor Pál (1930–) erdélyi születésű magyar író, újságíró. 1946 és 1967 között több romániai magyar lap (*Romániai Magyar Szó*, *Igazság*, *Utunk*) munkatársa. 1967–1969-ben a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó, majd a Kriterion Kiadó főszerkesztője. 1970–1979 között a román televízió német és magyar műsorainak főszerkesztője, 1982-ig az *Előre* főmunkatársa. 1983-ban áttelepült Magyarországra. A *Magyar Nemzet*, majd 1991–1994-ben a *Népszabadság* főmunkatársa, 1991 és 1993 között a Magyar Újságírók Országos Szövetségének elnöke.

Bolojan, Victor (1922–) román politikus, diplomata. 1959–1963-ban nagyváradi első titkár. 1968 és 1976 között a Bihar Megyei Pártbizottság első titkára és a Megyei Tanács elnöke. 1969 és 1979 között az RKP KB tagja. 1976-tól 1984-ig Románia budapesti nagykövete. 1985–1989-ben Nicaraguában és Kubában volt nagykövet.

Brandt, Willy (1913–1992) német (NSZK) politikus. 1957–1966 között Nyugat-Berlin kormányzó polgármestere. 1962-től az SPD alelnöke, 1964-től elnöke. 1966–1969-ben, a CDU–SPD nagykoalíció idején alkancellár és külügyminiszter. Az SPD győzelme után 1969 és 1974 között az NSZK kancellárja. Belpolitikai reformjai a jóléti állam kiépítését szolgálták, külpolitikájával a megbékélés és az európai enyhülési folyamat egyik vezéralakjává vált. A kelet-európai szocialista országokkal párbeszédre, a kapcsolatok normalizálására törekedett. Irányításával az NSZK szerződést kötött a Szovjetunióval, Lengyelországgal, Csehszlovákiával, alapszerződést az NDK-val. 1974-ben egy kémbojtárny miatt lemondott, de 1987-ig az SPD elnöke maradt. 1971-ben Nobel-békedíjat kapott.

Brătianu, Ion (1864–1927) román politikus. 1909-től a Nemzeti Liberális Párt elnöke. 1909–1911-ben és 1914–1919 között (megszakítással) miniszterelnök. 1916-ban az antanthatal-

makkal kötött titkos megállapodás értelmében Romániát beléptette az első világháborúba. Részt vett a párizsi békekonferencián, mivel azonban Románia maximális területi követeléseit nem sikerült elérnie, 1919 szeptemberében lemondott. 1922 és 1926 között, majd 1927. júniustól haláláig ismét miniszterelnök.

Brezsnyev, Leonid Iljics (1906–1982) szovjet politikus. 1952-től az SZKP KB tagja és a KB elnökségének póttagja. 1957-től az elnökség (1966-tól PB) rendes tagja, 1956–1960-ban a KB titkára. 1960–1964 között a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke (államfő). 1964-ben szerepet játszott Hruscsov megbuktatásában, és őt választották meg az SZKP KB első titkárává (1966-tól 1982-ig főtitkár). A többi szocialista országgal szemben az ún. Brezsnyev-doktrínát érvényesítette. Az 1970-es években vezetőtársai háttérbe szorításával személyi kultuszt épített ki. 1977-től újra államfő. A Hruscsov alatt kezdeményezett reformokat és a desztalinizációs politikát lefékezte. A külpolitikában a Szovjetunió világhatalmi törekvéseit képviselte, de részt vett a nukleáris leszerelés és a diplomáciai enyhülés folyamatában is.

Brucan, Silviu (1916–2006) román politikus. 1945 után a *Scînteia* főszerkesztő-helyettese, 1948–1949-ben újságírást tanított a bukaresti egyetemen. Az 1940–1950-es években L. Răutu közeli munkatársaként fontos szerepe volt az RMP ideológiájának meghatározásában. 1955-től nagykövet az USA-ban, 1959 és 1962 között ENSZ-nagykövet. 1963-tól a román televízió elnöke. Ceaușescu hatalomra kerülését követően fokozatosan háttérbe szorult. A bukaresti egyetem Orvostudományi Karán a tudományos szocializmus professzora volt. 1987-ben Ceaușescu-ellenes deklarációt juttatott el több nemzetközi médiumnak, ezután házi őrizetbe helyezték. 1989-ben a „hatok” nyílt levelének egyik aláírójaként bírálta a Ceaușescu-rezsim politikáját. A fordulat idején tagja volt a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának. Az 1990-es évektől politikai elemzőként tevékenykedett.

Brzezinski, Zbigniew (1928–) lengyel származású amerikai politikus, politológus. 1953 és 1960 között a Harvard Egyetem, 1960-tól 1989-ig megszakításokkal a Columbia Egyetem tanára. Elsősorban a Szovjetunióval és a kelet-európai szocialista országokkal foglalkozott. 1977 és 1981 között Carter elnök nemzetbiztonsági főtanácsadójaként meghatározó szerepe volt az amerikai külpolitika alakításában. Jelenleg a Johns Hopkins Egyetem professzora.

Bush, George Herbert Walker (1924–) amerikai politikus, az USA 41. elnöke (1989–1993). 1967–1971-ben a Republikánus Párt kongresszusi képviselője, 1971–1973-ban az USA ENSZ-nagykövete. 1974–1975-ben pekingi nagykövet. 1975–1977-ben a CIA igazgatója. 1981 és 1989 között Reagan alelnöke volt. Elnöksége alatt folytatta a Reagan idején megkezdett enyhülési politikát. A Szovjetunióval, majd Oroszországgal aláírta a START-I és a START-II egyezményt a hadászati támadó fegyverrendszerek csökkentéséről és korlátozásáról. Hivatali ideje alatt elrendelte a panamai inváziót, Irakkal szemben megnyerte az Öböl-háborút.

Carrillo Solares, Santiago (1915–) spanyol politikus. 1936-tól a Spanyol KP és PB tagja. A spanyol polgárháború után Párizsba menekült és az elkövetkező 38 évet emigrációban, főleg Franciaországban töltötte. 1960-ban az SKP főtitkárává választották. Az 1968-as csehszlovákiai intervenció után pártjával fokozatosan eltávolodott a Szovjetuniótól. Franco halála után, 1976-ban tért vissza Spanyolországba. 1977-ben az eurokommunista mozgalom egyik alapítója. 1982-ben az SKP gyenge választási szereplése miatt lemondott főtitkári posztjáról. 1985-ben követőivel együtt a pártból is kizárták.

Carter, (Jimmy) James Earl (1924–) amerikai politikus, az USA 39. elnöke (1977–1981). A Demokrata Párt tagja. 1971 és 1975 között Georgia állam kormányzója. Az USA-nak más államokhoz fűződő kapcsolataiban az emberi jogok tiszteletben tartását tette mértékadóvá. Közvetített a Camp Davidben 1979-ben aláírt egyiptomi–izraeli békeegyezmény létrejöttében. Brezsnjevvel 1979-ben aláírta a SALT–II egyezményt, de a Szovjetunió afganisztáni intervenciója meghiúsította annak ratifikálását, ennek következtében stagnált az enyhülési folyamat. Az 1980-as évek végétől békeközvetítőként számos nemzetközi konfliktus megoldásában vállalt szerepet. 2002-ben Nobel-békedíjjal tüntették ki.

Castro Ruz, Fidel (1926–) kubai politikus. 1959-ben többéves gerillaháború után híveivel döntötte Batista diktatórikus rezsimjét, majd megszerezte a miniszterelnöki posztot. Politikája miatt szembekerült az USA-val, a Szovjetunióhoz és a szocialista tömb országaihoz közeledett. 1965-ben az általa vezetett mozgalom felvette a Kubai Kommunista Párt nevet, ő lett a KB első titkára. 1976-ban új alkotmányt léptetett életbe, s az Államtanács elnöke lett. Egyszerre tölti be a miniszterelnöki, államfői és hadsereg-főparancsnoki pozíciót. Szembehelyezkedése a gorbacsovi reformokkal és a kelet-európai változások éles bírálata növelte Kuba gazdasági és politikai elszigeteltségét.

Cazacu, Virgil (1927–) román politikus. 1965-től 1989-ig az RMP, illetve az RKP KB tagja. 1966–1968-ban a Román Televízió elnöke. 1971 és 1974 között oktatási miniszter-helyettes. 1974-től 1978-ig belgrádi nagykövet. 1978–1979-ben miniszterelnök-helyettes. 1978-tól az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának tagja, 1978–1982-ben titkára. 1982 és 1987 között az RKP Prahova Megyei Bizottságának első titkára és a megyei tanács elnöke.

Ceaușescu, Ilie (1926–2002) román katonatiszt, hadtörténész. Nicolae Ceaușescu testvére. A Katonai Akadémia tanára és tudományos munkatársa volt. 1977-től vezérőrnagy, 1982-től altábornagy. 1983 és 1989 között nemzetvédelmi miniszterhelyettes. 1984-től 1989-ig az RKP KB tagja. Nacionalista hangvételű történelmi munkák szerzőjeként és a Hadtörténeti Intézet vezetőjeként fontos szerepe volt bátyja hatalmának ideológiai megalapozásában.

Cedenbal, Jumdzagin (1916–1991) mongol politikus. 1940-től 1984-ig a Mongol Népi Forradalmi Párt főtitkára, illetve első titkára, a PB tagja. 1952–1954-ben és 1958–1974-ben miniszterelnök, 1974 és 1984 között a Nagy Népi Hurál Elnökségének elnöke (államfő).

Celac, Sergiu (1939–) román diplomata. 1961-től a Külügyminisztérium munkatársa, de 1978-ban ideológiai megbízhatatlanság miatt eltávolították onnan. 1978 és 1989 között kiadói lektor. 1989–1990-ben, a forradalom után alakult átmeneti kormány külügyminisztere. 1990-től 1996-ig londoni nagykövet. 1996 és 2000 között nagyköveti rangban a Külügyminisztérium munkatársa, különleges megbízott.

Chișinevschi, Iosif (1905–1963) román politikus. 1945-től az RKP KB, 1948-tól a PB tagja. 1948 és 1955 között az agitációs és propaganda ügyek egyik vezetője. 1954–1955-ben miniszterelnök-helyettes. Gheorghiu-Dejssel kialakult konfliktusa után 1957-ben kizárták a pártból.

Constantinescu, Miron (1917–1974) román politikus, történész. 1944–1947-ben a *Scinteia* főszerkesztője. 1948-tól az RKP (RMP) PB, 1945–1955, illetve 1968–1974 között a KB tagja, 1952–1954-ben a KB titkára. 1949–1955-ben az Állami Tervhivatal elnöke. Gheorghiu Dej-

zsel való összeütközése után 1957-ben kizárták a pártból. Később Ceaușescu rehabilitálta, és 1969–1970-ben oktatási miniszter. 1972–1974-ben a Nagy Nemzetgyűlés elnöke.

Cornea, Doina Maria (1929–) román költőnő. 1958-tól 1983-ig a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem Francia Tanszékén tanított. 1980-ban készítette első szamizdat kiadványát, amelyet számos szamizdatfordítás követett. 1982 és 1989 között több tiltakozást juttatott el a Szabad Európa Rádióhoz, 1983-ban elbocsátották az egyetemről. 1988–1989-ben a hatóságok házi őrizetben tartották. Rész vett az 1989-es forradalomban. Beválasztották a Nemzeti Megmentési Front Tanácsába, de tisztségéről 1990 januárjában lemondott. Az 1990 utáni kormányzattal szemben Iliescu elnöksége idején is kritikus ellenzéki magatartást tanúsított.

Cotoș, Ioan (1921–) román politikus. 1955 és 1979 között az RKP KB tagja. Szakszervezeti vezető, majd 1971-től 1976-ig Románia budapesti nagykövete.

Csáki István (1920–) magyar politikus. 1957 és 1960 között az MSZMP Szolnok Megyei Bizottságának titkára, 1972-ig első titkára. 1962–1965-ben a KB póttagja, 1975-ig a KB tagja.

Csatári Dániel (1927–) magyar történész. 1955 és 1970 között az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, majd a Párttörténeti Intézet osztályvezetője. 1970-től 1989-ig a JATE és az ELTE egyetemi tanára. Kutatási területei: a kelet-európai nemzetiségi kérdés és a magyar–román kapcsolatok.

Cseke Péter (1945–) romániai magyar szociográfus, szerkesztő, sajtótörténész. 1968-tól 1990-ig a *Falvak Dolgozó Népe*, illetve a *Falvak Népe* c. bukaresti hetilap kolozsvári szerkesztője, művelődési rovatának vezetője. 1990 óta a *Korunk* szerkesztője. 1994-től a Babeș–Bolyai Tudományegyetemen tanít sajtótörténetet és sajtóelméletet, 2001 óta egyetemi tanár, 2002–2004 között az egyetem Politikatudományi és Közigazgatási Karának dékánja.

Cseres Tibor (1915–1993) magyar író, újságíró. 1951–1956-ban az *Irodalmi Újság*, 1963–1970-ben az *Élet és Irodalom* munkatársa. Műveiben gyakran idézte meg a magyar történelem sorsfordító időszakait. *Vérbosszú Bácskában* c. novellája és az abból készült *Hideg napok* c. film heves indulatokat ébresztett. 1975-ben kapott Kossuth-díjat, 1986 és 1989 között a Magyar Írók Szövetségének elnöke.

Csernyenko, Konsztantyin Usztyinovics (1911–1985) szovjet politikus. 1956–1960 között az SZKP KB agitációs és propagandaosztályának munkatársa. 1960–1965-ben a Legfelsőbb Tanács Elnökségének titkárságvezetője. 1965-től 1976-ig a KB általános osztályának vezetője. 1971-től az SZKP KB tagja, 1976-tól a KB titkára, 1978-tól a PB tagja. 1984–1985-ben az SZKP KB főtitkára és a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke (államfő) volt.

Csorba Csaba (1946–) magyar történész, régész. 1972 és 1980 között a Budapesti Történeti Múzeum munkatársa, 1981-től 1993-ig a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár igazgatója. Az 1980-as években nemzetiségtörténeti speciális kollégiumokat tartott a miskolci egyetem jogi karán. 1990 óta az ELTE TFK Történelem Tanszékének oktatója.

Csoóri Sándor (1930–) magyar költő, újságíró, politikus. Az 1950-es években a *Szabad Ifjúság*, az *Irodalmi Újság* és az *Új Hang* munkatársa, 1968-tól 1988-ig a MAFILM dramaturgja. Versek, esszék mellett szociográfiát is írt, Kósa Ferenc és Sára Sándor filmjeinek forgatókönyvírója. Az 1980-as évektől a népi-nemzeti szellemi és politikai ellenzék egyik meghatározó alakja, a monori (1985) és a lakiteleki (1987) tanácskozások résztvevője, szervezője. Az MDF egyik alapítója, 1988 és 1993 között elnökségi tagja. 1988-tól 1992-ig a *Hitel* c. folyóirat szerkesztőbizottsági elnöke, 1992 óta főszerkesztője. 1991 és 2000 között a Magyarok Világszövetségének elnöke.

Csou En-laj (1898–1976) kínai politikus. 1922-től a Kínai KP tagja, egyik alapítója és szervezője. A „hosszú menetelés” egyik vezetője. A Kínai Népköztársaság kikiáltásától (1949) haláláig az ország miniszterelnöke, 1949–1958 között külügyminiszter is. Az 1970-es évek külpolitikai nyitásának kulcsfigurája.

Csurka István (1934–) magyar író, politikus. 1956-ban a színművészeti főiskolai nemzetőrség vezetője volt, ezért a forradalom után fél évre internálták. Az 1950-es évek végétől szabadfoglalkozású író. 1973 és 1986 között a *Magyar Nemzet* tárcaírója, 1981-től 1992-ig az Írószövetség elnökségének tagja. A népi-nemzeti ellenzék egyik vezetőjeként a rendszerváltás hangadó szereplője. Az MDF egyik alapítója, 1988 és 1993 között a párt elnökségének tagja, 1991–1992-ben alelnöke. 1993-ban kizárták az MDF-ből. Magyar Igazság és Élet Pártja néven új radikális jobboldali pártot alapított, amelynek 1993–1994-ben társelnöke, 1994-től elnöke, a MIÉP parlamenti tagsága idején (1998–2002) frakcióvezetője. 1989–1990-ben a *Magyar Fórum* főszerkesztője, 1991-től a szerkesztőbizottság elnöke.

Darvas József (1912–1973) magyar író, politikus. A népi írók közé tartozott. Részt vett a Márciusi Front tevékenységében, majd 1939-ben a Nemzeti Parasztpárt megalapításában, 1945 és 1949 között a párt alelnöke. 1948-tól nyíltan támogatta az MDP-t és Rákosit. Az MDP, majd az MSZMP tagja. 1947-től számos miniszteri feladatot ellátott, építésügyi, közoktatásügyi, 1953–1956-ban népművelési miniszter. Az 1956-os forradalom leverése után Kádárt támogatta. 1959-től 1973-as haláláig a Magyar Írók Szövetségének elnöke volt.

Dăscălescu, Constantin (1923–2003) román politikus. 1965 és 1975 között az RKP Galați Területi Bizottságának első titkára. 1965-től 1989-ig az RMP, illetve az RKP KB tagja. 1974–1976-ban a KB osztályvezetője, 1976 és 1982 között a KB titkára. 1979-től az RKP KB-ben a Politikai Végrehajtó Bizottság Állandó Irodájának tagja. 1982-től 1989-ig Románia miniszterelnöke. 1991-ben életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték, de öt év után egészségi állapotára tekintettel szabadon engedték.

Demény Lajos (1928–) romániai magyar történész. 1959 és 1962 között a bukaresti Akadémiai Könyvkiadó szerkesztője. 1963-tól 1971-ig a Nicolae Iorga Történettudományi Intézet főmunkatársa, 1971 és 1990 között osztályvezetője. 1990-ben oktatási miniszterhelyettes, 1990–1992-ben Bihar megye szenátora. 1993-tól újra a Történettudományi Intézet főmunkatársa.

Demeter János (1908–1988) romániai magyar jogász. 1932–1933-ban a *Falvak Népe* c. radikális parasztlap alapítója, az illegális kommunista mozgalom és a MADOSZ tagja. 1944 végén

Kolozsvár alpolgármestere, a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) egyik vezetője. 1945-től a Bolyai Tudományegyetem jogelmélettanára. Nemzetgyűlési képviselő. 1950-ben az MNSZ más vezetőivel együtt letartóztatták. 1955 májusában szabadult, 1965-ben rehabilitálták. A hatvanas években visszatérhetett a tudományos életbe, elsősorban a nemzetiségi jogok szabályozásával foglalkozott. 1969 és 1975 között a kolozsvári egyetem tanszékvezető egyetemi tanára.

Dilas, Milovan (1911–1995) jugoszláv politikus. 1938-tól a Tito vezette JKP KB, 1940-től a PB tagja. 1945–1953-ban tárca nélküli miniszter, 1953–1954-ben miniszterelnök-helyettes, a JKP egyik fő ideológusa. Az 1940-es évek végére Sztálin-ellenes lett, a jugoszláv társadalom demokratizálását szorgalmazta a szocialista öngazgatás jegyében. 1954 januárjában kizárták a KB-ből, mire kilépett a pártból. Könyveiért és a jugoszláv politika bírálatáért az 1956 és 1966 közötti időszakot (kisebb megszakítással) börtönben töltötte. 1986-ig állandó megfigyelés alatt első számúzetésben élt. 1989-ben rehabilitálták.

Dinescu, Mircea (1950–) Herder-díjas román költő. 1976 és 1982 között a *Luceafărul*, 1982-től 1989-ig a *România Literară* szerkesztője. A romániai rendszerváltás előtt polgárjogi magatartásáért házi őrizetben élt. A forradalom egyik vezéralakja. Parlamenti képviselő, 1990–1994-ben a Román Írószövetség elnöke. Ezt követően felhagyott a politizálással, de satirikus magazinok szerkesztőjeként és közíróként aktív szereplője maradt a közéletnek. Többször felemelte szavát a volt Securitate-munkatársak és a besúgók adatainak nyilvánosságra hozása érdekében.

Dobozy Imre (1917–1982) magyar író. 1947 és 1959 között a *Szabad Föld*, a *Szabad Nép*, majd a *Népszabadság* munkatársa. 1961–1963-ban az *Élet és Irodalom* főszerkesztője. 1959–1961, illetve 1964–1975 között a Magyar Írók Szövetségének főtítkára, 1975–1981-ben elnöke. 1975-től haláláig az MSZMP KB tagja.

Dolgu, Gheorghe (1929–) román közgazdász, politikus. 1963 és 1973 között a *Viața Economică* c. folyóirat szerkesztője, főszerkesztője. 1971-től 1980-ig a Gazdaságtudományi Akadémia rektora. 1974–1979-ben az RKP KB tagja. 1980-ban külügyi szolgálatba lépett; 1980 és 1986 között külügyminiszter-helyettes, 1986-tól 1989-ig nagykövet Svájcban és Románia állandó képviselője az ENSZ genfi irodájában.

Domokos Géza (1928–2007) romániai magyar író, politikus. Az 1950-es években az *Előre* munkatársa, majd az *Ifjúmunkás* főszerkesztője (1957–1961). 1961-től 1968-ig a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó nemzetiségi szerkesztőségének vezetője. 1970–1990 között a Kriterion Kiadó igazgatója. A Román Írószövetség titkára, majd alelnöke. 1989 decemberében a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának tagja. A Romániai Magyarok Demokratikus Szövetségének egyik alapítója, 1990 és 1993 között elnöke. 1993-tól a közélettől visszavonulva élt.

Dubček, Alexander (1921–1992) szlovák politikus. 1963-tól Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára, a CSKP Elnökségének tagja. 1968-ban, Antonín Novotný eltávolítása után a CSKP KB első titkára lett. Az „emberarcú szocializmus” politikájának meghirdetésével nagy népszerűsége tett szert. A Varsói Szerződés katonai beavatkozását követően más vezetőkkel együtt a Szovjetunióba hurcolták. 1969-ban elmozdították a CSKP

éléről, 1970-ben kizárták a pártból. Az 1989-es fordulat után visszatért a közéletbe. Autóbal-esetben vesztette életét.

Duray Miklós (1945–) szlovákiai magyar politikus, közíró. 1973–1977-ben a Szlovák Tudományos Akadémia Geológiai Intézetének ösztöndíjasa, 1978-tól 1990-ig a Doprastav híd- és közútépítő vállalat geológusa. 1966–1969-ben a CSEMADOK KB tagja, 1968–1969-ben elnökségi tagja. 1970-ben kizárták a szervezetből. 1978-ban megalapította a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságát, amelynek 1989-ig szóvivője volt. A Charta '77 egyik aláírója. 1982 és 1985 között az államrend felforgatásának vádjával többször letartóztatták. 1988–1989-ben az Indiana University of Pennsylvania vendégtanára. Az Együttélés politikai mozgalom alapítója (1990), 1998-as fennállásáig elnöke. 1998–1999-ben a Magyar Koalíció Pártjának tiszteletbeli elnöke, 1999-től ügyvezető alelnöke, majd stratégiai alelnöke.

Enache, Petru (1934–1987) román politikus. 1965 és 1979 között az RKP KB póttagja, különböző területi pártszervezetek vezető tisztségviselője. 1979-től a KB tagja és a KB Politikai Végrehajtó Bizottságának póttagja. 1980 és 1987 között az Államtanács alelnöke. 1981-től a KB titkára.

Erdélyi Károly (1928–1971) magyar politikus. 1953-tól a Külügyminisztériumban előadó, majd osztályvezető. 1956-ban követségi tanácsos Moszkvában. 1956. november 4. után a kormány titkárságán dolgozott, 1958-tól az MSZMP központjában Kádár János referense. 1962–1970 között külügyminiszter-helyettes. 1970-től a KB külügyi osztályának vezetője.

Erdős André (1941–) magyar diplomata. 1965 óta a Külügyminisztérium munkatársa. 1973–1975-ben Genfben, 1977–1978-ban Belgrádban az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten részt vevő delegáció tagja, 1986–1989-ben Bécsben, nagyköveti rangban a delegáció vezetője. 1978–1983-ban a New York-i magyar ENSZ-képviselőten dolgozott. 1989–1990-ben külügyminisztériumi főosztályvezető, 1990–1994 és 1997–2002 között a New York-i ENSZ-képviselő vezetője. 1994–1997-ben helyettes külügyi államtitkár. 2002-től 2007-ig párizsi nagykövet.

Fábry Zoltán (1897–1970) magyar író publicista, kritikus. Az 1920-as években a felvidéki magyar irodalmi élet egyik szervezője, több lap munkatársa. 1927–1939-ben a kolozsvári *Korunk* szlovákiai szerkesztője, 1931–1936-ban *Az Út* alapító szerkesztője. Az 1920-as évektől részt vett a csehszlovákiai kommunista mozgalomban. Baloldali, antifasiszta politikai tevékenysége miatt 1939-ben és 1941-ben börtönbe került. 1946-ban szót emelt a csehszlovákiai magyarságot ért igazságtalanságok ellen. 1948–1953 között az *Új Szó*, 1953–1958-ban a *Fáklya* és *A Hét* munkatársa. 1958-tól haláláig az *Irodalmi Szemle* főmunkatársa. A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Egyesületének (CSEMADOK) 1949-től örökös díszelnöke. 1967–1968-ban a csehszlovák reformfolyamatok támogatója.

Faluvégi Lajos (1924–1999) magyar közgazdász, politikus. 1945-től a Pénzügyminisztérium munkatársa, utóbb főosztályvezetője. 1968–1971-ben pénzügyminiszter-helyettes, 1971 és 1980 között pénzügyminiszter. 1975-től 1988-ig az MSZMP KB tagja, 1980 és 1986 között miniszterelnök-helyettes és az Országos Tervhivatal elnöke. 1987-ben nyugállományba vonult, 1989–1990-ben a Tőzsdetanács elnöke.

Fazekas János (1926–2004) romániai magyar politikus. 1949–1954 között az Ifjúsági Munkásszövetség KV-tagja, 1954–1956-ban a Román Munkáspárt KV egyik titkára. 1956 januárjától a KV mellett működő Nemzetiségi Bizottság felelőse. 1961–1965-ben élelmiszer-ipari miniszter, 1965–1975-ben a Minisztertanács elnökhelyettese, 1980-ig belkereskedelmi miniszter. Gheorghiu-Dej és néhány évig Ceaușescu főreferense a magyar kérdésben, az 1980-as években háttérbe szorult.

Fazekas Lajos (1925–?) romániai magyar politikus. 1966 és 1989 között az RKP KB tagja. 1968–1978-ban a Hargita Megyei Pártbizottság első titkára és tanácselnöke. 1975 és 1978 között az Államtanács tagja. 1978-tól 1989-ig a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának alelnöke. 1979-től az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának póttagja, 1987-től tagja. 1978–1979-ben erdőgazdasági és építőanyag-ipari miniszter. 1979 és 1982 között a KB titkára. 1982–1989-ben miniszterelnök-helyettes.

Fehér Lajos (1917–1981) magyar újságíró, politikus. Az 1956-os forradalom előtt Nagy Imre híve, 1954–1955-ben az MDP KV póttagja. 1956-tól 1981-ig az MSZMP KB, 1975-ig a PB tagja. 1957–1959-ben a KB mezőgazdasági osztályvezetője, 1959–1962-ben a KB titkára. A gazdasági reform híveként 1962 és 1974 között a Minisztertanács elnökhelyettese. 1974-ben felfüggesztették, nyugdíjazták.

Fehér Pál, E. (1936–) magyar újságíró. 1960–1964-ben a *Kortárs*, 1964–1968-ban az *Élet és Irodalom*, 1968-tól a *Népszabadság* munkatársa. 1971-től a *Népszabadság* kulturális rovatvezetője, 1990 után főmunkatársa, majd pozsonyi tudósítója. 1972-től 1990-ig a *Kritika* munkatársa. 1996 óta nyugdíjas, azóta Pozsonyban él.

Fekete Gyula (1922–) magyar író, szociográfus. 1947 és 1953 között több budapesti lap munkatársa, szerkesztője. 1956-ban az Írószövetség titkára. A forradalom leverése után 10 hónapot börtönben töltött. 1965–1968-ban a *Budapest* szerkesztője. Az 1970-es és az 1980-as években sikeres prózaíró és publicista. 1981-től 1989-ig az Írószövetség alelnöke. A népi-nemzeti szellemi és politikai ellenzék tagjaként a rendszerváltás fontos szereplője. Az 1987-es lakiteleki találkozó résztvevője, 1988–1990-ben az MDF elnökségének tagja. 1990–1991-ben a Magyar Néppárt elnöke. 1994–1996-ban a Magyarok Világszövetségének ügyvezető alelnöke.

Fekete Sándor (1927–2001) magyar író, irodalomtörténész. 1951 és 1956 között a *Szabad Nép* munkatársa, rovatvezetője. 1957–1958-ban az MTA Irodalomtörténeti Intézetében dolgozott. Hungaricus álnéven megjelent írásai miatt 1959-ben kilencévi börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban amnesztiával szabadult. 1975-ig az Irodalomtudományi Intézet tudományos ügyintézője. 1976 és 1989 között az *Új Tükör* c. folyóirat szerkesztője, majd főszerkesztője.

Florescu, Eugen (1935–) román újságíró, politikus. 1964-től az RKP tagja. Eleinte különböző ifjúsági szervezetekben tevékenykedett. Az 1980-as évek elején az RKP KB agitációs és sajtóosztályának helyettes vezetője. 1983-ban néhány nacionalista író patronálása miatt elmozdították posztjáról, a Temes Megyei Pártbizottság elnökhelyettese, 1984-től elnöke lett. 1984–1989 között az RKP KB tagja. Az 1989-es rendszerváltozás után egy ideig a Nagy-Románia Párt szenátora.

Fock Jenő (1916–2001) magyar politikus. 1956 és 1989 között az MSZMP KB tagja, 1957–1961-ben a KB gazdaságpolitikai titkára, 1957-től 1980-ig a PB tagja. A gazdasági reform híveként 1961-től a Minisztertanács elnökhelyettese, 1965-től 1975-ig miniszterelnök. 1975-ben félreállították, nyugdíjazták. 1980 után a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének elnöke.

Fodor Gyula (1901–1975) magyar politikus. A második világháború előtt a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetségének alelnöke, majd elnöke. 1946 és 1948 között Budapest alpolgármestere. 1948–1949-ben az Építésügyi Minisztérium államtitkára, 1949–1951-ben miniszterhelyettese. 1951 és 1956 között az Országos Nyugdíjbiztosító Intézet elnöke. 1957-től az MSZMP Központi Revíziós Bizottságának elnöke, 1962–1975-ben a KB tagja.

Fodor Péter (1946–) népművelő, könyvtáros. 1969–1975-ben a Balmazújvárosi Művelődési Központ igazgatója, 1975–1977-ben a Debreceni Déri Múzeum igazgatóhelyettese. 1977–1979 között az MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Bizottságának, 1979-től 1986-ig a MSZMP KB Kulturális Osztályának munkatársa. 1986–1990-ben a Művelődési Minisztérium főosztály-vezetője. 1990 és 1995 között a Vita Kiadó és Nyomda Kft. ügyvezetője. 1998 óta a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár főigazgatója.

Ford, Gerald Rudolph (1913–2006) amerikai politikus, az USA 38. elnöke. 1949–1973-ban a Republikánus Párt képviselőházi tagja, 1965-től pártja frakcióvezetője. 1973-ban alelnök, Nixon elnök kényszerű lemondása után, 1974. augusztus 8-án az USA elnöke lett. Elnöki kegyelemben részesítette Nixont és a vietnami katonai szolgálatot megtagadókat. Helsinkiben 1975-ben aláírta az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záróokmányát. Az infláció és a gazdasági válság leküzdésére hozott intézkedései csak részleges sikert hoztak.

Földes László (1914–2000) magyar politikus. 1946–1948-ban az MKP Budapesti Bizottsága Káderosztályának vezetője, 1948 és 1951 között az MDP KV Káderosztályának helyettes vezetője. 1951–1954-ben az MDP szétlínvárosi bizottságának titkára. 1957-ben az MSZMP KB Kkáderosztályának vezetője. 1958-tól 1964-ig belügyminiszter-helyettes, 1964–1967-ben az Erdészeti Főigazgatóság vezetője, 1967–1971-ben mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter-helyettes. 1956–1970 között az MSZMP KB tagja.

Für Lajos (1930–) magyar történész, politikus. Az 1956-os forradalomban játszott szerepéért internálták. 1964–1978-ban a Mezőgazdasági Múzeum tudományos munkatársa, főosztály-vezetője, 1980–1987-ben tudományos titkára. 1987-től az ELTE BTK docense, 1990-től egyetemi tanára. Az MDF egyik alapítója, elnökségi tagja, 1991–1993-ban ügyvezető elnöke. 1990 és 1994 között honvédelmi miniszter. Antall József halála után 1996-ig az MDF elnöke.

Gaál Gábor (1891–1954) magyar író, szerkesztő. 1918-tól a KMP tagja, a Tanácsköztársaság idején a Közközlésügyi Népbiztosság munkatársa, Lukács György mellett vett részt a felvidéki hadjáratban. 1921–1925 között Bécsben és Berlinben újságíróként, dramaturgként dolgozott, majd Hatvany Lajos magántitkára volt. 1926-tól Kolozsvárott telepedett le, és újságíróként dolgozott. 1928-tól a *Korunk* munkatársa, 1931-től főszerkesztője. 1944 után a Romániai

Magyar Népi Szövetség vezetőségi tagja, a Romániai Magyar Írók Szövetségének elnöke. 1950-ben kizárták a pártból. 1956-ban rehabilitálták.

Gálfalvi György (1942–) romániai magyar író, szerkesztő. 1965 és 1970 között a bukaresti *Ifjúmunkás* riportere, szerkesztője. 1970-től 1989-ig az *Igaz Szó* kritikai rovatának szerkesztője. 1989-től a *Látó* szerkesztője, 1991-től főszerkesztő-helyettese, 2005-től főszerkesztője.

Gálfalvi Zsolt (1933–) romániai magyar újságíró, kritikus. 1951–1955-ben az *Utunk* rovatvezetője. 1956 és 1969 között az *Igaz Szó* munkatársa, majd főszerkesztő-helyettese. 1967–1969-ben a marosvásárhelyi Állami Színház igazgatója. 1971-től 1975-ig a Művelődésügyi Minisztérium főosztályvezetője. 1975 és 1990 között *A Hét* munkatársa, 1990 és 2003 között főszerkesztője.

Gáll Ernő (1917–2000) romániai magyar szociológus, filozófus és szerkesztő. 1945–1949-ben az *Igazság* c. kolozsvári napilap főszerkesztője, 1949–1952-ben az *Utunk* felelős szerkesztője. 1949-től a Bolyai, majd a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen tanított filozófiát. 1952 és 1957 között rektorhelyettes. 1957-től 1984-ig a *Korunk* főszerkesztője. A Román Tudományos Akadémia levelező tagja.

Garai Gábor (1929–1987) magyar költő. 1956 után a hivatalos irodalom egyik meghatározó alakja. 1960-tól az *Élet és Irodalom* munkatársa. 1964 és 1968 között az Írószövetség külügyi titkára, 1976-tól főtítkára. 1982-től a *Látóhatár* főszerkesztője. 1966-tól 1980-ig az MSZMP KB tagja.

Garamvölgyi József (1929–) magyar politikus. 1952 és 1962 között az MTA szaktitkára. 1962-ben az MSZMP KB Kulturális Elméleti Munkaközösségének titkára, 1963-tól 1965-ig az Agitációs és Propaganda Bizottság titkára, majd a KB Agitációs és Propaganda Osztályán dolgozott, 1969-től osztályvezető-helyettesként. 1971 és 1977 között művelődési miniszterhelyettes, 1977-től 1984-ig varsói nagykövet.

Gáspár Sándor (1917–2002) magyar politikus. 1946 és 1956 között az MKP, illetve az MDP KV tagja, 1952–1954-ben a Szakszervezetek Országos Tanácsa főtítkárhelyettese, 1955–1956-ban elnöke. Az MSZMP egyik alapítója, 1956-tól 1988-ig a KB tagja, 1959-től 1988-ig a PB pót-, majd rendes tagja. 1956–1959-ben, illetve 1965–1983-ban a SZOT főtítkára, 1983 és 1988 között elnöke.

Gaulle, Charles de (1890–1970) francia politikus, katonatiszt. A francia ellenállás vezetőjeként 1944. augusztus 26-án bevonult a felszabadított Párizsba, majd ideiglenes kormányfő lett. 1946-ban lemondott, visszavonult a politikától. 1958-ban a polgárháborús helyzet miatt a köztársasági elnök kormányalakításra kérte fel. Népszavazással elérte az elnöki jogkör kiterjesztését, új alkotmányt léptetett életbe. 1959-ben az V. Köztársaság első elnöke lett. Lezárta az algériai háborút, közeledett az NSZK-hoz, önálló atomerő létrehozásán fáradozott, az európai integráció lazább formáját támogatta. Az 1968-as diáklázadások után belpolitikai tekintélye csökkent, egy 1969-os elbukott népszavazás után lemondott és végleg visszavonult.

Gazsó L. Ferenc (1953–) magyar újságíró. 1976 és 1991 között a *Magyar Ifjúság*, a *Magyar Hírlap*, a *Képes* 7 munkatársa, a *Reggeli Pesti Hírlap* főszerkesztő-helyettese. 1992–1995-ben a *Mai*

Nap főszerkesztője. 1995–1996-ban a *Magyar Hírlap* főszerkesztő-helyettese, 1996–1998-ban főszerkesztője. 1999 és 2004 között az *Üzleti 7* főszerkesztője. 2006 óta újra a *Magyar Hírlap* főszerkesztője.

Genscher, Hans Dietrich (1927–) német politikus. 1968–1974-ben az FDP (Szabad Demokrata Párt) alelnöke, 1974-től 1985-ig elnöke. 1969 és 1974 között belügyminiszter, 1974 és 1992 között külügyminiszter és alkancellár. Külügyministersége idején a szocialista országokkal a kapcsolat normalizálására törekedett, 1989–1990-ben jelentős szerepet játszott a két Németország egyesítésében.

Gere Mihály (1919–1997) romániai magyar politikus. Az 1960-as évek elején a Maros Magyar Autonóm Tartomány néptanácsi elnöke. 1965 és 1989 között az RKP KB tagja. 1965–1967-ben az Államtanács alelnöke. 1966-tól az RKP KB Titkárságában a nemzetiségi bizottságot, majd 1967-től a helyi adminisztráció problémájával foglalkozó bizottságot irányította. 1979 és 1984 között a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának elnöke.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1901–1965) román politikus, 1945–1948 között az RKP főtitkára, 1954-ig a Román Munkáspárt főtitkára, 1954–1955-ben titkára, 1955–1965-ben első titkára. 1947–1952 között a Groza-kormány első miniszterelnök-helyettese, 1952–1955-ben Románia miniszterelnöke, 1961-től haláláig az Államtanács elnöke (államfő) volt.

Gomułka, Władysław (1905–1982) lengyel politikus. 1943 és 1948 között a Lengyel Munkáspárt főtitkára. 1949-ben eltávolították a párt és az állam vezető szerveiből, végül 1951-ben kizárták a pártból és letartóztatták. 1956-ban rehabilitálták, a KB és a PB tagja lett, majd a LEMP első titkárává választották. 1970-ben – a sztrájkok és a munkáslázadások leverése után – lemondásra kényszerült.

Gorbacsov, Mihail Szergejevics (1931–) szovjet (orosz) politikus. 1971-től 1991-ig az SZKP KB tagja, 1978 és 1985 között a KB mezőgazdasági titkára. 1980-tól 1991-ig a PB tagja. 1985-ben az SZKP KB főtitkárává választották, 1988-tól a Szovjetunió Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke (államfő). 1986-ban a glasznoszty és a peresztrojka jelszavaival reformprogramot hirdetett. Az amerikai elnökkel folytatott csúcstalálkozók után véget vetett a fegyverkezési versenynek, teret adott a kelet-európai rendszerváltási folyamatoknak. 1991 augusztusában a visszarendeződés hívei sikertelen puccsot kíséreltek meg ellene, amelynek hatására lemondott főtitkári tiszteréről, és felfüggesztette az SZKP tevékenységét. 1991 decemberében, a Független Államok Közösségének megalakulása után lemondott államfői tiszteréről, és bejelentette a Szovjetunió feloszlását.

Gosztonyi János (1925–1985) magyar politikus. 1945-ben miniszteri biztos a földosztáskor. 1948-tól az Egységes Parasztfűség Országos Szövetségének főtitkára, 1950–1956-ban a DISZ KV, majd 1957–1959-ben a KISZ KB titkára. 1959 és 1964 között az MSZMP Vas megyei első titkára. 1965–1970-ben a *Népszabadság* főszerkesztője. 1966-tól 1980-ig az MSZMP KB tagja. 1970-től művelődési miniszterhelyettes, 1974-től oktatásügyi államtitkár. 1980–1985 között a Magyarok Világszövetségének főtitkára.

Gosztonyi Péter (1931–1999) magyar történész. Az 1956-os forradalom után részt vett a fegyveres harcokban, ezért 1956 decemberében emigrált és Svájcban telepedett le. A berni Kelet-európai

Könyvtár munkatársa, 1964 és 1996 között igazgatója. Fő kutatási területe a 20. századi magyar történelem és a második világháború története volt.

Gozsdu Manó v. Emánuel (1802–1870) magyarországi román jogász, politikus. 1826-ban ő az első ügyvéd, aki az addigi latin helyett magyar nyelvű keresetleveleket adott be a pesti és budai tanácsokhoz. 1848 májusában elnökölt a magyarországi románok gyűlésén, mely bizalmat szavazott a Batthyány-kormányának. 1860–1861-ben Krassó vármegye főispánja, az 1861-es országgyűlés idején a főrendiház jegyzője, 1866-tól országgyűlési képviselő, 1869-től a legfőbb ítélőszék bírója. Támogatta a magyarság és a magyarországi románok együttműködését, pártfogolta a román irodalmat.

Göndör Péter magyar diplomata. A bukaresti nagykövetség kultúrattaséja (1980), 1983-tól az MSZMP KB külügyi osztályának munkatársa, 1996-tól a hágai követség tanácsosa, 2006 óta a Magyar Köztársaság strasbourgi Európa Tanács melletti állandó képviselőének tagja.

Gromiko, Andrej Andrejevics (1909–1989) szovjet politikus. 1943–1946-ban a Szovjetunió washingtoni nagykövete, 1946–1949-ben külügyminiszter-helyettes és a Szovjetunió állandó képviselője az ENSZ BT-ben. 1949–1952 és 1953–1957 között első külügyminiszter-helyettes, 1957-től 1985-ig külügyminiszter. 1973-tól az SZKP PB tagja. 1985–1988-ban a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke (államfő).

Grósz Károly (1930–1996) magyar politikus. 1962 és 1968 között a Magyar Rádió és Televízió pártbizottságának titkára. 1968–1973-ban az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője, 1974–1979-ben vezetője. 1973–1974-ben a Fejér megyei, 1979 és 1984 között a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pártbizottság első titkára. 1980-tól 1989-ig az MSZMP KB tagja, 1985-től 1989 a PB, majd a PIB tagja. 1984–1987-ben a Budapesti Pártbizottság első titkára. 1987–1988-ban miniszterelnök. 1988-ban Kádár János utódjaként az MSZMP főtitkára, 1989-re a reformok ellenzőjeként azonban fokozatosan elvesztette politikai befolyását.

Groza, Petru (1884–1958) román politikus. 1920–1927 között a Néppárt képviselője, miniszter. Az Ekésfront (baloldali agrárpárt) alapítója 1933-ban. 1945 és 1952 között román miniszterelnök. Ellenezte a romániai magyarság kollektív felelősségre vonását. Lemondásra kényszerítette a királyt, kikiáltotta a Román Népköztársaságot. 1952-től haláláig a Nagy Nemzetgyűlés elnökségének elnöke (államfő).

Guevara de la Serna, Ernesto (Che Guevara) (1928–1967) argentin orvos, forradalmár, politikus. Kubában Fidel Castro oldalán részt vett a Batista-diktatúra megdöntésében (1956–1959). A kubai forradalom győzelme után kormányzati feladatokat látott el. 1960-ban gazdasági miniszter és a Nemzeti Bank elnöke, 1961-ben ipari miniszter. 1965-ben tisztségeiről és állampolgárságáról lemondva Kongóba, majd Bolíviába ment, hogy részt vegyen a helyi felszabadító mozgalmakban. 1967 októberében bolíviai kormánycsapatokkal harcolva fogásba esett és kivégezték.

Gyenes András (1923–) magyar politikus. 1962-től 1968-ig az MSZMP KB Külügyi Osztályának helyettes vezetője, 1968–1970-ben, 1971–1974-ben vezetője. 1970–1971-ben külügy-

miniszter-helyettes. 1975 és 1982 között a KB külügyi titkára. 1982-től 1989-ig az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottságának elnöke.

Gyimesi Éva, Cs. (1945–) romániai magyar irodalomtörténész, kritikus. 1968-tól a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem gyakornoka, tanársegéde, 1977 és 1990 között adjunktusa, 1990-től professzora, 1993-tól 2006-ig tanszékvezetője. 1989 előtt ellenzéki tevékenységet folytatott. 1990–1991-ben az RMDSZ elnökségi tagja, 1994–1995-ben oktatásügyi alelnöke.

Győri Imre (1924–1987) magyar politikus. 1951–1954-ben az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának alosztályvezetője. 1957 és 1962 között az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője. 1962–1974-ben az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának első titkára. 1966 és 1985 között az MSZMP KB tagja. 1974–1980-ban a KB ideológiai titkára. 1974–1985 között a KB Agitációs és Propaganda Bizottságának tagja, 1980–1982-ben a KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője. Nyugdíjazása után 1982-től az Országos Közművelődési Tanács elnöke volt.

Györke Sándor (1932–) magyar diplomata. Az 1950-es, 1960-as években a Külügyminisztériumban, a Miniszterelnöki Titkárságon, a szófiai, a varsói és a prágai nagykövetségeken dolgozott. 1971 és 1974 között a Külügyminisztérium főosztályvezető-helyettese. 1974-től 1978-ig a belgrádi nagykövetség tanácsosa. 1982–1985-ben a Külügyminisztérium balkáni területi főosztályvezetője. 1985-től 1989-ig belgrádi, 1990–1992-ben moszkvai nagykövet. Jelenleg a MOL igazgatóságának tagja.

Hajdú Győző (1929–) romániai magyar lapszerkesztő. 1950-től az *Utunk* szerkesztője. 1953–1989 között az *Igaz Szó* főszerkesztője. Dogmatizmusa alapvetően meghatározta az általa 35 évig vezetett lap profilját, szellemiségét. A Ceauşescu-rendszer kiszolgálója volt. 1959 és 1969 között az IMSZ KV tagja, 1984-től 1989-ig a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának bizottsági tagja, 1984–1989-ben az RKP KB póttagja. Az 1989-es forradalmat követően elhagyta Marosvásárhelyt, Bukarestbe költözött. Itt a Nagy-Románia Párt tagjaként és az *Împreună–Együtt* kétnyelvű folyóirat szerkesztőjeként folytatta közéleti tevékenységét.

Hajdú János (1934–) magyar újságíró. 1961 és 1980 között a *Népszabadság*, 1981-től 1987-ig a Magyar Televízió munkatársa, hanoi és bonni tudósító. 1981 és 1987 között az MTV *A Hét* c. műsorának vezetője. 1987–1990-ben berni nagykövet. 1994–1998-ban az MSZP országgyűlési képviselője.

Hallstein, Walter (1901–1982) német (NSZK) politikus. A második világháború után a frankfurti egyetem rektora, majd 1951-től a Szövetségi Kancellária államtitkára. 1951-től 1958-ig külügyminisztériumi államtitkár, és felelős a róla elnevezett, az NDK diplomáciai elszigetelését célzó külpolitikai doktrína (1955) kidolgozásáért. Az európai integráció meghatározó alakja. Fontos szerepet játszott az EGK és az Euratom létrejöttéhez vezető tárgyalásokon, 1958 és 1967 között az Európai Bizottság első elnöke.

Hámori Csaba (1948–) magyar politikus. 1976–1977-ben a KISZ KB osztályvezetője, 1977–1980-ban a KISZ Budapesti Bizottságának első titkára. 1984-től 1988-ig a KISZ KB első titkára. 1984–1989-ben az MSZMP KB tagja, 1985-től 1989-ig a PB tagja. 1988–1989-ben

az MSZMP Pest Megyei Bizottságának első titkára. 1989–1990-ben az MSZP elnökségének tagja. 1985 és 1994 között országgyűlési képviselő.

Havasi Ferenc (1929–2004) magyar politikus. 1961-től 1975-ig az MSZMP Komárom Megyei Bizottságának titkára, majd első titkára. 1966-tól 1988-ig az MSZMP KB tagja. 1975 és 1978 között miniszterelnök-helyettes. 1978-tól 1987-ig az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkáráként a mérsékelt gazdasági reformok híve. 1980–1988 között a PB tagja. 1987–1988-ban a Budapesti Pártbizottság titkára.

Hodicska Tibor (1946–) magyar diplomata. 1974-től különböző beosztásokban a Külügyminisztérium munkatársa. 1975–1979-ben, 1983–1989-ben és 1994–1995-ben a bukaresti nagykövetségen attasé, titkár, tanácsos, majd nagykövet. 1996 és 2000 között chişinaui nagykövet. 2005-től bukaresti főkonzul.

Honecker, Erich (1912–1994) német (NDK) politikus. 1946 és 1989 között a Német Szocialista Egységpárt KB tagja. A párt ifjúsági szervezetének, a Szabad Német Ifjúságnak az alapítója és 1946-tól 1955-ig elnöke. 1950-től a PB póttagja, 1958-tól tagja. 1958 és 1971 között a KB biztonsági ügyeket irányító titkára. Walter Ulbricht utódaként 1971-től az NSZEP első titkára (1976-tól főtitkára). 1976-tól az Államtanács elnöke (államfő). Az 1989-es változások hatására lemondott pártfőtitkári és államfői tisztéről.

Horn Gyula (1932–) magyar politikus. 1961 és 1969 között diplomata Szófiában és Belgrádban. 1969-től az MSZMP KB külügyi osztályának munkatársa, osztályvezető-helyettese, 1983–1985-ben osztályvezetője. 1985 és 1989 között az MSZMP KB tagja, 1989-ben az MSZMP PIB tagja. 1985-től 1989-ig külügyi államtitkár, 1989–1990-ben külügyminiszter. 1990 és 1998 között az MSZP elnöke. 1994–1998-ban Magyarország miniszterelnöke.

Horváth Andor (1944–) romániai magyar esszéista, szerkesztő. 1970-től 1983-ig a bukaresti *A Hét* c. hetilap szerkesztője, később főszerkesztő-helyettese. 1983–1990-ben a *Művelődés* szerkesztője. 1990 és 1992 között kulturális miniszterhelyettes, majd államtitkár. 1992 óta a Babeş–Bolyai Tudományegyetem tanára. 1995-től a *Korunk* főszerkesztő-helyettese.

Horváth István (1935–) magyar politikus. 1970-től 1989-ig az MSZMP KB tagja. 1970–1973-ban a KISZ KB első titkára, 1973-tól 1980-ig az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának első titkára. 1980–1985-ben, majd 1987 és 1990 között belügyminiszter. 1985–1987-ben az MSZMP KB titkára. 1987-ben miniszterelnök-helyettes.

Hruscsov, Nyikita Szergejevics (1894–1971) szovjet politikus. 1934-től 1964-ig az SZKP KB, 1939-től 1964-ig a PB tagja. 1938–1947-ben és 1948–1949-ben az Ukrán Kommunista Párt első titkára. 1949–1953 között a moszkvai városi és területi pártbizottság első titkára, az SZKP KB titkára. Sztálin halála után, 1953 szeptemberében az SZKP első titkárává választották, 1958-tól a Minisztertanács elnöke is. Társadalmi-gazdasági reformjai a kezdeti sikerek után kudarcba fulladtak, de a 1956-os XX. pártkongresszuson mondott beszéde a desztalinizációs politika nyitánya lett. Külpolitikájában kezdetben az enyhülésre törekedett, de a berlini fal felépítése, majd a kubai rakétaválság tovább élte az USA és a Szovjetunió viszonyát. A fokozatosan romló szovjet–kínai viszony szakítással zárult. 1964 októberében párton belüli ellenfelei puccsal eltávolítják a hatalomból. Élete hátralévő éveit elszigeteltségben töltötte.

Hua Kuo-feng (1921–) kínai politikus. 1969-től 2002-ig a Kínai KP KB, 1973 és 1982 között a PB tagja. 1975–1976-ban közbiztonsági miniszter. Csou En-laj halála után 1976 és 1980 között miniszterelnök. Mao Ce-tung halálát követően 1976-tól 1981-ig a Kínai KP elnöke, 1981–1982-ben alelnöke. Részt vett a „négyek bandája” megfélemezésében, de Teng Hsziao-pinggel való konfliktusa után kikerült a párt vezetéséből.

Husák, Gustáv (1913–1991) szlovák politikus. 1944–1945-ben a Szlovák Nemzeti Tanács alelnöke, 1944-től az Szlovák Kommunista Párt KB Elnökségének tagja, 1949-től a CSKP KB tagja. A csehszlovákiai magyarság elleni 1945 és 1948 közötti intézkedések egyik főideológusa. A kommunista párton belüli küzdelem során 1951-ben kizárták a pártból és letartóztatták. 1954-ben koncepció perben elítélték. 1960-ban szabadult, ekkor rehabilitálták. 1968-ban tért vissza a közéletbe Dubček híveként. A Varsói Szerződés beavatkozása után, 1969 áprilisától a CSKP KB első titkára (1971-től főtitkára). A reformidőszak utáni „konszolidációs” periódus meghatározó alakja, 1975-től köztársasági elnök is. A politikai változások hatására 1987-ben lemondott főtitkári posztjáról, majd az 1989. novemberi „báronyos forradalom” után államfői tisztéről is.

Huszár Sándor (1929–) romániai magyar író, szerkesztő. 1952–1959-ben és 1964–1970-ben az *Utunk* szerkesztője. 1959-től 1964-ig a kolozsvári Állami Magyar Színház igazgatója. 1970 és 1983 között Bukarestben *A Hét* alapító főszerkesztője. 1983–1988-ban az *Előre* munkatársa. 1989-ben áttelepült Magyarországra.

Iliescu, Ion (1930–) román politikus. 1967 és 1971 között a Kommunista Ifjak Szövetségének első titkára. 1968-tól az RKP KB tagja, 1969-től 1979-ig a Politikai Végrehajtó Bizottság póttagja. 1971-től Ceaușescu fokozatosan háttérbe szorította. 1971–1974 között a Temes Megyei Pártbizottságon dolgozott, majd 1974–1979-ben a Iași Pártbizottság első titkára. 1984-ben kikerült a KB-ből. 1984–1989-ben a Műszaki Könyvkiadó igazgatója. Az 1989-es forradalom idején a Nemzeti Megmentési Front Tanácsa elnökeként jelentős szerepet vállalt a Ceaușescu-rezim megbuktatásában. 1990 és 1996, illetve 2000 és 2004 között Románia köztársasági elnöke.

Ilku Pál (1912–1973) magyar politikus. 1948-tól az MDP KV agitációs és propaganda osztályának helyettes vezetője, majd a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnökének helyettese. 1954-től a moszkvai Vorosilov Katonai Akadémián tanult, de az 1956-os forradalom hírére hazatért. 1957–1958-ban a hadsereg politikai főcsoportfőnöke. 1958–1961-ben művelődésügyi miniszterhelyettes, 1961-től haláláig miniszter. 1958–1973 között az MSZMP KB tagja, 1962–1970 között a PB póttagja.

Illyés Gyula (1902–1983) magyar költő, író. A *Nyugat* 1928-tól közölte verseit, cikkeit. 1934–1938-ban a *Válasz* munkatársa, 1937-től a *Nyugat* társszerkesztője. 1941–1944-ben a *Magyar Csillag* szerkesztője. 1945–1946-ban országgyűlési képviselő, a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője. 1946 és 1949 között ismét a *Válasz* szerkesztője. 1948-tól visszavonult az aktív közéletől, de közíróként, publicistaként fontos szerepet vállalt és a nemzeti sorskérdések nagy hatású képviselője volt. Háromszoros Kossuth-díjas (1948, 1953, 1970).

Ionesco, Eugène (1912–1994) román származású francia drámaíró, az abszurd dráma egyik legjelesebb alkotója. A bukaresti egyetemen szerzett diplomát, de 1938-tól Franciaországban élt.

Iorgulescu, Mircea (1943–) román író, kritikus, közíró. 1971-től a *Romania Literară* c. folyóirat munkatársa, szerkesztője. 1989-ben, a forradalom előtt Párizsba emigrált. A Szabad Európa, majd a Radio France International munkatársa. Rovata van a *22* és a *Dilema* c. folyóiratokban.

Jakovlev, Alekszandr Nyikolajevics (1923–2005) szovjet (orosz) politikus. 1965 és 1973 között az SZKP KB propagandaosztályának osztályvezető-helyettese, majd vezetője. 1973-tól 1983-ig ottawai nagykövet, 1985-től újra a KB propagandaosztályának élére kerül. 1986 és 1991 között az SZKP KB és PB tagja, a KB titkára. Gorbacsov közeli munkatársaként fontos szerepe volt a politikai-gazdasági reformfolyamat megalapozásában és keresztülvitelésében.

János Pál, II. (Karol Wojtyła – 1920–2005) lengyel katolikus ppa, 1978 és 2005 között pápa. 1963-tól Krakó érseke, 1967-től bíboros. Pápasága konzervatív és az egyház megújulását segítő elemeket egyaránt tartalmazott. Fellépett a fegyverkezés és a terrorizmus ellen, tevékeny békeközvetítő volt, támogatta az ökumenikus egységet.

Jászi Oszkár (1875–1957) magyar társadalomtudós, politikus. 1900-ban egyik alapítója a *Husza-dik Század* c. társadalomtudományi folyóiratnak, 1901-től a Társadalomtudományi Társaság alapító tagja. A társaság és a folyóirat demokrata, liberális köréből formálódó polgári radikális politikai áramlat egyik vezéralakja, az 1914-ben alakult Országos Polgári Radikális Párt elnöke. 1918-ban részt vett a Magyar Nemzeti Tanács megalakításában. A Károlyi-kormány nemzetiügyi ügyekkel megbízott tárca nélküli minisztere 1919 januárjáig. 1919 áprilisában elhagyta Magyarországot és (egy 1947-es látogatástól eltekintve) élete végéig emigrációban élt. Élesen bírálta a Tanácsköztársaság, a Horthy-, majd a Rákosi-rezsim politikáját. 1925-től 1942-es nyugdíjazásáig az Oberlin College (Ohio) politológiai professzor.

Jebeleanu, Eugen (1911–1991) román költő, műfordító, irodalmi lapok szerkesztője volt. Magyar szempontból különösen Ady-, József Attila- és Petőfi-fordításai jelentősek.

Jenei Dezső (1919–) romániai magyar gépészmérnök, szerkesztő. 1948–1962-ben a Mérnöki Intézet tanára. 1949-től 1973-ig a kolozsvári Technofrig (élelmiszer- és hűtőipari) Gépgyár főmérnöke. Műszaki szótárak szerzője, szerkesztője.

Joó Rudolf (1946–2002) magyar politológus. 1972–1977-ben és 1979–1981-ben a Külügyi Intézet tudományos munkatársa. 1977 és 1979 között a Kisebbségkutató Intézet főelőadója. 1982–1985-ben az Állami Gorkij Könyvtár Nemzeti Kutatóközpontjának csoportvezetője. 1985-től 1991-ig az OSZK Magyarságkutató Intézetének tudományos főmunkatársa. 1988–1989-ben az MDF elnökségi tagja. 1991–1994 között a HM helyettes államtitkára, majd közigazgatási államtitkára. 1994-től 1998-ig a Teleki László Intézet főmunkatársa. 1998–2000-ben a Külügyminisztérium helyettes államtitkára.

Juhász Gyula (1930–1993) magyar történész. 1951–1955-ben a budapesti Sztálin (utóbb Petőfi) Katonai Politikai Akadémia tanára. 1958-tól az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, majd tanácsadója. 1963-tól tanított a Közgazdaság-tudományi Egyetemen, 1977-től egyetemi tanár. 1985–1986-ban a Magyarságkutató Intézet igazgatója, 1986-tól haláláig az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója.

Kacsó Sándor (1901–1984) romániai magyar író, szerkesztő. 1927-től a *Brassói Lapok* belső munkatársa, 1938-tól 1940-es betiltásáig főszerkesztője. Publicistaként az erdélyi magyar népi érdekek szószólója. A II. bécsi döntés után Nagyenyeden élt, ahol 1942–1944-ben az *Erdélyi Gazda* c. lapot szerkesztette. 1944-ben a román hatóságok internálták, de 1945-ben az MNSZ követelésére szabadon engedték. 1947 és 1952 között az MNSZ elnöke és a *Romániai Magyar Szó* főszerkesztője. 1952-től 1968-as nyugdíjazásáig Kolozsvárott az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadónál, majd az Irodalmi Könyvkiadónál dolgozott.

Kaganovics, Lazar Mojszejevics (1893–1991) szovjet politikus. Sztálin közeli munkatársa volt. A második világháború után a Népbiztosok Tanácsa (1946-tól Minisztertanács) elnökhelyettese (1944–1957). 1930-tól 1957-ig az SZKP KB Politikai Bizottságának tagja. A Hruscsov ellen megkísérelt sikertelen belső puccs után (1957) minden tisztségétől megfosztották, és kizárták az SZKP-ből.

Kállai Gyula (1910–1996) magyar politikus. 1945 és 1951 között az MKP (majd MDP) Központi Vezetőségének tagja, 1949–1951-ben külügyminiszter. 1951-ben, koncepció perben 15 évre ítélték, 1954-ben szabadult. Az 1956-os forradalom után az MSZMP Ideiglenes Intézőbizottsága, majd a PB tagja, 1957–1959-ben a KB ideológiai titkára. 1960-tól 1965-ig miniszterelnök-helyettes, 1965–1967-ben miniszterelnök. 1967 és 1971 között az Országgyűlés elnöke. 1957-től 1989-ig a Hazafias Népfront elnöke.

Kalmár György (1926–2002) magyar újságíró. 1957–1976-ban a *Népszabadság* főmunkatársa. 1976 és 1992 között az MTV főmunkatársa. 1992-től szabadfoglalkozású újságíró, a *Népszava* és a *Népszabadság* külsős munkatársa, az MTV-ben külpolitikai műsorok szerkesztője.

Kántor Lajos (1937–) romániai magyar irodalomtörténész, kritikus. 1959 óta a *Korunk* munkatársa, az irodalmi-művészeti rovat vezetője, 1990 óta főszerkesztője. 1990 és 2001 között a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem tanára. 1989–1990-ben az RMDSZ Kolozs megyei elnöke, majd alelnöke, 1990–1991-ben az országos elnökség, 1991 óta az országos választmány tagja. 1993-tól 1997-ig a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének elnöke.

Kányádi Sándor (1929–) romániai magyar költő, műfordító. Az 1950-es, 1960-as években több irodalmi újság munkatársa. Ekkor bontakozott ki népköltészeti ihletésű lírája. Az 1960-as évek végétől jelentkezik költszetében az avantgárd jegyek. Román költők, az erdélyi szász és jiddis népköltészet fordítója. 1987-ben nem kapott útlevelet, ezért kilépett a romániai írószövetségből. Kossuth-díjas (1993).

Katona Imre (1921–2005) magyar politikus. 1966-tól 1989-ig az MSZMP KB tagja, 1974 és 1978 között Budapesti Pártbizottság első titkára. 1975–1978-ban az Elnöki Tanács tagja, 1978-tól 1989-ig titkára.

Keleti Ferenc (1910–1979) felvidéki magyar politikus, 1945 előtt nyomdász volt. Kommunista szervezkedés miatt a szegedi Csillag börtönbe került, ahonnan 1942-ben szabadult. A háború alatt partizán. 1945 és 1956 között pártalkalmazott, többek között az MDP Békés megyei első titkára, és az MDP KV Adminisztratív Osztályának vezetője. 1956 és 1959 között Magyarország bukaresti nagykövete. A Bőripari Fakellék-termelő Vállalat telepvezetőjeként vonult nyugdíjba.

Kende Péter (1927–) magyar politológus, szociológus. 1947-től a *Szabad Nép* újságírója, 1949-től külpolitikai szerkesztője. 1954 végén elbocsátották. Nagy Imre politikáját támogatta. Az 1956-os forradalom alatt a *Magyar Szabadság* szerkesztője, részt vett a forradalom utóvédharcában. 1957 elején elhagyta Magyarországot, és Párizsban telepedett le. 1959 és 1964 között közreműködött a brüsszeli Nagy Imre Intézet tevékenységében, 1961-től 1993-ig a Centre National de la Recherche Scientifique munkatársa. 1962-től a párizsi *Irodalmi Újság* állandó cikkírója, a *Magyar Füzetek* alapítója, 1978–1991 között szerkesztője. 1989-ben a budapesti 1956-os Intézet egyik létrehozója, 1994-től az intézetet működtető alapítvány kuratóriumának elnöke.

Kim Ir Szen (1912–1994) koreai politikus. 1946-tól 1948-ig az Észak-Koreát irányító Ideiglenes Népi Bizottság elnöke, majd az 1948 szeptemberében kikiáltott Koreai Népi Demokratikus Köztársaság miniszterelnöke. 1949-től a Koreai Munkapárt KB elnöke (1966-tól főtitkára). A koreai háborút (1950–1953) lezáró fegyverszünet után, mely állandósította Korea kettéosztottságát, tekintélyuralmi, sztálinista típusú rendszert vezetett be Észak-Koreában. Az 1960-as években a Szovjetuniótól és Kínától is eltávolodva, politikai-gazdasági elszigeteltségbe vezette országát. 1972-től a KNDK köztársasági elnöke, 1992-től generalisszimusz.

Király István (1921–1989) magyar irodalomtörténész. 1948–1949-ben a *Szabad Nép* kulturális rovatánál dolgozott. 1949-től 1956-ig a *Csillag* szerkesztője, 1957-től a szegedi, 1959-től a budapesti egyetem tanára, tanszékvezető. Ady Endre életének, életművének jelentős kutatója. 1971–1985 között országgyűlési képviselő. A *Szovjet Irodalom* című lap és a *Világirodalmi lexikon* főszerkesztője. A Kádár-korszak egyik meghatározó irodalompolitikusa.

Király Károly (1930–) romániai magyar politikus. 1957–1965-ben a Maros Magyar Autonóm Tartományban az Ifjúsági Munkásszövetség első titkára. 1968–1972 között a Kovászna Megyei Pártbizottság első titkára, a megyei tanács elnöke. 1968-tól az RKP KB és a Politikai Végrehajtó Bizottság tagja. 1969-től a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának alelnöke. 1972-ben a hivatalos román politika elleni tiltakozásul lemondott minden párt- és állami tisztségéről. Többször levélben, beadványban fordult a felsőbb állami vezetéshez a magyar nemzetiséget ért visszaesések tárgyában. Az 1989-es forradalom után a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának alelnöke, részt vett az RMDSZ megalakításában. 1990–1991-ben Kovászna megye szenátora, a Szenátus alelnöke.

Király Zoltán (1948–) magyar újságíró, politikus. 1973–1975-ben a *Petőfi Népe*, 1975–1978-ban a Magyar Rádió szolnoki stúdiójának munkatársa. 1978-tól 1991-ig a Magyar Televízió szegedi stúdiójának szerkesztő-riportere. 1985 és 1994 között országgyűlési képviselő. 1988-ban kizárták az MSZMP-ből. 1989-ben az egypárti országgyűlésben megalapította az Ellenzéki Demokraták képviselőcsoportját. 1990 és 1994 között az MDF-frakció tagja, utóbb független képviselő. 1993–1994-ben az MSZDP elnöke, a Demokratikus Charta szóvivője.

Kis János (1943–) magyar filozófus, politikus. 1967-től 1973-ig az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa. Tudományos alapon kritizálta a marxizmust, ezért 1973-ban elbocsátották munkahelyéről, kizárták az MSZMP-ből, és szilenciumra ítélték. Szabadúszó fordítóként a demokratikus ellenzék egyik vezető alakja volt. 1981 és 1990 között a *Beszélő* szerkesztője. Az SZDSZ egyik alapítója, 1988–1991-ben ügyvivője, 1990–1991-ben elnöke, 1991-től 1999-ig az Országos Tanács tagja. 2002-ben kilépett a pártból. 1992 óta a Közép-európai Egyetem tanára.

Kiss Gy. Csaba (1945–) magyar irodalomtörténész. 1974 és 1977 között az MTA Irodalomtudományi Intézetének aspiránsa, majd 1981 és 1985 között tudományos munkatársa. 1986-tól 1992-ig a Magyarságkutató Intézet tudományos főmunkatársa, 1992-től 1995-ig a Közép-Európa Intézet igazgatója. 1995-től az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszékének oktatója. Fő kutatási területei a kelet-európai irodalmi, kulturális kapcsolatok, a nemzet és a kisebbségek problematikája Kelet-Európában. 1987-ben az MDF egyik alapítója, 1993-ban kilépett a pártból.

Kissinger, Henry Alfred (1923–) amerikai politikus. A Harvardon, majd a Georgetown Egyetemen a politikatudomány tanára. 1968-ban Richard Nixon választási tanácsadója. 1969–1975-ben nemzetbiztonsági főtanácsadó, 1973 és 1977 között külügyminiszter. Fontos szerepet játszott Nixon és Ford elnök kül- és biztonságpolitikájának alakításában. Az adott viszonyokat számba vevő, pragmatikus szempontokat érvényesítette a diplomáciában. Aláírta a vietnami háborút lezáró megállapodást, előkészítette az amerikai–kínai kapcsolatok normalizálását, közvetített India és Pakisztán, valamint Izrael és Egyiptom között. 1973-ban megosztott Nobel-békedíjat kapott.

Klaukó Mátyás 1966 és 1978 között a Békés Megyei Tanács VB elnöke. Az MSZMP Békés Megyei Pártbizottságának első titkára.

Knopp András magyar politikus. Az 1960-as évek elejétől filozófiát tanított a Közgazdaságtudományi Egyetemen, majd a *Társadalmi Szemle* szerkesztőségében dolgozott. 1970-től az MSZMP KB Tudományos Közoktatási és Kulturális Osztályának munkatársa, később osztályvezető-helyettese, majd oktatási miniszterhelyettes. Aczél György közeli munkatársa. Az 1980-as években művelődési miniszterhelyettes. 1988–1989-ben művelődési államtitkár. A rendszerváltás után vállalkozó lett.

Kohl, Helmut (1930–) német politikus. 1969 és 1976 között Rajna-Pfalz tartomány miniszterelnöke. 1969-től a CDU alelnöke, 1973-tól 1998-ig elnöke. 1976–1982-ben a Bundestagban a CDU/CSU parlamenti frakció vezetője. 1982-től 1998-ig a Német Szövetségi Köztársaság, majd az egyesített Németország kancellárja. Meghatározó szerepe volt a két Németország újraegyesítésében. Az 1998-as választási vereség után lemondott pártelnöki tiszteréről, politikai botrány miatt 2000-ben a CDU tiszteletbeli elnökségéről is lemondott.

Komócsin Zoltán (1923–1974) magyar politikus. 1953 és 1956 között az MDP KV agitációs és propaganda osztályának osztályvezető-helyettese, illetve osztályvezetője. 1957-től az MSZMP KB tagja, a PB-nek pót-, majd 1962-től rendes tagja. 1957 és 1961 között a KISZ KB első titkára. 1961–1965-ben a *Népszabadság* főszerkesztője, 1965–1974 között az MSZMP KB külügyi titkára. A párt konzervatív szárnyának reprezentánsaként a gazdaságirányítási reform ellenzői közé tartozott.

Konrád György (1930–) magyar író. Az 1956-os forradalom alatt egyetemi nemzetőr, az *Életképek* c. folyóirat szerkesztője. A forradalom leverése után egy ideig állástalan, majd 1959 és 1965 között a VII. Kerületi Tanács gyámhatóságán ifjúságvédelmi felügyelő. 1965–1973-ban a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet városszociológusa. Ellenzéki magatartása miatt eltávolították állásából, 1973-tól szabadfoglalkozású. Miután Szelényi Ivánnal közösen megírta *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyvet, 1978-tól 1988-ig publikálási

tilalom alatt állt, és az ország elhagyására kényszerítették. A demokratikus ellenzék jelentős alakja, 1988-ban az SZDSZ egyik alapítója, egy ideig az Országos Tanács tagja. 1990–1993-ban a Nemzetközi PEN Club elnöke, 1997 és 2003 között a Berlin-Brandenburgi Művészeti Akadémia elnöke. Kossuth-díjas (1990).

Kornidesz Mihály (1930–) magyar politikus. 1958–1960-ban az MSZMP Budapesti Bizottságának munkatársa. 1961-től az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának munkatársa, 1970-től osztályvezető-helyettese, 1973 és 1983 között osztályvezetője. 1980-tól 1988-ig az MSZMP KB tagja. 1983 és 1987 között a Magyar Televízió elnöke.

Korom Mihály (1927–1993) magyar politikus. 1951–1954-ben az MDP KV adminisztratív osztályának munkatársa. 1956 végén a kormányórség helyettes parancsnoka. 1958 és 1960 között ezredesi rangban a BM Vizsgálati Főosztálya vezetőjeként jelentős szerepet játszott az 1956-os forradalom leverését követő megtorlásban. 1960-tól 1963-ig a Határórség országos parancsnoka. 1963–1966-ban az MSZMP KB adminisztratív titkáráként a fegyveres testületeket felügyelte. 1963-tól 1989-ig a KB tagja. 1966 és 1978 között igazságügy-miniszter. 1978-tól ismét a KB titkára. 1980–1985-ben a PB tagja. 1985–1989-ben az Alkotmányjogi Tanács elnöke.

Kós Károly (1883–1977) magyar építész, iparművész, író. Az építészeti szecesszió kiemelkedő egyénisége tervezőmunkájában az erdélyi népművészet és történelmi építészeti emlékek motívumait igyekezett felhasználni. 1918 után az erdélyi magyar művelődési élet kimagasló szervezőegyenisége.

Koszigin, Alekszej Nyikolajevics (1904–1980) szovjet politikus. Az 1940-es és 1950-es években pénzügy-, könnyűipari, majd élelmiszerügyi miniszter. 1959–1960-ban az Állami Tervbizottság elnöke. Az SZKP KB-nek 1939-től haláláig, a PB-nek 1948–1952-ben, illetve 1964 és 1980 között tagja. Hruscsov megbuktatása után, 1964-től 1980-ig a Minisztertanács elnöke. Reformelképzeléseivel együtt Brezsnyev fokozatosan háttérbe szorította.

Kótai Géza (1943–) magyar diplomata. 1968-tól a Külügyminisztérium munkatársa. 1971–1975-ben a KISZ KB nemzetközi kapcsolatok osztályának vezetője. 1974-től 1982-ig az MSZMP KB külügyi osztályának munkatársa, 1982–1985-ben osztályvezető-helyettese, 1985–1989-ben vezetője. 1985-től 1989-ig a KB tagja. 1990–1996-ban lagosi nagykövet, 1996–1998-ban külügyminisztériumi főosztályvezető, 1999 és 2004 között szentpétervári főkonzul.

Kovács László (1939–) magyar politikus. 1976-tól 1983-ig az MSZMP KB Külügyi Osztályának alosztályvezetője, 1983–1986-ban osztályvezető-helyettese. 1986 és 1989 között külügyminiszter-helyettes, 1989–1990-ben államtitkár. 1989-ben az MSZMP KB tagja. 1990–1994-ben az MSZP ügyvivője. 1994 és 1998, illetve 2002 és 2004 között külügyminiszter. 1998-tól 2004-ig az MSZP elnöke, 1998–2000-ben parlamenti frakcióvezetője. 2004 óta az Európai Bizottság adó- és vámügyi biztos.

Köpeczi Béla (1921–) magyar irodalomtörténész, történész, politikus. 1954 és 1964 között a Kiadói Főigazgatóság vezetője. 1964–1966-ban az MSZMP KB tudományos és kulturális osztályvezetője. 1965-től az ELTE BTK tanára, 1967–1970-ben az egyetem rektorhelyettese. 1970–1971-ben, 1975 és 1982 között az MTA főtítkárhelyettese, 1971-től 1975-ig főtítkára.

1982 és 1988 között művelődési miniszter. 1989-től 1996-ig a *Magyar Tudomány* főszerkesztője. Az 1986-ban megjelent háromkötetes Erdély-monográfia főszerkesztője.

Köteles Pál (1927–1991) magyar író. Kolozsvári lapok munkatársa volt. 1950-ben politikai okokból letartóztatták és bebörtönözték. 1952-ben szabadult. 1971-ig Nagyváradon építésztechnikusként dolgozott. 1971 és 1977 között a bukaresti *Munkásélet* c. lap munkatársa. 1977-ben Magyarországra költözött. Az *Alföld* szerkesztőségi munkatársa, 1985-től szabadfoglalkozású író. 1990-től az *Erdélyi Magyarság* főszerkesztője.

Kunszabó Ferenc (1932–) magyar szociográfus, író. 1955-ben nacionalizmus vádjával az ország összes egyeteméről kizárták. Az 1956-as forradalom idején a *Somogyi Néplap* főszerkesztője, a megyei Forradalmi Nemzeti Tanács tagja. 1957-ben szerepvállalása miatt letartóztatták és bebörtönözték. 1962-ben szabadult, 1964-ig alkalmi munkából élt, majd a Ganz Hajógyárban dolgozott. 1964–1966-ban az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának munkatársa, 1967 és 1976 között az Agrárgazdasági Kutatóintézet szociológusa. 1976-tól az OSZK tudományos főmunkatársa. 1989-ben megalapította a Hunnia Kiadót és a *Hunnia Füzetek* (később *Hunnia*) c. folyóiratot.

Lăncrănjă, Ion (1928–1991) román író. Az 1950-es évektől bukaresti irodalmi lapoknál dolgozott. 1963-ban Állami Díjat kapott, az 1960-as évek elején az írószövetség párttitkára volt, 1980-tól parlamenti képviselő. Az 1970-es évektől sorra publikálta nacionalista hangvételű írásait. 1982-ben megjelent *Gondolatok Erdélyről* c. könyve jelentős mértékben hozzájárult a Ceaușescu-rezsim magyarellenességének fokozásához, nagy nemzetközi feltűnést és tiltakozást váltva ki..

Lantos, Thomas Peter (1928–) magyar származású amerikai politikus. 1950 és 1966 között közgazdaságtan tanított és tanácsadóként működött. 1966-tól 1980-ig a Szenátus közigazgatási, közgazdasági és külpolitikai tanácsadója. 1981-től az USA Képviselőházának demokrata párti tagja, jelenleg a Képviselőház Külügyi Bizottságának elnöke.

Lászlóffy Aladár (1937–) romániai magyar költő, író. 1960–1961-ben az Irodalmi Könyvkiadó lektora, 1962-től 1969-ig a *Napsugár* c. gyermeklap szerkesztője. 1970-től az *Előre* munkatársa, 1981-től az *Utunk* (1989-től *Helikon*) c. irodalmi hetilap szerkesztője. A *Hírel* főmunkatársa. 1998-ban Kossuth-díjat kapott.

Lázár György (1924–) magyar politikus. 1948-tól az Országos Tervhivatal munkatársa, 1958–1970-ben elnökhelyettese. 1970–1973-ban munkaügyi miniszter, 1973-tól 1975-ig miniszterelnök-helyettes és az Országos Tervhivatal elnöke. 1970-től az MSZMP KB, 1975-től a PB tagja. 1975 és 1987 között miniszterelnök. 1987 júniusától az MSZMP főtitkár-helyettese. 1988-ban nyugdíjazták, a májusi pártértekezleten a KB-ből és a PB-ből is kikerült.

Lenárt, Jozef (1923–2004) szlovák politikus. 1958-tól a CSKP KB tagja. 1958–1962-ben a Szlovák Kommunista Párt KB-titkára. 1962–1963-ban a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke. 1963 és 1968 áprilisa között Csehszlovákia miniszterelnöke, Novotný elmozdítása után rövid ideig államfő. A szovjet intervenció után 1970-től 1987-ig a SZLKP KB első titkára, a CSKP Elnökségének tagja.

Li Peng (1928–) kínai villamosmérnök, politikus. 1966 és 1979 között a pekingi Elektromos Művek vezetője. 1981–1982-ben villamosenergia-ipari miniszter, 1982–1983-ban a vízgazdálkodási és villamosenergia-ügyi miniszter első helyettese. 1983 és 1988 között miniszterelnök-helyettes. 1982-től a KKP KB tagja, 1985–1987-ben a KB titkára. 1985-től a PB tagja. 1988-tól 1998-ig miniszterelnök. 1998 és 2003 között a Népi Kongresszus Állandó Bizottságának elnöke.

Ligacsov, Jegor Kuzmics (1920–) szovjet (orosz) politikus. 1965 és 1983 között az SZKP Tomszki Területi Bizottságának első titkára. 1966–1976-ban az SZKP KB póttagja, 1976-tól 1990-ig tagja. 1983-tól a KB káderügyekért felelős és ideológiai titkára. 1985 és 1990 között a PB tagja, Gorbacsov után a pártvezetés második emberének számított. Fokozatosan szembekerült Gorbacsovval, a pártfőtitkár ellenzékének meghatározó alakja, az SZKP 1990. júliusi kongresszusán a „leninista” ellenzék főtitkárjelöltje lett. A választás elvesztése után visszavonult, de 1991 után háromszor választották az oroszországi Duma képviselőjévé a kommunista párt színeiben.

Litván György (1929–2006) magyar történész. 1955–1956-ban a Nagy Imre körül tömörülő pártellenzék tagja. Az 1956-os forradalom bukása után 6 év börtönre ítélték, 1962-ben amnesztiával szabadult. 1963 és 1971 között gimnáziumi könyvtáros, majd 1971-től az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa. 1988–1991-ben a Történelmi Igazságtétel Bizottság elnökségi tagja. 1991-től 1999-ig az 1956-os Intézet igazgatója, 1995–1999-ben az ELTE Szociológiai Intézetének egyetemi tanára.

Losonczy Pál (1919–2005) magyar politikus. 1948–1960 között a barcsi Vörös Csillag Tsz elnöke. 1954–1956-ban az MDP KV póttagja, 1957-től 1989-ig az MSZMP KB tagja. 1975–1987-ben az MSZMP PB tagja. 1960–1967-ben földművelésügyi miniszter. 1967-től 1987-ig az Elnöki Tanács elnöke (államfő).

Lőrincz László (1925–) romániai magyar jogi szakíró, társadalomkutató. 1958 és 1963 között a Külügyminisztérium munkatársa, az Akadémiai Könyvkiadó főszerkesztője. 1971-től a Politikai Tudományok és a Nemzeti Kérdés Tanulmányi Intézetének igazgatója. 1977–1978-ban a Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium államtitkára. Támogatásával történtek kísérletek a magyar nyelvű szakképzés és szaktankönyv-kiadás megteremtésére, az erdélyi magyar iskolarendszer elsorvasztásának megakadályozására, ezért eltávolították a minisztériumból, és áthelyezték a Ștefan Gheorghiu Főiskolára. 1990-től a kisebbségi élet jogi szabályozásának több kérdéséről közölt cikkeket *A Hét*-ben és a *Romániai Magyar Szó*-ban.

Lukanov, Andrej Karlov (1938–1996) bolgár politikus. 1973 és 1976 között a külgazdasági miniszter első helyettese. 1976 és 1986 között miniszterelnök-helyettes. 1977-től a BKP KB tagja, 1979-től a PB póttagja. 1986–1987-ben első miniszterelnök-helyettes, 1987 és 1989 között külgazdasági miniszter. 1989-ben lemondott posztjáról, és a kommunista párt reformista szárnyának tagjaként szerepet vállalt Todor Zsivkov hatalmának megdöntésében. 1990-ben miniszterelnök. Haláláig aktívan politizált a Bolgár Szocialista Párt színeiben. Szófia lakása előtt gyilkolták meg.

Macovescu, George (1913–2002) román politikus. Ana Pauker külügyministersége idején Londonban nagykövet (1947–1949), Pauker bukása után egy időre eltávolították a diplomáciai

testületből. 1959 és 1961 között Románia washingtoni nagykövete. Az RKP Külügyi Osztályán töltött be különféle tisztségeket, majd külügyminiszter-helyettes, 1972-től 1978-ig Románia külügyminisztere. 1977–1981-ben a Román Írószövetség elnöke.

Major László (1944–) magyar diplomata, politikus. 1971-től 1979-ig a *Magyar Hírlap* külpolitikai rovatvezető-helyettese. 1979–1983-ban az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának munkatársa, majd 1983–1985-ben a Külügyi Osztály alosztályvezetője. 1985–1987-ben a Külügyi Intézet munkatársa. 1987–1989-ben montevideói nagykövet. 1988–1989-ben az MSZMP KB irodavezetője és szóvivője, 1989-ben az MSZMP KB tagja. 1990–1994-ben Buenos Aires-i nagykövet, 1994–1996-ban a Külügyminisztérium főosztályvezető-helyettese, 2001-től főosztályvezetője. 1996-tól 2001-ig barcelonai főkonzul.

Malenkov, Georgij Makszimiljanovics (1902–1988) szovjet politikus. 1939 és 1953 között az SZKP KB titkára. 1946-tól 1957-ig az SZKP PB rendes tagja és 1953-ig miniszterelnök-helyettes. Sztálin halála után, 1953–1955 között a Minisztertanács elnöke. 1955 februárjában gazdaságpolitikájának csődjére hivatkozva Hruscsov elmozdította a kormányfői székből, miniszterelnök-helyettes és a villamos erőművek minisztere lett. A Hruscsov ellen megkísérelt sikertelen belső puccs után (1957) minden párt- és állami tisztségétől megfosztották, és kizárták az SZKP-ből.

Mănescu, Corneliu (1916–2000) román diplomata. 1948 és 1955 között a fegyveres erők miniszterének helyettese. 1955–1960-ban az Állami Tervbizottság elnökhelyettese. 1960–1961-ben budapesti nagykövet. 1961-től 1972-ig külügyminiszter. 1965-től az RKP KB tagja. 1973–1977-ben a Szocialista Egységfront Nemzeti Tanácsának elnökhelyettese. 1977-től 1982-ig párizsi nagykövet. 1989-ben az RKP reformszárnyának vezető személyisége, a „hatok” leveleinek egyik aláírója.

Mănescu, Manea (1916–) román politikus. 1951 és 1954 között a Központi Statisztikai Hivatal igazgatója, 1955–1957-ben pénzügyminiszter. 1960-tól 1989-ig (kisebb megszakítással) az RMP, illetve az RKP KB tagja. 1967–1972 között a Gazdasági Tanács elnöke. 1969–1979-ben és 1984–1989-ben az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának tagja. 1972–1974-ben miniszterelnök-helyettes, 1974–1979 között miniszterelnök.

Mao Ce-tung (1893–1976) kínai politikus. 1921-ben a Kínai Kommunista Párt alapító tagja. 1935-től a KKP titkára és első számú vezetője, 1943-tól a párt elnöke. A japánellenes harcok vezető alakja. 1945-ben a KKP VII. kongresszusán jóváhagyják, hogy a párt Mao tanításait követi. 1949-ben kikiáltotta a Kínai Népköztársaságot, amelynek 1959-ig első elnöke. 1956 után fokozatosan szembefordult a Szovjetunióval. Kína külpolitikájának alakításában nagyhatalmi ambíciókat érvényesített. Személyi kultuszának építésével és fenntartásával, a „kulturális forradalom” 1966-os meghirdetésével alapjaiban rengette meg az egész kínai társadalmat.

Marchais, Georges René Louis (1920–1997) francia politikus. 1959-től az FKP KB és a PB tagja. 1961-től pártszervezéssel megbízott KB-titkár, 1970-től főtitkár-helyettes. 1972 és 1994 között az FKP főtitkára. Kezdetben reformpárti, majd az eurokommunista mozgalom támogatója volt, de az 1970-es évek végétől ismét a Szovjetunió felé közeledett. Támogatta a szovjetek afganisztáni intervencióját, de a gorbacsovi reformokat fenntartással fogadta. Főtitkársága idején az FKP jelentősen visszaszorult a francia politikai életben.

Marjai József (1923–) magyar politikus. 1956 és 1970 között svájci, prágai, majd belgrádi nagykövet. 1970–1973-ban külügyminiszter-helyettes, 1973–1976-ban államtitkár. 1976–1978-ban moszkvai nagykövet. 1978 és 1988 között miniszterelnök-helyettes, Magyarország állandó KGST-képviselője. 1980–1987-ben a kormány Gazdasági Bizottságának vezetője. 1976–1989 között az MSZMP KB tagja.

Markó Béla (1951–) romániai magyar politikus, költő, szerkesztő. 1976 és 1989 között a marosvásárhelyi *Igaz Szó* szerkesztője, 1989-től a *Látó* főszerkesztője. Az 1989-es változások óta aktívan vesz részt a politikai életben. 1990–1991-ben az RMDSZ elnökségi tagja, 1993-tól elnöke. 1990-től Maros megye szenátora. 2004-től 2007-ig a román kormány művelődési, oktatási és az európai integrációs tevékenységeket felügyelő miniszterelnök-helyettese.

Marosán György (1908–1992) magyar politikus. 1945-től a Szociáldemokrata Párt vezetőtitkára, illetve főtitkár-helyettese. A pártegyesítés után, 1948-tól az MDP főtitkár-helyettese, a párt budapesti első titkára. 1949–1950-ben könnyűipari miniszter. 1950 júniusában koholt vádak alapján perbe fogták, és előbb halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban szabadult, az MDP KV és PB tagja, miniszterelnök-helyettes. A forradalom leverése után 1960-ig államminiszter. 1957-től az MSZMP KB titkára és a PB tagja. 1957 és 1959 között ismét budapesti első titkár. 1962-ben minden tisztségéről lemondott, majd 1965-ben a pártból is kilépett.

Maróthy László (1942–) magyar politikus. 1968–1970-ben a KISZ Pest Megyei Bizottságának titkára, 1970–1973-ban az MSZMP Szentendrei Városi Bizottságának első titkára. 1973-tól 1980-ig a KISZ KB első titkára. 1973 és 1989 között az MSZMP KB, 1975 és 1988 között a PB tagja. 1980–1984-ben a Budapesti Pártbizottság első titkára. 1984 és 1987 között miniszterelnök-helyettes, 1986–1987-ben az Országos Tervhivatal elnöke. 1987-től 1989-ig környezetvédelmi és vízgazdálkodási miniszter.

Márton Áron (1896–1980) romániai magyar római katolikus főpap. 1932-től Kolozsváron lelkész. 1933 és 1938 között az *Erdélyi Iskola* c. pedagógiai folyóirat szerkesztője. 1938-ban a pápa gyulafehérvári püspökké nevezte ki, ettől kezdve a dél-erdélyi magyarság egyik erkölcsi-szellemi vezetője. Ellenezte a háborút és elítélte az antiszemitizmust. A világháború után a magyar kisebbség helyzetének javításáért fellépve szembehegyezkedett a kommunista hatalommal. 1949-ben letartóztatták, 1951-ben koncepció perben 10 év börtönre és életfogytiglani kényszermunkára ítélték. 1955-ben ugyan szabadult, de 1957 és 1967 között házi őrizetben tartották.

Maurer, Ion Gheorghe (1902–2000) román ügyvéd, politikus. 1945-től az RKP (RMP) KB tagja. 1946–1947-ben gazdasági, 1947–1948-ban ipari és kereskedelmi miniszter volt, ezután egy évtizedre háttérbe szorult. 1957–1958-ban rövid ideig külügyminiszter, 1958-tól 1961-ig a Nagy Nemzetgyűlés Elnökségének elnöke. 1961 és 1974 között a Minisztertanács elnöke. Ceaușescu bizalmasaként fontos szerepet játszott annak hatalma megszilárdításában.

Medvegyev, Vagyim Andrejevics (1929–) szovjet (orosz) politikus. 1970 és 1978 között az SZKP KB propagandaosztályának helyettes vezetője. A KB és PB tagja. 1978-tól a KB Társadalom-

tudományi Főiskolájának rektora. 1986–1988-ban a kelet-európai szövetségesekkel foglalkozó KB-titkár. 1990–1991-ben Gorbacsov (a Szovjetunió elnöke) főtanácsadója, az Elnöki Tanács tagja.

Méhes Lajos (1927–2000) magyar politikus. 1948-tól 1961-ig az MDP, illetve az MSZMP budapesti bizottságának munkatársa. 1961–1962-ben a budapesti XIV. Kerületi Pártbizottság első titkára. 1964 és 1970 között a KISZ KB első titkára. 1962–1965-ben az MSZMP KB póttagja, 1965-től 1989-ig tagja. 1970–1978-ban a Vasasszakszervezet főtitkára, 1978 és 1980 között a Budapesti Pártbizottság első titkára. 1980–1983-ban ipari miniszter. 1980-tól 1985-ig a PB tagja. 1983-tól a SZOT főtitkára. 1985-ben betegsége miatt nyugdíjazták.

Meleşcanu, Teodor Viorel (1941–) román diplomata, politikus. 1966-tól a Külügyminisztérium munkatársa. 1978 és 1985 között a genfi ENSZ-képviselőt vezetőjének helyettese. 1985–1988-ban külügyminisztériumi irodavezető, 1989–1990-ben a bécsi leszerelési tárgyalásokon küldöttségvezető. 1990–1992-ben államtitkár-helyettes, majd államtitkár, 1992-től 1996-ig külügyminiszter. A Társadalmi Demokrácia Pártjának alelnöke, majd 1997-ben Szövetség Romániáért néven új pártot alapított. 2002-től a Nemzeti Liberális Párt – Szövetség Romániáért néven egyesült párt első elnökhelyettese. 2007 áprilisától védelmi miniszter.

Méliusz József (1909–1995) romániai magyar költő, író, műfordító. A második világháború előtt több folyóirat (*Erdélyi Helikon*, *Korunk*, *Brassói Lapok*) munkatársa. 1945-től a Magyar Népi Szövetség központi sajtóirodájának vezetője, 1946-tól a Romániai Magyar Írók Szövetségének főtitkára. A romániai magyar színházak intendánsaként szerepe volt több magyar színház megalakításában. 1949-ben koholt vádakkal letartóztatták és bebörtönözték. 1955-ben szabadult, ezután rehabilitálták. 1968-tól 1972-ig a Romániai Írók Szövetségének alelnöke. 1983-ban a politikai rendszer elleni tiltakozásul kilépett az írószövetségből.

Méray Tibor (1924–) magyar újságíró. 1946-tól a *Szabad Nép* újságírója, kulturális rovatvezetője, koreai, majd berlini tudósítója. 1947–1948-ban a *Csillag* felelős szerkesztője. 1954–1955-ben a *Szabad Nép* szerkesztőbizottságának tagja. 1954-től a Nagy Imrét támogató íróellenzékhez tartozott, ezért 1955-ben eltávolították a *Szabad Néptől*. Az 1956-os forradalom leverése után Jugoszlávián át Franciaországba menekült. 1957-től jelentős szerepet játszott a nyugati magyar szellemi emigrációban. 1962-től a Párizsban megjelenő *Irodalmi Újság* szerkesztője, 1971-től 1989-ig főszerkesztője.

Mesterházi Lajos (1916–1979) magyar író. 1945 és 1950 között az MTI és a Magyar Rádió munkatársa. 1950–1954-ben a *Művelt Nép*, 1957–1958-ban az *Élet és Irodalom* munkatársa, majd felelős szerkesztője. 1966-tól a *Budapest c.* várospolitikai folyóirat szerkesztője. Kossuth-díjas (1962).

Mészöly Miklós (1921–2001) magyar író, drámaíró. A magyar próza egyik jelentős megújítója, de munkásságát csak az 1980-as évektől kezdték hivatalosan elismerni, egy időben tilalmi listán volt. 1990-ben Kossuth-díjat kapott. 1991-től 1994-ig a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító elnöke. Közéleti szerepvállalása nyomán 1993-ban a Demokratikus Charta egyik szónívője volt.

- Mihai, Nicolae** (1925–1999) román politikus. 1969 és 1989 között, egy kisebb megszakítással, az RKP KB tagja. Galaț megyében töltött be párttisztviselőket, majd az 1970-es évek első felében az Állami Tervbizottság vezetője. 1978–1983-ban belgrádi nagykövet. 1983-tól az RKP KB külügyi osztályának munkatársa, osztályvezető-helyettese.
- Mijatović, Cvijetin** (1913–1993) jugoszláv politikus. 1948-tól a JKSZ KB tagja. 1961–1965-ben moszkvai nagykövet. 1964–1966-ban a JKSZ Végrehajtó Bizottságának, 1966-tól 1979-ig Elnökségének tagja. 1974 és 1984 között Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Elnökségének tagja, 1980–1981-ben az Elnökség elnöke (államfő).
- Mikojan, Anasztaz Ivanovics** (1895–1978) szovjet (örmény) politikus. 1935–1966 között az SZKP PB tagja, 1937-től 1955-ig miniszterelnök-helyettes, közben külkereskedelmi (1946–1949) és kereskedelmi miniszter (1953–1955). 1955–1964-ben Hruscsov bizalmasaként a Minisztertanács első elnökhelyettese. 1964–1965-ben a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke (államfő).
- Mitterand, François** (1916–1996) francia politikus. 1953 és 1958 között az Ellenállás Demokrata és Szocialista Uniója, 1965-től 1968-ig a Demokrata és Szocialista Baloldali Szövetség elnöke. 1947 és 1957 között több kormányban töltött be miniszteri posztot. A baloldal jelöltjeként indult az 1965-ös és az 1974-es elnökválasztáson. 1981-től 1995-ig Franciaország köztársasági elnöke. Az V. Köztársaság intézményeinek megszilárdítása, valamint jelentős társadalmi reformok fűződnek a nevéhez. Megerősítette a német–francia együttműködést, támogatta az Európai Unió megalakítását és fejlődését.
- Mocsáry Lajos** (1826–1916) magyar politikus. Ellenezte a kiegyezés megkötését. 1867–1869-ben Borsod vármegye alispánja, majd Miskolc országgyűlési követe. Kezdetben a Balközép Párt balszárnyán állt, majd fontos szerepet játszott a Függetlenségi Párt megalapításában, amelynek egy ideig elnöke is volt. Belpolitikai és társadalmi kérdésekben pártja liberális szárnyához tartozott. A nemzetiségi kérdésben az 1868-as nemzetiségi törvény következetes végrehajtását szorgalmazta. 1888-ban ezért szembekerült pártjával és a Román Nemzeti Párt támogatásával jutott mandátumhoz a karánsebesi választókerületben. Az erősödő nacionalista hangulat hatására 1892-ben visszavonult a közélettől.
- Mód Aladár** (1908–1973) magyar politikus, történész. 1946–1953 között a *Társadalmi Szemle* felelős szerkesztője, 1950-től az MDP KV Agitációs és Propagandaosztályának helyettes vezetője. Az ELTE BTK egyetemi tanára, 1957-től a Tudományos Szocializmus Tanszék vezetője, 1954–1961-ben a TIT főtitkára, a korszak meghatározó tudománypolitikusa.
- Moisuc, Viorica** (1934–) román történész, politikus. 1969 és 1990 között a Nicolae Iorga Történettudományi Intézet és a Történeti és Szocio-politikai Tanulmányok Intézetének főmunkatársa. 1990-től 1997-ig a Román Tudományos Akadémia Délkelet-európai Tanulmányok Intézetének főmunkatársa. A bukaresti és a constanțai egyetem tanára. 2002 óta a Nagy-Románia Párt tagja, 2004 óta szenátora és európai parlamenti képviselője.
- Molnár Erik** (1894–1966) magyar politikus, történész. 1944-től több kormányban miniszter (népjóléti, külügy, igazságügy), 1948–1956-ban az MDP KV tagja. 1949-től az MTA Tör-

ténettudományi Intézetének igazgatója és az ELTE BTK professzora. 1953–1954-ben a Legfelsőbb Bíróság elnökeként részt vett a rehabilitációs eljárásokban. Az 1950-es, 1960-as évek ideológiai kérdésekben befolyásos történésze, 1958-tól haláláig a Magyar Történelmi Társulat elnöke.

Molnár Gusztáv (1948–) romániai magyar politológus, filozófus. 1971 és 1987 között a Kriterion Kiadó bukaresti szerkesztőségének munkatársa. 1985-ben megszervezte a Limes-kört, ezzel a Securitate állandó megfigyelésének és zaklatásának tette ki magát. 1988-ban áttelepült Magyarországra. A rendszerváltás után a Teleki László Alapítvány Dunatáj Intézetének, majd az ebből alakuló Közép-európai Intézet geopolitikai kutatócsoportjának vezetője. A *Limes* c. közép- és kelet-európai folyóirat alapítója.

Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics (1890–1986) szovjet politikus. Sztálin legközelebbi híve, 1930-tól 1941-ig kormányfő. 1939–1941 között külügyi népbiztos. 1941-től 1957-ig a kormányfő első helyettese, emellett 1953-tól 1956-ig külügyminiszter. A desztalinizáció során háttérbe szorult, majd a Hruscsov ellen megkísérelt sikertelen belső puccs után (1957) minden párt- és állami tisztségétől megfosztották. 1921-től az SZKP KB, 1926-tól a PB tagja 1957-ig.

Muszatov, Valerij Leonyidovics (1941–) szovjet (orosz) diplomata. 1964-től külügyi szolgálatban dolgozott. 1973 és 1984 között a budapesti nagykövetségen beosztott diplomata. 1984-től 1991-ig az SZKP KB nemzetközi osztályának alosztályvezetője. 1991–1993-ban a Diplomáciai Akadémia tanára. 1993 és 2000 között a Külügyminisztérium FÁK-országokkal foglalkozó főosztályvezetője. 2000–2005-ben Oroszország budapesti nagykövete.

Münnich Ferenc (1886–1967) magyar politikus. 1946–1949-ben budapesti rendőrfőkapitány. 1949 és 1956 között diplomáciai szolgálatot teljesített. Az 1956-os forradalom idején rövid ideig belügyminiszter, majd Kádár követője. A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány miniszterelnök-helyettese, a fegyveres erők és közbiztonsági ügyek minisztere lett. 1956-tól haláláig az MSZMP KB, 1966-ig a PB tagja. Nevéhez fűződik a Munkásőrség felállítása. 1957–1958-ban első miniszterelnök-helyettes, majd 1961-ig miniszterelnök. 1961–1965 között államminiszter.

Nagy Imre (1896–1958) magyar politikus, agrárközgazdász. 1944–1945-ben földművelésügyi miniszter, utána rövid ideig belügyminiszter, majd 1947-től 1949-ig az Országgyűlés elnöke. 1950–1952 között élelmészügyi, majd begyűjtési miniszter. 1952 novemberétől agrárügyekért felelős miniszterelnök-helyettes. 1953 júliusától 1955 áprilisáig miniszterelnök. Rákosi átmeneti megerősödése után leváltották, és megfosztották tisztségeitől. 1956. október 24-től miniszterelnök. A forradalom leverése után a jugoszláv nagykövetségre menekült, 1956. november 23-tól 1957. április 14-ig, letartóztatásáig Romániába internálták. 1958 júniusában a forradalomban játszott szerepéért zárt tárgyaláson halálra ítélték. Az ítéletet 1958. június 16-án hajtották végre.

Nagy Vilmos, nagybacsoni (1884–1976) magyar katonatiszt. Harcolt az első világháborúban. A Tanácsköztársaság idején a Hadügyi Népbiztosságon és a Vörös Hadsereg parancsnokságán teljesített szolgálatot. Az 1920-as években a Honvédelmi Minisztériumban töltött be tisztségeket. 1934-től vezérőrnagy, 1937-től altábornagy. 1938–1939-ben az I. hadtest parancsnoka.

1940-ben gyalogsági tábornokká léptették elő és 1941-es nyugdíjazásáig az II. hadsereg parancsnoka. 1942–1943-ban honvédelmi miniszter Kállay Miklós kormányában. A nyilasok hatalomra kerülése után letartóztatták, 1945. április végén szabadult. Az 1950-es évek elején nyugdíját megvonták, helyzetén gyermekkori barátja, Petru Groza közbelépései javítottak valamit.

Nehru, Dzsavaharlal (1889–1964) indiai politikus. Angliai tanulmányai után 1919-ben csatlakozott a függetlenségért küzdő Nemzeti Kongresszus Párthoz. Az 1920-as és az 1930-as években az angol hatóságok többször bebörtönözték polgári engedetlenség miatt. 1928-tól a Kongresszus Párt elnöke. A második világháború után az India függetlenségéhez vezető tárgyalások vezetője. A függetlenség 1947-es kikiáltásától haláláig miniszterelnök és külügyminiszter. Külpolitikájában a szuperhatalmakkal szemben tanúsított pozitív semlegességet képviselte, az el nem kötelezettség mozgalmának egyik vezéralakja.

Nemes Dezső (1908–1985) magyar politikus. 1957-től 1985-ig az MSZMP KB tagja, a PB-nek előbb pót-, majd 1959–1980-ban rendes tagja. 1961 és 1965 között a KB titkára. 1957–1961-ben a *Népszabadság* szerkesztőbizottságának vezetője, 1977–1980-ban a lap főszerkesztője. 1966–1975-ben a Politikai Főiskola igazgatója, majd 1977-ig rektora.

Nemeskürty István (1925–) magyar filmtörténész, irodalomtörténész. 1956–1959-ben a Magvető Könyvkiadó szerkesztője. 1959 és 1963, illetve 1972 és 1987 között a Budapest Filmstúdió, 1963-tól 1972-ig a MAFILM 4. számú stúdiójának vezetője. 1979 és 1987 között a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára. 1985–1987-ben a Magyar Filmintézet igazgatója, 1990-ben a Magyar Televízió elnöke. 1992–1994-ben a Magyar Könyv Alapítvány kuratóriumának elnöke. 1993 óta a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára. 1998 és 2001 között a millenniumi ünnepek kormánybiztosa.

Németh József (1930–2002?) magyar diplomata. 1953-tól a Külügyminisztérium munkatársa. 1962 és 1968 között Bukarestben beosztott diplomata. 1974–1975-ben Saigonban, 1976–1980-ban Ottawában nagykövet. 1980-tól 1985-ig a Külügyminisztérium Konzuli Főosztályának vezetője. 1985–1989-ben brüsszeli nagykövet, 1988-tól az EK mellett működő magyar képviselő vezetője is.

Németh Károly (1922–) magyar politikus. 1957 és 1960 között az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának első titkára. 1957-től 1988-ig az MSZMP KB tagja. 1960–1962-ben a KB mezőgazdasági osztályának vezetője. 1962–1965-ben és 1974–1985 között a KB mezőgazdasági, majd gazdaságpolitikai, illetve pártszervező titkára. 1965 és 1974 között a budapesti pártbizottság első titkára. 1970-től 1988-ig a PB tagja. 1985–1987-ben az MSZMP főtítkárhelyettese. 1987–1988-ban az Elnöki Tanács elnöke (államfő).

Németh Miklós (1948–) magyar közgazdász, politikus. 1971–1977-ben a Közgazdaság-tudományi Egyetemen tanított. 1977 és 1981 között az Országos Tervhivatal osztályvezető-helyettese. 1981–1983-ban az MSZMP KB gazdaságpolitikai osztályának munkatársa, 1983 és 1986 között osztályvezető-helyettese, 1986–1987-ben osztályvezetője. 1987–1989-ben az MSZMP KB tagja, 1987–1988-ban a KB gazdaságpolitikai titkára. 1988–1989-ben a PB, majd a négyfős pártelnökség tagja. 1988 és 1990 között miniszterelnök. 1991-től 2000-ig az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank egyik alelnöke.

Niculescu-Mizil, Paul (1923–) román politikus. Az 1950-es években Ștefan Gheorghiu Pártakadémia tanára. 1955-től 1989-ig az RMP, illetve az RKP KB tagja. 1956 és 1968 között a KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője volt. 1972–1981-ben miniszterelnök-helyettes, egyúttal oktatási, majd 1978-tól pénzügyminiszter. 1981–1989 között a Fogyasztási Szövetkezetek Központi Szövetségének (Centrocoop) elnöke.

Nixon, Richard Milhous (1913–1994) amerikai politikus, az USA 37. elnöke (1969–1974). A Republikánus Párt képviselője (1947–1951), majd szenátora (1951–1953). 1953–1961-ben Eisenhower alelnöke. 1968-ban megnyerte az elnökválasztást. 1972-ben újraválasztották. Belpolitikájában liberális lépéseket tett, külpolitikájában lezárta a vietnami háborút, nyitott Kína felé, Breznyevvel aláírta a hadászati rakéták korlátozásáról szóló SALT–I megállapodást. Politikai pályájának a Watergate-ügy vetett véget; 1974. augusztus 8-án lemondott.

Nógrádi Sándor (1894–1971) magyar politikus, katonatiszt. 1944-ben partizánként harcolt Magyarországon. 1945 és 1956 között az MDP KV tagja. 1947-ben és 1955–1956-ban az MKP, illetve az MDP KV agitációs és propaganda osztályának vezetője. 1948-tól a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke, 1955-től a honvédelmi miniszter első helyettese. 1957–1962 és 1966–1971 között az MSZMP KB tagja, 1962-től 1966-ig az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottságának elnöke.

Nyers Rezső (1923–) magyar politikus. 1948-tól 1954-ig az MDP KV póttagja, majd rendes tagja, 1956. augusztus 1-jétől november 3-ig élelmiszer-ipari miniszter. 1957. februártól az MSZMP IKB, illetve a KB tagja. 1960 és 1962 között pénzügyminiszter. 1962-től 1966-ig a PB póttagja, majd 1974-ig rendes tagja. 1962-től az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkára. Kezdeményezően vett részt az új gazdasági mechanizmus bevezetésében. 1974-ben a reformok néhány más irányítójával együtt félreállították, az MTA Közgazdaság-tudományi Intézetének igazgatója, majd tanácsadója lett. 1988–1989-ben ismét az MSZMP PB tagjává választották, 1989. júniustól október 7-ig a párt elnöke. 1990 májusáig az MSZP első elnöke.

Oancea, Constantin (1928–) román politikus. 1962 és 1967 között a Külügyminisztérium osztályvezető-helyettese, illetve osztályvezetője. 1967-től 1974-ig nagykövet az NSZK-ban. 1975–1989-ben külügyminiszter-helyettes. 1987–1988-ban a Varsói Szerződés főtitkára. Az 1989-es forradalom után a Nemzeti Megmentési Front megbízásából ő vette fel a kapcsolatot számos európai állammal.

Orbán László (1912–1978) magyar politikus. 1945–1948-ban az MKP, majd az MDP KV propagandaosztályának vezetője. 1946–1951 között az MKP, illetve az MDP KV tagja. 1950-től az Oktatásiügyi Minisztérium főosztályvezetője, 1955-től 1956. januárig miniszterhelyettes. 1957-től 1978-ig az MSZMP KB tagja. 1957–1959-ben az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályának, 1959 és 1967 között Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője. 1967-től a művelődési miniszter első helyettese, 1974–1976 között kulturális miniszter.

Olteanu, Constantin (1928–) román katonatiszt, politikus. 1974-től vezérőrnagy és az RKP KB póttagja, 1979-től 1989-ig rendes tagja. 1980 és 1985 között honvédelmi miniszter. 1983-tól 1989-ig az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának tagja. 1985–1988-ban az RKP bukaresti bizottságának első titkára és Bukarest polgármestere. 1988–1989-ben a KB titkára.

Óvári Miklós (1925–2003) magyar politikus. Az 1950-es években a pártfőiskolán tanított. 1958–1961 között az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályán dolgozott. 1961–1966-ban a KB Tudományos és Kulturális Osztályának helyettes vezetője, 1967–1970-ben vezetője. 1966 és 1988 között a KB tagja. 1970-től 1985-ig ideológiai, kulturális, majd újra ideológiai KB-titkár. Aczél György mellett a kultúrpolitika második embere. 1975 és 1988 között a PB tagja.

Ószi István (1944–) magyar diplomata. 1968 és 1976 között a belgrádi nagykövetségen, majd a Külügyminisztériumban dolgozott. 1976-tól 1985-ig az MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársa, 1985-től 1988-ig osztályvezető-helyettese. 1988–1990-ben külügyminiszter-helyettes. 1990–1993-ban belgrádi, 1996 és 2000 között ljubljanai nagykövet.

Pacea, Ion Mihai (1928–) román titkosszolgálati vezető, tábornok. 1957-től töltött be különböző pozíciókat a román titkosszolgálat szervezetében. Belügyi államtitkár, majd 1966-tól a Securitate külföldi hírszerző szolgálatának vezetője. 1972-től Ceaușescu személyes tanácsadója biztonsági kérdésekben. 1978-ban Nyugatra szökött és az Egyesült Államokban telepedett le. Romániában a Katonai Legfelsőbb Bíróság kétszer halálos ítéletet szabott ki rá, Ceaușescu pedig vérdíjat tűzött ki a fejére. 1987-ben közreadott *Vörös horizontok* c. leleplező könyve ráirányította a nemzetközi közvélemény figyelmét a romániai diktatúra visszásaira.

Pach Zsigmond Pál (1919–2001) magyar történész. 1952 és 1992 között a budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszékének vezetője, 1963–1967-ben az egyetem rektora. 1967-től 1985-ig az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója. 1976 és 1985 között az MTA alelnöke.

Pál Lénárd (1925–) magyar fizikus, politikus. 1953-tól 1956-ig az MTA Központi Fizikai Kutatóintézetének osztályvezetője, 1956-tól igazgatóhelyettese, 1970 és 1978 között igazgatója, majd főigazgatója. 1961–1978 között az ELTE TTK Atomfizikai Tanszékének tanára, 1988–1995-ben egyetemi tanára. 1978–1980-ban az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság és az Országos Atomenergia Bizottság elnöke. 1980 és 1984 között az MTA főtitkára. 1975-től 1989-ig az MSZMP KB tagja, 1985 és 1988 között a tudományos, a közoktatási és kulturális területet felügyelő KB-titkár.

Paleologu, Alexandru (1919–2005) román író, politikus, diplomata. 1946–1948-ban a Külügyminisztérium munkatársa. Az 1950-es években a Művészettörténeti Intézet tudományos kutatója. 1959-ben álnéven közzétett írásai miatt letartóztatták és 14 évi kényszers munkára ítélték. 1964-ben szabadult. 1964–1967-ben a Művészettörténeti Intézet színházművészeti részlegén, 1967-től egy színházban dolgozott. 1970-től 1976-ig a Cartea Românească kiadó szerkesztője. Az 1989-es forradalom után politikai pályára lépett. 1992 és 2004 között szenátor, 1996-tól a Nemzeti Liberális Párt színeiben.

Pálfy József (1922–2001) magyar újságíró. 1956–1961-ben az MTI párizsi tudósítója, 1961–1963-ban a *Hétfői Hírek* főszerkesztője. 1963-tól 1989-ig a *Magyarország* c. hetilap főszerkesztője. 1969 és 1988 között a MTV Híradójának kommentátora, műsorvezetője. 1974–1989-ben a Magyar Újságírók Országos Szövetségének elnöke.

Pándi Pál (1926–1987) magyar irodalomtörténész, kritikus. 1949-től az ELTE BTK-n irodalomtörténetet tanított, 1967-től egyetemi tanár, 1971-től tanszékvezető. 1955–1956-ban a *Szabad Nép* kulturális rovatvezetője, 1967–1971-ben a *Népszabadság* kulturális rovatvezetője. 1961–1963-ban az *Új Írás* szerkesztője. 1972 és 1983 között a *Kritika* felelős szerkesztője.

Pascu, Ștefan (1914–1998) román történész. 1968 és 1985 között a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem rektora. 1969-től 1980-ig az RKP KB póttagja. 1975-től a Román–Magyar Történész Vegyesbizottság elnöke. 1985-től a Román Tudományos Akadémia Elnökségének tagja. A dákorumán kontinuitáselmélet egyik meghatározó képviselője volt.

Páskándi Géza (1933–1995) romániai magyar író, költő. 1949 és 1953 között az *Ifjúmunkás* és az *Előre* munkatársa Bukarestben. 1953-tól Kolozsvárott tanult, 1957-ben letartóztatták, és az állam és közrend elleni izgatás vádjával 6 évi börtönre ítélték. 1963-as szabadulása után könyvtári raktárosként és bibliográfusként dolgozott, 1965-től irodalmi munkásságából élt. 1971–1973-ban a Kriterion Könyvkiadó lektora. 1974-ben áttelepült Magyarországra, ahol a *Kortárs* c. irodalmi folyóirat főmunkatársa lett, 1991-től a Nemzeti Színház dramaturgja. 1993-ban Kossuth-díjjal tüntették ki.

Păunescu, Adrian (1945–) román költő, újságíró, politikus. 1968-tól 1989-ig az RKP tagja. 1973-ban a Cenaclul Flacăra (a *Flacăra* c. folyóirat irodalmi és zenés folk-rock összejevelei) megszervezésével szerzett nevet. Az 1960-as évek végétől Nyugat-Európában jelentkező új, baloldali eszmék jegyében a hatalom embereként bírálhatta az RKP vezetésének konzervatívabb politikáját. 1992-től a román parlament szenátora, előbb a Szocialista Munkáspárt, majd a Román Szociáldemokrata Párt színeiben. Számos nacionalista megnyilvánulása, a lapjaiban megjelentetett cikkek és tévéműsora nagy felháborodást váltottak ki a romániai magyarság körében.

Pavlov, Vlagyimir Jakovlevics (1923–) szovjet diplomata, 1972-től 1982-ig budapesti nagykövet.

Pérez de Cuéllar, Javier (1920–) perui diplomata, politikus. 1940-től a Külügyminisztérium munkatársa. Az 1960-as, 1970-es években többek között berni, moszkvai, varsói és caracasi nagykövet volt. 1975–1977-ben és 1981-ben az ENSZ főtitkárának különmegbízottja, 1979–1981-ben az ENSZ főtitkárhelyettese, 1982-től 1991-ig főtitkára. 2000–2001-ben rövid ideig miniszterelnök és külügyminiszter, majd 2004-ig Peru párizsi nagykövete.

Péter János (1910–1999) magyar református lelkész, politikus. 1946–1949 között a köztársasági elnöki titkárság vezetője. 1949-től 1956-ig a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. 1950-től a Békevilág tanácsban Magyarország képviselője. 1956 decemberétől 1958-ig a Kulturális kapcsolatok Intézetének vezetője. 1958–1961-ben külügyminiszter-helyettes, 1961–1973-ban külügyminiszter. 1961-től az MSZMP tagja, 1966 és 1980 között az MSZMP KB tagja. 1973–1988 között az Országgyűlés alelnöke.

Pham Van Dong (1906–2000) vietnami politikus. Ho Si Minh közeli munkatársa, a Viet Minh egyik alapítója. A VDP, majd a VKP KB tagja. 1946-tól a Vietnami Demokratikus Köztársaság pénzügyminisztere. 1954-től 1961-ig külügyminiszter. 1955–1976-ban a VDK, majd 1981–1986-ban a Vietnami Szocialista Köztársaság miniszterelnöke.

Pîrvulescu, Constantin (1895–1992) román politikus. Az RKP egyik alapítója. Az 1930-as években az illegális párt Titkárságának tagja, 1933–1935-ben az erdélyi ügyek felelőse. 1935-ben letartóztatták és 1944-ig börtönben volt. 1944 után KV-tag és a KV Ellenőrző Bizottságának elnöke, 1952-től a PB tagja. 1960-ban kizárták a pártból. Később rehabilitálták, de vezető tisztségbe már nem került. Az 1979-es pártkongresszuson felszólalt Ceaușescu újraválasztása ellen. 1989-ben „a hatok” nyílt levelének egyik aláírójaként bírálta a Ceaușescu-rezsim politikáját.

Podgornij, Nyikolaj Viktorovics (1903–1983) szovjet politikus. 1957-től 1963-ig az Ukrán KP első titkára. 1956-tól az SZKP KB tagja, 1960-tól az SZKP KB elnökségének (1966-tól PB) tagja, 1963–1966-ban a KB titkára. 1965 és 1977 között a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke (államfő). 1977-ben Brezsnyevvel konfliktusba keveredett, ezután e tisztségéből és a PB-ből is eltávolították.

Pol Pot (Szaloth Szár) (1928–1998) kambodzsai politikus. A Kambodzsai KP egyik alapítója, 1963-tól a KB első titkára. 1968-ban a vörös khmerek élén gerillaháborút kezdett. Vietnami támogatással 1975-ben megdöntötte Lon Nol rezsimjét. 1975 és 1979 között az új vörös khmer kormány miniszterelnöke volt. Kísérlete „az igazi kommunista társadalom” kialakítására több millió áldozatot követelt a kivégzések, bebörtönzések és a tömeges éhínség következtében. Vietnammal hamar megromlott a viszonya, 1979-ben a Kambodzsába bevonuló vietnami hadsereg eltávolította a hatalomból. A népirtásért távollétében halálra ítélték, de gerillaháborúját 1998-as haláláig folytatta.

Pop, Traian román politikus, diplomata. 1963 és 1966 között az RKP KB osztályvezető-helyettese. 1966–1968-ban a Nemzeti Úttörőszövetség elnöke. 1966-tól 1975-ig oktatási miniszterhelyettes. 1975 és 1984 között nagykövet Hollandiában. 1984-től 1988-ig külügyminiszterhelyettes. 1988–1989-ben budapesti nagykövet.

Popescu, Dumitru (1928–) román politikus. 1956 és 1960 között a *Scînteia Tineretului* (az IMSZ KB lapja) főszerkesztője, 1960–1962-ben az Agerpres vezérigazgatója, 1965–1968-ban a *Scînteia* főszerkesztője. 1965-től 1989-ig az RKP KB tagja, 1969-től 1989-ig a Politikai Végrehajtó Bizottság tagja. 1969–1981 között a KB kultúráért és tudományos életért felelős titkára. 1981–1989-ben a Ștefan Gheorghiu Pártakadémia rektora.

Popescu, Dumitru-Radu (1935–) román író. 1970 és 1981 között a kolozsvári *Tribuna* c. hetilap, 1982-től a *Contemporanul* (a Szocialista Kultúra és Nevelés Tanácsának hetilapja) főszerkesztője. 1969 és 1979 között az RKP KB póttagja, 1979-től 1989-ig tagja. 1982-től 1990-ig a Román Írószövetség elnöke.

Pozsgay Imre (1930–) magyar politikus. 1957 és 1969 között az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának munkatársa, majd titkára. 1971-től 1975-ig a *Társadalmi Szemle* főszerkesztő-helyettese. 1975–1976-ban kulturális miniszterhelyettes, majd 1980-ig művelődési miniszter. 1980–1989 között az MSZMP KB tagja. 1982–1988-ban a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtítkára. 1987-ben részt vett a lakiteleki találkozón. 1988-tól a PB tagja, 1988–1990 között államminiszter, 1989. június–októberben a PB-t felváltó Politikai Intézőbizottság, illetve a négyfős pártelnökség tagja. Az MSZP egyik alapítója, 1990 novem-

beréig alelnöke és parlamenti frakcióvezetője. Kilépett a pártból, és 1991-ben megalapította a Nemzeti Demokrata Szövetséget, amelynek 1996-os megszűnéséig elnöke.

Puja Frigyes (1921–) magyar politikus. Az 1950-es években stockholmi, majd bécsi követ. 1959–1963-ban és 1968–1973 között külügyminiszter-helyettes. 1963-tól 1968-ig az MSZMP KB külügyi osztályvezetője, 1966-tól 1985-ig a KB tagja. 1973-tól 1983-ig külügyminiszter, 1983–1986-ban helsinki nagykövet.

Pullai Árpád (1925–) magyar politikus. 1957–1961-ben a KISZ KB titkára, 1961 és 1963 között első titkára. 1962-től 1985-ig az MSZMP KB tagja. 1963–1966-ban a KB Párt- és Tömegszervezetek Osztályának vezetője. 1966–1970 között ideológiai KB-titkár, majd 1970-től PTO-s KB-titkár lett. Az új gazdasági reform ellen fellépő konzervatív csoporthoz tartozott. Komócsin Zoltán halála után 1975-ig ellátta a külügyi KB-titkár feladatkörét. 1976-tól 1983-ig közlekedés- és postaügyi miniszter, 1983–1984-ben közlekedési miniszter.

Püski Sándor (1911–) magyar könyvkiadó. 1938-ban nyitott könyvesboltot Budapesten, majd 1939-ben megalapította a Magyar Élet Kiadót. Az 1943-as szárszói konferencia egyik főszervezője volt. Kiadójának államosítása után kerámiakészítésből élt. 1962-ben hamis politikai vádak alapján bebörtönözték, 1963-ban szabadult. 1970-ben az USA-ba távozott, és New Yorkban nyitott könyvkereskedést. 1975-ben megalapította a Püski Kiadót. 1987-ben részt vett a lakiteleki találkozón, 1988-ban visszatért Magyarországra. A rendszerváltás óta itthon működteti a Püski Kiadót.

Răceanu, Grigore román politikus. Szakszervezeti vezető volt, majd 1936-ban csatlakozott az illegális kommunista párthoz. A második világháború idején többször bírálta a párt magatartását a Szovjetunió utasításaihoz való feltétlen engedelmesség miatt, ezért 1942-ben kizárták. 1945 után a párt tagja lett, de 1958-ban újra kizárták és letartóztatták. 1960-ban szabadult. 1989-ben „a hatok” nyílt levelének egyik aláírójaként bírálta a Ceaușescu-rezsim politikáját.

Rácz Győző (1935–1989) romániai magyar filozófus, szerkesztő. A Babeș–Bolyai Tudományegyetemen tanít, 1982-től haláláig filozófiaprofesszor. 1971-től 1983-ig a *Korunk* főszerkesztő-helyettese, 1984 októberétől főszerkesztője. Magatartását ebben a funkciójában, a Ceaușescu-rendszer fokozódó ideológiai nyomása idején, a maradéktalan párthűség jellemezte.

Rajnai Sándor (1922–1994) magyar rendőr vezérőrnagy, diplomata. 1946-tól a politikai rendőrség tisztje, 1950-től az Államvédelmi Hatósága Belső Reakció Elleni Harc osztályán a II. alosztály vezetője, 1956 és 1962 között a BM Politikai Nyomozó Főosztálya vezetőjének helyettese. 1962-től 1964-ig moszkvai követségi tanácsos. 1966 júliusától a BM III. főcsoportja vezetőjének helyettese, 1967-től a III/I-es csoportfőnökség (hírszerzés) vezetője. 1976-ban nyugállományba vonult, de 1978-tól diplomáciai szolgálatba került. 1978–1982 között bukaresti, 1982–1989 között moszkvai nagykövet. 1982-től 1989-ig az MSZMP KB tagja.

Rákosi Mátyás (1892–1971) magyar politikus. 1945-től 1948-ig az MKP, majd 1948–1953 között a MDP főtitkára, 1953–1956-ban első titkára. 1945-től 1956 júliusáig PB-tag, 1945-től 1956 októberéig KV-tag. 1945–1952 között miniszterelnök-helyettes, 1952–1953-ban a Miniszter-

tanács elnöke. 1956 júliusában az SZKP jóváhagyásával lemondatták és a Szovjetunióba távozott. Élete hátra lévő részét emigrációban töltötte.

Ránki György (1930–1988) magyar történész. 1953-tól az MTA Történettudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa, 1957-től tudományos munkatársa, 1960-tól titkára és osztályvezetője, 1962-től igazgatóhelyettese, 1986-tól igazgatója. 1964 és 1981 között a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem egyetemi tanára, 1981-től a bloomingtoni (USA) egyetem magyar tanszékének vezetője.

Răutu, Leonte (1910–1993) román politikus. 1945 után a *Scînteia* szerkesztője, majd az RMP (RKP) Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője (1945–1948), illetve vezetője (1948–1956) volt. 1956–1965 között az RMP Propaganda és Kultúra Igazgatóságának vezetését látta el. Szerepe volt a két kolozsvári egyetem 1959-es erőltetett egyesítésében. 1948–1958-ban és 1960–1984-ben a KB tagja, 1956–1965 között a PB póttagja, majd 1965-től 1981-ig a PB, illetve a Politikai Végrehajtó Bizottság rendes tagja. 1965-től KB-titkár. 1969 és 1972 között miniszterelnök-helyettes. 1972–1981-ben a Ștefan Gheorghiu Politikai Akadémia rektora volt.

Reagan, Ronald Wilson (1911–2004) amerikai színész, politikus, az USA 40. elnöke (1981–1989). 1967-től 1975-ig Kalifornia állam kormányzója. Csapatokat küldött Libanonba és Grenadába, támogatta a nicaraguai baloldali kormány ellen küzdő kontrákat. A Hadászati Védelmi Kezdeményezés („csillagháborús program”) meghirdetésével kilátástalan fegyverkezési versenyre kényszerítette a Szovjetuniót. Gorbacsovval zajló találkozóin megtették az első lépéseket a hidegháború lezárása felé. 1987-ben aláírták a közepes hatótávolságú rakéták leszereléséről szóló egyezményt.

Renovica, Milanko (1928–) jugoszláv (boszniai) politikus. 1974 és 1983 között Bosznia és Hercegovina miniszterelnöke, 1983–1985-ben elnöke. 1986-tól a JKSZ KB Elnökségének tagja. 1986-ban egy évre a JKSZ elnökének választották, és hivatalból a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Elnökségének tagja lett.

Révai József (1898–1959) magyar újságíró, politikus. Az MKP és az MDP vezető ideológusa. 1945-től 1956-ig az MKP és az MDP KV tagja, 1945–1953 között és 1956-ban a PB tagja. 1945-től 1950-ig a *Szabad Nép* főszerkesztője. 1945-től 1949-ig a KV Sajtó- és Propagandaosztályának, Értelmiségi Osztályának, végül Nemzetközi Osztályának vezetője. 1945–1946-ban és 1948–1953-ban a KV titkára. 1949–1953-ban népművelési miniszter. 1953-ban kikerült az MDP felső vezetéséből. Az 1956-os forradalom idején Moszkvába menekült. 1957 áprilisában visszatért Budapestre, az MSZMP KB tagja lett, de a politikai életben már nem játszott szerepet.

Ribánszki Róbert (1933–) magyar politikus. 1966 és 1970 között a KISZ KB titkára. 1970-től 1976-ig az MSZMP XXI. Kerületi Bizottságának első titkára. 1976 és 1984 között pekingi nagykövet. 1984–1989-ben a Hazafias Népfront titkára. 1989 végén az MSZMP egyik újjászervezője.

Rizskov, Nyikolaj Ivanovics (1929–) szovjet (orosz) politikus. 1975–1979-ben nehéz- és közlekedésgép-gyártási miniszter. 1981-től 1991-ig az SZKP KB tagja, 1982–1985-ben a KB

titkára, 1985 és 1991 között a PB tagja. Gorbacsov híveként 1985-től 1990-ig a Szovjetunió miniszterelnöke. Részt vett a peresztrojka gazdaságpolitikájának kidolgozásában.

Robotos Imre (1911–2001) romániai magyar újságíró, szerkesztő. 1930 és 1940 között a *Nagyvárad Friss Újság* és a *Nagyvárad Napló* munkatársa. 1945-től a nagyvárad *Új Élet*-nél dolgozott. 1947-ben a *Fáklya* alapító főszerkesztője. 1947-től 1958-ig a *Romániai Magyar Szó* (1953-tól *Előre*) főszerkesztője. 1958-ban kizárták az RMP-ből. 1958-tól 1968-as nyugdíjazásáig Nagyváradon volt lakáshivatali inspektor. 1985-ben áttelepült Budapestre.

Roman, Petre (1946–) román politikus. Az 1989 utáni politikai élet meghatározó személyisége. Az 1989-es romániai forradalom és a Ceaușescu-rezsím megdöntése után 1989 és 1991 között miniszterelnök. 1990-től 1996-ig parlamenti képviselő előbb a Nemzeti Megmentési Front, majd annak 1992-es felbomlása után a Demokrata Párt színeiben. 1996 és 2000 között szenátor, 1999-ig a szenátus elnöke. 1999–2000-ben külügyminiszter. 2003-ban elhagyta a Demokrata Pártot, és Demokratikus Erő néven új pártot alapított.

Roman, Valter (1913–1983) román politikus. 1945 után a román hadseregben tábornokként vezető politikai tisztségeket töltött be, 1951–1953-ban posta és távközlési miniszter. 1956-ban egyetemi tanár a Pártfőiskolán. 1956 októberében–novemberében többször járt Magyarországon, részt vett Nagy Imréék snagovi kihallgatásán. 1965-től haláláig a KB tagja, 1954–1983 között a Politikai Kiadó igazgatója.

Romanov, Georgij Vasziljevics (1923–?) szovjet (orosz) politikus. 1966-tól az SZKP KB tagja, 1976-tól a PB tagja, a KB titkára. Csernyenko halála után, a főtitkári pozícióért folytatott harcban alulmaradt Gorbacsovval szemben.

Romány Pál (1929–) magyar agrármérnök, politikus. 1961-től az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának munkatársa, 1967-től 1970-ig a Gazdaságpolitikai Osztály osztályvezető-helyettese. 1971–1973-ban és 1980–1987 között az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának első titkára. 1970-től 1989-ig a KB tagja. 1973–1975-ben a KB területi gazdaságfejlesztési osztályvezetője. 1975 és 1980 között mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter. 1987–1989-ben a Politikai Főiskola rektora, a KB melletti tanácsadó testület elnöke.

Roska István (1926–) magyar diplomata. 1949-től az MDP, illetve az MSZMP központi apparátusában dolgozott. 1959 és 1966 között a Külügyminisztérium munkatársa. 1966-tól szófiai nagykövet. 1971 és 1985 között külügyminiszter-helyettes. 1985–1988-ban berlini, 1988–1990 között varsói nagykövet.

Sandru, Vasile román politikus, diplomata. 1964 és 1967 között a Külügyminisztérium Protokoll Osztályának igazgatója. 1967–1969-ben külügyminiszter-helyettes. 1969-től 1974-ig nagykövet Jugoszláviában. 1974 és 1979 között az RKP KB alosztályvezetője. 1979–1982-ben a Külügyminisztériumban igazgató. 1982-től nagykövet Spanyolországban.

Sarlós István (1921–2006) magyar politikus. 1957–1958-ban az MSZMP budapesti pártbizottságának munkatársa, 1959 és 1963 között a VI. Kerületi Pártbizottság első titkára. 1963-tól 1970-ig a Fővárosi Tanács VB-elnöke. 1966–1989-ben az MSZMP KB tagja, 1975–1987-ben a PB tagja. 1970–1974 között a *Népszabadság* főszerkesztője. A Hazafias Népfront Ország-

gos Tanácsának alelnöke 1968-tól 1972-ig, főtítkára 1974-től 1982-ig. 1982 és 1984 között miniszterelnök-helyettes, azután 1988-ig az Országgyűlés elnöke. 1988–1989-ben az Elnöki Tanács elnökhelyettese.

Schöpflin György (1939–) magyar történész, politológus. 1950 óta Londonban él. 1967 és 1976 között a BBC újságírója. 1976-tól 1993-ig a London School of Economicsen a közép- és kelet-európai politikatörténet professzora. 1984-től az *East European Reporter* c. folyóirat szerkesztője. 1994–2004-ben a Londoni Egyetem Szláv és Kelet-európai Tanulmányok Intézetének professzora. 2004 óta az Európai Parlament képviselője a Fidesz színeiben.

Sebestyén Géza (1912–1976) magyar könyvtáros. 1948–1949-ben az Országos Könyvtári Központ vezetője. 1949-től a Budapesti Műszaki Egyetem könyvtárának osztályvezetője, az ELTE BTK-n a könyvtartan előadója. 1958-tól haláláig az Országos Széchényi Könyvtár főigazgató-helyettese.

Sevardnadze, Eduard Georgiosz (1928–) szovjet (grúz) politikus. 1972 és 1985 között a Grúz KP KB első titkára. 1976-tól az SZKP KB, 1985-től 1991-ig a PB tagja. 1985 és 1990 között külügyminiszter. Gorbacsov közeli munkatársaként szerepet vállalt a reformok kidolgozásában és a szovjet külpolitika új alapokra helyezésében. 1990–1991-ben az Elnöki Tanács tagja. 1992-ben a függetlenné vált Grúzia parlamentjének elnöke, majd 1992-től 2003-as lemondásáig Grúzia köztársasági elnöke.

Shultz, George Pratt (1920–) amerikai politikus. Nixon kormányában 1969–1970-ben munkaügyi miniszter, 1972–1974-ben pénzügyminiszter. A Reagan-kormányzat külügyminisztereként (1982–1989) fontos szerepet játszott a hidegháború lezárását eredményező szovjet–amerikai fegyverzet-ellenőrzési tárgyalásokon.

Simon Pál (1929–) magyar vegyész-mérnök. 1962 és 1973 között a Dunai Kőolajipari Vállalat igazgatója. 1973–1974-ben az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt vezérigazgatója. 1974–1975-ben nehézipari miniszter-helyettes, 1975 és 1980 között miniszter. 1981-től 1985-ig belgrádi nagykövet. 1985–1991-ben a Prodinform Műszaki Tanácsadó Vállalat vezérigazgatója.

Stoian, Ion (1927–) román politikus. Az 1960-as években az RKP KB munkatársa. 1971 és 1976 között tiranai nagykövet. 1979-től 1984-ig az RKP conștanței területi pártbizottságának első titkára. 1979-től 1989-ig az RKP KB tagja, a Politikai Végrehajtó Bizottság póttagja. 1985-től az RKP KB nemzetközi kapcsolatokért felelős titkára.

Stoica, Chivu (1908–1975) román politikus. 1945–1975 között az RKP, illetve RMP KB tagja. 1948-tól 1952-ig iparügyi miniszter. 1950–1955-ben miniszterelnök-helyettes, majd 1955–1961-ben miniszterelnök. 1965–1967 között az Államtanács elnöke (államfő).

Straub F. Brunó (1914–1996) magyar biokémikus. 1933 és 1937 között Szent-Györgyi Albert munkatársa volt. 1945–1948-ban a szegedi tudományegyetemen tanított, 1948-tól 1970-ig a SOTE egyetemi tanára és az Orvosi Vegytani Intézet igazgatója. 1970 és 1978 között az MTA Szegedi Biológiai Központjának főigazgatója, 1978-tól 1988-ig az Enzimológiai Intézet vezetője. 1967–1973-ban és 1985–1988-ban az MTA alelnöke. 1988–1989-ben az Elnöki Tanács elnöke (államfő). Kétszer kapott Kossuth-díjat (1948, 1958).

Strougal, Lubomír (1924–) csehszlovák politikus. 1961–1965-ben belügyminiszter. 1965-től 1970-ig megszakítással a KB titkára. 1968. április–december között miniszterelnök-helyettes. Kezdetben ellenezte a Varsói Szerződés intervencióját, később mégis a Husák-rezsim egyik meghatározó alakja lett. 1968 és 1988 között a CSKP KB és a KB Elnökségének tagja. 1970-től 1988-ig Csehszlovákia miniszterelnöke. Posztjáról M. Jakeš pártfőtitkárral való konfliktusa miatt mondott le.

Sütő András (1927–2006) romániai magyar író, szerkesztő. 1948-tól a bukaresti *Falvak Népe* c. hetilap szerkesztője, 1950–1954-ben főszerkesztője. 1954-ben Marosvásárhelyre költözött, ahol előbb az *Igaz Szó* munkatársa, majd 1958-tól az *Új Élet* szerkesztője, 1971–1989-ben főszerkesztője. 1965-től 1977-ig nemzetgyűlési képviselő, 1974 és 1982 között a Romániai Írószövetség elnöke. Az 1980-as években politikai okok miatt írásai nem jelenhettek meg, darabjait nem mutatták be Romániában. Az 1990. márciusi marosvásárhelyi tüntetésen súlyosan megsebesült.

Szabédi László (1907–1959) romániai magyar költő, nyelvész. 1931 és 1938 között a kolozsvári *Ellenzék* c. napilap, 1945 után a *Világosság* munkatársa, 1947-ig a sepsiszentgyörgyi MNSZ egyik szervezője és vezetője. 1947-től a Bolyai Tudományegyetem tanára, 1952-től a magyar irodalomtörténeti tanszék vezetője. 1959-ben nyilvánosan helytelenítette a Bolyai és a Babeş egyetem összevonását, majd a hatósági megaláztatások, zaklatások ellen öngyilkossággal tiltakozott.

Szabó Miklós (1935–2000) magyar történész, politikus. 1959 és 1967 között az MTA Történettudományi Intézetének könyvtárosa, 1967-től tudományos munkatársa. 1998-tól a Fővárosi Levéltár munkatársa. Az 1970-es évek végétől vett részt a demokratikus ellenzék tevékenységében, kezdeményezte a repülő egyetem megszervezését, szamizdat kiadványok szerzője. Az SZDSZ egyik alapítója, 1988–1990-ben a párt ügyvivője, 1988-tól haláláig az Országos Tanács tagja.

Szárász György (1930–1987) magyar író. 1952-ben titoista szervezkedés vádjával bebörtönözték. 1961–1964-ben a budapesti XV. kerületi Csokonai Művelődési Ház művészeti vezetője, majd irodalmi munkásságából él. 1977-től az *Élet és Irodalom* publicisztikai rovatvezetője, 1979–1983-ban főmunkatársa. 1983-tól haláláig a *Kortárs* főszerkesztője. Több tanulmányában foglalkozott az erdélyi magyarság múltjának és jelenének kérdéseivel.

Szász János (1927–2006) romániai magyar író, költő, műfordító. 1948 és 1957 között az *Utunk* munkatársa, főszerkesztő-helyettese. 1957-től 1968-ig az *Előre* rovatvezetője, *A Hét* c. hetilapnál is állandó rovata volt. 1968 és 1977 között a Romániai Írószövetség titkára. Az 1970-es években az *Igaz Szó* „Kilátó” c. rovatának vezetője. Az erdélyi magyar értelmiség egyik legjelentősebb véleményformálója volt, publicisztikájával és szakmai műhelyekben való részvételével napjainkig erőteljesen hat a romániai magyar irodalmi és közéletre.

Székelyhidi Ágoston (1935–) magyar író, politikus. Az 1956-os forradalomban való részvételért letartóztatták és bebörtönözték. 1958-tól 1977-ig általános iskolai és gimnáziumi tanár. 1977 és 1984 között a debreceni Kölcsey Ferenc Művelődési Központ főmunkatársa. 1984-től szabadfoglalkozású író. 1987-ben az MDF egyik alapítója, az 1990-es években különböző tisztségeket töltött be a helyi és országos pártszervekben, 1999 és 2001 között az országos

választmány elnöke. 2005-ben kilépett a pártból. 1989-től a debreceni *Erdélyi Tükör* szerkesztője.

Szepes István (1937–) magyar diplomata, külügyi tisztviselő, a bukaresti magyar nagykövetség munkatárs, kolozsvári magyar főkonzul (1979–1983), montreali főkonzul 1997–1998 között.

Szilágyi Ákos (1950–) magyar költő, műfordító, esztéta. 1974 óta az ELTE BTK oktatója. Az 1989-ben indult 2000 c. irodalmi és társadalmi folyóirat alapító szerkesztője. Az 1990 óta az ELTE-n működő Magyar Ruszisztikai Intézet (utóbb Orosz Kutatások Központja) egyik alapítója.

Szirmai István (1906–1969) magyar politikus. 1948–1953-ban az MDP KV póttagja. 1949 szeptemberétől a Magyar Rádió elnöke. 1956 decemberétől a kormány Tájékoztatási Hivatalának elnöke. 1957-től az MSZMP KB tagja, a KB Agitációs és Propaganda Osztálya vezetője (1957–1959). A PB pót-, 1962-től rendes tagja, 1959–1966-ban a KB kulturális és ideológiai titkára.

Szokai Imre (1950–) magyar közgazdász, politikus. 1974 és 1981 között a Külügyminisztérium, 1981–1984-ben a belgrádi nagykövetség munkatársa. 1985-től 1989-ig az MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársa, majd osztályvezető-helyettese. 1990-ben külügyminiszter-helyettes, 1990–1991-ben helyettes államtitkár. 1991–1995-ben a *Tiszatáj* rovatvezetője, alapítványi kuratóriumának elnöke. 1994–1995-ben az Állami Vagyonkezelő Rt., 1995–1996-ban az ÁPV Rt. Igazgatótanácsának tagja, majd elnöke.

Szőcs Géza (1953–) romániai magyar költő, politikus. 1977 és 1981 között az *Igazság* c. napilap irodalmi munkatársa, 1982-től az *Ellenpontok* egyik szerkesztője. 1982 végén a szerkesztőség többi tagjával együtt letartóztatták, és házi őrizetben tartották. 1985–1986-ban a kolozsvári Irodalomtörténeti és Nyelvészeti Kutatóintézet munkatársa. 1986 és 1989 között Genfben újságíró, 1989–1990-ben a Szabad Európa Rádió budapesti irodavezetője. 1990-ben vissztelepült Kolozsvárra, ahol újságírói-szerkesztői munkája mellett politikai szerepet is vállalt. 1990–1991-ben az RMDSZ főtitkára, 1991-től 1993-ig politikai alelnöke, 1990–1992-ben szenátora. 1996 és 1998 között a Magyar Polgári Együttműködés Egyesületének elnökségi tagja.

Sztambolics, Petar (1919–2007) jugoszláv (szerb) politikus. 1948 és 1969, illetve 1974 és 1986 között a JKSZ KB tagja. 1954-től 1966-ig a JKSZ KB Végrehajtó Bizottságának, 1966-tól 1981-ig a JKSZ KB Elnökségének tagja. 1948–1953-ban Szerbia miniszterelnöke, 1953-tól 1957-ig a szerb parlament, 1957–1963-ban a szövetségi gyűlés elnöke. 1974 és 1984 között a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság elnökségének tagja, 1982–1983-ban az elnökség elnöke (államfő).

Sztanicsev, Dimitar (1924–) bolgár politikus. 1974-ben a moszkvai nagykövetség munkatársa. 1976-tól a BKP KB tagja. 1976–1978-ban a KB külügyi osztályának vezetője. 1977-től a KB Titkárságának tagja és külügyi KB-titkár.

Sztukalin, Borisz Ivanovics (1923–) szovjet politikus. 1965 és 1970 között a *Pravda* helyettes szerkesztője. 1970-től 1982-ig a könyv-és lapkiadást felügyelő bizottság elnöke. 1976-tól

1990-ig az SZKP KB tagja. 1983–1985-ben az SZKP KB agitációs és propaganda osztályának vezetője. 1985 és 1990 között budapesti nagykövet.

Szuszlov, Mihail Andrejevics (1902–1982) szovjet politikus. 1947-től haláláig az SZKP KB titkára, Zsdanov halála (1948) után a párt főideológusa. 1949 és 1951 között a *Pravda* főszerkesztője. 1952–1953-ban és 1955-től az SZKP KB Elnöksége (1966-tól PB) tagja. 1964-ben Brezsnyev szövetségeseként részt vett Hruscsov megbuktatásában.

Szűcs Jenő (1928–1988) magyar történész. 1952–1960 között a Magyar Országos Levéltár levéltárosa. 1960-tól az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, 1972-től főmunkatársa, 1976-tól a középkori osztály vezetője. Fő kutatási területe az 1960-as évektől az eszmetörténet, illetve a nemzetfogalom kérdésköre.

Szűrös Mátyás (1933–) magyar politikus. 1959-től a Külügyminisztérium, 1965-től az MSZMP KB külügyi osztályának munkatársa, 1974-től helyettes vezetője. 1975–1978-ben kelet-berlini nagykövet, 1978 és 1982 között moszkvai nagykövet. 1982–1983-ban a KB külügyi osztályának vezetője. 1978-tól 1989-ig az MSZMP KB tagja, 1983 és 1989 között a KB külügyi titkára. Az MSZMP reformszárnyához tartozott. 1989 márciusától az Országgyűlés elnöke. 1989. október 23-án ő kiáltotta ki a Magyar Köztársaságot, 1990. május 1-jéig Magyarország ideiglenes köztársasági elnöke. 1990 és 2002 között az MSZP országgyűlési képviselője volt, 2002-ben kilépett a pártból.

Szűts Pál (1932–) magyar diplomata. 1959 és 1963 között a KISZ V. Kerületi Bizottságának titkára. 1963-tól 1971-ig a KISZ KB nemzetközi kapcsolatok osztályának vezetője. 1973–1975-ben a kairói nagykövetség tanácsosa, 1975–1979-ben tripoli nagykövet. 1979–1980-ban a Külügyminisztérium főosztályvezető-helyettese. 1980 és 1985 között a Magyarok Világszövetsége főtitkár-helyettese. 1985-től 1990-ig bukaresti nagykövet.

Tabajdi Csaba (1952–) magyar politikus. 1981–1983-ban a Külügyminisztérium előadója. 1983–1986-ban az MSZMP KB külügyi osztályának konzultánsa, 1986–1987-ben osztályvezetője, 1987–1989-ben osztályvezető-helyettese. 1989–1990-ben külügyminiszter-helyettes, a Minisztertanács Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkárságának vezetője. 1994 és 1998 között a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára nemzetiségi ügyekben. 1990-től 2004-ig országgyűlési képviselő, 2004-től európai parlamenti képviselő az MSZP színeiben.

Takács Lajos (1908–1982) romániai magyar jogász, politikus. 1945–1947 között az MNSZ Központi Intézőbizottsága, 1947-től a Politikai Titkárság, 1948 decemberétől a PB tagja. 1947–1948-ban nemzetiségügyi államtitkár, 1948 és 1952 között a Minisztertanács nemzetiségekkel foglalkozó főigazgatóságának vezetője. 1948-tól a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem professzora, 1956–1959 között rektora. 1959-től a bukaresti egyetem tanára. 1966-tól 1977-ig az RKP KB tagja. 1968 és 1982 között a Romániai Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának egyik alelnöke.

Tamás Gáspár Miklós (1948–) erdélyi születésű magyar filozófus, politikus, közíró. 1972 és 1978 között az *Utunk* c. kolozsvári lapnál dolgozott. 1978-ban Magyarországra települt. 1979–1981-ben az ELTE BTK Filozófiatörténeti Tanszékének tudományos munkatársa,

ahonnan ellenzéki magatartása miatt eltávolították. Az 1980-as években amerikai, angol és francia egyetemeken tanított. A demokratikus ellenzék egyik legismertebb tagja. 1985-ben megakadályozták országgyűlési képviselőjelöltségét, de 1990 januárjában egy visszahívott képviselő helyére beválasztották az egypárti parlamentbe. 1988–1990-ben az SZDSZ ügyvivője, 1992–1994-ben az Országos Tanács elnöke. 2000-ben kilépett a pártból. 1989-től az ELTE ÁJTK Filozófia Tanszékének tanára. Az MTA Filozófiai Intézetének főmunkatársa, 1991-től 1994-ig igazgatója.

Thatcher, Margaret Hilda (1925–) brit politikus. 1970–1974-ben oktatási miniszter. 1975-től a Konzervatív Párt vezetője. 1979 és 1990 között Nagy-Britannia miniszterelnöke. A világpolitika vezető személyiségének számított, az első között ismerte fel Gorbacsov reformpolitikájának jelentőségét. 1989–1990-ben gazdasági nehézségek miatt népszerűsége csökkent, 1990-ben a Konzervatív Párt és a kormány éléről is távozott.

Thürmer Gyula (1953–) magyar politikus. 1976-tól a Külügyminisztérium munkatársa. 1980–1982-ben a moszkvai nagykövetség másodtitkára. 1982-től 1988-ig az MSZMP KB külügyi osztályának szovjet referense. 1988–1989-ben Grósz Károly külpolitikai tanácsadója. 1989-től az újjászervezett MSZMP (1993-tól Munkáspárt, 2005-től Magyarországi Kommunista Munkáspárt) elnöke.

Tito, Josip Broz (1892–1980) jugoszláv (horvát) politikus, marsall. 1937-től a Jugoszláv Kommunista Párt (később a Jugoszláv Kommunista Szövetsége) főtitkára, 1966-tól elnöke. 1945 és 1953 között Jugoszlávia miniszterelnöke, és egyben külügyminisztere. 1953-tól haláláig köztársasági elnök.

Tordai Zádor (1924–) erdélyi születésű magyar filozófus. A kolozsvári Bolyai Egyetem Filozófia Tanszékén tanársegéd, majd 1952 és 1957 között a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Történettudományi és Filozófiai Intézetének kutatója. Később munkanélküli lett, azután lakatosként dolgozott. 1960-ban áttelepült Magyarországra és az MTA Filozófiai Intézetének tudományos kutatója, tudományos tanácsadója lett.

Tóth Dezső (1925–1985) magyar irodalomtörténész, politikus. 1951 után az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa és a szegedi tudományegyetemen tanít. 1960–1962-ben a Magvető Könyvkiadó irodalmi vezetője. 1964 és 1977 között az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályán dolgozott. 1977-től haláláig művelődési miniszterhelyettes.

Tóth Károly Antal (1942–) romániai magyar tanár, író. 1972 és 1982 között részt vett a nagyváradi Ady Endre Irodalmi Kör munkájában, 1976–1978-ban a kör vezetője volt. 1982-től az *Ellenpontok* c. egyik szerkesztője. 1982 végén a szerkesztőség többi tagjával együtt letartóztatták, majd házi őrizetben tartották. 1984-ben családjával együtt áttelepült Magyarországra. 1988-ig a Magyar Országos Levéltár tudományos munkatársa. 1988 óta Svédországban, Kanadában, majd újra Svédországban él. 1995-től környezetvédelmi tanácsadó Göteborgban.

Tóth Sándor (1919–) romániai magyar filozófus. 1950 és 1985 között a kolozsvári Bolyai, majd Babeş–Bolyai Tudományegyetem filozófiatanára. 1954–1955-ben a román oktatáspolitikát bíráló „Bolyai-jelentés”, majd az 1977-ben a párizsi *Irodalmi Újságban* megjelent „Jelentés

Erdélyből” c. írás szerzője. 1988-ban Budapestre költözött, 1989-ben az ELTE BTK professzora lett.

Totu, Ion (1931–1992) román politikus. 1979-től 1989-ig az RKP KB tagja, 1983-tól a KB Politikai Végrehajtó Bizottságának póttagja. 1982–1987-ben miniszterelnök-helyettes. 1983–1989-ben Románia állandó képviselője a KGST-ben. 1986–1987-ben, majd 1988–1989-ben külügyminiszter, közben külkereskedelmi miniszter.

Tőkés László (1952–) romániai magyar református lelkész. 1977–1984 között Désen segédlelkész. 1984-ben az állami és egyházi hatóságokkal szemben képviselt ellenzéki nézetei miatt eltávolították a lelkészi karból. 1986–1989-ben újra segédlelkész, majd lelkész Temesváron. A romániai falurombolást és a kommunista rendszerrel együttműködő egyházi vezetőket bíráló megnyilatkozásai miatt a hatóságok folyamatosan zaklatták. A kitelepítése ellen tiltakozók és a hatóságok összecsapása az 1989. decemberi román forradalom egyik közvetlen oka volt. 1990-ben a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának tagja. Az RMDSZ alapító tagja, 1990-től 2003-ig a szervezet tiszteletbeli elnöke. Az 1990-es évek végétől ellentétei kiéleződtek az RMDSZ vezetőségével. Az autonómia eléréseért küzdő Erdélyi Nemzeti Tanács egyik megszervezője. 1990-től a nagyváradi székhelyű Királyhágó-melléki Református Egyházkerület püspöke.

Ulbricht, Walter (1893–1973) német politikus. 1946-tól a Német Szocialista Egységpárt elnökhelyettese. Az NDK megalakulása után 1949–1960 között miniszterelnök-helyettes, 1950–1953-ban az NSZEP főtitkára, majd 1971-ig első titkára. 1960 és 1973 között az NDK Államtanácsának elnöke (államfő).

Várkonyi Péter (1931–) magyar politikus. 1951–1961 között a Külügyminisztérium munkatársa. 1961–1965-ben a Minisztertanács Titkárságának munkatársa, majd vezetője. 1965-től 1969-ig az MSZMP KB külügyi osztályának helyettes vezetője. 1969 és 1980 között a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnöke. 1980–1982-ben a *Népszabadság* főszerkesztője. 1975-től 1989-ig az MSZMP KB tagja, 1982–1983-ban a KB külügyi titkára. 1983 és 1989 között külügyminiszter, 1989–1990-ben washingtoni nagykövet.

Várnai Ferenc (1928–2007) magyar újságíró. 1945 és 1950 között vezető szerepet játszott az ifjúsági mozgalomban. 1950–1952-ben az MDP KV Szervezőbizottságának, 1954-től 1956-ig a KV Terv-, Pénzügyi és Kereskedelmi Osztályának munkatársa. 1956–1957-ben az MSZMP Ifjúsági Titkárságának munkatársa, 1957-től 1964-ig a KISZ KB titkára. 1964 és 1983 között a *Népszabadság* rovatvezetője, 1983–1989-ben a *Magyarország* főszerkesztő-helyettese.

Vass Gizella (1912–) romániai magyar politikus. 1945-től az RKP (RMP) ellenőrző bizottságának tagja, később az RMP KB nemzetközi kapcsolatok osztályának helyettes vezetője 1953-ig. 1948-tól 1984-ig az RMP KB tagja. 1957–1965 között a KB külügyi osztályának vezetője. 1975 és 1984 között ismét KB-osztályvezető.

Verdeț, Ilie (1925–2001) román politikus. 1960-tól 1989-ig az RKP KB tagja, több ízben a KB titkára. Ceaușescu közeli munkatársaként segítette hatalomra kerülését. 1966-tól 1986-ig a KB Politikai Végrehajtó Bizottságának tagja. Az 1970-es években miniszterelnök-helyettes,

majd 1979 és 1982 között miniszterelnök. Az 1980-as években fokozatosan háttérbe szorult, 1986-tól az RKP Ellenőrző Bizottságának vezetője. Az 1989-es forradalom idején, Ceaușescu bukását követően az átmeneti kormány vezetőjének deklarálta magát, de Iliescu és a Nemzeti Megmentési Front gyorsan félreállította.

Vereș, Nicolae Milentie (1924–1988) román politikus, diplomata. 1963–1965-ben a marosvásárhelyi pártbizottság első titkára. 1965-től 1968-ig a Maros Magyar Autonóm Tartomány pártbizottságának első titkára. 1965 és 1984 között az RKP KB tagja. 1978-tól 1984-ig a Maros Megyei Pártbizottság első titkára és a megyei tanács elnöke. 1984-től 1988-ig Románia budapesti nagykövete.

Veres Péter (1897–1970) magyar író, politikus. A népi, a paraszti társadalom életét szociográfiai hitelességgel bemutató írók reprezentánsa. A Márciusi Front és a Nemzeti Parasztpárt egyik alapítója, 1945–1949 között a párt elnöke. 1947–1948-ban előbb építés- és közmunkaügyi, majd honvédelmi miniszter. 1948-tól kiszorult a politikai életből, de a rendszert továbbra is támogatta. A Magyar Írók Szövetségének elnöke volt 1954-től 1957-ig. Kétszeres Kossuth-díjas (1950 és 1952).

Veress Péter (1928–) magyar közgazdász, politikus. 1962 és 1971 között a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezető-helyettese, majd főosztályvezetője, 1971–1974-ben miniszterhelyettes. 1974-től 1979-ig párizsi nagykövet. 1979 és 1987 között külkereskedelmi miniszter. 1980-tól 1988-ig az MSZMP KB tagja. 1987–1988-ban kormánybiztos. 1988–1989-ben a Minisztertanács Tanácsadó Testületének titkára. 1991-től külkereskedelmi szakközépiskolai tanár.

Vincze János (1910–1996) romániai magyar politikus. 1944-ben részt vett az MNSZ megalakításában. 1947–1948-ban Románia budapesti követe. 1948–1949-ben erdészeti, majd 1950-ig élelmiszer-ipari miniszter. 1948 és 1955 között az RMP KB póttagja, azután 1965-ig az RMP Központi Ellenőrző Bizottságának alelnöke. 1971 és 1989 között a Romániai Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának egyik alelnöke.

Vincze József (1919–) magyar diplomata. 1959-től párizsi, 1962 és 1969 között bukaresti, 1970–1973-ban prágai, 1975-től 1978-ig brüsszeli nagykövet.

Vitányi Iván (1925–) magyar szociológus, művelődéspolitikus. 1956-os szerepe miatt elveszítette állását. 1958-tól a *Muzsika*, 1964-től a *Valóság* munkatársa. 1972–1980-ban a Népművelési Intézet, 1980 és 1986 között a Művelődéskutató Intézet igazgatója. 1986–1992-ben az Országos Közművelődési Központ főigazgatója. Az MTA Szociológiai Intézetének igazgatóhelyettese (1992–1995), majd igazgatótanácsának elnöke (1995–1998). Korábban az MKP, az MDP, 1972-től az MSZMP, 1989-től az MSZP tagja, 1990 és 1996 között az országos választmány elnöke.

Viteazul, Mihai (Vitéz Mihály – 1558–1601) 1593-ban a török Porta tette meg Havasalföld uralkodójává, de rövidesen csatlakozott a törökellenes koalícióhoz és több sikeres harcot vívott. 1598-ban hadat indított Báthory András erdélyi fejedelem ellen és legyőzte. Rövid időre Erdélyt és Moldvát is megszállta csapataival, ezt a román történetírás a „román országok”

első egyesítéseként értelmezi. A megszállás okozta anarchiát megelégedő rendek Giorgio Basta kassai főkapitány segítségét kérték, akitől Mihály vereséget szenvedett. Sikerült visszakerülnie a Habsburg uralkodó, Rudolf kegyeibe, de Basta zsoldosaival megölette.

Whitehead, John Cunningham (1922–) amerikai bankár és diplomata. 1946-tól a New York-i Goldman Sachs befektetési banknál dolgozott, 1976 és 1984 között a bank társelnöke. 1985-től 1989-ig külügyminiszter-helyettes. Volt a New York-i Szövetségi Takarékbank igazgatótanácsának elnöke, a New York-i Részvénytőzsde igazgatója és a Brookings Intézet tiszteletbeli elnöke.

Wilson, Thomas Woodrow (1856–1924) amerikai politikus, az USA 28. elnöke (1913–1921). Az első világháborúban kezdetben a semlegesség megőrzésére törekedett, majd 1917-ben a német tengeralattjáró-háborúra adott válaszul elfogadtatta az USA hadba lépését az antanthatalmak oldalán. Részt vett a párizsi békekonferencián (1919), de elveit a Népszövetség megalakításán kívül nem sikerült érvényesítenie. Nobel-békedíjas (1919).

Zaharia, Romulus (1930–2006) román író. Eleinte újságíróként, szerkesztőként dolgozott, többek között a *Luceafărul* c. lapnál. Élesen magyarellenes regénye, az *Ademenire* (Ámítás) 1983-ban, elkészülte után évekkel jelenhetett meg. Kolozsváron és a magyarság körében hatalmas felháborodást keltett. 1988-bangyógykezelés céljából külföldre távozott, haláláig külföldön élt.

Zsivkov, Todor (1911–1998) bolgár politikus. 1948-tól a BKP KB tagja, 1950-től KB-titkára, a PB pótagja (1951-től rendes tagja). 1954-től a BKP KB első titkára, 1962 és 1971 között miniszterelnök. 1971-től az Államtanács elnöke (államfő). 1989 novemberében a párton belüli ellenzék a BKP éléről és az államfői székéből is eltávolította.

NÉVMUTATÓ

A *dólt*en szedett nevek és lapszámok
a hivatkozott szakirodalomra utalnak

- Abbado, Claudio 440
Aczél György 133, 142, 144, 156, 160, 177,
194, 200–201, 211, 216–217, 233–234,
250, 287, 292, 299–301, 306, 327–330,
332, 344, 380, 396
Ádám Sándor 257
Ady Endre 144, 159, 230, 281
Agócs Sándor 389
Alexandru, Ioan 297
Alföldy Jenő 212
Andreescu, Andreea 44
Andrei, Ștefan 232, 247, 261, 263, 274, 276,
277, 295, 296, 302, 315, 332, 335, 336,
342, 356, 388, 422
Andropov, Jurij Vlagyimirovics 80, 88–89,
294, 296, 314
Anton, Mioara 77
Apostol, Gheorghe 19, 77, 188, 462
Apró Antal 66, 77, 93, 142, 152
Ara Kovács Attila 288–290, 362, 402
Arató Endre 181
Ardeleanu, Ion 320

Bagdas, Khaled 104
Balázs Sándor 445, 487
Baló György 362
Balogh Edgár 44, 100–101, 143, 170–171,
189, 193, 282–283, 295, 297, 320, 331,
363, 368, 390, 402–403, 445, 461, 487
Balogh Ferenc 487
Balogh Júlia 362
Balogh Sándor 17, 35, 47, 98, 325, 360, 447
Banc, Iosif 265–266

Bánffy György 453
Bánlaki György 455
Bányai Éva 315
Bányász Rezső 383
Baráth Magdolna 35, 42, 102, 416
Barbu, Eugen 282
Barcs Sándor 72
Barity Miklós 286–287, 293, 312, 315, 317,
319, 328, 333, 335, 355–357, 377
Barta Gábor 371
Bartha Antal 230
Bartók Béla 269, 281, 422
Bayer József 284
Beke György 143, 189, 258, 295, 354, 363,
402, 445, 485
Békés Csaba 18, 416, 449
Bence György 348, 449
Benkő Samu 295, 402, 487
Bényi József 443, 454
Berecz Frigyes 444
Berecz János 82, 148, 213, 261, 353, 368–
369, 381, 397, 457, 478
Berend T. Iván 17
Bethlen István 11
Bibó István 17, 239, 417
Biczó György 233, 237
Biľák, Vasil 151
Birlădeanu, Alexandru 77, 462
Birlea, Ștefan 342
Bíró Péter 236
Biszku Béla 67, 75–76, 108, 140–142, 147
Bitay Ödön 258, 390
Bobu, Emil 331, 386–387

- Bodor Pál 233, 282, 305, 401, 413, 486, 487
 Bolojan, Victor 244, 261, 267, 312–313, 328, 331
Botoran, Constantin 360
Bottoni, Stefano 18–19, 28, 42
 Brandt, Willy 128, 460
 Brătianu, Ion 11
Breitenstein, Ernst 252
 Brezsnyev, Leonyid Iljics 35, 73–74, 76, 88, 90–91, 97, 107, 111, 120, 123, 128, 135, 151, 154, 156–157, 162, 172–173, 176, 178–179, 188, 190, 192, 204–206, 238, 242, 247, 265, 294, 440, 468, 471
 Brucan, Silviu 462
 Brzezinski, Zbigniew 224, 441
 Bubik István 412
 Burebista 254
 Bush, George Herbert Walker 449, 460, 470–471, 479, 481
Byrne, Malcolm 416, 449

Calafeteanu, Ion 360
 Carillo, Santiago 236
 Carter, James Earl 220, 224
 Castro Ruz, Fidel 90, 252
 Cazacu, Virgil 253, 263, 272, 276, 278–279, 281
 Ceaușescu, Elena 487
 Ceaușescu, Ilie 317
 Ceaușescu, Nicolae passim
 Cedenbal. Jumdzsagin 73
 Celac, Sergiu 488
 Chandra, Lakesh 252
Chiper, Ioan 77
 Chira, Ion 415
 Chișinevschi, Iosif 36
 Comita, Gheorghe 384
 Constantin, Miron 283
 Constantinescu, Miron 36
 Constantiniu, Florin 360, 376
 Cornea, Doina Maria 462, 481
 Cotoș, Ioan 156
Courtney, Bruce J. 123, 296, 403, 406

 Csáki István 95, 161
 Csatári Dániel 119, 134, 144, 159, 193

 Cseke Péter 472, 487
 Csép Sándor 487
Csepeli György 171
 Cseres Tibor 212, 438–439
 Csernyenko, Konsztantyin Usztyinovics 321, 326
 Csetri Elek 487
Csizmadia Ervin 268, 299, 304, 329, 351, 367, 401
 Csoóri Sándor 306, 308–310, 329, 346–348, 350, 445, 485
 Csorba Csaba 191
 Csou En-laj 73, 78
 Csurka István 329, 347, 362, 412, 417

 Darvas József 98, 101
 Dăscălescu, Constantin 285, 343, 365
 Dávid György 402
 Dávid Gyula 27
 Demény Lajos 236, 244, 255, 258, 317, 320, 324, 461
 Demeter János 390
 Demus László 349
 Đilas, Milovan 183
 Dinescu, Mircea 463
Diószegi László 178
 Dobozsy Imre 101, 258
 Dolgu, Gheorghe 456
 Domokos Géza 233, 258, 290, 296, 315, 320, 333, 335, 336, 390, 408, 445, 486–488
Doolin, Dennis J. 54
 Doráti Antal 440
 Dorniai, Áscalia 462
Drewnowski, Ian 388
 Dubček, Alexander 119
Durandin, Catherine 17, 33, 61, 87, 100, 150, 170, 291, 412
 Duray Miklós 304, 306, 308, 310

 Enache, Petru 293, 297, 320, 324, 332
Enyedi Sándor 150
 Erdélyi Károly 66, 76, 90–91, 95, 102, 107, 118
 Erdős André 378, 380, 404, 407, 424, 466

- Fábry Zoltán 213
 Faluvégi Lajos 331, 342
Faragó József 98
Fătu, Mihai 360
 Fazekas János 44, 115, 117, 158, 227, 244, 258–259, 261, 282, 297, 320, 333, 335, 373–374, 390, 408, 461, 472
 Fazekas Lajos 296–297, 357
 Fehér Lajos 58, 63, 65
 Fehér Pál, E. 131, 134, 155, 181, 183, 213, 234, 306, 318, 352
 Fekete Gyula 329, 348
 Fekete Sándor 317, 362
Fischer-Galați, Stephen 28, 54, 100
Florea, Elena 266
 Florescu, Eugen 282
 Fock Jenő 57, 78, 129, 140–142, 152, 154, 160, 166, 173, 175, 247
 Fodor Gyula 95
 Fodor Péter 306–307
 Ford, Gerald Rudolph 203
Föglein Gizella 113
Földes György 37, 242, 276, 388
 Földes László 94
Fülöp Mihály 68
 Für Lajos 181, 283–284, 329, 348, 401
- Gaál Gábor 288
 Galabárdi Zoltán 280
 Gálfalvi György 282, 363
 Gálfalvi Zsolt 37, 282, 290, 296, 336, 363, 390, 461
 Gáll Ernő 33, 37, 87, 109, 118, 169, 171, 212, 226, 232, 236, 282, 290, 295, 320, 333, 337, 355, 390, 402, 403, 408, 445, 487
Gáll Éva 109
 Garai Gábor 101, 238
 Garamvölgyi József 192
 Gáspár Sándor 56, 66, 75, 125, 160, 216, 249, 331, 383
 Gaulle, Charles de 109
 Gavrisi, Octavian 280, 335
 Gazsó L. Ferenc 395
 Genscher, Hans–Dietrich 419, 433–434
Georgescu, Vlad 54, 100, 219, 296
 Gere Mihály 158, 282, 292, 357, 376
- Gerlán László 280
 Gheorghiu-Dej, Gheorghe 18–19, 27–28, 32, 35, 38, 42–45, 49–50, 52–53, 58–59, 61, 67, 69, 72–74, 100, 109
 Gomulka, Władysław 67, 73, 111, 121
 Gorbacsov, Mihail Szergejevics 357, 367, 370, 380–381, 385–386, 416, 421–422, 440–441, 443, 445, 449–450, 452, 468–469, 471, 479, 481
 Gosztonyi János 95, 117–118
 Gosztonyi Péter 360–361
 Gozsdu Emanuel (Gojdu, Emanuil) 277
 Göndör Péter 317
 Grass, Günter 440
 Gromiko, Andrej Andrejevics 88, 247, 314, 321
 Grósz Károly 388, 410, 416, 418–419, 423–433, 436, 438, 444, 451, 457–458, 465, 469, 478
 Groza, Petru 15, 131, 193, 267, 328, 333, 425, 477
 Guevara de la Serna, Ernesto (Che) 73, 96
- Gyenes András 77, 117–118, 200, 238, 242, 259, 263, 272–273, 279, 281
 Gyimesi Éva, Cs. 390, 403, 445, 461–462, 472, 487
 Győrfi Károly 444
 Győri Imre 251
 Györke Sándor 312, 328
- Hajdú Győző 282
 Hajdú János 308–310, 405
 Halasi Lajosné 174
 Hallstein, Walter 90
 Hámori Csaba 381
 Hanák Péter 232
Hann Endre 171
Harrington, Joseph F. 123, 296, 403, 406
Havas Fanny 389
 Havasi Ferenc 321, 324–325, 327–328
 Hefty, Georg Paul 415
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 133
Herczeg Ferenc 211
 Herder, Johann Gottfried 230
 Hitler, Adolf 412

- Hobbach, Uwe* 463
Hobsbawm, Eric John Ernest 17
 Hodicska Tibor 321, 357, 363, 365, 392
 Honecker, Erich 294, 433, 442, 476
 Horn Gyula 324–325, 335, 354, 433,
 455–456, 466, 469–470, 475, 480,
 483–484, 488
 Horthy Miklós 70, 71, 235, 237, 318, 336,
 346, 445, 457
 Horváth Andor 315, 462
 Horváth István 381, 453–454
 Horváth József 72
Howard, Michael 450
 Hruscsov, Nyikita Szergejevics 32, 36, 41,
 48–49, 52, 54–55, 59–60, 62, 64, 67,
 72–73, 76–77
 Hua Kuo-feng 236
 Hubay Miklós 368
Hunya Gábor 204
Hunyady György 171
 Husák, Gustáv 128, 234, 294, 304, 333, 384
 Huszár Sándor 315, 320, 336, 352, 363,
 403, 445
Huszár Tibor 109, 162, 469

 Iliescu, Ion 151, 485–486, 488
 Ilku Pál 108, 131
 Illyés Gyula 55, 64, 70, 118, 119, 132–135,
 176, 184, 212, 229–232, 234–237, 239,
 305–306, 398, 402
Iochom István 486
 Ionesco, Eugène 462
 Iorgulescu, Mircea 297
Izsák Lajos 20, 35
 Jakó Zsigmond 487
 Jakovlev, Alekszandr Nyikolajevics 442
 János Pál, II. (pápa) 440, 460
 Jászi Oszkár 348
 Jebeleanu, Eugen 297
 Jenei Dezső 390, 487
 Joó Rudolf 290, 337–339, 396, 402
Jordáky Lajos 115
 Juhász Gyula 17, 300, 359, 396, 417

 Kacsó Sándor 320, 402
 Kádár János passim

 Kaganovics, Lazar Mojszejevics 36
Kajári Erzsébet 20
 Kállai Gyula 31, 40, 45, 56, 65, 70–71, 75,
 77–78, 81, 85, 108, 141, 174–175
 Kállay Oszkár 262
 Kalmár György (diplomata) 282, 286, 291,
 317
 Kalmár György (újságíró) 124, 134
 Kántor Lajos 236, 282, 295, 318, 408, 487
 Kányádi Sándor 189, 282, 295, 320, 363,
 403, 431, 445, 461, 487
 Kanyó András 35, 394, 430
Karikás Péter 174
 Katona Imre 216
 Katusev, Konsztantyin 147
 Keleti Ferenc 34
 Kende Péter 247, 249, 402
Kenedi János 173, 181
Kennedy, Paul 314
 Kertész Attila 362
 Kim Ir Szen 73, 442
 Király István 31, 181–182, 350
 Király Károly 115, 170, 227–229, 234–235,
 237, 264–265, 289, 390, 461, 472–473,
 488
 Király Zoltán 454
 Kis János 347
 Kiss Ferenc 329
 Kiss Gy. Csaba 249, 368
 Kissinger, Henry Alfred 119, 128, 196
 Kiszeljov, G. A. 321
 Klaukó Mátyás 237
 Knopp András 228, 329
 Kohl, Helmut 410, 439
 Kolosi Tamás 453
 Komócsin Zoltán 71–72, 75, 77–78, 82,
 85, 88, 91–92, 94–96, 104, 107–108,
 111–112, 117, 125, 133, 136–138,
 141–142, 144, 146–148, 152, 157,
 160–161, 190
 Komorócki István 407
 Konrád György 309, 348
 Koppándi Sándor 363
 Kornidesz Mihály 353
 Korom Mihály 284, 328
 Kós Károly 318

- Kosáry Domokos* 17
 Koszigin, Alekszej Nyikolajevics 75–76, 145, 151, 156, 191
 Kótai Géza 379, 394, 455, 457, 474
Kovács Ákos 132
 Kovács László 484
 Köpeczi Béla 17, 305–306, 337, 362, 368, 371, 377, 458–459
Kőszegi László 402
 Kőteles Pál 281–282, 368
Kövágó László 113, 266
 Kunszabó Ferenc 310, 350

 Lăncrănjian, Ion 281–282, 284–285, 292, 295, 297, 317, 373
 Lantos, Thomas Peter 385
 Lászlóffy Aladár 282, 295, 363, 487
Laux, Jeanne 275
Lázár Guy 171
 Lázár György 191, 214, 226, 283, 285, 304, 325, 332–333, 343
 Lenárt, Jozef 131
Lengyel László 388
 Lenin, Vlagyimir Iljics 43, 56, 170, 234–235, 265, 311, 316, 333, 345, 385
 Li Peng 476
 Ligacsov, Jegor Kuzmics 384
Lipcsey Ildikó 19, 34
 Litván György 348
 Losonczy Pál 136, 140, 304, 327–328, 331, 346, 355
Louis, William Roger 450
 Lőrincz László 336
Lukács Zs. Tibor 460
 Lukanov, Andrej 453–454

 Macovescu, Gheorghe 201, 236, 258
 Major László 457
Makkai László 371
 Malenkov, Georgij Makszimilianovics 36
 Mănescu, Corneliu 462
 Mănescu, Manea 157, 161, 478
 Mao Ce-tung 54, 59, 67, 82, 86, 188
 Marchais, George René Louis 236, 460
 Marjai József 145, 261

 Márk György 447, 454
 Markó Béla 295, 363
 Marosán György 39
 Maróthy László 325, 381
 Márton Áron 261
 Marx, Karl Heinrich 186, 346
 Maurer, Ion Gheorghe 73, 78, 136, 142, 190, 390, 472
 Medvegyev, Vagyim Andrejevics 381
Medvigy Endre 389
 Méhes Lajos 334
Meier, Viktor 275
 Meleşcanu, Teodor Viorel 466
 Méliusz József 109, 143, 213, 249, 290, 297–298, 318, 336, 403
 Menuhin, Yehudi 440
 Méray Tibor 245
 Mesterházi Lajos 180
 Mészöly Miklós 348, 384
 Michnik, Wolfgang 439
 Mihai, Nicolae 407
 Mihnea, Gheorghe 235
 Mijatović, Cvijetin 263
 Mikojan, Anasztaz Ivanovics 35, 59
Miller, Suzanne 128
Mitchell, R. Judson 120, 178
 Mitterand, François 286
 Mocsáry Lajos 213
Mócsy András 371
 Mód Aladár 31, 98
 Moisuc, Viorica 213
 Molnár Erik 31, 179, 182
 Molnár Gusztáv 334, 356
 Molnár Ilona 462
 Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics 36
 Muşat, Mircea 320, 360, 363, 376
 Muszatov, Valerij Leonyidovics 410, 442
 Münnich Ferenc 44

 Nagy Gáspár 367
 Nagy György 487
 Nagy Imre 18, 27, 35, 71, 367, 452, 466–467
Nagy József 402
 Nagy László 148
 Nagy Vilmos, nagybacsoni 336
Năstăsa, Lucian 44

- Nasszer, Gamal Abdel 135
 Nehru, Dzsavaharlal 252
 Nemes Dezső 44, 56, 63, 65, 75, 108, 111, 141, 160, 255
Nemes János 183
 Nemeskürty István 371
 Németh József 93
 Németh Károly 394
 Németh Miklós 418, 453–454, 457, 465, 477, 485
Némethné Vágyi Karola 35
 Niculescu-Mizil, Paul 104, 111, 115–116, 137–139, 147–148, 150, 157
 Nixon, Richard Milhous 123
 Nógrádi Sándor 125
Novák Csaba Zoltán 99–100
- Nyers Rezső 63, 67, 102, 141, 157, 160, 383, 411, 469–470, 473, 476
- Oancea, Constantin 248, 276–277, 312, 354, 414, 482
 Olteanu, Constantin 465
 Orbán László 95
 Óvári Miklós 105, 116, 144, 160, 191, 200, 216–217, 240, 257, 259, 265–266, 269, 282, 324, 380
- Ószi István 306, 316, 412, 415, 417, 434, 443–445, 466
- Pacepa, Ion Mihai 259
 Pach Zsigmond Pál 179, 182, 193, 207, 237, 267, 268, 310, 311, 316, 318, 350, 351, 374, 375, 396
Paczkowski, Andrzej 140
Pál Lajos 19
 Pál Lénárd 304
 Paleologu, Alexandru 297
 Pálffy József 309
 Pándi Pál 19, 39, 182
Pankovits József 228
 Pascu, Ștefan 230, 253, 336–337, 376, 446
 Páskándi Géza 232
 Păunescu, Adrian 282
 Pavlov, Vlagyimir 173, 206
- Pérez de Cuéllar, Javier 461
 Péter János 88, 161, 175
 Petőfi Sándor 144
 Petre, Constantin 353
Petreanu, Nicolae 360
 Pham Van Dong 73
 Pîrvulescu, Constantin 462
 Platona, Pavel 248, 371–372, 444
 Podgornij, Nyikolaj Viktorovics 73, 156
 Pogăceanu, Vasile 44
 Pol Pot 245
Pomogáts Béla 13, 355
 Pop, Mircea 317
 Pop, Traian 443–444, 466, 480, 487
 Popescu, Dumitru 194, 199–200
 Popescu, Dumitru Radu 295
Popescu, Ion 35
Potthoff, Heinrich 128
 Pozsgay Imre 183, 344–346, 411, 422, 467
 Pölöskei Ferenc 366
Pörzse Katalin 171
Pritz Pál 30, 181
 Puja Frigyes 65, 75, 95, 175, 188, 196, 216–217, 233, 244, 247–248, 274, 307
 Pullai Árpád 123, 137, 190
 Püski Sándor 53
- Răceanu, Grigore 462
Rácz Árpád 59
 Rácz Győző 320
 Radics Katalin 447
Rainer M. János 347, 416
 Rajnai Sándor 233, 247, 261, 264, 267–268, 272–273, 278, 281–282, 286
 Rákosi Mátyás 18, 346
 Ránki György 255, 360
 Răutu, Leonte 77, 111
 Reagan, Ronald 292, 296, 314, 385–386, 440
 Renovica, Milanko 377
Réti Tamás 204
 Révai József 36
 Ribánszki Róbert 467
Ripp Zoltán 33, 388, 411, 418, 424, 444, 451, 472, 474–475
 Rizskov, Nyikolaj Ivanovics 410

- Robotos Imre 320
 Rogyionov, az SZKP nemzetközi osztályának vezetője 145
 Roman, Petre 485–486, 488
 Roman, Walter 34, 248, 282
 Romanov, Georgij 341
 Romány Pál 383
Romsics Ignác 17, 23, 47, 388, 472, 474, 482
 Roska István 219, 261, 264, 276–278, 312, 315, 328, 333–335, 354
 Rudas Ernő 454

 Sahnazarov, Georgij 416
 Sandru, Vasil 287
 Sarlós István 211
 Schöpflin György 197, 224, 247
 Sebestyén Géza 191
 Sevardnadze, Eduard Georgiosz 385
 Shapiro, Henry 85–86
 Shultz, George Pratt 450
 Simon Pál 322
 Sinkovits Imre 329
Sipos Balázs 30
Sipos Levente 35
Smith, Alan 388
 Stambolić, Petar 304
 Ștefănescu, Ion 319
Ștefănescu, Ștefan 360
Stemler Gyula 35
 Stoian, Ion 332, 361, 373, 382, 386, 392, 432, 471, 476, 482–483
 Stoica, Chivu 36–37, 44
 Straub F. Brunó 421, 465
 Strougal, Lubomír 333
Süle Andrea, R. 143, 175, 178, 204
 Sütő András 109, 131, 143, 171, 189–190, 226, 264, 282, 290, 295, 306, 320, 333, 335–336, 360, 363, 390, 403, 408, 445, 461–462

 Szabédi László 44
Szabó József 20
Szabó László, Sz. 211
 Szabó Miklós 17, 348, 452
Szabó Róbert 20

 Szaharov, Andrej Dmitrijevics 204
 Szalai Pál 239
 Száraz György 292, 318, 335
 Szász János 403
Szász Zoltán 17, 371
Székely György 98
 Székelyhidi Ágoston 337
 Szepes István 262, 283, 295, 297, 320, 363
Szesztay Ádám 34, 53
 Szilágyi Ákos 249
Szinai Miklós 70
 Szirmai István 39, 51, 56–58, 63–67, 69, 76, 87, 118
 Szokai Imre 364, 396, 397–402
 Szolzenyicin, Alekszandr Iszajevics 204
 Szöcs Géza 288, 293, 333–334, 355
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 18, 207, 412
 Sztanicsev, Dimitri 267
 Sztukalin, Borisz Ivanovics 381, 392
 Szuszlov, Mihail Andrejevics 35, 58, 60, 145
 Szűcs Jenő 134–135, 351, 396
Szűcs László 70
 Szűrös Mátyás 267, 319, 328, 332, 349, 353, 374, 377, 379, 381, 386–387, 392, 394, 395, 400–403, 407, 409, 410, 416, 421, 422, 425, 431–433, 435, 436, 443, 448, 473, 480
 Szüts Pál 356, 357, 359, 361–363, 365, 372–374, 377–379, 391, 403, 407, 408, 411, 412, 415, 417, 422, 425, 429, 432, 444, 461–465, 469, 470, 474, 482, 483

 Tabajdi Csaba 396, 397–403, 447
 Takács Lajos 43, 87, 115, 170, 191, 228, 235
 Tamás Gáspár Miklós 298, 348, 362, 401
 Tánczos Gábor 212
 Thatcher, Margaret 410
 Thürmer Gyula 465, 470
Tilkovszky Loránt 113, 180, 211
Tismăneanu, Vladimir 19, 53, 78
 Tito, Joszip Broz 32, 67, 72, 88, 191, 205, 209, 252
 Tocqueville, Alexis de 491
Tonescu, Despina 412
 Tordai Zádor 171, 226
 Tóth Dezső 267, 319, 355

- Tóth Károly 288–289, 402
Tóth László 204
Tóth Sándor 17, 36, 171, 226, 264
Totu, Ion 378, 412, 422, 439, 444, 456, 467, 472
Tőkés István 461
Tőkés László 355, 461, 472, 476, 480–481, 483, 485–486

Tyitov, Vlagyimir 102, 135

Újvári Ferenc 403
Ulbricht, Walter 73–74, 111, 128
Vági Gábor 452
Vago, Raphael 18, 336
Varga Andrea 44–45
Várkonyi Péter 121, 292, 312, 332–333, 341–342, 354, 357, 366, 377, 394, 439, 454, 456
Várkonyi Tibor 116
Várnai Ferenc 147, 174, 180, 245, 247, 261
Vásárhelyi Judit 402
Vass Gizella 77

Vass Henrik 185
Vékás Domokos 354–355, 373, 437, 447
Verdeș, Ilie 157, 191, 194, 227–228, 248, 254, 332
Veres, Nicolae 332–333, 354
Veres Péter 106
Veress Péter 387
Vida István 19–20, 389
Vincze Gábor 18, 34, 45, 236
Vincze János 227
Vincze József 77, 87
Vitányi Iván 134
Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) 287

Whitehead, John Cunningham 411
Wilson, Thomas Woodrow 86
Wirth Ádám 98

Zaglagyin, Vagyim 441
Zaharia, Romulus 317
Zeidler Miklós 30

Zsivkov, Todor 59, 73, 123, 140, 205, 478

A kiadásért felelős Rév András,
a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója
Felelős szerkesztő: Gellériné Lázár Márta
Olvasószerkesztő: Dimák Márta, Zappe Lászlóné
Borító, tipográfia, tördelés: Gábor Péter
Nyomás, kötés: Séd Nyomda Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Katona Szilvia ügyvezető igazgató
Megjelent 50,41 (A/5) ív terjedelemben

